

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

139
40

2

(54)
2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 2 (54) лютий, 2018 р.

Редакційна колегія журналу

Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищєва Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавриненко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наушкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Ходосовцев Олександр Євгенович – доктор біологічних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)

Міжнародна наукова рада

Arkadiusz Adamczyk – Professor, dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глушченко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена 140-річчю з дня народження Казимира Малевича – українського радянського художника-авангардиста українсько-польського походження. Він був одним із засновників нових напрямків в абстрактному мистецтві – супрематизму та кубофутуризму, педагог, теоретик мистецтва. Став одним із засновників абстрактного мистецтва. Сучасне мистецтво, за К. Малевичем, повинно рухатися новими шляхами, створювати все нові і нові форми, адже в новій речі – нова краса.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

- Колесник Ю.І., Шейко В.І.**
Показники уваги осіб з набутою короткозорістю слабкого та високого ступеню на фоні процесів гальмування.....1

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Артим І.В.**
Оцінка тектонічної тріщинуватості порід-колекторів за допомогою методу скінченних елементів.....6

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- Boiko O.I., Su Hong Sheng**
Short-term load forecasting using multi liner regression based on artificial neural network.....11
- Dudnik A.S., Bondarenko Yu.V.**
The role of technology of professional interaction of «Internet Things» when measuring mechanical quantities.....15
- Жук О.В., Байдур О.В., Ткаченко Д.В., Яровий О.В.**
Явище стохастичного резонансу як основа для побудови нових пристроїв передачі даних в безпроводових сенсорних мережах.....19
- Марчевський В.М., Телестакова В.В.**
Картон з новим мінеральним наповнювачем.....25
- Тарнопольський А.В., Малашевський М.А., Тарнопольський Є.А., Паламар А.Ю.**
Деякі аспекти побудови інфраструктури геопросторових даних.....28
- Трембовецька Р.В., Гальченко В.Я., Тичков В.В.**
Застосування MLP-метамоделей в задачах сурогатної оптимізації.....32
- Швед М.П., Швед Д.М., Великоіваненко С.П.**
Обґрунтування використання шестеренного насосу при каскадній екструзії полімерів.....40

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ**

- Кочубей М.В.**
Теоретичне обґрунтування організаційних і методичних основ впровадження олімпійської освіти в навчально-тренувальному процесі дітей 10-12 років.....44
- Кульчицький В.М.**
Динаміка змін в ставленні студентів I-II курсів до занять з фізичної культури.....48

МЕДИЧНІ НАУКИ

- Павленкова О.В.**
Вплив систем для домашнього відбілювання на резистентність емалі зубів.....53

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

- Шульга О.К., Петухова Т.А., Моїсєєва Г.М., Рижих А.С.**
Маркер загального стану здоров'я людини – вітамін «С».....56

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Войцеховська О.В.**
Проблема формування навчально-професійної мотивації студентів вищого навчального закладу.....63
- Грузинська І.М.**
Особливості вияву емоційного інтелекту майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу.....67
- Грузинська І.М.**
До проблеми діагностики розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.....71
- Кузіна В.Д.**
Сучасні підходи до розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності офіцера.....76
- Новікова Ж.М.**
Психологічна адаптація та преадаптація студентів-першокурсників в умовах нестабільного світу.....80
- Федорченко С.В.**
Рівень самооцінки як фактор ефективності управлінської діяльності керівника.....84
- Шевченко О.М.**
Українська молодь у сфері освіти. Соціально-психологічний аспект.....88
- Яновська Т.А.**
Особливості прояву девіантної поведінки у старших підлітків.....91

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

- Кисла Н.В.**
Видовище в просторі музичних артефактів культури.....95
- Кисла Н.В.**
Театральне видовище ХХ – ХХІ століття та специфіка його образного узагальнення.....99
- Кисла С.В.**
Діалог етно- та поп-культури у музичному мистецтві ХХ – ХХІ століть.....103

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Гусарчук Т.В. Особливості музичної інтерпретації канонічного тексту в останньому духовному концерті Артемія Веделя.....	107
Єсіпок В.М., Іваниш А.А. Зародження та становлення новітньої форми кобзарського мистецтва – капели бандуристів.....	114
Єсіпок В.М., Іваниш А.А. Кобзар чи бандурист: до питання дефініції термінів.....	117
Єсіпок В.М., Іваниш А.А. Родина Пархоменків як представник Чернігівської школи українського кобзарства.....	121
Іваниш А.А., Єсіпок В.М. Зіновій Штокалко – реформатор сучасного кобзарства.....	124
Карпенко О.В. Порівняльний аналіз основних теоретичних положень мистецтва класичного авангарду в українському живописі першої третини ХХ століття і актуального мистецтва України початку ХХІ століття.....	128
Климбус І.М. Скрипковий цикл Богдана Шиптура з епіграфами із поезії Марійки Підгірянки для дітей.....	132
Корусь О.П. Мала фарфорова пластика Олександра Трегубова, художника Баранівського фарфорового заводу та кераміста м. Слов'янськ.....	136
Марценюк Г.П. Проблеми формування раціональної постановки мундштука та амбушура при гри на тромбоні.....	142
Опанасенко О.О., Гешко Н.С., Остапенко Л.В. Естрадний спів в сучасних театралізованих вокально-інструментальних жанрах.....	148
Перова Г.О. Сучасні вимоги до викладання класичного танцю у вищих навчальних мистецьких закладах.....	152
Раденко Ю.В., Раденко Б.М. Синергія мовно-музичної інтонації актора та співака як шлях розкриття творчого задуму драматурга.....	155
Скромний В.П., Гаценко Г.С., Коваленко Є.В. Естрадний спів та його застосування в музичних кінострічках першої половини ХХ століття.....	159
Хлопотова А.А., Юрчук В.В., Войченко О.М. Музичне мистецтво естради: до проблеми формування.....	163

Хоцяновська Л.Ф. Хореографія як об'єкт вивчення дисципліни «Мистецтво балетмейстера».....	167
Цугорко О.П., Форманюк Т.М. Дослідження тридільної подільської народної ікони з колекції образотворчого мистецтва НМІУ.....	170
Цюпа Н.П., Павлюченко П.Г. Актуальні питання виховання народної манери співу.....	173
Шнуренко Т.В. Колористичні особливості традиційних сорочок Карпатського регіону.....	177

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Венгринюк М.І., Васильєв О.О. Метафора як чинник формування геологічної терміносистеми.....	181
Верба Т.Ю. Трансформація способів конструювання хронологу в історичних повістях ХХІ століття.....	184
Гумений В.В. Відтворення мовної картини світу при перекладі художнього тексту.....	189
Duban N.B. Metaphorical mapping in Donald Trump's discourse (exemplified by his public addresses during the 2015-2016 presidential campaign in the USA).....	192
Кочукова Н.І., Соломко А.Ю. Контаміновані фразеологічні одиниці в мові ЗМІ (на матеріалі українських друкованих та електронних видань).....	198
Kryzhanovska Ye.H. The peculiarities of the translation English maritime terms into Ukrainian language.....	201
Мельник О.М., Гулик М.В. Питомі виражальні засоби в сучасних українських перекладах.....	204
Ніколенко О.В. Прізвиська як соціокультурні символи.....	209
Тараненко К.В. Комунікативний садизм як особливий тип вербальної агресії.....	213
Цуркан І.М. Мариністичні образи в ліриці Олександра Олеся та європейських символістів.....	216

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Бачинська Н.В., Забіяко Ю.О., Шуба В.О. Вивчення гендерної ідентифікації особистості студентів вузів 17-22 років.....	220
---	-----

Бачієва Л.О. Формування проектної культури майбутніх викладачів засобами «Студентського проектного офісу».....	223
Білявець С.Я. Концептуальні основи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін.....	227
Боровик А.В. Обґрунтування критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.....	233
Волинець Ю.О., Стадник Н.В. Формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку.....	237
Гермак О.А. Теоретические аспекты мониторинга качества профессиональных знаний будущих электромонтёров с применением электронных образовательных ресурсов.....	241
Дворник Ю.Ф., Коваль О.В. Формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до цілісного формування музичності школярів.....	245
Децюк Т.М., Бушко Н.С. Особливості позааудиторної роботи зі студентами в університетах США.....	249
Доценко Н.А. Імплементация навчальних тренажерів в інформаційно-освітнє середовище.....	252
Коба М.М. Патріотичне виховання курсантів у вищому навчальному закладі.....	256
Корольова Л.М. Креативне освітнє середовище – шлях до успішної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів.....	260
Кравченко С.О. Узагальнення сутності дефініції «дослідницька компетентність».....	265
Курляк І.Є. Етіологія, феноменологія, профілактика та терапія трудового ідеологізму (на матеріалах Польщі).....	269
Любінська О.І. Структура професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини.....	276
Маркова Є.Ю., Сушко В.Г., Шпігоцький Є.В. Практика викладання технічних дисциплін з використанням сучасних 3D технологій.....	280
Нос А.С., Панчук Б.Б. Особливості підготовки асистента вчителя інклюзивного класу в Канаді.....	283
Побоча Т.Д. Післядипломна педагогічна освіта як педагогічна система.....	286
Січкарь А.Д., Потапенко Є.П. Ідеї організації літнього дитячого майданчика у педагогічному доробку К. Толмачевської і А. Гендрихівської (перша третина ХХ століття).....	291
Ткаченко О.М. Історіографічно-джерелознавчий аспект дослідження мистецької освіти в колегіумах Лівобережної України (XVIII – початок ХІХ століття).....	295
Цимбаленко Я.С., Покась А.А. Методичні особливості технології релаксації у шкільному курсі географії.....	300
Шерман М.І., Попова Г.В. Можливості використання інтерактивних технологій у професійній підготовці майбутніх судноводіїв.....	304
Шовкопляс О.М. Управління інноваційною оздоровчою діяльністю в закладі дошкільної освіти.....	311
Штохман А.М. Деякі аспекти навчання іноземного усного мовлення.....	315
ІСТОРИЧНІ НАУКИ	
Коркач С.О. Джерелознавчі та історіографічні аспекти переяславської шевченкіани.....	319
Коцур В.В. Етнополітичні процеси в Україні 1990-х років: провісники гібридної війни і геополітичних змін.....	324
Орехівський В.Д. Розвиток органічного землеробства в УРСР у контексті науково-організаційної діяльності Південного відділення ВАСГНІЛ (1969-1990).....	330
Скорочод О.В. Періодичні видання як джерело в дослідженні ставлення населення до влади (на прикладі київських газет 1917-1918).....	334
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	
Коцур А.М. Втілення європейських цінностей в українських реаліях: практична складова.....	340

Теленко О.М. Особливості розвитку невизнаної Республіки Абхазія.....	344	Дяченко Ю.А. Світовий ринок кукурудзи та місце України в ньому.....	390
СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ			
Санакоева Н.Д., Закарлюка М.П. Гіпнотично орієнтовані підходи у сучасному рекламному дискурсі.....	349	Косова Т.Д., Шевченко В.В. Організація аудиту ефективності в системі зовнішнього державного фінансового контролю.....	394
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ			
Сиволапенко Т.А. Основні підходи до визначення поняття механізмів сервісно-орієнтованої держави.....	355	Лимар В.В. Фактори сприяння створенню та розвитку біокластерів.....	399
ЮРИДИЧНІ НАУКИ			
Голоядова Т.О. Податкова політика України: сучасний стан та зміни.....	359	Матвійшин Є.Г., Оцабрик І.І. Витрати на оборону та державне оборонне замовлення: Україна у світі.....	403
Мельничук Ю.І., Крук О.В. Застосування програм відновного правосуддя щодо злочинів скоєних неповнолітніми.....	363	Мацієвич Т.О. Фінансове забезпечення екологічної політики в зарубіжних країнах: досвід для України.....	406
Соїч О.В. Правова природа та характерні особливості колективних суб'єктів права.....	367	Михайленко Н.О. Мікроекономічні аспекти підвищення мотивації персоналу комерційного банку.....	410
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ			
Бугіль С.Я., Степанюк А.І. Ефективність функціонування місцевих бюджетів в умовах децентралізації публічних фінансів.....	372	Овчаренко Т.С., Іноземцева К.В. Формування сучасної інноваційної інфраструктури для розвитку стартапів в Україні.....	414
Гарбар Є.С. Оцінка ефективності підходів мінімізації наслідків волатильності на фінансову стійкість банку.....	376	Ситник Н.С., Юркевич Г.І. Сучасний стан розвитку торговельно-економічних відносин України з Європейським Союзом.....	417
Давиденко Д.О. Методичний підхід до оцінки показника ефективності фінансової послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю.....	382	Сич О.А., Волос І.І. Сучасний стан та умови кредитування малого та середнього бізнесу в Україні.....	421
Данік Н.В., Тютенко Ю.О. Теоретичні засади реалізації концепції життєвих циклів у практиці фінансового управління банком.....	386	Соболева Г.Г. Інноваційні технології як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства.....	424
		Солодовник Г.В., Безлюдня Г.А. Кількісний аналіз ризиків у інвестиційній діяльності.....	428
		Холявко Н.І., Баранець А.А. Вища освіта Австрії: тенденції розвитку та комерціалізації досліджень.....	432

CONTENTS**BIOLOGICAL SCIENCES**

- Kolesnyk Y.I., Sheiko V.I.**
The indexes of attention in persons
with myopia low and high degree
on background of braking processes.....1

GEOLOGICAL SCIENCES

- Artym I.V.**
Evaluation of reservoir rocks
tectonic fracturing
through the finite element method.....6

ENGINEERING SCIENCES

- Boiko O.I., Su Hong Sheng**
Short-term load forecasting
using multi liner regression
based on artificial neural network.....11
- Dudnik A.S., Bondarenko Yu.V.**
The role of technology of professional
interaction of «Internet Things»
when measuring mechanical
quantities.....15
- Zhuk A.V., Baydur A.V.,
Tkachenko D.V., Yaroviy A.V.**
Stochastic resonance event
as a basis for construction
of new data transfer devices
in wireless sensor networks.....19
- Marchevsky V.N., Telestakova V.V.**
Cardboard with new mineral filler.....25
- Tarnopolsky A.V., Malashevsky N.A.,
Tarnopolsky Ye.A., Palamar A.Yu.**
Some aspects of infrastructure
geoprostory data.....28
- Trembovetska R.V.,
Halchenko V.Ya., Tychkov V.V.**
The MLP-metamodels application
in the surrogate optimization tasks.....32
- Shved M.P.,
Shved D.M., Velikoivanenko S.P.**
Submission of use gear pump
for cascade extrusion polymers.....40

**PHYSICAL EDUCATION
AND SPORT**

- Kochubei N.V.**
Theoretical substantiation
of organization and methodical
basis of introduction into the olympic
education in the educational process
of children aged 10-12.....44
- Kulchytskii V.M.**
Dynamics of changes in the attitude
of students of the I-II courses
in physical culture classes.....48

MEDICAL SCIENCES

- Pavlenkova E.V.**
Effect of systems for home bleaching
on tooth enamel resistance.....53

PHARMACEUTICAL SCIENCES

- Shulga O.K., Petukhova T.A.,
Moiseyeva A.M., Ryzhykh A.S.**
Vitamin «C» is the marker
of the general state of human health.....56

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

- Voytsekhovska O.V.**
The problems of educational
and professional motivation
of the students of higher
educational institutions.....63
- Hruzynska I.M.**
Features of expression of emotional
intelligence of future teacher
of the preschool educational institution.....67
- Hruzynska I.M.**
To the problem of diagnostics
to the development of the creative
imaginings of children
of the senior preschool age.....71
- Kuzina V.D.**
Modern ways to development
of constructive perfectionism
and professional identity of officer.....76
- Novikova Z.M.**
A psychological adaptation
and preadaptation at the students-
freshmen in conditions
of uncertainties.....80
- Fedorchenko S.V.**
Self-evaluation level as an efficacy
factor of executive's managerial
activities.....84
- Shevchenko A.N.**
Ukrainian youth in the field
of education. Socio-psychological aspect.....88
- Yanovskaya T.A.**
Features of the production
of quality behavior in another joints.....91

CULTURAL STUDIES

- Kysla N.V.**
Spectacular representation of music
in the space of cultural artifacts.....95
- Kysla N.V.**
Theater of the XX – XXI century
and the specification of its exploration
generalization.....99
- Kysla S.V.**
Dialogs of ethnic and popular
cultures in music art
of the XX – XXI century.....103

HISTORY OF ART

Husarchuk T.V. Peculiarities of Musical Interpretation of Sacred Text in the Last Spiritual Concerto by Artemiy Vedel.....	107
Yesipok V.M., Ivanish A.A. Organization and establishment of a new form of kobzarian art – capitals of bandorists.....	114
Yesipok V.M., Ivanish A.A. Cobzar or bandurist: to the questionnaire of defense of the limits.....	117
Yesipok V.M., Ivanish A.A. Parkhomenki's family as a representative of Chernigivsk school of kobzarian in Ukraine.....	121
Ivanish A.A., Yesipok V.M. Zinovy Stockalko – reformor of the modern art of kobzars.....	124
Karpenko O.V. The comparative analysis of the basic theoretical provisions classical avanguard art's in Ukrainian painting of the first third XX century and contemporary Ukraine's art of the beginning XXI century.....	128
Klymbus I.M. Violin cycle of Bogdan Szyptur with epigraphs of Mariyka Pidgiryanka's poetry for children.....	132
Korus O.P. Porcelain figurines by Oleksandr Tregubov's, the Baranovka Porcelain Factory's artist and the ceramist of Slavyansk.....	136
Martsenyuk G.P. Problems of forming of the optimal mouthpiece and embouchure placement when playing trombone.....	142
Opanasenko O.O., Heshko N.S., Ostapenko L.V. Pop singing in modern theatrical vocal-instrumental genre.....	148
Perova A.A. Modern requirements for teaching classical dance in higher educational arts institutions.....	152
Radenko Ju.V., Radenko B.M. Synergy in musical-speech intonation of the actor and singer as a way of revealing the creative idea of the playwright.....	155
Skoromnyi V.P., Hatsenko H.S., Kovalenko Ye.V. Pop singing and its application in the musical film the first half of the XX century.....	159

Khlopotova A.A., Yurchuk V.V., Voichenko O.M. Musical variety art: to the problem of formation.....	163
Khotsyanovska L.F. Choreography as an object of studying the discipline «The Art of a Choreographer».....	167
Tsugorko O.P., Formanuk T.M. Study of the three-part Podolsk icon from the collection of fine arts of the National museum of the history of Ukraine.....	170
Tsiupa N.P., Pavliuchenko P.H. Actual issues of education of the folk style of singing.....	173
Shnurenko T.V. Coloristic features of traditional shirts of the Carpathian region.....	177

PHILOLOGICAL SCIENCES

Venhryniuk M.I., Vasyliiev O.O. Metaphor as a factor of the formation of the geological terminology system.....	181
Verba T.Yu. Transformation of construction ways of chronotope in historical poems of XXI century.....	184
Humenyi V.V. Reconstruction of linguistic world-image at the translation of belles-lettres texts.....	189
Duban N.B. Metaphorical mapping in Donald Trump's discourse (exemplified by his public addresses during the 2015-2016 presidential campaign in the USA).....	192
Kochukova N.I., Solomko A.Y. Contaminated phraseological units in the mass media language (based on the material of Ukrainian printed and electronic publications).....	198
Kryzhanovska Ye.H. The peculiarities of the translation English maritime terms into Ukrainian language.....	201
Melnyk O.M., Hulyk M.V. Specific expressive means in modern Ukrainian translations.....	204
Nikolenko O.V. Nicknames as socio-cultural symbols.....	209
Taranenko X.V. Communicative sadism as a special type of verbal aggression.....	213
Tsurkan I.M. The marinistic shapes in lyrics of Oleksandr Oles and European symbolists.....	216

PEDAGOGICAL SCIENCES

Bachynska N.V., Zabiyako Y.O., Shuba V.O. Study of gender identification of personality of university students of 17-22 years old.....	220
Bachieva L.A. Formation of the design culture of future teachers by «students project office».....	223
Bilyavets S.Y. Conceptual bases for the formation of professional competence to future border guard officers in the process of training in military special disciplines.....	227
Borovyk L.V. Rationale criteria formation of psycho-pedagogical competence of the future border-guard officers.....	233
Volynets Y.A., Stadnik N.V. Formation of readiness of future preschool teachers to the environmental education of preschool-age children.....	237
Germak O.L. Monitoring the quality of professional knowledge of future electronmonters with the use of electronic educational resources.....	241
Dvornyk Y.F., Koval O.V. The forming of readiness at future music art teachers to the holistic formation of pupils' musicality.....	245
Detsiuk T.M., Bushko N.S. Features of extracurricular work with students at USA universities.....	249
Dotsenko N.A. Implementation of educational simulators to the informational and educational environment.....	252
Koba M.M. Patriotic education of cadets in the higher educational institution.....	256
Koroliova L.M. Creative education environment – the way to successful pedagogical work of future teachers in the elementary school.....	260
Kravchenko S.A. Generalization of the essence of the definition of «research competence».....	265
Kurliak I.Je. Etiology, phenomenology, prevention and therapy of workaholism (on materials of Poland).....	269

Liubinska O.I. Structure of professional competence of bachelors on laboratory medicine.....	276
Markova Ie.Yu., Sushko V.H., Shpigotsky Ie.V. Practice teaching of technology department, using modern 3D technology.....	280
Nos L.V., Panchuk B.B. Preparation of teache's assistant inclusive class in Canada.....	283
Pobocho T.D. Postgraduate pedagogical education as a pedagogical system.....	286
Sichkar A.D., Potapenko E.P. The idea of the organization of the litigo children maydan in the creative road of K. Tolmachevskiy and A. Hendrichovskiy (first third of XX century).....	291
Tkachenko O.M. Historiographic and sourcing aspect of the art education in the collegium of Left-bank Ukraine (XVIII – beginning of the XIX centuries).....	295
Cimbaleiko Ya.S., Pokas L.A. Methodological features of technology of relaxation in the school course geography.....	300
Sherman M.I., Popova G.V. Possibilities of usage of interactive technologies in professional teaching of future ship navigators.....	304
Shovkopljas O.M. Management of innovative health-improving activity in the pre-school educational establishment.....	311
Shtokhman L.M. Some aspects of teaching foreign speaking.....	315

HISTORICAL SCIENCES

Korkach S.O. Source study and historiographic aspects of Pereiaslav Shevchenkiana.....	319
Kotsur V.V. Ethnopolitical processes in Ukraine 1990: prophets of the hybrid war and geopolitical changes.....	324
Orekhivskiy V.D. Development of organic agriculture in Ukrainian SSR in the context of scientific and organizational activity of the South Department of the All-Union Academy of Agricultural Sciences named after V.I. Lenin (1969-1990).....	330

Skorokhod O.V. Periodicals as a source in the study of the population attitudes to the authority (on the example of Kyiv newspapers of 1917-1918).....	334
POLITICAL SCIENCES	
Kotsur L.M. Effects of European values in Ukrainian realities: practical composition.....	340
Telenko O.M. Peculiarities of development of unrecognized Republic of Abkhazia.....	344
SOCIAL COMMUNICATIONS	
Sanakoyeva N.D., Zakarliuka M.P. Hypnotically oriented approaches in the modern advertising discourse.....	349
STATE ADMINISTRATION	
Sivolapenko T.L. Basic approaches to the definition of the concept of mechanisms service-oriented state.....	355
LAW SCIENCES	
Goloyadova T.O. Tax policy of Ukraine: current state and changes.....	359
Melnichuk Yu.I., Kruk O.V. Application of programs of restorative justice in regard to minor crimes.....	363
Soich O.V. Legal nature and characteristics of collective subjects of law.....	367
ECONOMIC SCIENCES	
Bugil S.Ya., Stepaniuk L.I. Efficiency of local budget functioning in public financial decentralization conditions.....	372
Garbar E.S. Efficiency approaches evaluation concerning downsizing volatility consequances that influence financial bank firmness.....	376
Davidenko D.O. Methodical approach to evaluating the indicator of efficiency of financial services for implementation of operations with housing real estate.....	382
Danik N.V., Tjutenko Ju.O. Theoretical principles of the implementation of the concept of life cycle in the practice of financial management by the bank.....	386
Diachenko Yu.A. The global market of corn and the place of Ukraine in it.....	390
Kosova T.D., Shevchenko V.V. Organization of the performance auditing in the external public financial control system.....	394
Lymar V.V. Factors of bioclusters' creation and development.....	399
Matvuishin E.G., Otsabryk I.I. Defense-industrial complex capacity and modern military force: Ukraine in the world.....	403
Mazievich T.A. Financial support for environmental policy in foreign countries: experience for Ukraine.....	406
Mykhalenko N.O. Microeconomic aspects of increasing the motivation of the commercial bank personnel.....	410
Ovcharenko T.S., Inozemtseva K.V. Forming the modern innovation infrastructure for startup development in Ukraine.....	414
Sytnyk N.S., Yurkevych H.I. The modern state of development of trade-economic relations of Ukraine with the European Union.....	417
Sych O.A., Volos I.I. The current state and conditions of lending to small and medium businesses in Ukraine.....	421
Sobolieva H.G. Innovative technologies as a factor of increasing competitiveness of the enterprise.....	424
Solodovnik G.V., Bezludnja G.L. Deterministic resource allocation model.....	428
Kholiavko N.I., Baranets A.A. Higher education of Austria: development trends and commercialization of research results.....	432

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 612.821

ПОКАЗНИКИ УВАГИ ОСІБ З НАБУТОЮ КОРОТКОЗОРИСТІЮ СЛАБКОГО ТА ВИСОКОГО СТУПЕНЮ НА ФОНІ ПРОЦЕСІВ ГАЛЬМУВАННЯ

Колесник Ю.І., Шейко В.І.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Проведено дослідження характеристик основних властивостей уваги (об'єму, вибірковості, концентрації, стійкості, швидкості) у волонтерів 18-35 років з набутою короткозорістю слабкого і високого ступеню за методикою «Коректурної проби». Показано, що короткозорі люди характеризуються вищими показниками уваги, ніж практично здорові люди, та зберігають їх високий рівень при дії чинників внутрішнього та зовнішнього гальмування. Виявлено, що за умов дії процесів гальмування люди зі слабким ступенем короткозорості демонструють спрямованість в більшій мірі на збереження якісних характеристик роботи, з високим ступенем – кількісних (об'єму зорової інформації). Нами встановлені вірогідні відмінності ($p < 0,05$) між короткозорими та практично здоровими людьми за основними показниками уваги, а також між групами осіб зі слабким і високим ступенем короткозорості як в звичайних умовах, так і при виконанні завдань різної складності.

Ключові слова: набута короткозорість, увага, стійкість, вибірковість, концентрація, об'єм та швидкість переробки зорової інформації.

Постановка проблеми. Когнітивні характеристики людини, в тому числі і її увага, є одними із головних факторів, що обумовлюють успішність засвоєння нею знань, набуття професійних навичок, ефективність виконання певного виду діяльності, і є своєрідним критерієм розумової працездатності [7; 10; 18]. Саме від характеру сприйняття і переробки інформації, а також індивідуально-типологічних особливостей, в значній мірі залежить адаптація людини до все зростаючих вимог сучасного сьогодення [5; 12].

Відомо, що для сприйняття дійсності необхідним є надходження сигналів із зовнішнього середовища. За їх переробку в найбільшій мірі відповідає зоровий аналізатор, від повноцінної діяльності якого і залежить адекватна реакція на зовнішні подразники будь-якої живої істоти. На сьогодні проблема дисфункцій органів зору привертає значну увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, а короткозорість набутої форми вважається найбільш розповсюдженою патологією зору на планеті [20; 21; 22]. В Україні понад 30% школярів та 12% дорослого населення страждають на набутою короткозорістю і тенденція до збільшення поширеності цього захворювання не зменшується [13].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку Б. Г. Ананьева [2] та П. Я. Гальперіна [3], під увагою слід розуміти вибіркочу спрямованість процесу сприйняття на певний об'єкт, що становить для людини сигнальне значення, з метою адекватного його відображення на період часу, необхідного для виконання певної діяльності. Увага є специфічним психофізіологічним феноменом людини: вона може розглядатися як процес, стан і властивість особистості, не має власного змісту, але впливає на перебіг інших процесів (сприйняття, уяви, мислення, запам'ятовування) [6]. З фізіологічної точки зору увага має відношення до реакції активації (локальної або генералізованої), збільшення збу-

дження та реактивності нервових структур головного мозку [14; 19] та проходить специфічний онтогенетичний розвиток [11].

Дослідженнями ряду науковців (В. Д. Небиліцин, М. В. Макаренко, В. С. Лизогуб, А. М. Іваницький, С. К. Голяка, О. Д. Боярчук) встановлено, що психофізіологічні якості людини, в тому числі і увага, тісно пов'язані з індивідуально-типологічними властивостями нервової системи людини і є результатом складної інтегративної діяльності мозку; від рівня працездатності центральної нервової системи, в свою чергу, залежить повнота та якість сприйняття дійсності. З такого погляду, увага – це динамічна характеристика будь-якої психічної діяльності, яка впливає на розподіл ресурсів системи переробки інформації людини і забезпечує ефективність її діяльності (як навчальної, так і професійної) [7; 8; 10; 11; 12]. Тому оцінка індивідуальних особливостей уваги необхідна при вирішенні багатьох практичних завдань, а їх всебічне вивчення і до цього часу залишається актуальним.

Враховуючи існування тісного взаємозв'язку нервової системи і зорово-сенсорної системи людини [1], дослідження проблем короткозорості активно ведеться не лише в напрямку вивчення причин, методів профілактики і корекції цього патологічного стану, а й з метою виявлення особливостей фізичного і функціонального розвитку організму короткозорих людей. Так, деякими психофізіологічними дослідженнями показано, що за умов наявності стану короткозорості у людини відбуваються зміни у функціонуванні як зорово-сенсорної системи, так і вищої нервової діяльності [15; 16]. Однак, питання психофізіологічних особливостей короткозорих людей вивчені недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має систематичних досліджень, які висвітлюють проблему впливу набутої короткозорості різного ступеню на когнітивні процеси і, зокрема, увагу як при

звичайних умовах виконання діяльності, так і в ускладнених (наприклад, під впливом процесів гальмування).

Мета статті. Зважаючи на вище вказане, метою нашого дослідження стало вивчення основних характеристик у осіб з набутою короткозорістю слабого та високого ступеню за звичайних умов і під впливом процесів внутрішнього та зовнішнього гальмування.

Об'єкт і методи дослідження. В дослідженні брали участь волонтери-студенти віком 18-35 років, розділені на наступні підгрупи: контрольна група (практично здорові люди) – 40 осіб, група людей з набутою короткозорістю – 60 осіб, з них зі слабким ступенем короткозорості – 30 осіб, з високим – 30. Для дослідження функцій уваги використана загальноприйнята психодіагностична методика «Коректурна проба» Б. Бурдона – Я. Анфімова у модифікації, що дозволяє оцінити наступні показники: загальна кількість переглянутих знаків, кількість допущених помилок, коефіцієнт точності, показник загальної продуктивності, об'єм зорової інформації, швидкість переробки інформації, рівень концентрації уваги. Визначення показників уваги проводилось за серіями різнохарактерних завдань: 1 серія завдань викреслювання певних літер (звичайний режим); 2 серія завдань – зміна літер для викреслювання (рівень уваги на фоні внутрішнього гальмування); 3 серія завдань – зміна літер для викреслювання, виконання роботи на фоні шумових подразників (рівень уваги на фоні процесів внутрішнього та зовнішнього гальмування) [17].

Експеримент виконано у відповідності до біоетичних норм з дотриманням законодавства України [4], всі учасники дали письмову згоду на участь. Тестування проводилося в періоді оптимального рівня фізіологічних функцій – вівторок, середа, четвер, з 09.00 до 12.00 години [8]. Отримані цифрові дані обробляли математично за допомогою пакету програм Microsoft Excel. Для статистичного аналізу результатів дослідження використано *t* критерій Стьюдента [9], вірогідні відмінності між показниками вважались при $p < 0,05 - 0,01$.

Викладення основного матеріалу. Результати дослідження показників уваги за звичайних умов проходження тестування осіб з набутою формою короткозорості слабого та високого ступенів представлені в таблиці 1.

Аналіз представлених даних у таблиці 1 вказує на те, що за звичайних умов тестування

характеристики уваги осіб з набутою короткозорістю виявилися вищими, ніж результати практично здорових людей, за всіма досліджуваними показниками: загальна кількість переглянутих знаків (на 16% при слабкому ступені короткозорості та 7,3% при високому ступені, $p < 0,05$), об'єм зорової інформації (відповідно на 19% та 7,8%, $p < 0,05$), загальна розумова продуктивність (відповідно на 22% та 9%, $p < 0,05$), рівень концентрації уваги (відповідно на 5,3% та 2,3%, $p < 0,05$), швидкість переробки зорової інформації (відповідно на 23% та 9,4%). Вірогідні відмінності за швидкісними характеристиками уваги були встановлені лише на фоні короткозорості слабого ступеня ($p < 0,05$). Кількість допущених помилок (пропущених та невірно закреслених літер) була нижча за умов слабого ступеня короткозорості в 3 рази ($p < 0,05$), високого – в 1,3 рази (в порівнянні з практично здоровими людьми). Коефіцієнт точності в групі короткозорих осіб зі слабким ступенем становив 0,99, з високим ступенем – 0,98, в контрольній групі – 0,97.

Результати, отримані при виконанні 2 серії завдань (табл. 2) показують, що на фоні процесів внутрішнього гальмування в групі осіб зі слабким та високим ступенем короткозорості залишилися вищими від значень контрольної групи наступні показники: загальна кількість переглянутих знаків (на 1,3% та 5,7%, $p < 0,05$ при високому ступені короткозорості), об'єм зорової інформації (на 1,4% та 5,8%, $p < 0,05$ лише при високому ступені короткозорості), загальна продуктивність (на 11,6% та 9,6%, $p < 0,05$), рівень концентрації уваги (на 25% та 10,7%, $p < 0,05$). За швидкістю переробки зорової інформації між піддослідними групами не було встановлено достовірних відмінностей, проте цей показник був вищим у осіб зі слабкою короткозорістю на 2,5%, з високою – на 6% (в порівнянні з групою-контролем). При майже однаковому темпі роботи люди зі слабким ступенем короткозорості допустили в 4 рази менше помилок ($p < 0,05$), з високим – в 1,3 рази, ніж практично здорові люди. Одночасно і коефіцієнт точності короткозорих осіб був вищим в порівнянні з даними контрольної групи (на 10% та 4,5% відповідно слабкому та високому ступеню).

Аналіз даних, наведених в таблиці 3 показує, що і за таких ускладнених умов короткозорі люди демонструють порівняно вищі показники уваги, ніж практично здорові люди. Так, загальна кількість переглянутих знаків і об'єм зорової інформації були більшими на 6% та 9%, загальна

Таблиця 1

Показники уваги у осіб з набутою короткозорістю (звичайний режим тестування)

Показники	Практично здорові люди (n=40)	Люди з короткозорістю	
		Слабкий ступінь (n=30)	Високий ступінь (n=30)
Загальна кількість переглянутих знаків, S	403,5±1,85	480,9±2,16*	435,1±2,28*□
Об'єм зорової інформації, Q	239,5±1,42	285,4±1,74*	258,3±1,75*□
Кількість допущених помилок, n	3,5±0,41	1,1±0,3*	2,6±0,23□
Коефіцієнт точності, A	0,97±0,04	0,99±0,03	0,98±0,03
Швидкість переробки інформації, V	1,91±0,13	2,35±0,15*	2,09±0,16
Показник загальної продуктивності, P	389,9±1,45	476,5±1,29*	425,1±1,13*□
Рівень концентрації уваги, (%)	93,29±0,35	98,19±0,38*	95,4±0,38*□

Примітка: * – вірогідні відмінності між показниками короткозорих людей і практично здорових людей ($p < 0,05$), □ – вірогідні відмінності між показниками людей з короткозорістю слабого і високого ступеня ($p < 0,05$).

розумова продуктивність – на 11% та 12%, концентрація уваги – на 10% та 6%, коефіцієнт точності – на 5,4% та 3%, а кількість помилок – менша в 2,8 та 1,5 рази відповідно слабкому та високому ступеням. При виконанні цього завдання нами також виявлені вірогідні ($p < 0,05$) відмінності за кількісними і якісними характеристиками процесів уваги як серед осіб зі слабкою, так і високою короткозорістю. Слід відмітити, що швидкість переробки зорової інформації в 3 серії завдань у осіб зі слабким та високим ступенем короткозорості хоча і вірогідно не відрізнялась від результатів контрольної групи, але мала тенденцію до підвищення в обох групах короткозорих людей. Коефіцієнт точності в 3-й серії завдань у короткозорих людей зі слабким ступенем був вищий на 5,4%, з високим ступенем – на 3,2%, від значень практично здорових людей.

Згідно отриманих даних (таблиці 1-3), нами були виявлені статистично достовірні відмінності на рівні $p < 0,05$ при виконанні всіх серій тестування між людьми зі слабким та високим ступенем короткозорості за наступними показниками: загальна кількість проглянутих знаків та об'єм зорової інформації, кількість допущених помилок та рівень концентрації уваги. Показник загальної продуктивності мав достовірні відмінності між вказаними групами лише у 1 та 2 серії завдань ($p < 0,05$).

Аналізуючи результати людей зі слабкою та високою короткозорістю, слід відмітити різний характер змін досліджуваних показників уваги в цих групах. Так, в 1 серії завдань люди зі слабким ступенем короткозорості виконували роботу і швидше (на 12,4% за показником швид-

кості переробки зорової інформації), і якісніше (в 2,4 рази менша кількість помилок), і в більшому об'ємі (на 10,5% більша загальна кількість проглянутих знаків) ніж люди з високим ступенем короткозорості.

В 2-й серії завдань у людей зі слабкою короткозорістю відбувається зниження обсягу обробленої інформації (на 4,4% за показником загальної кількості проглянутих знаків) та швидкості (на 3,8% за показником швидкості переробки інформації) на фоні зберігання вищої якості роботи (кількість помилок менша в 3,2 рази, рівень уваги більший на 13%, в порівнянні з людьми з високим ступенем).

За результатами виконання 3-ї серії завдань слід відзначити, що при одночасній дії процесів внутрішнього і зовнішнього гальмування у короткозорих людей зрівнюється швидкість переробки зорової інформації, в той же час люди зі слабким ступенем короткозорості демонструють більш вищі якісні показники роботи (за рахунок меншої в 1,9 рази кількості допущених помилок і вищого на 3,8% рівня концентрації уваги) при нижчому об'ємі обробленої інформації, що підтверджується меншою на 2,5% загальною кількістю переглянутих знаків, в порівнянні з людьми з високим ступенем короткозорості.

Висновки і пропозиції. Отримані нами дані дозволяють зробити наступні висновки:

1. Проведене дослідження свідчить, що люди 18-35 років з набутою короткозорістю слабого та високого ступеню характеризуються кращими показниками уваги, ніж практично здорові люди: вони виконують роботу швидше, якісніше і в більшому об'ємі, зберігають вищим рівень концентрації уваги.

Таблиця 2

Показники уваги у осіб з набутою короткозорістю (на фоні внутрішнього гальмування)

Показники	Практично здорові люди (n=40)	Люди з короткозорістю	
		Слабкий ступінь (n=30)	Високий ступінь (n=30)
Загальна кількість переглянутих знаків, S	648,9±2,50	655,4±2,53	685,8±2,46*□
Об'єм зорової інформації, Q	385,2±2,13	389,1±2,10	407,1±2,29*□
Кількість допущених помилок, n	2,4±0,30	0,6±0,24*	1,9±0,47□
Коефіцієнт точності, A	0,88±0,06	0,97±0,05	0,92±0,09
Швидкість переробки інформації, V	3,15±0,19	3,23±0,19	3,35±0,21
Показник загальної продуктивності, P	568,6±2,16	634,4±2,15*	623,3±2,11*□
Рівень концентрації уваги, (%)	75,4±0,92	94,45±0,70*	83,49±1,15*□

Примітка: * – вірогідні відмінності між показниками короткозорих людей і практично здорових людей ($p < 0,05$), □ – вірогідні відмінності між показниками людей з короткозорістю слабого і високого ступеня ($p < 0,05$).

Таблиця 3

Показники уваги у осіб з набутою короткозорістю різного ступеня (за одночасної дії внутрішнього і зовнішнього гальмування)

Показники	Практично здорові люди (n=40)	Люди з короткозорістю	
		Слабкий ступінь (n=30)	Високий ступінь (n=30)
Загальна кількість переглянутих знаків, S	324,9±1,43	345,1±1,52*	354,1±1,54*□
Об'єм зорової інформації, Q	192,8±1,13	204,9±1,33*	210,2±1,19*□
Кількість допущених помилок, n	5,6±0,49	2,0±0,17*	3,8±0,30*□
Коефіцієнт точності, A	0,93±0,05	0,98±0,03	0,96±0,03
Швидкість переробки інформації, V	1,48±0,12	1,66±0,12	1,66±0,09
Показник загальної продуктивності, P	303,5±1,44	337,7±1,48*	339,97±1,42*
Рівень концентрації уваги, (%)	86,83±0,41	95,68±0,37*	92,16±0,68*□

Примітка: * – вірогідні відмінності між показниками короткозорих людей і практично здорових людей ($p < 0,05$), □ – вірогідні відмінності між показниками людей з короткозорістю слабого і високого ступеня ($p < 0,05$).

2. За умов переключення діяльності (вплив факторів внутрішнього гальмування) та виконання роботи на фоні одночасної дії процесів зовнішнього і внутрішнього гальмування, короткозорі люди зберігають вищими показники уваги, ніж практично здорові люди. При цьому люди зі слабким ступенем короткозорості демонструють спрямованість в більшій мірі на збереження якості роботи (вищої точності та концентрації уваги), на відміну від людей з високим ступенем короткозорості, які виконують роботу хоч і в більшому об'ємі, але припускаючись більшої кількості помилок.

3. За результатами проведеного дослідження нами були встановлені вірогідні відмінності між групами практично здорових і короткозорих людей (зі слабким і високим ступенем) за такими показниками уваги, як: загальна кількість проглянутих знаків та об'єм зорової інформації

($p < 0,05$ в серіях 1, 3; в 2 серії $p < 0,05$ лише при високій короткозорості), загальна продуктивність ($p < 0,05$), рівень концентрації уваги ($p < 0,05$), кількість помилок ($p < 0,05$ в серіях 1-3 при слабкій короткозорості, при високій – вірогідність $p < 0,05$ лише в 3-й серії).

4. Виявлені вірогідні відмінності між групами людей зі слабким і високим ступенем короткозорості за наступними показниками уваги: загальна кількість проглянутих знаків ($p < 0,05$), об'єм зорової інформації ($p < 0,05$), загальна продуктивність ($p < 0,05$ в серіях 1-2), рівень концентрації уваги ($p < 0,05$), кількість допущених помилок ($p < 0,05$).

Загалом, зміни показників уваги при виконанні завдань різної складності свідчать про наявність відмінностей у процесах уваги людей з короткозорістю набутої форми різного ступеню та практично здорових людей з нормальним зором, що, однак, потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Аветисов Э.С. Близорукость / Э.С. Аветисов. – М.: Медицина, 2002. – 288 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. / под. ред. А.А. Бодалева и др. – М.: Педагогика, 1980. – Том II. – 288 с.
3. Гальперин П.Я. Экспериментальное формирование внимания / П.Я. Гальперин, С.Л. Кабыльницкая. – М.: Изд-во Московского университета, 1974. – 102 с.
4. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень (ETS N 195) [Електронний ресурс] / Страсбург. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_686.
5. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення професійної діяльності: Монографія / О.М. Кокун. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.
6. Комарова Т.К. Психология внимания: Учебн.-метод. пособие / Т.К. Комарова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 124 с.
7. Коробейников Г.В. Оцінювання психофізіологічних станів у спорті: Монографія / Г.В. Коробейников, С.Н. Приступа, Л.Г. Коробейникова, Ю.А. Бріскін. – Л.: ЛДУФК, 2013. – 312 с.
8. Крушельницька Я.В. Фізіологія і психологія праці: підручник / Я.В. Крушельницька – К.: КНЕУ, 2003. – 367 с.
9. Лапач С.Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel / С.Н. Лапач, А.В. Чубенко, П.Н. Бабич – Киев: Морион, 2000. – 320 с.
10. Лизогуб В.С. Індивідуальні психофізіологічні особливості людини та професійна діяльність / В.С. Лизогуб // Фізіологічний журнал. – 2010. – Том 56, № 1. – С. 148-151.
11. Макаренко М.В. Онтогенез психофізіологічних функцій людини / М.В. Макаренко, В.С. Лизогуб – Черкаси: Вертикаль, 2011. – 256 с.
12. Митроченко О.С. Діагностика властивостей уваги у рамках вивчення адаптивності студентів / О.С. Митроченко // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. № 902. Серія «Психологія». – 2010. – Вип. 43. – С. 200-202.
13. Моїсеєнко Р.О. Аналіз та тенденції захворюваності дитячого населення України / Р.О. Моїсеєнко, Я.І. Соколовська, Т.К. Кульчицька, Т.М. Бухановська // Современная педиатрия. – 2010. – № 3 (31). – С. 13-17.
14. Нейрофизиологические механизмы внимания / ред. Е.Д. Хомская. – Москва: Издательство Московского университета, 1979. – 298 с.
15. Новикова Е.И. Влияние миопии на когнитивные функции учащихся пубертатного возраста / Е.И. Новикова, Е.Ю. Надежкина, М.В. Мужиченко // Вестник ВолгГМУ. – 2015. – Вып. 4 (56). – С. 127-129.
16. Пикущий Д.В. Функциональное состояние зрительной сенсорной системы у школьников пубертатного возраста с аномалией рефракции / Д.В. Пикущий // Студ. электр. журн. СтРИЖ. – 2015. – № 2. – С. 14-17.
17. Психологическая диагностика в практике врача / И.Ф. Дяконов, Б.В. Овчинников – СПб.: СпецЛит, 2016. – 180 с.
18. Савченко Т.Л. Сутність уваги, уважливості і спостережливості як індивідуальних рис особистості / Т.Л. Савченко // Актуальні проблеми психології. – 2010. – Том V, Вип. 10. – С. 205-210.
19. Смирнов В.М. Физиология сенсорных систем и высшая нервная деятельность: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. М. Смирнов, С. М. Будылина – М.: «Академия», 2003. – 304 с.
20. Increasing prevalence of myopia in Europe and the impact of education // Ophthalmology. American Academy of ophthalmology. – 2015 – V. 122, Issue 7. – P. 1489-1497.
21. Charman N. Myopia: its prevalence, origins and control / N. Charman // Ophthalmic and Physiological Optics. – 2011. – T. 31. – №. 1. – С. 3-6.
22. Rudnicka A.R. Global variations and time trends in the prevalence of childhood myopia, a systematic review and quantitative meta-analysis: implications for etiology and early prevention / A.R. Rudnicka et al. // British Journal of Ophthalmology. – 2016. – T. 100. – №. 7. – С. 882-890.

Колесник Ю.И., Шейко В.И.

Сумской государственной педагогический университет имени А.С. Макаренко

ПОКАЗАТЕЛИ ВНИМАНИЯ У ЛЮДЕЙ С ПРИОБРЕТЕННОЙ БЛИЗОРУКОСТЬЮ СЛАБОЙ И ВЫСОКОЙ СТЕПЕНИ НА ФОНЕ ПРОЦЕССОВ ТОРМОЖЕНИЯ

Аннотация

Проведено исследование характеристик основных свойств внимания (объема, избирательности, концентрации, устойчивости, скорости) у волонтеров 18-35 лет с приобретенной близорукостью слабой и высокой степени по методике «Корректирующей пробы». Показано, что близорукие люди характеризуются более высокими показателями внимания, чем практически здоровые люди, и при воздействии факторов внутреннего и внешнего торможения сохраняют их высокий уровень. Выявлено, что под влиянием процессов торможения люди со слабой степенью близорукости демонстрируют направленность в большей степени на сохранение качественных характеристик работы, с высокой степенью – количественных (большой объем зрительной информации). Также нами выявлены достоверные различия ($p < 0,05$) между близорукими и практически здоровыми людьми по основным показателям внимания, а также между группами лиц со слабой и высокой степенью близорукости как в обычных условиях, так и при выполнении задач различной сложности.

Ключевые слова: приобретенная близорукость, внимание, устойчивость, избирательность, концентрация, объем и скорость переработки зрительной информации.

Kolesnyk Y.I., Sheiko V.I.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

THE INDEXES OF ATTENTION IN PERSONS WITH MYOPIA LOW AND HIGH DEGREE ON BACKGROUND OF BRAKING PROCESSES

Summary

The indexes of the function and various characteristics of attention in 18-35-year-olds people with myopia refraction low and high degree were compared in the article. The analysis of the data showed that the people with myopia have high level characteristics of attention (exactness, efficiency, speed of information processing, concentration), as a result of which they performed activities more efficiently (faster and better) under normal conditions and under the influence of factors of internal and external braking. It has also been established that under conditions of braking processes, people with a low degree of myopia have higher qualitative indicators of attention, while people with a high degree of myopia – quantitative (the volume of information processing). We also found valid differences ($p < 0.05$) between low myopic and healthy people in terms of basic attention indicators, as well as between groups of people with low and high degree of myopia, both under normal conditions and when performing tasks of varying complexity.

Keywords: myopia, attention, stability, selectivity, concentration, the volume and speed of information processing.

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 553.981/982

ОЦІНКА ТЕКТОНІЧНОЇ ТРІЩИНУВАТОСТІ ПОРІД-КОЛЕКТОРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ СКІНЧЕННИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Артим І.В.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Показано, що одним з перспективних методів оцінки тріщинуватості порід-колекторів є аналіз їх напружено-деформованого стану шляхом математичного моделювання геодинамічних процесів у піщано-алевритовій флішовій товщі. Розроблено за допомогою методу скінченних елементів параметричну 2D модель для досліджень тектонічної тріщинуватості піщано-алевритової товщі, обумовленої геодинамічними процесами. Параметрами моделі є товщина прошарку, довжина активної ділянки, висота підйому ділянки, основні фізико-механічні характеристики матеріалу, а також граничні умови. Досліджено вплив даних параметрів на напружено-деформований стан шару пісковика з точки зору можливості появи зон високої тріщинуватості та оцінки їх місцезнаходження. Результати даних досліджень дадуть змогу якісніше прогнозувати високопроникні зони формування вторинних колекторів, що дозволить допошукувати скучення нафти і газу в Західноукраїнському нафтогазоносному регіоні.

Ключові слова: пісковик, колектор, тріщинуватість, геодинамічні процеси, параметрична 2D модель, метод скінченних елементів.

Постановка проблеми. Загальновідомим є факт, що на малих і середніх глибинах (стадії початкового катагенезу) колекторські властивості осадових порід, в основному, контролюються літолого-фаціальними умовами седиментогенезу.

Для вищевказаних глибин, при дефіциті склепінних пасток, існує суттєвий резерв, а саме пастки літологічного, стратиграфічного та комбінованого типів, прогноз і цілеспрямовано дослідження яких практично не здійснюється.

Перспективи нафтогазоносності на сучасному етапі не можуть оцінюватись без дослідження вторинних перетворень осадових порід та особливостей зміни їх колекторських властивостей.

На даному етапі надзвичайно актуальним і важливим є детальне дослідження закономірностей геодинаміки процесів, які призводять до формування зон розущільнення, що дасть змогу здійснювати більш точно їх прогноз на локальних об'єктах і суттєво підвищити ефективність ведення пошукових робіт на великих глибинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При формуванні порід-колекторів у розрізі осадової товщі важливу роль відіграють геодинамічні процеси, тобто об'єднані в часі та просторі процеси, які впливають не тільки на деформацію гірських порід та створення структурних форм-пасток, але й на їх колекторські властивості [1].

Детальним літологічним вивченням порід-колекторів Карпатської нафтогазоносної провінції встановлена низка особливостей вторинних (епігенетичних) змін порід як регіонального, так і локального характеру [2]. Особливо це наглядно проявляється при дослідженні пісковиків та алевролітів, які є основними потенційними колекторами вуглеводнів. В регіональному плані внаслідок епігенетичних структурних змін гранулярна пористість уламкових порід в стадію пізнього катагенезу знижується до 5-8%, тобто ці породи вже не є промисловими колекторами.

В той же час, на фоні прогресивних процесів втрати первинної ємності на багатьох локальних об'єктах в осадових породах встановлено вторинну пористість, кавернозність мікро- та макротріщинуватість, стилілітизацію і т. і. Все це чітко зафіксовано при детальному стадіальному аналізі зразків кернів та шліфів. Всі ці процеси споріднені в часі і просторі з парагенетичною асоціацією мінеральних новоутворень: карбонати, сульфати, сульфіди, силікати, тверді вуглецеві утворення, вуглеводні. Важливо підкреслити – ці утворення аутигенні, пов'язані з процесами вторгнення глибинних флюїдів в осадову товщу по диз'юнктивних порушеннях, зонах дрібнення, стінках соляних штоків [3].

За рахунок процесів розущільнення колекторські властивості осадових порід в стадію пізнього катагенезу різко покращуються, пористість може досягати 20-30%, тобто в порівнянні з залишковою гранулярною (критичною) пористістю, пористість зростає в 4-6 і більше разів, проникність (особливо з врахуванням тріщинної) зростає в сотні і тисячі разів.

Слід відмітити, що в ряду стадійних процесів формування ефективного вторинного колектора, який і являється ємністю для вуглеводнів на великих глибинах, є найбільш молодий процес [4].

Таким чином, вищенаведене свідчить про те, що на великих глибинах основний резерв для відкриття нових покладів на відкритих вже родовищах і нових родовищ на перспективних об'єктах слід пов'язувати саме з вторинними колекторами глибинного походження [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати досліджень вказують на те, що відкриті тріщини найчастіше зустрічаються у піщано-алевритовій флішовій товщі. Ймовірно, саме прошарки пісковиків та алевролітів є тим каркасом, який бере на себе основні геодинамічні навантаження при тектонічних рухах, що в кінцевому результаті зумовлює

утворення тріщин. Наявність відкритих та частково відкритих тріщин з присутністю різнотипових вуглеводневих речовин фіксувалась у шліфах багатьох свердловин [4].

Через невизначеність типу колектора, особливостей його порового простору та геологічної будови ділянок чи покладу в цілому унеможливується кількісне моделювання будови і режиму роботи нафтогазових родовищ з метою прогнозування продуктивності свердловин. Ключовим моментом для цього є визначення розподілу проникності, що й визначає неоднорідність резервуару. Традиційні геологічні моделі, які зводяться до побудови комплексу карт пористості, піскуватості і т. п. не допомагають у вирішенні питання точного і детального вивчення резервуару у випадках складної будови або високого ступеня роздробленості родовища [6].

На нашу думку, одним з перспективних методів оцінки тріщинуватості порід-колекторів є аналіз їх напружено-деформованого стану шляхом математичного моделювання геодинамічних процесів у піщано-алевритовій флішовій товщі.

Мета статті – розроблення моделі, в якій буде досліджено тектонічну тріщинуватість піщано-алевритової товщі, обумовлену геодинамічними процесами.

Виклад основного матеріалу. В основі моделі лежить твердження про те, що головним чинником утворення тектонічної тріщинуватості порід є їх напружено-деформований стан (НДС) у період активних геодинамічних процесів. Інтенсивність утворення тріщин залежить від рівня внутрішніх напружень, спричинених деформаційними процесами в окремих прошарках піщано-алевритової товщі. Таким чином можна вважати, що висока тріщинуватість буде в місцях перевищення внутрішніми напруженнями границі міцності породи.

Також дуже важливим для розроблення моделі є урахування реологічних властивостей гірських порід. Утворення складок відбувалося протягом дуже великих проміжків часу. За таких умов аргіліти та алевrolіти, особливо з домішками глини, практично втрачають пружні властивості і поведуть себе як рідини. Це означає, що навіть інтенсивна деформація прошарків аргілітів та алевrolітів не призводить до підвищення їх внутрішніх напружень. Таким чином, утворення зон високої тріщинуватості у піщано-алевритовій товщі в першу чергу залежить від НДС прошарків пісковиків.

Тому вирішено дослідити вплив активних геодинамічних процесів на НДС шару пісковиків з точки зору можливості появи зон високої тріщинуватості та оцінки їх місцезнаходження. На першому етапі досліджень за допомогою методу скінченних елементів (МСЕ) розроблено модель для оцінки НДС шару пісковиків під час геодинамічних процесів.

Пропонована модель ґрунтується на таких допущеннях і спрощеннях.

1. Утворення піщано-алевритової товщі відбувалося в період низької геотектонічної активності, тому як початкове приймаємо горизонтальне розміщення прошарків пісковиків.

2. Також допустимо, що умови формування піщаників у межах досліджуваних ділянок були однакові, тому й початкові фізико-механічні властивості прошарків пісковиків однорідні.

3. Прошарки є настільки протяжні, що їх НДС з достатньою точністю можна описувати як плоский деформований стан.

4. Завдяки своїм реологічним властивостям сусідні прошарки аргілітів і алевrolітів не справляють істотного впливу на НДС шару пісковиків і підлаштовують свою деформацію під деформацію пісковиків.

Для опису плоского деформованого стану достатньою є двовимірною модель. Аналіз можливостей МСЕ для вирішення поставленої задачі дав змогу створити параметричну модель для оцінки НДС прошарку пісковиків. Параметрами моделі є товщина прошарку h , довжина активної ділянки L , висота підйому ділянки H , основні фізико-механічні характеристики матеріалу, а також граничні умови.

Базовими фізико-механічними характеристиками матеріалу є модуль пружності E , коефіцієнт Пуассона μ , границі міцності за стиску σ_m^c та розтягу σ_m^p . Для досліджень приймаємо $E = 10^4$ МПа; $\mu = 0,25$; $\sigma_m^c = 800$ МПа; $\sigma_m^p = 80$ МПа. Високі показники границь міцності вибрано з урахуванням умови об'ємного стиску ділянки породи.

Граничні умови для моделей типу «відома деформація – невідомі напруження» мають велике значення щодо отримання адекватних результатів, тому їх формування потребує ретельного аналізу. З точки зору колекторних властивостей нас найбільше цікавить утворення антикліналі. Проведений аналіз дав змогу сформулювати для висхідної гілки антикліналі граничні умови, наведені на рис. 1. На лівому торці граничними умовами **A** є вільне переміщення тільки вздовж осі x без можливості повороту чи руху вздовж осі y вгору-вниз. Такі параметри вільності є характерними для підосви антикліналі при поздовжньому переміщенні товщі. На правому торці умови **B** мають такі показники: фіксоване зна-

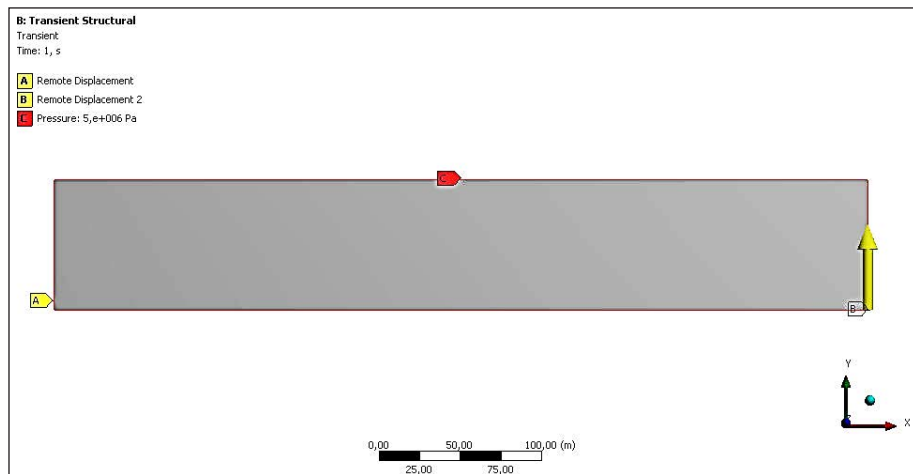

Рис. 1. Граничні умови моделі утворення антикліналі

чення переміщення вгору (параметр висота підйому ділянки H) без можливості повороту чи руху вздовж осі x вліво-вправо. Це імітує стан перерізу місця перегину склепіння антикліналі. Умова C – умова об'ємного стиску ділянки з фіксованим значенням p . У даному випадку $p = 5$ МПа.

Оскільки в модулі *Static Structural*, який традиційно використовується для таких задач,

не підтримуються великі переміщення з такими граничними умовами, то модель побудовано в модулі *Transient Structural*. Даний модуль дає змогу параметр H задавати як лінійну функцію в часі в табличній формі. Розв'язок задачі відбувається шляхом поетапного наближення до остаточного рішення. Це вирішує проблему великих переміщень.

Параметром для оцінювання НДС ділянки вибрано *Safety Factor (SF)*. Даний параметр визначають за рівнянням

$$SF = \frac{[\sigma]}{\sigma_{eq}},$$

де $[\sigma]$ – гранично допустиме напруження;

σ_{eq} – еквівалентне напруження згідно з вибраною гіпотезою міцності.

Для таких крихких матеріалів як пісковик з суттєво різною границею міцності на стиск і розтяг найбільш прийнятною є гіпотеза міцності Мора, згідно з якою міцність забезпечується за умови

$$\sigma_{eq} = \sigma_1 - \nu\sigma_3 \leq [\sigma] = \sigma_M^p,$$

$$\text{де } \nu = \frac{\sigma_M^p}{\sigma_M^c};$$

σ_1, σ_3 – головні напруження.

Зрозуміло, що висока тріщинуватість ділянки буде при $SF < 1$.

У даній роботі за допомогою розробленої моделі нами досліджено НДС антикліналі з точки зору впливу її геометричних параметрів на місце знаходження зон високої тріщинуватості та їх відносну поширеність за критерієм SF . При цьому за граничні стани прийнято такі значення: *max SF* = 0,8 (початок утворення зон тектонічної тріщинуватості) та *min SF* = 0,1 (практично повне руйнування). Деякі результати досліджень за довжини ділянки $L = 500$ м наведено на рис. 2, 3.

Як бачимо з рис. 2, 3 товщина прошарку пісковика за однакових інших умов суттєво впливає на його НДС під час утворення антикліналі. Результати досліджень для товщини прошарку від 1 м до 80 м наведено на рис. 4.

Згідно з рис. 4 товщина прошарку практично не впливає на мінімальну висоту антикліналі, але суттєво впливає на максимум.

Висновки і пропозиції. Утворення зон високої трі-

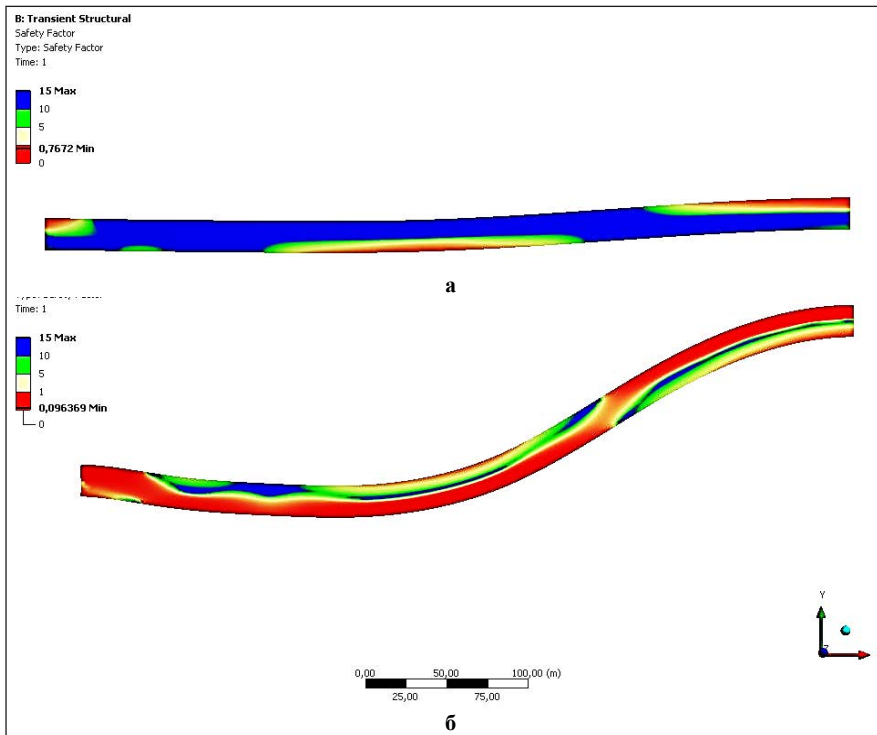

Рис. 2. НДС ділянки антикліналі з параметрами $L = 500$ м; $h = 20$ м за граничних значень висоти підйому: а – $\min H = 13$ м; б – $\max H = 100$ м

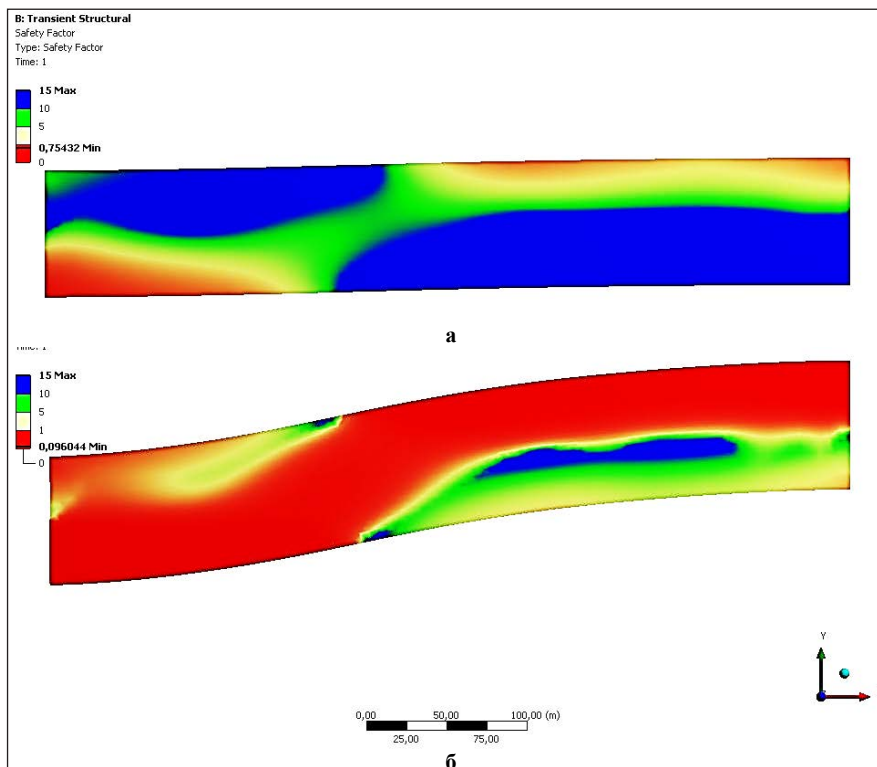

Рис. 3. НДС ділянки антикліналі з параметрами $L = 500$ м; $h = 80$ м за граничних значень висоти підйому: а – $\min H = 8$ м; б – $\max H = 60$ м

щинуватості у піщано-алевритовій товщі в першу чергу залежить від напружено-деформованого стану прошарків пісковиків.

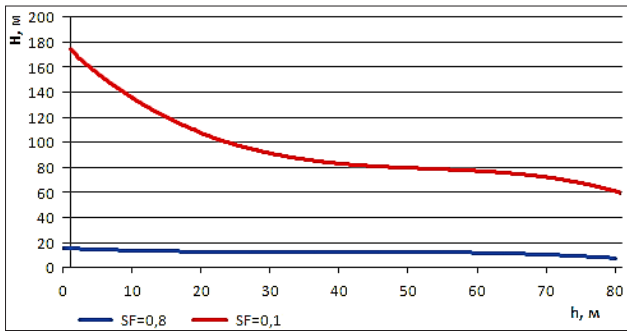

Рис. 4. Результати досліджень НДС прошарку пісковиків в антикліналі ($L = 500$ м)

Активні геодинамічні процеси через зміну напружено-деформованого стану обумовлюють

можливість появи зон високої тріщинуватості шару пісковиків та оцінки їх місцезнаходження.

Важливо відзначити, що для гірських порід, спостерігається значний розкид величин механічних характеристик. Це пояснюється тим, що на механічні властивості окремих груп впливає не тільки мінералогічний склад, але і їх будова. Тому наступні дослідження будуть спрямовані на статистичну оцінку впливу значень механічних характеристик на тектонічну тріщинуватість шарів пісковиків.

Саме виявлення таких високотріщинуватих зон, так званих зон розуцільнення в межах локальних об'єктів може підвищити ефективність геологорозвідувального буріння. Такі об'єкти є більш привабливими з точки зору прогнозування нафтогазоносності надр, а врахування існування відкритих тріщин дає змогу з більшою ефективністю прогнозувати нафтогазоперспективність тієї чи іншої структури.

Список літератури:

1. Бойко Г.Е. Тектоногенез и нефтегазоносность осадочных бассейнов / Г.Е. Бойко. – К.: Наук. думка, 1989. – 204 с.
2. Маєвський Б.Й. Прогнозування перспектив нафтогазоносності глибоко занурених горизонтів Передкарпатського прогину з використанням геологостатистичного моделювання / Б.Й. Маєвський, В.Р. Хомин, Т.В. Здерка [et al.] // Геоінформатика. – 2007. – № 1. – С. 54-61.
3. Маєвський Б.Й. Математична модель оцінки тріщинуватості порід-колекторів в умовах їх згину та її практичне застосування (на прикладі менілітових відкладів Передкарпатського прогину) / Б.Й. Маєвський, С.С. Куровець // Теоретичні та практичні аспекти геоінформатики. – Київ. – 2007. – С. 137-148.
4. Lithogenetic fracturing of Oligocene reservoir-rocks of the pre-Carpathian depression / B.Y. Mayevskiy, T.V. Zderka, S.S. Kurovets, A.V. Yarema // Journal of Hydrocarbons Mines and Environmental Research. – 2010. – № 16 – P. 53-59.
5. Hydrocarbons genesis and formation of their deposits as a basis of predicting oil-and-gas presence in deep-sunk horizons of sedimentary basins / B.Y. Mayevskiy, S.S. Kurovets // Eastern European Research Journal. – 2016 – № 4(8). – P. 140-158.
6. Дослідження особливостей нафтонасичення олігоценових порід-колекторів Микулічинського нафтового родовища Передкарпатського прогину / Б.Й. Маєвський, І.Т. Штурмак, Т.В. Здерка і ін. // Нафтова і газова промисловість. – 2008. – № 1. – С. 7-10.

Артым И.В.

Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ОЦЕНКА ТЕКТОНИЧЕСКОЙ ТРЕЩИНОВАТОСТИ ПОРОД-КОЛЛЕКТОРОВ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА КОНЕЧНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

Аннотация

Показано, что одним из перспективных методов оценки трещиноватости пород-коллекторов есть анализ их напряженно-деформированного состояния путем математического моделирования геодинамических процессов в песчанисто-алевритовой флишевой толще. Разработана с помощью метода конечных элементов параметрическая 2D модель для исследования тектонической трещиноватости песчанисто-алевритовой толщи, обусловленной геодинамическими процессами. Параметрами модели является толщина прослойки, длина активного участка, высота подъема участка, основные физико-механические характеристики материала, а также предельные условия. Исследовано влияние данных параметров на напряженно-деформированное состояние слоя песчаника с точки зрения возможности появления зон высокой трещиноватости и оценки их местонахождения. Результаты данных исследований дадут возможность качественнее прогнозировать высокопроницаемые зоны формирования вторичных коллекторов, что позволит производить вторичный поиск скопления нефти и газа в Западноукраинском нефтегазоносном регионе.

Ключевые слова: песчаник, коллектор, трещиноватость, геодинамические процессы, параметрическая 2D модель, метод конечных элементов.

Artym I.V.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

EVALUATION OF RESERVOIR ROCKS TECTONIC FRACTURING THROUGH THE FINITE ELEMENT METHOD

Summary

It is shown that one of the promising methods for estimating reservoir rocks fracturing is an analysis of their stress-strain state by mathematical modeling of geodynamic processes in the sandy flysh strata. The parametric 2D model by finite element method is developed with the aim of sandy strata tectonic fracturing researches due to geodynamic processes. Parameters of the model are the thickness of the layer, the length of the active site, the height of the area, the basic physical and mechanical characteristics of the material, as well as the boundary conditions. The influence of these parameters on the stress-strain state of the sandstone layer is researched. It is researched from the point of view of the high fracturing areas appearance possibility as well as their location estimation. The results of these studies will make it possible to better predict the high permeability zones for the epigenetic reservoirs formation. This will allow conducting the secondary explorations of the oil and gas accumulation within the oil-and-gas-bearing province of Carpathians.

Keywords: sandstone, reservoir rock, fracturing, geodynamic processes, parametric 2D model, finite element method.

ТЕХНИЧЕ НАУКИ

UDC 537.3

SHORT-TERM LOAD FORECASTING USING MULTI LINER REGRESSION BASED ON ARTIFICIAL NEURAL NETWORK

Boiko O.I., Su Hong Sheng
Lanzhou Jiaotong University

Load forecasting is a important tool for the energy industry, as it can influence areas like power generation and trading, infrastructure planning, etc. The implementation of the load forecasting tool in distribution networks has a wider impact up to the level of electricity generation. Load forecasting has been an area of energy systems, where human experts still perform better than the algorithms which were put forward as alternatives. Many techniques have been put forward for the accurate load forecasting. Different Artificial Neural Networks (ANN) with different architectures have been proposed in the last few years for load forecasting purpose resulting in a large number of publications on this subject. In this paper, we propose a New Neural network direct power supply for short-term load forecasting depending on the weather changes for systems of distribution management. The proposed neural network can predict the load profile with a run time of one to seven days.

Keywords: short term load forecasting, multi liner regression, artificial neural networks, weather sensitive load forecast.

Introduction. The electricity industry is in a developing phase in which the achievements that have taken place in information technology (IT) are included to make the generation, transmission and distribution of electricity scenario works in an efficient way both from the point of view of cost and from the point of view of energy. Availability Based Tariff (ABT) concerns itself with the tariff structure for bulk power and is aimed at bringing about more responsibility and accountability in power generation and consumption through a scheme of incentives and disincentives. In an earlier scenario, the generating utilities used to generate as much as they could generate, and the transmitting companies distribute it to the distribution companies. As the power supply is such that it cannot store it in a large part for the longer duration, this mode of operation is completely inefficient. In the new scenario, the generating stations generate only the capacity required for optimal humidification of the coordination and commitment of the power units. This forces utilities and distribution companies to forecast their demand for load and give the same to generating stations. The incentives and disincentives force them to show the exact load requirements of the generating stations.

Business drivers for downsized distribution utilities are profitability combined with improved end-customer service. In General, distribution networks buy electricity from transmitting companies and bear the main responsibility for its delivery to consumers. The distribution company is obliged to provide uninterrupted customer service with sufficient capacity to meet the needs of consumers. If the distribution company does not have sufficient capacity to meet customer requirements, this can lead to problems that may occur due to overloading. Overloading the system can cause partial or pony destruction of the distribution system. To overcome the situation, they may be forced to consume more

electricity from the transmitting company than they agreed to buy, which in turn can pay for the stability of the transmission network itself.

Load Forecasting. Depending on the forecasting period, there are three types of load forecasting, namely short-term load forecasting (STLTF), which, as a rule, the period varies from one hour to one week, medium-term load forecasting which is usually for a period ranging from one week to one year and long-term load forecasting, which is during the period exceeding one year. Of these, long-term forecasts are used when planning infrastructure development. Short-term forecast of the load on the objects affected by the short-term, such as the production and sale of energy.

The demand load varies with weather changes. Short term load forecasts can help to estimate the load demand according to the changes in the weather conditions and this information can be used to increase the system reliability and economic operation. The short term load forecast founds a variety of applications such as unit commitment, economic dispatch, hydrothermal co-ordination etc. Over-prediction causes increase in operating costs by unnecessary use of reserves, while under-prediction results in failure of meeting demand which could have met easily with the reserves. Various methods have been proposed for short-term load forecasting. There are traditional methods and non-traditional methods. The main conventional techniques that are in use are the similar day approach, the regression analysis and the time series analysis. In the similar day approach the historical load data of the previous one or two years is searched for a similar day in terms of day of the week, weather and date. This method most often fails as it can be difficult to find a similar day. In time series analysis, historical load is treated as time series data, and future data is predicted using the extrapolation method. There is a high probability that the extrapolation method fails due to

different weather conditions or due to some random events that may occur. The regression analysis method tries to find the relationship between the input and output variables. Once the relation is identified the outputs for a given input set can be easily calculated. But finding an exact mathematical relationship is difficult and because of this reason this method also fails many a time. According to Kolmogorov theorem neural networks can approximate any non linear continuous function with a good precision. Because of this feature the artificial neural networks are extensively used in areas like prediction, system modeling and control. One of the examples for the application of ANN for prediction is STLF.

Load data analysis. Electrical load is a combination of different components as shown in the equation (1). $Load = L_{normal} + L_{weather} + L_{special} + L_{random}$.

Each day of the week has a specific load model. This component is represented by L_{normal} . Every Sunday has a common base template, every Monday has a different base template and so on. Usually on weekends the power consumption is much less than on weekdays. Monday and Friday have different load pattern from other weekdays as they are closer to weekends. There is a component of load which depends on the weather denoted by $L_{weather}$. In winter the power consumption is high in residential areas because of increased use of heaters and in summers due to the increased use of coolers. The weather parameters which affect the load are temperature, humidity, rainfall and wind. The effect of these weather parameters is different depending on the type of consumers and the geographical features of the area under consideration.

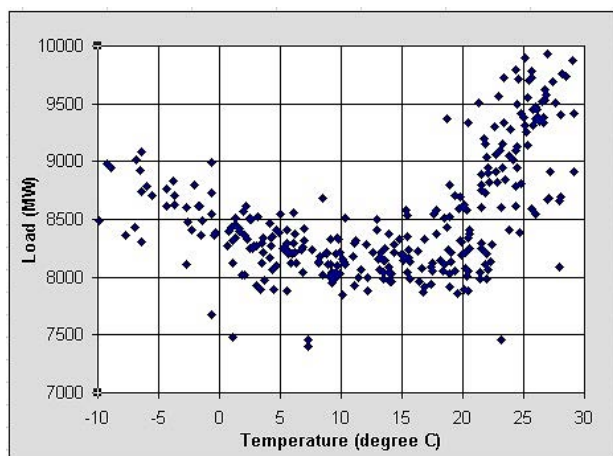

Fig. 1. Load – Temperature scatter diagram

There are several special occasions, such as Seasons festival, elections, major sporting events, etc., which in turn will cause changes in the load structure. This corresponds to the $L_{special}$. There are some random factors which affect load and this load component is L_{random} . Load and weather variables were analyzed for any correlation between them. Figure 1 shows the temperature load scattering Diagram. From the analysis of electrical load and temperature were strong parabolic. Other weather variables such as humidity, precipitation, wind, etc., were found to have very weak relation to the load, and therefore they were not considered in the forecasting procedure.

Artificial Neural Network (ANN). Neural networks are modeled like the human brain. The main building blocks are known as neurons. In each neuron, the inputs coming into it are combined, and that amount is then transmitted through the activation function, which is the transfer function of the neuron. A neural network is a network formed by neurons, and the weights that connect these neurons form the memory of the network. The General architecture is shown in figure 2. The process by which a neural network is configured to run a specific application is called learning. The nearby learning network is similar to the process of teaching people. Once the network is trained with different patterns of input and output combinations ideally, it should be able to predict the correct output when the input pattern is given randomly. The most commonly used learning algorithm is back-propagation algorithm with the gradient descent algorithm.

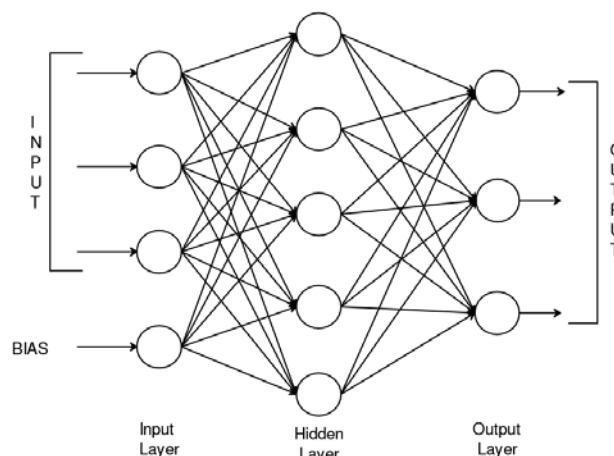

Fig. 2. Artificial neural network

Typically, the network has three or more layers of neurons. Inputs directly to the input layer. The network output can be derived from the output layer. Typically, only one hidden layer is used, and in some cases, two zero layers are also used. The number of neurons in the zero layers is also a factor to consider. According to the Kolmogorov theorem the network should have one neuron extra than double the number of neurons in the input layer. But usually the numbers of hidden layer neurons are found out by hit and trial method. Genetic Algorithm (GA) can be utilized for hidden neural network architecture optimization. But it can be really timeconsuming as training of the network also has to be done in each of the iterations. Despite the fact that the performance of neural networks depends on the parameters of the network architecture, such as hidden layers, hidden layer neurons and activation functions used in the network, the choice of the input parameters holds the key to get the best performance from the network. The network structure selected here is having 31 inputs, one hidden layer and one output layer with 24 neurons. Only one hidden layer is selected. In the output layer the load forecast for the each hour of the day is obtained from each neuron in the output layer. Historical load and temperature form the main parts of the input to the network and the rest are temperature

forecasts and information of the day of which the network is going to predict the load.

Details about the 31 inputs and the 24 outputs of the network are shown below in Table 1.

Table 1

ANN inputs and outputs

Inputs	Description
1-24	$L(d-7, h)$; $h = 1$ to 24
25-27	$T_{max}(d-7)$, $T_{min}(d-7)$, $T_{avg}(d-7)$
28-30	$T_{max}(d)$, $T_{min}(d)$, $T_{avg}(d)$
31	Day Type
Outputs	Description
1-24	$L(d, h)$; $h = 1$ to 24

Note: L – Load; T_{max} – Maximum temperature; T_{min} – Minimum temperature; T_{avg} – Average temperature; d – The current day; h – Hour of the day.

Scaling of input and output variables was done to prevent saturation of neuronal outputs. The network Output was then reduced to the original range by performing a reverse process to obtain the predicted loads in the actual range. The network was trained with one-year data using a back propagation algorithm. After the network training was completed, weights and offset terms were kept fixed for the current year. The network is configured for automatic annual training to match periodic load increases. Like the 24-hour forecast, week-ahead forecasts are also necessary for a single commitment, hydrothermal coordination and transaction evaluation. The weekly prediction model provides this capability. Added to form 6 additional daily load forecasting networks a week ahead load forecasting model with each network forecasting for each of the next 7 days. As the same network is used the same accuracy is assured for weekly forecast as well.

Results. The network was trained with data comprising of loads and corresponding temperatures for 365 days using a back-propagation algorithm. After completion of training, the network was tested with data including loads and corresponding temperatures of 122 days. The accuracy of the result was calculated using the Mean Absolute Percentage Error (MAPE)s calculated using the equation (2).

$$MAPE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^n \frac{Actual\ i - Forecasted\ i}{Actual\ i} 100$$

References:

1. Reza Afkhami and F. Mosalman Yazdi, «Application of Neural Networks for Short Term Load Forecasting», IEEE Power India Conference, 2006.
2. Jian Chang Lu, Dong-Xiao Niu and Zheng Yuan Jia, «A Study of Short Term Load Forecasting Based on ARIMA-ANN», Proceedings of the Third International Conference on Machine Learning and Cybernetics, Shanghai, 2004.
3. Liang Tian and Afzel Noore, «Short Term Load Forecasting Using Optimized Neural Network with Genetic Algorithm», 8 th International Conference on Probabilistic methods Applied to Power Systems, 2004.
4. Ko C.N., Lee C.M.: Short-term load forecasting using SVR (support vector regression)-based radial basis function neural network with dual extended Kalman filter. Energy 49, 413-422 (2013).
5. Ferreira V.H., Alves da Silva A.P.: Toward estimating autonomous neural network-based electric load forecasters. IEEE Trans. Power Syst. 22(4), 1554-1562 (2007).
6. Cardenas J.J., Romeral L., Garcia A., Andrade F.: Load forecasting framework of electricity consumptions for an intelligent energy management system in the user-side. Expert Syst. Appl. 39, 5557-5565 (2012).
7. Quan H., Srinivasan D., Khosravi A.: Uncertainty handling using neural network-based prediction intervals for electrical load forecasting. Energy 73, 916-925 (2014).

MAPE, obtained after testing the network with four months of load and temperature data, was 2.33%. Figure 3 shows the results of the forecast for one week.

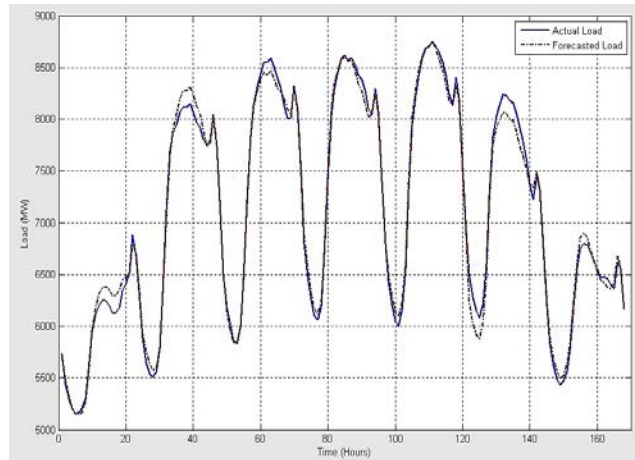

Fig. 3. One-week load forecast

Conclusion. With the introduction of an affordable tariff, distribution companies will be forced to buy electricity from transmitting companies in an optimal way with less than 4% consumption due to incentives and constraints associated with ABT. This in turn forces the end customer to use the power in the optimal way because of the high cost for power at peak hours. The use of short-term load forecasts by distribution companies helps them buy electricity from transmission utility in an optimal way there by improving their distribution network reliability and customer service. A short-term load forecasting method based on ANN was proposed, based on weather changes for use in distribution networks. The network has two modes of operation, the Mode of the forecast for the next day and the mode of the forecast for next week, both provide hourly load forecasts. An important parameter in this load prediction is the weather forecast. Since the weather variable that is considered for this network is temperature and temperature forecasts are readily available, network inputs are readily available to distribution networks. Test results shows that the network is able to forecast the load with sufficient accuracy which helps in better planning.

8. Amjady N., Keynia F.: A new neural network approach to short term load forecasting of electrical power systems. *Energies* 4, 488-503 (2011).

Бойко О.І., Su Hong Sheng

Ланьчжоуский транспортный университет

КОРОТКОСТРОКОВЕ ПРОГНОЗУВАННЯ НАВАНТАЖЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МУЛЬТИЛІНІЙНОЇ РЕГРЕСІЇ НА ОСНОВІ ШТУЧНОЇ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖІ

Анотація

Прогнозування навантаження є вкрай важливим інструментом для електроенергетики, оскільки може впливати на такі галузі, як виробництво електроенергії і торгівля нею, планування розвитку інфраструктури і т. д. Реалізація інструменту прогнозування навантаження в розподільних мережах надає більш широкий вплив аж до рівня вироблення електроенергії. Прогнозування навантаження було областю в енергетичних системах, де людські експерти все ще працюють краще, ніж алгоритми, які були висунуті в якості альтернатив. Багато методів було висунуто для точного прогнозування навантаження. В останні кілька років для цілей прогнозування навантаження були запропоновані різні штучні нейронні мережі (ANN) з різними архітектурами, що призвело до великої кількості публікацій по цій темі. В даній роботі запропонована Нова Нейронна мережа прямого живлення для короткострокового прогнозування навантаження в залежності від змін погоди, для систем керування розподілом. Запропонована нейронна мережа може прогнозувати профіль навантаження з часом виконання від одного до семи днів.

Ключові слова: короткострокове прогнозування навантажень, мульти-лінійна регресія, штучні нейронні мережі, навантаження чутливе до погодних умов.

Бойко О.И., Su Hong Sheng

Ланьчжоуский транспортный университет

КРАТКОСРОЧНОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ НАГРУЗКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИЛЕНЕЙНОЙ РЕГРЕССИИ НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОЙ НЕЙРОННОЙ СЕТИ

Аннотация

Прогнозирование нагрузки является крайне важным инструментом для электроэнергетики, поскольку может влиять на такие области, как производство электроэнергии и торговля ею, планирование развития инфраструктуры и т. д. Реализация инструмента прогнозирования нагрузки в распределительных сетях оказывает более широкое влияние вплоть до уровня выработки электроэнергии. Прогнозирование нагрузки было областью в энергетических системах, где человеческие эксперты все еще работают лучше, чем алгоритмы, которые были выдвинуты в качестве альтернатив. Много методов было выдвинуто для точного прогнозирования нагрузки. В последние несколько лет для целей прогнозирования нагрузки были предложены различные искусственные нейронные сети (ANN) с различными архитектурами, что привело к большому количеству публикаций по этой теме. В данной работе предложена Новая Нейронная сеть прямого питания для краткосрочного прогнозирования нагрузки в зависимости от изменений погоды, для систем управления распределением. Предложенная нейронная сеть может прогнозировать профиль нагрузки с временем выполнения от одного до семи дней.

Ключевые слова: краткосрочное прогнозирование нагрузки, мультилинейная регрессия, искусственные нейронные сети, нагрузка чувствительная к погодным условиям.

UDC 531.7.08

THE ROLE OF TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL INTERACTION OF «INTERNET THINGS» WHEN MEASURING MECHANICAL QUANTITIES

Dudnik A.S.

Kyiv National Taras Shevchenko University

Bondarenko Yu.V.

National Aviation University

In our time, the need for separate use of measuring devices has significantly decreased. This trend is characterized by two major changes in the world of electronic devices:

1. In modern devices, sensors have ceased to be independent systems or separate devices and are part of them (in their everyday life they are tablets and smartphones, and in the production they are sensory measuring networks).

2. Measurement systems themselves have ceased to be of interest. They are an integral part of the system, which also includes technologies for processing, measuring, storing and forecasting measurements.

An example of using such technologies is «Internet of Things», which can be considered as one of the IT-technologies that improve professional interaction, due to the shared use of this or that group of people.

Keywords: Internet things, measuring devices, mechanical values, professional interaction, sensors.

Formulation of the problem. Today there is a decisive transition from individual measuring instruments to intelligent measurement systems of the future generation. In such systems can simultaneously provide coordinate services, weather forecast, and calorie measurement (based on what distance people overcame and at what speed).

Over time, cloud service access for historical data analysis, processing, and creation of metrics has also been added for further research (for example, Microsoft Azure Cloud Services).

Among this diversity of services one important problem is highlighted: the need for the rapid implementation of a measuring system, which will include both a monitoring system, an information flow management system, and a system that will be responsible for collecting and processing data for them in a professional interaction (shared use for better coordination of actions).

A good solution for such different requirements is the computerized measurement system. They consist of geographically distributed autonomous devices and their intelligent sensors related to them: temperature, sound, vibration, time positioning, etc., they can freely compete with existing measurement systems, and also serve as an addition to any existing measurement system with a professional interactions.

Analysis of recent research and publications. One of the advantages of computerized measurement systems is that a cloud-based metering server collects data from multiple sensors located in a particular area [4-6, 9].

Thus, one can determine the measurement error of each of the sensors, relative to the average. If it is known that at present, there are no factors on certain areas of this territory that can affect the parameter under study.

The computerized system of measuring mechanical quantities makes it possible to construct a measuring space for the organization of a monitoring and management system, combining the possibility of removing indicators from sensors, unification of the interface of measuring devices, and the continuous monitoring of the state of those buildings of technical or strategic importance. Sensors measuring var-

ious chemical, biological and physical quantities use a wide range of methods of sensing.

The action of the probing creates an output signal, using the transduction process, which must be processed and transmitted to the network. Sensors that are able to recognize, measure and output data through a bus are commonly regarded as intelligent sensors in one package.

Selection of previously unsettled parts of the general problem. Possibilities of such intelligent sensors can be further increased taking into account functions: radio communication, remote control and intelligent sensor systems management. Sensors measuring various chemical, biological and physical quantities use a wide range of methods of sensing [4-6, 9].

Sensory computerized systems for measuring mechanical magnifications extend the capabilities of intelligent sensors by adding additional features such as communication (wired and wireless), display, cabinets and fasteners, remote control and security.

The purpose of the article. The main purpose of this work is to develop a concept for deploying technology «smart home» for professional interaction (family members).

Presenting main material. One of the most popular fields of technology «Internet of Things» is a computerized system for measuring mechanical quantities «Smart house» [1].

Any person in the house, apartment or office is important to feel comfortable and safe. It is these two tasks, plus the aesthetics of the appearance of devices – and there are the main target installations, which are oriented system «Smart Home». Intelligent automation controls all engineering systems in the house, allowing a person to centrally establish a comfortable one for him – temperature, humidity, illumination in rooms, zones, and provides security [8].

The Intelligent Home system provides a mechanism for centralized control and intellectual management in residential, office or public premises.

The Intelligent Home system should include the following automation objects.

- Lighting management.
- Electric drives.

- Climate control.
- Ventilation system management.

Fig. 1. Structure of the Smart House Technology

Centralized system management.

- Home theater.
- Multiroom.
- CCTV systems.
- Security and fire alarm.
- Access control systems.
- Load control and emergency conditions.
- Management of engineering equipment with touch panels.

• Management server.

The system should be able to.

- Manage the necessary system (lighting, climate, video surveillance, etc.).
- Get access to information on the status of all life support systems at home (inside or out).

The general scheme of the management system is as follows.

- Central control processor/main control unit.
- Sensors (temperature, illumination, smear, movement, etc.).
- Control devices (dimmers, relays, IR-emitters, etc.).
- Control Interfaces (push-button switches, IR and radio pulse panels, touch panels, web/wap interface).
- Own management network that combines the above elements.
- Controlled devices (fixtures, conditioners, home theater components, etc.).
- Auxiliary networks (Ethernet, telephone network, distribution of audio and video).
- Project software.

The main function of the central processor is to control the devices subordinate to it using the following interfaces: Ethernet, RS-232, RS-485, IR, analog and digital I/O, etc.

Also, the central processing unit contains a multi-tasking operating system, programming tools and in some cases a web server. The sensors are located in certain places of the apartment, which directly or through intermediate devices are connected by a single network. The control interfaces perform the general control of Smart House systems [10].

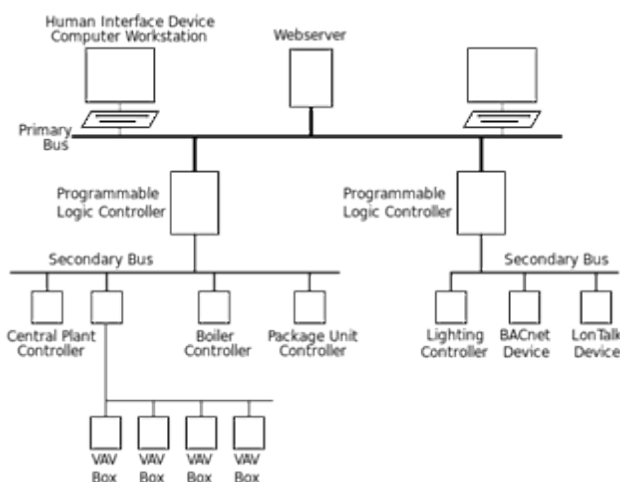

Fig. 2. Management system «Smart Home»

On its own network management information from sensors or interfaces comes to the central processing unit. The CPU software processes the information received and generates commands for the control devices [11].

Commands come from both your own network and the auxiliary. The methods for generating commands, as well as the form and composition of the displayed information about the state of the systems, are laid at the stage of software development taking into account the requirements of the project.

The management system is a combination of hardware and software that primarily targets cost-effectiveness, that is, to reduce the user's potential (electricity, heat), and also provides additional capabilities, such as presence control.

Sensors for measuring mechanical quantities

Motion sensors

Electronic sensors measure the level of illumination of the room and, when they reach the given value, issue a command to turn on or turn off the lighting (illumination sensors), or directly «see» that the man entered the room and turn on the light (motion sensors).

A light-sensitive element blocks the switching on of illumination with sufficient natural light. Since, unlike the time relay sensors, motion sensors turn on the light only at the time of the actual presence of the person in the room, and the electricity consumption for lighting can be reduced several times.

For staircases, corridors and lift halls, savings are further increased by the flow control of lighting devices. Infrared motion sensors are also used in energy saving switches of illumination, taking into account the planning of the premises. Other electronic sensors (sensors of presence) can determine the location of people in the room and only in this case keep the light on.

The infrared sensor «sees» only the moving person, although this movement may be small – for example, swinging his hand or nodding his head.

With large delay times, the infrared sensor operates in the presence sensor mode, that is, it supports lighting with a long presence in the room of people.

A short delay time is chosen when using infrared sensors as a motion sensor in passage rooms. Electronic light switches can be used both auton-

omously and in the automated control system, which is now called «intelligent home».

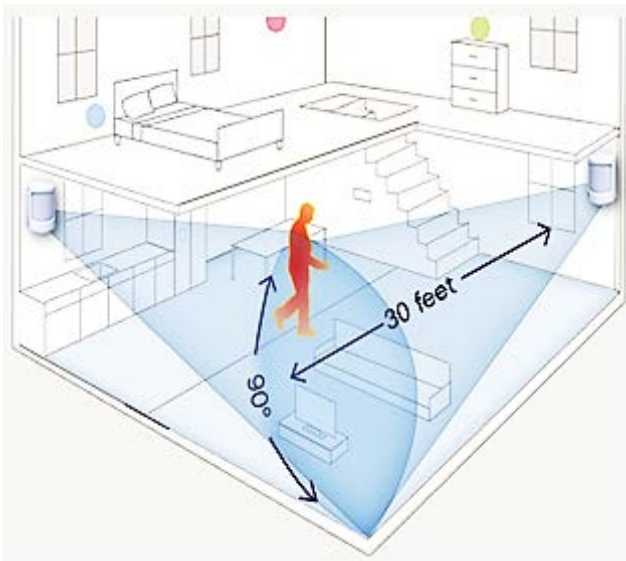

Fig. 3. Infrared motion sensor

Climate control system

Such a climate control system operates on the basis of its embedded algorithms, which allow maintaining the established parameters of the air and various climatic zones in the premises at a minimum cost of energy resources.

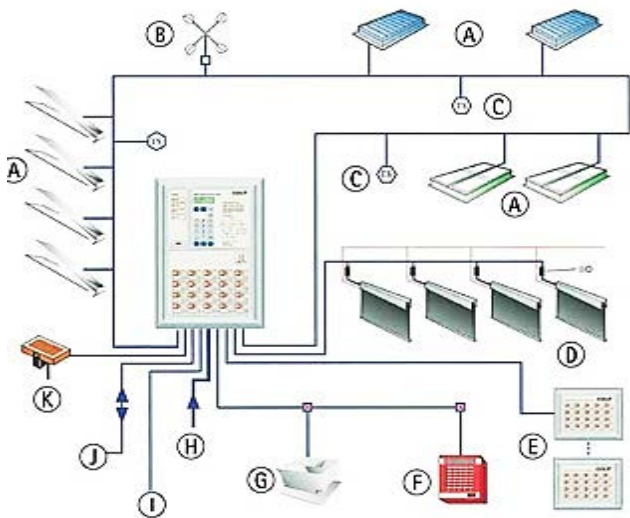

Fig. 4. Infrared motion sensor

- A – Ventilators for smoke exhaust and daily ventilation.
- B – Wind detector.
- C – Temperature sensors for daily ventilation.
- D – Automatically unrolling smoke barriers.
- E – Exterior fire alarm centers.
- F – Air heating.
- G – Mechanical smoke exhaust.
- H – Fire alarm signal.
- I – Modem connection.
- J – Signal for the building’s central control system.
- K – Rain detector.

The considered system allows to provide execution of various operations. It uses heating or cooling. This eliminates the simultaneous operation of the air conditioner and the heating system. An ex-

ception here may be the presence of a warm floor, maintaining the set temperature in the lower part of the air conditioner room.

Such a system provides a reduction in temperature at night in deserted rooms and bedrooms, which allows you to create comfortable conditions for sleep, as well as to save energy. In addition, it gives the opportunity to minimize the work of equipment and equipment in the absence of owners using the modes of work «day absence» and «vacation» [10-12].

When the second mode is switched on, the system completely switches off the air conditioning and ventilation system, and the heating system is output to the minimum power level. Before returning home, it is possible to install in the premises a comfortable climate regime in advance by activating the climate control system by telephone or via the Internet [10-12].

Penetration control

Establishment and removal of apartments from the security are made using a code panel located in the vestibule. When opening the front door, a person has 30 seconds to enter the correct code. If the code is not entered, a smart home will turn on sirens and send SMS messages to several phone numbers.

Motion detectors located in the kitchen, bedroom and living room will detect penetration through the windows. When leaving the apartment it is enough to enter the code on the security panel and a smart home will not only turn on the alarm, but also turn off the lighting, will transfer the heating system to energy-saving.

Control of leakage of water

The breakthrough of water supply pipes is a very unpleasant event in connection with the damage not only of its own, but also of neighboring property. Identify and prevent leakage of water will also help a smart home.

Controlled areas include bathrooms and kitchens, that is, those rooms where water pipes pass. The breakthrough of the pipe or overflow of water through the edges of the shell is fixed with the help of special sensors. In case of leakage, a smart home will block the access of water to the apartment and send SMS messages to specified phones.

Conclusions and suggestions. A control system for a smart home was chosen, which is a set of control subsystems for individual parameters and groups of sensors/controllers.

The following control groups were analyzed:

- Lighting – is responsible for controlling the illumination of the house, interacting with the group of finding.
- Energy saving – optimizes device performance.
- Climate control – regulates temperature and humidity systems according to the needs of the user.
- Penetration – a subsystem of protection against physical unauthorized intrusion into the home.
- Find – a subsystem that determines which room the user is.
- Water leakage – a system for identifying and eliminating water leakage problems and, accordingly, alerting the user.
- Artificial Intelligence – a system that, based on the statistics, itself works on behalf of the user to work on all other systems.

References:

1. Teslja E.A. «Umnyj dom» svoimi rukami. Stroim intellektual'nuju cifrovuju sistemu v svoej kvartire / E.A. Teslja – Sankt Peterburg, 2008. – 224 s.
2. Jarochkin V.I. Informacionnaja bezopasnost'. – M.: Izd-vo «Akademicheskij proekt», 2004. – 640 s.
3. Kvasnikov V.P. Kontsepsiya povirky koordynatno-vymiryuval'nykh mashyn cherez Internet / V.P. Kvasnikov, T.M. Khaeyn // Metrolohiya ta pryklady. – 2013. – # 6. – S. 48-53. <http://ua.amu.in.ua/journal1>.
4. Kvasnikov V.P. Nova metodyka rozrakhunku datchyka deformatsiy / V.P. Kvasnikov, T.I. Hanyeva // Vymiryuval'na ta obchyslyuval'na tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh – 2015. – # 3 (52). – S. 169-173. <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/41E185F3-5121-491D-84A7-F1E92DE5FB6E.pdf>.
5. Kvasnikov V.P. Method of measurement of stress in loaded structures / V.P. Kvasnikov, T.I. Ganeva // Scientific and technical journal «Metallurgical and Mining Industry». Founder: «Ukrmetallurginform «Scientific and Technical Agency», Ltd, № 7, 2015, p. 340-343.
6. Kvasnikov V.P. Rozrobka ta doslidzhennya intelektual'noyi systemy dlya analizu ymovirnisnykh kharakterystyk vypadkovykh protsesiv mekhanichnykh velychyn / V.P. Kvasnikov, Yu.P. Leshchenko // Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva. – 2015. – # 5/3 (25). – S. 100-102. <http://journals.uran.ua/tarp/article/viewFile/52011/48196>.
7. Laponina O.R. Osnovy setevoy bezopasnosti: kriptograficheskie algoritmy i protokoly vzaimodejstviya. – M.: Izd-vo «Internet-universitet informacionnykh tehnologij – INTUIT.ru», 2005. – 608 c.: il.
8. M. Je. Soper. Prakticheskie sovety i resheniya po sozdaniyu «Umnogo doma» / M. Je. Soper. – M.: NT Press, 2007. – 432 s.
9. Ornatskij D.P. Optimizacija analogovogo interfejsa informacionno-izmeritel'nyh sistem dlja distancionnyh izmerenij mekhanicheskikh velichin / D.P. Ornatskij, V.P. Kvasnikov, A.I. Osmolovskij // Vostochno-Evropejskij zhurnalпередovykh tehnologij. – 2014. – № 4 (70). – S. 31-37. <http://cyberleninka.ru/article/n/optimizatsiya-analogovogo-interfejsa-informatsionno-izmeritelnyh-sistem-dlya-distantsionnyh-izmereniy-mekhanicheskikh-velichin>.
10. Jelsenpiter T.R., Dzh. Velt. «Umnyj Dom stroim sami» / T.R. Jelsenpiter, Dzh. Velt / KUDIC-OBRAZ. 2005. – 384 s.
11. Gololobov V.N. «Umnyj dom» svoimi rukami / V.N. Gololobov – M.: NT Press, 2007. – 416 s.
12. Harke V.N. «Umnyj dom. Obedinenie v set' bytovoj tehniki i sistem kommunikacij v zhlilishhnom stroitel'stve» / V.N. Harke – M.: Tehnosfera, 2006. – 292 s.

Дуднік А.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бондаренко Ю.В.

Національний авіаційний університет

РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ «ІНТЕРНЕТ-РЕЧЕЙ» ПРИ ВИМІРЮВАННІ МЕХАНІЧНИХ ВЕЛИЧИН

У наш час значно знизилась необхідність окремого використання вимірювальних приладів.

Ця тенденція характеризується двома основними змінами в світі електронних пристроїв:

1. У сучасних пристроях датчики перестали бути незалежними системами або окремими пристроями і є їх частиною (у побуті це планшети та смартфони, а у виробництві – це сенсорні вимірювальні мережі).
2. Самі по собі вимірювальні системи також перестали представляти інтерес. Вони є невід'ємною частиною системи, яка також включає технології для обробки, вимірювання, зберігання та прогнозування вимірювань.

Прикладом використання таких технологій є «Інтернет речей», яку можна розглядати, як одну із ІТ-технологій, що покращує професійну взаємодію, завдяки спільному використанню тією чи іншою групою людей.

Ключові слова: Інтернет речей, вимірювальні прилади, механічні величини, професійна взаємодія, датчики.

Дудник А.С.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Бондаренко Ю.В.

Национальный авиационный университет

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ «ИНТЕРНЕТ-ВЕЩЕЙ» ПРИ ИЗМЕРЕНИИ МЕХАНИЧЕСКИХ ВЕЛИЧИН

Аннотация

В наше время значительно снизилась необходимость отдельного использования измерительных приборов. Эта тенденция характеризуется двумя основными изменениями в мире электронных устройств:

1. В современных устройствах датчики перестали быть независимыми системами или отдельными устройствами, и является их частью (в быту это планшеты и смартфоны, а в производстве – это сенсорные измерительные сети).

2. Сами по себе измерительные системы также перестали представлять интерес. Они являются неотъемлемой частью системы, которая также включает технологии для обработки, измерения, хранения и прогнозирования измерений.

Примером использования таких технологий является «Интернет вещей», которую можно рассматривать как одну из IT-технологий, улучшающую профессиональное взаимодействие, благодаря совместному использованию той или иной группой людей.

Ключевые слова: Интернет вещей, измерительные приборы, механические величины, профессиональное взаимодействие, датчики.

УДК 621.391

ЯВИЩЕ СТОХАСТИЧНОГО РЕЗОНАНСУ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ПОБУДОВИ НОВИХ ПРИСТРОЇВ ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ В БЕЗПРОВОДОВИХ СЕНСОРНИХ МЕРЕЖАХ

Жук О.В., Байдур О.В., Ткаченко Д.В.

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації

Яровий О.В.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Проведено дослідження ефекту стохастичного резонансу на прикладі моделі стохастичного осцилятора з двохямним потенціалом під впливом гармонійного і фрактального сигналів. Здійснено обґрунтування можливості створення пристроїв передачі даних для безпроводових сенсорних мереж, що здатні передавати сигнали малої потужності за умови наявності шуму високої інтенсивності.

Ключові слова: ефект стохастичного резонансу, гармонійні і фрактальні сигнали, безпроводові сенсорні мережі.

Постановка проблеми. Безпроводні сенсорні мережі (БСМ) – розподілені мережі (наземні, повітряні, підземні), що складаються з сенсорних вузлів (стаціонарні малогабаритні сенсори, мобільні роботи-сенсори, сенсорні аероплатформи), з інтегрованими функціями моніторингу навколишнього середовища, обробки і передачі даних [1].

Загальна ідея функціонування БСМ полягає у використанні великої кількості неоднорідних безпроводових сенсорів, які можуть бути розташовані на значних географічних територіях для моніторингу за цілями або різномірних параметрів навколишнього середовища. Отримана безпроводовим сенсорним вузлом інформація передається на спеціальні шлюзи безпосередньо, або шляхом ретрансляції через проміжні сенсорні вузли.

Сучасний досвід ведення бойових дій показав, що засоби радіоелектронної боротьби (РЕБ) противника здатні ефективно придушувати радіозв'язок у зоні ведення бойових дій (в тому числі передачу розвідувальної інформації від сенсорних вузлів до базової станції). Цивільні та військові рішення наразі не спроможні забезпечити передачу розвідувальної інформації до базової станції в ситуаціях коли радіоканал цілеспрямовано заповнюють шумом високої інтенсивності. Тому одним з першочергових завдань в галузі розробки військових систем передачі є завдання створити передавальні пристрої радіосигналів здатні працювати в умовах активного застосування засобів РЕБ, як власних так і супротивника.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сформулюємо вимоги до подібних засобів військового радіозв'язку:

– здатність передавати сигнали з обмеженою потужністю в умовах дії шуму високої інтенсивності;

– забезпечити можливість скритої передачі сигналів від супротивника.

Для повного виконання цих вимог необхідна розробка принципово нових пристроїв передачі сигналів. Можливий варіант – це розробка засобів передачі сигналів на основі відомого фізичного ефекту стохастичного резонансу. Простий гармонійний сигнал був використаний для перевірки побудованої математичної моделі. Результати досліджень впливу гармонійного сигналу на стохастичний осцилятор в квадратичному потенціалі були опубліковані в багатьох роботах [2, 3, 4] і використовувались для перевірки правильності побудови моделі і отриманих в результаті експерименту значень параметрів.

Фрактальний сигнал був обраний, як той, що може задовольнити другу вказану вимогу. Він має складний спектральний склад і це значно ускладнює його пошук серед шумового сигналу високої інтенсивності. Таким чином можна приховати факт передачі сигналів від противника.

Мета статті. Основна мета статті полягає у аналізі проведеного чисельного дослідження моделі стохастичного осцилятора у квадратичному потенціалі з двома видами сигналів: простого гармонійного та фрактального сигналу складного спектру.

Виклад основного матеріалу. Дослідження явища стохастичного резонансу будемо проводити за допомогою моделі нелінійного осцилятора, що імітує рух броунівської частки з дволямним потенціалом в умовах, коли на осцилятор діє зовнішній шум та сигнали різного спектрального складу.

Змодельємо осцилятор за допомогою диференціального рівняння:

$$\ddot{x} = -\frac{\delta U(x)}{\delta x} + s(t) + \xi(t) \quad (1)$$

де $x(t)$ – координата частки, $U(x)$ – потенціальна функція, $\xi(t) = \sqrt{2D}n(t)$ – Гаусівський білий шум інтенсивності D , а $s(t)$ – функція, що задає зовнішню силу.

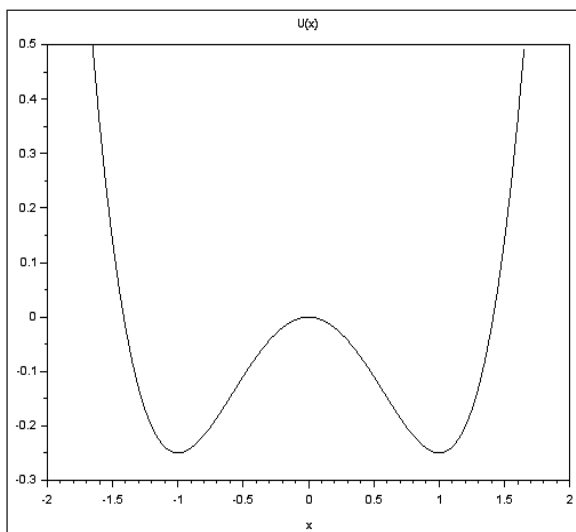

Рис. 1. Потенціал стохастичного осцилятора

Потенціал осцилятора (рис. 1) має вигляд:

$$U(x) = -\frac{a}{2}x^2 + \frac{b}{4}x^4,$$

де параметри a та b впливають на положення мінімумів потенціалів $x^- = -\sqrt{\frac{a}{2}}$, $x^+ = \sqrt{\frac{a}{2}}$ та на висоту потенціального бар'єру $\Delta U = \frac{a^2}{4b}$.

В цій роботі дослідження проводились із значеннями параметрів $a = 1$, $b = 1$ для зручності порівняння результатів з іншими подібними роботами [3, 4].

Рівняння (1) – це стохастичне диференціальне рівняння першого порядку, з адитивним шумом і згідно теорії стохастичних диференціальних рівнянь для його розв'язання можна використовувати стандартні методи математичного аналізу [5], тому для чисельного дослідження моделі осцилятора ми використали симуляцію за допомогою пакету наукових програм Scilab.

Функція $\varepsilon(t) = \sqrt{2D}n(t)$, що імітує білий шум була створена за допомогою генератора випадкових чисел з розподілом Гауса (рис. 3). Генерація відбувалась у тих точках по осі t , що використовувались при розв'язанні диференціального рівняння. Дослідження осцилятора для кожного нового значення параметрів вхідного сигналу повторювалось не менше 5 разів з генерацією нової функції шуму.

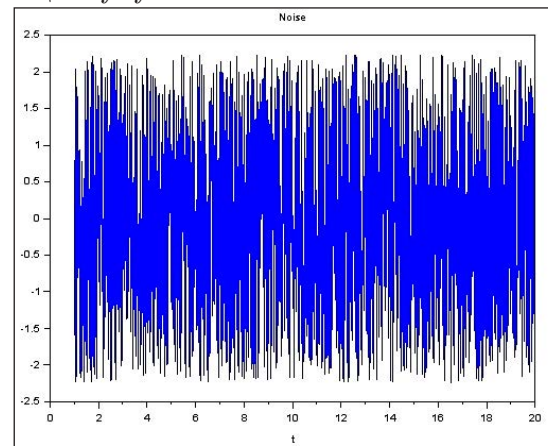

Рис. 2. Білий гаусів шум

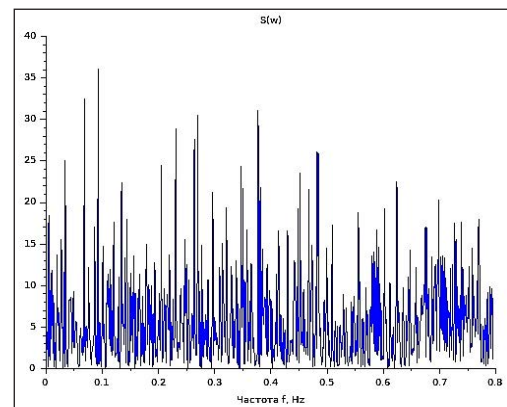

Рис. 3. Спектр частот білого Гаусівського шуму

Для оцінювання можливостей системи розпізнавати сигнал використовувався відомий у радіотехніці параметр $SINR$, як відношення потужності сигналу до потужності шуму. На відміну від

лінійних систем, в яких енергія спектру на виході відповідає енергії на виході, спектр нелінійної системи є більш складною структурою [6]. Вихід нелінійного пристрою утворює нові спектральні компоненти обумовлені взаємодією сигналів на вході. В цьому експерименті не ставилось за мету відтворити параметри діючого сигнал, а просто детектувати його наявність. Тому, як результат спрацювання системи на зовнішній вплив вважалась поява у вихідному спектрі компонентів з амплітудою значно більше ніж амплітуда компонентів спектру частот шуму (рис. 3). Для такого випадку рахувалось відношення SINR за формулою [7]:

$$SINR = \frac{P_s}{P_f} = \frac{\int_0^T s(t)dt}{\int_0^T [s(t) + \varepsilon(t)]dt},$$

де P_s – потужність корисного сигналу $s(t)$, а P_f – потужність на вході осцилятора, що складається з адитивного шуму $\varepsilon(t)$ та корисного сигналу $s(t)$.

Остаточо рівняння, що чисельно досліджувалось за допомогою пакету програм Scilab виглядало так:

$$\dot{x} = -x + x^2 + s(t) + \zeta(t),$$

де x – координата частки, t – час, $s(t)$ – корисний сигнал, $\zeta(t)$ – білий Гаусів шум.

Дія на осцилятор гармонійного сигналу

Дія на осцилятор з квадратичним потенціалом гармонійного сигналу $s(t) = A \sin(2\pi f_0 t + \Phi)$, добре досліджена в багатьох роботах, наприклад [5,6], але ми проведемо дослідження цієї дії з точки зору поставленої у вступі задачі.

Форма потенціалу системи передбачає наявність в ній двох квазістабільних станів, які позначимо x^- та x^+ . Будемо вважати, що система знаходиться в стані x^- , якщо $x < 0$ і в стані x^+ , якщо $x > 0$. Дослідимо її поведінку при різних значеннях інтенсивності шуму D та за відсутності періодичного сигналу, тобто $A=0$.

Існує два крайні стани системи. Перший – коли значення інтенсивності шуму D досить мала і коливання осцилятора відбуваються в одному із станів x^- або x^+ , як на рис. 5, другий – значення D високе і система багаторазово переходить із одного стану в інший, рис. 6.

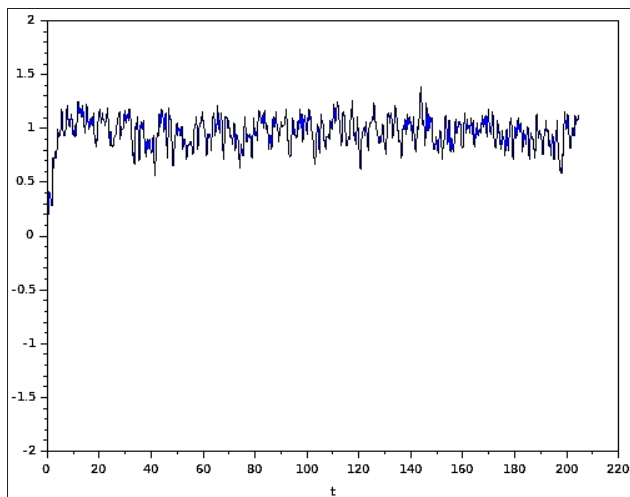

Рис. 4. Значення $D = 0.1$, коливання відбуваються навколо одного із положень

Інтенсивність шуму D вибиралась таким чином, щоб кількість переходів із стану в стан була незначна (рис. 7), але, в той же час, не нульовою. Цього легко досягнути при практичній реалізації пристроїв за допомогою регулювання потужності підсилення вхідного сигналу. Проведені чисельні експерименти показали, що відповідне значення інтенсивності шуму $D=0.5$, що близько до значення $D=0.6$ в роботі [4].

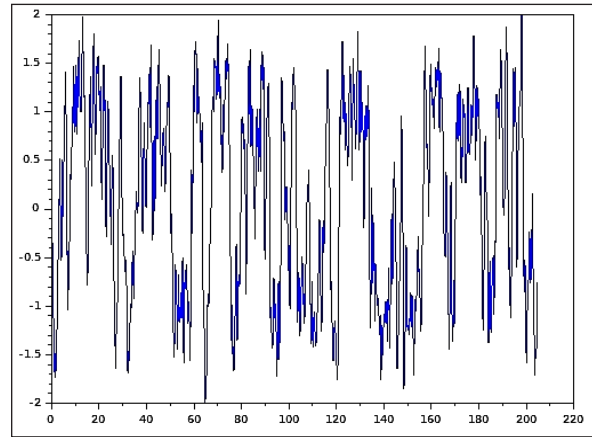

Рис. 5. Значення $D = 4$, система постійно переходить із стану в стан

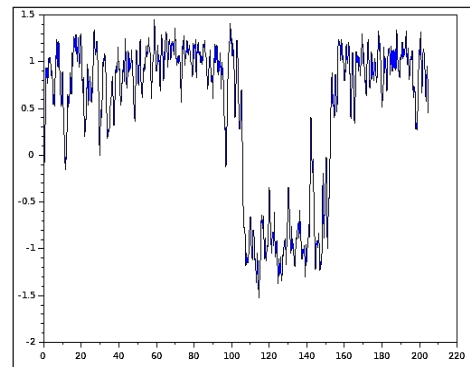

Рис. 6. Система при $D = 0.5$

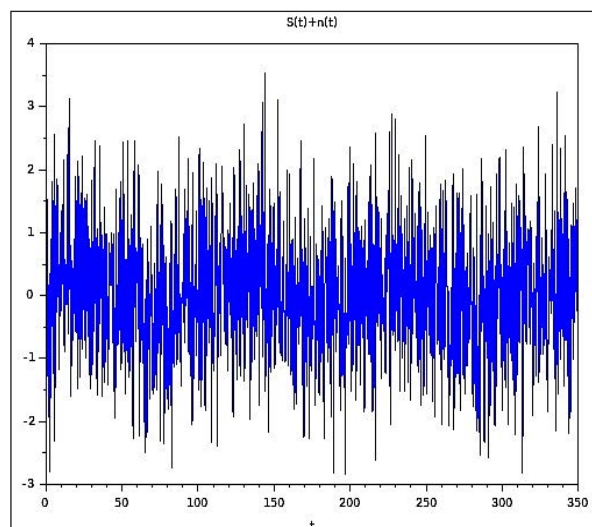

Рис. 7. Вхідний сигнал осцилятора $D = 0.5, A = 0.2$

Частота дискретизації була обрана згідно до рекомендацій до чисельного розв'язання стохастичних диференціальних рівнянь [5] $f_d = 5 \Gamma \text{Гц}$, що відповідало кроку $dt=0.2$. Ця частота не повинна

бути занадто високо, так як при її високих значеннях з'являється її відчутній вклад у компоненти спектру сигналу.

Далі досліджувався вплив амплітуди гармонійного сигналу (рис. 7). На вхід осцилятора подавався разом шум і гармонійний сигнал (рис. 8). Значення поступово збільшувалось до того моменту поки у спектрі вихідного сигналу її частота не починала домінувати, що дозволяло чітко детектувати наявність гармонійного сигналу. Вихід осцилятора мав вигляд як на (рис. 9). Спектр вихідного сигналу на (рис. 10). Співвідношення сигнал шум отримане в експерименті $SINR=0.0198$.

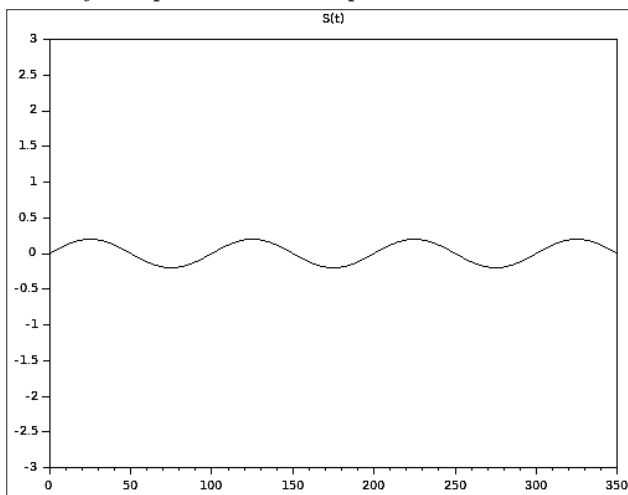

Рис. 8. Гармонійний сигнал $A = 0.2$

Тобто теоретично система дозволяє розпізнавати гармонійні сигнали, навіть за наявності шуму з потужністю в 50 разів більше.

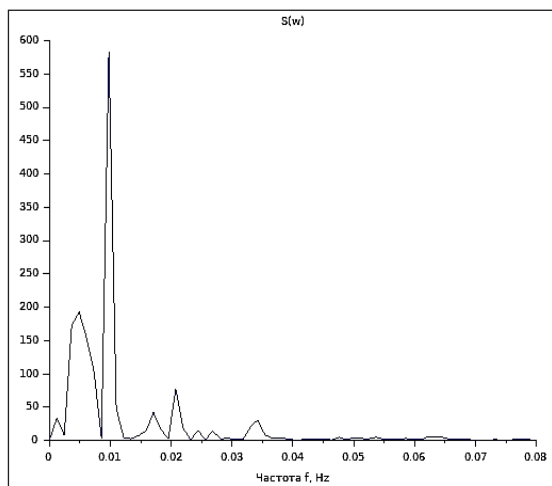

Рис. 9. Спектр вихідного сигналу

Але, водночас, суттєвим недоліком такої схеми передавання є те, що у спектрі ефірного сигналу частота гармонійного сигналу буде виділятися досить сильно і поставлена задача прихованого передавання сигналів, таким чином, повністю не вирішується. Для того, щоб повною мірою розв'язати поставлене завдання, у наступному розділі буду проведення дослідження фрактального сигналу складного спектру, що може бути прихований у ефірному шумі радіоканалу.

Загалом було проведено близько тисячі симуляцій з різними значенням інтенсивності шуму

D , амплітуди A та частоти f_0 . Отримані результати співпали з результатами роботи [6]. Що свідчить про коректно поставлений експеримент.

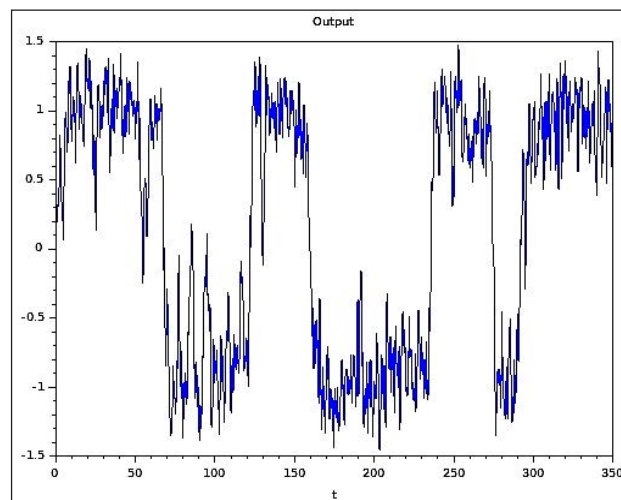

Рис. 10. Вихідний сигнал

Дія на осцилятор фрактального сигналу

Дослідимо дію на осцилятор фрактального сигналу. Такий вибір обумовлений тим, що фрактальні сигнали мають складний спектральний склад і їх важко виділити із шумової складової без знання їх параметрів. Такого типу сигнали дозволять забезпечити умову приховування факту передачі даних від супротивника у військових системах зв'язку.

Моделювання фрактального сигналу здійснювалось на основі способу запропонованого у роботі [7]. В цій роботі були змодельовані сигналу типу фрактальний вейвлет (рис. 11). Це імпульси складної форми, спектр яких задається передканторовською множиною. Спектр фрактального вейвлету є самоподібним і його часова реалізація описується виразом:

$$s(t) = \prod_{n=0}^N \cos((1 - \varepsilon)\varepsilon^n 2\pi f_0 t),$$

де $N \rightarrow \infty$, але в реальному застосуванні N вибирають в залежності від $0 < \varepsilon < \frac{1}{2}$ можливостей обладнання, а частоти спектру даного сигналу (рис. 12) зосереджені на відрізку.

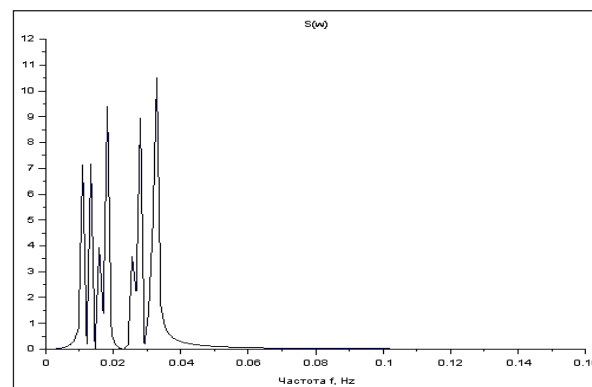

Рис. 11. Спектр фрактального вейвлету

Дослідження дії фрактального вейвлету на стохастичний осцилятор відбувалось за умови дії на осцилятор білого шуму інтенсивності

$D = 0.5$ ході проведення чисельного експерименту змінювались значення максимальної амплітуди фрактального сигналу A і граничної частоти f_0 до того моменту поки спектр частот фрактального вейвлету не починав значно вирізнятися на фоні спектру білого шуму на виході із стохастичного осцилятора.

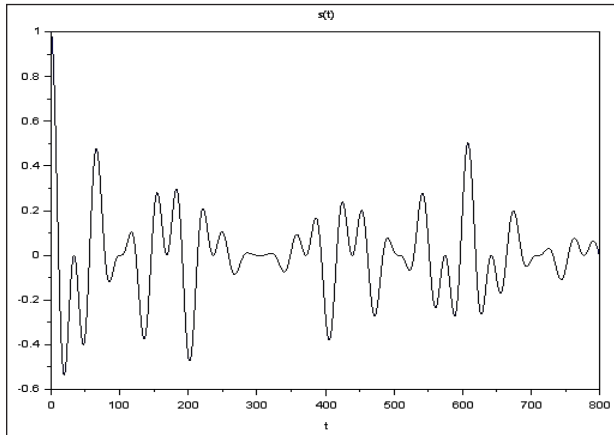

Рис. 12. Фрактальний вейвлет $f_0 = 0.1$

Найкращий результат був отриманий для фрактального вейвлету з граничною частотою $f_0 = 0.03$. На рис. 13 Зображений графік стану осцилятора одночасно з вхідним корисним сигналом. Спектр вихідного сигналу на рис. 14.

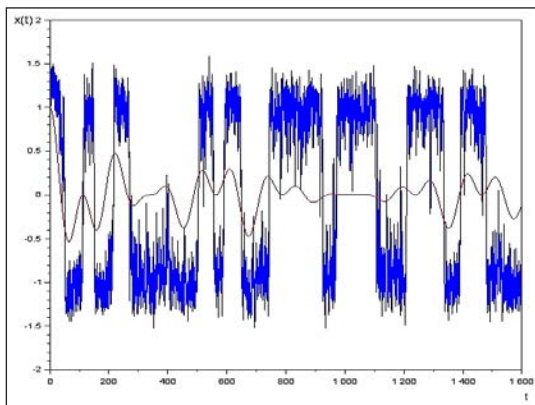

Рис. 13. Вихід осцилятора із фрактальним вейвлетом

Для порівняння на рис. 15 спектр сигналу фрактальний вейвлет із граничною частотою $f_0 = 0.03$.

Співвідношення сигнал шум отримане в експерименті $SINR=0.0266$. Цей результат дозволяє використовувати при передачі даних фрактальні сигнали з потужністю значно менше потужнос-

ті шуму. Крім того, так як фрактальний сигнал має складний спектральний склад його важко відізнати від спектру шуму і це може забезпечити приховане передавання сигналів необхідно за умови військового застосування систем зв'язку.

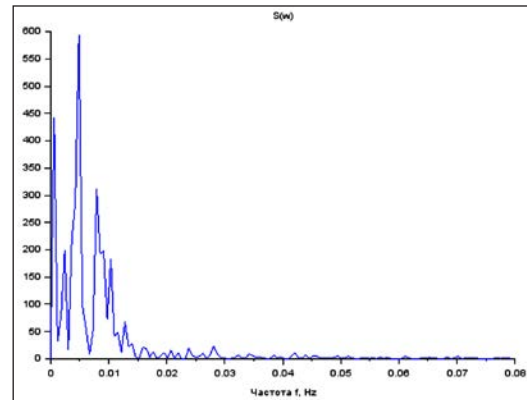

Рис. 14. Спектр вихідного сигналу

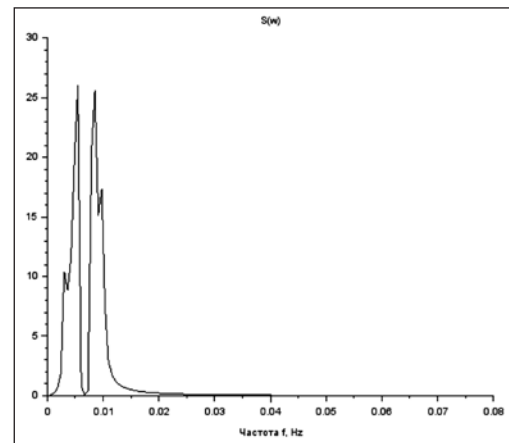

Рис. 15. Спектр фрактального вейвлету $f_0 = 0.03$

Висновки і пропозиції. Проведено дослідження ефекту стохастичного резонансу на прикладі моделі стохастичного осцилятора з двох-ямним потенціалом під впливом гармонійного і фрактального сигналів. Результати отримані для гармонійного сигналу повторюють отримані в інших дослідницьких роботах [7], результати дослідження впливу фрактального сигналу демонструють ефект стохастичного резонансу в осциляторі. Проведене дослідження обґрунтовує можливість створення пристроїв передавання даних, що здатні передавати сигнали малої потужності за умови наявності шуму високої інтенсивності. Подібні пристрої можуть мати практичне застосування у військовій справі.

Список літератури:

1. Жук О.В. Методологічні основи управління перспективними неоднорідними безпроводовими сенсорними мережами тактичної ланки управління військами / Жук О.В., Романюк В.А., Сова О.Я. // Тези доповідей та виступів учасників ІХ науково-практичної конференції «Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення». Київ. 2016 р. С. 34-44.
2. Анищенко В. Стохастический резонанс как индуцированный шумом эффект увеличения степени порядка / Анищенко В.С., Нейман А.Б., Мосс Ф., Шиманский-Гайнер Л. // Успехи физической наук. – М.: Физический институт им. П.Н. Лебедева РАН, 1999 – Т. 169 № 1 – С. 7-37.
3. Кузнецов Д.Ф. Стохастические дифференциальные уравнения: теория и практика численного решения // СПб.: Изд-во Политехн. ун-та. 2010. – 786 с.
4. Scott Bloom. Принципы работы FSO – систем (перевод ООО «МОСТКОМ») [Текст] / Scott Bloom, Eric Korevaar, John Schuster, Heinz Willebrand // JOURNAL OF OPTICAL NETWORKING. – June 2003, Vol. 2, № 6.4.

5. Kharchenko O. Simulation of the Stochastic Resonance Effecting a Non linear Device // Global Journal of Researches in Engineering: F Electrical and Electronics Engineering Volume 15 Issue 7, 2015. – С. 19-24.
6. Horsthemke W., Lefever R. Noise – induced Transitions // Theory and Applications in Physics, Chemistry and Biology. 1981. P. 673-682.
7. Анищенко В.С., Астахов В.В., Вадивасова Т.Е., Нейман А.Б., Стрелкова Г.И., Шиманский-Гайер Л. Нелинейные эффекты в хаотических и стохастических системах / М-И: из-во «Институт компьютерных исследований». 2003. С. 352-355.

Жук А.В., Байдур А.В., Ткаченко Д.В.

Военный институт телекоммуникаций и информатизации

Яровой А.В.

Национальный технический университет Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ЯВЛЕНИЕ СТОХАСТИЧЕСКОГО РЕЗОНАНСА КАК ОСНОВА ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ НОВЫХ УСТРОЙСТВ ПЕРЕДАЧИ ДАННЫХ В БЕСПРОВОДНЫХ СЕНСОРНЫХ СЕТЯХ

Аннотация

Проведено исследование эффекта стохастического резонанса на примере модели стохастического осциллятора с двухямным потенциалом под влиянием гармоничного и фрактального сигналов. Осуществлено обоснование возможности создания устройств передачи данных для беспроводных сенсорных сетей, способных передавать сигналы малой мощности при наличии шума высокой интенсивности.

Ключевые слова: эффект стохастического резонанса, гармоничные и фрактальные сигналы, беспроводные сенсорные сети.

Zhuk A.V., Baydur A.V., Tkachenko D.V.

Military Institute of Telecommunications and Informatization

Yaroviy A.V.

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnics Institute»

STOCHASTIC RESONANCE EVENT AS A BASIS FOR CONSTRUCTION OF NEW DATA TRANSFER DEVICES IN WIRELESS SENSOR NETWORKS

Summary

The effect of stochastic resonance on the example of a stochastic oscillator model with a double potential is investigated under the influence of a harmonious and fractal signal. The feasibility of creating data transmission devices for wireless sensor networks capable of transmitting low power signals in the presence of high-intensity noise has been substantiated.

Keywords: effect of stochastic resonance, harmonious and fractal signals, wireless sensor networks.

КАРТОН З НОВИМ МІНЕРАЛЬНИМ НАПОВНЮВАЧЕМ

Марчевський В.М., Телестакова В.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Попит ринку на якісний картон для пакування з кожним роком зростає. Для збільшення якості пакування японці вперше використали цеоліти в пакетах для зберігання зелених листових овочів. Але, на жаль, описання технології виготовлення пакувальних матеріалів з цеолітом в літературі не виявлено. Тому робота, спрямована на створення нового пакувального матеріалу, який проявляє сорбційні, і іонообмінні властивості та продовжує термін зберігання харчових продуктів, актуальна. Для дослідження процесів формування картону з цеолітом, розроблено лабораторну установку та проведено досліді з формування пакувального картону наповненого вітчизняним природним цеолітом. Встановлено залежність властивостей отриманого картону від вмісту його компонентів.

Ключові слова: цеоліт, целюлозне волокно, сорбційна ємкість, картон.

Постановка проблеми. Одною з проблем сучасної харчової промисловості є зберігання якості харчових продуктів зі збільшенням терміну їх зберігання. Вирішення цієї проблеми здійснюється різними способами, наприклад, вакуумне пакування, зберігання в середовищі азоту, а також спеціальному пакуванні, матеріал якого захищає продукти від псування та продовжує їх термін зберігання без втрати якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надмірне використання складних синтетичних пакувальних матеріалів для подовження термінів зберігання харчових продуктів, призводить до зростання кількості алергічних захворювань та забрудненню довкілля [1]. Тому в різних країнах світу триває пошук безпечних захисних пакувальних матеріалів.

Розробники матеріалів для пакувань велику увагу приділяють виробам із целюлози з мінеральними наповнювачами, до яких також можна віднести цеоліти природного походження. Японські вчені пропонують виготовлення пакувань з використанням природного цеоліта, що дозволяє збільшити термін зберігання овочів та фруктів в 3-5 разів, без втрати їх якості [1].

Розробники компанії «Rengo Packaging Systems Co., Ltd» (Токіо, Японія) пропонують для зберігання зелених листових овочів – «Зелений пакет-саше» з цеолітом. Цеоліт поглинає продукти дихання зелені та подовжує термін її зберігання вдвічі [1].

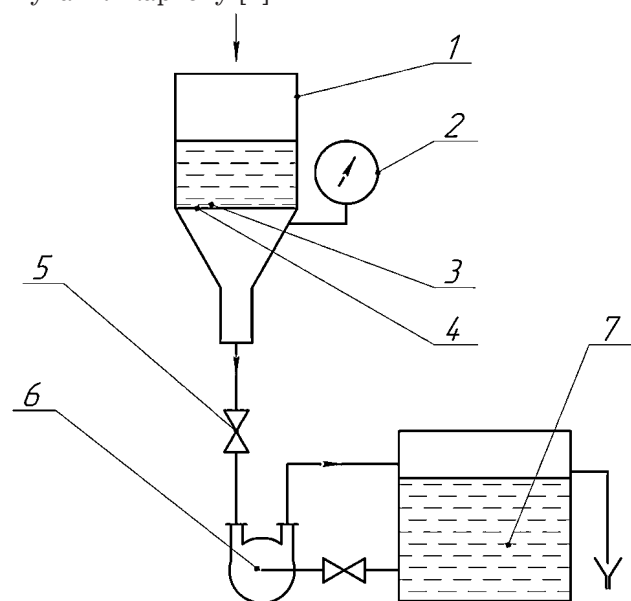
Також цеоліти можна використовувати замість талька та каоліну для виготовлення газетного паперу та паперу для друку [2]. В результаті добавлення цеолітів до глинистого наповнювача паперу, отримано повітря-проникний папір, здатний сорбувати запахи. Для цього рекомендовано використовувати прокалений природний цеоліт [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нажаль в літературі не виявленні основні показники нових пакувальних матеріалів та технологічні операції для їх виготовлення, тому робота, спрямована на дослідження процесу виготовлення картону з природним наповнювачем – цеолітом, є актуальною.

Мета статті. Головною метою даної роботи є отримання залежностей впливу компонентного складу картону на його якісні показники, що

необхідні для створення нового пакувального матеріалу, який проявляє сорбційні і іонообмінні властивості, що продовжують термін зберігання харчових продуктів.

Основна частина. Дослідження властивостей картону здійснювали на зразках, сформованих на лабораторній установці (рис. 1). Лабораторна установка відповідає вимогам до пристроїв формування картону [4].

1 - формуючий пристрій; 2 - вакуумметр; 3 - сітка; 4 - перфорована металева пластина; 5 - регулятор вакууму; 6 - вакуум-насос; 7 - збірник води

Рис. 1. Формуючий пристрій

Для виготовлення дослідних зразків готувалась водна суспензія з відповідним вмістом компонентів, які створювали концентрацію сухих речовин 0,7%.

Формуючий пристрій позначення 1, заповнювався водою до рівня сітки. Суспензія заливалася на сітку, після чого в нижній частині апарата створювався вакуум, під дією якого відбувалася фільтрація води через сітку. На сітці формувалася шар картону з наповнювачем. Після чого, циліндрична частина формуючого пристрою, позначення 1, відділялась і відформований зразок, знімався на сукно двохвального пресу, де відпре-

совувався до кінцевої сухості 40-45%. Зразки висушувались, зважувались та зберігались в ексикаторі, заправленому кристалічним бішафітом (в ексикаторі залишкова вологість зразків вирівнювалась).

Для дослідження сорбційної ємності картону висушені зразки з ексикатора зважувались, в журнал записувалась їх маса, після чого зразки розміщалися в ексикаторі, заправленому водою. При постійній температурі зразки в мокрому ексикаторі витримувались 24 години. Зволожені зразки зважувались, записувалась їх маса, розраховувались вологість та вологовміст.

Для створення пакувальних матеріалів на основі целюлозного волокна і цеоліту на лабораторній установці здійснювали наступні етапи технологічного процесу:

– створення різних варіантів композиції картону для дослідження кінцевих властивостей продукції;

– надання нових властивостей картону шляхом введення мінерального наповнювача – цеоліта;

– підвищення утримуючих властивостей наповнювача при формуванні картону, введенням в суспензію поверхнево активних речовин.

В зв'язку з тим, що промислового зразку даного картону не існує, тому до розробленого картону прийняті наступні вимоги: показники міцності картону повинні відповідати ГОСТ ІСО 1924-1 [5] і ГОСТ 10711 [6]; руйнівні зусилля в поперечному напрямку не менше – 80 Н; руйнівні зусилля при продавлюванні не менше – 270Н. Картон повинен мати достатньо високу сорбційну ємність, не менше 20%.

Цеоліт є пористим матеріалом, що має велику сорбційну здатність та іонообмінні властивості. Картон виготовлений з застосуванням цеолітів підтримує постійну вологість та уповільнює розвиток мікрофлори. Важливою властивістю цеолітів, є те що вони не мають запаху і ефективно поглинають сторонні запахи, що дозволяє використовувати їх при виробництві пакування для харчових продуктів.

В процесі виготовлення дослідних зразків встановлювалась залежність сорбційної ємності картону від таких показників, як вміст наповнювача – цеоліту, клею та поверхнево активних речовин.

Вплив складових на якісні показники картону, досліджувався методом планування експерименту. В якості основних факторів розглядались: вміст цеоліту, клею та поверхнево активних речовин, наприклад, Синтанолу ДС-10.

Плани проведення експерименту представлені матрицею I та II серії дослідів в таблиці 1 [7].

План проведення експерименту

I серія дослідів			
№	x ₁	x ₂	x ₃
1	1	1	1
2	1	1	-1
3	1	-1	1
4	1	-1	-1
5	-1	1	1
6	-1	1	-1
7	-1	-1	1
8	-1	-1	-1
II серія дослідів			
№	x ₁	x ₂	x ₃
9	0	0	0
10	1	0	0
11	-1	0	0
12	0	1	0
13	0	-1	0
14	0	0	1
15	0	0	-1

Після проведення двох серій дослідів, отримано рівняння регресії:

$$y_p = f(x_1, x_2, x_3) = 2,357 + 0,045x_1 - 0,0143x_2 + 0,009x_3 + 0,045x_1x_2 - 0,014x_1x_3 + 0,009x_2x_3$$

де y_p – сорбційна ємність дослідного зразка; x_1 – вміст цеоліту 6-18%; x_2 – вміст клею 6-18%; x_3 – вміст поверхнево активних речовин 0,5-1%.

Згідно з отриманим рівнянням регресії найбільший позитивний вплив на сорбційну ємність картону створюють: вміст цеоліту та поверхнево активних речовин. Негативно на сорбційну ємність картону впливає клей, але він необхідний для підвищення показників міцності картону.

Проведено перевірку адекватності отриманого рівняння регресії експериментальним значенням сорбційної ємності дослідних зразків. Перевірка адекватності виконувалась за методом Фішера.

Для цього розраховано дисперсію адекватності та дисперсію відновлюваності дослідів. За відношенням яких визначено значення критерія Фішера, $F_p = 1,25 < F_m = 2,95$ [8].

Висновки. На основі аналізу літературних джерел розроблено методику отримання дослідних зразків нового картону з наповнювачем цеолітом, що створює в пакуванні атмосферу, яка забезпечує кращі умови зберігання продукту. Отримано рівняння регресії, що характеризує вплив складових компонентів отриманого картону на його сорбційну ємність. Встановлено адекватність отриманого рівняння регресії експериментальним даним.

Список літератури:

- Бондаренко С.В. Траектория науки. Международный электронный научный журнал / Світовий огляд пакувальних матеріалів для харчових продуктів на основі цеолітів / С.В. Бондаренко, В.В. Ващенко // 2016. Т. 2, № 11.
- Електронний ресурс: http://yaneuch.ru/cat_35/bezothodnye-tehnologii-proizvodstva-ceolitov/ 602645.3539832.page4.html.
- Геворкян Р.Г. Природные цеолиты армении в геозологии / Ученые записки ереванского государственного университета / Р.Г. Геворкян, Марчевський В.М. Обладнання лісового комплексу. Дослідження процесів і устаткування целюлозно-паперових виробництв [Текст]: навч. посіб. / В.М. Марчевський, О.О. Семінський, В.В. Петров. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – 148 с.
- ГОСТ ІСО 1924-1 – Межгосударственный стандарт. Бумага и картон. Определение прочности при растяжении. Часть 1. Метод нагружения с постоянной скоростью – дата введения 2000.

5. ГОСТ 10711-97 – Межгосударственный стандарт. Бумага и картон. Метод определения разрушающего усилия при сжатии кольца (РСТ). Минск – дата введения 2003.
6. Рафалес-Ламарка Э.Э. Некоторые методы планирования и математического анализа биологических экспериментов / Э.Э. Рафалес-Ламарка, В.Г. Николаев // «Наукова думка» К.: 1971. – 120 с.
7. Пилипчук М.І. Основи наукових досліджень / М.І. Пилипчук, А.С. Григор'єв, В.В. Шостак // Підручник. – К.: Знання, 2007. – 270 с.

Марчевский В.Н., Телестакова В.В.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

КАРТОН С НОВЫМ МИНЕРАЛЬНЫМ НАПОЛНИТЕЛЕМ

Аннотация

Спрос рынка на качественный картон для упаковки с каждым годом растет. Для увеличения качества упаковки японцы впервые использовали цеолиты в пакетах для хранения зеленых листовых овощей. Но, к сожалению, описание технологии изготовления упаковочных материалов с цеолитом в литературе не обнаружено. Поэтому работа, направленная на создание нового упаковочного материала, который проявляет сорбционные и ионообменные свойства и продлевает срок хранения пищевых продуктов, актуальна. Для исследования процессов формирования картона с цеолитом, разработано лабораторную установку и проведены опыты по формированию упаковочного картона наполненного отечественным естественным цеолитом. Установлена зависимость свойств полученного картона от содержания его компонентов.

Ключевые слова: цеолит, целлюлозное волокно, сорбционная емкость, картон.

Marchevsky V.N., Telestakova V.V.

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

CARDBOARD WITH NEW MINERAL FILLER

Summary

The market demand for quality cardboard for packaging grows every year. To increase the quality of packaging, the Japanese first used zeolites in bags for storing green leafy vegetables. But, unfortunately, the description of the technology of manufacturing packaging materials with zeolite in the literature is not found. Therefore, the work aimed at creating a new packaging material that exhibits sorption and ion-exchange properties and prolongs the shelf life of food products is relevant. To study the formation of cardboard with zeolite, a laboratory installation was developed and experiments were conducted on the formation of packaging cardboard filled with domestic natural zeolite. The dependence of the properties of the obtained cardboard on the content of its components is established.

Keywords: zeolite, cellulose fiber, sorption capacity, cardboard.

УДК 528:061.3

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ ІНФРАСТРУКТУРИ ГЕОПРОСТОРОВИХ ДАНИХ**Тарнопольський А.В.**Громадська організація
«Центр геопросторових даних України»**Малашевський М.А.**

Сумський національний університет

Тарнопольський Є.А.

Київський інститут земельних відносин

Паламар А.Ю.

Криворізький національний університет

Досліджено аспекти побудови інфраструктури геопросторових даних. Створення інфраструктури геопросторових даних необхідно перш за все для того, щоб навести порядок в інформації, відокремити достовірну від недостовірної, виключити витрати на дублювання інформації, впровадити «електронний уряд», створити систему ефективного управління територією, знизити витрати та перетворити інформацію в легітимний товар через ліцензійні умови визначити порядок її використання. Проаналізовано процес створення NSDI, що дозволить акумулювати в одній системі будь-які типи та види інформації або даних та створити єдину точку доступу до них з розподіленими рівнями. Побудова платформи інфраструктури геопросторових даних являє собою особливо важливий процес в період децентралізації влади та передачі на місця повноважень та функцій, реалізацією яких, органи місцевого самоврядування раніше не займалися. Створення інформаційної платформи для соціального, економічного, екологічного та політичного аналізу ситуації в регіоні.

Ключові слова: інфраструктура геопросторових даних, ефективність управління, місто, проект, платформа.

Постановка проблеми. Основу розумної державної та муніципальної політики, на думку експертів Світового Банку, є високоякісна інформація про територію та доступ до неї органів влади і суспільства. В даний час зростає обсяг інформації географічного, просторового, статистичного, адміністративного характеру та інструментів доступу до неї. При цьому, відбувається дублювання інформації за відсутності можливості інтеграції різних її видів. Статистичні та адміністративні дані сьогодні взагалі ніяк не пов'язані з геопросторовими моделями, що в свою чергу не дає можливості в повній мірі використовувати ці дані для аналітики і прогнозування [1].

Створення інфраструктури геопросторових даних необхідно перш за все для того, щоб навести порядок в інформації, відокремити достовірну від недостовірної, виключити витрати на дублювання інформації, впровадити «електронний уряд», створити систему ефективного управління територією, знизити витрати та перетворити інформацію в легітимний товар через ліцензійні умови визначити порядок її використання [2-3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відлік глобального розвитку інфраструктури геопросторових даних в світі почався у 1994 році, з розпорядження Президента Клінтона № 12906. «Координація отримання географічної інформації та доступу до неї: Національна інфраструктура геопросторових даних (NSDI)». Розробка Геоінформаційних систем в США вважалася надзвичайно важливим питанням, для економічного зростання і захисту навколишнього середовища в контексті формування фундаменту для високо орієнтованого на інформацію суспільства.

До прикладу в Японії такий процес було запущено у 1995 році на тлі страшного землетрусу, як інструменту аналізу ситуації і підготовки плану ліквідації наслідків катастрофи.

На європейському континенті розвиток NSDI відбувався поетапно, залежно від країни. Так лідерами в європейській спільноті стали з другої половини 90 років такі країни як Німеччина і Франція. У 2007 році вже все європейське співтовариство, в особі Європейського парламенту і Ради Європи, прийняло Директиву «Про створення інфраструктури просторової інформації ЄС (INSPIRE)».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні з 2005 року робилися різні спроби підходу до цієї проблеми, однак відсутність єдиної системи координат, консолідованої інформації про об'єкти реального світу (земельні ділянки, будівлі, споруди, дороги, великомасштабна картографія) та й розуміння стратегічної важливості створення такої системи, відсутність попиту на просторову інформацію в суспільстві, не дозволило зробити реальні кроки до побудови системи в нашій країні.

Лише в 2013 році, після створення Національної Кадастрової Системи, в рамках якої був здійснений перехід на єдину систему координат, створена цифрова модель частини топографічних карт і планів та розроблена система управління даними було розроблено перший пілотний проект інфраструктури геопросторових даних в Україні на територію одного адміністративного району Київської області, площею 1000 кв. км.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова платформи інфраструктури геопросторових даних з зазначеними моделями, технічними умовами та задачами, щодо створення інфраструктури геопросторових даних.

Виклад основного матеріалу. Побудова платформи інфраструктури геопросторових даних являє собою особливо важливий процес в період децентралізації влади та передачі на місця повноважень та функцій, реалізацією яких, органи місцевого самоврядування раніше не займалися.

Крім того, NSDI слід розглядати як складову частину більш масштабних ініціатив в області електронного уряду. Отримання істотних економічних і суспільних вигод, шляхом консолідації просторових даних різних типів та видів. (Інформаційний бюлетень Світового банку).

На локальному рівні NSDI повинна використовуватись для підвищення якості та комунікабельності галузевих служб, зниження витрат, можливість прогнозування міського середовища та підвищення взаємозв'язку між державою та їх представництв з одного боку та громадою з іншого [4].

Зазначена модель інфраструктури геопросторових даних повинна і може вирішувати наступні задачі, а саме:

1) створення платформи для забезпечення істотного збільшення надходжень до бюджету всіх рівнів та ефективність управління територією села, міста, області;

2) поліпшення якості даних земельного кадастру та створення містобудівного кадастру;

3) розширення бази оподаткування земель;

4) створення інформаційної платформи оподаткування нерухомості;

5) забезпечення функціонування інтегрованої системи контролю, моніторингу за використанням та охороною земель, самовільним будівництвом, порушенням правил благоустрою міст (розміщенням МАФ, рекламоносіїв тощо);

6) забезпечення екологічного моніторингу, розвиток туристичної галузі;

7) розробка системи запобігання природних та антропогенних катастроф, ліквідації їх наслідків;

8) створення сприятливого та відкритого (online) інформаційного простору для інвесторів;

9) створення умов для впровадження інституту сервітутів;

10) створення інформаційної платформи для соціального, економічного, екологічного та політичного аналізу ситуації в регіоні;

11) створення інформаційної платформи для моніторингу виборів різних рівнів;

12) створення адресного простору населених пунктів та єдиного реєстру адрес;

13) побудова моделі «електронного регіону»;

14) забезпечення перепису населення картографічною основою;

15) забезпечення ведення міграційного реєстру в автоматичному режимі;

16) забезпечення ведення реєстру виборців в автоматичному режимі;

17) створення інформаційної платформи для формування медичних округів;

18) фіксація встановлення лічильників енергоносіїв та інших ресурсів в будинках (*багатоквартирних та приватних*), торгових, промислових будівлях, в будівлях соціальної сфери та аналіз їх показників;

19) обґрунтування пріоритетності впровадження енергозберігаючих технологій в ЖКГ;

20) аналіз існуючої інженерно-транспортної інфраструктури та моделювання перспектив її розвитку;

21) створення інформаційної платформи для розвитку туризму в регіоні;

22) інші завдання, для обґрунтування управлінських рішень.

Для вирішення поставленої задачі необхідно вирішити наступні технічні умови, а саме в частині геодезичних і картографічних робіт:

1) створення, оновлення і використання єдиної геодезичної і картографічної основи;

2) проведення аерофотознімальних робіт високої розподільчої здатності і створення ортофотопланів масштабу 1:500 (роздільна здатність – 5 см) на територію міст, масштабу 1:1000 (роздільна здатність – 10 см) на територію інших типів населених пунктів і масштабу 1:5000 (роздільна здатність – 50 см) для території за межами населених пунктів;

3) перетворення в електронний вигляд і оновлення топографічних планів масштабу 1:500 з підземними комунікаціями, масштабу 1:2000 і масштабу 1:10000.

В частині управління земельними ресурсами та об'єктами нерухомого майна в межах населених пунктів:

1) інвентаризація земель з використанням ортофотопланів масштабу 1:500 та масштабу 1:1000 відповідно;

2) удосконалення системи адміністрування податку на землю;

3) створення системи адміністрування податку на нерухомість;

4) створення і забезпечення функціонування автоматизованої інформаційної системи контролю, моніторингу, використання і охорони земель та самовільного будівництва;

5) перетворення в електронний вигляд матеріалів БТІ і ЖКГ в єдиних з іншими інформаційними ресурсами форматах з використанням Європейської Директиви INSPIRE.

У частині нормативної оцінки землі та нерухомості:

1) розробка правового механізму економічного стимулювання оформлення прав на земельні ділянки платників податку на землю;

2) створення реєстру суб'єктів плати земельного податку та орендної плати;

3) створення реєстру суб'єктів плати податку на нерухомість;

4) забезпечення інформаційного взаємообміну з фіскальними органами і службою статистики.

У частині геоінформаційних технологій:

1) заходи щодо забезпечення інтероперабельності даних;

2) створення системи управління даними;

3) впровадження електронних сервісів для роботи з геопросторовими даними та іншими продуктами на їх базі, з використанням мережі Інтернет;

4) заходи щодо створення Ситуаційного центру міста, території, країни.

При формуванні такого роду платформи завжди виникає дискусія хто і за які кошти може створити таку систему [5]. В світі існує кілька варіантів фінансування розробки та створення таких систем. Найчастіше – це державне фінансування розробки системи та її інформаційного наповнення. Далі – поступовий перехід на самокупність та самофінансування. Світова практика свідчить, що дані вже певну кількість років є товаром. Як і будь-який товар, дані повинні відповідати стандартам. Обіг цього виду товару повинен відбуватися за відповідними правилами та використання такого товару має ліцензуватися [6-7].

Авторські майнові права повинні гарантувати виробнику, власнику даних дохід від їх використання третіми особами, що в свою чергу дозволить підтримувати дані в актуальному та достовірному стані. Самоокупність та самофінансування такої інфраструктури зніме фінансове навантаження з держави чи громади на її адміністрування.

Крім того, така система забезпечить багаторазове повторне використання даних, сформує галузь виробництва, перетворення, зберігання, захисту та доставки даних до споживача [8].

Включення такого товару як дані в економічний обіг дозволить збільшити кількість робочих місць, впровадити в життя ідеї електронної демократії, реально реалізувати електронне управління, побудувати систему зворотного зв'язку громадян і влади

І все це за рахунок формування NSDI та забезпечення широкого доступу до даних.

Економічну ефективність такого проекту можна проаналізувати на прикладі Голландії. За інформацією представників голландського кадастру, дохід системи від надання даних становить приблизно 250 млн. € на рік. Площа Голландії – 41.5 тис. кв. км., населення – 17 млн. чол.

Якщо припустити, що середньостатистична сім'я в Голландії складається з 3 чоловік, то $17\ 000\ 000 / 3 = 5\ 700\ 000$ сімей. Потім дохід у 250 000 000 € ділимо на кількість сімей і отримуємо, що кожна сім'я в середньому в рік витрачає на он-лайн послуги приблизно 44.1 €

І це тільки громадяни, що стосується бізнесу, то он-лайн послуги та абонентне обслуговування може подвоїти доходи системи.

В Інформаційному бюлетені Світового банку від вересня 2012 наводяться дослідження, що проводилися в Австралії, які показали, що NSDI сприяла створенню галузі просторових даних.

Вартість активів на кінець 2012 року становила 1.4 млрд. австралійських доларів, а внесок у ВВП країни досяг 12.6 млрд. австралійських доларів.

Те саме джерело наводить результати досліджень проведених в країнах ЄС. Економічний ефект, який держави-члени отримали від реалізації Директиви «INSPIRE», лише за рахунок підвищення ефективності, оцінюється більш ніж в 1 млрд. € на рік.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже хотілось зауважити, що створення NSDI дозволить акумулювати в одній системі будь-які типи та види інформації або даних та створити єдину точку доступу до них з розподіленими рівнями. Слід зазначити, що за умови прийняття рішення про реалізацію такого проекту – рух країни буде відбуватись в одному векторі з іншими європейськими державами. Даний проект не буде стартувати з нуля, остільки на сьогоднішній день вже пройдено шлях розробки технологій перетворення даних, систем зберігання таких даних та їх візуалізації на основі «open source». Розроблено систему надання інтернет-послуг юридичним та фізичним особам, їх ідентифікація. Розроблено ПЗ для створення, підтримки та оновлення картографічного порталу. Ведуться роботи над пілотним проектом використання цих технологій для ЖКГ. По мірі розвитку проекту (наповнення даними, та початку роботи інтернет-сервісів) він може поетапно переходити на самоокупність.

Реалізація такого проекту означає реформування системи управління на всіх рівнях та не виключає можливості залучення до участі міжнародних організацій. Проте, для забезпечення успішної реалізації проекту створення NSDI слід передбачити включення в цей процес науковців для підготовки науково обґрунтованих пропозицій щодо кожної складової такої системи.

Список літератури:

1. Розвиток тематичної складової інфраструктури геопросторових даних в Україні: Зб. наук. праць. – К., 2011. – 193 с.
2. Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і деконцентрації повноважень у сфері земельних відносин».
3. Проект Закону України Про Національну інфраструктуру геопросторових даних. Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/22581>.
4. Шипулін В. Д. Планування і управління ГИС-проектами / В. Д. Шипулін, Є. І. Кучеренко. – Харків: ХНАМГ, ХНУРЕ, 2009. – 158 с.
5. Щербаков В. В. Геоинформационные системы. Структура ГИС, методы создания и использования / В. В. Щербаков. – Екатеринбург: Уралгеоинформ, 2002. – 33 с.
6. Державне управління «Майбутня держава 2030. Глобальні мегатренди та їх вплив на уряд». Режим доступу: <https://assets.kpmg.com>.
7. «Информационный бюллетень региона ЕЦА». Региональное управление Всемирного банка по Европе и Центральной Азии <http://www.worldbank.org/eca>.
8. Пілат О. Звіт про стан просторового планування в Україні. Режим доступу: <http://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/Zvit-pro-stan-prostorovogo-planuvannya-v-Ukrayini.pdf>.

Тарнопольский А.В.

Общественная организация
«Центр геопространственных данных Украины»

Малашевский Н.А.

Сумской национальной университет

Тарнопольский Е.А.

Киевский институт земельных отношений

Паламар А.Ю.

Криворожский национальный университет

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОСТРОЕНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ГЕОПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДАННЫХ

Аннотация

Исследованы аспекты построения инфраструктуры геопространственных данных. Создание инфраструктуры геопространственных данных необходимо прежде всего для того, чтобы навести порядок в информации, отделить достоверную от недостоверной, исключить затраты на дублирование информации, внедрить «электронное правительство», создать систему эффективного управления территорией, снизить затраты и преобразовать информацию в легитимный товар через лицензионные условия определить порядок ее использования. Проанализирован процесс создания NSDI, что позволит аккумулировать в одной системе любые типы и виды информации или данных и создать единую точку доступа к ним с распределенными уровнями. Построение платформы инфраструктуры геопосторovich данных представляет собой особенно важный процесс в период децентрализации власти и передачи на места функций, реализацией которых органы местного самоуправления ранее не занимались. Создание информационной платформы для социального, экономического, экологического и политического анализа ситуации в регионе.

Ключевые слова: инфраструктура геопространственных данных, эффективность управления, город, проект, платформа.

Tarnopolsky A.V.

Public Organization
«Center for Geospatial Data of Ukraine»

Malashevsky N.A.

Sumy National University

Tarnopolsky Ye.A.

Kiev Institute of Land Relations

Palamar A.Yu.

Krivoy Rog National University

SOME ASPECTS OF INFRASTRUCTURE GEOPROSTORY DATA

Summary

Aspects of construction of geospatial data infrastructure are investigated. Creation of geospatial data infrastructure is first of all necessary in order to improve the order in the information, to separate the trustworthy from the wrong one, to exclude the cost of duplication of information, to implement the «e-government», to create an efficient system of management of the territory, to reduce costs and to turn information into legitimate goods through licensed conditions to determine the order of its use. The process of creation of NSDI is analyzed, which will allow to accumulate in the same system any types and types of information or data and create a single point of access to them with distributed levels. The construction of the platform for the geostrategic data infrastructure is a particularly important process during the period of decentralization of power and the transfer to places of control and functions, the implementation of which, local authorities previously did not do. Creation of an information platform for social, economic, environmental and political analysis of the situation in the region.

Keywords: geospatial data infrastructure, management efficiency, city, project, platform.

ЗАСТОСУВАННЯ MLP-МЕТАМОДЕЛЕЙ В ЗАДАЧАХ СУРОГАТНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ

Трембовецька Р.В., Гальченко В.Я., Тичков В.В.

Черкаський державний технологічний університет

Розроблена обчислювальна технологія побудови метамоделей, що використовує сучасні досягнення в області теорії планування експерименту, інтелектуального аналізу даних і штучного інтелекту та визначені експериментальним шляхом закономірності, які дозволяють ефективно виконувати побудову метамоделей. Побудова метамоделей виконана на чисельних прикладах з функцією цілі, яка залежить від двох змінних. В якості плану експерименту використано генератор точок, що заповнює простір пошуку та в процесі реалізації якого використовуються ЛП_т-послідовності Соболя. Встановлено, що збільшенням кількості точок плану експерименту та кількості прихованих нейронів до певного рівня, параметри метамоделей покращуються; використання різних слабко корельованих ЛП_т-послідовностей з їх повного набору суттєво не впливають на показники якості кінцевої метамоделі. Результати чисельних експериментів свідчать про можливість використання запропонованої обчислювальної технології побудови MLP-метамоделей для апроксимації первинних функцій цілі з достатньо складною поверхнею відгуку.

Ключові слова: метамоделі, план експерименту, ЛП_т-послідовність, поверхня відгуку, нейронна мережа, сурогатна оптимізація.

Постановка проблеми. В задачах оптимізації складних технічних систем з метою можливості їх реальної реалізації виникає необхідність замінити точну, проте обчислювально складну, математичну модель на значно більш просту – сурогатну [1, 2]. Сурогатна модель є апроксимацією з необхідною точністю первинної математичної моделі і будується на основі значень її вихідних характеристик.

Побудова метамоделі в загальному випадку передбачає вирішення двох взаємопов'язаних завдань: планування обчислювального експерименту і власне побудови регресійної моделі. Вирішення першої забезпечує мінімальну кількість точок в багатовимірному просторі пошуку, в яких потрібно обчислення цільової функції з використанням первинних моделей та які гарантують одночасно точне відтворення поверхні відгуку. Метамоделі, отримана в результаті вирішення другого завдання, робить можливим ефективний пошук екстремуму вихідної сурогатної оптимізаційної задачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При виборі плану апроксимації серед можливого розмаїття варіантів перевагу слід віддати генераторам точок, що заповнюють простір пошуку та в процесі реалізації яких використовуються ЛП_т-послідовності Соболя. Визначальними для прийняття цього рішення є наступні властивості таких послідовностей, відмічені в [3]: висока ймовірність потрапляння зондувальних точок послідовності в просторі пошуку в околі точок екстремумів і перегинів поверхні відгуку цільової функції, яка набагато перевищує ймовірність відомих на даний час багатofакторних регулярних планів; слабо корельовані головні ефекти й ефекти взаємодії факторів; розподіл в евклідовому просторі точок, які є вже першими членами послідовності, характеризується унікальною властивістю однорідності та може бути отриманий за кінцевий час роботи генератора, а не в границі, як наприклад, у рівномірних випадкових розподілах при рівній кількості точок порівнюваних послідовностей. Таким чином, ЛП_т-послідовності Соболя мають кращі на даний час властивості рівномірного розподілу точок в одиничному

гіперкубі ніж будь-які інші відомі науці послідовності. Тому, застосування ЛП_т-послідовностей при плануванні багатofакторного експерименту для отримання регресійних моделей є перспективним також для вирішення задач апроксимації з використанням нейронних мереж.

Крім того, дослідниками встановлено, що краща кількість точок для рівномірного заповнення багатовимірного простору пошуку може бути визначена з виразу $N = 2^z - 1$, де $z = 2, 3, 4, \dots$ тобто при $N = 1, \dots, 7, 15, 31, 63, 127, 255, \dots$ спостерігається слабка корельованість головних ефектів та ефектів взаємодії факторів [4-5]. Бажаною також є процедура виявлення чи корелюють між собою послідовності з метою подальшого вибору серед них ортогонально близьких одна щодо іншої, проте доведеним вважається факт слабкої корельованості з поміж згенерованої групи ЛП_т-послідовностей і тому застосуванням цієї процедури можна в ряді випадків нехтувати.

Апроксимацію експериментальних даних можна виконати використовуючи штучні нейронні мережі: багатoshаровий перцептрон, мережу на радіально-базисних функціях, ймовірнісні мережі, узагальнено-регресійні мережі. В якості апроксиматора в даному дослідженні використовується перцептронна MLP-мережа на багатoshаровому перцептроні [6]. Відомо, що будь-яка обмежена нелінійна багатovимірна функція може бути як завгодно точно наближена нейронною мережею з кінцевим числом нейронів.

MLP-мережа, якою обмежувались в цих дослідженнях, має в своєму складі: вхідний шар – призначений для вводу значень вхідних змінних; один прихований шар (або проміжний), який має гладкі функції активації (identity, logistic, tanh, exponential, sine); вихідний шар, який в результаті налаштування ваг, визначає вихід мережі і також має функції активації.

При використанні мережі на вхідні елементи подаються значення вхідних змінних, потім послідовно задіюються нейрони проміжного та вихідного шарів. Кожний із них розраховує своє значення активації за допомогою функції активації, беручи зважену суму виходів елементів попереднього шару та віднімаючи із неї граничне

значення (зміщення). Після того, як вся мережа відпрацює, вихідні значення елементів вихідного шару приймаються за вихід всієї мережі в цілому. Елементи організовані в пошарову структуру з прямою передачею сигналу. Така мережа загалом може моделювати функцію практично будь-якої складності, причому кількість шарів і кількість елементів в кожному із прихованих шарів визначається складністю функції.

Завдання апроксимації MLP-мережею зводиться до оптимального вибору ваг вихідного шару для заданої функції активації, кількості прихованих функцій (нейронів) та функції активації. З цією метою, мінімізується функціонал похибки, який представляє собою суму квадратів відхилень в точках заданого плану. Похибка для кожної мережі визначається шляхом прогону через мережу всіх наявних спостережень та порівняння реально отриманих вихідних значень із значеннями цільових функцій. Всі отримані різниці додаються в так звану «функцію похибок», значення якої і є похибкою мережі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При вирішенні задач оптимального синтезу різноманітних конструкцій в багатьох сферах науки та техніки є проблема високої вартості цільових функцій в сенсі великих витрат часових і обчислювальних ресурсів. В складних задачах оптимізації, в яких цільова функція задається алгоритмічно, як результат виконання чисельних розрахунків методами кінцевих елементів, граничних або просторових інтегральних рівнянь, реалізація навіть сучасних метаевристичних алгоритмів оптимізації, що характеризуються високою швидкістю збіжності, стає достатньо складною. В теорії оптимізації ця проблема вирішується або розпаралелюванням обчислень, що вимагає наявності спеціальних дороговартісних апаратних засобів і специфічних підходів до реалізації програмного забезпечення, або застосуванням технологій сурогатної оптимізації застосування якої передбачає побудову метамоделей.

Таким чином, **метою даних досліджень** є розробка обчислювальної технології побудови MLP-

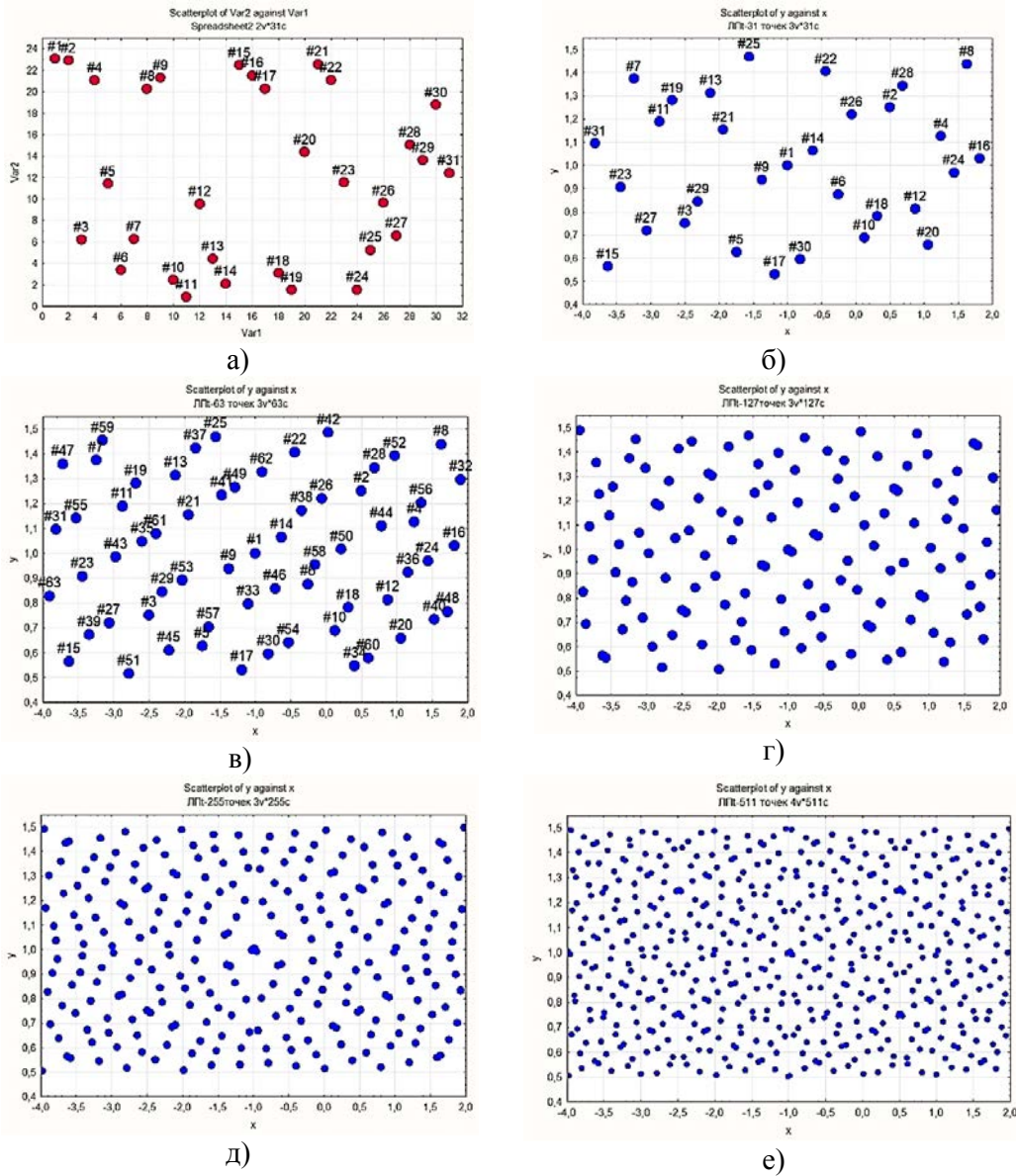

Рис. 1. Заповнення області пошуку точками зондування: а) рівномірна випадкова генерація; б)-е) генерація із застосуванням ЛП,-послідовностей

метамоделей, що використовує сучасні досягнення в області теорії планування експерименту, інтелектуального аналізу даних і штучного інтелекту, та визначення експериментальним шляхом закономірностей, які дозволяють ефективно виконувати побудову метамоделей і їх подальше використання в задачах сурогатної оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Продемонструємо запропоновану техніку побудови метамоделі на чисельних прикладах. Для наочності обмежимося функцією цілі, яка залежить від двох змінних

і має вигляд $f(x, y) = (0.5 + 0.5 \cdot x)^4 \cdot y^4 \cdot e^{[2 - (0.5 + 0.5 \cdot x)^4 - y^4]}$. З її використанням розраховувалися значення функції в точках плану апроксимації $N = 1 \dots 31, 63, 127, 255$ в діапазоні зміни змінних $x \in [-4; 2]$, $y \in [0,5; 1,5]$ (рис. 1).

Рис. 1 а демонструє результати застосування рівномірного випадкового розподілу, а рис. 1 б, – ЛПт-послідовностей Соболя за умови однакової кількості точок в співставних послідовностях, рис. 1 в, г, д, е – для планів на основі ЛПт-

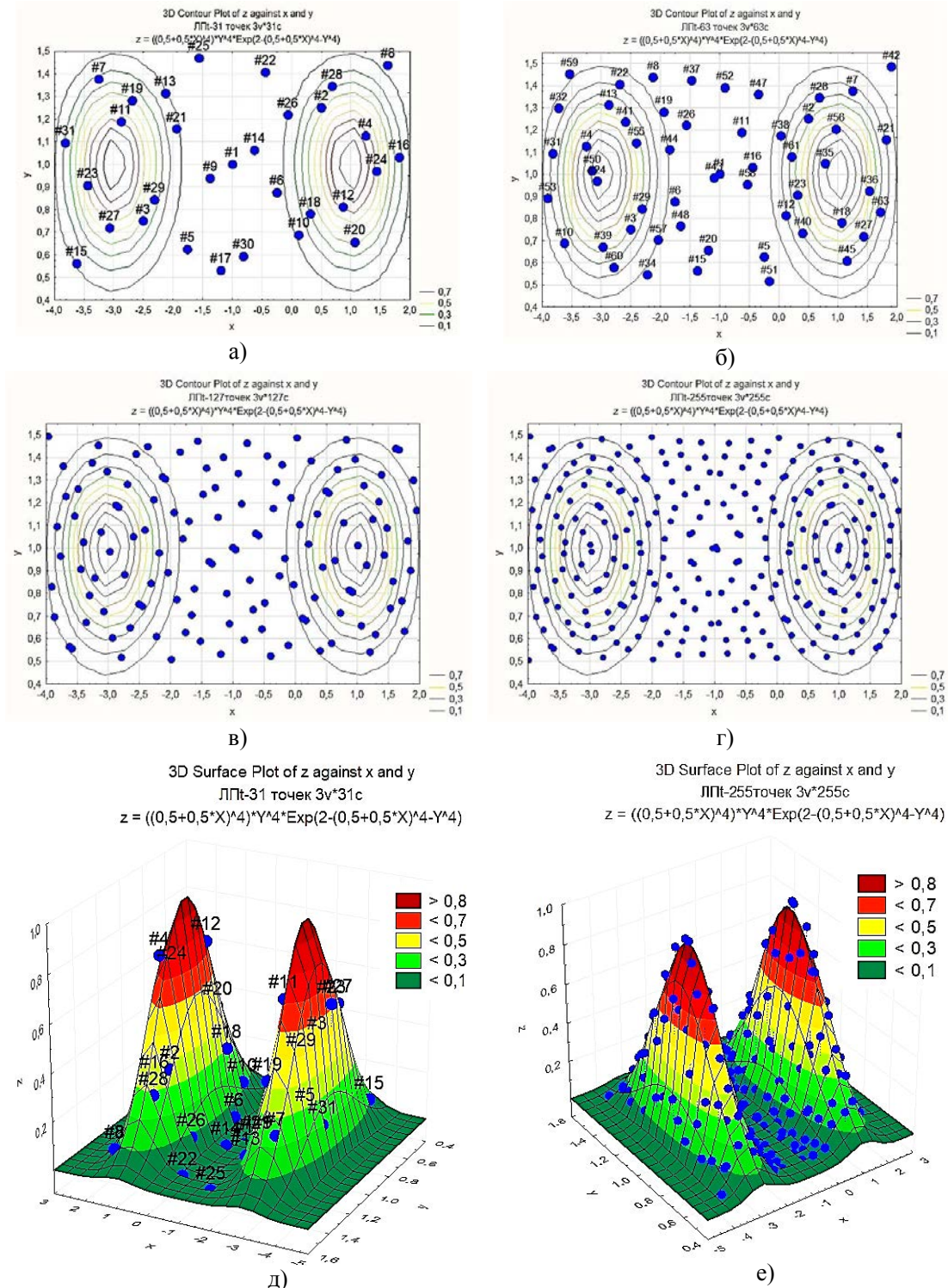

Рис. 2. а)-г) плани апроксимації $N = 31, 63, 127, 255$, нанесені на лінії рівня цільової функції; д), е) плани апроксимації $N = 31, N = 255$, нанесені на 3D поверхню цільової функції

послідовностей з різною кількістю точок. Порівняльний аналіз доводить достовірність наведених вище теоретичних положень. Особливо слід відзначити, що найбільші переваги використання ЛП_r-послідовностей спостерігаються при малій кількості зондувальних точок області.

У точках, згенерованого на першому етапі плану, виконуються обчислення з використанням первинної цільової функції, які в сукупності з координатами зондувальних точок в багатовимірному просторі, складають таблицю вихідних даних для виконання другого етапу – побудови метамоделі, а саме отримання в явному вигляді апроксимуючої функції поверхні відгуку первинної цільової функції (рис. 2).

На наступному етапі досліджень для моделювання використовувався проміжний шар із кількістю прихованих нейронів, який дорівнює пів-

сумі числа вхідних та вихідних елементів. Для побудови мережі з m кількістю нейронів у прихованому шарі будь-якою стратегією (автоматично, заданої користувачем, багаторазових підвбірок) використовувалася вибірка з N точок, з яких 70% виконували функції навчальних, 15% – контрольних, 15% – тестових.

Для плану з $N=31$ створено майже 250 MLP-метамоделей в автоматичному режимі, з яких відібрано відповідно найкращі: MLP-2-20-1 з показниками коефіцієнта детермінації навчальної вибірки – 0,957, S.D.ratio – 0,57, в якій було застосовано алгоритм навчання BFGS, функція активації прихованого шару – tang, вихідного шару – exponential; MLP-2-23-1 з показниками коефіцієнта детермінації навчальної вибірки – 0,957, S.D.ratio – 0,254, де також було застосовано алгоритм навчання BFGS, функція

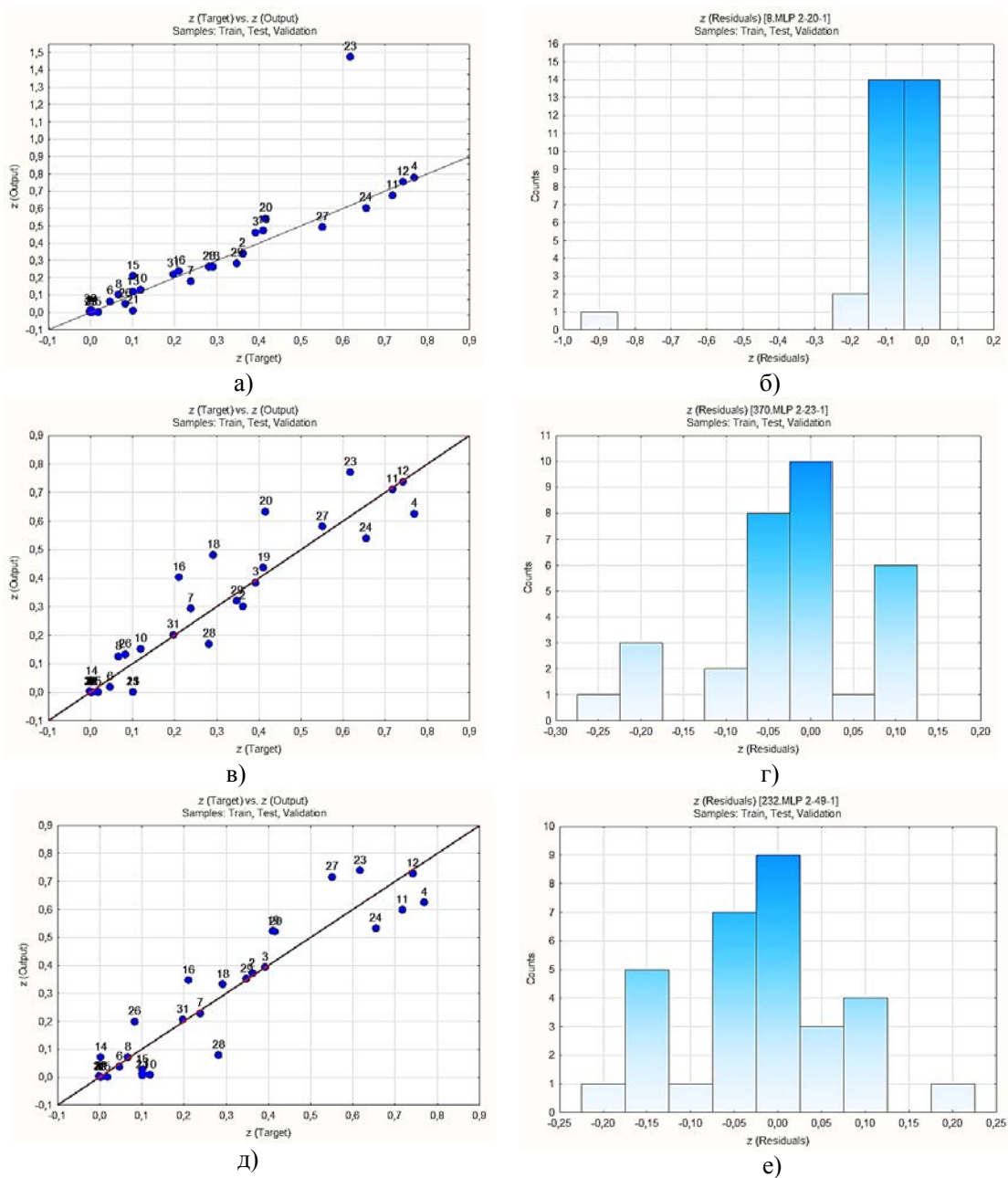

Рис. 3. MLP-нейронна мережа (вибірка $N = 31$): а), в), д) діаграми розсіювання значень цільової та вихідної функції для мереж MLP-2-20-1, MLP-2-23-1 та MLP-2-49-1 відповідно; б), г), е) гістограми залишків

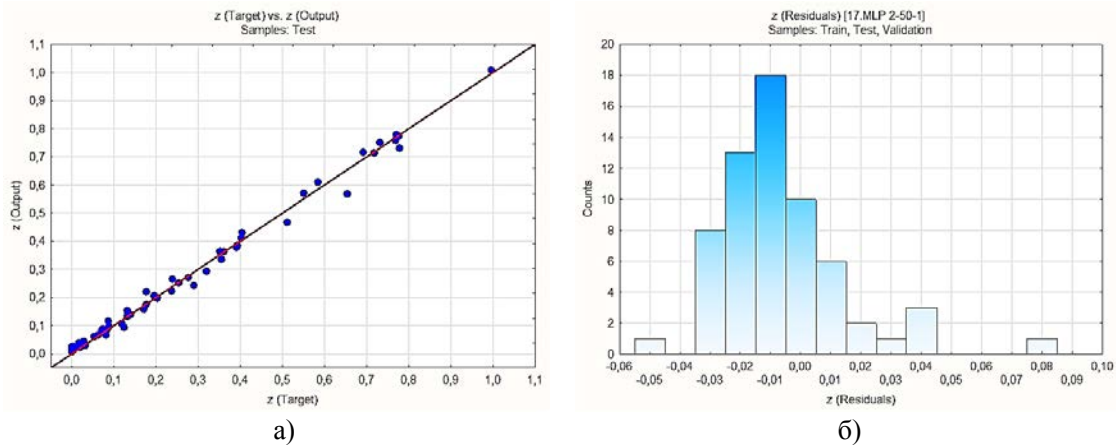

Рис. 4. MLP-нейронна мережа (вибірка $N = 63$): а) діаграма розсіювання значень цільової та вихідної функції для мережі MLP-2-50-1; б) гістограма залишків

активації прихованого шару – \tanh , вихідного шару – logistic ; MLP-2-49-1 з показниками коефіцієнта детермінації навчальної вибірки – 0,92, S.D.ratio – 0,243, алгоритм навчання BFGS, функція активації прихованого шару – logistic , вихідного шару – logistic .

За результатами, що містяться на рис. 3, оцінювалася ефективність розробленої обчислювальної технології.

Гістограми (рис. 3 б, г, е) демонструють, що кожна модель має значні абсолютні похибки (залишки), які відповідно відображаються на діаграмах розсіювання значень цільової та вихідної функції нейронної мережі (рис. 3 а, в, д). Цілком зрозуміло, що така кількість точок плану експерименту і відповідно побудовані на їх основі MLP-метамоделі не відтворюють адекватно поведінку первинної цільової функції (рис. 2 а, д). Мережі, створені в режимі «задання користувачем» із вибором алгоритму навчання, із заданою кількістю епох та багатократних підвибірок не дали суттєвого покращення результату.

Для плану з $N=63$ з ЛП_т-послідовностями створено 60 MLP-метамodelей в автоматичному режимі, проте отримати принаймні одну метамодель з прийнятною похибкою не вдалося. Тому було змінено план експерименту, а саме застосовано інші слабо корельовані ЛП_т-послідовності з можливого набору для $N=63$ (рис. 1 в). Отримана найкраща мережа MLP-2-50-1 з показниками коефіцієнта детермінації навчальної вибірки – 0,997; S.D.ratio – 0,057, в якій було застосовано алгоритм навчання BFGS, функція активації прихованого шару – \tanh , вихідного шару – exponential . Рис. 4 ілюструє оцінку ефективності розробленої обчислювальної технології.

Гістограма (рис. 4 б) демонструє, що модель має незначні абсолютні похибки (залишки) у порівнянні із попередніми моделями (рис. 3), які відповідно відображаються на діаграмах розсіювання значень цільової та вихідної функції нейронної мережі (рис. 4 а). Із аналізу значень відносної похибки $\bar{\delta}, \%$ в кожній точці плану видно, що максимальний вклад в похибку вносять точки в околі мінімуму цільової функції.

Для плану з $N=127$ з ЛП_т-послідовностями створено 50 MLP – метамodelей в автоматичному режимі з алгоритмом навчан-

ня BFGS. З яких відібрано відповідно найкращі: MLP-2-7-1 з показниками коефіцієнта детермінації навчальної вибірки – 0,998, S.D.ratio – 0,031, функція активації прихованого шару – \tanh , вихідного шару – exponential (рис. 5 а, б); MLP-2-9-1 з показниками коефіцієнта детермінації навчальної вибірки – 0,9999, S.D.ratio – 0,008, функція активації прихованого шару – logistic , вихідного шару – exponential (рис. 5 в, г); MLP-2-19-1 з коефіцієнтом детермінації навчальної вибірки – 0,99998, S.D.ratio – 0,0037, функція активації прихованого шару – \tanh , вихідного шару – exponential (рис. 5 д, е). Отримані результати відносної похибки $\bar{\delta}, \%$ мало відрізняються від попередніх дослідів і збільшення кількості нейронів прихованого шару не впливає суттєво на значення цієї похибки. Також залишається тенденція максимального вкладу у відносну похибку точок в околі мінімуму цільової функції (рис. 5 ж, з).

Для плану з $N=255$ з ЛП_т-послідовностями створено MLP-метамodelей в автоматичному режимі з алгоритмом навчання BFGS. Отримано найкращі: MLP-2-8-1 з коефіцієнтом детермінації навчальної вибірки – 0,9999, S.D.ratio – 0,0063, функція активації прихованого шару – logistic , вихідного шару – exponential (рис. 6 а, б); MLP-2-13-1 з коефіцієнтом детермінації навчальної вибірки – 0,9999, S.D.ratio – 0,0067, функція активації прихованого шару – \tanh , вихідного шару – exponential (рис. 6 в, г); MLP-2-15-1 з коефіцієнтом детермінації навчальної вибірки – 0,9999, S.D.ratio – 0,006, функція активації прихованого шару – logistic , вихідного шару – exponential (рис. 6 д, е). Як видно із гістограм розподілу залишків (рис. 6 б, г, е), отримані метамodelей мають досить незначні абсолютні похибки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, при створенні MLP-метамodelей на основі планів із застосуванням ЛП_т-послідовностей з $N = 1..31,63,127,255$ отримано наступні результати:

- при створенні мережі на результат суттєво не впливає вибрана стратегія побудови – автоматична, користувача чи багатократних підвибірок;
- для апроксимації поверхні відгуку складної багатоекстремальної первинної цільової функції недоцільно застосовувати плани з малою кількіс-

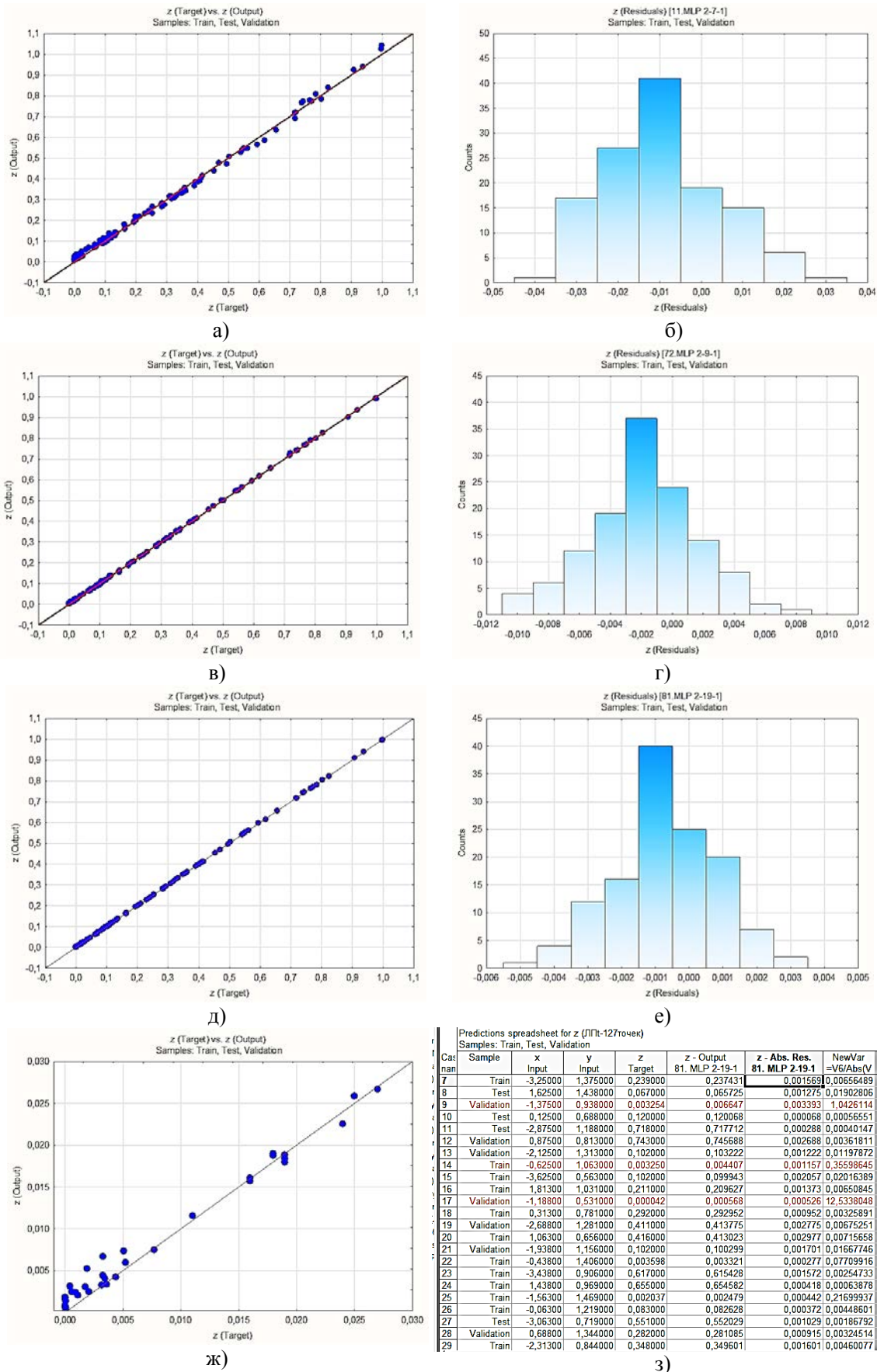

Рис. 5. MLP-нейрона мережа (вибірка N=127): а) діаграма розсіювання значень цільової та вихідної функції для мережі MLP-2-7-1; б) гістограма залишків; в), д) діаграми розсіювання значень цільової та вихідної функції для мереж MLP-2-9-1, MLP-2-19-1; г), е) гістограми залишків; ж) діаграма розсіювання функцій в околі мінімуму цільової функції; з) розрахунок похибок апроксимації

ттю точок, оскільки отримані метамоделі мають значний розкид абсолютної похибки;

- із збільшенням кількості точок плану експерименту та кількості прихованих нейронів до певного рівня параметри метамоделей покращуються; використання різних слабко корельованих ЛП_T-послідовностей з їх повного набору суттєво не впливають на показники якості кінцевої метамоделі;

- при оцінюванні якості створених метамоделей, окрім коефіцієнту детермінації навчальної вибірки, S.D.ratio необхідно також звертати увагу

на продуктивність метамоделей для контрольної і тестової вибірок та одночасно аналізувати гістограми залишків і діаграми розсіювання. Також, для кожної створеної моделі, необхідно окремо визначати значення відносної похибки для всіх точок плану експерименту та оцінювати їх вплив в сумарну похибку.

Результати чисельних експериментів свідчать про можливість використання запропонованої обчислювальної технології побудови MLP-метамоделей для апроксимації первинних функцій цілі з достатньо складною поверхнею відгуку.

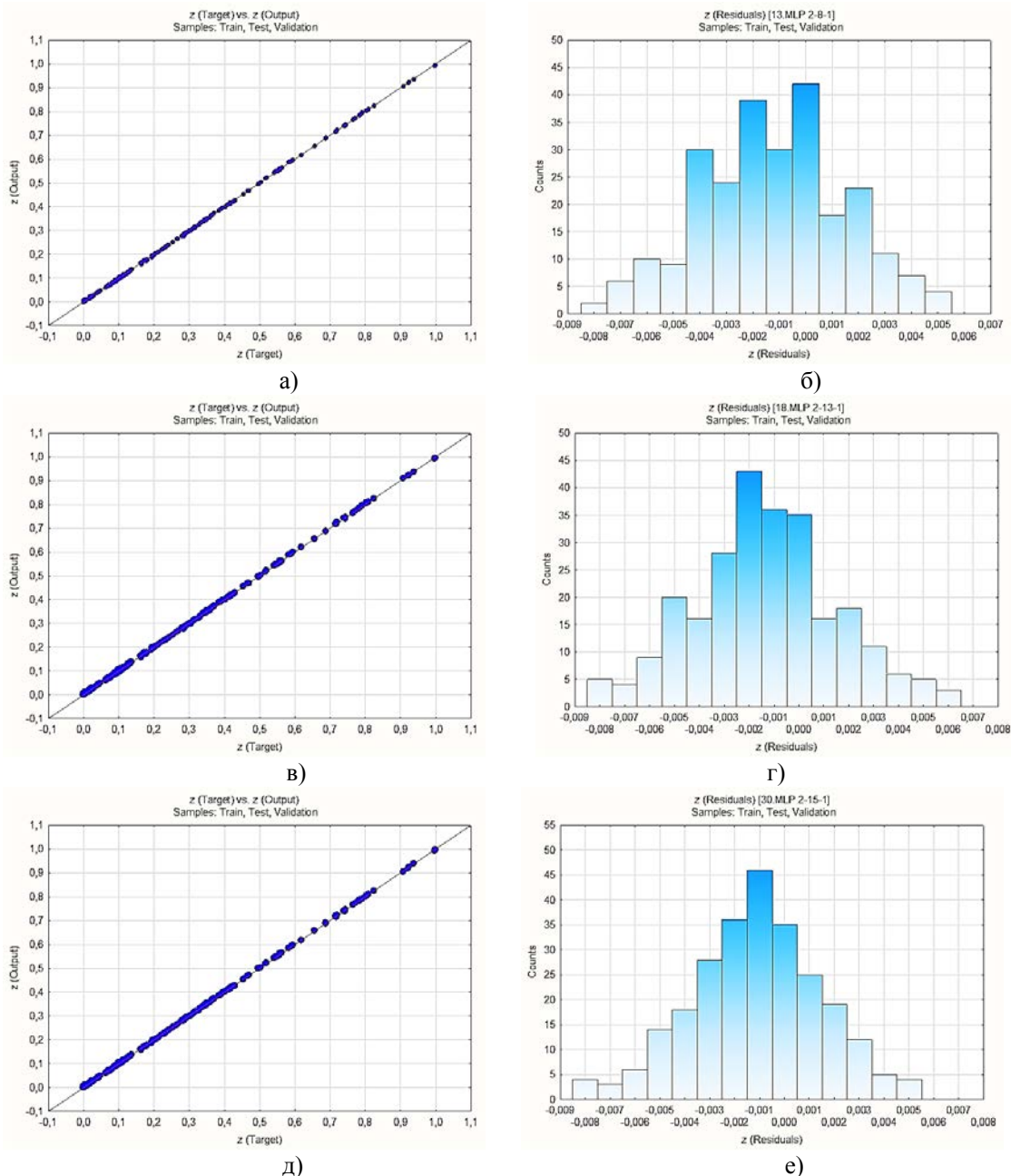

Рис. 6. MLP-нейрона мережа (вибірка $N=255$): а), в) діаграми розсіювання значень цільової та вихідної функції для мереж MLP-2-8-1, MLP-2-13-1, MLP-2-15-1; б), г) гістограми залишків; д) діаграма розсіювання значень цільової та вихідної функції для мережі MLP-2-15-1; е) гістограма залишків

Список літератури:

1. Gal'chenko V.Ya. Pareto-Optimal Parametric Synthesis of Axisymmetric Magnetic Systems with Allowance for Nonlinear Properties of the Ferromagnet / V.Ya. Gal'chenko, A.N. Yakimov, D.L. Ostapushchenko // Technical Physics. – 2012. – Vol. 57. – No. 7. – Pp. 893-899.
2. Galchenko V.Ya. A Turmitobionic Method for the Solution of Magnetic Defectometry Problems in Structural-Parametric Optimization Formulation / V.Ya. Galchenko, A.N. Yakimov // Russian Journal of Nondestructive Testing. – 2014 – Vol. 50. – No. 2. – Pp. 59-71.
3. Соболев И.М. Выбор оптимальных параметров в задачах со многими критериями / Соболев И.М., Статников Р.Б. [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва: Дрофа, 2006. – 175 с.
4. Радченко С.Г. Планы экспериментов для получения моделей высокой точности / С.Г. Радченко, О.В. Козырь // Математичні машини і системи. – 2014. – № 2. – С. 117-127.
5. Радченко С.Г. Применение ЛП_r-равномерно распределенных последовательностей для решения прикладных задач моделирования / С.Г. Радченко, О.В. Козырь // Математичні машини і системи. – 2014. – № 1. – С. 151-158.
6. Хайкин Саймон. Нейронные сети: полный курс, 2-е изд.: Пер. с англ. – Москва: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 1104 с.
7. Гальченко В.Я. Побудова RBF-метамодель в задачах сурогатної оптимізації / Гальченко В.Я., Трембовецька Р.В.: Збірник тез доповідей II Всеукраїнської науково-технічної конференції «Теоретико-практичні проблеми математичних методів і комп'ютерно-орієнтованих технологій в освіті та науці»; 2018 Бер 28; Київ, Київ: Київ-ун-т ім. Б. Грінченка. (Друк).

Трембовецька Р.В., Гальченко В.Я., Тычков В.В.

Черкасский государственный технологический университет

ПРИМЕНЕНИЕ MLP-МЕТАМОДЕЛЕЙ В ЗАДАЧАХ СУРОГАТНОЙ ОПТИМИЗАЦИИ

Аннотация

Разработана вычислительная технология построения метамodelей, использующая современные достижения в области теории планирования эксперимента, интеллектуального анализа данных и искусственного интеллекта и определенные экспериментальным путем закономерности, которые позволяют эффективно выполнять построение метамodelей. Построение метамodelей выполнено на многочисленных примерах с функцией цели, которая зависит от двух переменных. В качестве плана эксперимента использован генератор точек, заполняющий пространство поиска и в процессе реализации которого используются ЛП_r-последовательности Соболя. Установлено, что увеличением количества точек плана эксперимента и количества скрытых нейронов до определенного уровня, параметры метамodelей улучшаются; использование различных слабо коррелированных ЛП_r-последовательностей из их полного набора существенно не влияет на показатели качества конечной метамodelи. Результаты многочисленных экспериментов свидетельствуют о возможности использования предложенной вычислительной технологии построения MLP-метамodelей для аппроксимации первичных функций цели с достаточно сложной поверхностью отклика.

Ключевые слова: метамodelь, план эксперимента, ЛП_r-последовательность, поверхность отклика, нейронная сеть, сурогатная оптимизация.

Trembovetska R.V., Galchenko V.Ya., Tychkov V.V.

Cherkassy State Technological University

THE MLP-METAMODELS APPLICATION IN THE SURROGATE OPTIMIZATION TASKS

Summary

A computational technology for constructing metamodels was developed using modern achievements in the field of the experimental planning theory, intellectual data analysis and artificial intelligence, and experimentally determined patterns that allow metamodels efficient construction. The metamodels construction is performed on numerous examples with a goal function, which depends on two variables. As an experiment plan, a point generator is used, which fills the search space and during the implementation of which the Sobol LP_r-sequences are used. It has been established that by increasing the points number in the experiment plan and the hidden neurons number to a certain level, the metamodel parameters are improving; the use of various weakly correlated LP_r-sequences from their complete set does not significantly affect the quality indicators of the final metamodel. The results of numerous experiments testify to the possibility of using the proposed computational technology for constructing MLP-metamodels for approximating the primary goal functions with a rather complex response surface.

Keywords: metamodel, design of experiment, LP_r-sequence, response surface, neural network, surrogate optimization.

ОБГРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШЕСТЕРЕННОГО НАСОСУ ПРИ КАСКАДНІЙ ЕКСТРУЗІЇ ПОЛІМЕРІВ

Швед М.П., Швед Д.М., Великоіваненко С.П.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В даній статті наведено аналіз процесу дозування при каскадній екструзії полімерів. Розглянуто основні параметри, які характеризують процес екструзії. Наведено рівняння продуктивності черв'ячного екструдера і екструдера з шестеренним насосом. Проаналізовано коливання тиску та продуктивності в класичному черв'ячному екструдері і в екструдері з шестеренним насосом.

Ключові слова: екструзія, полімер, гомогенізація, черв'ячний екструдер, шестеренний насос.

Постановка проблеми. Зростаючі обсяги виробництва та переробки пластичних мас вимагають від галузі полімерного машинобудування оптимізації процесів та ширшого використання ресурсоенергозберігаючих технологій.

Найбільш поширеною залишається одночерв'ячна екструзія. При цьому одночасно виконуються наступні операції: живлення, стискання, плавлення твердого полімеру, змішування, створення тиску та дозування розплаву. Всі названі процеси тісно пов'язані між собою і виконуються в черв'ячному екструдері одним робочим органом – черв'яком, що ускладнює можливість їх оптимізації. Така конструкція екструдера має суттєвий недолік, через наявність коливань тиску, а відповідно і продуктивності, які призводять до вимушеного встановлення завищених допусків на геометричні розміри виробів, що веде до перевитрати сировини та енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існуючі математичні моделі, що описують процес екструзії, представляють собою моделі з підмоделями зон живлення, плавлення та гомогенізації. Розрахунок екструзійної машини ведеться по кожній зоні окремо, однак, це дуже приблизний розрахунок, так як в реальності процеси в цих зонах протікають як одна ціла недостатньо контрольована операція, що не дає можливості встановити чіткі граничні умови для кожної зони.

Якщо процес переробки розділити на незалежні операції та сконструювати машину таким чином, щоб кожна із них мала автономне керування то такий підхід дозволив би вирішити проблему, як точності розрахунку екструдера, так і гнучкого керування процесом екструзії.

Систематизованим дослідженням процесів екструзії полімерних матеріалів приділялась значна частина уваги зарубіжними та вітчизняними вченими, такими як: Д.М. Мак-Келві, З. Тадмор, К. Раувендааль, Р.В. Торнер, В.С. Ким, Ю.Ю. Лукач, Л.Б. Радченко, та інші [1-5]. В дослідженнях цих авторів основна увага була спрямована на розгляд фізичних та математичних моделей процесів черв'ячної екструзії з метою отримання залежностей для визначення продуктивності та енергосилових параметрів екструзійних машин і майже не приділялась увага вивченню проблеми коливання продуктивності на виході екструдера, економії сировини та енергії.

На сьогоднішній день питання мінімізації перевитрат ресурсів та енергії є актуальними, тому при дослідженні процесів черв'ячної екструзії,

пріоритетним є створення нових екструзійних процесів та обладнання при максимальному заощадженні матеріальних та енергетичних ресурсів [6, 7].

Аналіз існуючих технічних умов, регламентів та стандартів на виготовлення полімерних виробів, таких як труби, плівки, листи та інше, показав [8, 9], що допуски на їх основні геометричні розміри часто на 10-15% перевищують номінально необхідні. Одним із шляхів заощадження ресурсів та енергії при екструзії полімерів могло б бути зменшення допусків на геометричні розміри. Дослідження та аналіз процесів одночерв'ячної екструзії показали, що процеси дозування в таких екструдерах в значній мірі чутливі до коливань тиску, що призводить до коливання продуктивності, які і є основною причиною встановлення завищених допусків на геометричні розміри. Усунення коливань продуктивності дало б змогу зменшити такі допуски, що призвело б до суттєвої економії полімеру і енергії, а також знизило б навантаження на екологію, за рахунок зменшення кількості сировини яка потребує утилізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеною залишається проблема коливань тиску та продуктивності в черв'ячному екструдері, які викликані флуктуацією параметрів сировини на вході в екструдер, нестабільністю процесів в попередніх зонах живлення та плавлення, відносно нестабільністю температури та в'язкості в різних зонах екструдера та формуючого інструменту.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення та аналіз продуктивності та її коливання в класичному черв'ячному екструдері та в тому ж екструдері, який оснащено дозуючим шестеренним насосом.

Виклад основного матеріалу дослідження. В черв'ячних екструдерах зона гомогенізації та дозування побудовані таким чином, що для створення тиску фактично використовується в'язкісний гвинтовий насос (черв'ячний насос).

Одними із найважливіших параметрів при екструзії полімерів є тиск та продуктивність на виході з екструдера для визначення яких приймаються відповідні припущення: плоско – щільовий канал, режим стаціонарний, ширина плоского каналу набагато більша його висоти. Тоді продуктивність зони дозування з таким в'язкісним насосом може бути визначена за формулою [1-5]

$$Q = \frac{U_z \cdot b \cdot h}{2} \cdot F_d - \frac{b \cdot h^3 \cdot \Delta P}{12 \cdot \mu \cdot L} \cdot F_p \quad (1)$$

де b – ширина каналу;

h – глибина каналу;

μ – не ньютонівська в'язкість, яка залежить від швидкості зсуву та температури;

ΔP – різниця тисків на вході і виході із зони дозування;

L – середня довжина каналу зони;

F_d, F_p – коефіцієнти які враховують гальмівну дію бокових стінок каналу черв'яка;

U_z – швидкість рухомої поверхні відносно нерухомої в плоско паралельній моделі руху рідини.

Перший член в правій частині рівняння (1) визначає об'ємний видаток розплаву обумовлений вимушеною течією без градієнту тиску вздовж вісі каналу (прямотечія). Другий член – це об'ємний видаток за рахунок течії розплаву під дією градієнта тиску (протитечія), тобто, при відсутності руху між шнеком і циліндром (нульова швидкість шнека).

Таким чином, в рівнянні перший член характеризує величину продуктивності екструдера, а другий член – перемішуючу здатність зони дозування. Як видно із рівняння при збільшенні глибини каналу h протитечія зростає швидше чим прямотечія, тому продуктивність знижується, а перемішуюча здатність зони дозування зростає.

З іншого боку протитечія є чутливою до коливань тиску в кінці зони дозування, що неминуче призводить до нестабільності продуктивності на виході з екструдера. Тому, щоб коливання продуктивності менше залежали від перепадів тиску в формуючому інструменті, більшість шнеків конструюються так, щоб в зоні дозування течія під дією градієнта тиску була відносно малою при одночасно достатній перемішуючій здатності. Взаємозалежність між прямотечією і протитечією пояснюється профілем швидкостей вздовж вісі каналу для різних значень градієнта тиску, які представлені на рисунку 1 [5].

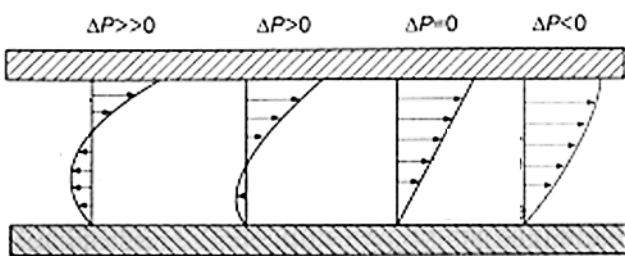

Рис. 1. Профілі швидкостей вздовж вісі каналу

Якщо градієнт тиску дорівнює нулю ($\Delta P=0$), то профіль швидкості лінійний і відповідає вимушеній в'язкій течії. Коли перепад тиску негативний ($\Delta P < 0$), протитечія між шнеком і циліндром збільшує сумарну швидкість вимушеної течії. Коли перепад тиску позитивний ($\Delta P > 0$), в зоні течії розплаву створюється тиск, і сумарна швидкість зменшується, а протитечія збільшується покращуючи перемішування. В випадку якщо градієнт тиску значно більший нуля ($\Delta P \gg 0$), то продуктивність дорівнює нулю, і полімер циркулює в екструдері, це означає що екструдер має закритий вихід, а протитечія дорівнює прямотечії з максимальним перемішуючим ефектом.

Таким чином, значні коливання тиску призводять до коливань об'ємного видатку протитечії, а відповідно, і до коливань загальної продуктивності, які і диктують завищені допуски на геометричні розміри, що призводить до перевитрати сировини та енергії, яка витрачається на її перероблення.

Рішеннями проблеми може бути вдосконалення процесу дозування іншим пристроєм, продуктивність якого менш чутлива до коливань тиску як на вході так і на виході з пристрою. Останнім часом все частіше для процесів дозування використовують об'ємний шестеренний насос характерною відзнакою якого є високий внутрішній гідравлічний опір. При використанні такого насоса, особливу увагу необхідно приділяти обертам насоса та тиску на вході, які повинні забезпечити повне заповнення міжзубних впадин. Величина зазорів між рухомими та нерухомими поверхнями в шестеренному насосі, після певних спрощень теж може бути представлено, як плоско-щільові канали по яких частина розплаву повертається на вхід насоса, змащуючи поверхні тертя. Продуктивність такого насоса може бути розрахована за залежністю [10-12]

$$Q = 2 \cdot \pi \cdot v \cdot n \cdot \left(R_g^2 - R^2 - \frac{t_0^2}{12} \right) - \left(\frac{\Delta P}{12 \cdot \mu \cdot L} \cdot b \cdot h^3 \pm \frac{U \cdot b \cdot h}{2} \right) \quad (2)$$

де v – ширина шестерні;

R_g – радіус кола виступів шестерні;

R – радіус основного кола;

t_0 – крок зачеплення зубів по основному колу;

n – число обертів шестерні.

U – швидкість рухомої поверхні відносно нерухомої;

b – ширина зазору;

h – висота зазору;

ΔP – різниця тисків на вході і виході в шестеренному насосі;

L – середня довжина зазору;

μ – ньютонівська в'язкість, яка залежить від температури та швидкості зсуву.

В наведеному виразі перша складова відображає теоретичну продуктивність шестеренного насоса, яка розраховується на основі теорії евольвентного зачеплення, або ж це паспортні дані заводу виробника насоса. Друга і третя складові відображають сумарні витоки через зазори між рухомими та нерухомими поверхнями шестеренного насоса.

В нових насосах фактична продуктивність складає 90-95% від розрахункової. Якщо продуктивність насоса знижується до 80%, то необхідно контролювати процес зношування поверхонь тертя, а якщо продуктивність падає до 70%, то слід подумати про його заміну, так як його подальше використання не призводить до очікуваної економії сировини та енергії.

Відомо, що витоки через будь який канал прямо пропорційні перепаду тисків і обернено пропорційні його гідравлічному опору $R_{зідр}$, який залежить від в'язкості рідини та розмірів каналу. Тому для черв'ячного та шестеренного насосів витоки та їх коливання за рахунок перепаду тисків можуть бути представлені в обох випадках залежністю:

$$Q_{\text{прот}} = \frac{\Delta P}{R_{\text{гидр}}} = \frac{\Delta P}{12 \cdot \mu \cdot L / b \cdot h^3} \quad (3)$$

Приймаючи до уваги, що висота каналу h в зоні дозування черв'ячного екструдера складає 5-8 мм, а в шестеренному насосі висота зазорів складає $(50-100) \cdot 10^{-3}$ мм, при приблизно однаковій загальній ширині та довжині каналів. До того ж доля протитечії в черв'ячному насосі відноситься до всього видатку насоса, а в шестеренному насосі тільки до його частини, яка складає не більше 10% від загальної продуктивності екструдера. Тому гідравлічний опір шестеренного насосу в рази більший, ніж в черв'ячному, тобто, шестеренний насос практично не чутливий до коливань тиску як на вході так виході з насоса, забезпечуючи стабілізацію продуктивності на виході екструдера.

Характеристика впливу коливань тиску та продуктивності на товщину стінки труби при використанні традиційного екструдера з черв'ячним насосом та того ж екструдера оснащеного шестеренним насосом показано на рисунку 2, де в якості прикладу приведена поліпропіленова труба, діаметром 32 мм з номінальною товщиною стінки 3,6 мм та максимальним додатнім допуском 0,6 мм.

З рисунку видно, що використання шестеренного насоса дозволяє зменшити середню товщину стінки на 4%, що дає змогу економити сировину та енергію.

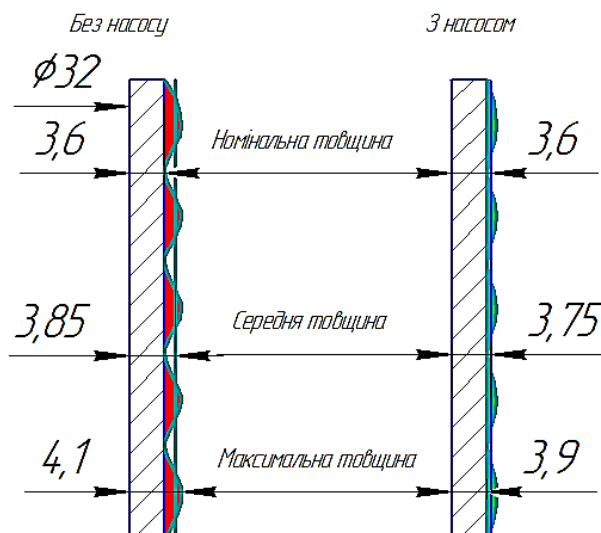

Рис. 2. Коливання товщини стінки труби

Висновки. Таким чином використання каскадних схем екструзії з дозуючим шестеренним насосом, який встановлюється між черв'ячним екструдером і формуючим інструментом, дозволяє практично повністю згладити коливання тиску і стабілізувати продуктивність в екструдері, що дозволяє мінімізувати допуски на геометричні розміри виробів і, тим самим, зменшувати перевитрати сировини та енергії на екструзію.

Список літератури:

1. Мак-Келви Д. М. Переработка полимеров [Текст] / Д. М. Мак-Келви. – М.: Химия. – 1965. – 442 с.
2. Ким В. С. Теория и практика экструзии полимеров. – М.: Химия, Колос, 2005. – 568 с.: ил.
3. Торнер Р. В. Оборудование заводов по переработке пластмасс / Торнер Р. В., Акутин М. С. // Химия, Москва, 1986.
4. Радченко Л. Б. Управление интенсивностью и качеством подготовки расплава полимера / Л. Б. Радченко, А. Д. Петухов. – К., 1987. – 36 с. Деп. В УкрНИИТИ, № 1821-Ук 87.
5. Раувендааль К. Экструзия полимеров / Пер. с англ. под ред. А. Я. Малкина – СПб.: Профессия, 2006. – 768 стр., ил.
6. Раувендааль К. Выявление и устранение проблем в экструзии / К. Раувендааль, М. Д. Пилар Норьега Е., Х. Харрис; Пер. с англ. под ред. В. П. Володина – СПб.: Профессия, 2008. – 328 стр., ил.
7. Гжибовский Н. О. Рынок импорта трубного полиэтилена в Украину в 2013 году. [Электронный ресурс] / Гжибовский Н. О. // Специализированное информационно-аналитическое издание «Полимерные трубы». Выпуск № 4, 2013. – 72 стр.
8. ГОСТ 10354-82 Плёнка полиэтиленовая. Технічні умови.
9. ДСТУ Б В.2.7-144:2007 Трубы для сетей холодного та горячего водопостачання із поліпропілену. Технічні умови.
10. Корнієнко Я. М. Високоточне ресурсоощадне екструдювання полімерів / Я. М. Корнієнко, В. О. Кузьміна, М. П. Швед, Д. М. Швед // Хімічна інженерія, екологія та ресурсозбереження. – 2011. – № 1. – С. 91-94.
11. Швед Д. М. Процес високошвидкісної каскадної дисково-шестеренної екструзії / Р. О. Мігусов, М. П. Швед, Д. М. Швед // Науково-виробничий журнал «Хімічна промисловість України». – 2015. – № 2(127). – С. 36-39.
12. Швед М. П. Червячно-шестеренний екструдер при переробці полімерних матеріалів / М. П. Швед, Д. М. Швед, Д. А. Степанюк // Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій. – 2014. – Випуск 45. – Т. 3. – С. 173-175. ISSN 2073-8730.

Швед Н.П., Швед Д.Н., Великоиваненко С.П.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОБОСНОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ШЕСТЕРЕННОГО НАСОСА ПРИ КАСКАДНОЙ ЭКСТРУЗИИ ПОЛИМЕРОВ

Аннотация

В данной статье приведен анализ процесса дозирования при каскадной экструзии полимеров. Рассмотрены основные параметры характеризующие процесс экструзии. Приведены уравнения производительности червячного экструдера и экструдера с шестеренным насосом. Проанализировано колебания давления и производительности в классическом червячном экструдере и в экструдере с шестеренным насосом.

Ключевые слова: экструзия, полимер, гомогенизация, червячный экструдер, шестеренный насос.

Shved M.P., Shved D.M., Velikoivanenko S.P.

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

SUBMISSION OF USE GEAR PUMP FOR CASCADE EXTRUSION POLYMERS

Summary

In this article describes the dosing process for cascade extrusion of polymers. The main parameters describing the process of extrusion are considered. The analysis of the basic schemes of extrusion installations is presented. The equations of the productivity of a worm extruder and an extruder with a gear pump are presented. Pressure and productivity fluctuations in a classical worm extruder and in an extruder with a gear pump are analyzed.

Keywords: extrusion, polymer, homogenization, worm extruder, a gear pump.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.011.3-053.5:796.032

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ І МЕТОДИЧНИХ ОСНОВ ВПРОВАДЖЕННЯ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ДІТЕЙ 10-12 РОКІВ

Кочубей М.В.

Чернівецьке вище комерційне училище
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті узагальнено досвід впровадження олімпійської освіти серед дітей у закладах освіти, охарактеризовано специфіку організації елементів олімпійської освіти; проаналізовано дані щодо ролі та значення олімпійської освіти в процесі занять фізичною культурою та спортом; визначено рівень знань з олімпійської тематики дітей 10-12 років, які займаються фізичною культурою і спортом; визначено ставлення та готовність впровадження олімпійської освіти серед майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту.

Ключові слова: спорт, олімпійська освіта, діти, фізичне виховання.

Постановка проблеми. Сучасним умовам науково-педагогічного розвитку України притаманне становлення української освіти, яка здатна забезпечити учнів високим рівнем знань та вмінь, сприяє формуванню загальнолюдських ідеалів і дотриманню національних традицій виховання через різні інновації у навчально-виховному процесі. Відповідно постає завдання формування та вдосконалення особистості школяра як у морально-психологічному, так і у фізичному аспекті. Проте статистика вказує на низьку рухову активність, стрімке поширення хронічних і застудних захворювань та зниження успішності навчання школярів, поширення правопорушень серед неповнолітніх [1, 2, 9]. Погіршення рівня соматичного здоров'я, фізичної підготовленості та фізичного розвитку учнів початкових класів викликає занепокоєння з боку фахівців та зумовлює пошук оптимальних шляхів вдосконалення сучасної освітньої системи [4].

Дослідження науковців свідчать про те, що саме в молодшому шкільному віці закладаються основи культури рухів, успішно засвоюються нові, раніше невідомі вправи та рухові дії, формується свідомість, моральні та гуманістичні якості особистості, удосконалюються мислення та сприйняття нової інформації, відбувається активний фізичний розвиток організму та його систем, стрімко зростають показники розвитку фізичних якостей, що необхідні для ефективної участі в різних формах рухової активності [3, 6, 7, 11].

Одним із оптимальних напрямів вирішення зазначеної проблеми та вдосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах виступають ідеї та принципи олімпізму, що реалізуються через систему олімпійської освіти. Саме завдяки олімпійській освіті можна сприяти вихованню психічно і фізично здорової людини, патріота, толерантної, законослухняної

особи, яка в повсякденному житті дотримується правил чесної гри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням упровадження олімпійської освіти в навчально-виховний процес учнівської молоді висвітлено у дослідженнях українських науковців Ю.А. Бріскіна, М.М. Булатової, О.М. Вацеби, В.М. Ермолової, Н.В. Москаленко, Ю.О. Олійника, Я.П. Галана та інших [5, 10, 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виховання підростаючого покоління є однією зі стрижневих проблем у сучасній педагогіці. Зростаюча дитяча злочинність, агресія, безпритульність, ріст числа самогубств, а також зловживання алкоголем, поширення наркоманії й інших шкідливих звичок серед підростаючого покоління є наслідком кризових явищ у сучасній системі виховання молоді. Актуальність означених протиріч, недостатнє вивчення проблем упровадження олімпійської освіти в навчально-виховний процес школярів молодшого шкільного віку в педагогічній теорії і практиці обумовили вибір теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оптимізація гармонійного впливу розумового, духовного, естетичного, морального та фізичного виховання на особистість молодшого школяра є питанням недосконалим та актуальним в умовах сьогодення України. Умови, за яких реалізується навчально-виховний процес у школах, на жаль, викликають занепокоєння фахівців майбутнім нашого підростаючого покоління.

Дослідження проводилося в м. Чернівці, а саме: загальноосвітні школи I-III ступенів № 33, Загальноосвітньої школи фізико-математичного профілю № 6 та ЗОШ № 27 та студентів II-го курсу Спеціальності «Фізична культура і спорт» Чернівецького національного університету імені

Юрія Федьковича, факультету фізичної культури та здоров'я людини.

З метою вивчення ставлення до фізичної культури та олімпійської освіти проводилось анкетування дітей з різних видів спорту.

Загалом було опрацьовано 50 анкет. Зміст анкети містив 12 запитань із декількома варіантами відповідей. Запитання були спрямовані для визначення рівня обізнаності майбутніх тренерів із організаційними аспектами процесу фізичного виховання і спорту, рівнем здоров'я та фізичної підготовленості дітей, а заключна частина запитана визначала шляхи покращення організації процесу фізичного виховання засобами олімпійської освіти.

Анкетування дітей 10-12 років, які займаються спортом проводилося з метою визначення теоретичних знань з олімпійської тематики. За результатами вступної частини анкети визначалася кількість дітей, котрі відвідують спортивні секції або гуртки. Зокрема, майже 90% дітей, стверджуючи, що відвідують а 10% відповіли, що відвідували але тепер ні.

Наступні запитання були перш за все спрямовані на визначення наявності знань дітей 10-12 років із історичних аспектів олімпійського руху та сьогодення. Одним з таких було запитання про місце започаткування проведення Олімпійських ігор сучасності. Однак не всі діти змогли вірно визначитись, але 35% обрали саме варіант із «Стародавньою Грецією». Інші варіанти також звучали досить часто: «Стародавній Китай» – 15%, «Стародавній Рим» – 50%.

Загальна більшість дітей також правильно відповіли на наступне запитання: «Через який проміжок часу проводяться Олімпійські ігри сучасності?», значна кількість респондентів також обрали інші варіанти та усі відповіді отримали практично рівну кількість відсотків. Зокрема варіант «4 роки» обрало 40%. Щорічне проведення Олімпійських ігор вибрали 35%, а от через кожні 2 роки – 25% дітей.

Досить складним виявилось запитання про визначення довжини одного стадія на Стародавніх іграх, відповідно невелика кількість дітей обрали її (192,27 м) – 18%. Інші варіанти обрали учні набагато меншу кількість разів – близько 30% та 53%.

Вірно визначились школярі з наступним запитанням про види спорту, які входили до програми Стародавніх Олімпійських ігор. Більше 50% дітей 10-12 років обрали варіант «Пентатлон, біг, кулачний бій, стрибки у довжину», що відображає високий рівень знань дітей про історію Олімпійських ігор. Решта респондентів обрали два інші варіанти «Водне поло, футбол, баскетбол, стрибки у воду» – 31%; «Стрибки на батуті, волейбол, хокей» – 14%, де були вказані види спорту, які тепер є досить популярними на відміну від часів Стародавніх ігор.

Наступне запитання також не надало однозначних відповідей, що пояснюється певною складністю при визначенні засновника сучасного олімпійського руху. Найбільшу кількість варіантів 44% з обранням Сергія Бубки можна звести до того, що інші варіанти більшість практично не знали. Правильний варіант «П'єр де Кубертен» обрали 30%, а варіант «Х. А Самаранч» був найменш популярним у відповідях – 26%.

Відповіді на запитання про рік відновлення проведення Олімпійських ігор були майже рівномірно розподілені між усіма трьома варіантами: 35% – 1894 р., 33% – 1900 р., 32% – 1704 р.

Різноманіття варіантів прослідковується у відповідях дітей 10-12 років у запитанні про рік проведення перших Зимових Олімпійських ігор, проте більше правильних відповідей було серед 39% (1924 р.). Два інших варіанти учнями обирались з дещо меншими показниками: 1928 р. – 32% і 1904 р. – 29%. Результати школярів не надали однозначної відповіді і продемонстрували невизначеність в даному запитанні.

Більше 40% дітей вибрали правильний варіант олімпійського гасла сучасності, що є досить непоганим результатом. Результати школярів у даному запитанні були фактично однаковими: «Відверто, оперативно, цікаво» – 27%; «Швидше, точніше, бистріше» – 29%, «Швидше, вище, сильніше» – 29%.

Відповідні знання символіки олімпійського руху продемонстрували діти 10-12 років у відповідях про зображення на олімпійському прапорі. Більше 55% обрали правильний варіант – «П'ять олімпійських кілець». Значно меншу кількість разів обрали інші варіанти учні: «Аполон і Геракл» – 21%; «Знак олімпійської солідарності» – 21%.

Схожими на результати попереднього запитання були і відповіді при визначенні предмета, що використовують в олімпійській естафеті під час передавання вогню. Понад 50% дітей в обох групах вірно визначили, що ним є саме смолоскип. А от два інших варіанти: «обруч» – 28%, «стрічка» – 15%) обирались значно менше дітей.

При виборі варіанту відповіді у запитанні: «Оберіть головний керівний орган Олімпійського руху?» діти найчастіше вибирали все ж правильний варіант: «МОК» – 39%. Практично однакова кількість надавала перевагу двом іншим варіантам, а саме: НОК – 36% та МОА – 25%.

Під час визначення виду спорту, який ще прийнято називати «королевою спорту» в учнів виникли певні труднощі та різні варіанти відповідей. У 45% школярів правильно обрали варіант «легка атлетика». Значна кількість дітей надала перевагу «художній гімнастиці» – 41%. І зовсім невелика частина дітей 10-12 років вибирали третій варіант – «синхронне плавання» – 16%. При виборі назви дистанції бігу на 42 км 195 м, яка входить до програми сучасних Олімпійських ігор, діти які займаються спортом у своїй більшості вірно обрали варіант – «марафон» – 41%. Два інші варіанти також вибирались доволі часто, проте серед обох досліджуваних «спринт» – 33% обирали частіше, ніж «багатоборство» – 26%.

На жаль, далеко не всі діти правильно визначили очільника Національного олімпійського комітету України С. Бубку – 27%. Більшість варіантів серед школярів набрав в даному запитанні В. Кличко – 51%. Найменшу кількість обраних варіантів було пов'язано з ім'ям третього видатного спортсмена А. Шевченко: 21%.

Заключне запитання мало на меті визначити знання учнів олімпійських чемпіонів України. Серед варіантів, представлених учням, мали місце спортсмени не тільки з України. Все ж більшість учнів відповіли правильно і обрали варіант «Кличко, Мерлені, Клочкова, Добринська, Тед-

еєв» – 39%. Значна частина школярів відмітили варіант «Бубка, Бімон, Мессі, Роналдо» – 44%, що пояснюється переважно наявністю в даному переліку видатних футболістів сьогодення. І зовсім невелика кількість учнів обрала третій варіант: «Болт, Попов, Чистякова, Шевченко» – 17%.

За результатами досліджень науковців [8, 9, 11] рівень знань та вмінь майбутніх тренерів у питаннях організації здорового способу життя, укріплення здоров'я дітей є недостатнім для формування фізичної культури і спорту особистості дитини. Анкетування майбутніх тренерів в було спрямоване на отримання об'єктивних даних про їх ставлення до проблеми вдосконалення навчально-виховного процесу та рівень володіння знаннями з олімпійської тематики. Особливого занепокоєння викликають деякі результати проведеного дослідження, які звичайно ще можуть мати і негативні результати, адже прослідкувати повну відвертість у відповідях, на жаль, проблематично. Зокрема, майбутні тренери, котрі регулярно займаються фізичними вправами виявилось 91% та 6% – інколи використовують вільний час для занять спортом. А 3% взагалі ніколи не мають бажання виконувати будь-які фізичні вправи або цілеспрямовано займатись спортом.

Корисна та об'єктивна інформація була отримана у ході визначення головних чинників, які впливають на бажання дитини займатись фізичною культурою і спортом. Ключовими виявились уроки з фізичної культури у школі – 32% і приклади і наслідування друзів та однокласників – 26%. По 26% займають спортивно-масові та культурні заходи у школі та у класі і 20% приклади з наслідування батьків і лише 12% – віддали перевагу телебаченню та рекламі. Звісно, основний вплив на уподобання та захоплення дітей мають батьки, друзі та однокласники, сім'я, школа та вулиця, як соціальні групи. Розподіл відсотків у даному випадку набуває досить умовного характеру, адже визначення головних не обмежувалось однією відповіддю, а була можливість обрання декількох різних варіантів. Формування чіткої шкали ключових факторів впливу залежить інколи не від особистості дитини, але й від виховання у сім'ї, навчання у певних закладах, стосунки з однолітками та друзями.

Уроки з фізичної культури у початкових класах проводяться тричі на тиждень і не завжди дана кількість уроків є достатньою для дотримання оптимального рухового режиму дня дитини. Щодо визначення кількості занять протягом тижня майже половина опитаних не підтримали діючу систему організації фізичного виховання у школі – це 3 уроки в тиждень – 68%. Проте висувались пропозиції на рахунок збільшення кількості до 4-5 уроків – понад 42%, а також 10% визначили достатніми 3 уроки фізичної культури в тиждень. Думки майбутніх тренерів у даному питанні є досить суб'єктивними, але у більшості, а це понад 60%, майбутніх тренерів не задоволені діючою системою з трьома уроками і 42% прагне реформувати та суттєво збільшити кількість занять (до 5), що має місце у системах освіти багатьох високорозвинених країн світу.

Проведення уроків фізкультури не завжди відповідає елементарним вимогам, інколи набуває лише формальності, але в анкетуванні брали

участь майбутніх тренерів, котрі навчаються в м. Чернівці, тож результати є середніми та максимально достовірними.

Заключний блок запитань був сформований на основі використання системи олімпійської освіти у тренерській роботі. Визначаючи обізнаність майбутніх тренерів можна стверджувати, що більшості, а це 56% відомі лише ключові моменти про систему олімпійської освіти, олімпійський рух та Олімпійські ігри.

Визначення ж понять «олімпізм» та «олімпійська освіта» можна ототожнювати із багатьма твердженнями, проте, окремі з них, найбільш повно характеризують це багатогранне поняття, в якому єднається спорт, культура та освіта в єдине та однорідне явище у суспільному середовищі. Відповіді ж майбутніх тренерів також були досить різними та однозначного визначення важко обрати, проте, найчастіше характеризували олімпізм, як гармонійне поєднання якостей тіла, волі й розуму – 34%. Наступні твердження обирали майже однакова кількість респондентів і відповідне значення їхнє для майбутніх тренерів практично не відрізняється. Олімпійські ігри, спортсмени, спорт – з цим поняттям згідні 25%, гармонійний розвиток особистості – 20%, ведення здорового способу життя – 17% і лише найменше згадувалось визначення, яке характеризує виховання підростаючого покоління на основі гуманістичних цінностей – 4%.

Загальні положення, судження та поняття з олімпійської освіти та олімпізму звучали у попередніх запитаннях, але в даному ж випадку визначалось загальне ставлення до процесу інтеграції системи олімпійської освіти у навчально-виховний процес дітей 10-12 років під час занять спортом. Переважною більшістю, саме 55%, ці ідеї та прагнення підтримали і вважають доцільними. Важко відповісти було 34% школярів, що пояснюється звичайним незнанням основ олімпізму взагалі та впливом олімпійської освіти на дітей зокрема. Лише 11% опитаних вважають, що це не відповідає сучасним вимогам та умовам, що там складаються.

Констатуючи отримані відповіді переконаємось у доцільності впровадження інноваційних організаційно-методичних основ олімпійської освіти, які до сьогодні ще конкретно і деталізовано не розглядалися, в чому також переконані 55% майбутніх тренерів. Збільшення рухової активності дітей, залучення до систематичних занять фізичною культурою і спортом, популяризація спортивного руху – це ключові проблеми, на які слід звернути особливу увагу негайно, адже з кожним роком показники здоров'я та фізичної підготовленості дітей, на жаль, погіршуються. Анкетування майбутніх тренерів дозволило з впевненістю стверджувати про необхідність і доцільність інтеграції основ олімпійської освіти у навчально-виховний процес дітей, зокрема 10-12 років, як універсальної системи для залучення дітей до фізичної активності, спортивного руху, ведення здорового способу життя та формування гармонійної особистості на загальнолюдських та олімпійських цінностях.

Висновки. Впровадження олімпійської освіти останнім часом набуває дійсно глобальних масштабів завдяки державним та громадським органі-

заціям країн світу. Ідеї олімпізму дедалі частіше постають об'єктами та предметами наукового дослідження фахівців України та зарубіжжя, які визнають олімпійську освіту дієвим фактором навчальної та виховної діяльності. Проте бракує досліджень процесу інтеграції олімпійської освіти в навчально-тренувальний процес дітей 10-12 років.

У світовій практиці не існує чітких критеріїв щодо формування змісту олімпійської освіти, відсутня єдина загальноприйнята програма для різних вікових груп, зокрема дітей 10-12 років, що пояснює відсутність уніфікованих підходів до поширення олімпійської освіти. Олімпійська

освіта популяризується та набуває глобальних масштабів завдяки державним та громадським організаціям країн. Ідеї олімпізму все частіше постають об'єктами та предметами дослідження фахівців олімпійського спорту та фізичного виховання України та зарубіжжя. Видавнича діяльність здобуває окрему нішу, формуються національні системи завдяки традиціям народів, активно видаються різноманітні підручники, посібники, методичні рекомендації, зошити, плакати, агітаційні та інформаційні видання, що безумовно сприяє популяризації аспектів олімпійської освіти.

Список літератури:

1. Вацеба О. Актуальні питання олімпійської освіти у навчально-виховному процесі учнів загальноосвітніх шкіл України (на прикладі м. Львова) / О. Вацеба, В. Юхимук // Матеріали континентального семінару «Олімпійська освіта: виховання, здоровий спосіб життя, соціальна адаптація». – К., 2007. – С. 87-93.
2. Єрмолова В. М. Олімпійська освіта: теорія і практика: навч. посіб. / В. М. Єрмолова. – К., 2011. – 335 с.
3. Олімпійська освіта: методичні рекомендації / укл. М. М. Булатова, С. Ф. Матвеев, В. Ф. Бойко [та ін.] – К., 2002. – 40 с.
4. Зорій Я. Б. Система Олімпійської освіти як засіб педагогічного процесу підростаючого покоління / Я. Б. Зорій, А. В. Гакман // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2016. – Вип. 4. – С. 33-35.
5. Гакман А. В. Стан реалізації олімпійської освіти у навчально-виховному процесі (на прикладі міста Чернівці) / А. В. Гакман, Б. М. Крушельницький // «Молодий вчений». № 3.1 (43.1) 2017 р., с. 74-77.
6. Гнесь Н. О. Використання засобів казки та мультиплікації у реалізації здоров'язберезувальних технологій в роботі дошкільного навчального закладу / Н. О. Гнесь, Я. П. Галан // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – 2016. – С. 116-126.
7. Гнесь Н. О. Оптимізація рухової активності дошкільнят як шлях реалізації здоров'язберезувальних технологій у роботі дошкільних навчальних закладів / Н. О. Гнесь, Я. П. Галан // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2016. – Вип. 4. – С. 4-7.
8. Сапрун С. Т. Олімпійська освіта школярів / С. Т. Сапрун // Методичні рекомендації для вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл. – Тернопіль, 2014. – 89 с.
9. Галан Я. П. Педагогічні умови формування знань з олімпійської освіти у дитячих дошкільних навчальних закладах // Молодий вчений. – № 3 (43). – 2017 р. – С. 142-145.
10. Чобанюк К. Використання сучасних форм навчання з елементами спортивного орієнтування на уроках фізичної культури / К. Чобанюк, Я. Галан // Молода Спортивна Наука України. – 2017. – Т. 2. – С. 82.
11. Галан Я. П. Використання сучасних форм навчання спортивному орієнтуванню на уроках фізичної культури в школі / Я. П. Галан // Молодий вчений. – 2013. – № 3.1. – С. 78-82.
12. Галан Я. Реалізація олімпійської освіти в загальноосвітніх закладах України / Я. Галан, В. Коцюбка // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ. – 2012. – С. 45-46.

Кочубей Н.В.

Черновицкое высшее коммерческое училище
Киевского национального торгово-экономического университета

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ И МЕТОДИЧЕСКИХ ОСНОВ ВНЕДРЕНИЯ ОЛИМПЕЙСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОМ ПРОЦЕССЕ ДЕТЕЙ 10-12 ЛЕТ

Аннотация

В статье обобщен опыт внедрения олимпийского образования среди детей в учреждениях образования, охарактеризованы специфику организации элементов олимпийского образования; проанализированы данные о роли и значения олимпийского образования в процессе занятий физической культурой и спортом; определен уровень знаний по олимпийской тематике детей 10-12 лет занимающихся физической культурой и спортом; определено отношение и готовность внедрения олимпийского образования среди будущих специалистов по физическому воспитанию и спорту.

Ключевые слова: спорт, олимпийское образование, дети, физическое воспитание.

Kochubei N.V.

Chernivtsi Higher Commercial School
Kyiv National University of Trade and Economics

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF ORGANIZATION AND METHODOLOGICAL BASIS OF INTRODUCTION INTO THE OLYMPIC EDUCATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF CHILDREN AGED 10-12

Summary

The article summarizes the experience of introducing Olympic education among children in educational institutions; characterizes the organization of specialties and elements of the Olympic education; analyses data of the role and significance of the Olympic education in process of physical training and sports; determines the level of knowledge of the Olympic theme of children aged 10-12, who are engaged in physical culture and sports; determines the attitude and readiness of Olympic education introduction among future specialists in physical education and sport.

Keywords: sport, Olympic education, children, physical education.

УДК 37.037

ДИНАМІКА ЗМІН В СТАВЛЕННІ СТУДЕНТІВ I-II КУРСІВ ДО ЗАНЯТЬ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кульчицький В.М.

КЗ ЛОР «Бродівський педагогічний коледж імені М. Шашкевича»

Організація сучасного фізичного виховання у ВНЗ: скорочення кількості предметів та аудиторних занять з фізичної культури, поступове зниження інтересу студентів до підтримання фізичної форми свідчать про неадекватне запровадження заходів для розвитку спортивної зацікавленості студентів та молоді. Тому для визначення дійсного ставлення студентів до занять фізичною культурою було проведено дане дослідження. У статті висвітлюються питання ставлення студентів до фізичної культури, методів викладання і загальних аспектів, які є основними для їхньої майбутньої професії. Проаналізовано студентську самооцінку щодо занять фізичною культурою її насиченості і специфіки. Дійсну необхідність наявності існуючих та створення нових додаткових позаурочних спортивних секцій.

Ключові слова: студенти, фізичне виховання, спорт, фізична культура.

Постановка проблеми. Зважаючи на сьогоденні умови життя для виховання всебічно розвинутого суспільства потребуються першочергово наявність висококваліфікованих професіоналів, які б були джерелом отримання знань та умінь у школі та в поза навчальний час для молодшого покоління. Виховували в них не лише фізичні, але й морально та психологічно стійкі принципи, що стали б для них запорукою для вдалої інтеграції в якісно нове, високо-технологічно та розумово розвинуте суспільство. Насамперед для виконання цих важливих завдань постає необхідність у значних змінах процесу фізичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом зростає увага до здорового способу життя студентів. Насамперед це пов'язано із стурбованістю суспільства щодо здоров'я спеціалістів, яких готує вища школа. На думку фахівців проблема підготовки висококваліфікованих кадрів не може бути ефективно розв'язана в рамках використання традиційних форм і методів навчання. Вони вважають, що традиційні форми і методи навчання передбачають передачу знань, але не завжди формують професійні вміння і навички в майбутніх фахівців.

Застосування активних методів навчання веде до активізації пізнавальної діяльності студентів, підвищення мотивації й емоційності навчання, формування професійних умінь та навичок. Зробивши висновки з багатьох написаних на цю тему джерел можна логічно зробити висновок про необхідність дослідження цієї теми [3, 6, 9].

Мета – визначити ставлення студентів котрі навчаються на відділі фізичного виховання до фізичної культури та спорту, та динаміку його зміни в процесі навчання у вищому навчальному закладі з метою отримання майбутньої професії викладача фізичного виховання [7].

Завдання дослідження:

1. Узагальнити відомості про причини заняття молодими людьми фізичною культурою під час навчального процесу і в позанавчальний час.
2. З'ясувати яке ставлення у студентів до фізичної культури на 1-2 курсах та їх фізичну активність під час занять.
3. Оцінити причини пропуску студентами занять з фізичної культури.

Матеріали для використання в статті:

1. Аналіз науково-методичної літератури з проблеми, яка досліджується.

2. Соціологічні методи (анкетування за розробленою нами анкетною, анкетування за методикою В.П. Войтенко, анкетування за методикою В.С. Лозинського).

3. Математично-статистична обробка результатів.

Організація дослідження. Дослідження проводилося у вищому навчальному закладі I-II р. а. в м. Броди, Львівської області, а саме: КЗ ЛОР «Бродівський педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича». Розроблена анкета включала в себе 5 питань. У котрих було досліджено ставлення студентів відділення «Фізичне виховання» до занять фізичною культурою, їх зацікавленість у відвідуванні занять, основні причини цієї зацікавленості та бажання до розвитку умінь та навичок у руслі якогось конкретного виду спорту. Усього було опитано 51 студент (табл. 1).

Результати дослідження. Проведене анкетування дозволило з'ясувати, що існують суттєві відмінності в усвідомленні та ставленні студентів не лише до фізичної культури, але й кількості навантажень на заняттях в позанавчальний час [1, 3].

Аналіз отриманих з таблиці 1 матеріалів свідчить, що переважна більшість студентів котрі навчаються на відділенні «Фізичне виховання» 92% (середній груповий показник кількості студентів по усій вибірці) відвідують заняття з фізичної культури із задоволенням та ентузіазмом [3] (табл. 1, запитання 1а).

Та все ж слід зазначити, що на відміну від першого року навчання де на питання «Як ви ставитесь до занять фізичною культурою?» лише 84% респондентів дали цілком ствердну відповідь, то вже на другому році усвідомлення ролі фізичного виховання зросло до виключної одноставної ствердної думки. Адже на запитання про відношення до занять фізичною культурою всі 100% дали позитивну відповідь такого змісту: «Вони мені подобаються і я з задоволенням їх відвідую» (рис. 1).

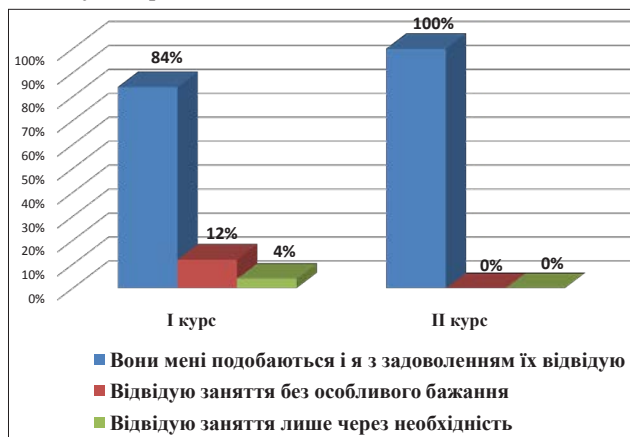

Рис. 1. Ставлення студентів до занять фізичною культурою

На першому ж році навчання ще 12% респондентів висловили свою думку про те що не мають особливого бажання відвідувати заняття з фізичної культури, та ще 4% зізналися що відвідують їх лише через необхідність. Дивлячись на ці показники стає зрозумілою різниця рівня усвідомленості по відношенню до фізичного виховання та розуміння його необхідності.

Якщо ж говорити про причини заняття студентами фізичною культурою (рис. 2) то тут ставлення також різняться. На це питання із студентів котрі навчаються на першому курсі лише 28% дали однозначну відповідь. Вони зазначили що заняття з фізичної культури мають пряме відношення до їхньої майбутньої професії. Той же варіант відповіді із студентів другого курсу вибрали вже 46% респондентів.

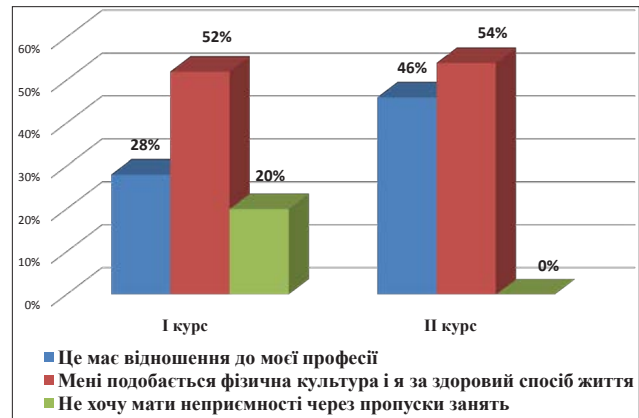

Рис. 2. Причини відвідуваності занять студентами

Що дає зрозуміти наскільки усвідомленішими стали відвідування занять фізичної культури вже на другому курсі порівняно з першим. Адже вже через рік майже вдвічі більше студентів порівняно з першим показником вказали не просто на захоплення фізичною культурою, а на відношення до неї як до майбутньої професії. Отже за цей рік щось у їхніх поглядах на життя змінилося. Так звичайно це часте явище у такому віці, але це відбулося не з однією чи декількома людьми. Сам по собі цей результат одразу піднімає проблему не вірної розстановки пріоритетів у виборі своєї майбутньої професії ще при вступі у ВНЗ. Першопричиною цього можна вважати лише неправильне ставлення до фізичної культури і спорту яке сформувалося ще зі школи [5]. А саме те що заняття фізичною культурою – це відпочинок, вони часто вважаються мало важливими порівняно в іншими дисциплінами, і дуже мало з викладачів школи, нав'язуючи таку свою позицію, хоча б усвідомлюють необхідність наявності цих занять [5, 6, 8].

Варто зазначити що набагато більше респондентів із першого курсу схилиються до відповіді «б», тобто їхнє відвідування занять із фізичної культури пов'язане із симпатією до цього предмету та бажанні підтримувати свій здоровий спосіб життя. Якщо враховувати відсоткове відношення між двома групами респондентів то цього разу вони майже ідентичні. 52% на першому курсі та 54% на другому. Але виділялася ще незначна кількість студентів котрі відверто зізналися, що відвідують заняття з фізичної культури лише через небажання мати проблеми через пропуски занять. Таких виявилось лише 20% на першому курсі. Тут знову ж таки яскраво виражений акцент у ставленні до фізичної культури не як до повноцінної необхідної дисципліни серед інших, а скоріше як до сильного, але все ж захоплення [8]. Звичайно це прекрасно, що така велика кількість молодих людей серйозно цікавиться спор-

том, але важливо те щоб вони вмiли розрiзняти заiцiкавленiсть спортом i вибором професiї.

Рис. 3. Бажання студентами займатись у додаткових секціях

В той же час бажання займатися у додатковій секції після занять (рис. 3) виявили бажання аж 68% респондентів першого курсу. Тоді коли на другому курсі показник досяг рівня лише 50% бажуючих. Разом з тим решта респондентів першої групи розділилися порівно (16%) на тих котрі вже займаються, але хотіли б відвідувати ще одну секцію і тих котрі не виявили такого бажання. Зважаючи на те що це результати відповідей відділення фізичного виховання, то вони є цілком обґрунтованими. Хоча результат у 68% бажуючих займатися у додатковій секції і зниження цього показника є результатом наявності у навчальному закладі широкої різноманітності спортивних секцій.

Якщо ж говорити про кількість фізичного навантаження на заняттях з фізичної культури

(рис. 4) то переважна більшість респондентів першої групи (84%) погодилася з думкою про те, що фізичне навантаження є достатнім. Цей показник є вищим, ніж у студентів другого курсу, адже у них він становить лише 81%. Але зважаючи на кількість бажуючих підвищити інтенсивність проведення занять такий показник стає зрозумілим та не потребує обґрунтування. Тому що у першокурсників він на 7% нижчий, а саме 12 та 19% відповідно. Також серед студентів першого курсу була визнана думка про те що навантаження є завеликим. Цю думку підтримали лише 4% опитаних. Такий хоча й незначний відсоток пасивності може бути зв'язаний з різним рівнем фізичного навантаження у школах звідки прийшли абітурієнти [2, 4, 9].

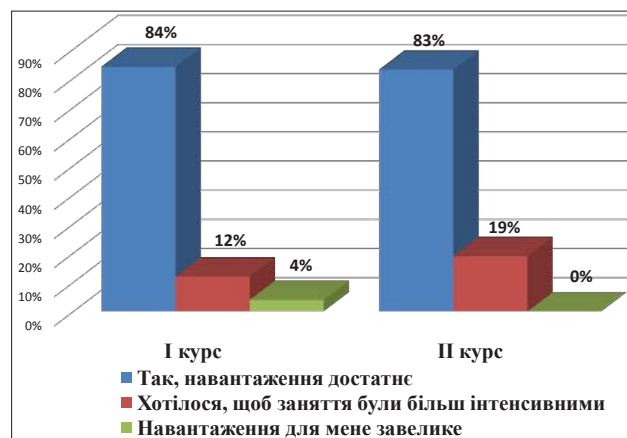

Рис. 4. Рівень навантажень на заняттях фізичної культури

Таблиця 1

№ п/п	Запитання і варіанти відповіді	Відділення «Фізичне виховання»		Середній груповий показник
		1 курс	2 курс	
1.	Як ви ставитесь до занять фізичною культурою?			
а	Вони мені подобаються і я з задоволенням їх відвідую	84%	100%	92%
б	Відвідую заняття без особливого бажання	12%	0%	6%
в	Відвідую заняття лише через необхідність	4%	0%	2%
2.	Для чого ви відвідуєте заняття з фізичної культури?			
а	Це має відношення до моєї професії	28%	46%	37%
б	Мені подобається фізична культура і я за здоровий спосіб життя	52%	54%	53%
в	Не хочу мати неприємності через пропуски занять	20%	0%	10%
3.	Чи хотіли б ви займатись ще якимось видом спорту в позанавчальний час?			
а	Так, звичайно	68%	50%	59%
б	Займаюся, але хотілось би відвідувати ще одну секцію	16%	42%	29%
в	Не маю такого бажання	16%	8%	12%
4.	Чи достатнім є для вас навантаження на заняттях фізичною культурою?			
а	Так, навантаження достатнє	84%	81%	82.5%
б	Хотілося, щоб заняття були більш інтенсивними	12%	19%	15.5%
в	Навантаження для мене завелике	4%	0%	2%
5.	Заняттям якими видами спорту ви надасте перевагу?			
а	Циклічними	28%	87.7%	57.85%
б	Швидкісно-силовими	4%	11.5%	7.75%
в	Складно-координаційними	0%	11.5%	5.75%
г	Єдиноборствами	4%	11.5%	7.75%
д	Спортивними іграми	64%	54%	59%
е	Багатоборством	0%	3.8%	1.9%

Ну і на останок респондентам було поставлене питання про надання переваги якомусь одному виду спорту. Зважаючи на обов'язкові позаурочні заняття протягом яких студенти займаються підвищенням власної спортивної майстерності у спортивних іграх, а саме таких видах спорту як волейбол, футбол, баскетбол та футзал; більшість на це питання дали однозначну відповідь. Вони зазначили, що надають перевагу заняттям спортивними іграми.

Ще хочеться зазначити так це стрімке зростання відсоткового показника занять студентами циклічними видами спорту, а саме за рік цей показник зріс більше ніж на 50%. У той же час ще 4% опитаних першокурсників обрали заняття швидко-силовими видами спорту та єдиноборствами. Та вже на другому курсі заняття швидко-силовими видами спорту і єдиноборствами, а разом з тим і складно-координаційними видами спорту

вибрали по 11.5% респондентів, і ще 3.8 відзначили, що надають перевагу заняттям багатоборством. Тому ми можемо сказати, що не зважаючи на незначні відмінності безперечно є необхідними розвиток та популяризація вже активних та ще мало-відомих видів спортивної зайнятості [7].

Перспективи подальших досліджень. Зважаючи на описані в статті дослідження ми вважаємо необхідними подальші дослідження задля досягнення вищої мети популяризації спорту, здорового способу життя, та підтриманню спортивної форми молодого покоління та населення загалом.

Висновок. Зважаючи на отримані результати з проведеного дослідження, можна зробити висновок, що основною з проблем та відмінністю серед респондентів першого та другого курсів є від початку неповна усвідомленість студентами їх пріоритетів як у житті так і при виборі майбутньої професії.

Список літератури:

1. Артошенко О. Ф., Сіренко Л. В. Основи спортивної підготовки – Навч. пос. Черкаси; Брама Україна, 2006. – 416 с.
2. Базильчук В. Б. Динаміка рівня фізичної підготовленості студентів ВНЗ впродовж навчання // Молода спортивна наука України: Зб. Наук. Статей з галузі фіз. Культури та спорту. Вип. 7-Л., 2003. – С. 259-262.
3. Базильчук В. Б. Організаційні засади активізації спортивно-оздоровчої діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: [спец.] 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / В. Б. Базильчук. – Л., 2004. – 20 с.
4. Бондар І. Р. Фізичне виховання студентів з низьким рівнем фізичної підготовленості: Автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту; 24.00.02 – Луцьк, 2000. – 19 с.
5. Кузнецова О. Т. Фізична і розумова працездатність студентів з низьким рівнем фізичної підготовленості: дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: [спец.] 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Кузнецова Олена Тимофіївна. – Рівне, 2005. – 227 с.
6. Курцевич Т. О. Теорія і методика фізичного виховання. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. – Т. 1, 2. – К.: Олімпійська література, 2008. – 758 с.
7. Платонов В. М., Булатова М. М. Фізична підтримка спортсмена: Навчальний посібник К.: Олімпійська література. 1995 – 320 с. – ISBN 5-7707-5871-6.
8. Платонов В. Н. Современная спортивная тренировка. – К.: Здоров'я, 1980. – 336 с.
9. Романчишин О. Спосіб життя, працездатність і захворюваність студентів педагогічних коледжів / О. Романчишин, О. Сидорко, П. Мартин // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 6. – С. 93-97.

Кульчицький В.М.

КЗ ЛОР «Бродовський педагогічний коледж імені М. Шашкевича»

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ СТУДЕНТОВ I-II КУРСОВ К ЗАНЯТИЯМ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация

Организация современного физического воспитания в ВУЗе: сокращение количества предметов и аудиторных занятий по физической культуре, постепенное снижение интереса студентов к поддержанию физической формы свидетельствуют о немедленном вводе мероприятий для развития спортивной заинтересованности студентов и молодежи. Поэтому для определения действительного отношения студентов к занятиям физической культурой было проведено данное исследование. В статье освещаются вопросы отношения студентов к физической культуре, методам преподавания и общих аспектов, которые являются основными для их будущей профессии. Проанализирована студенческая самооценка относительно занятий физической культурой ее насыщенности и специфики. Действительную необходимость наличия существующих и создания новых дополнительных внеурочных спортивных секций.

Ключевые слова: студенты, физическое воспитание, спорт, физическая культура.

Kulchytskii V.M.

Brody Pedagogical College named after Markian Shashkevych

DYNAMICS OF CHANGES IN THE ATTITUDE OF STUDENTS OF THE I-II COURSES IN PHYSICAL CULTURE CLASSES

Summary

The organization of modern physical education in universities: the reduction of the number of subjects and classroom training in physical culture, the gradual decline of students' interest in maintaining their physical form testifies to the immediate introduction of measures for the development of sporting interest among students and young people. Therefore, to determine the true attitude of students to physical education, this study was conducted. The article deals with the issues of students' attitudes toward physical education, teaching methods and general aspects that are fundamental to their future profession. Students' self-assessment concerning physical culture studies of its saturation and specificity is analyzed. The real need to have existing and create new additional extra-curricular sports sections.

Keywords: students, physical education, sports, physical culture.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.314.13:616-083-038:615.454.1

ВПЛИВ СИСТЕМ ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ВІДБІЛЮВАННЯ НА РЕЗИСТЕНТНІСТЬ ЕМАЛІ ЗУБІВ*

Павленкова О.В.

Вищий державний навчальний заклад України
«Українська медична стоматологічна академія»

У статті наведені результати дослідження впливу систем для домашнього відбілювання на резистентність емалі. Вивчена ефективність відбілювання зубів різними за складом системами для домашнього відбілювання. Виникнення побічних ефектів при їх використанні.

Ключові слова: відбілюючі системи, домашнє відбілювання зубів, резистентність емалі, підвищена чутливість.

Постановка проблеми. Білі яскраві зуби це не тільки ознака здоров'я, а й красива зовнішність, запорука успіху. Перша згадка про відбілюванні зубів в домашніх умовах була зроблена лікарями Хайвудом і Хейманом в 1989 році. Однак сам метод відбілювання зубів у домашніх умовах почав застосовуватися приблизно за 20 років до них. Вперше феномен відбілювання зубів був виявлений випадково лікарем Біллом Клазмером, який для лікування запалення ясен застосував антисептик, що містить 10% перекис карбаміду. Доктор Клазмер був ортодонтом, і для нанесення антисептика використав капу, подібну до тієї, яка застосовується сьогодні для домашнього відбілювання. У 1989 році компанія «Omni International» вперше розробила і випустила на ринок «White and Brite» – препарат для відбілювання зубів, що містить 10% перекису карбаміду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні відбілювання зубів є найбільш запитуваною процедурою в естетичній стоматології. Посмішка була і залишається міжнародною універсальною мовою.

Відбілювання зубів в домашніх умовах за допомогою систем для домашнього відбілювання, є досить актуальною в наш час проблемою [1].

На стоматологічному ринку багато фірм-виробників пропонують велику кількість засобів для відбілювання емалі зубів, але не вказують, як ці засоби впливають на міцність емалі, її стійкість до розвитку карієсу. За даними літературних джерел [2, 3, 4], деякі компоненти, що входять до складу відбілюючих зубних засобів, здатні знижувати резистентність емалі до дії кислот, підвищуючи, таким чином, сприйнятливність зубів до карієсогенних факторів і збільшуючи чутливість емалі. У зв'язку з чим, наприклад, в Європі відбілювання зубів можна робити тільки з 18 років і тільки за рекомендацією стоматолога. Препарати для відбілювання, до складу яких входить вище 0,1% перекису водню продаються суворо за рецептом, процедура відбілювання

проходить тільки під контролем фахівця, домашнє відбілювання навіть перевіреними засобами не рекомендується.

Показання до відбілювання зубів:

1. Колір зубів за шкалою Vita A2 і темніший.
2. Вікові зміни кольору зубів.
3. «Тетрациклінові» зуби.

4. Системна гіоплазія емалі легкого ступеню тяжкості.

5. Місцева гіоплазія емалі легкого ступеню тяжкості.

6. Штрихова, плямиста форми флюорозу.

7. Змінені в кольорі депульповані зуби.

8. Змінений колір зубів в результаті травми.

Загальні протипоказання до відбілювання зубів:

1. Вік пацієнтів до 18 років.

2. Вагітність і годування груддю (у вагітних часто реєструється гіпертрофічний гінгівіт, знижена резистентність емалі до карієсу, а також відсутні дослідження, які доводять безпеку відбілювання зубів у даний період).

3. Наявність алергічної реакції на відбілюючий препарат.

Місцеві абсолютні протипоказання до проведення процедури відбілювання зубів:

1. Тимчасові пломби.

2. Велика пульпова камера зуба (проникнення відбілюючого агента близько до пульпи зуба може викликати її запалення).

3. Наявність ерозії емалі.

4. Середня та низька резистентність емалі.

Місцеві відносні протипоказання до відбілювання зубів:

1. Стоншення емалі в результаті патологічної або вікової стертості зубів, глибокі тріщини на поверхні емалі.

2. Наявність оголених шийок зубів, клиноподібних дефектів.

3. Процес ортодонтичного лікування.

4. Несанована порожнина рота (вторинний карієс, запальні захворювання пародонту в стадії загострення) [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У літературі ми не виявили відомостей про вплив систем для домашнього відбілювання на резистентність емалі зубів в залежності від складу цих систем.

* Дослідження є фрагментом НДР «Української медичної стоматологічної академії» «Морфофункціональні особливості тканин ротової порожнини та їх вплив на проведення лікувальних заходів і вибір лікувальних матеріалів», номер державної реєстрації 0115U001112.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи стало вивчення впливу систем для домашнього відбілювання на резистентність емалі за період, рекомендований для проведення відбілювання у домашніх умовах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводили серед пацієнтів 20-30 років, котрі не мали хронічних захворювань та супутньої патології. Усіх пацієнтів (33 особи) було розділено на дві групи в залежності від використаної системи для домашнього відбілювання.

У першій групі (16 осіб) для домашнього відбілювання зубів пацієнти застосовували систему на основі перекису водню (відбілюючи смужки для зубів Blend-a-Med 3DWHITE LUXE, Німеччина). Діюча речовина: Hydrogen Peroxide – окислювач (5,25%), Sodium Hydroxide – нейтралізатор кислот. При знятті захисного шару з поверхні смужки, відбувається активація гелю: перекис починає виділяти атомарний кисень, який проникає в емаль і дентин, викликаючи окислювальне розщеплення накопичених пігментів [5].

У другій групі (17 осіб) пацієнти використовували систему для відбілювання зубів Brilliant, розроблену американською компанією Lornamead. До складу цього комплексу входить розчин хлориду натрію, який вступаючи в реакцію з гелем утворює діоксид хлору, що запускає процес активного відбілювання. За допомогою спеціального олівця необхідно нанести на зубну емаль каталізатор (розчин хлориду натрію), який прискорює відбілюючий процес. На поверхню зубів, оброблену каталізатором, наноситься відбілюючий гель. Коли гель з каталізатором з'єднуються, починається процес вибілювання емалі. Через декілька хвилин, в порожнині рота необхідно відновити природний рівень рН за допомогою зубної пасти. Відразу ж після проведення процедури вибілювання зубів можна повертатися до звичайного ритму життя. Проте в цілях досягнення максимального результату не рекомендується палити, приймати їжу і напої, в яких містяться харчові барвники, впродовж двох годин після сеансу. Повний курс вибілювання розрахований на 30 днів.

Усім пацієнтам до початку відбілювання провели:

1. Професійну гігієну порожнини рота з використанням торцевої циркулярної щітки і полірувальної пасти без фтору Sultan Torex.

2. Навчили пацієнтів стандартним методам чистки зубів.

3. Визначили вихідний колір зубів за шкалою Vita. Колір визначали при природному освітленні в денний час з 11 до 13 години. Пацієнт був розташований у напрямку від вікна, а не до вікна. Кольори стін, стелі, одягу персоналу були в спокійних пастельних тонах. Оцінка кольору зубів відбувалася після професійної гігієни порожнини рота, поверхня зубів була зволожена [6].

4. Оцінили швидкість ремінералізації емалі за допомогою проведення визначення ТЕР-тесту (тест емалевої резистентності) за В.Р. Окушко (1984 р.) [7, 8] перед початком дослідження та по його закінченню. ТЕР-тест проводили за загально прийнятою методикою: на очищену від нальоту і висушену від слини вестибулярну по-

верхню центрального різця верхньої щелепи на відстані 2 мм від ріжучого краю по центральній лінії нанесли краплю 1Н розчину соляної кислоти діаметром 1-2 мм. Через 5 секунд краплю змили водою, емаль висушили струменем повітрям. На протравлену поверхню нанесли на 5 секунд 1% розчин метиленового синього, після чого його залишки видалили ватним тампоном. Результати оцінювали за інтенсивністю зафарбовування ділянки вестибулярної поверхні за кольоровою 10-ти бальною шкалою відтінків синього: блідий окрас 1-3 бали (0,18-0,75%) – високий ступінь резистентності; 4-5 балів (1,5-3,1%) – помірний ступінь резистентності; 6-7 балів (6,2-12,5%) – низький ступінь резистентності; 8 балів і більше (25-100%) – дуже низький ступінь резистентності.

Результати дослідження та їх обговорення.

У пацієнтів 1 групи зміна кольору твердих тканин зубів до 4 тонів відбулася у 7 пацієнтів (49,8%). Через 6 місяців відбілюючий ефект зберігся у половини пацієнтів, які використовували засоби, що містять пероксид водню (54,3%) 9 пацієнтів.

У пацієнтів 2 групи де застосовували засіб на основі хлориду натрію змінена кольору твердих тканин зубів до 4 тонів відбулася лише у 2 пацієнтів (8,2%). Через 6 місяців відбілюючий ефект зберігся лише у 3 пацієнтів (18,2%).

Резистентність емалі у пацієнтів обох груп до початку дослідження була високою і відповідає візуально блідому окрасу кольорової шкали (ТЕР – 2-4 бали).

Після закінчення дослідження, результати суттєво відрізнялись від попередніх.

У пацієнтів 1-ї групи після застосування відбілюючих смужок для зубів Blend-a-Med 3DWHITE LUXE (Німеччина) кінцевий ТЕР-6-7 балів, що відповідає низькій карієс-резистентності емалі (емалева резистентність знизилася в 2 рази). Були дані рекомендації по догляду за відбіленими зубами. Призначено повторний курс ремінералізуючої терапії гелем R.O.C.S. Medical Minerals протягом 14 днів.

У пацієнтів 2-ї групи після застосування системи для відбілювання зубів Brilliant, американської компанії Lornamead емаль зубів має слабо зафарбовану зону демінералізації ділянки емалі зубів, а ТЕР – 5-6 балів, що характеризує зниження структурно-функціональної резистентності емалі, але менше ніж у пацієнтів 1-ї групи.

Висновки та пропозиції. Виходячи з отриманих результатів можна зробити наступні висновки: відбілюючи смужки для зубів Blend-a-Med 3DWHITE LUXE мають досить високий відбілюючий ефект за рахунок присутності в складі перекису водню 5,25%, але призводять до значного зниження резистентності емалі.

Відбілююча система для зубів Brilliant, американської компанії Lornamead має низький відбілюючий ефект, але суттєво не знижує резистентність емалі.

Для забезпечення безпеки домашнього відбілювання зубів його слід проводити під контролем лікаря не частіше 1 рази на півроку, а також необхідно проводити курс ремінералізуючої терапії (індивідуально, за призначенням лікаря-стоматолога).

Список літератури:

1. Андреева Е.В., Беленова И.А., Глазьева Д.С. Оценка эффективности разных фторсодержащих препаратов для восстановления резистентности эмали после профессионального отбеливания зубов. Вестник новых медицинских технологий. 2012. Вып. 2. С. 86.
2. Боровский Е.В. Терапевтическая стоматология. М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2009. 840 с.
3. Волков Е.А., Янушевич О.О. Терапевтическая стоматология. Болезни зубов: учебник в 3 ч. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2013. Ч. 1. 168 с.
4. Toledano M. Bleaching agents increase metalloproteinases-mediated collagen degradation in dentin // Journal of Endodontics. – Spain, 2011. Vol. 37. P. 1668-1672.
5. Булкина Н.В., Масумова В.В. Некариозные поражения зубов: Методическое пособие. Саратов: Издательство СГМУ, 2002. 64 с.
6. Салова А.В., Рехачев В.М. Особенности эстетической реставрации в стоматологии: Практическое руководство. 3-е изд., испр. и доп. СПб. Человек, 2008. 160 с.
7. Герелюк В.І. Терапевтична стоматологія: обладнання та інструментарій / В.І. Герелюк, Н.В. Нейко, В.В. Материнський, О.П. Кобрин. – Івано-Франківськ, 2002. – 95 с.
8. Косенко К.Н. Профилактическая гигиена полости рта / К.Н. Косенко, Т.П. Терешина. – Одесса: Изд-во КПОГТ, 20-3. – 288 с.

Павленкова Е.В.

Высшее государственное учебное заведение Украины
«Украинская медицинская стоматологическая академия»

**ВЛИЯНИЕ СИСТЕМ ДЛЯ ДОМАШНЕГО ОТБЕЛИВАНИЯ
НА РЕЗИСТЕНТНОСТЬ ЭМАЛИ ЗУБОВ****Аннотация**

В статье приведены результаты исследования влияния систем для домашнего отбеливания на резистентность эмали. Изучена эффективность отбеливания зубов различными по составу системами домашнего отбеливания. Возникновение побочных эффектов при их использовании.

Ключевые слова: отбеливающие системы, домашнее отбеливание зубов, резистентность эмали, повышенная чувствительность.

Pavlenkova E.V.

State Higher Educational Institution in Ukraine
«Ukrainian Medical Dental Academy»

EFFECT OF SYSTEMS FOR HOME BLEACHING ON TOOTH ENAMEL RESISTANCE**Summary**

The article presents the results of the study of the influence of systems for home bleaching on the resistance of enamel. The effectiveness of teeth whitening with various systems of home bleaching has been studied. The occurrence of side effects when they are used.

Keywords: bleaching systems, home teeth whitening, enamel resistance, hypersensitivity.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 615.356:577.164.2:547.475.2:613.2

МАРКЕР ЗАГАЛЬНОГО СТАНУ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ – ВІТАМІН «С»

Шульга О.К., Петухова Т.А., Моїсєєва Г.М., Рижих А.С.

Слов'янський хіміко-механічний технікум

У статті узагальнено теоретичні питання щодо значення вітаміну С у життєдіяльності людини, його фармакологічній дії, вмісту у продуктах рослинного та тваринного походження; практично досліджено властивості аскорбінової кислоти та вміст її у продуктах харчування, зокрема, у цедрі та соку лимону, лікарських засобах (аскорбінова кислота – таблетки, драже) та дієтичних добавках, зокрема, вітаміні С плюс, «Nutrilite».

Ключові слова: здоров'я, вітамін С, аскорбінова кислота, продукти харчування, захворювання, дієтичні добавки, торгова марка NUTRILITE.

Постановка проблеми. Найціннішим скарбом кожної людини є її здоров'я. Для нормальної життєдіяльності людини необхідні вітаміни. Вітаміни (з латинської «vita» – «життя») – не ліки, що необхідні при захворюванні, вони необхідні завжди, щодня.

Незважаючи на це, результати регулярних масових обстежень, проведених Інститутом харчування НАН України та деякими медичними організаціями, свідчать про недостатнє споживання вітамінів, мінеральних речовин і мікроелементів більшістю населення нашої країни. Забезпеченість організму людини вітаміном С (аскорбіновою кислотою) викликає особливе занепокоєння – у 50..80% населення виявляється його нестача, що вкрай негативно впливає на здоров'я людини. Вітамін С можна віднести до чудо-вітамінів, що визнано геніальним винаходом природи. Він є найвідомішим і найбільш вивченим вітаміном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітамін С відомий усім з дитинства як аскорбінова кислота, але менш відома назва антицинговий вітамін. Склад вітаміну С був офіційно зареєстрований 4 квітня 1932 року, а назва – аскорбінова кислота – з'явилася пізніше. За аналогією з грецької, вона означає: та, що діє проти скорбуту. У 1937 році Альберт Сент-Д'єрдьї отримав за відкриття нової «речовини життя» Нобелівську премію. Першим вченим, хто досліджував значення вітаміну С для імунної системи був дворазовий Нобелівський лауреат доктор Лайнус Полінг, який ще в 1970 році ввів припущення про те, що регулярне вживання вітаміну С у великих дозах (значно перевищували рекомендовані добоові дози) може запобігати і скорочувати тривалість простудних захворювань.

Ця теорія згодом одержала експериментальне підтвердження, хоча не була офіційно визнана, бо безліч людей почали прислухатися до рекомендацій доктора Полінга. Через кілька років потому почалося проведення медичних досліджень щодо дієвості вітаміну С. Було підтверджено, що вживання вітаміну С не тільки помітно полегшує перебіг гострих респіраторних вірусних захворювань, але і ефективно запобігає виникненню вторинних вірусних або бактеріальних ускладнень.

Альберт Сент-Д'єрдьї помітив, що вітамін С «працює» лише в комплексі. Він зазначав, що цинга не усувається кристалічним порошком аскорбінової кислоти, який він виділив, а тільки з екстрактами фруктів і овочів, що містять цей вітамін і інші синергічні речовини. Цей факт підтвердили професор біохімії Ст. А. Дадалі та О.В. Паладін – один із засновників вітчизняної біохімії, який досліджував саме біохімічний склад вітамінів А, В, С, D [2].

Переваги поживних речовин рослинного походження у 1920-х роках відкрив засновник торгової марки NUTRILITE Карл Ф. Рейнборг. У 1934 р. була створена перша багата на фітонутрієнти дієтична добавка і розпочатий продаж щоденної мультивітамінної добавки на ринку США. Протягом наступних десятиліть стало відомо, що для активного життя дійсно необхідні фітонутрієнти [10]. Усі поживні речовини, що містяться в рослинах, такі як вітаміни, мінерали та сполуки, відомі під назвою фітонутрієнти.

У науковій літературі дослідження вітаміну С висвітлено у багатьох працях. Американські вчені дослідили, що вітамін С ефективний для боротьби з онкологічними захворюваннями, зокрема з лейкозами, пише New Scientist [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вітаміни відносяться до групи незамінних нутрієнтів органічної природи, які необхідні для забезпечення обміну речовин. Вони майже не синтезуються в організмі (лише деякі депонуються у тканинах), тому повинні постійно надходити з їжею.

У науковому співтоваристві триває полеміка щодо удосконалення норм дозування (кількості і частоти споживання) вітаміну С для підтримки оптимального здоров'я у людей. Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує споживати від 5 до 9 порцій фруктів і овочів щодня [4]. На сьогодні вчені занепокоєні тим, що фрукти та овочі, що продаються у магазинах, не такі поживні, як раніше. Через напружений графік і активний ритм життя близько 75% людей не споживають щоденну рекомендовану норму цих продуктів, у результаті чого у їхньому раціоні утворюється розбіжність між харчовою потребою і реальним споживанням. Але нам часто бра-

жує їх різноманітності, незважаючи на те, що ми вклучаємо овочі та фрукти у свій раціон [9].

Прогалини у нашому раціоні харчування можуть заповнити дієтичні добавки, адже забезпечується організм кожного з нас потрібним набором поживних речовин у належній кількості. Крім того, дієтичні добавки дуже легко включити навіть у найбільш напружений щоденний графік.

Отже, у статті набуло подальшого дослідження потреба людини у вітаміні С, виявлення залежності його вмісту від спожитих продуктів харчування, лікарських засобів та дієтичних добавок.

Мета статті – є дослідження значущості вітаміну С у нашому житті, вмісту його у продуктах харчування, лікарських засобах та дієтичних добавках.

Викладення основного матеріалу. Вітамін С відноситься до групи водорозчинних вітамінів, він міститься в овочах, свіжих фруктах та ягодах – заходиться в розчиненому стані в клітинному соку (табл. 1).

У трав'янистих рослинах вітаміном С найбільш багаті листя, потім у порядку зменшення йдуть квітки, бруньки, чашолистки, плоди, коріння, черешки, стебла. У листі верхніх ярусів вітаміну С більше, ніж в нижніх.

Вивчено вплив факторів зовнішнього середовища на накопичення вітаміну С: у межах ареалу рослин у північних районах вирощування накопичується більше аскорбінової кислоти; при зниженні температури, тобто в прохолодний сезон, накопичується більше вітаміну С; збільшення вологості сприяє накопиченню вітаміну С, але надлишок вологи діє негативно; накопиченню вітаміну С сприяють збільшення освітленості, азотні та комплексні добрива, ґрунти родючі легкі суглинисті і супіщані; культура і селекція призводять до зниження накопичення вітаміну С [8].

Трави, багаті вітаміном С – люцерна (*herba lucerni*), коров'як (*herba verbasci*), корінь лопуха (*radix bardana*), піщанка (*herba gerbili*), очанка (*folia eyebrighti*), насіння фенхелю (*semen foeniculum*), пажитник сінний (*fucus*), хміль (*humulus lupulus*), хвощ (*equisetum arvense*), ламинарія (*laminaria saccharina*), м'ята перцева (*menthae piperita*), кропива (*urtica dioica*), овес (*semina avena*), кайенський перець (*Cayenne piper*), червоний перець (*capsicum annuum*), петрушка (*folia petroselini*), соснові голки (*pinus acus*), деревій (*millefolium achilla*), подорожник (*plantago major*), лист малини (*folium rubus*), червона конюшина (*trifolium rubrum*), плоди шипшини (*fructus rosae*), шлемник (*herba scutellarie*), листя фіалки (*folium viola*), щавель (*folia rumex*).

Таблиця 1

Вміст вітаміну С у деяких харчових продуктах рослинного походження

Харчові продукти	Вміст вітаміну С, мг / 100 г	Харчові продукти	Вміст вітаміну С, мг / 100 г	Харчові продукти	Вміст вітаміну С, мг / 100 г
Журавлина	15	Слива	8	Морква	8
Капуста кольорова	75	Хрін	110-200	Персики	10
Кавун	7	Лимони	38-60	Апельсини	50
Банани	10	Брусниця	15	Сухофрукти	до 1500
Баклажани	5	Абрикоси	10	Диня	20
Мандарини	30	Малина	25	Огірки	15
Шпинат	30	Виноград	4	Редька	20
Агрис	40	Кабачки	10	Томатний сік	15
Суниця садова	60	Щавель	60	Груша	8
Вишня	15	Гранат	5	Цибуля зелена	27
Томати червоні	35	Плоди шипшини	650	Салат	15
Смородина чорна	250	Перець зелений солодкий	125	Апельсиновий сік (230 г)	97
Яблука північних сортів	20	Картопля свіжозібрана	25	Картопля залежана	10
Горошок зелений свіжий	25	Брокколи (на 230 г)	74	Капуста білокачанна	40
Капуста квашена	20	Смородина червона	40	Яблука, антонівка	30
Перець червоний солодкий	250	Ківі, 1 шт середнього розміру	70	Горошок зелений, консервований	10

Таблиця 2

Відносний вміст вітаміну С у продуктах харчування тваринного походження, в мг вітаміну С на 100 г продукту

Харчові продукти	Вміст вітаміну С, мг	Харчові продукти	Вміст вітаміну С, мг	Харчові продукти	Вміст вітаміну С, мг
Теляча печінка (сира)	36	Устриці (сирі)	30	Верблюже молоко (свіже)	5
Яловича печінка (сира)	31	Ікра тріски (смажена)	26	грудне молоко (свіже)	4
Свиняча печінка (сира)	23	Мозок баранчика (варений)	23	Коров'яче молоко (свіже)	2
Куряча печінка (смажена)	13	Серце баранчика (смажене)	11	Язик баранчика (тушкований)	6
Печінка ягняти (смажена)	12	Надпирники теляти (сирі)	11	Козяче молоко (свіже)	2

У продуктах тваринного походження вітамін С представлений незначно – печінка, надниркові залози, нирки тощо (табл. 2) [2].

Людині необхідно постійно отримувати вітамін С із продуктами харчування або додатково у вигляді добавки до їжі, тому що в організмі він не утворюється. Основною проблемою є дуже швидке витрачання аскорбінової кислоти, а надлишок її повністю виводиться з організму через чотири години.

Вітамін С легко руйнується під час теплової обробки речовин, світлом і смогом, втрачається при неправильній обробці їжі і тривалому зберіганні готових харчових продуктів (табл. 3). Овочі не можна довго залишати на повітрі очищеними і розрізаними, а під час варіння їх треба закладати в окріп безпосередньо після очищення. Протягом повільного відтаювання заморожених овочів втрачається вітамін С, тому їх необхідно опускати в окріп [2].

Таблиця 3

Збереження вітаміну С під час кулінарної обробки в порівнянні з вихідною сировиною

Продукт	%	Продукт	%
Борщ, який простояв на гарячій плиті при 70-75° С три години при підкисленні	20 50	Борщ, який простояв на гарячій плиті при 70-75° С 6 годин	10
Капуста варена з відваром (варіння 1 година)	50	борщ з кислоти капусти (варіння 1 година)	50
Капуста тушкована	15	Картопля, смажена сирого, дрібно нарізаною	35
Картопля, що варили 25-30 хвилин в шкірці, очищена	75 60	Картопля очищена, що пролежала 24 години у воді при кімнатній температурі	80
Картопляне пюре	20	Картопляний суп	50
Картопляний суп, що простояв на гарячій плиті при 70-75° С 3 години	30	Морква відварна	40

Отже, характер харчування впливає на вміст вітаміну в організмі людини. Потреба організму у вітаміні С значно підвищується, якщо вуглеводи переважають у їжі. До зниження всмоктування вітаміну С призводить дефіцит рослинних і тваринних білків.

Добова потреба у вітаміні С залежить від віку – для дітей: 0-6 міс. – 30 мг, 6 міс. – до року – 35 мг, 1-3 роки – 40 мг, 4-6 років – 45 мг, 7-10 років – 45 мг, 11-14 років – 50 мг. Для чоловіків та жінок від 15 до 50 років добова потреба 50-120 мг. Під час виконання важкої роботи, при інфекційних захворюваннях, також при вагітності збільшується потреба у вітаміні С [4].

Фармакологічна дія вітаміну С полягає у поліпшенні окисно-відновних процесів й енергетичного забезпечення організму (активізація використання глюкози тканинами, швидке згоряння молочної кислоти), особливо в печінці (посилення її здатності руйнувати чужорідні і токсичні речовини, а також холестерин), нервових клітинах (синтез катехоламінів), надниркових (синтез глюкокортикоїдних гормонів), сполучної тканини

(синтез необхідного для швидкого загоєння ран колагену, а також білка кісткової тканини – осейна). У клітинах імунної системи активує синтез імуноглобулінів та інтерферонів, сприяє фагоцитозу, відновлює активність пригнічених під час вірусних інфекцій систем неспецифічної резистентності організму [5].

Аскорбінова кислота є потужним антиоксидантом, зміцнює імунну систему людини, а також охороняє її від вірусів і бактерій, прискорює процес загоєння ран, регулює процеси кровотворення і нормалізує проникність капілярів, регулює обмін речовин, виводить токсини, покращує жовчовиділення, відновлює зовнішньосекреторну функцію підшлункової і щитоподібної залози.

Вітамін С покращує здатність організму засвоювати кальцій і залізо, виводити токсичні мідь, свинець і ртуть [5]. Включення цього вітаміну до складу молекули гемоглобіну сприяє збереженню активної форми фолієвої кислоти, необхідної для повноцінного кровотворення. У клітинах ендотелію і тромбоцитах вітамін С бере участь у регуляції проникності капілярів і підтримує здатність тромбоцитів зупиняти кровотечу при підвищеній ламкості дрібних судин [4].

Під час регулярного прийому вітаміну С ступінь його поглинання коливається від 70 до 95%, однак при збільшенні потреб ступінь поглинання зменшується. При високих дозах (1,25 г), дрібне поглинання аскорбінової кислоти у людини може бути нижче ніж 33%, а при низьких дозах (< 200 мг) швидкість поглинання може досягати до 98%. Максимальний запас вітаміну С у крові в значній мірі визначається нирковим порогом, однак існує безліч тканин, що підтримують концентрацію вітаміну С у значно більшій мірі, ніж кров. Наднирники, гіпофіз, тимус, жовта частина тіла і сітківка здатні накопичуватися вітаміном С в 100 разів більше, ніж плазма крові. Мозок, селезінка, легені, яєчки, лімфатичні вузли, печінка, щитоподібна залоза, шлункова оболонка тонкої кишки, лейкоцити, панкреатит, нирки і слинні залози можуть містити концентрації вітаміну С від 10 до 50 разів вище плазмених.

Було встановлено, що прийом вітаміну С здатний підвищувати рівень IQ (коефіцієнт інтелекту) у середньому на 5 пунктів, що досить значно. Найбільше вітаміну С надходить у головний мозок, проходячи через спинномозкову рідину. У межах мозку, вітамін С, як з'ясувалося, міститься у високих концентраціях у гіпокампі, лобній/тім'яній корі і моржечку [2]. З більш низькими концентраціями вітамін С міститься у лобовій корі, ядрах таламуса, нюхальній цибуліні, і смугастому тілі, найнижча концентрація вітаміну С виявлена в спинному мозку і варолієвому мосту (нижчому).

При незначному зниженні кількості аскорбінової кислоти спостерігається швидка стомлюваність, загальна слабкість, що частіше виникає ввечері, помітне зниження апетиту, іноді кровотечі з носу. Через те, що стінки дрібних судин (капілярів) стають більш крихкими, відзначається безпричинна поява синців, тобто вони з'являються навіть при натисканні пальцем на шкіру. Як тільки знижується кількість вітаміну в крові, то відразу послаблюється імунітет. Якщо весь запас його в організмі закінчується, з'являються серйозні проблеми зі здоров'ям.

Дефіцит вітаміну С може також з'являтися під час нестачі білка в їжі, впливу несприятливих кліматичних факторів, важкій фізичній праці, нервово-психічному перенапруженні, больовому синдрому тощо. Вітамін С призначають при токсидермії, алергічному дерматиті, екземі, нейродерміті, хронічній кропивниці, червоному плоскому лишайі, фотодерматозах, пухирчатці, хронічній піодермії, звичайних вуграх, тривалому застосуванні кортикостероїдних препаратів. При захворюваннях, що виявляються судинною патологією шкіри, прийом вітаміну С поєднують з рутином [6]. Тривале вживання вітаміну щоденно у кількості 1000 мг може викликати схильність до утворення ниркових каменів і підвищеного рівня заліза, до різноманітних алергічних проявів, а також при вагітності може сприяти викидню. Вітамін С протипоказаний при важких формах цукрового діабету, необхідна обережність щодо призначення його максимальних (внутрішньовенних) доз хворим на підвищене згортання крові, тромбофлебіт, схильність до тромбозів [6].

Таблиця 4

Ознаки нестачі та надлишку вітаміну С в організмі

Ознаки гострої нестачі в організмі вітаміну С	Ознаки можливого надлишку аскорбінової кислоти
<ul style="list-style-type: none"> • насамперед, легке практично безпідставне утворення на шкірі синців і синців. • зайва кровоточивість ясен. • занадто повільне загоєння виникли ран. • вкрай низька опірність людського організму до сезонних застуд або до грипу. • надмірна дратівливість і плаксивість. • часте набрякання обличчя та очей. • занадто ламкі кровоносні судини, в очах від чого спостерігається постійне почервоніння очей. • постійна втрата відчуття власних зубів. • відчутна слабкість або навіть біль у всіх суглобах. • ламкість і випадіння волосся. • занадто часті кровотечі безпосередньо з носа. 	<ul style="list-style-type: none"> • сильний головний біль. • деяке почервоніння обличчя. • різко підвищена кількість сечовипускань. • гострі хворобливі коліки, що відчуються в нижній частині живота. • можлива навіть слабка діарея (не призводить до зневоднення). • часті блювати.

Вітамін С сприяє впливає на шкіру, його широко використовують у косметичних препаратах для уповільнення старіння (вітамін С бере участь у реакціях гідроксилування проліну і лізину під час синтезу колагену), загоєння і відновлення захисних функцій шкіри, він сприяє відновленню зволоженості і пружності шкіри після впливу сонячних променів.

Існують різні лікарські форми препаратів вітаміну С: порошок, пігулки, драже, шипучі пігулки, жувальні пігулки, таблетки з глюкозою, ампулірований розчин для ін'єкцій. Певною перевагою володіють шипучі таблетки вітаміну С, для яких характерна менш виражена подразнююча дія на шлунковий тракт і більш швидке всмоктування.

Потреба організму у вітаміні С у дітей може легко забезпечуватися прийомом таких препара-

тів, як сироп з плодів шипшини, пігулки аскорбінової кислоти для дітей, у тому числі з глюкозою, а також за рахунок застосування жувальних таблеток «Вітамін С Нікомед», «Фарма-мед Кід'с формула вітамін С плюс».

Дорослі під час профілактичних дій можуть використовувати практично будь-які препарати вітаміну С. Якщо необхідно застосувати аскорбінову кислоту з метою лікування доцільно використовувати «Асвітол», «Аддітива вітамін С з лимонним смаком», «Біовіталь вітамін С 500», «Вітамін С плюс», «Вітрум плюс вітамін С», «Кальцій-С 1000 Сандоз», «Таксофіт С», «Упсавіт вітамін С», «Целаскон» тощо.

Таблиця 5

Ефекти препаратів вітаміну С

Ефект	Процеси, що відбуваються в організмі
адаптаційно-трофічний	поліпшення стану нервової системи, нормалізація обміну речовин і харчування тканин
антиінфекційний	підвищення стійкості організму до інфекції, стимуляція вироблення протимікробних та противірусних анти-тіл, посилення здатності лейкоцитів захоплювати і перетравлювати мікроорганізми; підвищення захисних властивостей шкіри і слизових оболонок, нейтралізація бактеріальних токсинів.
антианемічний	нормалізація і активізація процесів кровотворення.
антигеморогічний	підвищення згортання крові, зниження ламкості кровоносних судин.
антигіпоксичний	підтримка здатності тканин синтезувати енергетично насичені молекули при порушеннях доставки кисню до тканин або їх здатності ефективно використовувати його в окислювальних процесах.

Взаємодія вітаміну С (аскорбінової кислоти) з іншими речовинами:

- лікувальні властивості вітаміну С значно посилюються при одночасному застосуванні з вітамінами А і Е;
- вітамін С знижує потребу у вітамінах В1, В2, А, Е, пантотеновій кислоті;
- аскорбінову кислоту не слід вживати одночасно з препаратами, в яких міститься велика кількість заліза, кофеїну, вітаміну В12, фолієвої кислоти.

Вітамін С (L-аскорбінова кислота) за хімічною структурою – γ-лактон 2,3-дегідрол-гулонової кислоти (див. рис. 1).

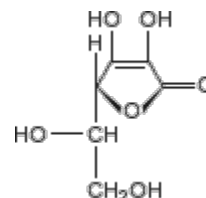

Рис. 1.

Аскорбінова кислота, як видно із формули, близька до гексоз, має 6 атомів Карбону. За рахунок дисоціації 2-х гідроксилів біля 2- і 3-го атомів Карбону аскорбінова кислота проявляє сильнокислотні властивості. Під час окислення, втрачаючи два атоми Гідрогену, аскорбінова кислота переходить в дегідраскорбінову, тобто може

вступати в окисно-відновні реакції, під час яких буде віддавати або приєднувати від інших сполук атоми Гідрогену. Дегідроаскорбінова кислота не виявляє вітамінних властивостей. Біологічну роль аскорбінової кислоти найчастіше пов'язують з участю в окисно-відновних процесах.

Два асиметричні атоми Карбону в молекулі кислоти в положеннях 4 та 5 і утворюють чотири оптичних ізомери і два рацемати. Біологічно активною є L – (+) – форма, D – (–) – форма є антивітаміном і не існує в природі.

Аскорбінова кислота – це біла кристалічна речовина, дуже чутлива до нагрівання, добре розчинна у воді, погано – в спиртах (за винятком метанолу), практично нерозчинна в неполярних розчинниках. Вона вперше виділена в чистому вигляді в 1928 р під назвою гексуронові кислоти.

Синтетична аскорбінова кислота у промисловості виробляється з D-глюкози за методом Рейхштейна-Грюсснера – весь процес отримання аскорбінової кислоти є змішаним, тобто хіміко-ферментативним, складається з шести стадій, включаючи одну стадію мікробного синтезу. Сучасні дослідження щодо удосконалення синтезу вітаміну С, спрямовані на скорочення числа хімічних стадій за рахунок залучення біотехнологічних методів.

Склад дієвничної добавки «Nutralite» Вітамін С плюс доповнений фітонутрієнтами, які покращують його засвоєння.

Барбадоська вишня (вишня ацерола), є одним з найбагатших джерел вітаміну С: в одному плоді вишни міститься стільки ж вітаміну С, скільки в чотирьох апельсинах. Фітонутрієнти барбадоської вишні, грейпфрута, королівського мандарина, лимона – це комбінація флавоноїдів, каротиноїдів, фітонцидів (ефірних масел), що має протизапальні, антимікробні та антиоксидантні властивості, які покращують доставку кисню до клітин і зменшують негативний вплив навколишнього середовища. Завдяки особливій структурі волокнистих компонентів, включених до складу добавки «Вітамін С плюс», вітамін С звільняється поступово, не подразнюючи шлунок, і більш рівномірно надходить до організму протягом 8 годин, що забезпечує максимальне засвоєння вітаміну організмом [11].

Дослідження вмісту вітаміну С проводили у лимоні (цедра/сік), драже «Аскорбінова кислота» – виробник ПАТ Київський вітамінний завод, «Вітамін С плюс» – дієтична добавка «Nutralite», таблетки «Аскорбінова кислота (вітамін С) з цукром», виробник ПАТ «Київський вітамінний завод». У літературних даних вказується на той факт, що аскорбінова кислота легко окислюється киснем повітря [6], [7]. У зв'язку з цим, було досліджено драже аскорбінової кислоти з різним терміном придатності до 09.2017 року та до 03.2019 року.

Таблиця 6

Результати дослідження аскорбінової кислоти

	Аскорбінова кислота, драже		Вітамін С плюс «Nutralite»	Аскорбінова кислота (вітамін С) з цукром, таблетки
кількісний вміст	0,05 г = 50 мг (термін придатності до 09.2017 р.)	0,05 г (термін придатності до 03.2019 р.)	240 мг	25 мг
Склад	Аскорбінова кислота – 0,05 г = 50 мг, допоміжні речовини		Аскорбінова кислота – 265,53 мг, порошок вишні ацероли – 106,87 мг, порошок грейпфруту – 17,16 мг, порошок королівського мандарину – 17,16 мг, порошок лимону – 0,70 мг, допоміжні компоненти.	Аскорбінова кислота – 25 мг, допоміжні речовини
Рекомендована доза	Дітям з 14 років і дорослим – 1-2 драже, дітям з 4 років 1 драже на добу		Дорослим та дітям старше 14 років по 1 табл. з їжею	Дорослим і дітям віком від 14 років у добовій дозі 50-100 мг (2-4 таблетки) після їжі. Дітям віком з 3 років по 50 мг (2 таблетки) 2 рази на добу.
Зовнішній вигляд	Драже жовтого кольору	Драже жовтого кольору	Продовгуваті таблетки тілесного кольору	Таблетки круглої форми білого кольору.
Розчинні у воді, спирті, у хлороформі не розчинні. Драже з простроченим терміном придатності погано розчиняється у воді.				
Колір розчину	жовтуватий	жовтуватий	без кольору	без кольору
Прозорість/наявність включень	прозорість		наявність включень волокнистої структури	прозорість
Ідентифікація – якісні реакції, ґрунтуються на відновних властивостях аскорбінової кислоти				
з розчином аргентум нітрату (ДФУ)	випадає сіруватий осад	випадає сірий осад	випадає темно-сірий осад	випадає сірий осад
з розчином ферум (ІІ) сульфату	сіруватий колір розчину	розчин світло сірого кольору з фіолетовою облямівкою	розчин сірого кольору з фіолетово-жовтуватою облямівкою	розчин сірого кольору з жовтуватою облямівкою
Вміст аскорбінової кислоти, %	1,76	2,82	3,52	2,47

Для порівняння були проведені якісні реакції з: а) чистою аскорбіновою кислотою. При взаємодії з розчином аргентум нітрату утворився осад сірого кольору, при взаємодії з розчином ферум (II) сульфату отримали розчин з фіолетовою облямівкою; б) із соком лимону. При взаємодії з розчином аргентум нітрату утворився осад сіруватого кольору, при взаємодії з розчином ферум (II) сульфату отримали розчин жовтуватого кольору; в) з цедрою лимону. При взаємодії з розчином аргентум нітрату утворився осад сірого кольору, при взаємодії з розчином ферум (II) сульфату отримали розчин сірого кольору.

Для кількісного визначення використали лікарські препарати та дієтичну добавку. Кількісне визначення проводили методом йодометрії: 5 мл 5% розчину препарату помістили в колбу місткістю 100 мл, довели водою до риски, перемішали. 5 мл розведеного розчину перенесли в колбу для титрування та відтитрували 0,1 н розчином йоду до соломяно-жовтого забарвлення.

Вміст кислоти аскорбінової у відсотках розраховували за формулою:

$$X = \frac{V \cdot K \cdot T \cdot V_1 \cdot 100\%}{a \cdot V_2},$$

де V – об'єм йоду, який витратили на титрування, мл;

K – поправковий коефіцієнт; T – титр, г/мл; V₁ – об'єм колби, мл; V₂ – об'єм піпетки, мл; a – об'єм аліквоти, мл.

Таким чином, за результатами проведенного дослідження – найбільший вміст аскорбінової кислоти дійсно має дієтична добавка «Вітамін С плюс», «Аскорбінова кислота» драже терміном придатності до 09.2017 р. містить у 2,8 рази менше аскорбінової кислоти, терміном придатності до 03.2019 р. – у 1,7 рази, і «Аскорбінова кислота (вітамін С) з цукром» таблетки – у 1,3 рази.

Висновки і пропозиції. Вітамін С називають маркером загального стану здоров'я людини – він має антиоксидантну, антитоксичну, гіпосенсибілізуючу, протизапальну, антигіалуронідазну, антиатеросклеротичну дію, зменшує потребу в тіаміні, рибофлавіні, ретинолі, токоферол ацетаті, фолієвій та пантотеновій кислотах. Він необхідний для

синтезу колагену і проколагену, сприяє всмоктуванню заліза у шлунково-кишковому тракці, завдяки чому в організмі нормально синтезується гемоглобін. Додавання до звичайного раціону навіть 60 мг аскорбінової кислоти підвищує всмоктування заліза більш ніж у три рази.

В організмі людини вітамін С не утворюється, на його нестачу вказує постійна втомлюваність і слабкість, дратівливість, відсутність апетиту та втрата ваги.

Сучасні американські біохіміки настійно радять принаймні в п'ять разів збільшити рекомендовані дози, тому, що кожна сигарета краде у нас до 30 міліграмів вітаміну С, кожен спалах емоцій (ревності, відчай, агресія) протягом 20 хвилин варті нам до 300 міліграмів аскорбінової кислоти [1]. Сюди слід додати такі руйнівні чинники вітаміну, як неправильне харчування, слабе засвоєння вітаміну в шлунково-кишковому тракці і вільні радикали. Усе це змушує істотно збільшити споживання вітаміну. Рекомендують підвищувати чи знижувати дозу вітаміну С поступово. Вітамін С краще засвоюється в поєднанні з кальцієм і магнієм.

Під час аналізу драже «Аскорбінова кислота» терміном придатності до 09.2017 р. виявлено значне зниження вмісту вітаміну С, що ймовірно пов'язано з поступовим окислюванням його киснем повітря впродовж зберігання. Тим, хто вважає, що вітамінами, які мають прострочений термін придатності можна покращити своє здоров'я, слід змінити свою думку.

Отже, зважаючи на темпи сучасного життя, проблему оптимальної забезпеченості населення вітаміном С у сучасних умовах неможливо розв'язати традиційними методами, лише за рахунок споживання натуральних продуктів (овочів, фруктів). Найбільш ефективним вирішенням цієї проблеми є включення до раціону харчування як вітаміну С так і спеціалізованих продуктів, збагачених вітаміном С, а також дієтичних добавок, що містять вітамін С з фітонутрієнтами.

З 1934 року і до сьогодні торгова марка NUTRILITE вбачає своє завдання у заповненні прогалин у раціоні кожного споживача, аби всі ми могли залишатися здоровими та активними [10].

Список літератури:

1. Вітаміни групи В – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.esc.lviv.ua/vitaminy-hrupy-v/>.
2. Вітаміни та речовини, що помилково називають вітамінами – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lifebio.wiki/%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BD_%D1%81.
3. Історія Виникнення вітаміну С – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: medprosvita.com.ua/istoriya-viniknennya-vitaminu/.
4. Лашко Н.П., Ткачук О.В. Хімія харчових добавок та вітамінів: Навчально-методичний посібник для студентів ІV курсу біологічного факультету спеціальності «Хімія» / Н.П. Лашко, О.В. Ткачук. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – 127 с.
5. Медичний словник та медична термінологія – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medterms.com.ua/publ/medichni_termini_na_literu_v/vitamin_c/3-1-0-1434.
6. Сабадишин Р.О., Бухальська С.Є. Медична біологія. Підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації / Р.О. Сабадишин, С.Є. Бухальська. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 368 с.
7. Смирнов М.И. Витамины / М.И. Смирнов. – М.: «Медицина», 1974. – 156 с.
8. Тюренкова И.Н. Растительные источники витаминов / И.Н. Тюренкова. – Волгоград, 1999. – 45 с.
9. Холл Дж.Н., Мур С., Харпер С.Б., Лінч Дж.У. Глобальне розмаїття споживання фруктів та овочів / Дж.Н. Холл, С. Мур, С.Б. Харпер, Дж.У. Лінч // Американський журнал профілактичної медицини. – 2009 р. – № 36(5). – С. 402-409.
10. Чому дієтична добавка «Nutrilite» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nutrillite.ua/uk_ua/supplements.html#%D1%87%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%B4%D1%96%D1%94%D1%82%D0%B8.
11. Vitamin C helps genes to kill off cells that would cause cancer – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.newscientist.com/article/2144410-vitamin-c-helps-genes-to-kill-off-cells-that-would-cause-cancer/>.

Шульга О.К., Петухова Т.А., Моисеева А.Н., Рижих А.С.

Славянский химико-механический техникум

МАРКЕР ОБЩЕГО СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА – ВИТАМИН «С»

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические вопросы о значении витамина С в жизнедеятельности человека, его фармакологическом действии, содержании в продуктах растительного и животного происхождения; практически исследованы свойства аскорбиновой кислоты и содержание ее в продуктах питания, в частности, в цедре и сока лимона, лекарственных средствах (аскорбиновая кислота – таблетки, драже) и диетических добавках, в частности (витамин С плюс, «Nutrilite»).

Ключевые слова: здоровье, витамин С, аскорбиновая кислота, продукты питания, заболевания, диетические добавки, торговая марка NUTRILITE.

Shulga O.K., Petukhova T.A., Moiseyeva A.M., Ryzhykh A.S.

Slovyansk Chemical and Mechanical Technical School

VITAMIN «C» IS THE MARKER OF THE GENERAL STATE OF HUMAN HEALTH

Summary

The article generalizes theoretical questions about the value of vitamin C in human life, its pharmacological action, content in products of plant and animal origin; the properties of ascorbic acid and its content in food (in particular, in pepper and lemon juice), medicinal products (ascorbic acid, tablets, dragees) and dietary supplements (vitamin C plus, «Nutrilite») are practically researched.

Keywords: health, vitamin C, ascorbic acid, foods, diseases, dietary supplements, NUTRILITE trademark.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.015.3:005.32

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Войцеховська О.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

Статтю присвячено проблематиці визначення та дослідження мотивації навчально-професійної діяльності студентів вищих навчальних закладів. Проаналізовано ряд вітчизняних та зарубіжних теоретичних концепцій формування навчально-професійної мотивації. Виокремлено систему факторів, якими визначається мотивація навчально-професійної діяльності студентів ВНЗ. Зосереджено увагу на необхідності розробки відповідних процедур управління навчально-професійною діяльністю студента через цілеспрямований мотиваційний вплив.

Ключові слова: мотивація, мотивація навчальної діяльності, фактори мотивації навчально-професійної діяльності, професійна самосвідомість, вища освіта.

Постановка проблеми. У контексті формування мотивів у процесі навчання студентів ВНЗ неодмінно виникає питання про те, які саме мотиви слід формувати. Це не просто питання пошуку та відбору того чи іншого окремо взятого мотиву з метою його формування, а визначення оптимальної структури мотиваційної сфери студента.

Проблема професійної мотивації в даний час набуває особливого значення. Саме в ній специфічним чином висвічуються основні моменти взаємодії індивіда і суспільства, в якому освітній процес набуває пріоритетного значення. Вища професійна освіта є фундаментальною складовою цілісної системи безперервної професійної освіти в сучасних умовах жорсткої конкуренції на ринку праці. Актуальність цієї проблеми посилюється в умовах системної суспільної кризи. Окрім цього, сучасні умови вступу до ВНЗ інколи призводять до несвідомого і несамостійного вибору фаху молоді людиною. Тому процес формування професійної мотивації потребує корекції, управління та інтенсифікації педагогами, батьками, керівниками навчальних закладів і суспільством у цілому.

Аналіз дослідження проблеми. Навчальна мотивація як компонент навчальної діяльності досліджувалася у таких напрямках: онтогенетичному (В. Асєєв, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Скрипченко); діяльнісному (М. Алексєєва, Н. Зубалій, А. Маркова, М. Матюхіна, Т. Матіс); дидактичному (Ю. Бабанський, М. Данилов, А. Кузьмінський, Я. Лернер, А. Омельяненко, М. Скаткін, О. Савченко, Г. Щукіна).

Питання мотивації діяльності студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі при застосуванні різних навчальних завдань досліджують В. Білоус, Л. Горюнова, С. Занюк, В. Козаков, О. Коваленко, Л. Орбан-Лембрій, А. Цимбалюк і С. Цимбалюк, Є. Шматков та ін.

Мотиваційному аспекту приділяли також увагу С. Л. Рубінштейн, Є. Ільїн, Г. Крайг, І. Кон, Л. І. Божович, О. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, В. С. Мерлін, В. О. Сухомлинський, М. І. Алексєєва, І. О. Зимня, І. О. Синиця, О. В. Карпова та інші.

Мета статті. Навчально-професійна мотивація виступає як внутрішній рушійний чинник розвитку професійної освіченості, культури особистості та її успішної самореалізації, тому метою статті є системно-структурний аналіз концептуальних засад формування професійної мотивації і самовизначення студентів.

Виклад основного матеріалу. Студентський вік припадає на період юності, коли у людини виникає проблема вибору життєвих цінностей. Навчально-професійна діяльність, щоб стати ефективною, повинна включитися в цей процес самовизначення, набути особистісного життєвого сенсу, який поєднує розум, почуття і волю та виявляється в спрямуванні творчої пізнавальної активності на життєве самовизначення і професійне самоствердження, оволодіння професією і розвиток своїх потенційних можливостей.

Поняття «мотив» тісно пов'язане з такими поняттями як «мета (ціль)» та «потреба». Разом вони входять до «мотиваційної сфери» особистості. В психологічній літературі цей термін охоплює всі види спонук: потреби, інтереси, цілі, стимули, мотиви, нахили, настанови.

Навчальна мотивація розглядається дослідниками як окремий вид мотивації, включений у певну діяльність – в нашому випадку – навчально-професійну. Відповідно в структурі навчальної мотивації великого значення набувають професійні мотиви. Тому вважаємо за доцільне розглядати мотивацію учіння у рамках вищої професійної освіти як навчально-професійну мотивацію.

Під мотивами професійної діяльності розуміється усвідомлення предметів актуальних потреб особистості (одержання вищої освіти, саморозвитку, самопізнання, професійного розвитку, підвищення соціального статусу і т. д.), що задовольняються за допомогою виконання навчальних завдань і спонукають до вивчення майбутньої професійної діяльності [6].

Представники концепції професійної самосвідомості молоді (А. В. Поляков, С. Н. Чистякова, та Л. Хабаєва та ін.) вважають, що професійне самовизначення, професійний розвиток особистості на всіх етапах навчання здійснюється

за допомогою процедур самоаналізу поведінки, психологічних властивостей особистості, свідомої постановки питань професійного розвитку, кар'єрного розвитку у майбутній професійній діяльності тощо.

Позитивна мотивація навчально-професійної діяльності сприяє розвитку особистості студента, визначає не тільки напрям, але і способи реалізації різних форм навчальної діяльності, розвиває емоційно-вольову сферу, яка виступає як значима детермінація факторів, що обумовлюють ефективність та специфіку навчальної діяльності в кожен інтервал часу.

А. К. Маркова виділяє два типи стратегій дослідження мотивації: 1) вивчення впливу мотивації на діяльність, зміна діяльності в залежності від актуалізації у студента різних мотивів; 2) вивчення впливу діяльності на становлення мотиваційної сфери.

Під впливом мотивації формується світоглядна позиція особистості, поведінкові реакції, внутрішній емоціональний стан, який впливає на уявлення людини не лише про навколишній світ, а і на власний внутрішній світ, на адекватну оцінку ситуації і адекватне її сприйняття.

Експериментально доведено [3], що позитивна професійна мотивація може виступати чинником компенсації недостатності спеціальних здібностей, а негативна мотивація не заповнюється навіть високим рівнем їхнього розвитку. На думку Р. Стернберга, який довгий час вивчав можливість прогнозування успіху в різних видах діяльності (навчальної, професійної) за допомогою тестів інтелекту, мотивація є кращим предиктором успіху, ніж інтелект. Він пов'язував це з тим, що люди в рамках певного середовища зазвичай виявляють досить малий діапазон здібностей порівняно із діапазоном мотивації.

Мотивація навчально-професійної діяльності визначається рядом специфічних факторів: характером системи освіти; організацією педагогічного процесу у ВНЗ; особливостями студента (рід, вік, рівень інтелектуального розвитку і здібностей, рівень домагань, самооцінка, характер взаємодії з іншими студентами тощо); особистісними особливостями викладача і передусім системою його стосунків зі студентами та ставленням до педагогічної діяльності; специфікою навчального предмету І. О. Зимня [4].

Важливо зазначити, що мотивація навчально-професійної діяльності є полімотивованою, оскільки активність студента має різні джерела. Прийнято виділяти три види джерел активності: внутрішні, зовнішні, особистісні.

При зовнішній мотивації у студентів виявляється споживацьке ставлення до учіння, навчальний матеріал засвоюється (запам'ятовується) для близької цілі (відповісти на семінарі, скласти залік) і після відтворення швидко забувається. При внутрішній мотивації навчально-професійної діяльності у студента на першому місці – професійні та пізнавальні інтереси.

Серед названих джерел активності, що мотивують навчально-професійну діяльність, особливе місце займають особистісні джерела. До їх числа відносяться інтереси, потреби, установки, еталони і стереотипи та інші, які обумовлюють прагнення до самовдосконалення, самоствер-

дження і самореалізації в навчально-професійній і інших видах діяльності.

У вищій школі, на думку науковців, педагогів-дослідників, доцільні такі організаційно-педагогічні умови, які сприяють формуванню мотивації навчальної активності студентів: вивчення професійної мотивації майбутніх спеціалістів; професійна спрямованість викладання фундаментальних дисциплін; орієнтація студентів на оволодіння змістом, формами, засобами і способами майбутньої професійної діяльності; дотримання принципів зв'язку теорії і практики, єдності навчання і виховання, послідовного моделювання у навчанні цілісного змісту професійної діяльності спеціаліста; забезпечення навчально-методичною, довідковою і науковою літературою, сучасною технікою; організація самостійної роботи студентів, що сприяє озброєнню їх раціональними прийомами розумової і навчальної діяльності.

Сьогодні діяльність кожного викладача повинна оцінюватися не лише з боку його педагогічної майстерності, але й з боку його вміння формувати та стимулювати творчу діяльність студентів, вміння допомогти спрямувати діяльність студента в потрібний йому бік.

Як зазначають автори С. Єрохін, Ю. Нікітін та І. Нікітіна, структурними компонентами професійної мотивації є мотивація ініціації (спонукає до діяльності); мотивація селекції (сприяє вибору мети); мотивація реалізації (забезпечує регулювання, контроль реалізації виконання відповідної дії); мотивація постреалізації (уможливорює завершення виконання дії і спонукання до іншої) [2].

О. В. Карпова у дослідженні мотиваційної сфери особистості у навчальній діяльності запропонувала розглядати її як інтегративний ефект взаємодії двох основних категорій детермінант – загальних і специфічних. Загальна категорія складається із детермінант власне особистісного плану (ступеня організації структури особистості та її мотиваційної сфери); специфічна категорія містить чинники діяльнісного плану: основні характеристики змісту і структури навчальної діяльності, умови її організації. Мотиваційну сферу особистості у навчальній діяльності, на думку О. В. Карпової, організовано на основі структурно-рівневого принципу, що створює ієрархію п'яти основних рівнів: метасистемного, системного, субсистемного, компонентного і елементного. На метасистемному рівні знаходяться власне особистісні витвори, тобто складові тієї метасистеми (особистості), до якої включено мотиваційну сферу. Системний рівень створюють всі організовані в єдине ціле мотиваційні чинники. Субсистемний рівень мотивації являє собою організацію основних мотиваційних підсистем, кожна з яких є синтезом якісно гомогенних і функціонально подібних мотивів. На компонентному рівні локалізовано окремі мотиви особистості, а на елементному – витвори, які є об'єктивно необхідними для формування мотивів, але тільки їх самих недостатньо для цього.

На думку А. К. Маркової, можна виділити пізнавальні та соціальні мотиви. До пізнавальних мотивів відносяться власний розвиток у процесі навчання, діяльність разом з іншими і задля інших, пізнання нового, невідомого; до соціальних – розуміння необхідності навчання для по-

дальшого життя, процес навчання як можливість спілкування, схвалення з боку значущих людей. Вони є цілком природними і корисними в навчальній процесі, хоч їх не можна віднести повністю до внутрішніх форм навчальної мотивації. А. К. Марковою підкреслюється, що пізнавальні та соціальні мотиви можуть мати різні рівні.

У педагогічній психології використовують класифікацію навчальних мотивів з точки зору їхнього особистісного значення та функції, яку вони виконують у системі навчальної мотивації. Виділяють мотиви змістоутворювальні, які є не лише спонукачами діяльності, але й додають їй особистісного смислу, і мотиви-стимули, які діють паралельно з першими і служать додатковими спонукачами.

Є. П. Ільїн [5] наводить класифікацію П. М. Якобсона, який виділяє декілька типів мотивації, пов'язаних із результатами навчання:

1) мотивація, яку умовно можна визначити як «негативну», – спонуки школяра або студента, викликані усвідомленням певних незручностей і неприємностей, які можуть виникнути, якщо він не буде вчитися (докори з боку батьків, вчителів, однокласників). Така мотивація не призводить до успішних результатів навчання;

2) мотивація, яка має «позитивний» характер, але також пов'язана з мотивами, які сформовано не в самій діяльності. Ця мотивація виступає у двох формах. В одному випадку така позитивна мотивація визначається вагомими для особистості соціальними прагненнями (почуття обов'язку перед близькими). Інша форма мотивації визначається вузькоособистісними мотивами: схвалення з боку оточуючих, шляхи досягнення особистісного благополуччя;

3) мотивація, яка лежить в основі навчальної діяльності (мотивація, безпосередньо пов'язана з цілями навчання, задоволенням допитливості, переборенням перешкод, інтелектуальною активністю).

В. О. Якунін [8] наводить дані В. І. Шкуркіна, який виходить із положення про те, що в основі навчальної мотивації лежать різного роду потреби, стосовно яких мотиви виконують експліцитну, репрезентативну функцію. Існує декілька видів основних потреб особистості, що визначають перебіг і результат тієї або іншої активності. До них відносяться пізнавальні потреби, потреби досягнення, афіліації, домінування, спілкування. Мотиви, за допомогою яких репрезентуються основні потреби, становлять такий перелік: професійні, пізнавальні, мотиви творчих досягнень, широкі соціальні мотиви, мотиви соціально-психологічного плану і особистого престижу.

В. Я. Кікоть і В. О. Якунін розділяють цілі навчання і цілі вчення. Перші є заданими ззовні й виявляють суспільні запити й цінності, які відносно студентів є зовнішніми. Останні визначаються індивідуальними потребами, що сформувалися на підставі їхнього попереднього досвіду. Обидві цілі можуть збігатися лише в ідеальному випадку, коли перші відтворюють себе в структурі індивідуальних мотивів. О. Б. Збанацькою було встановлено, що основою індивідуальних стилів навчальної діяльності студентів з високою академічною успішністю виступають безумовно особистісні характеристики, а саме: методичність та інтелектуальна

гнучкість засвоєння навчальної інформації; інтернальність; високий рівень самовідношення особистості, послідовність, регулярність планування та виконання навчальних дій. Разом із тим на формування стилю навчання впливає і високий рівень пізнавальної мотивації, мотивації досягнення і орієнтації на кінцевий результат.

У дослідженнях С. І. Кучмієвої показано, що позитивно на процес професійної підготовки впливають мотиви, які базуються на інтересі до професії, мотиви розвитку особистості й навчально-пізнавальні мотиви, негативно впливають просоціальні й інфантильні мотиви. Групи матеріальних і соціальних мотивів можуть мати як позитивний, так і негативний вплив. Недостатній рівень професійної підготовки випускників вузів багато в чому детермінований порівняно невисоким рівнем мотивації студентів, основаної на інтересі до професії й розвитку особистості, що пов'язано з домінуванням мотивів, які акцентують увагу студентів на передбачуваних матеріальних і соціальних перевагах обраної професії.

Для забезпечення стійкої професійної мотивації студентів-фахівців як соціопсихологічні умови визначено формування (і підтримування) прагнень студентів виявити свої можливості та ствердити себе у навчально-професійній діяльності [3]. З цією метою можна застосувати: детальне ознайомлення з майбутньою професійною діяльністю та її суспільною значущістю, із сучасними вимогами, передбаченими до знань, умінь і якостей особистості фахівця; створення уявлень про модель особистості успішного професіонала з обраного фаху, усвідомлення ближніх і перспективних цілей професійного навчання; розвиток позитивної «Я-концепції» та адекватної професійної самооцінки студента; формування ціннісних орієнтацій; вироблення у студентів потреб і умінь самостійно працювати з різними джерелами інформації, оволодівати інформаційними технологіями і творчо застосовувати знання на практиці; забезпечення умов для самопізнання, самовдосконалення; підтримання допитливості й «пізнавального» психологічного клімату в студентській академічній групі [5]. Як наслідок, у студентів формується життєва часова перспектива, ідентифікація з успішною професійною моделлю фахівця, уявлення про себе в майбутньому в ролі відповідального виконавця професійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Сучасне суспільство ставить перед випускником ВНЗу високі вимоги, серед яких важливе місце займають професіоналізм, соціальна активність і творчий підхід до виконання робочих завдань. Процес вдосконалення підготовки майбутніх фахівців в умовах сучасної освіти досить складний та обумовлений декількома важливими факторами. Один із них – адекватність мотивації навчальної діяльності студентів цілям і завданням освітньої системи у ВНЗ.

Психолого-акмеологічна стратегія сучасної системи вищої освіти полягає в тому, щоб забезпечити посилення професійної мотивації і професійної діяльності майбутнього спеціаліста, стимулювання творчого потенціалу, розвиток інтелектуальних, емоційних, вольових і духовних якостей, диференціацію «Я-концепції», поглиблене осмислення і переосмислення ним вітчиз-

няного і зарубіжного досвіду, його творче перетворення й адаптацію до нових умов.

Отже, навчально-професійна мотивація визначається рядом факторів, специфічних для цієї діяльності в рамках якої вона існує: самою системою освіти, освітньою установою (тип навчаль-

ного закладу, його профіль, популярність тощо); особливостями організації навчального процесу; суб'єктивними особливостями самих студентів; особливостями педагогів і їхніх стосунків зі студентами, ставлення до справи, і, нарешті, специфікою самого начального предмета.

Список літератури:

1. Бадмаева Н. Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей [Текст]: моногр. / Н. Ц. Бадмаева. Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2004. – 280 с.
2. Єрохін С. А. Концепція професійної мотивації студентів як фактору конкурентності на ринку праці / Єрохін С. А., Нікітін Ю. В., Нікітіна І. В. // Юридична наука. – 2011. – № 1. – С. 20-28.
3. Занюк С. С. Психологія мотивації: Навчальний посібник / С. С. Занюк. – К.: Вид. «Либідь», 2002. – 304 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология [Текст] / И. А. Зимняя. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
5. Ильин Е. И. Мотивация и мотивы / Е. И. Ильин. – СПб: Питер, 2003. – 512 с.
6. Кочарян О. С. К 75 Структура мотивації навчальної діяльності студентів [Текст]: навч. посіб. / О. С. Кочарян, Є. В. Фролова, В. М. Павленко. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т», 2011. – 40 с.
7. Карпова Е. В. Структура и генезис мотивационной сферы личности в учебной деятельности: автореф. Дис. д-ра психол. наук: 19.00.07 / Карпова Елена Викторовна; ГОУВПО Ярославск. гос. пед. ун-т. – Ярославль, 2009. – 51 с.
8. Якунин В. А. Педагогическая психология: Учеб. пособ. / 2-е изд. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000. – 349 с.

Войцеховская О.В.

Национальный университет «Львовская политехника»

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена проблематике определения и исследования мотивации учебно-профессиональной деятельности студентов высших учебных заведений. Проанализирован ряд отечественных и зарубежных теоретических концепций формирования учебно-профессиональной мотивации. Выделены факторы, которыми определяется мотивация учебно-профессиональной деятельности студентов вуза. Сосредоточено внимание на необходимости разработки соответствующих процедур управления учебно-профессиональной деятельностью студента через целенаправленное мотивационное воздействие.

Ключевые слова: мотивация, мотивация учебной деятельности, факторы мотивации учебно-профессиональной деятельности, высшее образование, профессиональное самосознание.

Voytsekhovska O.V.

National University «Lviv Polytechnic»

THE PROBLEMS OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL MOTIVATION OF THE STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary

The article is devoted to the problems of definition and research of motivation of educational and professional activity of the students of higher educational institutions. A number of native and foreign theoretical conceptions of the formation of educational and professional motivations are analyzed. The system of factors is distinguished and it determines the motivation of educational and professional activity of the students of higher educational institutions. The attention is focused on the need to develop appropriate procedures for managing students' educational and professional activities through the purposeful motivational influence.

Keywords: motivation, motivation of educational activity, factors of motivation of educational and professional activity, professional consciousness, higher education.

УДК 373.2.011.3-051:[159.925+129.942.5]

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Грузинська І.М.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розглядається особливості вияву емоційного інтелекту майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу. Обґрунтовано поняття емоційного інтелекту та його структура. Виділено та проаналізовано рівень емоційного інтелекту відповідно у студентів 1, 4 та 5 курсів. Підібрано психодіагностичний інструментарій для з'ясування рівня розвитку емоційного інтелекту. Висвітлено результати проведеного дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту та його компонентів.

Ключові слова: діагностика, емоційний інтелект, модель емоційного інтелекту, емоції.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства в умовах соціальних, економічних, політичних, культурних перетворень, перед молоддю стоять завдання пов'язані з розвитком особистісної рефлексії й самосвідомості, професійним становленням, з гострою потребою у спілкуванні й глибоких емоційно-насичених міжособистісних стосунках (дружні, любовні взаємини). Одним з чинників, що сприяє встановленню та підтримці глибоких та довірливих стосунків є емоційний інтелект, він у свою чергу поєднує у собі здібності особистості до ефективного спілкування за рахунок розуміння емоційних станів та провів як власних, так і оточуючих людей та уміння враховувати їх у взаємодії з іншими, що сприятиме високоефективному виконанню ним професійних функцій та обов'язків.

На разі у вітчизняній та закордонній психології спостерігається зростання інтересу до вивчення емоційного інтелекту. Сучасні психологічні дослідження розглядають різні боки емоційного інтелекту: проблеми вимірювання та застосування на практиці, взаємозв'язок з лідерством, значення у професійній діяльності, конструкт, що спроможний будувати взаємини на основі розуміння емоцій та почуттів (власних та оточуючих).

Проте, не зважаючи на це, багато поставлених питань залишаються відкритими. Зокрема, це стосується особливостей емоційного інтелекту у майбутніх вихователів. Отже, проблема, є актуальною у декількох аспектах: теоретичному, оскільки вона, як зазначалось вище, є недостатньо розробленою у цьому аспекті; соціальному, оскільки людська цивілізація може опинитись у стані саморуйнування, у разі, якщо й надалі емоції будуть розглядатись як протилежні розуму, як такі, що є недоступними свідомому контролю і регулюванню; педагогічному, якщо на підставі експериментального вивчення особливостей перебігу емоційних процесів і станів та стійких властивостей особистості не будуть розроблені науково обґрунтовані підходи до цілеспрямованого формування в процесі навчання та виховання емоційної розумності суб'єктів вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що в сучасній психологічній науці спостерігається зростання досліджень, які зачіпають проблеми розвитку емоційної сфери особистості. Найчастіше, науковці звертають увагу на вивчення вікових особливостей емоційної сфери (Ю. Давидова, О. Запорожець, І. Павлова), прояв

та роль окремих емоцій (О. Захаров, Ф. Зімбардо, Ю. Орлов), вплив емоцій на успішність діяльності (Л. Аболін, В. Зарицька, В. Семиченко, О. Чебикін), дослідження емоційної сфери представників різних професій (Т. Зайчикова, Ю. Жогно, Л. Нікіфорова).

Перша та найбільш відома модель емоційного інтелекту була розроблена Пітером Селовеєм та Джоном Мейером в 1990 році XX сторіччя. Ними ж був введений термін «емоційний інтелект» (ЕІ). Так розробники концепції визначили емоційний інтелект як здатність відстежувати власні та чужі почуття та емоції, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для того, щоб спрямовувати своє мислення та дії [9]. А також вони пишуть що це є ланка, яка допомагає бачити взаємини на основі розуміння емоцій та почуттів, вибудовувати лінію поведінки в потрібному руслі, що в свою чергу призводить до максимально комфортного співіснування в соціумі та допомагає домагатися поставлених цілей. Тобто сприяє комунікації [10].

Д. Гоулман у праці «Емоційний інтелект» [4] визначає ЕІ як сукупність факторів, які дозволяють особистості відчувати, мотивувати себе, регулювати настрій, контролювати імпульсивні прояви, утримуватися від фрустрації й таким чином досягати успіху в повсякденному житті.

Р. Бар-Он каже, що емоційний інтелект – це сукупність емоційних, особистих та соціальних здібностей, які впливають на загальну здатність ефективно справлятися з вимогами та тиском навколишнього середовища (цит. за [2]).

Емоційний інтелект за О. І. Власовою – це емоційно-когнітивна здатність, яка полягає в емоційній сензитивності, обізнаності та здатності до управління емоціями, які дозволяють людині контролювати почуття психічного здоров'я, душевну гармонію та високу якість особистого життя (цит. за [3]).

Інші [1] стверджують, що емоційний інтелект – це форма виявлення позитивного ставлення людини до світу (оцінювання його як такого де людина може здійснювати успішну життєдіяльність); до інших людей (що заслуговують доброзичливе ставлення); до себе (який здатен самостійно визначати цілі власної життєдіяльності, активно їх здійснювати та гідний самоповаги). Також розглядають як здатність діяти з внутрішнім середовищем своїх почуттів та бажань [7, 5], або як здатність до розуміння своїх та чужих емоцій та до управління ними.

Сьогодні попри певні розбіжності у розумінні феномену емоційного інтелекту, вчені зійшлися на думці, що це – перш за все, здатність до пізнання, розуміння та управління емоціями, як власними, так і інших людей [12].

Таким чином можна стверджувати, що загальною рисою всіх існуючих підходів до розуміння емоційного інтелекту є визначення його як конструкта з подвійною природою, який пов'язаний як з когнітивними здібностями так і з особистісними характеристиками. У психологічній науці емоційний інтелект описують декілька теорій, які представляють наступні моделі:

1. В моделі здібностей (підхід П. Селовея і Дж. Карузо) емоційний інтелект трактується як перетин емоцій та пізнання, тобто як когнітивна здібність [11].

2. Змішана модель емоційний інтелект розглядає через сукупність когнітивних, особистісних та мотиваційно-вольових рис, характеристик самосвідомості та соціальних навичок, які сприяють тісному взаємозв'язку з адаптацією до реального життя та з процесами подолання стресу.

Історично найбільший вплив на цю групу концепцій здійснили когнітивні теорії емоцій, з одного боку, і позитивна психологія, – з іншого. Представниками теорій даної моделі є Д. Гоулман [4], Р. Бар-Он, Д. Люсін [2, 7].

3. Модель емоційного інтелекту або емоційної самоефективності К.В. Петридіса та Е. Фернхема представлена її авторами як модель характеристик/рис [13]. Петридіс і Ферхнем, описуючи емоційний інтелект, використовують не тільки набір здібностей, запропонованих відомими дослідниками проблеми Мейером і Селовеєм, а також пропонують враховувати його диспозиційні компоненти. Як і традиційні риси особистості емоційний інтелект репрезентує стиль поведінки та досвіду, який носить контекстуалізований характер. Автори диспозиційної моделі емоційного інтелекту визнають суб'єктивність емоційного досвіду особистості.

Аналіз складових моделі дозволяє зауважити, що за своїм змістом вона близька до змішаних моделей інтелекту, адже включає окрім особистісних характеристик і когнітивні здібності.

Однією з найбільш відомих і визнаних моделей емоційного інтелекту є концепція Д. Люсіна, яку ми у своєму дослідженні будемо використовувати як структуру емоційного інтелекту.

Д.В. Люсін пропонується двокомпонентна структура емоційного інтелекту як здатності до розуміння своїх і чужих емоцій, управління ними. Автор вводить поняття внутрішньоособистісного та міжособистісного емоційного інтелекту. Міжособистісний емоційний інтелект – розуміння емоцій інших людей і управління ними. Внутрішньоособистісний емоційний інтелект – розуміння власних емоцій та управління ними. Оскільки і здатність до розуміння емоцій, і здатність до управління емоціями можуть бути спрямовані на власні емоції і емоції інших людей, на думку Д.В. Люсіна, можна говорити про внутрішньоособистісний та міжособистісний емоційний інтелект, які хоча й припускають актуалізацію різних когнітивних процесів, але повинні бути взаємопов'язаними. В якості факторів, що визначають розвиток емоційного інтелекту, називаються

особливості емоційності, когнітивні здібності, уявлення про емоції [7].

Тому ми схилиємося до думки автора, що емоційний інтелект являє собою конструкт, що має двоїсту природу. З одного боку, цей конструкт пов'язаний з когнітивними здібностями, а з другого боку – з особистісними характеристиками, які більш-менш прямо впливають на його рівень й індивідуальні особливості.

Перше детальне обґрунтування важливості емоційного інтелекту у житті людини виклав у своїй праці «Емоційний інтелект: чому він значить більше ніж IQ» Д. Гоулман [4]. Згодом з'явилась велика кількість досліджень, що підтверджують значущість емоційного інтелекту, зокрема, і в юнацькому віці. Науковцями доведено, що високі показники емоційного інтелекту позитивно позначаються на фізичному та психічному благополуччі людини (С. Андерсон, О. А. Бакаленко, Г. Березюк, М. А. Бреккет, Р. М. Ворнер, Ф. П. Дін, В. Петридіс, Дж. Сіаррочі, В. Ю. Стрельников, Л. С. Тараєвська, Дж. Р. Трінідад, Е. Фернхем, О. Філатова, І. Філіппова та ін.); успішності життєдіяльності особистості (Д. Гоулман, Х. Вейзингер, С. Б. Вольф, К. Коган, Р. К. Купер, А. Саваф, та ін.); освітньому процесі (О. А. Айгунова, Е. Аронсон, О. В. Сгорова, В. Зелюк, І. О. Калініченко, В. Ф. Калошин, Л. А. Києнко-Романюк, В. А. Кулганов, М. О. Манойлова, Л. Московець, О. О. Новак, А. В. Подорожня, Н. Н. Самуйлова, Т. І. Солодкова, Є. Штонда та ін.); процесі міжособистісної взаємодії та соціалізації в цілому (І. Ф. Аршава, С. А. Богомаз, Е. Власова, Ю. В. Давидова, О. В. Ерохіна, Н. В. Коврига, Т. М. Кумскова, Д. Люсін, М. Манойлова, В. В. Овсянникова, Т. А. Панкова, Т. П. Шемякіна, Г. В. Юсупова та ін.); пов'язані з лідерськими, управлінськими якостями (Дж. Барлінг, Т. П. Березовська, О. В. Белоконь, Д. Д. Гастелло, А. Гордон, Д. Гоулман, А. Діаз, І. О. Сгоров, В. М. Єрмаков, Е. Келовеї, Дж. Каур, Т. С. Князева, Р. О. Кудрін, Т. А. Панкова, А. С. Петровська, Ф. Слейтер, І. С. Степанов та ін.); адаптаційним потенціалом (Р. Бар-Он, М. А. Бреккет, С. П. Дерев'янка та ін.); є передумовою розвитку моральності, детермінантою емоційного самоконтролю і т. ін. (І. Ф. Аршава, Н. В. Греса, В. І. Житарюк, М. А. Кузнецов, Т. А. Пашко, Ю. Г. Черножук та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спеціальних досліджень психолого-дидактичних чинників розвитку емоційного інтелекту майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу не проводилось, тоді як їх виявлення особливостей цього процесу сприятиме пошуку ефективних шляхів цілеспрямованого формування даного феномену в контексті підвищення якості фахової підготовки.

Метою статті є встановлення особливостей вияву емоційного інтелекту майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу шляхом використання опитувальника «Емоційний інтелект» Д.В. Люсіна (ЕмІн).

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою нашого дослідження було вивчення особливостей емоційного інтелекту у студентів, майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. У експериментальному дослідженні

взяли участь 200 осіб. Дослідження проводилося серед студентів 1 (у кількості 67 осіб), 4 (у кількості 66 осіб), 5 (у кількості 67 осіб) курсів ВНЗ України. Були залучені представники Київського університету ім. Бориса Грінченка та Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Для реалізації поставленої мети нами був використаний опитувальник «Емоційний інтелект» Д.В. Люсіна – ЕмІн [8].

Нагадаємо, що в основі опитувальника ЕмІн Д.В. Люсіна лежить уявлення про емоційний інтелект як про змішаний конструкт, який поєднує у собі когнітивні здібності та особистісні характеристики (зацікавленість до внутрішнього світу людей, схильність до психологічного аналізу поведінки тощо). Автор трактує емоційний інтелект як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними. У структурі емоційного інтелекту Д.В. Люсін виділяє міжособистісний емоційний інтелект (МЕІ) – розуміння емоцій інших людей та управління ними, а також внутрішньо-особистісний емоційний інтелект (ВЕІ) – розуміння власних емоцій та управління ними. Опитувальник ЕмІн складається з п'яти субшкал: дві субшкали вимірюють різні аспекти МЕІ і три субшкали вимірюють різні аспекти ВЕІ:

МР «міжособистісне розуміння» – розуміння чужих емоцій; здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та/або інтуїтивно; чутливість до зовнішніх станів інших людей;

МУ «міжособистісне управління» – управління чужими емоціями; здатність викликати у інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій;

ВР «внутрішньо-особистісне розуміння» – розуміння власних емоцій; здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального описання;

ВУ «внутрішньо-особистісне управління» – управління власними емоціями; здатність та потреба керувати власними емоціями, викликати та підтримувати бажані емоції та тримати під контролем небажані;

ВЕ «внутрішня експресія» – контроль експресії; здатність контролювати зовнішні прояви власних емоцій.

Значення за шкалами МЕІ та ВЕІ отримуються шляхом обчислення суми відповідних субшкал:

$$MEI = MP + MU$$

$$VEI = VR + VU + VE$$

Окремо також обчислюються значення шкал «розуміння емоцій» та «управління емоціями» шляхом складання показників відповідних шкал:

$$PE = MP + VR$$

$$UE = MU + VU + VE$$

Опитувальник містить 46 тверджень. Бланк відповідей має такі варіанти для оцінки тверджень: «зовсім згоден», «зовсім не згоден», «переважно згоден», «переважно не згоден». Результат підраховується за допомогою ключа. Отримані показники дозволяють визначити такі

рівні емоційного інтелекту та його складових: «дуже високий», «високий», «середній», «низький», «дуже низький».

Проведене дослідження з використанням опитувальника ЕмІн дозволило встановити як інтегративний показник емоційного інтелекту, так і рівні вираженості окремих його складових у майбутніх вихователів.

Отримані дані діагностики інтегративного показника емоційного інтелекту з використанням ЕмІн Д.В. Люсіна свідчать про те, що лише у 1.5% опитаних був діагностований дуже високий рівень емоційного інтелекту, високий – у 10.5%. Велика кількість досліджуваних – 31% – мають середній рівень розвитку емоційного інтелекту та – 31% – мають низький рівень розвитку емоційного інтелекту. Значній частині молоді притаманий дуже низький (27%) рівень емоційного інтелекту. Середній показник емоційного інтелекту – 78.37 бали, що відповідає низькому рівню. Подібні значення спостерігаємо і по окремим шкалам. Так, середні показники міжособистісного інтелекту становлять відповідно – 40,1 бали, що відповідає середньому рівню та внутрішньо-особистісного інтелекту – 37,9 бали, що відповідає низькому рівню. Такі низькі показники свідчать про не достатній розвиток емоційного інтелекту у студентів та розуміння своїх емоцій та емоцій оточуючих, а також управління ними.

Щодо уміння управляти емоціями, то їх середній показник трішки більший ніж у здатності розуміти емоції, відповідно – МУ (18,2), що відповідає середньому рівню, та МР (21,8), що відповідає низькому рівню.

Ступінь вираженості окремих складових емоційного інтелекту відповідає низьким значенням. До них відносяться: здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміки, жестикуляції, звучання голосу) та чутливість до внутрішніх станів інших людей; здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, зокрема, знижувати інтенсивність небажаних емоцій; розпізнавання та ідентифікація власних емоцій, розуміння їх причин, можливість вербального описання; здатність і потреба керувати своїми емоціями, викликати в себе та підтримувати бажані емоції та тримати під контролем небажані; здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

Висновки і пропозиції. Отже, результати дослідження з використанням опитувальника ЕмІн засвідчують, що студентам бракує вміння ідентифікувати як власні емоції, так і емоції інших людей; також у них слабо розвинене вміння точно виражати емоції та потреби, що з ними пов'язані; не досить вміло студенти можуть розрізняти точні та неточні, справжні та несправжні вияви почуттів. Потребує вдосконалення і вміння розрізняти емоції, зокрема, й на вербальному рівні, розуміти причинно-наслідкові зв'язки, помічати раптову зміну емоцій, розуміти комплекси почуттів, що є амбівалентними. Отримані результати демонструють недостатнє вміння респондентів бути відкритими для емоцій, свідомо викликати чи навпаки позбуватися певних емоцій, управляти емоційними станами інших людей.

Список літератури:

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 83-95.
2. Bar-On R. Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual / R. Bar On – Toronto: Multi-Health Systems, 1997. – P. 232.
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: моногр. / О.І. Власова. – Київ: Видавничо-поліграф. Центр «Київський університет», 2005. – 308 с.
4. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман; пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. – 478 с.
5. Деревянко С.П. Роль эмоционального интеллекта в процессе социально-психологической адаптации студентов [Текст] / С.П. Деревянко // Инновационные образовательные технологии. – 2007. – № 1 (9). – С. 92-95.
6. Закон України «Про дошкільну освіту»: від 28.09.2017 № 2145-19 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 25.01.2018).
7. Люсин Д.В. Способность к пониманию эмоций: Психометрический и когнитивный аспекты [Текст] / Д.В. Люсин // Социальное познание в эпоху быстрых политических и экономических перемен / Под ред. Г.А. Емельянова – М.: Смысл, 2000. – С. 38-48.
8. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн // Психологическая диагностика. 2006. № 4. С. 3-22.
9. Salovey P., Mayer J., Caruso D. The positive psychology of emotional intelligence // C. Snyder, S. Lopez (Eds.), The handbook of positive psychology. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 159-171.
10. Mayer J.D. Emotional intelligence information: [electronic resource] / J.D. Mayer. – 2005. – Mode of access: http://www.unh.edu/emotional_intelligence.
11. Mayer J.D. Models of emotional intelligence / J.D. Mayer, P. Salovey, D. Caruso, R. Sternberg. Handbook of Intelligence. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – Pp. 396-420.
12. Носенко Е. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості / Е. Носенко // Психологія і суспільство: український науково-економічний та соціально-психологічний часопис. – Тернопіль: Інститут експериментальних систем освіти, 2004. – № 4 – С. 95-109.
13. Petrides K.V. Trait Emotional Intelligence Theory / K.V. Petrides // Industrial and Organizational Psychology. – 2010. – № 3. – Pp. 136-139.

Грузинская И.Н.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности выявления эмоционального интеллекта будущего учителя дошкольного учебного заведения. Обосновано понятие эмоционального интеллекта и его структура. Выделены и анализируется уровень эмоционального интеллекта в соответствии с студентами 1, 4 и 5 курсов. Подобрано психодиагностичный инструментарий для выяснения уровня развития эмоционального интеллекта. Представлены результаты проведенного исследования уровня развития эмоционального интеллекта и его компонентов.

Ключевые слова: диагностика, эмоциональный интеллект, модель эмоционального интеллекта, эмоции.

Hruzynska I.M.

National Pedagogical Dragomanov University

FEATURES OF EXPRESSION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF FUTURE TEACHER OF THE PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary

The article deals with the features of emotional intelligence detection of the future teacher of a preschool educational institution. The concept of emotional intelligence and its structure are substantiated. The level of emotional intelligence according to the students of 1, 4 and 5 courses is allocated and analyzed. A psychodiagnostic toolkit has been selected to find out the level of development of emotional intelligence. The results of the research on the level of development of emotional intelligence and its components are presented.

Keywords: diagnostics, emotional intelligence, model of emotional intelligence, emotions.

УДК 159.922.75

ДО ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Грузинська І.М.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізована проблема діагностування творчої уяви дітей старшого дошкільного віку. Обґрунтована актуальність зазначеної проблеми. Опрацьовані вихідні засади та принципи психодіагностики в аспекті вивчення творчої уяви. Узагальнено прикладні та методичні розробки та на їх основі запропоновано батарею методик діагностування творчої уяви старших дошкільників.

Ключові слова: творча уява, діагностичні методи, старші дошкільники, психодіагностичний інструментарій.

Постановка проблеми. Проблема творчої особистості в ХХІ столітті однозначно домінує за кількістю звернень до предмету вивчення зазначеної проблеми науковцями. Адже сучасне суспільство характеризується переосмисленням ціннісних орієнтирів та пріоритетів людського життя. Відповідно до цього змінюються і цілі освіти, які передбачають формування та розвиток інтелектуально розвинутої та творчої особистості, відкритої до демократичного спілкування та самоактуалізації в умовах формування єдиного світового освітнього простору.

При цьому провідними стають не засвоєння формальних знань і навичок, а гуманність стосунків, свобода самовиявлення, культивування індивідуальності, творча самореалізація особистості та використання нестандартних форм мислення. Трансформація суспільства відбувається за рахунок виховання нового типу особистості, який характеризується творчою активністю, ініціативністю, здатністю приймати нестандартні рішення та бути гнучким до змін в оточенні. Основні характеристики особистості, які є базовими компонентами формування майбутньої креативності, закладаються саме в дошкільному віці. Тому, даний віковий етап є періодом бурхливих інтеграційних процесів психіки та становлення дитячої творчості. При цьому чи не найважливішим компонентом, який видається нам базовим, при формуванні творчої особистості є її творча уява. В той же час, як свідчить досвід численних психолого-педагогічних досліджень, результативність організації планованого розвитку тої чи іншої якості особистості, в тому числі і її творчої уяви безпосередньо залежить від ефективного психологічного діагностування зазначених якостей, оскільки результати такого діагностування є базовим компонентом цілеспрямованої, індивідуалізованої програми розвитку, критерієм для її коригування під час запровадження та надійним підсумком її ефективності в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологія діагностування творчої уяви дошкільників закладена в працях Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Костюка, В.О. Моляко. Ті чи інші аспекти зазначеної проблеми розроблялися Л.В. Артемовою, В.В. Давидовим, Д.Ф. Ніколенком, Ф.І. Фрадкіною та інші.

Концептуальна основа зазначеної проблеми закладена в працях таких психологів, як Л.А. Венгер, М.В. Вовчик-Блакитна, С.І. Волощук, О.М. Дяченко, О.В. Запорожець, С.Л. Кисельова,

С.С. Кулачківська, І.А. Медведєва, М.М. Поддьяков, І.Г. Тітов.

Базові діагностичні методи виявлення особливостей творчої уяви запропоновані О.М. Дяченко, Дж. Гілфордом, О.Є. Кравцовою, В.Т. Кудрявцевим, Р.С. Немовим, Е.П. Торенсом, Г.К. Уразалієвою, Т.В. Чередніковою тощо. В цілому, зазначеним науковцями розроблено достатньо надійний, валідний психодіагностичний інструментарій в аспекті вивчення творчої уяви дошкільників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, потребують додаткового опрацювання проблеми компонування зазначених методів, їх інтегрування та створення батареї методів психодіагностики творчої уяви дошкільників зі співпорівнюваними стандартами обрахування, результати яких можливі для використання при формуванні комплексної програми з активізації творчої уяви старших дошкільників.

Метою статті є аналіз організаційних, методологічних та методичних умов проведення психологічного експерименту, узагальнення напрацьованого методичного забезпечення в аспекті діагностування творчої уяви старших дошкільників, створення на цих засадах оптимального комплексу зазначених методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організаційні аспекти проведення подібних досліджень базуються на висновках досліджень Міжнародної комісії з питань освіти для ХХІ століття (1993 р.), було зазначено, що завдання освіти полягає в можливості усім без винятку проявити свої таланти та творчий потенціал. Тому, одним із першочергових завдань педагогіки та психології є розвиток творчості дитини, починаючи з дошкільного віку та переосмислення змісту діяльності всіх соціальних інститутів, які сприяють формуванню та розвитку конкурентноспроможної особистості, зокрема, починаючи із дошкільних навчальних закладів, у яких закладаються основи для розвитку творчого потенціалу і зокрема, розвитку творчої уяви, як її основи [8].

Плануючи, організовуючи та здійснюючи наше психологічне дослідження ми керувалися нормами чинного законодавства, і, в першу чергу, положеннями Конституції України, зокрема такими, які визначають найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку [1]. Зазначені конституційні норми конкретизовані в положеннях освітнього законодавства, зокрема базовому

законі України «Про освіту» та спеціальному законі «Про дошкільну освіту».

В Законі України «Про освіту» говориться, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [2].

В організаційному плані, здійснюючи підготовку до застосування психодіагностичних методик, відповідно до предмету нашого дослідження, крім Закону України «Про освіту», ми керувалися наступними положеннями Закону України «Про дошкільну освіту», в якому важливими для нас є наступні положення:

- принцип особистісно-орієнтований підхід до розвитку особистості дитини;
- вимога щодо формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду;
- необхідність постійного підвищення кваліфікації педагогічних працівників, розвитку їхньої творчої ініціативи [3].

Сучасні пріоритети та цінності дошкільної освіти закладені в Базовому компоненті дошкільної освіти України, який ґрунтується на основних положеннях Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства» та інших нормативних актах стосовно дитинства.

З позиції теми нашого дослідження, для нас важливими є такі положення Державного стандарту дошкільної освіти України:

- визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості;
- створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей;
- повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника;
- компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини.

В методологічному плані при здійсненні психологічного експериментального дослідження ми керувалися наступними вимогами, які визначені видатним психологом-експериментатором Робертом Готтсданкером та Р.С. Немовим:

- достовірність висновків експерименту: як проміжних, так і узагальнюючих;
- валідність (реальність) експерименту;
- мінімізація мінливості побічних факторів і максимальне приведення їх до оптимальних показників. Для досягнення зазначеної вимоги всі експериментальні дослідження проводились в один і той же час, уникаючи першого і останнього днів тижня, і не здійснювалися після або перед заходами, які мають емоційне або фізичне навантаження (свята, творчі заходи, прогулянки, рухливі ігри, тощо);

– подолання «ефекту упередженості експериментатора». Першим, хто зайнявся проблемою упереджень експериментатора, був Роберт Розенталь (Robert Rosenthal, 1976). Вчений виділяє групу артефактів, обумовлених такими властивостями дослідника: вплив експериментатора на поведінку випробуваного (кінетичні сигнали, зміна тону мови тощо); невірне тлумачення поведінки піддослідного; сфабриковані експериментальні дані; підтримка саме тих дій випробуваних, які підтверджують гіпотезу дослідження, тощо.

Враховуючи вищезазначені можливі артефакти, під час проведення нашого експериментального дослідження, з метою уникнення можливо ефекту упередженості експериментатора, до проведення дослідження, в якості експертів залучалися методисти ДНЗ та психологи, які не знали про кінцеву мету нашого дослідження. Процедура експерименту фіксувалася в спеціальних протоколах. Продукти дитячої творчості, перед їх інтерпретацією, також оглядалися та обговорювалися експертами.

Для того, щоб нейтралізувати артефакти, обумовлені експериментатором, контроль за інтерпретацією та узагальненням результатів дослідження здійснювався під контролем наукового керівника. Окрім того, проміжні результати дослідження були апробовані шляхом виступів та обговорень на наукових конференціях;

- наукова обґрунтованість психодіагностичних методик;
- об'єктивність висновків та ефективність запропонованих практичних рекомендацій;
- репрезентативність вибірки, яка передбачає залучення до експерименту відповідної кількості дітей, які мають представляти різні соціальні прошарки, проживати в різних за величиною населених пунктах та представляти різні регіони України [5].

З метою забезпечення вимоги щодо належної репрезентативності вибірки дослідження нами були сформовані групи різноманітні за місцем проживання – в столиці, районному центрі Київщини, районному центрі Закарпатської обл., та сільській місцевості (м. Київ, смт Ставище Київської обл., м. Виноградів Закарпатської обл. та с. Красилівка Київської обл.).

Вибірка дослідження складалася із 6 старших груп ДНЗ віком 5-6 років загальною кількістю у 250 осіб.

Експериментальне дослідження здійснювалося на базі ДНЗ № 200 м. Київ та ДНЗ № 1 та № 2 смт Ставище Київської обл., Ставищенського р-н., ДНЗ № 2 Закарпатської обл. в три етапи впродовж 2015-2018 років.

Оскільки, опрацювання теоретичних джерел дає нам підстави для гіпотетичного припущення щодо особливої ролі вербальних факторів для розвитку творчої уяви старшого дошкільника, нами була запропонована дворівнева структура експерименту з відповідним виділенням двох експериментальних груп. Перший рівень експерименту характеризувався залученням до роботи із старшими дошкільниками методів спрямованих на забезпечення психологічних умов розвитку уяви за винятком тих, які мають виключно вербальний характер.

Особливістю другого рівня було доповнення системи, що складала попередній рівень методиками суто вербального характеру.

Формування методичного інструментарію констатувального експерименту здійснювалося нами виходячи із проаналізованої структури основних критеріїв та показників розвитку творчої уяви дошкільників.

Підбір методик здійснювався нами виходячи з наступних вимог:

- найбільш проста з усіх можливих і найменш трудомістка, з тих, які дозволяють отримати необхідний матеріал (Р.С. Немов);
- максимальне змістовне охоплення всіх аспектів творчої уяви дошкільників;
- надійність та валідність, однозначність і точність;
- адаптованість до досліджуваного віку;
- адаптованість до використання в українському середовищі;
- належна апробація;
- можливість до використання в умовах ДНЗ в групах кількістю від 5 – до 30 осіб;
- інструкція до методики повинна бути простою, короткою і досить зрозумілою без додаткових роз'яснень;
- оптимальне навантаження на дитину;
- відповідна обстановка, яка не містить додаткових відволікаючих факторів;
- ефективний математичний інструментарій для обрахування результатів;
- можливість шкал оцінювання до співставлення.

Під час підбору діагностичних методик, ми звертали увагу на стан дітей, викликаний психогенними факторами (підвищена стомлюваність, розсіяність уваги тощо). У зв'язку з цим, серію запропонованих методик ми розділили на декілька днів, щоб завдання не були занадто довгими та не вимагали великої затрати часу. Оптимальним для дітей дошкільного віку вважається час виконання завдань, що знаходиться в межах від однієї до п'яти хвилин.

Для вирішення поставлених завдань констатувального експерименту ми використовували надійний та валідний діагностичний інструментарій, що дає можливість виявити певний рівень розвитку творчої уяви.

Попередньо, нами було відібрано 15 методик, кількість яких передбачалося вивчити і оптимізувати в ході пілотного експерименту. Оскільки, кількість відібраних нами методик виявилась доволі значною, і більша частина з них гіпотетично дублювали одна одну, нами був проведений пілотний експеримент, метою якого було відпрацювання відібраних методик на практиці, відсіювання дублюючих та менш ефективних і в кінцевому підсумку, створення системи діагностичних методів для констатувального експерименту.

З огляду на те, що поставлене завдання мало характер проміжного, кількість вибірки була незначною – 30 дітей (м. Київ, смт. Ставище), при цьому, для чистоти експерименту, зазначені групи до подальшого дослідження не залучалися.

За результатами пілотного експерименту встановлено: методика «творча оригінальність» (за А. Е. Симановським) дублює методику «Творча уява» за П. Торренсом Методика «Придумай

гру» за Р.С. Немовим дублює методики «склади казку» за О. Дяченко та методику «Придумай розповідь» Р.С. Немова.

Тобто, для оптимізації найкраще використати такі методики як «Неповні фігури» Е.П. Торренс (модифікований варіант), «Придумай розповідь» Р.С. Немов, «Перестановка сірників» (Автор – Т.В. Череднікова, модифікація В.Т. Кудрявцева), «День народження гнома» (автори – В.Т. Кудрявцев, Г.К. Уразалієва), «Де чие місце?» О.Е. Кравцова, вилучивши наступні: «Паралельні лінії», «Домалюй фігуру», «Придумай гру», «Розрізні картинки», «Скласти казку на запропоновані теми», «Складна картинка», «Творча оригінальність».

Таким чином, для виявлення особливостей розвитку творчої уяви у старших дошкільників, були відібрані методики, придатні для роботи в умовах дошкільного навчального закладу. Деякі з них потребували модифікації, з метою реалізації поставлених нами завдань, в першу чергу в аспекті співставленості шкал оцінювання.

Нами було виявлено частину методик, доцільність яких в експерименті є обґрунтованою, але відмінні рівні оцінювання не давали змогу до порівняння. Це такі методики: «Неповні фігури» Е.П. Торренс (модифікований варіант), «Придумай розповідь» Р.С. Немов, «Де чие місце?» О.Е. Кравцова, які передбачали оцінювання результатів за рівнями дуже високий та дуже низький, в той час, як решта методик обмежувалася тільки 3 рівнями: високий, середній, низький.

Однак, пілотний експеримент показав, що в зазначених методиках Немова Р.С. «Придумай розповідь», методика Е.П. Торренса «Неповні фігури», методика «Де чие місце?» О.Е. Кравцова результати, які мають бути віднесені до дуже високого та дуже низького рівня не продемонстрував ніхто, а тому є підстави обмежитись трьома базовими рівнями.

В результаті пілотного експерименту, для застосування в констатувальному експерименті, нам було відібрано систему стандартизованих, провірених та розподілених для даного вікового періоду (старший дошкільний вік) методик: «Неповні фігури» Е.П. Торренс (модифікований варіант), «Придумай розповідь» Р.С. Немов, «Перестановка сірників» (автор – Т.В. Череднікова, модифікація В.Т. Кудрявцева), «День народження гнома» (автори – В.Т. Кудрявцев, Г.К. Уразалієва), «Де чие місце?» О.Е. Кравцова.

1. Методика Е.П. Торренса «Неповні фігури» (модифікований варіант).

Даний тест вперше запропонований американським психологом Е.П. Торренсом в 1962 р.

Мета: призначено для дослідження творчої уяви та обдарованості дітей починаючи від 5-6 і до 17-18 років.

Останнім часом з'явилося безліч різних адаптованих і достатньо надійних модифікацій даного тесту (О. М. Дьяченко, А. М. Матюшкін, Н. В. Шумакова, Е. І. Шелбанова, Н. П. Щербо, В. Н. Козленко, Е. Е. Тунік, А. Е. Симановський, Т. А. Барішева). Для нашого дослідження ми використали методику «Домальовування фігур» модифіковану О. М. Дяченко.

Метою тесту є діагностика рівня розвитку творчої уяви у дітей старшого дошкільного віку; оцінка здатності до добування заданого елемента як способу утворення нової цілності.

Обраний модифікований варіант методики передбачає роботу з невербальним матеріалом, що мінімізує залучення мовлення у процесі дослідження. Методика апробована вченими-психологами О.А. Мороз, Е.Б. Лебединський, тощо [9].

2. Методика «Придумай розповідь».

Ця методика вперше запропонована та описана психологом Р.С. Немовим. Обрана методика апробована автором [12]. Її модифіковані варіанти використовується в практичній роботі багатьох психологів (О.В. Міхальський, І. А. Масакова, Н. С. Варенцова, Л. Д. Столяренко, О. В. Шишкина, тощо) [10, 13].

Методика призначена для оцінювання проявів уяви у розповіді старшого дошкільника за наступними критеріями: швидкість придумування; оригінальність сюжету; різноманітність образів; деталізація образів, наявність їх характеристик; емоційність розповіді.

3. «Перестановка сірників» (Автор – Т.В. Череднікова, модифікація В.Т. Кудрявцева).

Мета: Оцінка здатності до пошуку і використання формують елементів в ході перетворення одного зображення в інше.

Ця методика апробована в працях О.А. Голлюк, Н.О. Пахальчук [6].

4. «День народження гнома» (автори – В.Т. Кудрявцев, Г.К. Уразалієва).

Мета: оцінка здатності до перетворення завдання в умовах перенесення властивостей знайомого предмета в нову ситуацію.

Дана методика апробована в працях О.А. Голлюк, Н.О. Пахальчук [6].

5. Методика «Де чие місце?».

Методика розроблена О.Є. Кравцовою в 1996 р.

Особливістю запропонованої методики є її ігровий характер. Важливою її ознакою є розвиваючий потенціал, оскільки вона не тільки дозволяє визначити, наскільки у дитини розвинена творча уява, але і є засобом її розвитку.

Мета методики: дослідити, прояви уяви в жорстко заданій ситуації; виявити здатність гнучко використовувати раніше отримані знання і творчо їх застосовувати в залежності від конкретних умов. Ця особливість забезпечує одну з найважливіших властивостей уяви – уміння уявно виділяти окремі функції в одному предметі та переносити їх на інші.

Зазначена методика та її модифікації апробовані значною кількістю вчених-психологів, зокрема, С.П. Богомазовою, О.Л. Горловою, О.А. Мороз, Т.В. Яценко тощо [15; 4; 11; 7]. Основним змістом модифікації є зміна зазначеними авторами стимульного матеріалу.

Окрім спеціально обраних методик діагностування творчої уяви та відповідних їй показників, ми вважаємо за доречне використання таких емпіричних методів як спостереження та бесіди. Використання цих методів дозволить уточнити і конкретизувати результати попередніх методів, забезпечивши цим різнобічне вивчення досліджуваного предмета.

Метод спостереження характеризується процесом багаторазового спостереження за творчою діяльністю старших дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу. Даний метод передбачає отримання такої інформації:

- процес роботи та організації діяльності вихователів щодо розвитку творчості дітей старшого дошкільного віку;

- виявлення готовності вихователів до підтримки та розвитку дитячої творчості;

- наявність чи відсутність інтересу дітей до творчої діяльності;

- емоційність у процесі творчої діяльності дітей;

Під час проведення спостережень ми керувалися рекомендаціями Л.П. Дерев'янка, акцентуючи увагу на:

- вид діяльності, найцікавіший дитині;

- особливості поведінки до початку роботи (підвищений інтерес, захоплення, радість), під час її проведення і по завершенню;

- стабільність, інтенсивність певної діяльності;

- прагнення до самостійності у розв'язанні проблемних ситуацій, при подоланні труднощів і невдач;

- підвищену наполегливість у досягненні результату;

- неординарність думок, тверджень, шляхів розв'язання завдань;

- швидке оволодіння новими прийомами роботи;

- прагнення використовувати різноманітні матеріали, дізнаватися про нове, робити щось по-своєму;

- повернення до розпочатої діяльності після відпочинку [14, с. 52-53].

Після застосування методу спостереження, для уточнення та поглиблення отриманих даних доречно використати метод бесіди, що дає можливість краще пізнати й зрозуміти ставлення дитини до творчої діяльності. Для проведення бесіди зі старшими дошкільниками нами було підібрано ряд запитань:

1. Чи можеш ти уявляти щось таке, що раніше не бачив?

2. Чи подобається тобі щось придумувати, а потім малювати, співати, конструювати, придумувати казку, розповідь тощо?

3. Як часто ти цим займаєшся?

4. Чим тобі найбільше подобається займатися (малювати щось нове, співати, конструювати, придумувати казку, розповідь тощо)?

5. Якщо тобі вдається придумати щось цікаве, що ти при цьому відчуваєш?

6. Тобі більш подобається малювати, співати, танцювати, придумувати розповідь самому чи з кимось? Якщо з кимось, то з дорослим чи з ровесником?

7. Як ставляться до твоїх малюнків, співів, розповідей твої друзі, батьки чи вихователі?

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз наявного в експериментальній психології інструментарію щодо діагностування творчої уяви, розрахований на використання у віковій групі старшого дошкільного віку, надало нам підстави твердити про найбільш оптимальне співвідношення з проблематикою нашого дослідження деяких діагностичних методик, які є достатньо обґрунтованими і апробованими, мають відповідний рівень надійності та валідності. До цих методів нами віднесені: «Неповні фігури» Е.П. Торренс (модифікований варіант), «Придумай розповідь» Р.С. Немов, «Перестановка сірників» (автор – Т.В. Череднікова, модифікація В.Т. Кудрявцева),

«День народження гнома» (автори – В.Т. Кудрявцев, Г.К. Уразалієва), «Де чие місце?» О.Є. Кравцова. Аналіз наукових досліджень, присвячених використанню зазначених методів, дає нам підстави, для застосування їх при проведенні констатувального експерименту, спрямованого на виявлення психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про освіту»: від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.01.2018).
3. Закон України «Про дошкільну освіту»: від 28.09.2017 № 2145-19 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 12.01.2018).
4. Богомазова С. П. Питання розвитку творчих здібностей дошкільників в процесі образотворчої діяльності та їх діагностика / URL: http://www.rusnauka.org/cgi-bin/search/step7_info.cgi?idw=RZgwac4P0jbUQA01I3&id=229473 (дата звернення: 20.01.2018).
5. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента: Учеб. Пособие / Роберт Готтсданкер; [Пер. с англ.]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 464 с.
6. Голюк О. А. Характеристика типів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / О. А. Голюк, Н. О. Пахальчук / Наука и инновации в современном мире: образование, воспитание, физическое воспитание и спорт. В 2 книгах. К. 1: монография / [авт. кол.: Безрукова Н. П., Львович И. Я., Преображенский А. П. и др.]. – Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2017 – С. 67-91.
7. Горлова Е. Л. Психологический возраст ребенка как основание для проектирования стратегий развития родительской компетентности / Е. Л. Горлова // Национальный психологический журнал – 2013. – № 2(10) – С. 134-141.
8. Корсакова О. «Зміст сучасної шкільної освіти: дидактичний аспект» / О. Корсакова, С. Трубочова // Освіта UA / URL: <http://osvita.ua/school/method/787/> (дата звернення 22.01.2018).
9. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості креативного мислення у підлітків-рекреантів в УДЦ «Молода гвардія» / Е. Б. Лебединський // Наука і освіта. – 2010. – № 12. – С. 6-9.
10. Михальський А. В. Психологія конструювання майбутнього / А. В. Михальський. – М.: МГППУ. – 2014. – 192 с.
11. Мороз О. А. Сучасні підходи до діагностики уяви у дітей з тяжкими порушеннями мовлення старшого дошкільного віку / О. А. Мороз // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2014. – Вип. 27. – С. 135-140.
12. Немов Р. С. Психодіагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 640 с.
13. Столяренко Л. Д. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л. Д. Столяренко. – Изд-е 7-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 704 с.
14. Червонна Т. Обдаровані діти: Діагностика та супровід / Т. Червонна – К.: Шкільний світ, 2008. – 128 с.
15. Яценко Т. В. Психологічні особливості розвитку творчої уяви обдарованих дітей старшого дошкільного віку [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Яценко Тетяна Володимирівна; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ, 2016. – 20 с.: табл.

Грузинская И.Н.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

К ПРОБЛЕМЕ ДИАГНОСТИКИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Проанализирована проблема диагностики творческого воображения детей старшего дошкольного возраста. Обоснована актуальность указанной проблемы. Разработаны исходные принципы и принципы психодиагностики в аспекте изучения творческого воображения. Обобщены прикладные и методические разработки и на их основе предложено батарею методик диагностирования творческого воображения старших дошкольников.

Ключевые слова: творческое воображение, диагностические методы, старшие дошкольники, психодиагностические инструментарий.

Hruzynska I.M.

National Pedagogical Dragomanov University

TO THE PROBLEM OF DIAGNOSTICS TO THE DEVELOPMENT OF THE CREATIVE IMAGINATIONS OF CHILDREN OF THE SENIOR PRESCHOOL AGE

Summary

The problem of diagnostics of creative imagination of children of the senior preschool age is analyzed. The relevance of this problem is substantiated. The initial principles and principles of psychodiagnostics are developed in the aspect of studying creative imagination. The applied and methodical developments are generalized and a battery of methods for diagnosing the creative imagination of older preschool children is suggested on their basis.

Keywords: creative imagination, diagnostic methods, senior preschoolers, psychodiagnostic tools.

УДК 159.922+159.943

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ КОНСТРУКТИВНОГО ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОФІЦЕРА

Кузіна В.Д.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Розглянуто психологічні шляхи розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності офіцера. Досліджено сучасні психологічні технології оптимізації перфекціоністських настанов особистості. Розглянуто моделі психологічного супроводу професійного розвитку особистості перфекціоніста. Описано варіанти та етапи психологічних тренінгів розвитку професійної ідентичності фахівців різного профілю. Оптимальним засобом розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності сучасного офіцера визначено професійно-орієнтований тренінг на основі моделі взаємозв'язку їх показників.

Ключові слова: особистість, перфекціонізм, професійна ідентичність, офіцер, розвиток, тренінг.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях Військово-професійної діяльності офіцерів Збройних Сил України в умовах гібридної війни особливо актуалізується проблема підвищення ефективності забезпечення ними обороноздатності держави. Як показують проведені дослідження, на якість виконання офіцерами службових обов'язків та досягнення високої результативності виконання функціональних завдань за призначенням впливають особливості взаємозв'язку рис перфекціонізму та професійної ідентичності. Зокрема розвинений деструктивний перфекціонізм заважає становленню активної та стійкої професійної ідентичності офіцера, сприяє порушенню механізмів ідентифікації, застряганню на рівні невиразної зі статусом мораторію або дифузної професійної ідентичності. У зв'язку з цим виникає необхідність оптимізації та розвитку зазначених особистісних характеристик сучасного офіцера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел показує, що в сучасній психологічній практиці застосовуються психотренінгові та психокорекційні програми оптимізації перфекціоністських настанов та розвитку конструктивного перфекціонізму особистості (М.В. Коваленко, О.І. Кононенко, М.В. Ларських, О.О. Лоза, А.С. Распопова, Г.Л. Чепурна).

Важливими у роботі з корекції перфекціоністських настанов особистості є техніки оптимізації рівня домагань. Суттєвий вклад у розвиток шляхів та методів оптимізації й розвитку життєвих та професійних домагань особистості здійснили українські вчені (С.Д. Максименко, В.І. Осьодло, В.Г. Панок, Г.В. Рудь, Т.М. Титаренко та ін.).

Проблематика формування та розвитку професійної ідентичності особистості достатньо широко представлена в роботах українських (А.С. Борисюк, Н.Ю. Волянчук, А.М. Лукіянчук, С.Д. Максименко, В.І. Осьодло, О.В. Радзімовська) та зарубіжних (Т.А. Мардасова, П.Р. Юсупов, Л.М. Мітіна, Ю.П. Поварьонков, М.С. Пряжніков, І.Б. Субботін, Л.Б. Шнейдер) вчених. На важливість розвитку професійної ідентичності через опору на власні потенційні можливості у контексті суб'єктності професіонала наголошують А.О. Деркач, Н.Ю. Волянчук, Г.В. Ложкін, В.І. Осьодло, В.Ф. Вінтоняк, І.Б. Субботін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, розвитку досягнутої професійної ідентичності особистос-

ті офіцера сприяє помірний рівень перфекціоністських настанов – конструктивний (адаптивний) перфекціонізм. Враховуючи виявлені взаємозв'язки між рівнем розвитку перфекціонізму офіцерів та змістовими характеристиками їх професійної ідентичності, припускаємо ефективність взаємоузгодженого розвитку конструктивного перфекціонізму та досягнутої професійної ідентичності через активізацію її механізмів за інформаційним стилем.

Спираючись на проведений теоретичний аналіз досліджень змістових характеристик перфекціонізму та одержаних емпіричних показників зазначимо, що для конструктивного перфекціонізму сучасного офіцера характерними є такі характеристики особистості, як: активна життєва позиція, реалістично високі стандарти та домагання, визнання та прийняття власних ресурсів і обмежень, реалістичні уявлення про свої можливості й результативність, мотивація досягнення успіху, усвідомлення корисності помилок, розумне сприйняття критики й відкритість досвіду, переживання задоволення від діяльності.

Змістовими характеристиками особистості офіцера з досягнутою професійною ідентичністю є: конгруентні уявлення про себе-професіонала та професію, диференційований професійний «Я-образ», адекватна професійна самооцінка, відчуття власної компетентності, ефективності, задоволеність своєї успішністю у професійній діяльності, кар'єрою, суб'єктна активність, самоефективність, переживання професійної задоволеності, узгодженість особистісних та професійних цінностей, сформовані професійні цілі на майбутнє, спрямованість на справу, поведінкова й інтелектуальна гнучкість.

Метою статті є проведення аналізу сучасних підходів до оптимізації перфекціонізму та професійної ідентичності особистості та визначення оптимальних шляхів та способів розвитку конструктивного (адаптивного) перфекціонізму та досягнутої професійної ідентичності офіцерів.

Виклад основного матеріалу. Перфекціонізм, не зважаючи на його стійкість як особистісної риси, здатний піддаватися корекції під впливом інтегративного тренінгу з урахуванням спрямування вправ на мотиваційний, когнітивний, емоційний та поведінковий його рівні. Зокрема Г.Л. Чепурна зазначає, що важливо впливати на особистість як на макрорівні (індивідуальному), так і на мезо-

рівні, створюючи таким чином сприятливі умови для формування адаптивного перфекціонізму [16]. У розробленій програмі формування конструктивного перфекціонізму М.В. Ларських, спираючись на ідеї когнітивно-біхевіористичного, психодинамічного, екзистенційно-гуманістичного, культурологічного підходів та положення біопсихосоціальної моделі емоційних порушень, виокремлює чотири етапи психотренінгової роботи: інформаційно-мотиваційний, когнітивно-емоційний, міжособистісний і інтеграційний [7].

З метою оптимізації перфекціонізму державних службовців О.О. Лоза вважає доцільним проводити роботу з удосконалення організації діяльності та системи добору, психологічного супроводження їх професійного розвитку [8].

Тренінгова програма формування конструктивного перфекціонізму у спортсменів А.С. Распопової, спрямована на розвиток самопізнання, впевненості в собі, цілепокладання та інтернальності, сприяє зниженню перфекціонізму, орієнтованого на інших, тривожності, радикалізму та нонконформізму, підвищення інтернальності досягнення, мотивації досягнення успіху, самооцінки, уміння довіряти колегам [13].

Розроблена М.В. Коваленко програма психокорекції та психопрофілактики дезадаптивних станів студентів з високим рівнем перфекціонізму має на меті розвиток адаптивного перфекціонізму, адекватних перфекційних стандартів, самооцінки та особистісного потенціалу, здатності до цілісного самосприйняття, розширення навичок ефективного спілкування та міжособистісної взаємодії, зниження дезадаптивних станів та соціальної фрустрації [5].

Програма корекції негативних аспектів перфекціонізму О.І. Кононенко базується на когнітивістському підході, положеннях гуманістичної психології та спрямована на розвиток уявлення про себе (доброзичливості, альтруїстичності, авторитарності, агресивності, підлеглості), провідних особистісних рис (врівноваженості, відкритості, екстра-інтраверсії, невротичності, сором'язливості) та соціально-психологічної адаптації (адаптивності, прийняття себе та інших, внутрішнього контролю, емоційного комфорту) осіб з негативним типом перфекціонізму [6].

Технології оптимізації життєвих домагань за Т.М. Титаренко, засновані на соціально-психологічних механізмах розгортання домагальної активності. Технологія означування, семіотизації дозволяє наблизити дівість життєвих домагань, структурувати бажане майбутнє, через випереджаючі сьогодення актуальні очікування та прагнення. Технологія наративізації забезпечує створення творчого наративу (розгорнутих мовних висловів з сюжетом та учасниками) про власне майбутнє. Технологія цілепокладання забезпечує вибудовування конкретної життєвої програми на основі планів, завдань, їх втілення у ієрархію близьких та подальших цілей, що відбувається через включення «переозначених» під час семіотизації життєвих домагань до відрефлексованого і відкоригованого життєвого сценарію [4, с. 371-382].

У контексті оптимізації перфекціонізму через домагання у професійній діяльності цінними є апробовані тренінги розвитку життєвих та кар'єрних домагань. Соціально-психологічний

тренінг розвитку життєвих домагань передбачає розвиток мотиваційно-ціннісних, операційно-регуляторних та рефлексивних основ самодійснення та саморозгортання особистості [10]. Програма психологічного тренінгу розвитку кар'єрних домагань офіцерів спрямована на освоєння офіцерами технік кар'єрного планування (самоменеджменту), освоєння навичок самопрезентації та розвитку кар'єрного потенціалу, підвищення кар'єрної компетентності, здатності управляти власною кар'єрою, досягаючи вершин особистісного й професійного розвитку [15].

За Л.Б. Шнейдер необхідно комплексно підходити до розвитку професійної ідентичності особистості шляхом охоплення усіх етапів навчання та виховання майбутнього професіонала з метою цілеспрямованого впливу на становлення та розвиток професійної самосвідомості. Вчена наголошує на ефективності застосування активних соціально-психологічних методів навчання (тренінгових технологій) в процесі розвитку профі-дентичності [17]. А.С. Борисюк доповнюючи дані положення визначає, що підвищенню ефективності процесу становлення професійної ідентичності сприяють інноваційні соціально-психологічні технології у вигляді спеціально організованого професійно орієнтованого навчання, психотренінгової процедури розвитку ставлення до себе як до професіонала, до професії та до професійної спільноти [1].

У програмі розвитку професійної ідентичності А.М. Лукіяничук розвиток компонентів взаємопов'язаних професійної ідентичності (когнітивного, гностичного, комунікативного, емпатійного та емоційно-вольового) проводиться шляхом формування професійного образу «Я» через усвідомлення своїх професійних можливостей, вибір способів професійного самовдосконалення, ототожнення себе з професійною групою, розвиток комунікативності, емпатійності, емоційно-вольових якостей особистості [9].

Розроблений О.В. Радзімовською тренінг професійної ідентичності орієнтований на розвиток осмисленості життя, сформованості професійних цінностей, мотивів, самореалізації, професійного самоставлення, активності, цілеспрямованості, мотивації успіху, професійного планування та цілепокладання [12].

У системі психологічного супроводу професійного становлення суб'єкта для розвитку професійної ідентичності Н.Ю. Волянюк застосовує програму суб'єктно-орієнтованого психологічного тренінгу футуристичних навичок та вмій фахівця, спрямований на розширення та збагачення професійної самосвідомості, формування професійної «Я-концепції», ознайомлення з життєвими стратегіями (благополуччя, успіху, самореалізації), перегляд уявлень, понять та розуміння власного професійного плану [3].

З метою підвищення професійно-психологічного потенціалу офіцерів через розвиток їх суб'єктності В.І. Осьодло розроблено комплексну систему їх психологічного супроводження, розвивально-корегувальний комплекс якої спрямований на розвиток рефлексивного, мотиваційного, діяльнісного компонентів суб'єктності особистості офіцера (містить тренінг рефлексії, мотиваційний і професійний) [11].

Розвиток професійного «Я-образу» офіцера в умовах професійного навчання за В.Ф. Вінтоняк ефективний за допомогою професійно-орієнтованого тренінгу на основі розвитку диференційованості компонентів професійного «Я-образу». Тренінг передбачає розвиток функціональної успішності офіцерів у професійному просторі шляхом розвитку інтернальності, мотивації досягнення, аутопсихологічної компетентності, самоставлення, самооцінки. Тренінгові процедури спрямовані на розвиток професійної компетентності, самостійності і впевненості у собі, мотивації досягнення, рефлексії [2].

І.Б. Субботін визначає особливу роль тренінгу професійної ідентичності і практико-орієнтованого навчання у розвитку професійної ідентичності офіцерів, що сприяють досягненню виразного активного її рівня, забезпечують активізацію процесів професійного становлення і саморозвитку, стабілізацію структурних компонентів професійної ідентичності, покращують комунікативні, інтерактивні і перцептивні якості, адекватні уяв-

ленням офіцера про себе та виконувани професійні задачі [14].

Висновки і пропозиції. Таким чином, серед проаналізованих підходів, методів та способів розвитку професійної ідентичності та оптимізації перфекціоністських настанов особистості переважно домінують психотренінгові технології, включені до комплексної системи психологічного супроводження з урахуванням структурних компонентів перфекціонізму особистості та її професійної ідентичності. У зв'язку з цим вважаємо найбільш оптимальним розвивати конструктивний перфекціонізм та сприяти розвитку досягнутої професійної ідентичності офіцерів засобами професійно-орієнтованого тренінгу на основі моделі взаємозв'язку їх показників за когнітивно-рефлексивним, суб'єктно-особистісним, операційно-регуляційним і результативно-діяльним критеріями. Перспектива подальших досліджень полягає у розробленні програми тренінгу розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності офіцерів.

Список літератури:

1. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога: автореф. дис. доктора психол. наук: 19.00.05 / А. С. Борисюк; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2011. – 32 с.
2. Вінтоняк В. Ф. Професійний «Я-образ» як чинник визначення офіцером стратегії кар'єрного зростання: дис. канд. психол. наук: 19.00.10 / В. Ф. Вінтоняк; Київ. нац. торг.-екоп. ун-т. – Київ, 2014. – 246 с.
3. Воляннюк Н. Ю. Психологія професійного становлення тренера: монографія / Н. Ю. Воляннюк. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. – 444 с.
4. Життєві домагання особистості: [монографія] / [Т. М. Титаренко І. В. Лебединська, Н. В. Анікіна, О. Я. Кляпець та ін.]; за ред. Т. М. Титаренко. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 456 с.
5. Коваленко М. В. Програма психокорекції та психопрофілактики дезадаптивних станів у студентів з високим рівнем перфекціонізму / М. В. Коваленко // Biomedical and biosocial anthropology. – 2014. – № 23. – С. 217-219.
6. Кононенко О. І. Обґрунтування та зміст програми корекції негативних аспектів перфекціонізму / О. І. Кононенко // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. – 2016. – Т. 21, Вип. 1. – С. 109-117.
7. Ларських М. В. Формирование конструктивного перфекционизма педагога: дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Л. М. Владимировна. – Воронеж, 2011. – 162 с.
8. Лоза О. О. Особливості перфекціонізму як особистісної риси державних службовців: дис. канд. псих. наук: 19.00.01 / О. О. Лоза. – К., 2015. – 206 с.
9. Лукіянчук А. М. Розвиток професійної ідентичності у майбутніх молодших спеціалістів педагогічного профілю: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / А. М. Лукіянчук. – Луцьк, 2010. – 18 с.
10. Мовмига Н. Є. Гендерні особливості життєвих домагань майбутніх правоохоронців: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.06 / Н. Є. Мовмига; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2014. – 22 с.
11. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія] / В. І. Осьодло. – К.: ПП «Золоті ворота», 2012. – 463 с.
12. Радзімовська О. В. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / О. В. Радзімовська; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ, 2017. – 309 с.
13. Распопова А. С. Психологический тренинг как средство формирования конструктивного проявления перфекционизма у спортсменов / А. С. Распопова // Спортивный психолог. – 2011. – № 3 (24). – С. 71-75.
14. Субботін І. Б. Развитие профессиональной идентичности офицеров воспитательных структур в процессе подготовки в вузах: дис. канд. психол. наук: 19.00.03. – М., 2003. – 210 с.
15. Татарінов Є. В. Психологічні особливості розвитку кар'єрних домагань офіцерів Збройних Сил України: дис. канд. психол. наук: 19.00.09 / Є. В. Татарінов; Нац. ун-т оборони України. – К.: [б. и.], 2011. – 233 с.
16. Чепурна Г. Л. Соціально-психологічні особливості перфекціонізму молоді: дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / Г. Л. Чепурна. – К., 2013. – 242 с.
17. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: [учебное пособие] / Л. Б. Шнейдер. – М. МСПИ; Воронеж: МОДЭК, 2004. – 600 с.

Кузина В.Д.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии наук Украины

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ КОНСТРУКТИВНОГО ПЕРФЕКЦИОНИЗМА И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ОФИЦЕРА

Аннотация

Рассмотрены психологические пути развития конструктивного перфекционизма и профессиональной идентичности офицера. Исследованы современные психологические технологии оптимизации перфекционистских установок личности. Рассмотрены модели психологического сопровождения профессионального развития личности перфекциониста. Описаны варианты и этапы психологических тренингов развития профессиональной идентичности специалистов различного профиля. Оптимальным средством развития конструктивного перфекционизма и профессиональной идентичности современного офицера определен профессионально-ориентированный тренинг на основе модели взаимосвязи их показателей.

Ключевые слова: перфекционизм, профессиональная идентичность, личность, офицер, развитие, тренинг.

Kuzina V.D.

G.S. Kostiuk Institute of Psychology
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

MODERN WAYS TO DEVELOPMENT OF CONSTRUCTIVE PERFECTIONISM AND PROFESSIONAL IDENTITY OF OFFICER

Summary

The psychological ways of development of constructive perfectionism and professional identity of an officer are considered. The modern psychological technologies of optimization of perfectionist personality guides are investigated. The models of psychological support of professional development of personality of perfectionist are considered. Describes variants and stages of psychological trainings for the development of professional identity of specialists of different profiles. The professional way of developing constructive perfectionism and professional identity of a modern officer is based on a professional-oriented training based on the model of the interrelation of their indicators.

Keywords: perfectionism, professional identity, personality, officer, development, training.

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА ПРЕАДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СВІТУ

Новікова Ж.М.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядаються особливості психологічної адаптації та преадаптації студентів-першокурсників в умовах невизначеності. Основна увага спрямована на аналіз преадаптивних стратегій та їх перевагу перед адаптивними формами поведінки. Вказується на те, поняття «адаптація» у науковій літературі розглядалась у різних контекстах, але питання адаптації студентів-першокурсників як складного і багатогранного процесу залишається актуальними у умовах різних змін. Звертається увага не те, що від швидкості та успішності проходження періоду адаптації студентом-першокурсником, залежить характер його подальшого навчання та формування його професійних компетенцій.

Ключові слова: адаптація, преадаптивні стратегії, студенти-першокурсники, соціалізація, нестабільний світ.

Постановка проблеми. Адаптація студентів-першокурсників є важливим етапом входження молодого людини у студентське життя, від того, наскільки успішно пройшла адаптація студента-першокурсника, буде залежати його подальше навчання, характер комунікації з іншими студентами та викладачами, функціонування у групі, участь у різних культурних заходах та соціальних програмах. Проблема адаптації студентів-першокурсників широко обговорюється у різних контекстах: соціальному, педагогічному та психологічному. На сьогодні є багато робіт, які досліджують процес адаптації в освітньому процесі: процес адаптації у вищих навчальних закладах, адаптація студента при зміні навчально-культурного середовища, дослідження різних складових особистості (цінності, установки, мотиви, потреби, життєстійкість) в процесі адаптації, проблема адаптаційних конфліктів тощо. Але розглядаючи проблему дослідження адаптації студентів, не можна залишити поза увагою основні підходи до адаптивних та неадаптивних стратегій у сучасній психологічній науці.

Характерно, що погляди на процеси адаптації змінюються, О. Асмолов [2; 3] вказує на те, що звичайні адаптаційні стратегії визначаються як не ефективні, звертається увага на їх обмеженість в умовах нестабільного, складного та різноманітного світу.

Невизначеність, як зазначає Д. Леонтьєв [6], стає основною ознакою сучасного світу, виклики нестабільного світу призводять до багатьох психологічних наслідків, формуванню нових індивідуальних стратегій.

Адаптивні стратегії спираються здебільшого на досвід минулого, але, на думку Д. Леонтьєва, механізм передачі досвіду від покоління до покоління не спрацьовує в умовах різних змін, молоде покоління успішніше та швидше адаптується до складного та нестійкого світу.

Тому, у сучасному житті збільшується роль преадаптивних процесів, стратегія преадаптації – це готовність до змін, вміння приймати рішення у ситуації невизначеності, без опори на власний минулий досвід та досвід інших людей, повна довіра собі, усвідомлення відповідальності за результат своїх дій та розуміння можливої поразки.

Формування та розвиток преадаптації є складним процесом, з більшого людина прагне до фізичного та психологічного комфорту, ста-

більності, і тому намагається адаптуватися, пристосуватися, створюючи для себе безпечне, знайоме, передбачуване середовище, в якому вона знає як себе поводити.

Виходячи з вище сказаного, проблема адаптації та преадаптації студентів-першокурсників є актуальною і вимагає постійного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній психолого-педагогічній літературі розглядаються різні підходи до процесу адаптації студентів-першокурсників. Найбільш розповсюджений погляд на адаптацію студентів аналізується через призму соціалізації (Т. О. Власова, Н. В. Середина, О. В. Лазарева), у психологічному контексті адаптація студента-першокурсника пов'язана з індивідуалізацією особистості, її власними переживаннями нової ситуації, переглядом цінностей, установок, потреб, переформатування мотиваційної сфери (Д. М. Дубровін).

Дослідники О. В. Арлашкіна, О. В. Наумова та О. Ю. Теврюкова, вивчаючи проблематику соціальної адаптації студентів вищих навчальних закладів, виділяють основні напрямки адаптації. Стадії адаптації студентів першого курсу визначені у роботі С. Д. Резніка, М. В. Черніковської, Е. В. Носової.

В основу нашого дослідження покладені ідеї неадаптивності, активності як виходу за межі ситуації, «надситуативна активність» (В. А. Петровський); сучасні уявлення про природу і сутність людини, про її властивості та якості в умовах невизначеності, складності та різноманітності (О. Г. Асмолов); підхід до невизначеності як основоположної характеристики сучасного світу, до психологічних наслідків, які породжує виклик невизначеності, і індивідуальних стратегій відношення до нього (Д. О. Леонтьєв).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У ході аналізу літератури, треба звернути увагу не те, що більшість робіт присвячена лише процесу адаптації студентів-першокурсників, хоча сама адаптація визначається і як пасивне пристосування, і як активний процес. Власне адаптація це, по-перше, процес впливу соціальних умов на формування особистості, на характер її життєдіяльності, по-друге, процес впливу, перебудови соціального середовища самою особистістю.

Можна сказати, що процес адаптування включає адаптацію (як пристосування до чогось,

або до когось) та активного впливу через різні форми діяльності.

Але разом з тим, практично не звертається увага на те, що молода людина існує не тільки у ролі студента, а є залученим у різні соціальні прошарки, і його адаптації залежить від загальної ситуації у суспільстві. Виходячи з того, як ми вказували раніше, сучасний світ є нестабільним, непередбачуваним, молодій людині приходить ся проходити подвійну адаптацію, будучи залученою у постійний адаптаційний процес звичайного життя, та активно пристосовуватися до нового навчального середовища. Таке подвійне навантаження вимагає попередньої психологічної готовності, готовності до неочікуваних змін, до швидкого перегляду своїх компетенцій, потреб, навіть цінностей та установок, не зважаючи на те, що вони є достатньо стабільними структурами особистості.

Отже, спираючись на сучасні підходи до адаптаційних та преадаптаційних процесів, необхідно звертати увагу не тільки на важливість адаптації студентів-першокурсників, а також на сформованість преадаптивних стратегій, вміння швидко реагувати на зміни як у суспільстві, так і у навчальному процесі, студентському середовищі.

Мета статті полягає у визначенні особливостей процесу адаптації та преадаптації студентів-першокурсників у сучасному нестабільному світі.

Виклад основного матеріалу. Адаптація студента-першокурсника є складним, полімодальним, нелінійним процесом, який включає соціальну, психологічну, особистісну та фізичну адаптацію.

Особливо увага звертається на адаптацію студента як на процес соціалізації, взаємодію студентів з новим соціальним середовищем та активне пристосування до нього.

Т. Власова [4] розрізняючи поняття соціалізація та адаптація, уточнює науковий зміст поняття «адаптація особистості», звертаючи увагу на тісний зв'язок адаптації та онтогенетичної соціалізації, яке відображає складний процес в результаті якого, особистість набуває рис особистісної зрілості.

У цьому випадку, вказує вчена, адаптація як одна із сторін процесу соціалізації включає, з одного боку, засвоєння соціальних норм, правил, характер соціальних зв'язків, пристосування до константних зовнішніх умов, з іншого, активну діяльність особистості, прагнення до взаємодії та ініціативність, що викликає зміни самого середовища.

Д. Дубровін [5] пов'язує процес соціальної адаптації з процесом індивідуалізації, засвоєння моральних норм, досвіду має особистісний характер, входячи у індивідуальний простір особистості, закріплюються, або перетворюються, спираючись на особистісні смисли та можливості людини.

Аналізуючи феномен адаптації в контексті індивідуалізації, учений відмічає, що внутрішньою умовою розвитку особистості стають суб'єктивні переживання, які виникають у процесі адаптації, на основі яких, формуються інтереси, цінності, установки, змінюються потреби та мотиви.

Важливою думкою Д. Дубровіна є те, що процес індивідуалізації породжує особистісний аспект психологічної адаптації, що включає не тільки адаптацію до вимог суспільства, а також

опору на власні переживання, уявлення, думки про себе та події, які відбуваються у світі.

На думку Н. Середіної та О. Лазаревої [9], адаптація студента-першокурсника, це елемент процесу соціалізації та її головний механізм. Учені зазначають, що в умовах нової соціальної ситуації, адаптаційний процес впливає на всі структурні компоненти особистості першокурсника, тому адаптація представляє багаторівневий процес пристосування організму до нових умов середовища, якій реалізуються за рахунок специфічних та неспецифічних механізмів по усьому спектру особистісної структури людини.

Результатом успішного пристосування стає адаптованість, яка включає наступні компоненти:

1. «Адаптація». Індивід не тільки приймає норми і цінності соціального середовища, а також буде на їх основі свою діяльність та відносини з людьми, що сприяє повній самореалізації.

2. «Самоприйняття». Позитивне відношення до себе, довіра, адекватна самооцінка, визнання своїх негативних сторін та прагнення змінитися на краще.

3. «Прийняття інших». Прийняття інших, визнання їх значущості, права на власну думку, очікування позитивного відношення до себе з боку інших.

4. «Емоційна комфортність». Вказує на переважачий характер емоцій, відчуття комфорту, відсутність великої кількості негативних емоцій.

5. «Інтернальність». Відчуття причетності до власної діяльності, визначення себе активним суб'єктом, визнання власної відповідальності.

6. «Прагнення до домінування». Відображає ступень прагнення людини домінувати у відносинах, відчувати перевагу над іншими [4; 5; 9].

Аналізуючи основні стратегії адаптивної поведінки: активна зміна середовища, зміна себе, відхід від середовища та пошук нового, відхід від контакту та занурення у власний внутрішній світ, пасивна репрезентація себе, підпорядкування зовнішнім умовам, очікування зовнішніх змін, пасивне очікування внутрішніх змін, – Н. Середіна та О. Лазарева визначають, що найбільш адаптивний ефект, який вказує на високий рівень адаптивності, надає поєднання стратегій, спрямованих на активну та одночасну зміну себе та навколишнього середовища. До середнього результату адаптації призводить зовнішнє пристосування суб'єкта навчання до навчального середовища, яке не викликає внутрішніх змін, шляхом уникання середовища, або очікування зовнішніх та внутрішніх змін. Низький рівень адаптованості, пов'язаний з вираженням негативним ефектом в адаптації, проявляється у відмові суб'єкта від взаємодії з зовнішнім оточенням і занурення у свій внутрішній світ.

У науковій літературі виділяють різні форми та види адаптація студентів-першокурсників, наприклад, О. Арлашкіна, О. Наумова та О. Теврюкова [1] розглядають наступні напрямки:

– академічна адаптація (до навчального процесу);

– організаційна адаптації (до особливостей структури університету і організації навчального процесу);

– соціально-психологічна адаптація (до взаємодії з іншими студентами і викладачами, до власної ролі та статусу);

– психофізіологічна адаптація (до особливостей університетського середовища і санітарно-гігієнічними умовами навчання);

– соціально-побутова адаптація (до нових умов проживання і побуту студента).

Ми можемо бачити що, як вказує Т. Власова, адаптація студентів першокурсників – динамічно складний, багатофакторний процес, який пов'язаний з засвоєнням нового соціального досвіду, включення особистості у систему міжособистісної взаємодії, опанування та засвоєння особливостей та цінностей професії.

У психологічній літературі виділяють зовнішню та внутрішню адаптацію [1; 9]:

– об'єктивні фактори (зовнішні) середовища – природні, соціальні, соціокультурні, технічні, матеріальне становище сім'ї, контрактна або бюджетна форма навчання, проживання у гуртожитку або вдома;

– суб'єктивні фактори (внутрішні) – фізіологічні і психологічні характеристики, особливості нервової системи, пізнавальних процесів (властивості пам'яті, уваги, мислення), психічних станів (напруженість, фрустрація, тривожність, страх), спрямованість, властивості особистості, психофізичний стан.

За результатами дослідження учені визначають, що основні проблеми в адаптації виникають у студентів-першокурсників у організаційній, психофізичній та соціально-побутовій сфері.

На думку Н. Середіної та О. Лазаревої, труднощі в адаптації обумовлені, перш за все:

– розбіжностями між високим рівнем домагань студента та його низьким соціальним статусом, який визначений віком;

– розбіжностями між стилем спілкування вдома та характером взаємодії з викладачами та робітниками вищу;

– протиріччями між підвищенням рівня орієнтації на самостійність та залежністю від думки одногрупників.

Від якості та швидкості адаптування студента-першокурсника залежить успіх його формування як майбутнього спеціаліста, конкурентоспроможність на ринку праці, успішність засвоєння знань, умінь та навичок, тому соціальну адаптацію розділяють на:

– соціально-професійну адаптацію – входження у спеціальність та суспільство, оволодіння нормами і функціями майбутньої професії і соціальної діяльності;

– соціально-психологічну адаптацію – пристосування індивіда до групи, формування власного стилю поведінки.

Адаптація студентів проходить впродовж всього періоду навчання, але найбільш важливим етапом є навчання на першому курсі, хоча цей період також неоднорідний, виділяють:

– початкову стадію, коли індивід або група усвідомлюють нові правила поведінки, але ще не готові визнати систему цінностей нового соціального середовища;

– стадія терпимості, коли індивід, група і нове середовище проявляють взаємну терпимість до системи цінностей і зразкам поведінки один одного;

– асиміляція, визнання і прийняття індивідом основних елементів системи цінностей нового се-

редовища, і одночасно визнання певних цінностей індивіда, групи новим середовищем [8].

Говорячи про ефективний характер адаптації та преадаптації студентів-першокурсників в умовах нестабільного світу, необхідно, перш за все встановити, який підхід буде покладений в основу у виборі образу людини. Якщо, ми визначаємо студента, як людину, яка тільки відчуває, або сприймає інформацію та переробляє її, як вказує О. Асмолов [2], людину яка пасивно сприймає навколишнє середовище, ми отримуємо пасивний тип адаптації. Перенесення фокусу на внутрішній конфлікт, конструює образ «людини неусвідомлених інстинктів, потреб», як її визначає З. Фройд, і з такої позиції, адаптація та преадаптації будуть спрямовані на вирішення внутрішніх конфліктів. Наразі, третій підхід до особистості – «людина як система реакцій», поведінка людини, формування її адаптивних механізмів залежить від характеру, особливостей зовнішніх впливів, соціальних запитів та наказів. Внутрішня цінність самої людини, її потенціальні можливості практично не враховуються, ефективна адаптації формується у разі вдалого підбору стимулів та підкріплення.

Відповідно до означених підходів до особистості, виділяють і певні види адаптивності:

– гомеостатичний варіант, як реакція організму на систему, пасивне пристосування до впливу середовища, зниження конфліктності між середовищем та індивідом, встановлення рівноваги;

– гедоністичний варіант передбачає спрямованість на збільшення задоволення та зниження страждань, негативних емоцій, станів;

– прагматичний варіант виходить із визначення людини «як раціонального», в основі лежать успіх, вигода та користь, досягнення результату, ефекту при мінімальних витратах, так званий економічний результат [2; 7].

На думку О. Асмолова, гомеостатичний, гедоністичний та прагматичний варіанти принципу адаптивності об'єднує те, що всі вони спрямовані на досягнення первинно заданої цілі, поведінка людини підпорядкована нормам, цілям які задана ззовні.

У контексті цих принципів, адаптаційні стратегії студента-першокурсника як «особистості соціального типу» пов'язані з програмами, нормами та правилами, які сформовані у даній соціальній спільноті.

Для адаптації «студента-першокурсника соціального типу» буде характерно звикання до процесу навчання, засвоєння нових форм надання інформації, культурних нормативів, норм та правил поведінки у вищому навчальному закладі, ритуалів, традицій, способів та характеру спілкування у студентській групі та з викладачами, прийняття ролівої та соціальної значущості майбутньої професії, в результаті чого формується стереотипна поведінка характерна для даної соціальної групи.

Процеси адаптації до соціального середовища мають важливе значення для особистості, як вказує В. Петровський [7], процеси пристосування вирішують як завдання збереження тілесної цілісності, виживання, нормального функціонування, а також виконання вимог, очікувань з боку соціального середовища, що гарантує повноцінність суб'єкта як члена спільноти.

Зовсім інший підхід до вироблення адаптивного та преадаптивних стратегій спостерігається,

якщо образ людини – це образ активного індивіда, суб'єкта залученого у певну діяльність. Підхід до особистості – «особистості як індивідуальності», висуває на перший план неповторні індивідуальні прояви людини, забезпечуючи потенційні можливості творчого розвитку. Неадаптивні стратегії, або, як їх називає О. Асмолов [3], спираючись на термін наданий Н. Вавіловим, преадаптивні стратегії, які включають преадаптивні елементи відносно незалежні від впливу різних форм контролю, забезпечують саморозвиток системи у непередбачуваних змінах зовнішніх умов.

У разі підходу до студента-першокурсника як «особистості – індивідуальності», значущим стає особистісний, індивідуальний та суб'єктний характер діяльності, здатність структурувати свою поведінку у зовнішньому середовищі та відстоювати власні інтереси.

Висновки і пропозиції. Аналіз підходів до розуміння адаптаційних та преадаптивних страте-

гій показує, що в основі багатьох форм активності покладена складна система особистісної структури, продуктивні типи адаптивності формуються на основі творчості, прагнення особистості до самореалізації, активного мислення та уяви. Особливо ефективними такі форми адаптивності стають в умовах різких змін середовища, кризові періоди життя, коли зовнішня ситуація перестає бути прогнозованою та передбаченою, коли не можливо наперед спланувати свої майбутні. Якщо адаптація забезпечує стійку позицію індивіда, то у проблемно-конфліктних ситуаціях більшу роль відіграють індивідуальні форми поведінки, преадаптивні стратегії.

Таким чином, остаточною ціллю, адаптивних та преадаптивних стратегій студента-першокурсника, з урахуванням різноманіття їх форм, є забезпечення та підтримання індивідуальної цілісності особистості молодого людини, який є залученим у систему різних соціальних відносин.

Список літератури:

1. Арлашкіна О. В. Социальная ситуация адаптации студентов-первокурсников (по материалам исследования) [Электронный ресурс] / О. В. Арлашкіна, Е. В. Наумова, О. Ю. Теврюкова. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <https://org/10.24158/tpor>.
2. Асмолов А. Г. Психология личности: Культурно-историческое понимание развития человека / А. Г. Асмолов. – Москва: Издательский центр «Академия», 2007. – 526 с.
3. Асмолов А. Г. Интервью с академиком РАО, советником ректора РАНХиГС Александром Асмоловым [Электронный ресурс] / А. Г. Асмолов. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ranepa.ru/sobytiya/novosti>.
4. Власова Т. А. Социально-психологическая адаптация студентов младших курсов к условиям обучения в вузе / Т. А. Власова // Вестник ЧГПУ. – 2009. – № 1. – С. 13-22.
5. Дубровин Д. Н. Психологическая адаптация как фактор личностного самоопределения [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Дмитрий Николаевич Дубровин. – М., 2006. – 23 с.
6. Леонтьев Д. А. Вызов неопределенности как центральная проблема психологии личности [Электронный ресурс] / Д. А. Леонтьев // Психологические исследования. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <http://psystudy.ru>.
7. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности: учебное пособие для вузов / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 509 с.
8. Резник С. Д. Адаптация студентов-первокурсников к условиям обучения в университете: опыт, проблемы, перспективы / С. Д. Резник, М. В. Черниковская, Е. В. Носова // Вестник КемГУ. Серия: Гуманитарные и общественные науки. – 2017. – № 2. – С. 36-41.
9. Середина Н. В. Особенности адаптации студентов первого курса к обучению в ВУЗе / Н. В. Середина, О. В. Лазарева // Северо-Кавказский психологический вестник. – 2014. – № 12. – С. 51-54.

Новикова Ж.М.

Национальный университет «Львовская политехника»

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ И ПРЕАДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ-ПЕРВОКУРСНИКОВ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности психологической адаптации та преадаптации студентов-первокурсников в условиях неопределенности. Основное внимание направлено на анализ преадаптивных стратегий и их преимущество перед адаптивными формами поведения. Указывается на то, что понятие «адаптация» рассматривается в разных контекстах, при этом, проблема адаптации студентов как сложного и многогранного процесса остается актуальной в условиях быстрых перемен. Обращается внимание на то, что от скорости и успешности прохождения периода адаптации студентом-первокурсником, зависит характер его дальнейшего обучения и формирования профессиональных компетенций.

Ключевые слова: адаптация, преадаптивные стратегии, студенты-первокурсники, нестабильный мир.

Novikova Z.M.

Lviv Polytechnic National University

A PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND PREADAPTATION AT THE STUDENTS-FRESHMEN IN CONDITIONS OF UNCERTAINTIES

Summary

In the article we consider features of a psychological adaptation and preadaptation at the students-freshmen in conditions of uncertainties. A main attention was directed at the analysis of the preadaptation strategies and its advantages in comparison with the adaptation strategy. It was indicating what notion «adaptation» is considering in the different contexts however the problem of adaptation the students as complicated and multifaceted process is topical in the conditions of rapidly change. We pay attention what if the students-freshmen are quick and successfully adapting then their leaning and shaping professional competences will be better.

Keywords: adaptation, preadaptive strategies, first-year students, socialization, unstable world.

УДК 159.922.73:37.013(045)

РІВЕНЬ САМООЦІНКИ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА

Федорченко С.В.

Навчально-науковий інститут неперервної освіти
Національного авіаційного університету

У статті розкривається зміст понять «керівник», «рівень домагань», «самооцінка», «управлінська діяльність», «ефект неадекватності», «ефективність управлінської діяльності керівника». Проводиться теоретичний аналіз рівня самооцінки як фактора ефективності управлінської діяльності керівника.

Ключові слова: керівник, рівень домагань, самооцінка, управлінська діяльність, ефект неадекватності, ефективність управлінської діяльності керівника.

Постановка проблеми. Управлінська діяльність існувала протягом усієї історії людства і була притаманна будь-якій стадії суспільного розвитку. Аналізуючи в «Капіталі» різні форми суспільної праці, К. Маркс зробив дуже важливий щодо розуміння генезису та сутності управлінської діяльності висновок: *«Будь-яка безпосередньо суспільна чи сумісна праця, що здійснюється у порівняно великому масштабі, – зазначав він, – потребує в більшій або меншій мірі управління, котре встановлює узгодженість між індивідуальними роботами і виконує загальні функції, що виникають із руху всього виробничого механізму на відміну від руху його самостійних органів. Окремий скрипаль сам управляє собою, оркестр потребує диригента»* [3]. Дане положення застосовне до будь-яких організаційних ланцюгів соціальних систем.

Управлінська діяльність сьогодення вирізняється інтелектуальним характером, що виражається в її спрямованості на вироблення, прийняття та практичну реалізацію управлінських рішень, покликаних змінювати у бажаному напрямі стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку і діяльність людей. Вона має бути здатною відображати соціальну дійсність і все, що відбувається в ній, розкривати наявні в ній ресурси, засоби і резерви, знаходити оптимальні способи її удосконалення і переведення на новий рівень [6].

Особа, на яку офіційно покладено функції управління установою (підприємством) та організації її діяльності називають керівником. Компетентний підхід керівника вважається ключовою інновацією сучасної управлінської діяльності будь-якого підприємства, організації, відділу, закладу тощо. Він має бути здатним приймати сміливі рішення, творчо вирішувати проблеми колективу (як виробничі, так і особистісні), дбати про його добробут.

Під ефективністю управлінської діяльності, у широкому значенні треба розуміти кінцевий результат господарювання, тобто кінцевий і сукупний результат функціонування організації в цілому, якою управляють [1].

Сучасна управлінська діяльність послідовно психологізується, а пошук шляхів активації людського чинника в організації, врахування психологічних і соціально-психологічних особливостей персоналу є однією з важливих умов підвищення ефективності управлінської діяльності керівника.

Всі процеси управлінської діяльності базуються на адекватній професійній самооцінці, завдяки якій керівники здатні адекватно визначити рівень власного професійного розвитку, а також вибудовувати й коригувати процес успішної управлінської діяльності. Вона в значній мірі зумовлює соціальну адаптацію особистості, являється регулятором поведінки та діяльності, акумулює життєвий досвід людини, тому дана тема

завжди цікавила психологів і залишається актуальною на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самооцінка має досить багато визначень і кожна наука трактує її по своєму. У психології поняття самооцінки, має безліч визначень і сполучена з такими поняттями, як Я-Концепція, образ Я, рефлексія. На думку Н. Панської, *самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей* [3]. В. Столін [6] визначає самооцінку, як *зіставлення власних характеристик із ціннісними шкалами*. В. Абдрахманова [2] визначає самооцінку як *рівень розвитку самосвідомості, що проявляється у здатності ставитись до себе критично, співвідносити свої можливості з результатами діяльності відповідно до думки навколишніх та згідно вимог до себе*. Л. Бороздіна вважає, що *самооцінка забезпечує критичну позицію індивіда щодо себе з точки зору системи цінностей* [3].

Маючи великий вплив на формування особистості, питання самооцінки приваблює багато дослідників. Слід визнати, що ні у вітчизняній, ні в зарубіжній літературі немає загальноприйнятого визначення даного концепту.

У зарубіжній літературі прийнято термін «Я-концепція», що позначає сукупність всіх уявлень індивіда про себе. У концепції «Я» виділяються описова складова, яка називається образом «Я», як якась когнітивна підструктура, і емоційно-ціннісне ставлення людини до себе, що називається самоставлення. Поведінкові реакції, що породжуються образом «Я» і самоставлення, конструюють поведінкову складову концепції «Я». Самооцінка в цій триланцюговій схемі найчастіше прямоотожнюється з емоційно-ціннісним ставленням суб'єкта до себе, рідше – з образом «Я» або концепцією «Я» в цілому. Неважко бачити, що при такому підході, який типовий і для зарубіжної, і для нашої психології, а точніше – запозичений за кордоном і затверджується у нас, самооцінка як самостійний предмет аналізу просто пропадає, і ми приходимо до повної втрати дуже важливого особистісного конструкту [2].

Альтернативна точка зору радянських психологів, декларована С.Л. Рубінштейном, звучить так: *«Не свідомість народжується з самосвідомості, з «я», а самосвідомість виникає в ході розвитку особистості, у міру того, як вона стає самостійним суб'єктом. Перш ніж стати суб'єктом практичної і теоретичної діяльності, «я» саме формується в ній. Реальна, не містифікована історія розвитку самосвідомості нерозривно пов'язана з реальним розвитком особистості і основними подіями її життєвого шляху»* [3].

Оскільки самооцінка є однією з базових психологічних характеристик особистості, яка впливає на багато сфер життя індивіда, в тому числі і на його управлінську діяльність, особливого значення вона набуває для людей, що займають керівні посади. Саме від їх розробки та прийняття управлінських рішень залежить успішність діяльності організації загалом.

Стосовно проблеми ефективної управлінської діяльності, то до неї звернені роботи як вітчизняних (П.К. Анохін, Л.Г. Євланова, Ю.М. Забродін, Л.В. Карпов, Т.В. Корнілова, В.В. Кочет-

ков, О.А. Кулагін, Б.Ф. Ломов, Я.А. Пономарьов, М.А. Холодна та ін.), так і зарубіжних (С. Галама, Ю. Козелецький, К. Кумбс, М.Х. Мескон та М. Альберт, Е. Науман, С. Плаус, Г. Саймон, Х. Хекхаузен та ін.) авторів.

У цих роботах досліджувалася структура прийняття рішень, важливість тієї ролі, яку відіграє процес прийняття рішень в будь-якому поведінковому акті, в тому числі і в структурі діяльності, створювалися різні моделі прийняття рішень в управлінській діяльності. Ця проблема розглядалася в аспекті впливу на прийняття рішень в умовах невизначеності і ризику, проводилися дослідження, спрямовані на вивчення впливу ситуаційного та особистісного ризику при прийнятті рішень. Також проводилися дослідження, спрямовані на визначення ефективності індивідуальних і групових рішень і т. ін. Однак, досліджень, спрямованих на вивчення впливу індивідуальних якостей особистості на процес прийняття рішень в управлінській діяльності вкрай мало.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасної літератури показує, що поряд з великою кількістю робіт, які присвячені вивченню особистісних особливостей успішних керівників, лише небагато з них приділяють серйозну увагу особливостям такого істотного компонента особистості керівника, як відношення до себе та його проявлення у вигляді самооцінки. Саме тому у нашій роботі ми будемо аналізувати вплив рівня самооцінки на ефективність управлінської діяльності керівника.

Мега дослідження полягає у розкритті понять «керівник», «рівень домагань», «самооцінка», «управлінська діяльність», «ефект неадекватності», «ефективність управлінської діяльності керівника» та проведенні теоретичного аналізу рівня самооцінки як фактора ефективності управлінської діяльності керівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль керівника в організації є багатоплановою. Залежно від ситуації він є *організатором, комунікатором, експертом, критиком, безпосереднім виконавцем* тощо.

Типологізація загальних та спеціальних властивостей і якостей керівників є умовною, а якості й властивості поліфункціональні, що вимагає від керівника вияву відразу кількох якостей за домінування однієї з них. Для того щоб особистість могла реалізувати себе як успішний керівник, постійно розвиватися, зберігаючи при цьому оптимальне «професійне самопочуття», вона повинна бути наділена мінімумом для управлінської діяльності якостей, постійно збагачувати їх [4]. В оцінюванні та розстановці керівних кадрів найбільш значущими є такі риси особистості:

1. Навички соціальної взаємодії (здатність спілкуватися, вибудовувати міжособистісну взаємодію).

2. Орієнтація на успіх (наявність таких якостей, як упертість, наполегливість, азартність, працездатність, схильність до ризику).

3. Соціальна зрілість (наявність достатньо сформованих особистих цілей, здатність до коригування власної поведінки).

4. Практичний інтелект (здатність визначати проблему і знаходити можливі способи її розв'язання).

5. Здатність до складної праці (стійкість проти стресу, вміння планувати складну роботу та встановлювати пріоритетність завдань за умов дефіциту часу).

6. Соціальна пристосованість (уміння працювати з колегами та керівництвом, пристосовуватися до організаційної соціокультури, традицій, норм, ритуалів).

7. Лідерство (здатність спонукати до дій інших, навіювати довіру оточенню).

Необхідність діяти за організаційної багатоманітності, невизначеності, взаємозв'язку соціально-економічних явищ, постійного оновлення продукції, технологій, каналів взаємодії, стратегічного і тактичного мислення, потребує від керівників уміння інтегрувати різні аспекти діяльності, гнучкості розуміння співробітників, здатності бути лідером групи й ефективно працювати у її складі, бачення ключових чинників ефективності різних типів організацій і стратегій управління. Отже, управлінську діяльність керівника можна визначити як цілеспрямовану організаційну та регульовальну професійну діяльність, а її ефективність як досягнення цілей та реалізації функцій організації, спрямованих на забезпечення її ефективного розвитку.

Вся сукупність видів діяльності будь-якого керівника, так чи інакше, пов'язана з прийняттям та реалізацією рішень. Цим, насамперед, визначається значущість діяльності щодо прийняття рішень і визначенню його ролі в управлінні. Саме керівник виконує основну роль у прийнятті рішень. Одним з основних критеріїв ефективності розробки і прийняття управлінського рішення є готовність керівника до такої діяльності, яка, в свою чергу, визначається сформованістю і рівнем самооцінки, його здатністю до вироблення адекватної стратегії вирішення управлінських проблем на основі особистісної самооцінки.

На думку З.В. Кузьміної *самооцінка включає в себе вміння оцінити свої сили і можливості, поставитися до себе критично* [3]. Самооцінка складає основу рівня домагань, тобто рівня тих завдань, до здійснення яких людина вважає себе здатною. Присутня у кожному акті поведінки, самооцінка є важливим компонентом в управлінні цією поведінкою. Все це і робить самооцінку важливим фактором у формуванні особистості.

Розглянемо класифікацію самооцінки, її рівні та проведемо теоретичний аналіз її впливу на ефективність управлінської діяльності керівника.

Самооцінка може бути *адекватною* і *неадекватною* [3] та мати рівні: «високої», «вище за середній», «середній» – для *адекватної* самооцінки, та «низький» та «завищений» – для *неадекватної* самооцінки.

Керівникам з рівнем адекватної самооцінки «високим», «вище за середній» притаманний спокій, вони вважають, що у них немає причин для хвилювання за свою репутацію, життя, діяльність (не завжди схильні приймати загрозу своєму престижу, самооцінці, навіть коли вона реально існує), імовірність виникнення у таких людей конфліктів, зривів, афективних станів вкрай мала. Такі керівники обирають миролюбство, що припускає партнерство й співробітництво, уміння йти на компроміси, робити вчинки й бути поступливими, готовими жертвувати де-

якими своїми інтересами в ім'я головного – збереження гідності. Керівники із «середнім рівнем» самооцінки, зазвичай обирають – уникнення: обходять або без бою залишають зони конфліктів і напруг, коли їхнє «Я» піддається атакам [5], але вони теж впевнені в собі, товариські, не шукають самоствердження, налаштовані на успіх, тобто розраховують міру своїх зусиль та здатність зіставити міру з цінністю досягнутого.

Отже, цілком імовірно, що всі три рівня адекватної самооцінки виступають позитивним фактором для успішної управлінської діяльності керівника.

Тепер розглянемо рівні *неадекватної* самооцінки. Керівники із «завищеним рівнем» неадекватної самооцінки ставлять перед собою надто високі цілі, беруться за справу, яка їм не під силу. Часто проявляють зухвальство, пихатість, зазнайство, зарозумілість, применшують результати і можливості інших людей, недостатньо самокритичні в оцінці власних успіхів і невдач. У керівників з «низьким рівнем» неадекватної самооцінки переважає високий рівень тривожності. Таким людям притаманні занепокоєння, невпевненість у собі, інколи почуття неповноцінності. Зовнішній світ вони сприймають як наповнений небезпеками, характеризуються страхом потерпіти невдачу, конформізмом, але і розвиненим почуттям відповідальності, совісті, скромності. Такі люди не ставлять перед собою важкодосяжних цілей, обмежуються рішенням повсякденних завдань, занадто критичні до себе [3, 6]. Низька критичність до себе заважає їм навіть помітити, як вони ображають інших зарозумілістю і незаперечністю суджень, що безумовно приведе до конфлікту.

Отже, «низький» та «завищений» рівень неадекватної самооцінки керівника свідчить про неможливість розробки й прийняття правильного управлінського рішення, оскільки бажані можливості щодо виконання поставлених завдань не відповідають дійсності.

Висновки. Одним з найбільш важливих управлінських процесів є розробка управлінського рішення. Основну роль в прийнятті управлінського рішення покладено на керівника. Від ефективності його управлінської діяльності в значній мірі залежить успіх всієї організації. Готовність керівника до ефективної управлінської діяльності визначається його сформованістю та здатністю до вирішення управлінських проблем на основі особистісної самооцінки.

У процесі теоретичного аналізу було наведено класифікацію та визначено рівні самооцінки, досліджувався їх вплив на ефективність управлінської діяльності. За результатами цього аналізу, можна з переконанням стверджувати про залежність ефективності управлінської діяльності керівника від рівня його самооцінки, тобто рівень самооцінки є фактором успішності управлінської діяльності керівника.

До *позитивних* факторів успішності управлінської діяльності керівника відносяться «високий», «вище середнього» та «середній» рівень адекватної самооцінки. Керівники з такими рівнями самооцінки більш активні, впевнені у собі, роблять більш обдумані вчинки, самостійні у власних судженнях, не сприймають критику

як «замах» на власну гідність. Вони часто – оптимістичні, оскільки частіше добиваються свого, правильно розраховують свої сили і реалістично підходять до вибору завдань та прийняття управлінських рішень, що є запорукою успішної діяльності всієї організації в цілому.

До *негативних* факторів успішності управлінської діяльності керівника відноситься «низький» або «завищений» рівні неадекватної самооцінки. За цих рівнів, самооцінка деформує внутрішній світ особи, створює її мотиваційну і емоційно-вольову сфери і тим самим перешкоджає гармонійному розвитку. Керівники з такими рівнями самооцінки ускладнюють життя не тільки своє, але і навколишніх, тих людей,

що у різних ситуаціях – виробничих, побутових і інших – спілкуються з ними. Низька самооцінка руйнує в людини надії на добре ставлення до неї, а реальні свої досягнення й позитивну оцінку вона сприймає як тимчасові й випадкові. Недооцінка своєї корисності знижує соціальну активність, ініціативність. При завищеній самооцінці людина самовпевнено береться за роботу, що перевищує її можливості.

Однак слід зазначити, що ідеальної самооцінки керівника не існує, але при вивченні самооцінки окремо взятого керівника можна виявити його управлінський потенціал і тим самим допомогти цьому керівнику у вирішенні багатьох складних завдань пов'язаних з його діяльністю.

Список літератури:

1. Анікін Б.А. Вищий менеджмент для керівника: Навчальний посібник / Б.А. Анікін. – М.: ИНФАРМ-м, 2000. – 136 с.
2. Басина Е.З. Становлення самооцінки й образу Я // ред. Д.Б. Ельконіна, А.Л. Венглера. – К.: Педагогіка, 1988. – С. 56-65.
3. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Л.С. Виготський. – М.: АСТ, Астрель, Люкс, 2005. – С. 312.
4. Кащенко О.В. Професійна самооцінка особистості: огляд стану проблеми в сучасних дослідженнях / О.В. Кащенко // Серія: Соціологія, Психологія, Педагогіка: Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – № 27-28. – С. 111-114.
5. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
6. Столин В.В. Самосознание личности. – М.:Изд-во МГУ, 1983. – 288 с.

Федорченко С.В.

Учебно-научный институт непрерывного обучения
Национального авиационного университета

УРОВЕНЬ САМООЦЕНКИ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЯ

Аннотация

В статье раскрывается содержание понятий «самооценка», «руководитель», «управленческая деятельность», «уровень притязаний», «эффект неадекватности», «эффективность управленческой деятельности руководителя». Проводится теоретический анализ уровня самооценки как фактора эффективности управленческой деятельности руководителя.

Ключевые слова: самооценка, руководитель, управленческая деятельность, уровень притязаний, эффект неадекватности, эффективность управленческой деятельности руководителя.

Fedorchenko S.V.

Educational and Research Institute Continuous Educating
National Aviation University

SELF-EVALUATION LEVEL AS AN EFFICACY FACTOR OF EXECUTIVE'S MANAGERIAL ACTIVITIES

Summary

The article defines the notions of «manager», «level of aspirations», «self-esteem», «management activity», «effect of inadequacy», «efficiency of managerial activity of the head». A theoretical analysis of the self-evaluation level as an efficacy factor of managerial activities of the executive is carried out.

Keywords: manager, level of aspirations, self-esteem, management activity, effect of inadequacy, efficiency of managerial activity of the head.

УКРАЇНЬСЬКА МОЛОДЬ У СФЕРІ ОСВІТИ. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Шевченко О.М.

Житомирський національний агроекологічний університет

У статті розглянуто соціально-психологічні аспекти щодо освіти молоді. Проаналізовано різноманітні наукові підходи даної проблеми. Реалізований розгляд цього питання у порівнянні з іншими державами. Запропоновані рекомендації щодо поліпшення якості освіти молоді та удосконаленню державних програм у цій сфері.

Ключові слова: освіта, молодь, навчання, реалізація, соціум, мобільність, покоління, навчальний заклад.

Постановка проблеми. Найважливіша проблема сучасної вищої освіти – її ефективність, доступність і якість для різних соціально-демографічних категорій молоді. Освіта – один із найважливіших соціальних інститутів суспільства і динамічний чинник соціальної мобільності молоді. Освітній статус молоді є значимим критерієм її соціального розвитку.

Згідно з опитуванням щодо «Стану освіти в Україні» – 68,2% українців вважають освіту корисною. Дослідження проводилось у п'яти великих містах України – Львові, Києві, Харкові, Одесі та Дніпрі – у серпні-вересні 2017 року. Слід зазначити, що лише 35,3% респондентів працюють в Україні за фахом, ще майже 20% знайшли собі застосування у суміжних галузях. З одного боку, чим вищий рівень освіти, тим більша частина респондентів вказують на те, що працюють за спеціальністю.

За результатами цього опитування, майже половина (43,1%) громадян хотіли б отримати вищу освіту за кордоном. При цьому 33,9% бажать навчатися у західних ВНЗ. Слід звернути увагу на цікаву особливість: причина бажання отримати освіту на Заході для 35,1% – це можливість залишитися там на ПМЖ, 29,2% – за кордоном легше знайти роботу і ще 36,6% вважають їх рівень освіти більш якісним [2]. Отже, спробуємо, з'ясувати причини цих міркувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання освіти молоді постійно перебуває у сфері інтересів багатьох дослідників.

Російський психолог О. Нікіфоров ґрунтовно досліджував цінність освіти, поділяючи її на прошки: цінність державну; цінність суспільну; цінність особистісну [3].

Вивченням мотивів вступу до вузу займалися С.В. Садрицька, Е.П. Ільїн, Г.А. Мухіна, П.М. Якобсон, В.А. Якунін, І.І. Вартанова та ін.

Питаннями реформування системи освіти займалися багато відомих науковців та діячів, серед яких ми виокремили таких як, Євген Ніколаєв, Олександр Длугопольський, Петро Костробій, Сергій Курбатов, Юрій Рашкевич, Володимир Садиц, Інна Совсун.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес дослідників щодо галузі освіти української молоді слід зауважити, що ще недостатньо досліджено окремі сфери цього явища, а саме соціально-психологічні, економічні та інші аспекти.

Ніщо так наочно не ілюструє небезпечні тенденції життя нашої країни, як показові процеси,

що відбуваються в освіті. Скорочення кількості учнів та студентів, зниження стандартів та якості освіти, перевантаження вчителів, закриття шкіл, училищ, «оптимізація» вищих навчальних закладів, численні випадки корупції та плагіату – все це прямі свідчення «вимивання» людського потенціалу, тісно пов'язані з труднощами економіки і нерациональної політики, які все ще не вдається подолати.

Протягом останніх років пропонувалися різні проекти реформування освітньої сфери. Здебільшого вони спрямовані на економію коштів, їхнє начебто раціональне використання. Завдяки цьому вдається реалізовувати заходи з «оптимізації», закриття чи об'єднання, що неодмінно призводить до скорочення робочих місць в освіті, але зовсім не обов'язково до підвищення якості освіти.

Під час виступу на засіданні розширеної Колегії МОН (26.01.2018 р.), міністр освіти і науки Лілія Гриневич, зазначила, що головною метою реформування системи вищої освіти є забезпечення її якості. Попри значну проблему з фінансуванням, це не єдина і не ключова причина відтоку студентів за кордон. Міністр підкреслила, що зупинити відтік студентів зможе лише зростання якості освіти. Вона відзначила, що університети мають перебудувати внутрішню роботу відповідно до викликів часу. Сьогодні весь світ, говорячи про вищу освіту, акцентує на необхідності формування загальних компетентностей, готовність до тих викликів, які можуть з'явитися через 3, 5 та 10 років.

Мета статті. Головною метою нашої роботи є здійснення просвітницької діяльності щодо питань освіти молоді. Маємо надію, що висвітлені у статті думки допоможуть молодим людям краще розуміти сутність цих явищ, сприятимуть умінню уникати або мінімізувати негативні наслідки пов'язані із питаннями на ринку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. У структурі потреб молоді освіта знаходиться на другому місці. При цьому молоді люди недооцінюють власні можливості під час вступу до навчальних закладів. Хоча доступність платних форм освіти дещо зросла, для більшості молодих людей вона залишається за межами можливостей [2]. Орієнтація на верстви населення, які спроможні сплачувати послуги у сфері освіти, веде до обмеження можливостей отримання освіти молоддю з груп населення із низькими статками. Дана тенденція веде до подальшого соціального розшарування, яке виявляється на етапі життєвого старту молоді, і отримує подальше закріплення у стратифікації соціальної структури нашого суспільства.

Вибір вузу – це не тільки вибір місця навчання, але і важливий етап життєвого і професійного самовизначення молодого людини. Але тільки кожний четвертий студент вступає до ВНЗ з усвідомленою метою – отримати знання за вибраною спеціальністю. Мотивація зовнішнього характеру – за порадою батьків і знайомих зафіксована у кожного другого (44%) студента. Велика частка студентів з «аморфною або ситуативною мотивацією», пов'язаною з невизначеністю життєвих планів, з неможливістю реалізувати наявну життєву мету, з більш легким досягненням своєї мети. Статусна мотивація («просто потрібен диплом про вищу освіту») зафіксована у кожного п'ятого студента (20%). Наголошуються також мотиви комунікаційної і розважальної спрямованості – «познайомитися з цікавими людьми», «весело провести студентські роки» (25%) [2].

Звертає увагу те, що починаючи з третього курсу студенти заповнюють дефіцит актуальних знань навчанням на інших факультетах та навчальних закладах (додатково вчиться майже кожний п'ятий студент).

Студенти ставлять високі вимоги до особистості викладача і навчального процесу (наявності інноваційних форм навчання), до можливості отримати практичні уміння й навички за вибраною спеціальністю. Цікаво відзначити, що до себе студенти ставлять набагато нижчі вимоги. Традиційно також невеликий інтерес студентів як до процесу навчання, так і до одержуваних знань.

Разом з тим, сучасна ринкова ситуація вимагає від майбутнього фахівця соціальної активності, відповідальності, цілеспрямованості, наполегливості. Формування у студентів соціальних якостей і професійної компетентності є одним із найважливіших завдань вищого навчального закладу, але різке погіршення економічного стану вузів гальмує цей процес. У державних ВНЗ запроваджуються різні елементи платного навчання, досить часто використовуються застарілі програми і методи навчання, у зв'язку з низькою оплатою праці до навчального процесу неможливо привернути успішних практиків, відсутній зв'язок із виробництвами й організаціями, які є лідерами у своїй галузі, старі фундації бібліотек і матеріально-технічна база наукових лабораторій, знижується трудова мотивація професорсько-викладацького складу вищої школи.

Освіта та професійна підготовка є визначальними чинниками у працевлаштуванні випускників вищих навчальних закладів. Від їх рівня залежить якість кадрового потенціалу ринку праці будь-якої країни.

Розвиток ринку платних послуг у сфері вищої освіти сприяв швидкому зростанню кількості студентів, а отже – підвищенню фахового освітнього рівня молоді. Разом із тим платна освіта значною мірою нівелювала рівень професійної підготовки випускників через низьку вимогливість до знань.

Тому все більше випускників вищих навчальних закладів з'являються на ринку праці, не маючи достатньої професійної підготовки. Це зумовлено також і тим, що держава фактично зняла з себе обов'язок щодо забезпечення невідмінного працевлаштування випускників. Крім того, суттєвий розрив між теоретичною підго-

товкою та вимогами конкретної трудової діяльності робить неадекватною реакцію потенційного роботодавця на наявність у молодих спеціалістів високого рівня теоретичної підготовки, який не підкріплений відповідним розвитком трудових умінь та навичок. Це, врешті-решт, впливає на можливості їх реального працевлаштування.

Важливе значення для майбутнього працевлаштування є правильний вибір не тільки професії, а й вищого навчального закладу, бо питання про престиж та рейтинг освітнього закладу не завжди пов'язане у свідомості молодого людини з перспективою подальшого працевлаштування за майбутньою професією (спеціальністю).

Загалом проблема працевлаштування випускників ВНЗ є загальнодержавною, яка тісно пов'язана з питаннями формування та реалізації державної молодіжної та соціальної політики і перш за все зі зміною системи вищої освіти у контексті наближення її до потреб сучасного ринку праці з урахуванням впливів глобалізації. Тому питання працевлаштування випускників ВНЗ є актуальним і має розглядатися у комплексі вказаних проблем.

Для сучасної системи освіти характерні наступні проблеми:

- невідповідність пропонованих ВНЗ спеціальностей та спеціалізацій потребам ринку праці (у більшості ВНЗ відсутнє адекватне вимогам ринкової економіки планування обсягів, профілів та рівня підготовки випускників, стратегія функціонування навчальних закладів багато в чому визначається їх власними комерційними інтересами, спрямована на виживання, а не на адаптацію до соціально-економічних перетворень);
- невідповідність рівня кваліфікації випускників вимогам роботодавців, відсутність у молодих спеціалістів практичних навичок за отриманою спеціальністю;
- низька заробітна платня або її затримки (близько третини випускників через це відмовляються від пропозицій роботодавців);
- відсутність системи розподілу випускників, що забезпечувала б їх гарантоване працевлаштування, трудову адаптацію та соціальні гарантії;
- недостатній рівень професійної кваліфікації викладацького складу.

Для України характерним також є нерівномірний розподіл потенціалу вищих навчальних закладів за регіонами, що призводить до посилення дисбалансу на регіональних молодіжних ринках праці. Необхідність усунення цього дисбалансу диктується не лише міркуваннями рівності та соціальної справедливості, а й вимогами економічної доцільності. Високий рівень освіти підвищує можливості молодого людини, проте не гарантує швидкого отримання роботи.

Випускники шкіл на етапі вибору професії прагнуть досягти високого конкурентоспроможного рівня особистої освіти та завдяки цьому задовольнити власні матеріальні потреби.

Отже, проблема працевлаштування випускників ВНЗ повинна вирішуватися через державні правові заходи у поєднанні з оновленими економічними та організаційними механізмами реалізації цих гарантій.

Нагадаємо, що в публічному адмініструванні освітою держава повинна забезпечувати:

– виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації;

– збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні;

– виховання людини з демократичним світоглядом, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання;

– формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти;

– підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку;

– створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;

– підтримку дітей та молоді з особливостями психічного і фізичного розвитку;

– стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя;

– розвиток дитячого та юнацького спорту, туризму;

– етичне, естетичне виховання.

Публічне адміністрування освітою має забезпечити: додержання законодавства в галузі освіти; створення рівних умов для громадян у здобутті освіти; дотримання державних вимог щодо змісту, рівня й обсягу освіти; стимулювання творчого пошуку педагогів і науковців; автономність у діяльності навчально-виховних закладів та наукових установ.

Поєднання освіти і науки є умовою модернізації системи освіти. Наука є органічною частиною освіти, базовим елементом і рушійною силою її розвитку. Наукова діяльність навчальних закладів має забезпечувати відповідність змісту освіти сучасним досягненням у галузі науки, техніки і культури. Але це ідеальна модель, яка, на жаль, далека від реальності.

Висновки і пропозиції. Серед усіх глобальних процесів, що останнім часом мали місце на нашій планеті найпомітнішим і найвідчутнішим є зміна світоглядних орієнтацій молодих людей. Особливо гостро вона проходить у країнах, що переживають глибокі суспільні зміни та зміни. За таких умов і в Україні нині формується нове покоління громадян. Тож закономірно, що від їх громадянської позиції, активності, творчості значною мірою залежить успіх розбудови України, як нової суверенної держави.

Якщо молодь України буде витиснута на узбіччя виробничого, соціального, духовного

життя, то майбутнього у нашої молоді держави немає. У молоді, як і всієї нашої країни, чимало проблем, тому сьогодні як ніколи важливо консолідувати зусилля всіх, кому не байдуже власне майбутнє і майбутнє всієї України, хто зацікавлений у послідовному вирішенні невідкладних питань суспільства.

Враховуючи щирість прагнень та максималізм, що природно притаманні молоді, стають цілком зрозумілі намагання молодого покоління не тільки знайти відповідь, а й вирішити усі гострі проблеми та негаразди нашого суспільства саме сьогодні, не відкладаючи на потім, не перекладаючи це на плечі прийдешніх поколінь. А це можливо виключно за наявності ефективної державної молодіжної політики, тісної співпраці усіх гілок влади. Від створення відповідної правової бази до практичної реалізації свобод молодих громадян, гарантованих Конституцією України.

В умовах соціалізації сучасної молоді не діє багато основних нормативних документів, які забезпечують її життєдіяльність. Це і незначні матеріальні та фінансові ресурси держави, які сьогодні виділяються на молодіжні програми та заходи. Спостерігаються нерівність становища молоді в соціальній, економічній і політичній сферах, погіршення умов життя, складнощі в отриманні освіти, професійної кваліфікації, забезпечення зайнятості. Молодь у своїй більшості стикається з особливими проблемами та непередбачуваністю щодо свого майбуття.

Завершуючи свою статтю, бажаємо українським можновладцям, причетним до сфери освіти, і нам, як споживачам цих послуг, щоб відбулося:

– покращення показників України у відповідних міжнародних моніторингових дослідженнях освіти (TIMMS, PISA);

– покращення позицій українських ВНЗ у міжнародних рейтингах;

– підвищення рівня працевлаштування випускників закладів вищої освіти за спеціальністю;

– підвищення рівня задоволення освітою в суспільстві за моніторинговими соціологічними дослідженнями;

– зниження рівня корупції в освіті;

– зниження рівня еміграції науково-педагогічних кадрів, створення додаткових робочих місць у сфері освіти;

– стабілізація мережі навчальних закладів, їхнє фінансове та інституційне оздоровлення;

– збільшення державних та приватних капіталовкладень в освіту з досягненням загального рівня фінансування на рівні 7-10% валового внутрішнього продукту.

Список літератури:

1. Дискримінація українських студентів у системі вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myreferatik.in.ua/forum/35-476-1>.
2. Молодежь Украины. Социологическое исследование [електронний ресурс] – Режим доступу: http://institute.gorshenin.ua/researches/108_molodezh_ukraini.html.
3. Никифоров О. Представления о ценности образования [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://shh.neolain.lv/seminar14/predosenobrazovaniya.htm>.
4. Проект з покращення освіти в Україні [Електронний ресурс]. – http://www.csr-ukraine.org/skm_keys.html.
5. Садрицька С.В. Мотивація вступу до ВНЗ українських студентів: тенденції останніх років // Наукове онлайн видання «SOCIOПРОСТІР». – 2010. – № 1. – С. 56-60.

Шевченко А.Н.

Житомирский национальный агроэкологический университет

УКРАИНСКАЯ МОЛОДЕЖЬ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье рассмотрены социально-психологические аспекты образования молодежи. Проанализированы различные научные подходы к данной проблеме. Реализовано рассмотрение этого вопроса в сравнении с другими государствами. Предложены рекомендации по улучшению качества образования молодежи и совершенствованию государственных программ в этой сфере.

Ключевые слова: образование, молодежь, обучение, реализация, социум, мобильность, поколение, учебное заведение.

Shevchenko A.N.

Zhitomir National Agroecological University

UKRAINIAN YOUTH IN THE FIELD OF EDUCATION. SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECT

Summary

The article deals with the socio-psychological aspects of youth education. Various scientific approaches to this problem are analyzed. Consideration of this issue in comparison with other States has been implemented. Recommendations for improving the quality of youth education and improving state programs in this area are proposed.

Keywords: education, youth, teaching, realization, society, mobility, generation, educational institution.

УДК 37.013.42:364-787.7(043.3)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема вивчення особливостей прояву девіантної поведінки. Обґрунтовуються поняття девіантної поведінки та її розвиток у онтогенезі; аналізуються особливості прояву девіацій у старших підлітків. У статті представлено результати дослідження показників схильності підлітків до відхилення поведінки та агресивності.

Ключові слова: девіантна поведінка, відхилення поведінки, агресивність, старші підлітки, схильність.

Постановка проблеми. Однією із складних проблем в оточуючому середовищі підростаючого покоління є проблема антисоціальної поведінки підлітків. Проблеми соціальної адаптації й дезадаптації підлітків, а саме: труднощі у засвоєнні та пристосуванні до існуючих норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією підлітків у соціальному середовищі. Загальна соціально-економічна скрута, яку сьогодні переживає країна, потребує зосередження зусиль державних органів у справах молоді, фахівців соціальних служб для молоді, інших соціальних інститутів для вирішення комплексу найгостріших проблем, пов'язаних з попередженням асоціальної поведінки підлітків, що є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розглядаючи девіації психосоціального розвитку підлітків в рамках теорії діяльності, О.М. Леонт'єв, Д.Б. Ельконін, А.В. Запорожець відзначали, що провідна діяльність в пубертатному періоді має такі компоненти як інтимно-особистісне спілкування з іншими і навчально-професійна діяльність [3, с. 137-141, 5, с. 17]. На думку І.С. Кона, на формування девіантної поведінки підлітків можуть впливати соціальні фактори, перебудова Я-концепції, патології психічного здоров'я, а також індивідуально-особистісні чинники, серед яких він особливо виділяв локус контролю та рівень самоповаги [2, с. 91-92]. А.В. Петровський у концепції персоналізації особистості розглядає потребу індивіда бути «ідеально представленою» у свідомості значущих інших людей особистістю, причому тими своїми особливостями, які він сам цінує в собі. Формування адекватної поведінки підлітка, за А.В. Петровським, залежить від його

«здатності бути особистістю», що у свою чергу визначається тим середовищем, в якому відбувається розвиток дитини за допомогою спілкування, предметної та ігрової діяльності, орієнтації на значущих людей [1, с. 92]. Серед факторів, що впливають на виникнення девіантної поведінки, психологи основний акцент роблять на значущості соціального середовища, в якому росте і розвивається дитина. За Л.С. Виготським, поведінка визначається вихованням, а виховання, у свою чергу, тим суспільним середовищем, в якому формується особистість [4, с. 68-71].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема девіантної поведінки вивчається давно, але незважаючи на це в сучасному світі вона не стає менш актуальною. Аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку про те, що проблема особливостей прояву девіантної поведінки у підлітковому віці є недостатньо вивченою. Такий стан не дає можливості достатньо обґрунтувати підлітковий вік як групу підвищеного ризику, де проявляються внутрішні труднощі перехідного віку (від психогормональних процесів до перебудови Я-концепції); з'являються протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю.

Мета статті. Основна мета статті полягає у виявленні особливостей прояву девіантної поведінки у старших підлітків. **Завдання** полягають у аналізі психологічного змісту досліджуваної проблеми у науковій літературі; у огляді та описі методик дослідження особливостей прояву девіантної поведінки у підлітків; у здійсненні емпіричного дослідження особливостей прояву девіантної поведінки у старших підлітків.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо результатами дослідження схильності підлітків до відхилення поведінки (за А.Н. Орел [7, с. 113-117]) (див. табл. 1, рис. 1).

Аналіз отриманих результатів показав, що 70% підлітків схильні до агресії та насильства у взаємодії з іншими людьми, 50% дітей не здатні контролювати свої емоційні реакції та у 40% досліджуваних виявлені високі показники за шкалою установки на соціально-бажані відповіді і вони не відповідають соціальним установкам. За шкалою схильності до порушення норм і правил 20% учнів можуть йти в розрив соціальним нормам і правилам. За шкалою схильності до адиктивної поведінки 10% дітей схильні до вживання наркотичних речовин. 30% учнів мають схиль-

ність до ризику і заповідання собі шкоди, а 70% – схильні до агресії та насильства у взаємодії з іншими людьми.

За шкалою вольового контролю емоційних реакцій 50% підлітків не здатні контролювати свої емоції під час взаємодії з іншими людьми. 30% учнів мають схильність до протиправної поведінки.

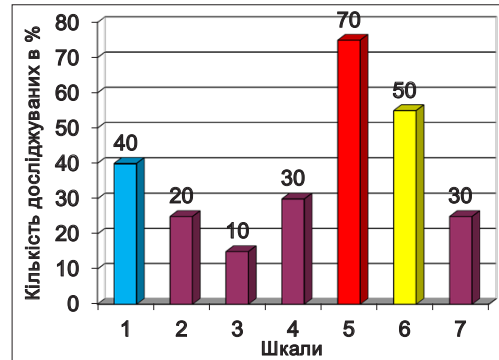

Рис. 1. Показники домінуючих властивостей досліджуваних за шкалами (в %)

Отримані результати свідчать про: агресивну спрямованість особистості у взаєминах з іншими людьми, схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства, тенденції використовувати приниження партнера по спілкуванню як засіб стабілізації самооцінки, схильність підлітків до реалізації делінквентної поведінки.

Оскільки у досліджуваній групі виявленні високі тенденції до прояву агресивності (70%), є доцільним провести поглиблений аналіз схильності підлітків до прояву агресивної поведінки.

За результатами проведення дослідження діагностики агресивності було з'ясовано, що більшість досліджуваних підлітків схильні проявляти безпричинну агресію і ворожість по відношенню до оточуючих. Аналізуючи середні значення в групі, виділено три основні підгрупи з високими, середніми та низькими формами прояву різних видів агресивності (за А. Басса і А. Дарки [6, с. 186-192]) (див. табл. 2, рис. 2).

Аналізуючи середні значення в групі з високою агресивністю, можна відзначити наступні факти: найвищі показники мають шкали загальної агресивності, непрямой агресії, підозрілості та почуття провини (50%), середні показники мають шкали фізичної агресії, роздратування, негативізму (40%), найнижчі показники властиві шкалам образи і вербальної агресії (30%).

Таблиця 1

Показники домінуючих властивостей підлітків за шкалами

Шкали	Шкала установки на соціально-бажані відповіді	Шкала схильності до подолання норм і правил	Шкала схильності до адиктивної поведінки	Шкала схильності до суїцидальної поведінки	Шкала схильності до агресії та насильства	Шкала вольового контролю емоційних реакцій	Шкала схильності до делінквентної поведінки
	1	2	3	4	5	6	7
Кількість досліджуваних, які набрали високі бали по шкалам даної методики	18	7	3	9	21	15	9
Процентне співвідношення до кількості досліджуваних в групі	40%	20%	10%	30%	70%	50%	30%

Таблиця 2
Рівень розвитку форм агресивних реакцій підлітків

Шкали	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Загальна агресія	6	20%	9	30%	15	50%
Фізична агресія	9	30%	9	30%	12	40%
Непряма агресія	6	20%	9	30%	15	50%
Роздратування	9	30%	9	30%	12	40%
Негативізм	6	20%	12	40%	12	40%
Образа	9	30%	12	40%	9	30%
Підозрілість	6	20%	9	30%	15	50%
Вербальна агресія	9	30%	12	40%	9	30%
Почуття провини	6	20%	9	30%	15	50%

Аналіз середніх значень в групі з середньою агресивністю говорить, що: найвищі показники мають шкали негативізму, образи та вербальної агресії (40%), найнижчі показники властиві шкалам загальної агресії, фізичної агресії, непрямой агресії, роздратування, підозрілості та почуття провини (30%).

Аналізуючи середні значення в групі з низькою агресивністю, можна відзначити наступні факти: найвищі показники мають шкали фізичної агресії, непрямой агресії, роздратування, образи та вербальної агресії (30%), найнижчі показники властиві шкалам загальної агресії, прямої агресії, негативізму, підозрілості, почуття провини (20%).

Отримані результати за проведеною методикою свідчать про: підвищений рівень агресивної спрямованості особистості досліджуваних у взаєминах з іншими людьми, схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, здійснення емпіричного дослідження особливостей прояву девіантної поведінки у старших підлітків, дозволяє зробити наступні узагальнення.

Аналізуючи отримані результати за проведеними методиками можна констатувати, що

у досліджуваних старших підлітків виявлена стійка тенденція до прояву різних форм девіантної поведінки.

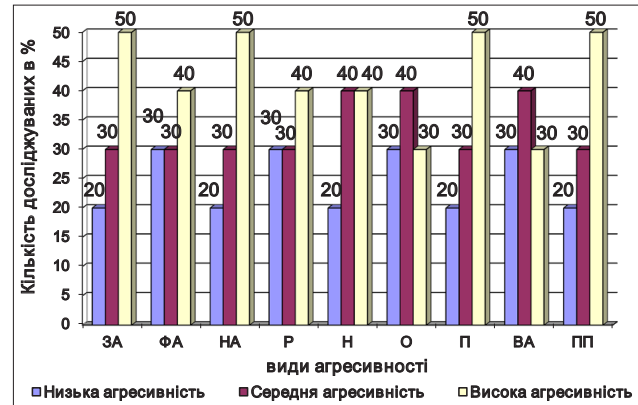

Рис. 2. Порівняння середніх значень різних видів агресивності в групі досліджуваних з різним рівнем агресивності за результатами діагностики за методикою А. Басса-А. Дарки

Результати методики на дослідження відхилення поведінки свідчать, що більшості старшим підліткам властива агресивна спрямованість у взаєминах з іншими людьми, є характерним низький рівень саморегуляції. У більшості випадків вони схильні вирішувати свої проблеми за допомогою насильства, використовуючи при цьому тенденції приниження партнера по спілкуванню як засіб стабілізації самооцінки.

Отримані результати за методикою дослідження проявів агресивності говорять про наявність у більшості досліджуваних підлітків в групі високого ступеня загальної агресивності та невміння контролювати свої емоційні реакції під час взаємодії з іншими людьми. Також старшим підліткам притаманні всі форми прояву агресивності з досить високими ступенями вираженості: досліджувані часто готові застосовувати фізичну силу по відношенню до іншої особи, проявляти фізичну та непряму агресію, а також негативізм як стосовно до речей оточуючого світу, так і по відношенню до інших людей. Підозрілість та почуття провини теж мають високі показники у пубертатному періоді розвитку особистості, що говорить про наявність ускладнень у підлітків під час спілкування та інших видів діяльності з оточуючими.

Список літератури:

1. Бакун Т. Психодіагностика особистості підлітка та профілактика девіантної поведінки / Т. Бакун // Світло. – 2003. – № 2. – С. 91-95.
2. Бреслав Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности / Г.Э. Бреслав. – СПб., 2006. – 144 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н.Ю. Максимова, С.В. Толстоухова. – К., 2000. – 200 с.
5. Маценко В. Девіантна поведінка особистості / В. Маценко // Психолог. – 2003. – № 28. – С. 14-19.
6. Реан А.А. Практическая психодіагностика личности / А.А. Реан: Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 224 с.
7. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 340 с.

Яновская Т.А.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье рассматривается проблема изучения особенностей проявления девиантного поведения. Обосновываются понятия девиантного поведения и его развитие в онтогенезе; анализируются особенности проявления девиаций у старших подростков. В статье представлено результаты исследования показателей склонности подростков к отклонению поведения и агрессивности.

Ключевые слова: девиантное поведение, отклонение поведения, агрессивность, старшие подростки, склонность.

Yanovskaya T.A.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenka

FEATURES OF THE PRODUCTION OF QUALITY BEHAVIOR IN ANOTHER JOINTS

Summary

The article deals with the problem of studying the peculiarities of manifestations of deviant behavior. The concept of deviant behavior and its development in ontogenesis are substantiated; the peculiarities of manifestations of deviations in older adolescents are analyzed. The article presents the results of the study of indicators of tendency of adolescents to deviation behavior and aggressiveness.

Keywords: deviant behavior, deviation behavior, aggressiveness, older teens, predisposition.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 008:78+312.421

ВИДОВИЩЕ В ПРОСТОРИ МУЗИЧНИХ АРТЕФАКТІВ КУЛЬТУРИ

Кисла Н.В.

Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

В статті надається аналіз видовищної презентації музики в контексті образних трансформацій музичної матерії в культурі ХХ та ХХІ століть. Визначаються реалії візуалізації музики як синтетичного феномену. Видовище музичних синтезів мистецтв сучасного світу – це таке видово, що демонструє персону музикуючого суб'єкта, а саме композитора-виконавця як синтетичну постать. Музика розглядається як невід'ємна складова кінематографічного, театрального, естрадного симбіозу. Музичний простір видовища асимілює в собі етнокультурні, фольклорні і авангардні форми презентації музичного образу.

Ключові слова: музика, видовище, образ, культура, синтез мистецтв.

Постановка проблеми. Музика ХХІ століття зазнала радикальних трансформацій. Якщо вийти за межі іманентного музикологічного погляду на цю сферу культури і мистецтва і зрозуміти музику як певну «фонетику» культури, яка відбувається в специфічній формі, то саме музика і буде тим тлом, на основі якого утворюються підвалини ґрунту носіїв сенсів і почуттів.

У ХХ столітті виникає особливий тип видовища як наслідок симбіозу музики і екранного світу в кіно. Цей симбіоз в певній мірі стає нормою і образом світобачення, що проектується на інші екранні види мистецтв. Можна сказати, що особливі музичні синтези, які утворювалися в тоталітарні часи (а це справжні шедеври!), – все це своєрідний опір і реальність видовища. Відмітимо блискучі роботи Д. Шостаковича, Альфреда Шнітке. Так виникає «світ у світі» або, навпаки, світ над світом.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблемі визначення візуального повороту в музиці приділяли увагу В. Холопова, В. Усманова, М. Хренов. [5; 4; 3; 6] та ін., адже ще не достатньо визначені реалії видовища в музиці в культурі ХХ – ХХІ століть.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але при наявності монографій теоретиків мистецтва все ще не надається аналіз видовищної презентації музики в контексті образних трансформацій музичної матерії в культурі ХХ століття. Нагальною є потреба визначення суттєвих властивостей процесу візуалізації музики як синтетичного феномену, де музика розглядається як невід'ємна складова кінематографічного, театрального, естрадного симбіозу.

Мета статті – визначити специфіку видовищних трансформацій у музичному просторі ХХ століття як візуальний феномен.

Виклад основного матеріалу. Найгостріше видовищний простір музики виявився у кіно. Так, «Броненосець Потьомкін» – один із фільмів, який увійшов в світ як реальність монументального, величезного полотна симфонії, яку грають. Тобто, йдеться про те, що виникає певна реальність, яку пов'язують з кіномовою, яку можна визначити як своєрідну граматику кіно. Але ця граMATика – музична за суттю. Сергій Ейзенштейн

визначає такі ознаки кіномови: основним елементом мови є *фонемо-звук*, якому відповідає певна літера. В кіномові основному елементу відповідає будь який просторовий символ однозначного характеру, лінія та пляма [1, с. 51].

Це якась всезагальна фонетика, яка стала виконувати функції музичної драми. Фонетика існує як звук та самозвучання буття, яке не обов'язково може бути інструментальним, але належить голосу людини. Це голос світової людини. Єднання плям і ліній створює кіно-склади. Вони дифузно поєднані. Один склад має визначення зображення, інший – слова. Внутрішня кадрова динаміка створює кінослово. Таким чином, кадр здається далеко не первинним елементом кіномови. Важливо, що саме С. Ейзенштейн кінокадр розглядав як музичний симбіоз звуку і зображення, тобто вербального і зображувального дискурсу.

Кінокадр як виток складення видива існує лише в єднанні з наступним кадром. Ми споглядаємо рух стрічки в апараті, що надає можливість кадрам існувати один за одним з такою швидкістю, що розподіл між проміжками перестав сприйматися як певна сітка. Виникає екранна проекція. Тобто, йдеться про те, що, як і в музиці, де ще не відзвучала одна нота, а вже починає звучати інша, існує ефект акустики, «ефект» і «афект» тла – того оптичного простору, в якому рухаються попередні і останні кадри. Кадри відтворюють цю музичність як симбіоз, єдність зображення і слова, зображення і звуку. Сергій Ейзенштейн – досить прискіпливий аналітик, який бачить світ культуроморфним, культурологічним.

Сергій Ейзенштейн характеризує дуже важливі речі, в музиці вони зветься інтонацією, метрикою, але в кіно це – певна характеристика події, яка створює темпоральність кіномови і темпоральність кіночасу. І. Аксьонов, який інтерпретує систему Сергія Ейзенштейна, створює своєрідне есе – філософему музичного бачення. Адже вдалим здається твердження, де поруч з монтажем як ритмічною реальністю він свідчить про монтаж «інтелектуальний» (аліквотний): «Епітет, який стоїть в дужках, належить Ейзенштейну, але якраз він в своїх поясненнях виводить цей вид монтажу із попередніх систем, я вважаю більш правильним продовжити музич-

ну термінологію, яку він в своєму місті обривав, мабуть не помітив існування потрібного йому музичного терміну» [1, с. 91].

Аліквотні ноти не тільки не записуються в музичному тексті, але фактично не виходять із тіла, що звучить. Обертони двох одночасно взятих нот у відомих випадках (різних для кожного тембру) можуть зливатися і створювати звук, який перевищує за своєю силою кожен із складових обертонів і дорівнює силі кожного з двох несучих тонів. Аліквотні ноти були відкриті спочатку у звучанні на скрипці (Тартіні XVII століття), потім їх знайшли на фортепіано, вони отримали достатнє розповсюдження у віртуозних композиціях, допомагаючи створювати ефекти виконавської звучності: «Чайковський, пробуючи дебєнівську фісгармонію в домі Н.Ф. фон Мекк, знайшов на ній ряд аліквотних нот» [1, с. 74]. Ейзенштейн знайшов такі елементи інтелектуального монтажу, які є відсутніми в кадрах. Тобто, вони є віртуальними. Їх дія виявляється опосередковано, в ритміці руху події. Називає він ці віртуальні утворення «інтелектуальним монтажем» і, фактично, визначає в музичних термінах феномен наявності зорового образу в кіно. Весь парадокс в тому, що цей образ не фіксується однозначно.

«Аліквотні ноти кінокадру виникають як наслідок наявності схованого в зображенні інтелектуального подразника, що викликає відволікання їх узагальнення у свідомості глядача через реакцію загального сприйняття дійсності. Створюючи аналіз характеру свідомості, здібного на таку реакцію, Ейзенштейн визначив його як класове. Таким чином, інтелектуальний монтаж збирає шматки, керуючись доповнюючим визначенням узагальнюючого характеру, яке виникає в свідомості глядача і викликає загострена реакція його класового почуття», – пише І. Аксьонов [1, с. 75].

Зрозуміло, що ця термінологія належить вульгарному соціологізму як досвіду інтерпретації тих часів, коли «класова свідомість» виступала гарантом інтелектуалізму, але вона вже давно застаріла. Адже, дослідники знайшли досить цікавий метафізичний виток монтажу, який, з одного боку, позначаються як рефлексивний (тобто – глибинна інтелектуальна думка), а, з іншого боку, як – аліквотні ноти, тобто ноти, як спонукуючи до звукострою ритмічних струмів монтажу. Це цілий музичний симбіоз, що теоретично був визначений Ейзенштейном в кіно, а його інтерпретатором, І. Аксьоновим був експлікований саме в музичних термінах. Адже тут шкодить елементаризм, де віртуальне описується нотами, тобто *однозначно*. Не слід забувати, що це рефлексія 30-х років ХХ ст., яка знаходилася під впливом розуміння «мистецтва як прийому», за В. Шкловським.

С. Ейзенштейн створює віртуальний образ-примару, образ *сміху без сміху, гумору без гумору*. Адже це – своєрідний інтерпретатор, який справді розшукав глибинний нерв кіномови Ейзенштейна і назвав цю мову *музичною*. Це дуже важливо усвідомлювати, щоби зрозуміти, що музичний симбіоз не є поверховим принципом єднання різних мов, а є інтелігібельною прамовою видива. Рефлексивна селекція як художня думка, що єднає всі сфери монтажу, є феноменальним витокком образної фонетики і графематики

(нотний еквівалент – аліквотні ноти) як звучної матерії зображення.

Є два способи інтерпретувати музичну реальність. Музика – це матерія, це єдність часових артефактів звучання. Музика – тиша, що проявляється в інтервалах, проміжках, звукової матерії. Вважається, що проривається більш глибинний, фундаментальний виток музикування або музичності як такої. Перший належить європейському баченню музики, другий – східному. Поп-музика об'єднала обидва способи інтерпретації шляхом редукції східного тезаурусу до метризованої реальності, яку вже не можна назвати звучною матерією, бо вона є аналогом тиші як згорнутого звуку – удару. Метр занурює в підсвідоме.

Поп-музика – поняття, яке охоплює різні стилі, жанри. Проте головне, що воно визначається різними факторами: розважальною функцією, фольклорними і традиційними інтонаціями в професійному мистецтві, що її і зробило дуже продуктивною у функції зв'язку з масою, масмедіа, технічними засобами тиражування, також – репродуктуванням, розповсюдженням художньої продукції, комерційними стратегіями, які перетворюють музику на маркетинг або тотальний менеджмент. Важливо, що сам менеджмент в музиці пов'язаний з фігурою промоутера, або людиною, яка стає організатором, антрепренером і економічним директором проєктів, продюсером.

Починаючи з часів, коли технічні можливості не були такими розвинутими, продюсери не грали грали достатньо великої ролі. Але згодом, коли виникають фонограми, платівки, магнітофонні касети, компакт-диски, теле-відеокліпи, це дало можливість продажу продукції, її тиражування як особливого культурного артефакту. Можна сказати, що відбувається відчуження музики від музикуючого суб'єкта.

Музика стає самодостатнім феноменом, що пов'язаний з носіями відтворення образу і входить в простір як техногенна продукція. Поруч з поп-музикою виникає складний музичний симбіоз, що є результатом певної деструкції класики. Це так звана атональна музика, яка змінює ладову гармонійну систему і вводить в колообіг музикування зовсім інші пріоритети. Музичний твір, написаний поза логікою ладових і функціонально-гармонійних зв'язків, що організують лад тональної музики, визначають як атональну музику. Музика була визначена як деконструктивний демарш.

Однією з важливих подій, яка залишається в ХХ столітті знаковою для музичної культури України, є робота «Цвіт папороті» Є. Станкевича. Це синтез неоміфології, фольклорно-академічної традиції і разом могутній інструменталізм, який поєднується з традиціями попередніх робіт українських композиторів. Мотиви, які розроблялися в творах Б. Лятошинського, так званий «академічний фольклор» і фольклор оперного жанру набули тут свого завершення. Можна сказати, що це не лише фольклор, а певний міф. Міф не такий поверховий, що можна прицепити до будь-якого твору, а глибинний, усталений, який несе в собі ззовні риси фольк-опери, а зсередини – своєрідну загадку. Сама назва «Цвіт папороті» – це вже міф.

Р. Станкович-Спольська пише: «Виняткове значення в плані оригінальності побудови «Цвіту папороті» набуває яскраво виражений компози-

ційний дуалізм, тобто суттєва структурно-композиційна відмінність крайніх актів опери по відношенню до середнього. Якщо в перших та третіх актах, відштовхуючись від традиційного оперного жанру композитор застосовує суттєво оновлений, «осучаснений» номерний принцип організації оперного цілого, структурною одиницею якого виступає сцена або картина, то в другому акті він, спираючись на логіку сонатно-симфонічного циклу, використовує наскрізний принцип жанрової побудови. Одиницею структури при цьому стає той чи інший варіант купальського обряду, представлений крупними симфонізованими драматургічними блоками. Цементуючим елементом, запорукою структурної драматургічної та інтонаційної єдності виступає певний фольклорний орієнтир – пісня чи то танець, або суцільний фольклорний комплекс, в тому числі обрядовий або, наприклад, інструментальний (троїсті музики), що є основою образно-інтонаційного утворення в кожній конкретній момент оперної реальності» [3, с. 8-9]. Такий достатньо розгорнутий аналіз, свідчить про те, що опера будується структурно, так само, як і кіномонтаж у Сергія Ейзенштейна. Тут і там є внутрішній нерв – музичність.

Музичність як інтелектуальна вишуканість, іманентна породжуюча реальність твору є симбіотичною, вже постмодерною. Можна сказати, що імпульс креації зберігається і в неоміфології Станкевича, але він існує зовсім в інших формах. В формах постнекласичної доби. Р. Станкович-Спольська також відмічає: «В той час, як Лисенко відкриває закони гуртової поліфонії, робить їх надбаннями академічної композиторської традиції, а Леонтович досягає психологічно-переконливого художнього синтезу, народного та класичного багатоголосся на ниві пісенної хорової обробки, Станкович підіймає цей синтез на якісно новий рівень і наділяє поліфонію значенням універсального складу сучасної оперної мови. Символічна полівекторність лібрето, полікомпозиційна побудова, полістильовий інтонаційний комплекс, нарешті, поліфункціональний характер ладу, гармонії, голосоведіння, інструментів тощо. Апогеєм і водночас генетичною серцевиною неофольклорного мислення композитора стає «поліфонія вулиці» – перенесення закономірності реального множинно-гуртового побутування народної пісні на рівень структурної організації хорової множинно-компонентної звукової тканини» [3, с. 15].

За достатньо специфічною термінологією прочитується те, що композитор звертається до вулиці, мелосу, народного і сучасного фольклору, як до нього звертався в свій час Шостакович в опері «Ніс». Можна сказати, що це серединність культури, яка актуалізуються. Глибинні етнокультурні інтонації є ознакою постмодерної культури. Аматорська реальність музикування, мелос вулиці, професійна піднесеність інтелектуального пошуку поєднується в складну композиційну форму, яка дає саме симбіотичну, багатовекторну і множинну реальність. Така еклектика не завжди веде до успіху. Але в найкращих роботах виникає досить цікавий симбіоз. Він цікавий тим, що тут є домінанта неоміфології і символізму, або музичної ладово-функціональної гармонії, яка є самодостатнім формотворчим

принципом. Важливо, що сама особистість композитора в обставинах постмодерного симбіозу стає зовсім іншою, ніж вона була в класичну добу. Це не метафізик-деміург, який створює величезні опери, симфонії або концертні цикли, а своєрідний оркестрант вулиці, медіум, який творить музику як поліфонію міжжанрових і міжкультурних взаємовпливів.

Композитор стає продюсером, промоутером. Композитор-менеджер – це нова фігура нашого часу. Але, якщо він просто заробляє гроші, то це – відверта поп-музика. Якщо він стає менеджером культурних взаємовпливів, «регулювальником» на перехресті культур, то це трошки інше. Іпостась композиторів змінюється, вона стає фігурою середнього рівня культури, що відповідає новітній культурі музикування. Тобто, поєднуючи верх і низ, створюючи музику для вулиці, для натовпу, для масового видовища, композитор постмодерної культури стає людиною-оркестром, людиною широким вподобань. Лідери сучасних груп теж пишуть музику, поєднують композиторську діяльність і виконавську. Це складні синтези, де домінує одна із складових, але в принципі це вже сучасна поліфункціональність, яка призводить до досить своєрідного видовища, де постать композитора відразу ж зливається із глядачем, виконавцем, із тією добою, яка породжує це музикування. В. Тормахова відмічає саме цю синтетичність як міжкультурні взаємовпливи: «Як із синтезу негритянської і європейської культури виник джаз і рок, так і в мікромасштабі – творчість Е. Ізмайлова стала відображенням цього ж сплаву. Це відбито в наступних особливостях розглянутої його імпровізаційної композиції: 1) імпровізування в стилі фрі-джаз у вступі; 2) використання характерних ознак стильового напрямку бі-боп в побудові і викладі мелодійної лінії; 3) застосування характерної для фольк-джаза мажорної пентатоніки імпровізації флейти; 4) використання принципу «питання-відповідь» в імпровізаціях-перекликах; 5) фольклорні ознаки проявилися в ладовій змінності (лідійсько-міксолідійській лад у чергуванні з натуральним мажором, оспівання стійких ступенів з використанням чвертьтонової мелізматіки), і у використанні перемінних у змішаних розмірів тексту» [4, с. 13].

Так музичний симбіоз утворюється як певна єдність різних практик культури. Це метакультурна, метахудожня, метаструктурна реальність, де міжжанрові алітерації поєднуються з особистими синтезами, а глибинні імплікації інтелектуального внутрішнього поштовху, еднаються з екстенсивним захопленням простору, із молодією енергією, силою того поп-музикування, яке володіє світом.

Висновки і пропозиції щодо подальшої розробки теми. Видище музичних синтезів мистецтв ХХ та ХХІ століть – це таке видовище, що демонструє персону музикуючого суб'єкта, а саме композитора-виконавця як синтетичну постать, яка бере на себе місію володіти масою, часом і простором. Це складні, цікаві і небезпечні інтуїції, що призводять до зривів, ексцесів, несподіваних скандалів і інновацій. Використовуючи метафору Г. Гадамера, що *гра грає в грі кожної людини*, можна стверджувати, що му-

зичний симбіоз нашого століття є однією з відзнак метафізики гри, де метафізична глибинна настанова музичної гри як породження трагедії з духу музики відбувається в різних обертонних можливостях різних синтезів, що є лише зовнішнім виявленням того могутнього етосу музичування, який стає засадою мелодики ХХ століття. Ці метаморфози культурологічні, метакультурні. Музичний простір ХХ століття має своє особливе видовище, яке виникає як поліфонія бачення.

Музичний простір видовища асимілює в собі етнокультурні, фольклорні і авангардні форми презентації музичного образу. Музичний простір видовища ХХІ століття є синтетичним, дає можливість визначити його вже як культурно-іс-

торичний феномен ХХ – початку ХХІ століття, презентувати його як симбіоз музики і екранного світу в кіно. Цей синтез в певній мірі стає нормою, стає образом світобачення, що проектується на інші екранні види мистецтва.

Здійснене дослідження показує, що аналіз форм презентації музичного видовища з позиції філософського і культурно-історичного вимірів стає потрібним для художників практиків, дизайнерів, проєктантів, продюсерів, всіх, хто професійно займається дослідницькою діяльністю щодо виявлення видовища в різних контекстах: театральному, екранному, музичному, просторово-середовищному, а в сфері оперно-театральній – особливо.

Список літератури:

1. Аксенов И. Сергей Эйзенштейн / И Аксенов. – М.: Киноцентр, 1994. 128 с.
2. Вдовина Татьяна Витальевна Визуальные исследования: основные методологические подходы // Вестник РУДН. Серия: Социология. 2012. № 1. С. 16-26.
3. Станкович-Спольська Р. «Цвіт папороті» Євгена Станковича: проблема жанру. – Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 2005. – 18 с.
4. Тормахова В.М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез. – Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 2007. – 17 с.
5. Холопова В. Музыка как вид искусства. 2-е изд. – М.: Научно-творческий центр «Консерватория», 1994. – 260 с.
6. Хренов Н.А. Зрелища в эпоху восстания масс / Н.А. Хренов. – М.: Наука, 2006. – 646 с.

Кисла Н.В.

Национальная музыкальная академия Украины имени П.И. Чайковского

ЗРЕЛИЩЕ В ПРОСТРАНСТВЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ АРТЕФАКТОВ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье дается анализ зрелищной презентации музыки в контексте образных трансформаций музыки в культуре ХХ и ХХІ веков. Определяются реалии способов визуализации музыки как синтетического феномена. Зрелищная суть музыкальных синтезов искусства современного мира позиционирует композитора-исполнителя как синтетическую фигуру. Музыка рассматривается как неотъемлемая составляющая кинематографического, театрального, эстрадного симбиоза искусств. Музыкальное пространство зрелища ассимилирует в себе этнокультурные, фольклорные и авангардные формы презентации музыкального образа.

Ключевые слова: музыка, зрелище, образ, культура, синтез искусств.

Kysla N.V.

Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

SPECTACULAR REPRESENTATION OF MUSIC IN THE SPACE OF CULTURAL ARTIFACTS

Summary

The article analyzes the spectacular presentation of music in the context of figurative transformations of music in the culture of the 20th and 21st centuries. The realities of ways of visualizing music as a synthetic phenomenon are defined. Spectacular essence of musical synthesis of art of the modern world positions the composer-performer as a synthetic figure. Music is seen as an integral part of the cinematographic, theatrical, variety symbiosis of the arts. The musical space of the spectacle assimilates the ethnocultural, folklore and avant-garde forms of the presentation of the musical image.

Keywords: music, spectacle, image, culture, synthesis of arts.

УДК 792.78+808.55«19-20»

ТЕАТРАЛЬНЕ ВИДОВИЩЕ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ ТА СПЕЦИФІКА ЙОГО ОБРАЗНОГО УЗАГАЛЬНЕННЯ

Кисла Н.В.

Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

У статті надається характеристика сценічних трансформацій у театральному видовищі ХХ століття. Визначається специфіка образного узагальнення сценічних форм видовища. Театральний образ видовища презентується в контексті стилю модерн, авангарду, постмодернізму. В історичному ракурсі, видовищні трансформації у контексті змін театральних систем початку ХХ століття розпочинаються із реформування балетних спектаклів Дягілевім. Далі набувають системного впровадження упродовж ХХ століття та продовжуються у ХХІ столітті. Ці здобутки можуть бути розповсюджені у галузі музично-драматичного театру України сучасності.

Ключові слова: театр, сцена, театральний образ, видовище, стиль.

Постановка проблеми. Пітер Брук – один із відомих теоретиків і майстрів театральної справи, режисер, у книзі «Пустий простір» з'ясував, чим відрізняється видовище театру від видовища на вулиці, або – у рамках літургії, містерії. Автор приводить суто формальні відзнаки театру – це наявність будинку, рампи, завіси, входу, сам дух класики, який присутній в будинку. Тобто театр – це окреслений простір, в якому є місце для гри, та є диспозиція *актор – глядач* і є дія, яка відіграється за рампою. Звичайно, визначення театру, за П. Бруком, є достатньо вузьким. Театральна вистава може відбуватися і на площі, як в Давній Греції – в амфітеатрі, де рампа не так жорстко від'єднує глядача і актора. Адже в чомусь Брук правий: є умовна межа між грою на сцені і спостереженням цієї гри. Можна сказати, що театральне видовище – це певна умовність, яка бере життя в раму, і саме від цієї рамки залежить, яким буде театр: чи це театр пристрастей, за Станіславським, чи театр механістичної комбінаторики, за Брехтом. Наша мета – визначити феномен видовища як театрального явища, в театральному просторі. Театральний простір видовища – це своєрідна метафора, яку можна інтерпретувати по-різному: як локальне явище, за П. Бруком; та як явище широке, коли йдеться про театралізацію життя. Адже, ми спробуємо театральне видовище розглянути універсально. О. Лосев каже, що театр – зворотній бік титанізму, гуманізму доби Відродження. Той театр був видовищем надмірного екстатичного почуття. Театральне видовище сьогодні – це досить своєрідний жанр, який бере коріння із давнини.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблемі визначення театральних систем як видовища приділяли увагу велика кількість режисерів-практиків, наприклад, В. Мейєрхольд, П. Брук, Л. Курбас та ін. [6; 3; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, при наявності великої кількості спостережень практиків, ще не достатньо науковців звернули увагу на цей аспект. Суттєві визначення реалій театрального видовища досить відсутні у науковій літературі. При тому, що якість та інтенсивність видовищних форм зростає, особливо в культурі ХХ – ХХІ століть.

Мета статті – визначити специфіку видовищних трансформацій у контексті змін театральних систем ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Театр сучасності – це складний симбіоз, який можна умовно розчленувати на декілька структур: класичний театр; авангардний театр; театр постнекласичний (або театр постмодерну). Ці три просторових зони є достатньо умовними, бо театр завжди був видовищем сталим, починаючи з його народження. Але ХХІ століття створило надсистеми культури, і такому – надсистемному, – духу театрального видовища, яке відтворилося саме в просторі модерну, посткласичному та постнекласичному вимірах ми приділяємо особливу увагу. Наше завдання – показати ментальне підґрунтя трансформацій театру ХХ століття, процеси певного зламу, катастрофи. Театр та видовище відчувало іноді, навпаки, регенерацію, звернення до першовитоків, що відчувалося у віртуалізації театральних подій. Ми вже звикли до всіх цих процесів, що звать модерними, постмодерними, але сутність полягає в тім, що видовище за рампою, залишається саме видовищем «за», видовищем «поза» рампою. І можна сказати, що наше завдання побачити, як люди: актори, режисери, художники, відчули зміни в театральному світі, як вони зреагували на це. Саме ця реакція є більш значною для характеристики видовища, ніж об'єктні описи, які потребують спеціального, окремого, наукового дослідження.

О. Бенуа в своїх спогадах писав, згадуючи про те, які трансформації відбулися в театрі С. Дягілева. Новий дух дягілевських сезонів мало хто сприймав. Дягілев зміг експериментувати не тільки тому, що він був талановитим антрепренером, а і тому, що його підтримували творці-меценати (наприклад Жан Кокто, Габріель Шанель). Зараз всі його спроби сприймаються як класичні, але в ті часи вони було несподіваним. Вражає те, що нова генерація творців того часу почали не просто нищити класику і створювати авангардне, або новітнє мистецтво, а розпочали сам процес завершення класики, намагалися поставити точку там, де її не можна було поставити. Видовищу класичному, традиційному вони намагалися знайти народні, глибинні, пасторальні паралелі, як це в свій час намагався зробити Антуан Ватто. І ці лінії знаходилися, водночас з музикою Стравінського, з його балетом «Петрушка», і пов'язувалися із мотивами протослов'янського світу, який начебто був Парижу дуже і дуже потрібний [1, с. 539]. Якщо згадати спогади само-

го Стравінського, то він не менш ставиться до всіх музикантів. Так – абсолютно не сприймає як музику О. Скрибіна, так і музику своїх співвітчизників. Можна сказати, що той дивний симбіоз видовища на перетині всіх культур і був передчуттям постмодерної естетики. Саме в естетиці верхівки модерну, у завершені класики, коли театральне буття набувало своїх маньєристичних форм, виникає новітній образ *видовища як пластичного синтезу танку і музики*. С. Дягілев був справжньою російською людиною у Європі. Він створював епатаж, знаходив прихильників, але поруч із ним був надзвичайно талановитий художник Л. Бакст, який згодом мусив розірвати відносини з Дягілевим.

Цікаво, однак, що Дягілев в певній мірі на сцені створював свого роду апофеоз радянського строю. «Стальний скок» можна цілком зрозуміти як одну із прославляючих індустріалізацію і пролетаріат, вистав, де відбулася цинічна репрезентація зусиль авторів і поставщиків балету, які дійшли до того, щоб відображувати фабричні рухи будівників і знущатися над елітою. «На сцені поруч з усіма представниками переможного класу, топталася ті дами суспільства, що намагалися на ринку збувати за декілька копійок випадкові залишки свого малого благополуччя. Прокоф'єв, автор наївно-імітаційної музики, шипячої та свистячої, на кшталт будь-якої сталелітньої фабрики, здійснив абсолютно вдалий вчинок, він відправився на створення цього шедеву в СРСР, де він і зараз працює як один із геніїв цієї культури» [1, с. 538]. Ці мемуарні спогади С. Дягілева більше говорять про той внутрішній злам, ті метаморфози, які відбулися в театрі. Театр класичний, імітаційний і театр, який створював вже нову добу, не могли бути одним театром. Звичайно, це були два нових театри, і Дягілев, – той, хто знаходився саме в середовищі надзвичайних трансформацій в мистецтві, не міг бути осторонь від цих подій. Проте, можна сказати, що видовище театру ХХ століття формувалося саме як посткласичне видовище. Класика оперного театру, яка прийшла з ХІХ століттям, з Римським-Корсаковим, з Глінкою, з усіма операми Чайковського, і зараз залишається певним музеєм, але посткласичний театр, театр драматичний і драма, не просто як жанр, а як надобраз театру, звичайно, стає образом досить своєрідним. Це образ конструювання театального простору, образ надмаріонетки, за Гордоном Крегом; образ пустого простору, за Пітером Бруком, адже можна вважати, що посткласичний театр почав народжуватися саме в отаких складних метаморфозах драми класичного і некласичного бачення світу, коли некласичне бачення починає брати в раму класику.

Класика залишається класикою, але вона у Бенуа викликає назву епатажу. Це той Бенуа, який абсолютно автентично сприймав твори М. Врубеля у Володимирському соборі в Києві, який бесподібно сприймав всю спадщину художників світу мистецтв і сам належав до неї. Він, однак, був вихованцем традицій, і ця традиція ніяк не могла бути зруйнованою за його переконаннями.

В українській культурі таким велетнем, який став образом доби і образом драматичного театру ХХ століття, був Лесь Курбас. Зараз, з часом,

цікаво сприймати книги, які надруковані у період виникнення самої можливості говорити. Так, в 1986–88 роках вийшла маса видань, де Курбас був повернутий до української культури й історії [2; 5].

Лесь Курбас був достатньо обізнаною людиною, водночас з ідеями Віктора Шкловського, Бертольда Брехта, Рейндгарта намагався розбудувати свою міфологему театру як своєрідну композиційну систему, яка була визначена теоретиками театру як «конструктивний театр» [5]. Ю. Бобошко пише: «Театр впливу, на думку Курбаса, аж ніяк не є вигадкою новітнього часу. Навпаки, своїми коріннями він сягає у сиву давнину, до античних часів, коли грандіозний театрон, велетенський амфітеатр просто неба, де гралася вистава, був прямою подобою міського форуму, площі, на якій вирішувалися суди, відбувалися збори та дискусії. Античний театр засновувався на прямому контакті з глядачами, а хор, що виступав від їхнього імені, виступав немов би уповноваженим народом, неодмінно включався в дію. Безпосередньо зверненим до глядачів був театр доби Відродження і в своєму майдановому, демократичному варіанті і в академізованому, перенесеному в палаци аристократів, вигляді. Елементи впливу режисер знаходиться у романтичному театрі, в казкових і декоративних виставах» [2, с. 96].

Можна сказати, що вплив сугестії, підвищений емоційний струс, експресіонізм – це всі ті ознаки новітнього театру, які вже є некласичними. Будемо казати, що сама експериментальна студія Курбаса, була тим теоретико-лабораторним експериментом, де намагалися відтворити *простір впливу, або простір дії*.

Намагаючись описати симбіоз теоретичних, лабораторних, мистецьких та саме хореографічних констеляцій драматургії Курбаса, Неллі Корнієнко пише: «У Курбаса багато іпостасій: він актор, режисер, публіцист і перекладач, драматург і педагог, сценічний діяч і разом своєрідний театральний філософ етики. Те що цікавить нас в театральній естетиці, це саме повинне включати в себе і всі ці обличчя художника. Одним із центральним була для Курбаса проблема: як побудувати українську національну культуру? На якому фундаменті? Якими засобами? Розрішити проблему культурного відродження, за переконаннями Курбаса, можна було лише на моністичних шляхах підсилення колективної етики. Всі художні замисли педагогіки Курбаса і його реальна практика були просякнуті пошуками нового, нової етико-естетичної єдності, яка повинна була мати в своїх засадах післяреволюційний український національний пафос культури» [4, с. 251].

Відбувається певна гра-підстановка: з одного боку, Курбас як людина, яка вихована в традиційній культурі, яка всіма силами намагається повернутися до театрону античності і реалізувати демократизм гри, міць, велич театру Греції вже в некласичних формах, спонукає нас до бачення людського духу як маси, певної єдності індивідів. Але поняття колективної етики – це сурогат, це «соцяз». Звичайно, етика не може бути не колективною, якщо говорити про велику етику театральної системи. Етика не може бути для одиниць, для обранців, або етика для загалу. Тобто йдеться про те, що етос, сугестія, вплив,

який помітив Ю. Бобошко у Леся Курбаса, якраз і відбувалися як певна культурологічна цілісність, єднання з духом Шевченка, з духом гайдамаків, з духом Греції в творах Курбаса.

Цей етос справді стає видовищем, стає видовищним могутнім духом. Художники, які з ним працювали, – Меллер, а згодом Екстер, Косарев, згадують про те, що саме Курбас ніс в собі цю ідею синтези, а не руйнування, знищення культури. Можна сказати, що відбувалася певна ритуалізація театру, якщо це буде коректним в цьому контексті. Ця ритуалізація відбувалася як певна низка подій, єдність теоретичного, лабораторного і мистецько-естетичного симбіозу, що створювала реальність як послідовність волевиявлення актора, митця, режисера.

Курбас був не самотній в своїх пошуках саме такого симбіозу. Н. Корнієнко пише: «Розрішення конфлікту бачилось художникам, учасникам Курбасу то у відмові від незавершеного, незгарбної людини на вподобі сучасної маріонетки, як це було у Крега, то як заперечення обдуреної людини предметного світу – позиція кубістів, то в підсилени уяви до минулого як до ретро, до мистецтва давніх, коли художники в черговий раз зверталися до Еллади і давнього Єгипту. Матерлінк пропонував втечу в світ ілюзій, Євреїнов вважав панацеєю від цих битв будівництво театру для себе, а Дункан співала оду Діонесу і культу оголеного тіла. Дехто сповідував простоту, хтось відверто балаганив, епатував міщанина, а дехто молитовно очікував чуда, звернувшись до містики і магії» [4, с. 253].

Ми бачимо весь набір тих спонук театральних систем, які прийшли в простір культури початку століття. Але цей набір ніколи не був оригінальним. Він так саме існував і в іншій епосі, але зараз набув саме особистих ознак *персональних поетик*. Кожен майстер створював свою театральну поетику і власну міфологему: або – надмаріонетки, за Г. Крегом, або – епічного театру, за Б. Брехтом, або – одивнення, за В. Шкловським, або – конструювання впливу, за Лесем Курбасом.

Адже Неллі Корнієнко в певній мірі перебільшує вплив на поетику Курбаса філософської системи Рудольфа Штайнера. Курбас спілкувався з Штайнером у Відні, де він вчився, але не можна сказати, що він став штайнеріанцем. Навіть Андрій Білий і Максиміліан Волошин набагато більше пережили вплив антропософії. Курбас не був заангажований містикою і магією антропософської реконструкцією Біблії. Більш того, він якщо і взяв щось у Р. Штайнера, то це його тягу до герметизму, до розуміння сакральної священної історії як самодостатнього герметичного цілого, але це вже зовсім інші речі. Це мистецька самодостатність, яка саме створювала той ритуал, міфологему абсолютного міфа, який був мистецьким означенням жестом або розгорнутою картосхемою мізансцени, за Рейнгардом. Можна сказати, що Курбас більше захоплювався конструктивістськими течіями в театрі, саме Рінгардтом – німецьким дослідником, режисером і актором, який намагався побудувати сценарій як певну картосхему, або просторову диспозицію, просторову реальність мізансценування.

Десь в перших рядках свого режисерського зошиту, режисер Л. Курбас пише: «В мене те-

атральний нахил до театрального мистецтва, я відчуваю розділ між суб'єктом і об'єктом; загальноритмічні ознаки; виділення яскравих моментів у ролі, в п'єсі, і ступування решти. (Деякі актори – емоційний скот). Є здатність відчуття. Можливості ще не виявлені. Треба: Малювання клаптями, заключаючими в собі (в позі і в тоні) зміст клаптя. Треба підкорити деталь загальному, першостепенному. Наслідок – монументальність. Переходи м'які (спроба у «Гайдамаках»), або ж гострі, тверді, або ж перехід є клаптем самотнім» [5, с. 31].

Ми можемо бачити, що така сповідальна проза є і теорією, і не теорією. Це, скоріше, нотатки, які і справді є щоденниками. Це ті осі його забудови видива театру, на підставі яких він намагається збудувати свою театральну систему. Цікаво, що, визначаючи експресію як вплив, сугестію, він її пов'язує з експресіонізмом як загальною течією некласичного мистецтва. «Експресіонізм – єдине мистецтво нашого віку. При справжньому (талановитого порядку) переживанні митцем фактів своєї творчості – повторення старих форм неможливе, оскільки форма є зміст. Тільки той у якого не залишилося місця для переживання, тобто – релятивіст, відірваний і від життя, і від космосу назавжди, може скрізь бачити тільки форму і виражатися її повтореннями. Так, при схожому переживанні буде і схожа форма. У японців багато дечого повторюється. Коли мистецтво цікаве тільки новими формами, то нічого вже немає. Так і кажуть. Конструктивізм, оскільки він чисто інтелектуального порядку і походження, – остання непотрібна фаза вчестності в мистецтві...» [5, с. 41].

Мистецтво – це творчий трепет перед невідомим – наголошував Л. Курбас. Можна сказати, що цей маніфест нагадує маніфести К. Малевича і в певній мірі є маніфестацією прийомів, а не образів. Образ не витримує антигетичної догматики, є більш різноплановою структурою системи театрального видива. Л. Курбас заперечує психологізм і стверджує, що конструкція є певною пластикою, біомеханікою і певною конституативною силою, але не визначає її так лапідарно, як В. Шкловський, наприклад, хоча в певній мірі він наслідує міфологему Шкловського. Курбас як художник, театральний діяч в своїх міфах, теоретичних нотатках був спорадичним і непередбачуваним, експресивним. Саме тому його театр не можна перетворити на машину, що відтворює гру, як у Б. Брехта. Навіть він відрізнявся від Брехта тим, що був більш експресивним і епічним, хоча саму епіку намагався приватизувати Б. Брехт.

Висновки і пропозиції щодо подальшої розробки теми. Акцент на тілесності, хестуальності як трансформації тілесних імплікацій стає головною агенцією театрального видовища в постнекласичну добу. Це особливо виразно зазначено в роботах Антонена Арто, в його театрі жорстокості, або міфологемі «тіла без органів» як тотального гаптичного схоплення глядача в середовищі театральної події. Тілесний жестуальний спосіб ідентифікації або трансформації інформації як персоніфікована тілом реальність стає мовою видовищних презентацій театру. Цей театр працює з тілом анонімним, космічним, яке позбавляється органів завдяки тому, що воно є тілом всесвіту.

Жестуальність перетворюється в кінесіку театральних систем, де жест носить впорядкований і системний характер. Можна сказати, що кінесіка як кінетичне відтворення театральної пластики є формалізованим процесом жестів, її виявлення несе в собі спосіб стилізації і спосіб трансформації інформації. Кінесіка є тим глибинним ідентифікатором, що відомий давнім театральним системам, бо жести як певні кліше або техніка жестів, яка відома в зображеннях, фресках, іконах середньовіччя, а також в пантомімах, в танцях, також від-

бувається в театрі. Театр тяжіє до пантоміми, яка завжди є верхівкою театрального видовища як мистецтва мінімалізму комунікації.

Таким чином, видовищні трансформації у контексті змін театральних систем початку ХХ століття розпочинаються із реформування балетних спектаклів Дягілева, набувають системного впровадження упродовж ХХ століття та продовжуються у ХХІ столітті. Ці здобутки можуть бути розповсюджені у галузі музично-драматичного театру України сучасності.

Список літератури:

1. Бенуа А. Мои воспоминания / А. Бенуа. – М.: Наука, 1990. – Кн 4, 5. – 744 с.
2. Бобошко Ю. М. Режисер Лесь Курбас / Ю. М. Бобошко. – К.: Мистецтво, 1987. – 198 с.
3. Брук П. Пустое пространство / Питер Брук. – М.: Лит.Обозр., 2004. – 468 с.
4. Корнієнко Н. М. Лесь Курбас: репетиція майбутнього / Н. М. Корнієнко. – К.: Факт, 1998. – 468 с.
5. Курбас Л. Березіль / Лесь Курбас. – К.: Дніпро, 1988. – 518 с.
6. Мейерхольд В. С. О театре / Мейерхольд. – СПб.: Просвещение – 812 с.

Кисла Н.В.

Национальная музыкальная академия Украины имени П.И. Чайковского

ТЕАТРАЛЬНОЕ ЗРЕЛИЩЕ ХХ – ХХІ ВЕКОВ И СПЕЦИФИКА ЕГО ОБРАЗНОГО ВОПЛОЩЕНИЯ

Аннотация

В статье дается характеристика сценических трансформаций в театральном зрелище ХХ века. Определяется специфика образного обобщения сценических форм зрелища. Театральный образ зрелища презентуется в контексте стиля модерн, авангарда, постмодернизма. Зрелищные трансформации в контексте изменений театральных систем начала ХХ века связаны с реформированием балетных спектаклей С. Дягилева. Затем они приобретают системное распространение на протяжении ХХ века. Эти достижения могут быть распространены в музыкально-драматических театрах Украины.

Ключевые слова: театр, сцена, театральный образ, зрелище, стиль.

Kysla N.V.

Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

THEATER OF THE XX – XXI CENTURY AND THE SPECIFICATION OF ITS EXPLORATION GENERALIZATION

Summary

The article gives a description of stage transformations in the theatrical sight of the twentieth century. The specificity of the figurative generalization of the stage forms of the spectacle is determined. Theatrical image of the sight is presented in the context of the style of modernism, avant-garde, postmodernism. Thus, spectacular transformations in the context of changes in the theater systems of the early twentieth century begin with the reformation of the Diaghilev ballet performances, become systematic implementation during the twentieth century and continue in the XXI century. These achievements can be spread in the field of music and drama theater of Ukraine.

Keywords: theater, stage, theatrical image, spectacle, style.

УДК 008:312.421+78«19-20»

ДІАЛОГ ЕТНО- ТА ПОП-КУЛЬТУРИ У МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ XX – XXI СТОЛІТЬ

Кисла С.В.

Київський інститут музики імені Р.М. Глієра

Стаття присвячена актуальній проблематиці єдності етнокультурних та масових реалій музичної культури в просторі сучасного культуротворення. Надається аналіз артефактів популярної культури, естради та етнокультурної реальності музичного мистецтва. Діалог поп-культури та етнокультури визначається у контексті глобальних проблем сучасності.

Ключові слова: культура, музика, поп-культура, фольклор, треш.

Постановка проблеми. Усвідомлення принципів музичної драматургії творів популярної музики, що відображають засади прямих фольклорних взаємодій з музичним мистецтвом на теренах популярної культури, загалом націлені на технології визначення «етнічного» та «популярного» в контексті реалій музичного мистецтва сучасності. На наш погляд, певне мистецьке всотування принципів інтонування фольклорного мелосу ґрунтується на загальних підставах стильової єдності музики усної традиції. Головні риси як фольклоризму, так і поп-виконавців в музиці – це єднання саме виконавців і слухачів. Беручи до розгляду особливе існування культури усної традиції (популярна масова та етнокультура), відмітимо наступне. Інституалізація фольклорних шкіл відбувається як гуртовий засіб навчання, коли із слова в слово, без засобів нотації передається мелодія, яка побутує як усна традиція.

Ці принципи і досі актуальні, більше того, сама теорія нотаційного перекладення – транскрипції міфу, й здійснення його уже в сучасних технологічних аранжуваннях потребує певної реконструкції генеалогії засобів нотації. Починаючи від перших кроків кривої фіксації звуковий подій і до лінійного засобу нотації, стає зрозумілим, що ранні виміри нотування були синкретичними, синтетичними. Більше того, сучасна кліпова свідомість, яка зорієнтована на підсвідоме, повертає нас в ранні засоби нотації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження І. Ляшенка [5], І. Юдкіна [8] і, зокрема, роботи, пов'язані саме з фольклором в народно-професійному вимірі музикування Л. Черкашиної [7], Л. Корній [3] характеризують той стан стурбованості, який виникає вже в 90-х роках ХХ ст. Перебудова і широкі «шлюзи» інформаційного простору західної *іншофольклорної* та *іншокультурної* реальності осмислюються в контексті самоідентичності *української* культури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливої якості на початку ХХІ століття набуває поєднання популярного мистецтва з фольклорними витоками. При наявності зазначених ґрунтовних досліджень все ще *актуальною* залишається проблема діалогу популярної та етнічноозначеної культури як бази сучасного музикування.

Мета статті – визначити проблеми діалогу поп-культури та етнокультури як системотворчого чинника образних трансформацій в сучасній музичній культурі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження з етнокультури провокують той феномен, котрий І. Ляшенко визначає як етнокультурологічний, а сам феномен етнокультурації, тобто – регенерації досвіду етнокультурного простору мистецтва і етнокультурних мистецьких традицій. Це явище стає проблемою як наслідок виникнення сучасних технологій художньої культури. Ці технології, починаючи з традиційних видів мистецтва (архітектура, скульптура, живопис, декоративно-прикладне мистецтво), і закінчуючи естрадою, шоу-бізнесом, – тією чи іншою мірою стають маркерами певної стурбованості саме тому, що людина може жити в просторі тотальної відкритості.

Сама тотальна відкритість загальних комунікацій «зменшила» земну кулю. Так, простір місцеперебування людини звужується і виникає спокуса зміни місць, а звідси – зміни культурних кодів. Цей процес стає все актуальнішою настановою. Він веде до *наслідування* модних мелодій, які приходять з ритмами, образами, записами; *спонукає* до симбіозів, сполучень, інтеграції культури на етнокультурному рівні, де саме етнокультурний простір стає засадою єднання і, водночас, константою національної ідентифікації.

Багато дослідників, зокрема І. Юдкін [8], вказують, що на межі ХVІІІ – ХІХ століть саме поєднання урбанізованого фольклору і потреби в заповненні вільного часу формами аматорства, моделюють своєрідну формульну, клішовану реальність сучасного простору. Такий віртуальний світ є ритуалізованим і орієнтованим на дію, вчинок, як й етнокультура в цілому, але це вже більш притаманно формам художньої аматорської діяльності, аматорства у гарному розумінні, яке адаптує в собі етнокультурні впливи і професіоналізм музикування.

Реп та розлоге расові різноманіття масової культури – це реалії сьогоденної контркультури. В просторі популярної культури це не так вже і безконфліктно, як хотілось би. Існує світ гламуру та світ суворої реальності. Роз'яснимо цю тезу сучасного світу та культури. Поруч із гламурними канонами, що маркують світ людини, яка успішно існує в світі, мандрує на яхтах і отримує задоволення від кожного дня, існує *людина репресована*, котра занурюється в інші реалії – реалії психоделічної музики, що були популярні у 60-ті роки минулого століття. Виникає ще один поштовх контркультури, який наче б то був давно забутий, але у 80-ті роки ХХ ст.

знов став актуальним. Нерівність, яка зростає між людьми, матеріальна безодня між бідними і заможними створює своєрідну культуру бідних.

Нові «катакомби» реп переживає вже три десятиліття і вони залишаються актуальними у наші часи. Важливо, що проблема масової культури пов'язана з феноменом *кітч*. Кітч, окрім всього, відбиває масові емоції радості від натурального єднання красивої картинки і реального світу Це – його симуляція, заміна в просторі видовищних адекватів. Перевага у зорових та слухових мистецьких подіях видовища, розваги, насолоди, споживання, стають тотальними проблемами культури. Ж. Бодрійяр, Р. Барт – це метри, які лише зазначили цю проблему. Нині з'явилося багато нових дослідників, котрі її розгортають, зокрема Тетяна Гундорова в дослідженні кітч літератури дає характеристику популярної культури як протиставлення низових інтроверсій високій культурі. Вона намагається показати, що поп-культура, кітч є певною конфліктологією культури гламуру і культури політичної коректності [2].

Варто також зазначити, що масова культура, популярна культура розвиває межі між професійною культурою і етнокультурою. Це є культура серединного рівня, за визначенням В. Прокоф'єва (цит за [2, с. 87]). Дослідження О. Соколова «Вступ в музичну композицію ХХ століття» стає досить цікавим аргументом щодо розуміння музичної композиції, зокрема, авангардної, постмодерної реальності сучасного співбуттєвого, полістистичного виміру тих музичних практик, які активно культивуються і приходять у простір рок-музики, у простір популярної музики та ін. [6].

Важливо також зазначити, що поп-культура в українському вимірі фактично була маркована саме етнокультурними дослідженнями І. Ляшенка. У них, так чи інакше виникає проблема урбанізації, яку зазначає той же І. Юдкін, та проблема сучасної музичної соціології, котру характеризує Л. Черкашина, – проблема колективного, індивідуального в сучасній етномузикології, якою займається О. Мурзіна і, зокрема, проблема музичного жанру, що позначає С. Шип. Ми навели цей контекст фольклорних презентацій музики для того, щоб підійти, власне, до проблеми музичних визначень естради, шоу-бізнесу і всього того, що характеризує сценічний простір поп-культури. С. Коротков в книзі «Історія сучасної музики» дає достатньо оригінальний нарис сучасного стану музикування, який здійснюється саме в просторі метакультурного паралелізму музичних практик [4]. Цей автор здійснив своєрідний пошук культурних вимірів рок-культури на рівні харківської провінційної сцени, де він як музичний критик і як пропагандист рок-, поп-музики здійснював своєрідні програми, що несли в собі, з одного боку, характер інформаційного ознайомлення зі світовою практикою поп-культури, а з іншого, – вводили українського слухача в контекст сучасних музичних реалій.

Втім, виникає той аспект поп-культури в широкому розумінні, означений як поп-арт, який заперечує модернізм, авангард і фактично ідентифікує себе з постмодернізмом. Такі дослідники, як В. Бичков, свідчать, що визначення «поп-»,

«пост-» в культурі є самодостатніми [1, с. 82]. Вони певною мірою є ширшими за ті культурні феномени, які описуються у монографіях більшості дослідників [2]. Більше того, в рамках розгортання в часі культурних артефактів та непередбаченості логіки культурогенезу важко уявити, що буде здійснюватися найближчим часом в культурі і в популярній культурі, зокрема.

Етномистецькі виміри не ототожнюються з лише фольклором, з архаїчною реальністю, а є більшою мірою явищами, культивованими в рамках мистецької реальності або мистецьких практик тієї чи іншої культури, реалій, які пов'язані з конкретним етносом, мелосом (у даному випадку – афро-американським, українським або будь-яким іншим мелосом).

Таким чином, поп-арт як засада поп-культури високої інтелектуальної культури був контр-культурою, тобто, реакцією на витончений інтелектуалізм авангарду. Це був певний месіанізм, креативний нищівний пафос, де із квадратів, ліній та інших геометричних реалій утворювалися артефакти культурного буття сучасного світу. Архітектура дуже швидко позбулася своїх класичних портиків, і весь модернізм вже живе в просторі чистої геометрії.

Поп-арт – феномен американський, феномен спокуси буденності, звичайними і предметними інсталяціями, які набувають ознак вишуканих містифікацій та інсталяцій. Інсталяція стає одним із важливих видів та визначається в образотворчому мистецтві, архітектурі, моді і набуває широкого філософсько-естетичного розуміння як презентація іншого світу, презентація через інший образ репрезентації. В умовах тотальності репрезентації, якщо згадати категоріальні схеми та структури В. Бен'яміна, можна свідчити, що з'являється криза презентації, та людина губиться у натовпі, здійснює своєрідну реальність пост-культури. Пост-культура, за В. Бичковим, має різкі дисонансні риси, що відрізняють її від культури як класичної, так і авангардної.

Дослідники зазначають, що художники поп-арту відкрили своєрідну поетику масової продукції, міської культури, знаходячи її в банальних та тривіальних речах, подіях, жестах, в оточуючому їх середовищі споживання та комерціалізації реальності. Саме – в голлівудських бойовиках і популярних зірках, в газетах і журналах, фото в певному «американському життєвому стандарті», заснованому на технічному прогресі, в рекламі, в афішах, плакатах, газетах, програмах, предметах домашнього вжитку, коміксах, науковій фантастиці, бульварній літературі тощо, – у всьому, що складає повсякденне середовище і псевдодуховну «їжу» євро-американського споживача другої половини ХХ – ХХІ ст. Достатньо зазначити, що поп-арт, популярне мистецтво в його зображальному еквіваленті було актом протесту, починаючи з реді-мейдів М. Дюшана, і доходячи до вже вишуканих інсталяцій, що використовуює різні засоби колажу, а також предметні інсталяції. Все це створює новий світ. Світ повсякденності у світі зниженому, в якому фактично *попса як музичний образ «низу»* є легітимною реальністю, що набула легітимності саме в акті деструктивному, акті знищення тих ідеалів, котрі виглядають вже занадто абстрактними.

В контексті музичної поп-культури, або музичного поп-арту, поп-музику різко відрізняють від популярної музики, яка розуміється як романтизований образ всезагального і, більше того, духовно означеного *асамбляжу*, або «формульного мистецького простору», що не є всім зрозумілим завдяки тому, що він є високо духовним. Можна стверджувати, що поп-музика – це, з одного боку, розгорнутий комерційний простір створення зірок шоу-бізнесу, а також і певна містифікація, інший світ, який виникає як протест, як рух – всупереч авангарду в музиці, що був означений Шенбергом, і досягненнями його теорії додекафонії. Тобто, рок-музика зараз вже не потребує високого інтелектуалізму, професіоналізму. Рок-музикант завжди був своєрідним пророком. Втім, із рок-музики виросла поп-музика. Професіонал тепер знижує свої образи, намагається працювати на рівні куплетно-частушечних жанрів, простих і ясних мотивів, доступних усім на рівні кітчу. Адже ця куплетна форма потребує своєї легітимності.

Легітимація відбувається за рахунок використання коломийок, які, за визначеннями багатьох фольклористів, є універсальним засобом ритмізації, цієї простої та ясної ідентифікації, що присутня практично у всіх фольклорних зразках світу. Цей процес відбувався досить швидко як звичайний гострий рух контркультури, а потім вже легітимно освячений. Отже, нонконформізм швидко стає конформізмом, а контркультура набуває ознак комерціалізації. Особливий екстремізм поп-культури відчувається зі зміною її носіїв: якщо первинні магнітофонні плівки і засоби трансформації музичної продукції у вигляді платівок й були достатньо архаїчними та не такими мобільними, то нині з розвитком цифрових технологій відбувається швидкий темп зміни артефактів, тобто проміжних форм культури.

Так, дослідники зазначають, що хіп-хоп, який виник у Америці в гетто, і реп, як його гостре самовизначення, особливо – гангстерський реп, сьогодні набули надзвичайної популярності, здійснюючи стратегію виготовлення білих афроамериканців, які відчувають себе чорними, у зниженому гротескному варіанті, який певною мірою сповідує ідеали контркультури або нонконформізму 60-70-х років ХХ ст. Але пізніше у 80-90-ті ХХ століття ці ідеали є вже рафіновано-симулякривими, тобто стають бізнес-стратегією.

Гламур чергується з низом, з треш-музикою, а брутальні та сакральні риси майстерно доповнюють одне одного. Відтак, ознаки поп-музики – це своєрідні соціальні маски, які просуваються як бренди. Ці бренди швидко завойовують простір, «продають» особистість за великі гроші і на підставі формування поп-смаку здійснюють ту форму презентативності, яка стає універсальною. Але така музика доступна і чітко структурує аудиторію на шляху захоплення тими чи іншими образами й музичними пріоритетами. Важливо, що і музична поп-культура, зокрема, і весь простір постмодерну загалом переосмислюється в контексті інших пріоритетів. І це – не заперечення авангарду, не позиціонування, а створення іншої реальності, яка радикально відрізняється від реальності сценічного втілення музики та її сценічного втілення образу, від всіх попередніх форм культури.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Можна сказати, що така стурбованість і такий підхід до опису сьогодишнього стану культури ще мало означений диференційними дослідженнями. Музична культура залишається поки що в рамках того вузького коридору, відведеного їй традиційною естетикою, яка все «вписувала» в контекст тоталітарної естради або в контекст вже сьогодишнього шоу-бізнесу. Але не можна не відчувати взаємодоповненості цих сучасних «монстрів» сценічного простору, який ніс в собі простір театралізації дійсності. Медіа-простір *шоу* намагається цю дійсність перетворити на мильні опери, треш-скетчі та своєрідні **формульні шаблонні реалії**, що, однак, не сприймаються ані як форми, ані як шаблони, а існують як побутова культура, де домінує поведінка. Варто зазначити, що новий архаїзм фольклору, знову повертається в сучасну культуру (цит. за [4, с. 278]). Можна стверджувати, що категоріальний універсум поп-культури – це складна суміш сучасних форм відображення реальності, де реальність конструюється у вигляді симулякрів, атракторів, це – монтаж атракціонів, де «верх» і «низ» існують як гламур і треш, маркуються через певну формульну систематику здійснення видовищ. Це і стає тим широким засобом атракціонізації, симуляції та, водночас, – уніфікації особистості, що пов'язує поп-культуру з масовою культурою. Але не все так просто. За цим ховається ще один вимір музикування – етнокультура, що означається постмодерними формами як *самоздійснення видовища* поп-культури, її трансгресії, перверсії, інверсії, екстраполяції, проєкції, чергування верху і низу та ін. Диспозиція духовності і недуховності, трешу і гламуру в сучасній музичній етнокультурі здійснюється у ситуації морального, поведінкового диспозитиву, коли задається спосіб буття, який не можна змінити, який є єдиною можливим маркером ідентичності людини і соціуму.

Важливо, що бум етнокультурних досліджень почався в Україні ще у 70-ті роки ХХ ст. У сфері культури і мистецтва в той час неможливо було говорити про національну самодостатність музичної культури. І навчальний посібник з української художньої культури, виданий під редакцією І. Ляшенка досі залишається певним маркером пошуків мистецької самоідентичності. Тому ми звернемося до деяких розділів зазначеного видання. «Логіка системного дослідження на стиках наук, – пише І. Ляшенко, – вимагає вихідного вивчення предмету теорії художньої творчості, етносів та носіїв їхньої енергії на найабстрактнішому рівні, яким є в цьому випадку філософсько-культурологічний комплексний підхід, а відтак, системне вивчення всіх галузей культури творчості, в тому числі художньої сфери життєдіяльності людей, у світлі діалектики минулого, сучасного, майбутнього та простору у світлі загального, особистого та окремого. З погляду цих двох діалектик взаємодія таких систем творчості немовби перетворює потенціальну енергію культурного розвитку нації і всього людства на генетичну» [5, с. 17-18].

Це продуктивна програма, коли людина повинна сама оцінювати себе у просторі творчості

і здатна пристосовуватися до середовища, якщо вона може ідентифікувати себе з етнокультурною матрицею культури або художніми цінностями. Таким чином, пошуки шляхів синтезу поп-культури та етнокультури продовжуються у позитивному напрямку їх діалогу.

Список літератури:

1. Бычков В. Эстетика / Виктор Бычков: учебник. – М.: Гардарики, 2002. – 556 с.
2. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Тамара Гундорова. – К.: Факт, 2008. – 284 с.
3. Корній Л. «Червона рута» – школа національної поп-музики / Лідія Корній // газета «Голос України». 1996. 27 січня.
4. Коротков С. История современной музыки / Сергей Коротков. – К.: Laf-studio, 1996. – 292 с.
5. Ляшенко І.Ф. Етнологічні основи українського художнього культурознавства / Іван Ляшенко // Українська художня культура: навчальний посібник / За ред. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – С. 12-32.
6. Соколов А. Введение в музыкальную композицию XX века / Александр Соколов. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 231 с.
7. Черкашина Л.С. Народнопісенні джерела в українській музичній естраді / Людмила Черкашина // Мистецтво та етнос: Зб. Наук. праць / Ан УРСР, Ін-т Мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 126-141.
8. Юдкін І. Формування визначників української культури / Ігор Юдкін. – К.: Інститут культурології Академії мистецтв України, 2008. – 184 с.

Кисла С.В.

Київський інститут музики імені Р.М. Глієра

ДИАЛОГ ЭТНО- И ПОП-КУЛЬТУРЫ В МУЗЫКАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ XX – XXI ВЕКОВ

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблематике единства этнокультурных и массовых реалий музыкальной культуры в пространстве современного культуротворчества. Предлагается анализ артефактов популярной культуры, эстрады и этнокультурной реальности сегодняшнего музыкального искусства. Диалог поп-культуры и этнокультуры определяется как многоуровневый, решён в контексте глобальных проблем современности.

Ключевые слова: культура, музыка, поп-культура, фольклор, треш.

Kysla S.V.

Kyiv R.M. Glier Institute of Music

DIALOGS OF ETHNIC AND POPULAR CULTURES IN MUSIC ART OF THE XX – XXI CENTURY

Summary

The article is devoted actual to the problems of unity of to the problems and mass realities of musical culture in space of modern cultural creation. The analysis of facts of art of popular culture, stage and ethnically cultural reality of musical art is given. The dialog of popular culture and ethnically cultural is determined in the context of global problems of contemporaneity.

Keywords: culture, music, popular culture, folklore, grind.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 781.24

ОСОБЛИВОСТІ МУЗИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАНОНІЧНОГО ТЕКСТУ В ОСТАНЬОМУ ДУХОВНОМУ КОНЦЕРТІ АРТЕМІЯ ВЕДЕЛЯ

Гусарчук Т.В.

Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

Досліджено драматургічні особливості духовного концерту «Ко Господу, внегда скорбіти мі, воззвах» Артемія Веделя. Цьому творові належить особливе місце у спадщині композитора як останньому з відомих нам опусів, який було створено у листопаді 1798 року, незадовго до подій, що призвели до арешту та довічного ув'язнення митця. В аналізі концерту застосовано герменевтичний підхід. Розглянуто різні тлумачення псалма 119-го та виходячи з його музичної інтерпретації зроблено висновки щодо концепції циклу. Враховуючи обставини, в яких він створювався, та уявлення про особистість композитора, можна стверджувати, що згаданий твір, гостро актуалізуючи морально-етичну проблематику, має автобіографічний підтекст. Своєї черги, це поглиблює наше розуміння того, як позиціонував себе А. Ведель в реаліях його епохи, і, відповідно, наближує до розкриття таємниць його біографії.

Ключові слова: духовний концерт, псалом, взаємодія слова і музики, творча спадщина Артемія Веделя, українське хорове мистецтво, драматургія твору.

Постановка проблеми у загальному плані. «Золота доба» української хорової музики другої половини XVIII століття постійно привертає увагу як науковців, так і виконавців, адже створені композиторами Максимом Березовським, Дмитром Бортнянським, Артемієм Веделем, Степаном Дегтярьовим шедеври є класикою вітчизняного музичного мистецтва, безцінною духовною спадщиною, на яку орієнтуються наступні покоління композиторів та хорових диригентів. Найвищі художні досягнення тієї епохи пов'язані з духовним концертом, тож саме він перебуває у центрі уваги дослідників, надаючи благодатний матеріал для вивчення стилевих процесів, зокрема і становлення індивідуальних стилів. З огляду цієї проблеми надзвичайно цікавим об'єктом дослідження є творчість Артемія Веделя (1767-1808), у якій спостерігається і найяскравіший вияв національної характерності. Вінцем його творчості стали два останні духовні концерти – «Боже, законпреступниці восташа на мя» та «Ко Господу, внегда скорбіти мі, воззвах», створення яких хронологічно співпало з народженням нової української літератури – виходом перших глав «Енеїди» І. Котляревського. Отже, йдеться про 1798 рік – злам епох, завершення надзвичайно драматичного періоду в історії України, завершення доби класицизму, який в національному мистецтві тісно взаємодіяв з бароковими та новими передромантичними тенденціями. Тож згадані твори цікаві для нас не лише як високохудожні зразки жанру, а й як документи епохи, в яких знайшли віддзеркалення драматичні колізії часу, напружені духовні пошуки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочато вирішення зазначеної проблеми. Значний масив духовних концертів написано на тексти псалмів, тож проблема художнього змісту зразків цього жанру зазвичай розглядається у зв'язку з інтерпретацією псалмових сюжетів. Серед праць, у яких автори торкаються цієї проблеми, – дослідження І. Соне-

вицького [20, с. 154], Н. Герасимової-Персидської [7], Л. Гервер [8], О. Шуміліної [30], Є. Ігнатенко [16, 17], І. Тилика [21-27], Н. Ананьєвої [1; 2], С. Літвінової [18], Т. Гусарчук [9-15].

Відзначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю.

В окремих працях було зроблено спробу поглянути на музичну драматургію духовних концертів А. Веделя крізь призму його духовного й мистецького світу. З таких позицій розглядалися концепції двох концертів «На риках Вавилонських» *ля мінор* і *до мінор* [12, с. 45-46], та концерт «Боже, приїдоша язичі в достоянне Твоє» у статті, присвяченій виявленню підтекстів суспільно-історичного змісту [12, с. 47], а також концерт «Блажен разуміваяй на нища і убога» [14]. Концерт «Ко Господу, внегда скорбіти мі, воззвах» не розглядався подібним чином, оскільки в його змісті не було помічено таких аналогії до сучасних композитору історичних обставин, як у попередніх концертах. Відзначено було лише, що у першій частині твору «окрім типових для концертів композитора лірико-драматичних висловлювань з'являється звинувачувальний пафос, <...> на початку фіналу непримиримий конфлікт добра і зла, мира і війни» [12, с. 48]. У висновках до згаданої статті стосовно цього концерту висунуто таку гіпотезу: «Як видається, в останньому концерті з автографа «Ко Господу, внегда скорбіти мі, воззвах» лірико-драматичний характер, загалом пануючий у творах А. Веделя, переростає у героїко-драматичний. Тут уже переважає не молитовний стан, а пристрасна розповідь про конфлікт, тож цей концерт може бути трактований як не менш автобіографічний, ніж попередній концерт з автографа – «Боже, законпреступниці восташа на мя» [12, с. 49]. Отже, йшлося про морально-етичний аспект змісту загальнолюдського характеру, а також про можливу аналогію до подій, що стосувалися безпосередньо самого автора. Для того, щоб підтвердити або спростувати це твердження, засноване на ем-

піричному сприйнятті, необхідно докладно розглянути драматургію концерту у зв'язку із утіленням канонічного тексту та з урахуванням тієї інформації, якою ми володіємо стосовно біографії та особистісного портрету митця.

Мета статті – розглянути особливості музичної інтерпретації тексту 119-го псалма в духовному концерті Артемія Веделя «Ко Господу, ввєгда скорбіти мі, воззвах» і за допомогою цього виявити особистісні детермінанти концепції твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концерт «Ко Господу, ввєгда скорбіти мі, воззвах» (№ 12 в унікальній автографічній партитурі композитора) було створено у листопаді 1798 року, одразу після концерту «Боже, законпреступниці востаха на мя» (№ 11). З-поміж інших творів А. Веделя ці концерти вирізняються масштабністю, «фресковістю», складністю внутрішньої побудови частин, надзвичайно інтенсивною поліфонізацією, загостренням контрастів на різних композиційних рівнях. При цьому обидва концерти відзначаються цілеспрямованістю загального драматургічного плану і є значною мірою подібними між собою. Обидва написані в *до мінорі* – найчастіше вживаній тональності у творчості композитора.

Дослідження драматургії духовних концертів Артемія Веделя пов'язаний з аналізом текстів псалмів, які, своєю чергою, потребують роз'яснення. Особливо складними є ті випадки, коли у працях відомих екзегетів певні фрагменти текстів отримують різні тлумачення, адже тоді потрібно на підставі аналізу музики робити висновки щодо використання композитором того чи того тлумачення, інакше кажучи, намагатися зрозуміти, що саме хотів сказати композитор. У ряді випадків ми також будемо спостерігати в музичній концепції твору розширення змісту, безпосередньо закладеного у псалмовому тексті. Таким чином, перед нами будуть поставати завдання, вирішення яких передбачає застосування герменевтичного методу, а точніше, герменевтичного підходу, елементів герменевтики, адже остання, за визначенням Ганса-Георга Гадамера, не є окремим методом або навіть набором методів: «універсальна претензія герменевтики полягає в тому, щоб упорядкувати всі науки, не пропускати для пізнання шанси всіх наукових методів, застосовувати їх, де тільки можна, до предметів, і використовувати їх в усіх їхніх можливостях. <...> Вона має все, що можуть пізнавати науки, вводити у той взаємозв'язок порозуміння, який поєднує нас із передаванням, яке стосується нас, у життєво-реальну єдність» [5, с. 285]. Не як науку, а як «споглядальне мислення» розглядає герменевтику Поль Рікер, визнаючи її як «виявлення за допомогою мислення змісту, прихованого в символі» [19, с. 61], як «розшифрування життя крізь призму тексту» [19, с. 120]. Вчений підкреслює глибокий задум інтерпретації – подолання культурної дистанції між читачем та текстом і включення таким чином «смислу цього тексту в нинішнє розуміння, яким володіє читач» [19, с. 34].

Свого часу послідовник Фрідріха Шляєрмахера Вільгельм Дільтей «здійснив, зокрема, герменевтичне заснування гуманітарних наук для обґрунтування їхньої рівності з природничими

науками, – пише Г.-Г. Гадамер. – Так, власне, тріумф герменевтики він вбачав у викладенні мистецьких творів, яке підсвідомо геніально у продукцію підносило до свідомості» [5, с. 280]. Аналізуючи зміст поняття «герменевтичне коло», Г.-Г. Гадамер, зокрема, зауважує, що розуміння того, що містить у собі текст, включає в себе розробку попереднього начерку його смислу, «який, зрозуміло, підлягає постійному перегляданню в процесі подальшого заглиблення у смисл тексту» [6, с. 248]. Тож спробуємо зробити такі попередні начерки змісту окремих духовних концертів Артемія Веделя, беручи до уваги усе зазначене і, зокрема, розуміння безкінечності процесу наукової інтерпретації.

Перші біографи Артемія Веделя – його учень і найближчий друг, у майбутньому відомий композитор, регент і співак, протоієрей Петро Турчанінов та відомий історик, письменник журналіст, свого часу співак і регент хору Києво-Могилянської академії Віктор Аскоченський підкреслювали високі моральні якості композитора, його особливу гуманність, глибоку релігійність, скромність [4; 3, с. 376], дар передбачення, антикріпосницькі погляди [29, с. 49, 88].

Період життя А. Веделя після його повернення з Харкова до Києва наприкінці літа 1798 р. пов'язаний із драматичними, утаємниченими подіями (власне, цей період розпочинається ще раніше, у Харкові, а завершується арештом і триманням під вартою упродовж дев'яти років як божевільного, за офіційною версією). Важкий стан невизначеності, коли композитор не мав роботи, краху сподівань на краще, і, мабуть, ще щось інше – більш для нього значуще – проступає крізь слова його листа до Петра Турчанінова від 4 грудня того року, в якому Ведель повідомляв його про створення двох своїх, як виявилось, останніх концертів [29, с. 66]. За свідченням П. Турчанінова, восени 1798 р. композитор добровільно прийняв на себе подвиг юродства Христа ради, розуміючи це як вищий подвиг мучеництва [29, с. 64]. Тож, поза сумнівом, обидва згадані твори мають безпосередній зв'язок із драматичними реаліями життя композитора, але загадковість останніх накладає і відповідний шар загадковості на наше сприйняття їх концепцій. Тож спробуємо помірковувати над цим, звернувши увагу на різні тлумачення псалмового тексту, покладеного в основу твору та запропонувавши свій варіант трактовки найважливіших музично-драматургічних рішень.

Концерт «Ко Господу ввєгда скорбіти мі, воззвах» написано на текст псалма 119-го, який має напис «пєсьн степеней», відкриваючи відповідну групу псалмів (№№ 119-133). Ці псалми називаються сходженнями, тому що пророкують про сходження іудеїв з вавилонського полону до Єрусалиму, про те, як вони, будучи у скорботі, молилися Богу і, будучи почутими, повернулися на батьківщину. «Ці сходження, – продовжує Євфимій Зігабен, – починаються з голосіння й моління, що їх виголошували полонені юдеї через скорботи свої до Бога; а закінчуються повним поверненням їх до Єрусалима. Із сеї причини названо сі псалми сходженнями в історичному відношенні. У вищому значенні називаються ці псалми сходженнями тому, що вони більше за інших

виводять з Вавилону, тобто змішання реального життя (бо «Вавилон» означає «змішання»), і підносять народ Божий, тобто християнський, над пристрастями, якими він був уражений. Куди ж підносять? У вишній Єрусалим, бо хто читає і розуміє ці псалми <...> і сам зігрівається і запалюється прагненням і любов'ю до небесного Єрусалима – істинної своєї вітчизни» [28, с. 803]. Душа вивищується поступово, роблячи успіхи у добродійності, ніби йдучи від Вавилону до Єрусалима. Єрусалимський же храм мав п'ятнадцять сходинок, на кожній з яких співали піснь, звідси кількість пісней степенів – п'ятнадцять [28, с. 803].

Душа вивищується поступово, роблячи успіхи у добродійності, ніби йдучи від Вавилону до Єрусалима. Єрусалимський же храм мав п'ятнадцять сходинок, на кожній з яких співали піснь, звідси кількість пісней степенів – п'ятнадцять п'ятнадцять [28, с. 803].

Псалом 119

1. «Ко Господу внегда скорбіти ми, воззвах, і услыша мя.
2. Господи, избави душу мою от устен неправедних і от языка льстива.
3. Что дасться тобі, ілі что приложится тобі к языку лествиву?
4. Стрїли сильного ізошрени со угльми пустинними.
5. Уви мні, яко пришельствїе мое продолжися, вселихся с селенїи Кидарськими.
6. Много пришельствова душа моя. С ненавиждящими мира бїх мирен.
7. Егда глаголах їм, боряху мя туне».

За словами святого Феодорита, перший вірш псалма виголошується від імені найблагочестивіших з народу юдейського, які, перебуваючи у скорботі свого рабства, звернулися з молитвою до Всевишнього, і він почув їх, адже сильна скорбота народжує чисту молитву, яка є зброєю праведних. Цитуючи цей вірш, Святий Микита говорить: «Дивись, як принесена Богу молитва зі сльозами і душевним смутком приймається <...> Дивись також, як і завжди справжнє життя святих проходить у скорботі й муках: вони сумують і від людей, і від бісів» [28, с. 804].

У другому вірші псалма «Господи, избави душу мою от устен неправедних і от языка льстива» устами неправедними названо ті уста, які говорять неправду на висоту, а також усіх, хто зводить наклепи і взагалі усіх беззаконників [28, с. 805].

Третій вірш «Что дасться тобі ілі что приложится тобі к языку лествиву?» має кілька тлумачень, зокрема, йдеться про те, що ніяке покарання не дасться підлеснику, оскільки язык підлесливий дуже хитрий і через те важко переможний, а з іншого боку, – через те, що язык підлесливий вже сам є достатнім покаранням для підлесника. Також ці слова можна розуміти як сказані від імені Самого Бога, Який вказує на те, що немає ніякого іншого порятунку від цієї напасті, крім Його сили і допомоги; Іоанн Златоуст з цього приводу наголошує на тому, що підлесливий язык зліший за звіра, адже підлесливі слова маскують отруту і є великою спокусою для людини; порятунком же від будь-якої спокуси є молитва [28, с. 805].

Три перших вірша А. Ведель об'єднав у першій частині концерту, що визначило її складність, оскільки, як бачимо, ці вірші дуже різні за змістом, спрямуванням та характером висловлення. Відповідно це позначилося і на обсязі частини (59 тактів). Відповідно до змісту вербального тексту перша частина концерту має суцільно драматичний характер, в ній немає жодного ладового контрасту, жодного моменту просвітлення.

Звернімо увагу на індивідуальний підхід автора до компоновки тексту: перший вірш «Ко Господу внегда скорбіти ми, воззвах, і услыша мя» він розподіляє між двома періодами. У першому – на текст «Ко Господу внегда скорбіти ми» (такти 1-8) початковим енергійним зверненням усього хору на *f* («Ко Господу») відповідають ансамблеві фрази на *p* («внегда скорбіти ми»). Наступні слова – «воззвах, і услыша мя» – подано вже у ліризованому, суб'єктивізованому, печально-меланхолійному характері: другий період виконується терцетом у складі альт, тенор, бас, лише заключні фрази звучать тутті як підтвердження слів «услыши мя, услыши мя» (такти 9-14).

Другий розділ частини написано на текст «Господи, избави душу мою». Відповідно до зміни в ньому ситуативного модуса – а це єдине у всьому концерті безпосереднє молитовне звернення – композитор міг би, звичайно, віддати цей текст також ансамблю задля підкреслення інтимності висловлення. Однак А. Ведель на цей раз знаходить інше – протилежне рішення, розпочинаючи новий етап драми аналогічним першопочатковому туттійному зверненню – «Господи», надаючи йому, а разом і усьому подальшому викладу у межах розділу форми узагальненого, усупільненого характеру.

За відсутності ладового контрасту (тональність натуральної домінанти – *соль мінор*) наступний – третій розділ – контрастує попередньому за характером, складом виконавців та фактурним викладом: це унікальний зразок поліфонічного ансамблю, наближеного до структури фугато, на слова «от устен неправедних і от языка льстива». Тут композитор знов дивує нас несподіваністю музичної інтерпретації вербального тексту, створюючи проникливий, печальний, сентиментально-романтичний ансамбль.

Цей ліричний фрагмент виражає глибокий жаль, і, можливо, особисте болоче розчарування автора з приводу зазначених у словах псалма явищ. А можливо, за допомогою тонкого імітаційного «плетива» голосів композитор хотів передати множинність та оманливість слів, облич, дій...

І вже зовсім своєрідним є заключний, четвертий розділ частини. Після характерних для стиля композитора лірико-драматичних висловлювань тут з'являється звинувачувальний пафос у сповнених гнівом запитальних фразах: «Что дасться тобі ілі что приложится тобі к языку лествиву?». Спочатку чуємо перегуки: слово «что» виділяється акордом тутті на *f*, а наступні слова – «дасться тобі» – озвучуються дуєтом дисканта і альта на *p*. Подібний прийом діалогу, ніби підкреслюючи полемічний пафос висловлення, використовується композитором і надалі (такти 43-54).

Драматизму першої частини концерту контрастує наступна – швидка поліфонічна друга частина, в основу якої покладено всього один вірш:

«Стріли сильного ізощрени со угльми пустинними». Сказати при цьому, що ця частина циклу різко контрастує, – нічого не сказати, адже вона створює враження перебування десь зовсім на іншій планеті – як по відношенню до попередньої, так і по відношенню до наступної – третьої частини циклу. Якщо перша частина була тотально мінорною, то друга – тотально мажорна (основна тональність – *мі-бемоль мажор*, а також надзвичайно широко задіяний *сі-бемоль мажор*, і епізодично – *ля-бемоль мажор*). Отже, жодного натяку не лише на мінор, а й взагалі на основну психологічну реальність концерту. З чим пов'язаний цей феномен? Спробуємо розібратися у змісті псалмового тексту, адже він є доволі загадковим. Слова пророка Давида «Стріли сильного ізощрени со угльми пустинними» звернені до тих, хто просив Всевишнього звільнити їх від вуст неправедних і язика лестивого, адже ними цар-псаломспівець заспокоює їх, стверджуючи, що стріли Його є ізощреними проти лестивих і беззаконних, а разом зі стрілами для останніх приготовані спустошувальні («пустинні») вуглі. Отже стрілами та вуглями названо тут різні покарання. Однак, за іншими тлумаченнями, сильний, навпаки, – це диявол, який посиляє стріли і вуглі, тобто, за думкою святого Григорія Нисського, це пристрасні помисли, які, заволодівши душею людини, сплякують і знищують добродетельність. Натомість святий Микита стрілами сильного називає чотири головні добродетелі – розважливість, правду, мужність та цнотливість, а під вуглями – Тіло і Кров Христові, якими ми причащаємося, а за цим – вогняні сльози, полум'яні воздыхання серця та молитву, які уражають диявола. За іншим тлумаченням, вуглі постинні – це вуглі ялівцю, оскільки вони найсильніші і довго не згасають [28, с. 805].

Як бачимо, вірш 4-й псалма 119-го має не просто різні, а кардинально протилежні тлумачення. Чи всі вони були відомі А. Веделю? Можливо. Але про що говорить сама музика, яке з наведених тлумачень мав на увазі композитор?

Друга частина циклу являє собою ніби яскравий калейдоскоп споріднених тематичних утворень у вигляді різних фугато, терцетів, юбіляційних розспівів тощо. Як видається, композитор вклав цілком позитивний смисл у втілюваний текст, тобто йдеться про стріли саме Всевишнього, спрямовані на всіляких грішників, хоча, за традицією XVIII століття, могло б бути і навпаки – у мажорних, енергійних, наступальних темах могли втілюватися негативні образи (згадаймо, наприклад, другу частину концерту М. Березовського «Не отвержи мене во время старости» або фрагменти першої частини концерту А. Веделя «Боже, законопреступниці восташа на мя» тощо). Однак у цьому випадку метою композитора було, вочевидь, інше – якнайпереконливіше розповісти, засвідчити про те, що покарання за гріхи невідворотне, воно може мати найрізноманітніші форми, але це обов'язково станеться.

З одного боку, таке свідчення, маючи функцію проповіді, звернене до винуватців конфлікту – ворогів, законопреступників, нечестивців, підлесників тощо з метою їх переконання, напучування. Водночас, і, можливо, ще більшою мірою, воно звернене до тих, хто потерпає від вищезга-

даних грішників, до тих, хто страждає так само, як сам митець, до тих, кому суголосні його відверті, сповнені душевного болю висловлювання. Тут, у цій частині концерту, на цій «території» від останніх не залишилося й сліду – жодного натяку, жодного нагадування, жодної тіні. І це дає колосальне полегшення після такої тяжкої психологічно, драматичної першої частини концерту. Це як ковток свіжого повітря, як «анестезія», як реально інший духовний вимір.

Однак відзвучав останній акорд цієї «оази» світла і на початку наступної – третьої частини, ніби звідкись із далечини раптом доливають «розкидані» по різних партіях тихі «зойки» – «Уви, уви, уви», а далі, акордово, в усю силу звуку – «уви мні». Вражаючий, трагічний момент! Повернення до дійсності, а можливо, й пророцтво власної трагічної долі...

Звернімо тепер увагу на ще один загадковий момент концерту – *мі-бемоль мажорний* терцет дисканта, альта і баса із третьої частини «*вселихся с селенії Кидарськими*», світлий, благодатний «острівець», цілком у дусі багатьох веделівських мажорних ансамблів у класицистичному стилі. Однак прочитаємо тлумачення п'ятого вірша «*Уви мні, яко пришельствіє моє продолжися, вселихся с селенії Кидарськими*». Цей вірш також виголошуються від імені полоненого єврейського народу, який з плачем говорить про те, що полон його у Вавилоні продовжився і він жив у помешканнях кидарських. «А Кидар – це країна, що сусідить із вавилонською, і між жителями її, нечистими й мерзенними, вавилоняни поселили євреїв. А позаяк, за словами Орігена, Кидар означає темряву, то й мешканці оселі темряви плачуть. А в переносному розумінні оселі темряви – перебування у пристрастях, які затмарюють розум» [28, с. 806]. Виявляється, селенії кидарські – однозначно негативний образ. Чому ж тоді така краса і благодать «розлита» у музиці?

Як відомо, А. Веделя завжди приділяв надзвичайну увагу слову, тож дуже важко уявити собі, що тут трапилось непорозуміння, що це випадкова невідповідність. Як видається, розгадати цей «ребус» нам може допомогти «сусідній» концерт – «Боже, законопреступниці восташа на мя»: порівняння тактів 210–211 на слова «с селенії Кидарськими» з тактами 10 та 12 першої частини «Боже, законопреступниці» на слова «*взискаша души*» демонструє їх практичну тождність. Якщо сприйняти це як підказку, то стає зрозумілим, що композитор під «селеніями Кидарськими» мав на увазі все той самий блискучий, облесливий, але оманний, облудний «сонм державних», законопреступників, які зазіхають на його душу. А підтвердженням правильності нашого припущення звучить шестикратно повторене слово «*Кидарськими*» усім хором одразу слідом за згаданим терцетом – не просто підкреслено, а настирливо підкреслено (спочатку у перекличках двох пар голосів, а далі – двічі у кадансі (такти 212–213)). Виокремлюючи і практично скандуючи це слово, композитор, мабуть, хотів зафіксувати на ньому особливу увагу, вказуючи на справжню сутність щойно створеного облесливого образу.

Завершується третя частина розділом, написаним на текст вірша 6-го «*Много пришельство-*

ва душа моя. С ненавидящими мира бїх мирен». Пророк каже, що багато років жив мандрівником у полоні; за Іоанном Златоустом, не про кількість років тут йдеться, але про їх важкість і неприємність. З іншого боку, душа багато мандрує, адже широким є простір і безліч є пізнань, які мають бути нею пройдені [28, с. 807]. Пророк далі каже про те, що він був у мирі з немирними й базаконними мешканцями Кидару. А бути мирним не лише з тими, хто любить мир, але й з тими, хто ненавидить, можливо тоді, коли жити у цьому світі як мандрівники, як тимчасові мешканці. Святий Микита підкреслює, що ми маємо зберегти мир із двох боків – як із зовнішнього – з тими, хто ненавидить мир, так і з внутрішнього – з божественною душею, адже лише тоді ми будемо у мирі із самими собою [28, с. 807].

Перший піввірш – «Много пришельствова душа моя» – втілено ще в одному мі бемоль мажорному терцеті того самого складу – дискант, альт і бас (такти 215-218), за характером подібному до попереднього, але який, вочевидь, не має подібного підтексту – це, як видається, цілком позитивний образ. Звернімо увагу на втілення тексту другого піввірша «С ненавидящими мира бїх мирен» у перекличках дуету нижніх голосів та верхніх голосів у туттійному звучанні: у фразах тенора і баса на слова «С ненавидящими мира» з'являються тритонові, та ще й хроматичні, інтонації, які виразно підкреслюють слово «ненавидящими»: дуже несподіваний низхідний стрибок у партії тенора на зменшену квінту (такт 219) та чотирикратно повторена зменшена квінта у гармонічному звучанні тенора і баса, що виникла внаслідок хроматичного ходу тенора (такти 223-224). Цим зловісно-насторожливим фразам відповідають заколисливі інтонації верхньої пари голосів зі словами «бїх мирен» (такти 221-222 та 225-226). З цього моменту і до кінця частини відбуваються різноманітні розспівування слів «бїх мирен», які набирають заключної функції і дедалі більш печальною характеру (такти 227-240).

Частину четверту написано на текст вірша 7-го «Єгда глаголах їм, боряху мя туне». Коли я, каже пророк, говорив мешканцям Кидару мирні слова, вони дарма ворогували проти мене, хоча не було для цього причини. Іоанн Златоуст з цього приводу говорить, що ми завжди маємо бути вівцями і голубами серед вовків, щоб зробити кращими і їх, а собі отримати нагороду на небі. Євсевій говорить, що боголюбивий, який живе мандрівником, перебуває у мирі з усіма, так само, як той, хто походить з Єрусалиму, що означає «бачення миру», вороги ж, як ті кидарці, походять із тьми, ненавидять мир, як вороги Єрусалима [28, с. 807].

Після журливих розспівів слова «мирен» та зупинки на домінанті до мінору, якими завершується третя частина концерту (такти 239-240), на початку четвертої частини – фіналу – раптово гранично загострюється непримиримий конфлікт добра і зла, миру і війни, знаходячи вираження у зіставленні дуетних фраз верхніх голосів зі словами «Єгда глаголах їм» та різко контрастних фраз тутті на словах «боряху мя туне».

Далі відбувається розвиток, пов'язаний зі словами «боряху мя туне», із використанням

поліфонічних прийомів, а також у чергуванні ансамблевих фраз та акордових «вигуків» на *f* слова «туне», що виразно підкреслює вагу цього слова (такти 263, 265, 267, 269).

Другий та третій розділи фіналу написано на той самий текст, і обидва вони відкриваються варіантно зміненим початковим діалогом дуету і всього хору (нові звуковисотні контури при збереженні складоритмічної основи): у другому розділі це дуєт того самого складу – дискант і альт, але образ набирає контрастного звучання за рахунок паралельного мажору, а у третьому розділі з хором «сперечаються» альт і тенор, і це вже відбувається в основній тональності – до мінорі. Відповідно змінюється мелодичний зміст дуету: замість висхідних енергійних інтонацій тут звучить низхідний пощабелевий зворот (такт 305), в іншому ритмі, але звуковисотно ідентичний мотиву з теми експозиційного фінального фугато концерту «Боже, законопреступниці востаха на мя» (див. там такт 273). У другому, серединному розділі слідом за цим діалогом розспівається слово «боряху», а в третьому розділі, який більший за попередній (34 проти 24-х тактів) – «боряху» (такти 313-316) і далі – «боряху мя туне» (такти 317-338), де знов, подібно до першого розділу, підкреслюється слово «туне», причому тепер – ще більш драматично: замість домінантсептакорду та тонічного тризвуку, взятих *subito f*, – зменшені септакорди (такти 318 та 320).

Завершується твір, подібно до фіналу концерту «Боже, законопреступниці», «заколисливими» інтонаціями на глідомінантового органного пункту і багатократним кадансуванням (такти 326-338). Завершується, так само, як і попередній твір, печально, втілюючи теперішній (на той час), реальний стан речей і відповідний настрій герою, але ніби без остаточної крапки наприкінці, у тривалому, внутрішньо напруженому русі сподівання і очікування.

Висновки. В останньому духовному концерті Артемія Веделя ми спостерігаємо кульмінавання багатьох стильових рис, притаманних творчості композитора. Однак при цьому тут спостерігаються і нові тенденції. Зокрема, панівним тут є не безпосереднє молитовне звернення до Всевишнього, а звернення до людей – сучасників і прийдешніх поколінь. Варто звернути особливу увагу на завершення концерту, а саме на слово «туне», багаторазово підкреслене у фіналі, яке, можливо, має і ще один підтекст: «дарма», «даремно», «невиправдано» борються з героєм вороги не лише тому, що він насправді мирний до них і лише промовляє до них словами, а й у значенні того, що усі намагання ворогів здолати його марні. Справді, і у власному житті Артемії Ведель до кінця залишився відданим своїм моральним принципам, не зважаючи на неправдиві звинувачення і на весь трагізм обставин. Виходячи з наведених тлумачень тексту псалма 119-го та з його музичної трактовки, зважаючи на обставини, за яких створювався цей концерт, на подальший перебіг подій у житті композитора і його ставлення до усього, що з ним відбувалося, беручи до уваги його листи та висловлювання, можна підтвердити висунуту раніше гіпотезу про автобіографічність цього твору [див. 12, с. 49] і розглядати його як справжній духовний заповіт митця.

Список літератури:

1. Ананьева Н. Музично-риторична лексика в хорових концертах Артемія Веделя і питання інтонування сакрального слова // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 85: Духовна культура України: традиції та сучасність: зб. наук. ст. / ред.-упоряд. М. М. Скорик. Київ, 2010. С. 227-242.
2. Ананьева Н. Артемий Лукьянович Ведель: духовные истоки творчества // Жанрово-стилевые процессы в музыкальном искусстве XVIII – XX веков: Науч. труды Белорусской государственной академии музыки. Вып. 13. Серия 6. Вопросы современного музыкознания в исследованиях молодых ученых. Минск, 2006. С. 4-14.
3. Аскоченский В. Киев с его древнейшим училищем – Академиею. Киев, 1856. Ч. II. С. 567.
4. Аскоченский В. И. Русский композитор А. Л. Веделев // Киевские губернские ведомости, 1854. № 10.
5. Гадамер Г.-Г. Герменевтика як теоретична та практична задача (1978 рік) // Гадамер Г.-Г. Истина і метод: у 2 т. Т. II: Герменевтика II: Доповнення. Показчики / пер. з нім. М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. С. 270-285.
6. Гадамер Г.-Г. Истина і метод: у 2 т. Т. I: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2000. 464 с.
7. Герасимова-Персидська Н. О. Псалтир в музичній культурі України XVI – XVII ст. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 4: Музика і Біблія: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. Київ, 1999. С. 83-89.
8. Гервер Л. Избранные стихи Псалтири, переложенные на музыку Дмитрием Бортнянским. Бортнянский и его время. К 250-летию со дня рождения Д. С. Бортнянского: Материалы международной научной конференции. – М., 2003 (Научные труды Московской государственной консерватории им. П. И. Чайковского. Сб. 43). С. 77-96.
9. Гусарчук Т. В. Бортнянский, Ведель, Дегтярев: к проблеме индивидуальности хоровых концертов // Бортнянский и его время. К 250-летию со дня рождения Д. С. Бортнянского: мат.-лы междунар. науч. конф. Москва: МГК им. П. И. Чайковского, 2003. С. 149-157. (Научные труды Московской государственной консерватории имени П. И. Чайковского. Сб. 43).
10. Гусарчук Т. В. До проблеми індивідуального в українському хоровому мистецтві доби класицизму // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 24: Старовинна музика: сучасний погляд. Кн. 1 / упоряд. Н. О. Герасимова-Персидська. Київ, 2003. С. 86-98.
11. Гусарчук Т. В. Інтерпретація псалмів Давида у хорових концертах Артемія Веделя // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 4: Музика і Біблія: зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук. конф. Київ, 1999. С. 108-113.
12. Гусарчук Т. В. Концепційні аспекти духовних концертів Артемія Веделя у контексті української історії // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. Вип. 16. Ч. 1. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. С. 44-50.
13. Гусарчук Т. В. Постаць Артемія Веделя в аспекті типологій особистості // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 11: Постаць Артема Веделя в історико-культурному контексті / заг. ред., упоряд., вст. ст. Т. В. Гусарчук. Київ, 2001. С. 50-77.
14. Гусарчук Т. В. Псалми як основа драматургії духовних концертів Артемія Веделя // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 119: Наукові діалоги з Н. О. Герасимовою-Персидською. Київ, 2017. С. 200-220.
15. Гусарчук Т. В. Феномен Артемія Веделя: особистісні детермінанти // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: наук. журн. Київ, 2009. № 2 (3). С. 115-124.
16. Игнатенко Е. «Литературный» стиль Дмитрия Бортнянского в контексте художественной культуры XVIII века. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 37: Стиль музичної творчості: естетика, теорія, виконавство. Київ, 2004. С. 133-143.
17. Игнатенко Е. Літературні композиції у вітчизняних та західноєвропейських духовних хорових творах XVII – XVIII століть. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 24: Старовинна музика: сучасний погляд. Книга 1. К., 2003. С. 68-75.
18. Літвінова С. Псалом № 136 «На ріках Вавилонських» в українському хоровому мистецтві XVIII – XXI століть (композиторська творчість та виконавство) // Українське музикознавство: наук.-метод. зб. Вип. 38: Пам'яті Ігоря Пяковського. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2012. С. 236-249.
19. Рикер П. Конфликт интерпретаций: очерки о герменевтике / пер. с фр. И. С. Вдовиной. Москва: КАНОН-прес-Ц; Кучково поле, 2002. 624 с.
20. Соневицький І. Артем Ведель і його музична спадщина. Нью-Йорк, 1966. 177 с.
21. Тилик І. Ісихастська філософська традиція в українській музичній культурі XVII – XVIII ст. // Українське музикознавство: наук.-метод. зб. Вип. 30. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2001. С. 34-43.
22. Тилик І. В. Культурологічний підхід у прочитанні музично-поетичних текстів (на прикладі творчості А. Веделя) // Київське музикознавство. Вип. 7: Текст музичного твору: практика і теорія. Київ, 2001. С. 192-201.
23. Тилик І. Про особливості світосприйняття Артемія Веделя // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 11: Постаць Артема Веделя в історико-культурному контексті / заг. ред., упоряд., вст. ст. Т. В. Гусарчук. Київ, 2001. С. 77-83.
24. Тилик І. В. Про особливості художнього відображення реальних подій в творчості Артемія Веделя // Матеріали до українського мистецтвознавства: зб. наук. пр. Вип. 2: Пам'яті академіка О. Г. Костюка / Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України / упоряд. Г. В. Степанченко. Київ, 2003. С. 180-186.
25. Тилик І. В. Творчість Артемія Веделя в контексті культурно-мистецького та духовного життя України другої половини XVIII століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01 Теорія й історія культури / Київський нац. Ун-т культури і мистецтв. Київ, 2013. 16 с.
26. Тилик І. В. Особливості творчого процесу Артемія Веделя. Україна – Греція: духовна спільність, наукові контакти, культурні зв'язки: Збірник наукових праць. К.: НАКККіМ, 2014. С. 201-206.
27. Тилик І. Світоглядні аспекти хорової творчості Артемія Веделя у проекції на релігійно-філософські ідеї Григорія Сковороди. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 85: Духовна культура України: традиції та сучасність. К., 2010. С. 190-209.
28. Толковая Псалтирь Евфимия Зигабена. Духовно-просветительское издание. М., 2013. 944 с.

29. Турчанинов П. И. Автобиография // Домашняя беседа для народного чтения. Санкт-Петербург, 1863. Вып. 2. С. 47-51; Вып. 3. С. 64-67; Вып. 4. С. 87-92.
30. Шуміліна О. Про два музичні тлумачення тексту 68-го псалма (концерт Артемія Веделя № 2 «Спаси мя, Боже» та його партесний прототип). Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 85: Духовна культура України: традиції та сучасність: збірник наукових статей. К., 2010. С. 210-226.

Гусарчук Т.В.

Национальная музыкальная академия Украины имени П.И. Чайковского

ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КАНОНИЧЕСКОГО ТЕКСТА В ПОСЛЕДНЕМ ДУХОВНОМ КОНЦЕРТЕ АРТЕМИЯ ВЕДЕЛЯ

Аннотация

Исследованы драматургические особенности духовного концерта «Ко Господу, внегда скорбети ми, воззвах» Артемия Веделя. Этому произведению принадлежит особое место в наследии композитора как последнему из известных нам опусов, который был создан в ноябре 1798 года, незадолго до ареста и пожизненного заключения А. Веделя. В анализе концерта применен герменевтический подход. Рассмотрены различные толкования псалма 119-го и на основании его музыкальной интерпретации сделаны выводы относительно концепции цикла. Учитывая обстоятельства, при которых он создавался, и представления о личности композитора, можно утверждать, что данное произведение, остро актуализируя морально-этическую проблематику, имеет автобиографический подтекст. В свою очередь, это углубляет наше понимание того, как позиционировал себя А. Ведель в реалиях его эпохи, и, соответственно, приближает нас к раскрытию тайн его биографии.

Ключевые слова: духовный концерт, псалом, взаимодействие слова и музыки, творческое наследие Артемия Веделя, украинское хоровое искусство, драматургия произведения.

Husarchuk T.V.

Ukrainian National P.I. Tchaikovsky Academy of Music

PECULIARITIES OF MUSICAL INTERPRETATION OF SACRED TEXT IN THE LAST SPIRITUAL CONCERTO BY ARTEMIY VEDEL

Summary

Author has revealed dramaturgical peculiarities of the spiritual concerto To the Lord, in sorrow, praying by Artemiy Vedel. This work has a special place in the heritage of the composer as the last known composition? That was created in November 1798, shortly before the mysterious events that resulted into arrest and life imprisonment of the artist. The hermeneutic approach has been used for analysis of the concerto. Different interpretations of the psalm 119-th have been considered, and based on his musical interpretations, conclusions have been drawn regarding the concept of the cycle. Having taken into consideration the circumstances in which it had been created and the perception of the personality of the composer, we may assume, that the mentioned composition, sharply updating the moral and ethical issues, has an autobiographical context. In this respect, it deepens our understanding of how A. Vedel positioned himself in the realities of his epoch, and, accordingly, brings to the disclosure of the secrets of his biography.

Keywords: spiritual concerto, psalm, interaction of the word and music, Artemiy Vedel's creative heritage, Ukrainian choral art, dramaturgy of the work.

УДК 78.07(477):94(477)

ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОЇ ФОРМИ КОБЗАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА – КАПЕЛИ БАНДУРИСТІВ

Єсіпок В.М., Іваниш А.А.

Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена дослідженню виникнення та розвитку в Україні перших гуртів бандуристів у 1918-1934 рр. Окреслюються визначні постаті кобзарсько-бандурного мистецтва названого періоду, аналізується репертуар цих гуртів, розповідається про гастрольні подорожі перших гуртів бандуристів в Україні.

Ключові слова: капела бандуристів, Гнат Хоткевич, Володимир Кабачок.

Постановка проблеми. Українське кобзарське мистецтво нерозривно пов'язане із історією Батьківщини. Кобзарі, лірники, бандуристи завжди були духовними наставниками народу, виразниками його світогляду, моралі, волелюбних прагнень і сподівань. Отже, кобзарське мистецтво розглядаємо не лише як мистецтво, але й як суспільно-історичне явище, суто національне, самобутнє і притаманне тільки українському народу. Незважаючи на переслідування та нищення, кобзарство вижило і зберіглося до наших днів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний аспект дослідження виконавства на бандурі розвивається у наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників В. Дутчак, Б. Жеплинського, А. Омельченка, В. Мішалова, К. Черемського та ін. В академічно-виконавському і сценічно-академічному аспектах бандурне мистецтво розглядають Н. Брояко, О. Ваврик, С. Вишнеvsька, І. Зіньків, Л. Мандзюк, Н. Морозевич, О. Ніколенко, О. Олексієнко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. «В наш час кобзарське мистецтво розвивається в основному в двох напрямках: традиційному народно-фольклорному та сучасному сценічно-академічному», – наголошує Б. Жеплинський [1, с. 6]. Недостатньо дослідженим, на наш погляд, є витoki новітньої форми кобзарського мистецтва – ансамблевої.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): дослідити етапи виникнення та розвитку в Україні перших гуртів бандуристів у 1918-1934 рр.; назвати визначні постаті кобзарсько-бандурного мистецтва названого періоду, проаналізувати репертуар і гастрольні подорожі перших гуртів бандуристів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після встановлення радянської влади в Україні, розвиток кобзарського мистецтва пішов новими шляхами. На відміну від форм кобзарського виконання дореволюційного часу, для якого було характерним переважно сольне виконання, у післявоєнні роки створюються невеликі ансамблі і капели бандуристів, що виконують народну пісню в хоровому трьох-чотирьох-голосному викладі. Загалом «У 20-30-х рр. ХХ ст., ... у ці часи бандура була надзвичайно популярним музичним інструментом й швидко набувала великої популярності, що сприяло зростанню кількості бандуристів на Україні», – наголошує О. Бойко [3].

Відомо, що вже в 1918 році в Києві існувала невелика група кобзарів-бандуристів, до складу якої входили М. Кашуба, Г. Копан, Г. Андрійчик, А. Яценко, Г. Комаренко, В. Ємець, Ф. Дорошко.

Їхньою роботою зацікавились композитори, музикознавці, фольклористи і всіляко сприяли їх творчому зростанню. Організатором і керівником цього ансамблю був Василь Ємець – талановитий бандурист, що згодом виїхав за кордон.

Досліджуючи новітні форми кобзарського мистецтва 1920-х рр., О. Бойко зауважує: «Новим явищем у бандурному мистецтві стали появи дуетів, тріо, ансамблів, капел, які продовжували традиційні форми музикування. Треба відзначити, що ці форми музикування відбувалися на сучасний лад. Значний внесок на початку ХХ ст. у розвиток бандури здійснив Василь Ємець. Так, він створив капелу бандуристів, талановито і професійно об'єднав способи гри слобідської, чернігівської та полтавської, що існували на території України» [3].

У 1919 р. настуило пожвавлення в діяльності бандуристів. Тут доречно згадати композитора К. Стеценка, який серед інших заходів, спрямованих на реорганізацію музичної освіти, склав проект кобзарської школи. Будучи шанувальником кобзарського мистецтва, Кирило Григорович Стеценко (1882-1922) надавав йому великого значення. Розробляючи проект реорганізації музичної освіти і навчання, К. Стеценко ініціював заснування спеціальної кобзарської школи, яка давала б учням відповідну музично-теоретичну підготовку. На жаль, соціально-політичні обставини того часу (1917-1919 рр.) не сприяли реальному здійсненню ідеалів композитора.

Шанобливе ставлення К. Стеценка до кобзарства засвідчує і той факт, що в концертах організованого ним Київського народного хору (1905-1907 рр.), брав участь відомий кобзар Терешко Пархоменко. Звичайно, К. Стеценку було відомо про заснований у 1918 році в Києві перший гурток кобзарів – бандуристів.

В приміщенні колишньої музичної школи, заснованої М. Лисенком (вул. Велика Підвальна, 15), відбувалися зібрання і репетиції бандуристів. В цей час у гурті було 11 бандуристів – професіоналів, що стало основою для створення капели, до якої входило багато музичних і культурних діячів, як членів правління, а саме: П. Демуцький, М. Грінченко, П. Козицький, Д. Ревуцький.

До капели почали набирати музично грамотних людей, з достатніми вокальними даними. Однак, це було недовго і згуртувались бандуристи у міцний і великий колектив лише в 1922 році. Так виникає «Перша Київська капела кобзарів», фундатором і організатором якої був кобзар старшого покоління М. Кашуба (1873-1942) при найближчій участі Г. Копана і Г. Андрійчика.

До капели вступили А. Яценко, Ф. Дорошко, Г. Комаренко, М. Грисенко. Пізніше приєдналися К. Дзюбенко (ветеран кобзарської справи, постійний учасник Київської капели, в 1943 р. зазнав репресії. Після семирічного заслання, яке відбувався на далекій Півночі, повернувся і оселився в с. Кам'янка Вищедубечанського району на Київщині. Тут він навчав дітей співів і гри на бандурі.), М. Полотай, Б. Данилевський, Ю. Барташевський. Склад капели збільшився до 15 чоловік.

Незабаром розпочинається концертна діяльність капели, яка протягом 1924-1926 рр. здійснює ряд концертних подорожей містами і селами України. Художнє керівництво капели тоді очолював М. Полотай. Концерти капели користувалися великим успіхом у народі. Учасник капели М. Грисенко згадував, що в приїзд капели до м. Умані весною 1925 р. молодь зустріла бандуристів із великим захопленням, встеляючи дорогу від станції зеленими ялинками. Дівчата квітчали бандури квітами, одягали на бандуристів вінки. Вхід до міського театру був застелений килимами. Газета «Уманські вісті» вмістила зворушливу рецензію на концерт капели під заголовком «Бандуристи в гостях у Гонти» [4].

Основою репертуару капели були українські народні пісні. Найбільше місце займали історичні пісні героїчного характеру: «Про козака Супруна», «Ой наступила та чорна хмара», думи, побутові та жартівливі пісні («А все гори зеленіють», «Кучерява Катерина» та інші. Капела звертається також до революційних і сучасних пісень.

Гармонізації пісень мали імпровізаційний характер, бо спеціальних хорових аранжувань і інструментальних супроводів ніхто не робив. Частково використовувалися гармонізації М. Лисенка, Я. Степового та деяких інших авторів. Однак, в силу якісного відбору співаків – бандуристів, які добре володіли технікою гри на інструменті (Г. Копан, А. Яценко, Г. Андрійчук, М. Грисенко, М. Полотай), виконання капели приваблювало своєю безпосередністю, задушевністю і достатньою культурою.

Програма концерту будувалася як чергування співу солістів і всього ансамблю. Г. Копан виконував історичні, К. Дзюбенко – ліричні пісні, Ф. Дорошко – думи й гуморески, М. Полотай – також думи, А. Яценко (протягом 1936-1941 рр. працював директором Українського радіокомітету). – танці.

Поряд із збагаченням кобзарського репертуару та підвищенням художньої майстерності виконання, йшли пошуки удосконалення бандури. За свідченням М. Грисенка, учасник капели Григорій Ісаєвич Андрійчук у 1928 р. ввів на приструнках півтони – фа-бекар, потім ре-дієз, і з 1929-1930 р. було введено п'ять півтонів – крім фа-бекар і ре-дієз, сі-бемоль, ля-бемоль (соль-дієз) і до-дієз.

Відомий майстер О. Корнієвський (1888-1987) удосконалюючи хроматизацію бандури, ввів півтон – ре-дієз ще в 1924 році. Це дозволило капелянам користуватися ширшим колом тональностей, що значно збагачувало й урізноманітнювало музичну палітру і звільнило від обмеженості виконувати твори лише в соль-мажорі та мі-мінорі.

Були й супротивники хроматизації (Г. Копан). Це пояснюється бажанням зберегти в недоторканості народний тип кобзи-бандури. Однак, це явище було тимчасовим, адже діалектика розви-

тку процесів музичної культури, в даному разі стосовно кобзарського мистецтва, породжує нові прогресивні ідеї. Експериментальна робота по удосконаленню бандури, як інструменту, проїшла довгий шлях і триває й досі.

У 1928 р. керівником капели став Микола Опришко. Він приділив багато уваги підвищенню професійної якості музичних супроводів і хоровому виконанню, зробив низку гармонізацій народних пісень. Новим явищем у виконавській практиці капели цього періоду було утворення ансамблів – дуетів, тріо, квартетів. Тоді ж М. Опришко опрацював для тріо народну пісню «Ой попливи вутко», яку проникливо емоційно, з великою експресією виконували І. Петрусь, М. Опришко і Б. Данилевський (Борис Іванович Данилевський (1900-1943) закінчив Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка (1933 р.). Другий його фах – професійний бандурист; мав приємного тембру голос (ліричний бас). Був постійним учасником Київської капели бандуристів, чудовий ансамбліст). Ця пісня й до цього часу є в репертуарі бандуристів, як високий художній зразок.

У 1928 р. капела відзначила 10-річчя свого існування. На цей час вона вже дала біля 2000 концертів, обслуговуючи трудящих України. Під впливом концертної діяльності капели виникають ансамблі і капели бандуристів у Миргороді, Умані, Чернігові, Глухові, Гайсині, Крюкові, Одесі, Кривому Розі.

«Перша Київська капела бандуристів», як цілісний колектив, існувала до 1932 року. У 1932 році вона розділилась на дві групи і продовжувала концертно-виконавську діяльність. Однією групою керував М. Опришко, другою – М. Полотай. На цей час припадає гастрольна подорож в Ленінград і кілька поїздок до Москви, де концерти бандуристів проходили з великим успіхом. Згодом обидві групи знову об'єдналися і була здійснена величезна концертна подорож до Сибіру і Далекого Сходу, яка тривала понад півроку. Українських бандуристів скрізь гаряче вітали, концерти проходили при переповнених залах.

В кінці 1925 р. подібна капела організовується в Полтаві, яку з 1928 р. очолював, як художній керівник, відомий музикант, представник Харківського способу гри на бандурі Володимир Кабачок (1892-1957). Володимир Андрійович Кабачок закінчив Полтавське музичне училище, де навчався під керівництвом відомого диригента Д. Ахшарумова. Потім – навчання в Московській консерваторії; працював в оркестрі як контрабасист, тромбоніст та виконавець на ударних інструментах. У Полтаві керував самодіяльними хорами, був шкільним учителем співів.

З 1934 р. В. Кабачок працює в оркестрі Ленінградського драматичного театру ім. М. Горького та керує українською хоровою самодіяльною капелюю при заводі «Експортліс». Згодом В. Кабачок був незаконно репресований. Після Великої Вітчизняної війни його діяльність була пов'язана з Державним українським народним хором, згодом – працює у музичному училищі та консерваторії (як викладач по класу бандури).

Капела об'єднала 12 талановитих виконавців, вони починали користуватися бандурами

київської конструкції. На початку 1930-х років учасники капели вже грали на бандурах з перестроювачами (важелями) та модератором, сконструйованими за пропозицією В. Кабачка музичним майстром Г. Паліївцем. Це давало можливість поширити коло тональностей виконуваного репертуару.

На формування капели, як мистецько-творчої одиниці, великий вплив мав Гнат Хоткевич (деякий час керував капелею), «Школа» якого обумовила високий технічний художній рівень виконуваного репертуару. «Вони (В. Кабачок і Г. Хоткевич. – *пояснення наше*) здійснили вагомий внесок у розвиток хорового співу у супроводі бандури, і цей спів у концертній практиці здобув собі право на існування», – наголошує С. Баштан [2].

Гнат Хоткевич (Нат Галайда) – відомий український письменник, музикознавець, композитор і чудовий артист – бандурист (1877-1937). Ще в 1899 р. Гнат Хоткевич брав участь у концертній подорожі хору М. Лисенка як соліст-бандурист, що мав гарний баритон. Брав активну участь у революції 1905 р. і після її поразки виїхав у Галичину. Повернувся в Україну в 1912 р. і відразу був заарештований за революційну діяльність.

Після Жовтня і до репресії Гнат Хоткевич працює в Харкові. Тут він протягом багатьох років викладає бандуру в Музично-драматичному Інституті (консерваторії), пише музичні твори. Він є автором роману «Берестечко», повісті «Кам'яна душа». Написав «Школу гри на бандурі» та книгу «Музичні інструменти українського народу».

Творчим експериментом у капелі було введено фортепіано, в супроводі якого виконувались чоловічі хори без диригента. Учасниками капели у той час стали: Олександр Булдовський, Андрій Кононенко, Данило Піка, Володимир Кабачок, Андрій Рябко, Яків Кладовий, Сергій Міняйло, Яків Протопопов, Іван Шуліка, Іван Борець, Георгій Колесников, Іван Фінкельберг. Талановитими виконавцями – солістами в капелі виділялись Андрій Кононенко, Олександр Булдовський, Сергій Міняйло. Окрасою басів був Яків Протопопов – бас-профундо, який вільно «зачіпав» соль контроктави. Професійно і майстерно виконував сольний кобзарський репертуар Іван Борець, – вихованець Полтавської капели.

З вересня 1928 р., з метою підготовки кваліфікованих виконавців, у Полтаві формується Кобзарська студія України під керівництвом Гната Хоткевича. Будучи композитором, Г. Хоткевич написав низку творів спеціально для цієї капели. Тут уже було застосовано принцип розподілу бандур на оркестрові групи і робились відповідні оркестровки. Поряд з діяльністю Полтавської капели, в цей же час у Харкові організувалася і провадила творчу роботу «Харківська художня капела ім. Т. Шевченка». Її учасниками були: П. Кононенко, А. Зятенко, І. Петрус, Заєць, Ф. Глушко, Г. Ільченко, С. Самсоненко. Була випущена фотолистка цього колективу.

Крім цієї капели в Харкові існувала капела кобзарів «Рух» під керівництвом В. Осадька. У 1934 р. Полтавська капела бандуристів уперше приїхала до Києва. Її концерти проходили з триумфальним успіхом. «1935 року Київська і Полтавська капели об'єднались у зразкову капелу бандуристів України. Цей колектив у різні часи очолювали: М. Полотай, М. Опришко, Б. Данилевський, М. Михайлов, Д. Балацький, Д. Піка. У репертуарі капели – українські народні пісні, думи, твори сучасних композиторів, а також твори української та зарубіжної класики» [2]. Подальша історія розвитку капел бандуристів в Україні заслужовує на окрему розвідку.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Підсумовуючи, визначаємо: наша розвідка була присвячена висвітленню питання зародження і розвитку новітньої для першої чверті ХХ ст. форми кобзарсько-бандурного мистецтва – капел і ансамблів бандуристів. На сучасному етапі збереження і розвитку традиції цей різновид її побутування визначаємо, разом із Б. Жеплинським, як «сценічно-академічний напрям», представниками якого здебільшого є «виконавці, які мають музичну освіту (закінчили клас бандури), значна увага тут приділяється концертній діяльності, ... вдосконаленню інструментів (бандури), в репертуарі багато творів класиків та сучасних композиторів» [1, с. 6]. У джерел цього напрямку збереження кобзарсько-бандурної традиції були перші і новітні форми її колективної організації – перші капели і ансамблі бандуристів.

Список літератури:

1. Жеплинський Б. Сучасні проблеми кобзарського мистецтва / Богдан Жеплинський // Бандура: кварталник. – Нью-Йорк, США, 1994. – № 47 – 48 (січень 1994 – квітень 1994). – С. 6-8.
2. Баштан С.В. Історія кобзи-бандури та її сучасний розвиток [Електронний ресурс] / Сергій Баштан. – Режим доступу: http://knmau.com.ua/chasopys/06_NBUV/docs/11_Bashtan.pdf.
3. Бойко О.Ю. Бандура як засіб національного виховання української молоді (історичний аспект) [Електронний ресурс] / О.Ю. Бойко. – Режим доступу: file:///C:/Users/Boss/Downloads/znpkhnpu_ped_2013_44_15.pdf.
4. Дутчак В. Ансамблевий вид виконавства на бандурі у контексті кобзарських традицій України та діаспори. Традиції і сучасне в українській культурі: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю Г. Хоткевича, (м. Харків, 2002 р.) / Нац. Техн. Ун-т «Харк. Політехн. ун.-т» – Х.: НТУ «ХГПУ» 2002. – 139 с.

Есипок В.Н., Іваниш А.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НОВЫХ ФОРМ КОБЗАРСКОГО ИСКУССТВА – КАПЕЛЛЫ БАНДУРИСТОВ

Аннотация

Статья посвящена исследованию возникновения и развития в Украине первых групп бандуристов в 1918-1934 гг. Описываются выдающиеся представители кобзарско-бандурного искусства названного периода, анализируется репертуар, рассказывается о гастрольных путешествиях первых групп бандуристов в Украине.

Ключевые слова: капелла бандуристов, Гнат Хоткевич, Владимир Кабачок.

Yesipok V.M., Ivanish A.A.

Kiev National University of Culture and Arts

ORGANIZATION AND ESTABLISHMENT OF A NEW FORM OF KOBZARIAN ART – CAPITALS OF BANDORISTS

Summary

The article is devoted to the study of the emergence and development in Ukraine of the first bandurist groups in 1918-1934. Famous persons of the kobzar-bandura art of the mentioned period are outlined, the repertoire of these groups is analyzed, the tourists of the first groups of bandura players in Ukraine are told.

Keywords: Bandurist chapel, Gnat Khotkevych, Volodymyr Kabachok.

УДК 784.4:39(477)

КОБЗАР ЧИ БАНДУРИСТ: ДО ПИТАННЯ ДЕФІНІЦІЙ ТЕРМІНІВ

Есипок В.М., Іваниш А.А.

Київський національний університет культури і мистецтв

Автори зосереджують увагу на витоках кобзарства, його світоглядних та мистецьких засадах і художній репрезентації, зокрема, у творчості Тараса Шевченка, де кобзар постає носієм романтичних естетичних принципів, етнічної моралі, народної духовної культури. Акцентовано етнічну неповторність явища, причетність до творення української національної ментальності.

Ключові слова: кобзар, бандурист, Тарас Шевченко, Україна, кобзарство.

Постановка проблеми. Погоджуючись із сучасними кобзарознавцями, наголосимо на тому, що «динамічне зростання зацікавленості широкою громадськістю національно значущими явищами екстраполювалося на різні сфери громадського життя і культури, не могло воно оминати й кобзарства, яке постає в українській національній концептосфері явищем, наповненим націотворчою спрямованістю... Кобзарство як спільнота уособлює онтологічні цінності українського народу, його історичну пам'ять, романтико-героїчну рецепцію минувшини, народну духовну культуру, першооснови свідомості нації» [14]. У спеціалізованих історичних і мистецтвознавчих наукових працях широко використовуються терміни «кобза» та «кобзарство». Разом з тим, досі існує певна невизначеність цих понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кобзарсько-бандурне мистецтво комплексно проаналізоване в чисельних працях В. Дутчак; про походження, історію і сьогодення кобзи – банду-

ри пишуть Г. Хоткевич, О. Фамінцин, В. Ємець, Г. Карась, В. Мішалов, Б. Жеплинський, В. Євтух, Н. Брояко, І. Рєзник, І. Зінків, С. Максимюк, Х. Скрипка, К. Черемський, М. Хай та інші вітчизняні і зарубіжні науковці. Минуле, сучасне і майбутнє традиційної бандури нещодавно були у центрі уваги учасників Міжнародної науково-практичної конференції, що відбулася у Національному центрі української культури «Музей Івана Гончара» (Київ, 2016) [15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, констатуємо, що остаточної дефініції понять «кобза» і «бандура», і, відповідно, «кобзар» і «бандурист» ще не є достатньо сформульованою і сформованою: в науковому і мистецькому середовищі, зазвичай, ці поняття вважають тотожними.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): зосередити увагу на витоках кобзарства, його світоглядних та мистецьких засадах і художній репрезентації (зокрема у творчості Тараса Шевченка); зацентрувати етнічну непо-

спробам фальшування... поняттєвої сутності термінології науково аргументовану, фактологічно й понятійно обґрунтовану відсіч. Інакше саркома гібридної термінології до решти роз'їсть здорове тіло історично сформованих й теоретично

усталених наукових понять кобзарства...» [15, с. 175]. А відтак – і його розуміння й визначення як явища традиційної культури, що найхарактерніше ідентифікує українців, як сучасну висококультурну й європейську Націю

Список літератури:

1. Гуменюк А. 1967. Українські народні музичні інструменти. – Київ: «Наукова думка», 1967.
2. Вертков К., Благодатов Г., Язовицкая З. Атлас музыкальных инструментов народов СССР. – Москва: Государственное музыкальное издательство, 1963.
3. Вертков К., Благодатов Г., Язовицкая З. Атлас музыкальных инструментов народов СССР: Издание второе, дополненное и переработанное. – Москва: «Музыка», 1975.
4. Колганов С. Державний оркестр народних інструментів УРСР – Государственный оркестр народных инструментов УССР. – Київ: «Реклама», 1989.
5. Ригельман А. Летописное повествование о Малой России. – Москва, 1874.
6. Русов А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских // Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества, I, 1874.
7. Лисенко М. Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем // Записки Западного отдела Императорского русского географического общества, I, 1874. – С. 339-366.
8. Кушпет В. Самовчитель гри на старосвітських музичних інструментах. – Київ: «ЛіБой», 1997.
9. Шевченко Т. Кобзарь: Народне видання з поясненими і примітками д-ра Василя Сімовича. – Катеринослав: Українське видавництво, 1921.
10. Гримич М. Виконавці українських дум // Бандура, Нью-Йорк. – 2000, № 71-72. – С. 8-12.
11. Ємець В. 1923. Кобза та кобзарі. – Берлін: Українське слово; 1923.
12. Івченко Л. (упор.) Український кант XII – XIII століть. – Київ: Музична Україна, 1990.
13. Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. – Київ: Наукова думка; 1969.
14. Єременко О. Синкретичність еволюції кобзарства: від історичного явища до художнього образу [Електронний ресурс] // Режим доступу: file:///C:/Users/Boss/Downloads/103-296-1-PB.pdf.
15. Традиційна бандура: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 червня 2016 р.); упоряд. К. П. Черемський. – Харків: Видавець Савчук О. О.; НМНК «Музей Івана Гончара», 2016. – 232 с.

Єсіпок В.Н., Іваниш А.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

КОБЗАР ИЛИ БАНДУРИСТ: К ВОПРОСУ О ДЕФИНИЦИИ ТЕРМИНА

Аннотация

Авторы сосредоточивают внимание на истоках кобзарства, его мировоззренческих и художественных принципах и художественной репрезентации, в частности, в творчестве Тараса Шевченко, где кобзарь является носителем романтических эстетических принципов, этнической морали, народной духовной культуры. Заакцентована етнічна неповторимість явлення, причастність к созданию украинской национальной ментальности.

Ключевые слова: кобзарь, бандурист, Тарас Шевченко, Украина, кобзарство.

Yesipok V.M., Ivanish A.A.

Kiev National University of Culture and Arts

COBZAR OR BANDURIST: TO THE QUESTIONNAIRE OF DEFENSE OF THE LIMITS

Summary

The authors focus on the origins of kobzarism, its ideological and artistic principles and artistic representation, in particular, in the works of Taras Shevchenko, where the kobzar appears as the bearer of romantic aesthetic principles, ethnic morality, and folk spiritual culture. Highly accentuated ethnic uniqueness of the phenomenon, involvement in the creation of Ukrainian national mentality.

Keywords: kobzar, bandurist, Taras Shevchenko, Ukraine, kobzarstvo.

(не плакав в жалібних місцях твору і не пританцював у веселих), а своєю грою і співом примушував це робити своїх слухачів. Варто також відзначити те, що оволодінню надзвичайно широким репертуаром сприяло спілкування Т. Пархоменка з визначними діячами української культури: М. Лисенком, О. Сластіоном, Г. Хоткевичем і ін. [2, с. 11].

Талановитого кобзаря переслідувала поліція. Так сталося, що в 1910 році в Умані, де він заспівав революційну пісню про волю, його дуже побили. З великими труднощами повернувшись додому, він тяжко захворів і помер. З почестями поховали його односельці при битому шляху коло школи. Сільський хор виконував Шевченків «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий» і «Зайшов місяць». Разом з труною несли його заквітчану кобзу. На могилі тепер стоїть обеліск з її зображенням. Некролог із оцінкою кобзарської діяльності Т. Пархоменка 1911 року видав у «Віснику Харківського історично-філологічного товариства» відомий вчений М. Сумцов.

Ішов час. У 1920-ті – на початку 1930-х років відбувається хвиля українського відродження, розквіту художньої самодіяльності. Появились жінки – бандуристки. Серед них – Євдокія Терентіївна Пархоменко – дочка відомого кобзаря.

Народилась вона на Менщині, у Волосківцях, у 1896 році. З дитинства була поводитирем у батька, з яким ходила по Чернігівщині, побувала в 1902 році в Києві, де і познайомилась з композитором М. Лисенком. Пізніше Євдокія розповідала фольклористові М. Мишастому: «Грав мій батько на одному з базарів. У гурті, що тісно оточував нас, я помітила пана, який дуже уважно прослухав усі батькові пісні. Потім і каже нам: «Земляче, ходімо до нас обідати». – «Добренько», – відповів батько. І ми пішли до нього» [3, с. 210].

З дитинства Явдошка училась співати і грати на батьковій кобзі. Після смерті батька кобзу взяли до музею. Дівчина переживала, аж поки волосківський кобзар Єфрем Донець не подарував їй невелику кобзу.

На її руках були всі хатні і господарські турботи, догляд за братами і сестрами. Ходила вона зі сліпою матір'ю по селах, жили з того, що хтось дасть. Після громадянської війни у селі створювалися різні самодіяльні гуртки. Явдоха брала участь у музичному, співочому і драматичному, де ставили українські п'єси, їздили по селах.

В репертуарі Є. Пархоменко були батькові думи, і раніше заборонені революційні пісні, і гумористично-сатиричні пісні та ін. З 1933 по 1941 рік вона співала в капелі полтавських бандуристів під керівництвом Корецького, а потім в ансамблі бандуристів Лаврентія Чики, уроженця Городища. Після війни знову заграла її бандура, яка була зроблена видатним майстром О. Корнієвським з відповідно гравірованим струнотримачем. Згодом на цій бандурі грав самодіяльний кобзар Микола Мороз зі Степанівки, а потім вона була передана до Київського музею.

Останні роки Євдокія жила в Залогівці, Семенівської сільради в скрутних умовах. Чоловік її загинув на війні. Померла бандуристка в 1961 році після тяжкої хвороби і похована у Волосківцях біля батькової могили.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Значний внесок зробив видатний кобзар Терентій Пархоменко у розвиток народного мистецтва України. На Чернігівській землі він виріс і творив. У листопаді 1972 року, у день сторіччя від народження Т. Пархоменка, згідно з рішенням ЮНЕСКО, у Волосківцях відбулося урочисте вшанування пам'яті кобзаря. Були присутні його дочка Г. Гайдай, невістка С. Пархоменко та інші родичі. В. Ємець робить висновок, що такі представники народного мистецтва, як Т. Пархоменко, своєю великою працею, неповторним за силою емоційного впливу на людей мистецтвом сприяли пробудженню національної свідомості цілого народу [2, с. 16]. Відтак, кобзарі Чернігівщини є самостійним явищем, дослідники вбачають в них носіїв самобутнього народного мистецтва, що дозволяє стверджувати про вагомий вплив чернігівської кобзарської традиції на становлення музичної культури України.

Список літератури:

1. Васюта О. Кобзарство та лірництво на Чернігівщині (науково-допоміжний бібліографічний покажчик) – Чернігів, 2001. – 41 с.
2. Васюта О. Кобзарське мистецтво Чернігівщини в окремих працях Пантелеймона Куліша, Миколи Лисенка, Олександра Малинки та Василя Ємця. – Чернігів, 2002. – 25 с.
3. Жеплинський Б.М., Ковальчук Д.Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2011. – 316 с.
4. Слюсаренко Т.О. Бандурне виконавство як явище національної української культури: дис. канд. мистецтвознавства, спеціальність 17.00.03. – музичне мистецтво. – Харків, 2016. – 209 с.

Есипок В.Н., Іваниш А.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

СЕМЬЯ ПАРХОМЕНКО КАК ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ЧЕРНИГОВСКОЙ ШКОЛЫ УКРАИНСКОГО КОБЗАРСТВА

Аннотация

В контексте украинской народной культуры первой половины XX столетия исследуется творческий путь выдающегося кобзаря Черниговщины Терентия Пархоменко и представительницы уникальной ветви украинского кобзарства – женской кобзарской культуры – его дочери Евдокии Пархоменко. Анализируется репертуар и творческое наследие черниговских кобзарей, рассказывается о гастрольных путешествиях.

Ключевые слова: кобзарь, бандура, Черниговщина, Черниговская кобзарская школа, Терентий Пархоменко, Явдошка Пархоменко.

Yesipok V.M., Ivanish A.A.

Kiev National University of Culture and Arts

PARKHOMENKI'S FAMILY AS A REPRESENTATIVE OF CHERNIGIVSK SCHOOL OF KOBZARIAN IN UKRAINE

Summary

In the context of the Ukrainian folk culture of the first half of the 20th century, the creative path of the outstanding kobzar of Chernigov Terentiya Parkhomenko and imitators of his work, the representative of the unique branch of Ukrainian kobzarstva – the female kobzar culture – his daughter Evdokia Parkhomenko, is being explored. The repertoire and creative heritage of Chernihiv kobzars are analyzed, tours are described.

Keywords: kobzar, bandura, Chernihiv oblast, Chernihiv kobzar school, Terenty Parkhomenko, Yavdoshka Parkhomenko.

УДК 78.07(477):94(477).15

ЗИНОВІЙ ШТОКАЛКО – РЕФОРМАТОР СУЧАСНОГО КОБЗАРСТВА

Іваниш А.А., Єсипок В.М.,

Київський національний університет культури і мистецтва

Стаття присвячена дослідженню творчого спадку визначного носія українського народного музичного мистецтва – бандуриста і кобзаря Зіновія Штокалка. Автори аналізують особливі риси музичного стилю виконавця, розглядають його внесок у розширення репертуарної палітри кобзарсько-бандурного мистецтва XX століття.

Ключові слова: бандура, бандурист-віртуоз, дума, кант, фольклор, Зіновій Штокалко.

Постановка проблеми. Зіновій Штокалко – український поет – модерніст, студентський діяч і лікар-інтерніст, онколог і дерматолог, доктор медицини, художник, бандурист. Таку характеристику видатного українця Зіновія Штокалка подає Вікіпедія. Зауважимо, що у фаховому переліку Майстра «бандурист» стоїть на останньому місці. Саме цю – мистецьку грань Штокалка – лікаря, відомого в Америці своїми науковими дослідженнями з приводу етіології і лікування новоутворень і злоякісних пухлин – до сьогодні ще не повністю охоплено музикознавцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бандурне мистецтво діаспори багатоаспектно описала сучасна івано-франківська дослідниця В. Дутчак; аналіз бандурного мистецтва Зарубіжжя, знаходимо у дослідженнях В. Мішалова,

Б. Жеплинського, В. Євтуха, Г. Карась, Л. Майстренко, В. Савчук, Н. Брояко, І. Резник, С. Максимюк, Х. Скрипки, І. Зінків, та інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак постать Зіновія Штокалка, його роль у розвитку бандурного мистецтва України і української діаспори, а також загалом світової культури, зокрема роль Штокалка як реформатора сучасного кобзарства, ще є недостатньо вивченою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): дослідити творчий спадок визначного носія українського народного музичного мистецтва – бандуриста і кобзаря Зіновія Штокалка; проаналізувати особливі риси музичного стилю виконавця, розглянути його внесок у розширен-

записів появилися після смерти Штокалка в Нью-Йорку в альбомі двох довгограючих платівок під кінець 1960-х рр. Якість цих звукозаписів є дуже нерівнозначною. Деякі записи очевидно є пробними, видно, що це тільки підготовка до остаточної версії. Інші є завершеними творами, що не вимагають ніякої подальшої обробки. Саме такі записи використано на довгограючих платівках.

Сучасники згадували методи записів Штокалка: «Іноді пробував записувати дуети сам із собою, бо не було з ким співати – запише спочатку один голос, потім підспіває собі другим» [5]. Ці записи завдяки приятелю Майстра Л. Майстренко спочатку потрапили до бандуристів Америки, а потім, декілька так званих «коробочок Штокалка», які містили по 10 касет, передали в Україну. На Батьківщині вони потрапили, зокрема, до знаного сучасного кобзаря і бандурного майстра Володимира Кушпета, а від нього до Миколи Будника та його учнів – людей, які зробили дуже багато для відтворення традицій старосвітського кобзарства і лірництва в Україні.

Ще один несподіваний вплив, окрім розширення репертуарної палітри сучасних бандуристів, мають аудіозаписи Штокалка: «Вважається, що «Коробочки Штокалка» допомогли вберегти, зокрема, харківську бандуру і харківський спосіб гри... після прослуховування записів Штокалка стало зрозуміло, що харківський спосіб гри потрібно відроджувати» [5].

Штокалкові звукозаписи можна поділити на такі категорії:

1. Народні пісні (історичні пісні, пісні про кохання, жартівливі пісні, пісні літературного походження).
2. Інструментальні твори (традиційний кобзарський репертуар, експериментальні твори).
3. Канти.
4. Думи.
5. Билини.

Перша група – такі твори, що їх може виконувати чи сольо, чи гуртом у супроводі будь-якого музичного інструменту. Друга група – традиційний кобзарський репертуар, який Штокалко вивчав у 1940-х рр. у Львові. Він опрацював цей репертуар передусім через його оригінальність, але також, щоб розвинути свою феноменальну техніку. Пізніше, про це буде мова згодом, Штокалко записав оригінальні композиції або імпрорвізації в нетрадиційних ладах: у більшості творів української народної музики використовується мажор (передусім іонійський, але також лідійський та міксолідійський лади) та мінор (передусім еолійський, також фрігійський лади). Але в деяких записах Штокалко грає у дорійському ладі з підвищеним IV-м ступенем, що додає творам певного «східного» характеру. Хоча Штокалко тій композиції назви не дав, але її названо «Орієнтальний етюд».

Релігійні канти належали до невід'ємного кобзарського репертуару в XIX-му ст. У них оспівуються біблійні події (Потоп, Страшний суд), або життя святих. Штокалко записав три версії «Потопу», і дві «Страшного суду» та одну «Про Святого Юрія Змієборця». Цей жанр зберігся частково в репертуарі деяких церковних хорів, але в репертуарі сучасних бандуристів твори такого жанру майже відсутні.

Як уже було згадано, будь-хто міг співати вищенаведені народні пісні, тоді як думи були виключно бардівським (кобзарським та лірницьким) репертуаром. Гуртом його не можна виконувати, оскільки і мелодія, і текст, до більшої чи меншої міри, компонувалися наново при кожному новому виконанні. Штокалко виконував їх у так званих лебійських ладах (слово «лебій» він узяв із бардівського аргю, де воно означає «майстер – музика»). Цей лад побудований на вищезгаданому дорійському ладі з підвищеним IV-м ступенем та увідним тоном під нижчою тонікою.

Серед Штокалкових записів є думи про Марусю Богуславку, Олексія Поповича, Козака Голоту та Втечу трьох братів з Азова, з турецької неволі. Виконуючи думи у XIX-му ст., кобзарі співали їх з досить простою перегрю. Штокалко давав бандурі значно більшу, хоч не першорядну роль. Це наглядно продемонстровано в думі про Олексія Поповича, де бандура на початку змальовує картину наростаючої бурі й так уводить слухача в саму думу. Під час речитативу голос виконавця завжди на першому місці, і щойно, коли бандурист відспівав фразу, він може максимально ускладнювати перегрю на бандурі. У цьому Штокалко пішов куди далі, як будь-хто з його попередників. Цікаво простежити цей жанр у його послідовників (принаймні двоє записали думу про Козака Голоту майже нота в ноту так, як її виконував Штокалко). До речі, один із сучасних бандуристів української діаспори Юліан Китасти, говорячи про так звану «імпрорвізаційну музику», надав таку характеристику стилю опрацювання творів для бандури Майстром Штокалком: «Власне, так працював і бандурист середини XX століття Зіновій Штокалко. Він у своїх неопублікованих записах, граючи нетрадиційні кобзарські думи, використовував імпрорвізаційні можливості інструмента, як це робили колись і самі кобзарі» [2]. Ще один шанувальник і знавець творчості Майстра додає: «Коли слухаєш виконання Зіновієм історичних дум і пісень, відчувається, що митець настільки глибоко пізнав матеріал, що може вже зсередини його перетворювати, творити нову музику на основі традиційної» [5].

Блискуче опанувавши жанр дум, Штокалко звернувся до билин. Якщо думи – виключно український жанр, то билини збереглися тільки на далекій півночі Європейської Росії. Їхня поетика зовсім інакша від дум. Думи не мають стрічкової структури, рядки можуть бути різної довжини, можуть римуватися або ні, а російські билини мають куди строгішу будову. Так що ж привабляло Штокалка до цього жанру? Хоча билини збереглися тільки на Біломорщині, тематично вони тісно пов'язані з київським двором Володимира Святославича (пізні X-те ст.). Можна припускати, що цей жанр виник в Україні, але вимер там, можливо витіснений пізнішим епічним жанром – думами.

Таким чином, Штокалко постановив відновити цей жанр в українському фольклорі. Йому не вистачало просто перекласти билини з російської на українську мову та співати їх на первісні мелодії. Він переосмислив ці епічні пісні по лінії дум (поетика українського жанру) та імпрорвізував оригінальні мелодії, передусім у мажорному

(іонійському) ладі, а іноді в мінорному (еолійському). Штокалко записав три биліни: про Іллію Муромця та Солов'я Розбійника, про Добриню та про Святогора.

Фольклористи можуть висловити застереження, чи є ці записи справжнім фольклором? Вважаємо, що Штокалкові звукозаписи не тільки скарбниця кобзарського фольклору, але одночасно й ланка між сивою давниною та сучасними бандуристами, зокрема в Україні, де вищезгадані жанри були суворо відредатовані радянською цензурою. Деякі ентузіасти вже розшифрували Штокалкові биліни й виконують їх. З часом, талановиті бандуристи почнуть виконувати їх по

Штокалкових напрямках, і вони можуть стати фольклором сучасних бардів, адже «... ці кобзарські сповіді мають ніби вікно, через яке ми можемо увійти в їхній світ. Ніби люди у минулому заклали в пляшечки музичні листи, щоб вони дійшли до сучасників. Слухаючи їх, можна знайти паралелі між часами активного кобзарства і нинішніми...» [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Творча спадщина видатного бандуриста Зіновія Штокалка величезна і досі досконало не вивчена. Вплив її на сучасне кобзарське мистецтво продовжується у концертних виступах найвідоміших бандуристів сучасності.

Список літератури:

1. Савчук В. Скальпель, перо і бандура // Бережанське віче. – 1993. – 28 серпня. – С. 3.
2. Юліан Китастий, американський композитор, бандурист і співак (інтерв'ю) / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2341831-ulian-kitastij-amerikanskij-kompozitor-bandurist-i-spivak.html>.
3. Гримич М. Виконавці українських дум // Бандура. – 2000. – № 71-72. – С. 8-12.
4. Дутчак В. Кобзарський підручник Зіновія Штокалка: теоретичні та практичні узагальнення // Бандура. – 2000 – № 71-72. – С. 21-23.
5. Кобзар-авеню. Київ наповнили пісні і думи з «Коробочки Штокалка» / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3065/164/104877/>.

Иваниш А.А., Есипок В.Н.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ЗИНОВИЙ ШТОКАЛКО – РЕФОРМАТОР СОВРЕМЕННОГО КОБЗАРСТВА

Аннотация

Статья посвящена исследованию творческого наследия выдающегося носителя украинского народного музыкального искусства – бандуриста и кобзаря Зино́вия Штокалка. Авторы анализируют особые черты музыкального стиля исполнителя, рассматривают его вклад в расширение репертуарной палитры кобзарско-бандурного искусства XX века.

Ключевые слова: бандура, бандурист-виртуоз, дума, кант, фольклор, Зино́вий Штокалко.

Ivanish A.A., Yesipok V.M.

Kiev National University of Culture and Arts

ZINOVY STOCKALKO – REFORMOR OF THE MODERN ART OF KOBZARS

Summary

The article is devoted to the research of the creative heritage of the outstanding bearer of the Ukrainian folk musical art – the bandurist and kobzar Zinovii Shtokalko. The authors analyze the special features of the musical style of the artist, consider his contribution to the expansion of the repertoire palette of the 20th century kobzar-bandura art.

Keywords: bandura, bandura player-virtuoso, дума, kant, folklore, Zinoviy Shtokalko.

УДК 7.038:75(477)«19/20»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ МИСТЕЦТВА КЛАСИЧНОГО АВАНГАРДУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЖИВОПИСІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ І АКТУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Карпенко О.В.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

У статті зроблена спроба проаналізувати головні аспекти сучасного мистецтва, що позиціонує себе як революційне спрямування та мистецтва класичного авангарду, котре було визнане художньою революцією на початку минулого сторіччя. Розглянуто еволюцію розвитку мистецтва від експериментів імпресіоністів, коли був зроблений відхід від зображальності, кризь постімпресіонізм, аналітичний кубізм, неоприми́тивізм, алогізм і, нарешті, безпредметне мистецтво. Коротко охарактеризовані напрями сучасного або актуального мистецтва, і намагання філософського обґрунтування ідеології contemporary-art.

Ключові слова: авангард, актуальне мистецтво, алогізм, аналітичний кубізм, безпредметне мистецтво, імпресіонізм, модернізм, неоприми́тивізм, постімпресіонізм, постмодернізм, романтизм, сучасне мистецтво.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття в українському живописі характеризується розмаїттям стилів і напрямів, котрі об'єднуються терміном актуальне мистецтво. Деякі фахівці зазначають цілковиту відмінність від мистецтва авангарду, що вибухнуло століття тому, на початку ХХ ст. Так український мистецтвознавець Галина Скляренко зазначає, що «авангардистська модель мистецтва вичерпала себе, їй на зміну прийшло мистецтво не продукування нових формально-образних вартостей, а мистецтво інтерпретації, що зайнялося аналізом та ревізією історичного досвіду» [5, с. 182]. Деякі митці і дослідники мистецтва простежують ідеологічну спорідненість поміж явищем українського авангарду і актуальним мистецтвом сьогодення. У статті автор робить спробу проаналізувати основні ідеологічні і мистецькі засади, притаманні модернізму та сучасному мистецтву, знайти спільні риси і основні відмінності; розібратися в нюансах термінології – модерн, модернізм, авангард, постмодернізм та contemporary art.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дуже вагомим і ґрунтовним працею є монографія російського мистецтвознавця Катерини Дьоготь «Русское искусство XX века», яка вийшла у світ 2000 року. Дьоготь проводить детальний аналіз мистецьких подій і персоналій від модерну і до концептуалізму, нон-конформізму 1980-90-х років ХХ ст. майже до contemporary art. Важливу думку висловлює Дьоготь стосовно соцреалістичного періоду мистецтва, вбачаючи у ньому послідовного нащадка авангарду початку ХХ ст., тоді як апологети соцреалізму усіляко боролися з будь-якими проявами авангардної стилістики, витіснивши їх до царини плакату, книжкової графіки та деякою мірою у монументальному мистецтві. Дьоготь проводить паралелі між авангардом та радянським мистецтвом після 1930-х років у сенсі домінанти тексту, ідеї над засобами зображення. Якщо авангард користувався модерністською стилістикою задля висловлення своїх революційних ідей тотального впливу на маси, космізму, превалювання декларації над змістом, то соцреалізм поєднав поміркований імпресіонізм, реалізм передвижництва та дуже адаптований до розуміння мас модернізм, який, як щойно зазначалося, більше проявив себе

у мистецтві монументальному та графічному задля висловлення тих самих ідей тотальної реконструкції світу. Таким чином, Дьоготь наголошує, що стилістичні ознаки соцреалізму дуже розмиті, оскільки головне місце займає ідейний контекст позитивного виявлення буденності, відсунення індивідуалізму як явища повністю себе вичерпаного і залишеного модернізму, декадансу та іншим проявам західного мистецького мислення, натомість висунення колективного начала як єдино вірного.

У 2010 році захищає дисертаційне дослідження на здобуття кандидата культурології Василь Вовкун на тему: Український авангард в контексті західноєвропейських культуротворчих процесів (10-х – початку 30-х рр. ХХ ст.).

Дослідниця українського мистецтва ХХ ст. Галина Скляренко проводить паралель поміж мистецтвом українського авангарду та актуальним мистецтвом та наголошує на особливій рисі українського мистецтва, що відрізняє його від європейського авангарду – тяжіння до «археології»: «...мабуть, найконцепційніше образні можливості «археології» побачило ХХ століття, де категорія часу стала визначальною. <...> Можливо, найвідчутніше позначилися ці процеси в особливостях вітчизняного авангарду початку ХХ століття, де пошуки нового несподівано оберталися відкриттям «невідомого минулого», тієї прадавньої першооснови, з якою пов'язувалося оновлення мистецтва... Напевно, саме ця актуалізація архаїчних шарів культури найсуттєвіше відрізняє вітчизняний авангард від західного» [5, с. 168-169]. Далі Галина Скляренко зазначає, що археологічними рисами позначилися і мистецькі пошуки постмодерної доби з початку 1970-х років, а також спрямування українського мистецтва 1980-1990-х р. «І тут, напевно, вперше в українській історії нове, актуальне мистецтво стало засобом рефлексії, аналізу та дослідження того унікального досвіду, який лишився йому у спадок. <...> Водночас у своєрідності української «нової археології» відбивається постійне для вітчизняної культури зміщення стадій художнього розвитку, де в постмодерністських явищах присутні модерністські та авангардні інтенції, які також парадоксально й несподівано можуть ставати суто регіональними властивостями» [5, с. 170-171].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Полягає у зміні кута зору, а саме, якщо раніше мистецтвознавці розглядали авангард як революційний для ХХ ст. напрям, то для ХХІ ст. він стає класичним модерністським спрямуванням, що прийшов на зміну реалізму, академізму і символізму та найвищою метою мав розв'язання питань художньої форми, колориту, ритму, тобто галузь пластичних відкриттів.

На зміну модернізму приходить період постмодернізму, нонконформізм, концептуалізм і, зрештою, актуальне мистецтво. Воно не дуже опікується проблемою стилю, творчої манери, застосовуючи колажний або компілятивний метод, цитування відомих творів та вільного монтажу окремо взятих готових елементів.

Мета статті. Полягає у спробі наукового обґрунтування стилістичної, теоретичної та ідеологічної відмінності українського класичного авангарду від мистецтва початку ХХІ ст. в Україні.

Виклад основного матеріалу. Якщо в авангарді початку ХХ століття була чітка мета очищення кожного виду мистецтва від нашарувань інших видів мистецтва, відхід від зображальності і літературності убик розкриття природи відчуттів, і лише форма вираження використовувалася епатажна; то для сучасного мистецтва шокування глядача є не засобом оновлення світу, а самоцілью.

У порівнянні з ідеологією актуального мистецтва початку ХХ століття авангард стає певною золотою епохою розквіту українського мистецтва, де чудовим чином поєдналися стилістичні здобутки та теоретичні обґрунтування естетичних експериментів яскравих особистостей, котрі їх втілювали. Практично всі види мистецтва пережили розквіт, певне перезавантаження, очистившись від нашарувань минулого і виокремивши свою конструктивну основу. Здобутки авангарду дали поштовх для розвитку дизайну, реклами, медіа-простору.

При всій різностильності напрямків авангард характеризує спільність поглядів по відношенню до природи і копіюванню природи, пошук нових форм виразності, що відповідають природі відчуття, звернення до архаїчного та народного мистецтва як джерела певного мистецького знаку-символу. Сучасне нам мистецтво не цікавить стилістична складова, воно мало опікується проблемами художньої форми, унікальності авторської манери, або мистецькою якістю твору. Натомість слідом за знахідками поп-арту з використанням готових об'єктів не мистецького спрямування, актуальне мистецтво сьогодення носить компілятивний характер, використовує цитати з відомих творів класичного мистецтва, застосовуючи при цьому здебільшого іронічний підтекст.

Так, схожий метод використовував і авангард, наприклад в алогізмі Малевича або заумі Кручених, жонглюючи традиційними цінностями і класичними творами мистецтва, проте це робилося для очищення ґрунту, необхідного для появи нового мистецтва не натуралістичного, потужного, як первісне мистецтво. Тому і об'єктами для вивчення і наслідування ставали наприклад, африканські маски, іберійська скульптура у французьких кубістів, народна картинка, вивіска у російських авангардистів, трипільське мистецтво, скифська скульптура, писанки, вишиванки,

ікони у українських авангардистів. В мистецтві древнього докласичного періоду авангард бере ту неприкрашену силу і міць, котра безпосередньо впливає на почуття глядача, несе певний прообраз ідеї, не замислюючись над уявною красою і зрозумілістю для масового глядача.

Стосовно ідеології, то подібної вищої мети в сучасному мистецтві ми не можемо побачити. Натомість присутній епатаж, спроба руйнації понять пристойності, стираючи межі дозволеного в суспільстві.

Авангард намагався зруйнувати старе звичне мистецтво, висуваючи ідею нової релігії, як Чорний квадрат втілював у собі ікону нового часу, радикальний відрив від штучного і пересічного.

Що ж пропонує сучасне нам мистецтво, і чи є воно дійсно революційним і переламним, чи ж це лише гра змістів і суцільний еkleктизм а іноді і відвертий кітч?

Частина сьогоднішніх експериментів лежить здебільшого у площині дизайну і може розглядатися лише як утилітарне мистецтво, що ставить за мету організацію простору.

Інша частина продукуємого в галузі сучасного мистецтва намагається всіма засобами викликати негатив і відторгнення, за допомогою чого досягається ефект катарсису.

Іще одна частина так званого актуального мистецтва представляє собою навмисно погано зроблену річ, при чому явна брутальність і відвертий непрофесіоналізм стають еталоном нового мистецтва. Таким чином мистецтво стає якомога більше наближеним до масового глядача, тобто такий твір може зробити кожна пересічна людина, і для цього не потрібно витрачати довгі роки на осягнення азів майстерності. З іншого боку, для того, щоб зрозуміти ідею цього мистецтва стають потрібні цілі ешелони кураторів проєктів, які повинні тлумачити таке мистецтво, оскільки самотужки збагнути ідею виявляється практично неможливим. Тому і мистецтво з площини візуальної здебільшого переходить в галузь тексту, з чим так відчайдушно боролися авангардисти. Хоча, на думку Катерини Дьоготь можна простежити послідовність від авангарду до сучасного мистецтва саме у розумінні декламаційного характеру, тоді як модернізм більше опікувався питаннями проблеми форми. Подібна точка зору дає право розглядати мистецтво соцреалізму саме в площині естетики авангарду, котрий менше займався проблемою чистоти стилю (використовував у своєму арсеналі і реалізм передвижників, і академізм, і адаптований до масового глядача імпресіонізм), намагаючись завойовувати якомога ширші кола глядацької аудиторії через текст, гасло [1, с. 17].

Текст стає ключовим аспектом для актуального мистецтва початку ХХІ століття, переходячи певним чином в своєрідний різновид мистецтва – розлогі пости блоггерів у соцмережах, оскільки інтернет дає можливість у найкоротший термін охопити і впливати на величезну багатомільйонну аудиторію. І чим більш провокативним і незвичним буде текст і сама манера висловлення думки, тим гарантовніше буде резонанс, а відповідно зростатиме і популярність автора.

Стосовно світогляду, то модернізм був у значній мірі спрямований на індивідуальність; осо-

бистість ставилася на верхівку піраміди (говорячи словами Кандинського) що веде за собою натовп. Індивідуалізм та естетизм модернізму був свого часу жорстко розкритикований ідеологами соцреалізму. У широкому розумінні період модернізму охоплює часові межі від пізнього романтизму з його зануренням у світ індивіда, з відходом від питань соціальних, моралістських до проблематики конкретно взятої особистості, її емоцій, почуттів. Таким чином, пізній романтизм став початком для переходу в мистецтво відчуття. Безумовно, імпресіонізм згодом став фундаментом для модернізму, зробивши акцент на транспортуванні природи відчуття, викликаного спогляданням мінливості зовнішнього світу, що ставав лише ілюзією, залежною від впливу світла, середовища, повітря. Імпресіонізм продовжив шлях дематеріалізації дійсності, за словами Л. Савицької [4, с. 28], дійсності, в якій романтизм лише почав сумніватися і відходити від неї убік особистих переживань. Недаремно Казимир Малевич так упевнено виводив свою теорію еволюції живопису від імпресіонізму до супрематизму, іноді навіть застосовуючи автофальсифікацію у питаннях датування своїх більш пізніх творів, для підтвердження своєї теорії. Дивлячись на пізні твори Клода Моне, не важко помітити тенденцію відходу від реального об'єкту безпредметності. Колір починає виходити за межі, набуває значення самостійного елемента композиції, перетворюється в деякий килим з розмаїттям то дисонуючих, то співзвучних колористичних поєднань. І, якщо ранній імпресіонізм більше спрямований на відображення впливу об'єкту на митця і відтворення цього впливу на картинній площині, то в пізньому імпресіонізмі на головне місце виходить природа відчуття.

Постімпресіонізм дещо відсунув вагомість відчуття як емоційної складової мистецтва і зробив акцент на аналітичній складовій. Твори пуантилістів або дивізіоністів у значній мірі стали науковими дослідженнями явищ кольору, світла, фактури, викликаних станом природи. Таким науковим підходом до питань кольору і фактури вони поклали основу для важливого положення модернізму про відокремлення живописних засобів від нашарувань інших видів мистецтва, зокрема літератури і описовості. В той же час модернізм прагнув синтезу мистецтв, поєднання живопису, музики, сценічного мистецтва, прикладом чого стає оновлений театр. І тут саме авангард виходить у сферу масових видвищ, оформлень сцен, площ, агітпотягів. Таким чином, якщо модернізм займався проблемою форми і пластики, то авангард ставив за мету охоплення якомога ширших верст населення, брав на себе роль нової релігії і ідеології. Чому на початку зародження лівих поглядів ідеологи революційних змін в суспільстві тісно співпрацювали з футуристами, кубістами і представниками художнього авангарду в цілому.

Далі фовізм став ланкою поміж зображальністю і емоційною абстракцією, де колір вийшов остаточно за межі рисунку, став потужним формотворчим елементом. Цю тенденцію ще більше підси-

лив експресіонізм, котрий дав цілковиту свободу відчуттям, виправдовуючи деформацію реального об'єкту під впливом відчуття. Таким чином митець стає на одну шаблону з Творцем, не копіюючи дійсність, а створюючи нову реальність, мистецтво Нового Реалізму, говорячи словами Малевича. Авангард увібрав в себе течії попередні, грайливим відношенням до реального світу завершивши цикл дематеріалізації, як це проявилось в абсурдистських творах Малевича, Ларіонова, Бурлюка. Де матеріальний світ стає предметом іронії, гри, жонгливання сюжетами, ідеями. На зміну раціональному і впорядкованому приходить підсвідоме і хаотичне, що і стає рушійною силою творчого процесу. У сенсі застосування прийому гри та іронії актуальне мистецтво ХХІ століття є прямим послідовником авангарду. Проте для авангарду іронія є лише засобом досягнення більш високої мети – оновлення мистецтва, очищення його від слащавості, нещирості та засобом оновлення світу. Тоді як для сучасного мистецтва нігілізм по відношенню до будь-якої вищої мети стає ключовим. Цілковита руйнація, за якою нічого немає, лише розпад і гниль. Тому так часто сучасні художники звертаються до теми смерті, гниючої плоті, черепів. Сучасний художник не має романтизму авангарду початку ХХ ст., коли художники прагнули оновлення світу мистецькими засобами, об'єднувалися у групи однодумців, а то і певних сект зі своєю релігією, якою було мистецтво.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи тему актуального мистецтва, слід підкреслити головні візуальні і смислові аспекти проблематики: 1) мистецтво, що перейшло у сферу утилітарного, дизайнерського, оперуючого поняттями організації простору і впливу на глядача за допомогою використання нехудожніх об'єктів або продуктів життєдіяльності людини); 2) об'єкти, що мають відношення до мистецтва, проте виконані свідомо поганої художньої якості (мистецтво вуличне, надписів на парканах, що балансує на межі понять треш і кітч; 3) мистецтво-провокація, покликане шокувати глядача або відвертим натуралізмом у демонстрації прихованих сторін людського буття, або відвертим глузуванням над ідеалами і людськими цінностями. Лейтмотивом величезної кількості творів актуального мистецтва є препарування людської плоті, тиражування зображень з черепом, скелетом, геніталіями, трупами тварин, неначе намагаючись довести, що людина – це лише купа м'яса і кісток, і ніякій душі там місця немає. Поняття духовності, моралі, віри – анахронізм, який повністю себе вичерпав. І якщо подібні настрої повторюються з періодичністю у 100 років – епоха Просвітництва, декаданс, модерн, проте людині залишалося мистецтво як витончена насолода, то в наш час естетизм вже немає місця. В цьому мистецтво сучасне є послідовником не естетики авангарду, а принципів критичного реалізму в розумінні викриття «язв суспільства», відображення неприглядних сторін життя з метою шокування рафінованого глядача. Як і в естетиці передвижництва, в актуальному мистецтві сенс важливіший за мистецьку форму і стиль.

Список літератури:

1. Деготь Е. Русское искусство XX века / Е. Деготь. М.: Трилистник. 2000. – 224 с.
2. Коваленко Г.Ф. Александра Экстер. Путь художника. Художник и время. М.: Галарт, 1993.
3. Мурашко М. Спогади старого вчителя / М. Мурашко. – К.: Мистецтво, 1964. – 166 с.
4. Савицкая Л. На пути обновления. Искусство Украины в 1890-1910-е годы / Л. Савицкая – Х.: ТО Ексклюзив. – 2003. – 468 с.
5. Скляренко Г. На берегах. Нотатки до українського мистецтва XX ст. Збірник статей / Г. Скляренко. – К.: Софія. – 2007. – 336 с.

Карпенко О.В.

Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОЛОЖЕНИЙ ИСКУССТВА КЛАССИЧЕСКОГО АВАНГАРДА В УКРАИНСКОЙ ЖИВОПИСИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА И АКТУАЛЬНОГО ИСКУССТВА УКРАИНЫ НАЧАЛА XXI ВЕКА**Аннотация**

В статье сделана попытка проанализировать основные аспекты современного искусства, позиционирующего себя как революционное направление и искусство классического авангарда, признанного художественной революцией в начале прошлого века. Затронута эволюция развития искусства от экспериментов импрессионистов, когда намечился отход от изобразительности, через постимпрессионизм, аналитический кубизм, неопримитивизм, алогизм и наконец, беспредметное искусство. Кратко охарактеризованы направления современного или актуального искусства, и попытка философского обоснования идеологии contemporary-art.

Ключевые слова: авангард, актуальное искусство, алогизм, аналитический кубизм, беспредметное искусство, импрессионизм, модернизм, неопримитивизм, постимпрессионизм, постмодернизм, романтизм, современное искусство.

Karpenko O.V.

State Academy for Senior Personnel in the Field of Culture and Arts

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BASIC THEORETICAL PROVISIONS CLASSICAL AVANGUARD ART'S IN UKRAINIAN PAINTING OF THE FIRST THIRD XX CENTURY AND CONTEMPORARY UKRAINE'S ART OF THE BEGINNING XXI CENTURY**Summary**

In the article the attempt to analyse the main aspects of the modern art is made, wich positions itself as a revolutionary direction and the art of the classical avanguard recognized as art revolution in the beginning of the last century. Evolution of development of art from impressionists' experiments when withdrawal from pictorialism was outlined is affected, through postimpressionism, analytical cubism, neoprimitivism, an alogism and at last abstract art. The directions of modern art and attempt of philosophical justification of contemporary art ideology are briefly characterized.

Keywords: avantgard, actual art, impressionism, modern art, postimpressionism, neoprimitivism, alogysm, abstract art.

СКРИПКОВИЙ ЦИКЛ БОГДАНА ШИПТУРА З ЕПІГРАФАМИ ІЗ ПОЕЗІЇ МАРІЙКИ ПІДГІРЯНКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Климбус І.М.

Навчально-науковий інститут мистецтв
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена аналізу циклу Богдана Шиптура для скрипки й фортепіано, який складається з чотирьох п'єс із програмними назвами та епіграфами з віршів Марійки Підгірянки для дітей. Перша п'єса «В літню пору» позначена рисами пісні-маршу. Друга п'єса «Дзвіночки» містить звуконаслідувальний «лейтмотив», що володіє смисловою функцією. Третя п'єса «Колишися калинонько» вирізняється ліричним настроєм, нагадує народні колискові. Фінал «Ой селом, селом» є розгорненою картиною з різноманітним тематизмом – від коломийкової скоромовки до імпровізаційного речитативу та задумливої споглядальності. В цілому цикл Б. Шиптура поєднав національно-характерну образність, властиву віршам поетки, та музичну лексику, інспіровану ними.

Ключові слова: композитор, поетка, скрипка, вірш, фортепіано, цикл, програмність.

Постановка проблеми. Сучасний етап викладання гри на скрипці (як і на будь-якому іншому інструменті), разом із засвоєнням надбань світового репертуару, потребує ширшого залучення кращих здобутків українських композиторів. Національні пріоритети вибору навчального матеріалу в музично-освітньому процесі мають вагоме підґрунтя, оскільки відомо, що такі твори володіють потужним етногенетичним зарядом для сприйняття та відтворення (інтерпретації), знаходять безпосередній емоційний відгук, який спирається на підсвідомі чинники психіки учня, виконавця та слухача. Крім того, в наших соціокультурних обставинах загострюється необхідність виховання культурної ідентичності та національної гідності в молодого покоління змалку. З огляду на потенційні ресурси програмних композицій, які поєднують інструментальну музику з духовно-етнічними цінностями української поезії, значний інтерес представляє цикл Богдана Шиптура для скрипки та фортепіано, імпульсом для створення якого послужили вірші Марійки Підгірянки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Б. Шиптура досі докладно не досліджувалася сучасними музикознавцями. Відомо лише про науково-популярні статті узагальненого плану ([1], [2], [4]), де відсутній аналіз стилю митця чи окремих галузей його творчості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інструментальна галузь творчості Б. Шиптура та відношення митця до програмності в скрипкових композиціях ще не була предметом окремого дослідження в музикознавчій літературі.

Мета статті полягає у виявленні особливостей втілення принципу програмності у скрипковому циклі Б. Шиптура для дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Богдан Шиптур – наш сучасник – композитор, педагог, музично-громадський діяч – народився 1951 року на Івано-Франківщині, навчався у Львівській державній консерваторії імені Миколи Лисенка в класі композиції А. Кос-Анатольського. Серед мистецьких надбань Б. Шиптура – твори для струнного й духового оркестрів, камерно-інструментальна та камерно-вокальна музика, хори на слова Т. Шевченка, І. Франка, опрацювання народних пісень та ін.

Тим часом фортепіанні та скрипкові композиції виявляють виразне тяжіння автора до програмності – конкретизації художнього задуму через метафоричну назву. Так, Б. Шиптура належать «Прикарпатська сюїта» для скрипки та фортепіано, дитяча сюїта для фортепіано «Карпатська», музичні картини для фортепіано «На Верховині», «Вівчарські світанки», «Пісня жайворонка» для скрипки з оркестром. «У багатьох творах автор яскраво передає гуцульський колорит, міцно спирається на побутові жанри» [2, с. 14]. Переважна більшість творів Б. Шиптура, пов'язаних із карпатським краєм, представляють картинно-настрійний тип програмності.

Як зразок сюжетної програмності, може розглядатися цикл п'єс для скрипки та фортепіано, скомпонований за уривками з віршів Марійки Підгірянки й адресований дітям (опублікований 1998 року). Поетична лексика задає сукупний орієнтир образів і характеру музики, водночас спрямовуючи увагу до деталізації семантичного сприйняття інтонаційно-звукового потоку, пошуку музичних «еквівалентів» фабули вірша.

Марійка Підгірянка (літературний псевдонім Марії Домбровської, уродженої Ленерт) – відома поетка й педагог, також уродженка Гуцульщини [3, с. 5]. Роки її життя: 1881-1963. Володіла талантом писати для дітей, в її творчій манері природно поєдналися дидактично-виховні та естетично-образні компоненти. Одне з провідних місць у творчості Марійки Підгірянки займає пейзажна лірика, де вона з великою теплотою і щирістю «олюднює» природу, запозичуючи окремі мовно-характерні мотиви з українського фольклору. Деякі вибрані Б. Шиптуром поетичні уривки містяться в її збірці «Мої пісні», тому вірші закономірно перегукуються з музикою в жанровому плані (маршова пісня, колискова, коломийка тощо), а також у своїй мелодичній, ритмічній, виражальній і зображальній можливостях.

Скрипковий цикл Б. Шиптура складається з чотирьох номерів. До першого номеру з назвою «В літню пору» додано поетичне мотто:

«Пусти мене, мати, в літню пору
У гай, до сонця, до простору,
Пусти мандрувати,
Край свій пізнавати...».

Ця мініатюра (Allegretto, 2/4, a-moll) має риси пісні-маршу, зокрема, стали метричну пульсацію, енергійний і цілеспрямований характер. На нього націонале короткий фортепіанний вступ на форте, з типовим фанфароподібним заклічно-сигнальним зворотом, який складається із акцентованих низхідної та висхідної кварт. Та й сама мелодична партія скрипки (з двох тем) вирізняється чітким квадратним членуванням, повторами коротких мотивів, в тому числі з елементами фанфарної ритміки. Ладотональними особливостями скрипкової партії є діатонічний мінор і наповнення подвійними нотами (паралельними квінтами), в той час, коли у фортепіанному супроводі присутні альтеровані щаблі. Обидві теми доповнюють одна одну. Якщо першій (6+4) притаманні риси урочистої інтродукції, в якій подекуди підкреслено значимість кожної частки такту акцентами, то друга тема є власне маршовою. Дві ідентичні фрази останньої, що складають середину п'єси, отримують контрастне динамічне оформлення (фортісімо й піано) та різні функції ладогармонічної основи в партії фортепіанного супроводу (спочатку мелодичний мінор, потім відхилення в паралельний мажор і знову мелодичний мінор).

Скорочену репризу ознаменовує фанфароподібний зворот фортепіанного вступу. Подальший супровід скрипкової теми базується на остинатній фігурації шістнадцяток, побудованій на квартовій інтерваліці цього ж вступного звороту, але октавою вище. Басова лінія фортепіано впевнено модулює до однойменного мажору. П'єса закінчується піднесено-радісно висхідними квартовими ходами й фанфарним утвердженням тоники у високому регістрі й гучному звучанні (ff).

Епіграф до другої п'єси «Дзвіночки» такий:

«Пробудилися дзвіночки

В широких полі.

Задзвонили на добро,

На добру долю».

Текст уривку вірша про квіти-дзвіночки передбачає прийоми звуконаслідування. Цими прийомами, зосередженими в партії фортепіано, розпочинається твір (Allegretto, 2/4, F-dur). У стишеному звучанні верхнього регістру, на терцевому тоні, лунають стакатні вісімки, далі – короткі ліги шістнадцяток із терції на кварту й знову ті ж вісімки. Це «лейтмотив» дзвіночків, який після одноголосого експонування повторюється кілька разів із додатком басового голосу, що на початку є доволі самостійним і лише з появою скрипки дістає суто акомпануючу роль (остинатні ходи із двох розкладених квінт «фа-до» та «ре-ля», що є показниками мажоро-мінору).

Скрипкова тема – легка й грайлива, насичена стрибками на октаву, септиму й сексту. Як і в попередньому матеріалі, тут присутні короткі ліги, проте серед них переважають низхідні. Фортепіано веде контрапунктичну лінію на піано до дещо голоснішої скрипкової мелодії. У десятому такті скрипкової партії з'являється злегка модифікований «лейтмотив дзвіночків»: він рухається донизу, від різних щаблів і має в першому проведеному низхідний напрям шістнадцяток (на відміну від першопочаткового). Однак, органічно вплітається до звукової тканини й служить переходом до другої скрипкової теми з яскраво ви-

раженим танцювальним нахилом першої фрази (на що вказує, передусім, синкопа на «порожній» квінті фортепіанного супроводу). Друга фраза, побудована на «лейтмотиві дзвіночків», завершується несподіваним тональним зіставленням (F-dur – A-dur із пониженим VI щаблем) на тлі значного посилення гучності. Цим вноситься відчуття зміни колориту картинно-образної замальовки природи; змінюються також інтонаційно-фактурні мотиви, що передають короткий діалог скрипки й фортепіано. Це кульмінація п'єси. Наступне зіставлення з тональним d-moll знаменує динамізовану репризу, що варіантно розвиває першу скрипкову тему з її стрибками-лігами та плавно перетікає від піано до форте, за допомогою «лейтмотиву дзвіночків», до основної тональності. У контрапункті скрипкової і фортепіанної ліній автор застосовує винахідливі співвідношення дзеркально-оберненого та рівнобіжного руху. Завершується твір весело й упевнено.

Третя п'єса «Колишися калинонько» (Moderato, 3/4, a-moll) є ліричним острівцем у циклі. Її епіграф закладає основу для цього:

«Колишися, калинонько,

Колишися.

Зеленим листочком

Розпишися».

З коливальних мотивів розпочинається двотактовий фортепіанний вступ. На їхньому тлі звучить тема скрипки, що інтонаційно-ритмічною організацією і задушевною наспівністю нагадує народні коліскові. Цю подібність підтверджує вживання перемінної метрики та перемінної ладності (мінор – паралельний мажор – мінор). З арсеналу народно-пісенної творчості автор запозичив також композиційну структуру твору, що складається, за аналогією до куплетної пісенної форми, з двох частин-строф, розділених вступним двотактом.

Друга частина розгортається варіантно-варіаційним способом. Тема скрипки переноситься у нижчий регістр, дещо видозмінюється: чет-вертні тривалості заступають по дві вісімки, тобто подрібнюються. Та композитор більше трансформує фортепіанну партію: якщо в першому «куплеті» вона дублювала терцево-кантовим викладом скрипкову мелодію-тему, то в другому доповнюється «квазі-імітаційними» зворотами, з короткочасними переміщеннями у вищий регістр. Як і в першій п'єсі циклу, тут у скрипковій партії переважає діатоніка (підвищений сьомий щабель фігурує тільки один раз), тоді як у партії фортепіано нерідко зустрічаються альтеровані щаблі й хроматизми. Так і в останньому акорді твору використано шостий підвищений ступінь у його секстакорді (а не на тоніці).

Остання п'єса «Ой селом, селом» (Allegro, 4/4, D-dur) – найбільш розгорнена картина циклу, в якій замальоване українське село. Вона нахненна таким епіграфом:

«Ой селом, селом

Гомінко кругом.

Кожна пташечка співає,

Над квітками бджілка грає».

Скрипка вступає на форте, з енергійним розмахом октавних стрибків акцентованими квінтовими тонами-чвертками, після чого фортепіано вторує й паралельними квартами й квінтами вісімок, теж

з акцентами. Цією кварто-квінтовою відразу «задається» пасторально-народна аура твору.

З четвертого підвищеного й акцентованого щабля починається головна тема, що звучить у скрипковій партії. Чергуються «за право» сильної частки такту суміжні щаблі (четвертий підвищений і п'ятий). Назагал тема розвивається у безупинному русі з акцентуванням різних тактових одиниць, створюючи враження постійного гамору, відгомону різноманітних сільських робіт і буйного різномалювання природи в літні дні. З іншого боку, в наявних інтонаційних мотивах – зі швидкими повторами тонів і змінністю акцентів – можна спостерегти деякі ознаки коломийок. Фортепіанний супровід має танцювальні риси й постійно зберігає в басу квінтови опори. Зі зміною мажору на мінор до басових квінтово-квартових паралелей вноситься синкопа, внаслідок чого скрипкова тема отримує акцент на слабкій долі.

Вирізняються два ідентичні такти скрипкової партії, де містяться низхідні тетра хорди – поперемінно з натурального четвертого щабля мінору та з підвищеного. Фортепіано гармонізує ці звукові послідовності по-різному, із вживанням натуральних і альтерованих квінт, а водночас із пониженням шостого щабля в басах (тобто в дорійському мінорі). Гармонічна мова все більше хроматизується та ускладнюється з наближенням кульмінаційного моменту (зокрема, у фортепіанному супроводі запроваджено висхідні терцеві хроматизми). Кульмінаційним моментом є зупинка руху на шостому щаблі основної тональності, за чим слідує сповільнення темпу та імпровізаційний фрагмент *ad libitum*. Він являє собою речитативно-декламаційну фразу з ферматами, «щемкими» зворотами із збільшеними секундами, вільну від оков метроритму.

Ця фраза готує появу нового епізоду *Moderato* в однойменному мінорі з підвищеними четвертим і шостим щаблями. Інша тема – задумлива й споглядальна – виростає зі синкопованого мотиву,

що повторюється тричі з незначними відмінностями. Її продовжує низхідний тетра хорд із змінними щаблями (що вже звучав перед імпровізаційним фрагментом), транспонований у ля мінор. Зростанню напруження сприяють хроматизовані співзвуччя партії фортепіано. Це, фактично, друге передкульмінаційне наростання, що призводить до репризи в основній тональності.

Темп повертається до початкового, дещо динамізується фортепіанна партія, завдяки чому провідний програмний образ («гомінко кругом») утверджується вповні. Наприкінці тема ще більше розцвічується альтераціями, етнохарактерними збільшеними секундами, в останніх тактах її звучання досягає фортісімо.

Висновки і пропозиції. Отже, за композиційними канонами, чотиричастинний цикл Б. Шиптура для скрипки та фортепіано нагадує класичний сонатний (проте п'єси, без сумніву, можуть виконуватися й окремо). Твір увібрав у себе різні елементи національно-характерної образності, властивої віршам поетеси, та музичної лексики, інспірованої їхнім образним світом. Композитор майстерно диспонує інтонаціями, ритмами, ладо-гармонічними чинниками та способами тематичного розвитку, які походять від народної музики, сполучаючи їх із власними професійними прийомами та творчими інтенціями. Партії скрипки й фортепіано органічно доповнюють одна одну для відображення емоційного та семантико-понятійного рядів програмних поетичних уривків. Завдання Б. Шиптура в цьому циклі – розкрити багатство українського мистецтва слова, «унаочнити» звучанням обох інструментів оспівану у віршах красу рідного краю, його чудової природи, пробудити увагу до найменших звичних деталей, що творять неповторність батьківщини. В цьому полягає «етновиховна функція програмності» (визначення О. Фрайт і С. Добровольської) твору Богдана Шиптура, що репрезентує сучасний національний навчально-концертний репертуар для скрипки.

Список літератури:

1. Глібовицький І. Творча зрілість Богдана Шиптура / І. Глібовицький // Українська музика: науковий часопис. – Львів, 2013. – Ч. 3 (9). – С. 150-153.
2. Глібовицький І. Ювілей прикарпатського маестро / І. Глібовицький // Західний кур'єр. – 25-31 серпня 2011 р. – № 34 (1295). – С. 14.
3. Нахлік О. Талант, відданий дітям [Передмова] / О. Нахлік // М. Підгірянкa. Учись, маленький!: Вірші, казки, п'єси, загадки. – К.: Веселка, 1994. – С. 5-10.
4. Мончук О. Богдан Шиптур: *ora et labora* – молись і працюй / О. Мончук // Простір культури. Галичина. – № 127-128 (4683-4684). – 29 серпня 2013 р. – С. 15.
5. Муха А. Композитори України та української діаспори: Довідник / А. Муха. – К.: Музична Україна, 2004. – 352 с.
6. Фрайт О., Добровольська С. Етновиховна функція програмності на прикладах фортепіанних альбомів Марти Кравців-Варабаш та Ігоря Соневицького / О. Фрайт, С. Добровольська // Історія, теорія та практика музично-естетичного виховання: Збірник статей. – Вип. 7 [Ред.-упор. С. Дацюк, М. Каралюс, І. Фрайт]. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – С. 87-97.

Климбус И.М.

Учебно-научный институт искусств

Прикарпатского национального университета имени Василя Стефаника

СКРИПИЧНЫЙ ЦИКЛ БОГДАНА ШИПТУРА С ЭПИГРАФОМ ИЗ ПОЭЗИИ МАРИИ ПОДГИРЯНКИ ДЛЯ ДЕТЕЙ

Аннотация

Статья посвящена анализу цикла Богдана Шиптура для скрипки и фортепиано, который состоит из четырех пьес с программными названиями и эпиграфами из стихотворений Марии Пидгирянки для детей. Первая пьеса «В летнее время» обозначена чертами песни-марша. Вторая пьеса «Колокольчики» содержит звукоподражательный «лейтмотив», обладающий смысловой функцией. Третья пьеса «Кольшися калинонька» отличается лирическим настроением, напоминает народные колыбельные. Финал «Ой селом, селом» является развернутой картиной с широким тематизмом – от коломыечной скороговорки к импровизационному речитативу и задумчивой созерцательности. В целом цикл Б. Шиптура соединил национально-характерную образность, свойственную стихам поэтессы, и музыкальную лексику, инспирированную ими.

Ключевые слова: композитор, поэтесса, скрипка, стихотворение, фортепиано, цикл, программность.

Klymbus I.M.

Educational and Scientific Institute of Arts

of Precarpathian National University named after Vasyl Stefanik

VIOLIN CYCLE OF BOGDAN SZYPTUR WITH EPIGRAPHS OF MARIYKA PIDGIRYANKA'S POETRY FOR CHILDREN

Summary

This article analyzes B. Szyptur's cycle for violin and piano, which consists of four pieces with programme titles and epigraphs from Mariyka Pidhiryanka poems for children. Pieces that combine instrumental music with spiritual values of ethnic Ukrainian poetry have significant educational potential. The purpose of the article is to identify the characteristics of the implementation of the principle of programme violin cycle of B. Szyptur representing modern educational repertoire. The first play «In the summer season» with the epigraph which affirms the need to travel and experience the native land marked features songs march. The second play «The Bells» contains onomatopoeic «leitmotif» that has a semantic function. The third play «Kolyshysya Kalina» features a lyrical mood, reminds of folk lullabies. Final «Oh village, the village» is open in the picture with a variety of themes – from kolomyika to improvisational recitative and thoughtful contemplation. Overall cycle of B. Szyptur combines national characteristic imagery inherent poetry of the poet and musical vocabulary inspired by them. Violin and piano seamlessly complement each other to display emotional and semantic series programme texts.

Keywords: composer, poetess, violin, piano, programme music.

УДК 7.027:738.1](477.2)

МАЛА ФАРФОРОВА ПЛАСТИКА ОЛЕКСАНДРА ТРЕГУБОВА, ХУДОЖНИКА БАРАНІВСЬКОГО ФАРФОРОВОГО ЗАВОДУ ТА КЕРАМІСТА М. СЛОВ'ЯНСЬК

Корусь О.П.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М.Т. Рильського,
Національний музей «Київська картинна галерея»

Статтю присвячено розгляду малої пластики скульптора Олександра Трегубова, створеної у 1980-ті – в першій половині 1990-х років на Баранівському фарфоровому заводі та на сучасному етапі у місті Слов'янськ. У дослідженні систематизовано факти біографії художника, окреслено обставини його роботи на підприємстві, вперше відображено його пластичні твори, охарактеризовано їх художні особливості. Деякі з них вводяться до наукового обігу та публікуються вперше. Таким чином, вписано нову сторінку в історію української малої фарфорової пластики останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Олександр Трегубов, Баранівка, Баранівський фарфоровий завод, БФЗ, Слов'янськ, фарфор, мала пластика, скульптура.

Постановка проблеми. Історія української малої фарфорової пластики останньої третини ХХ століття в цілому і Баранівського фарфорового заводу (далі – БФЗ) зокрема, а також сучасний етап її розвитку поки не знайшли висвітлення у спеціальній літературі. Загалом її відтворення зводилося до репродукування окремих робіт. Дані про біографії майстрів та їх творчість досі не систематизовані, не опубліковані та не введені в науковий обіг. Пропонується матеріал покликаний заповнити цю лакуну у вивченні пластичного доробку БФЗ, а також – у біографії одного з митців заводу – Олександра Трегубова, що працював у 1980-ті – в першій половині 1990-х років на БФЗ і продовжує створювати скульптурні композиції зараз, живучи у Слов'янську.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок О. Трегубова, в тому числі й пластичний, практично не досліджувався у спеціальній літературі, присвяченій висвітленню історії українського фарфору. В єдиній наявній біографічній згадці допущені неточності [6]. В каталогах заводської продукції його скульптурні роботи не репродукувалися та не згадувалися [1].

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Отже, існує необхідність вписати ім'я художника та скульптора О. Трегубова в історію українського фарфору. Даний матеріал покликаний заповнити лакуну у вивченні пластичного доробку БФЗ 1980-х – початку 1990-х років, а також – у біографії одного з митців – О. Трегубова, що працював на той час на заводі. Відобразити сучасний етап його пластичної творчості.

Метою статті є уточнення біографічних даних художника декоративно-прикладного мистецтва, скульптора-фарфориста Олександра Трегубова, систематизація і дослідження пластичної частини його доробку, створеного на БФЗ у 1980-ті – в першій половині 1990-х років та останнім часом у власній майстерні. Методологія дослідження полягає в застосуванні історико-логічного, аналітичного, порівняльного, описового та систематизаційного методів. Зазначений методологічний підхід дозволяє відтворити певний етап творчої

біографії майстра, ідентифікувати та структурувати частину асортименту української малої фарфорової пластики означеного періоду.

Наукова новизна роботи полягає в систематизації скульптурних творів майстра БФЗ Олександра Трегубова, в огляді його робіт, зроблених в наш час, і в поверненні імені художника в історію українського фарфору.

Виклад основного матеріалу. Розвиток малої пластики на Баранівському фарфоровому заводі (Житомирська обл.) протягом ХХ століття має нетривалу історію. Небувалий розквіт і сплеск творчої активності у даній царині прийшовся на 1950-ті – початок 1960-х років. Після того, як 1962 року спеціалізацію підприємства було остаточно переорієнтовано на випуск посуду столового і чайно-кавового асортименту, виготовлення скульптури поступово зійшло нанівець. Останні спроби відродити продукування малої пластики на БФЗ пов'язані з діяльністю художника Олександра Трегубова.

О. Трегубов, художник декоративно-прикладного мистецтва, як він сам себе називає¹, займається фарфором тридцять п'ять років, впродовж яких працював на БФЗ, на приватному підприємстві у Слов'янську (Донецька обл.) та у власній творчій майстерні. На початку своєї кар'єри у фарфорі він розробляв, в тому числі, і пластику, не полишив це заняття і після звільнення з заводу. До сих пір його пластичний доробок не привертав уваги науковців.

Джерелами для дослідження стали роботи художника з музейних і приватних збірок, інформація (фото, біографічні матеріали), отримані під час спілкування/листування з самим художником.

Олександр Сергійович Трегубов народився 17 березня 1949 року в м. Алма-Ата (Казахської РСР). Як багато дітей, змалку любив малювати. Усвідомлене бажання стати професійним художником сформувалося у нього під впливом спілкування зі своїми родичами, художниками-фарфористами Коростенського фарфорового заводу (далі – КФЗ) – дядьком Миколою Трегубовим² та його дружиною Валентиною Трегубовою³, які приїздили до Алма-Ати у творчі відрядження. На той час авторитет молодого подружжя на КФЗ значно зріс завдяки їх участі у республі-

¹ У листуванні з автором статті. Лист від 20.11.2017 р. [3].

канських виставках та престижних міжнародних виставках-ярмарках, художники послідовно добивалися можливості масового випуску на заводі скульптури, створення окремої лінії з виробництва сувенірно-подарункового асортименту. Юнак відвідував з ними музеї, брав участь у пленерах, ходив на етюди. Подібні зустрічі налагоджували на захоплюючі уяву бесіди про мистецтво та сутність професії художника. Тому не дивно, що по закінченні восьми класів середньої загальноосвітньої школи, Олександр Трегубов в 1964 році вступив на Театрально-декораційний факультет Алма-Атинського художнього училища ім. М. В. Гоголя (нині Алматинський коледж декоративно-прикладного мистецтва ім. Орала Тансикбаєва, Казахстан). В 1968 році його призвали на строкову службу в армію, тому навчання зміг відновити після демобілізації. Закінчивши училище в 1972 році, отримав спеціальність «театральний художник-декоратор». Невдовзі у якості художника взяв участь у постановці спектаклів студії «Гальорка» Алма-Атинського Державного республіканського російського театру драми ім. М. Ю. Лермонтова. В 1973 році за запрошенням Г. Д. Абдулова, головного режисера Ферганського Державного міжобласного російського драматичного театру ім. О. М. Горького (дядька відомого актора Олександра Абдулова), переїхав до Фергани, де працював художником-постановником до 1976 року, розробив та виконав декорації до восьми спектаклів.

Потім О. Трегубов вирішив присвятити себе кераміці. В 1977 році вступив до Львівського інституту декоративного і прикладного мистецтва (далі – ЛІДПМ) на факультет кераміки, де його викладачами зі спеціальності стали доцент кафедри кераміки Михайло Гладкий, з композиції – старший викладач Іван Франк, живопису – професор Вітольд Монастирський, а зі скульптури – професор Дмитро Крвавич. На технічній базі інституту він виконав курсову роботу – парні скульптури «Піп» і «Балда» (кам'яна маса, кольорова глазур, збірка автора), анімалістичні скульптури: «Хом'як» (1978, інв. № К-2826) (рис. 1) і «Вовк» (1979, інв. № К-2825) (обидві – шамот, розпис солями), декоративне розписне фаянсове блюдо «Жар-птиця» (1978, інв. № К-2824) (всі три зберігаються у Сумському обласному художньому музеї ім. Н. Онацького –

СОХМ⁴). Цікаво, що в фігурках тварин автор гіперболізував і з гумором відобразив їх сутність: хом'яка – таким запасливим, аж щокто звисли долу, а завжди голодного вовка, що тоскно вие на місяць, – з виразно окресленими ребрами. В період навчання в інституті О. Трегубов розпочав виставкову діяльність, взявши участь у Восьмій обласній виставці творів молодих Львівських художників (1980). Свою дипломну роботу – сервіз «Весільний» (зберігався в Музеї БФЗ) він виконував на Баранівському фарфоровому заводі (рис. 2), куди після закінчення в 1982 році ЛІДПМ (диплом з відзнакою – рис. 3) і отримав направлення на роботу.

Рис. 1. Хом'як, 1978, СОХМ

На БФЗ О. Трегубов працював з 1982 по 1995 рік⁵, від 1984 року був головним художником. Як головний художник О. Трегубов входив від заводу до Всесоюзної художньої ради. Поруч з ним в художній лабораторії БФЗ працювали митці старшого покоління: Олександр та Лідія Діброви, Іван Велічко, Василь Костенко, Микола Назаренко, а також талановита молодь: Володимир Лозанюк, Неоніла Янчукова, Галина Черниш, Валентина Гузенко, Людмила Громова, Марина Тюніна, Тетяна Бенкіна, Олена Атряшкіна, Тетяна Осипчук. Виконуючи обов'язки головного художника, О. Трегубов організовував роботу художників, ставив перед ними завдання з оновлення асортименту, як у формах, так і в малюнках. Керівна робота обмежувала реалізацію власного творчого потенціалу як митця. Відчуваючи, як складно творцям працювати в умовах жорсткого заводського розпорядку дня, він вперше в історії заводу добився, щоб керівництво пішло назустріч художникам і ввело для них розпорядок вільного відвідування. Про виконану роботу вони кожного кварталу звітували на заводських, а потім республіканських худардах. В заводську художню раду, очолювану директором, входили художники і головні технологи. Заводські хударди мали консультативні повноваження, рекомендовані ними до втілення в матеріалі зразки потім проходили низку затверджень на республіканських і всесоюзних худардах Міністерства легкої промисловості. Республіканські художні ради відбувалися щоквартально в приміщенні Головного управління тресту «Укрфарфорфаянс» (містилося в Києві за адресою Хрещатик, № 34),

² Трегубов Микола Семенович (1922-2007) – фарфорист. Заслужений художник УРСР (1983), лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка (1986). Закінчив Алма-Атинське державне художньо-театральне училище, факультет живопису (1949; Львівський інститут прикладного і декоративного мистецтва (1956), спеціальність «художник декоративного мистецтва». Працював на КФЗ (1956-2005). Створював у фарфорі столові, чайні, кавові сервізи, вази, декоративні штوفي, побутові предмети, малу пластику.

³ Трегубова Валентина Михайлівна (1926-2010) – скульптор-фарфорист. Заслужений діяч мистецтв України (1970). Лауреат державної премії ім. Т. Г. Шевченка (1986). Закінчила Київське училище декоративно-прикладного мистецтва. Працювала скульптором на КФЗ (1956-2005), в 1967-1999 роках займала посаду головного художника заводу. Відома як автор багатофігурних скульптурних композицій на літературно-фольклорну та сучасну тематику, автор сувенірів, штوفي, сервізів та ваз оригінальних форм.

⁴ Твори художника також зберігаються в Музеї Баранівського фарфорового заводу, Слов'янському краєзнавчому музеї та в приватних збірках.

⁵ У книзі: О. Школьна [6, с. 350] наведені дані про роботу О. Трегубова на заводі з 1970 по 1995 рік суперечать отриманим нами від художника відомостям.

Рис. 2, 3. О. Трегубов на БФЗ за роботою над дипломом в 1982 році.
Диплом сервіз «Весільний». 1982

Всесоюзні – кожні півроку на одному з фарфорових або фаянсових заводів. На останніх оцінювався художній рівень всіх фарфоро-фаянсових підприємств Радянського союзу. За організацію виставки зразків від окремого підприємства на означених худрадах відповідав головний художник заводу.

За ініціативою О. Трегубова і технолога художньої лабораторії та за угодою з адміністрацією заводу, для максимальної реалізації творчого потенціалу художників БФЗ, кожен з них мав можливість один квартал на рік присвятити творчій роботі над формами або розписом і представити результат на худраді. Це був гарний шанс показати свої здібності як митця і продемонструвати художні можливості фарфору як матеріалу. Після перших таких успішних «демонстрацій» організували нечисленну бригаду з кращих живописців, які відтворювали затверджені зразки унікальних, за суттю, виробів малими тиражами. Твори розподілялися за спецзамовленнями керівництвом заводу, окремі екземпляри потрапляли на реалізацію у Фірмовий магазин «Фарфор-фаянс» (що був на Хрещатику № 34) та завжди були дефіцитом; деякі зразки донедавна залишалися в заводському музеї. На жаль, згадує О. Трегубов, жодного з таких унікальних виробів не збереглося.

В цілому ж, заводське виробництво тоді було орієнтоване на випуск продукції масового споживання – столових, чайних і кавових сервізів, різноманітних побутових комплектів і наборів (для вареників, юшки, торта, дитячих), відповідні завдання максимальної пристосованості зразків до серійного виробництва ставилися перед авторами форм та малюнків. В обов'язки О. Трегубова входило створення нових зразків сервізів і наборів, виробів подарункового асортименту – ваз, кувалів. Він розробив і запустив у виробництво на БФЗ: «Комплект для вареників» (1983), комплект для соків «Крюшон» (малюнок «Бригантина»), набір з трьох фігурних штофів «Панас»,

«Кіндрат» і «Левко» (1985; у виробництві йшли малим тиражем – рис. 4), миску «Ватра», кухоль «Крокус», чайно-кавовий сервіз «Арабіка», декоративні вази «Орфей» і «Глорія», тощо [1, с. 55]. Розроблені художником на БФЗ вироби з 1983 по 1986 роки експонувалися на п'яти республіканських виставках⁶ і одній міжнародній. Фігурні штофи «Панас», «Кіндрат» і «Левко» були представлені в експозиції розділу УРСР на Виставці Радянського союзу в Аргентині у 1986 році.

Рис. 4. Набір штофів: Панас, Кіндрат, Левко 1985,
збірка художника

Займаючи посаду головного художника, О. Трегубов мав можливість впливати на виробничу політику підприємства і намагався відродити на БФЗ виготовлення малої фарфорової пластики. Однак, як він зазначає із жалем, це були лише спроби. Орієнтація заводу на масове тиражування передбачала відповідність всіх, створених на заводі моделей, виробничим умовам: максимальній механізації та інтенсифікації технологічних процесів. Головним завданням художника було спрощення його розробок для конвеєрного виробництва. Звісно, ні ретельна обробка пластичних форм, ні розпис скульптур були неможливі конвеєрним способом, це потребувало зусиль окремих майстрів, що не заохочувалось керівництвом. Красномовні слова самого О. Трегубова з цього приводу: «Для художника працювати на заводі – це одвічна боротьба з тим, що можеш зробити у фарфорі, і тим, що дозволяють вузькі ворота конвеєра»⁷. Тому скульптура на

⁶ Республіканська виставка «СРСР – наша Батьківщина», присвячена 60-річчю утворення СРСР (Київ, 1983); Республіканська виставка творів молодих майстрів народних художніх промислів і декоративно-прикладного мистецтва (Київ, 1983); Республіканська виставка «40 років великої Перемоги» (Київ, 1985); Республіканська виставка «Мир і молодь» (Київ, 1985); Республіканська виставка прикладного мистецтва (Київ, 1986).

ті часи виготовлялася на БФЗ окремими обмеженими партіями, лише за спеціальними замовленнями, переважно до державних свят. Так, до 40-річчя перемоги СРСР над фашистською Німеччиною було розроблено скульптурні композиції на історичну тематику: «**Регулювальниця**» (рис. 5) і «**Василь Тьоркін**» (випускалися невеличкими тиражами) та сучасну – «**Дід з онуком**» (затверджена худрадою, в тираж не пішла) (всі – 1985 року). Дві скульптурні композиції були створені на казкову тематику. Скульптура «**Іван-царевич**» (1984; малюнок «Ошатний»; рис. 6), що зображує вершника із жар-птахом, через складність виготовлення випускалася одиничними екземплярами. Для і малого тиражу скульптуру спростили – прибрали вершника із птахом, залишивши лише **коня**, і в такому вигляді випускали з 1984 року. Вдалою з боку відчуття специфіки фарфорової пластики є анімалістично-казкова скульптура «**Кінь**» за мотивами казки «Коник-горбоконики» (1984, малюнок «Золота грива»; випускалася малим тиражем; рис. 7). Художник стилізує характерний рух тварини, його хвіст та гриву, добре узгоджує її із постаментом. З робіт в анімалістичному жанрі слід згадати також скульптуру «**Півень**» (зберігається в Слов'янському краєзнавчому музеї; далі – СКМ). Яскравою декоративністю відзначається скульптурна композиція на етнографічну тему «**Бандурист**» (1992; СКМ) [2, с. 15], яка теж у виробництво не пішла, хоч і була затверджена заводською худрадою.

Рис. 5. Регулювальниця, 1985, зб. худ.

Зроблені О. Трегубовим на БФЗ твори, особливо ті, що зображують людей, персонажів казок, вирізняються статичністю і фронтальністю постановки, композиційною врівноваженістю, компактністю, виконані із знанням законів створення фарфорової фігурки та особливостей її декоративного оздоблення. Їм властиві типові для

фарфорової пластики стилізація, умовність кольорової гами. Естетично вони цілком вписуються в коло українських пластичних творів з фарфору тієї доби. Резюмуючи роботу О. Трегубова у сфері малої пластики на БФЗ, констатуємо, що в матеріалі було втілено вісім скульптур, а у виробництво пішли лише три. Зрозуміло, що художнику було психологічно складно працювати в умовах відсутності перспектив реалізації своїх творчих прагнень. Не дивно, що він покинув роботу на підприємстві, коли видалася така можливість, а випуск скульптури на БФЗ після його уходу майже остаточно згас. Лише з десятків шаржованих під анімалістику творів сувенірного плану було випущено заводом на останньому етапі його існування⁸.

Рис. 6. Іван-царевич, 1984, зб. худ.

Рис. 7. Кінь (Золота грива), 1984, приват. зб.

Поворотний момент у творчій біографії та житті митця відбувся 1994 року, коли О. Трегубов був направлений від БФЗ на курси менеджерів до Лейпцигу (Німеччина). Завдяки щасливому випадку в тій самій групі, що й він, підвищували кваліфікацію засновники фарфорової компанії

⁷ З листа О. Трегубова до О. Корусь від 20.11.2017 р. Переклад українською – О. Корусь.

⁸ В 2012 році БФЗ визнано банкрутом.

«Фарко»⁹ зі Слов'янська. Основне виробництво на фірмі було вже налагоджено, підприємці хотіли запустити у виробництво лінію ексклюзивного фарфору подарункового асортименту і запропонували художнику зайнятися організацією даної справи. О. Трегубов переїхав до Слов'янська (1995), і продовжив працювати в улюбленому матеріалі, створювати унікальні вироби та фарфорову пластику. На базі виробничого кооперативу «Фарко» протягом 1995-1997 років він створив вази, чайний сервіз «Аріель», жанрову і анімалістичну скульптуру.

Рис. 8. Кізонька, 2001, зб. худ.

Рис. 9. Чумак, зб. художника

Потім побудував власну майстерню і працював як приватний підприємець (1999-2010), а нині – як вільний художник. Розробляв вази, фігурні штюфи, жанрову і анімалістичну скульптуру («Кізонька», 2001; рис. 8), а наймані працівники за його зразками відтворювали невеликий тираж для продажу. До малотиражних виробів відноситься серія антропоморфних скриньок. Композиційно вони представляють доволі традиційну

схему – накривку скриньки трактовано у вигляді чоловічої фігури, що сидить. Добродушна фігура чоловіка в капелюсі, що сидить і тримає в обох руках по кавуну, – на скриньці «Українець» (2003) [2, с. 17], має оповідальний характер, реалістичне моделювання і розпис, вона компактна і статична за композицією. Композиційно з нею перегукується скульптура «Чумак» (рис. 9), яка зображує українця-чумака, що присів відпочити та пообідати варениками за чарочкою. Твори, які виготовляються для продажу (навіть невеликими тиражем) мають бути комерційно виправданими, тому їх асортимент та сюжети часто визначаються з урахуванням сучасних смаків і запитів покупців, а композиційно вони більш одноманітні та стримані. Прикладом є багата варіативність одягу та аксесуарів у скульптурах дам у вечірніх сукнях, капелюхах (або без) (2004) та серія антропоморфних пляшок для міцних напоїв (2004-2006, створювалися малими тиражами і на замовлення). Фігурні пляшки зображують чоловіків різних професій та занять: «Повар», «Лікар», «Мисливець» (рис. 10), «Капітан», «Рибалка», «Боцман», та інші. Характерною рисою означених творів є подібність до природи, що досягнуто ретельною проробкою облич, їх міміки, виразу очей, колір волосся, а також індивідуалізацією рук, деталей одягу та аксесуарів. Відчуття наближеності до природи виникає й завдяки виготовленню деяких робіт з бісквіту. При всій різноманітності втілених сюжетів (особливо у фігурному посуді) не можна не помітити шаблонність виразів облич та композиційного рішення, щоправда останнє продиктоване функціональним призначенням форм. Художник розробляв як власні малотиражні твори, так і моделі фарфорових виробів для інших замовників-виробників. З-поміж них – скульптура «Амур» (2008; рис. 11), що композиційно перегукується із відомим шедевром «Амур, що загрожує» (1755) Етьєна Фальконе (1716-1791). В ній захоплюють ретельна проробка деталей стеком (пір'я, волосся), тонкий реалістичний розпис і, насамперед, матова поверхня фарфору. Така фактура, що зовні і на дотик має ефект людської шкіри, створюється завдяки тому, що бісквіт злегка, з різною інтенсивністю задувають прозорою глазур'ю за допомогою аерографа. В такій само техніці зроблено й інші авторські твори: «Чумак», «Заяць-чемпіон», «Гопачок», що завдяки означеним рисам упізнаються як роботи даного майстра.

З 1996 року О. Трегубов відновив активну виставкову діяльність, постійно бере участь в щорічних міських художніх виставках та у Всеукраїнських керамічних симпозіумах, що постійно проходять у Слов'янську, в міжнародних проєктах (благодійна виставка «Мистецтво – храму, 2004, Донецьк). В даний час О. Трегубов працює у своїй майстерні як вільний художник. Крім фарфору, майстер звертається до таких матеріалів, як шамот і дерево, займається акварельним живописом розписом по фарфору, комп'ютерною графікою, комп'ютерною розробкою малюнків для деколі. У якості живописця по фарфору він розписав декоративні тарелі на сюжет повісті М. Гоголя «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» та унікальну вазу «Благовість» (рис. 12). В 2010-х роках, використовуючи за живописну основу

⁹ Виробниче кооперативне об'єднання «Фарко» засновано в 1990 році в м. Слов'янськ Донецької обл. за адресою: 343213, вул. Добровольського, 2. Спеціалізується на випуску тонкостінних виробів з фарфору: туалетних наборів, подарункових виробів, чайних і кавових сервізів, біжутерії [4].

керамічну плитку, він також створив невеличкі живописні панно розміром 30 x 30 см: «Пірат» (2010), «Гномик» (2010), «Садко», «Колядки», «Зберігач часу», де виступив як дивовижний майстер-оповідач і тонкий рисувальник. Ці роботи візуально особливо близькі до акварельного живопису, яким теж останніми роками плідно займається майстер.

Рис. 10. Мисливець, зб. худ.

Сьогодні, коли всі державні фарфорові підприємства закрито, у Слов'янську працює біля трьохсот малих приватних керамічних підприємств, що випускають величезний асортимент продукції. Керамісти міста намагаються відродити фарфорову галузь і керамічне виробництво в цілому. О. Трегубов гідно продовжує традицію українського фарфору, усвідомлюючи важливість збереження мистецтва цього різновиду декоративного мистецтва, він прагне передати свої навички наступному поколінню і навчає всіх бажаючих на курсах підготовки майстрів декорування художньої кераміки, що відбуваються у Слов'янську [5].

Автор статті висловлює подяку художнику Олександру Трегубову та мистецтвознавцю Людмилі Федевич (СОХМ) за надані матеріали.

Фото: Олександра Трегубова і Олександра Горбаченка.

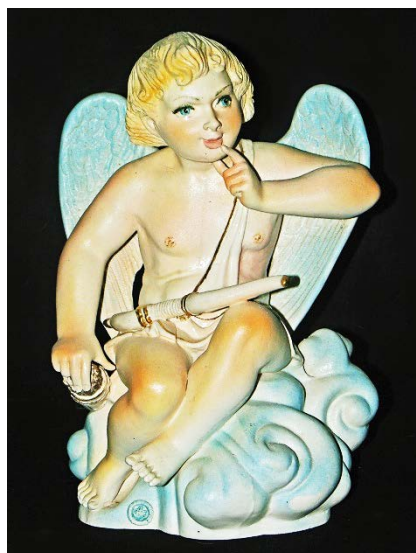

Рис. 11. Амур, 2008, зб. худ.

Рис. 12. Благівість, зб. худ.

Список літератури:

1. Баранівський фарфор / Барановский фарфор / Baranovka chine (каталог продукції). – К.: «Мода», 1991. – 56 с., іл.
2. Декоративно-прикладная и художественная керамика в коллекции музея (Славянский краеведческий музей. фотоальбом). Автор-укладач С. Ф. Непочатова. Вст. ст. Л. Я. Зандер. – Славянск: ЗАТ «Печатный двор», 2008. – 22 с., іл.
3. Листування з художником О. Трегубовим, листопад 2017 р. Архів О. Корусь.
4. Производственное кооперативное объединение / Cooperativ Production Amalgamation / Фарко (буклет). – б./м.: Зовнішторгвидав України, 1992. – 4 с., іл.
5. Славянские керамисты прошли курс подготовки мастеров декорирования художественной керамики. – Сайт города Славянска. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://www.6262.com.ua/news/1467688]. Публікація від 06.12.2016.
6. Школьна О. Фарфор-фаянс України ХХ століття: інфраструктура галузі, пром. та екон. політика, організаційно-творчі процеси: [у 2 кн.] / Ольга Володимирівна Школьна. – К.: ТОВ «День печати», 2013. – Кн. 2, частина І: Історія виробництва (середина ХVІІ – початок ХХІ століття). Таблиці, Реєстр імен провідних майстрів галузі. – 400 с.: іл.

Корусь Е.П.

Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии
имени М.Т. Рылского,
Национальный музей «Киевская картинная галерея»

МАЛАЯ ФАРФОРОВАЯ ПЛАСТИКА АЛЕКСАНДРА ТРЕГУБОВА, ХУДОЖНИКА БАРАНОВСКОГО ФАРФОРОВОГО ЗАВОДА И КЕРАМИСТА Г. СЛАВЯНСК

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению малой пластики скульптора Александра Трегубова, созданной в 1980-е – в первой половине 1990-х годов на Барановском фарфоровом заводе и на современном этапе в городе Славянск. В исследовании систематизированы факты биографии художника, описаны обстоятельства его работы на предприятии, впервые отображены его пластические произведения, охарактеризованы их художественные особенности. Некоторые из них вводятся в научный оборот и публикуются впервые. Таким образом, вписана новая страница в историю украинской малой фарфоровой пластики последней четверти XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Александр Трегубов, Барановка, Барановский фарфоровый завод, БФЗ, Славянск, фарфор, малая пластика, скульптура.

Korus O.P.

Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology,
National Museum «Kyiv Picture Gallery»

PORCELAIN FIGURINES BY OLEKSANDR TREGUBOV'S, THE BARANOVKA PORCELAIN FACTORY'S ARTIST AND THE CERAMIST OF SLAVYANSK

Summary

The article is devoted to review of Oleksandr Tregubov's porcelain figurines created in 1980s – in the first half of the 1990s at Baranovka Porcelain Factory and at the present stage in the town of Slavyansk. In this research the facts of the artist's biography have been systematized, the circumstances of his work at the enterprise have been outlined, his figurative works have been displayed at first and their artistic features have been characterized. Some of them have been introduced into scientific circulation and published at first. Thus a new page in Ukrainian porcelain figurines' history of the last quarter of the XX – the beginning of the XXI century has been inscribed.

Keywords: Oleksandr Tregubov, Baranivka, Baranivka Porcelain Factory, BPF, Slavyansk, sculpture, porcelain, figurines.

УДК 78.09:780.646.2

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ПОСТАНОВКИ МУНДШТУКА ТА АМБУШУРА ПРИ ГРІ НА ТРОМБОНІ

Марценюк Г.П.

Київський національний університет культури і мистецтв

Досліджено проблеми формування раціональної постановки мундштука та амбушура при грі на тромбоні. Проаналізовано концепції і погляди авторитетних педагогів і методистів з означених питань. Запропоновано найбільш прогресивні методи постановки мундштука на губах та раціонального амбушура. Розглянуто проблеми притискання мундштука до губ і оптимального ступеню їх напруження в процесі гри. Надано деякі рекомендації щодо запобігання пересиханню слизової оболонки губ тромбоніста в процесі гри.

Ключові слова: тромбон, постановка мундштука, форма прикусу, раціональний амбушур, проблеми притискання мундштука.

Постановка проблеми. В сучасному музично-виконавському духовому мистецтві постійно підвищуються вимоги щодо оволодіння професійною майстерністю музиканта. У цьому зв'язку в особливо складних умовах знаходиться виконавство на мідних духових інструментах, зокрема на тромбоні, з його музично-акус-

тичними особливостями звукотворчого процесу. Це зумовлює необхідність проведення наукових досліджень різних компонентів виконавства на тромбоні, пошуку найбільш раціональних способів оволодіння навичками гри. Однією з найважливіших складових раціональної постановки при грі на тромбоні є найбільш зручне розміщення

мундштука на губах та раціональна постановка амбушура виконавця. Дана стаття присвячена вивченню цієї проблеми у контексті загального українського духового мистецтва. Робота виконана за планом НДР Київського Національного університету культури і мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу проблем формування раціональної постановки мундштука та вірного амбушура при гри на духових інструментах знайшли відображення у методичних працях педагогів та виконавців як XIX ст. (Ж. Арбан, В. Вурм, Ф. Тюрнер, П. Волков), так і педагогів XX ст. (Є. Рейхе, В. Блажевич, М. Табаков, Г. Орвід, Ю. Усов, Т. Докшицер, В. Венгловський, В. Сумеркін) а також вітчизняних (І. Кобець, М. Едельман, С. Горовой, та інші). Ці роботи стали важливим етапом у розвитку гри на духових інструментах, проте швидкий розвиток духового виконавства та завдання, що стають перед сучасними виконавцями, вимагають вирішення нових, більш складних завдань, практичного переосмислення раніше набутих знань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одним з новітніх досліджень з означеної проблеми є робота українського вченого В. Апатського «Основи теорії і методики духового музично-виконавського мистецтва» та навчально-методичний посібник «Теорія і методика постановки виконавського апарату трубача» (І. Гишка, О. Горман), де авторами висвітлено питання формування постановки мундштука та амбушура, враховуючи специфіку гри на трубі та різних дерев'яних духових інструментах. У працях В. Посвалюка, О. Степурка, Г. Марценюка а також зарубіжних авторів – Д. Уїка, Є. Кляйнхаммера, Ф. Фаркаша, А. Лафоса та інших – надано багато рекомендацій та порад з означених питань. Проте, поза межами розгляду залишаються ще багато невирішених питань (враховуючи специфіку виконавства на тромбоні), які й до сьогодні є актуальними. Відтак, вважаємо необхідним висвітлити й окреслити проблеми цього дослідження, оскільки існує науковий запит на системне осмислення проблем теорії і практики гри на мідних духових інструментах в контексті загального розвитку вітчизняного духового мистецтва.

Головною метою цієї роботи є: спроба виявити на основі накопиченого педагогічного й виконавського досвіду найбільш раціональну постановку мундштука на губах при гри на тромбоні; визначити для виконавців прогресивні методи формування амбушура у вітчизняній практиці виконавців на тромбоні; сформувати методичні й практичні поради щодо методики і постановки мундштука і амбушура, використовуючи рекомендації зарубіжних та вітчизняних методик; дати основну, ніби то «академічну модель» постановки амбушура; визначити проблеми притискування мундштука до губ і оптимального ступеню напруження їх в процесі гри; надати рекомендації щодо запобігання пересиханню слизової оболонки губ тощо.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших складових раціональної постановки при гри на тромбоні є найбільш зручне розміщення мундштука на губах. Слід ще раз підкреслити,

що постановка губного апарату (амбушура), постановка мундштука, а також постановка вірного виконавського дихання є необхідною передумовою для забезпечення успіху навчання гри на тромбоні. Перш ніж розглядати означені питання, доречно визначитися з технічними характеристиками предмета дослідження – мундштуком. З практики відомо, що значний вплив на інтонацію, тембр, забарвлення звуків різних регістрів, якість й легкість звуковидобування, витримку губ тощо складають розміри, форма й конфігурація мундштука. В ідеальному варіанті він має задовольняти таким показникам: створювати багатий, повний, добре сфокусований чистий тон, надавати можливості для здійснення різноманітних атак звука й плавного переходу від одного звука до іншого; дозволяти отримувати як нижні звуки гарної якості, так і звуки верхнього регістра; забезпечувати точність висоти тону і, в той же час, не закріплювати амбушур музиканта. Хоча, як показує практика, досягти виконання таких вимог у повному обсязі доки що неможливе.

Як показали останні дослідження (І. Якустиді, С. Горовой), розміри мундштука мають суттєвий вплив на строй інструмента, й «відносна зміна строю, що визначається впливом мундштука, дорівнює відношенню еквівалентної довжини мундштука до загальної довжини каналу» [1, 4].

Проте, мундштук є не тільки складовою частиною інструмента, але, одночасно, і джерелом звука, тому що без опори на поверхню ободка губи не в змозі вібрувати. Крім того, внутрішня форма й розміри мундштука складають суттєвий вплив на легкість звуковидобування. Цим й пояснюється необхідність ретельного добору мундштука, бо фізіологічна побудова губ музиканта у кожному випадку індивідуальна, тому поняття «зручно» у значній мірі залежить від того, наскільки мундштук співпадає з фізіологічними особливостями губ виконавця. Тому слід підкреслити важливе значення діаметру, глибини й форми чашки мундштука, що обумовлює, перш за все, яка «маса губ» задіяна в процесі звуковидобування. Об'єм, глибина й форма чашки мундштука впливає на інтонацію – чим більший об'єм, тим нижчий строй. На тембр звука також впливає величина радіусу переходу від чашки до устя мундштука. Таким чином, ми визначили деякі фактори, що впливають на точність строю й настроювання інструмента. Разом з тим, інтонаційна чистота при гри на духових інструментах в значній мірі залежить від самого виконавця, і головне значення в процесі інтонування мають губи музиканта або його «амбушур», що буде розглянуто у дальшому матеріалі.

З приводу постановки і розміщення мундштука на губах існують вкрай протилежні думки і розбіжності як у педагогів, так і у виконавців на мідних духових інструментах. Більшість педагогів одноставно вважають, що мундштук трубача, валторніста, або тромбоніста має розташовуватися точно по центру губ, однак відносно питання, на якій губі – нижній або верхній – розміщується більша частина губ у виконавців, думки розходяться. Деякі з них рекомендують розміщати мундштук рівномірно на обидві губи, інші вважають, що найкраще положення це таке, при якому одна третина чашки знаходиться на одній губі, а дві третини – на іншій. Професор В. Блаже-

вич у своїй «Школі гри на цуг-тромбоні» пише: «Більша частина мундштука – приблизно три п'ятих, тримається на верхній губі, а на нижній захищається дві п'ятих мундштука» [2, 4].

Відомий французький корнетист – віртуоз, автор знаменитої «Повної школи для корнет-апістона і саксофона» Жан-Батіст Арбан писав: «Мундштук має розміщуватися посередині рота так, щоб дві третини його були на на нижній губі, і одна третина – верхній; таке, принаймні, положення, яким я звик користуватися, і вважаю його найкращим» [3, 7].

Професор С. Петербурзької консерваторії В. Венгловський у роботі «Основи раціональної постановки при грі на тромбоні» радить: «...за рідким виключенням, що викликане індивідуальними особливостями амбушура окремих виконавців, мундштук прикладається до губ приблизно у розрахунку дві третини на верхню губу і одна третина – на нижню» [4, с. 58].

Зарубіжні педагоги, зокрема професор Паризької консерваторії А. Лафос, англієць Д. Уїк, американець Е. Кляйнхаммер вважають, що за умови відносно нормальних зубів і губ мундштук має розміщатися у співвідношенні: дві третини його чашки верхній губі і одна третина – на нижній.

Професор Б. Манжори у методичній роботі вказує: «Найчастіше мундштук дещо піднімається догори і більше спирається на верхню губу. (на $\frac{3}{5}$ або, навіть, $\frac{2}{3}$ знаходиться на верхній губі). Можливі також відхилення від центру рота вправо або вліво, а іноді зміщення на нижню губу. Зрештою, все залежить від будови губ» [5, с. 28].

Таким чином, проаналізувавши рекомендації відомих музикантів і педагогів можна дійти висновку, що їх об'єднує загальний підхід щодо вірного положення мундштука на губах. В той же час, в методичній літературі зустрічається багато рекомендацій щодо цього питання. Всі вони базуються на багаторічному досвіді конкретних педагогів і виконавців, і всі мають право на існування, оскільки кожній конкретній людині притаманні індивідуальні характерні риси побудови губ, зубів, язика, м'язів обличчя тощо.

На думку автора, значний вплив на формування амбушура і постановку мундштука складає форма прикусу виконавця. Сучасна стоматологія вирізняє чотири форми прикусу: ортогнатичний, прогенічний, біопрогнатичний і прямий.

Які ж фізіологічні особливості зазначених видів прикусу?

Ортогнатичний прикус характеризується тим, що фронтальні зуби верхньої щелепи перекривають однойменні зуби нижньої щелепи, і у цьому випадку вони мають певний нахил уперед відносно неї;

Прогенічний прикус характеризується тим, що фронтальні зуби нижньої щелепи перекривають зуби верхньої щелепи, при цьому фронтальні зуби щелеп розміщені дещо спереду відносно самої щелепи;

Біопрогнатичний прикус характеризується ножицеподібним співвідношенням різців і фронтальних зубів обох щелеп;

Прямий прикус – це коли зуби обох щелеп розміщені вертикально відповідно до форми щелеп.

Відомо, що в звукоутворенні на мідних духових інструментах важливе значення належить форму-

ванню рівня струменя повітря, що направляєється у верхню чи нижню частину чашки мундштука. Він залежить від артикуляції звука і форми губ виконавця. При цьому повітряний потік йде не у центр амбушюрного отвору мундштука, як це стверджують деякі дослідники, а відштовхуються від дна чашки мундштука, створюючи повітряний вихор з деякою кутовою градацією, що визначається висотою утворених звуків. Таким чином, раціональний напрямок повітряного струменю в різні частини мундштука сприяє полегшенню утворення звуків різного діапазону.

Відомий дослідник і методист тромбового виконавства, професор С. Петербурзької консерваторії В. В. Сумеркін, спираючись на багаторічний виконавський досвід та практику, у своїй методичній роботі пише: «Виходячи з форми прикусу, тромбоністів можна поділити на дві категорії:

- музиканти, що належать до «нижньострумінного» типу виконавців, у яких повітряний струмінь, що посилюється у мундштук, має бути направлений донизу (до цього типу належать музиканти, які мають ортогнатичний і прямий форми прикусу. І їм слід орієнтувати себе на гру партій першого і другого тромбонів в оркестрі, тобто на виконання партій верхнього регістру);

- музиканти «верхньострумінного» типу, у яких струмінь повітря посилюється у противагу напрямку, тобто у верхню частину мундштука (до такого типу належать музиканти, що мають прогенічний або біопрогнатичний прикус. Тому при «верхньострумінному» способі гри звуки верхнього регістру видобуваються важко. В принципі, за наявності товстих губ і «верхньострумінного» способу гри цим виконавцям слід орієнтуватися на виконання низьких партій» [6, с. 77].

При розгляді проблеми постановки мундштука на губах, виникає питання, на яку губу має опиратися мундштук? Докладний аналіз методичних посібників і шкіл, свідчить, що з цього приводу також існують різні думки і рекомендації. Більшість авторів сучасних посібників рекомендують робити опору мундштука на нижню губу. Професор Ю. Усов пише: «Застосування природних рухів нижньої щелепи і нижньої губи, на яку припадає основна опора мундштука, допомагає трубачу знайти, так звану, «зону комфорту», тобто, найбільш зручне положення губ і нижньої щелепи» [7, с. 48].

Професор С. Петербурзької консерваторії В. Венгловський каже з цього приводу: «Регулюючи щільність положення мундштука на губах, виконавець має намагатися ледь більше вивільнити верхню губу не лише для більш легкого звукоутворення, але й для тривалого збереження витримки. Крім того, опора на нижню губу іноді допомагає усунути різні призвуки, що з'являються у тембрі тона» [4, с. 61].

Відомий американський валторніст Ф. Фаркаш у своїй методиці пише: «Багато які чудові тромбоністи віддають перевагу робити основну опору на верхню губу. Однак, досить багато прекрасних музикантів, використовують як основну нижню губу» [8, с. 32].

Таким чином, можна констатувати, що для кожного виконавця існує своє власне ідеальне положення мундштука на губах, яке дає йому можливість досягти легкості звукоутворення,

технічної свободи, характерного тембру і широкого динамічного діапазону.

І ще одним, не менш важливим для оптимальної постановки мундштука на губах, є питання про формування губ, або найбільш раціонального «амбушура». В роботі м'язів губ, або амбушура велике значення має їх здатність до швидкої зміни напружності в залежності від завдань звуковидобування. І тут виникає питання щодо вірного, «раціонального» формування амбушура. Досить довгий час у виконавців на мідних інструментах була поширена постановка, при якій губи виконавця розтягувалися до кутів рота, нібито у посмішку.

Ще Ж. Арбан писав у своїй «Школі для корнет-а-пістона»: «Ніколи не слід витягувати губи уперед: слід, навпаки, розтягувати кути рота і таким шляхом вийде набагато більш відкритий тон» [3, 8].

В. Блажевич в «Школі гри для тромбона» пише: «Струмнінь повітря приводить у стан слизові оболонки верхньої і нижньої губи, поступове розтягування губ, за якого коливання стають дрібнішими і швидшими, викликає підвищення уздовж скали звуків, а послаблення губ викликає пониження уздовж скали» [2, 5].

Тромбоніст Є. Рейхе теж відзначає: «Приклавши мундштук, не сильно притискаючи його до губ, необхідно зробити діафрагмою глибокий безшумний вдих і, надаючи рогу форму, яку він приймає при легкій посмішці, дути в інструмент» [9, 12].

Ту ж думку, але вже більш визначено, вказує І. Кобець: «При нормальній побудові губ і зубів мундштук має знаходитися на середині рота, який ніби то посміхається» [10, 8].

І таких рекомендацій можна було б навести дуже багато. Однак, тепер такий спосіб укладання губ (тобто, амбушура на посмішці), давно визнаний безперспективним. Як пише бас-тромбоніст Чикагського симфонічного оркестру Е. Кляйнхаммер у своїй роботі: «Метод розтягування рота – застарілий метод, і його слід уникати»

У сучасній світовій виконавській практиці все більше застосовується постановка, за якої губи у природно зібраному стані (тобто, збираючи круговий м'яз навколо центру рота). Саме цей спосіб скорочення кругового м'язу слід вважати найбільш ефективним і раціональним, що сприяє розвитку сили і рухомості амбушура. Основні м'язові зусилля зосереджуються під мундштуком і навколо нього. У духовиків, навіть, існує приказка: «Звук любить м'ясо». І дійсно, саме щільний, об'ємний і сильний звук досягається лише тоді, коли м'язи губ і обличчя концентрують свої зусилля на тому місці, де формується мундштук. Як зазначає І. Якустиді: «Оптимальною може вважатися така постановка амбушура, коли кутові частини кругового м'язу рота активно включаються в роботу. Зближуючись до центру губ, вони створюють амортизуючі «подушки» для мундштука, розкріплюючи губи від його тиску, що забезпечує здатність всього амбушура до тривалої роботи» [1, 7].

Таким чином, правильно сформований амбушур передбачає складання губ до центра рота, тобто збирання кругового м'язу з метою отримання ефективного губного отвору з одночасною участю м'язів щік, підборіддя і щелепи, які працюють у напрямках, що надають губі необхідний

натяг для виникнення відповідних коливань для кожного визначеного звука. Перед звукоутворенням губна щілина має бути закрита, а губи – трохи розслабленими.

Виконавцям слід звернути увагу на це розслаблення, оскільки у практиці гри деякі музиканти так збирають губи, що тим самим сильно закріплюють їх, лишаячи еластичності і свободи – найнеобхіднішого компоненту в амбушурі тромбоніста. До речі, тут слід згадати про вірне положення підборіддя виконавця та його ролі у процесі формування амбушура. Підборіддя, маючи досить складну групу м'язів за їх взаємодії може приймати різноманітні положення. Переплетіння цих м'язів дозволяє підборіддю, шляхом різних комбінацій скорочення і розслаблення, підніматися уверх до носа, опускатися униз або зсуватися убік. Ця природна рухомість підборіддя дуже важлива при формуванні вірного амбушура.

Слід визнати серйозною помилкою, якщо виконавець при формуванні амбушура зберігає «розпущений» стан нижньої губи разом з вільним підборіддям, тобто створює таку позицію, при якій м'язи підборіддя вільно тягнуться уверх. Це невірно. Бо тільки опущене донизу підборіддя забезпечує плавний натяг тканини губ в мундштуці, що гарантує свободу вібрації кромки апертури (губної щілини) при формуванні звука. Якщо спостерігати за грою видатних музикантів – духовиків (незалежно від інструмента, на якому вони грають), можна звернути увагу на особливий вираз обличчя, так звану «маску духовика». Ось, наприклад, деякі характерні її ознаки: щелепа злегка висунена уперед, що надає дещо агресивного вигляду; щоки натягнуті нібито у напівпосмішці (можливе утворення складок навколо кутів рота), але рот все ж таки зібраний, не розтягнутий; підборіддя відтягнуте донизу, м'язи з кожного боку рота чітко означені і утворюють обрис букви «U», основа якої знаходиться над кінчиком підборіддя. Ці риси амбушура всі разом і створюють «обличчя музиканта-духовика» з його силою і рішучістю (рис. 1).

Тиск мундштука

У колі музикантів часто виникають дискусії щодо проблеми притискання мундштука до губ і його оптимального ступеню напруження в процесі гри. У цьому зв'язку слід відзначити, що нормальний тиск для різних музикантів не є однаковим, і варіюється у залежності індивідуальних особливостей виконавського апарату, а також типів мундштука.

Ніхто й ніколи не скаржиться на збільшення тиску мундштука на губи при гри у нижньому регістрі. В основному, тромбоніст може дещо збільшити тиск при переході до середнього регістру, але звичайно тільки під час переходу до верхнього регістру тиск посилюється настільки, що звук стає затисненим і вимученим, тобто, ненормальний тиск створює ще більше перенапруження виконавського апарату. Тому тиск мундштука при гри можна розглядати як проблему, пов'язану з виконанням нот верхнього регістру. Багато які виконавці і педагоги приділяють серйозну увагу питанням оптимального, комфортного положення мундштука на губах у процесі гри. Так, професор С. Петербурзької консерваторії В. Венгловський у методичній роботі щодо раціональної постановки

ки тромбоніста зазначає: «Легкість або щільність мундштука на губах диктується динамікою й висотою виконуваних звуків, причому, динамікою – у більшій мірі. Виконавець має прагнути до більш легкого положення мундштука на губах, яке менше перешкоджає кровообігу, і отже, живленню м'язів, що знаходяться над полями мундштука, і, таким чином, довше зберігає їх свіжість і працездатність. В той же час, надмірне захоплення легким положенням мундштука на губах веде до «вихолощування звука: звук втрачає красоту, зміст, стає порожнім і плоским. Надмірно щільне положення мундштука на губах помітно обмежує гнучкість й рухомість амбушура виконавця і веде прискорення його втомлюваності» [4, с. 59].

Професор Паризької консерваторії А. Лафос вважає: «Не можна надто притискати мундштук до губ та втискувати його. Висота звука змінюється не в результаті збільшення або зменшення тиску мундштука на губи, а завдяки зміні напруження губ. Швидкість і гнучкість зміни звука залежить від розвитку м'язів обличчя [11, с. 64].

Відомий трубач, професор Національної музичної академії України В. Посвалюк у своїй методичній роботі відзначає: «Іще один показник надмірного тиску – зміна кольору на білій частині губ та глибокий слід від мундштука на червоній частині. Як зайве напруження породжує ще більше перенапруження, так само й ненормальний тиск породжує ще більший тиск. Якщо подібні дії продовжуються постійно, то губам буде нанесено великої шкоди. Надмірний тиск мундштука на губи призводить до стиснення кров'яних судин усередині губних м'язів, до онімніння губ, зменшуючи їх витривалість, а також значного погіршення якості звука» [12, с. 18].

Можна було б навести ще достатньо міркувань щодо раціонального положення мундштука на губах в процесі гри, щоб зрозуміти актуальність цієї проблеми виконавства і винайти шляхи щодо її вирішення. Як вже відзначалося раніше, тиск мундштука на губний апарат викликаний, в основному, необхідністю музиканта грати у верхньому регістрі. Однак, незалежно від цього, багато які музиканти відчувають зайве напруження губних м'язів при грі за рахунок скутості і та невірному формуванні амбушура та апертури губ (губної щілини). Цей невеликий отвір між губами, в решті решт, управляє вібрацією, що під впливом повітряного струменю і є достатньо визначальним фактором для формування як вірного амбушура, так і вільного, не зажатого звука.

Рекомендації щодо запобігання пересиханню слизової оболонки губ

Важливе значення при постановці мундштука на губах виконавця має визначення фактору: на яких губах – сухих або вологих має грати виконавець. Як не дивно, але музиканти рідко думають, обговорюють або пишуть про цю важливу проблему – вологими або сухими мають бути губи при грі. З цього приводу можна розглянути і проаналізувати висловлювання деяких авторитетних музикантів і методистів.

Так, професор Ю. Усов у своїй методиці пише: «Для більшого зціплення губ їх краї слід злегка змочити слиною. Для цього досить провести по нх кінчиком язика. Тепер видобування звука буде залежати від щільного з'єднання верхньої і нижньої губ, інтенсивності видиху і чіткої атаки язика» [7, с. 115].

Можна навести також вислів досить авторитетного педагога і музиканта, професора В. Сумеркіна. У своїй методичній роботі з проблем виконавства він вказує: «Для забезпечення гри краще використовувати змочений амбушур, бо це дає більшу амбушурну гнучкість, чого не стається при сухому амбушурі; інші вважають, що легко грати можна лише на сухих губах. Деякі виконавці занадто сильно змочують слиною губи, що особливо негативно позначається на якості звука, бо слина, що потрапляє у повітряний струмінь сприяє появі різних шумів і шипінь» [6, с. 40].

Прихильники використання при грі методу «сухих» губ звичайно наводять такі аргументи. Мундштук залишається нібито прикріпленим до губ, а не ковзає по них. Більш того, це, так зване, «приклеювання» дозволяє музикантові щільно охопити мундштук, і, таким чином, полегшити утворення звуків верхнього регістру. В той же час, власне процес охоплення мундштука сухими губами для полегшення виходу на верхні ноти, утруднює гнучкість губ, оскільки при потраплянні вологи губи нібито вислизують з-під мундштука; вони не мають внутрішньої сили і виникає необхідність якоїсь опори, тобто необхідність прикріпитися до полів мундштука.

Постійне прикладання мундштука до сухих губ і його відведення в процесі гри, в решті решт, спричиняє пошкодження шкіри і, як наслідок, до травмування губного апарата. Гра на пошкоджених губах внаслідок використання «сухого» методу створює нездоланну перешкоду вібрації губ. Отже, виникнення проблем можливого травмування губного апарата внаслідок використання «сухого» методу гри може слугувати серйозним аргументом проти його застосування.

В той же час, можна навести досить аргументовані міркування на захист «вологого» методу при постановці мундштука на губах. Оскільки мундштук може у процесі гри ковзати по губах, то можна досягнути дуже точного його положення. Саме у той момент, коли тромбоніст приставляє мундштук до губ, він швидко і майже непомітно торка-

Рис. 1. Правильне складання губних м'язів

ється вологим язиком до губ і полів мундштука. Коли ж губи добре натреновані, в них розвивається м'яз у місці прикладання полів, внаслідок чого музикант відчуває певну борозенку на м'язі, у яку, як у чарунку, добре вкладається мундштук. Вологий стан губ дозволяє музикантові швидко знайти чітко визначене положення мундштука на губах, або, як кажуть виконавці, «зону комфорту».

Деякі музиканти рекомендують інші варіанти прикладання мундштука до губ. Так, американський тромбоніст Д. Рейнхарт рекомендує виконавцям, що мають особливості постановки, характерні для прямого прикусу, грати з верхньою сухою і нижньою вологою губами. Як свідчить виконавська практика, зволожений амбушюр сприяє найбільш раціональній, легкій і невимушеній грі на тромбоні.

Іноді у виконавців на тромбоні внаслідок нервової перенапруги, або після прийняття їжі, прискорені вдихи за допомогою рота можуть викликати пересихання слизової оболонки рота, в результаті чого губи стають липкими і клейкими, що негативно позначається на якості гри. Добру пораду щодо запобігання такої ситуації дає відомий трубач і педагог Т. Докшицер: «якщо під час гри починається пересихання, то його слід призупинити. Для цього необхідно перейти на вдих тільки носом, щоб у цьому випадку уникнути обдування холодним повітрям, що висушує вологу слизової оболонки рота. Для подолання вказаного ускладнення може вистачити 1-2 хви-

лин (10-12 вдихів носом), щоб нормалізувати дихання, і спокійно продовжувати грати» [13, 10].

Висновки і пропозиції. Враховуючи викладене можна констатувати, що раціональна постановка мундштука й вірно сформований амбушюр є одним з складніших завдань музиканта-духовика. У статті викладені концепції і рекомендації різних авторів щодо означених питань та виявлено деякі розбіжності в трактуванні постановки мундштука на губах. Визначено, що суттєвий вплив на формування амбушура і постановку мундштука складає форма прикусу виконавця, і тому для кожного музиканта існує своє власне «ідеальне» положення мундштука на губах. Наголошено, що найбільш ефективним і раціональним способом його постановки є збирання кругового м'яза навколо центру рота. Підкреслено, що природна рухомість підборіддя дуже важлива складова при формуванні вірного амбушура. Визначено, що надмірний тиск мундштука на губи обмежує гнучкість і рухомість амбушура музиканта, а максимальна сила та еластичність губ – в їх правильній сформованості, зібраності та щільності під мундштуком і навколо нього. У статті надані деякі рекомендації щодо уникнення пересихання слизової оболонки губ, розглянуто і проаналізовано висловлювання деяких авторитетних музикантів і методистів з цього приводу.

Дане дослідження не вичерпує всіх проблем, що були викладені у матеріалі, та потребує подальших пошуків, на здійснення яких будуть спрямовані наступні кроки дослідження.

Список літератури:

1. Якустиди И.К. К вопросу о формировании губного аппарата валторниста. Автореф. дис. канд. искусствовед. / И.К. Якустиди. – Киев. – 1983. – 23 с.
2. Блажевич В.М. Школа игры на цуг-тромбоне / В.М. Блажевич. – М. – 1933. – 46 с.
3. Арбан Ж. Школа игры на трубе и корнет – а пистоне / Ж. Арбан. – М. – Музыка. – 1964. – 324 с.
4. Венгловский В. Ф. Основы рациональной постановки при игре на тромбоне / Вопросы музыкальной педагогики / М. – 1983, вып. 4. – С. 58.
5. Манжора Б.Г. Методика обучения игре на тромбоне / Б.Г. Манжора. – К. – Муз. Украина. – 1976. – 110 с.
6. Сумеркин В.В. Методика обучения игре на тромбоне / В.В. Сумеркин. – С. Пб. – Из-во Политех. ун-та. – 2005. – 310 с.
7. Усов Ю.А. Методика обучения игре на трубе / Ю.А. Усов. – М. – 1984. – 216 с.
8. Farkas P. The Art of Brass Playing / P. Farkas / – Ney York: Wind Musik / INC. Rochter, NV, 1989. – 65 p.
9. Рейхе Е. Школа игры на тромбоне / Е. Рейхе. – М.-Л., 1937. – 114 с.
10. Кобець І. Основи навчання гри на трубі / І. Кобець. – К. – Муз. Україна. – 1985. – 77 с.
11. Laffos A. Traite de pedagogic du Trombone a coulisse / A. Laffos. – Paris. – 1955. – 210 p.
12. Посвалюк В.Т. Щоденні вправи трубача: навч. посіб. / В.Т. Посвалюк. – К. – 2003. – 56 с.
13. Докшицер Т.А. Система комплексных упражнений трубача / Т.А. Докшицер. – М. – Музыка. – 1985. – 116 с.
14. Марценюк Г.П. Методика оволодіння мистецтвом гри на тромбоні: навч.-метод. посібник / Г.П. Марценюк. – К. – ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – 2007. – 351 с.

Марценюк Г.П.

Национальный университет культуры и искусств

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ РАЦИОНАЛЬНОЙ ПОСТАНОВКИ МУНДШТУКА И АМБУШЮРА ПРИ ИГРЕ НА ТРОМБОНЕ

Аннотация

Исследованы проблемы формирования рациональной постановки мундштука и амбушура при игре на тромбоне. Проанализированы концепции и взгляды авторитетных педагогов и методистов по указанным вопросам. Предложены наиболее прогрессивные методы постановки мундштука на губах и рационального амбушура. Рассмотрены проблемы прижатия мундштука к губам и оптимальной степени их напряжения в процессе игры. Даны некоторые рекомендации относительно предупреждения пересыхания слизистой оболочки губ в процессе игры.

Ключевые слова: тромбон, постановка мундштука, форма прикуса, рациональный амбушюр, проблемы прижатия мундштука.

Martsenyuk G.P.

Kyiv National University of Culture and Arts

PROBLEMS OF FORMING OF THE OPTIMAL MOUTHPIECE AND EMOUCHURE PLACEMENT WHEN PLAYING TROMBONE

Summary

The article studies problems of forming of the optimal mouthpiece and embouchure placement when playing trombone. It analyses concepts and views of reputable educators and methodologists on the specified subjects. It suggests the most progressive methods of mouthpiece placement on the lips and the optimal embouchure. The article considers problems of pressing a mouthpiece against the lips and the optimal degree of their tension in the process of playing. It gives some recommendations concerning avoidance of overdrying of a trombone player's labial mucous membrane in the process of playing.

Keywords: trombone, mouthpiece placement, occlusion form of a musician, optimal embouchure, problems of a mouthpiece pressing.

УДК 792.7

ЕСТРАДНИЙ СПІВ В СУЧАСНИХ ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ ВОКАЛЬНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ЖАНРАХ

Опанасенко О.О., Гешко Н.С.

Київський національний університет культури і мистецтв

Остапенко Л.В.

Київський університет культури

В статті аналізуються сучасні форми театралізованих вокально-інструментальних жанрів, в яких можливе використання співу в естрадній манері. Наголошено, що дані жанри користуються великою популярністю за рахунок того, що найкраще відповідають запитам сучасної публіки. Окреслено, що мюзикл та рок-опера в західному просторі виступають складовою частиною шоу-бізнесу та користуються більшою популярністю аніж у вітчизняній культурі. Зазначено, що в українській культурі виникає ряд явищ, пов'язаних з поширенням естрадної манери співу, як-от вистави та театралізовані концерти, які включають елементи сценографії, створюючи дійство синтетичного характеру. Театралізовані вокально-інструментальні жанри мають значний потенціал для застосування естрадного вокалу, адже поєднують досягнення різних видів мистецтва та мають значний вплив на глядацьку аудиторію.

Ключові слова: естрадний спів, мюзикл, рок-опера, театралізовані вокально-інструментальні жанри.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво постійно розвивається – виникають нові жанри та музичні форми, відбувається оновлення та трансформація вже існуючих. Зі зміною музичного матеріалу формуються нові вимоги до виконавців. У випадку вокально-інструментальних жанрів, що передбачають театралізацію, в найбільшій мірі від вокаліста залежить успішність вистави та загальне враження від неї. Звернення до проблеми вокалу, який використовується в сучасних синтетичних театралізованих творах є актуальним завданням, яке сприятиме коригуванню процесу підготовки фахівців у даній сфері музичного виконавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані зі специфікою розуміння сутності та особливостей класифікації музичних жанрів та форм представлені в ряді робіт таких музикознавців, як А. Сохор та В. Цуккерман. Проблема стилю, аналіз його історичної динаміки досліджується в монографії О. Коннова. Сучасні синтетичні жанри, а саме мюзикл та рок-опера є предметом наукових розвідок вітчизняних авторів – А. Комлікової та С. Манько.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Питання виконавської майстерності вокалістів аналізується в ряді робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників, проте з розвитком мистецької практики виникають певні нові вимоги чи здобувають більшої актуальності ті, що існували раніше. Перегляд особливостей сучасних театралізованих музичних жанрів, а також естрадного вокалу, який використовується в них, досить мало представлений в науковій літературі сьогодення.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз використання естрадного співу в сучасних театралізованих вокально-інструментальних творах, що передбачає виокремлення тих ознак, які дозволяють їх віднести до єдиної групи.

Виклад основного матеріалу. Музична практика ХХ – ХХІ століття демонструє появу низки масштабних творів різних жанрів, які передбачають театралізацію. Їх виконання передбачає формування вимог різного рівня до виконавців. В силу свого візуального характеру, найбільші зміни, як правило, стосуються не інструменталістів, які рідше потрапляють у коло глядацької уваги, а вока-

лістів, чия творча діяльність є в центрі. Саме їх співацька майстерність, поєднана зі здатністю до втілення різноманітних образів, сценічним рухом та акторською грою, мають можливість приваблювати широку аудиторію. За рахунок того, що культура другої половини ХХ століття проходить під гаслами постмодернізму, для якого притаманний стильовий плюралізм, видовищність, своєрідна «всеїдність» музичних напрямків, наявною є велика свобода творчості у сучасних митців, які фактично не мають жодних ідеологічних перепон, які б її регулювали. Проте економічна доцільність театралізованих форм стає чинником, що суттєво впливає на вибір композиціями та виконавцями цих жанрів.

Варто визначити, що саме можна віднести до групи театралізованих вокально-інструментальних творів. Зауважимо, що існуючі класифікації є досить суперечливими адже досить багато залежить від того, який саме фактор є визначним. Багато творів можна віднести до тих, що відносять до різних груп, які визначатимуть тип виконання, місце постановки, виконавський склад і т. п. Причому деякі жанри, як-от кантата, можуть мати як камерний, так і більш масштабний характер. Різні дослідники дають наступні визначення жанру. Так В. Цуккерман розглядаючи поняття жанру акцентує увагу на змістовному та функціональному призначенні твору. «Жанр це вид музичного твору, якому притаманні риси змісту, який пов'язаний з визначеним життєвим призначенням та типом виконання» [5, с. 60-61]. Хоча дане визначення є достатньо обґрунтованим, проте не враховує усі аспекти музичного твору. Натомість А. Сохор пропонує інше визначення, яке пов'язане не лише з вищезгаданими чинниками, але й враховує місце виконання. «Жанр в музиці – це вид музичних творів, що визначається насамперед тою обстановкою виконання, вимогам якої об'єктивно відповідає твір, а також яким-небудь з додаткових ознак (форма, виконавські засоби, «поетика», практична функція) або їх поєднанням» [4, с. 28]. Музикознавець пропонує виділяти жанри, поділяючи їх на чотири групи, які пов'язані з певною виконавською обстановкою: театральні, концертні, масово-побутові, культові або обрядові. «Одна з них – театральні жанри, до яких відносяться опера, балет і оперета (сюди ж примикає музика драматичного театру). Друга група – концертні жанри, прикладами яких слугує симфонія, соната, квартет, ораторія, кантата, романс і т. п. Третя група – масово-побутові жанри: пісня, танок і марш з усіма їх різновидами. Четверта – культові (або обрядові), якими є молитовний піснеспів, меса, реквієм і ін.» [4, с. 23]. Навіть ця класифікація є досить умовною, адже у разі аналізу окремих жанрів виявляється наявність великої кількості піджанрів та їх різновидів.

Зазначимо, що кажучи про театралізовані вокально-інструментальні жанри, маються на увазі твори, які передбачають сценічне виконання, в якому присутнє вокальне та інструментальне начало. Як правило, в них присутній сценічний рух та танцювальні елементи. Класичним прикладом подібного жанру може вважатися опера, деякі ораторії. Наприкінці ХІХ століття додається оперета, а в ХХ – на перший план виходять мюзикл та рок-опера. Варто відмітити, що в рам-

ках академічної музики можна спостерігати тенденцію до камернізації опери, появи моноопери, зменшення ролі сценічної постановки з яскраво вираженим дієвим началом, де головна увага концентрується на музичному компоненті. Разом з тим на рубежі ХХ – ХХІ століть виникає ряд театральних вистав, в яких збільшується роль музики, порівняно зі сценічною дією. Так само наявною є тенденція до появи естрадних шоу популярних виконавців, які перетворюються на цілісний твір, де буде певна драматургія, сюжет, сценічний рух, декорації та звичайно ж, музичне наповнення. Ця тенденція є проявом стилю даної доби. Адже стиль має багато різних проявів – починаючи від індивідуального композиторського і до конкретного мистецького стилю. Досить влучно специфіку даного явища визначає сучасний дослідник О. Коннов: «Отже, стиль є єдністю формальних елементів, у якій себе виражає певний зміст – від внутрішнього світу окремого художника, до ідей, переконань, настроїв, що складають дух певної культурної епохи. Стиль, таким чином, має матеріальний, формальний і змістовний виміри» [2, с. 43]. Власне стиль буде впливати на особливості взаємодії змістовного та формального рівня в творі.

Можна зазначити, що для сучасного мистецтва притаманне широке використання саме естрадної манери співу в різних жанрах. Так приклади звернення не лише до академічного вокалу у професійній композиторській музиці наявні, наприклад, у А. Шнітке в опері «Історія доктора Іоганна Фауста» (1994), де він поєднується з естрадною вокальною манерою. Хоча для академічної музики подібне поєднання скоріше є винятком, аніж правилом. Проте можна зазначити про розширення вимог до вокалу в цьому напрямку музичного мистецтва. Адже починаючи з оперної реформи Р. Вагнера починають висуватися такі амплуа, як Heldentenor (вагнерівський тенор), яке вимагає від виконавця вміння співати у героїчній манері, здебільшого партії пов'язані з великою силою голосу, міцною звуковою атакою та динамікою.

Майстерність вокаліста та його сценічна гра мають важливу роль для сприйняття твору. За рахунок вокального виконання досягається сильний вплив на слухача, який може співпереживати головним героям. «В свою чергу і слухач сприймає музику театральних жанрів як ту, що характеризує не їх самих, а діючих осіб спектаклю. Нерідко буває, звісно, що виражені в музиці переживання того чи іншого героя знаходять настільки співчутливий відгук у слухача, що цілком розділяються ним, стають їх власними» [4, с. 36].

Варто зазначити, що попри єдність різноманітних театральних жанрів є ряд відмінностей, які вкорінюються в тих специфічних засобах виразності, які для них виступають в якості визначних. Якщо мова йде про виставу, яка супроводжується музикою, в ній можливе абсолютно різне музичне наповнення. Зміст твору може обумовлювати вибір співу в естрадній манері, проте найголовнішим чинником буде акторська гра. У разі пошуків відмінностей між мюзиклом, оперетою чи оперою, головним та визначним чинником можуть виступати не формальні аспекти, як-от комічність сюжету чи відсутність речитативів, а саме ті еле-

менти, які використовуються в музичній тканині. Так А. Сохор відмічає, що вирізнити оперету можна за рахунок того, що в її жанровій основі наявні побутові першовитоки – танець, марш, пісня. Відповідно вони будуть зумовлювати вибір сюжету та інші виразні засоби.

Серед театралізованих жанрів, які стали одними з провідних в музичній культурі ХХ – ХХІ століття, можна виділити мюзикл та рок-оперу. Вони займають проміжне місце між академічною та популярною музикою і саме в них найчастіше використовується естрадна манера співу. Проте якщо розрізняти поп-манеру співу та ту, яка притаманна рок-музиці, зазначимо, що рок-опера буде знаходитись дещо відсторонь. В словнику дається таке визначення: «Рок-опера – музично-драматичний жанр, основою якого є рок-музика, а коріння пов'язане з мюзиклом» [4, с. 229]. Якщо казати про ці два жанри, то вони є надзвичайно популярними в сучасному просторі. Існує ряд різновидів мюзиклів та рок-опер, в яких превалює танцювальне, вокальне чи сюжетно-драматургічне начало, найкращі зразки яких мають чимало постановочно-сценічних та концертних версій. Серед мюзиклів та рок-опер, популярність яких не вщухає є французько-канадський «Нотр-Дам де Парі» Ріккардо Коччанте, мюзикли Ендрю Ллойда Уеббера «Ісус Христос суперзірка», «Евіта», «Кицьки», «Привид опери», французький мюзикл Дова Аттья та Альберта Коена «Моцарт. Рок-опера» та ряд інших.

Якщо казати про стилістику рок-опери та її відмінність від мюзиклу, то сучасні дослідники виокремлюють змістовно-драматичний рівень в якості визначного чинника. А. Комлікова наголошує: «З точки зору музичної драматургії, рок-опера також часто послуговується суто оперними принципами організації музичного матеріалу (номерна структура, використання арій, монологів, хорових сцен тощо). Звичайно, як синтетичний жанр вона містить танцювальні епізоди зі специфічною пластикою, найрізноманітніші прийоми звукового оформлення та світлові ефекти, які використовуються у мюзиклах. І хоча жанрово-стильові риси мюзиклу і рок-опери перетинаються, ключовими розбіжностями є розважальне спрямування мюзиклу та його зовнішня афектація, яка контрастує із драматизмом і філософським спрямуванням рок-опери» [1, с. 160]. Деякі мюзикли, особливо ті, які по своїй сутності є музичними кінострічками, можуть складатися з різного музичного наповнення, включати популярні пісні, музику, написану спеціально для даного проекту. Тому естрадна манера співу буде в них застосована найчастіше. В західному світі жанр мюзиклу та рок-опери є складовою частиною сфери шоу-бізнесу та достатньо поширеним. Проте у вітчизняному українському музичному просторі, попри наявність самих творів, вони досить рідко здобувають сценічного втілення, в тому числі через брак фінансової підтримки подібних проектів. С. Манько вказує на те, що однією з причин того, що жанр українського мюзи-

клу не настільки пов'язаний з індустрією розваг є його більша складність, порівняно з західними зразками. «Жанри мюзиклу і рок-опери є одними з найпопулярніших різновидів пасивних розваг, в Україні їх поширення та становлення відбувається поки що повільно. Це зумовлено передусім ставленням професійних вітчизняних композиторів до означених жанрів як форми для передачі серйозного змісту. Українські автори пишуть оригінальні цікаві твори на національну тематику (наприклад, рок-опери на сюжети часів Київської Русі С. Бедусенка «Ярослав Мудрий» за п'єсою І. Кочерги та В. Хала «Полуденна ніч» за найвідомішою пам'яткою давньослав'янської літератури – «Словом о полку Ігоревім», де герої спілкуються сучасною українською мовою і лише слова автора звучать стародавньою мовою), але їх сценічне втілення залишається понині нездійсненим у зв'язку з проблемою фінансування» [3, с. 269].

Варто відмітити, що хоча мюзикли та подібні жанри не надто розвинені у вітчизняному просторі, натомість є ще один вид музичних театралізованих жанрів, які за своєю сутністю є концертами конкретного виконавця, гурту чи колективу, що оформлюються у шоу з цілісною ідеєю та драматургією. Подібні проекти можуть включати не лише вокально-інструментальні, а й танцювальні елементи. Причому в сучасній українській практиці наявно чимало прикладів, коли подібні концертно-театралізовані події організовують не лише суто естрадні виконавці, а й академічні колективи, які починають виконувати хіти поп-музики в естрадній манері. Такі проекти є в творчому доробку НАОНІ, академічного хору «Хрещатик» та інших. Внаслідок значного інтересу до естрадної манери співу пропонується доповнювати підготовку фахівців у сфері академічного співу заняттями, які б включали освоєння інших вокальних манер. Крім цього практика сучасної музичної культури демонструє необхідність вміти працювати з мікрофоном та звукопідсилювальною технікою як вокалістам, так і інструменталистам.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Сучасні реалії розвитку мистецької практики демонструють великий спектр театралізованих вокально-інструментальних творів. Здебільшого вони представляють широке поле для застосування естрадної манери співу. Сюди можна віднести деякі твори академічного спрямування, а також такі жанри як мюзикл та рок-опера, музику до драматичних спектаклів. Також доречно приєднати до них практику створення концертних шоу різноманітних виконавців, колективів та гуртів, які перетворюються на цілісне тематично оформлене синтетичне поєднання вокалу, інструментальної музики, світла, танцю та сценічної драматургічно оформленої дії. Театралізовані вокально-інструментальні жанри мають значний потенціал для застосування естрадного вокалу, адже поєднують досягнення різних видів мистецтва та мають значний вплив на глядацьку аудиторію.

Список літератури:

1. Комлікова А. Рок-опера: до питання становлення жанру в Україні / Анастасія Комлікова // Київське музикознавство. Збірник статей, випуск 39. – К.: Київський інститут музики ім. Глієра, 2011. – С. 159-166.
2. Коннов О. Ф. Історична динаміка художнього стилю: [Монографія] / О. Ф. Коннов; Нац. пед ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 187 с.
3. Манько С. Б. Мюзикл і рок-опера в українському соціокультурному просторі / С. Б. Манько // Культура України. – Випуск 39. – Х.: ХДАК, 2012. – С. 268-276.
4. Сохор А. Эстетическая природа жанра в музыке / А. Сохор. – М.: Музыка, 1968. – 105 с.
5. Цуккерман В. Музыкальные жанры и основы музыкальных форм / В. Цуккерман. – М.: Музыка, 1964.
6. Юцевич Ю. С. Музыка. Словник-довідник / Ю. С. Юцевич. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 352 с.

Опанасенко Е.А., Гешко Н.С.

Киевский национальный университет культуры и искусств

Остапенко Л.В.

Киевский университет культуры

ЭСТРАДНОЕ ПЕНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ ТЕАТРАЛИЗОВАННЫХ ВОКАЛЬНО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫХ ЖАНРАХ

Аннотация

В статье анализируются современные формы театрализованных вокально-инструментальных жанров, в которых возможно использование пения в эстрадной манере. Отмечено, что данные жанры пользуются большой популярностью за счет того, что лучше всего соответствуют запросам современной публики. Определено, что мюзикл и рок-опера в западном пространстве выступают составной частью шоу-бизнеса и пользуются большей популярностью, чем в отечественной культуре. Отмечено, что в украинской культуре возникает ряд явлений, связанных с распространением эстрадной манеры пения, например представления и театрализованные концерты, включающие элементы сценографии, создавая действия синтетического характера. Театрализованные вокально-инструментальные жанры имеют значительный потенциал для применения эстрадного вокала, ведь сочетают достижения различных видов искусства и оказывают значительное влияние на зрительскую аудиторию.

Ключевые слова: эстрадное пение, мюзикл, рок-опера, театрализованные вокально-инструментальные жанры.

Opanasenko O.O., Heshko N.S.

Kiev National University of Culture and Arts

Ostapenko L.V.

Kiev National University of Culture

POP SINGING IN MODERN THEATRICAL VOCAL-INSTRUMENTAL GENRE

Summary

The article analyzes contemporary forms of theatricalized vocal-instrumental genres, in which the use of pop singing is possible. It is emphasized that these genres are very popular due to the fact that they are best suited to the needs of the contemporary public. It is stated that the musical and rock opera in the western space are an integral part of the show business and are more popular than in the national culture. It is noted that in the Ukrainian culture there is a series of phenomena associated with the spread of popular manner of singing, such as performances and theatrical concerts, which include elements of scenography, creating an action of a synthetic nature. Theatricalized vocal-instrumental genres have considerable potential for the use of pop vocal, because they combine the achievements of different types of art and have a significant influence on the audience.

Keywords: pop singing, musical, rock opera, theatricalized vocal-instrumental genres.

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ВИКЛАДАННЯ КЛАСИЧНОГО ТАНЦЮ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДАХ

Перова Г.О.

Київський національний університет культури і мистецтва

У статті розкриваються особливості роботи хореографа у вищих мистецьких навчальних закладах. Розглядаються сучасні вимоги до викладання класичного танцю. Розкриваються питання діагностики педагогічних та музичних здібностей до фахової підготовки учнів вищих мистецьких навчальних закладів. Аналізується низка питань багатогранного впливу музичного мистецтва на особистість, його доступність у комплексі засобів художнього впливу. Обговорюються питання щодо кваліфікаційного рівня педагогічної майстерності викладача-хореографа, який визначається виконанням ним освітніх й виховних функцій.

Ключові слова: хореографія, класичний танець, музика, педагогіка, навчання, культура, мистецтво.

Постановка проблеми. Передумовою відродження і становлення України, її державності є радикальні зміни в соціальному житті суспільства, що вимагають повного переосмислення ідей і поглядів на розвиток сучасної психолого-педагогічної науки, оскільки педагоги ХХІ ст. повинні побудувати нову школу на засадах ідей гуманізму, демократизму, антропоцентризму та національної ідеї. Отже, основним завданням фахової музично-педагогічної освіти сьогодні має бути не тільки розвиток професійно-виконавських здібностей студентів, але й формування особистості майбутнього вчителя музики в її національній визначеності, що неможливе без залучення до культурної спадщини, до збереження її надбань.

Мета статті. Висвітлення специфіки професійної підготовки хореографа-педагога, керівника хореографічного колективу в вищих навчальних мистецьких закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що на формування особистості вчителя в сучасній науці звертається належна увага, зокрема на такі аспекти, як індивідуальність майбутнього педагога (К. Альбуханова-Славська, Г. Балл, В. Рибалко та ін.), творча індивідуальність майбутнього педагога (Л. Мільто, О. Пехота, О. Сергєєнкова та ін.), індивідуальний стиль педагогічної діяльності (Н. Амінов, В. Бездухов, З. Вяткіна). Сучасне хореографічне мистецтво має ряд досліджень у руслі мистецтвознавства (С. Легка, А. Підлипська, О. Семак, В. Шкоріненко а ін.); підготовки вчителів хореографії (О. Бурля, С. Забрєдовський, О. Таранцева та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Доцільно підкреслити, що при всій увазі психолого-педагогічних досліджень до індивідуальності вчителя, все ж на роль вивчення педагогічного доробку видатних педагогів-хореографів з метою вдосконалення процесу формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії звернено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті. На новому етапі розвитку соціально-економічної сфери, культури і освіти особливої уваги набувають питання художньо-творчого розвитку підростаючого покоління. В суспільстві зростає потреба у високоінтелектуальних творчих особистостях, здатних самостійно вирішувати виникаючі труднощі, приймати нестандартні рішення і втілювати їх

у життя. Все це вимагає розробки нових методів виховання студентів і тягне за собою не традиційність підходів до художнього виховання – як основи подальшого вдосконалення особистості.

Аналіз практики художнього виховання свідчить про протиріччя між потенційною можливістю хореографії в художньому вихованні учня і недостатньо ефективному практичному її використанні. Частково це пояснюється тим, що можливості художнього виховання використовуються не повною мірою. Саме хореографічне мистецтво найуспішніше реалізує розвиток зорових, слухових і рухових форм чуттєвого й емоційного сприйняття світу, знімає розумову втому і дає додатковий імпульс для розумової діяльності.

В основі побудови занять творчого типу лежить діалектичний взаємозв'язок життя і мистецтва, мистецтва та життя. В основі уроків закладені принципи хореографії, що відображають творчу спрямованість. До них відносяться:

- Продуктивний розвиток здатності естетичного осягнення дійсності і мистецтва як уміння вступати в особливу форму духовного спілкування;
- Спрямованість на формування образного мислення як найважливішого чинника художнього освоєння буття. Саме образне мислення оптимізує у людини розуміння естетичної багатомірності навколишньої дійсності.
- Оптимізація здатності художнього синтезування як умови для пластично-чуттєвого і естетично багатопланового освоєння явищ діяльності.
- Розвиток навичок художнього спілкування як основи для цілісного сприйняття мистецтва.
- Створення морально-естетичних ситуацій як найважливішого умови для виникнення емоційно-творчого переживання дійсності.
- Виховання навичок імпровізації як основи для формування художньо-самобутнього ставлення до навколишнього світу.
- Імпровізація – першооснова художньої творчості учня. Імпровізація дозволяє розвивати вміння бачити ціле, що досягається в єдності продуктивних і репродуктивних сторін мислення, дає можливість усвідомити процес творчості у педагогіці.

Умови, що забезпечують ефективність розвитку творчої активності учнів різних спеціалізацій це – можливість оволодіння учнями досвіду самостійної різноманітної для них діяльності через використання тренінго-ігрового методу в навчальному процесі; створення збага-

ченої інформаційної та дозволено-розвивально-го середовища; побудова освітнього процесу, як процесу взаємодії індивідуального, унікального викладача і індивідуального, унікального учня; спільна діяльність педагога і учня, де особливого значення набуває світогляд і компетентність педагога у вихованні творчої особистості з урахуванням її індивідуальності.

Розглядаючи хореографію як засіб творчого розвитку, необхідно вказати на певні синтетичні її можливості. Основою хореографії є танець форма організації танцювальних рухів. Серед усіх мистецтв, в єдності з якими розвивається танець, музика найбільш близька йому за узагальненістю, асоціативністю і структурними закономірностями. Але, пластична образотворча мова танцю все ж більш конкретна.

Руки танцю виникають і розвиваються не в абстракції, а в певному просторовому рішенні. Руки танцю – це своєрідні знаки, подібні звуку, слову, але пластично значущі. Один рух потребує повторів, щоб затвердити себе, інше сприймається відразу і повторення не потребує. Підбір рухів у танці повинен строго відповідати поставленому завданню, тому використання нескінченно великої кількості різноманітних елементів в одному танці не завжди визначає його успіх.

Коли ми намагаємося зрозуміти і пояснити, чому різні учні, поставлені в приблизно однакову ситуацію, досягають різних успіхів, ми звертаємося до поняття «здібності». Здатність не може виникнути поза відповідної конкретної діяльності. Особливо важливо, щоб участь у створенні танцю, його виконанні та сприйнятті була учню під силу. Важливо на першому етапі є музично-виконавська і імпровізаційна діяльність.

Танці активізують слух, виробляють чіткі та красиві рухи, саме в танці-імпровізації найбільш яскраво спостерігається прояв людської творчості. Особливу роль у творчому розвитку учнів засобами хореографії відіграє участь у виконавчій, імпровізаційній та творчій діяльності. Учні відчують потребу у вільному танці, для них це одна з найбільш доступних форм самовираження.

Творчий розвиток учнів, передбачається у змісті сучасних програм хореографії, але не використовується в повній мірі. Хореографія – поняття дуже широке, буквально означає в перекладі з грецької «писати танець». Але з часом цим словом стали називати все, що відноситься до мистецтва танцю: – балет, побутовий танець, професійне мистецтво, самодіяльне мистецтво.

Танець є найбагатшим джерелом естетичних вражень людини, її творчих можливостей. Синкретичність танцювального мистецтва передбачає розвиток почуття ритму, вміння чути і розуміти музику, узгоджувати з нею свої рухи, одночасно розвивати і тренувати м'язову силу корпусу і ніг, рухи рук, грацію і виразність. Заняття танцем на уроках ритміки формують правильну поставу, виховують основи етикету і грамотної манери поведінки в суспільстві, дають уявлення про акторську майстерність. Танець має величезне значення як засіб виховання національної самосвідомості.

Отримання відомостей про танці різних народів і різних епох так само необхідно, як вивчення

всесвітньої історії та етапів розвитку світової художньої культури, бо кожен народ має свої, тільки йому притаманні танці, в яких відображено його душа, його історія, його звичаї та характер. Вивчення танців свого народу має стати такою ж потребою, як вивчення рідної мови, мелодій, пісень, традицій, бо в цьому укладені основи національного характеру, етнічної самобутності, вироблені протягом багатьох століть.

Специфіка навчання класичної хореографії пов'язана з постійним фізичним навантаженням. Але фізичне навантаження само по собі не має для учнів виховного значення. Воно обов'язково повинно бути сумісним з творчістю, з розумовою працею і емоційним вираженням. Завдання педагога – виховувати у учнів прагнення до творчого самовираження, до грамотного оволодіння емоціями, розуміння прекрасного. Активним, творчим, яке пробуджує в людині художнє початок є і сам процес навчання танцю.

Освоюючи танцювальну лексику, особистість не просто пасивно сприймає красиве, вона долає певні труднощі, здійснює чималу роботу для того, щоб ця краса стала йому доступна. Пізнавши красу в процесі творчості, учень глибше відчуває прекрасне в усіх його проявах: в мистецтві і в житті.

Давньогрецький філософ Демократ стверджував: «Ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті, якщо не вчитися». Перед викладачем стоїть складне завдання дати учням високу хореографічну підготовку. Одне із завдань навчально-тренувальної роботи – правильна постановка корпусу, рук, ніг і голови, розвиток і зміцнення суглобово-зв'язкового апарату, розвиток сили і спритності, вироблення еластичності м'язів, оволодіння танцювальною технікою.

При правильному заучуванні всіх цих рухів можна досягти результатів, але це не означає, що всі рухи потрібно заучити відразу. Визначаючи послідовність рухів, слід керуватися основними дидактичними правилами: від простого до складного, від легкого до важкого, від відомого до невідомого. Починати урок потрібно з невеликої амплітуди рухів, що вимагає помірної роботи окремих груп м'язів.

Це рухи головою, плечима, пружинки, неглибокі присідання, носочки, руху рук і т. д. Потім з постійним зростанням амплітуди і темпу – нахили, повороти, підйоми і махи ніг і т. д. В кінці розминки включаються рухи, що викликають одноразове навантаження на всі групи м'язів – це стрибки, обертання і комбінації різних елементів. Систематичні заняття пропорційно розвивають фігуру, сприяють усуненню низки фізичних недоліків: лордозу, кіфозу, сколіозу, опуклості грудної клітини. Крім цього розвивається координація, еластичність зв'язок, відбувається укріплення м'язів.

Потрібно розуміти, що в мистецтві танцю немає «довершеності», що кожний танцювальний рух, фрагмент повинен відпрацьовуватися і вдосконалюватися до нескінченності. Але технічна досконалість танцю – це не повинно стати самоціллю, а процес розучування танцю не можна перетворювати в механічне повторення танцювальних рухів.

Слід пам'ятати, що оволодіння тим чи іншим навиком повинно носити художньо-творчий ха-

ракти. Тоді, займаючись хореографією, учень не просто вивчить певну кількість рухів і танців, але на кожному уроці буде пізнавати своєрідну, виразну мову хореографічного мистецтва, отримає уявлення про танці, де тісно переплітаються музика і пластика. Музика і танець нерозривно пов'язані один з одним. В музиці закладені зміст і характер будь-якого танцювального твору.

Навчаючи мистецтву класичного танцю, необхідно одночасно вести і музичне виховання: вчити розуміти і слухати класичну музику, органічно поєднувати в єдине ціле рух і музику.

Головним завданням на уроках не тільки дати учням знання, уміння, навички, але створити умови для вільного володіння ними, використання їх в умовах творчості, тобто розвинути і підвищити рівень креативності людини, використовуючи різні форми взаємодії, зокрема, систему творчих завдань. Кожен урок за своєю структурою був традиційним. Однак у зміст заняття включаю систему розвивальних завдань з метою творчого розвитку учня на основі елементів: твори, виконання, імпровізації на уроках ритміки з проведенням бесід, доповідей.

Висновки. До сучасних вимог у викладанні класичного танцю у вищих навчальних мистецьких закладах входять питання місця і ролі класичного танцю в системі професійної хореографічної освіти; вивчення історії та теорії методики навчання класичного танцю; обґрунтування

принципів, змісту і методів навчання класичного танцю в системі класичного хореографічного мистецтва; визначення пізнавального і виховного значення і завдань згаданої вище дисципліни; освоєння техніки, стилю і манери виконання основних танцювальних елементів, танців народів світу, визначення змісту методики викладання класичного танцю; вироблення методів і організаційних форм навчання, що відповідають меті і змісту предмета; наукове обґрунтування програм, підручників, розробка навчального обладнання з курсу; визначення вимог до підготовки викладачів класичного танцю. Практичний досвід, набутий під час роботи у сфері хореографічної педагогіки, дозволяє визначити, що хореографічна творчість володіє певними невикористаними резервами підвищення ефективності системи художнього виховання учнів вищих мистецьких навчальних закладів. У методиці викладання класичного танцю не можна обмежуватись жодним із методів як універсальним. Тільки оптимальне поєднання різних методів може забезпечити успішну реалізацію комплексу завдань вивчення класичного танцю. Дослідження педагогічних методів, підтверджених знаннями науки, історичним аспектом, практикою, вказують на необхідність доповнення існуючих методик новаторськими ідеями, новітніми технологіями з метою виховання техніки та професійної культури студента – майбутнього фахівця.

Список літератури:

1. Лук А. Н. Психологія творчості. – М.: Наука, 1988. – С. 4.
2. Резерв успіху – творчість. Під ред. Р. Нойнера, В. Калвейта, Х. Клейна. М.: Педагогіка, 1989. – 152 с.
3. Всё о балете: словарь-справочник / [сост. Суриц Е. Я.]. – М.-Л.: Музыка, 1966. – 453 с.
4. Захаров Р. Слово о танце / Р. Захаров. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 160 с.
5. Карсавина Т. П. Театральная улица / Т. П. Карсавина. – Л.: Искусство, 1971. – 246 с.
6. Лопухов Ф. В. Шестьдесят лет в балете / Ф. В. Лопухов. – М.: Искусство, 1966. – 424 с.

Перова А.А.

Киевский национальный университет культуры и искусства

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПРЕПОДАВАНИЮ КЛАССИЧЕСКОГО ТАНЦА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В статье раскрываются особенности работы хореографа в высших художественных учебных заведениях. Рассматриваются современные требования к преподаванию классического танца. Раскрываются вопросы диагностики педагогических и музыкальных способностей к профессиональной подготовке учащихся высших художественных учебных заведений. Анализируется ряд вопросов многогранного влияния музыкального искусства на личность, его доступность в комплексе средств художественного воздействия. Обсуждаются вопросы квалификационного уровня педагогического мастерства преподавателя-хореографа, который определяется выполнением им образовательных и воспитательных функций.

Ключевые слова: хореография, классический танец, музыка, педагогика, обучение, культура, искусство.

Perova A.A.

Kiev National University of Culture and Arts

**MODERN REQUIREMENTS FOR TEACHING CLASSICAL DANCE
IN HIGHER EDUCATIONAL ARTS INSTITUTIONS****Summary**

The article reveals peculiarities of the work of the choreographer in higher educational institutions. The modern requirements for teaching classical dance are considered. The questions of diagnostics of pedagogical and musical abilities for professional preparation of pupils of higher art educational institutions are revealed. The author analyzes a number of issues of multifaceted influence of music art on the personality, its accessibility in the complex of means of artistic influence. Issues concerning the qualification level of pedagogical skills of the teacher-choreographer are discussed, which is determined by the performance of educational and educational functions.

Keywords: choreography, classical dance, music, pedagogy, education, culture, art.

УДК 792.78+808.55

**СИНЕРГИЯ МОВНО-МУЗИЧНОЇ ІНТОНАЦІЇ АКТОРА ТА СПІВАКА
ЯК ШЛЯХ РОЗКРИТТЯ ТВОРЧОГО ЗАДУМУ ДРАМАТУРГА****Раденко Ю.В., Раденко Б.М.**

Київський національний університет культури і мистецтв

Досліджено теоретичні питання виконавства в ракурсі синергії. Елементи мовної, музичної інтонації, акторської пластики взаємопосилюються у процесі виконання. Це динамізує процес сприйняття твору. Взаємодія категорій мелосу (її носієм виступає музика) і Логосу (її носієм виступає слово) виникає в процесі інтонування. Синергія стає невід'ємною складовою виконавської культури постмодерну.

Ключові слова: інтонація, музика, вербальний текст, постмодерн, популярна культура, опера.

Постановка проблеми. Інтелектуальне підґрунтя власної виконавської діяльності сьогодні – вимога часу. У представників творчих спеціалізацій (актора, режисера, співака, майстра художнього слова) нагально постає проблема художньо-стильової відповідності виконавського процесу творчому задуму драматурга. Аналітичний розгляд твору, що виконується, обмірковування творчої стратегії його відтворення, на наш погляд, є невід'ємною складовою діяльності сучасного актора, режисера, співака. Найбільш дієвим шляхом, на наш погляд, тут є *інтонаційний аналіз* вербальної та музичної складових твору. Так, під «музичним інтонуванням вербальної складової» традиційно розуміються процеси, що мають відношення до акту осмисленого відтворення поетичного тексту, звуковисотно «чистого» виконання мелодії. Очевидно також, що у виконанні камерно-вокальних творів мається на увазі як мовна, декламаційна, складова, так і все, що додає до неї музика – метро-ритмічна та звуко-висотна рухомість в рамках музичних параметрів ладу, форми, розміру та метру. Виконавський процес у театрі (оперному, драматичному, в естрадних жанрах) відчутно збагачений візуально-пластичними імпульсами, що ілюструють, розкривають змістові підвалини твору. Структуровані системи мовного, музичного та акторсько-пластичного шарів відчутно підсилюють одне одного, що динамізує виконання і сприйняття твору. Така динамізація може бути

розглянута як наслідок синергійного процесу взаємодії категорій Мелосу (її носієм виступає музика) та Логосу (її носієм виступає слово), яке виникає у процесі виконання. Подібний ракурс вивчення видається новим та сучасним, оскільки в останні роки спостерігається зацікавленість новим міждисциплінарним напрямком, який отримав назву «синергетика».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Поняття «синергетика»* розроблено у галузі точних наук у 80-х роках ХХ століття. Творцем синергетичного напрямку і винахідником терміна «синергетика» є професор Штутгартського університету і директор Інституту теоретичної фізики і синергетики Герман Хакен [11]. Синергія (від грецького *sin* – разом і *ergos* – працюючий) знайшла широке відображення в сучасному науковому знанні (роботи Р. Піотровського, І. Пригожина, І. Стенгерс, Г. Хакена та ін.). Поняття трактується як системний результат спільної дії декількох *актантів* – фізичних або біологічних сил, механізмів, організмів, людей, колективів і т. д. Синергетика це метод нового системного бачення світу, в його основі – осмислення динамічного підходу до процесів взаємного посилення імпульсів елементів структурованої цілісності. Засновник синергетики Г. Хакен розглядав її як міждисциплінарну галузь дослідження кооперативних процесів самоорганізації в системах різної природи. За твердженням М. С. Кагана, «синергійні закони мають дійсну *універсальність*,

і, тому – філософсько-онтологічний характер» [4, с. 52]. *Поняття «інтонація»* має певну історію наукового дослідження і досить ретельно розроблено в музикознавстві та мовознавстві [2; 7; 12]. Це – ключове поняття вчення Б.В. Асаф'єва. Інтонація розглядалася вченим на широкому соціокультурному тлі як специфічно музичний вияв історично мінливою і суспільно детермінованою діяльністю індивіда. У своїй книзі «Музична форма як процес» Асаф'єв метафорично описував інтонацію багатьма способами, в тому числі як «стан тонового напруження», як «якість осмисленого вимови», і визначав музику як «мистецтво інтонованого змісту» [1, с. 6-7]. Цю теорію інтонації розвивав радянський музикознавець А. Сохор: інтонація це «висотна організація музичних звуків (тонів) в їх послідовності» [7, с. 561]. Рецепція інтонаційної теорії Асаф'єва-Сохора відзначається в працях Т. Чередніченко, В. Медушевського, Т. Царградскої та ін. [7, с. 559-560].

Поняття *енергії в музиці*, що розкривається у роботах А. Сокола, В. Іванова, Т. Сірятської [3], на наш погляд, не отримало поки належного розвитку і є актуальним в ракурсі розгляду нашої теми.

Інтонація, енергія та синергія можуть стати ключем до розуміння виконавського процесу. Такий напрям задано в окремих статтях (Хуан Цзя, В. Єргієва, С. Кислої).

Хуан Цзя розглядає інтонаційну синергію співака і концертмейстера у динамічному аспекті [12]. Цікавими є міркування автора статті щодо історично первинного вигляду інтонаційної синергії в музичному мистецтві Х. Цзя вважає, що він пов'язаний з *ефектом посилення звуку* і «виявляється не тільки в монументальних жанрах, але і в камерній вокальній музиці. У деяких випадках він виражений відкрито. Наприклад, в пісні «Im Rhein, im heiligen Strome» з циклу «Dichterliebe» Р. Шумана динаміка звучання партій соліста і фортепіано несе важливе смислове навантаження: в сприйнятті слухача повинен виникнути образ величного собору, який піднявся над широким плином Рейну. За умови лаконічно-суворої фортепіанної фактури, тут необхідна досить висока щільність і масивність звучання» [12, с. 36-37].

На думку автора, динамічна синергія співака та піаніста-концертмейстера впливає на всі властивості музично-інтонаційної форми. Найбільшою мірою від такої синергії залежать властивості метроритму, тембру, артикуляції, фразування і фактури.

І. Єргієв вказує на такий вияв синергії: «Світова практика сучасного академічного виконавства, що апелює до імен «першого ряду»: співачки А. Нетребко, піаніста Д. Мацуєва, віолончеліста Д. Шаповалова, скрипалів: В. Співакова, М. Венгерова, Н. Кеннеді, Д. Гаррета, баяністів: Р. Гальяно, С. Войтенко, ін., виявляє деякі якості психологічного впливу на аудиторію, її «захоплення» шляхом з'єднання елементів академічного виконавства з досягненнями сучасного театру, з ілюзорно-віртуальним простором, з різного роду голографічними і комп'ютерними ефектами [3, с. 30]. Синергія, на думку автора статті, впливає на виконавський процес, якій стає невід'ємною складовою явищ художньої культури Новітнього часу, яким притаманні: театраль-

ність, видовищність, прагнення до візуалізації, комунікативності, перформансу. Синергія різних сфер культури та видів мистецтва імплантується в органіку виконавства, і це, на думку І. Єргієва, дає право говорити про психоенергетичний інструмент виконавця [3]. На подібний акт вказують також дослідники Н. Давидов, А. Черноіваненко, С. Саврук, М. Максименко, Л. Опарик [3, с. 32]. Все частіше в побуті музикантів, в тому числі в різних шоу проектах з'являється поняття «виконавська енергія» [3].

С. Кисла розглядає синергію Мелосу і Логосу у циклі романсів Юрія Шапоріна на тексти Олександра Пушкіна 1934-1937 років [5].

На наш погляд, категорія синергетики у повній мірі може бути застосована до розгляду теми статті та допоможе розкрити механізми посилення мовно-музичної інтонації у виконавському процесі актора та співака.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, при наявності навіть незначної кількості робіт відносно інтонації (як у музиці так у мовленні), синергійний ефект цих звукових феноменів взагалі не розглянуто у колі виконавської проблематики у музично-театральних жанрах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд механізму синергійного ефекту музики та слова, що сприяє розкриттю творчого задуму драматурга і відтворенню процесу стильовій відповідності виконуваного твору. При цьому збагачуються виразний, змістовий та мовно-музичний шари процесу інтонування та сценічної пластики актора та співака.

Виклад основного матеріалу. Подальша розробка поняття *інтонація* набуває особливого значення у ХХІ ст. Останнім часом навіть на основі вчення Асаф'єва створюється наука антропофоніка – загальна теорія осмисленого звуковидобування, що охоплює спів і говоріння (Singing and Speaking). Так, під «інтонацією мовлення» розуміються процеси, що мають відношення до сукупності просодичних характеристик речення: тону (мелодики мови), гучності, темпу мови і її окремих відрізків, ритміки, особливостей фонації [2]. Загалом, *мовна інтонація* виконує такі функції: розрізняє комунікативні типи висловлювання (розповідь, запитання, спонування), частини висловлювання за їх смисловою важливістю, оформлює висловлювання в єдине ціле, одночасно розчленовуючи його на ритмічні групи; виражає конкретні емоції; розкриває підтекст висловлювання; характеризує мовця і ситуацію спілкування. *Музична інтонація* також багатозначне поняття, що в загальному випадку стосується відповідного відтворення висотного відношення тонів. При цьому, за терміном *інтонація* зберіглося значення музично і акустично правильного відтворення висоти звуку. Процес відтворення висоти звуку при цьому називається інтонуванням. Задача чистого інтонування актуальна насамперед для вокалістів.

У синергії вокального виконання мається на увазі підсилення суспільного резонансу енергії як чисто мовної, декламаційної складової, так і всього, що додає до слова – музика (звуко-висотна модуляція в рамках музичного ладу, переміщення по звукоряду, метро-ритм, фактура).

Все, що відтворено виконавцем, підпорядковано метроритму «озвученого в музиці слова», громкості та динаміці скандування. Виникає навмисно акцентоване інтонування, ніж це прийнято в довільному побутовому мовленні, що підсилюється супроводом (грою на музичному інструменті, оркестром). Так досягається емоційна насиченість, виразність, яка підсилює враження від такого інтонування у самого співаючого і слухача. Таким чином, *складні поняття синергії реалізуються через процес музичного інтонування вербально-го тексту*. Таким чином охоплюється певна траєкторія, яку моделює виконавець, вибудовуючи її між нотним і музичним текстом, який існує на папері, і кінцевим його звуковим втіленням. При цьому слово «інтонування» як похідне від «інтонація», особливо влучно характеризує градус енергії від суми всіх властивостей промовляння і музичного оформлення слова, які є занадто тонкими, складними для аналізу, імпровізаційними і різноманітними, щоб бути зафіксовані у будь-якої системі запису, або взагалі формалізовані.

Саме так формується звуковий віртуальний простір твору, зорова концепція виконання, своєрідна і унікальна звукова матерія нотного або вербального тексту письмового творіння автора. За рахунок побудови виконавцем власного семантичного поля і відбувається процес розкриття змісту художнього твору. Осмислення базової складової виконавства – інтонації, постійно потребує розробки спеціальних механізмів втілення виразових можливостей звукової матерії. І музика, і мовлене слово розкривають свої змістовні та виразні можливості завдяки цьому процесові.

Енергія Мелосу, носієм якої є музика, поєднуючись із силою Логосу (художнє слово) у спільному синергетичному імпульсі виконавського процесу викривають *глибинні змістові шари творів самої широкої жанрової палітри*, охоплюючи діапазон (від класичної музики – до масової культури). Синергія мовно-музичного інтонаційного шару виводить інтерпретаторів твору на новий рівень втілення драматургії музично-театрального твору і надихає режисерів на пошуки сучасної виразової інтонації, яка неймовірно розширює свою амплітуду (від звуку – до пластики руху). Особливо – в умовах інтеграції жанрових шарів популярної та класичної театральних культур.

Зміна культурної парадигми у ситуації постмодерну дозволила висувати найвищі критерії вимог до виконавської майстерності актора та співака у царині так званого «легкого жанру». Так, сучасна поп-культура, за оцінкою вчених, втрачає свою суто розважальну функцію і надає найкращі зразки музично-театральних шоу, що сповнені й певної досконалої естетики, глибокого філософського змісту. У свою чергу класична музична культура певним чином «розконсервується». Процес зближення культурних шарів та формування «третього стильового напрямку», якій спостерігали та вивчали В. Конен [6] та ін., все більш актуалізується саме у діяльності театральних виконавців та режисера.

Останнім часом найбільш активно відбувається у такому напрямку процес оновлення оперних спектаклів київських оперних театрів. Достатньо проаналізувати репертуар Київського муніци-

пального академічного театру опери і балету для дітей та юнацтва [9] та Національної опери України [10]. На сцені муніципального театру відбуваються прем'єри новаторських вистав «Двоє на гойдалках» на музику Й. С. Баха і Ч. Варгас, «In Pivo Veritas» на ірландську народну музику і музику епохи Ренесансу, «Квартет-а-тет» на музику А. Мааса і дивертисменту «Con tutti instrumenti». До репертуару театру включені і спектаклі «Київ модерн-балету» відомого балетмейстера Радю Поклітары: «Кармен.TV» на музику Ж. Бізе, «Шекспірименти» на музику П. Чайковського, Г. Ф. Генделя і епохи Ренесансу, «Сили долі» Дж. Верді, «Болеро» М. Равеля, «Дош» на музику народів світу і Баха, «Палата № 6» на музику А. Пярта і «Underground» на музику П. Васкса. Відмітимо і масштабні постановки рок-опер «Са іга» Р. Уотерса і «Барселона» Ф. Меркьюрі, виконання «Карміни Бурані» К. Орфа і «Реквієму» Дж. Верді. З 2010 року хор театру є учасником міжнародного проекту постановки всесвітньо мюзиклу «Notre Dame de Paris» Р. Коччіанте і Л. Пламандона (з оригінальним складом виконавців сольних партій). Все частіше культові режисери сучасності звертається до класичних оперних вистав і інтегрують надбаня європейського досвіду виконання у театральне життя України. Так, опера Ш. Гуно «Фауст» у ХХІ столітті у сезоні 2017-2018 рр. звучить у Національній опері в сучасній постановці Маріо Корраді. Цей італійський режисер ще під час навчання у Міланському університеті був членом Театрального Центру Мілану. Після закінчення університету і отримання диплому з філософії, Маріо Корраді переїхав до США, де розпочав дуже активну театральну діяльність із театром Йельського університету. Він виступав як актор і режисер з різноманітним репертуаром, від Шекспіра – до сучасних авторів. З 1977 року він – помічник режисерів Жан-П'єра Поннеля, Кена Рассела. Режисер ставив оперні спектаклі в Нью-Йорку, Мадриді, Токіо, Пармі, Детройті, Валенсії, Афінах та інших містах світу. Його робота на сцені Національної опери України в якості режисера-постановника триває з 2003 року. У інтерпретації М. Корраді поставлені опери: «Турандот» Пуччіні, «Джоконда» Понкієллі. Показовою у руслі його режисерської роботи над оперою «Фауст» Гуно є результат акумуляції потужних сил всіх виразових засобів театрального мистецтва різної жанрово-стильової площини. Сценографія нагадує мюзикл, в якому використані запаморочливі декорації з різними світловими ефектами, а виконавці грають в незвичайних для опери костюмах, в яких змішалися стилі різних епох. Однак, музика належить Шарлю Гуно і виконується опера мовою оригіналу. Органічне поєднання класики і сучасних виконавських технологій дозволило творцям втілити синергетичний ефект, якій спрямував здобутки традиційної оперної форми (виразне вокально-інструментальне інтонування, академічний вокал, симфонічний оркестр) та шоу, мюзиклу, реву із притаманним їм специфічним інтонуванням. Поєднання жанрових форм та інтонацій опери та мюзиклу у постановці М. Корраді на сцені Національної опери допомогло перемістити Фауста в часопросторі, а саме – відправити головних ге-

роїв в сучасність. Таким чином постановник підкреслив позачасовий характер міфу про Фауста. Завдяки такій дивовижній «телепортації», Фауст постає перед глядачем стомленим життям носієм модної професії та генієм комп'ютерної Мережі. Мефістофель, в свою чергу, виступає в образі майстра пластичної хірургії, який омолоджує Фауста, що мріє підкорити серце Маргарити.

Синергетика Мелосу Гуно та Логосу слова трагедії Гете надає поштовх до нового типу інтонавання, та напрям оновлення пластичних рухів актора та співака. Спектаклі музичного театру епохи постмодерну виводять твори елітарного класичного репертуару на новий рівень. Парадоксальним чином вони орієнтовані на масову аудиторію, але рясніють нешаблонними оригінальними художніми знахідками, оцінити які здатні лише «інтелектуально озброєні» слухачі. Осучаснений, новаторський, вдало знайдений сценічний шлях існування класичної опери та театральної спектаклю базується на синергії мовно-музичної інтонації актора-співака. Пластика нового типу сценічного руху неначе «виростає» з музики і стає справжньою сенсацією. Сучасні театральні постановки, синтетична гра і спів актора-вокаліста стають революцією для всієї філософії мистецького видовища. Ці процеси торкаються і нової, високої «змістової якості» популярних шоу. Формалізація емоцій людини, зведення їх сьогодні до піктограмм – системи смалів у мережевому комп'ютерному спілкуванні, призводить до формування певного «словнику емодзі». Слово «Емої/емодзі» походить від японських слів

«картинка» і «знак, символ». Це особлива мова **ідеограм** і **смайлів**, які широко використовують в електронних повідомленнях та на сторінках сайтів. Відповідно, формується і зворотній напрямок – естетизація та особливе ставлення до інтонавання у вокалістів естрадного жанру.

Висновки і пропозиції щодо подальшої розробки теми. Таким чином, сучасна культурна ситуація змінює всі культурні шаблони, оперні канони наближаються для яскравих видовищ, де тип інтонавання змінюється. Все частіше виконавці високого рангу, окрім звучання голосу, інструменту пропонують глядачеві та слухачу своєрідні «вокально-пластичні емодзі».

Базова специфіка інтонавання літературного і музичного текстів у різних стилістичних полях (драматична вистава, камерно-вокально-музика, мюзикл, тощо), може бути викрита за допомогою інтонаційної теорії Бориса Асаф'єва. Знання її особливостей дозволить більш стилістично відповідно відтворити художній образ виконавцю.

Аналіз науково-теоретичних досліджень у галузі гуманітарної методології, досвід режисера-практика, виконавця, актора та педагогічна діяльність в галузі сценічної освіти переконливо доводять, що робота над виконавським процесом – найбільш складна і кропітка частина інтерпретації музичного твору. Особливо цікавим видається процес екстраполяції надбань дослідницького та виконавського досвіду класичних мистецтвознавців, музикантів та акторів на масову музичну та театральну культуру розважальних жанрів.

Список літератури:

1. Асаф'єв Б. В. Музыкальная форма как процесс: [Моногр.] Ред. Е. М. Орлова. – Москва; Ленинград: Музыка, 1971. – 378 с.
2. Гладишева А. О. Сценічна мова. Дикційна та орфоепічна нормативність: Навч. посіб. – Київ, 2007. – 267 с.
3. Ергиев И. Исполнительская синергия как главный системообразующий элемент артистического университета // Методология, теория і практика музичного виконавства / Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського. Випуск 107. – К.: НМАУ, 2001. – С. 28-40.
4. Каган М. С. Эстетика как философская наука: Университетский курс лекций. Санкт-Петербург, ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 544 с.
5. Кисла С. Синергія Мелосу і Логосу у циклі романсів Юрія Шапоріна на тексти Олександра Пушкіна 1934-1937 років // Сиверщина в історії України. Вип. 6. – Глухів, 2013. – С. 481-484.
6. Конен В. Третий пласт. Новые массовые жанры в музыке. XX века. М., 1994. – 156 с.
7. Музыкально-теоретические системы. – М.: Композитор, 2006. – 778 с.
8. Повзун Л. І. Ансамблева творчість піаніста-концертмейстера. – Одеса: Фотосинтетика, 2009. – 106 с.
9. Сайт Київського муніципального академічного театру опери і балету для дітей та юнацтва URL: <https://www.musictheatre.kiev.ua/ru/theatre/history>.
10. Сайт Національної опери України URL: <https://www.opera.com.ua/performance>.
11. Хакен Герман Синергетика – М.: Мир, 1980. – 405 с.
12. Хуан Цзя Интонационная синергия певца и концертмейстера: динамический аспект // Проблемы взаимодействия искусства, педагогики та теорії і практики освіти: зб. наук. ст. Вип. 44. – Харків: Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. – С. 32-42.

Раденко Ю.В., Раденко Б.Н.

Киевский национальный университет культуры и искусств

СИНЕРГИЯ МУЗЫКАЛЬНО-РЕЧЕВОЙ ИНТОНАЦИЯ АКТЁРА И ПЕВЦА КАК ПУТЬ РАСКРЫТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ЗАМЫСЛА ДРАМАТУРГА

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы исполнительства в ракурсе синергии. Элементы языковой, музыкальной интонации, актерской пластики взаимодействуют и усиливают друг друга при исполнении. Это динамизирует процесс восприятия произведения. Взаимодействие категорий Мелоса (ее носителем выступает музыка) и Логоса (ее носителем выступает слово) возникает в процессе интонирования. Синергия становится неотъемлемой составляющей исполнительской культуры постмодерна.

Ключевые слова: интонация, музыка, вербальный текст, постмодерн, популярная культура, опера.

Radenko Ju.V., Radenko B.M.

Kyiv National University of Culture and Arts

SYNERGY IN MUSICAL-SPEECH INTONATION OF THE ACTOR AND SINGER AS A WAY OF REVEALING THE CREATIVE IDEA OF THE PLAYWRIGHT

Summary

Theoretical issues of performance in the perspective of synergy are studied. Elements of language, musical intonation, acting plastic interact and reinforce each other while performing. This dynamises the process of perceiving the artistic creation. Interaction of the categories of Melos (its bearer is music) and the Logos (as a word) arises in the process of intonation. Synergy is integral part of the performing culture of postmodernism.

Keywords: intonation, music, verbal text, postmodern, popular culture, opera.

УДК 791.43-293

ЕСТРАДНИЙ СПІВ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В МУЗИЧНИХ КІНОСТРІЧКАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Скоромний В.П., Гаценко Г.С.

Київський університет культури

Коваленко Є.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

В статті приділено увагу жанру «музична кінострічка», виокремленню її ролі в контексті культури першої половини ХХ століття. Відзначено, що виникнення музичних кінострічок сприяло зростанню інтенсивності музичної індустрії. За рахунок успішності музичної кінострічки, що є синтетичним видом мистецтва, відбувалось формування масової культури, здійснювалось виконання пісень з фільмів на радіо, розповсюджувались платівки та ноти. Музичний кінофільм став формою для екранізації мюзиклів, оперет, а також оригінальних стрічок, де музиці надавалася перевага, порівняно з іншими видами мистецтва. Наголошено, що роль музичних кінострічок полягала у прагненні створити позитивну атмосферу, формувати оптимістичне світосприйняття, задовольняти естетичні потреби глядачів та слухачів. Зазначено, що чималим був вплив музичних кінострічок для розвитку естрадно-джазового вокального мистецтва, адже відбувалось ознайомлення зі стилями, що панували в закордонній музиці, а також стимулювався розвиток співацької майстерності.

Ключові слова: естрада, вокал, музична кінострічка, мистецтво, З. Кракауер.

Постановка проблеми. В ХХ столітті з розвитком науково-технічного прогресу відбувається принципова зміна у конструюванні та виконанні мистецького твору. Замість того щоб «заново» формувати його, залучаючи творчий потенціал виконавців, завдяки звукозапису та кінематографічному мистецтву виникає можливість його технічного відтворення. Однією з нових форм

розповсюдження естрадної манери співу в першій половині ХХ столітті стає такий жанр як музична кінострічка. Він здобуває надзвичайно великої популярності і в західному і у вітчизняному просторі, створюючи альтернативу до концертів та естрадних виступів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд специфіки музичних кінострічок вима-

гає звернення до робіт, в яких обґрунтовується своєрідність кіно як виду мистецтва, впливу його на становлення мистецької практики ХХ століття. В даному ракурсі вирішені роботи провідних мислителів, а саме В. Беньяміна. Увага до кіномистецтва та огляд певних аспектів, пов'язаних з музичними кінострічками представлено в роботі мистецтвознавця З. Кракауера. Ґрунтовна робота, пов'язана з окресленням музики до художньо-ігрових фільмів, які створювалися на кіностудіях України, пророблена вітчизняним дослідником О. Литвиною.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Кінематограф неодноразово ставав об'єктом наукового дослідження з боку культурології, філософії та мистецтвознавства. Проте більшість розробок стосувались чорно-білого та «німого» кіно, в той час звукове кіно, а тим більше музичні кінострічки не здобули належного наукового обґрунтування. Питання розвитку музичної кінострічки, як синтетичного жанру, в якому панував естрадний спів не розглядалось у вітчизняному музикознавстві.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз жанру «музична кінострічка» як такого, що був формою просування естрадної манери співу в першій половині ХХ століття та його значення для розвитку тогочасної культури.

Виклад основного матеріалу. Кінематограф є відносно молодим видом мистецтва, який через свою синтетичну природу та значну роль технічного компоненту при його створенні досить довго виборював право на позиціонування у якості продукту творчої діяльності. Чимало мислителів наголошували на тому, що від початку виникнення фотографії та кінематографу відбулись кардинальні зміни з усіма видами мистецтва. Ці два види мистецтва, які на своєму генетичному рівні за рахунок технічного обладнання здатні швидше та точніше відтворити об'єктивну реальність, аніж художник чи театральний режисер в картині чи п'єсі, призвели до того, що від початку їх становлення в художньому просторі ХХ століття починає відпадати необхідність слідувати міметичному принципу в художніх творах. В. Беньямін наголошує на тому, що відбувається зміна у ставленні до мистецтва. «Технічна відтворюваність твору мистецтва змінює ставлення мас до мистецтва. З найбільш консервативного, наприклад по відношенню до Пікассо, воно перетворюється в найпрогресивніше, наприклад по відношенню до Чапліна» [1, с. 49].

Хоча фотографія може сприйматися як першооснова кінематографа, проте досить швидко кіно відходить від суто технічного та документального принципу у створенні мистецьких артефактів. На зміну йому приходять монтаж, як дієвий принцип зміни «реальності» та корекції її з позиції режисера. Досить цікавим є те, що більшість жанрів формуються ще за часів чорно-білого та німого кінематографу. Саме це зумовлювало мислителів казати про те, що основні закони кіно можна вивчити розглянувши перші стрічки. Проте вони не враховували те, що після додавання звукової доріжки відкрився великий напрямок кінострічок, які здобули чільне місце в культурі ХХ – ХХІ століття. Навіть за часів ні-

рстовувався музичний супровід, який повинен був сприяти більш влучному розкриттю режисерського задуму та налаштовувати на потрібний настрій. З. Кракауер зазначав: «Дублюючі шуми можуть виконувати майже таку ж функцію, яку виконує хороший музичний супровід, – стимулювати нас до більш глибокого спілкування з зоровими образами фільму» [2, с. 180]. Зазвичай, це було саме інструментальне фортепіанне обрамлення, яке не мало стабільного та задокументованого оформлення. Кожного разу тапер обирав ті твори, які найкраще відповідали його виконавським можливостям та естетичному смаку. «Мабуть, і кінематографісти і глядачі відразу усвідомили, що звуки музики підсилюють враження від німих кінокадрів. Спочатку музика була швидше компонентом демонстрації фільму, ніж самого фільму. Її найголовніше призначення полягало в психологічній підготовці глядача до сприйняття потоку зорових образів» [2, с. 185].

Від початку ж появи звукового кіно включаться набагато більш широке коло можливостей для втілення різних сюжетів та жанрів, які до цього часу не були представлені в кінематографі. «А звук – живе слово, музика і навіть реальні шуми життя – може служити не стільки для об'єктивного розкриття, скільки для інтерпретації, розуміння, трактування реальності» [4, с. 9]. Саме з приходом звуку посилюється його роль у створенні відповідної психологічної налаштованості в стрічці, а вже наступним етапом стає не просто використання звуку, а його вихід на перший план, якщо казати про музичні стрічки.

Музичний кінофільм є жанром кінематографічного мистецтва, в якому провідну роль виконує музика, насамперед в смислово та композиційному аспектах. Причому на відміну від інших стрічок, де музика може складати важливу частину у створенні художнього образу, в музичному кінофільмі музика визначатиме жанрову та стилістичну природу. Досить часто в музичних кінострічках актори не лише приймають участь у діалогах, але й співають пісні. За рахунок того, що значна роль відводиться саме вокальному компоненту, до участі у подібних фільмах часто залучаються професійні співаки або актори, які володіють співацькою майстерністю. Широкі можливості кінематографу досить швидко сприяли формуванню цілої культури, пов'язаної з музичними компонентами кінострічок. Мається на увазі просування пісень з фільмів на радіо, видання платівок, нотних текстів, створення концертів, які склалися з музики до кінострічок. «Кіноекран, як, до речі, й радіоэфір, маючи унікальні можливості спілкування з найширшою аудиторією, створив передумови для розповсюдження багатьох пісень. Улюблені мелодії екрана звучали в «концертах за заявками радіослухачів», видавалися у численних збірках та окремих тиражах, їх навіть розучували по радіо. Для композиторів кінематограф став одним з найкоротших шляхів до громадського визнання. Вирішальне значення для пропаганди пісень в ефірі мали поетичні тексти, точніше, «ідейний зміст» слова, однозначність тлумачення загальнолюдських цінностей» [3, с. 15].

Варто відмітити, що ставлення кінокритиків до музичних стрічок зазвичай було не надто схваль-

ним. Адже відмічаючи широкі можливості щодо застосування музики в фільмі, вони вказували на те, що їх створення було пов'язане з рядом складнощів. Серед них можна виділити те, що музичні кінострічки рідко пов'язані з надто складними та драматичними сюжетами та те, що часом вони могли ставати скоріше концертом з номерів, а не цілісним та неподільним твором. Подібну думку висловлював З. Кракаеур: «Музичний фільм, що нагадує водевіль, являє собою настільки ж неймовірне поєднання пісенок в оперетковому стилі, барвистих балетних постановок в манері мюзикхолу, коротких комічних діалогів, інтермедій і всіляких сольних номерів. Такий фільм одночасно і претендує на єдність і ризикує розпастися на окремі шматки. Ніхто не стане серйозно говорити про змістовність музичного фільму. Однак він може бути чудовою розвагою і справжнім кінематографом» [2, с. 202]. Варто зазначити, що подібне твердження хоча й має певну доречність, проте в повній мірі може бути віднесено до стрічок будь-якого жанрового спрямування. Адже в історії кінематографу чимало прикладів як надзвичайно успішних та популярних музичних стрічок, так і набагато більшою є кількість фільмів іншого жанру, які не отримали глядацької любові та були негативно сприйняті.

Зазначимо, що цінність музичних кінострічок полягала в тому, що вони надзвичайно вдало сприяли екранізації популярних та відомих мюзиклів, які таким чином ставали надбанням набагато більшої кількості глядачів, аніж за рахунок постановки в театральному просторі. Дійсно, поява мюзиклу як музичного жанру нерозривно пов'язана з театральним мистецтвом. З. Кракаеур зазначає, що за рахунок його одночасного формування з кінематографом, це сприяло його досить швидкій адаптації до кіноекрану. «Мюзикл сформувався на початку ери звукового кінематографа, коли йому вдалося порвати узи, які спочатку сковували його з театром. В Європі провісниками нового жанру були фільм «Троє з заправної станції» режисера Тіля (1930) і перші звукові фільми Рене Клера, що чарівно поєднували кінокомедію з музикою. Голлівудські продюсери вхопилися за музичний фільм, побачивши в ньому засіб боротьби з настроями, викликаними економічною кризою, і цінною підмогою в підтримці оптимізму нового курсу Рузвельта» [2, с. 202]. Варто підкреслити цю здатність кінематографа, а саме – можливість впливати на масову свідомість, представляючи ідеальні картини буття, даруючи мрії та здійснюючи функцію відволікання від реальності. Ці аспекти зумовили той факт, що серед кінематографічних жанрів достатньо велика увага починає приділятися саме комедіям, а згодом і музичним стрічкам лірико-комічного характеру. Якщо згадати такі витвори американського кінематографа, як «Серенада Сонячної долини» (1941), а також «Сестра його дворянського» (1943), що стали надзвичайно популярними не лише в США, але й також потрапили на екрани в СРСР, можна відзначити їх безумовний вплив на поширення естрадної та джазової музики. Саме музичні стрічки могли стати своєрідним транслятором популярних музичних напрямків. Так за радянських часів, коли утворюється своєрідна інформаційно-ідеологічна завеса, що сприяє відгородженню СРСР від мистецько-культурних

здобутків західного світу – джазу, естради – в кінострічках за участю Леоніда Утьосова, Любові Орлової відбувається їх відкриття для пересічних громадян. Популярність в СРСР «Серенади Сонячної долини» не лише сприяла відкриттю музичних напрямків, які були популярні за кордоном, громадянам СРСР, але й зумовило тому, що вона надзвичайно виконувалась вітчизняними колективами. Так оркестр під керівництвом Олега Лундстрема включив у свій репертуар композиції з кінострічки.

Починаючи з 30-х років чимало музичних кінострічок виникають і у радянському просторі. Так фільми «Веселі хлоп'ята» (1934), «Цирк» (1936), «Волга, Волга» (1938), «Весна» (1947) хоча в певному сенсі копіювали моделі, що існували в західному кінематографі, проте їх значення важко переоцінити. Адже ці стрічки, створені режисером Г. Александровим, сприяли створенню цікавого міксу оперети, мюзиклу. В них був присутній і ідеологічний компонент, проте доступність музичних рішень, яскравість персонажів та гарний музичний матеріал зробили їх справжніми народними кінострічками, інтерес до яких не вщухає і до сьогодні.

Важливу роль у просуванні подібних музичних кінострічок мала високопрофесійна діяльність композиторів, які змогли створити музичний матеріал, що легко запам'ятовувався, вражав гарними аранжуваннями та поєднував елементи масової пісні та естрадної музики. Тут варто згадати діяльність І. Дунаєвського, чиї твори мали розвинену гармонічну та мелодичну мову і при цьому вимагали досить високої майстерності від вокаліста. Хоча, на перший погляд, його музика здавалася досить легкою, проте сприяла розвитку вокальної вправності, в тому числі і естрадних співаків.

Якщо казати про український кінематограф, то його розвиток відбувався під значним тиском з боку політики партії. Крім цього ряд кризових явищ, які відбувались в радянському суспільстві, сприяли тому, що більш доречними вважались кінострічки, які повинні були виховувати ідеологічно та «вірно» орієнтованих громадян. Відповідно лівова доля музичних кінострічок була пов'язана з жанром масової пісні, а не естрадно-джазової. Серед фільмів, які були спрямовані на більш легке та розважальне начало, можна було виділити музичні кінокомедії. Одним з українських композиторів, які досить багато музики написали для кінострічок можна згадати О. Сандлера. «О. Сандлер дебютував у кіно ще в евакуації музикою до фільмів «Антоша Рибкін» (вірші пісень Б. Туровського, 1942 р.) та «Близнюки» (вірші пісень Б. Ласкіна, 1945 р.) режисера К. Юдіна. Пізніше на екрани вийшла також стрічка «Центр нападу» (вірші пісень Є. Долматовського, 1946 р.) режисерів С. Дерев'янського й І. Земгана. О.Сандлер – один із найвідоміших українських композиторів у галузі музичної комедії та пісенної естради 1940-1960-х років» [3, с. 18]. Варто згадати, що для українського кіно загалом була притаманна надзвичайна «музичність», причиною якої було часте залучення до написання музики до стрічок професійних композиторів. Хоча естрадно-джазова музика не надто яскраво була представлена у вітчизняному кінематографі першої половини ХХ століття, натомість варто від-

мітити участь таких композиторів, як П. Козицький, Ю. Мейтус, Д. Клебанов, що були авторами масових пісень.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Кінематограф є синтетичним видом мистецтва, що включає здобутки інших напрямків мистецької творчості, які входять до його складу. Провідним жанром кінематографічного мистецтва першої половини ХХ століття є музична кінострічка. Її роль у житті суспільства пов'язана насамперед з прагненням створити позитивну атмосферу, формуванням оптимістичного світосприйняття. Значення музичних кінострічок для

розвитку естрадно-джазового вокального мистецтва була чималою. Ці фільми здійснювали в певному сенсі просвітницьку діяльність, коли мова йшла про ознайомлення зі стилями, що панували в закордонній музиці радянської аудиторії. Також велика популярність музики, яка ставала відомою завдяки кінострічкам, сприяла формуванню масової культури та індустрії шоу-бізнесу, що проявлялась у просуванні пісень на радіо, випуску платівок, нот, а також її використанні в концертній діяльності. Всі ці аспекти сприяли розвитку естрадного співу та його просуванню в культурі першої половини ХХ століття.

Список літератури:

1. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости / Вальтер Беньямин. – М.: Медиум, 1996. – 240 с.
2. Кракауэр З. Природа фильма. Реабилитация физической реальности / Зигфрид Кракауэр. – М.: Искусство, 1974 – 235 с.
3. Литвинова О. Музыка в кинематографі України. Каталог. Частина I. Автори музики художньо-ігрових фільмів, які створювалися на кіностудіях України / Ольга Литвинова. – К., 2009. – 454 с.
4. Юренев Р. Зигфрид Кракауэр – теоретик киноискусства / Р. Юренев // Зигфрид Кракауэр. Природа фильма. Реабилитация физической реальности. – М.: Искусство, 1974. – С. 3-16.

Скоромный В.П., Гаценко Г.С.

Киевский университет культуры

Коваленко Е.В.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ЭСТРАДНОЕ ПЕНИЕ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В МУЗЫКАЛЬНЫХ КИНОФИЛЬМАХ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА

Аннотация

В статье уделено внимание жанру «музыкальный кинофильм», выделению его роли в контексте культуры первой половины ХХ века. Определено, что возникновение музыкальных кинолент способствовало развитию интенсивности музыкальной индустрии. За счет успешности музыкального кинофильма, являющегося синтетическим видом искусства, происходило формирование массовой культуры, осуществлялось исполнение песен из фильмов на радио, распространялись пластинки и ноты. Музыкальный фильм стал формой для экранизации мюзиклов, оперетт, а также оригинальных лент, где музыке предоставлялось преимущество по сравнению с другими видами искусства. Отмечено, что роль музыкальных кинолент заключалась в стремлении создать позитивную атмосферу, формировать оптимистическое мировосприятие, удовлетворять эстетические потребности зрителей и слушателей. Отмечено, что большим было влияние музыкальных кинолент для развития эстрадно-джазового вокального искусства, ведь происходило ознакомление со стилями, царившими в зарубежной музыке, а также стимулировалось развитие певческого мастерства.

Ключевые слова: эстрада, вокал, музыкальный кинофильм, искусство, З. Кракауэр.

Skoromnyi V.P., Hatsenko H.S.

Kiev University of Culture

Kovalenko Ye.V.

Kiev National University of Culture and Arts

POP SINGING AND ITS APPLICATION IN THE MUSICAL FILM THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Summary

The article focuses on the genre of «musical film», distinguishing its role in the context of culture of first half of the XX century. It was emphasized that the emergence of musical films contributed to the growth of the intensity of the music industry. Due to the success of the musical film, which is a synthetic type of art, the formation of mass culture took place, performances of songs from films on the radio were carried out, plates and notes were distributed. The musical film became a form for the adaptation of musicals, operettas, as well as original tapes, where music was given preference over other types of art. It was emphasized that the role of musical films was in the desire to create a positive atmosphere, to form optimistic perception of the world, to satisfy the aesthetic needs of spectators and listeners. It was noted that the impact of musical films on the development of pop and jazz vocal art was significant, as the introduction of styles prevailing in foreign music and the development of singing skills were encouraged.

Keywords: pop, vocal, musical film, art, S. Kracauer.

УДК 784.6

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЕСТРАДИ: ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Хлопотова А.А., Юрчук В.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

Войченко О.М.

Київський університет культури

В статті розкрито основні етапи та передумови формування музичного мистецтва естради. Навіть за часів давнього світу можна поділити музику на ту, що апелює до раціонального та емоційного начал. Зазначено, що безпосередні витоки естрадної музики пов'язані з розвитком мистецтва, орієнтованого на емоційно-афективну сторону. У добі середньовіччя з появою світського музикування і творчістю трубадурів, труверів та мінезингерів закладаються певні ознаки вокальної творчості, які будуть згодом притаманні й естраді сьогодення. Наголошено, що соціокультурні чинники сприяли виникненню різних аспектів мистецької практики – певних жанрів, закладів культури, тематики. Головною ознакою музичного мистецтва естради є орієнтація на широкі слухацькі смаки, інтерес до сфери почуттів, лірики, можливість викликати реакцію у аудиторії, балансує на межі «низького» та «високого».

Ключові слова: музичне мистецтво, естрада, пісня, розважальне начало.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво естради є важливою частиною сучасної культури. Різноманітність стильових напрямків, інтерес публіки, значна економічна доцільність цього напрямку зумовлюють її актуальність для сьогодення. Одним з важливих підходів до розуміння явища є висвітлення тих чинників, які спричинили його появу та аналіз основних сутнісних рис. Відповідно виокремлення причин та специфіки формування музичного мистецтва естради є завданням, вирішення якого має велике теоретико-практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розробкою специфіки музичного мистецтва античності розглядаються в праці С. Калмикової та А. Тормахової. Формування жанру естрадної вокальної музики розкривається в праці Л. Азарової. Проблеми становлення масових жанрів в музиці ХХ століття аналізуються в роботі В. Конен. Окремі аспекти, пов'язані з витоками естрадного мистецтва, можна віднайти в розробках Т. Ліванової. Методологічне значення у питанні розкриття історичних передумов формування естрадної вокальної музики Франції має праця А. Попової, Г. Гаценко. Естрадний театр та інші заклади, пов'язані з естрадним мистецтвом є предметом дослідження О. Уварової.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Існує ряд досліджень, присвячених аналізу естрадного мистецтва. Проте більшість з них пов'язано з методологічними аспектами, в той час як історичний ракурс залишається недостатньо дослідженим.

Формулювання мети дослідження. Мета дослідження полягає у висвітленні основних чинників формування музичного мистецтва естради та окреслення етапів його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Музичне мистецтво є багатовекторним. Його розвиток практично ніколи не відбувався лінійно, а зазвичай супроводжувався одночасним формуванням різних явищ, частина з яких здобула більше наукового обґрунтування, а решта – набагато меншого чи взагалі не була досліджена. Подібна ситуація пов'язана з рядом чинників соціокультурного характеру. Так розвиток професійного мистецтва, що був тісно пов'язаний з системами нотації, в силу наявнос-

ті фіксованого тексту привертав увагу науковців. Проте народна культура, представлена танцями та піснями різної тематичної спрямованості (мається на увазі не стільки фольклор, скільки міська музика, призначена для побутового виконання) досить довго не викликала інтересу науковців. В першу чергу за рахунок того, що зрідка підлягала нотації, а частіше відтворювалась на пам'ять. В. Конен відмічає, що те, що ми зараз відносимо до естрадної музики має надзвичайно давнє коріння та не обмежується виключно ХХ століттям. «Регтайм, блюз, джаз, рок та інші масові жанри наших днів йдуть у своїй художній суті до іншої культури, що має самостійні і дуже давні витоки. Від другої половини минулого століття вона досягла величезного значення, а на порозі ХХ століття стала уособлювати масову музичну свідомість нашого часу» [3, с. 16].

Виникає питання стосовно того, як можна охарактеризувати естрадну музику? Якщо цілий спектр різноманітних явищ може бути віднесеним до цього напрямку, то мають бути певні критерії, які її відрізняють від інших. Вітчизняний дослідник Л. Азарова відмічала, що провідною ознакою може бути функціональне призначення даної музики. Насамперед, її спрямованість за розважальне начало. «Вокальна й інструментальна музика на естраді нерозривні. Отже, ми доходимо висновку, що естрадна вокальна музика – це музика, призначена для співу, нескладна за змістом, проста за формою, доступна для сприйняття широкою слухацькою аудиторією й призначена в основному для культурно-розважальних цілей. Крім того, джерелом естрадної вокальної музики є масова пісня, старовинний романс (циганський романс), сучасна лірична й народна пісня, пісня в танцювальних ритмах з розвиненим інструментальним супроводом» [1]. Хоча подібний чинник начебто спрощує зміст естрадного мистецтва та дещо знижує його статус, зауважимо певну доцільність подібного підходу. Звісно, між джазовим мистецтвом та поп-музикою буде набагато більше відмінних рис, і перше буде характеризуватися більшою складністю, особливо в напрямках бі-боп, авангардний джаз і т. п. Проте обидва музичні напрямки спрямовані на слухацьку аудиторію, на контакт з нею.

Можна казати, що витоки естрадної музики були пов'язані зі світським мистецтвом. За часів давніх цивілізацій музика відігравала провідну роль у житті суспільства. Існували форми, пов'язані з супроводом ритуалів – храмова музика, яка частіше була вокальною. Одночасно могла розвиватись світська музика, призначена для супроводу бенкетів чи певних церемоній у палацах. Відомостями про розвиток музичного мистецтва були опосередковані дані, отримані з літературних джерел, зображень на стінах палаців, саркофагів, гробниць, предметів побуту. Окремої згадки заслуговують дані, представлені в філософських трактатах грецьких авторів, які пропонують використовувати різну музику для виховання чеснот, для насолоди слуху, задля морального очищення. «Античні мислителі розглядали музику як найважливіший засіб впливу на моральний світ людини, як засіб виправлення і виховання характерів, створення певної психологічної налаштованості етосу особистості. Відповідно до цього антична музична естетика розробила досить чітку класифікацію етичних властивостей музичних ладів, ритмів, мелодій, інструментів, виділяючи ті з них, які представлялися більш придатними для виховання мужньої, героїчної особистості» [2, с. 42].

За доби стародавнього світу існувала грецька музика декількох типів – діонісійська та аполонічна. Якщо для аполонічної було притаманне превалювання розумового начала, більша строгість та певна «академічність», то діонісійська, що була екстатичного характеру, пристрасною та такою, що апелює до емоційного начала, могла вважатись витоками естрадного мистецтва. Дуалістичність грецького мистецтва відмічав німецький мислитель Ф. Ніцше: «Свій твір Ніцше починає з ідеї про єдність і постійну боротьбу в давньогрецькій культурі двох начал – аполонівського і діонісійського. Ці ж два начала, дві сили, як вважає він, живуть і змагаються у людині-творці, митці» [6, с. 89]. Діонісійське начало пов'язане зі сп'янінням, в ньому все суб'єктивне зникає, це пробудження природних сил, тобто те, що зазвичай притаманне для естрадної масової музики. Відповідно музику «діонісійську», яка мала характер, пов'язаний з афективним началом у людині, що виконувалась у певних ладах з відповідною ритміко-мелодичною забарвленістю можна віднести до витоків естрадної музики.

Наступний етап розвитку музики, яка може бути пов'язана з передумовами формування естрадного мистецтва, наявний у світському мистецтві доби середньовіччя. Попри те, що середньовічна культура сприймалась як час, в який найбільшого розвитку здобуває релігійне мистецтво, для якого притаманний символічний характер, глибокий духовний зміст та уникнення акценту на естетичній стороні творів, наявними є позитивні зрушення і в іншій музиці. Саме за цієї культурно-історичної доби відмічається бурхливий розвиток народної культури – карнавальної, сміхової, пов'язаної з розважальним мистецтвом. «Тим часом тільки широкий історичний погляд дає можливість зрозуміти місце і значення нових масових жанрів в музиці ХХ століття. Їх виникненню передували багатовіковий ланцюг естетичних явищ, що беруть початок в європейському середньовіччі» [3, с. 9].

Виникає такий пласт світсько-придворної музичної культури, як творчість трубадурів та труверів, а дещо пізніше й мінезингерів. Характер їх музикування, що пов'язаний зі світськими жанрами, а також тематика, яка змальовує радощі земного життя, часто пов'язана з любовною лінією, ідеєю служіння прекрасній дамі і безпосередньо виступає тим музичним шаром, що стає основою сучасного естрадного мистецтва. Т. Ліванова виділяє ряд жанрів, в яких працюють трубадури – це різноманітні пісні, альба, пастурель, пісні-діалоги, більшість з яких втілюють любовну тематику. «В музично-поетичному мистецтві трубадурів виділилося кілька характерних жанрових різновидів вірші-пісні: альба (пісня-світанку), пастурель, близькі їй весняні *reverdies*, сирвента, *chanson de toile* (Вільний переклад – «пісня прядки»), пісні хрестоносців, пісні-діалоги (*tenson* і *jeu-parti*), плачі, танцювальні пісні. Це перерахування не є суворою класифікацією. Любовна лірика втілюється і до альбому, і в пастурелі, і в «піснях прядки», і в танцювальних піснях» [4, с. 63]. Зазначимо, що в надрах історії зберігаються імена цих виконавців. Серед перших трубадурів можна згадати Гійома VII, графа Пуатьє, герцога Аквітанського та гасконця-бідняка Маркабрюна. Крім них у праці Ліванової наводяться такі трубадури, як Джуафре Рюдель, граф Ангулемський, Бернарт де Вентадорн, Бертран де Борн, Рамбаут де Вакейрас, Пейре Відаль, Фольке Марсельський, Гіраут де Борнейль, Госельм Феді та Гіраут Рік'єр. Якщо ж звернутись до труверів, то можна навести ряд імен, хоча значна увага має бути приділена поетаті Адама де ла Аля, чий творчість не лише були широко відомі серед його сучасників, але й у значній кількості дійшли до наших днів.

Сучасні дослідники А. Попова та Г. Гаценко, окреслюючи специфіку формування французької естрадної музики, влучно відмічають, що творчість французьких шансоньє зчинила неабиякий вплив на розвиток естрадного мистецтва, здійснюючи прорив у мистецькій практиці, причому можна виділити декілька своєрідних «проривів», які супроводжували цей процес. «В музичній культурі Франції на межі XVIII – XIX століть революційний підйом народу викликав розвиток мистецтва шансоньє, які відгукувалися в своїх піснях на злободенні події. Їх другий «ренесанс» відбувається в культурі ХХ ст., який привніс розгалужену та багатоманітну естрадну музику» [5, с. 30].

Загалом, розмірковуючи про витоки сучасної естрадної музики, не можна не згадати XIX століття. Адже саме доба романтизму постає тим періодом, коли відбувається остаточна кристалізація підґрунтя, на якому розквітає естрадна музика у ХХ столітті: «Безпосереднє підґрунтя до розвитку музики більш «легкої» та розважальної закладається в добу романтизму, в якій великий вплив на формування професійної музичної творчості відігравала культура міста. Саме в цей час театри легкого жанру, розважальна концертна естрада, сентиментальні міщанські романси заповнили собою художнє життя Європи» [5, с. 30].

Які ж чинники зумовлюють зміни у музичному мистецтві? Насамперед, це формування такого жанру, як масова пісня. За часів Французької буржуазної революції в умовах консолідації на-

родних мас на перший план виходить пісенний жанр, який починає відповідати запитам широкого загалу. Саме пісня сприяє духовному згуртуванню мас та виступає в якості рушія ідеологічного гатунку. Натомість, за часів романтизму, коли виникає інтерес до фольклору, здійснюється звернення до простих жанрів, достатньо легких для сприйняття, відбувається надзвичайне поширення програмної музики, що поступово сприяють зміненню культурного обличчя доби. Саме в цей період виникає чимало виконавців, чия концертна та гастрольна діяльність формують передумови для зародження естрадного напрямку. Проте в жодному випадку цей період не може зрівнятися з тим впливом, яке чинить естрадна музика на розвиток суспільної свідомості в умовах сьогодення. Причому досить важливе місце у її просуванні будуть відігравати не лише її музичні компоненти, а й, так би мовити, чинники більш вторинного гатунку – як засоби масової інформації, сфера шоу-бізнесу та т. п.

Якщо казати про естрадну музику ХХ століття, то відзначимо надзвичайну різноманітність тих напрямків, які можна до неї віднести та її вплив на повсякдення. «Не можна не помітити, як збагатився її «жанровий фонд» порівняно з відносно недавнім минулим. Так, ніколи раніше міська музика демократичного спрямування, що розвивалася поза основного шляху музичного професіоналізму і ніби «закрита» ним, не визначала в такій мірі художній вигляд сучасності. Ніколи раніше в музичному житті Заходу легкий жанр не займав настільки «почесного» місця, як в наші дні» [3, с. 9].

О. Уварова відмічає, що розвиток естрадного мистецтва зумовлений таким чинником як збільшення міст та його населення. «Не випадково і у нас і на Заході стрімкий розвиток естрадного мистецтва пов'язаний з ростом міст. Населення Петербурга до початку століття перевищило за півтора мільйона, трохи відставала Москва. З розвитком залізниць зростало число приїжджиків – гостей, котрі жадали долучитися до столичних розваг» [7, с. 7]. Так за рахунок цих соціокультурних чинників відбуваються зміни і у облаштуванні сфери музикування. Виникає

ряд закладів, розрахованих на виступи виконавців, що працюють в достатньо різних жанрах – це можуть бути кафе-концерти, кабаре, кафе-шантани, ресторани з естрадними програмами, садово-паркова естрада, театри мініатюр.

Варто зазначити, що попри досить негативне ставлення з боку деяких дослідників до естрадного мистецтва, не можна не відмітити, що в ньому наявна здатність швидко долати відстань між глядачем та мистецьким твором і попри те, що в них досить часто наявні елементи дещо побутового рівня, вони можуть легко поєднуватися з більш високим художнім твором. Причому надзвичайно багато залежить від особистості виконавця, який здатний надати новий зміст твору та максимально наблизити його до публіки. «Більш того, в естрадному мистецтві, ймовірно, як ні в якому іншому, дистанція від «низького» до «високого» невелика та важко охоплюється. Поширені, улюблені широкою публікою стереотипи, «блоки» несподівано збагачуються, наповнюються новим змістом, набувають високу духовність завдяки особистості виконавця. Сильна індивідуальність переробляє матеріал, підпорядковує його своїй власній темі, одухотворяє і облагороджує власною радістю і болем. Так одна і та ж пісня, один і той же монолог в різному виконанні можуть набувати діаметрально протилежних якостей – в одному випадку дарувати відкриттями, в іншому – знижуватися до стереотипності, банальності» [7, с. 302].

Висновки з даного дослідження та подальші перспективи. Музичне мистецтво естради є значною частиною культури сьогодення. Процес його формування нерозривно пов'язаний з розвитком світського музикування. Соціокультурні чинники сприяли виникненню різних аспектів мистецької практики, вони зумовлювали появу певних жанрів, закладів культури, певної тематики. Головною ознакою музичного мистецтва естради є орієнтація на широкі слухацькі смаки, відповідність запитам суспільства, інтерес в тематиці до сфери почуттів, лірики, можливість викликати відповідну реакцію у аудиторії, балансування на межі «низького» та «високого».

Список літератури:

1. Азарова Л. Г. Формування жанру естрадної вокальної музики // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18004-formuvannya-zhanru-estradnoi-vokalnoi-muziki.html>.
2. Калмыкова С. Музыкальная эстетика в античной философии и раннем христианстве / С. Калмыкова // Универсум платоновской мысли: Неоплатонизм и христианство. Апологии Сократа. – СПб., 2001, – С. 42-50.
3. Конен В. Третий пласт. Новые массовые жанры в музыке XX века / В. Конен. – М.: Музыка, 1994. – 160 с.
4. Ливанова Т. История западноевропейской музыки до 1789 года: Учебник в 2 т. XVIII век / Т. Ливанова. – М., 1983. – Т. 1. – 696 с.
5. Попова А. Б. Историчні передумови формування естрадної вокальної музики Франції / Попова А. Б., Гаценко Г. С. // Сучасне вокальне мистецтво в Україні: кол. монографія / [ред.-упоряд. В. В. Сінельникова, А. Б. Попова]. – Київ: Ліра-К, 2017. – С. 22-30.
6. Тормахова А.М. Філософія музики в контексті європейської музичної культури 19-20 ст.: Дис. ... канд. філософських наук. Спец. 09.00.08 – естетика / Тормахова А.М.; КНУТШ. – Київ, 2009. – 201 с.
7. Уварова Е. Д. Эстрадный театр: Миниатюры, обозрения, мюзик-холлы (1917-1945) / Е.Д. Уварова. – М.: Искусство, 1983. – 320 с.

Хлопотова А.А., Юрчук В.В.

Киевский национальный университет культуры и искусств

Войченко О.Н.

Киевский университет культуры

МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ЭСТРАДЫ: К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье раскрыты основные этапы и предпосылки формирования музыкального искусства эстрады. Даже во времена древнего мира можно разделить музыку на ту, что апеллирует к рациональному и эмоциональному началу. Отмечено, что непосредственные истоки эстрадной музыки связаны с развитием искусства, ориентированного на эмоционально-аффективную сторону. В эпоху средневековья с появлением светского музицирования и творчеством трубадуров, труверов и миннезингеров закладываются определенные признаки вокального творчества, которые будут впоследствии присущи и эстраде настоящего. Отмечено, что социокультурные факторы способствовали возникновению различных аспектов художественной практики – определенных жанров, учреждений культуры, тематики. Главным признаком музыкального искусства эстрады является ориентация на широкие слушательские вкусы, интерес к сфере чувств, лирики, возможность вызвать реакцию у аудитории, балансируя на грани «низкого» и «высокого».

Ключевые слова: музыкальное искусство, эстрада, песня, развлекательное начало.

Khlopotova A.A., Yurchuk V.V.

Kiev National University of Culture and Arts

Voichenko O.M.

Kiev University of Culture

MUSICAL VARIETY ART: TO THE PROBLEM OF FORMATION

Summary

The article reveals the main stages and preconditions for the formation of musical art of pop. Even in ancient times, music can be divided into one that appeals to rational and emotional beginnings. It is noted that the direct origins of pop music are related to the development of art oriented on the emotional and affective side. In the Middle Ages, with the advent of secular music and the creativity of troubadours, trumpeters and minnesingers, certain signs of vocal creativity are laid down, which will later be inherent in the stage of the present. It was emphasized that socio-cultural factors contributed to the emergence of various aspects of artistic practice – certain genres, cultural institutions, subjects. The main feature of the musical art of the stage is the orientation towards broad listening tastes, interest in the sphere of feelings, lyrics, the ability to trigger a reaction of the audience, balancing on the verge of «low» and «high».

Keywords: musical art, pop, song, entertaining beginning.

УДК 793.3

ХОРЕОГРАФІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «МИСТЕЦТВО БАЛЕТМЕЙСТЕРА»

Хоцяновська Л.Ф.

Київський національний університет культури і мистецтв

У статті охарактеризовано аспекти вивчення хореографії в контексті дисципліни «Мистецтво балетмейстера». Визначено дефініції мистецтво, творчість, ремесло, жанр хореографії, вид хореографії. Розкрито просторово-часову природу хореографії та її місце серед інших видів мистецтва. З'ясована жанрова структура хореографічного мистецтва та система видового розподілу.

Ключові слова: хореографія, мистецтво балетмейстера, жанр хореографії, вид хореографії.

Постановка проблеми. Діяльність балетмейстера сучасної класичної хореографії вимагає від нього оволодіння низкою професійних якостей. Виховання цих якостей – одне з головних завдань підготовки балетмейстерів.

Головна увага викладача має бути звернена на розвиток у студентів здібності мислити хореографічними образами. При цьому необхідно, щоб образне хореографічне мислення, набуваючи все більшої глибини й актуальності змісту, ставало для молодого балетмейстера природною формою мислення. В прямому зв'язку з головним завданням – завдання виховання «гострого» професійного погляду як необхідної умови для дійсно творчого проникнення хореографа в навколишнє життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчаючи літературу, що присвячена питанням викладання мистецтва балетмейстера насамперед слід звернутись до навчальних посібників «Сочинение танца» Р. Захарова та «Искусство балетмейстера» І. Смірнова, що вийшли друком у вісімдесятих роках минулого століття, але і по сьогодні залишаються головним керівництвом у мистецтві виховання балетмейстера. У них досліджується основоположні і актуальні проблеми професійного хореографічного мистецтва. Продовжують ряд сучасні видання – монографії І. Г. Єсаулова [2] та Р. С. Заріпова [3], А. Самохвалової, де висвітлюються деякі питання історії та основоположні питання теорії балетмейстерського мистецтва.

Упродовж останніх років з проблематики підготовки професіоналів хореографічного мистецтва були опубліковані зокрема наукові праці таких вітчизняних дослідників – О. Бикової відносно індивідуальних творчих здібностей майбутніх учителів хореографії в процесі позааудиторної виховної роботи вищих навчальних закладів [6], А. Рехвіашвілі [5] та О. Білаш [1], [5] стосовно важливих компонентів створення балетної вистав, сюжетних і безсюжетних хореографічних композицій.

Як бачимо, перелічені ґрунтовні праці стосувалися насамперед основоположних і актуальних проблем професійного хореографічного мистецтва і балетної педагогіки. Спеціалізованого дослідження хореографії як об'єкту вивчення на уроках з дисципліни мистецтво балетмейстера здійснено не було, що звісно актуалізує науковий пошук і систематизацію сучасних відомостей про мистецтво хореографії.

Метою даної статті є узагальнення й систематизація відомостей про хореографічне мистецтво у контексті його вивчення на уроках з дисципліни «мистецтво балетмейстера». Мета зумовлює наступні завдання:

- обґрунтувати дефініції мистецтво, творчість і ремесло;
- з'ясувати місце хореографії серед інших видів мистецтва;
- розкрити просторово-часову природу хореографії;
- визначити жанрово-видову структуру хореографії.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво – форма засвоєння дійсності через художні образи. Мистецтво відображає життя і є виявленням духовної культури суспільства. Твір мистецтва народжується художньою творчістю. Творчість – діяльність людини, що породжує щось нове, чого ніколи раніше не було. Творчість обов'язково містить у собі опанування ремесла, яке виступає як своєрідний трамплін для творчості, сприяє накопиченню творчого досвіду. Ремесло є культура професійних навичок і технічних прийомів.

Реалізація творчості у сфері мистецтва пов'язана з художньою творчістю, в основу якої покладено процес створення естетичних цінностей. Реальні форми художньої діяльності (картини, скульптури, будівлі, вистави, муз. твори) складають види мистецтва.

Історично сформувалась класифікація видів мистецтв на основі засобів матеріального втілення художнього змісту. Видова структура мистецтва виділяє класичні, похідні від класичних та некласичні види.

Класичні види мистецтва:

- архітектура;
- скульптура;
- живопис;
- музика;
- хореографія;
- театр;
- кінематограф.

Похідні від класичних:

- графіка;
- декоративно-прикладне мистецтво.

Некласичні види мистецтва:

- фотографія;
- цирк;
- телебачення.

Класифікація мистецтв за ознаками зображальності і виразності, видовищності, простоти і синтетичності пропонує наступний розподіл.

Образотворчі види:

- архітектура;
- скульптура;
- живопис.

Синтетичні види:

- хореографія;
- театр;
- кінематограф;
- цирк;
- телебачення.

Музика характеризується як найабстрактніший вид мистецтва, що діє напряму на почуття.

Види мистецтва різняться передусім засобами, матеріалом втілення художнього змісту. Музика створюється засобом звуку і ритму. Живопис – кольором і формою (площинною). Скульптура – об'ємними формами. Хореографія – ритмічними рухами об'ємних форм.

Хореографія серед інших видів мистецтв, її специфічні особливості. Хореографія, як танцювальне мистецтво взагалі, визначається як вид мистецтва, у якому основою художнього образу є рух, безпосередньо пов'язаний з ритмом.

Хореографія як танцювальне мистецтво взагалі містить у собі балет, народний танець, бальний, сучасні сценічно-театральні види. Сучасні популярні форми хоча і належать до стихії танцю, не є хореографією, мистецтвом, тому що мистецтво передбачає неповторність твору і його виконання, вимагає високих професійних навичок.

Хореографія сформувала цілу систему специфічних виразних засобів і прийомів, свою виразну художню мову, за допомогою якої створюється хореографічний образ. Хореографічний образ має умовно-узагальнений характер і розкриває внутрішній стан і духовний світ людини. Хореографічний образ виникає з музично-ритмічних рухів, акторської гри виконавців, художнього оформлення (костюми, грим, декорації, світло), та має співпадати з музичним образом.

Специфічною особливістю мистецтва хореографії є її безпосередній зв'язок з музикою, яка допомагає розкритись хореографічному образу у всій яскравості і повноті, впливає на його емоційність.

Музичний твір створює композитор, музикант, виконуючи твір, надає йому життя. Інтерпретуючи твір у процесі виконання артист стає співавтором композитора. У хореографії цей зв'язок ускладнюється – виникає постать балетмейстера, хореографа. Саме цей потрібний союз робить хореографію окремим видом мистецтва.

Специфічною особливістю хореографічного мистецтва є його просторово-часова природа. Музика є часовим видом мистецтва. Музичний твір будується у часі і існує у момент виконання. Хореографія теж. Створений хореографічний твір зберігається в пам'яті постановника, виконавців, але втілюється і стає досяжним для глядача тільки під час виконання. Створення художнього образу безпосередньо на очах у глядача є особливістю мистецтва хореографії.

Побутовий відеозапис хореографічного твору не буде мати відповідного до живого перегляду художнього впливу. А професійна зйомка – інший вид мистецтва, тому що використовує специфічні художні засоби кіномистецтва або телебачення (плани, ракурси, монтаж тощо).

Порівняємо хореографію з різними видами мистецтва. Хореографія подібна до скульптури – для обох цих видів властиві об'єм та пластика. Також вона подібна – живопису – портал сцени нагадує живописне полотно із зображеними на ньому героями. Малюнок танцю (паралельні та перпендикулярні лінії, дуги та кола, вибудовані у просторі), використання багаторівневих конструкцій, подіумів, розміщення на них елементів хореографічної дії споріднює хореографію з архітектурою. Архітектура та образотворчі мистецтва будуються у просторі і називаються просторовими.

Хореографічний твір будується як у часі, так і у просторі, отже хореографія є просторово-часовим мистецтвом.

Іншою специфічною особливістю хореографії виступає її синтетичність.

Хореографія є синтетичним видом мистецтва, тому що хореографічний твір поєднує у собі музику, танець, драму, образотворче мистецтво. Вершиною хореографічного мистецтва, найдосконалішою і найскладнішою його формою є балет.

Жанр мистецтва як відпрацьоване поняття для визначення внутрішньо-родових підрозділів мистецтва притаманний і хореографії. Жанр – рід твору, що характеризується сукупністю змістовних особливостей, що залежать від ідейно-тематичної спрямованості твору. Жанр показує відношення автора до зображуваних подій. У хореографії виділяються основні та змішані жанри. Основні: трагедійний, драматичний, ліричний, комедійний та епічний (або історичний). Поєднання основних жанрів у хореографічному творі народжує змішані жанри, наприклад: лірико-драматичний, епіко-трагедійний тощо.

Рід твору, що характеризується сукупністю формальних особливостей, таких як втілення ознак епохи, способу життя і поведінки людей, називається видом хореографії. Система видового розподілу в хореографічному мистецтві реалізується наступним чином:

– *автентичний танець* – такий, що виконується в природному середовищі жителями певної місцевості під час традиційних свят і обрядів;

– *побутовий масово-популярний танець (social dance)* – розважальна, не професійна форма танцю, складова масової музично-танцювальної культури сучасності;

– *історико-побутовий танець* – зразок побутової танцювальної культури певної історичної епохи;

– *народно-сценічний танець* – танець, що виконується на сцені через певну стилізацію форми, жанру з позиції балетмейстера;

– *характерний танець* – використовується в балетних виставах як частина театралізованої сценічної дії, втілює характер певного народу або персонажу;

– *бальний танець* – одна з форм хореографії, що має канонізований стандарт європейського та латиноамериканського конкурсних танців;

– *класичний танець* – система, в яку входять рухи не в емпірично даній формі, а в абстрагованому до формули вигляді;

– *балет* – театральна і найвища форма класичного танцю;

– *модерн* – як загальне поняття форм, стилів, напрямів сучасного сценічного хореографічного мистецтва.

Окремо виділимо узагальнені поняття – стилізований танець і естрадний танець. *Стилізований танець* народжений уявою та фантазією постановника. Йому притаманна сукупність національних або історичних художніх особливостей, тобто у вигаданих танцях присутні найбільш характерні ознаки народної танцювальної культури, чи культури певної епохи. *Естрадний танець* – танець, що виконується на естраді (концертній сцені), може належати до різноманітних видів хореографії, часто будується на суміші лексики різних технік.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Ознайомлення з сутністю та змістом балетмейстерської професії, сферою його творчої діяльності розпочинається з детального розгляду хореографії як одного з видів мистецтв. Хореографія містить у собі поєднання творчого початку і навиків ремесла. Обов'язковим етапом становлення балетмейстера є оволодіння ним культурою професійних навичок і технічних прийомів.

Специфічними особливостями хореографії є її синтетична і просторово-часова природа, а також потрійний союз композитор-музикант-балетмейстер, що відокремлює хореографію як особливий вид мистецтва. Жанр хореографічного твору характеризується сукупністю змістовних особливостей, що залежать від ідейно-тематичної спрямованості твору, на відміну від роду хореографічного твору, що характеризується сукупністю формальних особливостей, таких як втілення ознак епохи, способу життя і поведінки людей. Система видового розподілу хореографії включає: автентичний, побутовий масово-популярний, історико-побутовий, народно-сценічний, характерний, бальний, класичний, модерн танець та балет як вищу форму прояву сценічного хореографічного мистецтва. Окремо виділяються узагальнені поняття: стилізований та естрадний танець.

Науковий інтерес представляють подальші дослідження взаємовпливу і взаємопроникнення різних видів і жанрів хореографії, що є ознакою сучасного культурного процесу, та шляхи синтезу різних галузей художньої культури.

Список літератури:

1. Білаш О. С. (2016). Дисципліна «Мистецтво балетмейстера» у підготовці бакалавра хореографії. Хореографія XXI століття: мистецький та освітній потенціал, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (с. 221-223). Київ.
2. Есаулов И. (2000). Хореодраматургия. Искусство балетмейстера. Ижевск: Удмуртский университет.
3. Зарипов Р. (2008). Драматургия и композиция танца: взгляд из зрительного зала. Новосибирск.
4. Мова Л. В. (2013). Проблемы развития личности студента в процессе профессиональной подготовки на занятиях по дисциплине «Искусство балетмейстера». Хореографічна та театральна культура України: педагогічні та мистецькі виміри, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2013 р. (с. 75-79). Київ.
5. Рехвіашвілі А. Ю., Білаш О. С. Мистецтво балетмейстера: навч. посіб. – Київ: КНУКіМ, 2017. – 152 с.
6. Самохвалова А. В. (2013). Мистецтво виховати балетмейстера Хореографічна та театральна культура України: педагогічні та мистецькі виміри, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (с. 103-105). Київ.
7. Фриз П. І. (2008) Мистецтво балетмейстера. Дрогобич: Дрогобицький держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка.
8. Шариков Д. І. (2008) Класифікація сучасної хореографії: напрями, стилі, види. К.: Видавець Вадим Карпенко.

Хоцяновская Л.Ф.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ХОРЕОГРАФИЯ КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «ИСКУССТВО БАЛЕТМЕЙСТЕРА»

Аннотация

В статье охарактеризовано аспекты изучения хореографии в контексте дисциплины «Искусство балетмейстера». Определены дефиниции искусство, творчество, ремесло, жанр хореографии, вид хореографии. Раскрыта пространственно-временная природа хореографии и её место среди других видов искусства. Выяснена жанровая структура хореографического искусства и система видового разделения.
Ключевые слова: хореография, искусство балетмейстера, жанр хореографии, вид хореографии.

Khotsyanovska L.F.

Kyiv National University of Culture and Arts

CHOREOGRAPHY AS AN OBJECT OF STUDYING THE DISCIPLINE «THE ART OF A CHOREOGRAPHER»

Summary

The article describes the aspects of the study of choreography in the context of the discipline «The Art of a Choreographer». Definitions are defined art, creativity, craft, the genre of choreography, the type of choreography. The spatial-temporal nature of choreography and its place among other types of art are revealed. The genre structure of choreographic art and the system of species distribution are determined.
Keywords: choreography, the Art of a Choreographer, the genre of choreography, the type of choreography.

УДК -7.04(74)(745)

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИДІЛЬНОЇ ПОДІЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІКОНИ З КОЛЕКЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НМІУ

Цугорко О.П.

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

Форманюк Т.М.

Національний музей історії України

Досліджена народна тридільна українська ікона «Новозавітня Трійця» середини XIX ст. з колекції образотворчого мистецтва Національного музею історії України. Для більш досконалої атрибуції і введення в науковий обіг музейної пам'ятки проаналізовано особливості семантики теми та стилю ікони. Розглянуті особливості іконографії «Новозавітньої Трійці» показують нам ту унікальність, що створювалась на основі традиції українського національного образотворчого мистецтва у поєднанні з західноєвропейськими мистецькими впливами. Подільські образи відзначається життєрадісністю кольорів, м'якістю ліній, наближаючи образи святих до життя народу. Досліджувана ікона – одна з характерних зразків іконопису Подільського регіону України, яка ще ніде не була опублікована.

Ключові слова: ікона «Новозавітня Трійця», тридільна українська ікона, іконопис Подільського регіону, Поділля, наївне українське малярство XIX ст., музейна пам'ятка.

Постановка проблеми. Тридільна ікона «Новозавітня Трійця» з фондів НМІУ раніше не мала достатньої наукової атрибуції. Для введення її в науковий обіг для дослідників українського іконопису, використання в різноманітних учбових лекціях, участі в музейних експозиціях і виставках необхідно було провести наукове дослідження та довести якого саме регіону України ця ікона.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових праць дослідників іконопису Подільського регіону в культурно-мистецькій сфері дають можливість точно класифікувати зразки українського сакрального малярства Поділля. Теоретичною базою для дослідження слугували праці таких мистецтвознавців як, насамперед, П. Жолтовський, В. Свенцицька, Д. Степовик, Н. Тимошенко, О. Осадча та ін. науковців. Ступінь розробленості даної проблеми не можна назвати вирішеною, так як в музейних колекціях ще залишаються недосліджені зразки народного сакрального живопису. Під час наукової атрибуції було уточнено, що іконографія тридільного образу «Новозавітня Трійця» за багатьма ознаками відповідає Подільському регіону.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не всі подільські ікони відомі широкому загалу дослідників українського сакрального мистецтва. Напротязі останніх десятиліть мистецтвознавство суттєво збагатилось інформацією про традиційні українські ікони. Вагою частиною цього наукового пошуку є дослідження тридільної ікони «Новозавітня Трійця».

Мета статті. Стаття присвячена тридільній подільській іконі «Новозавітня Трійця» з колекції образотворчого мистецтва НМІУ, яка раніше не була опублікована. Актуальність вибраної теми обумовлена зацікавленням українського суспільства традиціями, зокрема народним мистецтвом, релігією, бажанням прийти до національної самоідентифікації, віднайти загублені традиції. Також, потрібно ввести до наукового обігу сакральні твори українських народних майстрів, які раніше не вважались як справжнє мистецтво, а визначалися як наївне малярство.

Виклад основного матеріалу. У зібранні Національного музею історії України зберігається ікона «Свята Новозавітна Трійця» середини XIX ст. (рис. 1). Ця велика за розміром (62x175 см) та витягнутої форми ікона написана на полотні олійними фарбами і натягнута на підрамник. Ікона тридільна – вертикальними лініями відокремлений кожен сюжет, який складається з зображення Святого Миколая, в центрі розміщена іконографія «Новозавітньої Трійці» з постатями, що символізують Бога Отця, Бога Сина – Ісуса Христа та Святого Духа у вигляді Голуба, третя частина – Свята Варвара з Богородицею Дівою Марією, яка тримає розгорнутий свиток з написом слів з молитви «Символ Віри» – «Верую во Єдиного Бога Отця Вседержителя Неба и Земли». Кожна частина може бути самостійною, але за традицією іконопису Поділля ці сюжети часто розміщені разом на одній площині. Всі постаті святих доколінного характеру, вміщені на темно коричневому тлі. Переважають коричневі, приглушені червоно-рожеві, розбілені трав'янисто-зелені, сиво-блакитні та охристі кольори і відтінки. Розглянемо кожен з них. Центральна частина «Новозавітньої Трійці» має зображення Бога Отця з німбом трикутної форми і променями та благословляючим жестом у правій частині. Бог Отець має вигляд чоловіка поважного віку з сивим волоссям та довгою бородою. У лівій руці символ влади Володаря Всесвіту – довгий жезл. Ліворуч розміщена фігура Бога Сина Ісуса Христа теж з благословляючим жестом і круглим німбом з променями. Ісус з невеликою борідкою та вусами, волосся коричневе до плечей, трохи в'ється. У лівій руці він тримає закрите Євангеліє. Над ними в небесах на фоні сонця з променями Святий Дух у вигляді Голуба з розкритими крилами. Одягнені вони однаково: у червоно-рожевому хітоні та зеленому гіматії. Всі вони наче знаходяться на небі між хмар. Кольори хітону і гіматія мають канонічне походження, так як вони символізують втілення божественної сутності у людину. Дотримання цих правил сягає ще з часів прийняття православної релігії на українських

землях. Це ми можемо побачити на настінних розписах найдавніших храмів.

Ліва частина ікони, відділена вертикальною лінією, має зображення Святого Миколая у вигляді поважного старця з благословляючим жестом, німбом та закритим Євангелієм в руці. Миколай з сивим волоссям та короткою бородою у єпископському облаченні: у високій митрі на голові, світлому хітоні, червоно-зеленому сакосі з зеленим омофором. Навколо німба розташований стилізований фрагмент візантійського орнаменту.

Права відділена частина містить два зображення – Свята Варвара з Богородицею. У них одного кольору мафорії – червоно-рожевого. Але туніка та мафорій на голові Богородиці за канонном синього кольору без зображення трьох зірок, що є відступом від візантійських правил, а Святої Варвари – зеленого. Варвара та Богоматір тримають у руці хрест – символ спасіння. Свята Варвара зображена як молода дівчина з непокритою головою, тримає лівою рукою ланцюг. Святу дуже вшановували на Україні і святкували за східним звичаєм 17 грудня. Культ Великомучениці породжував багато розповідей і легенд. Практично у всіх хатах можна було зустріти ікону з зображенням молодої красивої української дівчини у багатому вбранні, яка тримає хрест у руці, інколи з чашею або мечем (вплив західноєвропейських гравюр) [1, с. 62-68].

Зображуючи на центральній частині хмари, майстер хотів показати недосяжність, інший вимір, небесне життя і найвищу ієрархію Святої Трійці, а спрощений орнамент вгорі біля німбів Святих Миколая та Варвари наче наближує їх до Землі, до простих людей. Характерна для народних ікон стилізована квітка троянди символізує Непорочну Діву Марію. Орнамент хоч і нагадує віддалено візантійський, але він трансформований, так би мовити, переосмислений українським майстром на національний лад.

Ікона містить дещо неканонічне зображення. Це пояснюється синтезом і близьким кордоном з іншими слов'янськими народами, зокрема Польщею. Між країнами-судами відбувався певний культурно-мистецький вплив. Західноєвропейський сакральний живопис підштовхнув подільських майстрів на переосмислення церковних стандартів, що зробило ікону самобутньою,

не схожою на образи інших регіонів України [7, с. 96]. Окрім того, заборона в XIX ст. будувати церковні храми з національними рисами, підштовхнуло українців малювати ікони з рисами до національної ментальності [2, с. 29]. У святих руки у благословляючому жесті підняті вище, ніж ми звикли бачити на класичних візантійських зразках.

В окремих випадках колір мафорію навпаки – синій, а туніка червона, що є порушенням канону; недотриманням канону також є відсутність зірок на чолі і плечах Богоматері.

Подільський край, як ми знаємо, здавна славиться своїм глибоким історичним і духовним корінням, знаходячись на перехресті різних релігій і культур. Ці землі багаті, не тільки своєю природою, унікальними історичними архітектурними пам'ятками і корисними копалинами, але вони є багатонаціональним і поліконфесійним регіоном. Майже всі ікони Поділля (окрім Подністров'я) написані олійними фарбами на домотканому полотні, але зустрічаються також ікони, написані на склі. Подільська ікона на домотканому полотні вирізнялася видовженими розмірами. Ширина її становила понад два метри, висота – 0,60-0,65 м. Можливо, що майстри із виготовлення численних іконостасів, виконуючи замовлення сільських громад, і започаткували форму видовженої ікони [3, с. 121]. Малюючи олійними фарбами, майстри використовували техніку широкого корпусного живописного мазка у найсвітліших місцях зображення [6, с. 25]. Аналізуючи збережені до нашого часу зразки іконопису Поділля, часто можна спостерігати, що ікони, які створені на Поділлі, мають саме такі риси. Це яскраво виділяє їх на тлі іконографії інших регіонів України. Своім колоритом подільські ікони гармоніювали з барвистими килимами, веретами, керамікою, писанками, розписом стін. Іконам Поділля притаманні такі стилістичні особливості: постаті зображені зі зміною пропорцій, з великими головами, широкими обличчями, часто короткими кінцівками пропорції тіл трактуються вільно; постаті святих монументальні за характером; зображення святих сягає доколінного зрізу у фронтальному розвороті фігури [5]. Рідше зустрічаються свята у повний зріст. Композиція – проста, перспектива – відсутня, малюнок – графічний. Найулюбле-

Рис. 1.

нішими з сюжетів, які зустрічались на таких іконах і розміщених за церковною ієрархією були образи Ісуса Христа, Старозавітної та Новозавітної Трійці, Богоматері або її життя, Недрімне Око, які зображувались в центральній виділеній частині, і Святого Миколая, Святого Юрія Зміборця, Святих Варвари і Параскеви або ін. святих, що мали розміщення на бокових частинах. Основна частина ікон створювалась на темному тлі – темно коричневим, червоно-коричневим чи темно зеленим, прикрашеним спрощеним орнаментом зі стилізованими подільськими ружами або півоніями. Для фігур використовувались більш пастельні розбілені кольори, обличчя світле без рум'янцю. В обличчя святих привнесено багато українських рис – впізнається слов'янський типаж. Навіть, одяг оздоблений орнаментом і нагадує українську вишивку. Але були й такі образи, які мали зображення святих на світлому тлі, блакитного неба з легкими хмарами або світло жовто-коричневого фону. Таким чином, народні маляри роблять сюжети ікон більш доступними і зрозумілими простій людині. Такі образи органічно вписувались в інтер'єр подільської хати, який був прикрашений настінними розписами, рушниками, килимами, витинанками, керамікою тощо [4, с. 51].

Висновки. Отже, за багатьма ознаками тридільна українська ікона «Новозавітня Трійця» створена на території Подільського регіону України в ХІХ ст. Майже всі ікони Поділля написані олійними фарбами на домотканому полот-

ні, але зустрічаються також ікони, написані на склі чи дошці. Подільська ікона на полотні вирізнялася видовженими розмірами. Образи наче склалися з двох, трьох, а подекуди і більше сюжетів, відділених вертикальною лінією. Святи завжди розміщувались за церковною ієрархією – частіше всього в центрі була Свята Трійця або Ісус Христос чи Богородиця з житієм, а вже по обидва були Святий Миколай, Святий Варвара, Параскева, Юрій Зміборець або інші шановані святи. Своім колоритом подільські ікони гармоніювали з барвистими килимами, веретами, керамікою, писанками, розписом стін хат. Іконам Поділля притаманні такі стилістичні особливості: постаті зображені зі зміною пропорцій, з великими головами, широкими обличчями, часто короткими кінцівками; пропорції тіл трактуються вільно; постаті святих монументальні за характером; зображення святих сягає доколінного зрізу у фронтальному розвороті фігури. Композиція – спрощена, перспектива – відсутня, малюнок – графічний. Зображення святих неканонічне через мистецько-культурний вплив країн-сусідів. Пропорції тіл трактуються вільно; постаті святих монументальні за характером; зображення святих сягає доколінного зрізу у фронтальному розвороті фігури. Обличчя святих світлі, лагідні, з українськими рисами. Цим образам люди можуть більше довіритися, попросити допомоги і захисту, порадитися. Таким чином, народні маляри роблять сюжети ікон більш доступними і зрозумілими простій людині.

Список літератури:

1. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Булашев. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
2. Вечерський В. Українські дерев'яні храми: наук.-поп. вид. / В. Вечерський. – К.: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2007. – 272 с. – (Невідома Україна).
3. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в ХVІ – ХVІІІ ст. / Павло Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983. – 180 с.
4. Журунова Т. Народний іконопис Східного Поділля / Т. Журунова // Народне мистецтво. – 1998. – № 1-2. – С. 48-53.
5. Осадча Олена. [Електронне джерело]. – [Режим доступу]: <http://artisthelen.com/publications/kolirna-gama-hatnih-ikon-riznyh-regioniv-ukrajiny/> Колірна гама хатніх ікон різних регіонів України. – Назва з титулу екрана.
6. Откович В.П. Народний живопис // Поділля: Іст.-етногр. дослідження. – К., 1994. – 463 с.
7. Степовик Д.В. Історія української ікони Х – ХХ століть. 3-є вид., стереотип. – К.: Либідь, 2008. – 440 с.; іл.

Цугорко О.П.

Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры

Форманюк Т.М.

Национальный музей истории Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ТРЕХЧАСТНОЙ ПОДОЛЬСКОЙ ИКОНЫ ИЗ КОЛЛЕКЦИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследована народная трехчастная украинская икона «Новозаветная Троица» середины ХІХ ст. из коллекции изобразительного искусства НМИУ. Для более точной атрибуции и внесения в научный оборот музейной памятки проанализированы особенности семантики темы и стиля иконографии. Исследуемая икона – одна из характерных образцов иконописи подольского региона Украины, которая еще нигде не была опубликована.

Ключевые слова: икона «Новозаветная Троица», трехчастная украинская икона, иконопись Подольского региона, Подолье, наивное украинское малярство ХІХ ст.

Tsugorko O.P.

National Academy of Arts and Architecture

Formanuk T.M.

National Museum of the History of Ukraine

STUDY OF THE THREE-PART PODOLSK ICON FROM THE COLLECTION OF FINE ARTS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE**Summary**

The folk three-part Ukrainian icon of the mid-19th century from the collection of fine art of the National museum of the history of Ukraine. To more precise attribution and introduction of a scientific memo of the museum's memorial features of the theme and style of icon. The investigated icon is one of the characteristic samples of the iconography of the Podol region of Ukraine, which has not been published anywhere else.

Keywords: the folk three-part Ukrainian icon, iconography of the Podol region of Ukraine, naive Ukrainian painting of the 19th century.

УДК 371.134

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ НАРОДНОЇ МАНЕРИ СПІВУ**Цюпа Н.П., Павлюченко П.Г.**

Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядаються актуальні питання, пов'язані з вихованням народної манери співу в рамках сучасних освітніх музичних закладів. Наголошена необхідність перегляду існуючих методичних підходів та їх подальшої оптимізації. Пропонується використовувати інформаційно-комп'ютерних технологій, які сприятимуть візуалізації етапів постановки голосу, демонстрації специфічних етнічних вокальних манер співу, впровадженню матеріалу, необхідного для засвоєння практичних навичок та теоретичних знань. Підкреслено потребу оновлення методичних посібників, хрестоматій, які містили би вправи, твори, що безпосередньо використовуються у навчальному процесі. Запропоновано розширювати світогляд майбутніх виконавців шляхом знайомства з різними стильовими напрямками сучасної музики, що сприятиме подальшій професійній самореалізації.

Ключові слова: народний спів, інформаційно-комп'ютерні технології, методика, навички, вокал.

Постановка проблеми. При досягненні певного комплексу знань важливу роль відіграє формування компетенцій, пов'язаних з різними аспектами обраної навчальної дисципліни. В умовах сьогодення виникають передумови для переосмислення тих методичних підходів, що були сформовані протягом ХХ століття. Хоча деякі компоненти освітнього процесу мають залишатися традиційно незмінними, проте ряд інших потребують певного перегляду та вдосконалення. Серед комплексу музичних дисциплін виконавська вокальна майстерність посідає важливе місце, і, відповідно, потрібна особлива увага до форм актуалізації методики її навчання. Велике значення має приділятися тим проблемним питанням, які постають при освоєнні вокалістами народної манери співу та шляхам їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасному вітчизняному музикознавстві є ряд робіт, де приділяється увага аналізу певних аспектів, пов'язаних з розробкою навчання народної манери співу. В статті Є. Хекало здійснюється дослідження значення підготовки виконавців народної пісні для історії розвитку пісенної культури сьогодення. В. Жадько зосереджує дослідницьку увагу на ролі українського народного

співу в контексті вітчизняного фольклорного мистецтва. Питання, пов'язані з впровадженням народної манери співу у сферу естрадного музичного мистецтва, окреслюються в розробці В. Тормахової. Ж. Кривенко у своєму дисертаційному дослідженні розкриває необхідність застосування тембрового підходу при навчанні народному співу, яке підтверджується практикою, апробованою на рівні коледжу мистецтв.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Вищезгадані дослідження представляють значний інтерес для формування більш оновленої методики виховання співу в народній манері, проте потребують доопрацювання. Відповідно існуючі методичні підходи вимагають ретельного перегляду, виділення проблемних моментів, що потребують вдосконалення та внесення новаторських елементів.

Формулювання мети дослідження. Метою дослідження виступає аналіз актуальних питань, пов'язаних з процесом виховання народної манери співу та формування настанов, які сприятимуть його удосконаленню.

Виклад основного матеріалу. Виховання фахівців, які співають у народній манері є напрямком підготовки, який представлений в ряді вітчизня-

мо, що не вся інформація добре сприймається на слух, адже з психологічної точки зору у людини може превалювати певний орган чуття – тому деякі психологи вважають доцільним поділ людей на аудіалів, візуалів, кінестетиків та дідігалів. Саме тому за рахунок задіяння відео, можна продемонструвати специфіку роботи голосового апарату. Причому подібні візуальні матеріали можуть використовуватись з різною дидактичною метою – задля виявлення помилок у якихось співаків (у разі їх наявності), акцентуванні уваги на позитивних аспектах виконання чи демонстрації цікавого зразка, який поки не був занотований. Подібні пропозиції висувуються в роботі Ж. Кривенко, проте робиться наголос на тому, що візуалізація записів може сприяти аналізу спектрографії вокального виконання: «Засвоєння студентами аутентичних традицій тембрового звучання голосу при виконанні народних пісень різних жанрів, як демонструє педагогічна практика, відбувається переважно на слух, в той час як сучасні комп'ютерні технології спектрографії дозволяють активно включати і візуальний канал сприйняття тембру голосу співака, що сприяє оптимізації процесу навчання народному співу» [2, с. 1].

Ще одним прикладом застосування інформаційно-комп'ютерних технологій при навчанні народного вокалу може виступати знайомство з манерою співу, яка прийнята в іншій етнічній традиції. Зазвичай, увага звертається на ту вокальну практику, яка прийнята в даній національно-етнічній традиції. Проте за рахунок перегляду прикладів, де використовується народний спів, притаманний іншим культурам, можливе не лише розширення світогляду виконавця, але й виникає можливість залучення їх в освітній процес. Звернення уваги на такі типи народного співу, як тірольський спів (йодль), горловий спів, спів північноамериканських індіанців, андалузський спів, африканський спів можуть допомогти студенту досягнути принципової відмінності цих етнічних зразків від прийнятого у вітчизняному музичному просторі.

Внаслідок того, що одним з головних завдань при вихованні фахівців є проблема їх подальшого професійного працевлаштування, варто закласти умови для того, щоб розширити коло їх можливої самореалізації. Вона може відбуватись в різних напрямках та бути пов'язаною не лише зі співом у народних хорових колективах чи з сольним співом у народній манері. Відповідно досить доцільним буде навести приклади, пов'язані з використанням народного співу в сучасній естрадній музиці. Подібний синтез можливий у стильовому напрямку World music. Його сутністю є поєднання етнічних елементів – інструментів, народної манери співу, певних народних ладів з електроінструментами, енергійними естрадними ритмами. Специфіку даного напрямку змальовує у своїй праці В. Тормахова: «World music є одним з провідних напрямів розвитку сучасного мистецтва, що пов'язаний з виникненням своєрідної контркультури щодо масової музики. Звернення до найдавніших пластів

фольклору різних етнічних груп переплітається з найновішими відкриттями у сфері музичної акустики, технологічними досягненнями у сфері обробки звуку та актуальними практиками – на зразок скретчингу (scratching), семплінгу (sampling) тощо» [3, с. 90].

В українському музичному просторі можна віднайти декілька прикладів гуртів, що працюють в даному напрямку. Одним з яких є «Даха Браха», специфіка втілення в творчості якого народного співу змальовується наступним чином: «З одного боку, музичний бік композицій безперечно пов'язаний з українським народним мелосом: використовуються цитати з народних пісень, виникають композиції в «народному дусі». Проте це не ті пласти «народності», які пов'язані з танцювальним началом чи з піснями, які виконуються під час свят. Це скоріше обрядово-ритуальне звучання, яке занурює слухачів у стан трансу, де кожен стає учасником первісної синкретичної дії» [3, с. 90].

Ж. Кривенко пропонує підхід до навчання народному вокалу, який би спирався на три основні методичні задачі, пов'язані із креативним мисленням: «1) удосконалення креативного мислення студентів стосовно сфери народного співу; 2) розвиток народно-співацьких навичок, які стають природними і автоматичними в процесі співу в народній манері, 3) виховання народно-співацького слуху, який повинен бути активно задіяним в наступному творчому процесі майбутнього професійного народного співака (фактор апперцепції)» [2, с. 10]. Не зважаючи на те, що креативність підходів вважається доцільною при вихованні вокалістів, варто не забувати й «класичні» форми роботи з матеріалом, які не можуть зазнавати великих змін. Дана позиція підтверджується позицією вітчизняного дослідника В. Жадько: «Поряд з цим застосовуються загальноприйняті методи: демонстрація виконання пісні, бесіда-ознайомлення з текстом і музичним матеріалом, вокальні вправи – розучування окремих мотивів, речень тощо» [1, с. 190].

Висновки та подальші перспективи дослідження. Спів у народній манері є однією з важливих складових частин сучасної музичної культури. Процес освоєння народного вокалу передбачає постійний моніторинг шляхів удосконалення існуючих методичних підходів. В якості одного з ключових аспектів, пов'язаних з оновленням програм виховання виконавців у народній манері співу, є широке залучення інформаційно-комп'ютерного забезпечення. Подібна новація сприятиме розумінню спектральної картини співу, знайомству з різним типами етнічного народного співу, формуванню візуального уявлення щодо роботи голосового апарату. Наявною є потреба створення посібників, пов'язаних з забезпеченням матеріалу для самостійної роботи – поспівками, творами з різних регіонів України та інших країн. Варто також формулювати уявлення про можливість застосування народного вокалу в різних стильових напрямках сучасної естрадної музики, що сприятиме актуалізації даної спеціалізації та пробудження інтересу до неї з боку молоді.

Список літератури:

1. Жадько В. О. Музичний народний спів як основа українського фольклорного мистецтва / В. О. Жадько // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – вип. XXXVII. – Запоріжжя, 2013. – С. 188-191.
2. Кривенко Ж.Д. Тембровый подход к обучению народному пению (на примере работы со студентами музыкального колледжа МГИМ им. А.Г. Шнитке): автореф. канд. педагогич. наук: 13.00.02. – теория и методика обучения и воспитания (музыка). – М.: МПГУ, 2008. – 24 с.
3. Тормахова В.М. Характерні особливості стилю World music крізь призму творчості гурту «ДахаБраха» / В.М. Тормахова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2016. – № 1. – С. 89-92.
4. Хекало Є. Особливості професійної підготовки виконавців народної пісні, її значення в історії розвитку пісенної культури сьогодення / Євгеній Хекало // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 8 (Ч. 1), 2013. – С. 234-238.

Цюпа Н.П., Павлюченко П.Г.

Киевский национальный университет культуры и искусств

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ НАРОДНОЙ МАНЕРЫ ПЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с воспитанием народной манеры пения в рамках современных образовательных музыкальных заведений. Отмечена необходимость пересмотра существующих методических подходов и их дальнейшей оптимизации. Предлагается использовать информационно-компьютерные технологии, способствующие визуализации этапов постановки голоса, демонстрации специфических этнических вокальных манер пения, внедрению материала, необходимого для усвоения практических навыков и теоретических знаний. Подчеркнута потребность обновления методических пособий, хрестоматий, которые содержали бы упражнения, произведения, которые непосредственно используются в учебном процессе. Предложено расширять мировоззрение будущих исполнителей путем знакомства с различными стилевыми направлениями современной музыки, что будет способствовать дальнейшей профессиональной самореализации.

Ключевые слова: пение, информационно-компьютерные технологии, методика, навыки, вокал.

Tsiupa N.P., Pavliuchenko P.H.

Kyiv National University of Culture and Arts

ACTUAL ISSUES OF EDUCATION OF THE FOLK STYLE OF SINGING

Summary

The article deals with topical issues related to the education of folk singing in the framework of modern institutions of musical education. The necessity of revision of existing methodical approaches, by their optimization, is emphasized. It is proposed to use information and computer technologies that will promote the visualization of the stages of voice, demonstration of specific ethnic vocal singing, the introduction of material necessary for the acquisition of practical skills and theoretical knowledge. It was emphasized the need to update methodological manuals, textbooks that would contain exercises, works that are directly used in the educational process. It is proposed to expand the outlook of future performers by familiarizing them with different stylistic trends of contemporary music, which will promote further professional self-realization.

Keywords: folk singing, information and computer technologies, methodology, skills, vocals.

УДК 391.1:391.2:746.341

КОЛОРИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНИХ СОРОЧОК КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Шнуренко Т.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

У статті аналізується колористична специфіка карпатської сорочки як елемента традиційного костюму. При цьому увага приділяється як загальній характеристиці досліджуваного питання, так і демонстрації дифузійних культурних впливів та відмінностей у колористичній сорочці різних етнічних областей одного регіону. Конструктивний елемент народного одягу та його оздоблення вишивкою та орнаментами – матеріальними носіями кольору й образу – виражають не лише стійкість даної форми етнічної ідентичності, вкоріненої у фольклорі, але й представляє картину світу етносу, марковану певною символікою, візерунками, та, відповідно, кольором, сутність якої залишається незмінною навіть в умовах стрімких глобалізаційних процесів.

Ключові слова: народний одяг, традиційний костюм, колористика, сорочка, картина світу, Карпатський регіон.

Постановка проблеми. Традиційний костюм – один з найголовніших факторів збереження етнічної ідентифікації. Карпатський регіон потребує особливої уваги до вивчення, оскільки він є унікальним осередком історичної взаємодії українців (та різних українських етнічних груп) з культурами інших народів. Досліджуваний ареал охоплює чотири області України: Львівську, Івано-Франківську, Ужгородську та Чернівецьку. Крім того, даний регіон поділяється на шість етнічних областей: Прикарпаття, Гуцульщина, Буковина, Бойківщина, Закарпаття та Лемківщина. З вищесказаного випливає, що традиції та фольклор Карпат являють собою явний синтез різноманітних культур: місцевість відчула дифузійний вплив Словаччини, Угорщини, Румунії та Молдови. Чи не найбільш яскраво ці віяння проявилися у колористичній народної одягу, а особливо – в сорочці, позаяк вона завжди оздоблюється вишивкою та орнаментом, де ідентифікація візуально демонструється кольором, який займає в культурі одне з провідних місць: кожна сторона світу позначена певним кольором – так само, як напрям руху, символіка, розуміння етичних категорій добра та зла, семантика образів тощо. Сорочка – універсальний предмет для дослідження окресленого тематичного поля, позаяк вона входить до кожного комплексу одягу будь-якої етнічної спільноти на території України. Фольклор українського народу зберігає власну самотність та ідентичність, слугує поштовхом до матеріального й духовного відродження та процвітання національної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Колористика сорочки як елемента традиційного костюму зазвичай рідко виступає окремим та самостійним предметом дослідження: ця тематика є частиною розвідок, присвячених народному та традиційному одягові взагалі та його конструктивним елементам зокрема, низці питань, пов'язаних з сучасними крос-культурними, поліетнічними та глобалізаційними процесами. Окремі праці етнографічного, етнологічного та культурологічного спрямування стосуються художньої вишивки та дослідження сорочки (певного регіону) як фактору збереження ідентичності та самотності українського народу. Серед дослідників, які працюють у колі зазначених питань,

можна назвати, зокрема: Е. А. Гнідку, В. В. Кочана, А. А. Куксюка, І. В. Васильєва, Р. І. Пилипа та Т. В. Шнуренко.

Виділення раніше невіршених частин проблеми. Якщо праці, присвячені окремим частинам цілісної теми, досліджуваним у вакуумі без прив'язки до соціокультурного контексту, є явищем досить розповсюдженим, то розгляд колористичних особливостей карпатської сорочки у контексті сучасних процесів (взаємопроникнення картин світу різних народів, тобто поліетнічних тенденцій, а також глобалізаційних, кроскультурних тощо) виявляє свою актуальність та навіть необхідність.

Формулювання мети дослідження. Ціллю даної розвідки є характеристика та аналіз колористики традиційних сорочок Карпатського регіону та її специфіки, вираженої у виборі певних кольорів композиційного оздоблення досліджуваного конструктивного елемента народного одягу вишивкою та орнаментами.

Виклад основного матеріалу. Вивчення вузького питання колористичних особливостей карпатських сорочок неможливе без звертання до етнографічних груп українців, що проживають на цій території, транслюючи певні традиції з покоління до покоління, і тим самим забезпечуючи спадкоємність етнічної культури. Серед народів, які населяють Карпатський регіон, згадують, зокрема, лемків, бойків, гуцулів – як горян, а також сусідів українців – угорців, словаків, румунів, чий вплив на специфіку традиційного одягу особливо помітний: як приклад – чоловіча сорочка «волошка», у назві якої етимологічно можна прослідкувати натяк на Волощину – історичну частину Румунії. «Волоські» сорочки були піддані впливу долинянських та великобичківських гуцульських традицій. Чоловічий одяг такого типу прикрашався геометричною чи рослинною вишивкою поліхромного характеру [6, с. 42].

Важливо, що введення кольорової нитки (поліхромності) свідчить про принципову зміну стратегії декорування, адже кольорова нитка заповнювала внутрішній простір – порожнечі в орнаментальних візерунках. Співвідношення заповненого поліхромного поля та білого є також критерієм розрізнення традиційного одягу різних етнічних спільнот. Наприклад, львівські сорочки

шивали чорним або темно-синім кольором, що де в чому наближає карпатські сорочки за колористикою до борщівських вишиванок.

Однією з найцікавіших є так звана береговська сорочка, яка зазнала потужного впливу угорських мотивів та палітри. Найбільш типовий для цього типу оздоблення – рослинний орнамент, який дозволив вводити у вишивку фіолетові, червоні, малинові кольори для максимально реалістичної передачі різноманітних квітів, як-то: фуксій, троянд, гвоздик, листя винограду, тюльпанів, хмелю та інших. Ці образи супроводжувалися геометричними орнаментами, які виконувалися вже переважно у двокольоровій чи монохромній гамі. Чоловічі сорочки ретельніше прикрашали спереду та біля коміру, а жіночі варіанти – по рукавах. Відтак, сорочка може бути названа моделлю космосу спільноти, який передбачав висування на перший план бінарних опозицій, розмежування жіночого та чоловічого, нічного та денного, лівого й правого, червоно й чорного, що виражало картину світу певного етносу.

Подібні віяння характерні й для мукачівської колористики: часте застосування мінту, тобто геометричних прикрас, до ансамблю яких вводяться рослинні мотиви, дозволяло поєднувати червоний та зелений кольори. Останній, зокрема, поширений для зображення листя дубу та щасливого трілиснику конюшини. Перераховані чорні, червоні та сині кольори – плід дифузії традицій народної культури Угорщини та Словаччини.

Зазвичай носилися вишиті сорочки з нефарбованого полотна. Але були випадки, коли сам елемент одягу, а не лише його оздоблення, відрізнявся цікавою колористикою. По-перше, необхідно акцентувати увагу на тому, що традиційна українська вишивка (в залежності від кількості використуваних кольорів) ділиться на одноколірну, двокольорову та багатобарвну. Витончено й ніжно виглядає одноколірний візерунок білими нитками на білій вишиванці («білим по білому» – техніка дуже характерна для загальнослов'янського ареалу взагалі). Сама ж біла вишиванка (історично – через важкість прання білих речей) надягалася лише на великі свята.

Поширеними були двокольорові сорочки, коли один з кольорів вишивки повторює основний

колір виробу. Багатобарвна вишивка дозволяє створювати яскраві та багаті орнаменти: особливо розповсюдилася поліхромність з появою брокарівської вишивки (тоді ж популярності набув і трояндовий орнамент). Жінки середнього й похилого віку, які вже не планували мати дітей, надягали вишиванки синього кольору. Такі ж сорочки носили дівчатка, яким було ще далеко до заміжжя. Діти й молоді дівчата на виданні одягали вишиванки ніжно-блакитного, небесного кольору: такий тип оздоблення дуже рідкісний.

Сорочка та її колористичне оформлення у певних вишитих візерунках та орнаментах відтворює спадкоємність культурних процесів, пов'язаних з одночасним проживанням на одній території різних народів. Раніше щільність проживання людей на переважно гірській та багатій пагорбами місцевості Карпатського регіону вимагала винаходу іншої форми демаркації задля збереження власної самобутності та продовження традиції самовизначення етнічної спільноти. Вирішення цієї проблеми знаходилося саме в колористичності. Процеси глобалізації відсувають символічність колористичного рішення та композиції сорочки на другий план: головну роль тепер грає естетизм та привабливість зовнішнього вигляду одягу.

Висновки і пропозиції. Дослідження колористики як поля, де найяскравіше демонструється, з одного боку, культурна дифузія (але не експансія чи асиміляція), а з іншого – стійкість стержню національної самобутності, вкоріненої у фольклорній основі, виявляє свою актуальність як, по-перше, виразник глокалізаційних процесів збереження власної етнічної ідентичності, а по-друге, як фактор глобалізаційних віянь, оскільки саме колористика сорочок Карпатського регіону є чи не найвиразнішим прикладом крос-культурних та поліетнічних тенденцій сучасності. Саме тому актуально звертатися до даної проблематики задля визначення спільних та відмінних рис етнічних культур, що існують поряд: така специфіка виливається у витончені мистецькі рішення, адже домінуючі кольори вишитих сорочок у всіх шести етнічних областях Карпатського регіону зовсім різні. Це синтез не лише фарб, але картин світу.

Список літератури:

1. Гнидка Е. А. Етно-фольклорная культура Буковины в условиях кросс-культурных, полиэтнических и глобализационных факторов / Е. А. Гнидка // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2015. – № 1. – С. 276- 283.
2. Коцан В. В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців / В. В. Коцан // «Народознавчі зошити». – 2014. – № 1 (115). – С. 80-97.
3. Куксюк А. А., Васильев І. В. Аналіз та класифікація художньо конструктивних елементів автентичних зразків українських жіночих вишитих сорочок // А. А. Куксюк / Вісник КНУТД. – 2015. – № 3 (86). – С. 263-271.
4. Пилип Р. І. Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями) // Р. І. Пилип. – Ужгород, 2012. – 468 с.
5. Шнуренко Т. В. Дослідження традиційної сорочки Карпатського регіону на сторінках журналу «Народна творчість та етнографія» / Т. В. Шнуренко // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2014. – № 20. – С. 215-220.
6. Шнуренко Т. В. Дослідження традиційної сорочки Карпатського регіону на сторінках журналу «Народознавчі зошити» / Т. В. Шнуренко // «Народознавчі зошити». – 2017. – № 5 (174). – С. 40-43.

Шнуренко Т.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

КОЛОРИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРАДИЦИОННЫХ СОРОЧЕК КАРПАТСКОГО РЕГИОНА

Аннотация

В статье анализируется колористическая специфика карпатской сорочки как элемента традиционного костюма. При этом внимание уделяется как общей характеристике изучаемого вопроса, так и демонстрации диффузных культурных влияний и различий в колористике сорочек разных этнических областей одного региона. Конструктивный элемент народной одежды и его отделка вышивкой и орнаментами – материальными носителями цвета и образа – выражают не только устойчивость данной формы этнической идентичности, укорененной в фольклоре, но и представляет картину мира этноса, маркированную определенной символикой, узорами, и, соответственно, цветом, сущность которой остается неизменной даже в условиях стремительных глобализационных процессов.

Ключевые слова: народная одежда, традиционный костюм, колористика, сорочка, картина мира, Карпатский регион.

Shnurenko T.V.

Kyiv National University of Culture and Arts

COLORISTIC FEATURES OF TRADITIONAL SHIRTS OF THE CARPATHIAN REGION

Summary

The article analyzes the colorful specificity of the Carpathian shirt as an element of the traditional costume. In this case, attention is paid to both the general characteristics of the issue being studied and the demonstration of diffuse cultural influences and differences in the coloring of shirts of the different ethnic country of one region. The constructive element of folk clothing and its embroidery and ornamentation – the material medium of color and image – express not only the stability of this form of ethnic identity, which is rooted in folklore, but also represents a world view of the ethnos, marked with certain symbols, patterns, and, accordingly, the color, essence which remains unchanged, even in the context of rapid globalization processes.

Keywords: national clothes, traditional costume, coloristics, shirt, world view, Carpathian region.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'373.47

МЕТАФОРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГЕОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Венгринок М.І., Васильєв О.О.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті окреслено семантичні процеси, які відбуваються в сучасній технічній термінології української мови. Висвітлено конструктивну роль метафори як чинника становлення і розвитку геологічної термінології. Описано шари лексики, що, метафоризуючись, слугують джерелом появи нових термінів. На основі аналізу фактичного матеріалу проілюстровано функціональне навантаження метафори як важливого засобу наукового пізнання й осягнення світу, ключового чинника розширення мови науки і техніки. Описано різні типи метафори, які актуалізуються в геологічному науковому дискурсі.

Ключові слова: метафора, метафоризація, технічний термін, геологічна терміносистема, концептуальна картина світу, семантичні процеси.

Постановка проблеми. Вивчення семантичних процесів, які відбуваються в сучасній технічній термінології української мови, посилює увагу лінгвістів до тих засобів, які відображають не лише поняттєве, а й образне осягнення світу.

Це зумовлено насамперед тим, що у формуванні концептуальної картини світу (наукового знання) образні засоби відіграють важливу роль, оскільки виступають інструментами мислення, пізнання дійсності, розкриття сутності явищ. С. Гусев слушно зауважує, що «мова найрізноманітніших наукових теорій – від математики до філософії – будується на основі більш чи менш відкритих метафоричних тверджень, і ніяке знання не може бути отримане й організоване без їх участі» [2, с. 11]. У зв'язку з цим дослідження метафори як чинника творення терміносистем різних технічних галузей, зокрема геологічної, є актуальним мовознавчим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення метафори крізь призму формування української термінології було предметом наукових розвідок Г. Дядюра, Г. Краковецької, О. Кримець, І. Кочан, Н. Родзевич та ін. Увагу дослідників зосереджено насамперед на визначенні функціонального і типологічного статусу цього поняття.

Розкриваючи параметри образності в науковому стилі, Г. Дядюра наголошує на тому, що метафора – це явище семантики і продукт прагматики, психологічний і когнітивний феномен, здатний віддзеркалювати механізми мислення. Вивчаючи природничі і технічні тексти, дослідниця виокремлює такі типи метафор: номінативні, когнітивні, образні, концептуальні та безаналогійні [4].

Розуміння метафори як одного із чинників розширення мови науки і техніки відображено у працях О. Кримець. Дослідниця наголошує на тому, що в науково-технічній сфері найпоширенішою є метафора, що «ґрунтується на схожості функцій, тому що принцип дії є основною категорією техніки» [5, с. 15].

Аналізуючи термінологію нафтогазової сфери, С. Дорошенко зауважує, що під час творення термінів від загальноживаних слів в основу метафоричного перенесення кладуть певну диференційну ознаку, що вказує на внутрішню та зовнішню

подібність предметів. Зважаючи на це, дослідниця пропонує виділяти такі семантичні групи термінів: 1) утворені метафоричним перенесенням на основі подібності позначуваних предметів за формою; 2) утворені внаслідок подібності виконуваних функцій; 3) утворені на основі функціональної та зовнішньої подібності [3, с. 74].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, присвячених дослідженню метафори як чинника формування української термінології, певні галузі науково-технічної сфери, зокрема геологічна, потребують ґрунтовного осмислення. Це дозволить глибше розкрити функціональний потенціал засобів образності, посилити їх значущість у формуванні науково-технічної термінології.

Мета статті. Проаналізувати різні типи метафор, які актуалізуються в геологічному дискурсі, розкрити конструктивну роль метафори як чинника становлення і розвитку термінології науково-технічної сфери.

Виклад основного матеріалу. У геологічній терміносистемі актуалізуються різні типи метафор. Можна виокремити такі ознаки, на основі яких відбувається метафоричне перетворення вихідних значень:

1. Схожість функції.

Наприклад, яскрава експресивність притаманна терміну «ложе океану». Слово «ложе» має значення «місце для спання; постіль» [6] та «заглиблення в ґрунті, камені, яким тече річка, струмок і т. ін.; річище, русло» [6]. Термін «ложе океану» означає «дно заповнених водою западин, глибина яких в середньому становить 4500 м відносно поверхні океану, в межах яких розміщені серединно-океанічні хребти, улоговини, глибоководні жолоби та інші форми рельєфу» [1]. Обидва слова позначають заглиблення, западини, утворення випуклої форми. «Ложе» – це зручне місце для сну і відпочинку людини. Таку саму функцію виконує «ложе океану», підтримуючи водні масиви океанів планети.

Розгляньмо інший приклад. Слово «депресія» означає хворобливий стан приголомшеності, пригнічення, скорботи. Термін «депресія» яскраво

застосовують у багатьох галузях. В економіці він позначає засгій капіталістичних країн. У метеорології – зону зниженого атмосферного тиску або низького рівня барометра. А в геології термін «депресія» набуває таких значень:

1) у тектоніці – ділянка прогинання земної кори, як правило, заповнена молодими відкладами;

2) у геоморфології: у широкому розумінні – будь-яке зниження земної поверхні; у вузькому розумінні – западина, дно якої лежить нижче за рівень океану (Каспійське море, Мертве море та ін.);

3) у гідрогеології – зниження рівня підземних вод навколо свердловини чи колодязя під час відкачування води [1].

Люди часто використовують вираз «впадати в депресію», що означає погіршення емоційного самопочуття, настрою. Отже, всі вищезазначені терміни вказують на рівень, що є нижчим за допустимий.

2. Зовнішня схожість.

Яскравим прикладом метафоричності в геологічній термінології української мови є термін «цирк», що означає «своєрідну екзотичну форму рельєфу, яка нагадує амфітеатр» [1]. За походженням розрізняють такі різновиди цирку:

1) водозбірний – у верхів'ях річок та ярів;

2) льодовиковий – у верхів'ях льодовикового трюгу, як правило, заповнений фірном та льодом;

3) зсувний – котловина у вигляді амфітеатру, що утворюється на крутих схилах внаслідок зсувних процесів [1].

Як слово загальнонавжваної української лексики, терміном «цирк» позначають:

1) у Стародавньому Римі – місце, ари для кінних змагань, а пізніше – боїв гладіаторів та інших видовищ;

2) вид театрального мистецтва, який охоплює акробатику, еквілібристику, жонглювання, клоунаду, дресирування тварин та ін.;

3) заклад, який влаштовує вистави цього виду мистецтва;

4) приміщення, що має вигляд круглого будинку з амфітеатром для глядачів і ареною в центрі для таких вистав [6].

Отже, обидва поняття мають значення чогось сенсаційного, такого, що варте уваги кожного, та позначають місце, де за цим можна спостерігати.

Словом «бісквіт» називають солодке пухке бездріжджове печиво. У геології термін «бісквіт» набуває значення пластинки з порцеляни (фарфору), поверхня якої не вкрита глазур'ю [1]. Порцеляна – це виріб з абсолютно гладенькою блискучою поверхнею, вкритий глазур'ю. Глазур'ю покривають печиво, торти, пироги та інші кондитерські вироби. «Бісквіт» є одним із кондитерських виробів, який не покривають глазур'ю, тому він і є схожим на таку пластинку з порцеляни.

Проаналізуємо інший приклад. У геологічній термінології української мови є словосполучення «чорні курці». Слово «курець» означає «той, хто курить, має звичку курити» [6]. У контексті геологічної промисловості «чорними курцями» називають «глибоководні гідротермальні джерела, що приурочені, як правило, до рифтових зон

серединно-океанічних хребтів» [1]. Ззовні «чорні курці» мають вигляд високих (до 60 м і більше) конічних труб, складених переважно сірчистими мінералами. Над їх жерлами підіймаються хмари чорного кольору із тонкодисперсних сульфідів, сульфатів і оксидів металів. Такі хмароутворення і викликали асоціацію з димом, який утворюється в процесі куріння, а «чорними» їх назвали через колір цих хмар.

Розгляньмо термін «око». В українській мові він позначає орган зору в людини, всіх хребетних та деяких безхребетних тварин [6]. Здавалося б, що могло привернути таку увагу дослідників до цього слова? Напрочуд, саме воно стало основним елементом утворення таких термінів геології:

1) «котяче око» – зеленувато-жовтий різновид хризоберилу (цимофан) із світловим ефектом відблиску, що бігає по поверхні, нагадуючи око кішки;

2) «соколине око» – прозорий (напівпрозорий) синоватий різновид кварцу із шовковистими переливами, зумовленими вклученнями крокідоліту. «Соколине око» є напівкоштовним каменем;

3) «бичаче око» (волів'яче око) – це «тигрове око», що перебуває природним чи штучним температурним впливом, внаслідок якого лімоніт частково зневоднюється і переходить в гематит, який і надає каменю бурих відтінків;

4) «тигрове око» – золотисто-жовтий або темно-бурий смугастий кварц із шовковистими хвилястими переливами, що має дрібні волокнисті та лускуваті мінералів. «Тигрове око» є напівкоштовним каменем [1].

Усі поняття мають форму «ока», окрім «бичачого ока», що є квадратним, та колір, що відповідає забарвленню шкіри тварин, найменням яких вони названі. Ознака схожості зовнішності тут очевидна.

Звернімо увагу на слово «лоб» – верхня надочна частина обличчя людини або морди тварини [6]. У геології вживають термін «баранячі (льодовикові) лоби», щоб позначити відшліфовану льодовиком скелю, заокруглену з однієї сторони [1]. З боку наступання льодовика схили «баранячих лобів» гладкі. Зазначимо, що «лоб» має заокруглену форму та зазвичай є гладким. Тож схожість зовнішньої форми стала приводом називати такі скелі «баранячими лобами».

3. Функціональна й зовнішня схожість.

Вартий уваги термін «луска (лусочка) графіту», що позначає кристалики мінералу класу самородних напівметалів, найстійкіший у земній корі кристалічного різновиду вуглецю. Як слово загальнонавжваної української мови, термін «луска» вживають для позначення шкірних утворів (твердих, щільно припасованих одна до одної пластинок) у багатьох хребетних тварин, що виконують захисну функцію [6]. Яскрава зовнішня схожість надала геологічному поняттю саме такої назви. Термін «луска графіту» виконує ту саму функцію, що і слово «луска», тільки захищають вони різні предмети, що і є їхньою єдиною відмінністю.

Розгляньмо інші метафоричні терміни геологічної терміносистеми української мови, зокрема «скелет ґрунту». Слово «скелет» означає сукупність кісток, що становлять тверду основу тіла людини та хребетних тварин [6]. Термін «ске-

лет ґрунту» позначає частинки та уламки гірських порід, що входять до складу ґрунту. Це неорганічний компонент, який утворився з материнської породи внаслідок її вивітрювання. Мінеральні фрагменти, що утворюють речовину ґрунтового скелета, різні – від валунів і каменів до піщаних крупинок і найдрібніших частинок глини [1]. Усі ці фрагменти є твердою основою ґрунту, його каркасом, подібно до того, як «скелет» є твердою опорою тіла людини. Це і викликало неабиякі асоціації в науковців.

Загадкової метафоричності набув вислів «чорний ящик», який широко застосовують в техніці та кібернетиці. Слово «ящик» позначає виріб з дощок, фанери та ін. (переважно чотирикутний), який використовують для пакування, зберігання або перенесення чого-небудь [6]. Сферу геології цей термін теж не оминув. Він означає «пізнавальну систему, в якій досліднику відомі лише вхідні та вихідні величини, а внутрішня структура та процеси, які відбуваються всередині, невідомі» [1]. Метод (принцип) «чорного ящика» широко використовують під час геологічних досліджень, коли необхідно змоделювати поведінку складних систем. Припустимо, що «ящик» – це внутрішня структура пізнавальної системи. «Чорним» його назвали через те, що все, що є всередині пізнавальної системи, невидиме. Саме таке порівняння лягло в основу метафори цього терміна.

4. За місцем розташування або кількістю складників (найрідше).

Розгляньмо приклад. Словом «крило» називають літальний орган птахів, комах та деяких ссавців [6]. Варто зазначити, що «крила» мають плоску форму і розташовані у тварин з обох боків. Терміном «крила складки» позначають один із структурних елементів *складки* – бічні ділянки

моноклінального залягання порід по обидва боки від *замка* [1]. «Крила» тварин та «крила складки» зазвичай плоскі та розташовані по обидва боки, що і є їх спільною ознакою.

Цікавим є те, що слова можуть метафоризуватися способом поєднання таких ознак, як однакове розташування та функція. Наприклад, слово «підшва» тлумачать як нижню частину взуття, якою ступають по землі, пришити або приклеєну до верху за допомогою устілки [6]. Термін «підшва пласта» позначає поверхню, яка обмежує *пласт порід* знизу (підстилаюча, нижня поверхня) [1]. Вона складається з гірських порід, які безпосередньо розташовані під покладом (жилою) корисної копалини і мають знижену стійкість та міцність за стиснення. Таке саме розташування «підшви» взуття, що підстилає стопу людини знизу, та функція, яка запобігає биттю стопи об землю.

Метафоризувалися й інші терміни геологічної сфери: жила, хребет, чохол, щит, шапка, хвіст, ядро, ланцюг, лоно, планшет, щітка, пастка, облямівка, брівка, зерна.

Висновки і пропозиції. Геологічна терміносистема, що відображає «живий», динамічний процес наукового представлення знань про Землю, має потужний потенціал для актуалізації засобів образності. Різні типи метафоричних перенесень (за зовнішньою схожістю, за схожістю функцій, за функціональною і зовнішньою схожістю, за місцем розташування або кількістю складників) підтверджують думку про те, що образність є важливим чинником становлення і розвитку термінології геологічної сфери.

Перспективами дослідження є вивчення метафоризації як універсального мовного явища, здатного поповнювати терміносистеми науково-технічних галузей знань новими поняттями.

Список літератури:

1. Вовк В. М. Геологічний словник / В. М. Вовк. – Кіровоград: КОД, 2012. – 504 с. – Режим доступу: <http://geodictionary.com.ua/>.
2. Гусев С. С. Наука и метафора / С. С. Гусев. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1984. – 152 с.
3. Дорошенко С. Українська термінологія нафтогазової промисловості: становлення і розвиток: монографія / Світлана Дорошенко. – Полтава: Вид-во ПолтНТУ, 2013. – 139 с.
4. Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Дядюра Галина Миколаївна. – К., 2001. – 17 с.
5. Кримець О. М. Метафора і метонімія як чинники творення та розвитку української технічної термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Кримець Оксана Михайлівна. – Харків, 2010. – 19 с.
6. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.

Венгринюк М.И., Васильев А.А.

Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

МЕТАФОРА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ

Аннотация

В статье исследованы семантические процессы, которые происходят в современной технической терминологии украинского языка. Раскрыта конструктивная роль метафоры как фактора становления и развития геологической терминосистемы. Описаны слои лексики, которые служат источником появления новых терминов. На основании анализа фактического материала проиллюстрирована функциональная нагрузка метафоры как важного средства научного познания и постижения мира, ключевого фактора расширения языка науки и техники. Описаны разные типы метафоры, которые актуализируются в геологическом научном дискурсе.

Ключевые слова: метафора, метафоризация, технический термин, геологическая терминосистема, концептуальная картина мира, семантические процессы.

Venhryniuk M.I., Vasyliev O.O.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

METAPHOR AS A FACTOR OF THE FORMATION OF THE GEOLOGICAL TERMINOLOGY SYSTEM

Summary

The article outlines semantic processes that occur in the modern Ukrainian technical terminology. Metaphor's constructive role in formation and development of geological terminology is highlighted. Lexicological units, serving as a source of new terms, are described. The actual material proves metaphor's functional load as an important means of scientific knowledge and comprehension of the world and a key factor in the expansion of the science and technology. Different types of metaphor, which occur in the geological scientific discourse, are described.

Keywords: metaphor, metaphorisation, technical term, geological terminology system, conceptual world picture, semantic processes.

УДК 821.161.2:82-31

ТРАНСФОРМАЦІЯ СПОСОБІВ КОНСТРУЮВАННЯ ХРОНОТОПУ В ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЯХ ХХІ СТОЛІТТЯ

Верба Т.Ю.

Запорізький національний університет

У статті на прикладі історичних українських повістей ХХІ ст. Раїси Іванченко «Розлилися круті бережки» і В. Чемериса «Царгородська галера» зроблено першу спробу визначити новаторські способи конструювання хронотопу в сюжетно-композиційній структурі творів та моделюванні історичної постаті як художньої особистості. Встановлено розмаїття хронологічних топонімічних різновиді, проведено їх класифікацію і виявлено типологічні ознаки у відображенні національної ментальності.

Ключові слова: історична повість, хронотоп, сюжет, композиція, хронологічні й топонімічні різновиди.

Постановка проблеми. Аналіз історичних повістей ХХІ ст. дає підставу визначити новаторські способи конструювання художнього часу і художнього простору, розкрити різновиди їх вияву, ознаки і функції, використовуючи поняття «хронотоп».

«Хронотоп» (грец. *chromos*: час і *topos*: місце) – «істотний взаємозв'язок часових і просторових зв'язків, художньо освоєних літературою», за допомогою яких визначається жанр та жанрові різновиди, «образ людини в літературі» [6, с. 564]. Жанрово-стильове значення часових і просторо-

вих відношень розкрив М. Бахтін: «Можна прямо сказати, що жанр і жанрові форми визначаються саме хронотопом, до того ж у літературі провідним началом у хронотопі є час. Хронотоп як формально-змістова категорія визначає (значною мірою) і образ людини в літературі, цей образ завжди істотно хронологічний» [1, с. 122].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закономірно постає потреба звернення до розвідок, теоретичні засади яких стали підґрунтям до розроблення методики хронотопного аналізу. Це, насамперед, праці М. Бахтіна, М. Кодака, Д. Лиха-

автора. Виявлено типологічні ознаки у хронотопі-
ному відображенні національної ментальності.

Перспективи дослідження визначаються тим,
що воно орієнтовано на повнішу сукупність іс-

торичних повістей ХХІ ст., на розширення на-
укових інтерпретацій різноманітних за змістом
і структурою способів конструювання хронотопу,
на компаративний аналіз.

Список літератури:

1. Бахтин М. Літературно-критическіе статті / Михайл Бахтин. – М.: Худ. література, 1986. – 541 с.
2. Іванченко Р. Розлилися круті бережечки... Повість / Раїса Іванченко // Вітчизна. – 2004. – № 11-12. – С. 21-39.
3. Кодак М. Поетика як система: Літературно-критичний нарис / Микола Кодак. – К.: Дніпро, 1988. – 159 с.
4. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова / Н.Х. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2012. – 344 с.
5. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с.
7. Лихачев Д.С. Поэтика художественного пространства [электронный ресурс] / Д.С. Лихачев – URL: <http://www.lihachev.ru/pie/site/files/fullttext>.
8. Лотман Ю. Текст у тексті / Юрій Лотман // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 428-442.
9. Сікорська В.Ю. Художній часопростір в історичних романах Павла Загребельного: автореф. дис. канд.-філол. наук (10.01.01) / Вікторія Юріївна Сікорська – Кіровоград, 2007. – 20 с.
10. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; – Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.
11. Чемерис В. Царгородська галера: Повість / Валентин Чемерис // Вітчизна. – 2009. – № 3-4. – С. 46-106.

Верба Т.Ю.

Запорожский национальный университет

ТРАНСФОРМАЦІЯ СПОСОБОВ КОНСТРУІРОВАНИЯ ХРОНОТОПА В ІСТОРИЧЕСКИХ ПОВЕСТЯХ ХХІ ВЕКА

Анотація

В статті на прикладі історических українських повістей ХХІ століття Раїси Іванченко «Розлилися круті бережечки» і В. Чемериса «Царгородська галера» зроблено першу спробу визначити новаторські способи конструювання хронотопа в сюжетно-композиційній структурі творів, моделювання історическої фігури як художесквенної особистості. Встановлено різноманітність хронологіческих і топоніміческих різновидностей, зроблено їх класифікацію і виявлено типологіческіе ознаки в відображенні національної ментальності.

Ключевые слова: історическа повість, хронотоп, сюжет, композиція, хронологіческіе і топоніміческіе різновидности.

Verba T.Yu.

Zaporizhia National University

TRANSFORMATION OF CONSTRUCTION WAYS OF CHRONOTOPE IN HISTORICAL POEMS OF XXI CENTURY

Summary

In the article on the example of historical Ukrainian stories of XXI century of Raisa Ivanchenko «Spaced steep banks» and V. Chemeris «Tsargorodskaya galerea» was made the first attempt to determine the innovative ways of constructing a chronotope in the plot composition of works and modeling the historical figure as an artistic personality. A variety of chronological toponymic types was established, their classification was made and typological features were revealed in the reflection of national mentality.

Keywords: historical novel, chronotope, subject, composition, chronological toponymic varieties.

УДК 812.132.5:17.025.4

ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Гумений В.В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

В даній статті було досліджено проблеми адекватності перекладу художнього тексту. Виявлено специфіку перекладу художніх творів. Також було розкрито термін «контрастивна лінгвістика». Було досліджено поняття «одиниці перекладу» та його практичного застосування. Було досліджено проблему авторського бачення картини світу під час перекладу.

Ключові слова: мова, особистість, переклад, лінгвістика, текст, інтерпретація.

Постановка проблеми. У зв'язку з проблемою тотожності оригінального і перекладного текстів в сучасній теорії і практиці перекладу, оперують різними базовими поняттями, такими як адекватність і еквівалентність, до сих пір не існує чітко сформульованого критерію їх розмежування.

Основні проблеми, які виділяються в зв'язку з перекладацькою діяльністю, можна класифікувати відповідно до їх співвідношення з тим або іншим мовним рівнем. До ряду граматичних і лексико-граматичних проблем перекладу слід віднести, наприклад, питання про відмінності в синтаксичному ладі мови оригіналу і мови перекладу. Що стосується лексичних проблем перекладу, то основне завдання перекладу – об'єктивна передача змісту. Це завдання може бути виконано тільки в тому випадку, якщо перекладач проводить доцільний відбір лексичних одиниць зі складу мови перекладу, необхідних для вірного тлумачення першотвору. Складність вирішення цього завдання обумовлюється складною природою лексичних одиниць, їх багатозначністю і семантичним багатством. Завдання перекладача полягає в тому, щоб знайти потрібну лексичну одиницю, яка б відповідала одиниці мови оригіналу, тобто мала б те ж значення, те ж стилістичне забарвлення і викликала б у перекладача відповідні асоціації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі перекладу встановлюються певні відносини між двома текстами на різних мовах (оригіналом і перекладом). Зіставляючи такі тексти, можна розкрити внутрішній механізм перекладу, виявити еквівалентні одиниці, а також виявити зміни форми і змісту, що відбуваються при заміні одиниці оригіналу еквівалентною одиницею тексту перекладу [1, с. 514–515]. Для того щоб текст перекладу з максимумом можливо повнотою передавав всю інформативність, укладену в оригінальному тексті, при суворому дотриманні норм мови оригіналу при перекладі застосовуються якісні перетворення – перекладацькі трансформації: заміни, перестановки, опущення, додавання і т. д.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При створенні адекватного перекладу важливим є сприйняття своєрідності картин світу двох мов. Зокрема, це стосується культурно маркованої лексики: оскільки перекладач завжди виступає в ролі «ретранслятора» мови і культури, то від його мовної та культурної компетенції залежать точність і ефективність комунікації.

Говорячи про адекватність перекладу художнього тексту, необхідно враховувати, що в його рамках взаємодіють один з одним такі феномени, як «мовна особистість» і «мовна картина світу». Цей зв'язок виражається в тому, що мовна картина світу відображається у вигляді індивідуальної та творчої репрезентації.

Постановка завдання. Незважаючи на відносну молодість, контрастивна лінгвістика довела свою самостійність і корисність, які обумовлені тим, що без зіставлення мов, що лежить в основі контрастивного вчення, неможливе вивчення різносистемних мов, а значить воно настільки ж стародавнє, як і саме вивчення мови. Порівняльне дослідження двох мов мало місце вже в далекому минулому (лексичні зіставлення шумерського і аккадського в Вавилонії, хетського і інших мов хеттськими перекладачами, санскриту з ведійською і т. д.) Як бачимо, наука про зіставлення мов виникла в глибоку давнину, проте будь-яких методів зіставлення мов тоді не було. Та й самого поняття «метод зіставлення мов» в науці довго не існувало.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безсумнівно, будь-яка мова писалася на тлі порівняння, свідомого чи несвідомого, з іншою мовою. Так, європейські вчені епохи Відродження – перші варіанти сучасних мов – створювалися фактично в порівнянні з аналогічними працями грецькою або латинською мовами. Першим лінгвістичним напрямом, який взяв процес зіставлення за наукову основу, стало порівняльно-історичне мовознавство, що зародилося на початку XIX століття і пов'язане з іменами Ф. Боппа, Я. Грімма, Р. Раска, А. Х. Востокова, Й. Добровського і ін. Основною метою порівняльно-історичного мовознавства є унаочнення мовних станів окремих груп споріднених мов світу, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також побудова порівняльно-історичних описів (граматик і словників) мов, що входять в ту чи іншу генетичну спільність. Велику роль відіграє при цьому вибір основи для порівняння [4, с. 31]. Як правило, це мова з найдавнішими писемними традиціями. Порівняльно-історична методика лінгвістичних досліджень широко використовує і прийоми інших методів – типологічного та квантитативного, ймовірного, філологічного та методу моделювання.

Ранніми джерелами контрастивної лінгвістики можна вважати роботи по типологічному порівнянню неспоріднених мов, що проводилися в зв'язку з завданнями типологічної (морфологічної) класифікації. Типологічні дослідження

носять теоретичний характер і мають на меті встановлення за тими чи іншими ознаками загальних типів мов світу. Як відзначається в Лінгвістичному енциклопедичному словнику, це джерело певною мірою відчувається в контрастивній лінгвістики і понині. Лінгвістична типологія зародилася в рамках порівняльно-історичного мовознавства в першій половині XIX століття і була пов'язана з іменами А. Шлегеля, А. Шлейхера, В. фон Гумбольдта. Так, наприклад, Ф. Шлегель зіставив санскрит з грецькою, латинською, а також з тюркськими мовами, в результаті чого вчений дійшов висновку про існування двох типів мов: флективних і аффіктивних [5, с. 45]. Першим властиві багатство, міцність і довговічність, а другим – бідність, убогість і штучність.

А. Шлейхер і В. Гумбольдт незалежно один від одного виявили три типи мов: ізолюючі (кореневі) флектуючі (флективні) і аглютинуючі (аглютинативні). Причому були виділені дві тенденції розвитку граматичної будови: синтетична і аналітична [6, с. 28-30]. Становлення порівняльного мовознавства ледь було б можливим без наукових досліджень В. фон Гумбольдта.

Надзвичайно важливою для контрастивної лінгвістики й донині є ствердження про те, що в будь-якій мові відбивається певний світогляд, що відбиває духовні якості народу – його носія. Мова знаходиться між людиною і зовнішнім світом і малює погляди кожної картини зовнішнього світу, відповідно до зафіксованого в мові особливого світогляду [2, с. 111]. Вивчення іншої мови призводить до зміни світогляду. Дані роздуми лягли в основу вчення Гумбольдта про внутрішню форму мови, яке описує особливості національного світорозуміння.

Деякі зарубіжні дослідники давно відстоюють тезу про те, що теорія художнього перекладу відокремилася від порівняльного літературознавства, відзначаючи при цьому, що теорія перекладу зародилася і в своїй первісній фазі розвивалася як емпіричний порівняльний метод на ґрунті традиційної літературної компаративістики. На думку відомого фахівця в галузі художнього перекладу А. Поповича, теорія художнього перекладу заснована на перетині наступних чотирьох дисциплін: порівняльної лінгвістики, порівняльної стилістики, теорії літературної компаративістики та теорії літератури [8, с. 55].

Дуже важко переоцінити роль літературознавства в розвитку теорії і практики художнього перекладу. На думку Д. Комісарова, художнім перекладом називається вид перекладацької діяльності, основна мета якого полягає в створенні на мові перекладу твору, здатного надавати художньо-естетичний вплив на мову перекладу. З урахуванням даного визначення можна стверджувати, що в разі формальної проблеми передачі окремої мовної одиниці оригіналу може бути передана її естетична функція в системі цілого і на основі цього цілого, причому вираз цієї функції при перекладі постійно вимагає зміни форми мовної одиниці, що є її носієм (наприклад, вибору іншої граматичної категорії, слова з іншим предметно-логічним значенням) і т. д.

В цілому, характерними особливостями художнього перекладу можна вважати прояв в кожному випадку індивідуальної манери пись-

менника, зумовленої його світоглядом, впливом естетики епохи і літературної школи, різноманітність як лексичних, так і граматичних засобів мови в їх різних співвідношеннях один з одним.

Для того щоб виділити і проаналізувати основні особливості художнього перекладу, необхідно зупинитися на виявленні тих специфічних властивостей, які притаманні художній літературі в цілому. До таких належать: 1) образність художнього твору; 2) смислова насиченість літературного твору, яка полягає в здатності письменника сказати більше, ніж говорить прямий сенс слів в їх сукупності; 3) національно-культурна забарвлення змісту і форми художнього твору; 4) тісний зв'язок між тією епохою, в яку автор створював свій твір, і відображеними ним образами; 5) індивідуальний стиль письменника.

Можливість або неможливість тієї чи іншої форми вираження змісту, нормативність або ненормативність форми, її ситуативна доречність або недоречність можуть бути інтерпретовані за допомогою системи мови, мовної норми. На відміну від системи мови, мовна норма виражається в конкретно реалізованих, реально функціонуючих мовних формах. Порушення норми мови можуть не відбиватися на сприйнятті смислової сторони повідомлення, але створюється враження неправильності мови, в той час як помилки в сфері системи мови найчастіше тягнуть за собою спотворення сенсу або роблять текст взагалі незрозумілим. Іноді переклад не містить ні системних, ні нормативних помилок, але справляє дуже дивне враження. Такий текст не відповідає вимогам, які властиві нормі мови.

Такі феномени, як «мовна особистість» і «мовна картина світу» взаємодіють і взаємообслуговують один одного в рамках художнього тексту. Цей зв'язок виражається в тому, що мовна картина світу відображається у вигляді індивідуальної та творчої репрезентації. Характер такої картини світу залежить від мети автора, мовної системи і біографії письменника, тому структурування завершеної мовної картини світу можливо лише на основі встановлення ієрархії смислів і цінностей для окремої мовної та біографічної особистості.

Проблема авторського бачення картини світу повинна вирішуватися з урахуванням трьох аспектів: 1. Найважливіші художні ідеї і поняття в їх мовній реалізації. Цей аспект має на увазі виявлення: а) мотивів; б) градації мотивів; в) ключових слів; г) семантичних полів естетично дієвих слів; д) співвіднесеності з філософськими і літературно естетичними шуканнями епохи. 2. «Образ мови» твору, який виражається за допомогою: а) кольоропису письменника; б) ставлення автора до «системи характерних для нього тропів в співвідношенні з тими пластами лексики, які долучаються до образного контексту» (побутова лексика, порівняння, епітети і т. д.). 3. Емоційний тон розповіді, який має на увазі характеристику оціночного компонента авторської картини світу [3, с. 54-56].

Таким чином, специфіка перекладу художніх творів полягає не тільки в множинності лексичних та граматичних елементів, що підлягають передачі і вимагають функціональної відповідності в іншій мові. Все це скоріше кількісні (пов'язані

з еквівалентністю перекладу) показники складності проблеми. Якщо ж говорити про якісну сторону перекладу, пов'язану з його адекватністю, то необхідно враховувати той факт, що художня література є мистецтво, яке визначається як мислення образами, а створення образів в художній літературі неможливе без мови.

Очевидно, що образи засновані на різних мовних категоріях. Останнє обумовлює складність понять змісту і форми в їх відношенні до перекладу художньої літератури. Очевидно, що поняття змісту в художній літературі є набагато складнішим, ніж в науковій літературі або в діловому документі. Воно охоплює не тільки матеріально-логічну та ідейно-пізнавальну сторону висловлювання, але і його емоційну насиченість, його здатність впливати як на розум, так і на почуття реципієнта. Цим визначається складність пошуку функціональних відповідностей при перекладі в тих випадках, коли внаслідок певних мовних умов неможливо відтворити одночасно і смислову функцію, і дійсне значення одиниці перекладу.

Питання про одиницю перекладу досі залишається дискусійним в перекладацькій практиці, оскільки часто відбувається підміна уявлень про характер одиниць перекладу: замість мовних одиниць, які, власне, і підлягають перекладу, перекладач механічно підставляє мовні одиниці, в той час як в різних мовах мовний склад тієї чи іншої мовної одиниці може не збігатися.

Поняття «одиниця перекладу» слід вважати умовним, суб'єктивним, так як її основою може служити не тільки слово, але і будь-яка мовна одиниця: від фонем до надфазової єдності. Головною умовою правильності визначення тієї чи іншої вихідної одиниці, що підлягає перекладу, є виявлення її текстової функції. Неадекватність послівного перекладу обумовлена саме неправильною оцінкою текстових функцій мовних одиниць: потрапляючи в ту чи іншу мовну ситуацію, слово як одиниця мови виявляється пов'язаним системними відносинами з іншими словами даного тексту або висловлювання, тобто потрапляє

в ситуативну залежність або ряд залежностей від умов тексту. Ці залежності складають ієрархію контекстів, від мінімального (сусіднє слово) до максимального (всього тексту або надтекстових зв'язків).

Якщо розглядати переклад як процес, маючи на увазі перекладацьку діяльність, розділення тексту на одиниці перекладу можна вважати першим етапом роботи перекладача. Наступний етап полягає у трансформуванні вихідного тексту. На даному етапі особливо важливим є питання про те, чим мотивовано використання перекладацьких трансформацій [7, с. 362]. Те, що перекладач використовує трансформацію, зовсім не означає, що він завжди чітко віддає собі звіт в тому, з якою метою він це робить, багато перетворень він здійснює інтуїтивно, однак будь-яка трансформація чимось обумовлена.

Висновки з даного дослідження. Мовна особистість, зокрема мовна особистість автора художнього тексту, безпосередньо пов'язана з мовною картиною світу, яка проявляється в текстах, що створюються особистістю і виявляють собою результат взаємодії системи цінностей людини з його життєвими цілями, мотивами та установками. Такі категорії культури (концепти), як простір, час, доля, право, багатство, праця, совість, смерть, свобода, воля і т. д. відображають специфіку існуючої системи цінностей і задають зразки соціальної поведінки і сприйняття світу.

Важливо також, що художній текст – це цілісний, неподільний феномен. У своєму творі автор, по суті, створює образи «реальних», «живих» людей і відтворює ситуації реального, живого спілкування, в якому беруть участь автор і реципієнт. Хоча художній текст імітує дійсність, закони породження і сприйняття реального тексту зберігаються; відмінність полягає лише в ступенях обробки тексту. Саме ця «обробка» до певної міри доводить те, що художній текст являє собою матеріал для дослідження мовної особистості, оскільки остання – це відображення не повсякденності, але інтелектуальної особистості людини.

Список літератури:

1. Баролев К.К., Семицький Т.Р., Навашина М.Л. Лінгвістичний енциклопедичний словник. – Г.: Край, 2007. – 520 с.
2. Веритей А.О. Мовна залежність перекладу від оригіналу. – О., 2008. – С. 111-112.
3. Гайченко Л.К. Невиришене у перекладацькій практиці – К.: Астра, 2012. – 54-59 с.
4. Зоріш Д.А. Подорож до художнього слова / Д.А. Зоріш // М., 2010. – № 14 (40). – С. 30-35.
5. Колтушева С.Г. Контрастивна лінгвістика у сучасній мові. Київ, 2009. – С. 45.
6. Корбань В.М. Міжкультурна комунікація. – С., 2011. – С. 28-33.
7. Логовицький К.О. Відтворення сакрального та мирського у творах масової літератури. Фенікс, 2002. – С. 360-364.
8. Попович А.В. Контрастивність та перекладознавство: співвідношення в науці // Маркус. – Сек. Філологічні науки. – 2014. – Вип. 7. – С. 54-56.

Гуменый В.В.

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ВОССОЗДАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Аннотация

В данной статье были исследованы проблемы адекватности перевода художественного текста. Выявлена специфика перевода художественных произведений. Также было раскрыто термин «контрастивная лингвистика». Было исследовано понятие «единицы перевода», а также его практического применения. Было исследовано проблему авторского видения картины мира при переводе.

Ключевые слова: язык, личность, перевод, лингвистика, текст, интерпретация.

Humenyi V.V.

Petro Mohyla Black Sea State University

RECONSTRUCTION OF LINGUISTIC WORLD-IMAGE AT THE TRANSLATION OF BELLES-LETTRES TEXTS

Summary

In this article were investigated problems of the translation adequacy of the belles-lettres texts. Also were revealed the specifics of the translation of belles-lettres texts. Here was disclosed the term «contrastive linguistics». Here was explored the notion of «translation unit» as well as its practical application. Also were investigated a problem of the author's vision of the world-image during the translation.

Keywords: language, personality, translation, linguistics, text, interpretation.

UDC 81'27'42-11:808.5-057.177.1(73)«20»

METAPHORICAL MAPPING IN DONALD TRUMP'S DISCOURSE (EXEMPLIFIED BY HIS PUBLIC ADDRESSES DURING THE 2015-2016 PRESIDENTIAL CAMPAIGN IN THE USA)

Duban N.B.

Ivan Franko National University of Lviv

Politics is a struggle for power in order to put certain political, economic and social ideas into practice. In this process, language plays a crucial role, for every political action is prepared, accompanied, influenced and played by language. Therefore, Donald Trump dialectically articulates his discourse for the specific purpose of grasping pro-ideologies of masses without giving much room to their real interests. Metaphor plays a significant role in his discourse for it is capable of influencing people's political conviction while going unnoticed. Thus the analysis of metaphorical mapping in Trump's discourse gives an opportunity to trace his language manipulation which provides a strong base for the exploitations of the ideological assumptions of people on a large scale.

Keywords: language, discourse, political discourse, metaphor, conceptual metaphor, metaphorical mapping, ideology.

The statement of the problem. Needless to say that language is an indispensable component for putting certain political, economic and social ideas into practice since it prepares, accompanies, influences and plays every political action. The enormous domestic and global attention to the phenomenon of the most extravagant political candidate as well as the current president of the USA – Donald Trump makes it topical to decipher the way Trump dialectically articulates his discourse for the specific purpose of grasping pro-ideologies of masses without giving much room to their real interests. The manipulation of

language typical for the President of the USA can be an explanation to his victory in the US elections.

Analysis of recent research and publications. Since the launch of 2015-2016 presidential campaign in the USA Trump's discourse has been fascinating a great number of linguists worldwide. For instance, in «Talking Donald Trump: A Sociolinguistic Study of Style, Metadiscourse and Political Identity», Jennifer Sclafani analyses the language of Trump's presidential campaign in terms of sociocultural linguistics. She dwells upon different stages of Trump's political career, from his initial campaign for the Republican nomination, up to his

presidency. Basing on speeches, debates, and interviews, as well as parodies and public reactions to his language, Sclafani pinpoints how Trump's language has produced such ambiguous reactions among the audience. In providing a detailed analysis of the linguistic construction of Trump's political identity, Sclafani sheds light not only on the discursive construction of political identity but also the conflicting language ideologies associated with the discourse of leadership in modern US society [6].

In such articles as «Understanding Trump» and «Understanding Trump's use of language» George Lakoff examines Trump's discursive peculiarities from the cognitive perspective. He pinpoints basic mechanisms by which unconscious thought works as well as shows the way Trump exploits them to turn people's brains to his advantage. Besides, Lakoff does not underestimate Trump's experience in sales which contributed to the persuasive force of his discourse [4, 5].

Unresolved issues. Despite the abundant emergence of research in the field of analysing Trump's discourse we still lack the understanding of the mechanisms Trump exploits to manipulate the audience. The application of Conceptual Metaphor Theory, which postulates the relation between metaphor and cognition, gives us basic comprehension of the way language manipulation is performed, since metaphor plays a central role in thought thus being indispensable to both thought and language.

The purpose of the article. Cognitive approach to the analysis of political discourse is predetermined by the fact that any cogent account of the relationship between discourse and social structure requires an explanation which first and foremost connects structures in text and talk with structures in the mind. As a consequence, Conceptual Metaphor Theory proves to be a useful tool for revealing the hidden intent of Trump's discourse. Therefore, the purpose of this article is to identify and examine metaphorical mapping in Trump's discourse so as to understand the way language choice is manipulated for specific political effect.

The main body. Metaphors have an influence on cognitive perception while at the same time even native speakers do not always realise the presence of metaphor in a speech or text. The sum of these two valuable features results in its power to influence people's opinions or thoughts and alter their vision of the world. Since politics is closely connected with ideology, metaphors share a great deal in influencing people's political conviction. Therefore, Trump's excessive use of metaphors dealing with various themes contributes to his discourse being memorable, inspiring and comprehensible for the audience. Moreover, metaphors help Trump to construct an identity for him as authentic, relatable and trustworthy, which are qualities that voters look for in a presidential candidate. Trump's metaphors are varied, nevertheless, the ones he applies most are the following: battle/military metaphors, construction / build metaphors, heroic myth metaphors, machine/ process/ technology metaphors, illness / health metaphors. Furthermore, the central metaphor of Trump's discourse is «drain the swamp», which requires detailed linguistic analysis.

Battle/military metaphor. The concept of political elections can be comprehended via people's experience in a war. The process for each party to prepare for political elections can be conceptualised as the process to prepare for a war, since both human resources and financial resources are taken into account in these two activities. The intense competition among different parties in political elections is like a battle in a war. As a consequence, when using the battle metaphor, Trump tends to deliver a more combative discourse. For example, he presents what he calls «the entire corrupt Washington establishment» as an enemy that beats up on defenceless people or as a battle field through which he is moving or fighting for victory. As a result, this metaphor targets at representing corruption as a struggle or a challenge that needs to be faced or defeated. Corruption may also be represented as a war or a battle:

*«I am with you, I will **fight** for you, and I will **win** for you» [8].*

*«I have joined the political arena so that the powerful can no longer **beat up on** people that cannot **defend** themselves» [12].*

*«The problems we **face** now – poverty and violence at home, war and destruction abroad – will last only as long as we continue relying on the same politicians who created them in the first place» [7].*

*«We are going to ask every department head in government to provide a list of wasteful spending, on projects that we can **eliminate** in my first 100 days» [7].*

«Countless innocent American lives have been stolen because our politicians have failed in their duty to secure our borders and enforce our laws like they have to be forced» [13].

«But my greatest compassion will be for our own struggling citizens» [12].

Trump uses the battle metaphor not only to invigorate the message and make a speech more memorable but also to arouse emotional response, since he turns political election into a dramatic fight. What is more, he represents himself as the commander in chief who has the duty to lead his army through the war, which in this case implies corruption. He makes himself seem the one in power to take on, eliminate or beat the enemy, who accounts for all threats to American welfare. As a result, the battle metaphor is a beneficial tool for Trump convincing politically.

Construction/build metaphor. Trump benefits from using the construction metaphor, which stands for something that is being created or constructed. Everything that is being planned, turned into, formed or reformed denotes a creation. More specifically, this metaphor can also represent the economy or society as a building that needs firm foundations or a framework to be stable. It has to be built up, established, put in place or even cemented but it can also be destroyed or blocked:

*«On the economy, I will outline reforms to add millions of new jobs and trillions in new wealth that can be used to **rebuild** America» [7].*

*«We will build the roads, highways, bridges, tunnels, airports, and the railways of tomorrow. This in turn will **create** millions of more jobs» [7].*

*«The Obama-Clinton Administration has **blocked** and **destroyed** millions of jobs through their*

anti-energy regulations, while raising the price of electricity for both families and businesses» [7].

*«Today, I am here to talk about three crucial words that should be at the center of our foreign policy: Peace Through Strength. We want to achieve a **stable**, peaceful world with less conflict and more common ground» [11].*

The function of the construction metaphor mainly aims at oversimplifying complex matters. Therefore, Trump's great appeal as well as his victory in the USA elections is mostly predetermined by his using simple, plain verbs like «create», «plan», «form» or «build». They make his discourse easily comprehensible, which, in turn, contributes to people's perception of him being authentic and trustworthy. Moreover, being a political outsider Trump is believed not to be engaged in the corruption schemes of the USA government. As a result, he is expected to change the state of affairs in the country. The construction metaphor thus reinforces this idea by making Trump seem the architect who has a well-considered plan or who wants to build up something entirely new, which could indicate the function of convincing politically and have a considerable impact on the audience.

Heroic myth metaphor. Trump frequently applies the heroic myth metaphor, which portrays him as a hero. Before him, he has a task or a goal which he needs to achieve. Since he will face challenges to accomplish this, he needs to be brave and bold. It falls to him to save people and be virtuous:

*«The first **task** for our new Administration will be to liberate our citizens from the crime and terrorism and lawlessness that threatens their communities» [13].*

*«I'm going to deliver a detailed policy address on one of the greatest **challenges facing** our country today, illegal immigration» [13].*

*«To **accomplish a goal**, you must state a **mission**: the support networks for Radical Islam in this country will be stripped out and removed one by one» [13].*

*«The time has come for a new immigration commission to develop a new set of reforms to our legal immigration system in order to **achieve** the following **goals**» [13].*

*«Together we can **save** American lives, American jobs, and American futures. Together we can **save** America itself» [12].*

*«This also means we have to promote the exceptional **virtues** of our own way of life – and expecting that newcomers to our society do the same» [15].*

*«We will **rescue** kids from failing schools by helping their parents send them to a safe school of their choice» [12].*

The heroic myth metaphor plays along with people's emotions through its mythical character. As a result, it contributes to Trump shattering the myth of American exceptionalism. He depicts the USA as the world's best hope: there is only one chosen nation and, as president, all of his decisions work towards making America great. Trump is thus heroically presented as the one who is cut out to save the country. By tying himself to American exceptionalism – while classifying his rivals as «weak» or «dummies» – he is able to position them as people who do not believe in or will not contribute to the «greatness» of the nation. Therefore, the

prevailing function of the heroic myth metaphor is convincing politically.

Machine/process/technology metaphor. Trump mostly uses the machine metaphor in his discourse to represent the economy as a system, for example, when he is talking about the financial system, banking system, tax system, benefit system, etc. This system or machine can break down, distort, fail, but it can also be repaired, fixed or tinkered.

*«That is because these interests have rigged our economic **system** for their exclusive benefit» [7].*

*«I have no patience for injustice, no tolerance for government incompetence of which there is so much. No sympathy for leaders who **fail** their citizens» [12].*

*«But his supporters will join our movement, because we **will fix** his biggest issue: trade» [7].*

By using this specific metaphor theme, Trump is presenting a very complex subject of the economy as something that is a mere system or machine. By doing so, he is oversimplifying the subject to make it more comprehensible and accessible to the broader public. In this way, people may feel like they actually understand economy to such an extent that it evokes a positive feeling. Consequently, Trump can be perceived as a conscientious politician who knows what he is talking about. To a certain extent, this theme could thus also be seen as trying to convince politically.

Illness/health metaphor. Trump exploits the illness metaphor to represent «the entire corrupt Washington establishment» as a disease. The political system of the USA is sick, weakened or suffers from a disease and, therefore, needs to be cured. It can recover, strengthen or survive if it gets the right prescriptions to heal. The country's health can thus be bad and one should try to make it stronger and resilient.

*«This is the legacy of Hillary Clinton: death, destruction, terrorism and **weakness**» [13].*

*«They are just three brave representatives of many thousands who have **suffered** so gravely» [12].*

*«It is time to show the whole world that America is becoming bigger and better and **stronger** than ever before» [8].*

*«When you talk about racial **healing**, I think that I've developed very, very good relationships over the last little while with the African-American community» [13].*

*«Now let's look at what the Obama-Clinton policies have done nationally. Their policies produced 1.2% growth, **the weakest** so-called **recovery** since the Great Depression, and a doubling of the national debt» [10].*

*«We will ensure that E-Verify is used to the fullest extent possible under existing law, and we will work with Congress to **strengthen** and expand its use across the country» [7].*

*«A lot of people say, oh, eminent domain, they don't know what it is. But without that power, you wouldn't have the kind of things that you need to **survive** as a society and as a country» [7].*

Functionally, the illness metaphor is applying to emotions. The USA is represented as a sick person of whom we need to take care. It is somewhat as if the sick person cannot help and carries no blame for being sick, but needs aid to recover. Only people capable of providing the right recov-

ery can help this person, because they know what he needs. In this way, Trump is presented as the doctor capable of curing the country, which may also indicate its function of political conviction.

The use of metaphor «drain the swamp».

A good central metaphor is typically one of the hallmarks of any effective political speech. It provides a logical core around which an argument can cohere. In a press release from October 17, Trump unveiled a central metaphor of his discourse which has also become his major campaign slogan: «drain the swamp»:

«It's time to drain the swamp in Washington, D.C. that's why I'm proposing a package of ethics reforms to make our government honest once again» [9].

Later, Trump reported on his intentions to «drain the swamp» on his personal blog on Twitter introducing the hashtag #DrainTheSwamp:

«I will Make Our Government Honest Again – believe me. But first, I'm going to have to #DrainTheSwamp in D.C.» [14].

Since then, Trump and his supporters have punctuated tweet after tweet with the hashtag #DrainTheSwamp.

Trump used the term broadly to refer to what he called «the entire corrupt Washington establishment», including the outsized influence of lobbyists, political rewards for campaign donors and outright corruption.

«Drain the swamp» is not just a vivid conceit with a revolutionary flair. It also alludes to the stubborn myth that Washington, D.C. was built on a swamp, which, fatefully, had to be drained to accommodate the new seat of American democracy and power. However, the myth lacks in scientific rigour since, according to historians and scientists, only a tiny fraction of the District, for all its humidity, was ever swampy enough to require any such drainage and the ecosystem is actually closer to a tidal marsh. Nevertheless, the myth aside «draining the swamp» has been firmly established over the course of the 20th and 21st century and has been extensively used by Democrats and Republicans, socialists and capitalists to condemn whatever particular malady they believe is plaguing the USA government. For example, in 2006, newly elected Speaker of the House Nancy Pelosi pledged to «drain the swamp» in Congress after 10 years of Republican control. After 9/11, Defense Secretary Donald Rumsfeld committed to «drain the swamp» of terrorism. Moreover, the phrase was a favourite one of George Bush administration officials during the ensuing wars they launched in the Middle East. Earlier, in 1983, President Reagan described his chief mission as «draining the swamp» of big government [2].

«Drain the swamp» is a metaphor, which is bound to bear a strong emotional load in political discourse and, therefore, has a very wide appeal among American politicians. Its literal meaning is to eliminate the mosquitoes (or snakes and alligators, in other iterations) that breed disease. However, ironically, in political discourse the original disease the metaphor referred to was the sphere Trump has built his campaign on – big business. Etymologist Barry Popik has traced «drain the swamp» back to the socialist movement of the ear-

ly 20th century [2]. In a 1903 letter to «the Daily Northwestern», Winfield R. Gaylord, state organiser of the Social Democratic Party, precursor to Eugene Debs' Socialist Party of America wrote:

«Socialists are not satisfied with killing a few of the mosquitoes which come from the capitalist swamp; they want to drain the swamp» [2].

Another Wisconsin socialist, Victor Berger, provides a textbook example in 1912:

«It cannot be avoided any more than malaria in a swampy country. And the [financial] speculators are the mosquitos. We should have to drain the swamp – change the capitalist system – if we want to get rid of those mosquitos» [2].

The following year, labour and community organiser Mary Harris deployed the phrase:

«The capitalist and striker – both men are all right – only they are sick; they need a remedy; they have been mosquito bitten. Let's kill the virulent mosquito and then find and drain the swamp in which he breeds» [2].

The mosquitoes, for Harris, were the deeper, industrial forces that pit labour against bosses.

Therefore, being anti-capitalistic in nature the metaphor contradicted Trump's political interests. As a result, having become the President of the USA Trump started conducting policy that deviates from his campaign slogan. Trump's rejecting the idea of «draining the swamp» was confirmed by former House Speaker and a close Trump's adviser Newt Gingrich in an interview for National Public Radio published on December 21:

«I'm told he now just disclaims that. He now says it was cute, but he doesn't want to use it anymore» [1].

Gingrich went on to say that it is time to be «marginally more dignified than talking about alligators in swamps» [1].

The former speaker, though, liked the phrase, which he argued «vividly illustrates the problem, because all people in this city who are the alligators are going to hate the swamp being drained» [1].

Gingrich, for his part, has quickly adjusted to Trump's wishes, abandoning the popular rhetoric right along with the president-elect:

«You know, he is my leader, and if he decides to drop the swamp and the alligator, I will drop the swamp and the alligator» [1].

The reason why Trump moved on from the bold rhetoric lies in the essence of the idea of «draining the swamp». In terms of the USA context «draining the swamp» presupposes placing some limits on money in politics. In a real swamp, it is water that runs into a low lying area and stays that gives rise to the swamp that supports its inhabitants. The analogous thing in D.C. is the money that flows into campaigns from lobbyists, wealthy individuals and corporations. However, Trump has never said a word about changing the amount of money involved in politics. Trump even bragged openly in the primary debates that he had given money to many candidates on both sides of the isle. Therefore, when he asked for things he always got what he asked for from those he donated to. He promised to «drain the swamp» he helped to create by changing its inhabitants, not stopping the flow of money that creates it. In fact, a regular forced turnover of inhabitants actually gives

people like him a greater chance to influence those who are there. Millions voted for him because he was not a politician and did not belong to the establishment. Nowadays, he is hiring all kinds of establishment insiders – financial and governmental – to work for him. Therefore, Trump is a part of the financial and economic establishment that has corrupted the USA.

Conclusions and further research prospects. The article gave us gleanings on metaphorical mapping in Trump's discourse during the 2015-2016 presidential campaign and demonstrated that the application of Conceptual Metaphor Theory to the study of political discourse gives an opportunity to decipher Trump's ideological component. The results, however, are far from conclusive and open for further research.

References:

1. Gingrich N. Gingrich Says Trump Must Address Business Conflicts Soon, Urges Monitoring [Electronic resource] / Newt Gingrich // Newt Gingrich gives an interview for National Public Radio, December 21, 2016. – Mode of access: <http://www.npr.org/2016/12/21/506378085/gingrich-says-trump-must-address-business-conflicts-soon-urges-monitors> – [Last access: 2018, February 18].
2. Kelly J. What's With All Trump's Talk About «Draining the Swamp»? [Electronic resource] / John Kelly // Lexicon Valley: A Blog About Language, October 26, 2016. – Mode of access: http://www.slate.com/blogs/lexicon_valley/2016/10/26/why_do_trump_and_his_supports_keep_talking_about_draining_the_swamp.html – [Last access: 2018, February 18].
3. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – [1st ed.]. – Chicago: University Of Chicago Press, 2003. – 242 p.
4. Lakoff G. Understanding Trump [Electronic resource] / George Lakoff // GEORGE LAKOFF BLOG, July 23, 2016. – Mode of access: <https://georgelakoff.com/2016/07/23/understanding-trump-2/> – [Last access: 2018, February 18].
5. Lakoff G. Understanding Trump's Use of Language [Electronic resource] / George Lakoff // GEORGE LAKOFF BLOG, August 19, 2016. – Mode of access: <https://georgelakoff.com/2016/08/19/understanding-trumps-use-of-language/> – [Last access: 2018, February 18].
6. Sclafani J. Talking Donald Trump: A Sociolinguistic Study of Style, Metadiscourse, and Political Identity / Jennifer Sclafani. – New York: Routledge, 2018. – 114 p.
7. Trump D. An America First Economic Plan: Winning The Global Competition [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump's economic plan speech in Detroit, Michigan, August 8, 2016. – Mode of access: <http://thehill.com/blogs/pundits-blog/campaign/290777-transcript-of-donald-trumps-economic-policy-speech-to-detroit> – [Last access: 2018, February 18].
8. Trump D. Donald Trump Explosive Rally in Kinston, North Carolina [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump delivers campaign speech rally in Kinston, North Carolina, October 26, 2016. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=DMj2tE6Mi0M&list=PL-NSU9ejYpaHyHPwhvWYq0ooFnuZ7f-fG0&index=61> – [Last access: 2018, February 18].
9. Trump D. Donald Trump Speech 10/17/16 Green Bay, Wisconsin [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump delivers campaign speech rally in Green Bay, Wisconsin, October 17, 2016. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=Kn9DVBpoJEw> – [Last access: 2018, February 18].
10. Trump D. Donald Trump Trade Policy [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump's trade and jobs plan speech Monessen, Pennsylvania, June 28, 2016. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=IMCVRu5mlig> – [Last access: 2018, February 18].
11. Trump D. Donald Trump Unveils Plan to Boost U.S. Military. Philadelphia, PA 9/7/16 [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump unveils plan to boost U.S. military in Philadelphia, September 7, 2016 // YouTube. – Mode of access: https://www.youtube.com/watch?v=SWJk_FtiDt4 – [Last access: 2018, February 18].
12. Trump D. Donald Trump's 2016 Republican National Convention Speech [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump's speech to the Republican National Convention in Cleveland, Ohio July 21, 2016. – Mode of access: <http://abcnews.go.com/Politics/full-text-donald-trumps-2016-republican-national-convention/story?id=40786529> – [Last access: 2018, February 18].
13. Trump D. Donald Trump's immigration speech [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump's speech on immigration in Phoenix, Arizona, August 31, 2016. – Mode of access: <http://edition.cnn.com/videos/politics/2016/08/31/donald-trump-entire-full-immigration-speech-sot.cnn> – [Last access: 2018, February 18].
14. Trump D. I will Make Our Government Honest Again – believe me. But first, I'm going to have to #DrainTheSwamp in D.C. [Electronic resource] / Donald Trump // Twitter. – Mode of access: <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/788402585816276992> – [Last access: 2018, February 18].
15. Trump D. Second Amendment Speech [Electronic resource] / Donald Trump // Donald Trump gives controversial comments about Second Amendment dealing with Hillary Clinton in Wilmington, North Carolina, August 9, 2016. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=nFzelMXHFR8&t=154s> – [Last access: 2018, February 18].

Дубан Н.Б.

Львівський національний університет імені Івана Франка

МЕТАФОРИЧНЕ МАПУВАННЯ У ДИСКУРСІ ДОНАЛЬДА ТРАМПА (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ ВПРОДОВЖ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ КАМПАНІЇ 2015-2016 РОКІВ У США)

Анотація

Політика – це боротьба за владу з метою втілення певних політичних, економічних та соціальних ідей в життя. Мова відіграє вирішальну роль у політиці, оскільки вона не лише супроводжує але й впливає на кожну політичну дію. Дональд Трамп діалектично формулює свій дискурс задля конкретної мети, а саме узяти під свій контроль ідеологію мас, не даючи їм можливості висловлювати власні інтереси. Метафора відіграє вирішальну роль у його дискурсі, оскільки вона має здатність непомітно впливати на політичні переконання електорату. Отож, аналіз метафоричного мапування у дискурсі Д. Трампа дає можливість прослідкувати його мовну маніпуляцію, що забезпечує міцну основу для експлуатації ідеологічних переконань мас у великих масштабах.

Ключові слова: мова, дискурс, політичний дискурс, метафора, концептуальна метафора, метафоричне мапування, ідеологія.

Дубан Н.Б.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ КАРТИРОВАНИЕ В ДИСКУРСЕ ДОНАЛЬДА ТРАМПА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧЕЙ В ТЕЧЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТСКОЙ КАМПАНИИ 2015-2016 ГОДОВ В США)

Аннотация

Политика – это борьба за власть с целью воплощения определенных политических, экономических и социальных идей в жизнь. Язык играет решающую роль в политике, поскольку она не только сопровождает, но и влияет на все политические действия. Дональд Трамп диалектически формулирует свой дискурс для конкретной цели, а именно взять под свой контроль идеологию масс, не давая им возможности выражать собственные интересы. Метафора играет решающую роль в его дискурсе, поскольку она обладает способностью незаметно влиять на политические убеждения электората. Итак, анализ метафорического картирование в дискурсе Д. Трампа дает возможность проследить его языковую манипуляцию, что обеспечивает прочную основу для эксплуатации идеологических убеждений масс в больших масштабах.

Ключевые слова: речь, дискурс, политический дискурс, метафора, концептуальная метафора, метафорическое картирование, идеология.

УДК 811.161.2:[81'38:81'373.7]

КОНТАМІНОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В МОВІ ЗМІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ДРУКОВАНИХ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАНЬ)

Кочукова Н.І., Соломко А.Ю.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті з'ясовано сутність контамінації як прийому структурно-семантичної трансформації стійких сполучень слів у мові українських друкованих та електронних ЗМІ. Проаналізовано стилістичні функції контамінованих фразеологізмів. Визначено їхній емоційно-експресивний потенціал. Наголошено на цілеспрямованому характері трансформації. Виділено способи поєднання фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, структурно-семантична трансформація, контамінація, емоційно-експресивний потенціал, стилістична функція.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів сучасної лінгвістики є дослідження процесів оновлення мови засобів масової інформації, зокрема періодичної преси, яка є потужним джерелом поширення інформації та формування громадської думки.

Мова сучасної української преси засвідчує всі ті істотні перетворення, що сталися й нині відбуваються в українському суспільстві, передусім у соціально-економічній та політичній сферах. Вона швидко фіксує нові явища, надаючи їм мовного оформлення. Через наявність у публікації оцінної лексики, негативної чи позитивної, експресивної фразеології читач довідується про суперечливі погляди, зіткнення думок, що характеризують позицію різних політичних сил. Фразеологічні одиниці в газетних текстах виявляють чітку настанову авторів – передусім на досягнення стилістичного ефекту – сатиричного, іронічного, емоційно-експресивного звучання тексту.

Досліджувані джерела свідчать про широке вживання оновлених стійких словосполук у мові української преси, що зумовлене формуванням сучасного мислення, пошуками адекватних засобів мовного вираження, мовною модою, демократизацією суспільства, докорінними суспільно-політичними змінами в Україні останнім часом, істотним послабленням цензури й самоцензури. Динамічні процеси у фразеології супроводжуються новими якісними змінами в семантиці та стилістичному перетворенні мовних одиниць. В актуалізації наявних стійких словосполук помітну роль відіграє трансформація. Трансформацію фразеологічних одиниць кваліфікуємо як видозміну компонентного складу фразеологічних одиниць, що спричиняє зрушення в їхній семантиці, унаслідок чого узуальна форма фразеологічної одиниці протиставляється її оказіональній формі [1, с. 40]. У мові газетно-журнальної періодики оказіональні словосполучення стають високо-ефективними виражальними засобами для реалізації основного завдання – оцінного впливу на читача. Напр.: «**Із трактора... в Інтернет.** Не можна плутати авторитарні методи керівництва з дисципліною, вважає директор Кравцівського навчально-виховного комплексу на Київщині Петро Марчук» (Україна молода), пор. вихідне: *із місця в кар'єр*; «**Що раніше було на думці, те тепер у Путіна на язичі**» (Дзеркало тижня), пор. традиційне: *Що у тверезого на думці, те в п'яного на язичі*. Журналістські знахідки є виразно експресивними. Напр.: «**Сани влітку**

готують у темну. Реформування житлово-комунального господарства проводять без відома громади» (Дзеркало тижня), пор. вихідне: *Готуй сани влітку, а воза взимку*; «**Зробили справу – посієш віру**» (Голос України), пор. традиційне: *Посієш вітер – пожнеш бурю*; «**Найстрашніший звір – це жаба. Вона задушила більше половини населення земної кулі**» (Україна молода), пор. вихідне: *жаба душить*; «**На суд покладайся, а оборону тримай**» (Дзеркало тижня), пор. вихідне: *На Бога надійся, а сам не зволікай*; «**Коса на камінь або хто намагається забити клин між міліцією та прокуратурою?**» (Молодь України), пор. традиційне: *найшла коса на камінь, вбити (забити) клин*. Навіть у критичних матеріалах про сучасну журналістику автори не обходяться без трансформованої фразеології, напр.: «**На жаль, деякі журналісти не гребують навіть безпекою власної держави й за гроші «зливають» позиції українських Збройних Сил на лінії розмежування, а інші розміщують у ЗМІ статті, які ллють воду на млин російської пропаганди, що не менш негативно впливає на безпеку України, ніж зброя в руках російських терористів**» (Молодь України), пор. вихідне: *лити воду на млин*.

Вдале поєднання журналістами кількох прийомів структурно-семантичної трансформації наповнює загальновідомі вислови новим суспільно-політичним змістом, надає їм більшої значущості, експресивності. Напр., заміна компонента фразеологічної одиниці + поширення її складу: «**В оперу – з корчмарями й Триндичихою з Подолу або чи не пора очистити інформпростір од половити сміття теленевігласів у брудних од брехні одностроях?**» (Молодь України), пор. традиційне: *чистити зерно від полови*; «**Увімкнути «рожеве» світло. Перед зеленим?**» (Молодь України), пор. традиційне: *увімкнути зелене світло*.

Спостереження за змінами у функціонуванні трансформованих фразеологічних одиниць, що стали активно вживаними з 90-х рр. ХХ ст. в мові української преси, дають підстави визначити нові тенденції в їхньому використанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування модифікованих стійких сполучень слів у мові ЗМІ постійно привертає увагу дослідників (Т. П. Свердан, Н. О. Бойченко, І. І. Брага, Л. М. Пашинська). Проте багатоплановість фразеологізмів, а також багатожанровість сфери їхнього використання в публіцистиці уможливають потребу подальшого вивчення трансформів.

Мета статті – розкрити сутність контамінації як прийому структурно-семантичної трансформації фразеологізмів у мові українських друкованих та електронних ЗМІ, схарактеризувати стилістичні функції й емоційно-експресивний потенціал перетворених висловів.

Виклад основного матеріалу. У мовознавстві відомі різні думки щодо сутності контамінації фразеологізмів [1, с. 52-53]. Слід зазначити, що досі немає єдиного визначення цього явища. На нашу думку, контамінація – це «один із прийомів трансформації, суть якого полягає в поєднанні двох чи кількох стійких сполучень слів на основі значеннєвої, граматичної та функціональної спільності або без будь-якої спільності, що спричиняє утворення індивідуально-авторського сполучення слів. Таке злиття породжує зміну семантики утвореного оказіонального виразу» [1, с. 55].

Контаміновані словосполуки в газетних текстах є важливим джерелом емоційно-експресивної насиченості. Вони мають яскраве прагматико-стилістичне спрямування й виконують функції лаконізації, естетизації мовлення адресанта. Новоутворена словосполучка поєднує в собі значення контамінованих фразеологізмів і їй внаслідок цього властива значно більша експресія. Напр.: «Дуже хочеться сподіватися, що в ході розкриття цієї інформації те ж саме не можна буде сказати про українську владу. Адже їй ще відбиватися та й відбиватися від **рук, які тягнуться до горла**» (Дзеркало тижня). Оказіональний фразеологізм *руки тягнуться до горла* утворився внаслідок схрещення стійких зворотів *брати за горло* «ставлячи кого-небудь у безвихідне становище» [ФСУМ, с. 57] та *простягати руку (руки)* «намагатися заволодіти чим-небудь, захопити, привласнити» [ФСУМ, с. 712]. Дуже часто для вираження соціальної позитивної чи негативної оцінки журналісти використовують концепти, що конкретизують людину, окремі частини її тіла, органи: руки, ноги, очі, обличчя тощо [2, с. 132]. С.І. Равлюк це пояснює тим, що «увага людини концентрується передусім на самій собі як на особистості чи представнику певного колективу, оцінюються власні можливості, здібності, функції, а потім оцінка власного «я» переноситься на світ навколишніх концептів, які сприймаються в певній проекції вже усталеної, закріпленої в соціумі оцінки» [2, с. 132].

Особливу увагу привертають трансформовані словосполуки, утворені поєднанням контамінації та іншого прийому структурно-семантичної трансформації. Напр.: «**Та коли повертався до рідних пенатів, руки німіли від одного вигляду залишеної йому «спадщини», що скидалася на гордіїв вузол зі скринєю Пандори на додачу**» (Голос України). У цьому реченні журналіст поєднав крилаті вислови *гордіїв вузол* та *скриня Пандори*. Окрім того, автор використав прийом поширення компонентного складу словосполучки, додавши новий компонент *на додачу*. Або такий приклад: «Думаю, відповідь однозначна, а ось Президент програв за будь-яких обставин, попри награний оптимізм клеветів і поплічників, які розповсюджують байки про вселенські карі політичним опонентам за особистий прокол на західному кордоні» (Молодь України). Тут автор поєднав різні за стильовою належністю словоспо-

луки, як *байки розповідати (повідати, гнути, плести)* і *Кара божа (господня, вавилонська)*. Одночасне використання заміни компонента усталеної одиниці разом із контамінацією спричинило яскравий лінгвостилістичний ефект, унаслідок чого утворилась трансформована словосполучка *розповсюджувати байки про вселенські карі*. Комплексне перетворення стійких словосполук наповнює загальновідомі вислови новим суспільно-політичним змістом, надає їм більшої значущості, експресивності: «**Та поки відбуваються пошуки найприйнятнішої й успішної формули успіху на виборах, політтехнологи Президента «пустили» його вже уторованою роками дорогою**» (Молодь України), пор. вихідні словосполуки: *уторована (утерта, утоптана) доріжка; направляти на вірну дорогу*.

Найпоширенішим типом фразеологічної контамінації в мові преси є поєднання, зумовлене семантичною тотожністю стійких сполучень слів. Напр.: «**І раптом, немов сніг на голову з ясного неба**, – президентський указ про ліквідацію колективних господарств у стислі строки, суцільну приватизацію землі» (Сільські вісті). У контамінованій сполучці *немов сніг на голову з ясного неба* поєдналися синонімічні фразеологізми *як (мов, ніби і т. ін.) сніг (дощ) на голову [з ясного неба]* та *як (мов, ніби і т. ін.) грім з (серед) ясного неба* із значенням «несподівано, раптово» [ФСУМ, с. 837, с. 198]. Вихідні фразеологізми близькі між собою і структурно, бо є сполученнями прислівникового типу. Оказіональний контамінований зворот *немов сніг на голову з ясного неба* виразніше й експресивніше передав несподіваність оголошення президентського указу [1, с. 55].

Одним із різновидів фразеологічної контамінації є поєднання, спричинене наявністю в складі фразеологізмів спільного компонента. У тексті «*Хлопець, як і його недолугий попередник, кльонув таки на цю приманку й перетнув кордон Лукашенкової вотчини. І також потрапив у розставлені тенета Лук'янівки...*» (Молодь України) використано контамінований вираз *потрапити в розставлені тенета Лук'янівки*, утворений унаслідок поєднання фразеологізмів *потрапити в тенета* й *розставити (наставити, розкидати, плести) тенета* й поширення словосполучки компонентом *Лук'янівка*. Контамінована одиниця поєднала в собі значення схрещуваних фразеологізмів, що посприяло появі нового відтінку в її семантиці у зв'язку з реаліями сьогодення.

Трансформована фразеологія є характерною ознакою й мови електронних українських видань або варіантів друкованих ЗМІ в Інтернеті. Високоякісні, експресивно насичені, стилістично виразні, достовірні – саме такі публіцистичні тексти сучасних медіа привертають усе більшу увагу реципієнтів. Серед експресивних явищ, здатних загострювати сприйняття матеріалу, впливати на мислення людини, збуджувати відповідні емоції читачів, вирізняються своєю яскравістю контаміновані словосполуки. У тексті «*Чому український суддя Артем Привалов сприяє знищенню національного надбання українського народу: національного природного парку «Голосівський»? У закритті очі ненаситної української*

Феміди вдивлявся наш кореспондент Михайло Погребинський» (Сільські вісті, Facebook) поєднано фразеологізми зі значеннєвою протилежністю *заплющувати (закривати, замикати) очі* – «навмисно не помічати чого-небудь» і *Феміда* – «богиня правосуддя», синонім правосуддя. Новоутворену сполуку ще й поширено означеннями *ненаситна й українська*. Атрибутивні компоненти внесли додаткову експресивну інформацію до змісту висловлення, конкретизували, уточнили семантику фразеологізму.

Контамінація стійких сполучень слів у мові ЗМІ представлена обмежено. Це зумовлено тим, що розглядуваний прийом трансформації вимагає від автора глибокого знання фразеологічного фонду української мови й вміння творчо використовувати його на практиці. Контаміновані вирази трапляються у фейлетонах, розважаль-

них, гумористичних програмах, бо вони сприяють створенню гумористичного ефекту, іронічної інтонації, сарказму. Напр.: «*Під сонцем* кожен хоче *тепле місце* мати» (Radio M), пор.: *місце під сонцем* і *тепле місце*.

Висновки. Отже, оказіонально трансформована фразеологія є складником системи виражальних засобів публіцистичної мови. Яскраво виражене оцінювання, яке сприяє активізації читачької і слухачької уваги, досягається часто внаслідок використання авторами неординарних трансформованих словосполук. Стилістичний ефект контамінованих одиниць ґрунтується на збереженні зв'язку між контекстуально перетвореною сполукою слів та її традиційним інваріантом. Контамінація хоч і рідковживаний у мові української преси, але стилістично виразний прийом трансформації.

Список літератури:

1. Кочукова Н.І. Трансформовані словосполучення в мові української преси: На матеріалі укр. преси кінця XX – початку XXI ст. / Н.І. Кочукова. – К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2005. – 165 с.
2. Равлюк С.І. Аксіологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х років XX ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Равлюк С.І. – К., 2003. – 198 с.
3. Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 980 с.

Кочукова Н.І., Соломко А.Ю.

Донбасский государственный педагогический университет

КОНТАМИНИРОВАННЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ЯЗЫКЕ СММ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКИХ ПЕЧАТНЫХ И ЭЛЕКТРОННЫХ ИЗДАНИЯХ)

Аннотация

В статье обозначена суть контаминации как приема структурно-семантической трансформации устойчивых сочетаний слов в языке украинских печатных и электронных СММ. Проанализированы стилистические функции контаминированных фразеологизмов. Определен их эмоционально-экспрессивный потенциал. Отмечен целенаправленный характер трансформации. Выделены способы соединения фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, структурно-семантическая трансформация, контаминация, эмоционально-экспрессивный потенциал, стилистическая функция.

Kochukova N.I., Solomko A.Y.

Donbass State Pedagogical University

CONTAMINATED PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE MASS MEDIA LANGUAGE (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN PRINTED AND ELECTRONIC PUBLICATIONS)

Summary

The article deals with the essence of contaminations as the technique of the structural-semantic transformation of stable word combinations in the language of Ukrainian printed and electronic publications. Stylistic functions of contaminated phraseological units have been analyzed. Their emotionally expressive potential has been determined. The main emphasis is placed on the focused nature of the transformation. There have been identified some ways of joining phraseological units.

Keywords: phraseological unit, structural-semantic transformation, contamination, emotionally expressive potential, stylistic function.

UDC 81'25

THE PECULIARITIES OF THE TRANSLATION ENGLISH MARITIME TERMS INTO UKRAINIAN LANGUAGE

Kryzhanovska Ye.H.

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

The article is focused on the problem of the marine texts translation. Some scientific views on the concept of «equivalent» are highlighted. Ways and methods of the rendering of English terms into Ukrainian language are determined.

Keywords: linguistics, theory of translation, equivalence, explication.

Formulation of the problem. This work is devoted to terminological problems in the context of the marine texts translation from Ukrainian into English. The relevance of the marine terminology study is undeniable and requires a more thorough study. In the modern world there is a rapid development of the navy, both civilian and military. The number of ships and their tonnage is increasing, which means that there is a growing need for specialists in this field.

The intensification of international cooperation in the conditions of modern scientific and technical progress contributes to the growth of the terminological vocabulary role in the process of marine texts translation. The choice of theme is due to the interest and importance of these issues for most linguists and translators.

Analysis of recent researches. The problem of the translation of terms in various aspects was repeatedly in the scientists' eyeshot. It found reflection in the writings of such scholars as O. Akhmanova, I. Bagmut, A. Beletsky, L. Borisova, O. Globa, L. Vergun, V. Karaban, A. Kovalenko, L. Nelubin, I. Nosenko, E. Skorokhodko, A. Supersanska, A. Circal, K. Shipilo and others. The works of L. Alexandrovskaya, O. Andriyanov, M. Gadiyanl, O. Kozlovskaya, O. Mironenko, N. Orlova, N. Polupanova, I. Chipan, L. Yarova and others are devoted to a research of the marine terminology translation problems. Their scientific developments have made a significant contribution to solving the problems of the marine terms' translation from Ukrainian into English and from English into Ukrainian.

The purpose of the article. The purpose of the article is to investigate how English marine terms are translated into Ukrainian.

The main material. The main complexity of the marine texts translation, namely the translation of terminological units, consists in disclosure and transfers by means of the Ukrainian language of foreign realities. The compulsory condition of adequate translation of any special text, especially marine text, is its full understanding by the translator. Literal translation of terms, without penetration into their essence, without knowledge of the phenomena, processes and mechanisms which are referred to in the source text can lead to misunderstandings and practical mistakes in translation.

The term is defined and classified differently, it carries the main burden of the marine text content, therefore, the translation of such texts should be adequate. Realization of the most productive ways and methods of rendering is capable to provide as

much as possible terminological equivalence at the translation of terms of the marine text from English into Ukrainian. Many scientists including A. Fyodorov, V. Komisarov, Yu. Vannykov, A. Schweizer, F. Keleat, K. Raye, H. Fermeer and others, have been studying equivalence, adequacy and variability. There are three main directions in understanding the concept of «equivalent» in modern theory of translation. One of them actually substitutes this concept with identity (that is, the translation must completely preserve the content of the original). The second direction involves an attempt to select a certain invariant part in the original text, the preservation of which will ensure the equivalence of the translation. The third direction is based on an empirical method – comparing a significant amount of really executed translations to their originals to define the foundation of their equivalence. As a rule, certain semantic divergences between terms of the source language and target language are caused by differences in the exact amount of concepts, in their differentiation.

A.Ya. Kovalenko allocates two stages in the process of simple terms translation: the first is the definition of the term meaning in the context; the second is the translation of the meaning into the native language [4, p. 257]. Before the translation the term should be recognized in the text and separated from the general lexicon elements. Simple English terms do not cause such difficulties during translation as complex or terminology-phrases. A much smaller number of interlingual transformations is used for their translation.

The main methods of the marine terminology reproduction by the Ukrainian language are transcoding, calquing, descriptive and equivalent translations. The main method of the terms' translation is the translation by means of a lexical equivalent. Equivalent is a constant lexical compliance which precisely coincides with a word meaning. Terms which have equivalents in the native language play an important role in the translation. They serve as strong points in the text, the disclosure of the meaning of other words depend on them, they give an opportunity to find out character of the text. Replacement of such terms by similar (terms) in the meaning is inadmissible [2, p. 134]. This type of the translation is rather widespread in the translation of English marine terms, although in Ukrainian language there are not too much corresponding words in this field.

Equivalent units are divided into one-equivalent which have only one translation compliance

(harbor – гавань, towing – буксирування) and multiequivalent which have two and more translation compliances (barge – баржа, адміральський катер, зіштовхуватися; bilge – днище, трюм). According to amount of meanings, ambiguous simple terms have several ways of the translation. The correspondence of an ambiguous word is called alternative, such that conveys only one word meaning from source language, i. e. it is the translation equivalent of one of any lexical-semantic variants of a multi-valued term. Variant correspondences can be recorded in translation dictionaries. In the case when the dictionaries do not contain some correspondences of an ambiguous word, at first interpreter has to determine exactly in what meaning a multi-valued term is used and then translate it [5, p. 19].

One of the simplest methods of translating marine terms is the method of transcoding, i.e. the alphabetical or phonemic translation of the original lexical unit by means of the alphabet of the target language. Sometimes mixed transcoding is used when most of the transcribed word reflects its sound in the original language, but at the same time certain elements of its graphic form are transmitted [1, p. 126]. The transcoding of maritime terms occurs when there is no corresponding notion and corresponding translation equivalent in the culture, and in particular, the science of the country of target language (bowsprit – буршприт, log – лар) [3].

Numerous marine innovations are part of the Slavic languages along with the development of science and technology. In the conditions of the absent certain notion for designation of the phenomenon or an object, the process of nomination takes place in two ways: 1) a new term is borrowed from another language along with the assimilation of a phenomenon or concept; 2) nominations occur with the help of the means existing in language (for example, assignment of new value to the existing words). Therefore, before using this way of the translation, the translator has to be convinced that in target language there is no translated compliance of the term which is translated, otherwise synonymic terms may arise due to transcoding in target language, and it breaks the clearness and symmetry of a certain terminology system.

One of the most widespread methods of the marine terms translation is calquing (from fr. calque – the copy). By calquing we understand the translation of a part of a foreign-language word (complex, derivative or phrase) with further drawing up elements in a single whole. Calquing as translation reception is more often applied to those complex terms which are formed by means of the widespread common used words. Calquing is justified at the translation of terminological phrases when components of these phrases have already taken a certain place in the terminological system of target language and are available to experts' (specialists') understanding. The using of calquing method in some cases is followed by change of the sequence of the calqued elements. Quite often in translation process transcription and calquing are used simultaneously. Maritime terminology is characterized by both semantic calquing (marine knot – морський вузол, captain's bridge –

капітанський місток) and word-formation (breakwater – хвилеріз, steamship – пароплав, ice-breaker – криголам).

In case the phrase consists of terms that haven't yet been used in a certain field of science or technology in target language and need their own interpretation the explication is used. Explication (from Latin explicatio – explanation) is a lexical and grammatical transformation at which the lexical unit of original language is replaced with a phrase which gives an explanation or definition of this unit. Explication is an extremely productive way of translating marine terms because the rapid development of the latest technologies field allows many terms to find in due time the equivalents and to be fixed in target language. Multicomponent terminological phrases are translated by means of an explication. The efficiency of an explication at the translation into Ukrainian language is also explained by different ways of forming words and word combinations. Multicomponent nonprepositional phrases are prevailed in English that is not inherited in the Ukrainian language, and it creates certain difficulties in translation process. These difficulties are often eliminated by calquing with the change in the sequence of components of the phrase.

Translation of simple marine English terms is also possible by describing the meaning when a simple term is replaced in a target language with a phrase which adequately conveys meaning of this simple term (gangway – виріз у фальшборті для східного трапа; recreation facilities – приміщення та обладнання для відпочинку та розваг). While speaking on the descriptive translation, it should meet such requirements: the translation has to display precisely the main sense of the concept designated by the term; the description shouldn't be excessively detailed; the syntactic structure of a phrase shouldn't be difficult. In comparison with transcoding the descriptive translation has advantage as it promotes achievement of bigger transparency of the term sense. However this way has also certain shortcomings, in particular, at its application inexact or fuzzy interpretations of sense of the simple term are possible; the descriptive phrase violates such requirement to terms as brevity etc. The designated method is used at the translation of the latest author's terms-neologisms which are written usually in quotes. Often there is a combination of transcoding reception followed by an explanation or description. Therefore, at the translation of the marine text it isn't necessary to confuse a word meaning as term of this field with its usual commonly used meaning.

Researches show that in the process of translating marine terms into Ukrainian language, in addition to the above-mentioned basic ones, other methods, in particular, transcription (balker – балкер, spanker – спенкер); transliteration (generator – генератор, laser – лазер); the translation by means of using a genitive case (direct current system – система постійного току, fuel duty – режим подання палива); the translation by means of use of various prepositions (data processing equipment – спорядження для обробки даних, safety instructions – настанови (інструкції) з техніки безпеки); the translation of one phrase member by group

of the explaining words (a call to boat station – сигнал зайняти місця за розкладом шлюпочної тривоги, to take bunkers on – приймати бункерне паливо) etc. are rather widespread.

One of the simplest ways of the translation is loan which allows to fill a gap, as a rule, of meta-linguistic character (the new equipment, unknown concepts): brig – бриг, canoe – каное, clipper – кліпер, yacht – яхта.

Loan as process of using the elements of one language in another is caused by the disputable nature of the language signs: its randomness and involuntariness. The circumstance the process of loan in modern English, as well as in the Ukrainian, is very unproductive is also explained by it. In a quantitative sense it significantly concedes to such nomination processes as word formation and semantic derivation.

Transliteration is the rendering letters of the alphabet from one language by letters or a combination of letters of the alphabet from another language, that is, an alphabetic imitation of the original word form: bolt – болт, gallon – галон.

Transcription is a rendering of pronunciation of the English word by Ukrainian letters, that is the rendering of his phonetic image. By transcription such terms as chef – чиф; cook – кок have been borrowed. Of course, such rendering is rather conditional as it tells only approximate sounding of the English word that is explained by a difference of phonetic systems of English and Ukrainian lan-

guages. Transcription is the main way of the translation by rendering of names. As well as a transliteration, it is used in cases when it is desirable to recreate laconicism and specifics of a foreign word. When these stylistic questions don't play a large role, it is better to use the descriptive translation because the transcription gives the new lexical unit which is not typical to Ukrainian language which can seem unclear for the reader.

Analogue translation is a translation by means of analogs (the words of a synonymic row). In such cases several words of target language can correspond to one foreign-language word (personnel – персонал, штат, особовий склад; water level gauge – водомір, рівнемір, водомірне скло).

Conclusions. Therefore, marine terms as linguistic signs representing the concept of a special, professional brunch of the maritime industry, constitute an essential component of marine texts and one of the main difficulties of their translation. The qualitative translation of terms for the designation of concepts from the maritime field promotes the development of professional knowledge, rendering and saving information. Such methods of translation as equivalent, analog, descriptive translations, transcoding, calquing, transcribing, transliteration are determined by scientists as the most productive methods of translation, the implementation of which is able to provide terminological equivalence in the process of translation of terms of the maritime discourse from English to the Ukrainian.

References:

1. Ababilova N. M. Osoblyvosti perekladu terminiv ukrainskoyu movoyu / N. M. Ababilova, V. L. Bilokaminska // Molodyy vchenyy – № 2 (17) – Philologichni nauky – luty, 2015. – S. 126-127.
2. Arnold I. V. Osnovy naukovykh doslidzhen' u linhvistke: navchal'nyy posibnyk / I. V. Arnold. – M.: Vyssh. shk., 1991. – 140 s.
3. Bilozers'ka L. P. Terminologia ta pereklad: navch. posib. / L. P. Bilozers'ka, N. V. Voznenko, S. V. Radez'ka – Vinnyz'ya: Nova kn., 2010. – 232 s.
4. Kovalenko A. Ya. Zahal'nyy kurs naukovo-tekhnichnoyi perekladu: [posibnyk dlya studentiv perekladatskykh fakultetiv] / A. Ya. Kovalenko. – K.: Inkos, 2002. – 320 s.
5. Komysarov V. N. Sovremennoe perevodovedeniye: [uchebnoe posoby] / V. N. Komysarov, S. F. Honcharenko. – M.: IT · S, 2003. – 424 s.

Крижановська Є.Г.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ МОРСЬКИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Анотація

В статті розглянуто проблему перекладу текстів морської галузі. Висвітлено наукові погляди на поняття «еквівалент». Визначено способи передачі англійських термінів українською мовою. Проаналізовано сучасні англійські морські терміни. Описано особливості застосування зазначених прийомів при перекладі морських понять з англійської мови на українську.

Ключові слова: лінгвістика, перекладознавство, термін, еквівалентність, експлікація.

Крижановская Е.Г.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ МОРСКИХ ТЕРМИНОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В статье рассмотрена проблема перевода текстов морской отрасли. Освещены научные взгляды на понятие «эквивалент». Определены способы передачи английских терминов на украинском языке. Проанализированы современные английские морские термины. Описаны особенности применения указанных приемов при переводе морских понятий с английского языка на украинский.

Ключевые слова: лингвистика, переводоведение, термин, эквивалентность, экспликация.

УДК 81'373.47

ПИТОМІ ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Мельник О.М., Гулик М.В.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті окреслено перекладацькі рішення щодо вживання питомих мовних засобів у текстах сучасних художніх перекладів. Виявлено мовні знахідки, що розширюють виражальні можливості української мови, підсилюють експресивно-оцінний потенціал лексики. Охарактеризовано функціональну наповненість таких самотутніх назв. Розглянуто паралельне використання українських та запозичених слів-конкурентів. Проаналізовано особливості добирання стилістично маркованих лексем на тлі активної участі іншомовних елементів.

Ключові слова: переклад, стилістично марковані лексеми, запозичення, питома лексика, перекладацькі рішення.

Постановка проблеми. Поширюючи принципи категоризації світу, властиві українській мові, перекладачі у такий спосіб здатні протистояти явищам, що нівелюють її індивідуально-національні риси. Адже, на перший погляд, інтернаціоналізація лексики та мовні зміни на тлі глобалізації – ті чинники, що можуть спростити процес перекладання. Однак за такої тенденції нехтування українськими відповідниками засвідчуватиме щораз більшу іншомовну присутність у текстах. Варто відзначити, що функціональна ніша українського перекладу навіть у не надто сприятливі періоди полягала в ролі головного інструмента розширення стилістичних засобів і виражальних можливостей рідної мови. Тож оскільки чимало іншомовних слів перебувають на етапі усталення в українському лексиконі, закріплюючись більшою мірою з позамовних причин, конкурентоспроможність української мови пов'язуємо зокрема з перекладацьким вибором – запропонувати власні новотвори, дібрати милозвучні та короткі відповідники до відносно нових запозичень. З цього погляду вважаємо особливо актуальною перекладацьку настанову, що віджилої лексики немає, а в кожному слові – чи то діалектному, чи розмовному, архаїзмові, просторіччі – заховано генетичний код нації [19, с. 89].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси формування нового літературного стандарту української мови, зокрема зміни лексичних і словотвірних норм, становлять значний

науковий інтерес. Окреслюючи шкалу сучасної мовної практики (від пуризму – до копіювання іншомовних зразків), Є. А. Карпіловська відзначає важливість залучення власних мовних ресурсів: «У такому розмаїтті підходів тенденція до відкритості українського лексикону світовій спільноті, тим процесам, що в ній сьогодні відбуваються, має гармонійно поєднуватися з прагненням увиразнити в номінаційному корпусі української мови його національне «Я» [13, с. 8]. Окрім того, виокремлено взаємозалежні явища: інтернаціоналізацію та націоналізацію (етнізацію, автохтонізацію, коренізацію) [13].

Оглядаючи глобалізаційні впливи на характер змін у мовному житті, Б. М. Ажнюк визначає їхні основні вияви (полікодовість, перемикання кодів, зміщення кодів та запозичення), резюмуючи, що такі наслідки дають водночас і значний імпульс для оновлення й розвитку української мови [1]. Д. Х. Баранник аналізує і позитивні, і негативні перетворення в структурній і функціональній сферах сучасної української мови, зауважуючи новітні ознаки, що знижують її виражальні та естетичні властивості: «Мову необхідно оберегти від безперспективних експериментів та надуманих новацій» [2, с. 47]. П. О. Селігей акцентує увагу на застосуванні внутрішніх джерел називання, застерігаючи від якісних змін невідворотного характеру. На думку вченого, саме сприяння творчому саморозвиткові мови з питомих джерел засвідчить культурну вартість української творчої думки [20].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Увагу дослідників привертають процеси, що відбуваються сьогодні в мовному житті, а дискусійні питання щодо загальних тенденцій у розвитку лексики увиразнюють актуальність вивчення функціональних сфер мови. У цьому контексті, на нашу думку, цікавим матеріалом для осмислення інтенсивних змін є найновіші переклади художніх творів. Дослідження питомих виражальних засобів у розглянутих текстах дає змогу в поточному «моменті» виявляти стан мовної системи на її різних рівнях.

Мета статті. На основі проаналізованого фактичного матеріалу (здебільшого художніх перекладів) охарактеризувати функціональну наповненість питомих стилістично забарвлених лексем, розглянути перекладацькі рішення стосовно добирання самобутніх назв.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо ті виражальні засоби, які перекладачі вживають у текстах задля підсилення експресивно-оцінного потенціалу лексики. Так, застаріла лексема «облавок» (борт) не є знайомою пересічному читачеві і, звісно, контрастує зі стилістично нейтральною лексикою: «Усі на облавку одного корабля» [8, с. 137]. Хоча слово «мокроступи» у тлумачному словнику стилістично марковане як жартівливе, в перекладі роману Ремарка воно позбавлене такої тональності: «Клерфе помітив, що Ліліан не має мокроступів. Він узяв її на руки, переніс через сніг і поставив на землі перед входом» [18, с. 28]. У такий спосіб вдало замінено однослівною назвою словосполучення «гумові чоботи». Так само «снігоступи» дозволяють уникнути описового звороту «лиж для пересування по глибокому снігу»: «Вовчу шкуру хлопець виміняв на пару снігоступів» [6, с. 35]. Іноді якась маленька деталь поєднує органічно близьке (українську деталь) і культурно віддалене (Голландію XVII ст.). На голові в голландській служниці – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки: «Мій улюблений крислий очіпок, повністю затуляючи волосся, цілком обрамлював обличчя» [21, с. 12]. Чужомовне ім'я дівчини (Гріт) незвично поєднується з українською назвою предмета одягу. Щоби дібрати найпотрібніший відповідник із синонімічного ряду, перекладачка розрізняє найтонші нюанси значення дієслова «смеркати»: «...в Італії ночіє значно швидше, ніж удома, в Норвегії. Що далі ми простували на південь, то скоріше наставав вечір» [8, с. 75]. Порівняймо: пара «ночіє / наставав вечір» у такому маленькому контексті двох речень створює певну стилістичну опозицію, вирізняючи перше слово на протигагу другому словосполученню.

У сучасній живомовній практиці, зокрема у сфері публіцистики, вже звичними стають словотвори – так звані фемінітиви, які мають конотацію новизни не так змісту, як передусім форми (прозаїкиня, критикиня, філологиня, біологиня, геологиня). Такі назви поповнюють і лексику сучасних художніх перекладів, тим паче, що в цьому випадку залучено питомі словотвірчі засоби. Іноді фемінітив містить викривальний заряд: «Сабіна Пальєр, ця паскуда в хутрі, яка є членкинею читацького комітету дуже крутого видавництва» [3, с. 113]. Однак загалом, попри

яскраве стилістичне забарвлення, назви жіночого роду не пов'язані з жартівливо-оцінним змістом: сором'язлива мисткиня неймовірної вроди [16, с. 14], виріс в родині мисткині [5, с. 96], я завдячую американській історикіні [17, с. 56], звичайна фрилансерка [14, с. 136]. З іншого боку, невиправданим видається вживання чоловічої назви замість жіночої (студент Луїза) або ж навпаки (доглядальниця Натан). Варто зауважити, що перекладні літературно-художні видання подають відомості про колектив видавництва – осіб жіночої статі – здебільшого за допомогою чоловічих назв: головний редактор, літературний редактор, перекладач, коректор, художник, керівник проєкту, упорядник, відповідальний за випуск. Винятки трапляються, хоча й рідко, порівняймо, наприклад: літредакторка і коректорка Марина Александрович («Книги-XXI»), відповідальна за випуск Наталія Риндюк («Дух і літера»). Академічний тлумачний словник фіксує слова «редакторка», «перекладачка», «коректорка», «художниця», «керівниця», «упорядниця»).

Цікаво простежувати процес розширення семантичної структури вже відомих слів, коли на ґрунті наявних у мові значень постають семантичні новації. Наприклад, слово «живчик» синонімізується з іменником «стимул», набуваючи значення «спонукальна причина до здійснення чогось»: «...саме це стало живчиком, що допоміг Юдзу видряпатися з дна. Інакше вона не вижила б [16, с. 245]. Тож перекладачка дібрала ще один питомий відповідник (окрім «поштовху») до іншомовного слова. Новий багатотомний тлумачний словник (СУМ-20) фіксує семантичні інновації сучасного періоду, зокрема і слова-неологізми, і значеннєві перетворення слів. Художні переклади є якраз джерелом, де відбивається процес постійного поповнення лексичної системи новими одиницями. Так, іменник «ікона» з прямим значенням «образ» розширює свою семантику стилістично маркованим «іконка» (розмовне), що є назвою піктограми: «помітила на екрані ще одну іконку» [15, с. 215], «натиснула на іконку повідомлення» [15, с. 216].

Ще від початку 1990-х рр. слово «світлина» співіснує з іменником «фото», а «світляр» – із назвою «фотограф». В академічному одинадцятитомнику питому лексему «світлина» позначено як західноукраїнську та застарілу. У сучасних перекладах виявляємо синонімічне замінення назви «фото»: «...фотокамери вирішив не брати. Навіщо йому знімки?» [16, с. 202]. В одному тексті вжито і питомі одиниці синонімічного ряду, й іншомовні: альбом з татовими знімками; зйомки Всесвіту; тисячі фотографій галактик; фотознімки галактик [7]. Невідмінюване «фото» вже пристосувалося до словотвірної системи української мови на розмовному рівні, такий варіант і використовує перекладач: діставайте фотки [4, с. 158]. Рівноправним поруч із дієсловом «знімати» стає його абсолютний синонім: «У декого були фотоапарати, і під час подорожі вони знімали побачене» [22, с. 105].

Іноді цілковите закріплення іншомовного слова, що є водночас міжмовним омонімом, може викликати непорозуміння або й комічний ефект. Скажімо, в одному з текстів таку неоднозначність спричинюють корені «like» (схвалення ма-

теріалу, профілю чи фото, натискання кнопки) і «лайка» (слово або вираз, яким лаються): «Футболіст Ніколя Анелька сипле лайками» [9, с. 78]. Контекст не вказує, чи це різкі образливі слова, чи вподобання. До речі, є поодинокі спроби вживати пару «файно / кепсько» замість «лайк / дислайк», «вподобати» – замість «лайкнути», а також слово «вподобайка», що засвідчують стицію української мовної діяльності.

Добираючи власні мовні ресурси з-поміж розмовного пласту лексики, а також рідковживаних слів, перекладачі використовують необмежені стилістичні можливості української мови. Так, із периферії лексики залучено до вжитку, наприклад, «попервах» (спочатку; раніше, колись), «допіру» (щойно), частку «прецінь» (адже; все-таки) та ін. Відзначмо експресивне забарвлення прислівників (напродиво, у праву руч, у ліву річ, поворітьма, такечки, мовчечки, очевидячки, узавтра, вввчавтра, від завтрього, заздалегоди, стемнено та ін.), як-от у перекладі роману «До зустрічі з тобою» Дж. Мойєс. Питомі засоби надають перекладам колориту живого усного мовлення: вам це не до шмиги (не до вподоби), шпиняти (дошкуляти), керунок (напрям), побештати (лаяти), хоч мички з нього мич та ін. Належних стилістичних ефектів досягають назви «дармовис» та «хідник» (замість слів французького походження «кулон», «тротуар»). За аналогією до словотвірної моделі слова «селищанин» (рідкісної назви жителя селища) вжито іменник «селичани» [8], що вирізняється від узвичаєного «селяни» новим оцінним співзначенням. Прикметними є намагання перекладачів активізувати деякі застарілі слова або діалектизми (триб, дверець та ін.), тобто лексику з «визначним смаковим потенціалом»: триб життя у цьому дивному місці [6, с. 509], я пошлю за Вами екіпаж на дверець [6, с. 280].

Дублет «авіатроща» у розділі «Етнічна теорія авіакатастроф» [5] відбиває процес гібридизації слів, адже поєднано і запозичений, і питомий корені. Схожий приклад виявляємо в уточненні терміна із психології, який характеризує персонаж («І, наостанок, він володів тим, що його батько називав «трансперцепція», суперсприйняття» [10, с. 32]), у самохарактеристиці героїні: суперобдарована дитина [3, с. 16]; я гіперчутлива до всіх дисонансів [3, с. 280]. Тож іншомовний префікс «супер» поєднується з питомими основами; таке явище дослідники дериваційної граматики вважають порушенням норм нейтрального українського словотворення [13, с. 99–100]. Участь запозичених слів у процесі словотворення, зокрема ступенюванні прикметників засвідчує про етап повного освоєння іншомовного кореня: «найсуперовіший дядько в Норвегії» [7, с. 69]. У художньому перекладі зі французької до запозиченої основи «консьерж» приєднано продуктивний іменниковий суфікс -уванн-: консьержування [3, с. 125]. Звісно, дієслова «консьержувати» немає, тому українізований віддієслівний іменник на позначення недоконаної дії можна вважати авторським новотвором.

Позамовні причини «комунікативної підтримки» деяких запозичених назв (як-от данина моді) не завжди є виправданими. Здається, що лексичні одиниці «шоп» і «шопінг» (відвідання магазинів; скуповування чого-небудь) у текстах перекла-

дів закріплюються так само, як і в повсякденному вжитку. Однак цим англіцизмом усе-таки протидіють, хоча недостатньою мірою, українські слова. Порівняймо: цілий день шопінгу, зайнятися шопінгом, ходити на шопінг, результат шопінгу – пішла на закупи, ходили на закупи. З іншого боку, в сучасній перекладацькій практиці трапляються й такі питомі мовні знахідки, що розширюють виражальний потенціал рідної мови, а тому й естетично зацікавлюють, привертають увагу читачів. Наприклад, на основі дієслова «жахати» (викликати жах у кого-небудь; дуже лякати когось) вжито іменник «жахачка» як певний вид літературних текстів [4, с. 126]. Зіставмо: у програмі 23 Форуму видавців зазначено подію – представлення збірки *horror*-оповідань. Така назва жанру малої прози відбиває нові словотвірні явища у вираженні атрибутивного значення; цей іменник-гібрид графічно переоформили – горор-оповідання. Із назвою громадського руху «букросинг» ще надто слабо конкурують українські відповідники «книгообіг» та «книгообмін». В одному з перекладів це поняття передано як правило у формі гасла: «Книжку взяв – іншу поклав» [4, с. 126], тобто україномовний слоган замінює однослівну назву. Авторське виділення слів курсивом перекладачка позначає українським відповідником назви цього шрифту: «Письмівка моя – Авт.» [5, с. 177].

Іншомовні слова, що називають деякі професії, закріплюються часто не так із мовних причин, як через враження чогось нового, незвичайного. Так, сьогодні постає синонімічний ряд: охоронець / бодігард / сек'юриті. Цікавий перекладацький вибір у розмежуванні змістовно близьких понять виявляємо в одному з текстів: *витурайло*, *викидайло* [5]. Очевидним є негативне забарвлення цих синонімів, зокрема дієслово «витураяти» означає «грубо виганяти, спрощувати кого-небудь», «звільнятися від чийсь присутності», порівняймо з фразеологізмом «витурити в три шиї». За аналогією до складного іменника «костоправ» (людина, що вмие виправляти вивихи або правильно складати переламані кістки) у перекладі роману Денієла Кіза «Таємничча історія Біллі Міллігана» вжито «мозкоправ» у значенні «фахівець із психіатрії». Відомо, що в медичній термінології іншомовні слова прищеплюються часто через естетичні або етичні міркування, тож у випадку українського називання психіатра спостерігаємо цю тенденцію «у зворотному напрямі».

Інші контактні вживання відповідників трапляється на малих відрізках тексту або й у межах одного речення. Таке паралельне функціонування дублетів створює смислову насиченість: «Деякі родини мають календар подарунків, і діти одержують невеличкі презенти щодня» [4, с. 226], цей тип затишку й комфорту [4, с. 245], насолодитися затишком та комфортом [4, с. 142]. В іншому випадку питомий відповідник є засобом уточнення, адже тлумачить іншомовний термін (спосіб розмноження мохів): «З цієї причини їх ще називали промовистим іменем – криптогамні або ж тайношлюбні» [6, с. 239]. Звісно, цим словом для українського читача є саме перекладена лексема. Дієслово «розслаблятися» є антонімом до дії «напружуватися», тож задля уникнення повторень перекладач, відповідно, добирає спільнокорене-

вий синонім із значенням «робити ненапруженим»: «Довколишня природа відпружує [4, с. 145], зіставмо: розслаблятися з друзями [4, с. 156], розслабляється в тиші [4, с. 157]. Зрештою, з погляду пуристів, російське слово «расслаблять(ся)» – це «відпружувати(ся)» українською [12, с. 422]. Натомість «отжимание» – «чавлення» [12, с. 273], а не фізична вправа; в одному ж із перекладів виявляємо і калькований варіант, і відповідник: «Макс почав з відтискань – лягав животом на холодну підлогу і підіймав тіло вгору» [11, с. 194]; «Ще одне віджимання на холодній підлозі підвалу» [11, с. 388].

Трапляються і неперекладні поняття, що вимагають розлогого звороту: «У голландській є таке слово – *uitwaaien* – «йти проти вітру заради задоволення». Саме так вона почувалася» [6, с. 350]. Іноді сам автор оригіналу подає розгорнуту етимологічну довідку щодо неперекладного концепту, у такий спосіб ніби випереджаючи спроби перекладачів: «...слова «міркувати», «настрій», «комфорт», «обіймати» та «добробут» укупі є тими елементами, що створюють хюге сьогодні» [4, с. 44]. Щоби увиразнити національну самобутність деяких семантично містких лексем, Мік Вікінг дає приклади ще десяти слів з усього світу, які не можна перекласти.

Українські вигуки, що виражають почуття або вольові вияви, можуть із позамовних причин поступатися перед іншомовними: «Я хочу, щоб хтось прочитав мою книгу і сказав... *bouff*!» [15, с. 40]. Для вираження згоди замість українських часток «гаразд», «добре» вжито англiцизм: «Окей, Георгу, ходімо далі» [7, с. 77]. У деяких випадках саме іншомовний вигук слугує засобом стилістичного зниження, тож його переклад був би якраз недоречним: «*Вау!* – вигукнула Манюела. Ніколи не чула з вуст Манюели такого вульгарного вигуку, все це звучало, ніби папа раптом питає своїх кардиналів: Де ця довбана митра?» [3, с. 201]. Український вислів здатен бути й евфе-

мізмом, наприклад, «Хай йому грець!» пом'якшує сильне незадоволення, несхвалення, висловлене французькою: «*Merde! Мені час іти*» [15, с. 40].

Хоча інтернаціональні корені здатні в українських перекладах деякою мірою «наблизити» далекоспоріднені мови, однак, якщо мовити про власне національні мовностилістичні надбання, є незужитими питомі виражальні засоби. Особливо засвідчують іншомовну присутність лексеми мовою оригіналу, транслітеровані іншомовні зразки, хоча деякі з них і співвіднесені з граматичними категоріями української мови: *lucky you*, *deadline*, *спіч*, *ресепшн*, *дьюті-фрі*, *лайф-коуч*, *фоловер*, *фул-хауз*, *тайм-аут*, *фолу*, *трафіку*, *респекту*, *вікенду*, *даунтауна*, *шопінгу*, *в гуглі*, *на айпаді*, *з принтом*, *в гастгаусі*, *фрешу*, *ньюейджівські*, *олдскульні*, *гранд-дама*, *хай-тек-сенсорна іграшка*, *бебі-овочі*, *бебі-морква* та ін.

Висновки і пропозиції. Сучасні переклади різностильових текстів, зокрема художнього, засвідчують динамічні процеси, які відбуваються в лексико-семантичній та граматичній системах української мови. З одного боку, спостерігаємо надуживання запозичених слів, використання слів-гібридів та авторських новотворів з виразним «розхитуванням» граматичних норм, з іншого – пошук питомого українського відповідника. Увага до власних мовних ресурсів – це не лише своєрідна комунікативна реакція на виклик глобалізації та інтернаціоналізації, а й намагання представити національну самобутність народу, відобразити його генетичний код. Питомі засоби надають перекладам колориту живого мовлення, естетично зацікавлюють читача, привертають увагу, розширюючи виражальний потенціал рідної мови та стверджуючи її необмежений лексико-стилістичний та граматичний потенціал. Звісно, щоби простежити загальні закономірності розвитку українського лексику, потрібно аналізувати якнайбільший пласт творів, у чому вбачаємо перспективи нашої розвідки.

Список літератури:

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48-54.
2. Баранник Д. Х. Українська мова на межі століть / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 40-47.
3. Барбері М. Елегантна іжачиха: роман / перекл. з франц. С. Кононенко / Барбері Мюріель. – К.: Нора-Друк, 2010. – 360 с.
4. Вікінг М. Маленька книга хюге. Як жити добре по-данськи / Мік Вікінг; перекл. з англ. К. Бабкіної. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 289 с.
5. Гладуелл М. Неординарні. Історії успіху / Малколм Гладуелл; перекл. з англ. І. Савюк. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 256 с.
6. Гілберт Е. Природа всіх речей: роман / перекл. з англ. Г. Лелів / Гілберт Елізабет. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 704 с.
7. Гордер Ю. Помаранчева дівчинка / перекл. з норвезької Н. Іваничук / Гордер Юстейн. – Львів: Літопис, 2016. – 150 с.
8. Гордер Ю. Таємничий пасьянс / перекл. з норвезької Н. Іваничук / Гордер Юстейн. – Львів: Літопис, 2014. – 316 с.
9. Данціг Ш. Навіщо читати: есеї / Шарль Данціг; перекл. з франц. З. Борисюк. – Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2015. – 216 с.
10. Джордж Н. Маленька паризька книгарня: роман / перекл. з англ. О. Захарченко / Джордж Ніна. – К.: Наш формат, 2016. – 352 с.
11. Зузак М. Крадійка книжок: роман / Маркус Зузак; перекл. з англ. Н. Гоїн. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 416 с.
12. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – 2-ге вид., доповн. і випр. / С. Караванський. – Львів: БАК, 2006. – 562 с.
13. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексику: монографія / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 335 с.
14. Мойес Дж. Дівчина, яку ти покинув: роман / Джоджо Мойес; перекл. з англ. Д. Петрушенка. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 400 с.

15. Мойєс Дж. Париж для самотніх та інші історії: збірка / Джоджо Мойєс; перекл. з англ. Т. Заволоко. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 240 с.
16. Муракамі Х. Безбарвний Цкуру Тадзакі та роки його проці: роман / Харукі Муракамі; перекл. з яп. О. Зарубанної. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 304 с.
17. Поллак М. Отруєні пейзажі / Мартін Поллак; перекл. з нім. Н. Ваховської. – Чернівці: Книги-XXI, 2015. – 112 с.
18. Ремарк Е.-М. Життя у позику. Мансарда мрій. Іскра життя: романи / Еріх Марія Ремарк; перекл. з нім. Ю. Винничука, Ю. Микитюк, Х. Николин. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 736 с.
19. Савчин В. Р. Микола Лукаш – подвижник українського художнього перекладу: монографія / В. Р. Савчин. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
20. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 16-32.
21. Шевальє Т. Дівчина з перловою сережкою: роман / Трейсі Шевальє; перекл. з англ. О. Гординчук. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 256 с.
22. Юсузвай М. Я – Малала. Історія незламної боротьби за право на освіту / М. Юсузвай, К. Лем; перекл. з англ. І. Віннічук. – К.: Наш формат, 2016. – 288 с.

Мельник О.М., Гулык М.В.

Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИСКОННО УКРАИНСКИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В СОВРЕМЕННЫХ ПЕРЕВОДАХ

Аннотация

В статье раскрыты переводческие решения относительно использования исконных языковых средств в текстах современных художественных переводов. Выявлены языковые находки, которые расширяют выразительные возможности украинского языка, усиливают экспрессивно-оценочный потенциал лексики. Охарактеризовано функциональное содержание этих самобытных названий. Рассмотрено параллельное использование украинских и заимствованных слов-конкурентов. Проанализированы особенности выбора стилистически маркированных лексем на фоне активного участия иноязычных элементов.

Ключевые слова: перевод, стилистически маркированные лексемы, заимствования, переводческие решения, исконная лексика.

Melnyk O.M., Hulyk M.V.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

SPECIFIC EXPRESSIVE MEANS IN MODERN UKRAINIAN TRANSLATIONS

Summary

Translation decisions concerning the usage of specific linguistic means in the texts of modern artistic translations are outlined in the article. Linguistic discoveries expanding the expressiveness of the Ukrainian language are found and intensify the expressive and evaluative potential of the vocabulary. The functional completeness of such original names is characterized. The parallel usage of Ukrainian and borrowed words-competitors is considered. The peculiarities of selection of stylistically marked lexemes in the background of the active participation of foreign-language elements are analyzed.

Keywords: translation, stylistically marked lexemes, borrowings, translation decisions, proper Ukrainian vocabulary.

УДК 811.111'373.23

ПРИЗВИСЬКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНІ СИМВОЛИ

Ніколенко О.В.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджено, що основною причиною утворення прізвиськних найменувань в англійській мові є сприйняття людиною навколишнього середовища як позитивно, так і негативно – соціально-оцінно: під час номінації враховується стан і роль денотата в соціальному полі. Незалежно від сфери використання (на рівні мікро- чи макросоціуму) прізвиська виконують низку соціопрагматичних функцій: соціальна ідентифікація, соціальна демаркація, соціальний контроль, соціальна ідентифікація, припинення та возвеличування.

Ключові слова: прізвисько, лексема, соціальний антропонім, комунікативна стратегія, пейоративна конотація.

Постановка проблеми. Соціальна сутність мови проявляється у тому, що вона знає дії соціальних факторів. Але неправомірно розглядати соціальність як щось зовнішнє стосовно мови. І, певною мірою, можна вважати, що мова не існує поза соціальністю. Усі соціальні зміни по-різному впливають на мову, на її окремі рівні та характеризуються різними кількісними та якісними параметрами відповідно до соціальної природи самих чинників та особливостей рівнів мови, на які ці фактори чинять вплив. Цілком очевидно, що внаслідок дії соціальних чинників передусім змінюється лексика, а прізвиська, як жодні інші оніми, особливо насичені екстралінгвістичною інформацією. Відображаючи культуру суспільства загалом і внутрішню культуру особистості зокрема, вони створюють соціокультурні символи, культурні універсали, що відображають традиції народу, звички, побут, смаки, ідеали тощо. Прізвиськні номінації мають високий ступінь активності нині. Суспільство, що складається з різних соціальних груп, маркує індивідуумів усередині цих груп, виокремлюючи соціальний, майновий, професійний, рольовий статус іменованих на своєрідній ієрархічній драбині; створює враження про людину, звернувши якоюсь мірою думкою інших комунікантів.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Проте на сьогодні лінгвісти недостатньо приділяють увагу вивченню цієї антропонімичної категорії та особливостям її функціонування. Демонструючи прикметні особливості характеру, способу життя та діяльності представників тої чи іншої соціальної групи, прізвиська, незважаючи на сферу їх використання (на рівні мікро- та макросоціуму), сприяють виконанню низки комунікативних завдань і стратегій, насамперед соціальної ідентифікації, соціальної демаркації, соціального контролю, грі, зменшенню соціального напруження, припинення/возвеличенню, прихильності.

Мета роботи – виявити та описати соціокультурні особливості утворення та функціонування прізвиськ на матеріалі англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальній лінгвістиці Ю. Д. Дешерієв класифікує соціальні фактори залежно від особливостей природи, способу, часу та результату впливу на мову, – соціальні чинники стихійного та свідомого впливу, діахронні та синхронні, макросоціальні

(глобальні) та мікросоціальні (окремі), позитивні та негативні тощо [4]. На сьогодні особливий інтерес становлять соціальні фактори ідеологічного змісту (ідеологія та пропаганда, ідеологічне осмислення мовних одиниць, лексикон та мовлення політиків тощо), які є факторами свідомого впливу на мову, макросоціальні (масова комунікація) та мікросоціальні. Наочно відтворюючи події, засоби масової комунікації не просто фіксують і поширюють політичні та соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, а цілеспрямовано використовують ті чи інші лексичні, стилістичні одиниці для формування бажаної громадської думки. Останні два роки поспіль відбуваються докорінні зміни в суспільних структурах, правосвідомості, культурі, інтелектуальному та духовному житті європейського суспільства, і мова не просто відображає, а й свідомо використовується політиками для підтримки або неприйняття тих чи інших ідеологій, дій. Особливо гострим постає питання оцінки та переоцінки особистісних та загальнолюдських цінностей. Постають одвічні питання про «добро» і «зло», які насамперед пов'язуються з етичними категоріями, з поняттями моралі й моральними критеріями.

Завдяки суспільному характеру мови, створеної суспільством, мислення людини також набуває суспільного характеру. Кожна людина мислить тими само категоріями, якими послуговуються всі, хто розмовляє цією мовою. Звичайно, відображення довколишнього світу в окремого індивіда, незважаючи на спільність категорії мислення у всіх людей, проходить через його внутрішній, індивідуальний світ, особисте усвідомлення, що формується на основі особистої життєвої практики того чи того індивіда [3, с. 24]. Індивідуальна свідомість формується під впливом умов життя людей, що належать одній епосі, класу, нації. Т. Т. Денисова вважає, що прізвиська апріорі є соціальними антропонімами, бо виникають і функціонують у вузькій соціальній сфері: у сім'ї – малому соціумі, в школі, в сільському населеному пункті, в професійному колективі, в кримінальному світі тощо [2]. Прізвиська – оцінні найменування, і вони прямо чи непрямо відображають статус особи в суспільстві та його суспільну оцінку [5, с. 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Усе вищесказане повною мірою стосується формування та застосування прізвиськних наймену-

вань у певному мовному середовищі. Енді Кейв із Шефільдського університету, що в Англії, досліджуючи природу прізвиськ шахтарів із Йоркшира у статті «Communicative style as a marker of socio-occupational belonging», вказав на певну соціо-професійну ідентичність останніх. Потрібно мати спеціальні знання гірничої термінології, ієрархії робітників, характерної для цієї місцевості та взаємостосунків людей, щоб зрозуміти значення прізвиськ на кшталт «*Jim the Bottomer*» (a man who worked at the bottom of the mine), «*Alex Cage*» (operated the elevator in the shaft known as the cage), «*Chockblock*» (An unintelligent person, «*Chocka reeves*» (a man who worked with the chocks on the coalface), «*Tommy Toolbox*» (a man who carried lots of unnecessary tools on his waist belt for self-importance) [(4-6 April) 2002: Sociolinguistics Symposium 14 (Ghent, Belgium)]. У наведених прикладах вторинні номінування не просто приписують ті чи інші ознаки носіям, а створюють універсальні соціо-культурні символи ідентифікації професійної належності.

Ідентифікація в соціальній перцепції – це отождошення індивідом своєї особистості з особистістю іншого індивіда. В основі цього феномена лежить механізм порівняння предметів, образів, явищ. Ідентифікація як цілеспрямований процес закінчується визначенням схожості – різниці між двома особистостями у свідомості кожної з них. Отождошення, яке виникає внаслідок виявленої (свідомо чи несвідомо) схожості, формує цілісність системи міжособистісних відносин. Тут вмикається емоційний компонент гармонійності, природності зв'язку, зміст якої в почутті «ми», а не «я та інші» чи «ми і вони».

Крім соціальної ідентифікації, за допомогою емоційно маркованих лінгвістичних найменувань, устанавлюються певні ієрархічні зв'язки між членами спільноти, применшуючи роль одних та підносячи інших. За А. Вежицькою, вибір імені, аббревіатури чи прізвиська розкриває відмінності між суто соціальним знайомством, нейтральною поведінкою, вираженням позитивної теплоти та захоплення в групі або товаристві [6, р. 512]. Серед прізвиськ англійських шахтарів переважають такі, що мають чіткі демінутивні конотації, які вказують на:

- фізичні недоліки: *Buffalo Head*, *Pig Eyes* (with small, close-set eyes), *The Gnome*, *Little Harry*, *Titch* (very small), *Fatty*, *Doggy Dent* (stupid), *Wiggy* (wore a wig to work), *Grave Digger Bill* (with hump back), *Cowhead* (with a big head), *Honey Monster* (big and fat), *Terry Toad* (ugly looking), *Slaphead* (bald miner), *Rotting Gob* (with bad breath), *Fairground Freak* (big and ugly), *Fuji* (with complexion of a Japanese person).

- особливості поведінки: *Crasher*, *Jumping Joe* (hyperactive), *Tommy Toolbox* (carried a lot of unnecessary tools for self importance), *Tackle-bary Bates* (the same), *Rowdy Yate*, *Clean D* (wore gloves underground), *Shirley* (an idle worker), *Rocket Ronnie*, *Governor* (for a man with a domineering personality) [7].

Очевидно, що надання таких негативних характеристик адресатів спрямоване не лише на номінацію окремих представників шахтарського соціуму, а й на втілення стратегії *приниження* у професійному спілкуванні.

Вторинні прізвиськні номінації з очевидною чи неочевидною іронією, крім соціального отождошення з певною спільнотою, можуть слугувати *засобом зменшення напруженності* в робочих умовах. Вони також функціонують як жарт політичної сатири й можуть бути потужним засобом боротьби з керівниками. На початку 1920-х років під час страйку в Кейп Бретоні президент Британської імперської корпорації Рой Волвін (Roy Wolvin) дістав зоометафоричне ім'я *Roy the Wolf*. Розгляньмо, яке відображення має номен вовк (англ. wolf) в образній картині світу англійської мови, який знак конотації отримує асоціація з цією твариною. Вовк дістає метафоричну конотацію жорстокості, жадібності, агресивності (a voracious, grabbing, or fiercely cruel person or thing).

У англійців, якщо вовк біля дверей (the wolf is at the door), то шукай бідності. У відомій ідіомі «вовк в овечій шкурі» (wolf in sheep's clothing) має місце яскраво виражена пейоративна конотація: приховувати злий намір, прикидатися. Крім чиновників компанії, через гумористичні прізвиська також критикують інших шахтарів, коли ті виступають своєрідною формою *соціального контролю* або негативною санкцією. Наприклад, одного із шахтарів, який мав звичку засинати на роботі, назвали *Noodle Neck*, очевидно, натякаючи на слабку шию, через яку падає голова noodles (локшина). Інший робітник, який намагався якомога раніше закінчити працювати, був відомий як *Knock Offs*; назва пішла від to knock off – to stop working and go somewhere else (переставати працювати). І ще одна негативна оцінка працівника, що ухилився від роботи, вилілась у прізвисько *Tie Up* (зав'язати).

Чи не найбільшим жартівником у політиці вважають Джорджа Буша-молодшого. У США опубліковано сім книг, де зібрано інноваційні вислови – «бушизми», які відомі у всьому світі, а деякі надовго закріпилися в політичному дискурсі. Численні безглузді висловлювання та обмовки стали невід'ємною рисою мовного портрета політика. Як відомо, мова політиків і політиків є потужним засобом впливу на свідомість членів соціуму, формування бажаної суспільної думки. Щоб досягти поставленої мети, можна використовувати різні техніки пропаганди. Але, щоб *погасити соціальну напруженість, для критики опонентів або для створення образу ворога* можна влучно нагородити своїх політичних суперників прізвиськом. З цим завданням неперевершено справлявся Джордж Буш-молодший. Своему загрозовому політичному опоненту російському президентові Володимирі Путіну Буш-молодший вигадає «дитяче, сповнене симпатії, сердечної прихильності» прізвисько «*Pootie-Poot*», у якому лексема *pooty*, ймовірно, вказує на невеликий зріст політика. Таке іронічне найменування протиставлено величезним амбіціям російського керманіча, щоб обеззброїти його.

Колишній прем'єр-міністр Канади Жан Крістьєн у Буша заслужив образливе прізвисько «*Dino*», в якому лексема *dino* означає «a person or thing that is outdated or has become obsolete because of failure to adapt to changing circumstances», з'явилося у відповідь на зневажливу характеристику, яку надав Бушу один з директорів канадського прем'єра [8]. «The furor erupt-

ed after a newspaper report quoted then communications director to Prime Minister Jean Chretien privately describing U.S. President George Bush as a «moron». The communications director quickly became the former communications director». A White House official responded to the comment by describing Chretien as a «dino,» short for dinosaur. The White House official, to the best of our knowledge, remains in place [9].

Серед своїх найкращих друзів Джордж Буш-молодший відзначав британського прем'єр-міністра Тоні Блера, який підтримував вторгнення США в Ірак. Історичну перемогу лейбористської партії у виборах 1997 року назвали приголомшливою, і, пов'язуючи цю перемогу з лідером партії, Буш нагороджує його прізвиськом «*Landslide*». Лексема *landslide* означає «an overwhelming electoral victory».

Бездоганним політичним діячем, правою рукою президента, яка мала схвальні відгуки і серед експертів, і серед широкого загалу, охарактеризували Кондолізу Райс. Недарма Джордж Буш вважав її «*Guru*», тобто людиною, якій притаманні якості, втілені у лексемі *guru* – «a person who has a lot of experience in or knowledge about a particular subject» [8].

Добре відомо, що лідерові американської адміністрації закортіло називати прізвиськами своїх підопічних. До того ж ці прізвиська змінювалися залежно від настрою Буша, і апаратники Білого Дому часто не могли зрозуміти, про кого з них шеф каже. «*Bullet*» глава Білого Дому називає міністра сільськогосподарства США пані Ен Венеман. Держсекретаря Коліна Пауллу нагородив прізвиськом «*Balloonfoot*», віце-президента Діка Чейні – «*Crash-Dive*», старшого радника Карла Роув – «*Turd Blossom*» [1]. Подібні йменування вчені співвідносять із апелюваннями, що мають характерну оціночну наповненість, наголошуючи, що остання не обов'язково має бути негативною. Очевидно, саме вживання таких емоційно позначених імен слугувало Бушові-молодшому своєрідним інструментом зовнішньої та внутрішньої політики, що, на його думку, добре спрацьовувало для широких мас.

Цілу низку прізвиськ використовує у своїй дещо дитячо-грайливій формі для своїх політичних ворогів теперішній очільник Білого Дому Дональд Трамп. Трамп атакує у соціальній мережі Twitter північно-кореєського лідера Кім Чен Ина з приводу його рішучості придбати ядерну зброю

пейоративним найменуванням *Little Rocket Man* [10]. У метафоро-метанімічному найменуванні *Little Rocket Man* друга складова є результатом зіставлення за реальним зв'язком між керівником держави і зброєю масового враження, а перший компонент характеризує позначувану особу як незначну, негідну людину. Під час президентських перегонів 2016 року Трамп маніпулятивно назвав свою конкурентку Хілларі Клінтон шахрайкою *Crooked Hillary*, посилаючись на використання колишнім державним секретарем особистого сервера в діловому листуванні під час перебування в державному департаменті [11]. Лексема *crooked* змальовує нечесну людину, політичну діячку, яка отримала осуд громадськості і, як наслідок, прогала вибори.

Президент Дональд Трамп вбачає ворогів і серед своїх співробітників. Так, Трамп піддав жорсткій критиці свого головного стратега Стіва Беннона за зауваження щодо президентської адміністрації, про яку повідомляється в новій книзі Майкла Вольфа *Fire and Fury*, називаючи його «*Sloppy Steve*» через Twitter: «I authorized Zero access to White House (actually turned him down many times) for author of phony book! I never spoke to him for book. Full of lies, misrepresentations and sources that don't exist. Look at this guy's past and watch what happens to him and Sloppy Steve!» [12]. Глузливе прізвисько *Sloppy Steve* утворене від прикметника *sloppy*, що означає недбалый, необережний і характеризується знаком «-».

Таким чином, у наведених прикладах прізвиськні найменування виступають не тільки як імена, які актуалізують певний комплекс характеристик, а й як імена, що визначають певну прецедентну ситуацію.

Висновок. Отже, критичні прізвиська можуть передавати цілу гаму норм поведінки тієї чи іншої групи, а людина, що дістала прізвисько, виступає як негативна модель для інших. І навпаки, за допомогою позитивно маркованих мовних одиниць підноситься роль окремих представників соціальної групи.

Вважаємо, що прізвиська не можна розглядати як просто зручні бірки зі знаком (+) або (-), що вирізняють одного члена спільноти з-поміж інших. Вони відіграють значно більшу роль, стаючи невід'ємною частиною культурних, національних традицій та соціальних пріоритетів того чи іншого народу та потужними знаками комунікативного та інформаційного впливу.

Список літератури:

1. Баранов А. Что сказала ножке Буша страусиная нога? / А. Баранов // Комсомольская правда. – 28 марта 2001 г. – С. 10.
2. Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Татьяна Тимофеевна Денисова; Смоленск. гос. ун-т. – Смоленск, 2007. – 195 с.
3. Келле В. Ж. Общественное сознание / [В. Ж. Келле, М. Я. Ковальзон]. – М.: Политиздат, 1966. – 56 с.
4. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Юнус Дешериевич Дешериев. – М.: Наука, 1977. – 382 с.
5. Суперанская А. В. Имя – через века и страны / Александра Васильевна Суперанская; отв. ред. Э. М. Мурзаев. – М.: Наука, 1990. – 190 с. – (Литературоведение и языкознание).
6. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition / Anna Wierzbicka. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1992.
7. William Davey, Richard MacKinnon, Nicknaming Patterns and Traditions among Cape Breton Coal Miners / William Davey, Richard MacKinnon. – 2001. – Режим доступу до сайт: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/acadiensis/article/view/10749/11489>.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

8. Merriam-webster Online Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сл.: www.merriam-webster.com.
9. The New York Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.nytimes.com/2002/11/27/world/canadian-government-aide-who-called-bush-a-moron-resigns.html>.
10. The Sun [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: [<https://www.thesun.co.uk/.../donald-trump-nicknames-rivals->].
11. The Washington Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: [<https://www.washingtontimes.com/.../donald-trump-reveals-n...>].
12. The Huffington post [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: [<https://www.huffingtonpost.com/.../donald-trump-steve-ban>].

Николенко О.В.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПРОЗВИЩА КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ СИМВОЛЫ**Аннотация**

В статье исследовано, что основной причиной образования прозвищных наименований в английском языке является восприятие человеком окружающей среды как положительно, так и отрицательно – социально-оценочно: при номинации учитывается состояние и роль денотата в социальном поле. Независимо от сферы использования (на уровне микро- или макросоциума) прозвища выполняют ряд социопрагматических функций: социальная идентификация, социальная демаркация, социальный контроль, социальная идентификация, унижение и восхваление.

Ключевые слова: прозвище, лексема, социальный антропоним, коммуникативная стратегия, пейоративная коннотация.

Nikolenko O.V.

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

NICKNAMES AS SOCIO-CULTURAL SYMBOLS**Summary**

The article investigates that the main reasons for the nicknames' formation in the English language is the perception of the environment by a person both positively and negatively – socially-evaluated. While nominating, the status and role of the denotate in the society is taken into consideration. Regardless of the scope of use (on the micro or macrosocial level), the nicknames perform a number of sociopragmatic functions: social identification, social demarcation, social control, social identification, humiliation and pejorative connotation.

Keywords: nickname, lexeme, social anthroponym, communicative strategy, pejorative connotation.

УДК 81'23

КОМУНІКАТИВНИЙ САДИЗМ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ

Тараненко К.В.

Університет митної справи та фінансів

Досліджено проблему комунікативного садизму, його природу та механізми. Здійснено детальний аналіз зарубіжних та вітчизняних публікацій, присвячених дослідженню агресії та насильству в комунікації. Виділено критерії визначення комунікативного садизму та розмежування явищ вербальної агресії та садизму. Наведено основні прийоми вияву комунікативного садизму.

Ключові слова: вербальна агресія, комунікативний садизм, комунікативна поведінка, деструктивна поведінка, мовне насильство.

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігаємо підвищений інтерес науковців до феномену комунікації як форми соціальної взаємодії, в якій виявляються основні види мовленнєвої діяльності. Переорієнтація лінгвістичних досліджень до розуміння мови як діяльності, мовлення й комунікації зумовила появу нових термінологічних понять, що перебувають у тісному зв'язку з близькими до лінгвістики науками. Поняття «мовленнєва агресія», «мовна агресія», «вербальна агресія», «комунікативна агресія», «словесна агресія», «комунікативний садизм», «вербальний садизм», «мовленнєве насильство», «мова ворожнечі» тощо широко вживаються як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Ці терміни, безумовно, синонімічні, однак їх широке й необережне вживання, розуміння в широкому та звуженому контекстах, розбіжності в окресленні меж вияву вербальної агресії призводять до відсутності в сучасній науці загальноприйнятної концепції цього мовного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему агресії в мовленні досліджують та аналізують представники низки дисциплін: філософії, когнітивної й соціальної психології, психолінгвістики, прагмалінгвістики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, культурної антропології, етики та інших. Сучасні лінгвістичні дослідження вербальної агресії послуговуються лінгвопсихологічним підходом, оскільки психологічне розуміння насильства, садизму та агресії, їх мотивів та передумов сприяє розумінню такої мовленнєвої поведінки, її стратегій, тактик та форм вираження. Цій актуальній проблемі присвячують наукові праці як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Ю. Антонян, Л. Білоконенко, В. Жельвіс, М. Пейсерт, К. Седов, Л. Ставицька, Б. Шарифуллін, Ю. Щербініна).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Феномен комунікативного садизму має бути чітко окреслений з позицій садизму як свідомого вияву насильства над іншою особою. Жодна з наявних наукових концепцій, які розглядають вербальний вияв агресії не пояснюють окремо внутрішні (приховані) та зовнішні мотиви агресивних комунікативних дій.

Мета статті – висвітлити природу комунікативного садизму як вияву деструктивного спілкування та визначити критерії розмежування явищ агресії та садизму в комунікації.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний садизм – це один із виявів широкого проблеми психологічного насильства. Термін «садизм»

походить від прізвища французького письменника де Сада, який описав це явище. Осмислення поняття садизму спочатку мало лише сексопатологічний характер (садизм трактувався як вид статевого збочення, при якому статеве задоволення досягається через учинення фізичного болю і тілесних пошкоджень партнерові, його приниження й підкорення) і вивчалось у межах різних психоаналітичних шкіл і напрямів. Пізніше інтерпретаційні моделі психіатрії були перенесені на поведінку психічно «нормальних» індивідів, які вдоються до різних форм садизму, що не перебувають у прямому зв'язку з сексом. Вивчення проблеми садизму в моральному аспекті дає змогу глибше проаналізувати психічні джерела явищ лиходійства, злощливості [9, с. 325]. Широке розуміння садизму як схильності до заподіювань іншим безцілних мук тлумачиться як будь-яка насильницька дія – ментальна чи фізична. Головне завдання образи – знизити соціальний статус опонента і таким чином ствердити свою перевагу [7, с. 24]. Основна мета садиста – викликати в опонента страх і біль, тобто ті афекти, які є надзвичайно руйнівними для особистості та блокують її здатність до самостійних проявів волі.

Садизм як поняття перш за все асоціюється із фізичною агресією. Проте сприймання насильства винятково як завдання фізичних ушкоджень не вичерпне. Менш помітний, але не менш шкідливий комунікативний садизм.

Знаковою працею для розмежування понять комунікативної агресії та комунікативного садизму є дослідження Ю. Антоняна «Жорстокість у нашому житті». Автор розмежує «жорстку» та «нежорстку» агресії. Він визначає агресію з морально-нейтральних позицій і наголошує на тому, що агресія – це «не лише безкорисне та руйнівне насильство, це ще й спосіб виживання, дії» [1, с. 14]. Агресія може бути викликана спробою захистити себе, що спрацьовує як психічний механізм захисту від образи, приниження, сприймання критики тощо. Такі вияви вербальної агресії перш за все спричинені мотивом свого захисту, а не спробою принизити чи знівельувати честь та гідність іншої особи. Ю. Антонян вважає, що агресивні дії далеко не завжди мають жорстокий характер, але називає будь-яку жорстокість агресивною. Звідси стає зрозумілим, що вербальна агресія не завжди є виявом психічного насильства, а отже, не може бути ототожнена з вербальним садизмом як свідомим виявом насильницьких дій адресанта до адресата повідомлення.

Цієї думки дотримується й Б. Шарифуллін, який розмежує поняття «мовна агресія» та «мовне насилья». До мовного насилья, тобто садизму, дослідник зараховує явища мовного маніпулювання та мовної демагогії, що завжди направлені на мінімізацію й навіть деструкцію мовної особистості адресата, його підкорення, маніпулювання ним в інтересах автора висловлювання [10, с. 125].

Мовне маніпулювання є достатньо дієвим та поширеним засобом впливу на особистість. Вчені відзначають, що мова як система понять, слів (імен), в яких людина сприймає світ і суспільство, є найголовнішим засобом підпорядкування. Навіювання через слово – глибинна властивість психіки, що виникла набагато раніше, ніж здатність до аналітичного мислення [4, с. 84]. Мовне маніпулювання – це різновид маніпулятивного впливу на когнітивну та поведінкову діяльність адресата [5, с. 25]. При мовленнєвому маніпулюванні відбувається підміна переконань навіюванням, мовленнєвий садист через насильство примушує адресата до вчинку. Поняття мовленнєвої демагогії пов'язане з неправдивими обіцянками, зайвою патетикою, банальними виразами та викривленою інформацією.

Я. Волкова пов'язує поняття комунікативного садизму з явищем деструктивного спілкування. Деструктивне спілкування спрямоване на усвідомлене і навмисне заподіяння співрозмовникові моральної або фізичної шкоди, що характеризується негативною реакцією з боку адресата і задоволенням від страждань жертви, усвідомленням власної правоти з боку адресанта [3, с. 5]. Прагнення особистості піднятися за рахунок приниження чи морального знищення співрозмовника становить основу деструктивного спілкування, що визначає основні шляхи його самореалізації через комунікативний садизм. До вияву комунікативного садизму належать мовленнєві акти, що є замінниками тактики фізичного насильства, які викликають в опонента образу, зачіпають його самолюбство, гідність і честь [2, с. 121].

Комунікативний садизм досить важко визначити, оскільки будь-яке насильство належить до соціально неприйнятних моделей поведінки, які засуджуються суспільством, а деякі караються законом. Часто навіть сам суб'єкт деструктивного спілкування не може собі зізнатися в тому, що він свідомо і планомірно завдає страждань співрозмовнику, не кажучи вже про зізнання, що ці страждання приносять йому задоволення. Отже, при визначенні, чи є конкретна ситуація спілкування випадком комунікативного садизму, ми можемо керуватися лише двома надійними критеріями: деструктивною інтенцією й емоційним станом суб'єкта комунікації, а саме комунікативного садиста. Емоційні переживання об'єкта деструктивного впливу, безсумнівно, також важливі, але вони не є визначальним фактором, тому якщо страждання жертви викликають співчуття і каяття у кривдника, то такий комунікативний акт не може бути віднесений до актів комунікативного садизму.

Особливим джерелом прикладів опису комунікативної поведінки садиста є художня література, в якій почуття та емоції жертви й садиста стають доступні завдяки авторським коментарям. Отже,

звернемося до розгляду особливостей комунікативної поведінки садиста в художній літературі. Яскравий приклад комунікативного садизму описаний в романі Жанни Куяви «Дерево, що росте в мені» [6]. Протягом усього роману заможний бізнесмен Матвій особливо не добирає нейтральних слів, щоб виказати своє невдоволення молодій дружині Чеславі. За його словами, одружився з нею він заради експерименту, який мав довести, що із звичайної сільської дівчини він зможе виховати справжню світську дружину бізнесмена. Експеримент закінчився, тому Матвій вирішив кинути Чеславу в день її народження:

– *Ти мені немила, Славо! Йди з очей! – махнув правицею.*

– *Матвію, але як?.. Чого ти так кажеш? Що з тобою?!*

– *Я так вирішив, і крапка.*

– *Сім'я – найцінніше, що в мене було! То святе! Як ти можеш так легко це руйнувати?! Як ти можеш отак топтатися по святому?!*

– *Як створив, так і розвалив...*

– *Ти ж не такий, Матвію, як зараз, ти ж добрий, – глянула у вічі, проте не побачила там ні співчуття, ні жалості, ні розуміння, лише спокій, свободу й насолоду.*

– *Ти не влаштуєш мене як дружина. Все. Крапка. Ти – ніяка, Славо! Селючка, наївна, недалека й затуркана! Задовбала своєю любов'ю, своїми говоріннями, своєю душею! Хочу іншу жінку, інший секс, інше життя. Все. Забирайся! – зітхнув полегшено та пішов із дому [6, с. 193-194].*

Наведений діалог можна було б сприймати й трактувати лише як вияв вербальної чи комунікативної агресії через приниження (*йди з очей; ти – ніяка; селючка, недалека й затуркана*), категоричність (*як створив, так і розвалив*), стратегію припинення розмови (*все, крапка; все, забирайся!*) тощо. Доведено, що показниками агресивного стилю спілкування є широке вживання займенників другої особи [8, с. 61], тому свої звинувачення Матвій завжди починає лише із займенника *ти*. Однак, інтертекстуальність та авторські коментарі доводять, що чоловік отримує задоволення від сварки та приниження дружини (*ні співчуття, ні жалості, ні розуміння, лише спокій, свобода й насолоду; зітхнув полегшено*). Основна мета садиста – викликати в опонента біль – досягнена, а емоційний стан суб'єкта комунікації – задоволення, отже, є причини кваліфікувати подану комунікативну ситуацію як вияв комунікативного садизму.

Окрім наведеного прикладу з художньої літератури діапазон прийомів комунікативного садизму досить широкий та різноманітний. Сучасні дослідники агресивної мовленнєвої поведінки указують на прийоми відкритої (інвективи, загрози (в тому числі фізичної розправи) і прихованої (систематичний зневажливий тиск без відкритого вияву ворожих емоцій) вербальної агресії, відкритої і прихованої невербальної агресії (мовчання, відмова розмовляти, мімічні і кінестетичні жести, різні невербальні дії, за винятком фізичної атаки). Однак наголошуємо на тому, що мовлення набуває ознак комунікативного садизму не через прийоми чи технології, а через мотиви, наміри та емоції автора.

Висновки та пропозиції. Отже, встановлено, що комунікативний садизм – це окремий та особливий різновид вияву деструктивного спілкування. Поняття комунікативного садизму потрібно відрізнити від виявів вербальної агресії, оскільки агресія може бути викликана психічним механізмом самозахисту, а не спробою принизи-

ти чи знівелювати честь та гідність іншої особи. Проаналізовано основні критерії визначення комунікативного садизму – це деструктивна інтенція мовця та його позитивний емоційний стан. Перспективою подальших досліджень вважаємо виділення механізмів подолання та протидії комунікативному садизму.

Список літератури:

1. Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни / Ю.М. Антонян. – М.: Инфра-М, 1995. – 320 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawlibrary.ru/izdanie32621.html>.
2. Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії. – Вип. 7. – Ч. 2. – 2012. – С. 119-127.
3. Волкова Я. А. Коммуникативная личность в ценностных параметрах неэкологичного общения / Я. А. Волкова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Сер. «Филологические науки». – № 8 (72). – Волгоград, 2012. – С. 4-7.
4. Каро-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Каро-Мурза. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – 832 с.
5. Копнина Г. А. Речевое манипулирование: учебное пособие / Г. А. Копнина. – 2-е издание. – М.: Флинта, 2008. – 170 с.
6. Куява Ж. Дерево, що росте в мені: роман / Жанна Куява; передм. В. Лиса – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 224 с.
7. Ставицька Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників / Леся Ставицька. – К.: Критика, – 2008. – 456 с.
8. Тараненко К. В. Мовленнєві індикатори конфліктного, центрованого та кооперативного типів мовної особистості (на матеріалі української мови) / К. В. Тараненко // Одеський лінгвістичний вісник: науково-практичний журнал. – Вип. 6. – Т. 2. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», – 2017. – С. 60- 64.
9. Тофтул М. Г. Сучасний словник етики / М. Г. Тофтул. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, – 2014. – 416 с.
10. Шарифуллин Б. Н. Языковая агрессия и языковое насилие в свете юрислингвистики: проблемы инвективы / Б. Н. Шарифуллин // Юрислингвистика – 5: юридические аспекты и лингвистические аспекты права: меж-вуз. сб. науч. тр. – Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та, 2004. – С. 120-137.

Тараненко К.В.

Университет таможенного дела и финансов

КОММУНИКАТИВНЫЙ САДИЗМ КАК ОСОБЕННЫЙ ТИП ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ

Аннотация

Исследована проблема коммуникативного садизма, его природу и механизмы. Осуществлен подробный анализ зарубежных и отечественных публикаций, посвященных исследованию агрессии и насилию в коммуникации. Выделены критерии определения коммуникативного садизма и разграничения явлений вербальной агрессии и садизма. Приведены основные приемы проявления коммуникативного садизма.

Ключевые слова: вербальная агрессия, коммуникативный садизм, коммуникативное поведение, деструктивное поведение, языковое насилие.

Taranenko X.V.

University of Customs and Finance

COMMUNICATIVE SADISM AS A SPECIAL TYPE OF VERBAL AGGRESSION

Summary

The problem of communicative sadism, its nature and mechanisms is investigated. A detailed analysis of foreign and domestic publications devoted to the study of aggression and violence in communication has been carried out. The criteria for defining communicative sadism and differentiating phenomena of verbal aggression and sadism are highlighted. The basic methods of communicative sadism disclosure are presented.

Keywords: verbal aggression, communicative sadism, communicative behavior, destructive behavior, linguistic violence.

УДК 821.161.2-14:Олесь

МАРИНІСТИЧНІ ОБРАЗИ В ЛІРИЦІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИМВОЛІСТІВ

Цуркан І.М.

Херсонський державний університет

У статті досліджується вплив європейських символістів на формування художньо-естетичної концепції Олександра Олесь. Зосереджено увагу на символіці моря в поетичних системах українського лірика та європейських символістів, з'ясуванні його структурно-семантичної ролі у світовідчутті митців.

Ключові слова: символ, символізм, буття, світогляд, декаданс.

Постановка проблеми. Поетична творчість Олександра Олесь є досить оригінальним явищем в історії української літератури. Явище Олесь настільки складне, неоднозначне, глибоко своєрідне, що його неможливо вкласти в рамки якоїсь однієї схеми. «Ой як помилялися ті, – зауважує Р. Радишевський, – хто намагався спростити й спримиїтизувати мистецьке ество Олесь!» [5, с. 6]. Цей же дослідник, котрий в останні роки, мабуть, найбільше зробив для повернення поета до українського читача, знову – вже котре в нашому літературознавстві! – накреслює плани наближення до справжнього Олесь: «Настав час ретроспективного погляду на поетів О. Олесь, щоб наблизитись й осягнути його феномен» [5, с. 6].

Аналіз останніх досліджень. Дослідники творчості Олександра Олесь концентрують увагу на висвітленні фактів творчого шляху митця й біографічній проекції на текст (М. Неврлий «Олександр Олесь: Життя і творчість», 1994), дослідження Р. Тхорук «Особливості поетики премодерністського віршу початку ХХ століття» (1996), О. Таран «Семантика символів природи в поезіях Олександра Олесь: лінгво-поетичний та етнокультурний аспекти» (2002). І. Чернової «Міфопоетика творчості Олександра Олесь» (1999), Н. Лисенко «Архів О. Олесь еміграційного періоду» (2001), О. Чепелик «Рецепція естетики західноєвропейського символізму в творчості Олександра Олесь доеміграційного періоду» (2009).

Системне наукове дослідження спадщини Олесь розпочалося вже в умовах нашої державності. Здійснене Р. Радишевським двотомне видання творів поета [5], збірник матеріалів конференції в Сумах (1999), численні журнальні публікації з празького архіву повернутого України 1993 року, книжка «Поет з душею вогняною» (1991) – все це свідчення знаменних зрушень у вивченні спадщини митця.

Мариністична тема в літературі і стильові доміанти в мариністичних творах (чи в мариністичних епізодах творів) знайшли доволі широке осмислення в літературознавстві. Варто в цьому контексті згадати праці (студії): А. Дановського, О. Рисака, С. Кочерги, І. Багинської, Форда М. Форда, Г. Буткової, Р. Мовчан, М. Ткачука, Б. Тихолоза, Г. Ключека, Н. Науменко, І. Ткалич, Г. Токмань та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність спеціальних розвідок, присвячених дослідженню безпосередньо мариністичній тематиці у творчості

Олександра Олесь та європейських символістів обмаль, що підкреслює теоретичну та практичну необхідність пропонованого дослідження. Отже, вибір зазначеної вище теми обумовлений її **актуальністю**, суспільною та історичною значимістю. З огляду на специфіку об'єкта дослідження, ступінь досліджуваності обраної теми, а також актуальні завдання сучасного літературознавства формулюється **мета дослідження**: здійснити аналіз впливу європейських символістів на формування художньо-естетичної концепції Олександра Олесь. Зосереджено увагу на символіці моря в поетичних системах українського лірика та європейських символістів, з'ясуванні його структурно-семантичної ролі у світовідчутті митців.

Формування творчого світогляду Олександра Олесь здійснювалося в контексті розвитку українсько-європейських літературних зв'язків на межі ХІХ – ХХ століть. Поява письменників нової генерації розширила ідейно-тематичні обрії не тільки українського, але й польського і російського письменства та увиразнила зміну їхніх естетичних уподобань у бік орієнтування на символістський спосіб художнього мислення.

Вплив французьких символістів найсуттєвіше позначився на прагненні Олександра Олесь, польських і російських поетів до нових ідеалів краси, вміння музично передавати невловимі миттєві враження, розкриття внутрішнього світу людини та осягнення поетичного космосу, співвідносного зі сферою ідеального – вічним буттям.

Морська стихія, що представлена у творчості не лише Олександра Олесь, а й Лесі Українки, М. Вороного, Г. Чупринки, поетів «молодомузівців», А. Міцкевича, Л. Стаффа, К. Тетмаєра та французьких і російських символістів, допомагала осмислювати людські переживання, знаходити образні, звукові, зорові асоціації для втілення того, що здається, неможливо виразити словом. Як зауважує Я. Поліщук, «серед візій модерну на чільному місці опиняється візія первісної людини і природи» [6, с. 205]. В його інтерпретації, цю візію розкриває і мариністика: «...від ідилій моря як універсальної моделі вільного, безжурного, гармонійного світу (в ліриці молодомузівців) до пізніших мотивів бо-ротби, змагання» [6, с. 205].

Після Лесі Українки Олександр Олесь є одним з найкращих поетів-мариністів. «Море, – на думку дослідника творчості українського митця О. Бабишкіна, – настроє поета в лад із своїм гомоном, надихає його. І тоді море здається йому якоюсь чарівною піснею, поезією... [1, с. 92-93]:

Повне серце в мене звуків,
Всі тобі я їх віддам,
Розіллюся морем співів
І втону в тім морі сам [5, с. 601].

Про розмаїтість настрою мариністичною тематики у творчості Олександра Олеся свідчать поезії, написані 1906 р., коли письменник перебував в Криму. Пильним оком митця він спостерігав за могутнім, грізним та водночас привабливим морем, висловлюючи волелюбні устремління.

У візії українського митця мариністика чітко не окреслена, не підпорядкована одній естетичній платформі: у ній ми бачимо і Олександра Олеся як пізнього романтика, і як символіста. Його переживання та поетичний світ звернені до емоційної сфери читача, єднаючи душу і природу.

У поезіях Ш. Бодлера, К. Бальмонта, О. Блока та Олександра Олеся морська стихія осмислюється в її абсолютній духовній сутності як дарована духовним абсолютотом «життєдайна, невгамовна, дика енергія», що протистоїть «une gorge rumeur» – «власній невдоволеності» (вірш «Людина і море», Ш. Бодлера), самотності та холоднечі в душі – «я в мире один, и душа у меня холодна» (вірш «О, волны морские, родная стихия моя» К. Бальмонта), людським негараздам – «зорко смотри человек: буря бросает корабль» (вірш «Жизнь – как море, она всегда исполнена бури» О. Блока), розпуці та невимовному відчаю – «і скарги зойк несеться з мене» (вірш «Над морем» О. Олеся).

Психологічний контраст моря і людини, що властивий художньому мисленню Ш. Бодлера, Олександра Олеся, польським і російським символістам, зумовлює відповідне емоційне сприйняття краси моря, яке бачиться дзеркалом душевного стану та мінливих порухів серця («Podobnie na twe serce, o poeto młody! / Namiętność często groźne wzurza niepogody, / Lecz gdy podniesiesz bardon, ona bez twej szkody / Ucieka w zapomnienia pogrążyć się toni / I nieśmiertelne pieśni za sobą uroni / Z których wieki uplotą ozdobę twych skroni» – «Твоя подоба це, поете молодий! / Так грізних пристрастей бушує буревій, / Та ліру ти підняв – і в серці супокій, / Навала відійшла по довгій обороні, / Безсмертні лиш пісні зронивши в час погоні; / За них віки тобі вінком прикрасять скроні» – поетичний твір «Аюдаг» А. Міцкевича) [4, с. 177-178].

Трагізм існування творчої особистості та її нестримний пошук Ідеалу у світах власних мрій і фантазій розкривається у Ш. Бодлера, Л. Стаффа, К. Тетмаєра та російських символістів через невимовні страждання ліричних героїв та депресивний стан, викликаний розчаруванням у сучасній дійсності та неспокоєм їхньої «неземної душі» в царстві «похмурого туману життя». Розпач та смуток Олександра Олеся асоціюється вже з настроєвою атмосферою тогочасних революційних подій, що підсилює мотив довічної журби митця, яку неможливо «втопити на березі моря»:

Стали хвилі і зітхнули...
І крізь сльози бачив я,
Як в журбі моїй тонули
Море, небо і земля [5, с. 132].

Твори «Вічність» А. Рембо та «Небо з морем обнялося» О. Олеся, «И небо и серое море...»,

«На гранитах», «Море – в бессильном покое...» В. Брюсова, «Туда, где небо с океаном» О. Блока, «Стремь – и океан великий...» В. Иванова актуалізують широко розгорнуту світоглядну знаковість стихії води, що є символом Праматері Світу та втіленням жіночого начала. «У всіх релігіях, – як підкреслював М. Костомаров, – вода зображала стражденну первісну матерію жіночої істоти, з якої за допомогою плідного дотику істоти чоловічої походили всі речі» [3, с. 217].

Образна атрибутика поезій А. Рембо, Олександра Олеся, В. Брюсова, В. Иванова та О. Блока («цілий світ», «тумани», «рідні душі скуті», «земля в венце терновом», «дикий терен», «даль пучины роковой», «творец вселенной», «роскошно-алая волна», «la nuit si nulle» – («ніч ілюзорна»)) поєднується з символістичною візійністю («Марив я з тобою бути» – вірш «Небо з морем обнялося» О. Олеся, «Там, за гранью, сонце тонет, / Звезды ходят – вечно те ж...» – вірш «Стремь – и океан великий...» В. Иванова, «Но знаю, – к той черте неясной / Одной мечтой моей стремлюсь» – вірш «Туда, где небо с океаном...» О. Блока, «Море – как будто литое / Зеркало ясных небес» – вірш «Море – в бессильном покое...» В. Брюсова, «И не зная, здесь я, нет ли, / Чем дышу – мечтой иль горем» – вірш «На гранитах» В. Брюсова, «La tu te dégages / Et voles selon» – («Там ти вивільняєшся і літаєш») – вірш «Вічність» А. Рембо).

У поетичних творах Олександра Олеся та російських і польських митців актуалізується культивована французьким символістом А. Рембо образотворча тенденція «уявлення всього життя в єдиній екстатичній миті» та вивільнення стихійної сили навколо себе та усередині себе («Вічність»):

Elle est retrouvée.
Quoi? – L'Éternité.
C'est la mer allée
Avec le soleil [7, с. 200].

Вона знайшлася.
Що? – Вічність.
Це море злите
З сонцем [7, с. 200].
(підрядковий переклад)

Релевантний символічному дискурсу пошук Ідеалу підсилює настроєву своєрідність віршів А. Рембо, Олександра Олеся та російських символістів думкою ліричних героїв піднятися у вирій естетико-центричної надреальності («Но знаю, – к той черте неясной / Одной мечтой моей стремлюсь» (О. Блок)) на тлі мотивів самотності та втоми від життєвих реалій буденності.

На відміну від А. Рембо та російських символістів, для світоглядно-естетичної індивідуальності поезії Олександра Олеся, що пройнята елеґійним смутком та душевним болем, характерний сакральний зв'язок із батьківщиною, здатний лише в ілюзорних мріях вивільнити його творчу свідомість від настроєвої атмосфери навколишньої дійсності:

Марив я з тобою бути,
Наші рідні душі скуті, –
Та, як небо, ти синіла
І в думках кудись летіла [5, с. 124]

Пантеїзм світовідчуття Олександра Олеся та російських і польських символістів розкривається в обожнюванні краси моря, відчуваючи з ним духовну єдність на противагу світу повсякденного існування. Динаміка духовного оновлення

творців розкривається в емоційній співзвучності з морською стихією, чия своєрідна сильна духовна енергія впливає на їхню підсвідомість, що є поштовхом для занурення в уявний світ «афектів», «чуттів», «пристрастей» та ототожнення свого внутрішнього «Я» з невід'ємною складовою Вічного Абсолюту («Зникнуть би там, потонуть у тій млі, / Кинуть би все на далекій землі» – вірш «Море і море! Блакити і блакити...» О. Олеся; «Я – капля в море! Назад отринут, / Кружусь в просторе, но не исчез» – вірш «Гребень волны» В. Брюсова; «Хочется слиться с Природой, прекрасной, гигантской и вечной, / Хочется капелькой быть в безграничной пучине морской» – вірш «У скандинавских скал» К. Бальмонта; «Wyspa umarłych, nagie, strome skały, / wkoło dalekie, nieskończone morze, / gaj suprykowy, ciszą skamieniały, spokój wód wieczny...» – вірш «Wyspa umarłych» К. Тетмаєра).

Активне функціонування образу морської стихії співвідносне в поезії Олександра Олеся, на відміну від французьких, польських і російських символістів, з ідеєю маніфестування вольової позиції митця проти рабської свідомості, національного безпам'ятства та громадянської пасивності «навік осліплених рабів» у його невіддільному краї:

Поезії Олександра Олеся, як і польських і російських символістів, акумулювавши означену творами «Музыка» Ш. Бодлера та «Найчарівніше море» П. Верлена візуальну асоціативність образу моря, посилили акцент на звукових та колористичних образах, що стали втіленням величності та таємничості морської стихії («То для меня мечта поет, / То веет таинством прекрасным» – вірш «Я никогда не понимал...» О. Блока; «Бреду я в томлених счастливым / Неясно ласкающих дум» – вірш «Над северным морем» В. Брюсова; «И с каждой песней все слышнее / В моих словах – волна» – вірш «Дух волны» К. Бальмонта; «Тот, кто слышал напев первозданной волны / Вечно полон мечтаний безбрежных» – вірш «Русалка» К. Бальмонта; «Niezmierny spokój – wtem z głębin ciemnoty / blask jakiś błądy w oddali migocze, / światło posępne, martwe, nieprzezrocze / błękitniejszej fosforu pozłoty» – вірш «Widziadła okrętów» К. Тетмаєра; «І дивні пісні їм співають вітри / Що нишком підслухали в моря з гори» – вірш «Осріблені місяцем гори блищать...», «Дуже море заспівало, / На скрипках, басах заграло, / Густо в губни загуло» – вірші «Осріблені місяцем гори блищать...», «Вахляром проміння впало...» Олександра Олеся).

У ліричному циклі поезій «П'яний корабель» А. Рембо, «Кримські сонети» А. Міцкевича, «Чари ночі», «Прийди, схопи мене і вирви...», «Надія, як і ти! Сьогодні привітає...», «Тумани облягли долини й гори...», «Вже не молюсь ні Богу, ні богам...», «Хай мені зорють зорі...» О. Олеся, «Близ моря» В. Брюсова, «Влачится жизнь моя в кругу...» Ф. Сологуба, «Вода» К. Бальмонта, «Чудо», «У моря», «Счастливая пора дни юности мятежной...» О. Блока, «Сонет» З. Гіппіус море, що асоційоване зі світом естетико-центричної надреальності, уособлює уяву та надію втопити «струмінь власної душі в шумляче море» буйної фантазії.

Символ моря, що уособлює ідеалізований образ жінки, спостерігається у поетичних творах

«Beams» («Сіяння») П. Верлена, «Na wiosnę» К. Тетмаєра, «В Вас стільки сонця золотого...», «В твоїх очах сміється сонце...», «Ти біля моря...» О. Олеся, «Белые волны на побережья моря...» В. Брюсова, «Прозрачные неведомые тени», «Глаза, опущенные скромно...» О. Блока. У циклі поезій актуалізується властивий романтичній ліриці паралелізм інтимно-психологічного та пейзажного мотивів («Перед Тобой синеют без границы / Моря, поля, и горы, и леса» – вірш «Прозрачные, неведомые тени» О. Блока, «Белы волны на побережья моря, / Днем и в полночь они шумят, / Белых цветов в поле много, / Лишь на один из них мои глаза глядят» – вірш «Белы волны на побережья моря...» В. Брюсова, «В твоїх очах сміється сонце, / Південне небо лле блакити, / Об берег тихо плещуть хвилі – вірш «В твоїх очах сміється сонце...» О. Олеся, «Elle voulait aller sur les flots de la mer, ... / Le soleil luisait haut dans le ciel calme et lisse, ... / Et dans ses cheveux blonds c'étaient des rayons d'or» – «Її плісти захотілося на хвилях моря, ... / Сонце сяло високо в спокійному та безхмарному небі, ... / На її білявому волоссі розжевровалися золоті проміння» – вірш «Beams» П. Верлена, «Z daleka od ludzkiego zgiełku i mrowiska / wstaje wiosna, duszaga od światła i żaru; / i z głębi leśnej wody nagle kształt wytryska / i podobny do róż leśnych i do nenufaru» К. Тетмаєра).

На тлі морської стихії відбувається емоційна злитість ліричних героїв із жіночою істотою, що означає, як підкреслював Г. Башляр, «компенсацію за гірку самотність» [2, с. 79]. На його думку образ моря «...достатньо інтенсивний та продовжує в глибинах людського серця свій ніжний поступовий рух для остаточного заспокоєння мрійника, для породження матерії чи субстанції, що викликає блаженну уяву» [2, с. 82]. Особливого акцентування в поезіях О. Олеся, П. Верлена, К. Тетмаєра, В. Брюсова, О. Блока набуває своєрідність змалювання водної субстанції, водночас «теплої», «сонячної» та «білої», настроєво-співзвучної зі світом «таємного покровителя божественної Краси». Ефемерні істоти, що народжуються з глибинного лона моря («Kształt, co się z niej wynurza, podobnym się zdaje / kobiecie, ale łuską biodra mu srebrnieją, / i włosy ma zielone, jak wiklinowe gaje, / i pół kobietą zda się, pół wodą i knieją» К. Тетмаєра), повільно заколисують свідомість митців, породжуючи здатність бачити жіночу красу та гармонію світу на основі вільної гри їх уяви: («В вас стільки сонця золотого, / Блакиті чистої, тепла, / Неначе з краю чарівного / Вас хвиля моря принесла» – вірш «В Вас стільки сонця золотого...» О. Олеся).

У поетичних творах французьких, польських і російських символістів провідна сенсовороча функція у змалюванні образу моря належить семантиці перламутрового («naczeux»), блакитного («bleu»), зеленого («verte»), сніжно-білого, золотого кольорів, що є втіленням божественного світла, краси, кохання, розквіту життя, духовного простору буття людини та її піднесеності над земною буденністю. Символіка сизого, криваво-чорного кольору моря, притаманного поезії українського митця, означала небезпечку, смерть, лихоліття, страждання від «лютих

ворогів» – «одвічних катів» України, душевну тривогу та апокаліптичний жах від очікування «страшного Майбутнього».

Висновки і пропозиції. Отже, нині у сучасному українському літературознавстві визріла необхідність ґрунтовно дослідити генетичні

зв'язки європейської літератури з українською, виявити взаємовпливи поетів. Тож проблема порушена у статті потребує ґрунтовного вирішення у подальших наукових розвідках українських літературознавців, з метою глибокого осмислення взаємовпливів літератур світу.

Список літератури:

1. Бабишкін О. К. Олександр Олесь / О. К. Бабишкін // Радянське літературознавство. – 1958. – № 1. – С. 88-105.
2. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Гастон Башляр. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
3. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Микола Іванович Костомаров; [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай]. – К.: Либідь, 1994. – 382 с.
4. Міцкевич А. У дружньому домі / Адам Міцкевич; [пол. і укр.; упорядк. та вступ. ст. В. А. Моторного, А. Л. Татаренко]. – Львів: Каменяр, 1994. – 191 с.
5. Олесь О. Твори: в 2 т. / Олександр Олесь; [упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський]. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. – 1990. – 958 с.
6. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія – 2-ге вид., доп. і перер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
7. Рембо А. Поэтические произведения в стихах и прозе / Артюр Рембо; [сб. на франц. яз. с парал. рус. текстом]. – М.: Радуга, 1988. – 544 с.

Цуркан И.Н.

Херсонский государственный университет

МАРИНИСТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ЛИРИКЕ АЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ И ЕВРОПЕЙСКИХ СИМВОЛИСТОВ

Аннотация

В статье исследуется влияние европейских символистов на формирование художественно-эстетической концепции Александра Олеса. Сосредоточено внимание на символике моря в поэтических системах украинского лирика и европейских символистов, выяснении его структурно-семантической роли в мироощущении художников.

Ключевые слова: символ, символизм, бытие, мировоззрение, декаданс.

Tsurkan I.M.

Kherson State University

THE MARINISTIC SHAPES IN LYRICS OF OLEKSANDR OLES AND EUROPEAN SYMBOLISTS

Summary

The article investigates the influence of the European symbolists on the formation of the artistically-aesthetic conception of A. Oles. The attention is concentrated to the symbolic of the sea in the poetic systems of the Ukrainian lyric and the European symbolists and its structural-semantic role in their disposition.

Keywords: symbol, symbolism, existence, world outlook, decadence.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 796.011.1:159.923]-057.875

ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ВУЗІВ 17-22 РОКІВ

Бачинська Н.В., Забіяко Ю.О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Шуба В.О.

Університет імені Альфреда Нобеля

Для визначення гендерного типу особистості проведено тестування за методикою Сандри Бем «Маскуліність/фемінність» (діагностика психологічної статі). У дослідженні були задіяні студенти-спортсмени (n = 66) і студентки (n = 48) 17-22 років. Достовірно встановлено, що до маскулінного типу ідентифікації особистості віднесено 29,16% обстежуваних, до андрогін – 66,66%, до фемініності – всього 4,18%. У юнаків – до маскулінного 27,28%, до андрогін – 72,72%. Отримані результати підтверджують тенденцію до маскулінізації дівчат-спортсменок в досліджуваній групі.

Ключові слова: студенти-спортсмени, статевий диморфізм, андрогинність, фемініність, маскуліність.

Постановка проблеми. Тривалий час чоловіків і жінок ділили тільки за біологічними підставами, тому іншого поділу, крім анатомічного, не існувало. Однак з плином часу було введено поняття «гендер» [3, с. 102].

У сучасній науковій сфері гендером називається «соціальна або психологічна стать», яка визначає поведінку людини в суспільстві і те, як це поведінка сприймається – незалежно від своєї біологічної статі прийняття людиною за власним бажанням або жіночої, чоловічої моделі поведінки [6, с. 117].

Мужність (маскуліність) і жіночність (фемінність), і історично сформовані уявлення про них, пов'язані не з біологічною статтю людини, а саме з типом культури, до якої вона належить. У зв'язку з цим розуміння подібності та відмінності біологічної і соціокультурної статі допомагає людині визначитися в житті. Не виключенням є і спортивна діяльність в цілому [4, с. 15; 9, с. 68].

У зв'язку з розширенням жіночих спортивних дисциплін, а також участь жінок в тих видах спорту, які раніше вважалися суто чоловічими, на перший план висувається безліч питань. Наприклад, що спонукає жінок займатися тим чи іншим видом спортивної діяльності, в якій мірі це впливає на зміну структури їх особистості? У цих, що традиційно вважаються раніше чисто чоловічих видах, жінки-спортсменки проявляють нетипові особливості поведінки, а не загальноприйнятні [1, с. 135].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка авторів, відомих вчених (Т. В. Бендас, 2006; О. А. Вороніна, 2002; Б. А. Вяткін, 1993; Е. П. Ільїн, 2002; І. С. Клецина, 2004 і ін.), в своїх працях сперечаються, дискутують і мають ряд розбіжностей на тему того, чи є дані особистісні компоненти маскуліності і фемінності вродженими або набутими в ході розвитку людини [2, с. 30; 7, с. 140].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Спортивна діяльність в активній мірі сприяє формуванню гендерних якостей

особистості (І. І. Таран, 2004; Н. Г. Цікунова, 2003) [7, с. 138]. Поєднання мужності та жіночності притаманне кожній людині. У сучасній науці низкою вчених зроблені спроби вивчення питань про те, які види спортивної діяльності формують у спортсменів маскуліні і фемінні властивості особистості [1, с. 134].

Серед студентів-спортсменів складнокоординативних видів спорту дана проблематика залишається маловивченою. У зв'язку з вищевикладеним, ми вважаємо, що вивчення даного питання у студентів-спортсменів є актуальним і вимагає детального розгляду.

Головною метою цієї роботи є виявлення у студентів-спортсменів (дівчат та юнаків), представників Дніпровського національного університета ім. О. Гончара та Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро), процентне співвідношення маскуліних, фемініних і андрогінних особистостей.

Виклад основного матеріалу. Для визначення гендерного типу особистості випробовуваних проведено тестування за методикою Сандри Бем «Маскуліність/фемінність». Дана методика використовується для діагностики психологічної статі і визначає ступінь маскуліності, фемініності і андрогінності особистості [5, с. 4].

У практичній психології розвиток гендерних досліджень пов'язано з знаннями і дотриманнями дослідниками концептуальних основ в інтерпретації даних, отриманих при використанні популярних особистісних опитувальників.

Всім людям обох статей притаманні різні психологічні риси характеру – одні риси універсальні, а інші ставляться до типово жіночої або чоловічої психології. У зв'язку з цим існує соціальні стереотипи мужності й жіночності. Тому придбання тих чи інших типово чоловічих чи типово жіночих психологічних рис відбувається в результаті спільного впливу біологічних і соціальних факторів. Психологічна стать радикально відрізняється від статі біологічної. Якщо біологічної статі два: чоловіча і жіноча, то психоло-

гічних – три: маскуліна, андрогінна, фемініна [6, с. 119; 8, с. 67].

До типово чоловічих рис належать такі, як агресивність, незалежність, схильність до ризику, впевненість в собі, наполегливість тощо. До типово жіночих рис належать ніжність, сором'язливість, чутливість, м'якість, здатність до співпереживання, поступливість і ін. Якщо говорити про соціальні стереотипи фемініності, то вони менше стосуються, наприклад, успішності ділової кар'єри, але значна увага приділяється емоційним аспектам.

Перейдемо до поняття «андрогінність». Людина не обов'язково є носієм вираженої в психологічному плані фемініності і маскулінності. У пріоритеті можуть стояти риси як фемініного, так і маскуліного типів. Мається на увазі, що у людини-андрогіна дані риси знаходяться в гармонії і один одного доповнюють. Однак зовсім не означає, що, наприклад, поступливість і відсутність явно виражених агресивних проявів рис в спілкуванні вказують на невпевненість особистості в собі. Навпаки, це проявляється на тлі збереження самоповаги до себе, впевненості у власних силах.

Дослідження Lau Sing (1989) показали, що люди-андрогіни мають анітрохи не менший рівень самоповаги в цілому, і не мають низьку самооцінку як по відношенню до своєї зовнішності, так і до своїх досягнень в порівнянні з особистостями маскуліного типу [62, с. 35].

Наприклад, в різних сферах людської діяльності, в родині, гендерна диференціація може не збігатися. Різні жінки і чоловіки мають неоднакові ступені фемініності й маскулінності. Наприклад, статура «за чоловічим типом» може поєднуватися з так званими «жіночими» інтересами, почуттями або емоціями. Точно також і навпаки. Багато що залежить від сфери та характеру діяльності, виховання.

Залежно від особливостей ситуації, що складалася, пристосованість гендерних ролей може бути в особистих відносинах, жіноча роль або андрогінна – це пов'язано з емоційністю таких відносин. У професійній сфері або в навчанні – це чоловіча або андрогінна.

На початку 70-х років ХХ століття концепція андрогін була запропонована американським психологом Сандрою Бем. З тих пір і по теперішній час численними дослідженнями встановлено і доведено, що жіночність і мужність протиставляються один одному, а їх поєднання являє собою гармонію психічного здоров'я в сучасному суспільстві [8, с. 67].

Нами проведено анкетне опитування за методикою Сандри Бем серед спортсменів і спортсменок, представників Дніпровського національного університету ім. О. Гончара та Університету імені Альфреда Нобеля. Визначено відсоткове співвідношення фемінінних, маскуліних і андрогінних особистостей серед студентів, що входять до збірних команд університетів зі складнокоординаційних видів спорту.

У наших дослідженнях застосовувався аналіз доступної наукової і методичної літератури, інтерв'ювання, метод статистичної обробки отриманих даних.

У дослідженні були задіяні студенти і студентки 17-22 років. Достовірно встановлено, що у дівчат до маскуліного типу ідентифікації особистості віднесено 29,16% обстежуваних, до андрогін – 66,66%, до фемініності – всього 4,18%. У юнаків – до маскуліного 27,28%, до андрогін – 72,72%.

Необхідно звернути увагу на той факт, що в досліджуваних групах дівчат домінує маскуліний і андрогінний типи гендерної ідентифікації особистості. У досліджуваних групах обох статей досить вагомим виявлено відсоток андрогінного типу особистості. Це може свідчити про адаптивні фактори психологічної діяльності сучасної молоді.

Висновки і пропозиції. Таким чином, зважаючи на вищевикладене, можна констатувати, що отримані результати підтверджують тенденцію до маскулінізації дівчат-спортсменок в досліджуваній групі.

Подальші дослідження планується вести в напрямку порівняльної характеристики студентів-спортсменів та учнівської молоді, які не займаються спортом щодо їх особистісних характеристик.

Список літератури:

1. Бугаевский К.А. Изучение гендерной идентификации и полового диморфизма у спортсменок в ряде видов спорта / К.А. Бугаевский // Физкультура, спорт, здоровье: сборник статей Всероссийской с международным участием очно-заочной научно-практической конференции. – 2016. – С. 133-137.
2. Бугаевский К.А. Изучение показателей гендерной идентификации у девушек-спортсменок / К.А. Бугаевский // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – № 10-5 (18). – С. 29-37.
3. Ворожбитова А.Л. Гендер в спортивной деятельности: учеб. пособие / А.Л. Ворожбитова. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2010. – 216 с.
4. Кочеткова Е.Ф. Особенности и проблемы полового диморфизма в спорте / Е.Ф. Кочеткова, О.Н. Опарина // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 7. – С. 15-20.
5. Лопухова О.Г. Опросник «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» (Российский аналог «Bem sex role inventory») / О.Г. Лопухова // Вопросы психологии. – 2013. – № 1. – С. 1-8.
6. Тарасевич Е.А. Гендерные отличия спортсменов в различных классификационных группах видов спорта и спортивных дисциплин / Е.А. Тарасевич // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків: ХДАФК, 2016. – № 2 (52). – С. 117-120.
7. Цикунова Н.Г. Гендерные характеристики личности спортсменов в маскулинных и фемининных видах спорта: дис. ... канд. пед.наук / Н.Г. Цикунова. – СПб., 2003. – С. 136-148.
8. Bem S.L. Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-schematic children in a gender-schematic society / S.L. Bem // Signs: Journal of women in culture and society. – 1983. – Vol. 8. – № 4. – P. 65-78.
9. Kirk d. Physical Culture, Physical Education and Relational Analysis // Sport, Education and Society, 1999. – Vol. 4 (1). – Pp. 63-73.

Бачинская Н.В., Забияко Ю.О.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

Шуба В.А.

Университет имени Альфреда Нобеля

ИЗУЧЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ 17-22 ЛЕТ

Аннотация

Для определения гендерного типа личности проведено тестирование по методике Сандры Бэм «Маскулинность/фемининность» (диагностика психологического пола). В исследовании были задействованы студенты-спортсмены (n = 66) и студентки (n = 48) 17-22 лет. Достоверно установлено, что к маскулинному типу идентификации личности отнесено 29,16% обследуемых, к андрогинному – 66,66%, к фемининному – всего 4,18%. У юношей – к маскулинному 27,28%, к андрогинному – 72,72%. Полученные результаты подтверждают тенденцию к маскулинизации девушек-спортсменок в исследуемой группе. **Ключевые слова:** студенты-спортсмены, половой диморфизм, андрогинность, фемининность, маскулинность.

Bachynska N.V., Zabiyako Y.O.

Dniprovsk National University named after Oles Gonchar

Shuba V.O.

Alfred Nobel University

STUDY OF GENDER IDENTIFICATION OF PERSONALITY OF UNIVERSITY STUDENTS OF 17-22 YEARS OLD

Summary

To determine the gender type of personality, testing was conducted using Sandra Bam's «Masculinity / Femininity» technique (diagnosis of the psychological gender). The study involved male (n = 66) and female (n = 48) студенты-спортсмены. It is definitely established that 29,16% of the subjects are classified as masculine type of identification, 66,66% of those surveyed and androgynous, and 4,18% of the feminine type. Among young men – to masculine 27,28%, to androgynous – 72,72%. The results confirm the tendency for masculinization of female athletes in the study group.

Keywords: students-athletes, sexual dimorphism, androgyny, femininity, masculinity.

УДК 378.147

ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАСОБАМИ «СТУДЕНТСЬКОГО ПРОЕКТНОГО ОФІСУ»

Бачієва Л.О.

Українська інженерно-педагогічна академія

Досліджено проблему формування проектної культури майбутніх викладачів у процесі навчання. Проведено аналіз визначення поняття «проектна культура викладача». Встановлені умови формування проектної культури. Сформульовані основні компоненти організації та діяльності студентського проектного офісу: мета, напрями роботи, функції, місце студентського проектного офісу в структурі навчального закладу, зміст навчання створенню освітніх проектів. Наведені результати роботи «Студентського проектного офісу» у навчальному закладі.

Ключові слова: проектна культура, проектний офіс, майбутні викладачі.

Постановка проблеми. Економічний та технологічний розвиток суспільства в Україні визначає актуальні проблеми освіти, економіки, галузей промисловості. Одна з проблем, що постає першочергово – проектування, реалізація та контроль різноманітних видів діяльності фахівців. Прийняття Закону «Про освіту» (2017) дозволило окреслити основні ідеї та принципи побудови освіти в майбутньому.

Відповідно до Закону «Про освіту», передбачається академічна свобода, яка полягає у самостійності і незалежності учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень [2]. Реалізація такої діяльності не можлива без розроблення відповідних освітніх проектів. Вимагає уваги поняття «освітня послуга», яка по суті є проектом, розроблення якого потребує знань методик, технологій навчання та умінь зі створення та реалізації освітніх проектів.

Однією з актуальних характеристик сучасних фахівців є уміння «бачити» будь-які життєві, професійні, освітні процеси як проекти. Реалізація такої діяльності вимагає володіння методами проектування, реалізації та контролю якості виконання здійсненого проектування. Вже під час навчання, кожен студент має можливість спроектувати, реалізувати та швидко отримати результати впровадження будь-якого проекту: дослідницького, творчого, рольового, ігрового, інформаційного та ін. Саме ці проекти можуть стати основою створення особистого бізнесу, подальшої професійної діяльності, підвищити імідж навчального закладу або допомогти вирішити студентські проблеми та прагнення.

Таким чином, у системі освіти спостерігається наявність протиріч: між необхідністю володіння студентами умінями створювати проекти та системою освіти, яка готує до реалізації дидактичних або інженерних розробок; між необхідністю включення студентів у проектну діяльність для розкриття та поширення особистих освітніх та соціальних ідей та недостатнім рівнем спеціальних знань; між прагненням майбутніх викладачів включитися в перетворювальну діяльність та недостатнім рівнем спеціального навчання проектуванню науково-дидактичних матеріалів,

які допоможуть вирішувати сучасні педагогічні проблеми, здійснювати розвиток освітніх систем.

Відтак, необхідною умовою сучасного освітнього процесу майбутніх викладачів є навчання розробляти, впроваджувати освітні проекти, контролювати їх реалізацію та здійснювати аналіз отриманих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування проектної культури особливо актуалізується для системи освіти, оскільки саме освіта забезпечує потреби формування якостей сучасної людини, підготовку до творчої діяльності суб'єктів освітнього процесу. У роботах педагогів-дослідників М. Ахметової, Ю. Веселової, Н. Запесоцької, І. Колеснікової, А. Маркової, Н. Топіліної, Л. Філімонюк розкрито поняття «проектна культура». До проектної культури викладача навчального закладу та засобів її формування звертались В. Сидоренко, І. Зімняя, А. Кравцов, Н. Яковлева та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових роботах залишаються не достатньо вивченими поняття «проектна культура викладача», характеристики проектної культури, механізми та система формування проектної культури викладача на основі реалізації інноваційних форм організації процесу навчання у позааудиторній діяльності. Одним із засобів формування проектної культури майбутніх викладачів нами визначено організацію та діяльність «Студентського проектного офісу» як підрозділу, що відповідає за методологічне та організаційне забезпечення студентської проектної діяльності в навчальному закладі, планування і контроль портфеля студентських проектів, впровадження і розвиток інформаційної системи планування та моніторингу проектів, формування звітності та ін.

Метою статті є представлення методики формування проектної культури майбутніх викладачів у процесі організації та діяльності «Студентського проектного офісу».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна система підготовки майбутніх викладачів характеризується входженням інноваційних технологій. Вони спрямовані на підготовку викладача нового типу, який здатний вирішувати коло значущих педагогічних проблем ХХІ століття. Однією з головних умов управління інноваційними процесами в навчальному закладі дослідники Т. Шамова, М. Поташник вважають роботу з осві-

тянами, яка направлена на створення передумов для інноваційної педагогічної діяльності. Проблему формування готовності викладача до інноваційної діяльності, розвитку інноваційної культури розкрито в роботах І. Гавриш, В. Гриньової, Т. Демиденко, І. Ісаєвої, М. Кларіна, А. Міщенко, І. Підласного, Л. Штефан та ін.

Аналіз робіт науковців дозволив встановити, що готовність викладача до інноваційної діяльності визначається його здатністю створювати, сприймати, реалізовувати нововведення, а успіх інноваційної діяльності навчальних закладів залежить від сформованості проєктувальних умінь педагогів. Отже, основою готовності викладача до інноваційної діяльності є проєктна культура.

У контексті нашого дослідження ми погоджуємося з думкою, яку наводить М. Ахметова, що проєктна культура викладача – це складова частина його професійно-педагогічної культури, сукупність «проєктних» засобів інноваційного перетворення педагогічної дійсності на основі прогнозування, планування, конструювання та моделювання освітньо-виховних явищ, процесів та систем. При цьому, проєктно-діяльнісний рівень умінь викладача сьогодні визначає його професіоналізм [1, с. 212].

Як інтегральна якісна властивість професійної діяльності викладача проєктна культура характеризується наступними проявами: прагнення цілеспрямовано перетворити соціум; ціннісна орієнтованість та реалізованість; відмова від знанієцентризму в проєктувальній діяльності, спираючись на ідеї людино-, культуро-, природо- та соціодоцільності освітньої системи школи; критеріальним характером відбору альтернативних педагогічних засобів, їх залежністю від необхідності реалізації конкретної функції, імовірнісним характером можливих рішень [5].

Таким чином, без оволодіння проєктною культурою викладач не зможе здійснювати свою професійну діяльність. Слід визнати аргументи на користь необхідності засвоєння проєктної культури: проєктування зміцнює тип мислення учасників проєкту, наближаючи їх до потреб XXI століття; проєктування визначає нове, сучасне, інноваційне обличчя освітньої установи; проєктування реалізує ідеї особистісно-творчої педагогіки; проєктування змінює конкурентоздатність самого викладача. Таким чином, проєктна культура є обов'язковою якістю сучасного викладача та потребує особливої уваги щодо її формування.

Однією з основних вимог щодо формування проєктної культури є наявність підготовлених викладачів-консультантів, знайомих з технологією розроблення проєктів та таких, що самостійно створюють та впроваджують проєкти різних видів. Робота таких викладачів створює творче середовище. При цьому, кожен суб'єкт проєктного процесу, як зазначає А. Кравцов, має бути підготовленим до того, щоб індивідуально або у складі робочої групи розробити та здійснити певний проєкт. Результати проєктної діяльності повинні мати продуктивно-орієнтований характер, тобто, фіксуватися у вигляді опису цілей, методів та умов їх досягнення з урахуванням педагогічної, економічної, екологічної та соціальної доцільності, а також у вигляді результату даного проєкту – діяльності, яка дає корисний педаго-

гічний результат. Сукупність матеріалів, а також виконана діяльність і є проєкт, за яким оцінюється рівень оволодіння проєктною культурою [3].

Необхідними умовами оволодіння педагогом проєктною культурою є: мотивація особистості на оволодіння проєктною культурою; організація процесу проєктування в навчальному закладі; інноваційну направленість педагогічної діяльності; можливість вибору особистістю шляху саморозвитку; розширення та поглиблення професійної майстерності вчителя; різноманітність видів діяльності; самореалізація та самоактуалізація в освітньому процесі [3].

Підґрунтям для формування проєктної культури майбутніх викладачів є: проєктна компетентність (знання та уміння основ здійснення проєктної діяльності); сформовані творчі якості особистості майбутнього викладача; уміння будувати особисті підходи до вирішення нестандартних ситуацій, пошук нових форм, методів та засобів навчання; творча активність.

Отже, проєктна культура передбачає формування майбутнього викладача як творчої особистості, яка має постійну потребу в удосконаленні себе та своєї діяльності засобом якого виступає проєктна діяльність. Таким чином, процес формування проєктної культури має бути направлений на створення проєктно-інноваційного середовища в навчальному закладі, тобто, формування умов для виникнення, розроблення та запровадження проєктів. Динаміка процесу створення проєктно-інноваційного середовища може бути забезпечена лише тоді, коли проєктна культура функціонуватиме в досвіді викладача систематично, робота буде здійснюватися за допомоги досвідчених викладачів-консультантів.

З метою реалізації сформульованих умов нами запропоновано створення «Студентського проєктного офісу». Під поняттям «Студентський проєктний офіс» будемо розуміти – підрозділ, що відповідає за методологічне та організаційне забезпечення студентської проєктної діяльності в навчальному закладі, планування і контролю портфеля студентських проєктів, впровадження і розвиток інформаційної системи планування та моніторингу проєктів, формування зведеної звітності за програмами/проєктами.

Для створення проєктного офісу в структурі навчального закладу необхідно визначити компоненти: мету та основні напрями діяльності, функції, місце студентського проєктного офісу в структурі навчального закладу, зміст навчання створенню проєктів; методи здійснення проєктної діяльності.

Розглянемо зміст вказаних компонентів «Студентського проєктного офісу». Мета діяльності студентського проєктного офісу: забезпечення комерціалізації результатів освітньої та наукової діяльності студентів; забезпечення якості підготовки проєктів студентів; просування інтелектуальної власності на національному та міжнародному ринках; залучення зовнішніх фінансових ресурсів для впровадження проєктних ініціатив.

Основними напрямками роботи офісу є: підвищення якості освіти студентів щодо організації та здійснення проєктної діяльності шляхом консультування та навчання; сприяння реальній академічній мобільності студентів (стажування,

міжнародний обмін); підтримка дослідницьких робіт та студентських освітніх проектів (пріоритет віддається проектам, які виконуються під замовлення бізнес-організацій та підприємств); сприяння формуванню ділових відносин між випускниками та роботодавцями, шляхом створення стартапів, бізнес інкубаторів для реалізації бізнес ідей; впровадження принципів сталого розвитку та міжнародних стандартів проектної роботи в освітній та науковій діяльності навчального закладу.

Основними функціями є: ініціювання проектів, в тому числі збір та спільне опрацювання проектних заявок; пошук та налагодження сталих стосунків з міжнародними партнерами та організаціями; створення механізму залучення студентів до участі у конкурсах на одержання фінансування проектів різних напрямів; пошук грантових пропозицій.

Визначення місця студентського проектного офісу в структурі навчального закладу. «Студентський проектний офіс» – добровільне студентське об'єднання, що організуються у навчальному закладі із метою залучення студентів до проектної діяльності, поширення й узагальнення досвіду цієї роботи. «Студентський проектний офіс» може бути організований на відповідних кафедрах навчального закладу та об'єднувати студентів, які займаються створенням проектів в межах кафедральної проблематики.

Зміст навчання створенню освітніх проектів. Відповідно до розробленого змісту можливо виділити декілька модулів: модуль 1 «Загальні положення проектування»; модуль 2 «Розробка проекту»; модуль 3 «Презентація та захист проекту». Розроблення проекту складний та тривалий процес, який потребує великої кількості знань та умінь. Основними темами навчання створенню проектів можливо визначити такі: типологія проектів; методи проектування; алгоритм проектування; структурні складові проекту та їх основні характеристики; опис проекту; виконавці проекту; визначення цільової аудиторії проекту; пошук партнерів проекту; етапи та календарний план виконання проекту; бюджет проекту; визначення результатів, які очікуються; ризики та заходи щодо їх зниження; перспективи розвитку проекту; проектна документація (проектна тека); презентація та захист проекту.

Визначення способів діяльності, які слід використовувати у процесі роботи «Студентського проектного офісу». У проектуванні використовуються десятки методів. Наведемо три групи методів, які наводить Сергєєва В. за допомогою яких можна розробляти проекти і навчати проектування. Першу групу утворюють методи, що дають нові парадоксальні рішення: «інверсія», «мозкова атака», «мозкова облога», «карикатура». Друга група методів проектування пов'язана з переглядом постановки завдань. Це «наводить завдання-аналог», «зміна формулювання за-

вдань», «перелік недоліків», «вільне вираження функції». Третя група методів – це творчі методи проектування. До них відносяться «аналогії», «асоціації», «неології», «евристичне комбінування», антропотехніка» [4].

Під час роботи «Студентського проектного офісу» слід організувати роботу за формою методу проектів. Зазначимо основні вимоги до використання методу проектів у контексті нашого дослідження: наявність значущої у дослідницькому, творчому плані проблеми/завдання, що вимагає інтегрованого знання, дослідницького пошуку для її вирішення; практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів роботи; самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність студентів; структурування змістовної частини проекту (із зазначенням етапних результатів); використання дослідницьких методів, які передбачають певну послідовність дій: визначення проблеми та похідних від неї завдань дослідження; висування гіпотез їх вирішення; обговорення методів дослідження (статистичних, експериментальних та ін.); обговорення способів оформлення результатів дослідження (презентацій, захисту, творчих звітів, переглядів та ін.); збір, систематизація та аналіз отриманих даних; підведення підсумків, оформлення результатів, їх презентація; висновки, висування нових проблем дослідження.

Реалізація методу проектів у роботі «Студентського проектного офісу» веде до зміни ролі викладача. Він підбирає навчальний матеріал для діалогу, розробляє структури і алгоритми взаємодії студентів з комп'ютерними засобами, формує критерії управління діями студентів та ін. Змінюється і психологічний клімат в навчальній групі, так як викладачу доводиться переорієнтувати свою навчальну роботу і працю студентів відповідно до різноманітних видів самостійної проектної діяльності: проекти дослідницького, пошукового, творчого характеру. Таким чином, можна бачити, що існує безліч методів, за допомогою яких можна створювати оригінальні та цікаві проекти. Оптимальний вибір методів проектування визначається специфікою діяльності, закладеної в проект, віком учасників, тривалістю.

У процесі роботи «Студентського проектного офісу» були розроблені та представлені проекти за темами: «Клуб ділового спілкування» (для розвитку комунікативних якостей); студентська студія «Побудова кар'єри»; студентська студія спілкування (запропоновані теми семінарів «Освіта за кордоном: пропозиції та можливості», «Здоров'язбережувальні технології у навчанні та роботі» та інші); «Азбука здоров'я»; «Радіостанція навчального закладу»; «За нами майбутнє» – наукове товариство та інші.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Подальші дослідження будуть спрямовані на удосконалення форм на методів роботи «Студентського проектного офісу».

Список літератури:

1. Ахметова М.Н. Проектная культура будущего учителя / М.Н. Ахметова // Журнал Школьные технологии // Научно-практический журнал. – Москва: Нар. образование: НИИ школ. Технологий, 2004. – № 4. – С. 210-220.
2. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Дата звернення 13.11.2017) – Назва з екрана.
3. Кравцов А.О. Воспитание творческих установок как составляющая становления проектной культуры субъектов образовательного процесса / А.О. Кравцов // Инновации и образование. Сборник материалов конференции. Серия «Symposium», выпуск 29. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 324-330.
4. Сергеева В.П. Проектно-организаторская деятельность учителя в воспитательной деятельности. – М., 2008. – 144 с.
5. Топилина Н.В. Проектная культура как основа готовности педагога к инновационной деятельности: автореф. дис. канд. пед. наук.: 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н.В. Топилина. – Таганрог, 2006. – 23 с.

Бачиева Л.А.

Украинская инженерно-педагогическая академия

**ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЕКТНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ
СРЕДСТВАМИ «СТУДЕНЧЕСКОГО ПРОЕКТНОГО ОФИСА»****Аннотация**

Исследована проблема формирования проектной культуры будущих преподавателей в процессе обучения. Проведен анализ определения понятия «проектная культура преподавателя». Установлены условия формирования проектной культуры. Сформулированы основные компоненты организации и деятельности студенческого проектного офиса: цель, направления работы, функции, место студенческого проектного офиса в структуре учебного заведения, содержание обучения созданию образовательных проектов. Приведенные результаты работы «Студенческого проектного офиса» в учебном заведении.

Ключевые слова: проектная культура, проектный офис, будущие преподаватели.

Bachieva L.A.

Ukrainian Engineer-Pedagogical Academy

**FORMATION OF THE DESIGN CULTURE OF FUTURE TEACHERS
BY «STUDENTS PROJECT OFFICE»****Summary**

The problem of forming the design culture of future teachers in the process of studying is researched. The analysis of the definition of «project culture of the teacher» is carried out. The conditions of formation of a design culture are established. The basis of the components of the organization and activity of the student project office is formulated: the purpose, directions of work, functions, the place of the student's project office in the structure of the educational institution, the content of training in the creation of educational projects. The results of the «Student Project Office» at the educational institution are presented.

Keywords: design culture, project office, future teachers.

УДК 355.233.1:355.457(477)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Білявець С.Я.

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

У статті представлено обґрунтування концепції формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін. Результати аналізу і узагальнення організаційно-педагогічних і дидактичних засад підготовки офіцерів до діяльності з охорони і захисту державного кордону свідчать про наявність суперечностей в освітньому процесі вищого військового навчального закладу Державної прикордонної служби України. Ці суперечності, а також нові виклики і загрози на державному кордоні, складна військово-політична обстановка визначають актуальність модернізації освітнього процесу та розроблення сучасної методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін. Ця методична система має сприяти покращенню якості підготовки офіцерів для прикордонного відомства, забезпечити взаємну відповідальність суб'єктів освітнього процесу за кінцеві результати навчання офіцерів-прикордонників. Впровадження методичної системи має на меті виведення з рівноваги замкнутої та інертної системи освітнього процесу вищого військового навчального закладу, що характеризується низкою суперечностей. Авторська методична система є підсистемою педагогічного процесу, а також цілісним, багатокomпонентним утворенням, що охоплює інтегровані взаємопов'язані системотвірні зв'язки її основних елементів.

Ключові слова: концепція формування професійної компетентності, офіцер-прикордонник, військово-спеціальні дисципліни, методична система, підсистема мети і завдань, підсистема результатів формування професійної компетентності, курсанти, підсистема діяльності науково-педагогічного складу.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Узагальнення результатів аналізу науково-теоретичних основ навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін та історико-педагогічних і компаративістських засад навчання офіцерів прикордонних відомств, а також результати аналізу традиційної системи освіти майбутніх офіцерів-прикордонників і результати діагностики стану сформованості їхньої професійної компетентності дозволили зробити висновок про те, що в процесі підготовки курсантів до професійної діяльності є суттєві резерви і можливості для покращення ефективності навчання військово-спеціальних дисциплін. Крім того, аналіз і узагальнення організаційно-педагогічних і дидактичних засад навчання офіцерів правоохоронних органів на сучасному етапі у провідних країнах світу і в Україні, ознайомлення з результатами наукових доробок учених і практичним досвідом підготовки офіцерів до охорони і захисту державного кордону дало змогу виявити низку суперечностей, які помітні в освітньому процесі вищого військового навчального закладу (далі – ВВНЗ) Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), зокрема:

– між потенціалом сучасних освітніх технологій і архаїчністю, консерватизмом і жорсткою регламентацією підготовки офіцерів до майбутньої професійної діяльності у ВВНЗ;

– між вимогами стандарту вищої освіти до за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти в галузі знань 25 – «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» за спеціальністю 252 – «Безпека державного кордону» щодо рівня і змісту професійної компетентності випускників – майбутніх офіцерів ВВНЗ ДПСУ і їх реальною підготовленістю до професійної діяльності;

– між зростаючими обсягами науково-технічної, військово-політичної, економічної, соціальної, екологічної, методичної інформації та необхідністю її включення до змісту підготовки офіцерів ДПСУ;

– між дидактичними можливостями сучасних технічних засобів навчання (нових інформаційних технологій – персональних комп'ютерів, інтерактивних відео, електронної пошти, освітніх ресурсів, системи дистанційного навчання тощо) і реальним ступенем інформатизації дидактичного процесу у ВВНЗ;

– між мотивами навчання курсантів ВВНЗ і реальними задоволення життєвих і професійних потреб офіцерів ДПСУ.

Ці суперечності підкреслюють актуальність проблеми модернізації освітнього процесу у ВВНЗ ДПСУ та розроблення сучасної методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників під час навчання загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Проблема формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є предметом досліджень багатьох науковців. У їхніх працях розкрито різноманітні аспекти розвитку професійно важливих якостей особистості офіцера, теорію і методику організації освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі та особливості професійної підготовки курсантів. У публікаціях В. Веретільника [1], О. Діденка [2; 3], О. Торічного [4], О. Пшеничної [5] та ін. розкрито окремі підходи щодо підвищення ефективності професійної підготовки офіцерів. Однак комплексного дослідження з питань розроблен-

ня, обґрунтування та удосконалення методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін на основі системного та компетентісного підходів на сьогодні немає:

Метою статті є обґрунтування концептуальних основ формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу статті. Вирішення проблеми покращення якості підготовки офіцерів для прикордонного відомства обумовлює необхідність пошуку відповідей на низку конкретних запитань, а саме:

– як, якими засобами вивести з рівноваги замкнуту, інертну систему освітнього процесу ВВНЗ для забезпечення взаємної відповідальності його суб'єктів за кінцеві результати навчання офіцерів-прикордонників?;

– які компоненти освітнього процесу та методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників під час навчання загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін потрібно першочергово модернізувати і в якій послідовності, за яким алгоритмом?;

– як поєднати індивідуальну своєрідність розвитку особистісних характеристик курсантів з вимогами державних стандартів вищої освіти щодо сформованості професійної компетентності випускників – майбутніх офіцерів ДПСУ?;

– засобами яких діагностичних процедур слід оцінювати реальний рівень сформованості професійної компетентності випускників ВНЗ ДПСУ?;

– які можливості має ВНЗ ДПСУ щодо цілеспрямованого розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників, здатних виховувати особистостей, що прагнуть самостійного, творчого пізнання дійсності?;

– як і який досвід професійної підготовки фахівців прикордонних відомств можна впровадити в освітній процес ВНЗ ДПСУ з урахуванням національного освітнього законодавства?;

– які принципи відбору змісту навчання потрібно враховувати на сучасному етапі розвитку прикордонного відомства та воєнно-політичної обстановки в Україні для підготовки офіцерів, здатних вирішувати оперативно-службові завдання прикордонного відомства в умовах безвізового режиму перетину кордону з ЄС та загострення обстановки на кордоні з РФ.

У дослідженні ми виходимо з того, що ці важливі питання можна вирішити, якщо обґрунтувати і впровадити методичну систему формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників під час навчання військово-спеціальних дисциплін (далі – методична система). Ми розглядаємо її як підсистему педагогічного процесу, що, за твердженням С. Гончаренка, є цілеспрямованою, свідомо організованою, динамічною взаємодією вихователів і вихованців, під час якого вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання. Педагогічний процес – це цілісний процес, що органічно поєднує навчання, виховання та розвиток вихованців. Компонентами педагогічного процесу є мета, завдання, зміст, методи, засоби й форми взаємо-

дії педагогів і вихованців, а також результат [6]. Оскільки проектування і створення методичної системи здійснюється в умовах цілісного педагогічного процесу, доцільно коротко розглянути деякі його характеристики.

Передусім погоджуємося з П. Лузаном, який зазначає, що у ВНЗ на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти педагогічний процес характеризується певною консервативністю, оскільки вкрай важко його інерцію побороти інноваційними технологіями, новими моделями освітніх стандартів. На думку ученого, сучасний стан педагогічного процесу важко вивести з рівноваги навіть з урахуванням загальноновизнаних ідей впровадження компетентісної парадигми [7, с. 160-174]. Це ж саме стосується освітнього процесу у ВВНЗ. Пов'язано це з тим, що вища військова освіта досить усталена, вона має давні традиції, успадковані не лише від національної освіти, а й від радянської системи підготовки офіцерських кадрів. Педагогічний процес у ВВНЗ роками збалансований, характеризується інертністю педагогічної системи, змінити яку складно. Спроба удосконалити, покращити, модернізувати той чи інший компонент педагогічного процесу вимагає великих зусиль: система, хай навіть виведена з рівноваги, скоро знову займе свою стійку позицію. У цьому її консервативність, інертність, стійкість і життєздатність. Це, на нашу думку, є причиною недостатньої якості професійної підготовки офіцерів ДПСУ.

Необхідно зазначити, що методичну систему ми розглядаємо як цілісну та багатокомпонентну, її утворюють інтегровані взаємопов'язані системотвірні зв'язки між такими основними елементами, як: курсанти, викладачі, мета навчання військово-спеціальних дисциплін, їх зміст, методи, засоби й організаційні форми навчання, а також прийоми діагностики професійної компетентності. Ця система є цілісною, оскільки характеризується певними сутнісними ознаками, на які вказують учені [7; 8; 9]. У дослідженні ми виходимо з того, що одним з визначальних напрямів підвищення якості професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є розвиток системи відомчої освіти, а також основних функціональних компонентів методичної системи, досягнення на цій основі нового більш високого рівня освітнього процесу загалом. Це значною мірою залежить від рівня і характеру розвитку освітнього середовища ВВНЗ – визначального компонента, що зумовлює, по суті, формування його якісно нових складу і структури [10, с. 9]. З урахуванням позиції В. Кременя і В. Бикова середовище навчального закладу ми розглядаємо як підсистему педагогічної системи, – штучно і цілеспрямовано побудований у навчальному закладі простір, що є навколо суб'єкта учіння (курсанта), але не є компонентом цього середовища, в якому здійснюється навчально-виховний (освітній) процес та створено необхідні й достатні для його учасників умови щодо ефективного і безпечного досягнення цілей навчання і виховання [11, с. 3-16].

Кожен елемент методичної системи має межу поділу і відрізняється функціональною та структурною специфічністю: курсантів (кого навчати?), мети (навіщо навчати?), змісту (чому навчати?), методів (як навчати?), засобів (за

допомогою чого навчати?), форм навчання (де і коли навчати?), контролю та діагностики (які результати навчання?). Однак своє функціональне призначення елементи системи виконують лише у взаємодії з іншими.

До основних структурних елементів педагогічного процесу як системи часто відносять і суб'єктів навчання і виховання, завдання (що витікають з мети), змістову складову (виховання, навчання (самоосвіта), професійна підготовка, розвиток), організаційну структуру, педагогічну діяльність, а також результат. З огляду на це у структурі методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін маємо виділити мету (для чого здійснюється педагогічний процес?), діяльність викладачів (хто організує педагогічний процес?), діяльність курсантів (хто є об'єктом педагогічного процесу?), зміст (чому навчати-виховувати, що розвивати?), методи навчання і виховання (якими способами маємо досягти поставлених цілей?), форми навчання і виховання (де, коли, як і скільки часу має здійснюватися педагогічна взаємодія?), засоби навчання і виховання (за допомогою яких предметів середовища чи предметних ситуацій маємо здійснювати педагогічну взаємодію?), контроль результатів у поєднанні з самоконтролем (обов'язковий елемент будь-якої діяльності).

Охарактеризуємо більш детально кожен з компонентів методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін.

Щодо підсистеми мети і завдань формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін (цільовий компонент) необхідно зазначити, що мета є важливим показником ефективності освітньої діяльності у вищому військовому навчальному закладі. З огляду на це цільовий компонент можна розглядати як основоположний вектор підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Оскільки для формування педагогічної мети на сучасному етапі розвитку освіти використовується модель випускника ВВНЗ, основою якої є кваліфікаційна характеристика або освітньо-професійна програма, то для формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників необхідно передусім брати до уваги вибір і опис типових завдань (задач), які курсант – майбутній офіцер-прикордонник виконуватиме у майбутній професійній діяльності. Опис цих завдань у певній послідовності дозволяє будувати поступовість або ієрархію формування цілей вищої освіти.

Крім того потрібно брати до уваги, що мету краще формулювати так, щоб вона вказувала на заплановані результати навчання – сукупність компетентностей, які виражають знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості, що їх набув курсант після завершення освітньої програми, або її окремого компонента. У цьому полягає зв'язок підсистеми мети і завдань формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників з підсисте-

мою результатів формування цієї компетентності, так як поняття мети належить до категорії результату, який є не чим іншим, як продуктом певних дій. Результати навчання потрібно формулювати таким чином, щоб можна було однозначно визначити факт та якість їх досягнення курсантами. У дослідженні ми виходимо з того, що результати навчання майбутніх офіцерів доцільно прив'язати не лише до певного циклу вищої освіти, а до кожного курсу навчання. Це передбачає, що метою навчання у ВВНЗ ДПСУ є підготовка офіцера-прикордонника, здатного вирішувати складні стандартні та нестандартні завдання, професійні і проблемні ситуації, які виникають перед прикордонним підрозділом у процесі охорони державного кордону. Така мета дозволяє визначити завдання для кожного курсу навчання.

Ще одним важливим компонентом методичної системи є підсистема методів навчання військово-спеціальних дисциплін. У дослідженні ми виходимо з того, що педагогічній науці відомі різні класифікації методів навчання. Обрати якусь одну для досягнення мети – формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін досить складно, оскільки практика навчання курсантів є багатопланою і неможливо знайти один єдиний аспект, за яким можна класифікувати й представити всі методи навчання. Крім того, на вибір методів навчання мають вплив різні чинники, наприклад, досвід викладача, звички й мотивація навчальної групи, навчально-матеріальна база ВВНЗ (ресурси навчальних приміщень, технічних засобів і навчальних матеріалів), обсяг часу, виділеного на вивчення навчальних дисциплін. Крім того, для того щоб вибрати відповідні методи викладач повинен знати цілі навчання, оскільки методологія, по суті, пов'язана із цілями навчання. Навчання потрібно здійснювати цілеспрямовано, з орієнтацією на досягнення конкретних цілей, на основі взаємодії між викладачами і курсантами. Вибір методів навчання може ґрунтуватися на таких трьох категоріях цілей навчання: а) знання й розуміння, б) ціннісні орієнтації, ставлення й досвід, і в) уміння, навички й компетенції.

Крім того, концепція дослідження ґрунтується на тому, що використання різноманітних форм і методів навчання сприятиме високому рівню активності курсантів. При цьому викладач є експертом, який знає зміст навчальної дисципліни, організовує процес викладання, обирає методи навчання і методи викладання. У цьому полягає зв'язок між підсистемами методів навчання військово-спеціальних дисциплін, діяльності науково-педагогічного складу ВВНЗ, а також підсистеми форм організації навчання курсантів військово-спеціальних дисциплін.

Ще одним компонентом методичної системи є підсистема змісту навчання військово-спеціальних дисциплін. У дослідженні ми виходимо з того, що відповідно до мети навчання у ВВНЗ ДПСУ, запропонованої у межах концепції дисертаційного дослідження, підготовку офіцера прикордонника доцільно здійснювати за таким алгоритмом:

1 курс навчання – підготовка молодшого інспектора прикордонної служби – молодшого

прикордонного наряду, підготовка командира відділення механізованого взводу;

2 курс навчання – підготовка інспектора прикордонної служби (старшого прикордонного наряду), підготовка командира механізованого взводу;

3 курс навчання – підготовка начальника відділення інспекторів прикордонної служби (старшого зміни прикордонних нарядів), підготовка командира роти;

4 курс навчання – підготовка начальника відділу прикордонної служби III та IV категорії, підготовка командира батальйону.

Якщо запропонований алгоритм підготовки офіцера-прикордонника наповнити відповідним змістом (визначити компетентності і результати навчання), то матимемо модель підготовки офіцера ДПСУ.

Функціонування підсистеми корекції змісту навчання військово-спеціальних дисциплін ґрунтується на методологічних підходах до конструювання змісту освіти (що включати, чого не включати до змісту освіти і навчання), враховує вимоги, що спираються на розроблені педагогікою вихідні теоретичні ідеї, які визначають зміст освіти – принципи й критерії відбору змісту освіти.

Ще одним компонентом методичної системи є підсистема діяльності курсанта. У дослідженні ми виходимо з того, що цю підсистему необхідно розглядати як сукупність чотирьох основних компонентів: мотиваційної, операційної, інформаційної та регуляторної.

Найбільш характерні параметри компонентів підсистеми діяльності курсанта в методичній системі слід розглядати як індикатори, за якими можна вивчати навчальну діяльність майбутніх офіцерів, навчальної групи або факультету і те, наскільки вона є сформованою та ефективно організованою. Це дозволяє проводити моніторинг якості навчальної діяльності курсантів, наприклад, за допомогою анкети, яку залежно від конкретної мети можна проводити декілька разів у семестрі.

Крім моніторингу якості навчальної діяльності курсантів, однією з концептуальних ідей, яка забезпечує функціонування методичної системи, є контроль результатів формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. У дослідженні ми виходимо з того, що такий контроль буде ефективним за умови налагодження системи внутрішнього забезпечення якості освіти у ВНЗ ДПСУ.

Функціонування методичної системи забезпечує також підсистема засобів формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін.

Підсистема засобів має суттєве значення для реалізації інформаційної та управлінської функцій викладача і допомагає збуджувати та підтримувати пізнавальні інтереси майбутніх офіцерів, покращувати змістовність навчального матеріалу, робити його більш доступним, забезпечувати більш точну інформацію про ті чи інші явища, інтенсифікувати самостійну роботу курсантів та її темп. Їх можна розділити на засоби пояснювання нового матеріалу, засоби закріплення і повторення, та засоби контролю.

Однак у концепції ми вважаємо, що при використанні будь-якого виду засобів необхідно

дотримуватися міри та пропорції, які визначаються закономірностями навчання, зокрема законом інтеріоризації. Так, наприклад, відсутність або недостатня кількість засобів наочності знижує якість знань через зменшення пізнавального інтересу та ускладнення розуміння і образного сприйняття матеріалу. У свою чергу велика кількість демонстрацій створює розважальний настрій в курсантів. Оптимальним при вивченні складної теми є 4-5 демонстрацій під час занять, враховуючи й засоби для самостійної роботи курсантів та засоби контролю.

Важливою тезою концепції формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є те, що використання засобів викладання і засоби навчання повинно носити випереджальний характер. З огляду на це для забезпечення набуття випускниками НАДПСУ актуальних для сучасних загроз і викликів на державному кордоні компетентностей, необхідне оновлення усього парку транспортних засобів, спеціальної (бойової) техніки, озброєння, інженерних, технічних та інших засобів. Для підвищення ефективності навчального процесу доцільно активніше впроваджувати сучасні мультимедійні, імітаційні та інші засоби навчання (віртуальне поле бою, віртуальна ділянка державного кордону, тренажери-симулятори автомобіля, БТР, ПТРК, ПЗРК, стрілецької зброї, бойових модулів броньованих машин і т. д.).

Висновки і пропозиції. Результати аналізу і узагальнення організаційно-педагогічних і дидактичних засад підготовки офіцерів до діяльності з охорони і захисту державного кордону свідчать про наявність суперечностей в освітньому процесі ВВНЗ ДПСУ. Ці суперечності, а також нові виклики і загрози на державному кордоні, складна військово-політична обстановка визначають актуальність модернізації освітнього процесу у ВВНЗ ДПСУ та розроблення сучасної методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін. Ця методична система має сприяти покращенню якості підготовки офіцерів для прикордонного відомства, забезпечити взаємну відповідальність суб'єктів освітнього процесу за кінцеві результати навчання офіцерів-прикордонників. Впровадження методичної системи має на меті виведення з рівноваги замкнутої та інертної системи освітнього процесу ВНЗ ДПСУ, що характеризується низкою суперечностей. Ця методична система є підсистемою педагогічного процесу у ВНЗ ДПСУ і є цілісним, багатоконпонентним утворенням, що охоплює інтегровані взаємопов'язані системотвірні зв'язки її основних елементів.

Теоретичною основою формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є наукові положення про актуальний і потенційний рівень розвитку особистості; теза про взаємозв'язок навчання і розвитку (навчання спирається на досягнутий рівень розвитку особистості курсанта і сприяє подальшому вдосконаленню компонентів професійної компетентності та їх переходу на вищий рівень; залежність розвитку від змісту, форм, методів та організації освітнього

процесу); положень соціогенетичних теорій розвитку особистості (рівень набутих знань, умінь і навичок визначається не лише генетично, а залежить від середовища, в якому навчається курсант); положень діяльнісного і компетентнісного підходів, а також проблемного, розвивального і контекстного навчання, які формують інтерес до майбутньої професійної діяльності та активізують професійний розвиток особистості майбутнього офіцера-прикордонника.

Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах освітнього процесу ВВНЗ ДПСУ буде результативним, якщо курсанти усвідомлять значущість своєї майбутньої професійної діяльності та будуть зацікавлені процесом і результатом свого професійного розвитку.

Для цього необхідно впровадити педагогічні умови, які б забезпечили функціонування усіх підсистем методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін.

Перспективи подальших наукових розвідок. Визначення концептуальних основ формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників дозволяє перейти до обґрунтування методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін. Важливим є також визначення передумов розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації.

Список літератури:

1. Веретільник В. В. Розвиток військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників під час навчання у магістратурі: сутність і особливості змісту / В. В. Веретільник, О. В. Діденко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. – 2016. – № 2 (4). – С. 72-85.
2. Діденко О. В. Обґрунтування педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки / О. В. Діденко, В. В. Веретільник // Науковий журнал «ScienceRise: Pedagogical Education» – 2017. – № 2 (10). – С. 46-50.
3. Діденко О. В. Особливості підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі до професійної комунікації / О. В. Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка. – 2017. – Вип. 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_4_6.
4. Торічний О. В. Методика організації та результати експериментального дослідження з формування військово-спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів-бакалаврів / О. В. Торічний // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_9.
5. Пшенична О. О. Особливості моделювання підготовки офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості / О. Пшенична, О. Діденко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. – 2017. – № 1. – С. 251-261. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpsrn_2017_1_23.
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
7. Лузан П. Г. Модернізація педагогічного процесу професійно-технічного навчального закладу на основі інформаційно-освітнього середовища / П. Г. Лузан, А. Д. Гуменний // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні науки / [гол. ред. О. В. Діденко]. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. – № 1 (8). – С. 160-174.
8. Темко Г. Д. Система виховання воїна в Збройних силах України: Структура та механізм функціонування / Г. Д. Темко, О. В. Тімченко. – Київ, 1997. – 186 с.
9. Ягупов В. В. Модель развития специальной компетентности должностных лиц кадровых органов Вооруженных Сил Украины [Электронный ресурс] / В. В. Ягупов, О. Л. Тракалюк. – Режим доступа: <http://lib.iitta.gov.ua>.
10. Биков В. Ю. Відкрите навчальне середовище та сучасні мережні інструменти систем відкритої освіти / В. Ю. Биков // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. – 2010. – № 9. – С. 9-15.
11. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез / В. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3. – С. 3-19.

Биливець С.Я.

Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ВОЕННО-СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация

В статье представлено обоснование концепции формирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе обучения военно-специальных дисциплин. Результаты анализа и обобщения организационно-педагогических и дидактических основ подготовки офицеров к деятельности по охране и защите государственной границы свидетельствуют о наличии противоречий в образовательном процессе высшего военного учебного заведения Государственной пограничной службы Украины. Эти противоречия, а также новые вызовы и угрозы на государственной границе, сложная военно-политическая обстановка определяют актуальность модернизации образовательного процесса и разработки современной методической системы формирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе обучения военно-специальных дисциплин. Эта методическая система должна способствовать улучшению качества подготовки офицеров для пограничного ведомства, обеспечить взаимную ответственность субъектов образовательного процесса за конечные результаты обучения офицеров-пограничников. Внедрение методической системы имеет целью выведения из равновесия замкнутой и инертной системы образовательного процесса высшего военного учебного заведения, которая характеризуется рядом противоречий. Авторская методическая система является подсистемой педагогического процесса, а также целостным, многокомпонентным образованием, которое охватывает интегрированные взаимосвязанные системообразующие связи ее основных элементов.

Ключевые слова: концепция формирования профессиональной компетентности, офицер-пограничник, военно-специальные дисциплины, методическая система, подсистема целей и задач, подсистема результатов формирования профессиональной компетентности, курсанты, подсистема деятельности научно-педагогического состава.

Bilyavets S.Y.

National Academy of the State Border Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytsky

CONCEPTUAL BASES FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE TO FUTURE BORDER GUARD OFFICERS IN THE PROCESS OF TRAINING IN MILITARY SPECIAL DISCIPLINES

Summary

The article presents the justification of the concept for the professional competence formation to future border guard officers in the process of training in military special disciplines. The results of the analysis and generalization of the organizational, pedagogical and didactic bases for training the officers to protect and defend the state border testify to the existence of contradictions in the educational process of the higher military educational establishment of the State Border Guard Service of Ukraine. These contradictions, as well as new challenges and threats on the state border, a complex military and political situation determine the urgency of modernization of the educational process and the development of a modern methodological system for the formation of professional competence to future border guard officers in the process of training in military special disciplines. This methodological system should improve the quality of training officers for the border department; ensure mutual responsibility of the subjects of the educational process for the final results of training of border guard officers. The introduction of the methodological system is aimed at removing from equilibrium the closed and inert system of the educational process of the higher military educational establishment characterized by a number of contradictions. The author's methodological system is a subsystem of the pedagogical process, and a holistic, multicomponent entity that encompasses integrated, interrelated system-forming relations of its main elements.

Keywords: concept for formation of professional competence, border guard officer, military special disciplines, methodological system, subsystem of goals and tasks, subsystem of the results of forming the professional competence, cadets, subsystem of the activity of scientific and pedagogical staff.

УДК 37.013

ОБГРУНТУВАННЯ КРИТЕРІЇВ СФОРМОВАНOSTІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Боровик Л.В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

У статті досліджено особливості професійної діяльності офіцерів-прикордонників. В ході оперативно-службової діяльності офіцерам Державної прикордонної служби доводиться виконувати певні функції, які пов'язані із взаємодією з підлеглими прикордонниками. У статті показано, що кожна з цих функцій передбачає наявність у офіцерів-прикордонників психолого-педагогічної компетентності. Для дослідження рівня сформованості цієї особистісної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників необхідним є виділення критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності. У статті на підставі проведеного аналізу професійних функцій та за допомогою методу експертних оцінок проведено обґрунтування цих критеріїв. **Ключові слова:** офіцери-прикордонники, психолого-педагогічна компетентність, професійні функції, метод експертних оцінок, критерії.

Постановка проблеми. Специфічним і важливим видом національної безпеки є прикордонна безпека, яка повинна дозволяти захищати інтереси особистості, суспільства і держави у прикордонній сфері. Основні завдання в сфері прикордонної безпеки – забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, покладаються на Державну прикордонну службу України (ДПСУ) [1]. При цьому одним з основних напрямів діяльності прикордонного відомства є підвищення рівня довіри населення держави до правоохоронців у цілому та прикордонників зокрема, а також забезпечення належної комунікації з суспільством, активного висвітлення позитивних результатів оперативно-службової діяльності органів і підрозділів відомства в засобах масової інформації, що, в свою чергу, передбачає зміцнення засад національно-патріотичного виховання та головних чеснот прикордонників.

Іноваційні процеси в сфері діяльності силових структур обумовлюють певну психологізацію функцій діяльності офіцерського складу Державної прикордонної служби України (ДПСУ) і, відповідно, вимагають високого рівня психолого-педагогічної компетентності прикордонників, котра виступає однією з головних умов ефективності їхньої професійної діяльності.

Як свідчать проведені дослідження, рівень психологічної та педагогічної підготовленості офіцерів-прикордонників значною мірою відстає від сучасних вимог до їх професіоналізму, що обумовлює необхідність поряд з оптимізацією викладання психології та педагогіки у відповідних відомчих навчальних закладах, здійснювати серйозну психолого-педагогічну підготовку офіцерських кадрів до професійної діяльності. Виділення критеріїв і показників рівня розвитку психолого-педагогічної компетентності офіцерів органів охорони Державного кордону (ООДК) дозволить оптимізувати навчальні програми і моделювання процесу професійно-психологічної підготовки офіцерського складу ДПСУ, а також виявити напрямки вдосконалення цієї підготовки в системі підвищення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку психолого-педагогічної компетентності є складним і водночас цікавим. Дослідженням деяких особливостей даного особистісного утворення займалося багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них, зокрема, Н. Андропова, Н. Кузьміна, Г. Костюк, В. Рибалко, Н. Чепелева, Т. Яценко, Л. Карамушка, І. Бех, В. Ягупов та інші. Слід відмітити, що професійна діяльність офіцера-прикордонника має свої особливості, пов'язані з екстремальними та особливими умовами цієї діяльності. Тому і їх психолого-педагогічна компетентність відрізняється від психолого-педагогічної компетентності інших категорій фахівців. Аналіз наукових джерел засвідчує, що вивченню психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників, визначенню критеріїв її сформованості приділено недостатньо уваги. Це і зумовило необхідність глибокого вивчення даного питання.

Мета статті. Отже, головною метою цієї роботи є обґрунтування та виділення критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у відповідності до особливостей їх професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У професійній діяльності офіцера-прикордонника (як фахівця в сфері «людина-людина», «людина-соціум») поряд з традиційними функціями (організаторської, інструктивної, планування та прогнозування, прийняття рішень і постановки завдань, організації та координації спільної діяльності людей, контролю та ін. [2, с. 65]) реалізуються (або ж повинні кваліфіковано реалізуватися) наступні діяльнісно-психологічні та діяльнісно-педагогічні функції:

- психологічно обґрунтоване (раціональне та емоційне) стимулювання підлеглих прикордонників, визначальна позитивна мотивація їхньої діяльності та поведінки; організація профілактики і раціонального вирішення деструктивних міжособистісних конфліктів [3, с. 100];

- здійснення переконання, прямого і непрямого навчання та інших методів психолого-педагогічного впливу на підлеглих;

- організація профілактики або корекції негативних психічних станів підлеглих, збереження і зміцнення їхнього психологічного та фізичного здоров'я;
- здійснення науково обґрунтованого спілкування, діалогу з прикордонниками, формування морально-зрілих взаємин і загалом сприятливого позитивного клімату у колективі;
- організація психологічного, дидактичного та методичного забезпечення занять і виховних заходів, у тому числі створення ситуацій успіху підлеглих;
- організація моральної підтримки і допомоги дезадаптованим прикордонникам та молодим офіцерам; співпраця та керівництво роботою практичних психологів;
- налагодження взаємодії з місцевим населенням у прикордонній зоні, а також на лінії зіткнення, проведення роз'яснювальної, виховної та пропагандистської роботи з місцевим населенням;
- саморозвиток, самовдосконалення психолого-педагогічної підготовки офіцерів, розвиток вміння протистояти маніпуляціям підлеглих та затриманих порушників кордону.

Успішна реалізація різнобічних і, насамперед, соціально-психологічних функцій діяльності офіцера-прикордонника вимагає наявності в нього певних функціонально-психологічних, соціально-психологічних та педагогічних знань, умінь і особистісних якостей, котрі у сукупності являють собою його психолого-педагогічну компетентність.

Психолого-педагогічна компетентність – це одна з базових складових професійної компетентності офіцера органів охорони державного кордону (ООДК). Вона дозволяє найбільш кваліфіковано, оптимально здійснювати навчально-виховну роботу офіцера з підлеглими на основі реального обліку їхніх індивідуально-особистісних особливостей, так само як і обліку особливостей соціально-психологічних процесів і явищ у підлеглих підрозділах.

Розкриття структури та змісту психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників дозволяє оптимізувати професіограму як основу програми вдосконалення психологічної та педагогічної підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності. З метою розробки концепції формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників необхідним є аналіз майбутніх професійних функцій, професійних характеристик особистості та особливостей психолого-педагогічної підготовки.

У процесі виконання оперативно-службових завдань офіцеру-прикордоннику важливо, поперше, вміло підбирати підлеглих, адекватних за своїми якостями змісту та масштабу завдань, а, по-друге, чітко їх інструктувати про межі повноважень та сутність поставленої задачі. Зрозуміло, що для цього, йому потрібно знати індивідуально-психологічні особливості кожного підлеглого та вміти чітко і ясно пояснити зміст завдання та намітити шляхи його вирішення. Для виконання обох пунктів офіцер-прикордонник повинен мати певні психологічні та педагогічні знання.

Із завершенням виконання поставленого завдання офіцер-прикордонник повинен здійснити відкритий аналіз і оцінку результату для нако-

пичення позитивного досвіду та профілактики своїх помилкових дій та дій підлеглих. З психологічної та методичної точки зору на цьому етапі здійснюється аналітико-синтетична розумова діяльність, у якій важливу роль відіграє критичність і самостійність мислення, вміння адекватно оцінити ситуацію, здатність до неупередженого, об'єктивного підходу в оцінці діяльності себе і своїх підлеглих. Все це неминує вимагає від офіцера ООДК прояву певних комунікативних умінь і навичок у процесі обміну інформацією. Комунікативної активності вимагають і функції забезпечення виконання ухваленого рішення, і функція стимулювання (спрямована на активізацію мотиваційної сфери діяльності особистості). У свою чергу для виконання цих функцій потрібні відповідні особистісні якості, певні психологічні та педагогічні знання та уміння, обумовлені різноплановістю, багатогранністю і надмірністю спілкування з підлеглим прикордонним персоналом, з особами, котрі легально або нелегально перетинають кордон, з представниками прикордонних відомств суміжних держав, з місцевим населенням, а також з особами, що контролюють роботу підрозділу. Отже, психолого-педагогічна компетентність сприяє вирішенню ряду задач комунікативного спрямування, котрі виникають у ході професійної діяльності офіцерів-прикордонників.

Контроль – це ще одна з найважливіших функцій кожного офіцера ДПСУ. У процесі здійснення контролю офіцер уточнює адекватність своїх планів і рішень, з'ясовує, чи не виникли потреби у їх корекції, проводить роз'яснювальну та виховну роботу. Слід пам'ятати, що функція контролю лежить в площині психолого-педагогічної роботи, у якій рельєфно проявляються «суб'єкт-суб'єктні» взаємовідносини офіцерів-прикордонників і підлеглих. Поряд з вимогливістю, цілеспрямованістю та іншими важливими психологічними якостями офіцеру необхідний педагогічний такт та рефлексія. Контроль є особливо дієвим лише тоді, коли він виступає не тільки як спосіб збору оперативної інформації про хід виконання тих чи інших оперативно-службових завдань, але і як спосіб виявлення помилок та педагогічно правильного обґрунтування причин цих невдач.

Особам, що здійснюють керівництво людьми та колективами, особливо важливо мати певний запас відповідних знань про закономірності спілкування, міжособистісні відносини, тому що спілкування в професійній діяльності осіб у системі «людина – людина», «людина – соціальна група» (офіцер – підлеглий прикордонник, офіцер – підлеглий підрозділ) виступає складовою психолого-педагогічної компетентності, і, відповідно, складовою професійної компетентності офіцера-прикордонника.

Сучасного офіцера-прикордонника необхідно озброїти знаннями психологічних та методичних закономірностей спілкування, комунікативними вміннями, оскільки за своєю сутністю діяльність офіцера-прикордонника – є у більшості питань соціально-психологічною діяльністю. Професійна діяльність офіцера ДПСУ передбачає здійснення психолого-педагогічного впливу на підлеглих з метою спонукання їх до відповідального вико-

нання поставлених задач, їх службової активності, підтримки дисципліни. Вмінню здійснювати відповідний вплив, особливостям теорії діалогічного спілкування, і, особливо, практиці вміння вести діалог з колегами, підлеглими прикордонниками, з місцевим населенням та із затриманими, необхідно навчати. Необхідно розпочинати готувати кадри в умовах вищих навчальних військових закладів, тим більше, що психологічна та педагогічна наука дозволяє сьогодні ефективно здійснювати таке навчання.

Діяльність офіцера-прикордонника є психологічно забарвленою, а сам офіцер виступає як практичний психолог та педагог. Навіть у тих випадках, коли офіцери ООДК не мають глибоких психолого-педагогічних знань, вони інтуїтивно всіляко прагнуть спонукати людей до ефективного виконання оперативно-службових завдань, викликати в їхньому душевному світі внутрішнє спонукання – позитивну мотивацію. Крім того, офіцер-прикордонник повсякденно здійснює виховання та навчання прикордонників підлеглих підрозділів, насамперед, надаючи власний приклад громадянськості, працьовитості, високоморального ставлення до оточуючих.

Отже, проведений аналіз функцій, котрі виконує офіцер ДПСУ у ході своєї професійної діяльності, аналіз соціально-психологічних особливостей цієї діяльності дозволив, по-перше, обґрунтувати необхідність формування у майбутніх офіцерів-прикордонників психолого-педагогічної компетентності, і, по-друге, безпосередньо підійти до виділення критеріїв рівня сформованості цієї особистісної якості. Очевидним є те, що особливості розглянутих функцій офіцерів-прикордонників можна умовно об'єднати у певні групи, які в подальшому дозволять виділити критерії психолого-педагогічної підготовленості офіцерів до виконання цих функцій.

З метою об'єктивного підходу, отримання адекватної сукупності критеріїв та врахування різних поглядів на вище зазначену проблематику нами був застосований метод експертних оцінок, який є достатньо ефективним при дослідженні складних і багатокритеріальних задач.

За допомогою методів аналізу анкетних даних, комплексної оцінки компетентності, взаємних рекомендацій та оцінки узгодженості кандидатів в експерти нами було здійснено відбір членів експертної групи [4, с. 45]. До складу експертної групи ввійшли досвідчені офіцери, начальники структурних підрозділів, досвідчені психологи, педагоги та науковці в галузі психолого-педагогічних знань. Важливим моментом при формуванні експертної групи є визначення її чисельності. Для вирішення цієї задачі нами було використано формулу:

$$N_g = \frac{\phi \cdot d^2}{\Delta Q^2 \cdot (1 - \bar{p})},$$

де N_g – достатня кількість експертів; $N_g \in [N_{\min}, N_{\max}]$, d – розмах індивідуальних експертних оцінок, \bar{p} – довірка ймовірність, ΔQ – встановлене значення абсолютної похибки для колективної оцінки експертів, ϕ – коефіцієнт, що залежить від значення довірчої ймовірності. В нашому випадку для отримання достовірних результатів роботи експертної групи виявилось

достатньо 36 експертів (при довірчій ймовірності $\bar{p} = 0,95$). Для сформованої групи експертів було визначено її коефіцієнт конкордації. Він виявився досить високим ($W=0,797$), що свідчить про високий рівень узгодженості групи експертів. Доведення значущості обчисленого коефіцієнта конкордації проводилось за допомогою критерію Пірсона χ^2 , який виявився значущим на рівні $p \leq 0,01$.

Аналіз психологічної, філософської та педагогічної літератури, наукових робіт вітчизняних і зарубіжних вчених, бесід із досвідченими офіцерами-прикордонниками, психологічних особливостей їх професійної діяльності, результатів анкетування кадрових офіцерів та досвід співпраці з офіцерами-прикордонниками в межах Національної академії Державної прикордонної служби України дозволив нам виділити сукупність критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників. З метою доведення об'єктивності виділених критеріїв і була застосована колективна експертна оцінка. Сформованій експертній групі необхідно було визначити значущість запропонованих критеріїв рівня сформованості психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників шляхом ранжування. Після перевірки узгодженості думки щодо поставленої задачі всередині групи експертів була розрахована статистична оцінка χ^2 . Порівняння розрахованої оцінки з її критичним значенням вказало на узгодженість думки експертів на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Таким чином, у результаті проведеної нами дослідницької роботи та роботи експертної групи було виділено сукупність критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-вчинковий, емоційно-вольовий. Кожен з них має свої особливості та завдання.

Мотиваційний критерій характеризує стійкість мотивів вибору професії офіцера-прикордонника, глибоке розуміння професійних завдань прикордонників та ступінь вболівання за справу, впевненість майбутніх офіцерів-прикордонників в особистій та суспільній значущості обраної професії; глибоке переконання у необхідності формування психолого-педагогічної компетентності у прикордонних фахівців.

Когнітивний критерій характеризує ступінь засвоєння майбутніми офіцерами-прикордонниками системи знань із психології та педагогіки, закономірностей та методів спілкування, основ конфліктології та дидактики, котрі у майбутньому дозволять якісно виконувати офіцерам-прикордонникам свої оперативно-службові обов'язки.

Діяльнісний критерій передбачає засвоєння сукупності психолого-педагогічних дій та операцій для забезпечення ефективної діяльності прикордонного підрозділу, характеризує вміння майбутнього офіцера-прикордонника психологічно та педагогічно правильно «обіграти» стандартні та нестандартні ситуації, котрі виникають у ході вирішення оперативно-службових завдань, вміння правильно визначити та пояснити підлеглим мету, засоби виконання поставлених задач, правильно оцінити результат та провести його ко-

рекцію, характеризує поведінку офіцера під час виконання ним своїх професійних обов'язків.

Рефлексивно-вчинковий критерій характеризує вміння майбутнього офіцера-прикордонника будувати «суб'єкт-суб'єктні» взаємовідносини з підлеглими, наявність педагогічного такту, вміння здійснювати психолого-педагогічний аналіз особистих вчинків та вчинків підлеглих, вміння психологічно правильно пояснити ці вчинки, зробити адекватні висновки та запобігти повторному виникненню шляхом проведення навчальної і виховної роботи, наявність рефлексії.

Емоційно-вольовий критерій характеризує емоційне ставлення майбутнього офіцера-прикордонника до своєї професійної діяльності, ступінь розвитку його вольових якостей, його емоційну стійкість, вміння здійснювати самоконтроль, самоаналіз та самовдосконалюватись.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи усе вище сказане, можна стверджувати, що:

1) проведений аналіз професійної діяльності офіцера ДПСУ дозволив нам виділити ряд функцій офіцерів-прикордонників, котрі необхідно реалізовувати у ході виконання ними оперативного-службових обов'язків. Слід відмітити, що усі

ці функції потребують наявності в офіцерів-прикордонників певних педагогічних та психологічних знань і вмінь, відповідних якостей особистості, котрі є складовими їх психолого-педагогічної компетентності;

2) формування цих знань та вмінь у майбутніх офіцерів-прикордонників розпочинається під час навчання у вищому військовому навчальному закладі і вдосконалюється з досвідом протягом усієї подальшої професійної діяльності;

3) на підставі проведеного аналізу психологічних особливостей діяльності офіцера ООДК та з огляду на результати роботи експертної групи нами були виділені критерії сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Напрямки подальших досліджень. На підставі проведеного аналізу особливостей професійної діяльності офіцерів ДПСУ та виділених критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в подальшому ми зможемо визначати її показники та рівні сформованості, а також побудувати теоретичну модель досліджуваного особистісного утворення.

Список літератури:

1. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» від 4 березня 2003.
2. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: Навчальний посібник. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 695 с.
3. Сафін О.Д. Психологія управлінської діяльності командира: Навчальний посібник. – Хмельницький: Вид-во АПВУ, 1997. – 149 с.
4. Черепанов В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях. – М.: Педагогика, 1989. – 152 с.

Боровик Л.В.

Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

ОБОСНОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ СФОРМИРОВАННОСТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ

Аннотация

В статье исследованы особенности профессиональной деятельности офицеров-пограничников. В ходе оперативно-служебной деятельности офицеров Государственной пограничной службы приходится выполнять определенные функции, связанные с взаимодействием с подчиненными пограничниками. В статье показано, что каждая из этих функций предполагает наличие у офицеров-пограничников психолого-педагогической компетентности. Для исследования уровня сформированности этой личностного качества у будущих офицеров-пограничников необходимо выделение критериев сформированности психолого-педагогической компетентности. В статье на основании проведенного анализа профессиональных функций и с помощью метода экспертных оценок проведено обоснование этих критериев. **Ключевые слова:** офицеры-пограничники, психолого-педагогическая компетентность, профессиональные функции, метод экспертных оценок, критерии.

Borovyk L.V.

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bogdan Khmelnytsky

RATIONALE CRITERIA FORMATION OF PSYCHO-PEDAGOGICAL COMPETENCE OF THE FUTURE BORDER-GUARD OFFICERS

Summary

In the article the features of professional activity of border-guard officers were investigated. In the course of their operational duties, officers of the State Border Guard Service have to perform certain functions related to the interaction with subordinate border guards. The article shows that each of these functions involves the presence of border-guard officers psychological and pedagogical competence. To study the level of formation of this personal quality in future border-guard officers, it is necessary to allocate criteria for the formation of psychological and pedagogical competence. In the article, based on the analysis of professional functions and using the method of expert assessments, the reasons for these criteria have been substantiated.

Keywords: border-guard officers, psychological and pedagogical competence, professional functions, method of expert assessments, criteria.

УДК 37.011.3-051:[373.2.015.31:574]

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ДОШКІЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Волинець Ю.О., Стаднік Н.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено теоретичні аспекти проблеми формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку. Розкрито основні поняття дослідження: «культура», «екологія», «екологічна свідомість». З'ясовано роль екологічної свідомості особистості. Визначено принципи екологічного виховання. Охарактеризовано складові професійної готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до екологічного виховання дошкільників.

Ключові слова: професійна діяльність, дошкільна освіта, готовність майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку, культура, екологія, екологічна свідомість.

Постановка проблеми. В Україні на сьогоднішній день особливого значення у змісті підготовки майбутніх фахівців вищих педагогічних навчальних закладів набуває екологічна складова. Оскільки в сьогоднішніх умовах постає проблема більш раціонального використання природних ресурсів і збереження довкілля для нашої держави, стратегічним завданням для підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти, перш за все, повинно бути формування екологічної культури та свідомості. Особливої актуальності це завдання набуває при підготовці фахівців, чия майбутня професійна діяльність пов'язана з проблемами збереження, відтворення і використання природних ресурсів. Саме тому, важливу роль тут має відігравати якісна екологічна освіта підростаючого покоління. З іншого боку, важливу роль у вирішенні екологічної проблеми відіграє громадськість, активна позиція особистості, локальної громади, суспільства в цілому.

Незважаючи на широкий науковий інтерес, питання про професійну готовність майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей ще не отримало належної уваги дослідників. Потреба підготовки педагога з дошкільної

освіти, здатного здійснювати професійну діяльність з окресленої проблеми, зумовила наш інтерес. Таким чином, навчально-виховний процес вищого навчального педагогічного закладу має забезпечити ґрунтовну професійну підготовку майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання та створити сприятливі умови для виявлення і розвитку їхніх творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні засади екологічної освіти і виховання, склалися на основі гуманістичних ідей видатних педагогів різних епох (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, К. Ушинський,). Проблеми формування суспільної та індивідуальної екологічної свідомості відображено у працях філософів (В. Деркач, В. Крисаченко, В. Кремень, А. Кочергін, А. Толстоухов, М. Хілько, Г. Швєбс та ін.). Вагомими для нашого дослідження стали наукові розвідки підготовки фахівців дошкільної освіти висвітлено у дослідженнях Л. Артемової, Г. Беленької, О. Богініч, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Лисенко, М. Машовець, Т. Поніманської, Г. Тарасенко, які вивчали проблему готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зробивши аналіз зазначених вище праць, ми можемо зробити висновок, що на сьогоднішній день прослідковується недостатній рівень сформованості екологічної культури сучасної студентської молоді, їхньої відповідальності за стан навколишнього природного середовища і практичної підготовки до збереження й охорони довкілля. Екологічні зміни носять масштабний характер і негативно впливають на життя та здоров'я людей, тому концепція екологічної освіти дітей дошкільного віку є досить актуальною. Сучасний заклад дошкільної освіти має виховати покоління з ґрунтовними екологічними знаннями, екологічною культурою та свідомим ставленням до оточуючого середовища.

Незважаючи на існуючі напрацювання і запити практики щодо існуючої проблеми, а, відповідно, й сформованості готовності дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку ще не знайшли ґрунтовного вирішення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкрити проблему формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. З метою вдосконалення проблеми формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку важливо з'ясувати сучасний стан цієї підготовки. Одним із пріоритетних напрямів розвитку України на шляху її інтеграції з країнами Євросоюзу є екологічна безпека в усіх сферах діяльності. Її забезпечення тісно пов'язано з підготовкою якісно нової генерації спеціалістів, не тільки озброєних фаховими знаннями для вирішення проблем і подолання локальних екологічних криз, але й здатних до продуктивної міжнародної співпраці. Ідеї вдосконалення навчання через інтеграцію навчальних дисциплін, їх міжпредметні зв'язки висловлювалися ще класиками педагогіки (І. Герbart, Я. Коменський, Д. Локк, І. Песталотці, К. Ушинський) [8, с. 313].

Н. Лисенко зазначає, що для того, щоб на практиці реалізувати високий рівень екологічного виховання, необхідно чітко уявити методіку цієї роботи. Основними стадіями цього процесу учена визначає засвоєння дітьми екологічних знань та перетворення їх в елементи переконань як основне ядро свідомості [5, с. 140].

Розглянемо поняття «культура» та «екологія». В педагогічному словнику «культура» (від лат. *kultura* – виховання, освіта, розвиток) визначається, як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства протягом його історії [7]. *Екологія* (грец. *oikos* – будинок, дім) – один із розділів біології, який досліджує взаємовідносини між біотичними та соціальними цілісностями та їхнім середовищем [3].

За Н. Лисенко «екологічна свідомість – це властивий людині стереотип ставлення до навколишньої природи через засвоєння виробленої системи знань» [4].

Завдання педагога вищого педагогічного навчального закладу полягає в тому, щоб розбудити інтелектуальні сили сучасної молоді, показати їм морально-етичну сторону людських відносин з природою, забезпечити багатогранні умови

спілкування учнів з природою. Важливим чинником обґрунтування технології екологічного виховання та практичної природоохоронної діяльності у вищому педагогічному навчальному закладі є необхідність врахування таких *основних принципів*: пізнання природи як єдиного цілого; морально-естетичний вплив природи на особистість дитини; єдність патріотичного, емоційного, пізнавального ставлення до природи і практичних дій її збереження.

Науковці Г. Беленька, Т. Науменко, О. Половіна, висувають перед майбутніми фахівцями дошкільної освіти завдання сформувані у дітей естетичне ставлення до природи, вміння помічати її красу, милуватися об'єктами та явищами природи, відчувати свій фізичний та емоційний зв'язок з нею [2, с. 155]. Можливість і успішність вивчення законів природи в дошкільному дитинстві доведено численними психологічними та педагогічними дослідженнями (О. Запорожець, Н. Лисенко, Л. Міщук, С. Ніколаєва, З. Плохій, М. Поддяков, Н. Рижова, П. Саморукова, О. Терентьєва, І. Хайдурова тощо).

Отже, екологічна освіта й виховання не можуть зосереджуватися тільки на оволодінні дошкільниками екологічними знаннями чи відповідними нормами, правилами поведінки. Основною метою екологічної освіти й виховання є формування і розвиток екологічної культури особистості. Значимо, що успіх педагогічної майстерності студентів вищих педагогічних навчальних закладів значною мірою залежить від сформованості відповідного рівня екологічної культури. Водночас, щоб забезпечити ефективне виконання завдань, які висуває перед вихователем суспільство, обмежитись формуванням якихось окремих сторін особистості педагога не можна.

Актуальним для нашого дослідження є розуміння професійної готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку як закономірного результату цілеспрямованої підготовки, самовизначення, самоосвіти, що регулює діяльність та забезпечує її ефективність. Водночас, готовність особистості до будь-якої діяльності та виконання практичних дій у сучасних наукових дослідженнях та психолого-педагогічній літературі розглядається з різних точок зору: як прояв цілісної інтегративної якості особистості, що передбачає мобілізацію психологічних та фізичних сил людини і дає змогу оптимізувати діяльність; характеризується емоційно-ціннісним ставленням до виховання, стійкою професійною спрямованістю, наявністю відповідних знань та умінь; як психологічний стан особистості, що виявляється наявністю у суб'єкта образу структури певної дії і постійної спрямованості на її виконання, цілісність стану визначається повноцінним розвитком, що взаємодоповнюється та взаємообумовлюється інтелектуальним, мотиваційним та операційним компонентами у структурі особистості [9, с. 23]; як цілісне, системне, інтегративне утворення особистості, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього фахівця дошкільної освіти; містить переконання, ставлення, мотиви, почуття, інтелектуальні та вольові якості, знання, вміння, навички й налаштованість на певну поведінку; є мірою професійної зрілості вихователя

і забезпечує швидку адаптацію, актуалізацію, використання у педагогічній практиці знань, умінь і навичок, набутих у вищому навчальному закладі [7, с. 63-64].

Суттєвою ознакою екологічних знань є те, що вони відображають не лише існуюче, а й необхідне, тобто спрямовують на майбутнє, даючи певну орієнтацію діям людей у використанні ресурсів природи для розвитку суспільства [8, с. 222-224]. Водночас, О. Безпалько характеризує готовність до діяльності як психологічний стан, як характеристики, якість особистості, сукупність мотивів, установок, почуттів, знань та вмінь тощо. Автор підкреслює, що розбіжності у розумінні сутності готовності можна пояснити «рівнем, на якому вона розглядається: функціональному чи особистісному» [1, с. 37].

Отже, зміст і структура поняття «готовність» зумовлюється таким видом діяльності, який є кінцевою метою підготовки майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу. У контексті нашого дослідження, акцентуємо увагу на формуванні готовності майбутнього дошкільного педагога до екологічного виховання дітей дошкільного віку, виділивши два компонента готовності: *особистісна* та *педагогічна*.

Особистісний компонент готовності відображає мотиви, ідеали, установки та професійні можливості майбутніх фахівців дошкільної освіти. Будь-яка діяльність потребує від людини індивідуальних психологічних якостей, що слугують передумовами її успіху, тому суттєве педагогічне значення у процесі формування екологічної культури дитини дошкільного віку, має культура ставлення до природи самого вихователя дошкільного навчального закладу. Таким чином, перший блок у структурі професійної готовності майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу до екологічного виховання (*особистісна готовність*) відображає особливості ставлення та характер діяльності дошкільного педагога стосовно природи, певною мірою визначає зацікавленість педагога в діяльності з екологічного виховання у дошкільному навчальному закладі, її характер. Зауважимо, що особистісна готовність майбутнього фахівця з дошкільної освіти до екологічного виховання у структурі професійної готовності відображає особливості ставлення та характер діяльності до природи. *Другий компонент готовності* має відображати професійні якості педагога – знання, уміння, навички, мотиви діяльності, професійної майстерності, які необхідні для створення сприятливих умов,

для формування екологічної культури дітей дошкільного віку. Отже, формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку, визначаємо як єдність двох взаємопов'язаних компонентів. Особистісна готовність майбутніх вихователів до екологічного виховання полягає у бажанні самого студента до пошуку інформації, її сприймання під час навчального процесу у ВНЗ.

Таким чином, ефективність та всебічність формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку у педагогічній діяльності визначається комплексом заходів, які передбачають теоретичне ознайомлення зі змістом, формами й методами організації виховного процесу, що реалізується шляхом засвоєння спеціальних знань на лекційних курсах; оволодіння прийомами та методами педагогічного впливу під час проведення практичних та семінарських занять; практичну роботу із набуття навичок і вмінь організації процесу екологічного виховання дошкільників під час педагогічної практики у ЗДО тощо. Екологічне виховання являє собою цілеспрямовану педагогічну діяльність, розраховану на заміну якісних параметрів ставлення людини й суспільства до всього навколишнього середовища. Перебудова індивідуальної та суспільної свідомості є провідним фактором. Розуміння того, що людина нерозривно пов'язана з довкіллям, цілком і повністю залежить від стану природи, зумовлює докорінно перебудовувати відносини з нею: діяльність спрямована на розв'язання екологічних проблем, має стати нормою людської етики. У зв'язку з цим виникає необхідність у засвоєнні знань, умінь, досвіду, які стосуються сучасної екології.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз засвідчив, що проблема формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку, буде залежить від ефективності створення умов, пошуку нових організаційних форм і методів, спрямованих на розвиток творчої активності студентів та прагнення їх до дослідницької діяльності, які сприяють особистісно-професійному розвитку і саморозвитку педагога-дослідника. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Отримані результати доводять необхідність подальшого урізноманітнення форм та методів професійної підготовки майбутніх фахівців р з дошкільної освіти до екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Список літератури:

1. Безпалько О. В. Формування готовності студентів до проектування організаційних форм виховної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Безпалько Ольга Володимирівна. – К., 1998. – 190 с.
2. Беленька Г., Науменко Т., Половіна О. Дошкільнятам про світ природи. Методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку / Г. Беленька, Т. Науменко, О. Половіна // К., 2013. – 155 с.
3. Біологія [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Біологія> – Заголовок з екрану
4. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку навч. посіб. / Н. В. Лисенко // – Львів: Світ, 1994. – 143 с.
5. Нінова Т. С. Підготовка майбутнього учителя хімії до екологічної освіти і виховання учнів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нінова Тетяна Степанівна. – К., 2002. – 221 с.
6. Педагогіка у запитаннях і відповідях. Кузьмінський А. І. – Словник педагогічних термінів [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/49077-slovnik-pedagogichnih-termiv.html> – заголовок з екрану.
7. Ращинська Л. І. Формування екологічної культури студентів ВНЗ та середніх спеціальних навчальних закладів / Л. І. Ращинська // Педагогічний пошук – 2013. – № 2 (78). – С. 26-28.

8. Степанюк Н. Особливості формування екологічної культури особистості / Н. Степанюк // Нова педагогічна думка – 2014. – № 3 (79). – С. 222-224.
9. Флешар Є. Дидактичні основи підготовки студентів майбутніх вчителів біології до реалізації екологічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Є. Флешар. – К., 1999. – 41 с.

Вольнец Ю.А., Стадник Н.В.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ДОШКОЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ К ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье освещены теоретические аспекты проблемы формирования готовности будущих дошкольных педагогов к экологическому воспитанию детей дошкольного возраста. Раскрыты основные понятия исследования: «культура», «экология», «экологическое сознание». Выяснена роль экологического сознания личности. Определены принципы экологического воспитания. Охарактеризованы составляющие профессиональной готовности будущих воспитателей учреждений дошкольного образования к экологическому воспитанию дошкольников.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, дошкольное образование, готовность будущих дошкольных педагогов к экологическому воспитанию детей дошкольного возраста, культура, экология, экологическое сознание.

Volynets Y.A., Stadnik N.V.

Kiev University Boris Grinchenko

FORMATION OF READINESS OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS TO THE ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL-AGE CHILDREN

Summary

In the article the theoretical aspects of the problem of forming the readiness of future preschool teachers for the ecological education of preschool children are highlighted. The basic concepts of research are described: «culture», «ecology», «ecological consciousness». The role of ecological consciousness of personality is revealed. The principles of ecological education are defined. The components of the professional readiness of future educators of pre-school establishments for the ecological education of preschool children are described.

Keywords: professional activity, pre-school education; the readiness of future preschool teachers for the ecological education of children of preschool age, culture, ecology, ecological consciousness.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОНИТОРИНГА КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ БУДУЩИХ ЭЛЕКТРОМОНТЁРОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Гермак О.Л.

Криворожский центр профессионального образования металлургии и машиностроения,
Институт профессионально-технического образования
Национальной академии педагогических наук Украины

В статье раскрывается сущность мониторингового исследования качества профессиональных знаний будущих электромонтеров посредством применения электронных образовательных ресурсов. Раскрыто содержание процедуры мониторинга как системы сбора и обработки информации при изучении энергетических дисциплин учащимися профессиональных учебных заведений.

Ключевые слова: мониторинговое исследование, электронный образовательный ресурс, качество знаний, профессиональные знания, система контроля и оценивания.

Постановка проблемы. В современных условиях реформирования образовательной системы Украины большое внимание уделяется проблемам качества образования вообще, профессионального образования – в частности. Собственно профессиональное образование и направлено на развитие ключевых компетентностей будущего квалифицированного рабочего, которые, в совокупности, в той или иной мере, будут составлять и профессиональную компетентность и электромонтера.

К тому же, сформированность профессиональной компетентности выпускников ПТУЗ в полной мере зависит от уровня сформированности профессиональной компетентности педагогического работника, который обеспечивает подготовку будущего рабочего-электромонтера. Естественно, что профессиональное самосовершенствование педагога является его вкладом в педагогическую науку и практику, особенно в области осуществления контроля и оценивания, а также мониторинга качества передаваемых учащимся знаний по профессии с использованием электронных образовательных ресурсов (далее – ЭОР).

Анализ научных исследований и публикаций показал, что подготовка будущих квалифицированных рабочих в системе образования Украины – электромонтеров – требует определённого подхода к организации мониторинговых исследований качества приобретаемых ними профессиональных знаний с применением соответствующих ЭОР.

Проблематика мониторинговых исследований с применением ЭОР (технологий тестирования, сетевых информационно-аналитических систем, рейтинговых массивов, трансдисциплинарных информационных ресурсов и др.) привлекла внимание многих ученых таких как: В. Биков [2], Т. Бондаренко [3], Г. Ельникова [4], А. Майоров [6], Л. Петренко [8], М. Ростока [12], З. Рябова [13], И. Савченко [14], А. Стрижак [15] и др. На наш взгляд, одно из более корректных определений образовательного мониторинга, предложено А. Майоровым, а именно: «Мониторинг в образовании – это система сбора, обработки, хранения, распространения информации об образовательной системе или отдельные элементы, ориентированные на информационное обеспечение управления, что позволяет делать выводы о со-

стоянии объекта в любой момент времени и дает прогноз его развития» [6].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Ученые, в большинстве случаев, сходятся во мнении, что мониторинг представляет собой достаточно сложное и неоднозначное явление и находит свое применение в разнообразных сферах, а также осуществляется с различными целями. Исследователи отмечают, что при этом он имеет общие характеристики, свойства, грани, не смотря на то, что существует и развивается достаточно изолированно в пределах той или иной науки или зоны управления, а степень его изученности и интенсивности использования в различных областях деятельности не равнозначные [5]. Однако, проведению мониторинговых исследований качества профессиональных знаний будущих электромонтеров посредством применения ЭОР не уделялось достаточно внимания в современной науке и практике. К тому же, предназначение мониторинга заключается не только в отслеживании результатов функционирования образовательных систем, но и в осуществлении активного влияния на качественно-когнитивные показатели субъектов учебного процесса.

Цель статьи – показать значение мониторингового исследования качества профессиональных знаний будущих электромонтеров посредством электронных образовательных ресурсов в условиях современного ПТУЗ.

Изложение основного материала. Мониторинг реализуется с помощью комплекса методов и четко разработанных процедур. В отличие от контроля, сущность которого состоит в систематическом оценивании новых объектов знаний, мониторинг направлен на одни и те же объекты и периодически повторяется [6]. Однако, контроль учебной деятельности на уроках является неотъемлемым элементом мониторингового исследования учебного процесса, без которого невозможно представить полный цикл педагогического взаимодействия между педагогом и учащимся. Поэтому, диагностику уровня и качества профессиональных знаний будущих электромонтеров целесообразно проводить с соблюдением определенной логической последовательности [7]:

1. Выяснение начального уровня профессиональных знаний учащихся с целью выделения

опорных элементов, а именно степени усвоения понятий текущей темы, а так же и той темы, что будет изучаться. Таким образом, в структуре ЭОР предусматривается наличие контрольно-оценивающего блока в виде комплекса автоматизированных тестов по диагностированию начального профессионально ориентированного уровня знаний по специальным предметам подготовки по профессии «Электромонтер по ремонту и обслуживанию электрооборудования».

2. Текущая проверка знаний в процессе изучения материала каждой темы урока обеспечивает возможность диагностирования усвоения отдельных элементов учебной программы, осуществляя главную функцию – учебную. При выборе методов и форм проведения такой проверки учитываются такие факторы, как: содержание учебного материала, его сложность, уровень подготовки учащихся, цель обучения, конкретные условия. Здесь в ЭОР разработан специальный блок обучающих тестов с причинно-наследственными связями, которые позволяют будущему электромонтеру углубиться в процесс осознания специфичных аспектов будущей профессиональной деятельности, то есть отработать механизм понятийного представления действительности.

3. Повторная проверка, которая является тематической и обеспечивает повторение ранее изученного материала, способствует укреплению, но не диагностирует уровень профессиональных знаний. В ЭОР используются различные тестовые программы на скорость и гибкость профессионального мышления по конкретной тематике.

4. Периодическая проверка профессиональных знаний и умений, проводится с целью диагностики качества усвоения взаимосвязей между структурными элементами учебного материала и выполняет функцию систематизации и обобщения. В ЭОР применяется система сравнительного оценивания по отношению к предыдущим проверочным заданиям, включает комплекс вопросов, тестов и задач, которые приводят в систему приобретенные ранее знания.

5. Итоговая оценка и учет знаний, умений и навыков учащихся, полученных ими на всех этапах дидактического процесса, является диагностикой уровня фактической обученности в соответствии с определенным модулем учебной программы. В ЭОР предусмотрен контрольно-оценочный блок, который автоматизирует получение результата проверки в процентном и бальном измерении, а также формирует заключительный вывод и рекомендацию по дальнейшему самообразованию проверяемого.

6. Комплексная проверка, с помощью которой осуществляется диагностирование качества полученных учащимися профессиональных знаний в процессе изучения полного курса модуля или учебной дисциплины в целом. Результатом этой проверки будет итог диагностирования уровня знаний и готовности будущего электромонтера к использованию приобретенных профессиональных знаний для решения практических задач. Также главной функцией комплексной проверки является диагностирование качества реализации междисциплинарных связей и подготовленности учащегося к самостоятельному поиску новых знаний в изучаемой области деятельности.

Критерием комплексной проверки выступает способность будущих квалифицированных рабочих самостоятельно давать характеристику явлениям и процессам, опираясь на комплексные знания по разным учебным дисциплинам [10].

Необходимо отметить следующее, что, осуществляя мониторинг качества знаний учащихся, нельзя ограничиваться только контрольной функцией, а следует учитывать и другие функции проверки и оценивания знаний, среди которых выделяются [5]:

- обучающая функция проверки и оценивания качества профессиональных знаний, которая способствует обеспечению повторения, уточнения, систематизации учебного материала, совершенствование подготовки учащихся посредством ЭОР;

- лечебно-корректирующая функция проверки и оценивания качества профессиональных знаний, которая помогает выяснить причины трудностей, возникающих у учащихся во время обучения, выявить пробелы в знаниях и своевременно корректировать ихнюю деятельность, направленную на устранение недостатков с использованием инструментальных возможностей ЭОР;

- мотивационно-стимулирующая, что обеспечивает такую организацию оценивания качества профессиональных знаний будущих электромонтеров посредством ЭОР, при которой они изъявляют желание улучшить свои результаты, развивают ответственность и формируют мотивы учения;

- воспитательная функция проверки и оценивания качества профессиональных знаний, которая развивает и формирует умение рационально и сосредоточенно организовывать свою работу в русле использования инновационных специализированных и информационно-коммуникационных технологий в деятельности электромонтера.

Безусловно, что педагогический мониторинг позволяет:

- обеспечить педагогических работников качественной и современной информацией, необходимой для принятия конкретных решений при осуществлении профессиональной подготовки будущих электромонтеров с применением ЭОР;

- определить насколько рационально используются ЭОР и условия их применения в инновационном процессе профессиональной подготовки будущих электромонтеров;

- выяснить уровень соответствия дидактических средств, что сконцентрированы в ЭОР, их целесообразности и эффективности реализации в соответствии с целью, особенностями, содержанием, формами, методами организации и протекания профессиональной подготовки будущих электромонтеров.

В таком случае результатами педагогического мониторинга будут не только выводы и рекомендации, сделанные на основе полученных данных исследовательской информации, но также и итоги экспериментальных измерений с позиции применения ЭОР. Таким образом, специфическими признаками мониторинга в условиях применения ЭОР, результаты которого позволяют принимать стратегические и тактические решения, являются длительность, систематичность и периодичность [10].

В идеальных условиях мониторинговое исследование требует проведения постоянных аналитических измерений, поскольку направлено на

отслеживание динамики повышения уровня профессиональных знаний в течение всего времени обучения, отведенного для профессиональной подготовки будущих электромонтеров. Поэтому срезы по всем направлениям наблюдения проводятся систематически, так как при их отсутствии невозможно установить значимость применения специализированного ЭОР в обеспечении функции контроля и оценивания качества приобретённых профессиональных знаний будущими электромонтерами, а так же выработать стратегию и тактику дальнейшего влияния на повышение уровня когнитивного компонента ихней профессиональной компетентности. Кроме того, посредством ЭОР определяется уровень мотивации учащихся до обучения и определение характера изменений ихнего отношения к учебной деятельности.

Осуществляя многократные замеры качества приобретённых учащимися профессиональных знаний по специальным учебным предметам, создается объективное представление об эффективности применения ЭОР по различным дисциплинам энергетического направления, что и будет отображать динамику повышения уровня профессиональных знаний будущих электромонтеров. Такие замеры и анализ данных результатов проводятся в конце изучения каждой темы учебного предмета, что позволяет производить корректировку содержания ихней профессиональной подготовки и планировать дальнейшие мероприятия по ее усовершенствованию. Например, следствием проведения таких мероприятий, есть рост частоты эффективного использования ЭОР во время самостоятельной подготовки к урокам производственного обучения и к выполнению заданий производственной практики.

Мониторинг качества профессиональных знаний является чрезвычайно важным аспектом образовательного процесса, так как оценивание результатов учебных достижений будущих электромонтеров заключается в определении сформированности ихней профессиональной компетентности, в частности уровня развития ее когнитивной составляющей с использованием тестовых технологий как элементарной составляющей ЭОР.

Следует отметить, что ретроспективный опыт преподавательской деятельности в Криворожском центре профессионального образования металлургии и машиностроения (далее – Центр) в векторе измерения уровня профессиональных знаний будущих электромонтеров позволил сформировать определенную базу, так называемый комплекс адаптированных разноуровне-

вых и разнообразных тестовых заданий, которые прошли апробирование и используются в образовательном процессе. Следует отметить, что не каждый тест является измерительным. Поскольку одним из необходимых условий качественного тестирования является разрешение тестового задания, благодаря которому достигается основная цель – определение уровня усвоения знаний, эффективность применения ЭОР в профессиональной подготовке будущих электромонтеров безусловна [12].

Отметим, что особенностью проведения мониторинга качества профессиональных знаний учащихся в Центре является то, что при подготовке тестовых заданий учтены критерии структурирования содержания учебного материала, охваченного тестированием, а именно:

- соответствие содержания и объема компонентов структурированного учебного материала учебным планам и стандартам;
- фундаментальность отобранных понятий;
- значимость для будущей профессиональной деятельности;
- рациональные междисциплинарные связи;
- доступность учебного материала для учащихся с разным уровнем базовой подготовки
- уровень системности исходных понятий;
- родство понятий в различных дисциплинах одного цикла;
- соотношение уровня сложности учебного материала с учетом индивидуальных возможностей каждого учащегося.

Выводы. Безусловно, что при использовании ЭОР достаточно удобным становится сбор соответствующей информации и обработка полученных диагностических данных, а также ускоряется процесс отслеживания результативности обучения того, кто тестируется, формируется база данных по компьютерной обработке материалов тестирования.

Таким образом, проведение мониторинга качества профессиональных знаний будущих электромонтеров с применением ЭОР протекает последовательно и предполагает такие этапы:

- выбор компьютерных тестовых программ проверки знаний учащихся;
- подготовка и создание банка тестовых заданий;
- сравнение профессиональных достижений учащихся с нормативной моделью субъекта оценивания
- сбор, обработка и сохранение результатов тестирования.

Список литературы:

1. Бабинец С. Мониторинг качества образования: педагогический анализ / под материалами / С. Бабинец. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: Освіта.ua.
2. Биков В.Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти [Електронний ресурс] / В. Ю. Биков // Інформаційні технології і засоби навчання. – № 1 (15). – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em15/emg.html/>.
3. Бондаренко Т.С. Комплексний моніторинг якості електронних освітніх ресурсів / Т.С. Бондаренко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: [зб. наук. праць]. – № 52-53. – Харків: УІПА, 2017. – С. 32-44.
4. Ельникова Г.В. Моніторинг якості професійно-технічної освіти / Г.В. Ельникова // Система роботи ПТНЗ з формування професійно мобільного кваліфікованого робітника: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 23-24 листопада 2011 р.) / – Кривий Ріг: Вид-во «Друкарня СПД Щербенок С.Г.», 2011. – С. 5-7.
5. Лозинская Л.И. Комплексное применение методов контроля знаний, умений и навыков студентов / Л.И. Лозинская // Информационно-телекоммуникационные технологии в современном образовании: опыт, проблемы, перспективы: [сб. научн. трудов]. – Львов, 2006. – Вып. 1. – С. 347-351.

6. Майоров А.Н. Мониторинг в образовании / А.Н. Майоров // Адаптивное управление: теория и практика. – СПб.: Изд-во «Образование-Культура». – 1998. – К. 1. – 344 с.
7. Педагогический глоссарий / сост. В.В. Волканова. – М.: Шк. мир, 2011. – 128 с.
8. Петренко Л.М. Теорія і практика розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів: монографія / Л.М. Петренко. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2013. – 456 с.
9. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей образовательных учреждений. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. – 257 с.
10. Подласый И.П. Педагогика / И.П. Подласый. – М.: Просвещение, 1996. – 470 с.
11. Приков Е.М. Теоретико-методологические основы мониторинга профессиональной подготовки / Е.М. Приков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: <http://www.profosvita.org.ua/ru/career/articles/2.html/>.
12. Ростока М.Л. та ін. Концептуальні аспекти створення загальнодержавної мережевої інформаційно-аналітичної системи оцінювання досягнень учнівської молоді [Електронний ресурс] / М.Л. Ростока, І.М. Савченко, Г.С. Храпач // Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка». – 2017. – Вип. 3 (5). – Режим доступу до ресурсу: <http://am.eor.by/index.php/gallery/124-vipusk-3-2017/>.
13. Рябова З.В. Мониторинг развития навчальної діяльності учнів / З.В. Рябова. – К.: Школа. – 2006. – Школа. – № 4. – С. 49-59.
14. Савченко І.М. Інформаційно-комунікаційні технології як ефективний інструмент реалізації інноваційних педагогічних ідей у практику навчально-виховного процесу ПТНЗ / І.М. Савченко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2014. – № 1. – С. 68-79.
15. Стрижак О.Є. Інструменти інформаційно-аналітичного супроводу процесів моніторингу / О.Є. Стрижак // Екологічна безпека та природокористування: [зб. наук. праць]. – Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет будівництва і архітектури, НАН України Інститут телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України. – К., 2014. – Вип. 14. – С. 180-191.
16. Шакуни Н.В. Создание тестовых заданий для проведения мониторинга учебных достижений учащихся с использованием математических моделей IRT / Н.В. Шакуни // Информационно-телекоммуникационные технологии в современном образовании: опыт, проблемы, перспективы: [сб. научн. трудов]. – Львов, 2006. – Вып. 1. – С. 373-379.

Гермак О.Л.

Криворізький центр професійної освіти металургії і машинобудування,
Інститут професійно-технічної освіти
Національної академії педагогічних наук України

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ МАЙБУТНІХ ЕЛЕКТРОМОНТЕРІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Анотація

У статті розкривається сутність моніторингового дослідження якості професійних знань майбутніх електромонтерів за допомогою застосування електронних освітніх ресурсів. Розкрито зміст процедури моніторингу як системи збору та обробки інформації при вивченні енергетичних дисциплін учнями професійних навчальних закладів.

Ключові слова: моніторингове дослідження, електронний освітній ресурс.

Germaк O.L.

Krivoy Rog Vocational Education Centre Metallurgy and Mechanical Engineering,
Institute of Vocational Education
of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

MONITORING THE QUALITY OF PROFESSIONAL KNOWLEDGE OF FUTURE ELECTRONMONTERS WITH THE USE OF ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES

Summary

The article reveals the essence and monitoring academic progress and future electricians its implementation the use of electronic educational resources. The content monitoring of student achievements as a system of collecting and processing information about the process of assimilation of educational content while studying energy disciplines.

Keywords: monitoring, electronic resource, educational achievement, students, system monitoring, evaluation.

УДК 378.147:78

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ЦІЛІСНОГО ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Дворник Ю.Ф., Коваль О.В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Стаття присвячена проблемі формування у студентів мистецько-педагогічних факультетів здатності до цілісного формування музичних здібностей учнів. Розкриваються особливості цього процесу на етапі їх фахової підготовки. Ставиться акцент на необхідності моделювання майбутньої педагогічної діяльності, теоретичної та практичної підготовки, що включає озброєння студентів методиками, за якими ефективно формується музичність учнів. У статті розглядаються умови, що забезпечують динамічний розвиток усіх структурних компонентів музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності. Вказується на необхідність оволодіння методикою діагностики музичних здібностей, яка б дозволяла виявляти рівні розвитку як окремих компонентів музичності учня, так і всього комплексу у цілому. На етапі фахової підготовки майбутній вчитель вже має усвідомити і осмислити роль і місце музичних здібностей у житті людини, необхідність їх формування для творчої самореалізації особистості. Наголошується на важливості розуміння ним особливостей процесу цілісного розвитку здібностей, знання принципів та методів формування музичності в учнів загальноосвітньої школи.

Ключові слова: музична обдарованість, музичність, музично-слухові здібності, музично-естетичні здібності, здібності до музичної діяльності, цілісне формування.

Постановка проблеми. Сьогодні українське суспільство знаходиться на порозі масштабних змін, що стають результатом реформування усіх сфер матеріального виробництва і невиробничої сфери. Соціокультурні трансформації, які відбуваються, викликані, з одного боку, бажанням суттєво підняти життєвий рівень, орієнтуючись на європейські стандарти, з іншого – зберегти національний самобутній колорит, відродити традиції, побудувати нове українське суспільство, у якому кожен громадянин міг би вільно творити і повною мірою реалізовувати свій потенціал.

Однак всі ці бажання без суттєвих змін в освіті, без підготовки якісно нового вчителя не можуть стати реальністю, адже саме вчителю належить вчити і виховувати нинішнє підрастаюче покоління, яке буде творити і розбудовувати державу завтра. Яким має бути сучасний вчитель і якими якостями володіти, аби впоратися із таким завданням, – питання нелегке, але зрозуміло, для того щоб вчити когось – вчитель сам має бути носієм усіх цих якостей, а ще – вміти формувати їх у інших. Відтак питання підготовки вчителя, здатного до реалізації окреслених завдань є питанням майбутнього нашої держави.

Як підкреслює О. Шевнюк визначальна роль в оновленні системи освіти сьогодні належить вищим педагогічним навчальним закладам, бо саме тут, вважає вчена, задаються методологічні, змістові та технологічні параметри освіти на всіх рівнях, формується педагогічне мислення і професіоналізм майбутнього вчителя [11, с. 1].

Можна констатувати, що за останні роки в педагогічній науці значно зріс інтерес до художньої освіти і виховання. І це не випадково, адже мистецтво вважається наймогутнішим засобом духовного розвитку особистості. Як стверджує К. Завалко, «у сучасному світі, під впливом висновків досліджень різноманітних наук про людину, поступово зміщується акцент у розумінні сутності та смислу музичного виховання в бік усвідомлення його не як додаткового та необов'язкового, а як необхідного. Музично-творче виховання лю-

дини, пише дослідниця, розвиток її природної музичності – це не лише шлях залучення до цінностей культури, а й ефективний засіб розвитку найрізноманітніших здібностей людини, шлях до її самореалізації як особистості» [3, с. 13]. Поза усяким сумнівом вчителю музичного мистецтва у цьому процесі має належати визначальна роль.

Підтвердженням цьому є думка О. Ростовського про те, що «музичний розвиток школярів залежить насамперед від того, наскільки в музично-естетичному плані сформована особистість учителя» [9, с. 83], і далі вчений підкреслює: «принципово важливо, щоб процес професійного становлення студентів музичних факультетів по можливості моделював педагогічну діяльність учителя музики, озброював їх досвідом практичних відносин у царині обраної професії» [9, с. 87]. У такому контексті актуалізується проблема підготовки вчителя музичного мистецтва, здатного до формування музичності школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування і розвитку музичних здібностей присвячено ціла низка досліджень. У філософсько-естетичному аспекті вона розглядається крізь призму загальних закономірностей перетворюючої діяльності людини (О. Андреев, А. Арсенєв, А. Буров, Ю. Холопов, Г. Шингаров та ін.). У соціологічній площині вивчалася зумовленість музичної обдарованості належністю окремих людей до певних соціальних груп (Г. Головінський, Т. Лукшин, А. Сохор, Р. Тельчарова). Психологи вивчають індивідуальні особливості, які впливають на успішність музичної діяльності (Е. Голубева, О. Гусєва, Н. Лейтес, С. Науменко, К. Тарасова, Б. Теплов та ін.). Музикознавчий напрямок охоплює достатньо широке коло проблем, серед яких вивчення механізмів впливу музики на особистість у зв'язку з їх психічною організацією (С. Беляєва-Екземплярська, М. Марков, Е. Маркова, В. Медушевський, С. Назайкінський та ін.). На перетині названих підходів знаходяться педагогічні дослідження і пов'язані вони з пошуком шляхів і методів формування і розвитку цих особистісних якостей (О. Комаровська, К. Мельчен-

ко, О. Перепелиця, О. Ростовський, С. Садовенко, С. Сисоєва та ін.) [4, с. 1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування музичних здібностей школярів є одним з важливих векторів роботи майбутнього вчителя музичного мистецтва. На сьогодні існують науково-обґрунтовані методики, які можуть бути достатньо ефективними при формуванні чи то музично-слухових, чи музично-естетичних здібностей, чи здібностей до музичної діяльності, однак наші дослідження доводять, що найбільшої ефективності цей процес набуває саме при їх цілісному формуванні. Яким має бути вчитель, аби реалізувати таке завдання – питання, що потребує свого вирішення.

Актуальність розробки даної проблеми визначається наявністю суперечностей між: значними можливостями мистецько-педагогічної освіти та слабкою орієнтацією навчального процесу на цілісний розвиток музичних здібностей майбутніх фахівців; між художньо-творчим потенціалом студентів мистецьких факультетів і недостатнім рівнем його реалізації у практичній діяльності; потребою загальноосвітньої школи в учителях з високим рівнем сформованості музичності, здатних до реалізації завдань, пов'язаних з цілісним формуванням у школярів комплексу здібностей і відсутністю цілеспрямованої підготовки майбутніх вчителів до такої діяльності. Зазначені суперечності підтверджують актуальність порушеної проблеми і свідчать про необхідність подальших розробок у даному напрямі.

Метою статті є розкриття особливостей підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до цілісного розвитку музичності в учнів загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. У вирішенні складних музично-освітніх завдань сучасна школа потребує не лише розв'язання багатьох різноманітних художньо-педагогічних проблем та розробки ефективних методик музичного навчання й виховання дітей, а в першу чергу нового вчителя, здатного забезпечити виконання поставлених перед ним завдань, які постійно ускладнюються із-за зростаючих потреб суспільства.

Вчитель має випереджати час, однак практика засвідчує, що на сьогодні це лише декларація. Як знайти ключ до вирішення даної проблеми і в чому, власне, вона полягає? На одну з таких проблем вказує А. Козир: негаразди значною мірою пов'язані з недоліками професійної підготовки фахівців, із відсутністю теоретичного і практичного знання щодо перспективи і реальних способів досягнення студентами вершин професіоналізму. Вчена наголошує, що існуюча установка на усереднену підготовку, орієнтація не на вищий, а лише на достатній її рівень, який на жаль переважає в теорії і практиці музично-педагогічної освіти, актуалізують проблему формування професійної майстерності майбутніх вчителів [5, с. 2].

Особливо складним і дискусійним є питання щодо визначення найважливішого компоненту у структурі педагогічної майстерності, з'ясування того, який з них є системотворчим і чи взагалі коректними є подібні запитання?

Часткову відповідь на них дає В. Муцмаєр, який зазначає, що найважливішим компонентом

структури педагогічної майстерності вчителя музики є не один якийсь компонент, а комплекс професійно значущих якостей його особистості [7, с. 34]. Погоджуючись із наведеними вище думками ми спробуємо розглянути цю проблему ще в одній площині, аби розширити уявлення про цей феномен.

У педагогічних дослідженнях часто порушується питання розробки педагогічної, дидактичної чи методичної моделі формування тих чи інших якостей, і це зрозуміло, адже саме на ідеї моделювання, як зазначає М. Ярмаченко, «по суті ґрунтується будь-який метод наукового дослідження – як теоретичний (при якому використовуються різноманітні знакові, абстрактні моделі), так і експериментальний (що використовує предметні моделі) [8, с. 323]. Модель виступає ідеальним зразком. Який він? А якщо конкретизувати ці питання, певною мірою відійшовши від абстрактного розуміння моделі і уявити вчителя музичного мистецтва у якості цієї моделі – зразка для наслідування. Знову ж таки, щоб бути таким зразком у вчителя мають бути сформовані всі необхідні якості.

Така «модель», звісно, не є якоюсь константою, адже вчитель все життя продовжує вдосконалюватися. Тут методологічно важливою для нас є думка Л. Анциферової про те, що «період зрілості не може розглядатися як кінцевий стан, до якого спрямований розвиток і яким він завершується. Навпаки, чим більш зрілою у соціальному і психологічному смислі стає особистість, тим більше зростає її здібність до подальшого розвитку [5, с. 8–9]. Все це повною мірою стосується вчителя музичного мистецтва. Сьогодні невпинно зростають вимоги до фахової підготовки майбутніх вчителів, які мають забезпечувати гармонійний розвиток школярів. Так, М. Фейґін вважає, що найперший обов'язок школи і вчителя – допомагати кожному вихованцю розвинути свої кращі задатки та знайти себе, обрати свій шлях, улюблену професію, стати індивідуальністю [10, с. 6]. Результативність діяльності вчителя музики багато в чому залежить від того, якою мірою гармонічно поєднуються в його особистості здібності загальні, педагогічні і музичні» [7, с. 34].

Для ефективного цілісного формування музичності учнів учитель має чітко розуміти його мету, знати закономірності, особливості, принципи та методи формування здібностей, враховуючи їх природу.

На сьогодні вчені значно просунулися у напрямку розуміння такого феномена як музичні здібності, а результати їх досліджень є достатньою науковою базою для успішної практики. У сучасних уявленнях здібності людини – це внутрішні умови її розвитку, які, як і інші внутрішні умови, формуються під впливом зовнішніх – у процесі взаємодії людини і зовнішнього середовища.

Водночас, як підкреслював Н. Лейтес, індивідуальні відмінності за інших рівних умов показують, що здібності не можуть бути просто привнесені ззовні: вони завжди несуть на собі відбиток індивідуальності [6, с. 5–6]. У контексті формування та розвитку музичних здібностей школярів ця думка набуває методологічного значення й розширює уявлення про природу музичності.

Ще на етапі навчання майбутній вчитель вже має усвідомити і осмислити роль музичних здібностей у житті людини, важливість їх розвитку для творчої самореалізації; ознаямитися з теоретико-методологічними основами формування здібностей; із положеннями про місце здібностей у структурі психіки, як якості мозку відображати об'єктивний світ; зумовленістю музичних здібностей музичними задатками, що виступають якісними властивостями психічних функцій; розвиток музичності в онтогенезі як системи загальних і спеціальних здібностей; взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх умов розвитку здібностей; можливість формування музичних здібностей лише за наявності й своєрідного поєднання спадкових задатків та відповідних соціальних умов, що забезпечують їх реалізацію; єдиний синкретичний (цілісний) комплекс музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності; умовність поділу означеного комплексу на елементи, що тісно пов'язані між собою й зумовлюють одні одних, а також положенням про музичні здібності як індивідуально-психологічних особливості та властивості, які є умовою успішного виконання різноманітних видів музичної діяльності [4, с. 14-15].

Особливого значення набуває усвідомлення майбутніми вчителями необхідності саме цілісного формування музичності в учнів, в основі якого лежать педагогічні впливи, що забезпечують динамічний розвиток усіх структурних компонентів музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності. Навчання на мистецько-педагогічних факультетах передбачає залучення майбутніх фахівців до різноманітних видів музично-творчої діяльності, в якій формуються здібності. У процесі вокально-хорової, диригентської та інструментально-виконавської підготовки отримує свій розвиток увесь комплекс музичності, при цьому розвивається і кожен його компонент – звуковисотний, ладовий, гармонічний слух, музично-ритмічне чуття, музично-слухові уявлення, емоційно-пізнавальні і раціонально-пізнавальні здібності, здібності до різних видів музичної діяльності тощо. Інтегруючою дисципліною виступає «Методика музичної освіти», саме її вивчення дозволяє розкрити прикладний зміст попередньо набутих знань і вмінь.

Втім, включення у музично-творчу діяльність майбутніх вчителів музичного мистецтва

та сформованість у них комплексу музичних здібностей ще не забезпечує їх готовності і здатності до цілісного формування музичності в учнів загальноосвітньої школи. Необхідно ще володіти методикою діагностики здібностей, адже систематичне діагностування дає можливість не лише виявити рівні і темпи розвитку як окремих компонентів музичності, так і всього комплексу у цілому, а й вчасно коригувати педагогічні впливи. Особливої актуальності це твердження набуває, коли вчитель має справу з нерівномірністю розвитку окремих здібностей у дитини і складністю її виявлення із-за компенсаторних властивостей музичних здібностей. Все це, відповідно, створює значні педагогічні проблеми.

Сьогодні набуває поширення й активно впроваджується у практику роботи школи діагностика музичної обдарованості учнів. Її метою стає отримання даних про якісні зміни окремих компонентів, що входять до структури музичності. Вже майже традиційною стала думка про те, що використання результатів діагностики в навчально-вихованому процесі дає змогу його максимально оптимізувати та з високим ступенем імовірності спрогнозувати результати навчання, передбачити можливий рівень розвитку музично-творчого потенціалу особистості, детальніше визначити зміст наступної педагогічної роботи та оптимальні методи навчання і виховання.

При цьому важливою виступає не лише констатація рівня розвитку окремих компонентів, але й встановлення взаємозв'язку між окремими особистісними якостями дитини. Це дає можливість індивідуалізувати педагогічні впливи, розвивати неповторну, особистісну музичність кожного учня.

Все це має чітко усвідомлювати майбутній вчитель музичного мистецтва. Його підготовка повинна передбачати набуття ним окрім музично-теоретичних знань та фахових умінь ще й готовності до цілісного розвитку музичності учнів.

Звичайно, висвітлені питання не вичерпують усіх аспектів порушеної проблеми, а лише в загальних рисах окреслюють шляхи її вирішення. Однак, на нашу думку, акцентування уваги майбутніх фахівців ще у процесі навчання на даний напрямок роботи в школі, дозволить сформувати їх здатність ефективного розвивати здібності дітей, розкривати їх художньо-творчий потенціал в умовах реального навчального процесу.

Список літератури:

1. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы. – В кн.: Психология формирования и развития личности / Отв. ред. Л. И. Анцыферова. – М.: Наука, 1981. – С. 3-19.
2. Артемьева Т. И. Методологический аспект проблемы способностей / Т. И. Артемьева. – М.: Наука, 1977. – 184 с.
3. Завалко К. Формування готовності майбутнього вчителя музики до інноваційної діяльності: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.02 / К. В. Завалко; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2014. – 39 с.
4. Коваль О. В. Формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / О. В. Коваль; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 20 с.
5. Козир А. В. Теорія та практика формування професійної майстерності вчителів музики в системі багаторівневої освіти: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.02; 13.00.04 / А. В. Козир; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 43 с.
6. Лейтес Н. С. Способности и одаренность в детские годы / Н. С. Лейтес. – М.: Знание, 1984. – Новое в жизни, науке и технике. Сер. «Педагогика и психология». – № 4. – 78 с.
7. Муцмакер В. И. Синтез профессионально значимых качеств личности учителя музыки как условие формирования его педагогического мастерства / В. И. Муцмакер // Методологические проблемы музыкальной

- педагогика: материалы межреспубликанской научно-практической конференции /отв. ред Э. Б. Абдуллин и А. Т. Осипенкова. – М., 1991. – С. 34-35.
8. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2002. – 514 с.
 9. Ростовський О. Я. Проблеми і перспективи музично-педагогічної освіти в Україні / О. Я. Ростовський // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Учитель музики – хормейстер в школі. Спеціальний випуск фахового збірника «Педагогічні науки» укладено за матеріалами науково-методичної конференції (Суми, 29-30 листопада 2001 р.). Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – С. 83-89.
 10. Фейгин М. Э. Индивидуальность ученика и искусство педагога / М. Э. Фейгин. – М.: Музыка, 1968. – 79 с.
 11. Шевнюк О. Л. Теорія і практика культурологічної освіти майбутніх учителів у вищій школі: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.04 / О. Л. Шевнюк; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 44 с.

Дворник Ю.Ф., Коваль Е.В.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА К ЦЕЛОСТНОМУ ФОРМИРОВАНИЮ МУЗЫКАЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Статья посвящена проблеме формирования у студентов художественно-педагогических факультетов способности к целостному формированию музыкальных способностей учащихся. Раскрываются особенности этого процесса на этапе их профессиональной подготовки. Акцентируется внимание на необходимости моделирования будущей педагогической деятельности и практической подготовки, включая умение использовать эффективные методики формирования музыкальности учащихся. В статье рассматриваются условия, обеспечивающие динамичное развитие всех структурных компонентов музыкально-слуховых, музыкально-эстетических способностей и способностей к музыкальной деятельности. Указывается на необходимость овладения методикой диагностики музыкальных способностей, позволяющей выявлять уровни развития, как отдельных компонентов музыкальности ученика, так и всего комплекса в целом. На этапе профессиональной подготовки будущий учитель уже должен осознать и осмыслить роль и место музыкальных способностей в жизни человека, необходимость их формирования для творческой самореализации личности. Отмечается важность понимания особенностей процесса целостного развития способностей, знания принципов и методов формирования музыкальности учащихся общеобразовательной школы.

Ключевые слова: музыкальная одаренность, музыкальность, музыкально-слуховые способности, музыкально-эстетические способности, способности к музыкальной деятельности, целостное формирование.

Dvornyk Y.F., Koval O.V.

Nizhyn Mykola Gogol State University

THE FORMING OF READINESS AT FUTURE MUSIC ART TEACHERS TO THE HOLISTIC FORMATION OF PUPILS' MUSICALITY

Summary

The article is devoted to the problem of formation at students of pedagogical faculties the ability to the holistic formation of pupils' musical abilities. It is about the peculiarities of this process at the stage of their professional trained. The emphasis is focused on the necessity of modeling the future pedagogical activity, theoretical and practical preparation, that includes arming students with the method, which is forming the musicality of the students. The article discusses the conditions which insure the dynamic development of all the structural components of musical hearing abilities, musical aesthetic abilities and abilities to the musical activity. It is pointed to the necessity of mastering the technique of diagnostics of musical abilities that would allow to determine the levels of development of individual components musicianship of the pupil and the whole complex, too. At the phase of the professional preparation the future teacher should realize and comprehend the role and place of musical abilities in human life, the necessity of their formation for the creative self-realization. It is stressed on the importance of understanding the characteristics of the process of holistic development of the abilities and methods of forming the musicality at students of the secondary school.

Keywords: musicality, musical talent, musical hearing abilities, musical aesthetic abilities, abilities to the musical activity, holistic formation.

УДК 378:37.091.4(73)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ В УНІВЕРСИТЕТАХ США

Децюк Т.М., Бушко Н.С.

Чернігівський національний технологічний університет

У статті визначено поняття позааудиторної роботи, характерного для американського освітнього середовища. Розглянуто провідний американський досвід позааудиторної роботи на прикладі найрейтинговіших університетів країни (Гарвардський, Стенфордський, Чикагський, Принстонський, Дюкський та Джорджтаунський університети). Виділено основні види позааудиторної роботи в університетах США.

Ключові слова: позааудиторна робота студентів, види позааудиторної роботи, американський досвід, саможиття.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства з кожним роком вимоги до особистості фахівців різних професій зростають. Постає потреба вдосконалення процесу підготовки фахівців у вищих навчальних закладах та пошуку нових методів формування професійної компетентності. Саме тому, позааудиторна робота зі студентами у вищих навчальних закладах в різних країнах світу все частіше використовується як альтернатива традиційним методам навчання. В Україні поступово відбувається процес реформування системи вищої освіти, тому постає необхідність вивчення інноваційного зарубіжного досвіду, зокрема американського. США як країна з розгалуженою системою позааудиторної роботи, здатна забезпечити умови для задоволення пізнавальних та навчальних потреб студентів, може стати для України цінним ментором.

Мета дослідження: проаналізувати досвід позааудиторної роботи зі студентами у провідних університетах США та визначити основні складові, які можливо імплементувати у вищих навчальних закладах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі теоретичного аналізу літератури визначено, що науковці досліджували різні аспекти позааудиторної роботи. Так, С. Шашенко розглядає позааудиторну роботу як основний елемент соціального виховання. І. Бех, Г. Троцько, Л. Кондрашова, І. Ляшенко, Н. Крюкова та Б. Лавхорн розглядають позааудиторну роботу виключно у виховному аспекті. Л. Заремба та В. Кутєв вважають, що позааудиторна робота обмежується лише пізнавальною діяльністю та розвитком інтелекту. Б. Бушельова, Н. Уїлсон, С. Крафт, О. Астін вважають, що позааудиторна робота формує та вдосконалює особистість студента.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розпочати аналіз американського досвіду позааудиторної роботи зі студентами у вищих навчальних закладах, необхідно проаналізувати трактування поняття «позааудиторна робота».

Не існує єдиного підходу до трактування поняття «позааудиторна робота». Так, українська дослідниця Т. Іванайська розглядає позааудиторну роботу як основний фактор професійного самовизначення особистості. Вона вважає, що позааудиторна діяльність забезпечує формування моральних, загальнокультурних, громадянських і професійних якостей особистості студента [1].

Науковець В. Коваль має дещо інший погляд на дане поняття і розглядає позааудиторну роботу як систему взаємопов'язаної діяльності суб'єктів освітнього процесу, що є невід'ємною складовою частиною професійної підготовки і здійснюється поза розкладом навчальних занять, щоб створити умови для особистісного розвитку студентів і їх самореалізації [2]. В свою чергу, З. Бондаренко наголошує, що позааудиторна діяльність готує студентів до використання їхнього рольового репертуару, який необхідний для життя у суспільстві (в професійному і особистісному аспектах) [3].

Отже, вітчизняні науковці під позааудиторною роботою розуміють освітньо-виховну діяльність навчальних закладів, спрямовану на творчий розвиток студента та виховання у нього професійних та особистісних якостей.

Так, Н. Крюкова, вивчаючи позааудиторну роботу в американських коледжах та університетах, зазначає, що позааудиторна робота в США розглядається як осередок творчого мислення, де студент може найбільш повно проявити свою самостійність та реалізувати навички, отримані в аудиторії [4].

Американський науковець О. Астін вважає, що будь-який вид залучення студента до життя університету позитивно впливає на його навчання та розвиток. На його думку, позааудиторні заходи регулюють ступінь заглиблення студента у певну діяльність та його взаємодію з іншими, отже, призводять до збільшення інтересу до навчання та динамічному розвитку особистості [5, с. 9].

Науковець С. Крафт досліджував вплив позааудиторної роботи на навчальні досягнення в американських вищих навчальних закладах. Вони виявили, що студенти, які займаються позааудиторною роботою, є більш амбіційними та вмотивованими. Виявлено, що більшу позааудиторну активність в університеті проявляють ті, хто займався такою діяльністю в школі [6].

В університетах США насиченість навчальної програми позааудиторними заходами залежить від розміру та типу закладу. Кожен вид діяльності дає можливість студентам різноманітно розвиватися та отримувати важливі не лише професійні, а й життєві навички.

Щоб виділити основні види позааудиторної діяльності у вищих навчальних закладів США, пропонуємо розглянути системи позааудиторної роботи найрейтинговіших університетів країни.

Так, Гарвардський університет (м. Кембрідж, Массачусетс) пропонує своїм студентам 42 спортивні секції з різних видів спорту (за статистикою, більше 80% студентів Гарварду беруть участь у спортивній діяльності).

Також університет пропонує студентам членство у понад 50 культурних, етнічних та міжнародних організаціях, що представляють майже всі політичні та релігійні переконання. На базі університету діють понад 400 студентських організацій у сфері музики, драми та хореографії, ЗМІ та журналістики, проектною діяльності, професійних знань. У Гарвардському університеті працює понад 60 студентських виставок на рік та більше 20 студентів танцювальних колективів [7].

Ще масштабнішу позааудиторну роботу проводить Стенфордський університет (м. Стенфорд, Каліфорнія). На території університету функціонує 625 студентських організацій, покликаних збагачувати соціальний, культурний та освітній досвід студентів. Відмінною рисою стенфордської освіти є університетська ініціатива «Cardinal Service», завдяки якій студенти мають змогу проходити стажування за кордоном, відвідувати курси, отримувати стипендії за високі досягнення у навчальній діяльності. Таким чином, стенфордська освіта приділяє найголовнішу увагу позааудиторній діяльності, готуючи не просто фахівців, а лідерів та новаторів, які в змозі створювати позитивні зміни в соціумі [8].

Позааудиторна робота Чикагського університету (м. Чикаго, Іллінойс) представлена наявністю понад 400 студентських організацій різного спрямування. Керівництво університету вважає, що аудиторна діяльність дає теоретичні знання та навички, волонтерська та громадська діяльність – практичні, а позааудиторна – творче вирішення професійних кейсів. Тому в університеті діє аматорська комедійна організація «The Second City», покликана розвивати творчий потенціал студентства [9].

Також заслуговує уваги досвід Принстонського університету (м. Принстон, Нью-Джерсі), адже сформована система позааудиторної роботи дає можливість кожному студенту знайти активність, що відповідає його інтересам. На базі університету діють понад 300 студентських організацій, 37 спортивних клубів, команди яких часто конкурують з іншими на національному рівні [10].

Децю інший підхід до позааудиторної роботи представлено у Дюкському університеті (м. Дарем, Північна Кароліна). В даному навчальному закладі вся система позааудиторної роботи активно діє у вихідні дні. Таким чином, студентам пропонуються широке коло можливостей для нового соціального та інтелектуального досвіду в університетському містечку [11].

Цікавий досвід має Джорджтаунський університет (м. Вашингтон, округ Колумбія), в якому функціонує понад 200 студентських клубів. Ключову роль у організації позааудиторної роботи університету відіграє Центр студентської участі (Center for Student Engagement), який пропонує власні програми, зокрема:

– Нова студентська орієнтація (New Student Orientation), де студенти старших курсів допомагають першокурсникам полегшити процес

адаптації в університеті, а також залучають їх до університетської позааудиторної діяльності.

– Джорджтаунське відділення розвитку лідерства (The Georgetown Office of Leadership Development). Дана програма направлена на детальне вивчення теорії лідерства за допомогою семінарів, тренінгів, кейс-методу.

– «Вуличне навчання» (Outdoor Education) – курс, що охоплює навчальну програму дикої природи. Передбачає набуття студентами навичок поведінки в дикій природі, надання першої медичної допомоги постраждалим тощо [12].

Отже, у вищих навчальних закладах США можна спостерігати багато видів позааудиторної роботи, які враховують інтереси та освітньо-пізнавальні потреби всього студентства. На основі аналізу та співставлення досвіду позааудиторної роботи різних університетів США, можна виділити такі її основні види:

1. Студентське самоврядування та професійні організації. Студенти беруть активну участь в управлінні університетськими клубами, організаціями, а також отримують досвід в обраній ними професії.

2. Мистецтво та музика. Кожен університет пропонує велику кількість об'єднань, в яких вони можуть проявити свою креативність та творчий потенціал.

3. Спортивні організації. Цей вид діяльності представлений в усіх коледжах та університетах країни. Відвідуючи спортивні секції, студенти мають можливість досягти успіхів у спорті, включаючи вихід на національний та міжнародний рівень.

4. Громадська, волонтерська та проектна діяльність – невід'ємні складові університетського життя в США. Має на меті практичне застосування та закріплення отриманих теоретичних знань.

5. Інші види позааудиторної діяльності. Кожен студент, в залежності від свого кола інтересів, може створити в університеті свою організацію чи клуб. Наприклад, політичні організації, які надають можливість спілкуватися студентам однакових політичних поглядів. Багато університетів провадять полікультурну діяльність, направлену на підвищення обізнаності стосовно інших культур та етносів, що є актуальним для США.

Інформація про напрями позааудиторної роботи в університетах є у вільному доступі на сайтах відповідних вищих навчальних закладів. При вступі до певного університету студент отримує інформацію про всі можливості позааудиторної діяльності. Отже, студенти мають змогу розвивати свою особистість у вільний від навчання час, отримувати практичний досвід майбутньої професії, знаходити друзів, подорожувати та багато чого іншого. Крім того, позааудиторна робота в США є не відірваною від навчального процесу, а ніби доповнює його. Для того, щоб успішно скласти іспити студентам замало відвідувати аудиторні заняття, вони мають бути активними і позааудиторно.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, позааудиторна робота в університетах США направлена в першу чергу на саморозвиток, самореалізацію особистості студента, пропонуючи йому ряд видів та форм роботи. Вона сприяє поглибленню уявлення про

себе як про професіонала, дозволяючи обирати діяльність відповідно до кола своїх інтересів. Американська система позааудиторної роботи в обов'язковому порядку включає в себе громадську та волонтерську діяльність, яка є основним накопичувачем практичного досвіду. За власним бажанням студент може долучитися до музичної, творчої, спортивної, проектної,

управлінської та іншої діяльності. До різних видів позааудиторної роботи залучені фактично всі студенти університету.

Вважаємо, що подальших досліджень потребують особливості форм та методів позааудиторної роботи в університетах США та вплив позааудиторної роботи на формування особистості студента.

Список літератури:

1. Іванайська Т. Л. Позааудиторна діяльність як фактор професійного самовизначення студента: дис. канд. пед. наук / Т. Л. Іванайська – О.: ОДПУ, 2010. – 206 с.
2. Коваль В. Ю. Система позааудиторної діяльності студентів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / В. Ю. Коваль. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_pps/2009_6/kov.
3. Бондаренко З. П. Особливості виховної роботи зі студентами / З. П. Бондаренко / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К.: НАПН України, 2012. – 447 с.
4. Крюкова Н. І. Проблема аудиторної та позааудиторної роботи у ВНЗ США: автореф. дис. канд. пед. наук / Н. І. Крюкова – М.: Наука, 1980. – 17 с.
5. Astin A. W. What Matters in College. Four Critical Years Revisited / A. W. Astin. – L.A.: Jossey-Bass, 1993.
6. Craft S. W. Impact of Extracurricular Activities on Student Achievement at the High School Level / Craft S. W. – О.: University of Mississippi Publisher, 2012. – 84 p.
7. Student Activities in Harvard [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://college.harvard.edu/admissions/choosing-harvard/student-activities>.
8. Clubs and Activities in Stanford [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.gsb.stanford.edu/programs/mba/student-life/clubs-activities>.
9. Student Activities in University of Chicago [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://collegeadmissions.uchicago.edu/studentlife/activities>.
10. Activities and organization in Princeton University [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.princeton.edu/one-community/activities-organizations>.
11. Student Activities in Duke University [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://studentaffairs.duke.edu/hdrl/first-year-residential-experience/activities>.
12. Student Clubs and Activities in Georgetown University [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.georgetown.edu/campus-life/students-clubs-and-activities>.

Децюк Т.Н., Бушко Н.С.

Черниговский национальный технологический университет

ОСОБЕННОСТИ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СО СТУДЕНТАМИ В УНИВЕРСИТЕТАХ США

Аннотация

В статье определено понятие внеаудиторной работы, которое характерно для американского образовательной среды. Рассмотрено ведущий американский опыт внеаудиторной работы на примере самых рейтинговых университетов страны (Гарвардский, Стэнфордский, Чикагский, Принстонский, Дюкский и Джорджтаунский университеты). Выделены основные виды внеаудиторной работы в университетах США.

Ключевые слова: внеаудиторная работа студентов, виды внеаудиторной работы, американский опыт, самоуправление.

Detsiuk T.M., Bushko N.S.

Chernihiv National University of Technology

FEATURES OF EXTRACURRICULAR WORK WITH STUDENTS AT USA UNIVERSITIES

Summary

The article outlines the notion of extracurricular work that is characteristic of the American educational environment. The leading American experience of extracurricular work is considered on the example of the leading universities of the country (Harvard, Stanford, Chicago, Princeton, Duke and Georgetown Universities). The main types of extracurricular work at the universities of the USA are highlighted.

Keywords: extracurricular work of students, types of extracurricular work, American experience, self-government.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ТРЕНАЖЕРІВ В ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Доценко Н.А.

Миколаївський національний аграрний університет

У статті розглянута методика імplementації навчальних тренажерів в інформаційно-освітнє середовище. З'ясовано потреби здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей при вивченні фахових дисциплін. Обґрунтовано необхідність використання навчальних тренажерів в навчальному процесі з метою розвитку різнопланових знань та вмінь майбутніх інженерів. Виявлено види навчальних тренажерів в умовах інформаційно-освітнього середовища та наголошено на важливості їх використання в умовах навчання майбутніх інженерів. Визначено сучасні технології застосування навчальних тренажерів, які розширюють можливість набуття технологічних та інженерних компетенцій та аналітичних здібностей.

Ключові слова: навчальний тренажер, інформаційно-освітнє середовище, дистанційний курс, контроль знань, інженерні дисципліни.

Постановка проблеми. Глобалізація та інформатизація освіти, зростання конкуренції, як на внутрішньому, так і міжнародному ринках, змушують успішно працюючі підприємства переглядати ставлення до кадрового потенціалу. Бажаними на ринку праці стають, перш за все, фахівці, що володіють не тільки теоретичними знаннями, але вже і розвиненими здібностями і навичками. Традиційні методи навчання не дозволяють в стислі терміни вузівської підготовки накопичити достатній досвід вирішення складних проектних завдань. Впровадження інформаційно-освітнього середовища розширює можливості підготовки фахівців, але методики потребують вдосконалення. Одним з ефективних шляхів вирішення даної проблеми можна вважати імplementацію навчальних тренажерів в інформаційно-освітнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях українських та зарубіжних авторів проведено дослідження особливостей застосування навчальних тренажерів здобувачами вищої освіти в умовах інформаційно-освітнього середовища з метою підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей та розглянуто методику імplementації інтерактивних тренажерів в навчальний процес. Комп'ютерні технології в освіті розглядали українські дослідники Ю. С. Жарких, С. В. Лисоченко, Б. Б. Сусь, О. В. Трегяк, В. Ю. Биков, І. В. Бацуровська, В.Ю. Стрельников, І. Г. Брітченко. Інтерактивні форми навчання у вищих навчальних закладах досліджували Г. В. Попова, С. І. Штученко. Програме забезпечення та інтерактивні інформаційні системи були предметом дослідження А. П. Кудіна, В. Я. Кархут, Т. М. Кудіної. Принципи проектування віртуальної комп'ютерної лабораторії на основі технології хмарних обчислень представили у своїх роботах М. А. Белов, О. Е. Антіпов. Зарубіжні науковці В. В. Белов, І. В. Образцов, В. К. Іванов в своїх роботах досліджували питання комп'ютерної реалізації вирішення науково-технічних та освітніх задач. В. В. Соловов та А. В. Трухін проводили наукову діяльність щодо застосування віртуальних навчальних лабораторій в інженерній освіті. Але питання дослідження імplementації навчальних тренажерів в інформаційно-освітнє середовище не було предметом спеціального дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даному дослідженні порушено питання дослідження методики імplementації навчальних тренажерів в інформаційно-освітнє середовище. Проведено аналіз потреб здобувачів вищої освіти при вивченні дисциплін інженерного спрямування та надано рекомендації щодо введення використання навчальних тренажерів в навчальний процес.

Мета статті. Метою є дослідження методики імplementації навчальних тренажерів в інформаційно-освітнє середовище для їх подальшого використання здобувачами вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах зростання конкурентоспроможності фахівців виникає проблема щодо удосконалення сучасних методів їх підготовки. З'являються нові підходи до оцінки креативних здібностей здобувачів вищої освіти на різних етапах життєвого циклу фахівця. Роботодавці на світових ринках праці пропонують розглядати предметну креативність, розуміючи під цим здатність генерувати і приймати рішення в певній галузі знань і діяльності. Вищезазначені якості у майбутнього фахівця можна закласти на практично-лабораторних заняттях та навчальних практиках. Але часто виникають проблеми щодо наявності потрібного обладнання в лабораторіях, недостатні навички формуються в результаті проходження практик. Інформаційно-освітнє середовище розширює можливості надання інформації, але імplementація навчальних тренажерів в таке середовище потребує розробки педагогічних методик. В якості навчальних тренажерів для оволодіння інженерними навичками пропонується використовувати різнопланові тестові завдання, в яких вирішуються завдання, що допускають чітку кількісну оцінку якості рішення. Результати тестування здобувачів вищої освіти, які пройшли підготовку на навчальних тренажерах свідчать про ефективність використання комп'ютерних систем для розвитку інженерних здібностей.

Навчальний тренажер в широкому сенсі це навчальний комплекс, система моделювання і симуляції, комп'ютерні та фізичні моделі, спеціальні методики, що створюються для того, щоб підготувати особистість до прийняття якісних і швидких рішень [1]. Під навчальним тренажером розуміється тренувальний пристрій, який

імітує обставини, дії, створює ситуацію, наближену до реальної. У більш вузькому значенні це комп'ютерна навчальна програма для розвитку у здобувачів вищої освіти умінь та навичок певної діяльності, а також розвитку пов'язаних з нею здібностей. В основу навчальних тренажерів покладено використання певного тренувального завдання. Його суть полягає у тому, що за короткий проміжок часу, використовуючи різні прийоми роботи з навчальним матеріалом, можна швидше навчити здобувачів вищої освіти його запам'ятовувати.

Досвід застосування навчальних тренажерів в освітньому процесі дозволяє виділити наступні позитивні аспекти [2]:

- враховується індивідуальний темп роботи здобувача вищої освіти, який сам управляє навчальним процесом;
- скорочується час вироблення необхідних навичок;
- збільшується кількість тренувальних завдань;
- легко досягається рівнева диференціація;
- підвищується мотивація навчальної діяльності.

Особливе місце серед навчальних тренажерів займають комп'ютерні тренажери. Адже саме в даному виді тренажера модель об'єкта управління, робоче місце здобувачів вищої освіти і викладача реалізовано на базі комп'ютерних програмних засобів. По суті комп'ютерний тренажер, це програма, призначена для вироблення в здобувачів вищої освіти стійких навичок дій і забезпечує виконання необхідних для цього функцій викладача. Якщо оформлення і модель поведінки навчального тренажера відображає елементи ігрової форми, то такі тренажери називають навчальними комп'ютерними іграми.

Можна виділити кілька класів навчальних тренажерів, які використовуються в освітньому процесі [3, с. 61]:

- електронний програмний екзаменатор (такий тип тренажера містить різні види тестів);
- демонстраційний (ілюстративний) тренажер (показує деталі, пристрої, процеси);
- тренажери, які навчають моторним навичкам (наприклад, тренажери, що навчають керуванню автомобілем);
- тренажери, які навчають навчальні розпізнавання образів (застосовуються при навчанні в медичинській діагностиці);
- тренажери, які навчають роботі за алгоритмом (використовують при навчанні експлуатації складної техніки);
- тренажери, що навчають поведінки в нештатних (і або) аварійних ситуаціях (наприклад, при моделюванні складних ситуацій в управлінні транспортними засобами);
- тренажери, навчальні вирішення завдань з розгалуженим деревом допустимих рішень (застосовуються при тренуванні навичок монтажу, збирання систем, а також при пошуку несправностей та ремонті техніки).

Ефективне застосування навчальних тренажерів в освітньому процесі дозволяє значно зменшити число помилок, збільшити швидкість маніпуляції і прийняття рішень, скоротити час навчання, більш адекватно оцінювати рівень отриманих знань і набутих навичок, індивідуалі-

зувати навчання, формувати висновки щодо дій майбутніх фахівців [4, 5].

При розробці навчальних тренажерів інформаційно-освітньому середовищі доцільно використовувати ряд методичних прийомів: ознайомлення з порядком операцій, наявність зворотного зв'язку, послідовність освоєння матеріалу (виконання спочатку простих операцій, а потім перехід до складних процесів), можливість багаторазового повторення, отримання додаткових пояснень при виконанні операцій. Завдяки доступності засобів створення тренажерів, великого вибору програмних комплексів, навчальні тренажери в сучасній освіті займають важливе місце при формуванні та закріпленні знань, умінь і навичок здобувачів вищої освіти і виконують роль педагогічного інструменту, що дозволяє підвищити якість освітнього процесу.

З розвитком комп'ютерної графіки стало можливим створювати високо реалістичні тривимірні моделі лабораторних установок, верстатів, приладів та інших об'єктів. Моделі виготовляються в строгій відповідності з кресленнями типового обладнання і повністю відображають його конструктивно-функціональне призначення. В умовах інформаційно-освітнього середовища розробка навчального тренажера може представляти собою набір складових елементів моделі об'єкта, який вивчається [6].

Розглянемо детальніше методику створення навчального тренажера в умовах інформаційно-освітнього середовища. При створенні навчальних тренажерів необхідно визначити наступні етапи [7].

1. Ознайомлення зі специфікою викладання дисципліни, аналіз існуючих програмних засобів з метою визначення приблизної структури та змісту комплексу навчальних тренажерів.

2. Вибір окремих важливих термінів та понять, які обов'язково повинні бути вивчені здобувачами вищої освіти у межах дисципліни за фахом.

3. Підготовка теоретичного матеріалу у вигляді, наприклад, презентації з аудіосупроводом або веб-сторінки з відеофрагментом.

4. Підготовка чітко тестових завдань, які потребують опанування вище наведеного матеріалу, використанням різних способів подання інформації.

5. Розробка модулю перевірки знань у вигляді навчального тренажера.

Навчальний тренажер в умовах інформаційно-освітнього середовища представляє собою наступне. Здобувачам вищої освіти пропонується уважно переглянути зображення об'єкта, процесу, розрізу тощо, згадати основні структурні складові та додати відповідні зображення.

На рисунку 1, запропонована візуалізація виконання третього вигляду на комплексному кресленні за допомогою елемента навчального тренажера. Тоді як на рисунку 2 за допомогою навчального тренажера пропонується вивчення типу перерізу деталі за допомогою елемента навчального тренажера. У першому випадку можна перетягувати один елемент на запропонований рисунок з метою доповнення зображення, а можна перетягувати елементи у відповідну зону рисунку із завданням, як показано на рисунку 2 з метою вивчення складових частин маши-

ни чи механізму, позначення певних деталей на кресленні тощо.

Який з виглядів зліва відповідає фігурі, зображеній на рисунку?

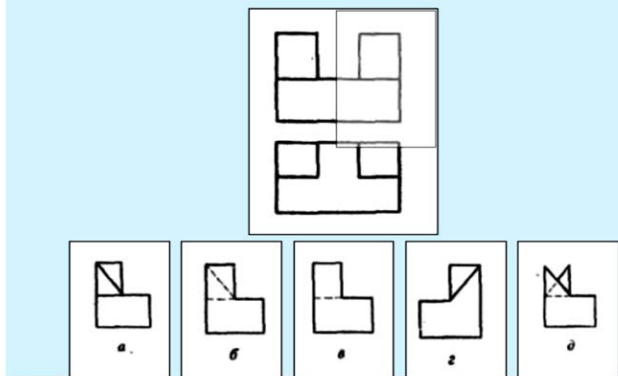

Рис. 1. Візуалізація виконання третього вигляду на комплексному кресленні за допомогою елемента навчального тренажера

Джерело: розроблено автором

Таким чином, такий тип тренажерів дає змогу тренування зорової пам'яті, ознайомлення з практичними аспектами інженерної діяльності без застосування спеціалізованого обладнання, розвиває практичні навички у здобувачів вищої освіти. Імплементация навчальних тренажерів у інформаційно-освітнє середовище відбувається за рахунок закріплення знань, отриманих у цьому середовищі за допомогою відеолекцій, пояснень до практичних занять у вигляді презентацій з аудіо супроводом, інтерактивних завдань тощо.

Висновки і пропозиції. В умовах навчання в інформаційно-освітньому середовищі здобувачі вищої освіти інженерних спеціальностей мають специфічні потреби. А на сучасному ринку праці є бажаними фахівці, які окрім теоретичних знань володіють розвиненими інженерними здібностями і навичками. Інформаційно-освітнє середовище, використовуючи різноманітні інструменти, роз-

ширює можливості для формування практичних навичок для майбутніх інженерів. Одним з таких інструментів є навчальний тренажер, що являє собою комп'ютерну програму для розвитку у здобувачів вищої освіти вмінь та навичок певної діяльності. Для впровадження навчальних тренажерів в умовах інформаційно-освітнього середовища було визначено основні етапи їх створення з метою використання здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей. Таким чином, імплементация навчальних тренажерів в інформаційно-освітнє середовище є ефективним способом розширення можливості набуття технологічних та інженерних компетенцій, аналітичних здібностей здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей.

які з перерізів відповідають лініям перерізу?

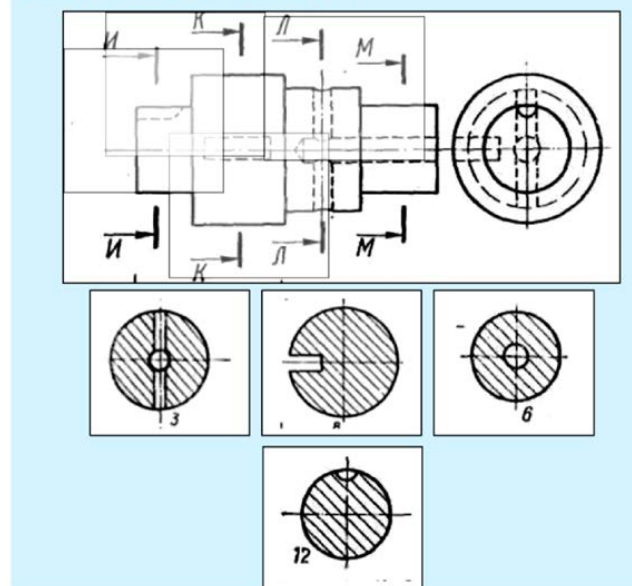

Рис. 2. Вивчення типу перерізу деталі за допомогою елемента навчального тренажера

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Белов В. В. Компьютерная реализация решения научно-технических и образовательных задач / В. В. Белов, И. В. Образцов, В. К. Иванов, Е. Н. Коноплев // Тверь: ТвГТУ, 2015. – 108 с.
2. Белов М. А. Принципы проектирования виртуальной компьютерной лаборатории на основе технологии облачных вычислений / М. А. Белов, О. Е. Антипов // Сборник трудов международной конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании». – Одесса: УКРНИИМФ, 2010. – С. 92.
3. Палюх Б. В. Электронное обучение в инженерном образовании / Б. В. Палюх, А. В. Твардовский, В. К. Иванов // Качество образования. – 2012. – № 10. – С. 34-37.
4. Трухин А. В. Виды виртуальных компьютерных лабораторий / А. В. Трухин // Информационные технологии в высшем образовании. – 2005. – С. 58-67.
5. Трухин А. В. Об использовании виртуальных лабораторий в образовании / А. В. Трухин // Открытое и дистанционное образование. – 2002. – № 4 (8). – С. 81-82.
6. Соловов А. В. Виртуальные учебные лаборатории в инженерном образовании / А. В. Соловов // Сборник статей «Индустрия образования». – Выпуск 2. – М.: МГИУ, 2002. – С. 386-392.
7. Шаров С. Розробка програмного комплексу навчальних тренажерів з дисципліни «Архітектура ЕОМ» / С. Шаров, В. Земляна // Наукові записки. Випуск 7 (I) Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – К.: 2008, – С. 56-60.

Доценко Н.А.

Николаевский национальный аграрный университет

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ УЧЕБНЫХ ТРЕНАЖЕРОВ В ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СРЕДУ

Аннотация

В статье рассмотрена методика имплементации учебных тренажеров в информационно-образовательную среду. Выявлено потребности соискателей высшего образования инженерных специальностей при изучении специальных дисциплин. Обоснована необходимость использования учебных тренажеров в учебном процессе с целью развития разноплановых знаний и умений будущих инженеров. Выявлены виды учебных тренажеров в условиях информационно-образовательной среды и подчеркнута важность их использования в условиях обучения будущих инженеров. Определены современные технологии применения учебных тренажеров, которые расширяют возможность приобретения технологических и инженерных компетенций и аналитических способностей.

Ключевые слова: учебный тренажер, информационно-образовательная среда, дистанционный курс, контроль знаний, инженерные дисциплины.

Dotsenko N.A.

Mykolaiv National Agrarian University

IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL SIMULATORS TO THE INFORMATIONAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Summary

The article considers a technique for implementation educational simulators in the information and educational environment. The needs of applicants for higher education in engineering specialties have been clarified in the study of special disciplines. The necessity of using training simulators in the educational process for the purpose of developing diverse knowledge and skills of future engineers is substantiated. Types of training simulators in the conditions of informational and educational environment are revealed and the importance of their use in the conditions of training of future engineers is underlined. The modern technologies for the using of training simulators have been determined, which expand the possibility of acquiring technological and engineering competencies and analytical abilities.

Keywords: educational simulator, informational and educational environment, distant course, knowledge control, engineering disciplines.

УДК 796.011.3

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Коба М.М.

Київський факультет Національної академії
Національної гвардії України

У статті висвітлено питання патріотичного виховання студентів у вищому навчальному закладі. Завдання дослідження передбачали аналіз змістовного навантаження термінів «нація», «етнос», «ментальність», «духовність», «патріотизм». Визначено механізм формування національної свідомості курсантів. Подано результати аналізу процесу патріотичного виховання курсантів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: патріотичне виховання, курсанти, заклади вищої освіти, нація, етнос, патріотизм.

Постановка проблеми. Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача соціального досвіду, багатств духовної культури народу, його соціальної ментальності, своєрідності світогляду. На цій основі формуються особистісні риси громадянина – патріота України, які включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Саме тому національна спроможність освіти, про що наголошується в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття)», – полягає в невіддільності «національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу».

Однак сьогодні, в умовах економічної кризи, спотвореного переходу до ринкових відносин відбувається інтенсивний процес соціальної й моральної деградації значної частини населення України. Це зумовлено тим, що, по-перше, із ліквідацією уніфікованих молодіжних організацій, які займалися ідейним вихованням молоді в колишньому СРСР, новостворені молодіжні організації за роки незалежності України за браком кваліфікованих педагогічних кадрів і слабкої матеріальної бази так і не спромоглися охопити широкий загал підростаючого покоління. У результаті цього в соціальній освіті утворився ідеологічний вакуум, що є однією з причин втрати інтересу до чесної праці, знецінення духовних ідеалів, набуття комплексу меншовартості, притуплення природних потреб дітей у пізнанні й творчості, що в цілому тенденційно орієнтує підростаюче покоління на звуження свого духовного світу до поля цінностей, спрямованих на потребу особи, а не суспільства, нації, України.

По-друге, чинні законодавчі акти, зокрема Конституція України, Закон України «Про освіту», забороняють здійснювати виховання молоді в дусі політики будь-якої партії чи громадсько-політичної організації в галузі національної освіти та виховання. Це природньо й цілком виправдано, але у свідомості значної частини педагогів сталася підміна понять: справедливо відкинувши партійно-класове виховання, вони разом із ним відкинули й ідейно-ціннісне, національне, моральне виховання молоді в умовах становлення держави України.

Отже, у сучасній освіті відбувається процес «збагачення розуму при зубожінні душі»

(В. Сухомлинський), бо лише за допомогою епізодичних виховних заходів і програмових занять з українознавства (що, безсумнівно, сприяють формуванню поглядів, переконань, ідеалів) національно спрямованої особистості не виховаєш. Для цього потрібно, щоб у кожному навчальному закладі функціонувала чітка система національного, ідейно-ціннісного, патріотичного, державного формування підростаючого покоління.

У цих умовах постає необхідність розв'язання на державному рівні найгостріших проблем, пов'язаних із вихованням патріотизму та формування національної ментальності населення України як основи консолідації суспільства та зміцнення держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні, психологічні й соціально-педагогічні особливості патріотичного виховання в навчальних закладах розглядаються в працях І. Бега, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, О. Савченко, К. Чорної, Л. Чупрій та ін. Окремі фрагменти громадянського виховання у фізичному вихованні досліджуються в працях В. Бальсевича, М. Визитей, З. Небесної, В. Ситолярова, М. Станькіна, А. Панчука й деяких інших авторів. Проте більшість розвідок присвячено вихованню патріотизму в дошкільних закладах і загальноосвітніх школах, а праць про виховання патріотизму курсантів вищих навчальних закладів практично відсутні.

Цілеспрямовані наукові дослідження й методичні праці видатних педагогів України (В. Андрущенко, І. Бега, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Сухомлинської, К. Чорної) підкреслюють, що національносвідомою особистістю формується тільки за умови комплексного впливу розумової, фізичної, моральної, трудової, екологічної та інших складників виховання, коли вони інтегруються в національну свідомість на значно вищому рівні гуманістично спрямованого, героїко патріотичного, національно-цілісного, політико-державного формування молоді.

Мета дослідження – здійснити аналіз патріотичного виховання курсантів у вищому навчальному закладі.

Методи дослідження – аналіз, синтез та узагальнення літературних джерел і власного досвіду з цього напрямку.

Виклад матеріалу дослідження. Сучасний розвиток освіти потребує встановити взаємозалежність між певними процесами виховання, надати їм об'єктивну оцінку та творчо застосувати їх у педагогічній діяльності. Необхідність

посилення ролі національного виховання серед курсантів у вищому навчальному закладі на основі предмета «Фізичне виховання» й інтеграції навчальних предметів і зумовили вибір теми цієї роботи. Передусім, яке ж смислове навантаження ми вкладаємо в терміни «нація», «етнос», «ментальність», «духовність», «патріотизм»?

Український дослідник-етнограф, академік С. Рудницький відзначав, що «нація (самостійний народ) – це одна з відмінностей породи «людина» (*Homo sapiens*)», а національні почуття, тобто любов і прив'язаність до свого народу й своєї Батьківщини, прагнуть «до підтримання цієї відмінності людської породи, що зветься народом, для оптимального існування» [5, с. 278]. Отже, беззаперечним є те, що найпершою потребою будь-якого національного колективу як етносу є така сама потреба, що й у всякої іншої істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління. Оскільки етнос – це форма спільної життєдіяльності індивідів на конкретній території, то етнонаціональний розвиток людини в такому контексті полягає в безкінечному природно-історичному процесі олюднювання особистості та середовища її існування. Генетично сформовані, підтримані й примножені вихованням, усвідомлені та закріплені в національному інстинкті самовиживання національна свідомість, національна ментальність і національні почуття допомагають особі й національному загалові в цілому мобілізувати свої внутрішні фізичні та духовні сили в боротьбі за своє природне й суспільне виживання. Національна свідомість – це найвищий критерій, за допомогою якого оцінюється рівень суспільного життя. З одного боку, він характеризується такими загальнолюдськими цінностями, як добро, співчуття, здатність сприйняти іншу людину як рівноправного громадянина Землі; з іншого – це відчуття й усвідомлення власної гідності та гордості за приналежність до своєї нації. Ментальність – це колективний, відносно сталий спосіб мислення, в основі якого лежить набір самоочевидностей для представників соціальної спільноти. Ментальність є явищем розумового порядку й не є ідентичним суспільній свідомості, а характеризує лише специфіку цієї свідомості стосовно суспільної свідомості інших великих груп людей, таких як етнос, нація, соціальна верства. Сутність менталітету міститься в когнітивній сфері та артикулюється через дослідження наявного *егрегору* конкретної соціальної спільноти, під яким ми розуміємо *пульсуюче силове поле*. Оскільки таке поле виникає на основі мисленнєвих процесів людини, його цілком можна розглядати як мислячий ефір. В егрегорі ми маємо момент синтезування фізичного й духовного або феноменального та ноуменального світів у специфічний матеріал, із якого виникає соціальний світ [6, с. 14]. Етнічна ментальність – це детермінанта без свідомого смислотворення конкретного соціуму, що характеризується культурною ізоморфністю спільнот та соціальної системи, до якої вони належать. Національна ментальність, на противагу етнічній, характеризується усвідомленням соціальною спільнотою своїх базових властивостей, як таких, що відрізняються від властивостей інших соціальних спільнот. Ментальність включає

в себе й ментальні настанови, які пропонуються референтними групами та особистостями для засвоєння конкретним індивідом уявлень – тлумачень світу, сенсів життя, цінностей і норм поведінки, оперативного оснащення діяльностей. Вони є регламентами, які, існуючи навіть у неусвідомленому вигляді, починають впливати на детермінацію діяльності й поведінки індивідів певної історичної доби та культури, задаючи напрям і межі буття. Духовність породжується соціумом протягом довгого історико-культурного буття на різних територіальних локусах; вбирає в себе соціальний досвід спільноти у вигляді шаблонів діяльності, стереотипів поведінки й тлумачення явищ світу; виконує функцію образу світу, який слугує конкретному індивіду для орієнтації в реальному світі. Ззовні духовність існує та пропонується для засвоєння окремим індивідом у вигляді народної звичаєвості, міфології, групових традицій і вірувань; важко поступається новаціям, що проявляється в збереженні певного інваріанта протягом тривалих історичних періодів існування соціуму чи групи. Духовність має, на наш погляд, три шаблі розвитку – базовий (фундаментальний), рефлексивний (світоглядний, свідомісний, ідеологічний, концептуальний), непередбачуваний (спонтанний, холістичний, ірраціональний, проактивний, гетеростатичний, трансцендатний). Становлення духовної культури розпочинається з базової частини, яка виступає в ролі фундаментальної, а продовжується рефлексивною частиною, що вважається адаптивною й твориться в результаті соціалізації індивіда (у нашому випадку – студента).

Для нашого дослідження саме рефлексивна частина духовності має значення для виховання патріотизму курсантів у закладах вищої освіти.

Основними інститутами соціалізації та центрами національного виховання є сім'я й навчальний заклад. Протягом віків сім'я як виразник безсмертності народу через наступність поколінь була основною ланкою суспільного життя в системі «особа – сім'я – суспільство». Вона була й залишається першою ланкою національного виховання, оскільки саме в родинній системі виховання кожний народ органічно продовжує себе у своїх дітях, неухильно генерує свій національний дух, характер, менталітет, традиційно-побутову культуру, рідну мову, спосіб життя.

Навчальний заклад за своєю сутністю теж має бути невіддільним від національного ґрунту, оскільки саме він покликаний формувати та берегти національну культуру, органічно поєднувати й утверджувати загальнолюдські та національні цінності за допомогою цілеспрямованої організації педагогічної діяльності, яка допомагає курсантам самовиразити, самоствердитись у власній моральній сутності через самостійну діяльність. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування в молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, фізичної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Мета виховання національної свідомості в молоді – прищепити, оживити й відродити в душі та генетичній пам'яті животворне коріння звичаїв нашого народу, донести до кожного курсанта (а через нього і в сім'ю й родину) розуміння того, що ми не просто українці, ми – нація, ми народ зі своєю багатовіковою історією, культурою, мовою, звичаями; викликати в студента потребу в усвідомленні себе як частинки своєї нації.

Дані соціологічних досліджень засвідчують, що, попри епізодичні масові патріотичні зрушення населення України, рівень патріотизму українських громадян є недостатньо високим. За даними опитування, проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень О. Разумкова, на запитання: «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?» – 44,2% респондентів відповіли «так», 35,6% – «скоріше так», 9,7% – «скоріше ні», 4,3% – «ні», 6,2% – «важко відповісти» [1].

Згідно з результатами соціологічного опитування, що проводилося Центром соціальних досліджень «Софія» – 40% українців хотіли б виїхати за кордон. Ще кожен шостий громадянин України бажає емігрувати назавжди. Кожен десятий опитаний зовсім не пишається своїм громадянством, «скоріше не пишається» – 17,2% [2].

Неоднозначним виявилось ставлення українців і до Дня незалежності. Згідно із соціологічними опитуваннями, що проводилися Центром Разумкова, великим святом цей день вважають лише 16% українців, звичайним святом – 44%, звичайним вихідним днем – 31% [3].

Виокремивши з цієї статистики студентство, за даними Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, майже 30% українських студентів планують назавжди залишити Україну після навчання, а ще 25% хотіли б поїхати на заробітки за кордон [4]. Хоча ці прагнення, швидше, зумовлені не стільки відсутністю патріотичних почуттів, скільки неможливістю повною мірою реалізувати свій потенціал, працевлаштуватися за спеціальністю й мати достатній рівень матеріального благополуччя на Батьківщині.

Одним зі шляхів підвищення ефективності формування національної свідомості курсантів є встановлення більш тісних міжпредметних зв'язків, які за своєю освітньою й виховною функцією мають закономірний цілісний вплив на свідомість, почуття та діяльність людини. Ефект впливу міжпредметних зв'язків на формування національної свідомості здійснюється завдяки перебудові й удосконаленню внутрішньої логічної структури методів і методичних прийомів навчання та виховання. Зокрема, для виховання в курсантів національної самосвідомості доцільно використовувати адекватні методи й методичні прийоми, які відповідають конкретним умовам (віковим і психологічним особливостям курсантів, рівню їхніх знань, матеріальній базі університету тощо): розповіді, бесіди, відвідування виставок, музеїв, майстерень народних умільців; зустрічі з майстрами народної творчості; демонстрація образотворчого народного мистецтва, перегляд слайдів, відеофільмів та кінофільмів; читання літератури на історичну, біографічну (біографії видатних осіб нації, діячів культури, науки й мистецтва) та географічну тематику, українських легенд, дум, переказів; виготовлен-

ня альбомів і художніх монтажів, створення макетів та виробів із природного матеріалу; участь у народних обрядах, національних іграх, конкурсах, олімпіадах, розучування народних пісень, інсценування національних літературних творів, проведення спортивних змагань, спортивно-розважальних свят та спортивних вечорів.

Проте потрібно пам'ятати, що процес оволодіння науковою системою знань про свій народ, свою націю, її історію, культуру не повинен носити епізодичний характер, а має втілюватися в житті через інтеграцію в цілісну систему всіх дисциплін навчального плану. Безсумнівно, не всі навчальні предмети мають однакові можливості для національного виховання, але ці можливості закладені в зміст будь-якого з них. Специфічні можливості одних дисциплін мають безпосередній вплив на процес патріотичного виховання завдяки великій емоційній насиченості ідей та фактів, що містяться в їхньому змісті, особливості ж інших предметів діють опосередковано. Завдання викладача полягає в тому, щоб розкрити перед свідомістю курсантів кожен предмет як інформаційне джерело розумового розвитку крізь призму державницької національної ідеї. Проте варто пам'ятати, що виховання здійснюється не тільки на лекційних і практичних заняттях або в інших обмежених проміжках часу.

Національне виховання – це постійний процес, який тим ефективніший, чим більше праці в нього вкладає викладач і весь колектив вищої школи в цілому. Виховує курсанта все: і заняття, і розвиток різнобічних інтересів поза парами, і засоби масової інформації, і відносини курсантів у колективі та поза університетом, у сім'ї й у соціальному середовищі місця проживання тощо.

При аналізі результатів цього дослідження не можливо залишити поза увагою проблему української мови. Невід'ємною частиною національного виховання є рідна мова народу – безцінне духовне багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість, славу, культуру, традиції. Мова сприймається не просто як засіб комунікації, не лише як знаряддя формування думок, а значно глибше: як засіб вияву духовно-емоційної сфери людини. Спілкування рідною мовою веде до зростання національної свідомості студента, формує його гідність, високі моральні якості українця. Мова – це дім нації. Мова є засобом як утвердження, так і знищення ментальної автентичності нації, тому що вона є емоційним, вольовим й інтелектуальним виміром соціогенезу, вона уможливило унікальне пізнання буття. Тому любов до України, до свого народу, своєї нації неможлива без любові до рідного слова, оскільки рідна мова одна в людини, як і одна Батьківщина: «дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері», – підкреслював у своєму записнику всесвітньовідомий український педагог Василь Сухомлинський [7, 5].

Слово рідної мови водночас виступає і суб'єктом, і засобом оволодіння знаннями, як основою впливу культури моральних почуттів, взаємин, вчинків на світогляд студентів. Саме тому у вихованні словом потрібно керуватися як принципом оптимальної побудови своєї мови у психологічному плані (тобто необхідна емоцій-

на розвиненість викладача, його комунікативність, розкутість, що дає йому можливість доторкнутися до найвіддаленіших куточків серця студента словом), так і принципом зворотного зв'язку в спілкуванні (тобто вмінні подивитися на світ очима курсанта).

На заняттях з фізичного виховання акцентується увага курсантів на нормах та правилах здорового способу життя, виховується звичка щодо їх дотримання. Проте виховною метою на цих заняттях повинна бути не тільки турбота про розвиток фізичних якостей і збереження здоров'я, життя як найвищої цінності, а й забезпечення гармонійного розвитку фізичного й духовного життя, підготовка курсанта до суспільно корисної праці та захисту свого народу, нації, Батьківщини від ворогів. У цьому аспекті особливої уваги заслуговує впровадження в кожне практичне заняття з фізичного виховання елементів національної культури – українських народних рухливих ігор, що за своїм змістом передбачають як розвиток сили, витривалості, спритності, взаємовиручки, кмітливості, спостережливості, тренування розуму тощо, так і прилучають до досвіду морального життя українського народу, дають можливість розвивати свою національну самобутність через сюжетність гри.

Отже, формування національної свідомості курсантів у процесі навчальної діяльності має відбуватися таким чином, щоб між засвоєнням

знань і моральним розвитком не було розриву. Успіх цього процесу залежатиме, з одного боку, від змісту навчальних програм та організації розумової праці на заняттях і в позанавчальний час, а з іншого боку – успіх залежатиме від духовного багатства самого викладача, його ерудиції, культури, прагнення та вміння пов'язувати будь-який навчальний матеріал із завданнями національного виховання з метою комплексного впливу на свідомість, почуття й поведінку курсанта.

Висновки. Сила й ефективність патріотичного виховання визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ курсанта в період його становлення як людини та громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота. Діалектична єдність трьох компонентів патріотизму – знання – переживання – вчинки – і визначає глибину цього почуття. Квінтесенцією формування національної свідомості молоді в умовах вищого навчального закладу є органічне злиття сукупності виховних можливостей кожного окремого предмета та зусиль викладача з метою комплексного впливу на свідомість, почуття й поведінку курсанта.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на вдосконалення системи національно-патріотичного виховання курсантів у закладах вищої освіти. Це надасть змогу побудувати модель, яка буде ефективно працювати з урахуванням інтересів університету.

Список літератури:

1. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? [Електронний ресурс] // Центр Разумкова – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399.
2. Дзеркало – 2007 (настрої і стереотипи населення України) [Електронний ресурс] // ЦСД «Софія» – Режим доступу: <http://www.sofia.com.ua/page42.html>.
3. Як Ви ставитеся до національного свята – Дня незалежності України? [Електронний ресурс] // Центр Разумкова – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=321.
4. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадянські позиції [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/poll>.
5. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Л.: Світ, 1994. – 413 с.
6. Романенко Ю.В. Соціалізація особи: метапрограмний та психотехнологічний аспекти / Ю.В. Романенко. – К.: Вид-во ДУІКТ, 2007. – 407 с.
7. Сухомлинська О.В. Из записника В.О. Сухомлинського / О.В. Сухомлинська // Початкова школа. – 1993. – № 10.

Коба М.Н.

Київський факультет Національної академії
Національної гвардії України

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КУРСАНТОВ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

В статье отображена проблема патриотического воспитания курсантов в высшем учебном заведении. Поставленные задачи предусматривали проведение анализа смысловой нагрузки терминов «нация», «этнос», «ментальность», «духовность», «патриотизм». Определен механизм формирования национальной самосознательности у курсантов. Преведены результаты анализа процесса патриотического воспитания курсантов в учреждениях высшего образования.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, курсанты, учреждения высшего образования, нация, этнос, патриотизм.

Koba M.M.

Kyiv Faculty of National Academy
of National Guard of Ukraine

PATRIOTIC EDUCATION OF CADETS IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary

The article deals with the problems of patriotic education of cadets specialized in higher educational institution. Raised tasks foresaw the analysis of semantic meaning of terms «nation», «mentality», «spirituality», «patriotism»; determination of the mechanism of formation of cadets national self-consciousness; analysis of patriotic education of students of higher educational institution. Strength and effectiveness of patriotic education is determined by the depth of penetration of the idea of Motherland into the spiritual world of a cadet while he is growing up as a human being and a citizen; how profoundly he sees the world and himself through the eyes of a patriot. Dialectical unity of three components of patriotism: knowledge – feelings – actions defines the depth of that feeling.

Keywords: patriotic education, cadets, higher educational institution, nation, ethnic group, patriotism.

УДК 378.011.3-051:005.591.6(045)

КРЕАТИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ – ШЛЯХ ДО УСПІШНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Корольова Л.М.

Класичний приватний університет

Статтю присвячено актуальному питанню створення креативного внутрішньовузівського освітнього середовища, сприятливого підготовці майбутніх учителів початкових класів до формування креативних здібностей у молодших школярів. У статті розкрито поліаспектність радикально оновленого й якісно нового освітнього середовища креативного спрямування. Акцентовано увагу на тому, що креативне освітнє внутрішньовузівське середовище є особливою формою суб'єкт-суб'єктної взаємодії професіоналів і майбутніх фахівців. Запропоновано моделювання процесу професійної підготовки майбутніх педагогів початкових класів до формування креативних здібностей у молодших школярів в умовах креативного внутрішньовузівського освітнього середовища.

Ключові слова: освітнє середовище, креативне освітнє середовище, креативне внутрішньовузівське освітнє середовище, підготовка майбутніх учителів початкових класів, креативні здібності, молодші школярі.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах становлення сучасної Нової української школи, шлях до демократичного суспільства зумовлений не стільки економічним розвитком і політичними пріоритетами держави, скільки загальним показником розвитку кожного учасника навчального процесу. Тому створенню середовища, яке формується та розвивається в процесі спільної діяльності його учасників (вчителя та учня), необхідно приділити найважливіше значення.

Сучасна система освіти України спрямована на те, щоб кожен учасник навчального процесу мав сприятливі умови для розвитку та саморозвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Дефініція «середовище» не має чіткого та однозначного тлумачення в сучасній науці. Зустрічаються різні роз'яснення поняття, а саме: оточення, система або умова. У педагогічних енциклопедичних довідниках висвітлюється поняття «мікросередовище» (безпосереднє соціальне оточення людини) – сім'я, трудовий начальний та інші колективи чи групи. Тобто, середовище у вузькому

значенні (мікросередовище) включає безпосереднє оточення людини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз досліджень, що безпосередньо стосуються вирішення зазначеного завдання, дав змогу констатувати наявність праць, у яких закладено базис для його виконання, але констатуємо, що поняттю «середовище» на сучасному етапі реформування освіти приділяється ще недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити та науково обґрунтувати особливості креативного середовища у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що у першоджерелах нерідко можна зустріти поняття «освітнє середовище», «освітній простір». Одні вчені вважають, що ці поняття тотожні, інші – розрізняють та відокремлюють їх.

Спостерігаючи за різновидом поглядів, виявили думку дослідниці І. Зайцевої, яка з'ясувала, що термін «середовище» містить більше конкретного і особистісного, тому саме йому віддається перевага. Науковець Г. Гончарук підтримує

цю точку зору й виділяє серед інших термін «інформаційне середовище», яке може існувати як умова формування належної інформаційної зони діяльності під час викладання навчальних дисциплін, особливо професійно орієнтованих [4, с. 4].

Поряд із попередніми поглядами існує позиція вчених, які прирівнюють поняття феномену «середовище» і дефініції «простір». Так, на думку Н. Крилової, «середовище – це соціальний простір, що оточує людину (в цілому як макросередовище, у конкретному розумінні – як безпосереднє соціальне оточення, мікросередовище), зона безпосередньої активності індивіда, його найближчого розвитку і дій [1, с. 93]. Педагог, як стверджує дослідниця, «повинен самовизначитися, не просто як транслятор якоїсь культури, а як активний учасник того культурного середовища, в якому живе і творить. Створюючи разом з дитиною культурно значущу ситуацію освіти та самоосвіти, учитель вступає в особливий освітній простір – простір проєктів» [2, с. 32-33].

На відміну від попередників, І. Шендрік розмежовує поняття «середовище» і «простір». Вчений наголошує, що середовище – це реальність, яка не є результатом конкретної діяльності конкретної людини, а простір – результат освоєння суб'єктом цієї реальності. Дослідник визначає середовище як сукупність факторів, компонентів і параметрів, що плануються на рівні системи інститутів освіти [7].

Цікаві думки стосовно феномену «середовище» висловлював В. Степанов, який зазначав, що «середовище – це конкретний, наданий кожній дитині соціальний простір, за допомогою якого вона активно включається в активні зв'язки суспільства. Це сукупність різних (макро- і мікро-) умов її життєдіяльності й соціальної (рольової) поведінки, де конкретне природне мовленнєве й предметне оточення представлене як відкрита до взаємодії частина соціуму. Освітнє середовище – частина соціокультурного простору, зона взаємодії освітніх систем, їх елементів, суб'єктів освітнього процесу, що має кілька рівнів – від обласного, регіонального до основного свого елемента – освітнього середовища конкретного навчального закладу» [5, с. 20].

Отже, аналіз досліджень дає можливість наголосити, що спостерігається тенденція до синоніміки понять «середовище» та «простір». Ми відстежуємо варіативність переплетення поданих понять, хоча більше схиляємося до поняття «середовище». Нас цікавить дещо інший аспект цієї проблеми – створення креативного освітнього середовища під час професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування креативних здібностей у молодших школярів.

Якщо зупинитись на конструкті «освітнє середовище», то дослідники акцентують увагу на тому, що воно має забезпечувати всебічний розвиток особистості під час навчання та надавати змогу реалізувати позитивний потенціал особистості.

Процес формування креативної особистості майбутнього педагога, який був би суб'єктом пошукової діяльності та активним суб'єктом у сучасній школі, виглядає досить перспективним у відповідному освітньому середовищі, що створює умови для розвитку інтелектуального потен-

ціалу, творчої мобільності й креативної спрямованості студентів.

Грунтовний аналіз сучасних педагогічних енциклопедичних видань свідчить, що поняття «освітнє середовище» ще не отримало статусу педагогічної категорії, хоча останнім часом привертає все більше уваги суспільства. У науковій літературі поняття «освітнє середовище» розглядається як єдність дій освітнього закладу, сім'ї, позашкільних державних установ та громадських елементів.

Зокрема, поняття «освітнє середовище» набуло поширення на рівні створення освітньої системи закладів освіти міста, регіону, де його співвідносять з поняттям «виховний простір», як соціокультурне освітнє середовище навчального закладу, яке має територіальну приналежність (С. Бондаревська, А. Лукіна, В. Веснін, І. Левицька, Л. Кєпачевська) і певні якісні ознаки (є засоби розвитку особистості; «духовно-інтелектуальне середовище») [4, с. 3-5].

Повернемося до дослідження категорії «освітнє середовище» І. Шендріком. Освітнє середовище, на думку автора, визначається як система культурних факторів яка є винаходом людини. Слід конструювати не освітній простір на основі соціальних цінностей, а соціальну реальність на основі цінностей освіти, бо освіта – це здійснення гуманності [7].

Науковець В. Ясвін визначає освітнє середовище, як «систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що перебувають у соціальному й просторово-предметному оточенні» [8, с. 1]. Дослідник акцентує увагу на тому, що поняття «освітнє середовище» є похідним до таких категорій, як «сімейне середовище», «навчальне середовище» та інших локальних середовищ, учений виділяє три основних складових середовища: просторове-предметне, соціальне, психодидактичне (організаційно-педагогічне) [9, с. 38]. На його думку, тільки творче (ідейне) освітнє середовище здатне забезпечити особистісний саморозвиток, який відбувається за допомогою використання суб'єктами того комплексу можливостей, притаманних цьому середовищу.

Привертає увагу дослідження П. Лернера, який відзначив освітнє середовище, як «умови (засоби, чинники, система виховання) освіти, самоосвіти та самовизначення підростаючої людини. Свого роду «клімат» для зростання, його культивування стає смисловим центром інноваційних удосконалень освіти» [3, с. 86].

Цікавим для нас є термін «творче освітньо-виховне середовище». Теоретико-методологічною основою для визначення його сутності стали концепції сучасних дослідників, які розглядають різноманітні аспекти категорії «середовище» та зміст поняття: «навчально-терапевтичне середовище» (Г. Любимова), «творче освітнє середовище» (В. Ясвін), «спосіб життя закладу освіти», «організаційний клімат» (О. Гуменюк), «освітній простір», «виховна система» (Л. Новікова, Н. Селіванова та ін.).

Досліджуючи педагогічну спадщину відомих українських та зарубіжних науковців, прийшли до висновку, що «освітнє середовище», на нашу думку, – це інтегративний комплекс просторових, предметних, соціальних, дидактичних, ін-

формаційних та психологічних умов та процесів, які надають можливість особистості придбати необхідні компетентності, за допомогою яких можна розкрити свої здібності у розширеній мірі під час навчального процесу.

Аналіз науково-педагогічних джерел показав, що більшість зарубіжних науковців (М. Вільямс [10], Д. Девіс [11], Н. Джексон [12], К. Робінсон [10], Р. Фішер [15] та ін.) вважають, що існує креативне освітнє середовище, яке є важливим компонентом професійної підготовки учителів початкових класів. Підтримуємо позицію видатних педагогів та погоджуємося, що це явище багатоглядне, яке поєднує фізичну, психологічну, віртуальну та біологічну сферу.

Фізична сфера – це умови, в яких відбувається навчальна та креативна діяльність учасників освітнього процесу. Учені виділяють основні чотири його компоненти та зазначають, що вони можуть варіюватись в залежності від дисципліни й вимог суб'єктів навчально-виховного процесу [14], це навчальна аудиторія; обладнання; матеріали; мікрокліматичні умови (метеоумови) тощо.

Психологічна сфера визначається сукупністю індивідуальних характеристик учасників навчального процесу. Цінності, переконання й сприйняття студентів, що формуються під впливом соціального оточення, особливостей майбутньої професії, статі, досвіду тощо, є причиною, за якою майбутні вчителі визначають, за яких умов й за яким планом відбуватиметься креативна діяльність [14].

Базуючись на особистісно орієнтовному підході, дослідники визначають, що основою психологічного креативного середовища є повага до особистості студента, толерантність до його розмаїття індивідуальностей [13].

Т. Кремін у своїй роботі «Креативність у куркулумі» зауважує, що зважаючи на суперечливість креативної особистості, риси середовища є відповідними: воно поєднує високу активність і спокій, підтримку і виклик, впевненість і ризик, грайливість і серйозність, сфокусованість і неясність, індивідуалізм та колективізм.

Віртуальна сфера – це взаємодія між учасниками за допомогою інтернет-технологій, які забезпечують унікальні види діяльності, наприклад, доступ до широкого спектру освітніх ресурсів, комунікації з представниками освітніх установ інших країн, моделювання й спільне обговорення реальних педагогічних ситуацій (світова платформа «Edmodo»).

Біологічна сфера, яку зарубіжні науковці розглядають у межах інклюзивної освіти, характеризується «індивідуальною розумовою та фізичною здатністю до навчання» [14, с. 24]. В цьому контексті виділяють студентів з особливими освітніми потребами та інвалідністю.

Отже, креативне освітнє середовище – явище багатоглядне, його створення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів передбачає поєднання фізичної, психологічної, віртуальної та біологічної сфер. Зважаючи на те, кожна з них впливає на здатність студентів до діяльності, спрямованої на формування креативних здібностей у молодших школярів, можна стверджувати, що цей вплив здійснюється на основі взаємодії визначених сфер.

Практичний досвід, знання теорії і практики навчання у процесі підготовки майбутніх педагогів початкових класів надали можливість прийти до остаточного висновку, що креативне освітнє середовище визначається, як простір:

- спрямований на розвиток загальної креативності та формування креативних здібностей учасників педагогічного процесу;

- з гнучкою системою форм організації навчально-виховного процесу, відповідно до здібностей, нахилів, потреб учасників педагогічного процесу;

- зорієнтований на використання інноваційних педагогічних технологій, що забезпечують особистісне зростання та розвиток творчого потенціалу учасників.

Слід підкреслити, що креативне освітнє внутрішньовузівське середовище є особливою формою взаємодії професіоналів і майбутніх фахівців. Причому, з одного боку, у процесі взаємодії суб'єктів такого середовища розробляються нові смисли освіти, апробовуються освітні технології; з іншого боку – середовище сприяє особистісному й професійному зростанню її суб'єктів [6].

Таким чином, наведені міркування дають можливість стверджувати про переорієнтацію, радикальне оновлення й побудову якісно нового внутрішньовузівського освітнього середовища креативного спрямування. Критичне осмислення наявних і ствердження нових цільових орієнтирів зумовлюють безумовні зміни у підготовці вчителя початкової школи до розвитку креативних здібностей у молодших школярів, зокрема надання цій підготовці креативно-дослідницького характеру. Зупинимося на особливостях і характеристиках випереджальної стратегії змін у підготовці майбутніх педагогів, як-от:

- морально-ціннісне ставлення майбутніх учителів початкових класів до своєї професійної діяльності;

- стійка потреба у пошуку морально-духовних шляхів розв'язання педагогічних завдань нестандартними шляхами;

- створення гуманно розвивального простору професійної суб'єкт-суб'єктної взаємодії;

- високий рівень професіоналізму та педагогічної майстерності головних організаторів фахової підготовки – самих викладачів ВНЗ;

- сформованість креативно орієнтованої сукупності знань, умінь і навичок та системи професійно значущих якостей, необхідних для успішного виконання своїх функціональних обов'язків шляхом упровадження нетрадиційних інноваційно-рефлексивних методів і форм викладання;

- активізація мотиваційних ресурсів особистості майбутнього учителя початкової школи в постійній самоосвіті, саморозвитку й особистісно-професійному самоздійсненні.

Ми переконані в тому, що моделювання процесу підготовки майбутніх педагогів початкових класів до формування креативних здібностей у молодших школярів в умовах креативного освітнього середовища має бути представлено декількома етапами.

Перший етап – це підготовчий етап, на якому проводяться такі заходи, як науково-методичні семінари й тренінги з залученням креативних фахівців. На них обговорюються теоретичні

та практичні питання, як розуміння ключових понять (наприклад, креативність, креативні здібності, креативне навчання), обґрунтування актуальності теми, оцінювання творчої діяльності, перегляд відео попередніх практик і їх аналіз, вироблення спільного бачення діяльності підготовки майбутніх фахівців в умовах креативного освітнього середовища; проводяться дискусії та педагогічні дебати на різноманітну тематику; планується робота по виробленню спільних завдань з планування.

На наступному етапі, основному, застосовується визначений зміст, такі шляхи, форми і методи підготовки майбутніх педагогів початкових класів:

- оновлений та модифікований зміст визначених дисциплін (спеціальні модулі), розробка яких є результатом співпраці креативного фасилітатора та викладача (наприклад, «Підготовка до практики у загальноосвітньому закладі», «Методика формування креативних здібностей у молодших школярів»);

- науково-педагогічні конференції, семінари, тренінги, майстер-класи які проводяться з метою заохочення майбутніх учителів початкових класів до виходу за рамки стандартних зразків викладання та застосування більш цікавих і креативних підходів до навчальної діяльності;

- тематичні тижні, під час яких студенти, занурюючи у креативну діяльність, вивчаючи способи формування креативних здібностей у молодших школярів, апробують їх на практиці.

На заключному етапі здійснюється аналіз та оцінка за допомогою рефлексії, що передбачає опис подій, аналіз їх впливу на учасників, оцінку успішності діяльності до спільно визначених критеріїв, з'ясування ефективності використаних методів та висловлення оціночних суджень; опитування та анкетування студентів; спільне обговорення результатів.

Висновки. Загалом, розглянуті вище ідеї дають змогу зробити наступні висновки:

- поняття «освітнє креативне середовище» розглядається дослідниками в контексті багатогранності, тобто явище, яке створене в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів шляхом поєднання фізичної, психологічної, віртуальної та біологічної сфер навчання;

- «освітнє креативне середовище» – це простір, спрямований на розвиток загальної креативності та формування креативних здібностей учасників педагогічного процесу;

- креативне освітнє внутрішньовузівське середовище є особливою формою взаємодії професіоналів і майбутніх фахівців;

- морально-ціннісне ставлення майбутніх учителів початкових класів до своєї професійної діяльності виробляється в умовах освітнього середовища креативного спрямування.

До перспективних напрямів досліджень у даній сфері вважаємо за доцільне висвітлення чинників впливу в умовах професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на процес їхнього особистісно-професійного самовдосконалення.

Список літератури:

1. Крылова Н. Б. Среда социокультурная, образовательная. Новые ценности образования: тезаурус. Москва, 1995. С. 91-94.
2. Крылова Н. Б. Проектирование как создание культурно значимой ситуации в образовании. Москва, 1994. С. 32-33.
3. Лернер П. С. Проектирование образовательной среды по формированию профориентационно значимых компетентностей учащихся. Москва, 1995. С. 86-92.
4. Лустенко І. Школа як духовно-інтелектуальне середовище. Директор школи. № 40, 2006. С. 3-5.
5. Степанов В. М. Инновационная школа: опыт организации единого образовательного пространства: Монография. Иркутск, 2000. 152 с.
6. Сущенко Л. О. Теоретичні і методичні засади організації науково-дослідної роботи майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах: дис. ... доктора пед. наук. Київ, 2014. 533 с.
7. Шендрик И. Г. Образовательное пространство субъекта и его проектирование. Москва, 2003. 156 с.
8. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва, 2001. 365 с.
9. Ясвин В. А. Тренинг педагогического взаимодействия в творческой образовательной среде. Москва, 1997. 176 с.
10. All Our Futures: Creativity Culture and Education: report. Sudbury. 1999. 242 p.
11. Davies D. Creative Teacher for Creative Learners. Bath. 2005. 16 p.
12. Jackson N. Developing students' creativity: Searching for an appropriate pedagogy. Abingdon. 2006. P. 118-141.
13. Lucas B. Creative teaching, Teaching Creativity and Creative Learning. London. 2001. P. 35-44.
14. Martin P. What are creative spaces? Brighton. 2010. P. 23-25.
15. Fisher R. Creativity across the curriculum. London. 2004. P. 160-171.

Королёва Л.М.

Классический приватный университет

КРЕАТИВНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА – ПУТЬ К УСПЕШНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

Статья посвящена актуальному вопросу современного высшего образования – созданию внутривузовской креативной среды, которая будет благотворно влиять на процесс подготовки будущих учителей начальных классов, направленную на формирование у младших школьников креативных способностей. В статье раскрыта полиаспектность радикально обновлённой и качественно новой образовательной среды креативной направленности. Акцентировано внимание на том, что креативная образовательная внутривузовская среда – это определённая форма субъект-субъектного взаимодействия профессионалов и будущих специалистов. Предложено моделирование процесса профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов по формированию креативных способностей у младших школьников в условиях креативной внутривузовской образовательной среды.

Ключевые слова: образовательная среда, креативная образовательная среда, креативная внутривузовская образовательная среда, подготовка будущих учителей начальных классов, креативные способности, младшие школьники.

Koroliova L.M.

Classic Private University

CREATIVE EDUCATION ENVIRONMENT – THE WAY TO SUCCESSFUL PEDAGOGICAL WORK OF FUTURE TEACHERS IN THE ELEMENTARY SCHOOL

Summary

The article deals with the actual issue of a creative inner-institutional educational environment establishing, which is conducive to train the future elementary school teachers to form the creative abilities of junior schoolchildren. The article presents the poly-aspect of a radically updated and qualitatively new educational environment of creative orientation. The emphasis is placed on the fact that the creative inner-institutional educational environment is a special form of the subject-subject interaction between professionals and future specialists. The process simulation of professional training among of future elementary school teachers is offered. It helps to form the creative abilities of junior schoolchildren under conditions of a creative inner-institutional educational environment.

Keywords: educational environment, creative educational environment, creative inner-institutional educational environment, training of future elementary school teachers, creative abilities, junior schoolchildren.

УДК 378.371

УЗАГАЛЬНЕННЯ СУТНОСТІ ДЕФІНІЦІЇ «ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

Кравченко С.О.

Полтавський університет економіки та торгівлі

Досліджено теоретичні питання сутності дефініції «дослідницька компетентність». Порівняно національну систему кваліфікацій з європейською, та визначено необхідність доповнення переліку компетенцій дослідницькою. Проаналізовано ряд публікацій та досліджень з даного питання. Визначено передумови її формування. Встановлено особливості змісту та сформульовано узагальнене визначення дефініцій «дослідницька компетентність» та «дослідницька компетенція».

Ключові слова: компетентнісний підхід, дослідницька компетентність, дослідницька компетенція, зміст дослідницької компетентності, аналіз сутності компетенцій.

Постановка проблеми. *Протягом останніх десятиліть в багатьох країнах світу відбуваються процеси зміни суспільного світобачення, на зміну індустріальному невпинно приходить інформаційне. Україна, як центральноєвропейська країна з проєвропейським майбутнім, також переживає ряд суспільних інтеграційних процесів, таких як глобалізація, демократизація, створення єдиного інформаційного простору, швидкий розвиток інформаційних технологій, інтенсивний товарообмін між країнами, взаємна інтеграція культур. Інтенсивний прояв цих явищ в свою чергу вже здійснив невідворотній вплив на розвиток вітчизняної освіти, спонукавши ряд науково-педагогічних досліджень різноманітних аспектів компетентнісного навчання, подальший розвиток його науково-понятійного апарату, диференціації компетентностей, вивчення їх ролі у формуванні компетентної особистості з певних галузей знань, суспільного виробництва тощо.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У відповідності до загальноєвропейських тенденцій розвитку освіти, в Україні відбувається переорієнтація національної системи освіти України на кінцевий результат, викладений у термінах компетентнісного підходу, а також формування національної системи кваліфікацій (НСК), узгодженої з європейською системою кваліфікацій (ЄСК). В основу ЄСК покладено восьмирівневу таксономію: від найнижчого (базового) до найвищого (найрозвиненішого) рівня, кожний з яких визначає необхідний мінімум знань, умінь, особистісних та професійних компетенцій [31]. Згідно із структурою Європейської системи кваліфікацій, визначеної на основі результатів навчання, до мінімального переліку вимог входять уміння щодо дослідницької діяльності, зокрема: на п'ятому рівні – «розробляти стратегічні і творчі підходи при дослідженні чітко визначених конкретних та абстрактних проблем»; на шостому рівні – «демонструвати володіння методами...; демонструвати інновації у використанні методів...»; на сьомому рівні – «формувати діагностичні розв'язки проблем, що базуються на дослідженнях...»; на восьмому рівні – «досліджувати, розробляти і адаптувати проекти, що призводять до одержання нового знання і нових рішень». Саме тому система вищої освіти сьогодні повинна бути націлена на формування не просто професіонала-виконавця, а професіонала-дослідника, здатного легко адаптуватися до швидко мінливих умов, знаходити вирішення виника-

ючих проблем через володіння дослідницькими вміннями [10, с. 55].

На нашу думку, перелік компетенцій ряду діючих національних Стандартів освіти є неповним, оскільки вони відображають лише знанневий аспект цих понять і не розкривають здатність, готовність і ставлення особистості до професійної діяльності. Ми пропонуємо його розширити ще однією, ключовою на наш погляд, компетенцією – *дослідницькою*. Адже актуальність залучення до дослідницької діяльності майбутніх фахівців гостро постала при підготовці для набуття повноцінної професійної компетентності вже сьогодні. Тому актуальність формування дослідницької компетентності цілком узгоджується із загальноєвропейськими тенденціями розвитку освіти, зокрема Болонської декларації [17] та Великою Хартією університетів, якою проголошуються принципи невіддільності досліджень від навчання [8].

У дослідженнях багатьох педагогів (В.А. Болотов, І.А. Зимня, А.А. Ушаков, А.В. Хуторський та ін.) дослідницька компетентність визначалась ключовою, а її формування у сфері майбутньої професійної діяльності визнано однією з найважливіших цілей усіх сучасних програм вищої професійної освіти (В.І. Байденко, А.А. Вербицький, І.А. Зимня, В.Д. Шадриков та ін.).

Метою статті є розкриття на основі аналізу сучасних науково-педагогічних публікацій вітчизняних науковців сутності дефініцій «дослідницька компетентність» та «дослідницька компетенція».

Завданнями, які необхідно буде розв'язати, визначено:

- науково-педагогічний аналіз змісту дефініцій «дослідницька компетентність» та «дослідницька компетенція»;
- порівняння та узагальнення на основі отриманих даних їх змісту
- визначення сфери застосування даних понять.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи теоретичні аспекти сутності дефініції «дослідницька компетентність» було з'ясовано, що серед вітчизняних дослідників відсутнє однозначне її трактування, часто вона отожднюється з «дослідницькою компетенцією», внаслідок чого виникла необхідність виконати ґрунтовний аналіз суті цих понять.

Наприклад, дослідники Л. Банашко, О. Севастьянова, Б. Крищук, С. Тафінцева відзначили, що дослідницька компетенція передбачає оволодіння науковим мисленням, умінням спостерігати

й аналізувати, висунення гіпотези для вирішення спірних питань, виконувати дослідницьку роботу, аналізувати наукову літературу [16].

Л. Козак визначено, що дослідницька компетенція – це сукупність знань, інтелектуальних, практичних і організаторських умінь, спрямованих на виконання діяльності дослідницького та інноваційного характеру. Вони виявляються в уміннях чітко формулювати суть досліджуваної проблеми, мету, об'єкт, предмет, робочу гіпотезу, завдання дослідження; планувати та організувати експеримент; у володінні методами наукового дослідження, умінні теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити висунуту ідею в рамках досліджуваної проблеми; в умінні аналізувати результати своєї науково-дослідницької діяльності, робити необхідні висновки (проводити методологічну рефлексію); в умінні вести наукову дискусію; умінні підготувати публікацію або виступ за результатами своєї наукової роботи [14, с. 57].

На думку Попович І. дослідницька компетенція є надзвичайно важливою складовою професіоналізму фахівця, умова його розвитку і реалізації готовності до праці [25].

В свою чергу стосовно «дослідницької компетентності» з'ясовано наступне.

Окремі дослідники (Б.Г. Ананьєв [2], Н.В. Кузьміна [18], А.К. Маркова [21], Є.В. Попова [24], В.Д. Шадріков [29] та ін.) включили в поняття «дослідницька компетентність» сукупність особистісних якостей, необхідних для ефективної дослідницької діяльності. Тому ними ця компетентність ототожнюється з «функціональною компетентністю» (функціонально-діяльнісний підхід).

В.А. Адольф [1], А.А. Деркач [12] та ін. розглядали дослідницьку компетентність з позицій системного підходу і вважали її складовою професійної компетентності, а Б.С. Гершунський [9] і В.В. Лаптев [19] – елементом загальної та професійної освіченості.

А.В. Хуторський дослідницьку компетентність розглядає з позицій процесуально-технологічного підходу і визначає її як результат пізнавальної діяльності людини в певній галузі науки, знання, методи, методики дослідження, які він має опанувати, щоб здійснювати дослідницьку діяльність, а також мотивацію і позицію дослідника, його ціннісні орієнтації [27].

У класифікації ключових компетентностей І. Зимньою дослідницька компетентність входить в якості компонента в «компетенцію, що стосується діяльності людини» [13, с. 40], а в класифікації А.В. Хуторського розглядається як складова частина пізнавальної компетентності, що включає «елементи методологічної, надпредметної, логічної діяльності». Вона також є компонентом компетентності особистого самовдосконалення, спрямованого на засвоєння способів інтелектуального і духовного саморозвитку [28, с. 57].

В свою чергу, С. Осипова дослідницьку компетентність представила як інтегральну особистісну якість, що виражається в готовності і здатності самостійно освоювати і отримувати системи нових знань в результаті перенесення смислового контексту від функціональної діяльності до перетворювальної, базуючись на наявних знаннях, уміннях, навичках і способах діяльності [23].

О. Ушаков визначив дослідницьку компетентність як «інтегральну якість особистості, що виражається в готовності і здатності до самостійного пошуку вирішення нових проблем і творчого перетворення дійсності на основі сукупності особистісно-усвідомлених знань, умінь, навичок, способів діяльності і ціннісних установок» [26].

На думку Н. Любчак дослідницька компетентність – це цілісна, інтегративна якість особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника, ціннісні ставлення й особистісні якості і виявляється в готовності та здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань шляхом застосування методів наукового пізнання, застосування творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності. Дослідницька компетентність є способом поведінки, способом життя майбутнього фахівця, в якому інтегруються його пізнавальні і творчо-перетворювальні здібності. У самій природі дослідницької компетентності закладений потенціал професійного саморозвитку, професійної кар'єри, причому дослідницька компетентність фахівця виявляється у самовпевненості, самореалізації тощо [20].

В свою чергу, М. Головань зазначає, що природа дослідницької компетентності така, що вона може виявлятися тільки в органічній єдності з мотивами та цінностями людини, тобто за наявності ціннісно-смислового ставлення, глибокої особистісної зацікавленості в даному виді діяльності. Мотиви та ціннісні орієнтації особи впливають на регуляцію розумових і пізнавальних процесів, тісно пов'язані з емоційно-вольовими механізмами психіки людини і регулюють її соціальну поведінку й професійну діяльність. Дослідницька компетентність в цьому сенсі виступає як спосіб поведінки, спосіб життя майбутнього фахівця, в якому інтегруються його пізнавальні і творчо-перетворювальні здібності. У самій природі дослідницької компетентності закладений потенціал професійного саморозвитку, професійної кар'єри, причому дослідницька компетентність фахівця виявляється у самовпевненості, в самореалізації, в осягненні сенсу дослідницької діяльності. Дослідницька компетентність хоч і є продуктом навчання, але не прямо впливає з нього, а є наслідком саморозвитку студента, його особистісного зростання, цілісної самоорганізації і синтезу свого пізнавального, діяльнісного і особистісного досвіду [10].

У класифікації А.В. Баранникова дослідницькій компетентності відводиться самостійна роль разом з навчальною, соціально-особовою, комунікативною, особово-адаптивною і компетентністю в галузі організаторської діяльності і співпраці [4].

О.В. Бережнова розглядає дослідницьку компетентність як особливу функціональну систему психіки і пов'язану з нею цілісну сукупність якостей людини, які забезпечують йому можливість бути ефективним суб'єктом цієї діяльності [5].

На думку Л. Голуб дослідницька компетентність є невід'ємним компонентом загальної і професійної освіченості – це характеристика особистості, що означає володіння уміннями і способами дослідницької діяльності на рівні технології в ці-

лях пошуку знань для вирішення фахових проблем [11, с. 11].

Т. Боровикова зазначила, що компетентність формується в діяльності і завжди проявляється за умови ціннісного ставлення до діяльності, особистісної зацікавленості. У зв'язку з цим досягається високий професійний результат. На думку автора, дослідницьку компетентність можна представити через взаємозв'язок загальнокультурних компетенцій і професійних, які наповнюють її змістом. При цьому загальнокультурні компетенції інваріантні для будь-якої професійної діяльності, а професійні змінюються залежно від напряму підготовки і включають в себе готовність до конкретної професійної діяльності з науково-дослідною спрямованістю [6].

У цілій низці робіт дослідницька компетентність розглядається як інтегральна характеристика особистості фахівця, що включає знання, вміння, цінності, досвід, особистісні якості, рефлексію в різних варіантах (Т.Г. Браже [7], О.А. Козирева [15], М.Б. Шашкіна [30], В.Д. Симоненко [22], А.В. Багачук [3] та ін.). На наш погляд, така позиція дещо суперечлива, адже характеристика – це опис певних характерних рис, якостей чого-небудь або ж офіційний документ.

Висновки і пропозиції. Виходячи з існуючих в педагогічній науці підходів до трактування даної дефініції, робимо узагальнення, що більшість дослідників розглядають під дослідницькою компетентністю сукупність якостей особистості, які передбачають володіння дослідницькими знаннями, вміннями, навичками та готовність і мотивацію до здійснення дослідницької діяльності і впровадження результатів досліджень у свою роботу.

Керуючись вищевикладеним та узагальнюючи вищезначені наукові джерела ми пропонуємо наступні формулювання досліджуваних дефініцій:

«*дослідницька компетенція*» – сукупність знань з методології і методів наукового дослідження, вмінь визначати суть, мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, формулювати робочу гіпотезу, планувати та проводити дослідження, аналізувати отримані результати, формулювати висновки, готувати публікації, презентації, виступи та захищати дослідницьку роботу, які є необхідними для якісної професійної діяльності;

«*дослідницька компетентність*» – інтеграційна якість особистості, яка виявляється в усвідомленій готовності фахівця здійснювати активну дослідницьку діяльність, володіючи сукупністю знань з методології і методів наукового дослідження; вмінь визначати суть, мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, формулювати робочу гіпотезу, планувати та проводити дослідження, аналізувати отримані результати, формулювати висновки; досвіду підготовки публікацій, презентацій, виступів та захисту дослідницьких робіт; здатністю переходити від процесуальної діяльності до творчої, прагнення до саморозвитку і вдосконалення в професійній діяльності.

Пропонуємо надалі продовжити роботу науково-педагогічної спільноти над з'ясуванням сутності окремих видів компетенцій, необхідних майбутнім випускникам української середньої і вищої школи з метою пришвидшення переходу вітчизняної освіти на компетентнісний підхід та повноцінної інтеграції в європейський освітній простір.

Список літератури:

1. Адольф В. А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя / В. А. Адольф // Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 72-75.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. – М: Наука – 1977. – 284 с.
3. Багачук А. В. Дидактические возможности формирования и развития исследовательской деятельности студентов педагогического вуза / А. В. Багачук // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2009. – № 10. – С. 26-31.
4. Баранников А. В. Содержание общего образования: компетентностный подход / А. В. Баранников. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 51 с.
5. Бережнова Е. В. Профессиональная компетентность как критерий качества подготовки будущих учителей // Компетентности в образовании: опыт проектирования: сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. – М.: Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК», 2007. – 327 с.
6. Боровикова Т. В. Развитие профессиональной компетенции руководителей образовательных учреждений в системе муниципального управления образованием // Вестник Челябинского государственного педагогического университета – № 5 – Челябинск: ЧГПУ, 2010. – С. 20-25.
7. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя / Т. Г. Браже // Сов. ветская педагогика. – 1989. – № 8. – С. 89-94.
8. Велика хартія університетів http://www.edupolicy.org.ua/files/Magna_Charta_Universitatum.pdf.
9. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Совершенство, 1998. – 608 с.
10. Головань М. С. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність» / М. С. Головань, В. В. Яценко // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць. Випуск VII. – Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2012. – С. 55-62.
11. Голубь Л. А. Через исследовательскую деятельность – к качеству образовательного результата // Традиции и инновации в образовании. – Ижевск: Издательство ИПК и ПРО УР, 2006. – С. 9-13.
12. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
13. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 213 с.
14. Козак Л. Формування дослідницьких компетенцій майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології / Л. Козак // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2014. – Вип. 1-2. – С. 55-60.
15. Козырева О. А. Компетентность современного учителя: современная проблема определения понятия / О. А. Козырева // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2004. – № 2. – С. 48-51.

16. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти / Л. В. Банашко, О. М. Севастьянова, Б. С. Кришук, С. І. Тафінцева. 2013 р. URL: <http://www.kgpra.km.ua>.
17. Кравченко С. О. Дослідницька компетенція як необхідна складова професійності майбутнього еколога / С. О. Кравченко // «Становлення і розвиток педагогіки» (м. Івано-Франківськ, 23-24 грудня 2016 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. 188 с. – С. 87-90.
18. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Кузьмина Н. В. – М.: Высш. шк., 1990. – 119 с.
19. Лаптев, В. В. Научный подход к построению программ исследования качества образования / модернизации общего образования на рубеже веков: сборник научных трудов / В. В. Лаптев. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. – С. 3-10.
20. Любчак Н. М. Теоретичні аспекти визначення сутності дослідницької компетентності майбутнього вчителя / Н. М. Любчак // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39(4). – С. 33-40.
21. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 55-63.
22. Общая и профессиональная педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. вузов / Под ред. В. Д. Симоненко. – М.: Вентана-Граф, 2007. – 368 с.
23. Осипова С. И. Развитие исследовательской компетентности одаренных детей. М., 1998.
24. Попова Е. А. Человек как основополагающая величина современного языкознания / Е. А. Попова // Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 69-77.
25. Попович І. Формування дослідницької компетенції як важлива складова професіоналізму вчителя / І. Попович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2014. – Вип. 32. – С. 155-156.
26. Ушаков А. А. Развитие исследовательской компетентности учащихся общеобразовательной школы в условиях профильного обучения: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. А. Ушаков. – Майкоп, 2008. – 26 с.
27. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 55-61.
28. Хуторской А.-В. (2003). Ключевые компетенции: Технология конструирования. Народное образование, 5, 55-61.
29. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 27.
30. Шашкина М. Б. Формирование исследовательской деятельности студентов педагогического вуза в условиях реализации компетентностного подхода: монография / М. Б. Шашкина, А. В. Багачук; Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева. – Красноярск, 2006. – 240 с.
31. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning, 2008 URL: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture.

Кравченко С.А.

Полтавский университет экономики и торговли

ОБОБЩЕНИЕ СУЩНОСТИ ДЕФИНИЦИИ «ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ»

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы сущности дефиниции «исследовательская компетентность». Проведено сравнение национальной системы квалификаций с европейской, определена необходимость дополнения перечня компетенций исследовательской. Проанализирован ряд публикаций и исследований по данному вопросу. Определены предпосылки ее формирования. Установлены особенности содержания и сформулированы обобщенное определение дефиниций «исследовательская компетентность» и «исследовательская компетенция».

Ключевые слова: компетентностный подход, исследовательская компетентность, исследовательская компетенция, содержание исследовательской компетентности, анализ сущности компетенций.

Kravchenko S.A.

Poltava University of Economics and Trade

GENERALIZATION OF THE ESSENCE OF THE DEFINITION OF «RESEARCH COMPETENCE»

Summary

Theoretical questions of the essence of the definition «research competency» were investigated. The comparison of the national system of qualifications with the European one was carried out, and the necessity of addition of the research one to the list of competences was determined. A number of publications and studies on this issue were analyzed. The preconditions for its formation were determined. Features of the content were established and a generalized determination of the definitions «research competency» and «research competence» was formulated.

Keywords: competence approach, research competency, research competence, content of research competency, analysis of the essence of competences.

УДК 364(1-87)(075.8)

ЕТИОЛОГІЯ, ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, ПРОФІЛАКТИКА ТА ТЕРАПІЯ ТРУДОГОЛІЗМУ (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬЩІ)

Курляк І.Є.

Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві

У статті, написаній на матеріалах польських досліджень, з перспективи педагогіки праці аналізуються вибрані питання проблематики трудоголізму як біхевіорального узалежнення. Подається психосоціальна характеристика трудоголіка; описуються фази розвитку трудоголізму як тривалого процесу згідно з баченням різних авторів. Аналізуються три основні чинники розвитку узалежнення від праці: соціально-демографічний, сімейний та особистісний. Розглядаються наслідки трудоголізму у різних сферах функціонування людини: соматичній, психічній та соціальній. Особлива увага звернена на прояви явища співузалежнення у дружин трудоголіків та негативні наслідки виховання у такій родині для дітей. Описується психологічний профіль дорослих дітей трудоголіків. Розглянуто три рівні профілактики трудоголізму (індивідуальний, закладу праці та загальносуспільний). Вказано на можливості позитивного впливу різних форм терапії та значення груп самопомогі Анонімних Трудоголіків для подолання узалежнення від праці.

Ключові слова: трудоголізм, біхевіоральне узалежнення, психологічний профіль, фази трудоголізму, чинники, наслідки, профілактика і терапія.

Постановка проблеми. Разом з господарськими змінами в країні зросла цінність праці у різних вимірах: суспільному, економічному та господарському. На жаль, висока оцінка ролі праці для сучасної людини є одночасно пов'язана з певними загрозами: щоразу більше ціниться диспозиційність працівника (тобто його готовність до виконання роботи по першому виклику керівництва), заангажованість у працю, а особливо – результативність трудової діяльності. Зростаюче безробіття і висока конкуренція на ринку праці спричиняють те, що робітник щоразу частіше згоджується на невідгідні для нього умови праці, а разом з тим, йому стає щоразу важче виконувати свої обов'язки, оскільки рівень трудності професійних завдань дедалі більше зростає [6, с. 85–86]. Отож, йому доводиться щоразу більше і важче працювати, здобувати нові необхідні компетенції, видовжується час його професійної зайнятості та професійного перенавчання, скорочується час на відпочинок та інші важливі сфери життя, наприклад, перебування з родиною. За таких умов різко зростає загроза трудоголізму. Компульсивна заангажованість у працю належить до так званих несубстанціональних або нових узалежнень, наслідки яких проявляються у різних сферах життя людини і стосуються не лише її самої, але й найближчого оточення, в тому числі й дітей, що повинно стати предметом зацікавлення сучасної вітчизняної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етіологія, феноменологія, і наслідки трудоголізму є предметом дослідження у Польщі різних наукових дисциплін, в тому числі психології та педагогіки. Особливу увагу на нього звернено в такій галузі педагогічної науки, як педагогіка праці. Це пов'язано з тим, що в Польщі у вищих закладах освіти здійснюється професійна підготовка майбутніх фахівців зі спеціальності «професійне дорадництво», яке реалізується, зокрема, по відношенню до старшокласників у загальноосвітніх школах. У сфері педагогіки праці виділяються своїми дослідженнями роботи таких польських вчених як І. Вахов'як, К. Войдило, Л. Голінська, М. Каліновський, А. Левандовська-Вальтер, А. Ліпка, А. Мандаль, Й. Мочидловська,

Н. Огінська-Булік, В. Палюховський, Б. Хабрат, Й. Ходкевич та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. В українській педагогічній науці досі не виділено в окрему галузь педагогіку праці. Не здійснюється також і професійна підготовка фахівців з цієї спеціальності, оскільки в школах не передбачено таких спеціалістів. Однак, проблематика трудоголізму, яка є досі мало дослідженою в українській педагогіці, спрямована, передовсім, на життєдіяльність дорослих людей, тобто лежить також і в площині андрагогіки. Однак і тут вона на разі не стала предметом спеціального зацікавлення українських педагогів, оскільки основна увага в українській андрагогіці приділяється питанням навчання, професійної перепідготовки та неформальної освіти дорослих людей. В доступних українських джерелах з інших наукових дисциплін (наприклад, соціології праці, психології), які стосуються проблематики трудоголізму, дуже мало уваги відводиться питанням профілактики та терапії цього недугу, що, зокрема, є пов'язаним з нерозвинутістю системи професійної допомоги трудоголікам в Україні.

Метою статті (яка є продовженням статті, що вийшла в попередньому номері журналу) є характеристика трудоголізму, встановлення чинників ризику узалежнення від праці, опис психологічного профілю дружин трудоголіків та дорослих дітей, що виховувалися у їхніх родин, опис фаз розвитку трудоголізму, його наслідків у різних сферах функціонування узалежненої особистості, а також способів профілактики та терапії.

Виклад основного матеріалу дослідження. **Чинники ризику трудоголізму.** Трудоголізм найчастіше окреслюється в категоріях узалежнення, особистісних рис, біхевіоральних тенденцій та дисфункційних постав, які стосуються праці [9, с. 26]. Трудоголізм – це obsesive passion, яка реалізується під внутрішнім примусом і має значний патологічний компульсивний компонент [14, с. 31].

Дефініція М. Griffiths говорить: «Трудоголізм – це узалежнення, в якому проявляються наступні ознаки: підпорядкування праці мис-

лення, емоцій та дій, регуляція настрою шляхом роботи, постійне збільшення обсягу праці, аби досягнути ті самі психологічні ефекти що й раніше, негативні прояви самопочуття, коли праця припиняється, конфлікти з оточенням, спричинені надмірними очікуваннями відносно інших співробітників, критична оцінка їхньої праці, недбалість у процесі виконання інших соціальних ролей, рецедиви (тенденція до повторювання стилю надмірної праці після невдалих спроб її обмеження) [2, с. 298].

Трудоголізм, зазвичай, асоціюється з професіями з високим рівнем соціального престижу, такими як лікар, адвокат, науковий працівник, артист та ін. Однак, насправді, проблема трудоголізму може стосуватися кожної професії, або й навіть зовсім не зводиться до професійної діяльності (наприклад, обсесійне захоплення веденням домашнього господарства) [13, с. 29]. Трудоголізм не залежить також і від посади, яку працівник займає: узалежненим від праці може стати як високооплачуваний керівник великої фірми, так і рядовий робітник, який працює, скажімо на конвеєрі [19, с. 14].

Аналізуючи чинники розвитку узалежнення від праці, варто підкреслити роль трьох найважливіших факторів: 1) суспільно-демографічного; 2) сімейного; 3) особистісного.

Серед **суспільно-демографічних причин трудоголізму** треба виокремити:

- час призначений на професійну активність. Ризик узалежнення від праці виникає там, де без жодного контролю і наслідків перевищуються часові норми професійної активності;

- надмірний обсяг обов'язків та відповідальності. Загроза трудоголізму є тим вищою, чим більше обов'язків і відповідальності лежить на працівнику;

- цивільний стан. До групи ризику належать особи вільного стану (неодружені, розлучені, вдовці), які надмірно багато часу проводять на роботі. Це може негативно впливати на розвиток існуючих у них товариських стосунків та виникнення нових [6, с. 92];

- число дітей. У дослідженнях Й. Ходкевич виявилось, що рівень трудоголізму в чоловіків, які мають дітей, є вищим, ніж у чоловіків бездітних [1, с. 305];

- спосіб проведення дозвілля. Сучасні фірми непомітно насаджують своїм працівникам стиль спільного проведення дозвілля шляхом займання їх вільного часу в суботи та неділі так званими інтеграційними виїздами, спільними виходами співробітників до ресторану, бару, відзначенням успішного закінчення проекту і таке інше. У наслідку працівникам залишається ще менше вільного часу для його проведення з родиною. Крім цього, працівник, залучений до таких імпрез, чується зобов'язаний перед своїм керівництвом та співробітниками до ще більшого заангажування у трудову діяльність [6, с. 85-86].

Причин внутрішнього примусу неперервної праці можна дошукуватися в досвіді раннього дитинства. Трудоголізм визнається компульсивним відхиленням, пов'язаним з дисфункцією сім'ї. Відхилення це часто стосується осіб, які в дитинстві змагалися зі своїми братами чи сестрами за увагу до них з боку батьків, чулися

гіршими від них і хотіли постійно доводити свою значущість завдяки своїм вагомим здобуткам (наприклад, у школі) [11, с. 84].

Серед найважливіших **сімейних чинників трудоголізму** можна вирізнити: надмірно високі вимоги батьків по відношенню до дитини; приховування почуттів та ідентифікацію дитини з надто запрацьованими батьками (наслідування прикладу). Високі вимоги батьків стосуються досягнень, перфекціонізму, уміння не підводити дорослих чи так званих якостей праці: уважності, почуття обов'язку, пунктуальності, порядку, дисципліни, сумлінності [8, с. 256].

У період дорослості розвитку трудоголізму може сприяти середовище праці. Так, робота у великій корпорації, яка створює значні можливості для кар'єрного росту, здобуття престижу і високих заробітків, становить високий чинник ризику для розвитку трудоголізму. Цей ризик можуть також суттєво підвищувати відсутність задоволення з подружнього життя або інші родинні клопоти [13, с. 39], від яких узалежнений буквально «кидається» у вир праці.

Окрім суспільних і родинних чинників трудоголізму, важливе місце в його патогенезі займають **особистісні причини**, особливо генетична схильність, певні риси особистості, професійно зорієнтовані життєві цілі, система цінностей, на вершині якої знаходиться соціальний статус, історія життя та актуальна родинна ситуація. Трудоголіки – це особи внутрішньо дуже сильно змотивовані до праці, які реалізують у ній істотні для них цінності, але одночасно не здатні до творення тривалих зв'язків, які мають проблеми з інтерперсональними стосунками і психосоціальними функціонуванням [2, с. 299].

З теорії мотивації осягнень Д. Аткинсона виникає, що кожен активність, спрямовану на досягнення, супроводять два конкуруючі мотиви: прагнення до успіху та страх перед поразкою [18, с. 54]. Психологічні дослідження вказують, що трудоголізм є пов'язаний з рисами обсесійно-компульсивної особистості, інтенсивними негативними емоціями та невротичністю, а також певними темпераментальними властивостями – високим рівнем уникання негативних підкріплень та витривалістю, а також прагненням до суспільного визнання своїх професійних якостей [17, с. 63].

На підставі результатів дослідження можна ствердити, що узалежнення від праці найчастіше виникає з:

- розбудження консумпційних потреб (працівник самовиправдовується, що потрібно багато працювати, щоб не втратити доброї посади і втримати стандарт життя на належному рівні) [4, с. 125];

- низького почуття власної вартості і потреби постійного самоутвердження;

- схильності до перфекціонізму;

- труднощів з делегуванням повноважень, відповідальності та обов'язків іншим співробітникам;

- вразливості на думку інших, неспокою та депресивних тенденцій;

- потреби «бути в порядку» завжди і всюди;

- розв'язування особистісних конфліктів і проблем шляхом втечі в професійну активність [6, с. 93].

До узалежнення від професійної активності у чоловіків дуже часто приводить прояв певних інтенсивних потреб, особливо домінації, агресії та досягнень, які виявляються, зокрема, в структурі обесійно-компульсивної особистості типу А, що додатково характеризується надмірним потягом до діяльності та змагань, завищеними амбіціями, нетерплячістю, схильністю до поспіху і потребою контролювання інших [6, с. 94-95].

З клінічних, а також емпіричних даних, які стосуються явища трудоголізму, виникає, що обесія праці є пов'язаною з переживанням негативних емоцій, неспокою, напруження, нервозності, почуття меншовартості, а також страхом перед поразкою [8, с. 254]. З іншого боку, схильність до трудоголізму зростає в осіб амбітних, з сильною потребою досягнень, успіху, порядку [12, с. VII].

Деякі автори підкреслюють поліетіологічну модель виникнення узалежнення від діяльності (зокрема, й від праці), вказуючи на комбінацію одночасно діючих різних чинників її повстання у житті трудоголіка [13, с. 23].

Фази розвитку узалежнення від праці. Узалежнення від праці, так само, як і інші типи узалежнень, не виникає несподівано. Воно розвивається як довготривалий і прогресивний процес, який передбачає кілька етапів. С. Guerreschi запропонував 3-фазну модель опису процесу розвитку узалежнення від праці:

Вступна (продромальна) фаза:

- всезростаюча кількість праці;
- сильна концентрація на трудовій діяльності;
- втрата відчуття часу, проведеного у праці;
- захоплення працею та задоволення з роботи;
- занедбування справ не пов'язаних з працею, у тому числі родини та близьких;
- докори сумління з приводу надмірної запрацьованості (що є першою – як вважає дослідник Mentzel – ознакою узалежнення), які особа намагається заглушити раціоналізацією;
- знесилення організму, страх, почуття неспокою, депресивний настрій;
- занедбанні негативних соматичних проявів, легковажне ставлення до них [16, с. 41].

Для цієї фази характерним є те, що особистість часто розповідає іншим про свою завантаженість роботою, обмежений час сну, спричинений інтенсивною працею. Аби зменшити докори сумління, які виникають під час проведення дозвілля, особистість проймається гордістю та зневагою по відношенню до тих людей, які не заглиблені надмірно у роботу [19, с. 36].

Критична фаза:

- примус праці, відсутність контролю за своєю поведінкою;
- у період вільний від праці напади неспокою і страху;
- переконання, що кожної миті можна перервати роботу, що час праці та її перебіг знаходиться під контролем, хоча спроби реалізації цього на практиці явно підводять;
- запроваджується часове обмеження роботи, щоб краще контролювати виконання завдань, але така система себе не виправдовує і з'являється стан знеохочення;
- наростання агресії та нетерплячості по відношенню до співробітників;

- з'являються проблеми зі сном, провали в пам'яті;

- усвідомлення власної проблеми [16, с. 41].

У цій фазі відношення особистості до праці можна назвати «наркотичним захопленням». Час, проведений без праці, викликає в особистості страх, тому вона починає робити собі своєрідні її запаси (визначати завдання, які мають бути негайно виконані). У цій же фазі трапляються й перші зриви у сфері здоров'я (наприклад, серйозні проблеми зі сном, підвищеним тиском, інфаркт) або інші поважні інтерперсональні проблеми (конфлікти в сім'ї, розлучення, погіршення стосунків з колегами по роботі). З'являються також інші форми узалежнень, наприклад, від їжі, алкоголю [19, с. 36].

Хронічна фаза:

- підпорядкування усього життя роботі;
- весь час призначається на працю;
- обмежується або припиняється виконання інших форм діяльності (з'язаних з родиною, відпочинком, громадською активністю);
- з'являються інші узалежнення: використовуються збуджуючі та заспокійливі засоби, снодійні, алкоголь;
- постійна змученість;
- спад ефективності роботи;
- поважні соматичні хвороби [16, с. 41].

У цій фазі праця стає єдиним сенсом життя і джерелом енергії. Особистість так старається зорганізувати свою роботу, щоб її не переривати. Наслідком є радикальне зменшення кількості сну (до 3-5 годин), а навіть періоди кількадечної безсонності. В екстремальному прояві функціонування особистості може обмежитися до трьох типів діяльності: снання, їжі і праці. Хронічна фаза трудоголізму найчастіше допроваджує людину до смерті [19, с. 37].

Натомість S. Kozak пропонує 6-фазну модель тлумачення розвитку трудоголізму:

1) фаза застосування – полягає на прояві і застосуванні якоїсь нової форми нав'язливої поведінки, пов'язаної з працею;

2) фаза надуживання – ефект, пов'язаний з переживанням почуття задоволення з виконуваної діяльності;

3) фаза домінації – праця стає пріоритетною діяльністю;

4) фаза проблемного застосування – професійна активність стає своєрідними ліками на труднощі, спричинені узалеженою поведінкою;

5) фаза кризи – переживання втомленості і вичерпання та повернення до узалеженої поведінки;

6) фаза вимушеної абстиненції – спроби організації альтернативних до роботи форм діяльності, які, однак, закінчуються поразкою [7, с. 111].

Наслідки трудоголізму. Коли особа, попри шкідливі умови, протягом тривалого часу працює на границі своїх фізичних і психічних можливостей, мобілізуючи себе до максимальних зусиль, у неї виникає стан переобтяження. Наслідками переобтяження організму можуть бути розлади в соматичному, психічному або соціальному функціонуванні особистості. У дослідженнях Л. Голінської (2001) було підтверджено істотно частіші прояви трудоголізму серед хворих осіб в порівнянні зі здоровими [2, с. 293]. Психічні і со-

матичні розлади супроводжуються фізіологічними і біхевіоральними проявами: болями голови, нестравністю та болями шлунку, задухою, безсонням, гіперактивністю, нервозністю, мінливістю настрою [10, с. 11].

Наслідком довготривалої мобілізації працівника є **соматичні шкоди**, зокрема переобтяження та виснаження, яке може прибирати різний характер:

- синдрому постійної втоми, котрий полягає на тому, що особистість є не в стані піднятися з ліжка і виконувати щоденні форми діяльності, а сам рух вимагає від неї значних зусиль;

- раптової смерті з перепрацювання (спостерігається серед висококваліфікованих спеціалістів японських підприємств, які падали мертвими на свої робочі столи одразу ж після виконання особливо відповідального завдання);

- синдрому «чорного понеділка» (згідно з американськими статистиками найбільше крововиливів і інфарктів міокарду трапляється в понеділки у вранішніх годинах);

- інтоксикації збудливості (розлади такого типу виникають під впливом переобтяження, спричиненого підвищеною продуктивністю кортизолу, що призводить до наростання клітинного метаболізму, внаслідок чого нищаться клітини організму);

- старіння мозку (за пластичність центральної нервової системи великою мірою є відповідальний гіпокамп, який під час реакції стресу тамує виділення кортизолу. В ситуації довготривалого переобтяження доходить до дегенерації нейронів в гіпокампі, а його діяльність є менш ефективною) [6, с. 112-113].

До соматичних проявів хронічної втоми, спричиненої переобтяженням працею, належать:

- підвищення температури;
- дрижаки;
- болісність лімфатичних вузлів;
- болі голови, горла, м'язів, плечей;
- вразливість на світло;
- дзвін у вухах [6, с. 110].

В ситуації надмірного захоплення працею, яка є джерелом стресу, дуже істотну роль відіграють **психічні шкоди**. Збудження, яке утримується тривалий час, провадить до відсутності емоційної рівноваги, яка є підставою для неконтрольованих реакцій. Людина, яка є узалежненою від професійної активності, щоразу частіше приймає негативну поставу в стосунку до себе і щоразу частіше вчиняє дії, які спрямовані на зменшення психічного напруження і неспокою. Коли активне заангажування працівника не приносить сподіваного ефекту, то з'являються ослабленість і апатія, падіння емоційно-біхевіоральної активності, зниження стимулюючого впливу волі. Особа може також частіше вживати психоактивні субстанції (алькоголь, тютюн, ліки), які можуть виконувати роль «стимуляторів» або «заспокоювачів» [6, с. 113]. З досліджень також виникають висновки, що узалежнення від праці збільшує схильність до депресії, страху і злості [4, с. 145].

Іншим наслідком переобтяження працею є зниження розумової активності, дисфункція пам'яті, сприймання та розлади в концентрації уваги, труднощі у мисленні. Серед психологічних синдромів, які є наслідками трудового вигорання, можна

вказати «істеріку виробничого конвеєру» та професійне вигорання. Перша є розладом, яка може мати різні фізичні симптоми (запаморочення, нудота, проблеми з диханням, ослаблення м'язів) і спричинена монотонною працею. Професійне вигорання (burnout syndrome) полягає на падінні енергії у працівника і характеризується емоційним вичерпанням, надмірною деперсоналізацією та відсутністю задоволення з праці [6, с. 123].

Трудоголізм тягне за собою також **сустільні шкоди**. Для особистості, яка на першому місці в ієрархії цінностей помістила роботу, інші аспекти життя – родина, приятелі, друзі, знайомі, хоббі – небагато значать. Довготривалий процес легковаження осіб, котрі повинні бути значущими, допроваджує до стану, в якому трудоголік навіть якщо хоче, то і так не має сил на формування і підтримування щирих стосунків або на їх покращення. Відносини трудоголіка в трудовому колективі є складними – узалежнений є тираном для себе самого та інших, прагне до цілковитого контролю над іншими, не помічає їхніх потреб, не вмє працювати в групі [6, с. 123]. Дослідник Porter (1996) зазначив, що трудоголіки борються зі своєю самооцінкою в спосіб, який може дезорганізувати працю цілої групи, оскільки вони є більше зацікавлені тим, як підняти свою цінність і знайти повагу в очах оточення, ніж що зробити, аби найкраще виконати завдання, яке стоїть перед групою. У роботі, якщо мають таку можливість, то вибирають такі завдання і способи їх реалізації, в яких ризик зазнання поразки є зведений до мінімуму. У наслідку трудоголіки не працюють ефективно, а тому не приносять стільки доброго організації як відповідальні, добросовісні особи, котрі працюють більш помірковано, дотримуючись рівноваги між професійним, родинним та товаришським життям [14, с. 40].

Психологічний профіль дружин трудоголіків.

У сім'ї трудоголіка поступово все більшою мірою стають очевидними численні негативні прояви явища співузалежнення від праці її членів. Передусім, має місце послаблення зв'язків між подружжям, а також трудоголіком та його дітьми. Стосунки між чоловіком та дружиною, з котрих один є трудоголіком, є складними. Дослідник В. Робінсон (1996) вивчав індивідуальні випадки 100 жінок – дружин трудоголіків, на основі чого описав наступним чином їх стан і специфічну ситуацію:

- 1). Дружина трудоголіка почувається зігнорованою, занедбаною, неохваною і неважливою. Джерелом тих відчуттів є фізичне та емоційне відштовхування її партнером – трудоголіком.

- 2). Вона є переконаною, що тягар обов'язків дружини та матері спадає лише на неї одну і з цього приводу переживає почуття самотності.

- 3). Впевнена, що значить для партнера менше, ніж його робота, оскільки час, призначений для родини, є другоплановим і визначається зобов'язаннями, які виникають із зайнятості працею.

- 4). Оцінює себе як особу, яка є менш важливою, ніж трудоголік, котрий займає центральну позицію.

- 5). Оцінює себе як особу, яку контролюють, якою маніпулюють, якою «поганяє» партнер, що здійснює керівну функцію в родині.

6). Вона вживає різних способів, наприклад, демонструє зацікавлення працею партнера, щоб привернути до себе його увагу та втримати контакт з трудовоголіком.

7). Свої стосунки з трудовоголіком бачить як такі, що є насичені поважністю та зусиллями з дуже малою часткою свободи і розваг.

8). Чується винною за те, що очікує від свого партнера чогось більшого, ніж він може їй запропонувати, в контексті того високого визнання, з яким середовище ставиться до її чоловіка.

9). Має низьку думку про себе і відчуває, що не може зрівнятися з ним, коли бачить, на якому п'єдесталі ставить його оточення.

10). Закидає собі відсутність вдячності і здорового глузду як жінка «такого» працівника. Переживає сильний внутрішній конфлікт між тим, що відчуває (жаль, претензії, образу, почуття кривди) а тим, що, на думку оточення, повинна відчувати (вдячність, гордість, щастя) [3, с. 153].

Аналізуючи негативні суспільні наслідки трудовоголізму, варто додати, що згідно з даними Американської Академії Матримоніальних Правників, трудовоголізм партнера є четвертою, щодо частотності, причиною розлучення. Щотретьою трудовоголік, як зазначає В. Robinson (2001), був підозрюваний у зраді; джерелом підозрін була відсутність трудовоголіків у домі, яка, на думку їхніх дружин, не могла бути викликана тільки зайнятістю на роботі [3, с. 153]. Дослідження також показали, що партнери трудовоголіків є меншою мірою задоволені подружжям та сексуальним життям [3, с. 158].

Окрім подружніх клопотів, трудовоголік має також значні проблеми у виконанні батьківської ролі. Це виникає найчастіше з того, що діти трудовоголіків мають вдома, як правило, майже все, чого потребують матеріальному аспекті і майже нічого в аспекті духовному. «Вікендовий» батько (тобто той, який виконує свою батьківську роль лише по суботах та неділях) має слабкі контакти з дитиною, що провадить до занепаду його впливу і авторитету, а в наслідку – до непорозуміння та виховних труднощів. Ці проблеми є часто зв'язані з тим, що батько-трудооголік ставить своїм дітям надто високі вимоги, в тому числі – бути перфекційним і в кожній сфері діяльності досягати тільки успіхи. При цьому заперечуються права дитини до вільного часу і розвитку власних зацікавлень. Діти таких батьків мають невідповідні взірці поведінки, є схильними до депресії, страхів і злості, зовнішнього почуття контролю, а також компульсивних тенденцій [6, с. 131-132]. Серед науковців виникла навіть ідея запровадити поняття «дорослі діти трудовоголіків» (по аналогії з добре відомим терміном «Дорослі Діти Алкоголіків»), у яких фізична та емоційна відсутність одного з батьків може спричинити тривалі негативні емоційні наслідки і проблеми в дорослому житті [5, с. 359].

В. Robinson намагався ідентифікувати типи **психологічні профілі дорослих дітей трудовоголіків**. Він вирізняє кілька наступних:

– перфекціонізм, який характеризує трудовоголіків: багато дітей осіб узалежнених від праці йде слідами своїх батьків. Як на роботі, так і вдома чи поза ним вони є завжди зайнятими, завжди щось роблять, не зносять бездіяльності;

– самокритичне ставлення: діти мають постійне почуття провини. Своїх батьків вважають за досконалих, завжди на вершині можливостей. Мають все, чого прагнуть і не можуть нарікати; тому думають, що це з ними є щось не в порядку;

– високий рівень страху, нерідко депресія: ці дошкульності часто дають про себе знати у вигляді проблем в подружжі чи в міжлюдських контактах. Багато досліджуваних були раз чи навіть два розлучені. Чимало було переконаних, що їм не вдається втримати стабільного емоційно-зв'язку, тому що відчувають себе глибоко нещасливими, водночас не можуть вказати з якого приводу, бо їм постійно чогось бракує;

– зорієнтовані назовні: не намагаються реалізувати власних прагнень, а швидше відповідати уявленням інших осіб про те, що вони повинні робити і як жити;

– передчасна зрілість/наслідування батьків: від більшості дітей трудовоголіків уже в дитинстві очікувалося, що вони замінять партнера відсутнього з приводу узалежнення. Будучи дорослими, відчувають жаль і злість, що їм накинули роль, до якої вони ще не були готові [4, с. 144-145].

Профілактика і терапія трудовоголізму. В літературі предмету вирізняють три рівні профілактики трудовоголізму: індивідуальний, рівень місяця праці і загальносуспільний. Зупинимося на них дещо детальніше.

1) *Індивідуальний рівень профілактики трудовоголізму* передбачає, передовсім, поглиблення знань на тему особистісних рис і обставин, які сприяють виникненню трудовоголізму. Особи з групи підвищеного ризику в Польщі можуть заохочуватися до рекреаційної активності, в тому числі шляхом роздачі спеціальних купонів зі знижкою на відпочинково-розважальні заходи. Корисним є також застосування пізнавального підходу, зорієнтованого на допомогу у зменшенні контролювання особою, zagrożеною трудовоголізмом, інших співробітників у праці, а також на запобігання створенню системи цінностей, в якій на першому місці знаходиться робота. Сюди відносяться також форми діяльності, спрямовані на покращення стосунків у родині, допомога у ставленні перед собою більш реалістичних завдань, а також знаходження інших, альтернативних для праці сфер життя, які можуть сприяти підвищенню самооцінки. Діти трудовоголіків заохочуються також до участі в дискусійних групах на тему місця праці в житті людини, ролі перфекціонізму та планування рекреаційної активності. Ще однією формою профілактики може бути дорадництво при виборі професійної дороги зі зменшеним ризиком трудовоголізму.

2) *Рівень закладу праці.* У Польщі заохочується співпраця наукових інституцій з інституціями медицини праці з метою поширення сучасних знань про трудовоголізм, втілення сучасних ефективних діагностичних знарядь (про які ми писали в попередньому номері журналу) та оцінки наслідків трудовоголізму, а також пошук чинників, які можуть зменшити цю шкідливість.

3) *Загальносуспільний рівень.* Звертається увага на можливість розповсюдження відомостей про трудовоголізм в різних засобах масової інформації. По відношенню до професійних груп з підвищеним рівнем загрози трудовоголізмом слід

застосовувати профілактичні програми вже на переддипломному рівні [5, с. 370].

У процесі терапії з американської перспективи найбільше уваги присвячується рухам самопомочі з їх програмою «12 кроків»: Workaholics Anonymous (WA) для трудоголиків і Work-Anon для їхніх родин. Перша така група виникла у 1983 році в Нью-Йорку з ініціативи двох осіб – фінансового дорадника і вчителя, які усвідомили собі власне узалежнення від праці [4, с. 150] і постановили з ним боротися у спосіб, який не багато відрізняється від відомої програми «12 кроків», яка використовується у лікуванні алкоголізму та інших узалежнень.

Серед форм терапії, які можуть мати застосування у процесі допомоги трудоголікам, вибирають: пізнавальну терапію, біхевіорально-пізнавальну терапію, мотивуючий діалог, холистичний підхід, групову терапію і родинну терапію (в тому числі терапія діад – подружніх пар з одним узалежненим від праці партнером). Найбільш загальною метою терапії повинно стати формування гармонійних стосунків між роботою та іншими сферами життя трудоголика. Найкращою для досягнення цієї мети видається холистична терапія, яка складається, окрім психотерапії, з застосування відповідної дієти, фізичних вправ, методик, які регулюють сон, релаксаційних методик, методик зарадності в ситуації стресу, навчання асертивності, включення елементів духовності і екзистенціальної рефлексії.

Дослідники трудоголізму Burwell і Chen наголошували, що допомога трудоголікам вимагає:

- зміни переконань;
- емоційної інтервенції;
- допомоги в безумовному прийнятті себе;
- навчання умінням радити собі з соромом;
- навчання умінням делегувати свою працю іншим;
- усталення і утримування особистісних границь;
- зменшення і ослаблення страху;
- навчання способів проведення цікавого і змістовного дозвілля [3, с. 155].

Висновки. Останнім часом серед різних біхевіоральних узалежнень щоразу більш помітне місце, особливо у високорозвинутих країнах, займає трудоголізм. Трудоголіки, внаслідок різного порушення рівноваги між працею та іншими

сферами життя, а також через надмірну (часто на границі людської витривалості) професійну активність, переживають поважні наслідки – соціальні, психічні і суспільні. У професійній діяльності вони є менш ефективними, ніж інші відповідальні, захоплені роботою, але не узалежнені від неї працівники, часто ускладнюють групову професійну діяльність, не вміють делегувати іншим завдань, є схильними до надмірного контролювання своїх співробітників, злості, конфліктів і депресії. В сім'ї вони доводять до емоційних проблем свого партнера, який переживає з приводу самотності, підозрює партнера у зраді, відчуває себе некоханим, занедбаним, злегковаженим, гіршим і незначущим. Часто з приводу трудоголізму мають місце розлучення. Діти, які доростають у товаристві постійно запрацьованого, ніколи не маючого для них часу і постійно змученого вікендового (найчастіше) батька, а також нещасливої через відсутності на задній план матері, в середовищі надмірно високих вимог, стають специфічною категорією жертв, які мають труднощі в різних сферах функціонування, а також численні проблеми в дорослому житті. Зважаючи на негативні наслідки явища трудоголізму, варто широко пропагувати здоровий стиль життя, культуру праці і змістовного відпочинку, потребу збереження та відновлення здоров'я ще в шкільному та студентському середовищах, а також у засобах масової інформації. Належить усвідомлювати молодим людям, що у прагненні за всяку ціну підняти якість свого життя, не можна допускати такого, щоб робота стала його головним сенсом. Професійна діяльність не повинна виконуватися на шкоду здоров'ю, частю та благополуччю найближчих людей, не може ґрунтуватися на принципі насильства над собою і жорстокого примусу, а засновуватися на засаді справжньої акцептації так, щоб сам процес виконання роботи збагачував особистість, справляв їй приємність, але не узалежнював [15, с. 165-166]. Слід також здійснювати ретельну діагностику осіб, zagrożених узалежненням, а також трудоголиків, допомагати їм в подоланні хворобливих форм ставлення до праці за допомогою різних форм терапії, психологічно підтримувати дружин та дітей трудоголиків з метою обмеження явища співузалежнення та сприяти в розв'язанні їхніх проблем у психосоціальному функціонуванні.

Список літератури:

1. Chodkiewicz J. Pracoholizm a przeżywane konflikty, emocje oraz stres w pracy // Rodzina i praca w warunkach kryzysu / red. L. Golińska, E. Bielawska-Batorowicz, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. – S. 301-310.
2. Golińska L. Pracoholik uzależniony i pracoholik entuzjastyczny – podobieństwa i różnice // Rodzina i praca w warunkach kryzysu / red. L. Golińska, E. Bielawska-Batorowicz. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. – S. 283-295.
3. Golińska L. Pracoholizm inaczej. – Warszawa: Difin, 2014. – 205 s.
4. Guerrischi C. Nowe uzależnienia. Kraków: «Salwator», 2010. – 324 s.
5. Habrat B. Pracoholizm // Zaburzenia uprawiania hazardu i inne tak zwane nałogi behawioralne / red. B. Habrat. – Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii, 2010. – S. 351-375.
6. Kalinowski M., Czuma I., Kuć M., Kulik A. Praca. – Lublin: KUL, 2005. – S. 75-123.
7. Kozak S. Patologie w środowisku pracy. Zapobieganie i leczenie. – Warszawa: Difin, 2010. – S. 106-130.
8. Lewandowska-Walter A., Wojdyło K. Relacje w rodzinie generacyjnej osób uzależnionych od pracy // Psychologiczne aspekty życia rodzinnego / red. T. Rostowska, A. Replińska, Warszawa: Difin, 2010. – S. 253-270.
9. Lipka A., Waszczak S., Winnicka-Wejs A. Aktywność twórcza a pracoholizm. Jak utrzymać kapitał kreatywności pracowników? – Warszawa: Difin, 2014. – S. 25-74.
10. Mandal A. Nowe nałogi współczesnego człowieka // Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. – 2006. – Nr 2. – S. 36-44.

11. Moczydłowska J. Rodzinne aspekty uzależnienia od pracy // *Małżeństwo i Rodzina*. – 2005. – Nr 1-2. – S. 82-85.
12. Moczydłowska J. Uzależnienie od pracy (w:) «Problemy Alkoholizmu», 2000, nr 2. – S. VI-VII.
13. Ogińska-Bulik N. Uzależnienie od czynności. Mit czy rzeczywistość? – Warszawa: Difin, 2010. – 216 s.
14. Paluchowski W., Hornowska E., Haładziński P., Kaczmarek L. Czy praca szkodzi?: wyniki badań nad kwestionariuszem nadmiernego obciążania się pracą. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe «Sholar», 2014. – S. 24-41.
15. Ratajczyk Z. Psychologia pracy i organizacji, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 214 s.
16. Wachowiak I. Dysfunkcyjne zachowanie pracowników, Warszawa: Difin, 2011. – S. 20-48.
17. Wojdyło K. Funkcjonowanie pracoholików w sytuacji zadaniowej // «Przegląd Psychologiczny», 2010, nr 1. – S. 61-81.
18. Wojdyło K. Koncepcja osobowościowych wyznaczników pracoholizmu. Weryfikacja założeń w korelacyjnym modelu // *Studia Psychologiczne*. – 2007. – T. 45. – Zeszyt 3. – S. 53-65.
19. Wojdyło K. Pracoholizm. Perspektywa poznawcza. – Warszawa: Difin, 2014. – 144 s.

Курляк И.Е.

Университет Кардинала Стефана Вышинского в Варшаве

ЭТИОЛОГИЯ, ФЕНОМЕНОЛОГИЯ, ПРОФИЛАКТИКА И ТЕРАПИЯ ТРУДОГОЛИЗМА (НА МАТЕРИАЛАХ ПОЛЬШИ)

Аннотация

В статье, написанной на материалах польских исследований, с перспективы педагогики труда анализируются избранные проблемы тематики трудоголизма как бихевиоральной зависимости. Представлена психосоциальная характеристика трудоголика; описаны фазы развития трудоголизма как длительного процесса с точки зрения различных авторов. Анализируются три основных фактора развития зависимости от труда: социально-демографический, семейный и личностный. Рассматриваются последствия трудоголизма в разных сферах функционирования человека: соматической, психической и социальной. Особое внимание обращено на проявления феномена созависимости у жен трудоголиков и негативные последствия воспитания в такой семье для детей. Описывается психологический профиль взрослых детей трудоголиков. Рассмотрены три уровня профилактики трудоголизма (индивидуальный, уровень трудового предприятия и общественный). Указано на возможности позитивного влияния различных форм терапии, а также значение групп самопомощи Анонимных Трудоголиков для преодоления зависимости от труда.

Ключевые слова: трудоголизм, бихевиоральная зависимость, психологический профиль, фазы трудоголизма, факторы, последствия, профилактика и терапия.

Kurliak I.Je.

University of Cardinal Stefan Wyszyński in Warsaw

ETIOLOGY, PHENOMENOLOGY, PREVENTION AND THERAPY OF WORKAHOLISM (ON MATERIALS OF POLAND)

Summary

In the article, written on the materials of Polish studies, from the perspective of work pedagogy analyzed the selected issues of the problem of workaholism as a behavioral dependence. The psychosocial characteristic of workaholic is given; describes the phases of the development of workaholism as a lengthy process according to the views of various authors. The analysis of three main factors of the development of dependence on work: socio-demographic, family and personal. The consequences of workaholism in various spheres of human functioning are considered: somatic, psychic and social. Particular attention is paid to the manifestation of the phenomenon of co-dependence on the wives of workaholics and the negative effects of education in such a family for children. Describes psychological profile of adult children of workaholics. Three levels of workaholic prevention (individual, institution of work, and general-social) are considered. It is indicated on the possibilities of positive influence of different forms of therapy and the importance of self-help groups of Anonymous Workaholic overcome dependence on work.

Keywords: workaholism, behavioral dependence, psychological profile, phases of workaholism, causes, consequences, prevention and therapy.

УДК 378.147

СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ЛАБОРАТОРНОЇ МЕДИЦИНИ

Любінська О.І.

Львівський інститут медсестринства
та лабораторної медицини імені Андрея Крупинського

У статті проаналізовано окремі аспекти формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Узагальнено різні підходи до визначення структури професійної компетентності з огляду на наукові роботи вітчизняних та зарубіжних вчених. На основі теоретико-практичного аналізу автором виокремлено компоненти професійної компетентності бакалаврів з лабораторної діагностики: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний.

Ключові слова: професійна компетентність, бакалавр лабораторної медицини, мотиваційний компонент, когнітивний компонент, діяльнісний компонент, рефлексивний компонент.

Постановка проблеми. Сьогодні в Європейських країнах і в Україні відбувається процес оновлення освіти. Для досягнення рівня світових стандартів в нашій країні відбуваються реформи, які несуть зміни в освітній галузі, що можуть забезпечити якісну професійну підготовку майбутніх фахівців. Це фахівці нової формації, активні, творчі, мислячі, здатні до самостійного пошуку інформації та застосування знань на практиці.

Реформи також відбуваються і у системі охорони здоров'я України. Лабораторна медицина є невід'ємною і однією з найважливіших її складових, яка забезпечує надання медико-діагностичної допомоги пацієнтам при оцінці стану здоров'я, діагностиці захворювань, моніторингу за результатами лікування, прогнозі перебігу хвороби та якості життя, що має значення щодо збереження та покращення здоров'я населення. Вирішення цих завдань тісно пов'язано з професійною підготовкою фахівців для лабораторної служби, зокрема і бакалаврів з лабораторної медицини. Тому, перед вищими навчальними закладами, стоїть завдання підготувати бакалавра з лабораторної медицини як особистість, здатну до професійного становлення, готову адекватно сприймати фахові інновації, успішно вирішувати професійні проблеми та труднощі на належному рівні. Зміщується акцент у навчанні в бік формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини, що являє собою не лише опанування студентами необхідних знань, умінь, навичок, але й процес формування мотивації до професійного зростання, а також таких професійних якостей особистості, як толерантність, рефлексія, комунікабельність. Формування компетентної особистості, яка володіє не лише професійними знаннями, але й уміє діяти у відповідних типових та нетипових ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проблеми формування професійної компетентності та застосування компетентнісного підходу знайшли відображення у працях таких науковців як: В. Адольфа [1], В. Байденка [2], І. Зимньої [6], І. Зязюна [7], І. Овчарук [9], О. Савченко [13], А. Хуторського [16], В. Ягупова [18].

Проблемами формування професійної компетентності медичних фахівців чи її складових займалися: О. Борисюк [4], І. Бойчук [3],

Р. Дем'янчук [5], Я. Кульбашна [10], І. Радзівська [12], М. Мруга [11], З. Шарлович [17] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Провівши аналіз вище викладеного матеріалу можна зробити висновок, що проблема структурних компонентів професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини не була предметом вивчення і залишається актуальною.

Мета статті – провести аналіз структури професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини, що стане основою для подальших наукових досліджень щодо шляхів її формування.

Виклад основного матеріалу. Розуміючи необхідність професійної підготовки у ВНЗ конкурентоспроможного фахівця у галузі лабораторної медицини та з метою формування професійної компетентності ми повинні розглянути структуру професійної компетентності.

Також вважаємо за необхідне використати у своєму дослідженні ґрунтовні висновки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо означення та структурування професійної компетентності. Потрібно сказати, що науковці виділяють різні компоненти залежно від того, що вони розуміють під професійною компетентністю та від того, структуру професійної компетентності якого фахівця вони досліджують. Структура і зміст професійної компетентності в багатьох випадках визначається специфікою виконуваної професійної діяльності та її приналежністю до визначених типів професій.

Поняття «структура» в енциклопедичній-довідковій літературі трактується як сукупність стійких зв'язків між компонентами об'єкта, що забезпечують його цілісність і самоототожнення [15, с. 543]; будова і внутрішня форма організації системи, що забезпечує єдність стійких закономірних взаємозв'язків між її елементами [14, с. 700]. На основі цього можна сказати, що структура професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини складається із взаємопов'язаних компонентів, які утворюють певну єдність.

І. Зимня в структурі компетентності виокремлює такі її компоненти: мотиваційний – як готовність до прояву компетентності; когнітивний – володіння знанням змісту компетентності;

поведінковий – досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних й нестандартних ситуаціях; ціннісно-змістовний – відношення до змісту компетентності й об'єкту її застосування; емоційно-вольова регуляція процесу й результату прояву компетентності [6, с. 52].

Л. Карпова вважає, що структурними компонентами професійної компетентності є три сфери: мотиваційна (мотиви, настанови, орієнтації, спрямованість), яка забезпечує сформованість загальнокультурної, особистісно-мотиваційної та соціальної компетентності; предметно-практична (операційно-технологічна), що сприяє розвитку певних підвидів професійної компетентності: методологічної, практично-діяльній, дидактико-методичної, спеціально-наукової, економіко-правової, екологічної, інформаційної, управлінської, комунікативної; сферу саморегуляції, що розвиває психологічну компетентність та аутокомпетентність [8, с. 7-9].

Оскільки наше дослідження стосується формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини, доцільно проаналізувати структуру професійної компетентності, яку визначають дослідники у медичній галузі.

М. Мруга зазначає, що досліджуючи професійну компетентність можна виділити її структурні елементи та інші класифікаційні ознаки. Зокрема, компетентність можна класифікувати за типом психологічних конструктів (когнітивні, психомоторні, афективні, вольові, соціальні та поведінкові), за структурними компонентами (концептуальний, процедурний, діяльній, мотиваційний), за ступенем специфічності (загальні або ключові або професійно-неспецифічні, загально-професійні, професійно-специфічні, інституційно-специфічні), за предметним доменом [11, с. 5].

З. Шарлович, досліджуючи формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки вважає, що професійна компетентність містить такі компоненти: мотиваційно-аксіологічний (включає цінності, мотиви, інтереси та потреби); когнітивний (базується на сукупності фахових та психолого-педагогічних знань); операційно-діяльній (реалізується через комплекс гностичних, проектувальних, конструктивних, організаторських, комунікативних умінь); особистісний (розкривається через розвиток та становлення медичної сестри як особистості) [17, с. 8].

І. Бойчук визначає такі структурні компоненти професійної компетентності фармацевта: особистісний (мотиви, потреби, цілі, наявність інтересу до поглибленого вивчення фахових дисциплін); когнітивний (набуті теоретико-методологічні знання у галузі гуманітарних та соціально-економічних, природничо-наукових та фахових дисциплін, необхідних для забезпечення професійної діяльності та спілкування); практичний (сформованість професійних умінь, необхідних та достатніх для успішного здійснення професійної діяльності, визначених у галузевому стандарті підготовки фармацевта); рефлексивний (здатність застосовувати знання і вміння для здійснення професійної фармацевтичної діяльності, свідомого оцінювання результатів своєї діяльності і рівня власного розвитку, особистіс-

них досягнень; сформованість таких якостей, як креативність, ініціативність, налаштованість на співробітництво, впевненість у собі, здатність до ініціативного, критичного прогнозування результатів діяльності і відносин) [3, с. 10].

Для кращого розуміння досліджуваного питання було проаналізовано наукові праці що стосувалися формування різних аспектів професійної компетентності саме бакалаврів медичного профілю та структурні компоненти цієї компетентності.

Так, досліджуючи формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін Л. Борисюк виокремлює такі компоненти: мотиваційно-аксіологічний, змістовно-когнітивний, інтеграційно-діяльній та особистісно-розвивальний [4, с. 10].

М. Дем'янчук, розглядаючи процес підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи на засадах компетентнісного підходу виокремлює професійно-ціннісний, світоглядно-когнітивний та особистісно-розвивальний компоненти [5, с. 11].

На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури професійної компетентності різних фахівців ми виокремлюємо такі компоненти професійної компетентності бакалаврів з лабораторної діагностики: мотиваційний, когнітивний, діяльній, рефлексивний.

Мотиваційний компонент у структурі професійної компетентності майбутнього бакалавра з лабораторної медицини посідає важливе місце, адже мотив виступає провідним чинником будь-якої діяльності. Від сформованості у студентів мотивації займатися медичною практикою залежить ефективність їхньої подальшої професійної діяльності. Мотивація особистості майбутніх бакалаврів зумовлена їх професійними інтересами, ціннісними орієнтаціями, морально-етичними нормами професійної діяльності.

Когнітивний компонент професійної компетентності визначає сукупність знань майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини як безліч пов'язаних між собою елементів, що предствляють певне цілісне утворення. Ці знання сприяють успішній професійній діяльності в певних професійних умовах, створюють основу для розвитку професійного мислення. Для виконання всіх видів лабораторних досліджень та їх інтерпретації, побудови взаємин з пацієнтами, лікарями, співробітниками, організації та управління роботою структурних підрозділів лабораторій різного профілю необхідно оволодіти певними професійними знаннями.

Діяльній компонент професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини містить сукупність професійних умінь і навичок необхідних для застосування професійних знань під час прийняття відповідних рішень в різних умовах, а також готовність впроваджувати ці рішення у практичне розв'язання професійних завдань. Він передбачає набуття професійних умінь і навичок у процесі квазіпрофесійної чи власне професійної діяльності. Реалізується цей компонент у процесі практичної навчальної діяльності студентів ВНЗ та продовжується під час виробничої та переддипломної практик. Звичайно формування професійних

умінь і навичок майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини в межах діяльнісного компонента залежить від рівня суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і студентів.

Рефлексивний компонент професійної компетентності майбутніх фахівців з лабораторної медицини передбачає здатність до рефлексії професійної підготовки відповідно до соціальних норм та власних установок, усвідомлення відповідальності за здобуті професійні знання, сформовані професійні вміння та їх значущості у майбутній професійній діяльності. Бакалавр з лабораторної медицини повинен самостійно й ефективно вирішувати проблеми у сфері лабораторної медицини, а це в свою чергу потребує професійних знань і постійного самовдосконалення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, професійна компетентність майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини є складним динамічним утворенням, формування якої розпочинається ще у процесі навчальної діяльності у вищих навчальних закладах і триває впродовж усієї професійної діяльності фахівця. Окреслені у роботі компоненти досліджуваної компетентності дозволяють зрозуміти формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини, що сприятимуть оптимізації навчального процесу. Для комплексного формування виокремлених структурних компонентів необхідне визначення та реалізація адекватних педагогічних умов, що буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Адольф В. А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности: дисс. доктора пед. наук: 13.00.01. М., 1998. 357 с.
2. Байденко В. И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) // Высшее образование в России. 2004. № 11. С. 8-13.
3. Бойчук Ірина Дмитрівна Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх фармацевтів у коледжі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ірина Дмитрівна Бойчук Житомир: Б.в., 2010. – 20 с.
4. Борисяк Л. О. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Хмельницький, 2016. 20 с.
5. Дем'янчук М. Р. Підготовка бакалаврів сестринської справи до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Михайло Ростиславович Дем'янчук. – Хмельницький, 2015. – 20 с.
6. Зимняя И. А. Единая социально-профессиональная компетентность выпускника университета: понятие, подходы к формированию и оценке: раздаточный материал для проведения занятий [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя / Федеральное агентство по образованию / Государственный университет «Московский институт стали и сплавов». – М., 2008. – Режим доступа до ресурсу: misis.ru/Portals/0/Download/Press/2011/Зимняя.doc.
7. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи [текст] // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / І. А. Зязюн. – К.; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 10-18.
8. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Лариса Георгіївна Карпова. – Харків, 2004. – 27 с.
9. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: колективна монографія / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
10. Кульбашна Я. А. Теоретичні й методичні основи формування професійної компетенції майбутніх фахівців із стоматології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Я. А. Кульбашна. – К., 2015. – 40 с.
11. Мруга М. Р. Структурно-функціональна модель професійної компетентності майбутнього лікаря як основа діагностування його фахових якостей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Мруга Марина Рашидівна. – К., 2006. – 251 с.
12. Радзівська І. В. Формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04/НАПН України; Інститут професійно-технічної освіти. К., 2011. 20 с.
13. Савченко О. П. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі // Е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_16/.
14. Сучасний тлумачний словник української мови: 100000 слів / [укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Х.: «Школа», 2009. – 1008 с.
15. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
16. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 13-15.
17. Шарлович З. П. Формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини у процесі фахової підготовки [Текст]: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / З. П. Шарлович; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2015. – 20 с.
18. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Київ: КМ Академія, 2007. Т. 71. С. 3-8.

Любинская О.И.

Львовский институт медсестринства и лабораторной медицины
имени Андрея Крупинского

СТРУКТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ БАКАЛАВРОВ ЛАБОРАТОРНОЙ МЕДИЦИНЫ

Аннотация

В статье проанализированы отдельные аспекты формирования профессиональной компетентности будущих бакалавров по лабораторной медицине в процессе профессиональной подготовки в вузе. Произведен обзор разных подходов к определению структуры профессиональной компетентности учитывая научные работы отечественных и зарубежных ученых. На основе теоретико-практического анализа автором выделены компоненты профессиональной компетентности бакалавров по лабораторной диагностике: мотивационный, когнитивный, деятельностный, рефлексивный.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, бакалавр лабораторной медицины, мотивационный компонент, когнитивный компонент, деятельностной компонент, рефлексивной компонент.

Liubinska O.I.

Lviv Institute of Nursing and Laboratory Medicine
named after Andrew Krupynsky

STRUCTURE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF BACHELORS ON LABORATORY MEDICINE

Summary

This article analyzes some aspects of professional competence of a Bachelor of Laboratory Medicine in the training process at universities and also generalized different approaches to determining the structure of professional competence on the base of Ukrainian scientific works and foreign scientists. According to the theoretical and practical analysis the author singled out the components of professional competence of Bachelors in Laboratory Diagnostics – motivational, cognitive, active and reflexive.

Keywords: professional competence, Bachelor on Laboratory Medicine, motivational component, cognitive component, active component, reflexive component.

ПРАКТИКА ВИКЛАДАННЯ ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ 3D ТЕХНОЛОГІЙ

Маркова Є.Ю.

Морський інститут післядипломної освіти
імені контр-адмірала Ф.Ф. Ушакова

Сушко В.Г., Шпігоцький Є.В.

Херсонське морехідне училище рибної промисловості

Впровадження в освітній процес сучасних 3D технологій має вирішальне значення для розвитку сучасного інформаційного суспільства. У статті представлені можливості використання 3D технологій в освітній діяльності на прикладі власного досвіду при побудові моделі деталі з розрізом в 3D моделюванні.

Ключові слова: інновації, 3D технології, комп'ютерне проектування, інформація, професійні компетентності, технічні дисципліни.

Постановка проблеми. Звичайний світ знаходиться в постійному русі та розвитку. Зміненню підлягає все, починаючи від проектування дизайну звичайних телефонів та закінчуючи методами будівництва космічних станцій. Те та друге потребує деяких навиків, методів і знань в області побудови зображень та читання креслень. Старі 2D методи поступово переходять в минуле, на зміну їм приходять 3D моделі побудови в спеціальних програмах [1]. Автори статті на прикладі виконання моделі деталі з розрізом в 3D моделюванні за допомогою комп'ютерних графічних систем намагаються показати можливість здійснювати проектувальну діяльність та створювати зображення, які неможливо відрізнити від реальних об'єктів. Це економить матеріальні, часові та інтелектуальні затрати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Схожі публікації [1-5] з теми нечисленні та носять теоретичний, загальний характер, обґрунтовують доцільність використання 3D моделей у навчальному процесі за допомогою сучасних комп'ютерних графічних систем поверхнево.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальним на сьогодні є використання системи тривимірного комп'ютерного проектування, за допомогою якої створюють віртуальні об'єкти та 3D зображення. Але можливості використання технології тривимірного простору в навчальному процесі досі в повному обсязі не вивчені.

Формулювання цілей статті. В статті автори, спираючись на сучасні вимоги до впровадження інноваційних технологій у навчальний процес, власний досвід, на прикладі покровокого виконання моделі деталі з розрізом в 3D моделюванні, обґрунтовують перевагу в поширенні комп'ютерних технологій та можливість їх застосування в навчальному процесі при викладанні технічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід викладання «Нарисної геометрії та комп'ютерної графіки» у Херсонському морехідному училищі рибної промисловості дають підстави стверджувати, що для успішного засвоєння студентами опановуваних дисциплін, на наш погляд, треба дотримуватись декількох вимог:

1. Викладач повинен надати студенту в лекційному та наочному вигляді необхідний об'єм те-

оретичного матеріалу, виготовлений за власною методикою у стислому, компактному вигляді, де міститься основна інформація з даних питань. Наприклад, теоретичні відомості з даної теми можуть бути представлені у вигляді опорного конспекту, в якому матеріал викладений у логічній послідовності, з одного боку компактно, а з іншого, дозволяє курсанту відокремлювати різний за смисловим змістом матеріал і самостійно вибудувати порядок вивчення цього матеріалу [5].

2. Самостійна робота студента є однією з форм оволодіння навчальним матеріалом поза межами обов'язкових навчальних занять [2]. Її спрямовано на закріплення теоретичних знань, отриманих студентами за час навчання, їх поглиблення, набуття і удосконалення практичних навичок та умінь щодо відповідної спеціальності.

Студент, який навчається за програмою «Нарисна геометрія та комп'ютерна графіка» повинен оволодіти тематикою основних розділів, в якому мають бути викладеними всі вимоги щодо засвоєння курсу даної дисципліни, починаючи із змісту дисципліни, яку він на даний момент вивчає, закінчуючи індивідуальним практичним завданням, виконання якого повинно продемонструвати ступінь засвоєння студентом вивченого матеріалу.

3. Матеріал повинен бути виконаний з використанням методик, які дозволяють самостійно і швидко об'єднувати ці відомості в логічні групи для виконання саме практичних завдань. Перевагою опорного конспекту є те, що матеріал у ньому можна розташувати таким чином, що кожна окрема сторінка містить логічно довершений фрагмент тексту, який є самостійним і незалежним від інших сторінок цього конспекту. Можливості нанозображення використовувати різні кольори, деталі у різних просторових площинах для досягнення максимального методичного ефекту. Маючи в руках або на екрані монітора лише одну окрему сторінку опорного конспекту, студенти отримують таку інформацію на саме цю тему, яка надає повне зображення всіх аспектів по заданій тематиці розділу [3].

Нижче приведений в якості наочного прикладу невеличкий фрагмент практичної роботи однієї з тем розділу «Нарисна геометрія та комп'ютерна графіка» – Розрізи в 3D моделюванні.

Зазначимо, що практичну роботу, звичайно, не можна розцінювати як єдине джерело інфор-

мації – вона не є альтернативою класичному підручнику. Але саме наявність практичної роботи в 3D моделюванні, за результатами опитувань студентів, спонукає їх на пошук більш детальної інформації та служить орієнтиром в цьому процесі вивчення теоретичного матеріалу. При виконанні практичних робіт розглядаються між-дисциплінарні зв'язки, також зароджує зацікавленість до взаємодії декількох навчальних дисциплін, спонукає до вивчення споріднених навчальних дисциплін: СДМ, Деталі машин, ДВС та інші.

Таким чином, створюється необхідність здійснювати та впроваджувати 3D моделі в практичну частину навчального процесу. Але головним аспектом практичного завдання має бути простота виконання роботи, логічність та послідовність.

Приклад покрокового виконання моделі деталі з розрізом в 3D моделюванні

1. Побудова 3D моделі. З поверхні згідно розмірів будують виступи, розташовані на верхній частині деталі по осі X та будується геометрична фігура заданої висоти. Одним з базових фундаментів буде прямокутник [4].

Виконується 3D зображення цієї поверхні. Обгорткова поверхня будується по габаритним розмірам (рис. 1).

2. Будують згідно розмірів два циліндричні отвори, котрі лежать на осі Z. Верхня основа більшого циліндру лежить на верхній основі деталі, друга основа отвору лежить нижче. Нижча основа отвору більшого циліндру та верхня основа малого отвору лежать в одній площині. Нижча основа меншого циліндричного отвору будується на нижній основі моделі (рис. 2).

3. Виконується обводка розрізу та всієї конфігурації частин деталі, а вирізна частина видаляється. Невидимі лінії стираються, а розріз заштриховується. Плотність штриховки повинна бути стандартною, як на ортогональному кресленні. Напрямок штрихових ліній показано на рисунку згідно з ГОСТ 2.317-69 [4] (рис. 3).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Переваги використання 3D-моделювання у навчальному процесі:

1. Більш наглядне уявлення деталей, чим при двовимірних методах.

2. Відсутність потреби в додатковій фізичній моделі.

3. Відносно швидке проектування креслень та макетів механізмів.

4. Сприяє засвоєнню більшого обсягу інформації, що позитивно позначається на результатах тестів та іспитів.

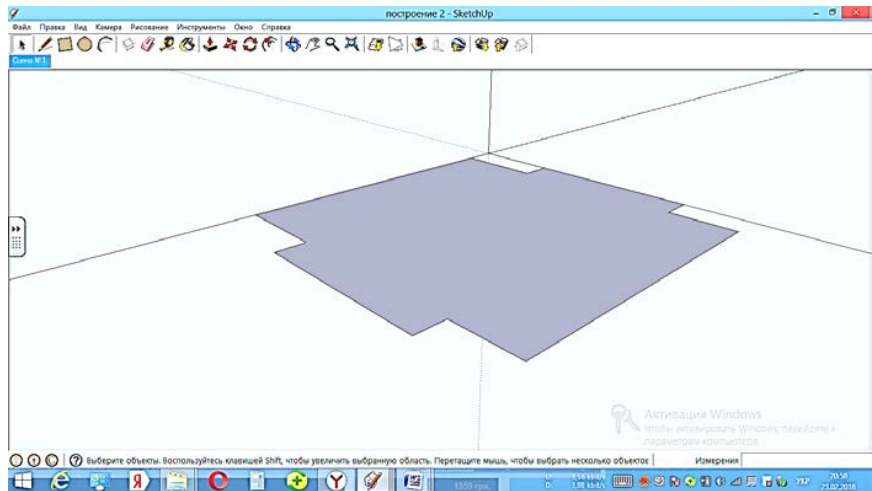

Рис. 1. Побудова поверхні та виступів

Джерело: розроблено авторами самостійно

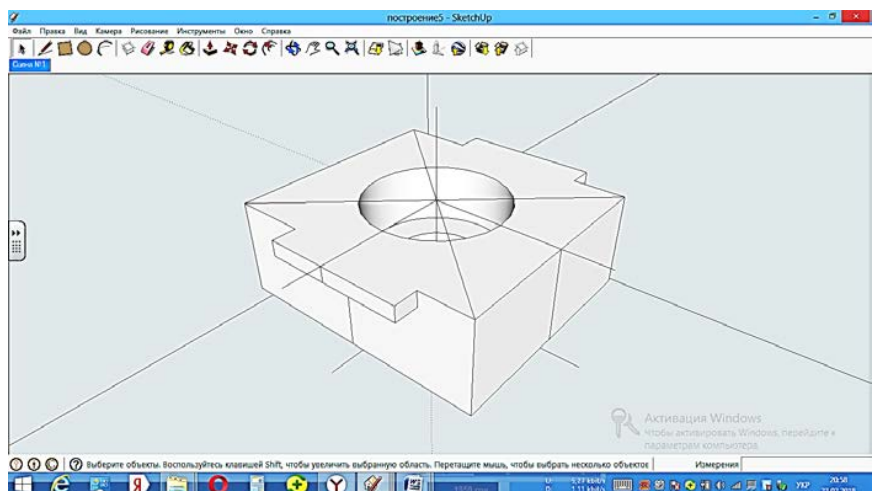

Рис. 2. Побудова отворів

Джерело: розроблено авторами самостійно

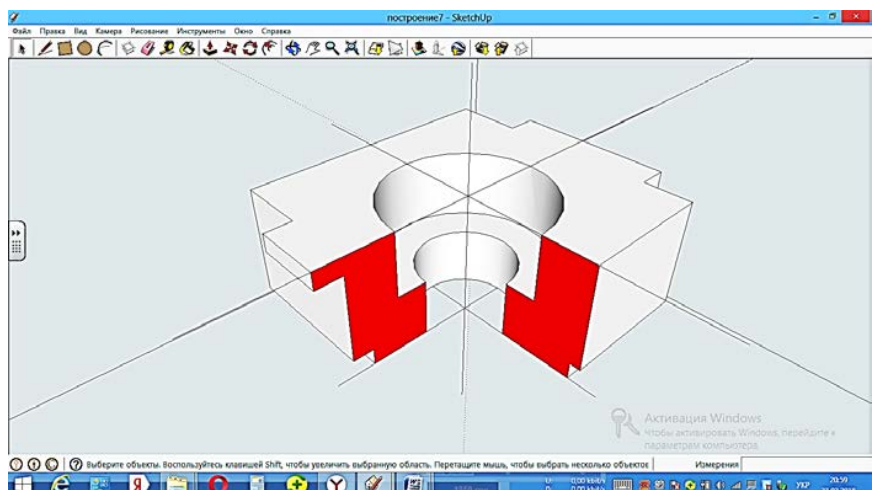

Рис. 3. Побудова розрізу

Джерело: розроблено авторами самостійно на основі положень ГОСТ 2.317-69

Необхідно удосконалювати вже створену базу у напрямках:

1. Функціональність. Можливість використання 3D-моделей в різних програмах.

2. Можливість різноманітного автоматичного розрахунку, прискорення процесів технологічних розробок.

3. Гнучкість змінювання моделі.

Список літератури:

1. Землянов Г. С., Ермолаева В. В. 3D-моделирование // Молодой ученый. – 2015. – № 11. – С. 186-189.
2. Удосконалення педагогічного процесу за допомогою сучасних методів навчання [Текст] / ХПТК ОНПУ: уклад.: Є. Ю. Маркова – Херсон: ХПТК ОНПУ, 2013. – 22 с.
3. Бойчук Н. І. Самостійна робота студентів в умовах Болонської системи / Н. І. Бойчук; Чернівецький національний університет [Електронний ресурс <http://intkonf.org/boychuk-ni-samostiyna-robota-studentiv-v-umovah-bolonskoyi-sistemi/>].
4. Единая система конструкторской документации аксонометрические проекции ИПК издательство стандартов ГОСТ 2.317-69.
5. Маркова Є. Ю. З досвіду викладання економічних дисциплін / Є. Ю. Маркова // Science without borders. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 30.03.2015. – Шеффілд, 2015. – С. 46-51.

Маркова Е.Е.

Морской институт последипломного образования имени контр-адмирала Ф.Ф. Ушакова

Сушко В.Г., Шпигоцкий Е.В.

Херсонское мореходное училище рыбной промышленности

ПРАКТИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ 3D ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

Внедрение в образовательный процесс современных 3D технологий имеет решающее значение для развития современного информационного общества. В статье представлены возможности использования 3D технологий в образовательной деятельности на примере собственного опыта при построении модели детали с разрезом в 3D моделировании.

Ключевые слова: инновации, 3D технологии, компьютерное проектирование, информация, профессиональные компетентности, технические дисциплины.

Markova Ie.Yu.

Kherson F.F. Ushakov Maritime Institute of Postgraduate Education

Sushko V.H., Shpigotsky Ie.V.

Kherson Maritime College of Fishing Industry

PRACTICE TEACHING OF TECHNOLOGY DEPARTMENT, USING MODERN 3D TECHNOLOGY

Summary

Deployment in educational process modern 3D technology has important for development modern information people. Example deployment so training courses teaching students various occupation technology 3D and building skills using this technology for building own innovations projects in the field professional competency. In this article compound using 3D technology.

Keywords: innovation, 3D technology, computer projects, information, professional competency, technical department.

УДК 371.3

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ ІНКЛЮЗИВНОГО КЛАСУ В КАНАДІ

Нос Л.С., Панчук Б.Б.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано основні аспекти впровадження інклюзивної освіти у навчальний процес. Висвітлено важливість введення посади асистента вчителя, та особливості підготовки цього фахівця у Канаді. Зазначено, які предмети важливо вивчати майбутнім асистентам у навчальних закладах, та особливості поєднання практичних та теоретичних занять. Розкрито основні завдання та роль асистента вчителя в рамках інклюзивного класу.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивний клас, інклюзивне навчання, асистент вчителя, діти з особливими потребами.

Постановка проблеми. Важливою складовою державної політики в Україні є прогресивні зміни в стратегії розвитку освіти для дітей з особливими потребами з домінуючим напрямком – упровадження інклюзивної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах. Філософія інклюзивної освіти тісно переплітається з концепцією прав людини та рівної доступності й участі в усіх сферах життя. Інклюзивне навчання визначається як процес включення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади, і забезпечення права на одержання освіти, якість якої не відрізняється від освіти здорових дітей.

На сучасному етапі розвитку освітнього простору особливого значення набуває проблема і потреба у якісній підготовці асистента вчителя у закладах педагогічної освіти, оскільки їх особистість є визначальною для навчання та виховання дітей. Особливої уваги потребує проблема підготовки майбутніх асистентів в аспекті реформування освіти дітей з особливими потребами, тобто втілення засад інклюзивної освіти в життя.

Нові концептуальні засади суспільного облаштування, як зазначено в Декларації ООН про соціальний розвиток, полягають у здатності сучасного суспільства розвиватися на основі толерантності, терпимості, засудження дискримінації, поваги до людського розмаїття, рівності можливостей, солідарності та безпеки. Ці підходи зумовлені визначенням головної мети соціального розвитку – «створення суспільства для всіх», що забезпечує захист та повну інтеграцію в соціум усіх верств населення, в тому числі й осіб з особливими потребами. Такий підхід відкриває шлях до реалізації прав і можливостей для кожної дитини і, насамперед, передбачає рівний доступ до здобуття якісної освіти [3, с. 19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній педагогіці накопичено значний досвід у дослідженні проблем підготовки асистента вчителя у інклюзивному класі, зокрема: А. Колупаєва, І. Луценко, Н. Софій, С. Литовченко, Н. Компанець.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на актуальність питань упровадження інклюзивної освіти, проблема підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими потребами, а саме на посаду асистента вчителя, потребує детального вивчення.

Постає проблема визначення напрямів опанування інклюзивної освіти в процесі підготовки майбутніх асистентів учителя. **Мета статті** – розкрити суть поняття «інклюзивне середовище» в якому працює асистент вчителя, охарактеризувати особливості його підготовки, роль та завдання асистента вчителя у інклюзивному класі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інклюзія» уперше зустрічається в Загальній декларації прав людини, які були закріплені в 1948 році та знайшли відображення у документах всіх сфер життя суспільства. Інклюзивна освіта є не лише логічною складовою освіти, а і визначає рівень гуманістичних відносин в країні [4, с. 6].

Серед країн із найбільш досконалим і розвиненим законодавством у галузі інклюзивної освіти найчастіше називають Канаду, Данію, ПАР, Швецію, Велику Британію.

Зазначимо, що в різних країнах робиться різний акцент на складники інклюзивної освіти, так в Італії більше звертають увагу на аспекти соціалізації, а не навчання, передбачаючи як результат інклюзивної освіти набуття статусу повноцінних членів суспільства людьми з обмеженими можливостями [1, с. 14].

У зарубіжних країнах інклюзивна освіта впроваджується понад 40 років, рівномірно приділяючи увагу як освітньому, так і соціалізуючому компоненту освіти. Україна приєдналась до освітнього простору інклюзивної освіти в 2012 році, прийнявши постанову «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 346 та від 14 червня 2000 р. № 963», розроблену на виконання Плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Як зазначає А. Колупаєва, один із провідних дослідників у галузі освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку, «інклюзивне навчання (інклюзія) – це процес створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку». Як автор першого в Україні монографічного дослідження з інклюзивної освіти, дослідниця стверджує, що «інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітньої школи за місцем проживання дитини, де навчання відбувається за індивідуальним навчаль-

ним планом, забезпечується медики-соціальним та психолого-педагогічним супроводом» [3].

Варто звернути увагу, що діти з особливими освітніми потребами, які залучені до інклюзивного середовища, повніше реалізують свій потенціал у навчанні, аніж їхні однолітки, котрі перебувають в не інклюзивному середовищі.

Цілоком слушним, на наш погляд, є дослідження Н. М. Компанець, про те, що присутність у класі дітей з особливими потребами не впливає на рівень академічних знань здорових дітей. Дана ситуація навпаки покращує стан викладання того чи іншого предмета. Це відбувається через те, що вчитель використовує різні методи та технології навчання, які роблять навчально-виховний процес цікавим, насиченим, доступним дитячому сприйманню.

Інклюзивне середовище вимагає присутності на уроці асистента вчителя, який беручи активну участь у навчальному процесі, може надавати допомогу у навчанні учням, які її потребують [5, с. 21].

Зазначимо, що посаду асистента вчителя може обіймати особа, яка має педагогічну освіту та пройшла педагогічну перепідготовку щодо роботи в умовах інклюзії.

Основні завдання асистента вчителя загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивним навчанням полягають в адаптації змісту та методів навчання до можливостей і потреб дитини з особливими освітніми потребами; застосування під час уроку системи корекційних заходів, спрямованих на опанування навчального матеріалу [2, с. 42].

Інклюзивні засади передбачають від асистента вчителя тісну співпрацю разом з учителями, збагачує навчально-виховний процес різноманітними методами навчання та допомагаючи учням з особливими потребами набувати знання, вміння та навички, які будуть їм необхідні для повноцінного життя в школі та суспільстві. Тобто асистент вчителя здійснює педагогічний супровід дитини з особливими потребами. У класі з інклюзивним навчанням передбачено посаду асистента.

Визначимо основні завдання асистента вчителя:

- допомагати окремим учням у виконанні навчальних завдань, розроблених вчителем початкових класів;
- здійснювати нагляд за дітьми з особливими потребами під час їх перебування в їдальні, на ігровому майданчику, на спортивному майданчику, тощо;
- надавати допомогу у здійсненні моніторингу навчально-виховних досягнень дітей;
- допомагати вчителю у підготовці навчально-методичних матеріалів;
- допомагати вчителю у розв'язанні проблемних та конфліктних ситуацій серед учнів класу [1, с. 16].

Звернемось до аналізу досвіду проведення та організації роботи асистента вчителя у канадських школах. У нормативних Спілках вчителів провінції Нової Шотландії є розділ, у якому визначаються обов'язки асистента вчителя, що діляться на чотири категорії: допомога в навчанні; допомога у спостереженні; допомога в управлінні поведінкою і організація класу; канцелярська допомога. Також у нормативах спілки зазначено

список обов'язків, які не повинні передаватися асистентам учителів.

Асоціація вчителів Альберти (Канада) виробила низку положень щодо ролей асистента вчителя, серед яких визначають такі: асистент закріплюється за вчителем лише на його вимогу; асистенти підзвітні вчителям, за якими вони закріплені; вчитель, за яким закріплений асистент, визначає асистенту конкретні обов'язки; завдання, які вчитель ставить перед асистентом, не повинні включати роботу, за яку професійну відповідальність несе вчитель, наприклад, визначення навчальних потреб учня, вибір його навчальної програми чи оцінювання успішності учнів [8, с. 27].

Розподіл видів робіт між учителем та асистентом залежить від внутрішніх стосунків та домовленостей, але відповідальність за результат навчально-виховних досягнень лежить саме на вчителях. Багато асистентів учителів працюють з учнями, яким протягом усього дня потрібні спеціальна медична допомога та догляд за станом здоров'я. Учителі повинні розробити детальний план і вказати, які дії треба виконувати постійно і що робити в надзвичайних ситуаціях, а також те, хто відповідальний за затвердження цих дій та їх виконання. Згоду про надання будь-якої медичної допомоги учню можна отримати не тільки в батьків, а й у медичних працівників [2, с. 46].

Виходячи з вищезазначеного, виникають нові вимоги до підготовки спеціаліста, який працює в умовах спеціальної освіти та інклюзивного простору. Зміцнюється та послідовно удосконалюється потенціал кадрового забезпечення освітньо-реабілітаційної роботи з особами з особливими освітніми потребами, зокрема асистента вчителя.

Цілоком слушним, на наш погляд, є вивчення канадського досвіду, який сприяє поширенню серед педагогічної та академічної спільноти знань і переконань щодо зміни суспільного ставлення до дітей із особливими потребами та поліпшення ефективності інклюзивного навчання цієї категорії дітей у рамках трансформації освітньої галузі України.

У Канаді ведеться підготовка асистентів учителів до роботи з учнями безпосередньо на базі закладів освіти, щоб допомогти вчителям та іншим фахівцям, які працюють у шкільній системі. Університет МакГуена у провінції Альберта (Канада) пропонує курси, які містять 2 рівні. У курсі першого рівня розглядаються філософія, основні освітні концепції, пов'язані з навчанням дітей із синдромом дефіциту уваги, мовленнєвими розладами навчання, синдромом Дауна, синдромом Мартіна-Белла (Х-синдромом), церебральним паралічем, випадком і порушеннями фетально-алкогольного спектру. Також досліджується роль, яку відіграють асистенти вчителя під час упровадження цілей, визначених в індивідуалізованому навчальному плані учня. Слухачі досконало вивчають стратегії модифікації програми, стратегії ведення документації та вплив конкретного медичного лікування, визначають, які приписані лікарями медичні засоби можуть вплинути на поведінку та навчання в класі [7, с. 14].

У вищих навчальних закладах України здійснюється підготовка спеціалістів для роботи з дітьми з особливими потребами, а також перепідготовка існуючих кадрів з акцентом на інте-

гроване та інклюзивне навчання. Нині в Україні функціонує понад 15 ВНЗ, що готують фахівців за спеціальністю «Спеціальна освіта».

Має рацію Нос Л. С., зазначаючи у своїх дослідженнях про те, що варто пропонувати студентам навчальні дисципліни, які допомагають удосконалити їхні навички та вміння. Так, предмет «Мовленнєва діяльність» сприяє удосконаленню всіх чотирьох її видів – читання, письмо, слухання, говоріння. Основна увага приділяється письму. Студенти виконують різні види творчих робіт, вивчають дослідницькі стратегії, вчать зрозуміло і точно висловлювати свої думки. Набуті навички в майбутній діяльності допоможуть готувати письмові повідомлення для різних категорій людей (дирекції, вчителів, батьків, опікунів) з рекомендаціями щодо поведінки учнів. Важливе значення має курс «Ефективне міжособове спілкування», який спрямований на формування у студентів базових знань й компетенцій міжособового спілкування та готує їх до вироблення правильних стратегій у розвитку взаємостосунків, передусім між дітьми та дорослими. Для надання посильної допомоги дітям у вивченні шкільних предметів асистент учителя повинен орієнтуватися у вимогах навчальної програми з основних дисциплін. У курікулумі передбачено такий предмет як «Вивчення навчальних програм з мови та математики». Студенти вивчають теорію і практику грамотності та здобувають базові знання з математики. Але основне завдання цього курсу – формувати у студентів уміння адаптовувати матеріал шкільної програми з огляду на індивідуальні можливості і потреби учнів. Вивчення багатьох практичних технологій допоможе майбутнім асистентам творчо застосовувати їх під час занять з дітьми [6, с. 128].

Цікавим, на нашу думку, є те що практичні заняття поєднують теорію та практику в робочих умовах, забезпечуючи можливість отримати практичний досвід роботи в класі. До практичного заняття необхідно успішно прослухати всі теоретичні курси. Учасники програми навчання асистентів учителів набувають власного досвіду в школі, щоб задовольнити потреби студентів на період, визначений для практичного заняття, а також зважаючи на наявність часу у викладача.

Висновки і пропозиції. Реалізація ідеї інклюзії як однієї з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти жодною мірою не означає згортання існуючої диференційованої системи спеціальної освіти. Ефективне інтегрування можливе лише в умовах постійного удосконалення систем загальної та спеціальної освіти. Принципово важливою тут є продумана державна політика, яка має базуватися на оптимізації процесу інтегрування учнів з особливими потребами у загальноосвітній простір та враховувати науково-методичні підходи у процесі підготовки асистента учителя.

Отже, роль асистента вчителя полягає в тому, щоб допомогти вчителям у реалізації та підтримці успішного інклюзивного навчання дітей зі спеціальними потребами. Школярі мають чимало сильних сторін і потреб, індивідуальних особливостей які безпосередньо варто враховувати під час навчального процесу. Тож кожна школа повинна оцінити потреби учнів та визначити, як в даних умовах найкраще задовольнити їх. Завдяки якісній підготовці педагогічних працівників, професіоналів, зокрема, асистентів учителів, які відіграють важливу роль у впровадженні інклюзії для дітей зі спеціальними потребами у школах.

Список літератури:

1. Акімова О.М. Основні аспекти інклюзивної освіти у підготовці майбутніх учителів початкових класів / О.М. Акімова // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2014. – Вип. 35. – С. 12-18.
2. Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н.М. Дятленко, Н.З. Софій, О.В. Мартинчук, Ю.М. Найда, під заг. ред. М.Ф. Войцехівського. – К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 172 с.
3. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт – Книга», 2009. – 272 с.
4. Колупаєва А.А. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник: / за заг. ред. Колупаєвої А.А. – К.: «А. С. К.», 2012. – 308 с.
5. Компанець Н.М. Організація роботи асистента педагога в інклюзивному середовищі за допомогою програмово-методичного комплексу / Н.М. Компанець // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2013. – № 3. – С. 21-25.
6. Нос Л.С. Підготовка вчителів початкової школи в Канаді: теорія і практика: навч. посіб. / за ред. Н.Г. Нічкало. – Бадікова Н.О. – Л. – 2016. – 300 с.
7. Огляд ролі асистентів учителів у канадських школах. Досвід провінцій Манітоба, Нова Шотландія та Альберта: посібник / Е. Чернобой, О. Красюкова-Еннз. – К.: Паливода А.В., – 2012. – 32 с.
8. Lee B. Teaching assistants in schools / B. Lee // Education Journal, vol. 68. – 2003. – P. 25-27.

Нос Л.В., Панчук Б.Б.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ АССИСТЕНТА УЧИТЕЛЯ ИНКЛЮЗИВНОГО КЛАССА В КАНАДЕ

Аннотация

В статье проанализированы основные аспекты введения инклюзивного образования в учебный процесс. Освещены важность должности ассистента учителя, и особенности подготовки этого специалиста в Канаде. Указано, какие предметы важно изучать будущим ассистентам в учебных заведениях, и особенности сочетание практических и теоретических занятий. Раскрыты основные задачи и роль ассистента учителя в рамках инклюзивного класса.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, инклюзивное класс, инклюзивное обучение, ассистент учителя, дети с особыми потребностями.

Nos L.V., Panchuk B.B.

Ivan Franko National University of Lviv

PREPARATION OF TEACHER'S ASSISTANT INCLUSIVE CLASS IN CANADA

Summary

The article analyzes the main aspects of the introduction of inclusive education, highlights the importance of the position of teacher's assistant, and features of the training of an assistant in Canada. The article describes what subjects is important to study for future assistants in educational institutions, and the features of the combination of practical and theoretical lessons. The main tasks and role of teacher's assistant within the framework of the inclusive class are revealed.

Keywords: inclination, inclusive education, inclusive class, teacher assistant, children with special needs.

УДК 374.7+37.018.46

ПІСЛЯДИПЛОМНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА ЯК ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА

Побоча Т.Д.

Комунальний вищий навчальний заклад
«Дніпровська академія неперервної освіти»

Представлено післядипломну педагогічну освіту як педагогічну систему. Визначено актуальність проблеми реформування післядипломної педагогічної освіти на тлі вітчизняного соціокультурного розвитку. На основі використання системного підходу та з урахуванням теорії педагогічних систем представлено структурні компоненти післядипломної педагогічної освіти як системного утворення; визначено їх специфіку та особливості функціонування. Наголошено, що урахування системного характеру післядипломної педагогічної освіти є необхідною умовою сучасного реформування післядипломної освіти та освіти дорослих загалом.

Ключові слова: мета, зміст, система, системний підхід, післядипломна освіта, післядипломна педагогічна освіта, педагогічна система, освіта дорослих.

Постановка проблеми. Інтенсифікація вітчизняного соціокультурного життя в напрямі його євроінтеграції позначилася на значному реформуванні освітньої галузі. Ухвалені впродовж останніх років Закони України («Про вищу освіту», 2014 р.; «Про освіту», 2017 р.) не лише встановили головні (правові, організаційні, фінансові) засади функціонування системи освіти, окреслили її структуру, вимоги до освіти та професійної кваліфікації педагогічного працівника закладу освіти тощо, але й визначили шляхи перспективного розвитку освіти на наступні десятиліття. Важливими, з огляду на тему публікації, вважаємо розбіжності у Розді-

лі II «Структура освіти» Законів України «Про освіту» 1991 та 2017 рр. Так, у першому документі серед структурних елементів освіти згадано *післядипломну освіту* (стаття 28), у другому – *освіту дорослих, у тому числі післядипломну освіту* (стаття 10). Така зміна, на нашу думку, є доволі суттєвою, оскільки післядипломну освіту відносять до «інших складників освіти дорослих» (післядипломна освіта; професійне навчання працівників; курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації; безперервний професійний розвиток; будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно ви-

значені особою – стаття 18 Закону «Про світу» 2017 р.). Таким чином імпліцитно декларовано, що післядипломна освіта як соціальний інститут та педагогічна система втрачає свої переваги на ринку освітніх послуг.

Водночас зазначимо, що сьогодні в Україні створено потужну мережу закладів післядипломної, зокрема педагогічної освіти, доцільність діяльності якої таким чином може бути поставлена під сумнів. Промовистою в даному аспекті вважаємо назву статті д-ра пед. наук В. Луначка «Післядипломна педагогічна освіта: чи потрібна нова модель розвитку?». Стверджуючи, що нинішня система післядипломної педагогічної освіти «є відображенням адміністративно-командної системи управління освітою, в основі якої знаходяться авторитарне відношення до керівника навчального закладу і вчителя, застарілі економічні механізми», автор пропонує її системну реформу шляхом створення у кожному регіоні «координаційної ради з питань професійної педагогічної освіти» [3]. У статті наведено цілком об'єктивні висновки щодо післядипломної педагогічної освіти станом на 2016 р. (дата публікації статті). Втім, звернення до Закону України «Про освіту» 2017 року доводить поступове нівелювання самого поняття післядипломна освіта та його поступову та невпинну заміну поняттям «освіта дорослих».

Варто додати, що МОН України у вересні минулого (2017) року констатувало свою готовність до створення Закону «Про освіту дорослих». У повідомленні прес-служби МОН України від 14.09.2017 р., було вказано, що цей Закон має не лише легітимізувати термін «освіта дорослих», і й ствердити «суспільну користь цієї освіти та здійснення підготовки професійних кадрів для системи освіти дорослих» [5]. Роботу над законопроектом було розпочато вже наприкінці 2017 р., що доводить злободенність порушеної проблеми як на загальнодержавному, так і на фаховому (педагогічному) рівнях. Однією із умов ефективного реформування системи післядипломної освіти вважаємо системний підхід, що у сукупності взаємопов'язаних елементів дозволяє виявити чинники необхідні для реформування та запобігти можливим прорахункам у визначеному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передусім варто відзначити, що післядипломна освіта як педагогічне явище достатньо широко представлена в сучасному науково-педагогічному дискурсі. Сучасні дослідники (В. Бондар, А. Зубко, Н. Клокар, С. Крисюк, А. Кузьмінський, В. Олійник, В. Примакова, Н. Протасова, А. Розенберг, Т. Сущенко, І. Титаренко, І. Якухно та ін.) висвітлюють нормативно-правові, організаційно-структурні та науково-теоретичні аспекти функціонування закладів післядипломної педагогічної освіти в історико-педагогічній ретроспективі та на тлі сучасних реформувальних процесів, визначають її структуру та функції, описують особливості змістового наповнення тих чи тих форм післядипломної педагогічної освіти вчителів різних фахових спеціалізацій. Зважаючи на широке представлення проблем післядипломної педагогічної освіти в сучасній науці, звертаємо увагу на процес її реформування, який з позицій системного підходу, на нашу думку, потребує більшої уваги.

Уведений до наукового (зокрема педагогічного) дискурсу в середині минулого століття системний підхід сьогодні є загальноновизнаним методологічним підходом. Вивченню системного підходу з педагогічних позицій присвячено значну кількість наукових розвідок (С. Архангельський, Б. Беспалько, М. Данилов, В. Загвязинський, В. Краєвський, Н. Кузьміна та ін.). Практично жодне науково-педагогічне дослідження сьогодні не оминає системного підходу. Його використання в педагогічних розвідках є виправданим та науково-обґрунтованим, оскільки дає можливість цілісно вивчати педагогічне явище у всій сукупності його внутрішніх та зовнішніх впливів та зв'язків. З позицій системного підходу, будь які педагогічні явища можна розглядати як педагогічні системи, що різняться між собою масштабами та функціями, втім внутрішня побудова (структура) педагогічної системи залишається незмінною та складається із низки визначених науковцями компонентів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Використання системного підходу для аналізу педагогічного явища (у нашому випадку післядипломної педагогічної освіти) передбачає встановлення компонентної структури самої системи (зокрема, педагогічної) та з'ясування внутрішніх зв'язків між її окремими елементами. Звернення до праць сучасних вчених вище стало теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження сутності педагогічного феномену «післядипломної педагогічної освіти» як педагогічної системи.

Мета статті полягає у розгляді післядипломної педагогічної освіти як педагогічної системи, уточнення її структури та з'ясування особливостей функціональної взаємодії її системних елементів. Такий підхід, на нашу думку, дає можливість проаналізувати особливості сучасного реформування системи післядипломної педагогічної освіти та спрогнозувати можливі шляхи її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. «Педагогічна система» з позицій сучасної науки має свою достатньо сталу структуру із системою сталих компонентів, хоча дефініції цього поняття у теоретичній (С. Архангельський, Ю. Бабанський, С. Беспалько та ін.) площині дещо різняться. У своїй роботі ми спиралися на визначення «педагогічної системи» подане Н. Кузьміною, чії роботи містять концептуальні для сьогоденного розуміння поняття «педагогічна система», його структури та функціональних зв'язків ідеї.

За Н. Кузьміною, педагогічна система «множина взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих цілям виховання, освіти та навчання підростаючого покоління та дорослих людей» [4, с. 11].

Сучасний дослідник, В. Прошкін подає такі характеристики педагогічної системи:

1. Педагогічні системи складні та динамічні. Вони функціонують в умовах змінювання різних чинників зовнішнього оточення, а також внутрішніх станів системи, що викликані цими чинниками;
2. Педагогічні системи – це цілеспрямовані системи, які мають відносну незалежність від зовнішнього середовища й оточення;

3. Педагогічні системи – це системи, що розвиваються. Залежно від громадського, соціального та науково-технічного прогресу системи вдосконалюються, розвиваються в структурному, функціональному й історичному аспектах. Зміни, що відбуваються в них, мають упорядкований характер. У цьому аспекті педагогічні системи є системами, що само організуються [7, с. 9].

У дослідженні педагогічних систем учені посилаються на концептуальні положення, встановлені Н. Кузьміною, яка запропонувала викремлювати п'ять обов'язкових компонентів педагогічної системи (вилучення будь якого, на думку дослідниці, руйнує систему [4, с. 13]), що згодом було розширено до семи (додано – оціночний та прогностичний компоненти). До ключових (п'яти) компонентів віднесено: 1) мета (*проектувальний компонент*), 2) навчальна інформація (*конструктивний компонент*), 3) засоби педагогічної комунікації (*комунікативний компонент*), 4) учні (*організаторський компонент*), 5) педагог (*гностичний компонент*).

Відповідно до об'єкту нашого дослідження – післядипломна педагогічна система, звертаємося до думки вітчизняного вченого, В. Прошкіна, який стверджує, що «зазвичай педагогічні системи розглядають на макро-, мезо- й мікрорівнях. На макрорівні – це державно-громадська система освіти та виховання, регіональні системи освіти. На мезорівні – це діяльність навчальних закладів, дитячих організацій та інших соціальних інститутів суспільства, що реалізують педагогічні цілі. На мікрорівні – це педагогічні системи, що реалізують специфічні завдання, авторські педагогічні системи, педагогічні системи, що склалися в межах діяльності групи вчителів та учнів, викладачів і студентів [7, с. 9]. Відповідно до твердження В. Прошкіна систему післядипломної педагогічної освіти розглядаємо як таку, що діє на мезорівні та являє собою унікальне утворення, що інституціоналізовано до системи вітчизняної освіти.

У сучасному розумінні система післядипломної педагогічної освіти (далі за текстом – СППО) – це цілісний соціальний інститут в єдності його структурних елементів і напрямів діяльності (соціально-економічного, психолого-педагогічного, науково-теоретичного, практично-прикладного, методичного, управлінського); складова, органічна система неперервної освіти, подальший розвиток якої можливий за умови взаємозв'язку з іншими складовими освітньої сфери; система підвищення кваліфікації і перепідготовки дипломованих спеціалістів; форма освіти дорослих, виходячи з їх індивідуальних потреб у здобутті певних знань, виробленні навичок і вмінь, особистісному і професійному зростанні [9, с. 107].

Відповідно до діючого законодавства, СППО розглядаємо як підсистему макрорівня (освіти дорослих), що відбиває загальні риси більш великої системи, проте має свої беззаперечні особливості, на які варто вважати.

Загальна мета післядипломної освіти визначена у «Концепції розвитку післядипломної освіти в Україні» та полягає в задоволенні індивідуальних потреб громадян в особистісному та професійному зростанні, а також забезпеченні потреб держави у кваліфікованих кадрах висо-

кого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати посадові функції, впроваджувати у виробництво новітні технології, сприяти подальшому соціально-економічному розвитку суспільства [1, с. 4].

Отже, мета СППО – поглиблення, оновлення та розширення вже здобутих знань (вмінь, навичок), тобто формування системи фахових – педагогічних – компетентностей відповідних потребам часу.

До функції СППО (С. Крисюк, І. Титаренко та ін.) відносять удосконалення науково-теоретичної і методичної підготовки, професійної майстерності, розширення загальнокультурного рівня працівників шкіл, позашкільних закладів та органів управління освітою [2, с. 170; 10, с. 56].

Зміст (*навчально-інформаційні матеріали*) СППО – найбільш гнучкий її компонент, оскільки саме він відбиває нагальні освітні потреби того чи того проміжку часу, завдяки чому відбувається коригування актуального педагогічного знання. Це завжди відповідь на суспільний запит щодо озброєння вчителя новітніми процесуально-технологічними знаннями, які відповідають науково-технічному та соціокультурному розвитку; водночас, це обізнаність вчителя щодо новітніх засобів педагогічної комунікації (зокрема, інноваційними технологіями).

Зауважимо, що суттєвою особливістю змісту СППО – є його практична зорієнтованість. Тобто зміст має специфічний характер: з одного боку він сформований відповідно до актуальних потреб освітніх установ (що визначається державною освітньою політикою, зокрема пріоритетними напрямами її розвитку), з іншого – актуалізований особистісними потребами вчителя, його попереднім досвідом та самоусвідомленням наявних освітніх прогалин та/чи потребою у самовдосконаленні власних педагогічних технологій. Наголосимо, що специфічною ознакою змісту СППО є його «невичерпність» та мінливість, що обумовлено неперервністю двох процесів: розвиток науково-педагогічного знання та саморозвиток особистості вчителя. Втім саме цей компонент СППО вважаємо і найбільш формалізованим, оскільки він чітко регламентований нормативно-розпорядчими документами МОН України.

Певної модифікації набувають у педагогічній системі СППО компоненти «вчитель» (викладач) та «учень» (слухач/слухачка). Суб'єктно-об'єктні відношення тут вже не мають своєї «академічної» визначеності.

Суб'єкт/об'єкт СППО – це єдиний комунікативний ланцюг – викладачі / слухачі. Слухачі різних категорій в жодному випадку не є об'єктами навчання, вони завжди знаходяться у безпосередньому зв'язку із «транслятором» знань, і тоді викладач – це лише супроводжувач, тьютор, наставник, який допомагає вчителеві зорієнтуватися у стрімкому потоці мінливої інформації та спрямовує індивідуальну траєкторію розвитку та саморозвитку фахівця відповідно до професійних потреб останнього.

Підкреслимо, що особливістю суб'єкта/об'єкта в СППО є позиція слухача/слухачки як активного суб'єкта педагогічної взаємодії. Важливим фактором якого стає усвідомлення необхідності особистого професійного зростання, тому надзви-

чайного значення набувають процеси самоосвіти, самоорганізації, самопізнання, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення тощо.

Засоби педагогічної комунікації СППО – це також достатньо складний компонент, оскільки він потребує постійного оновлення. Особливістю сьогоденного розвитку СППО є найбільш швидкі зміни (форм, методів, засобів, прийомів) саме в цьому компоненті. Традиційно тут відбувалося «ознайомлення з ефективними, перевіреними практикою технологіями навчання та виховання, обговорення новозапропонованих технологій з метою визначення рівня їх життєвості та доцільності, колективне створення ефективних методик вивчення окремих тем або розділів, організація виховної діяльності» [8, с. 17]. Сьогодні традиції поступаються місцем інноваціям, і вчителі повинні прискорено опанувати новітні педагогічні технології у тому числі інформаційного характеру. Нині це дуже добре відчули на собі вчителі (зокрема, вчителі початкових класів), через уведення лише його «надводної частини» – дистанційних платформ навчання. Дійсно, існує безліч різноманітних платформ он-лайн навчання, опанування якими є також необхідним як для сучасного викладача, так і для сучасного вчителя.

Вважаємо, що означені складники потребують комплексного та одночасного оновлення. Процес реформування системи СППО ускладнений, на нашу думку, й тим, що ті елементи, які традиційно у педагогіці вважалися структурними елементами СППО, наразі співвідносяться з нею та визнаються (разом із СППО) елементами освіти дорослих. Власне до таких елементів відносимо підвищення кваліфікації, перепідготовку, спеціалізацію

та стажування, які за Л. Покроєвою вважаються структурними компонентами СППО [6, с. 10]. Натомість стала комплексна форма СППО – інституту післядипломної педагогічної освіти (обласні) – потроху поступаються місцем (та функціями) іншим організаційним структурам – обласні методичні центри; районні, міські методичні кабінети; методичні об'єднання вчителів – та різним формам альтернативної освіти. Втім постає питання: чи зможуть такі утворення здійснити сукупний функціонал педагогічної системи СППО. Вважаємо, що жоден структурний компонент системи СППО не може бути реформований окремо, зміни в одного елементу обов'язково повинні відображатися на всіх системних ланках. Інакше, такі реформаторські дії будуть малоефективними та не матимуть очікуваного позитивного результату. Узгоджене реформування структурних компонентів педагогічної системи СППО – запорука сталого розвитку післядипломної освіти та загальної освіти дорослих.

Висновки і пропозиції. Викладене вище дозволяє розглядати післядипломну педагогічну освіту як інтегративне педагогічне утворення, що має сталу структуру, функціонал якої постійно коригується суспільним запитом (державна політика) на висококваліфікованого вчителя – фахівця, чий професійні компетентності відповідають сучасному розвитку психолого-педагогічної науки та практики. Повторимо, внутрішня структура СППО як педагогічної системи є цілком сталою (мета, зміст, суб'єкт/об'єкт, засоби педагогічної комунікації), що обумовлює необхідність урахування системного підходу під час будь-яких дій щодо оновлення системи СППО.

Список літератури:

1. Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні // Матеріали Всеукраїнського з'їзду працівників освіти (секція «Післядипломна освіта»). – К.: ЦППО, 2001. – С. 4.
2. Крисюк С. В. Становлення і розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1944-1995 рр.) / С. В. Крисюк. – Львів: ЛОНМІО, 1997. – 206 с.
3. Лунячек В. Післядипломна педагогічна освіта: чи потрібна нова модель розвитку [Електронний ресурс] / В. Лунячек / Освітня політика: портал громадських експертів. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/588-pislyadiplojna-pedagogichna-osvita-chi-potribna-nova-model-rozvitku>.
4. Методы системного педагогического исследования: учеб. пособие / под ред. Н. В. Кузьминой. – М.: Народное образование, 2002. – 208 с.
5. МОН розпочинає роботу над законом «Про освіту дорослих» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-09-14-mon-rozpochinae-robotu-nad-zakonom-%C2%ABprosvitu-doroslix%C2%BB>.
6. Покроєва Л. Моніторинг якості постдипломної освіти / Л. Покроєва // Післядипломна освіта в Україні. – 2006. – № 2. – С. 24-26.
7. Прошкін В. В. Педагогічна система як предмет наукового дослідження / В. В. Прошкін // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2015. – Випуск 4 (45). – С. 7-12.
8. Розенберг А. Я. Актуальні проблеми теорії і практики післядипломної освіти керівних і педагогічних кадрів / А. Я. Розенберг // Матеріали звітної наукової конференції 5-6 березня 1998 р. – Ч. 1. – Київ, 1998 р. – 180 с.
9. Сидоренко В. В. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти: дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / Сидоренко Вікторія Вікторівна. – К., 2013. – 419 с.
10. Титаренко І. Фахове вдосконалення вчителя в системі післядипломної освіти: теоретичний аспект / І. Титаренко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. 3. – С. 55-68.

Побочая Т.Д.

Коммунальное высшее учебное заведение
«Днепровская академия непрерывного образования»

ПОСЛЕДИПЛОМНОЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

Аннотация

Последипломное педагогическое образование представлено как педагогическая система. Определена актуальность проблемы реформирования последипломного педагогического образования на фоне отечественного социокультурного развития. На основе привлечения системного подхода и с учетом теории педагогических систем очерчены структурные компоненты последипломного педагогического образования как системы; определены их специфика и особенности функционирования. Подчеркнуто, что учет системного характера последипломного педагогического образования является необходимым условием современного реформирования последипломного образования и образования взрослых в частности.

Ключевые слова: цель, содержание, система, системный подход, последипломное образование, последипломное педагогическое образование, педагогическая система, образование взрослых.

Pobocha T.D.

Communal Higher Education Institution
«Dnipro Academy Continuous Education»

POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION AS A PEDAGOGICAL SYSTEM

Summary

Postgraduate pedagogical education is presented as a pedagogical system. The relevance of the problem of reforming postgraduate pedagogical education on the background of domestic socio-cultural development was determined. On the basis of the use of a systematic approach and taking into account the theory of pedagogical systems the structural components of postgraduate pedagogical education as a system formation are outlined; their specificity and features of functioning are determined. It is emphasized that consideration of the systemic nature of postgraduate pedagogical education is essential for the modern reform of postgraduate education and adult education in general.

Keywords: purpose, content, system, system approach, postgraduate education, postgraduate pedagogical education, pedagogical system, adult education.

УДК 37(091)(477)«19»:379.8

ІДЕЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІТНЬОГО ДИТЯЧОГО МАЙДАНЧИКА У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОРОБКУ К. ТОЛМАЧЕВСЬКОЇ І А. ГЕНДРИХІВСЬКОЇ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Січкач А.Д., Потапенко Є.П.

Київський університет імені Б.Д. Грінченка

В статті розкрито особливості витоків і трансформації ідей організації і функціонування літнього дитячого майдану, як однієї із форм суспільного дошкільного виховання на початку ХХ століття. Висвітлено внесок українських педагогів К. Толмачевської і А. Гендрихівської у розробку мети, завдань організації, змістово-методичного забезпечення літнього дитячого майдану. З'ясовано вплив ідеологічних чинників на становлення суспільного дошкільного виховання в цілому і функціонування літніх дитячих майданів зокрема. Виокремлено та схарактеризовано продуктивні ідеї організації літнього дитячого майдану, з метою їх адаптації до умов сучасного освітнього простору.

Ключові слова: літній дитячий майданчик, літній дошкільний майдан, літній майданчик для ігор, сезонний тип дитячого садка, керівниця дитячого майдану.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти в Україні, зокрема дошкільної, на основі гуманістичних і культурних пріоритетів посилюють інтерес педагогів до історико-педагогічної спадщини. Кінець ХІХ – перша третина ХХ століття характеризується становленням та розвитком в Україні різних типів установ суспільного дошкільного виховання. Вивчення та узагальнення теоретико-практичних здобутків педагогів минулого (К. Толмачевська, А. Гендрихівська), що працювали над проблемою створення моделей дитячого майдану, сприяє успішному вирішенню завдань реформування сучасного дошкільного виховання з урахуванням досвіду педагогів попередніх періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений історико-педагогічний пошук показав, що окремі аспекти проблеми становлення та розвитку літніх дитячих майданчиків як різновиду дошкільних установ в Україні кінця ХІХ – першої третини ХХ століття презентовано в сучасних наукових історико-педагогічних розвідках, а саме: розвиток теоретико-практичних засад дошкільного виховання (А. Бубін, С. Попиченко); змістове наповнення педагогічного процесу в дитячих установах (О. Венгловська); створення нових типів дошкільних навчальних закладів як результат співпраці С. Русової й А. Животка (Ю. Калічак); організаційно-педагогічна діяльність К. Толмачевської (А. Січкач); місце дитячої гри в структурі педагогічного процесу дошкільної установи (Т. Філімонова).

Метою статті є дослідження творчого доробку К. Толмачевської та А. Гендрихівської з проблеми організації і змістово-методичного забезпечення функціонування літнього дитячого майданчика на українських теренах (перша третина ХХ століття).

Виклад основного матеріалу. Суспільне дошкільне виховання в Україні починає свою історію з кінця ХІХ століття, коли підросійська Україна, стала на шлях капіталістичного розвитку. Перші дошкільні установи були започатковані з ініціативи приватних осіб, педагогічних товариств, добровільних асоціацій. Вони існували на кошти батьків та добровільні пожертви. Основні типи дитячих установ складали народні дитячі

садки, ясла, осередки, літні дитячі майданчики, притулки (кінець ХІХ – початок ХХ століття).

Зазначені вище дитячі установи уможлилювали запобігання бездоглядності дітей, матері яких поступово залучалися до промислового виробництва та обслуговування господарств заможних містян. Необхідність організації літніх дитячих майданів, на думку П. Мангенштейна, була «викликана життям задля оздоровлення дитини й бажання уберегти її від розпусного впливу вулиці» [6, с. 19]. Дитячі майданчики поділялися на платні (для дітей заможних батьків); безплатні (для дітей з бідних родин). У діяльності дитячих майданчиків значне місце відводилося іграм, музиці та співам, малюванню і ліпленню, читанню, бесідам і розповідям вихователя, прогулянкам, екскурсіям, дитячим святкам. Право відвідування занять надавалося дітям від 3-х до 14-ти років.

До розбудови мережі літніх дитячих майданчиків долучилися громадські товариства тому, що в умовах імперської системи освіти ця проблема не знаходила підтримку керівних органів (1911-1914). Організаторами літніх дитячих майданів були: Дошкільна комісія Харківського педагогічного товариства (м. Харків); Товариство «Благо дітей» (м. Скадовськ) Товариство взаємної допомоги (м. Маріуполь); Товариство піклування про дітей (м. Полтава); Катеринославське товариство народних дитячих садків.

У Києві спостереження за роботою літніх дитячих майданчиків і призначення керівниць «фребелічок» було доручено Фребелівському товариству, яке створило для цих цілей особливу комісію з облаштування майданчиків. У комісію ввійшли професори та викладачі Фребелівського педагогічного Інституту з анатомії, теорії фізичного розвитку, дошкільного виховання, керівники дитячих садків та шкіл. Комісія підготувала практичні рекомендації щодо облаштування та обладнання літніх майданчиків, що слугувало популяризації їх діяльності [7, с. 376-377].

1910 року викладач Фребелівського педагогічного інституту К. Толмачевська ввійшла до складу спеціальної комісії з облаштування дитячих майданчиків, що була організована Київським Фребелівським товариством. Хороша професійна підготовка, знання особливостей дитячої

природи, системи виховання дітей засобом гри П. Лєсафта, дало можливість К. Толмачевській успішно долучитися до розроблення програм, методичних рекомендацій для керівниць дитячих майданчиків, вести консультативну переписку з організаторами літніх майданчиків на теренах України. У творчому доробку педагога значне місце посідають методичні рекомендації щодо організації дитячих майданчиків, змісту виховної роботи та підготовки фахівців до здійснення керівництва дитячою діяльністю [8].

У праці «Літні майданчики для дитячих ігор» (1913) [5], К. Толмачевська обґрунтувала вимоги щодо облаштування, обладнання та режиму роботи літніх дитячих майданчиків. Дитячі майданчики, на її думку, мають бути наближені до місця проживання дітей: у центрі міст і сіл й на околицях. Щоб забезпечити простір для ігор, запобігти скученості, загальна площа майданчика: 20-25 кв. м. – на кожну дитину дошкільного віку та 40-55 кв. м., на кожну дитину шкільного віку. Згідно вимог К. Толмачевської дитячий майданчик має бути з легким нахилом для збігання води в дощову погоду; покриття рівним, добре утрамбованим, з доглянутою травою.

К. Толмачевська вважала доцільним висаджувати дерева вздовж території майданчика, щоб відгородити його від відпочиваючих в саду чи парку та забезпечити правильну локацію дітей. В тіні дерев, вздовж території майданчика – розмістити лавки для відпочинку дітей. Обов'язкова умова правильного функціонування майданчика – забезпечення його системою водопостачання. На майданчику необхідно розмістити накриття, під яким діти могли б сховатися в негоду; й приміщення для зберігання іграшок, спортивного обладнання, бібліотеки та аптечки. Важливим вважала К. Толмачевська, передбачити місце для ігор з піском та рухливих ігор для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; виділити окреме місце для ігор дітей старшого віку в крокет, хокей, теніс, футбол. Педагог визначила перелік іграшок та засобів для ведення ігор на майданчику, а саме: м'ячі, скакалки, віжки, обручі, серсо, крокет, кеглі, лопатки, набори дерев'яних іграшок для ігор з піском.

На думку К. Толмачевської, до участі в роботі майданчика необхідно залучати медичних працівників. Їхні функції – огляд дітей та попередження інфекційних захворювань; ретельне обстеження дітей на початку і в кінці літа задля виявлення впливу майданчика на їх фізичний стан.

Передбачалося, що керівництво майданчиком, який відвідує 100 дітей, може здійснювати один вихователь. Якщо кількість дітей більша – запрошується помічниця зі спеціальною підготовкою. Дітей різного віку необхідно розділити, як мінімум, на дві групи, (бажаним є варіант поділу на 4 групи: «пісочники» – діти від 2 до 6 років; молодша група – від 6 до 9 років; середня – від 9 до 12 років; старша – від 12 до 15 років). Заняття на дитячому майданчику мають проводитися щодня, крім одного вихідного дня на тиждень. Максимальний час роботи дитячого майданчика – п'ять годин: дві години вранці і три ввечері [5].

Впроваджуючи в практику виховання ідею про «гру як вправу, за допомогою якої дитина готується до життя» [4, с. 238], К. Толмачевська

відводила грі провідне місце в організації літнього дитячого майданчика. Рухливі ігри на майданчику педагог рекомендувала проводити за системою П. Лєсафта. Сутність гри, за цією системою, полягає у фізичному, розумовому, моральному та соціальному розвитку дітей. Вивчення праць педагога, дало змогу виокремити провідні ідеї, а саме: гармонійний розвиток дітей в організованій грі, педагогічний супровід ігрової діяльності дітей здійснює вихователь і спонукає їх до активності й самостійної діяльності, що створює умови для позитивних змін особистості. К. Толмачевська наголошувала на тому, що «дитячій самостійності на майданчику повинна бути надана свобода» [5, с. 5-6]. Ці ідеї не втратили актуальності в сьогоденні та можуть бути включені в зміст підготовки вихователя.

Педагог розкрила методичні поради щодо проведення дитячих ігор: 1) спочатку практикувати прості ігрові дії з попереднім поясненням, а далі здійснювати поступовий перехід до ігор з правилами; 2) чергувати ігри, що вимагають активного руху з більш спокійними іграми; 3) не вводити декілька нових ігор упродовж одного дня; 4) не доцільним є надто емоційний характер ігор, оскільки надмірна збудженість дитини негативно впливає на її психіку; 5) під час проведення ігор керівник не повинен застосовувати покарання та винагороди. Вона звертала увагу на те, що ігри, зокрема командні, формують здатність дитини до взаємодії, сприяють розвитку моральних почуттів: товарищескості, поваги до особистості, співпереживанню, вмінню стримувати свої бажання та зважати на інтереси інших. За умови системного проведення ігор і правильного керівництва ними, вважала педагог, можна виховати у дітей найважливіші вольові якості: витримку, дисциплінованість, вміння регулювати свої дії, поведінку. Водночас, вона зауважувала, що порушення цих вимог може принести дитині більше шкоди ніж користі [5, с. 10-11].

Сучасними на наш погляд є думки К. Толмачевської, щодо керівництва творчими (вільними іграми) дітей вихователем, основне завдання якої – збагатити досвід враженнями від оточуючого життя через спостереження, бесіди, читання. Вона вважала не доцільним пряме втручання вихователя в хід гри, а зупинка гри можлива, на її думку, в разі необхідності вирішити конфліктну ситуацію [8, с. 340].

К. Толмачевська зазначала, що прогулянки, екскурсії, ручна праця, праця в природі та інші заняття треба вводити до обов'язкової програми майданчиків. Зміст цих організованих форм знайомить з навколишнім світом, збагачує знаннями, розвиває спостережливість, любов до природи і сприяє зближенню з товаришами і керівницями (вихователями) дитячих майданчиків.

Встановлення влади більшовиків на теренах України, утворення УСРР змінили вектор розвитку освіти, зокрема дошкільного виховання. У березні 1920 року на Першій Всеукраїнській нараді з народної освіти було прийнято курс на радянську систему освіти. Згідно з інструкцією НКО УСРР 1920 року, дитячий майданчик вважався тимчасовим закладом, який функціонував упродовж 4-х місяців (з травня по серпень). На майданчик зараховували дітей працюючих

членів профспілок та малозабезпечених батьків. Дошкільну групу формували з 20-ти дітей [1, с. 4-11].

В матеріалах III Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання літні дитячі майдани розглядалися як сезонний тип дитячого садка. Їх діяльність започатковано у сільській місцевості (1925). Утримувалися дитячі майдани на державні кошти та кошти підприємств і господарських організацій. Сільські літні дитячі майдани працювали з червня по вересень (8-10 годин на добу). Впродовж 20-30-х років XX століття літні дитячі майдани були осередком соціального виховання дітей. Крім оздоровчих, ставилось завдання забезпечення участі дітей в навколишньому житті й праці [9].

Як уже зазначалося, фундатором ідей функціонування літніх дитячих майданчиків на Україні була К. Толмачевська. Її ідеї знайшли відгук в освітній діяльності А. Гендрихівської. У працях «Про літні дошкільні майдани та їх організацію» (1927), «Літній дошкільний майдан» (1933) А. Гендрихівська розглядала питання створення і організації дитячих майданів, розробила зміст, методи, форми роботи з дітьми.

Відстоюючи ідею функціонування літнього дошкільного майдана, як сезонного типу дитячого закладу, А. Гендрихівська підкреслювала, що «майдан, як установа тимчасова, коштує дешевше, не потребує таких витрат, як дитсадок, а тому організація його цілком приступна в найширшому обсязі» [2, с. 5]. А. Гендрихівською був розроблений кошторис, який містив повний перелік витрат, необхідних для повноцінного функціонування літнього дитячого майдану. Для організації роботи майдану педагог рекомендувала створити спеціальні бригади, завдання яких полягали у виборі місця розташування, забезпечення коштами, добору співробітників та устаткування, налагодження харчування, розробці плану виховної роботи з дітьми. Вона зауважувала, що «...завдання правильного виховання і оздоровлення дітей на літньому майдані будуть здійснені тоді, коли доберуться удало місце і майдан відповідатиме низці гігієнічних та педагогічних вимог» [2, с. 12-13].

У праці «Літній дошкільний майдан» (1933) А. Гендрихівська висунула та обґрунтувала санітарно-гігієнічні вимоги щодо організації літніх дошкільних майданів, в основі яких – рекомендації К. Толмачевської. Аналіз змісту програми літнього дошкільного майдану А. Гендрихівської, уможливив з'ясувати, що вона складена з урахуванням суспільно-ідеологічних запитів характерних для радянської системи освіти на початку 30-х років XX століття. Як першочергові, в програмі визначено і охарактеризовано А. Гендрихівською такі напрями виховання: громадсько-політичне, політехнічне, трудове. Вирішення завдань громадсько-політичного виховання передбачало проведення на літньому майдані політичних бесід та інтернаціональних настанов; антирелігійної роботи; підготовки до демонстрацій, проведення «Дня оборони», «Дня врожаю».

Важливу роль в справі формування технічно освіченого покоління, відводилося політехнічному вихованню. А. Гендрихівська наголошувала, що таке виховання потрібно починати з наймо-

лодшого віку, коли діти проявляють інтерес до техніки, намагаються самі майструвати. Педагог рекомендувала облаштувати на майдані «робітний куток», оснащений необхідними матеріалами та інструментами, що мали забезпечити можливість спрямовувати роботу дітей на виготовлення «потрібних речей» та іграшок [2, с. 42-43].

Піклуючись про здоров'я підростаючого покоління, А. Гендрихівська приділяла велику увагу оздоровчим процедурам (сонячні та повітряні ванни, душ або купання, фізичні вправи). Вона розробила декілька варіантів режиму дня, які можуть бути застосовані на літньому дошкільному майдані, в залежності від віку і фізичного стану дітей. Види і форми дитячої діяльності, зазначала А. Гендрихівська, повинні бути пристосовані до літніх умов і складатися з прогулянок, екскурсій в природу та виробництво, рухливих ігор, ручної праці, музики та співів.

Віання нового часу применшували значення гри в житті дитини, висуваючи на перший план практичні трудові та суспільні навички, політичну освіту. А. Гендрихівська зазначала, що крім загальнорозвивальних і виховних завдань дитячі ігри повинні формувати «соціально-політичні орієнтації», становлення класової свідомості, «робити внесок в політехнічне виховання». Водночас, педагог цілком поділяла погляди К. Толмачевської в питанні значення рухливої гри для всебічного розвитку дитини дошкільного віку. Рекомендації А. Гендрихівської щодо керівництва рухливими іграми дітей викладені в праці «Про літні дошкільні майдани» (1933) співзвучні з рекомендаціями К. Толмачевської. Подальшого розвитку набула ідея К. Толмачевської стосовно обладнання, розташованого на літньому дошкільному майданчику. А. Гендрихівська окреслила і дала характеристику ігрового обладнання для дітей молодшого та старшого дошкільного віку, виготовлення якого вимагало мінімальних фінансових витрат та стимулювало різноманітність дитячої активності на майдані [2, с. 56-60].

Спільність поглядів К. Толмачевської і А. Гендрихівської простежується і в питанні форм, методів ознайомлення дітей з природою; необхідності створення умов для організації праці дітей в природі: облаштування на території дитячого майдана квітників, городу, живого куточка (кури, кролі). Водночас рекомендації А. Гендрихівської щодо організації та проведення екскурсій «в природу; на сільськогосподарські об'єкти (інкубатор, корівник, молотарку); на завод чи фабрику; культурно-освітні установи» розроблені у дусі тогочасних ідеологічних настанов. Такі екскурсії, на переконання педагога, нададуть можливість у природних умовах організувати ознайомлення і вивчення дітьми різноманітних об'єктів та явищ природи; збагатять дітей знаннями й підвищать їх бажання самим працювати, долучитися до суспільно-корисної роботи [2, с. 45].

Формування художньої культура дитини А. Гендрихівська розглядала шляхом включення до програми роботи літнього майдану занять з ліплення, малювання, вирізування з паперу та наклеювання аплікацій. Співи та музика, на думку педагога, сприяють «об'єднанню дитячого колективу тому повинні вживатися на літньому майдані досить широко» [3, с. 30].

А. Гендрихівська вважала роботу з батьками невід'ємною частиною виховного процесу. Педагог писала: «Мета цієї роботи така: зробити родину спільником у виховній роботі дошкільного майдану, добиватися перенесення набутого дитиною досвіду, знань і навичок у родинне оточення, підвищення загального культурно-освітнього і політичного рівня батьків» [2, с. 80].

Висновки. Вивчення наукових праць, документальних архівних джерел, що розкривають особливості становлення та розвитку літніх дитячих майданів в Україні (перша третина ХХ століття) уможливило наступні узагальнення. З'ясовано, що літні дитячі майданчики створювалися спільними зусиллями місцевої влади, громадських об'єднань та організацій, приватного меценатства для забезпечення дозвілля ді-

тей та їх всебічного розвитку. Виявлено вплив соціально-економічних, ідеологічних чинників на зміст, форми, методи виховної роботи з дітьми, що в свою чергу зумовлювало зміни щодо функціонального призначення дитячого майданчика: від сприяння у справі загартування і оздоровлення дітей до виконання громадської функції щодо «звільнення трудящих жінок» під час сезонних робіт, залучення дітей до колективного життя, суспільно-корисної роботи. Однак незмінною залишалася ідея розвивального і виховного значення літнього дитячого майданчика у формуванні особистості дитини. Творче переосмислення і розвиток спадщини українських педагогів К. Толмачевської та А. Гендрихівської сприятиме створенню моделі дитячого майданчика, що відповідає сучасним запитам суспільства.

Список літератури:

1. Бубін А. Розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині (початок ХХ ст.) / А. Бубін // Освітній простір України. – 2014. – Вип. 1. – С. 4-11.
2. Гендрихівська А. Літній дошкільний майдан. Посібник для організаторів та робітниць вихователів на дитмайдані / А. Гендрихівська. Х. – К.: «Рад. школа». – 1933. – 93 с.
3. Гендрихівська А. Про літні дошкільні майдани та їх організацію / А. Гендрихівська // Радянська освіта. – 1927. – № 5. – С. 26-32.
4. Лесафт П. Ф. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Сост. Г. Г. Шехвердов. – М.: АПН РСФСР, 1951. – Т. 2. – 335 с.
5. Летние площадки для детских игр: отчеты руководительниц-фребеличек Киевского фребелевского института и доклад преподавательницы института Е. А. Толмачевской / под ред. В. А. Флерова. – К.: Изд. В. А. Флерова, 1913. – 65 с.
6. Мангенштейн П. Дитячі майдани / П. Мангенштейн // Труды з'їзду діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10-13 січ. 1919 р. / за ред. М. Ільїнського. – Кам'янець на Поділлі, 1919. – С. 17-19.
7. Педагогическая хроника // Дошк. воспитание. – 1913. – № 6. – С. 376-377.
8. Сичкар А. Д. Організаційно-педагогічна діяльність К. О. Толмачевської / А. Д. Сичкар // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уманс. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 43. Ч. 2. – С. 335-342.
9. Третий Всероссийский съезд по дошкольному воспитанию / под ред. М. Виленской, С. Моложавого. – М., 1925. – 509 с.

Сичкар А.Д., Потапенко Е.П.

Киевский университет имени Б.Д. Гринченко

ИДЕИ ОРГАНИЗАЦИИ ЛЕТНЕЙ ДЕТСКОЙ ПЛОЩАДКИ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ Е. ТОЛМАЧЕВСКОЙ И А. ГЕНДРИХОВСКОЙ (ПЕРВАЯ ТРЕТЬ ХХ ВЕКА)

Аннотация

В статье раскрыты особенности истоков и трансформации идей организации и функционирования летней детской площадки, как одной из форм общественного дошкольного воспитания в начале ХХ века. Освещен вклад украинских педагогов К. Толмачевской и А. Гендриховской в разработку теоретических основ организации, содержательно-методического обеспечения летней детской площадки. Выяснено влияние идеологических факторов на становление общественного дошкольного воспитания в целом и функционирования летних детских площадок в частности. Выделены продуктивные идеи организации летней детской площадки, с целью их адаптации к условиям современного образовательного пространства.

Ключевые слова: летняя детская площадка, летняя дошкольная площадка, летняя площадка для игр, сезонный тип детского сада, руководительница детской площадки.

Sichkar A.D., Potapenko E.P.
Borys Grinchenko Kyiv University

THE IDEA OF THE ORGANIZATION OF THE LITIGO CHILDREN MAYDAN IN THE CREATIVE ROAD OF K. TOLMACHEVSKIY AND A. HENDRICHOVSKIY (FIRST THIRD OF XX CENTURY)

Summary

The article is devoted to the features of the origins and transformations at the beginning of the 20-th century concerning the ideas of organization and functioning of the summer playground for children as one of the forms of social preschool education. This problem was highlighted by the Ukrainian teachers K. Tolmachevskaya and A. Gendrikhivskaya as for the development of theoretical foundations of organization and substantially methodological support for a summer playground. The influence of ideological factors on the formation of public preschool education in general and functioning of summer playgrounds in particular is clarified. According to the results of the theoretical analysis some productive ideas on organization of summer playgrounds are singled out in order to adapt them to conditions of modern educational field.

Keywords: summer children's playground, summer preschool playground, summer playground, season type of kindergarten, leader of children's playground.

УДК 930.1:[378.09:7(477.5)«17/18»

ІСТОРИОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВИТИ В КОЛЕГІУМАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (XVIII – ПОЧАТОК XIX СТОЛІТТЯ)

Ткаченко О.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається історіографія та джерела, які були опрацьовані під час дослідження розвитку мистецької освіти в Україні до початку XIX ст. Авторкою проаналізовано літературу, джерела та розподілено їх на групи щодо становлення й розвитку напрямів мистецької освіти в початкових закладах зазначеного періоду.

Ключові слова: мистецька освіта, художні дисципліни, навчальні заклади, колегіум, Лівобережна Україна.

Постановка проблеми. У пошуках оптимальних підходів до розвитку у майбутніх учителів музики фахової компетентності, педагогічної майстерності та духовної культури доцільним є звернення до історико-педагогічного досвіду організації мистецької освіти в колегіумах Лівобережної України (XVIII – початок XIX ст.), оскільки саме у них, як у середніх навчальних закладах підвищеного типу, закладалися передумови для: забезпечення єдності й наступності загальної і професійної освіти (у тому числі й мистецької); використання різних форм взаємодії мистецтв у навчально-виховному процесі; урізноманітнення підходів до організації позанавчальної культурно-мистецької діяльності учнів на засадах їхньої співтворчості з викладачами тощо. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена відсутністю комплексного дослідження щодо організації мистецької освіти в колегіумах Лівобережної України (XVIII – початку XIX ст.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковцями Л. Посоховою, О. Травкіною, Т. Батрій, Л. Соколовською розглядалися різні аспек-

ти діяльності зазначених навчальних закладів. Проте історіографічно-джерелознавчі дослідження становлення та розвитку мистецької освіти в колегіумах Лівобережної України XVIII – початку XIX ст. комплексно не проводилися.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проблема розвитку у майбутніх учителів музики фахової компетентності, педагогічної майстерності та духовної культури потребує глибокого вивчення й осмислення історико-педагогічного досвіду організації мистецької освіти в колегіумах Лівобережної України (XVIII – початок XIX ст.).

Формулювання цілей статті. Дослідження означеної проблеми вимагає проведення комплексного історико-педагогічного аналізу історико-культурних та історико-педагогічних джерел, історичних відомостей та дисертаційних досліджень, присвячених організації мистецької освіти у колегіумах Лівобережної України, утворених у провідних культурних центрах цього регіону – Чернігові, Харкові та Переяславі. Високий культурно-мистецький та освітній рівень цих міст у досліджуваній період позитивно по-

значився на становленні та розвитку мистецької освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливі аспекти становлення й розвитку національної освіти України, а саме утворення мережі початкових та середніх навчальних закладів, організації у них навчально-виховного процесу, що певною мірою стосується періоду, означеного в дослідженні, розкрили у своїх наукових працях В. Борисенко [5], М. Євтух [15], С. Сірополко [61] та ін.

Історико-культурні передумови виникнення колегіумів на Лівобережній Україні висвітлені у працях таких істориків минулого, як В. Аскоченський [1], М. Грушевський [10; 11], І. Крип'якевич [18; 23], І. Огієнко [40], О. Субтельний [66] та сучасності – З. Хижняк [72; 73].

Особливості становлення мистецької освіти у навчальних закладах України, що передували появі колегіумів на Лівобережжі, висвітлено в праці Я. Ісаєвич «Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVII століття» [17] та в дисертаційних дослідженнях О. Півоварова «Становлення і розвиток світської середньої освіти на Лівобережжі та Слобожанщині (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.» [51], Т. Шевченко «Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст.» [76] та ін.

Перші розвідки з історії становлення колегіумів Лівобережної і Слобідської України належать Д. Багалію [2; 3], А. Лебедєву [24] та Ф. Титову [68].

Дослідженню організації та культурно-просвітницької ролі колегіумів Лівобережної України присвятили свої дисертаційні дослідження Л. Посохова (Харківський колегіум) [52], О. Травкіна (Чернігівський колегіум) [69], Т. Багрії (Переяславський колегіум) [4] та Л. Соколовська (колегіуми України (XVIII – початок XIX століття) [63].

Історія заснування та організація навчально-виховної діяльності Харківського колегіуму відображена у працях О. Водолажченко [6], А. Костирки [22], Чернігівського колегіуму – М. Докучаєва [14], В. Литинського [25]. Історико-культурну спадщину Переяславського колегіуму в другій половині XIX – на початку XX ст. вивчали В. Демидовський [12; 13], І. Павловський [48], В. Пархоменко [50], М. Терлецький [67], Д. Юзефович [79; 80]. Це були перші роботи, де висвітлювалася організаційна структура, зміст навчання, викладацький та учнівський склад, культурно-освітню діяльність цих закладів.

Сучасні дослідники історії Переяславщини (О. Колибенко [19; 20], В. Лоха [26], Л. Набок [38], В. Нікітіна [39]) розкривають питання становлення й розвитку шкільної освіти в регіоні, а також педагогічну діяльність Переяславського колегіуму. У своїх роботах вони подають відомості про кадрово-методичне забезпечення та організацію навчально-виховного процесу, до змісту якого входили мистецькі дисципліни: поетика, риторика та музика.

Історичний аспект розвитку змісту, форм і методів музичної освіти та особливостей музично-естетичного виховання на Лівобережній Україні розглядався в історико-педагогічних працях С. Горбенка [9], Л. Масол [28, 30], С. Мат-

вієнко [32], Н. Миропольської [34, 35], О. Михайличенка [36; 37], О. Овчарук [41], А. Омельченко [44], О. Отич [47], Г. Падалки [49], О. Рудницької [57; 58; 59], О. Сокальського [62], О. Цвігун [75], О. Щолокової [82] та в працях учених-мистецтвознавців В. Іванова [16], Л. Корній [21], Й. Миклашевського [33], О. Шреєр-Ткаченко [77].

Окремі питання становлення й розвитку художньої освіти в початкових школах Лівобережної України досліджуваного періоду висвітлено в роботах В. Ворожбіт [7; 8], І. Малиніної [27], Н. Межової [74], М. Ростовцева [56], С. Тарануценка [66], Ф. Уманцева [70].

Сутність таких дисциплін, як поетика і риторика, що були теоретичним підґрунтям для заснування в колегіумах шкільного театру, розкривають роботи Г. Сагач [60], Л. Софронової [64], І. Франка [71] та інші.

Шляхи реформування мистецької освіти та перспективи її подальшого розвитку визначені в працях Л. Масол [29; 30], О. Михайличенка [36; 37], О. Олексюк [42; 43], В. Орлова [45; 46], Г. Падалки [49], О. Ростовського [54; 55], О. Рудницької [59], Б. Юсова [81] та ін.

При дослідженні теми були використані архівні матеріали та рукописні документи із фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (Ф. 763 – Харківський колегіум [83], Ф. 1973 – Харківський колегіум [84], Ф. 1710 – Слобідсько-Українська губернська канцелярія [85], Ф. 990 – Переяславско-Бориспольская духовная консистория. 1729-1799 гг.) [86]; фондів державного архіву Чернігівської області (Ф. 229 – Директор училища Чернігівської губернії, м. Чернігів Чернігівської губернії [87], Ф. 679 – Чернігівська духовна консистория, м. Чернігів Чернігівського полку Чернігівської губернії [88]); документальні матеріали Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ) (Ф. 1 [88], Ф. 278 – Таранущенко Стефан Андрійович (1889-1976) – мистецтвознавець, музейний працівник [89], Ф. 301 – КДАП [90]); Архіву наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Ф. 13 – Ф. Ернст) [91]; Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Національного університету імені Тараса Шевченка, Державної науково-технічної бібліотеки України, Центральної державної історичної бібліотеки України, бібліотеки Центрального державного історичного архіву України в м. Києві; рукописного відділу Державної бібліотеки в Москві; публікації періодичних видань XIX – початку XX ст.: «Полтавские епархиальные ведомости», «Черниговские епархиальные известия», «Труды Киевской духовной Академии», «Киевская старина»; сучасні науково-педагогічні періодичні та бібліографічно-довідкові видання: «Мистецтво та освіта», «Неопалима купина», «Початкова школа»; історико-педагогічні дослідження (дисертації, монографії, словники, посібники, матеріали конференцій); інтернет-ресурси тощо.

Висновки з даного дослідження. Отже, аналіз наукової літератури та дисертаційних праць засвідчує про значну увагу вчених до історії виникнення і функціонування Чернігівського, Хар-

ківського та Переяславського колегіумів в означених хронологічних межах, а також до історії окремих напрямів мистецької освіти (музичної, театральної, художньої) в Україні. Комплексне історіографічно-джерелознавче досліджен-

ня мистецької освіти в колегіумах Лівобережної України (XVIII – початку XIX століття) поглибити та розширити знання з історії мистецької освіти України у процесі фахової підготовки майбутніх учителів музики.

Список літератури:

1. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академией: В 2-х т. / В. Аскоченский. – К., 1856. – Т. 1. – 370 с.
2. Багалеї Д. Історія міста Харкова за 250 років його існування (с 1655 по 1905 гг.): Іст. монографія у 2-х т. / Д. Багалеї, Д. Миллер. – Х., 1993. – Т. 1. (XVII-XVIII вв.). – 897 с.
3. Багалеї Д. Опыт истории г. Харкова за 250 лет его существования / Д. Багалеї, Д. Миллер. – Х., 1905. – Т. 1. – 568 с.; – Т. 2. – С. 478.
4. Багрії Т. Розвиток освіти і педагогічної думки на Переяславщині (початок XVIII – перша чверть XX століття): автореферат дис... канд. педагогічних наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. Багрії. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 20 с.
5. Борисенко В. Курс української історії: з найдавніших часів до XX століття: Навч. посібник для вузів / В. Борисенко. – К.: Либідь, 1996. – 616 с.
6. Водолажченко О. З історії Харківського колегіуму в XVIII віці // Наукові записки науково-дослідної катедри історії української культури / О. Водолажченко. – Х., 1927. – Ч. 6. – С. 119.
7. Ворожбіт В. Становлення та розвиток уявлень про образотворче мистецтво як загальноосвітній предмет в історії вітчизняної педагогічної думки / В. Ворожбіт // Теорія та методика навчання та виховання. – Харків: ХДПУ, 1999. – Вип. 4. – С. 55-58.
8. Ворожбіт В. Теорія і практика навчання образотворчого мистецтва учнів початкових шкіл Слобожанщини (кін. XIX – поч. XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Ворожбіт. – Харків, 2001. – 197 с.
9. Горбенко С. Історія гуманізації музичної системи. Навч. посібник за модульно-рейтинговою системою навчання. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2007. – 347 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. – Львів, 1905. – 634 с. (2-е вид.) / П. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992.
11. Грушевський М. Три академії // Київські збірки історії, археології, побуту й мистецтва. – К.: Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1930. – Зб. 1. – С. 2-14.
12. Демидовський В. Кое что из Переяславского семинарского быта последней четверти прошлого века / В. Демидовський // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофиц. – 1876 – № 11. – С. 436-437.
13. Демидовський В. Матеріали относящиеся к первым временам исторического существования Переяславско-Полтавской семинарии / В. Демидовський // Полтавские епархиальные ведомости. – 1887. – № 21. – С. 781.
14. Докучаєв Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700-1712 гг.) / Н. Докучаєв // Черниговские епархиальные известия. – Часть неофициальная. – 1898. – № 12. – С. 507.
15. Євтух М. Боротьба трудящих України за розвиток національної культури, школи і освіти (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. Євтух. – К., 1995. – 30 с.
16. Іванов В. Музична освіта в Україні XVIII ст.: [навч. посібник] / В. Іванов, О. Іванова. – Миколаїв: Вид-во «Ліон», 2008. – 352 с.
17. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. / Я. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 1966. – 251 с.
18. Історія української культури. Під заг. ред. І. Крип'якевича. – К.: АТ «Обереги», 1993. – III зшиток. – С. 132; VI зшиток. – С. 279.
19. Колибенко О. Вплив єзуїтів на розвиток освіти на Переяславщині у першій пол. XVII ст. / О. Колибенко // PEREYASLAVICA: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав» / Релігійне життя Переяславської землі (IX – XXI ст.): зб. наук. ст. – 2007. – Вип. 1(3). – С. 73-77.
20. Колибенко О. Три століття неперервного освітнього процесу на Переяславщині / О. Колибенко, Л. Набок, В. Нікітіна // Український педагогічний календар. – К., 2002. – С. 232-240.
21. Корній Л. Історія української музики / Л. Корній. – Київ-Харків-Нью-Йорк. Видавництво М. П. Коць, 1998. – Ч. II (друга половина XVIII ст.). – 385 с.
22. Костирко А. Про заснування Харківського колегіуму // Науковий вісник ХДПУ: зб. наук. праць: історичні науки. – 1998. – Вип. 1. – С. 58-61.
23. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Л., 1992. – 555 с.
24. Лебедев А. Харьковский колегіум, как просвѣтительный центр Слободской Украины до учреждения въ Харьковѣ университета / А. Лебедев // Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ. – М., 1885. – Кн. 4. – 103 с.
25. Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии / В. Литинский // Черниговские епархиальные известия. – Часть неофициальная. – 1897. – № 6. – С. 226-227.
26. Лоха В. Духовенство, церкви та колегіум міста Переяслава середини XVII – XIX ст.: монографія / В. Лоха. – К.: Міленіум, 2006. – 114 с., іл.
27. Малиніна І. Підготовка педагогічних кадрів у Харківських та Київських художніх школах України (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. канд. пед. наук.: 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. Малиніна. – Х., 2006. – С. 233-237.
28. Масол Л. До питання про розвиток музичної культури та освіти / Л. Масол // Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 28-34.
29. Масол Л. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія / Л. Масол. – К.: Промінь, 2006. – 432 с.
30. Масол Л. Методика навчання мистецтва у початковій школі: посіб. для вчителів / Л. Масол, О. Гайдамака, Е. Белкіна, О. Калініченко, І. Руденко. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.
31. Масол Л. Чернігівському колегіуму 300 років / Л. Масол // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 4. – С. 141-149.

32. Матвієнко С. Музична освіта та виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.): навч.-метод. посібник / С. Матвієнко. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 33 с.
33. Миклашевський Й. Музична і театральна культура Харкова кінця XVIII – першої половини XIX ст. / Й. Миклашевський. – К.: Наукова думка, 1967. – 160 с.
34. Миропольская Н. Художественная культура (педагогическое осмысление) / Н. Миропольская // НАН України: культура, філософія, право. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 93-117.
35. Миропольська Н. Естетичне виховання старшокласників: шкільний театр / Н. Миропольська // Мистецтво та освіта. – 2005. – № 1. – С. 44-47.
36. Михайличенко О. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект): Монографія. 2-ге вид., доп. і перероб. / О. Михайличенко. – Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня», видавництво «Козацький вал», 2007. – 356 с.
37. Михайличенко О. Основи загальної та музичної педагогіки: теорія та історія / О. Михайличенко – Суми: Наука, 2004. – 210 с.
38. Набок Л. Маладня Вознесенського монастиря та переяславські іконописці / Л. Набок // Могилянські читання 2005 року: зб. наук. пр. / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; ред. рада: В. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: Фенікс, 2006. – С. 375-380.
39. Нікітіна В. Переяславський колегіум – центр освіти Лівобережної України / В. Нікітіна // Школа першого ступеня: теорія і практика: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 5. – С. 20-36.
40. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К.: Абрис, 1991. – 564 с.
41. Овчарук О. Музична освіта в Переяславському колегіумі в контексті національно-культурного відродження XVI – XVIII ст. / О. Овчарук // Школа першого ступеня: теорія і практика: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 5. – С. 65-75.
42. Олексюк О. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посіб. / О. Олексюк, М. Ткач. – К.: Знання України, 2004. – 264 с.
43. Олексюк О. Музична педагогіка: навч. посібник / О. Олексюк. – К.: КНУК і М, 2006. – 188 с.
44. Омельченко А. Музично-естетичне виховання в українській педагогіці кінця XVI – XVIII ст.: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. «Теорія і методика навчання музики і музичного виховання» / А. Омельченко. – К., 2001. – 214 с.
45. Орлов В. Методологічні проблеми художньо-педагогічної освіти / В. Орлов // Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент: зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 3. – С. 108-128.
46. Орлов В. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія: монографія / В. Орлов; за заг. ред. І. Зязюна. – К.: Наукова думка, 2003. – 262 с.
47. Отич О. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти: монографія / О. Отич. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – 440 с.
48. Павловський Й. Административныя мероприятия къ достиженію цѣлесообразности въ церковномъ пеніи / Й. Павловський // Полтавские епархиальные ведомости. – 1876. – № 17. – С. 640-662.
49. Падалка Г. Музична педагогіка / за ред. В. Бутенка / Г. Падалка. – Херсон: ХДШ, 1995. – 104 с.
50. Пархоменко В. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 гг.) / В. Пархоменко. – Полтава, 1908. – 130 с.
51. Півоваров О. Становлення і розвиток світської середньої освіти на Лівобережжі та Слобожанщині (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.): дис. канд. істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / О. Півоваров. – Харків, 2002. – С. 30-68.
52. Посохова Л. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.) / Л. Посохова. – Харків: Бізнес Інформ, 1999. – 168 с.
53. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси / [ред. кол. М. Ярмаченко, Я. Калениченко, С. Гончаренко та ін.]. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.
54. Ростовський О. Методика викладання музики в основній школі: навч.-методичн. посібник / О. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.
55. Ростовський О. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник / О. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.
56. Ростовцев Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка: учебное пособие / Н. Ростовцев – М.: Изобразительное ис-во. 1983. – 288 с.
57. Рудницька О. Українське мистецтво у полікультурному просторі: навч. пос. / О. Рудницька. – К.: «Екс об», 2000. – 208 с.
58. Рудницька О. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посіб. / О. Рудницька. – К.: ІЗМН, 1998. – 248 с.
59. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. пос. / О. Рудницька. – К., 2002. – 270 с.
60. Сагач Г. Риторика / Г. Сагач. – К., 1993. – 206 с.
61. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
62. Сокальський О. Мистецька освіта на Україні / О. Сокальський. – К.: Музична Україна, 1967. – 85 с.
63. Соколовська Л. Розвиток освітнього процесу в колегіумах України (XVIII – початок XIX століття): дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / [Електронний ресурс] / Л. А. Соколовська // Режим доступу: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jsru/bitstream...1/V10.4.pdf> – Назва з екрана.
64. Софронова Л. Поэтика словянского театра XVII – пер. пол. XVIII в. / Л. Софронова. – М.: Наука, 1981. – 263 с.
65. Субтельний О. Україна: історія / [пер. з англ. Ю. Шевчука; вст. ст. С. Кульчицького]. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.: іл.
66. Таранущенко С. Мистецтво Слобожанщини XVII – XVIII вв. / С. Таранущенко. – Х., 1928. – С. 4.
67. Терлецький Н. Переяславское Духовное училище / Н. Терлецький // Полтавские епархиальные ведомости. – 1882. – № 2. – С. 71.
68. Титов Ф. Харьковский колегіумъ до преобразования его въ 1817 году священника Н. Стеллецкаго. Харьковъ 1895 года / Ф. Титов // Киевская старина. – 1896. – № 3. – Т. 52. – Отд. 2. – С. 121-129.
69. Травкіна О. Чернігівський колегіум: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.08 / О. Травкіна. – Л., 2003. – С. 61, 63, 64, 68, 77, 78, 86, 87, 170.

70. Уманцев Ф. Живопис // Нариси історії українського мистецтва / Ф. Уманцев. – К., 1966. – 100 с.
71. Франко І. До історії українського вертепу XVIII ст. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 175, 177.
72. Хижняк З. Києво-Могилянська академія / З. Хижняк. – К.: Вища школа, 1981. – 234 с.
73. Хижняк З. Історія Києво-Могилянської академії / З. Хижняк, В. Маньківський. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 184 с.
74. Художня культура Слобідської України: навч. пос. / Н. Межова, О. Сердюк, О. Шило та ін. / Нац. юрид. акад. України. – Х., 1995. – 108 с.
75. Цвігун О. Розвиток музичної освіти в навчальних закладах Києва (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ...канд. пед. наук: 13.00.45 / О. Цвігун. – К., 2000 – 190 с.
76. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст.: за-сади функціонування навчальних закладів та освітні кадри: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Т. Шевченко. – Л., 2003. – 235 с.
77. Шреєр-Ткаченко О. Історія української музики / О. Шреєр-Ткаченко. – К.: Музична Україна, 1980. – Т. 1. – 200 с.
78. Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант / О. Шреєр-Ткаченко. – К.: Музична Україна, 1972. – 76 с.
79. Юзефович Д. Ієрархія Переяславско-Полтавської єпархії // Полтавские єпархиальные ведомости. – 1863. – № 15. – Часть официальная. – С. 88-96.
80. Юзефович Д. Ієрархія Переяславско-Полтавської єпархії // Полтавские єпархиальные ведомости. – 1863. – № 16. – Часть неофициальная. – С. 121-127.
81. Юсов Б. Взаимосвязь культурогенных факторов в формировании современного художественного мышления учителя образовательной области «Искусство» / Б. Юсов. – М.: Спутник, 2004. – 252 с.
82. Щолокова О. Методика викладання художньої культури в загальноосвітніх навчальних закладах / [Елек-тронний ресурс] / О. Щолокова // Режим доступу: <http://book.net> > index.php – Назва з екрана.
83. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 763 Харківський колегіум.
84. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1973 Харківський колегіум. 1729-1817 рр.
85. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1710 «Слобідсько-Українська губернська канцелярія».
86. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 990 Переяславско-Бориспольская духовная консистория. 1729-1799 гг.
87. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ф. 679 Чернігівська духовна консистория, м. Чернігів Чернігівського полку Чернігівської губернії.
88. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 1. Doctrina.
89. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 278 Спр. 325. Жолтовський П. / Українське мистецтво XIV-XVII ст. / – Проспект. Машинопис. – 1933 р., 10 л.
90. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 301. КДАП.
91. Архівні наукові фонди рукописів та фотозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 13. Ф. Ернст.

Ткаченко Е.Н.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИ-ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОЛЛЕГИУМАХ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ (XVIII – НАЧАЛА XIX ВЕКА)

Аннотация

В статье рассматривается историография и источники, которые были разработаны в ходе исследования развития художественного образования в Украине к началу XIX в. Автор анализирует разноплановые группы литературы и источников, в которых почерпнуто соответствующую информацию для раскрытия темы.

Ключевые слова: художественное образование, художественные дисциплины, учебные заведения, коллегіум, Левобережная Украина.

Tkachenko O.M.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

HISTORIOGRAPHIC AND SOURCING ASPECT OF THE ART EDUCATION IN THE COLLEGIUM OF LEFT-BANK UKRAINE (XVIII – BEGINNING OF THE XIX CENTURIES)

Summary

The article deals with the history and sources that had been processed during the study of the development of art studies in Ukraine until the beginning of the nineteenth century. The author analyzes the literature, sources and divides them into groups on the formation and development of artistic education in the elementary institutions of the stated period.

Keywords: artistic education, artistic disciplines, educational institutions, collegium, Left-bank Ukraine.

УДК 37.091

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ РЕЛАКСАЦІЇ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Цимбаленко Я.С., Покась Л.А.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розкрито роль інноваційної технології у навчання географії. Визначено педагогічні умови впровадження технології у навчальний процес. Обґрунтовано можливість застосування елементів релаксопедичної технології. Проаналізовано сучасний стан шкільної практики щодо використання педагогічної технології на уроках географії. Доведено ефективний вплив релаксопедії на якість навчання з географії.

Ключові слова: географія, учні, основна школа, якість навчання, релаксопедична технологія навчання.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена модернізацією шкільної географічної освіти. У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті зазначено, що система освіти має забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності на основі формування інтересів та потреб, сучасного світогляду [1]. Це завдання реалізується в основній школі під час вивчення учнями різних предметів, зокрема географії. Завдання, визначені Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Концепцією 12-річної середньої загальноосвітньої школи, орієнтують сучасного вчителя української школи на запровадження таких технологій, які розвивають уміння учнів самостійно вчитися, мислити, здатність самореалізації в різних видах творчої діяльності.

Отже, в методиці навчання географії виникло протиріччя між необхідністю підвищити якість навчання в учнів і відсутністю методичної системи формування мотивації до навчання з географії. Необхідність розв'язати зазначену суперечність зумовила вибір теми даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам педагогічних технологій присвячено чимало наукових досліджень С.П. Бондаря, І.М. Дичківської, Л.В. Пироженко, О.І. Пометун. Такі вчені, як Н.В. Лєскова, С.А. Капіруліна, С.М. Пальчевський, Г.П. Пустовіт, Л.А. Покась, С. Сисоєва, А.Й. Сиротенко, Б.А. Чернов в останніх публікаціях розглядали певні аспекти інноваційних підходів у навчанні географії.

Існує безліч педагогічних технологій навчально-виховного процесу. Серед них найбільш цікава з погляду ефективності і практичної значимості сугестивна технологія, яка є ще малопоширеною [2]. Ця технологія успішно використовується за кордоном: у Болгарії, Німеччині, Канаді, Італії, США та країнах СНД. Вперше її було застосовано у 1966 році в Болгарії. Основоположником цього напрямку став болгарський учений, доктор медичних наук, лікар-психотерапевт Г. Лозанов. Основи сугестопедії також висвітлено у працях В. Н. М'ясищева, Д. Н. Узнадзе та Б. Д. Паригіна.

Об'єкт нашого дослідження: освітній процес з географії у 7 класі.

Предмет дослідження: зміст, форми реалізації релаксопедії як технології впливу на якість навчання з географії.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування і вивчення методики впливу релаксопедії на якість знань з географії учнів 7 класу.

Мета даної роботи передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- здійснити теоретико-методологічний аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури щодо ефективності технології сугестопедичного навчання;

- з'ясувати вплив релаксопедії у вивченні навчального матеріалу з географії;

- порівняти традиційне навчання з релаксопедичним і зробити відповідні висновки щодо можливості впливу на якість навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Намагання вчити дітей легко, радісно й ефективно було властиве кращим представникам педагогічної думки і практики здавна. У боротьбі з відживаючими нормами середньовіччя в освіті його, зокрема, висловив основоположник педагогіки нового часу, автор «Великої дидактики» Я.А. Коменський (1592-1670). Обумовивши принцип природовідповідності у вихованні, він першим із педагогів, віддав усього себе справі перетворення навчального закладу з місця бездумного зурбіння, тілесних покарань, пригнічення дитини в храм розумного радісного навчання [3].

Щоб усунути дизфункцію зайвої напруги в навчальному процесі, сприяти розвитку і саморозвитку особистості учня і вчителя, розвивати позитивне ставлення учня до географії, можна використовувати сугестопедичне навчання або ж його компонент – релаксопедичне навчання. В основі сугестопедичного навчання лежать три основні принципи:

- 1) принцип радості, ненапруженості, концентративної психорелаксації;

- 2) принцип єдності свідомого-парасвідомого та інтегральної мозкової активізації;

- 3) принцип сугестивного взаємозв'язку на рівні резервного комплексу [4].

Сугестивна технологія або сугестологія є одним із базисних наукових напрямів, теоретичні та експериментальні положення якого формують сугестивну частину педагогіки. Будь-яка педагогічна технологія тією чи іншою мірою містить у собі елементи навчання. Сугестивна технологія виокремлює ці елементи як самостійні.

Головним методом цієї технології є метод релаксопедичного навчання. Г. Лозанов розробив сугестопедичну систему в галузі інтенсифікації навчання. Розроблювані методи інтенсивного навчання базуються на взаємодії усвідомлюваних і неусвідомлюваних компонентів психіки в процесі засвоєння та перероблення інформації.

Принцип двоплановості та сприйняття навчального матеріалу лежить в основі побудови курсу інтенсивного навчання. Технологія інтенсифікації навчання здійснюється за допомогою релаксопедії в педагогічному процесі за рахунок використання резервів психіки [4].

Сугестивна технологія – це навчання на основі емоційного навіювання в стані неспання, що спричиняє надзапам'ятовування. Воно передбачає комплексне використання всіх вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів сугестії (навіювання) [3]. Реалізація цієї концепції передбачає створення особливих психолого-педагогічних умов навчання людини.

Сугестія – це форма емоційно-вербального керування різними психічними, психофізіологічними та фізіологічними реакціями людини. Тому в сугестивних технологіях широко використовується метод релаксації. Релаксопедичне навчання вигідно вирізняється доступністю та простотою.

Застосування сугестивних засобів у педагогічній практиці може бути спрямоване на три етапи педагогічного процесу: підготовчий етап, етап засвоєння навчального матеріалу, етап активного відтворення засвоєних знань [4].

Під час зниження рівня засвоєння навчального матеріалу має значення не тільки ступінь втомленості кожного окремого учня, а й інтенсивність нервових процесів, які визначаються енергетичними можливостями організму. Сугестивне управління працездатністю та енергетичними (психоенергосугестивними) процесами є основним застосуванням сугестії на етапі засвоєння навчального матеріалу. На підготовчому етапі він засвоюється у формі техніки активного сугестивного самоврядування (аугосугестії та психосаморегуляції – ПСР), на двох наступних етапах він досліджується для активізації процесів засвоєння і репродукції.

Аналіз фахової, психолого-педагогічної літератури показав, що тема на сьогодні є недостатньо дослідженою в галузі методики фізичної географії. Окрім робіт С. Пальчевського цією проблемою в Україні ніхто не займається [2, с. 20]. Запровадження релаксопедії у навчання, в основу якої покладено спілкування як двосторонній процес, є одним із головних шляхів вирішення завдання модернізації сучасної системи освіти, що передбачає формування здатності до самореалізації у світі, якому притаманні риси інноваційності, складності, мінливості та суперечливості. Головним і визначальним для цієї навчальної технології є конструктивне співробітництво, завдяки якому вони перетворюються із об'єкта викладацької діяльності вчителя в активних суб'єктів власного учіння.

Експериментальна база. Для вивчення впливу нової технології на якість навчання було проведено анкетування на базі загальноосвітньої спеціалізованої школи № 53 міста Києва. Дослідженням було охоплено 25 вчителів (і студентів-практикантів), які працюють у сьомих класах і використовують у своїй педагогічній діяльності інноваційні технології, тобто знайомі з методикою сугестопедичного навчання. Це анкетування мало на меті встановити не лише сучасний стан застосування елементів релаксації в освітньому процесі з шкільної географії, а й інші аспекти впрова-

дження сугестивних технологій. Такі як: переваги й недоліки використання, методичні особливості, ступінь зацікавлення школярів, рівень забезпеченості методичними розробками та ін.

В анкеті для вчителів міститься 6 запитань відкритого і закритого типу.

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

На зображеній діаграмі (рис. 1) видно, що у більшості вчителів виникають труднощі у побудові нестандартних уроків (70%), у 12% вчителів труднощі виникають саме в організації уроку, можливо це пов'язано з використанням застарілих методів організації освітнього процесу; 8% вчителів усвідомлюють свою потребу у проходженні курсів підвищення кваліфікації. Також є вчителі, в яких труднощі у побудові

уроків з елементами релаксопедичного методу не виникають – їх 10%. Ми можемо зробити припущення, що це молоді студенти-практиканти, які володіють гарними сучасними навичками у побудові нестандартних уроків.

Відповіді однозначної за рис. 2 ми не отримали. Для більшості вчителів використання елементів сугестопедичного навчання в методиці викладан-

ня географії є прийнятним і бажаним, і тільки 7% вважають це необов'язковим і 3% – неприйнятним.

Дана діаграма (рис. 3) показує, що основними принципами, якими керуються вчителі при побудові уроків з географії є принцип креативності і науковості (по 30%), потім йде принцип доступності – 26%, і найменше вчителів дотримується принципу послідовності – лише 14%.

Таблиця 1

Порівняння двох форм навчання за певними критеріями

Критерії порівняння	Традиційний урок	Інноваційний урок з елементами сугестопедії
Витрата часу на підготовку	1,5 години комплексної підготовки матеріалу до кожного структурного компоненту уроку	3 години на підготовку презентацій, підбір відеороликів, релаксуючої музики
Структура уроку: а) встановлена; б) не встановлена	Чітка встановлена структура уроку	Невстановлена структура уроку, оскільки вчитель включає до змісту освіти, крім предметної лінії, що задається освітніми стандартами, навчальними програмами, ще й емоційно-ціннісні, особистісні компоненти.
Рівень активності учнів (низький, середній, високий)	Середній рівень активності	Високий рівень активності
Прояв самостійності учнів	Навчальна праця учнів здійснюється у вузькому просторі самостійних дій.	Високий рівень самостійної пошукової діяльності.
Формування інтересу до навчання	Вчитель мотивує учнів до засвоєння знань.	Відбуваються позитивні зрушення на формування настанов поведінки і діяльності, розкриваються шляхи ефективного впливу на мотиваційні процеси і спрямування особистості. При цьому відбувається вплив на усвідомлювальні й неусвідомлювальні компоненти мотивації.
Формування соціальної компетентності	Формуються знання, вміння	У процесі навчання відбувається засвоєння елементів соціального досвіду, а саме: а) знання про природу, суспільство, техніку, людину і про способи діяльності; б) досвід здійснення відомих способів діяльності інтелектуального і практичного характеру; в) досвід творчої діяльності; г) досвід емоційно-ціннісного ставлення людей до світу.
Формування комунікативної компетентності	Переважає монологічна педагогічна діяльність учителя, пізнавальні комунікації.	Особистісно-розвивальне спілкування
Розвиток індивідуальної відповідальності учня	Відповідальність проявляється у виконанні завдань та отриманні оцінки за них.	Діти відчувають відповідальність за свої почуття, емоції, адже відбувається певний вплив на них.
Розкриття творчого потенціалу учнів та вчителя	Прояв окремо творчих здібностей учнів і окремо вчителя	Спільна творча діяльність вчителя та учня
Залучення до процесу отримання знань емоцій (задоволення)	Емоції практично не залучаються в процесі отримання знань та вмінь.	Є емоційний вплив, дія на почуття школяра, тобто, способом засвоєння емоційно-ціннісного досвіду є переживання учня.
Ставлення учнів до форми організації навчання	Залежить від вчителя, як він викладе навчальний матеріал, можна і на традиційному уроці вдало зацікавити учнів. Тому діти категорично не заперечують дану форму організації навчання.	Учні позитивно ставляться до інноваційних форм організації навчання.
Рівень навчальної дисципліни на уроці	Середній рівень навчальної дисципліни.	Якщо вчитель вдало підбере елементи сугестопедії, то можна досягти високого рівня навчальної дисципліни.
Шкала оцінювання навчальних досягнень учнів	Контроль здійснюється систематично як поточне і підсумкове оцінювання навчальних досягнень учнів.	Контроль здійснюється неперервно за допомогою рефлексії і самоконтролю з використанням об'єктивних систем оцінювання.
Якість знань	Якість знань знаходиться в більшій мірі на теоретичному рівні.	Отриманні знання забезпечують цілісне орієнтування в світі з позицій інтересів людини; ефективне використання природничих знань, умінь і навичок для оптимізації стосунків учня з природою, технікою, продовження неперервної освіти протягом життя.

Рис. 4.

Рис. 5.

Переглянувши рис. 4, можна виявити, що більшість вчителів готова до інноваційної професійної діяльності (45%), 30% вчителів частково

готові. Проте 25% показують, що вчителі зовсім не готові до інноваційної професійної діяльності – причиною цього може слугувати небажання змінювати застарілі принципи і методи роботи і впроваджувати нові, більш ефективні.

З цієї діаграми (рис. 5) можна сказати, що сугестопедичні уроки для вчителів є великою рідкістю, оскільки їх проводять лише 19%, проте видно і позитивний результат в тому, що 41% вчителів все ж таки намагаються їх проводити або хоча б застосовувати деякі їх елементи. А 40% і зовсім не проводять подібних уроків.

А на питання анкети «Які елементи релаксації Ви застосовували б у навчально-виховному процесі з географії у 7 класі? Яким чином вони вплинули б на ефективність засвоєння знань сучасним учнем?» вчителі відповіли, що продемонстрували б відео-фрагменти з релаксичною музикою, різні аудіозаписи звуків природи, класичну музику, застосували б метод м'язової релаксації. На їх думку це б допомогло учню зняти втому і напруження, переключити увагу і зосередитися на засвоєнні навчальної інформації.

Проанкетувавши вчителів, ми з'ясували методичні особливості застосування інноваційної технології. Наступним етапом, ми вирішили встановити ефективність досліджуваної технології, переваги її над традиційною формою навчання. Обравши критерії порівняння, ми розробили узагальнюючу таблицю.

Отже, ми дійшли **висновку**, що використання елементів сугестопедії на уроках географії:

1. Підвищує результативність учнів, тобто впливає на якість навчання.
2. Покращує емоційний стан школярів.
3. Разом із навчальною метою реалізується і виховна.
4. Учні мають можливість краще проявити себе.

Список літератури:

1. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Е-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/about-ministry/47/113/> – назва з екрану.
2. Пінчук Л. Методика використання елементів релаксopedичної технології на уроках географії у 7 класі / Людмила Пінчук // Гео. та екон. в сучас. шк. – № 9. – 2013. – С. 15-20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enpui.rnu.edu.ua/handle/123456789/8264>.
3. Педагогіка: навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2008. – 496 с.
4. Сугестопедагогіка: [монографія] / С. С. Пальчевський; М-во освіти і науки України. РДГУ. – Рівне, 2002. – 396 с.

Цымбаленко Я.С., Покась Л.А.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ РЕЛАКСАЦИИ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ ГЕОГРАФИИ

Аннотация

У статье раскрыта роль инновационной технологии в учебе географии. Определены педагогические условия внедрения технологии в учебный процесс. Обоснованы возможности реализации элементов релаксopedической технологии. Дан анализ современного состояния школьной практики по отношению к использованию педагогической технологии на уроках географии. Доведено эффективное влияние релаксopedии на качество обучения географии.

Ключевые слова: география, ученики, основная школа, качество образования, релаксopedическая технология обучения.

Cimbaleiko Ya.S., Pokas L.A.

Kyiv National Pedagogical University named after M. Dragomanov

METHODOLOGICAL FEATURES OF TECHNOLOGY OF RELAXATION IN THE SCHOOL COURSE GEOGRAPHY

Summary

The article reveals the role of innovative technology in learning geography. Pedagogical conditions for the introduction of technology in the learning process. Caution the use of elements of the relaksopediĉno technology. Analyzes the current state of the school of practice for the use of educational technology in geography. Proven efficient impact of relaksopedm on the quality of learning geography.

Keywords: geography, students, the primary school, the quality of teaching, relaksopediĉna technology training.

УДК 378.147

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ

Шерман М.І.

Херсонський державний університет

Попова Г.В.

Херсонська державна морська академія

Стаття присвячена питанню використання інтерактивних технологій навчання у вищих навчальних закладах при підготовці морських фахівців. Автори проаналізували роль і місце інтерактивних технологій з урахуванням компетентнісного підходу, результати застосування інтерактивних технологій у системі професійної підготовки майбутніх судноводів на прикладі навчальної дисципліни «Навігаційні інформаційні системи». Розглянуті можливості навігаційного тренажеру Navi – Trainer Professional 5000 для відпрацювання практичних навичок.

Ключові слова: інтерактивні технології, компетентнісний підхід, професійна підготовка судноводів, навігаційний тренажер.

Постановка проблеми. Світові процеси інтеграції та глобалізації, характерні в наш час для світового економічного простору, сприяють активному розвитку сучасної судноплавної галузі та переважному працевлаштуванню випускників морських навчальних закладів у складі команд суден, власниками яких є міжнародні судноплавні компанії. Ці процеси зумовлюють необхідність інтенсивного підвищення якості професійної морської освіти, що характеризується не тільки обсягом знань зі спеціальності, але й здатністю майбутніх випускників до тривалої, стабільної та ефективної професійної діяльності в умовах жорсткої конкуренції відповідно до покладених на них функціональних обов'язків, що закріплені у відповідних посадових інструкціях, розроблених роботодавцем.

Об'єктивна зумовленість та етапність переходу від статичної «енциклопедичної» освіти до динамічної практико-орієнтованої системи професійної підготовки на основі компетентнісного, діяльнісного, системного та інтегративного підходів вимагає відповідних новій освітній парадигмі методів, засобів та технологій професійної підготовки, що відбувається в умовах розбудови інформаційного суспільства. Цей складний та багатограний процес регламентується низ-

кою нормативно-правових актів, а саме: Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. Ці документи однозначно визначають основну мету сучасної професійної освіти як підготовку кваліфікованого робітника, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, здатного до ефективної роботи зі спеціальності на рівні світових стандартів.

Аналогічні, проте більш конкретизовані вимоги до професійної компетентності майбутніх судноводів сформульовані у Міжнародній конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ), 1978 р., що були в остаточному виді представлені у Манільських поправках 2010 р.

Висока динаміка середовища професійної діяльності майбутніх судноводів, загострення конкуренції на міжнародному ринку професійної підготовки фахівців морської галузі, постійне зростання вимог щодо професійної компетентності претендентів на керівні посади на суднах з боку міжнародної спільноти роботодавців зумовлюють не тільки необхідність кардинальної зміни концепції професійної підготовки, а й ство-

рення адекватних викликам сучасності педагогічних технологій професійної підготовки майбутніх судноводіїв на рівні існуючих та перспективних вимог міжнародного ринку праці.

Отже, розробка і впровадження активних педагогічних технологій, потенційно придатних для істотного підвищення якості професійної підготовки майбутніх судноводіїв, зокрема, інтерактивних, на нашу думку, є достатньо актуальним, доцільним та своєчасним завданням наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження ми проаналізували сучасне бачення ролі і місця інтерактивних освітніх технологій у фаховому науковому дискурсі з позицій урахування специфіки предметного поля професійної діяльності майбутніх судноводіїв.

Домінуючими точками зору на подібність та відмінність, класифікацію, основні характеристики, напрями використання, педагогічний потенціал інтерактивних технологій є наступні [1; 2; 3]:

- однією з головних рис, притаманних інтерактивним технологіям навчання, є безпосереднє привнесення знань осіб, що навчаються, у навчальний процес, тобто, процес обміну знаннями стає багатовекторним («втрата монополії на знання викладачем»);

- особи, що навчаються, краще навчаються, якщо мають можливість безпосередньо наблизитися до предмету розгляду через власний досвід («опанування суб'єктивно новими знаннями, навичками, вміннями через предметну діяльність»);

- особи, що навчаються, краще засвоюють навчальний матеріал, якщо викладач активно сприяє їх власним способам набуття знань («створення індивідуальних освітніх траєкторій»);

- інтенсивність опанування навчальним матеріалом особами, що навчаються, істотно зростає в ситуаціях, коли викладач, з одного боку, чітко структурує навчальну дисципліну, з іншого, стимулює розгляд альтернативних точок зору («диверсифікація уявлень щодо нормативного змісту навчального контенту дисципліни»).

Отже, зазначені відмінності інтерактивних технологій від традиційних освітніх технологій зумовлюють їх придатність та доцільність використання у системі професійної підготовки майбутніх судноводіїв, організованої на засадах компетентнісного, системного, діяльнісного та інтегративного підходів з метою покращення якості професійної підготовки майбутніх судноводіїв в умовах морських вищих навчальних закладів, баз плавальної практики та тренажерних центрів.

У фахових літературних та електронних джерелах представлена значна кількість тлумачень терміну «інтерактивне навчання». Проте, переважна більшість вчених [2; 3; 4], що досліджували цю проблему, схиляються до наступного формулювання: під інтерактивним навчанням розуміємо «...спеціальним чином організовану пізнавальну діяльність, що реалізується у формі взаємодії всіх учасників для здійснення інформаційного обміну, вирішення навчальних проблем, моделювання ситуацій з предметної області, оцінювання діяльності власної та оточуючих» [1; 3], занурення у квазіпрофесійне середовище для вирішення існуючої проблеми.

Прогнозованими результатами використання інтерактивних методів, відображеними у наукових працях, присвячених проблемі підвищення якості професійної підготовки різних категорій працівників, є [2; 3]:

- створення педагогом умов для виявлення ініціативи осіб, що навчаються, замість постійного прояву власної активності;

- у процесі полілогічного навчання формуються критичне мислення, навички вирішення складних завдань на основі аналізу обставин завдання, супутньої та додаткової інформації, врахування можливих альтернатив, прийняття виважених рішень на основі міжособистісної комунікації та дискусій;

- джерелом знань для особи, що навчається, є власний досвід, набутий у процесі пошуку джерел навчальної інформації, її опрацювання, одержання суб'єктивно нових знань;

- трансформація ролі викладача від центральної фігури освітнього процесу до менеджера освітнього процесу, здійснення ним регулювання часово-просторових меж, підготовки складових навчально-методичного супроводу дисципліни, консультування, контролю своєчасності та коректності виконання завдань навчальної дисципліни.

- набуття особами, що навчаються, досвіду активного засвоєння змісту майбутньої професійної діяльності у взаємозв'язку з практикою, усвідомлення ними себе як майбутнього професіонала в обраній професії, набуття досвіду професійної взаємодії з особами, що безпосередньо здійснюють практичну професійну діяльність в обраній сфері;

- набуття особами, що навчаються, навичок спілкування і взаємодії в малій групі, формування ціннісно-орієнтаційної єдності групи, прийняття моральних норм і правил спільної діяльності, розвиток здатності вирішувати конфлікти, здібності до компромісів, адекватного оцінювання діяльності оточуючих та власної діяльності, формування стійкої мотивації до міжособистісної взаємодії не лише в навчальних, але і в професійних ситуаціях.

Представлені та схарактеризовані різними дослідниками узагальнені результати застосування інтерактивних технологій у системах професійної підготовки фахівців декількох напрямів дозволяють зробити обґрунтований висновок щодо доцільності використання інтерактивних технологій у системі професійної підготовки майбутніх судноводіїв з урахуванням особливостей організації навчального процесу у вищих морських навчальних закладах, плавальних практик та специфіки професійної морської діяльності моряків торговельного флоту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості організації професійної підготовки майбутніх судноводіїв в умовах інформаційного суспільства присвячена низка наукових праць вітчизняних вчених. Питання формування професійної компетентності, алгоритмічної культури майбутніх судноводіїв висвітлювались у працях І.В. Сокола [5, с. 8], С.А. Волошинова [6, с. 105], проблематика формування інформаційної культури представлена у публікаціях О.М. Безбаха та М.І. Шермана [7; 8; 9]. Проте,

нами не виявлено у процесі аналізу наукового дослідження, що вивчали освітні технології формування професіоналізму випускників вищих морських навчальних закладів, зокрема, окремого дослідження, присвяченого впровадження інтерактивних технологій у навчальний процес з дисциплін, що визначають профіль професійної придатності майбутніх судноводіїв.

Метою нашої статті є характеристика видів інтерактивних технологій, визначення функцій та напрямів застосування інтерактивних технологій у системі професійної підготовки на прикладі навчальної дисципліни «Навігаційні інформаційні системи», передбаченої нормативною частиною навчального плану професійної підготовки майбутніх судноводіїв.

Досягнення сформульованої нами мети можливе за умови вирішення наступних завдань:

- здійснити характеристику та відбір організаційних форм інтерактивних технологій відповідно до завдань професійної підготовки майбутніх судноводіїв та особливостей організації навчально-виховного процесу в умовах системної інформатизації професійної освіти та масового запровадження засобів ІКТ до управління сучасним судном;

- визначити педагогічні цілі використання спеціально відібраних організаційних форм інтерактивних технологій, придатних для інтенсифікації навчального процесу з базових для майбутніх судноводіїв навчальних дисциплін;

- визначити основні напрями удосконалення професійної підготовки майбутніх судноводіїв шляхом використання інтерактивних технологій у морському вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. У низці психолого-педагогічних джерел достатньо детально висвітлені організаційні форми інтерактивних технологій, сфери їх застосування та потенційна педагогічна ефективність. Основними є ділові і рольові ігри, психологічні і інші тренінги, метод проектів, мозковий штурм, ситуаційний аналіз, метод роботи в малих дослідницьких групах, комп'ютерні симуляції, комп'ютерне моделювання і практичний аналіз результатів, презентації на основі сучасних мультимедійних засобів, інтерактивні лекції, лекції прес-конференції тощо.

На підставі відомостей, наведених у фахових джерелах щодо проблеми, що є предметом розгляду, та здійсненим нами аналізом окремих складових системи професійної підготовки майбутніх судноводіїв [7; 8; 9], вважаємо найбільш придатними для вирішення завдань професійної підготовки ділові і рольові ігри, ситуаційний аналіз, комп'ютерні симуляції, комп'ютерне моделювання і практичний аналіз результатів, презентації на основі сучасних мультимедійних засобів, інтерактивні лекції, лекції прес-конференції, об'єднаних у межах тренінгу з ситуацій кваліфікаційної діяльності майбутніх судноводіїв.

Сучасне розуміння інтерактивних технологій нерозривно пов'язане з інтеграцією до їх складу засобів інформаційно-комунікаційних технологій – технологій мультимедіа, гіпертекстового надання інформації, створення презентацій, відеоконференцій, інтерактивних електронних дошок, електронних освітніх ресурсів, цілісних інтерактивних освітніх комплексів. Тому, надалі,

для характеристики інтерактивних технологій, будемо апелювати до наступної дефініції [10; 11; 12]: сучасні інтерактивні технології є спеціально організованою та нормативно врегульованою сукупністю методів і засобів взаємодії між викладачами та особами, що навчаються шляхом створення інформаційно-комунікаційного середовища, з метою забезпечення трансформації навчальної інформації в особистісний досвід, знання та вміння курсанта.

На сучасному етапі розвитку освітніх технологій тренінг є одним з найпоширеніших методів інтерактивного навчання та особистісного соціально-професійного розвитку. Найбільш вагомими у контексті нашого розгляду узагальненими результатами тренінгів, що, фактично, детермінують педагогічні цілі застосування інтерактивних технологій у професійній підготовці майбутніх судноводіїв, мають бути опанування певними соціально-професійними знаннями, діагностування і корекція особистих якостей і умінь, сприяння реальним і продуктивним діям, опанування тактиками дій і стратегіями конструктивної поведінки в конфліктах, проблемних і екстремальних ситуаціях, формування мотивації до особистої динаміки і озброєння осіб, що навчаються, інструментарієм реалізації завдань, пов'язаних з особистим і професійним зростанням завдяки формуванню професійно значимих якостей і умінь.

Тобто, фактично, головною метою використання інтерактивних професійно-освітніх технологій є забезпечення нової якості професійної підготовки майбутніх судноводіїв завдяки випереджальному формуванню нового досвіду з його подальшим теоретичним осмисленням шляхом застосування на практиці у типових та екстремальних умовах [14].

Бажаний ефект досягається завдяки зануренню осіб, що навчаються, у ділову атмосферу вирішення завдань квазіпрофесійної діяльності, оптимальну для формування особистісних та професійних якостей майбутніх судноводіїв в умовах, що максимально наближені до умов майбутньої професійної діяльності. Найбільш повно окреслені вимоги можуть бути реалізовані шляхом використання спеціалізованих навчальних тренажерних комплексів, орієнтованих на професійну підготовку майбутніх судноводіїв, щойно встановлених у Херсонській державній морській академії.

Окреме місце у становленні майбутніх судноводіїв як професіоналів займає дисципліна «Навігаційні інформаційні системи».

На сьогоднішній день в Херсонській державній морській академії на основі компетентнісного підходу розроблено навчальний план дисциплін циклу професійної та практичної підготовки «Навігаційні інформаційні системи», в якому враховані не тільки всі найсучасніші міжнародні вимоги до кваліфікації моряків, а й національні вимоги до системи вищої освіти з погляду «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» схваленої Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 в якій зазначено, що пріоритетним напрямком розвитку освіти в Україні є компетентнісний підхід до вивчення навчальних дисциплін.

Метою дисципліни є підготовка майбутніх судноводіїв до ефективної праці на сучасних суднах, що вимагає високого рівня знань й практичних навичок з обробки навігаційної інформації, що надається із зовнішніх джерел. Саме тому дисципліна «Навігаційні інформаційні системи» має дуже важливе значення у професійній підготовці майбутніх судноводіїв для формування базової компетентності судноводія «Використання ЕКНІС (електронні картографічні та навігаційно-інформаційні системи) для забезпечення безпеки плавання» стосовно саме судноводіння на рівні експлуатації. Зміст даної компетентності охоплює:

Знання можливостей і обмежень роботи ЕКНІС, а саме

1. Глибоке розуміння даних електронної навігаційної карти (ЕНК), точності даних, правил подання, варіантів відображення і інших форматів карт.

2. Небезпеку надмірної довіри.

3. Знання функцій ЕКНІС, необхідних згідно з чинними експлуатаційним вимогам.

Професійні навички по експлуатації ЕКНІС, тлумачення і аналіз одержуваної інформації, що спостерігаються з:

1. Використання функцій, інтегрованих з іншими навігаційними системами в різних установках, включаючи належне функціонування і регулювання бажаних налаштувань.

2. Безпечного спостереження і коригування інформації, включаючи положення свого судна; відображення морського району; режим і орієнтацію; відображені картографічні дані; спостереження за маршрутом; інформаційні відображення, створені користувачем; контакти і функції радіолокаційного накладення.

3. Підтвердження місця розташування судна за допомогою альтернативних засобів.

4. Ефективне використання власної установки для забезпечення відповідності експлуатаційним процедурам, включаючи параметри аварійної сигналізації для попередження посадки на мілину, при наближенні до навігаційних небезпек і особливих районів, повноту картографічних даних і поточний стан карт, а також заходи щодо резервування

5. Регулювання налаштувань і значень у відповідності з поточними умовами.

6. Інформованість про ситуацію при використанні ЕКНІС, включаючи безпечні води і наближення до небезпек, нерухомих і дрейфуючих; картографічні дані і вибір масштабу, прийнятність маршруту, виявлення об'єктів і управління, а також інтеграцію датчиків.

З метою забезпечення стійкого та ефективного формування компетентності «Використання ЕКНІС для забезпечення безпеки плавання» у минулому році було запроваджено проект «виртуально-реальне судно». Сутність цього проекту полягає в об'єднанні профільних лабораторій та тренажерних комплексів в межах парадигми формування професійної компетентності шляхом набуття особистісного досвіду у процесі спільних квазіпрофесійних тренінгів, середовище для яких створюється засобами інформаційних інтерактивних технологій. Навчання здійснюється у складі малих груп, цей процес є більш ефективним завдяки практичному формуванню навичок організації спільної діяльності у складі групи

(команди, вахти), відповідальності за доручену ділянку роботи перед колективом, безпосередньому зануренню в атмосферу реальної професійної діяльності судноводіїв у штатних та екстремальних ситуаціях.

Розглянемо в якості прикладу організацію навчального процесу з використанням інтерактивних тренінгових технологій з дисципліни «Навігаційні інформаційні системи». Типовими задачами дисципліни є засвоєння курсантами основ роботи з системами ЕКНІС, що визначені у розділах резолюції ІМО Модельного курсу 1.27, програмі підготовки, дипломування і несення вахти моряків ПДНВ-78/95 зі змінами та у вимогах Міністерства освіти України до навчально-методичного забезпечення спеціальності, які забезпечують безпеку мореплавства та збереження вантажу судна і придбання практичних навичок у виконанні попередньої та виконавчої прокладки заходами ЕКНІС; виконання коректури навігаційної інформації, яка міститься у ЕНС (Electronic Navigational Chart – офіційні векторні карти); обрання безпечних основних та резервних маршрутів переходу, а також отримання практичних навичок виконання сполучення ЕКНІС та інших навігаційних приладів.

Навчально-методичний супровід дисципліни включає в себе традиційний навчально-методичний комплекс дисципліни, електронний навчальний курс в системі LMS Moodle, практичні заняття, організовані у формі тренінгів, що відбуваються на відповідних тренажерних комплексах «виртуально-реального судна».

Схарактеризуємо склад, призначення та основні можливості тренажерного комплексу – навігаційного тренажеру Navi – Trainer Professional.

Рис. 1. Навігаційний тренажер Navi – Trainer Professional 5000

Навігаційний тренажер Navi – Trainer Professional (NTPro) 5000 (рис. 1) призначений для навчання та сертифікації вахтових офіцерів, старших помічників, капітанів і лоцманів торговельних і риболовецьких суден реєстрової місткістю 500 тонн і більше. Тренажер NTPro 5000 сертифікований норвезьким класифікаційним товариством Det Norske Veritas. Версія 5000 враховує досвід користувачів і створений з використанням останніх технологічних розробок компанії TRANSAS.

Даний тренажер дозволяє майбутнім морякам пройти підготовку відповідно до вимог Манільських поправок 2010 року до Конвенції

ПДНВ 78/95. Згідно з цими поправкам і положенням конвенції SOLAS, частиною V, правилом 19.2.10 «Про обов'язкове встановлення ЕКНІС на судах морського флоту», що набрали чинності 01.01.2012, капітани, старші помічники і вахтові офіцери, які працюють на судах, обладнаних ЕКНІС, повинні мати сертифікати відповідно до ІМО Модельного курсу 1.27 (2012).

ЕКНІС є центром інтегрального навігаційного комплексу (рис. 2), отримуючи інформацію від: супутникових навігаційних систем, радіолокаційних станцій і ЗАРП (засоби автоматичної радіолокаційної прокладки), автоматичної ідентифікаційної системи (АІС), ехолота; лага; гірокомпаса; суднових метеостанцій; приймача навігаційних повідомлень; авторульового.

Рис. 2. Електронні картографічні та навігаційно-інформаційні системи (ЕКНІС)

Наведемо приклад завдань для відпрацювання практичних навичок зняття ходових характеристик судна при розгоні, активному та пасивному гальмуванні, на тренажері, у програмі Navi Trainer Instructor [15]:

1. «Маневрові характеристики. Глибока вода.» Район плавання Open Sea. Тип судна Bulk Carrier6. Початкова швидкість $V=0$ вуз. Початковий курс – 0 град. Напрямок вітру 0 град, швидкість вітру 0 м/с.

2. «Маневрові характеристики. Мілководдя.» Район плавання Houston and Texas. Тип судна Bulk Carrier6. Початкова швидкість $V=0$ вуз. Початковий курс – 0 град. Напрямок вітру 0 град, швидкість вітру 0 м/с.

3. «Маневрові характеристики. Канал.» Район плавання Bosfor. Тип судна Bulk Carrier6. Початкова швидкість $V=0$ вуз. Початковий курс – 0 град. Напрямок вітру 0 град, швидкість вітру 0 м/с.

Після завантаження Інструктором (рис. 3) завдання курсант повинен:

1. Перевести телеграф із положення «Stop» у положення «Full ahead for sea».

2. Підтримувати постійний курс та через кожну хвилину знімати показання швидкості $V(t)$ та пройденого шляху $S(t)$.

3. При досягненні максимальної швидкості V_{max} (швидкість не збільшується), перевести телеграф із положення «Full ahead for sea» у положення «Stop» та продовжувати через кожну хвилину знімати показання швидкості $V(t)$ та пройденого шляху $S(t)$.

4. Побудувати графіки $V(t)$, $S(V)$ при розгоні та пасивному гальмуванні для глибокої води.

Після перезавантаження Інструктором умов завдання, які визначені для маневрових характеристик – глибока вода, студент повинен:

5. Перевести телеграф із положення «Stop» у положення «Full ahead for sea».

6. Підтримувати постійний курс та через кожну хвилину знімати показання швидкості $V(t)$ та пройденого шляху $S(t)$.

7. При досягненні максимальної швидкості V_{max} (швидкість не збільшується), перевести телеграф із положення «Full ahead for sea» у положення «Full astern for sea» та продовжувати через кожну хвилину знімати показання швидкості $V(t)$ та пройденого шляху $S(t)$.

8. Побудувати графіки $V(t)$, $S(V)$ при розгоні та активному гальмуванні для глибокої води.

Після завантаження Інструктором завдання 2, де визначені маневрові характеристики – мілководдя, студент повинен:

9. Повторити пп. 1-8 для мілководдя.

Після завантаження Інструктором завдання 3, де визначені маневрові характеристики – канал, студент повинен:

10. Повторити пп. 1-8 для каналу.

11. Порівняти побудовані графіки та зробити висновки.

Після виконання студент дає відповіді на контрольні питання:

1. У яких документах міститься інформація про маневрові характеристики суден згідно з документом ІМО А.601(15) «Вимоги до відображення маневреної інформації на судах»?

2. Хто заповнює лоцманську карточку та яка інформація міститься у ній?

3. Яку інформацію містить таблиця маневрових характеристик судна?

4. Де повинна знаходитися таблиця маневрових характеристик судна?

5. Що таке формуляр маневрових елементів та яку інформацію він містить?

6. Назвати градацію ходів судна для переднього та заднього ходу.

7. Зобразити графіки $V(t)$, $S(V)$ інерційних характеристик судна при пасивному гальмуванні.

8. Зобразити графіки $V(t)$, $S(V)$ інерційних характеристик судна при розгоні.

9. Зобразити графіки $V(t)$, $S(V)$ інерційних характеристик судна при активному гальмуванні.

10. Максимальна швидкість судна буде більша на глибокій воді чи на мілководді?

11. Максимальна швидкість судна буде більша на глибокій воді чи у каналі?

12. Дистанція гальмування буде більша на глибокій воді чи на мілководді?

13. Дистанція гальмування буде більша на глибокій воді чи у каналі?

Рис. 3. Робота з інструктором після виконання практичних завдань у програмі Navi Trainer Instructor

Висновки і пропозиції. 1. В умовах інформатизації професійної освіти інтерактивні технології можуть бути використані практично на всіх етапах навчального процесу: при вивченні теоретичного матеріалу, при створенні інформаційно-методичного забезпечення з дисципліни, при розробці електронного курсу, демонстраційних матеріалів, при відпрацюванні практичних навичок, при перевірці компетентностей по закінченню курсу. Даний перелік може змінюватися та розширюватися в залежності від специфіки педагогічної діяльності.

2. Для вирішення ряду проблемних питань, що притаманні сучасній системі професійної підготовки майбутніх судноводіїв, пропонується створення квазіпрофесійного середовища, що базується на найбільш передових технологіях та засобах навчання. Основою даного підходу є реалізація професійних освітніх програм з використанням інтерактивних технологій. Найбільш повно це може бути використано шляхом використання сучасних навчальних тренажерних комплексів, орієнтованих на професійну підготовку майбутніх морських фахівців.

3. З огляду на сучасні вимоги актуальним і перспективним є осучаснення системи професійної підготовки майбутніх судноводіїв, пошук адекватного змісту, технологій та принципів організації навчання шляхом створення нових форм освітнього середовища. У наш час міжнародний досвід свідчить, що створення середовища засобами інформаційних інтерактивних технологій в вищих навчальних закладах стає пріоритетним напрямком розвитку вищої освіти, і є безмежним, відкритим освітнім ресурсом.

Саме такий підхід і використання новітніх технічних засобів навчання реалізовано в Херсонській державній морській академії, що в свою чергу, дає можливість випускникам бути конкурентоспроможними на світовому ринку праці, отримувати перші робочі місця, бути висококваліфікованими фахівцями, які постійно підвищують свій професіональний рівень у відповідності до вимог сьогодення.

Вирішення цих питань визначають перспективи і напрямки подальших досліджень щодо підготовки майбутніх судноводіїв до професійної діяльності.

Список літератури:

1. Артюхина А. И. Интерактивные методы обучения в медицинском вузе: учебное пособие / А. И. Артюхина, В. И. Чумаков. – Волгоград: Изд-во ВолгГМУ, 2012. – 212 с.
2. Шевчук П. Интерактивні методи навчання: навч. посібник / Шевчук П., Фенрих П. – Щецін: WSAP, 2005. – С. 7-23.
3. Кононец А. Н. Педагогическое моделирование: новые вопросы / А. Н. Кононец // Инновационные подходы к организации образовательного процесса в современном техническом вузе: сб. метод. тр. / под ред. Л. П. Лазаревой; ДВГУПС. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2008. – С. 22-31.
4. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник / Пометун О. І., Пироженко А. В.; ред. О. І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – С. 8-24.
5. Сокол І. В. Формування професійної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Сокол. – Херсон: МОН, молоді та спорту Укр. Херсонський держ. ун-т, 2011. – 20 с.
6. Волошинов С. А. Алгоритмічна підготовка судноводіїв в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища / С. А. Волошинов // Інформаційні технології в освіті. – 2010. – № 8. – С. 103-108.
7. Шерман М. І., Безбах О. М. Інформаційна культура майбутніх інженерів-судноводіїв як психолого-педагогічний феномен / Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1 (10). – Херсон, 2014. – С. 190-193.
8. Шерман М. І., Безбах О. М. Структура професійної підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах у контексті проблем формування інформаційної культури / Наукові записки / Ред. кол.: В. В. Радул, С. П. Величко та ін. – Випуск 141. Частина 1. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015 (Серія: Педагогічні науки). – С. 15-19.
9. Шерман М. І., Безбах О. М. Виявлення чинників впливу на процес формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв / III International Scientific and Practical Conference «Scientific and Practical Results in 2016. Prospects for Their Development» (December 27-28, 2016, Abu-Dhabi, UAE) – № 1 (17), Vol. 3, January 2017, p. 26-30.
10. Ливандовская Н. С. Использование интерактивных информационных средств обучения в образовательном процессе [Электронный ресурс] / Н. С. Ливандовская, А. В. Капранова / Применение информационно-коммуникационных технологий в образовании // «ИТО-Марий Эл-2013»: X Всерос. науч.-практ. конф. – Режим доступа: <http://mari.ito.edu.ru/2013/section/214/98404/>.
11. Сорокина Е. И. Использование интерактивных методов обучения при проведении лекционных занятий / Е. И. Сорокина, Л. Н. Маковкина, М. О. Колобова / Теория и практика образования в современном мире: материалы III междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, май 2013 г.). – СПб.: Реноме, 2013. – С. 167-169.
12. Громов Е. В. Выбор оптимальной стратегии применения анимационных презентаций на лекциях по компьютерным дисциплинам / Е. В. Громов, Т. В. Ящун // Проблемы инженерно-педагогической освіти. зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. – Харків, 2013. – Вип. 38-39. – С. 208-213.
13. Информационные интерактивные методы обучения инженеров-педагогов компьютерного профиля: состоящие проблемы / Т. В. Ящун, Е. В. Громов // Проблемы инж.-пед. освіти. – 2015. – № 46. – С. 160-172. – Библиогр.: 8 назв. – рус.
14. Гуцин Ю. В. Интерактивные методы обучения в высшей школе // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна». 2012. № 2. С. 1-18.
15. Зінченко М., Півоваров Л. Методичні рекомендації до лабораторних робіт дисципліни «Теорія та практика управління рухом судна» Галузь знань: 0701 Транспорт та транспортна інфраструктура, спеціальність «Судноводіння», освітня програма 8.070104 Морський та річковий транспорт / ХДМА. – Херсон, 2017. – 106 с.

Шерман М.И.

Херсонский государственный университет

Попова Г.В.

Херсонская государственная морская академия

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СУДОВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация

Статья посвящена вопросу использования интерактивных технологий обучения в высших учебных заведениях при подготовке морских специалистов. Авторы проанализировали роль и место интерактивных технологий с учетом компетентностного подхода, результаты применения интерактивных технологий в системе профессиональной подготовки будущих судоводителей на примере учебной дисциплины «Навигационные информационные системы». Рассмотрены возможности навигационного тренажера Navi – Trainer Professional 5000 для отработки практических навыков.

Ключевые слова: интерактивные технологии, компетентностный подход, профессиональная подготовка судоводителей, навигационный тренажер.

Sherman M.I.

Kherson State University

Popova G.V.

Kherson State Maritime Academy

POSSIBILITIES OF USAGE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL TEACHING OF FUTURE SHIP NAVIGATORS

Summary

The article deals with the issue of the interactive technologies training usage in higher education institutions in the preparation of marine specialists. The authors analyzed the role and place of interactive technologies, taking into account the competency approach, the results of usage of interactive technologies application in the system of training of future navigators on the example of «Navigational information systems» course. The possibilities of navigational training simulator Navi – Trainer Professional 5000 to work out practical skills.

Keywords: interactive technologies, competency approach, professional training of ship navigators, navigational simulator.

УДК 373.2.091.2:373.2.015.31:796

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ОЗДОРОВЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Шовкопляс О.М.

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті йдеться про основи управління інноваційною оздоровчою діяльністю в закладі дошкільної освіти. Визначено та охарактеризовано рівні управління інноваційною оздоровчою діяльністю в закладі дошкільної освіти. Розроблено алгоритм діяльності для директора закладу дошкільної освіти, дотримання якого підвищить ефективність вирішення питань впровадження інноваційних оздоровчих технологій.

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, директор, нарада, інноваційна оздоровча діяльність.

Постановка проблеми. Якість дошкільної освіти є одним з найважливіших показників рівня розвитку суспільства. Як зазначають, К. Крутий, Д. Матрос, Н. Мельникова, Д. Полев, О. Сафонова, Л. Фалюшина, Р. Чумічова та інші якість дошкільної освіти залежить від рівня розвитку професійної компетентності, управлінської культури працівників закладів дошкільної освіти (ЗДО) та обумовлюється особливостями їх управлінської діяльності.

Виходячи з того, що в дошкільному віці закладаються основи здоров'я, довголіття, створюється фундамент фізичного вдосконалення особистості, особливої актуальності набуває проблема формування такої якості фахівця дошкільної освіти, як управлінська культура, актуалізація якої зумовлює ефективне фізичне виховання дошкільників як одного з пріоритетних напрямів освітньої діяльності закладу дошкільної освіти, забезпечує якість фізичного виховання дітей дошкільного віку.

Необхідно зауважити, що організація оздоровчого (як освітнього і виховного) процесу в дошкільному закладі базується на управлінських діях керівника та педагогічного колективу. На цьому етапі мета управління процесом оздоровлення – це створення умов, що сприяють формуванню, збереженню і зміцненню здоров'я дітей в умовах закладу дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти управління якістю роботи дошкільного навчального закладу в нових економічних умовах активно вивчаються вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, визначено принципи управління (А. Кузітецький, О. Кузьмін, С. Кульневич, М. Мартиненко, О. Мельник), управлінські функції та систему методів управління (Г. Єльнікова, В. Пекельна, Т. Пономаренко, Т. Сорочан, Є. Хриков та ін.).

Проблема управління якістю освітніх послуг в ЗДО знаходиться в центрі уваги багатьох сучасних дослідників (К. Бєла, Т. Голубєва, Н. Мікляєва, Л. Поздняк, П. Третьяков, Л. Фалюшина, Р. Чумічова); механізмів управління якістю роботи навчального закладу на основі діяльності педагогічного колективу як єдиної команди присвячено праці О. Александрової, Н. Костроміної, Дж. Максвелла, Е. Мейо, С. Резник, Н. Романової, Н. Солової, Дж. Трейсона, В. Янко та ін.

Теоретичні узагальнення та висновки щодо управління системою фізичного виховання учнів початкових класів (Г. Богданов, А. Борисенко,

Е. Вільчковський, Н. Денисенко, М. Козленко, Т. Круцевич, Т. Овчиннікова, С. Цвек та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, сьогодні, успішне досягнення мети формування, збереження і зміцнення здоров'я дітей в умовах закладу дошкільної освіти пов'язане з подоланням ряду труднощів. В першу чергу, це пов'язано з недостатньою розробленістю науково-теоретичних, методичних основ в питаннях управління інноваційною оздоровчою діяльністю в дошкільному закладі, а також рівнем професійної компетентності керівника і педагогів, в питаннях організації та проведенні такої роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен педагогічний колектив має право на інноваційну діяльність. Але в цьому випадку він повинен узяти на себе певні зобов'язання з підготовки та організації нововведення, оскільки об'єктом будь-якої педагогічної ініціативи стають діти.

Аналіз сформованої практики в діяльності дошкільних закладів і їх керівників, які працюють в інноваційному режимі, виявив ряд проблем: відсутність системності та цілісності впроваджуваних оздоровчих інновацій; недостатність науково-методичного забезпечення інноваційних процесів, нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності ЗДО, яке сприяло б розширенню можливостей для творчого пошуку, стимулювало інноваційну діяльність; відсутність належної експертизи інноваційних освітніх проєктів дошкільних навчальних закладів і моніторингу якості і ефективності їх впровадження.

Перераховані проблеми не можуть бути вирішені в одну мить. Необхідна підготовка вихователів, керівників, здатних грамотно здійснювати інноваційну оздоровчу діяльність, керувати інноваційними процесами в дошкільній освіті [2, 3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити алгоритм діяльності для директора ЗДО, дотримання якого дасть можливість ефективно вирішувати питання впровадження інноваційних оздоровчих технологій.

Сьогодні починають розвиватися ринкові механізми управління. У дошкільному закладі носіями ідеології ринку виступають, в першу чергу, батьки. Саме на їх замовлення сьогодні орієнтується у своїй діяльності дошкільний заклад. В основу управління в дошкільному закладі ставиться управління освітнім, виховним і оздоровчим процесами. З позиції управління ЗДО

є підприємством, яке виробляє освітні, виховні та оздоровчі послуги.

Структура управління будь-якої організації традиційно ділиться на три рівні: стратегічний, тактичний (або функціональний) і операційний. Рівні управління (вид управлінської діяльності) визначаються складністю вирішуваних завдань. Чим складніше завдання, тим вищий рівень управління потрібно для її вирішення. При цьому слід розуміти, що більш простих завдань, що вимагають негайного (оперативного) рішення, виникає значно більша кількість, а значить, і рівень управління для них потрібен інший – більш низький, де приймаються рішення оперативно. В процесі управління необхідно також враховувати динаміку реалізації прийнятих рішень, що дозволяє розглядати управління під кутом тимчасового чинника [5].

Оперативний рівень управління забезпечує швидке реагування на зміну ситуації на основі вхідних поточної інформації. На цьому рівні досить великі як обсяг виконуваних операцій, так і динаміка прийняття управлінських рішень. Цей рівень управління часто називають оперативним через необхідність рішення багаторазово повторюваних завдань і операцій. На рівні оперативного (операційного) управління великий обсяг займають облікові завдання. В процесі оздоровлення обліковими завданнями можуть виступати: облік кількості днів, пропущених через хворобу, облік часу на проведення оздоровчих заходів, діагностика фізичного розвитку і фізичної підготовленості дітей.

Тактичний (функціональний) рівень управління забезпечує вирішення завдань, що вимагають попереднього аналізу інформації, підготовленої на операційному рівні. На цьому рівні велике значення набуває така функція управління, як аналіз. Обсяг вирішуваних завдань зменшується, але зростає їх складність. При цьому не завжди вдається виробити потрібне рішення оперативно, потрібен додатковий час на аналіз, осмислення, збір відсутніх відомостей тощо. Управління пов'язане з деякою затримкою від моменту надходження інформації до прийняття рішень і їх реалізації, а також від моменту реалізації рішень до отримання реакції на них. Результати прийнятих управлінських рішень також проявляються через деякий час. Наприклад, на підставі аналізу даних про стан здоров'я дітей здійснюється вибір оздоровчих технологій, прогнозується можливе поліпшення стану здоров'я дітей, визначаються потенційні ризики.

Стратегічний рівень забезпечує вироблення управлінських рішень, спрямованих на досягнення довгострокових стратегічних цілей дошкільного закладу в сфері оздоровлення дітей. Оскільки результати прийнятих рішень проявляються через тривалий час, особливе значення на цьому рівні має така функція управління, як стратегічне планування. Часто стратегічний рівень управління називають стратегічним або довгостроковим плануванням. Правомірність прийнятого на цьому рівні рішення може бути підтверджена через досить тривалий час. Можуть пройти місяці або роки. Відповідальність за прийняття управлінських рішень, особливо в питаннях, що стосуються здоров'я дітей, надзвичайно велика і визначається не тільки результатами аналізу,

професійною інтуїцією керівника, а й експертними висновками фахівцями (вченими, лікарями, педагогами) в цій сфері. Наприклад, на підставі аналізу стану здоров'я в місті N приймаються рішення про створення санаторної групи в закладі дошкільної освіти.

Тобто перед керівником ЗДО стоїть завдання створення повноцінного здоров'язберегаючого середовища (простору) та подальшого управління інноваційною оздоровчою діяльністю.

Ми визначили алгоритм діяльності для керівника, дотримання якого дасть можливість ефективно провести первинну нараду для вирішення питання впровадження інноваційних оздоровчих технологій в роботу ЗДО:

по-перше – скласти план та ознайомити з ним учасників наради;

по-друге – долучити учасників наради до її підготовки;

по-третє – запросити на нараду фахівців;

по-четверте – обрати оптимальний час для проведення наради;

по-п'яте – зробити нараду інтерактивною.

Директор має пам'ятати, що нарада – захід не для «галочки». Якщо потрібен результат, а не даремно витрачений час, то потрібно застосовувати ці прості алгоритми дії.

Заздалегідь визначити перелік питань, для обговорення, адже система інноваційної оздоровчої діяльності передбачає певний порядок здійснення заходів у різних напрямках роботи дошкільного закладу: педагогічної, лікувально-профілактичної, побутової тощо.

Наступний умова успішного проведення наради – складання плану. Зробити це потрібно не менше ніж за 3 дні до наради. План має бути зрозумілим і докладним. У ньому мають бути прописані конкретні завдання, встановлено тривалість обговорення кожного з них, визначено, який результат передбачається отримати.

Не варто використовувати розмиті формулювання, типу: «Окреслити шляхи покращення здоров'я дошкільників». Навряд чи зрозуміло, яке завдання потрібно розв'язати, тому значну частину наради витратиться на пояснення. Слід написати: «Складання перспективного плану впровадження інноваційної технології в практику роботи ЗДО».

Наступне Ознайомлення усіх учасників наради з її планом. Потрібно розіслати план учасникам наради за 2-3 дні до її проведення. У супровідному листі пояснити, що очікується від кожного з них. Наприклад, якщо потрібно визначити, які саме методи фітотерапії будуть застосовуватись, то медсестра повинна прийти з даними про дітей які хворіють на алергію, вихователь – з результатами анкетування батьків щодо їх обізнаності та згоди впроваджувати цю технологію.

Залучення учасників наради до її підготовки. Керівник пропонує учасникам наради визначити перелік питань, які необхідно обговорити. Так можна виявити активних. Але їх потрібно попередити завчасно (надіслати пропозиції вони мають не менше ніж за три дні до наради). Обираються із пропозицій, ті, що доцільно розглянути, та додаються до плану.

Директору необхідно заздалегідь запросити на нараду відповідних фахівців, компетентних

у темі проблеми, створить атмосферу для роботи (фахівців відділу освіти, науковців, працівників інших ЗДО).

Що більше людей братимуть участь у нараді, то складніше контролювати її хід. Нарада може перетворитися на ярмарок. Для ефективного проведення наради запрошується оптимальна кількість учасників – 5, максимальна – 15. Кожен учасник має висловити свою думку, пропозицію, інакше йому не потрібно бути на нараді.

Якщо обговорюються питання з різних напрямів діяльності закладу дошкільної освіти, слід змінювати склад учасників. Є кілька варіантів, як це зробити:

- починати із питань, що стосуються усіх, а потім відпустити тих, хто не буде приймати участь у подальшій нараді (наприклад науковці для обговорення теоретичних аспектів впровадження оздоровчої технології);

- спочатку збираються кілька учасників, а решту запрошують на наступні етапи наради.

Під час обговорення питань в учасників наради можуть виникнути протилежні погляди на їх розв'язання. Якщо кожен із них вигідний лише для одного учасника, може спалахнути суперечка. За такої ситуації про плідну роботу можна забути.

Керівнику потрібно передбачити конфліктні ситуації. На етапі підготовки плану, слід подумати, які питання можуть спричинити конфлікт. Необхідно визначити, що може зблизити позиції опонентів і придумати компроміс.

Не слід забувати і про правило сприйняття інформації. Якщо задумане прийняти за 100%, то: висловлене складе 70%, почуте – 80% від сказаного, зрозуміле – 70% від почутого, а запам'ятується лише 15-16% озвученої інформації. Тому слід подбати, щоб усі учасники мали блокноти і ручки для нотування інформації.

Для підвищення ефективності визначити стратегію мету та завдання інноваційної оздоровчої діяльності можна, наприклад, через побудову дерева цілей чи Діаграми Ішкави (відома як діаграма «риб'ячої кістки» (англ. Fishbone Diagram) або «причинно-наслідкова» діаграма (англ. Cause and Effect Diagram), а також як діаграма «аналізу кореневих причин». Це один з семи основних інструментів вимірювання, оцінювання, контролю та покращення якості) [4].

Ще одним із інструментів ефективного керівництва нарадою є знання типів працівників, які не хочуть долучатися до обговорення. Це важливо як для організації наради (директор може розсадити їх так, щоб не було пасивної «гальорки» або «коментаторів» на перших партах), так і для змістового її наповнення.

Індивідуаліст, вважає важливою лише свою роботу. Тому не бере участі в обговоренні і не висловлюється, якщо питання не стосуються його роботи.

Смиренник не висловлює думку доти, поки його не запитують, бо від природи мовчазний і сором'язливий.

Глобаліст цікавиться лише важливими питаннями і довготривалими проектами. Не витрачає сили на обговорення деталей.

Опозиціонер практикує пасивну агресію, навісисто ігнорує обговорення, є негативним прикладом для інших.

Незнайко воліє слухати і не втручатися в розмову. Для аргументованого обговорення йому не вистачає знань і досвіду [1].

Ще один важливим аспектом є вибір оптимального часу для проведення наради. Для вирішення поточних справ наради організуються вранці. Наради, на яких обговорюватимете плани на майбутнє, краще провести перед обідом, це гарний стимул для її учасників не затримуватися, виконати план наради і піти на обід. Найневдаліший час для наради – після обідньої перерви, коли організм ще не налаштувався на робочий ритм і ввечері, коли всі втомилися.

Тривалість наради. Людина здатна сприймати інформацію не відволікаючись, лише півтори години. Щоб учасники продуктивно працювали, збиратися можна частіше, але на короткий період часу. Якщо за півтори години не встигнете обговорити заплановані питання, поділіть глобальне питання на кілька менших.

Організація виконання ухвалених рішень є невід'ємною складовою ефективною гар ради. Можна скористатись правилом – складати протокол не після, а під час наради.

Для протоколу можна використати структуру: Питання > Рішення > Відповідальні > Терміни > Виконання.

Наприкінці наради озвучуються, які рішення ухвалили. Кожен учасник має розуміти, виконання якого завдання і коли ви від нього чекають. Після наради протокол розсилається усім її учасникам. Наступну нараду розпочинають зі звіту про виконання доручень попередньої.

Ми провели анкетування, що мало на меті визначити у керівників ЗДО здатності ефективно проводити наради зі своїми співробітниками щодо впровадження інноваційних оздоровчих технологій. В анкетуванні взяло участь 40 респондентів (директори ЗДО Сумської області). Анкета складалась з 11 тверджень, відповіді на які, давали можливість оцінити стиль роботи керівника. Наприклад на твердження: «Якщо на початку наради, засовую, що учасники не готові до неї, перенешу її» – 60% респондентів відповіли «майже ніколи», 20% – «іноді», 15% – «часто» і тільки 5% – «майже завжди». На твердження: «Кожну нараду я починаю з аналізу виконаних завдань попередньої» респонденти відповіли так: 50% «майже ніколи», 25% «іноді», 15% – «часто», 10% – «майже завжди».

За кожну відповідь «завжди» нараховувалось 3 бали, за відповідь «часто» та «іноді» – 1 бал, за відповідь «ніколи» – 0 балів. Для тих респондентів які набрали 12 балів виставлялася оцінка – «незадовільно», ми радили удосконалити планування та проведення нарад, використовувати запропонований алгоритм ефективного проведення нарад. Тим хто набрав 13-20 балів і отримали оцінку «задовільно» – радили проаналізувати та критично оцінити свої дії під час підготовки до наради. 21-30 балів – оцінка «добре». Що означає, загалом, кваліфіковане проведення нарад. І понад 30 балів – оцінка «відмінно» – такі керівники грамотно організують та проводять наради.

Проаналізувавши відповіді керівників ЗДО ми отримали наступні цифри: 45% респондентів отримали оцінку «незадовільно», 30% – «задовільно», 20% «добре» і тільки 5% – «відмінно».

Висновки. Дані проведеного анкетування та спостережень дають підстави нам говорити про необхідність, розробки методично обґрунтованих підходів щодо вдосконалення процесу управління інноваційною оздоровчою діяльністю в закладах дошкільної освіти, культивування цілісності системи впроваджуваних оздоровчих інновацій, покращення науково-методичного забезпечення інноваційних процесів, підготовки викладачів до таких видів діяльності.

Список літератури:

1. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом [Текст] / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1977. – 382 с.
2. Ващенко О. Готовність педагога до використання здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховному процесі / О. Ващенко, С. Свириденко // Здоров'я та фізична культура. – 2006. – № 8. – С. 1-6.
3. Овчинникова Т. С. Организация здоровьесберегающей деятельности в дошкольных учреждениях / Т. С. Овчинникова. – СПб.: Кара, 2006. – 176 с.
4. Підготовка фахівців з освітніх вимірювань в Україні: [навчально-методичний комплекс] / Д. С. Сільвестров, О. Д. Борисенко, О. В. Авраменко та ін.; за заг. ред. Д. С. Сільвестрова. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. – Частина 1. – 362 с.
5. Янко О. В. Педагогічна команда як фактор якості роботи ДНЗ / О. В. Янко // Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (5-7 квіт. 2007 р., м. Ялта). – Ялта, 2007. – С. 185-191.

Шовкопляс О.Н.

Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В УЧРЕЖДЕНИИ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье говорится об основах управления инновационной оздоровительной деятельностью в учреждениях дошкольного образования. Определены и охарактеризованы уровни управления инновационной оздоровительной деятельностью в учреждении дошкольного образования. Разработан алгоритм деятельности для директора, соблюдение которого повысит эффективность решения вопросов внедрения инновационных оздоровительных технологий.

Ключевые слова: заведение дошкольного образования, директор, совещание, инновационная оздоровительная деятельность.

Shovkoplias O.M.

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

MANAGEMENT OF INNOVATIVE HEALTH-IMPROVING ACTIVITY IN THE PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Summary

The article deals with the basics of management of innovative health-improving activities in the pre-school educational establishment. The levels of management of innovative health improvement activities in the pre-school educational institution are determined and described. The algorithm of activity for the director of the pre-school education establishment is elaborated. The study focuses on the fact that observance of this algorithm will increase the effectiveness of the decision of issues of implementation of innovative health-improving technologies.

Keywords: pre-school educational establishment, director, meeting, innovative health-improving activity.

УДК 372.881.1

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ

Штохман Л.М.

Тернопільський національний економічний університет

У статті розглядається питання навчання іноземних мов, зокрема усного мовлення. Аналізуються деякі аспекти навчання за комунікативною методикою, що полягає у використанні реальних ситуацій із життя, які спонукають до спілкування, описані в працях західних науковців та практиків. Досліджується поняття «прогалин» у спілкуванні та способи їх заповнення. Описуються деякі труднощі, з якими стикається вчитель, навчаючи усного мовлення. Приділяється увага практичним питанням ефективного моніторингу і контролю за мовленням.

Ключові слова: навчання, мовлення, заняття, спілкування, завдання.

Постановка проблеми. Зростання значення іноземних мов у житті суспільства і кожної людини, наявність багатомовного й полікультурного середовища в усіх європейських країнах вимагає розширення індивідуального мовного досвіду особистості. Сприйняття іноземної мови як засобу міжнародного спілкування стимулює пошук нових підходів в організації процесу навчання іноземних мов.

Потенційний ринок робочих місць зростає із великою швидкістю, а школи, коледжі, університети пропонують освітні послуги із викладання іноземних мов не лише для студентів, але й для спеціалістів, які відчувають високу мотивацію та бажання здобути необхідні, чи доповнити вже здобуті знання для покращення комунікативних навичок з метою просування у кар'єрі. У сучасній світовій економіці необхідними є не лише навички вільного читання, письма, говоріння – ті, хто вивчають мову, хочуть спілкуватись так, щоб їх рівень визнали та оцінили співрозмовники – партнери із багатьох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Домінуючим умінням, на розвиток якого спрямовані всі зусилля у навчанні мови, є говоріння. Воно вважається способом реалізації за допомогою мови комунікативного наміру, тому процес навчання розглядається як комунікативно спрямований процес включення у взаємодію зі світом (Є.І. Пасов) [2]. Відповідно до дидактичної теорії, у руслі якої здійснюється процес навчання, визначаються особливості підготовки і проведення навчального заняття. Досить докладно описана їхня специфіка в пояснювально-ілюстративному і проблемному навчанні (І.Я. Лернер, А.М. Матюшкін, М.І. Махмутов, І.М. Черг та ін.) [1; 3; 4]. Його суть полягає у виході за межі сучасного світогляду, інтегруванні традиційного і нетрадиційного знання, у пошуку нестандартних шляхів вирішення професійних задач, посиленні суб'єктивної поведінки студента (Сисова С.О., Рибалка В.В., Піхота О.М.) [3; 5; 6].

Мовленнєва функціональна система, яка забезпечує комунікацію, тобто спілкування, має складний, системний характер і включає в себе цілий ряд ланок: мотив, задум, внутрішню програму і т. д. Ще однією умовою комунікативності є наявність чи відсутність у тих, хто навчається, мотиву для здійснення мовленнєвої діяльності іноземною мовою [1; 4; 6]. Це положення є головним при визначенні комунікативності. Важли-

вою умовою ефективності діяльності, за визначенням багатьох науковців, є наявність і мотиву, і предмету діяльності, їх тотожність [1; 4; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вивченні іноземної мови майже всі методи вимагають багатогодинних тренувань як у присутності вчителя, так і самостійних за допомогою технічних засобів навчання. Інтенсивність за часом, використання технічних засобів навчання, багаторазовість повторення матеріалу дозволяють досить швидко досягти певного рівня розвитку вмінь, особливо умінь говоріння. Та часи непомірних захопленнь з приводу «лабораторій усного мовлення давно пройшли. Критики цих методів підкреслюють неможливість поглибленого проникнення в структури мови подібним способом: технологія лабораторії усного мовлення дозволяє засвоїти досить обмежений, а отже, одноманітний набір вправ, метою яких є, в основному, відтворення (а не продукція) знайомих мовних структур [3]. Крім того, мішенню для критики часто стають тексти підручників, що створених на основі обох методів. Як правило, це діалоги, покликані продемонструвати, як кажуть носії мови «в житті». Проте, ці спеціально придумані, так звані синтетичні тексти, лише віддалено нагадують розмови реальних носіїв [там само].

Вирішенням такої ситуації стало використання методичної концепції навчання іноземним мовам, яка своєю основою має комунікативний підхід до професійно орієнтованого навчання, що полягає у використанні реальних ситуацій із життя, які спонукають до спілкування. Тобто, якщо студентів до спілкування спонукає реальна потреба чи мотивація, це дозволяє стверджувати, що вони навчаються використовувати мову ефективніше.

Формулювання цілей статті. З огляду на вищевказане метою нашої статті є розгляд питання навчання іноземної мови, зокрема усного мовлення та низки чинників, що мають вплив на його ефективність, описаних у працях західних науковців та методистів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме об'єктивна дійсність виступає тією основою, яка викликає потребу у спілкуванні. Мотивація до висловлювання виникає при умові, якщо в того, хто вивчає мову, є потреба висловити свою думку. Як твердить експерт у сфері навчання мови Gareth Rees, систематичне і навмисне створення проблемних ситуацій сприяє

виникненню мотиву і потреб висловлювання, висунення гіпотез, припущень, активізації розумової діяльності [10].

Вона досліджує поняття GАР між співрозмовниками як мотиву для комунікації. Пошук способів для створення таких прогалін, які потребують заповнення, створює можливості для спілкування і спонукає до нових видів діяльності. У цьому контексті це – різниця в поінформованості, що широко застосовується в комунікативному підході. А володіє інформацією, В потрібно її дізнатись, для чого необхідно задати кілька запитань.

В інших випадках це – різниця в досвіді. Студенти починають навчання одразу на різних рівнях володіння мовою, знань тощо. Дізнатись про ставлення, позицію щодо того чи іншого факту чи явища так само означає заповнити прогаліну між співрозмовниками. Широке використання вправ, які стосуються особистісної інформації, у підручниках з вивчення мов є яскравим свідченням цінності такого прийому. Метою вчителя є збільшити час говоріння на занятті. Саме така діяльність, на думку Gareth Rees, є найефективнішою в умовах групи.

З її досвіду, хороші результати дають такі приклади практичного застосування заповнення прогалін:

- При перевірці завдання вчитель може оголосити правильні відповіді, після чого працювати із питаннями щодо них.

- Повідомити частину відповідей половині студентів, іншу – іншій частині, щоб вони самостійно дізнавались про результати, спілкуючись.

- Прийом «заповнення прогалін» використовується у завданні перевірки відповідей в парах, коли один не знає про результати іншого.

- Питання із застосуванням вивченої лексики чи такі, що вимагатимуть нових слів у відповіді.

Використання прийому заповнення інформаційних чи прогалін досвіду, на думку Gareth Rees, є хорошим способом введення в тему. Наприклад у темі «Зайнятість» студенти можуть розповісти про професії членів родини чи про рангувати професії за певними критеріями. Така діяльність зазвичай не вимагає багато матеріалів і не займає багато часу. Як вважає Gareth Rees, вона є стимулом до обдумування продуктивної практики говоріння і спрямована на створення можливостей для змістовного спілкування та може збільшити кількість учасників, що беруть у ньому участь протягом заняття [там само]. Не менш важливим у цих умовах є зворотний зв'язок, виправлення та оцінювання мовлення студентів – те, що вони чекають отримати від вчителя.

Досвідчений вчитель-практик Barney Griffiths у своєму дослідженні так само приділяє увагу говорінню у навчанні іноземної мови. Він наголошує на тому, що природнього спілкування в умовах навчання таки бракує. Зазвичай комунікативні завдання, за виконанням яких студенти проводять багато часу, базуються лише на підручнику, і не приймається до уваги той факт, що така діяльність може виконуватись з підручником самостійно, в позанавчальний час. Він наголошує, що хороший вчитель мови – це той, хто може створити умови для природнього спілку-

вання мовою, що вивчається, і допомогти, коли студенти хочуть висловити те, що потрібно їм, що і вдосконалив їхню англійську [7].

Окрему увагу Griffiths приділяє незручностям, з якими вчителі стикаються у цій діяльності. Це – деталі, які, на його погляд, впливають на результативність навчання:

- Труднощі доступу

Залежно від розміщення в кімнаті доступ до студентів може бути легким, затрудненим чи неможливим. Контроль усного мовлення повинен відбуватись на відстані, що дозволяє його повноцінно сприймати. Тому вкрай важливим є створити умови для цього. Пересування по кімнаті, зміна місця для кожного нового завдання, щоб вчитель мав можливість почути кожного, є тими прийомами, на які вчитель-практик радить звернути увагу у навчанні усного мовлення.

- Труднощі слухання

Почути мовлення того, хто навчається, іноді важко через його особисті особливості – звичку до бурмотіння чи нечітке мовлення. Тому не менш важливим є звертати увагу на необхідність чіткої вимови студентів, щоб мати можливість пізніше надати повноцінний зворотний зв'язок. Оволодіння технікою селективного слухання допоможе зосередитись на роботі певної пари чи групи.

- Непомітні помилки

Ми звикаємо до того, як студенти говорять англійською у нашій країні, як перекладають сталі вирази чи використовують неточні слова і часом забуваємо наголосити, що носії мови чи іноземці з інших країн, які спілкуються англійською, можливо, не зрозуміють дещо з цього. Barney Griffiths наголошує, що ефективно вирішити таку ситуацію можна, записуючи на дошці все, що звучить неточно. Розбір цих випадків дасть змогу зрозуміти, в чому саме проблема, що саме хоче сказати студент і як це висловити правильніше. Записуючи невірне речення на дошці для аналізу, часто можемо зіткнутись із тим, що багато зі студентів, вважають його доречним і висловились би аналогічно, адже мають таку ж мовну підоснову, як і той, хто його сказав. Коментарі вчителя у цьому випадку дозволять перефразувати речення для точнішої передачі думки.

- порушення комунікаційної діяльності.

Так званий ненав'язливий моніторинг відбувається непомітно для студентів, якщо їм повідомити наперед про його процедуру. Питання вони можуть задавати або в процесі роботи, або під час паузи для цього. Іноді можливо відповідати, не відриваючи їх від діяльності.

- неможливість записати всі помилки.

Фахівець наголошує на тому, що всі помилки записувати не потрібно. Варто шукати помилки, які вплинуть на спілкування в конкретній ситуації. Записуючи неправильне речення, ми можемо не звернути увагу на інші помилки, які допускають студенти в групі. Головне у цій ситуації – бути вибіркоким і записувати типові помилки, щоб пояснення були близькими якомога більшої кількості студентів [там само].

Окрему увагу Barney Griffiths приділяє практичним питанням ефективного моніторингу за мовленням і виокремлює наступні деталі:

· Проінформувати. Робота з групою стає ефективнішою, якщо студенти проінформовані, що ви робите та чому. Помилки варто занотувати і розібрати пізніше, щоб не переривати роботу. Для цього важливо забезпечити достатній рівень доступу до всіх пар або груп, щоб почути мовлення кожного.

· Вирішити, скільки часу приділити кожній групі. Спостерігаючи за їх роботою, потрібно завжди бути готовим залишити одну групу та перейти до іншої, щоб відповісти на питання її учасників. Створити враження, що ви доступні всім, хоча слухаєте лише декількох.

· Переконаватися, що зроблені нотатки є розбірливими – розділити, наприклад, сторінку на три частини: граматику, вимову та лексику. У першому і останньому випадках можливо точно записати те, що сказав студент, і розібрати помилки пізніше. У випадку проблеми із вимовою знадобиться певна візуальна форма позначення, така як фонетичні символи, наголос, стрілки тощо [там само].

Питання контролю за мовленням порушує і Paul Kaye, експерт у сфері комунікативного навчання мови. Оцінювати загальну комунікативну компетентність мовця, на його думку, необхідно із правильно підібраними завданнями [8]. Серед аспектів проміжного оцінювання він виділяє:

– Фонологічні ознаки. Такі складові, як індивідуальні особливості вимови, ритм та інтонацію

виявити та оцінити досить легко, співставляючи їх із нормою.

– Відповідність правилам. Мовці повинні розуміти і слідувати правилам граматики, структури висловлювання, вживання лексики.

– Комунікативні функції. Розуміння ролі інтонації та наголосу, повторів, пауз тощо. Результативність застосованих засобів висловлювання у досягненні поставлених комунікативних цілей.

– Соціальні фактори. Вживання офіційного і неформального стилів мовлення; вплив соціального статусу, віку, статі; правила розгортання, ведення і завершення розмови [9].

Висновки з даного дослідження. Вибір комунікативного підходу до навчання іноземної мови активізує багато питань, пов'язаних із підготовкою вчителів, вибором матеріалу, оцінюванням. На багатьох заняттях іноземної усне мовлення займає значну частину часу. Воно є сукупністю багатьох аспектів, а досягнення комунікативних цілей залежить від їх використання мовцем. Говоріння є віддзеркаленням знань студентів і найціннішим джерелом інформації, доступним для роботи і оцінювання. Ці дані є набагато ціннішими, ніж узагальнені цілі заняття з навчальної програми. Розробка ефективної процедури моніторингу мови студентів займає час, але завдяки співпраці на заняттях та досягнутим результатам заняття стають цінним досвідом як для учнів, так і для викладачів.

Список літератури:

1. Булах І. Методи контролю та оцінювання рівня знань // Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1997. – С. 169-185.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: «Высшая школа», 1991. – 207 с.
3. Зязюн І. А. Неперервна освіта: концептуальні засади і сучасні технології // Творча особистість у системі неперервної освіти. – Харків, ХДПУ, 2002 р.
4. Пометун О., Пироженок Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. – К., 2002.
5. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций. – М.: Просвещение, 2005. – 173 с.
6. Хайруллина С. А. Индивидуализация и дифференциация обучения в вечерней школе. – М.: Просвещение, 1985. – 143 с.
7. Griffiths Barney Monitoring speaking Електронний ресурс: <https://www.teachingenglish.org.uk/article/monitoring-speaking>.
8. Kaye Paul Evaluating speaking Електронний ресурс: <http://www.teachingenglish.org.uk/article/evaluating-speaking>.
9. Kaye Paul Evaluating speaking – Part 2 Електронний ресурс: <http://www.teachingenglish.org.uk/article/evaluating-speaking-part-2>.
10. Rees Gareth Find the gap – increasing speaking in class Електронний ресурс: <http://www.teachingenglish.org.uk/article/find-gap-increasing-speaking-class>.

Штохман Л.М.

Тернопольский национальный экономический университет

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОЙ УСТНОЙ РЕЧИ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос обучения иностранному языку, устной речи в частности. Анализируются некоторые аспекты обучения по коммуникативной методике, которая заключается в задействовании реальных ситуаций, побуждающих к общению, описанных в работах западных ученых и практиков. Исследуется понятие «пробелов» в общении и способы их заполнения. Описываются некоторые трудности, с которыми сталкивается учитель, обучая устной речи. Уделяется внимание практическим вопросам эффективного мониторинга и контроля над речью.

Ключевые слова: обучение, речь, занятие, общение, задание.

Shtokhman L.M.

Ternopil National Economic University

SOME ASPECTS OF TEACHING FOREIGN SPEAKING

Summary

The article deals with the issue of teaching a foreign language, speaking in particular. Analyzed are some aspects of communicative language teaching that makes use of real-life situations necessitating communication which is considered in western experts' and practitioners' works. This article looks at how the notion of a gap between speakers can be used to provide a reason for communication. Finding ways to create gaps between students, gaps which need closing, creates speaking opportunities and prompts the creation of new activities. Described are some problems teachers have with monitoring and some possible solutions and also the practicalities of developing an effective procedure for monitoring.

Keywords: teaching, speaking, class, communication, task.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 929Шевченко(477.41)

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

Коркач С.О.

«Музей «Заповіту» Т. Г. Шевченка»

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Нині існує велика кількість наукових праць історичного, археологічного, краєзнавчого, літературно-мистецького характеру де висвітлюється життя і творчість Т. Шевченка під час його перебування в Переяславі, але потрібно зазначити, що на сьогодні стан дослідження проблеми переяславської шевченкіани залишається недостатньо вивченим. Тема зумовлена недостатньою комплексною розробкою проблеми історіографії переяславської шевченкіани, оскільки у науковому обігу постійно з'являються нові матеріали, які потребують цілісного дослідження. Головним наповненням джерельної бази даного дослідження є сукупність наукових праць та архівних джерел, що безпосередньо стосуються вивчення життя і творчості Т. Шевченка, пов'язаних з Переяславщиною. Тому для зручності опрацювання та максимального охоплення всього комплексу джерел проведена їх систематизація відповідно до тематичного наповнення, наукової репрезентативності, цілісності та повноти висвітлення поставленої проблематики.

Ключові слова: Т. Шевченко, Переяслав, Переяславщина, творча спадщина, публікації.

Постановка проблеми. За роки незалежності України шевченкознавство та шевченкіана збагатились не тільки новими спробами прочитання Т. Шевченка, проясненням раніше табуйованих місць його біографії, а й списком імен дослідників його творчості – вітчизняних, закордонних та краєзнавчих. У зв'язку з цим варто ознайомитись з публікаціями, що розкривають значення цієї геніальної особистості для сучасності, увиразнюють постать Т. Шевченка – митця і мислителя в історичній перспективі та з позицій сьогодення, висвітлюючи його зв'язок з Переяславщиною.

Потрібно зазначити, що на сьогодні стан дослідження проблеми переяславської шевченкіани залишається недостатньо вивченим, незважаючи на значну кількість наукових праць історичного, археологічного, краєзнавчого, літературно-мистецького характеру.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що на основі джерел і публікацій виокремлюється історіографія переяславської шевченкіани та вводиться до наукового обігу опрацьований матеріал.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автор для вирішення поставленої проблеми використала опубліковані праці дослідників життя і творчості Т. Шевченка в яких наявні відомості про життя і творчість поета, пов'язаних з Переяславщиною.

Метою роботи є систематизація, узагальнення і популяризація наукових досліджень життя та творчості Т. Шевченка, пов'язаних з Переяславщиною.

Виклад основного матеріалу. Джерельна база складає основу для будь-якого наукового дослідження, тому її особливості та характер перш за все зумовлені специфікою обраної теми. Головне наповнення джерельної бази даного дослідження складає сукупність наукових праць та архівних джерел, що безпосередньо чи опосеред-

ковано стосуються вивчення життя і творчості Т. Шевченка пов'язані з Переяславщиною. Нині існує велика кількість наукових праць історичного, археологічного, краєзнавчого, літературно-мистецького характеру де висвітлюється життя і творчість Т. Шевченка під час його перебування в Переяславі. Тому для зручності опрацювання та максимального охоплення всього комплексу джерел проведена їх систематизація відповідно до тематичного наповнення, наукової репрезентативності, цілісності та повноти висвітлення поставленої проблематики. Як наслідок, джерела класифіковані за типом та часом походження, характером інформаційного навантаження та ступенем об'єктивності. На підставі цього виокремлено три групи.

До першої групи джерел віднесено наукові праці, пов'язані з вивченням життя і творчості Т. Шевченка переяславського періоду, що були опубліковані протягом XIX – I пол. XXI ст.

У цьому сегменті варто згадати працю О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя».

О. Кониський у праці «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» [1], будучи не байдужим літописцем, перевіряв факти на основі відомих йому джерел і оцінював їх, виходячи з логіки характеру Т. Шевченка, зі своєї концепції духовного світу поета. О. Кониський, як правило, подає саме ті факти, котрі є виявом внутрішнього життя поета.

Автор у своїй праці зазначає, що враження, якого зазнав Шевченко під впливом Андрюшів, Переяслава, Монастирища і Трахтемирова він вилив потім у вірші «Сон» («Гори мої високі!»).

Радянський період характеризується посиленням інтересу до творчості Т. Шевченка та активізацією досліджень у працях Є. Кирилюка «Т. Г. Шевченко. Біографія» [2], П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка» [3], І. Дзюби «Застукали сердешну волю...» (Шевченків «Кавказ» на

тлі непроминального минулого): До 150-річчя написання «Кавказу» [4], П. Жур «Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка» [5], П. Жур «Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну» [6], П. Жур «Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» [7].

У монографії Є. Кирилюка «Т. Г. Шевченко. Біографія» [2] ґрунтовно і докладно висвітлюються особиста доля, творча діяльність, духовне зростання Тараса Шевченка.

Автори книги висвітлюють знайомство Т. Шевченка з А. Козачковським в Санкт-Петербурзі восени 1841 року, перебування Т. Шевченка в Переяславі, акцентуючи увагу на приїзді влітку і восени 1845 року Т. Шевченка до Переяслава, а також на листуванні під час заслання.

У праці використано широкий матеріал – як новознайдений, так і нагромаджений радянським шевченкознавством.

У монографії П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», яка втілила багатство всього вільного дослідження біографії Тараса Шевченка, всебічно простежується життя Т. Шевченка, розкрито цікавий повноцінний образ поета. Згадується той факт, що одним із найяскравіших вражень поета з тодішнього перебування на Переяславщині був день, проведений ним на хуторі Козачковського – Гирському, звідки товариство ходило на берег Дніпра. Шевченко любувався і краєвидом Переяслава, і видом Трахтемирова та Манастирища на правому гористому березі Дніпра, і видом із задніпрянських гір на Лівобережжя. Ця чудесна панорама дала потім поетові матеріал для повного туги за Україною «Сну», написаного вже на заслани («Гори мої високі!...») [3, ст. 173].

Відомий літературознавець Петро Жур у науковій праці «Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка», що вийшла друком у 1985 році, розповідає про другу подорож Тараса Шевченка на Україну в 1845–1847 рр. після закінчення Академії мистецтв у Петербурзі: про його спілкування з селянами-кріпаками, прогресивними діячами, участь у таємній політичній організації – Кирило-Мефодіївському товаристві [5]. У цей період у Переяславі та В'юнищах Т. Шевченко створив такі поетичні шедеври, як «Заповіт», «Кавказ», «Наймичка» «Єретик», «Маленькій Мар'яні», «І мертвим, і живим...», «Минають дні, минають ночі...», «Давидові псалми», «Холодний яр», «Три літа».

П. Жур у своїй праці згадує про те, що Т. Шевченко зберіг немало добрих спогадів про старий Переяслав.

У книзі «Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну» [6] П. Жур на основі широко вивченого, а часто невідомого архівного, мемуарного та епістолярного матеріалу переконливо розповідає про останнє перебування Т. Шевченка на Україні (1859 р.), про зустрічі поета з близькими йому людьми, про твори, написані в цей час поетом.

У праці зазначається, що з Пирятина до Переяслава Т. Шевченко проїхав стоверстий шлях через Яготин. Залишки стародавньої переяславської фортеці, так званого «вишнього міста» і церква Успенія, збудована на місці саме тієї, у якій Богдан Хмельницький від імені Украї-

ни присягав на вірність Росії, церква Михайла, Вознесенський собор, Трибратні могили, могила «батька Богдана» в околицях міста – всі ці пам'ятки старовини, були добре відомі Т. Шевченкові ще з 1845 року, коли поет приїздив до А. Козачковського і описував переяславську старовину за дорученням Археографічної комісії [6, с. 56].

Не порвалися дружні зв'язки Т. Шевченка з А. Козачковським і в найтяжчі для поета роки заслання, коли багато з тих, кого він вважав своїми друзями, його відцурались. Вони листувалися, Козачковський давав хворому поетові лікарські поради. Поет присвятив йому зворушливий вірш, у якому висловив надію на зустріч з другом у ріднім краї (що і відбулося у червні 1859 року) [6, с. 57].

Особливої уваги заслуговують матеріали П. Журі «Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» [7], де документально вивірені автором маршрути пересування Шевченка Україною.

Збагатив П. Жур і наші уявлення про коло Шевченкових знайомств по всій Україні. Це і зустрічі на Іллінському ярмарку в Ромні, де відбувалися вистави Харківського театру за участю славетного актора К. Соленика, і знайомство з полтавськими поміщиками Оболонськими (чий син згодом публікував у своєму петербурзькому журналі «Народное чтение» вірші Шевченка та його автобіографію), і перебування в Переяславі у лікаря А. Козачковського, у с. Потоках у В. Тарновського та в Седневі у братів Лизогубів чи у В'юниці у С. Самойлова.

У науковій праці В. Мельниченка «Тарас Шевченко: «Друзі мої єдині» (десять постатей у поетовому житті)» [8] автор представляє читачеві масштабні портрети Шевченкових друзів, зокрема тих, з якими поет потоваришував у Переяславі, і через їхні біографії розповідає про національного генія. Нічого подібного ще не було у відомих життєписах Тараса Шевченка чи спеціальних працях про його стосунки з окремими особистостями. Водночас у книзі показано, як переплітаються їхні долі, що глибше розкриває дивовижний духовний космос поета. В розділі книги «Глава 2. А. О. Козачковському» автор розповідає про стосунки Т. Шевченка та А. Козачковського [8, с. 54–73].

В цей час було зроблено вагомий внесок у дослідження життєвого і творчого шляху Т. Шевченка переяславського періоду, що яскраво продемонстровано у праці М. Сікорського та Д. Швидкого «На землі Переяславській» [9].

У науково-популярній праці М. Сікорського та Д. Швидкого «На землі Переяславській» автори згадують про те, що у середині XIX ст. серед прогресивної громадськості Росії формується революційно-демократичний світогляд, яскравим представником якого на Україні був Т. Шевченко [9, с. 91].

Дослідники зазначають, що життя Т. Шевченка було тісно пов'язане з Переяславом. Поет був тут неодноразово, довго мешкав як у самому місті, так і в навколишніх селах. Тут він написав славетні свої твори. В своїх повістях і віршах Т. Шевченко раз у раз згадує Переяславщину, подає чудові описи Переяслава і його околиць.

Перебуваючи в Переяславі Т. Шевченко малює Вознесенський собор, Покровську та Михайлівську церкви, давній кам'яний хрест в Борисоглібській церкві на місці вбивства князя Бориса (понад р. Альтою).

У праці згадується про те, що восени 1845 року Т. Шевченко приїздить до Переяслава вдруге. Цього разу він пробув на Переяславщині набагато довше. Цю осінь, що була надзвичайно продуктивною в житті поета, часто називають «переяславською осінню Кобзаря» [9, с. 93].

У В'юнищах Т. Шевченко знайомився з побутом місцевих селян, часто зустрічався з ними, відвідував весілля. Тут в кінці грудня він тяжко захворів і був перевезений до Переяслава, до будинку А. Козачковського. Нездужаючи, він написав свій знаменитий «Заповіт».

Востаннє Т. Шевченко відвідав Переяслав двічі в 1859 р., після десятирічного виснажливого заслання. Побував він і в Козинцях на березі Дніпра. З боєм відзначив поет зубожіння, до якого було доведене місто «підкування начальства». І ця гіркота вилілася у вірші «Якби то ти, Богдане...» [9, ст. 94].

Сюди варто віднести працю О. Журби «Київська археографічна комісія 1843-1921. Нарис історії і діяльності» [10], присвячену історії розвитку археографічної справи на Україні, цільний внесок у яку зробила Київська археографічна комісія (150-річчя заснування її відзначалося у 1993 р.), а також про внесок Т. Шевченка як співробітника цієї комісії. Так, важливе місце у діяльності поета посідало малювання історичних пам'яток Києва. Що ж до змалювання історичних пам'яток, то Т. Шевченко особливо звернув на них увагу в Переяславі.

У художньо-документальній повісті М. Махінчука «Переяславський скарб Михайла Сікорського» автор описує маловідомі сторінки життя і діяльності Тараса Шевченка, доля якого була пов'язана з Переяславом.

Науковець повідомляє, що на Переяславщині Т. Шевченко зібрав багатий фактичний матеріал про участь місцевого населення у гайдамацькому русі 1768 року. Чимало розповідей про це чув поет саме від в'юницьких старожилів. Вони й лягли в основу вірша «Холодний Яр» [11, с. 150].

У В'юнищі поширена легенда про те, як був написаний вірш Т. Шевченка «Маленькій Мар'яні». Одного морозного дня Шевченко йшов вулицею села. Назустріч маленька дівчинка, одягнена в лахміття, несла воду на коромислі. Дівчинка розказала, що вона сирітка, служить у багатих Крячків за харчі, а звать її Мар'яною. Т. Шевченко дав їй монету, щоб купила собі хустку. А ввечері того ж самого дня народився вірш Т. Шевченка про нещасну долю кріпачки «Маленькій Мар'яні» [11, с. 151].

Історичний роман В. Дарди «Переяславські дзвони» [12] веде читача тими дорогами, місцями, де бував Тарас Шевченко у свій другий приїзд в Україну 1845 року. Під час цих відвідин рідної землі поет і художник дуже багато малював, бо хотів видати, за словами М.О. Максимовича, «мистецьку енциклопедію українського народу».

Багато важливої інформації зосереджено в джерелах даної групи, в них розглянуто широкий спектр проблем, пов'язаних з життєвим

і творчим шляхом Т. Шевченка під час перебування на Переяславщині.

Вищезгадані праці мали важливе значення для вивчення життя і творчості Т. Шевченка як дослідника (період перебування у Київській археографічній комісії), художника, поета і письменника.

Наступна група джерел представлена працями, опублікованими в періодичних наукових виданнях, тематичних збірниках та збірниках матеріалів конференцій. Вона є найчисельнішою та демонструє широкий спектр питань у сфері дослідження життя і творчості Т. Шевченка переяславського періоду. Серед них важливе значення мають спеціалізовані збірники та журнали, пов'язані з переяславським періодом життя і творчості Т. Шевченка.

Досить велика кількість публікацій, автори яких розглядали автобіографічні, історичні, краєзнавчі, літературно-мистецькі, художні праці Т. Шевченка й інших науковців, що безпосередньо вивчали життєвий і творчий шлях Т. Шевченка, міститься у періодичних виданнях історичного, археологічного та краєзнавчого характеру: «Український історичний журнал», «Київська старовина», збірник наукових праць молодих вчених «Український історичний збірник» та інші.

Вагомий внесок у популяризацію творчості Т.Г. Шевченка зробив літератор, громадський і церковний діяч, основоположник української періодики Феофан Гаврилович Лебединцев (1828-1888), уродженець села Зелена Діброва (нині – Городищенський район) – один з родини Лебединцевих, який у 1882 році разом із братом Петром заснував історико-етнографічний та літературний часопис «Киевская старина» і до грудня 1887 року був його редактором.

На сторінках «Киевской старины» (1882-1887) за роки його редакторства було опубліковано чимало біографічних та художніх творів Т.Г. Шевченка. В перший рік видання журналу в ньому було вміщено п'ять матеріалів, які започаткували біографічну Шевченкіану і дали поштовх до її розвитку. Цей напрям редакція розвивала і в подальших своїх випусках, певною мірою його розширюючи. Так, за час редакторства Ф.Г. Лебединцева в журналі було надруковано твори Т.Г. Шевченка, написані на Переяславщині або про неї: «Наймичка», «Близнець», «Художник».

Окрім того, важливе значення для розробки теми наукового дослідження мають збірники наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Наукові записки з української історії» [13] та науковий збірник НІЕЗ «Переяслав» – «Переяславіка» [14]. Саме в них, протягом всього часу їх існування інтенсивно та систематично публікувалися й публікуються результати досліджень життя і творчості Т. Шевченка. Вони яскраво демонструють роль та внесок місцевих науковців у вивчення широковідомих і маловідомих особливостей творчого доробку Т. Шевченка.

До другої групи джерел віднесені збірники матеріалів та повідомлень конференцій, де розглядалися й аспекти досліджень різних науковців як безпосередньо творчості Т. Шевченка, так і інших дослідників, які вивчали біографічні й творчі набутки поета, зокрема переяславського пері-

оду. До таких збірників варто віднести: «Збірник праць першої і другої наукових шевченківських конференцій (К., 1954), «Збірник праць четвертої наукової шевченківської конференції» (К., 1956), «Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції» (К., 1969), «Збірник праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції» (К., 1970), «Збірник праць дев'ятнадцятої наукової шевченківської конференції» (К., 1971), «Збірник праць 20-ї наукової шевченківської конференції» (К., 1973; Ужгород, 1971), «Збірник праць 24-ї наукової шевченківської конференції» (К., 1982), «Збірник праць 26-ї наукової шевченківської конференції» (м. Ульяновск, 3-5 березня 1983), «Збірник праць 5-ї наукової шевченківської конференції» (9-10 березня 1981 р., м. Запоріжжя; К., 1983).

Як бачимо, кількість таких конференцій досить велика й представлена на них інформація знайшла своє відображення у численних збірниках. До цієї групи належить також низка тематичних збірників, що містять матеріали щодо досліджень. Збірники такого типу поєднують публікації дослідників за певним тематичним критерієм, історико-хронологічною періодизацією, географічним чи типологічним принципом. Сюди можна віднести: «Матеріали 34 наукової шевченківської конференції (24-26 квітня 2001 р.) у 2-х книгах» (Черкаси, 2001-2003 рр.), «Збірник праць наукових Шевченківських конференцій (1959-2002)» за ред. В.Т. Поліщука, «Збірник праць Всеукраїнської XXXVII наукової шевченківської конференції» (Черкаси, 22-24 квітня 2009 р.), «Збірник

праць Міжнародної 38-ї наукової шевченківської конференції» (20-21 квітня 2011 р.) тощо.

Наступну групу джерел складають праці енциклопедичного та довідкового характеру.

Серед праць енциклопедичного характеру них вагоме значення для розробки теми дослідження належить «Шевченківській енциклопедії» НАН України в 6-ти томах, де викладено основні відомості про життя, творчість і особистість Тараса Шевченка, його епоху та оточення, місце в національній та світовій культурі, підсумовано півторасторічний досвід вивчення всіх аспектів шевченкіани в українському та зарубіжному шевченкознавстві» [15].

Таким чином, розглянуто та систематизовано джерела, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з обраною темою.

Історіографія проблеми представлена поодинокими історіографічними розвідками, вступними чи окремими історіографічними розділами монографій, історіографічними оглядами у наукових статтях науковців. Комплексне осмислення наукового доробку дозволило з'ясувати ступінь розробки проблеми, характер представленості у ньому ключових її аспектів.

Загалом, наявна джерельна база має досить широкий спектр тематичного наповнення й демонструє направленість та результативність вивчення життя і творчості Т. Шевченка, пов'язаних з Переяславом. Тому її всебічний аналіз дозволяє реалізувати поставлену мету та відповідні завдання, а також повною мірою розглянути різні аспекти теми дослідження.

Список літератури:

1. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / В. Смілянська. – Київ: Дніпро, 1991. – 702 с.
2. Кирилук Є. П. Т. Г. Шевченко. Біографія / Є. П. Кирилук, Є. С. Шаблювський, В. Є. Шубравський. – Київ: Наук. думка, 1964. – 635 с.: іл.
3. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – Київ: Обереги, 2004. – 480 с.
4. Дзюба І. М. Застукали сердешну волю... (Шевченків «Кавказ» на тлі непроминального минулого): До 150-річчя написання «Кавказу» / І. М. Дзюба. – Київ: Дніпро, 1995. – 62 с.
5. Жур П. В. Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. В. Жур. – Київ: Дніпро, 1985. – 434 с.
6. Жур П. В. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну / П. В. Жур. – Київ: Дніпро, 1970. – 307 с.
7. Жур П. В. Труді і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / П. В. Жур; вст. ст. М. М. Павлюка. – Київ: Дніпро, 2003. – 520 с.
8. Мельниченко В. Тарас Шевченко: «Друзі мої єдині» (десять постатей у поетовому житті) / В. Мельниченко. – Москва, 2013. – 708 с.
9. Сікорський М. І. На землі Переяславській / М. І. Сікорський, Д. Т. Швидкий. – Київ: Наукова думка, 1983. – 256 с.
10. Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843-1921. Нарис історії і діяльності / О. І. Журба. – Київ: Наукова думка, 1993. – 248 с.
11. Махінчук М. Переяславський скарб Михайла Сікорського / М. Махінчук. – Київ, 2005. – 302 с.
12. Дарда В. Переяславські дзвони: іст. роман / В. Дарда. – Київ: Рад. письменник, 1990. – 415 с.
13. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 35. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 280 с.
14. Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наук. статей. – 2015. – Вип. 8 (10). – 264 с.
15. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Жулинський (гол.) [та ін.]. – Київ, 2012. – 1120 с.

Коркач С.А.

«Музей «Завещания» Т.Г. Шевченко»

Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»

ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЕ И ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕЯСЛАВСКОЙ ШЕВЧЕНКИАНЫ

Аннотация

На сегодняшний день существует достаточно большое количество научных исследований исторического, археологического, краеведческого, искусствоведческого направлений, в которых рассматривается жизнь и творчество Т. Шевченко во время его пребывания в Переяславе, однако именно эта проблематика остается недостаточно изученной. Выбранная тема обусловлена недостаточной комплексной разработкой проблемы историографии переяславской шевченкианы, поскольку в научном обращении постоянно появляются новые материалы, которые нуждаются в целостном исследовании. Основное наполнение источниковедческой базы данного исследования составляет совокупность научных трудов и архивных источников, которые непосредственно рассматривают период жизни и творчества Т. Шевченко, связанный с Переяславщиной. Поэтому для удобства обработки и максимального охватывания всего комплекса источников выполнена их систематизация в соответствии с тематическим наполнением, научной репрезентативностью, целостностью и полнотой освещения данной проблематики.

Ключевые слова: Т. Шевченко, Переяслав, Переяславщина, творческое наследие, публикации.

Korkach S.O.

«Museum «Will» Taras Shevchenko»

National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»

SOURCE STUDY AND HISTORIOGRAPHIC ASPECTS OF PEREIASLAV SHEVCHENKIANA

Summary

Now there is a large number of scientific papers historical, archaeological, local history, literary and artistic nature, highlighting the life and work of Taras Shevchenko during his stay in Pereiaslav, but it should be noted that today the state of research problems of Pereiaslav's Shevchenkiana remains understudied. The issue is due to the lack of complex development problems of historiography of the Pereiaslav's Shevchenkiana, since the scientific revolution there are new materials, themed conferences, round-tables, which require holistic studies. The source base is the basis for any scientific research, so her features and character are primarily determined by the specifics of the chosen topic. The main content of the source base of this study is a set of scientific publications and archival sources that directly or indirectly relate to the study of the life and works of T. Shevchenko connected with Pereiaslav. Therefore, for ease of handling and maximum coverage of the range of sources, their systematization according to thematic content, scientific representativeness, integrity and completeness of the assigned problems.

Keywords: T. Shevchenko, Pereiaslav, artistic heritage, publishing.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ 1990-Х РОКІВ: ПРОВІСНИКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ І ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Коцур В.В.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України

Розкрито провідні тенденції в етнополітичній сфері незалежної Української держави 1990-х рр, зовнішні впливи, зокрема РФ на громадсько-політичну діяльність національних меншин на теренах України. Виявлено, що для досягнення державних зовнішньополітичних цілей було використано російську національну меншину та російську мову, що загострювало в Україні національну проблематику. Запропоновано деякі рекомендації для подальшого розвитку України як незалежної держави та зміцнення її національних інтересів.
Ключові слова: Україна, Російська Федерація, російська національна меншина, політизація, етнополітичні процеси, Крим, мова, громадсько-політична діяльність.

Постановка проблеми. Розпад СРСР, ключову роль в якому відігравав український референдум про незалежність у грудні 1991 року, відкрив світові країни, культури й народи, про існування яких було відомо лише фахівцям. Україна стала однією з найважливіших країн світу. Її більше не плутають з Росією. Весь світ знає, що Україна веде боротьбу за незалежність від імперії, за право самостійно визначати свою долю, за перемогу міжнародного права над правом сили [7, с. 11].

Відразу після розпаду Радянського Союзу частина російської політичної еліти заговорила про Україну як про «тимчасово втрачену територію», а від тоді як Росія почала «підніматися з колін» прагнула домогтися беззастережного домінування на пострадянському просторі [8, с. 5–6]. Ще у 1992 році Джеймс Мейс зауважував, що «насправді незалежність отримала не новітня державна формація, а стара УРСР з усіма успадкованими, застарілими, нежиттєздатними структурами», а проблема України – це Росія, яка має претензії до самої України. Росія, яка виводить свою історію з України і яка ніколи добровільно не відмовиться від претензій ні на територію, ні на наші духовні скарби, такі як християнство, історія, література [9, с. 13, 15–16].

Передбачення Джеймса Мейса підтвердились не лише анексією Криму та розв'язанням Російською Федерацією війни на Донбасі, а й гібридною війною, яку в середовищі українських інтелектуалів, з якими спілкувався Джеймс Мейс, називали мережевою війною [9, с. 18].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні, як відзначає дослідник В.М. Ткаченко, «настав час усвідомити, що Росія – це постійний виклик Україні, на який слід безперервно знаходити адекватну відповідь, формуючи українську національну ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки [12, с. 8]. Саме тому важливо звернутися як до уроків історії, так і до багаторічних інтелектуальних напрацювань декількох поколінь істориків, політологів, соціологів, долаючи упереджені судження тих, хто формує громадську думку на замовлення певних олігархічних груп як в Україні, так і за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію досліджуваної проблеми умовно можна поділити на декілька тематичних груп,

які відображують різні напрями досліджуваної теми, і включають наукові, науково-публіцистичні праці істориків, політологів, журналістів.

Етнополітичні процеси в незалежній Україні висвітлювалися в численних дослідженнях: М. Панчука, О. Рафальського, О. Майбороди, В. Войналовича, В. Котигоренка, О. Калакури, Н. Кочан, Ю. Ніколайця, Є. Жупана, Н. Кічери, О. Ляшенка та ін.

Політичні права національних меншин України та ідеологізацію і політизацію «етнічного питання» в період державотворення відображують праці: Л. Польового, В. Шевчука, М. Тараненка та ін.

Аналізу політичної, економічної, державної, національної трансформації посттоталітарного суспільства в Україні й особливостям взаємодії державних органів, і організацій національних меншин присвячені публікації С. Кульчицького, О. Валевського, С. Яницької, І. Гаха та ін.

Окремі аспекти участі національних меншин у політичному житті України проаналізовано у роботах: А. Демартино, Б. Бабіна, О. Калакури, О. Ляшенка.

Привертають увагу публікації вітчизняних учених, присвячені різноаспектним питанням організації етнополітичного менеджменту в Україні, зокрема, дослідження: В. Котигоренка, Г. Луцшиши та В. Колісника.

Найвиразніше участь представників національних меншин України в етнополітичних процесах аналізувалася у працях зарубіжних дослідників В. Рейзінгера, А. Міллера, В. Леслі, К. Хілла, Е. Вільсона, С. Хангтінгтона, М. Татур та інших.

Окрему групу становлять публікації, що стосуються причини російсько-українського протистояння упродовж 1990–2000-х років, які призвели до війни, де певне місце відводилося «національному питанню». Насамперед слід назвати праці Б. Ложкіна «Четверта республіка: Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа» (Харків, 2016), Є. Магди «Гібридна війна: вижити і перемогти» (Харків, 2016), Джеймса Мейса «Україна: матеріалізація привидів» (Київ, 2016), В. Ткаченка «Росія: ідентичність агресора» (Київ, 2016), «Україна: quo vadis – куди йдемо?» (Київ, 2017), Я. Потапенка «П'ять російсько-українська війна: від Майдану до Східного фронту (підходи, оцінки, інтерпритації» (Переяслав-Хмельницький, 2017) та інші.

Мета статті. У даному огляді робиться спроба розкрити провідні тенденції етнонаціональних процесів в Україні 1990-х років, виявити елементи підготовки до майбутньої мережевої, гібридної війни Російської Федерації ще на етапі розвитку Української незалежної держави, запропонувати деякі рекомендації з урахуванням сучасних геополітичних реалій.

Я відзначалося з перших днів проголошення незалежності України політичне керівництво Кремля не сприймало її суверенітет і територіальну цілісність. Відомий український історик С. В. Кульчицький помітив, що «проблеми у відносинах з Росією почали виникати через дві доби після всеукраїнського референдуму. Для російської правлячої еліти його результати виявилися несподіваними. Прес-секретар президента РФ П. Вошчанов заявив, що Росія залишає за собою право поставити нерозв'язану, на її думку, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність» [8, с. 51]. Штучно поглиблювалася проблема Російською Федерацією невизнання кордонів України, її суверенітету, подальшого політичного устрою держави, її фінансово-економічного становища [8, с. 57-58] та військового потенціалу. Особливо гостро постала проблема Криму, зокрема статусу Чорноморського флоту [8, с. 52-53]. Наростали кризові явища в енергетичній сфері. В 1993 р. РФ підвищила ціни на енергоносії для України відповідно до світових стандартів [4, с. 63; 1, с. 36].

Водночас, під імперським прицілом опинилася гуманітарна сфера України [5, с. 67]. Уже в перші роки Української незалежності, Російська Федерація розгорнула масштабну інформаційно-пропагандистську кампанію проти національно-культурного відродження нашої держави, яка охопила майже всі її ціннісні основи. Активно навіщувалися зневажливі ярлики та формувалися нові стереотипи навколо Української незалежності і, водночас настирливо нав'язувалися ідеї слов'янського союзу, «спільної історії» [14, с. 168], повернення до патерналістського типу держави [4, с. 3-4].

У якості механізму політичного тиску на Україну східний сусід використовував російську національну меншину, яка становила близько 20% усього населення країни та мовне питання. Тривале панування радянської влади на теренах України створило підґрунтя для формування шляхом зросійщення етнічних українців трьох потужних лінгво-етнічних груп: україномовних українців, російськомовних українців, російськомовних росіян, які прагнули виступити ядром творення нової держави. Водночас тяжіння частини українців з радянською свідомістю та етнічних росіян в бік РФ стало предметом помітної уваги з середини 1990-х років російського політичного керівництва, щодо потреб і настроїв співвітчизників (не громадян РФ) у країнах пострадянського простору [3, с. 22-24; 11, с. 214-217]. Дедалі частіше лунали звинувачення в бік України щодо «утисків» російського населення, примусової українізації, порушення прав і свобод українських росіян тощо. Однією із центральних тем у зовнішній політиці РФ стала російська культура, якій шовіністична пропаганда відводила особливе місце в українському культурному просторі – до представлення в всіх офіційних

структурах з метою «повноцінного забезпечення різносторонніх інтересів росіян» [24, арк. 35-36; 23, арк. 29-30]. Окрім того, в РФ постійно наголошували, що для них неприйнятним є термін «національна меншина» стосовно росіян, які проживають в Україні [21, арк. 3], адже «сьогоднішня російська держава», на думку російських пропагандистів, «має дніпровське коріння, спільну дніпровську купіль, ...спільну традицію, спільну ментальність, спільну історію, спільну культуру» [13, с. 51] При цьому ігнорується лінія вододілу про яку влучно сказав В'ячеслав Липинський: «основною різницею України від Москви є не мова, не плем'я, не віра... а інший, витворений віками устрій політичний, інший... метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства» [12, с. 17].

Українському суспільству нав'язувалися думки про доцільність написання шкільних підручників спільно з російськими авторами. Спочатку йшлося про створення спільної українсько-російської комісії з узгодження змісту підручників з вітчизняної історії. Проте справжня мета такої комісії полягала в створенні спільної робочої групи з написання шкільних підручників [6, с. 6], які мали б і надалі пропагувати російські цінності та зберігати вже утверджені стереотипи в українському суспільстві.

На тлі економічних і внутрішньополітичних негараздів другої половини 1990-х рр. в Україні помітно політизувалися рухи проросійського спрямування, які активно підтримувалися ззовні. Водночас рельєфніше проявлявся проімперський шовінізм, активізувалися антисемітизм і українофобія, особливо на півдні і сході України. Йдеться насамперед про Республіканський Рух Криму (РРК) [16, арк. 44-45], осередки донського козацтва та товариства так званих новоросів, дії яких несли загрозу єдності Української держави [15, арк. 45-46; 17, арк. 52].

У зв'язку з цим Управління у справах національних меншин у період з жовтня 1994 по травень 1995 року розробило «План заходів, спрямованих на інтеграцію АРК в Україну» та «План заходів щодо нейтралізації негативного впливу ЗМІ на російськомовне населення» [29, арк. 48]. Задля культурно-політичної інтеграції Криму в Україну передбачалося всіляко заохочувати прихід на півострів патріотично налаштованого населення, відкриття нових академічних установ та інституцій, українських ліцеїв і шкіл, надання пільг для навчання кримчан в україномовних вузах Центральної України та Києві. Пропонувалося всіляко морально та матеріально підтримувати паростки українського патріотизму на півострові і водночас роз'яснювати сутність внутрішньої політики серед російськомовного населення. Вважалося, що лише після того, як усе діловодство в Києві і, зокрема державного апарату та спілкування в регіонах буде вестись українською мовою, вона насправді стане державною. Особливу увагу органи влади мали приділяти вивченню української історії в контексті світового розвитку [31, арк. 91]. Водночас для послаблення напруги на півострові пропонувалося: розробити і реалізувати Державну програму збереження і розвитку російської культури в Україні на 1995-2000 рр.; у Києві планувалося започатку-

вати постійну програму теле- та радіопередач російською і кримськотатарською мовами під умовною назвою «Кримський канал», поклавши в основу її змісту державну політику, виховання населення на засадах українського патріотизму, єдності народу та цілісності державної території, поширення цінностей російської і кримськотатарської культур України; в історико-патріотичній роботі переносився акцент на виявлення і пропаганду позитивного досвіду міжнародних взаємин; планувалася цільова підготовка і перепідготовку кадрів для соціально-культурної сфери Криму та державного управління нею, використовуючи при цьому систему квот для національних меншин АРК у вузах України; визначалася потреби у повноцінному, багатогалузевому видавництві кримськотатарської літератури, подолавши таким чином розпорошеність, самодіяльність і малопотужність кримськотатарської видавничої справи [30, арк. 85].

26-27 жовтня 1995 року в Києві відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Російська освіта в Україні в контексті міжнародного досвіду», де в окремих виступах висловлювалися думки про надання російській мові статусу другої офіційної, неприйнятності терміну «національна меншина» стосовно росіян, що проживають в Україні. Водночас відповідно до Указу Президента РФ від 31.08.95 р. «Про заходи щодо підтримки співвітчизників за кордоном» Міністерством у справах національностей та регіональної політики РФ без погодження з відповідними державними структурами України в 1995 р. було виділено на ці цілі 20 млн. російських карбованців [32, арк. 2-4]. У РФ було оздоровлено 60 дітей з України; безкоштовно пройшли перепідготовку 60 вчителів з Львівської, Донецької, Івано-Франківської, Луганської областей; здійснювалося фінансування 3 російськомовних газет «Совєсть» (м. Львів), «Российское общество Севастополя» (м. Севастополь), «Русское собрание» (м. Київ); національно-культурним товариствам російської культури АР Крим, Закарпатської, Івано-Франківської, Донецької, Харківської областей і м. Києва передано безкоштовно 10 комплектів оргтехніки (комп'ютери, факси, ксерокси) [21, арк. 2-3]; російською стороною фінансувалася конференція «Російська освіта в Україні в контексті міжнародного досвіду» [20, арк. 4].

У другій половині 1990-х рр. докорінно змінилися підходи РФ щодо використання та функціонування російської мови в Україні, яка дедалі виразніше виступала засобом політизованого тиску та спекуляцій. Так, питання статусу російської мови все активніше використовувалося внутрішніми та зовнішніми політичними силами, особливо під час виборчих кампаній. Проросійські політики звертали до мовного питання для нагнітання істерії «примусової українізації», порушення прав етнічних росіян. Дійшло до того, що на місцях приймалися рішення про надання російській мові статусу другої державної мови поряд з українською; запровадження інституту подвійного громадянства; впровадження федеративно-територіального устрою держави; входження України в економічний союз і Міжпарламентську Асамблею СНД тощо. Найзухваліше

в цьому напрямку діяли лідери «Русской Партии Крыма», які галасливо виступали за захист і запровадження російської мови та передачу Чорноморського флоту Росії. Загалом, проросійськими силами не виключалися такі варіанти подій як: «повзуча» інтеграція Криму в РФ або ж очікувалося, що вся Україна разом із Кримом піде «білоруським» шляхом. Педальовалася тема «насильницької українізації», яка штучно роздмухувалася шовіністичними силами Криму, а також поза межами України [22, арк. 111].

Внаслідок таких акцій помітно збільшилося етнічних росіян у політичному секторі України. Наприклад, серед депутатів Верховної Ради України, окрім українців (76% від /арк. 28/ кількості обраних депутатів), росіяни склали 19,3-22% [26, арк. 29]. Окрім того, росіяни найбільше представництво мали в Запорізькій обласній раді народних депутатів (37% від загальної кількості депутатів), Херсонській (35%), Одеській (34%), Луганській (34%), Донецькій (32%), Харківській (29%) та Київській міській раді (23,5%) [28, арк. 126-133], що давало їм змогу впливати на місцеву та регіональну політику.

Переломним моментом в російсько-українських відносинах стало прийняття Конституції 1996 р., яка проголосила незалежну Україну результатом втілення «української нації, усім Українським народом права на самовизначення», а українці стали державним народом, змістивши в бік «величність» росіян, які в радянські часи претендували на статус основної, вищої нації в усіх республіках [11, с. 216]. Після підписання 31 травня 1997 р. Б. Єльциним довгоочікуваного Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між двома державами (ратифікований Держдумою РФ у 1999 р.), сторони зобов'язувалися поважати кордони одна одної та підтверджували непорушність існуючих між ними кордонів [6, с. 6, 17-18]. Підписання цього договору свідчило про геополітичне віддалення України від РФ та зміцнення її політичної самостійності. Усе це перешкоджало реалізації зовнішньополітичних амбіцій РФ, яка дедалі активніше виокремлювала у відносинах з Україною «проблему порушення прав співвітчизників» для досягнення власних великодержавних інтересів [18, арк. 43]. В офіційних документах, публічних виступах російського керівництва, державних та політичних діячів як в РФ, так і в міжнародних колах, беззаперечно стверджувалося, що в усіх новостворених пострадянських державах, окрім Білорусі, має місце дискримінація російськомовного населення. Підтримка співвітчизників за кордоном була визначена як пріоритетний напрямок діяльності МЗС РФ. Окрім того, у структурі Першого департаменту країн СНД було створено відділ з проблем співвітчизників і міжнародних відносин. Питаннями «співвітчизників» опікувалися акредитовані представники при посольствах і консульствах РФ у країнах СНД [18, арк. 44]. У рамках Федеральної міграційної служби РФ було створено фонди екстреної гуманітарної допомоги співвітчизникам. Як відзначали начальники національного відділу О. Брикін та заступник директора Першого департаменту В. Тимофеев, «в оцінці проблеми співвітчизників МЗС виходить з того,

що реальна перспектива її вирішення визначається в інтеграції країн СНД, і зокрема, приєднання України до російсько-білоруського союзу». Захист співвітчизників за межами РФ висувався на передній план і в діяльності Президентських структур РФ (Адміністрації президента, Комісії з питань громадянства та прав людини), де Адміністрації президента РФ відводилася координуюча роль [18, арк. 44-45; 19, арк. 52-55].

Привертає увагу той факт, що позиція російських владних структур щодо підтримки діаспори все більше ґрунтувалася на однобічних оцінках російських громад у країнах СНД (у тому числі й Україні), інформації членів Ради співвітчизників при Держдумі РФ, численних листах та зверненнях російськомовних громадян, які активно надходили з другої пол. 1990-х рр. на адресу Держдуми та адміністрації президента РФ [19, арк. 53].

Як наслідок інспірованої із зовні «активності» вже наприкінці 1990-х рр. для етнонаціональної сфери України були притаманні такі явища, як от:

- активізація федералістських, автономістських та сепаратистських рухів у Криму, Закарпатті та Буковині. Етнонаціоналістичні політичні рухи (праве крило): росіян і кримських татар у Криму; румунів у Чернівецькій області; русинів у Закарпатській області;

- посилення політизації національних меншин, особливо російської, румунської, німецької і угорської, які вимагали національно-територіальної автономії, створення політичних партій на етнічній основі;

- поява претензій громадських об'єднань деяких національних меншин, насамперед проросійських політичних сил на місцях, на самоврядування з функціями владних структур (Крим, південно-східні області України);

- виокремлення національними меншинами економічної та політичної проблематики, зумовленої високим рівнем безробіття складністю набуття громадянства, політико-правовим статусом меджлісу, облаштуванням депортованих в Україні) тощо;

- з'явилася проблема регіоналізму та регіоналізації економічного життя [25, арк. 64];

- неодноразово громадськими об'єднаннями росіян в Криму піднімалося питання створення своїх власних органів національного самоврядування на зразок меджлісів кримських татар та фолькстагу німців в Криму [27, арк. 99].

Водночас у другій половині 1990-х рр. продовжувала зростати енергетична залежність України від РФ, а російський капітал дедалі активніше проникав у вузькі та специфічні галузі виробництва. Особливо складною залишалася ситуація на Кримському півострові, де проросійський сепаратистський рух, підтримуваний значною частиною політичної еліти Росії доповнювався глибокими етнокультурними відмінностями між цією територією та рештою України. Підсилював цей вплив і тотальний контроль Росією кримських ЗМІ [33, с. 40-41]. Відчутними в 1990-х рр. були наслідки політики радянського режиму щодо блокування будь-якої самостійної участі військових у політиці, особливо внутрішній. Тоталітарна радянська політична система утвердила цивільний контроль за військовою ор-

ганізацією, а пострадянська Україна цю спадщину повністю зберегла [33, с. 46-47].

Висновки і пропозиції. Отже, в другій половині 1990-х рр. РФ продовжила посилювати політичний та економічний тиск на Україну. Як інструмент досягнення імперських зовнішньополітичних цілей було використано весь арсенал російської репресивної меншини та мовну проблематику, що загострювало в Україні міжнаціональні відносини на тлі соціально-економічних труднощів. Характерними маркерами суспільно-політичного життя стали:

- По-перше, надмірна акцентуація ролі національних меншин у суспільно-політичному житті України й елементи загравання з ними, що засвідчило відсутність усталених «правил гри» між етнічною більшістю й меншістю, що позначилося на настроях, орієнтаціях і практичних діях частини українського населення.

- По-друге, посилювалася політизація етнічних груп, їх прагнення до підвищення політичного статусу, шляхом участі в розподілі влади, формування політичних надбудов для захисту прав національних меншин (Крим, Луганськ). Нагніталися політичні пристрасті довкола «зневажених» прав руминомовних громадян (Буковина), насильницької «українізації» росіян (Донецчина, Луганщина). Деякі національні товариства піднімали культурно-просвітницьку роботу політичною діяльністю, прагнучи перебрати на себе функції органів влади та розподілу фінансових ресурсів. Усередині товариств велася боротьба за лідерство, одноосібне представлення інтересів тієї чи іншої меншини.

- По-третє, мали місце непоодинокі випадки українофобії та масового шовінізму з боку деяких товариств проросійської та прорумунської орієнтації, заперечення існування української нації.

- По-четверте, РФ у зовнішній політиці активізувала тактику захисту «соотечественников» за кордоном, використовуючи на свій кшталт ратифіковану в 1999 р. Україною «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин».

Уроки національних, етнополітичних процесів 1990-х рр. слід урахувувати сьогодні, в нових суспільно-економічних, політичних і міжнародних реаліях.

У зв'язку з цим слід виокремити деякі рекомендації для подальшого розвитку України як незалежної держави, зміцнення її національних інтересів та визначити провідні напрямки її подальшого наступу в сучасному політичному, економічному, соціокультурному, міжнародному житті. Насамперед слід зважено враховувати позитивні та негативні аспекти українсько-російських відносин історичного минулого, адже чимало каменів спотикання у відносинах двох народів закладалися, як у далекому, так і близькому минулому; важливо зняти політичні спекуляції довкола таких питань, як суверенітет, національна історія, мова, кордони, армія, національні меншини тощо, особливо в умовах українсько-російської гібридної війни; необхідно вибудувати потужну, військово-політичну Українську державу, яка здатна гідно відповісти на виклики ХХІ століття; крок за кроком послаблюючи енергетичну, гуманітарну та фінансово-економічну залежність від прикордонних дер-

жав, утверджувати з ними паритетні відносини; всередині країни проводити виважену демократичну, національно-орієнтовану інформаційну політику, спрямовану на подолання ціннісно-цивілізаційного розколу українського суспільства, який імперські пропагандисти намагаються поглибити в умовах гібридної війни.

Українському політикуму слід пам'ятати, що «сьогодні нації занепадають через те, що їхні ек-

трактивні економічні інститути не створюють стимулів, потрібних для того щоб люди заощаджували, інвестували й створювали інновації» [1, с. 324] Україні необхідно забезпечити одночасно і європейський цивілізаційний поступ, і модернізуватися у сучасну державу з потужним рівнем безпеки, високими соціокультурними стандартами національних меншин з урахуванням зовнішніх викликів – імперської загрози з боку Росії.

Список літератури:

1. Аджемоглу Дарон, Робінсон Джеймс. Чому нації занепадають / Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон; пер. З англ. Олександра Дем'янчука. – К: Наш Формат, 2017. – 440 с.
2. Віднянський С. В. Еволюція зовнішньої політики України (1991-2006 рр.) / перспективи / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Укр. іст. журн. – 2006. – Вип. 4 (№ 469). – С. 32-51.
3. Кульчицький С. В. Україна: суспільство й держава на терезах історії (1991-2006 рр.) / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2006. – Вип. 4 (№ 469) – С. 15-32.
4. Кульчицький С. В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2. – С. 3-22.
5. Кульчицький С. В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття* / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2001. – № 3. – С. 48-68.
6. Литвин В. М. Самоствердження України: нелегкий поступ / В. М. Литвин // Укр. іст. журн. – 2003. – № 1. – С. 3-22.
7. Ложкін Б. С. Четверта республіка: Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа / Борис Ложкін; за участю В. Федоріна; худож.-оформлювач С. Лисенко. – Харків: Фолю, 2016. – 252 с.
8. Магда С. В. Гібридна війна: вижити і перемогти / С. В. Магда. – К.: Віват. – С. 4.
9. Мейс Джеймс. Україна: матеріалізація привидів / Джеймс Мейс; – Упоряд. Наталія Дзюбенко-Мейс. – К.: ТОВ «Видавництво Кліо», 2016. – С. 13, 15-16.
10. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: Історичні нариси / Авт. кол.: О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 592 с. // Укр. іст. журн. – 2013. – Вип. 2 (№ 509). – С. 207-217.
11. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: Історичні нариси / Авт. кол.: О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 592 с. // Укр. іст. журн. – 2013. – Вип. 2 (№ 509). – С. 207-217.
12. Ткаченко В. М. Україна: quo vadis – куди йдемо? / Відп. ред. Коваленко В. О. Академія політичних наук. – К.: ВИД-ВО ЛОГОС УКРАЇНА, 2017. – 424 с.
13. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора» / Василь Ткаченко. – К.: ВЦ «Академія», 2016.
14. Удод О. А. Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми / О. А. Удод // Укр. іст. журн. – 2005. – Вип. 2 (№ 461). – С. 167-177.
15. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 10. Витяг зі стенограми у сесії Верховної Ради України «Про створення при Комісії у справах національностей експертної групи для кваліфікації проявів міжнародної ворожнечі та посилення правового нагляду з боку правових органів за діяльністю політичних і громадських організацій», 20 травня 1992 р. – Осадчук П. І. – 207. – Арк. 44-46.
16. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 10. Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України. Листування з Адміністрацією Президента України і Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету. 15 січня 14 грудня 1992 р. На 135 аркушах // Витяг зі стенограми у сесії Верховної Ради України «Про створення при Комісії у справах національностей експертної групи для кваліфікації проявів міжнародної ворожнечі та посилення правового нагляду з боку правових органів за діяльністю політичних і громадських організацій», 20 травня 1992 р. – Осадчук П. І. – 207. – Арк. 44-46.
17. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 10. Президенту України Л. М. Кравчуку від 08.06.1992, № 14-3/109. Про діяльність донського козацтва в Україні. – Арк. 52.
18. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 108. Державний комітет України у справах національностей та міграції. Листування з КМУ з питань основної діяльності комітету. 21 вересня – 30 жовтня 1998 року. На 279 аркушах. Зберігати постійно // До питання забезпечення прав і свобод росіян в Україні в контексті українсько-російських відносин (Аналітична записка). – Арк. 43-51.
19. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 108. Про подальше розгортання в РФ практичних заходів стосовно «захисту співвітчизників» за кордоном. – Арк. 52-55.
20. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 52. 9-599/2. – 3.11.95. – Віце-прем'єр-міністрові України І. Ф. Курасу. – 26-27 жовтня 1995 року. – Арк. 2-4.
21. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 52. Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. Листування з КМУ з питань основної діяльності міністерства, 3 листопада – 30 листопада 1995 р. На 173 аркушах // 9-599/2. – 3.11.95. – Віце-прем'єр-міністрові України І. Ф. Курасу. – 26-27 жовтня 1995 року. – Арк. 2-4.
22. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 54. Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. Листування з АПУ і ВРУ з питань основної діяльності міністерства, 3 січня – 30 травня 1995 р. На 233 аркушах // Довідка «Про міжетнічну ситуацію та забезпечення Україною національно-культурних та освітніх потреб національних меншин Республіки Крим». – Арк. 109-114.
23. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 7. Листування з КМУ з питань основної діяльності комітету. На 245 аркушах // Заступнику Голови Ради Міністрів України Комісаренку С. В., від 02.03.1992. – № 5-75/2. – Арк. 29-30.
24. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 7. Українське республіканське товариство «Русь». Правління. – 24.01.1992. – № 05-114. – Арк. 33-36.
25. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 70. Міністерство України у справах національностей та міграції. Листування з КМУ з питань основної діяльності міністерства, 1 липня – 19 липня 1996 р. На 162 аркушах Зберігати постійно // Міністерство України у справах національностей та міграції. – 08.07.1996 р. – № 16-519/2. – № 1-14/350, від 11.06.96 р. – Віце-прем'єр-міністрові України О. І. Ємцю. – Арк. 63-67.

26. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 78. Міністерство України у справах національностей та міграції; Державний комітет України у справах національностей та міграції. Листування з АПУ і ВРУ з питань основної діяльності, 10 квітня – 18 жовтня 1996 р. На 258 аркушах. Зберігати постійно // Шляхом міжнаціональної злагоди – Арк. 27-31.
27. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 96. Державний комітет України у справах національностей та міграції. Листування з АП і ВРУ з питань основної діяльності Комітету. 10 липня – 27 жовтня 1997 року. На 257 аркушах // Державний комітет України у справах національностей та міграції 02.09.1997 р. № 9-1638/1. Адміністрація Президента України. На № 02.05/895 від 19.08.97 р. – Арк. 99-100.
28. ЦДАВО, ф. 5252, оп. 1, од. зб. 96. Інформація про фактичне та правове становище національних меншин в Україні. – Арк. 126-133.
29. ЦДАВО, Ф. 5252, Оп-1, ОД.ЗБ-40. Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. Протоколи №№ 1-7 колегії міністерства та документи до них (постанови, доповіді, довідки, інформації), 27 січня – 25 жовтня 1995 р. На 140 аркушах / Додаток № 1. ДОВІДКА. Про роботу Управління у справах національних меншин. Арк. 48-51.
30. ЦДАВО, Ф. 5252, Оп-1, ОД.ЗБ-41. 19.01.5 / 9-38/2 / 21712/2 від 29.12.1994 р. Кабінет Міністрів України. Віцепрем'єр-міністрові І.Ф. Курасу Арк. 84-85.
31. ЦДАВО, Ф. 5252, Оп-1, ОД.ЗБ-41. Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. Листування з КМУ з питань основної діяльності міністерства, 3 січня – 31 січня 1995 р. На 184 аркушах. Зберігати постійно / Академія Наук України. Президенту України Л. Д. Кучмі. Щодо культурно-політичної інтеграції Криму в Україні (6/675-2, 19.08.94).
32. ЦДАВО, Ф. 5252, Оп-1, ОД.ЗБ-52. Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. Листування з КМУ з питань основної діяльності міністерства, 3 листопада -30 листопада 1995 р. На 173 аркушах / ЦДАВО, Ф. 5252, Оп-1, ОД.ЗБ-52. 9-599/2, 3.11.95 Віцепрем'єр-міністрові України І. Ф. Курасу. 26-27 жовтня 1995 року Арк. 2-4.
33. Шульга Т. С. Українська націонал-демократія та кримське питання в першій половині 1990-х рр.: на роздоріжжі між Raison D'état і демократичним ідеалом // Укр. іст. журн. – 2013. – Вип. 4 (№ 511). – С. 40-47.

Коцур В.В.

Институт политических и этнонациональных исследований имени И.Ф. Кураса
Национальной академии наук Украины

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ 1990-Х ГОДОВ: ПРЕДВЕСТНИКИ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация

Раскрыты основные тенденции в этнополитической сфере независимого Украинского государства 1990-х гг, внешние воздействия, в том числе РФ на общественно-политическую деятельность национальных меньшинств на территории Украины. Выявлено, что для достижения государственных внешнеполитических целей было использовано русское национальное меньшинство и русский язык, что обостряло в Украине национальную проблематику. Предложены некоторые рекомендации для дальнейшего развития Украины как независимого государства и укрепления ее национальных интересов.

Ключевые слова: Украина, Россия, русский национальное меньшинство, политизация, этнополитические процессы, Крым, язык, общественно-политическая деятельность.

Kotsur V.V.

I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
National Academy of Sciences of Ukraine

ETHNOPOLITICAL PROCESSES IN UKRAINE 1990: PROPHETS OF THE HYBRID WAR AND GEOPOLITICAL CHANGES

Summary

The peculiarities of the Russian Federation policy concerning the Russian national minority in Ukraine, as well as powerful lingvo-ethnic groups, in particular, Russian-speaking Ukrainians, Russian-speaking Russians, are explored. The peculiarities of the influence of the Russian Federation on the public-political activity of national minorities in the territory of Ukraine are revealed. Detected that Russian national minority and Russian language were used as an effective instrument for the achievement of the state foreign policy goals, which exacerbated national issues in Ukraine. Some recommendations for further development of Ukraine as an independent state and strengthening of its national interests have been developed.

Keywords: Ukraine, Russian Federation, Russian national minority, politicization, ethno-political processes, Crimea, language, public-political activity.

УДК 001.891:631.147(477)

РОЗВИТОК ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА В УРСР У КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІВДЕННОГО ВІДДІЛЕННЯ ВАСГНІЛ (1969-1990)

Орехівський В.Д.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України

Встановлено, що упродовж 1969-1990 рр. науково-організаційна діяльність Південного відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна була спрямована на координацію наукової роботи у науково-дослідних установах та вищих навчальних закладах, розташованих у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР. З'ясовано, що науково-дослідними установами розроблені та удосконалені заходи органічного землеробства: науково обґрунтовані сівоzmіни з вирощуванням зернобобових і сидеральних культур, багаторічних бобових трав та їх сумішок, післяжнивних і післяукісних посівів; використання побічної продукції; застосування раціонального обробітку ґрунту, орґано-мінерального та бактеріального удобрення, інтегрованих систем боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами. Практичне впровадження природних заходів забезпечило підвищення родючості ґрунту та виробництво якісної сільськогосподарської продукції, покращання фітосанітарного стану і навколишнього природного середовища.

Ключові слова: розвиток, удосконалення, органічне землеробство, природні заходи, Південне відділення, науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. запровадження інтенсивних технологій у землеробстві УРСР посилювало техногенний вплив на ґрунтовий покрив і спричинило поширення процесів ерозії, дегуміфікації та агрофізичної деградації ґрунту з втратою агрономічно цінної структури і погіршення фізичних та водних властивостей [1, с. 60]. Тому, важливим стало запровадження заходів органічного землеробства на основі застосування науково обґрунтованих сівоzmінів з використанням органічних добрив, побічної продукції, сидератів, післяжнивних та післяукісних посівів, зернобобових культур та багаторічних бобових трав тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної проблеми знайшли своє відображення у наукових працях С. В. Бегея, П. І. Бойка, Н. П. Коваленко, І. Д. Примака, І. А. Шуvara, Є. О. Юркевича та ін. За їхніми висновками органічне землеробство – це система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або значною мірою обмежує використання мінеральних добрив, пестицидів та регуляторів росту з метою одержання якісної продукції. Така система максимально базується на впровадженні науково обґрунтованих сівоzmінів, використанні рослинних решток, гною, торфу та компостів, бобових рослин і рослинних добрив з метою підвищення родючості ґрунту, забезпечення повноцінного живлення рослин та боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Напрацювання щодо заходів органічного землеробства є багатоплановими як за напрямками досліджень, так і за рівнем опрацювання проблеми, що розглядали вчені. Однак висвітленню науково-організаційної діяльності щодо розвитку органічного землеробства під егідою Південного відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна упродовж 1969-1990 рр. приділено недостатньо уваги. Тому встановлення природних заходів органічного землеробства в УРСР із врахуванням напрацювань вчених заслуговує на окреме концептуальне дослідження.

Формулювання мети статті. Метою статті є з'ясування та обґрунтування науково-організаційної діяльності Південного відділення ВАСГНІЛ щодо розвитку органічного землеробства упродовж 1969-1990 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. На шляху розвитку наукових основ органічного землеробства в УРСР важливим етапом був кінець 1960-х років, пов'язаний з черговою спробою академізації сільськогосподарської науки та створенням нового науково-методичного центру сільського, водного і лісового господарства [2, арк. 93]. Відповідно до постанови Ради міністрів УРСР від 5 січня 1970 р. на виконання постанови Ради міністрів СРСР від 12 грудня 1969 р. створено Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна (ПВ ВАСГНІЛ) [3, арк. 53], яке здійснювало координацію та науково-методичне керівництво дослідною мережею науково-дослідних установ сільськогосподарської галузі УРСР [4, с. 5]. Науково-організаційна діяльність ПВ ВАСГНІЛ спрямовувалась на розвиток теоретично-методологічних досліджень за провідними напрямками сільськогосподарської науки, забезпечення технічного прогресу в сільському господарстві, вдосконалення методів наукових досліджень, узагальнення досягнень галузевої науки й передового досвіду [5, с. 39]. У його складі було створене відділення землеробства, яке здійснювало координацію та науково-методичне керівництво дослідною справою у галузі землеробства, у т. ч. й біологічно-органічного напрямку [6, арк. 3-4].

Упродовж 1970-1990 рр. для виконання галузевих досліджень, крім діючих 19 науково-дослідних інститутів, було створено наступні підрозділи: у 1973 р. відділ агротехніки Українського науково-дослідного інституту кормів (Вінниця); у 1974 р. – лабораторію ґрунтової мікробіології Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської мікробіології (Чернігів); у 1976 р. – відділ землеробства Науково-дослідного інституту Нечорноземної зони УРСР (Житомир); у 1989 р. – лабораторію землеробства і рос-

линництва Науково-дослідного інституту олійних культур (Запоріжжя). Для підготовки фахівців-аграріїв у 1978 р. сформовано кафедру землеробства, ґрунтознавства і агрохімії Сумського сільськогосподарського інституту; у 1982 р. – кафедру ґрунтознавства і землеробства Вінницького сільськогосподарського інституту; у 1984 р. – кафедру загального і зрошуваного землеробства Миколаївського сільськогосподарського інституту [7, с. 188]. Отже, для виконання досліджень біологічно-органічного напрямку були створені науково-дослідні осередки у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР.

Заснування ПВ ВАСГНІЛ позитивно вплинуло на науково-організаційні процеси досліджень в органічному землеробстві [8, арк. 25]. За роки існування ПВ ВАСГНІЛ досягло успіхів у напрямі біологізації польових сівозмін шляхом їх насичення зернобобовими і сидеральними культурами, багаторічними бобовими травами, післяжнивними та післяукісними посівами [9, арк. 12-13; 27-29]. На 1980-ті роки розроблено комплексний план впровадження у господарствах УРСР кормових сівозмін з вирощуванням багаторічних бобових трав та їх сумішок для підвищення родючості ґрунту і забезпечення достатнього виробництва кормів [10, арк. 14-15].

Упродовж 1970-1990 рр. під керівництвом ПВ ВАСГНІЛ науково-дослідними установами розроблено та впроваджено у виробництво ефективні системи землеробства з елементами біологізації для різних ґрунтово-кліматичних умов УРСР [11, с. 58]. Зокрема, для зони Степу розроблено: паро-просапні сівозміни у посушливих районах та у полях з високою засміченістю гірчаком рожевим – із застосуванням чорного пару, у зволжених районах – із зайнятими парами; для зони Лісостепу – сівозміни з багаторічними бобовими травами і зайнятими парами та ґрунтозахисні сівозміни; для зони Полісся на піщаних ґрунтах – сидеральні сівозміни з посівом люпину на корм та зелене добриво; на малопродуктивних кормових угіддях і заплавах землях – лучні сівозміни з багаторічними бобовими травами та їх сумішками [7, с. 200].

Розроблення та впровадження заходів біологізації органічного землеробства у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР виконували науково-дослідні установи системи ПВ ВАСГНІЛ. Зокрема, у зоні Степу: у відділі землеробства Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи; у лабораторії сівозмін Українського науково-дослідного інституту зрошуваного землеробства; у відділах рільництва Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської державних сільськогосподарських дослідних станцій [12, с. 526-527; 529-530]; у відділах агротехніки Дніпропетровської овоче-картопляної дослідної станції та Української рисової селекційної науково-дослідної станції [13, арк. 5; 14, с. 4-5; 15, с. 19; 16, арк. 1]. У зоні Полісся – у відділі рослинництва Волинської державної сільськогосподарської дослідної станції [17, с. 4; 18, арк. 1]; у відділах рільництва Житомирської та Чернігівської державних сільськогосподарських дослідних станцій [19, с. 103].

У зоні Лісостепу у напрямі органічного землеробства розширили дослідження: у відділі аг-

ротехніки Всесоюзного науково-дослідного інституту луб'яних культур; у відділі землеробства Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків; у лабораторії кормових сівозмін Українського науково-дослідного інституту кормів; у відділі агротехніки овочевих та баштанних культур Українського науково-дослідного інституту овочівництва і баштанництва [20, арк. 1]; у лабораторії землеробства Українського науково-дослідного інституту рослинництва, селекції та генетики ім. В.Я. Юр'єва [21, арк. 190]; у лабораторії агрохімії і ґрунтової мікробіології та відділі землеробства науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів УРСР [22, арк. 1-3]. Над удосконаленням заходів біологізації працювали на дослідних станціях: у відділах рільництва Вінницької, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької державних сільськогосподарських дослідних станцій [23, с. 115; 24, с. 5; 25, арк. 49; 26, с. 152; 27, с. 29; 28, арк. 10]; у відділі рільництва Драбівської дослідної станції [29, арк. 4-6; 30, с. 5; 31, с. 29]; у відділі агротехніки Української дослідної станції тютюну і махорки [32, арк. 10].

Велике значення для удосконалення напрямів органічного землеробства мала науково-дослідна робота республіканського значення. Зокрема, Український науково-дослідний інститут землеробства встановив ефективність застосування органічного, мінерального і бактеріального удобрення та раціонального обробітку ґрунту; Український науково-дослідний інститут землеробства і тваринництва західних регіонів УРСР визначив ефективність ґрунтозахисних сівозмін з внесенням органічних добрив та застосуванням обробітку ґрунту впоперек схилів [7, с. 199].

Розроблення та удосконалення наукових основ органічного землеробства із врахуванням ґрунтово-кліматичних умов УРСР здійснювали у вищих навчальних закладах. Зокрема, на кафедрі загального землеробства Української сільськогосподарської академії для Лісостепу та Полісся розроблено та впроваджено ефективні польові сівозміни з вирощуванням багаторічних бобових трав та сидеральних культур та використанням післяжнивних і післяукісних посівів [33, арк. 68-69]. Для зони Степу на кафедрі рослинництва і селекції Дніпропетровського сільськогосподарського інституту розроблено ефективну орґано-мінеральну систему удобрення та обробіток ґрунту у зерно-просапній сівозміні з кукурудзою; на кафедрі землеробства Луганського сільськогосподарського інституту – ефективне вирощування післяжнивних та післяукісних культур у зерно-парових сівозмінах із зайнятими парами; на кафедрі загального землеробства Одеського сільськогосподарського інституту – ефективне заорювання побічної продукції у зерно-парових сівозмінах з чорним та зайнятими парами [7, с. 198]. Для зони Лісостепу на кафедрі землеробства Білоцерківського сільськогосподарського інституту розроблено ефективну орґано-мінеральну систему удобрення та раціональний обробіток ґрунту у польових сівозмінах з вирощуванням зернобобових культур; на кафедрі загального землеробства Львівського сільськогосподарського інституту – ефек-

тивне вирощування багаторічних бобових трав та їх сумішок у кормових сівозмінках; на кафедрі землеробства Уманського сільськогосподарського інституту – ефективне вирощування післяжнивних та післяякісних посівів у зерно-бурякових сівозмінках [34, арк. 17].

Вченими науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів розроблено та впроваджено у виробництво системи ефективних природних заходів органічного землеробства: науково обґрунтовані польові, кормові та ґрунтозахисні сівозміни з вирощуванням зернобобових і сидеральних культур, багаторічних бобових трав та їх сумішок; застосування післяжнивних і післяякісних посівів; використання побічної продукції (солома зернових культур, стебла кукурудзи та соняшника, гичка цукрових і кормових буряків); раціональний обробіток ґрунту; органічне, мінеральне та бактеріальне удобрення; інтегровані системи боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами для різних ґрунтово-кліматичних умов і спеціалізації господарств УРСР [7, с. 200]. Зазначені природні заходи органічного землеробства цілком відповідали потребам багатогалузевих господарств, які вирощували значну кількість сільськогосподарських культур на великих земельних площах. Практичне їх впровадження забезпечило оптимізацію структури посівних площ сільськогосподарських культур, що зменшило деградаційні процеси у ґрунті та несприятливу дію водної і вітрової ерозії. Це сприяло підвищенню родючості ґрунту, покращанню водних та фізичних його властивостей, фітосанітарного стану і навколишнього природного середовища [35, с. 4]. Крім того, забезпечило підвищення урожайності та якості сільськогосподарської продукції.

Попри незаперечні досягнення вітчизняної аграрної науки цього періоду, необхідно визнати, що ПВ ВАСГНІЛ недостатньо впливало на прискорення науково-технічного прогресу у на-

прямі органічного землеробства. Однією з причин такого незадовільного процесу було повільне викорінення недоліків у плануванні, координації та фінансуванні науково-дослідних робіт. Як результат, значна частина наукових розроблень не знаходила широкого застосування у практичному виробництві. Кардинальні зміни в науково-дослідній роботі вимагали посилення розвитку фундаментальних досліджень, спрямованих на вирішення продовольчої проблеми, подальшого удосконалення наукового забезпечення агропромислового комплексу. Виходячи з цього, Рада міністрів УРСР прийняла постанову № 279 «Про заснування Української академії аграрних наук» від 22 вересня 1990 р. як вищого науково-методичного і координаційного центру з розвитку аграрної науки УРСР, яка несла повну відповідальність за її наукове забезпечення та діяла на основі законів УРСР і свого Статуту [7, с. 210]. Цим самим було ліквідовано відомчі бар'єри між галузевими науково-дослідними установами, створено умови для технологічного завершення наукових впроваджень, комплексного підходу до наукового забезпечення галузей агропромислового комплексу, у т. ч. дієвих природних заходів органічного землеробства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Можна зробити висновок, що науково-організаційна діяльність Південного відділення ВАСГНІЛ упродовж 1969-1990 рр. у напрямі розвитку органічного землеробства була плідною та різноманітною. Із розширенням мережі галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів, їх рівномірним географічним розміщенням та охопленням дослідженнями різних напрямів органічного землеробства, було розроблено та впроваджено дієві природні заходи, що забезпечили підвищення родючості ґрунту, отримання якісної сільськогосподарської продукції та збереження навколишнього природного середовища.

Список літератури:

1. Коваленко Н. П. Наукові основи становлення та розвитку землеробства в Україні. Вісник аграрної науки. 2017. Спеціальний випуск (травень). С. 60-66.
2. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 13. Спр. 4255. 293 арк.
3. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 85. 192 арк.
4. Південне відділення ВАСГНІЛ: зб. док. і матер. / НААН, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, З. П. Кірпаль, В. І. Кучер та ін.; наук. ред. М. Д. Безуглий. Київ, 2011. 544 с.
5. Пшеничний Н. І. До історії розвитку сільськогосподарської науки і дослідної справи на Україні. Вісник сільськогосподарської науки. 1972. № 12. С. 38-46.
6. ЦДАВО України. Ф. 5176. Оп. 1. Спр. 65. 144 арк.
7. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
8. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 127. 103 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 5176. Оп. 1. Спр. 385. 31 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 5176. Оп. 1. Спр. 292. 29 арк.
11. Коваленко Н. П. Науково-організаційна діяльність Координаційно-методичної ради УАСГН, МСГ УРСР, ПВ ВАСГНІЛ та УААН з проблем сівозмін у системах землеробства України (1956-2010 р.). Київ: ФОП Корзун Д. Ю., 2011. 90 с.
12. Коваленко Н. П. Сівозміни у системах землеробства України (1958-1984 рр.): зб. док. і матеріалів. Київ: Нілан ЛТД, 2012. 588 с.
13. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 957. 542 арк.
14. Савранчук В. В., Семеняка І. М., Андрієнко А. Л. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва: минуле і сьогодення. Вісник Степу. Кіровоград: КОД, 2011. С. 3-11.
15. Устинчик О. К. 50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції. Київ: Держсільгоспвидав УРСР, 1963. 207 с.
16. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 973. 177 арк.
17. Науменко М. Д. Історія становлення лабораторії землеробства. 50 років Волинського інституту АПВ. Луцьк: Надстир'я. 2006. С. 3-5.

18. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 929. 398 арк.
19. Дідух Л. М., Савченко Т. І., Копистко О. В. Чернігівський інститут АПВ НААН: минуле і сьогодення. Сучасні аспекти ведення сільського господарства. Чернігів: ЦНТЕІ, 2010. С. 103.
20. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 829. 227 арк.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 324. 230 арк.
22. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 803. 437 арк.
23. Живилко В. А., Кундиренко Е. Ф. Краткая историческая справка о Винницкой (бывшей Немерчанской) государственной сельскохозяйственной опытной станции (1886-1961 гг.). 75 лет Винницкой (бывшей Немерчанской) государственной сельскохозяйственной опытной станции. Киев, 1963. 209 с.
24. Поліщук І. С., Романенко М. М. Сільськогосподарська наука та виробництво в Агрномічному (1960-1996 рр.). До 110-ї річниці існування Вінницької обласної державної сільськогосподарської дослідної станції 1886-1996 рр. Вінниця. 1997. С. 3-14.
25. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 866. 341 арк.
26. Гриб Н. И., Чуйко В. К. Полтавская Ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственная опытная станция им. Н. И. Вавилова. Киев: Лыбидь, 1991. 232 с.
27. Горбенко І. Я. Надбання науки – виробництву. 50 років діяльності Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції. Тернопіль: Тернопіль. 1996. 178 с.
28. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 907. 692 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 998. 688 арк.
30. Гончарук О. В. Надбання науки – виробництву. 50 років діяльності Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції. Чернівці: Буковина. 1990. С. 3-13.
31. 50 років діяльності Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції. Чернівці: Буковина, 1990. 217 с.
32. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 1024. 105 арк.
33. Державний архів м. Київ Ф. Р-1331. Оп. 11. Спр. 161. 169 арк.
34. ЦДАВО України. Ф. 4860. Оп. 4. Спр. 153. 181 арк.
35. Юркевич Е. О., Коваленко Н. П., Бакума А. В. Агробіологічні основи сівозмін Степу України: монографія. Одеса: Одеське видавництво «ВМВ», 2011. 240 с.

Ореховский В.Д.

Национальная научная сельскохозяйственная библиотека
Национальной академии аграрных наук Украины

РАЗВИТИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В УССР В КОНТЕКСТЕ НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮЖНОГО ОТДЕЛЕНИЯ ВАСХНИЛ (1969-1990)

Аннотация

Установлено, что на протяжении 1969-1990 гг. научно-организационная деятельность Южного отделения Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени Ленина была направлена на координацию научной работы в научно-исследовательских учреждениях и высших учебных заведениях, расположенных в различных почвенно-климатических условиях УССР. Выяснено, что научно-исследовательскими учреждениями разработаны и усовершенствованы мероприятия органического земледелия: научно обоснованные севообороты с выращиванием зернобобовых и сидеральных культур, многолетних бобовых трав и их смесей, послеуборочных и послеукосных посевов; использование побочной продукции; применение рациональной обработки почвы, органо-минерального и бактериального удобрения, интегрированных систем борьбы с сорняками, вредителями и болезнями. Практическое внедрение естественных мероприятий обеспечило повышение плодородия почвы и производство качественной сельскохозяйственной продукции, улучшение фитосанитарного состояния и окружающей естественной среды.

Ключевые слова: развитие, усовершенствование, органическое земледелие, естественные мероприятия, Южное отделение, научно-исследовательские институты, высшие учебные заведения.

Orekhivskiy V.D.

National Scientific Agricultural Library of the NAAS

DEVELOPMENT OF ORGANIC AGRICULTURE IN UKRAINIAN SSR IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITY OF THE SOUTH DEPARTMENT OF THE ALL-UNION ACADEMY OF AGRICULTURAL SCIENCES NAMED AFTER V.I. LENIN (1969-1990)

Summary

It is Set that during 1969-1990 scientifically-organizational activity of the South separation of the All-union academy of agricultural sciences of the name of Lenin was sent to co-ordination of the advanced study in research establishments and higher educational establishments, located in the different soil-climatic terms of Ukraine. It is found out, that worked out research establishments and the improved measures of organic agriculture: scientifically reasonable crop rotations with growing of leguminous and siderations cultures, long-term leguminous herbages and them mixtures, after-stubbles and after-hay-crops sowing; use of side products; application of rational till of soil, organic-mineral and bacterial fertilizer, integrated systems of fight is against weeds, wreckers and illnesses. Practical introduction of natural measures provided the fertility-improving of soil and production of quality agricultural goods, improvement of the fitosanitary state and natural environment.

Keywords: development, improvement, organic agriculture, natural measures, South separation, research institutes, higher educational establishments.

УДК 94(477):316.653+019.911«1917+1918»

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО В ДОСЛІДЖЕННІ СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ВЛАДИ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКИХ ГАЗЕТ 1917-1918)

Скороход О.В.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Стаття є спробою з'ясувати коло періодичних видання, що є найбільш показовими для дослідження суспільних настроїв жителів Києва 1917-1918 років та ставлення населення до влади. Студія зроблена на прикладі щоденних міських газет «Последние новости», «Киевлянин», «Киевская мысль» та «Нова рада». З метою досягнення якомога більшої релевантності авторка пропонує уточнений підхід до роботи з газетними джерелами. Проаналізовано різні типи текстів у міських газетах, кожен з яких є окремим джерелом, а саме: інформаційні матеріали, репортаж, публіцистику, твори розважального жанру і оголошення. Виділено інформаційний потенціал кожного з даних текстових джерел.

Ключові слова: газети, періодика, революція, Київ, репортаж, історичне джерело.

Постановка проблеми. Періодичні видання є важливим видом джерел у дослідженні різних аспектів Української революції 1917-1921 років. Видання початку ХХ століття не лише відображали політичний, економічний і суспільно-культурний розвиток суспільства, але й самі чинили вплив на споживачів інформації, таким чином, отримуючи роль співтворця суспільних настроїв і різних сторін життя соціуму.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідники з різною періодичністю зверталися до вивчення преси революційного часу як історичного джерела. Наявні сьогодні напрацювання щодо газет часів революції стосуються переважно типологізації періодичних видань за напрямками. Крім того, інтерес становило вивчення процесу формування преси [2; 3; 6; 10; 16; 17] та редакційна політика окремих видань [1; 11]. Окремо слід виділити роботи з дослідження потенціалу періодичних видань як історичного джерела [4; 5; 12]. Найповнішим дослідженням газетних

видань Києва на сьогодні є робота А. Волбуєвої, Н. Сидоренко, О. Сидоренка, О. Школьної [3]. На нашу думку, на основі зазначених здобутків дослідників є можливим сконцентруватися на проблемі інформативності різних типів джерел в межах періодичних видань. Необхідно підкреслити, що дана проблема набуває особливої актуальності в дослідженнях з історичної антропології, оскільки газети відіграють у даному напрямі історії помітну роль.

Мета дослідження. Метою даної статті є вивчення інформативності різного типу газет і газетних джерел на прикладі газет Києва 1917-1918 років. Ми плануємо з'ясувати, який вид газет є найбільш інформативним для дослідження суспільних настроїв жителів міста. Іншим завданням є дослідити інформативність різного типу газетних текстів для вивченні проблеми ставлення населення до влади.

Матеріали дослідження. За типологією, запропонованою на початку ХХ століття С. Кривенком

та А. Пешехоновим, періодичні видання в Російській імперії межі XIX – XX століть поділялися на три типи: «великі», «малі» та «дешеві» газети [10]. Як слушно зазначає С. Махоніна, сучасною термінологією «великим» газетам відповідає поняття якості, «малим» – масовості, а «дешевим» – низький і спрощений рівень подачі інформації [10]. Найповніше реальну картину зображали великі газети. З С. Махоніною слід також погодитися в тому, що на початку XX століття у Російській імперії з'явився четвертий тип газет, що зайняв нішу між якісними і масовими виданнями. Мова йде про інформаційні газети, які впливали на широкі кола освічених читачів, виробляючи практику щоденного читання газет [10].

У межах даної типології видання ділилися за тематикою, періодичністю, локалізацією (а відповідно й охопленням читачів) та політичним спрямуванням. Якщо чинник політичного спрямування у контексті нашого дослідження не є визначальним, оскільки наявність видань різного спектру дає широку картину думок і рефлексій, то щодо решти пунктів необхідне уточнення.

Як зазначила А. Віннічук у дослідженні про міські газети Ростова-на-Дону, головний показник ідентифікації цього типу видань – локальність. Зв'язок з читачем у міських газетах формується на основі змісту, пов'язаного з локальною проблематикою [2, с. 3]. Міські газети були націлені головним чином на місцеві масштаби впливу. Найповніше реалії життя міста відстежували щоденні газети суспільно-політичної тематики. Так, А. Волобуєва та Н. Сидоренко вказали на те, що «преса Києва – цілісна система, яка здебільшого задовольняла інформаційні потреби суспільства» [3, с. 21]. Аналізуючи київські періодичні видання, дослідники поділили їх за чотирма структурно-типологічними та проблемно-тематичними ознаками: універсальні, релігійно-духовні, громадсько-політичні та спеціалізовані. Найповніше аспекти міського життя висвітлювали універсальні газети.

Не заперечуючи ролі інших типів газет для історичного дослідження, можемо констатувати, що для студіювання суспільних настроїв міста найпродуктивнішими є великі або інформативні універсальні щоденні міські газети. Для Києва періоду Української революції 1917–1921 років такими газетами є російськомовні видання «Киевлянин», «Киевская мысль» і «Последние новости». Також продуктивним видається дослідження матеріалів української газети «Нова Рада». Саме на прикладі текстів із вищезазначених видань ми побудуємо дану статтю.

В одному виданні поруч містилися твори різних жанрів, що мали на меті вплинути на читача у різний спосіб. Тому будь-який текст в газеті є окремим історичним джерелом. На сьогодні визначено жанрову різноманітність газетних матеріалів з точки зору форми написання та подачі інформації. Основними на початку XX століття були інформаційні матеріали у різних формах, репортажі, передрук офіційних документів та звернень влади, публіцистика, фейлетони і тексти розважального змісту та рекламні матеріали. З цього кута зору джерела з періодичних видань доцільно розподілити на суб'єктивні та офіційні.

Частина журналістських матеріалів є суб'єктивними за визначенням жанру. Зокрема, це публіцистика та шаржі й фейлетони. Однак ми визнаємо, що будь-яке історичне джерело містить більшою чи меншою мірою частку суб'єктивності. Відтак виникає проблема коректності подачі у пресі не лише авторських матеріалів, але й коротких новин та повідомлень. Щодо тих текстів, які збереглися в оригіналі, періодичні видання не є першорядним джерелом. До прикладу, це стосується такого джерела як Маніфест про відречення від влади Ніколая II. Однак слід зазначити, що багато офіційних повідомлень, які були подані в пресі, не збереглися в оригінальному вигляді чи в інших формах, а відтак дуже проблемно перевірити коректність їхньої подачі на сторінках газети. Зокрема це стосується звернень до населення начальників поліції, а пізніше міліції, чи інших органів місцевої влади. Текст цих джерел у варіанті, поданому в газетах, є для дослідника основним.

На нашу думку, з метою більш коректного історичного аналізу доцільно розподілити газетні матеріали також за формою інформаційного навантаження з точки зору відбиття рефлексій на події революції. За інформативною складовою для дослідження суспільних настроїв та ставлення населення до змін влади джерела з періодичних видань доцільно поділити на кілька груп.

Перша категорія – це матеріали інформативного спрямування, а саме: офіційні повідомлення влади, документи, короткі новини та хроніки. Даний тип джерел за манерою подачі не є суб'єктивним та несе у собі дві компоненти. По-перше, офіційні повідомлення та новини є безпосереднім віддзеркаленням історичних процесів та подій. Однак не слід відкидати суб'єктивний чинник – такий як політичні симпатії та рівень професіоналізму співробітника редакції, який писав дану новину, а також редактора, який готував її до друку. За умови формалізованості жанру можливість вільного трактування фактів або їхнього умисного спотворення є мізерною, однак таку можливість необхідно враховувати у дослідженні. Отже, виникає проблема кореляції інформаційних повідомлень з реальними подіями, а відтак, адекватності поданих у газетних джерелах матеріалів. Видається можливим вирішити дану проблему, послуговуючись традиційними науковими методами критики та аналізу.

Другою компонентою формальних повідомлень є той факт, що вони є складовою загального інформаційного простору. З цієї точки зору вони є інформаційним базисом для формування суспільних настроїв, незалежно від того, наскільки зміст новин відповідав реальному перебігу подій. Однак з цієї точки зору ми зосереджуємо увагу не лише на змісті, але й на стилі написання новини, а відтак – на емоційному навантаженні, яке вона несе.

Для прикладу розглянемо повідомлення газети «Последние новости» від 3 березня 1917 року про ситуацію в Київській міській думі. Необхідно зазначити, що 3 березня – це день, коли на сторінках київських періодичних видань вперше з'явилася інформація про повалення монархії. Відтак, ситуація в місті цього дня є індикатором суспільних настроїв та очікувань.

У даній новині про хід подій в Миській думі зазначено, що до заступника миського голови М. Страдомського прийшов ад'ютант коменданта з пропозицією розставити по Києву охоронні пости. Миська влада не підтримала дану пропозицію: *«По сведениям городского управления в городе царит полное спокойствие. В виду этого надобность войск является совершенно излишней»* [13, с. 2].

Вказане повідомлення дає нам розуміння того, що, миська влада оцінювала ситуацію в місті як спокійну. По-друге, бачимо що воєнна влада прагнула діяти на випередження на випадок ексцесів. Дана ремарка дає підстави стверджувати, що негативного збурення серед киян звістка про революцію не викликала. Однак вважаємо, що лише на основі однієї згадки такий висновок робити не коректно. Необхідно скорелювати це твердження з повідомленнями в інших газетних виданнях, а також з джерелами іншого типу.

Інша проблема полягає у питанні, який сенс у даному разі вкладали представники миської влади у вислів «полное спокойствие». Виникає спокуса сприйняти дану оцінку ситуації у Києві буквально. Однак такий підхід може бути коректним лише у випадку кореляції даної заяви миської управи з іншими джерелами: повідомленнями інших офіційних органів, спостереженнями у пресі та персональним оцінкам, що зафіксовані в его-документах.

Зважаючи на подальші повідомлення у пресі про стихійні мітинги, зокрема біля приміщення Миської думи, поширення різноманітних чуток на тлі прагнення населенням інформації оцінка атмосфери у місті як «спокійної» не означала визнання того, що ситуація була такою, як зазвичай. Цією відозвою миська адміністрація заявляла про те, що на вулицях міста не виникає ексцесів та насильницьких дій. Разом з тим, оскільки ця заява була висловлена військовому коменданту публічно, то її слід розглядати не лише в контексті відносин миської влади та військової адміністрації. Дана заява миської влади була, у першу чергу, адресована населенню міста з метою заспокоїти киян та попередити можливі громадські виступи. Цю думку підтверджує повідомлення про ці події у виданні «Киевская мысль». Там повторено те, що Страдомський оцінив ситуацію в місті як «повністю спокійну», однак зазначено, що пропозицію поставити охорону в місті київський комендант висловив через те, що «некоторая часть населения Подола не уверена в спокойствии» [8, с. 4].

Як приклад впливу газетних матеріалів на формування інформаційного дискурсу міста доцільно навести серію новин та матеріалів, що були подані у київських газетах, про життя представників поваленої династії Романових у Петрограді та інших містах колишньої імперії. Можемо констатувати, що множинність повідомлень на однакову тематику формувало громадську думку щодо поваленої династії Романових загалом. У київському контексті це важливо з огляду на те, що у першій половині березня 1917 року в Києві мешкали три представники династії: овдовіла імператриця Марія Фьодоровна, велика княгиня Ольга Александровна та великий князь Александр Михайлович. Динаміка громадської думки

щодо Романових впливала на ставлення населення до факту перебування у Києві осіб з колишньої царської династії.

У наступну групу доцільно винести репортажі. Ступінь їхньої інформативності загалом повторює попередню групу джерел. Тобто репортажі можуть бути як безпосереднім джерелом для перебігу подій, так і джерелом для реконструкції інформаційного середовища періоду революції та розуміння інформаційного базису для формування суспільної думки. Такі матеріали є продуктивними для дослідження суспільних настроїв, оскільки містять масу персональних оцінок. Окрім оцінки самого журналіста, а відтак і редакції газети, маємо рефлексії інших мешканців міста, які були висвітлені у статті.

У контексті репортажів, які дуже щільні як за фактологічним наповненням, так і за емоційною компонентою, наведемо приклад враження журналіста видання «Киевская мысль» від перебігу процесу звільнення амністованих в'язнів з Лук'янівської тюрми 3 березня 1917 року [8, с. 4]. Даний газетний матеріал вдало створив для читача не лише ілюзію присутності, але й щільно наповнив фактами: коли, за якої емоційної атмосфери і в який спосіб відбувалося звільнення. Цифра про загальну кількість звільнених того дня (49) потребує уточнення та критичного сприйняття. У разі відсутності збережених документальних джерел, які могли б підтвердити цю цифру, коректно брати її за основу. Щільний опис події став можливим завдяки концентрації уваги журналіста на локальному епізоді. Ми не відкидаємо чинника суб'єктивності у виборці описаних епізодів події, однак її локальність дає підстави визнавати за інформацією більший ступінь вірогідності, ніж за репортажами з більш масштабних подій, що зазвичай не мають визначених просторових і часових меж. Такими є описи великих маніфестацій, що відбувалися на вулицях Києва у перші місяці після повалення монархії.

В якості прикладу наведемо репортаж зі Свята Свободи, що відбулося 16 березня, у виданні «Киевлянин» [7, с. 1]. Зважаючи на консервативне спрямування газети, головною темою статті стало зняття пам'ятника Петру Столипіну на Думській площі. Важливо підкреслити два моменти. По-перше, автор стверджує, що ця подія стала негативом на загальному святі. Через надмірний акцент на знесенні символу царської влади у Києві репортаж переріс в аналітичну статтю. По-друге, автор приділяє їй у тексті більше половини часу. Першу заувагу необхідно пояснити консервативним, російським націоналістичним спрямуванням «Киевлянина». Цей чинник дався в знаки і у другому випадку, однак тут необхідно також враховувати суб'єктивний погляд автора та його фізичну неможливість побачити всі події маніфестації, а відтак – описати їх в тексті. З огляду на опис події, які дає автор, можемо констатувати, що він спостерігав за ходом подій на Думській площі або в іншій локації, що розміщувалася біля Миської Думи. Відтак, у тексті не відображено рух колон маніфестантів з різних частин Києва, особливості і склад цих колон.

На відміну від репортажу у газеті «Киевлянин», два інші провідні миські видання, які були демократичними за спрямуванням, «Киевская

мысль» и «Последние новости» надрукували про Свято Свободи більш інформаційно наповнені тексти. Впливає висновок, що такий жанр як репортажі необхідно порівнювати в різних виданнях з метою якомога коректнішого дослідження.

Важливою складовою великих репортажів є вкраплення офіційної компоненти – промов чи реплік представників влади. Як приклад, наведемо репортаж газети «Последние новости» з української маніфестації 19 березня 1917 року. Поміж детального опису руху демонстрантів журналіст докладно говорить про те, як голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський опинився на балконі Міської Думи, приймаючи вітання. Автор зазначає, що член Виконавчого комітету Об'єднаних громадських організацій Києва І. Стешенко звернувся до глядачів, оголосивши, що *«перед нами сейчас стоит один из самых неутомимых борцов за свободу всей России и Украины»* [15, с. 3]. З даної деталі можемо зробити щонайменше два висновки. Перший висновок полягає у констатації того, що Грушевського представили публіці у емоційній формі, а не формальною мовою, що своєю чергою дає підстави говорити про візуалізацію активності українського руху та інтерес киян до нього. Другий висновок стосується того, що Грушевський в офіційній риторичі київської влади отримав роль як борця за волю не лише України, а і Росії. У зв'язку з цим стає можливим порушення питання про очікування киян та влади переважно російського міста від українського руху в перші дні революції. Звертає на себе увагу той факт, що М. Грушевського публіці представив український діяч І. Стешенко. Цей факт слід враховувати у дослідженні тактики українських діячів щодо утвердження українського руху в перші місяці по революції.

Третя група газетних матеріалів – це публіцистика. Цей вид газетних джерел носить суб'єктивний характер. З огляду на це постає завдання відфільтрувати у публіцистичних матеріалах інформацію, яка характеризує рефлексії щодо поточного моменту не лише автора статті, але й ширших кіл суспільства. Також ми вважаємо за доцільне визнати публіцистичні матеріали джерелом, що є індикатором загального дискурсу, в якому розвивався соціум.

Як приклад наведемо статтю С. Єфремова «Слово до живих» у «Новій раді» від 4 лютого 1918 року за старим стилем [9, с. 1]. Дана стаття С. Єфремова стала спробою донести загальну думку київського соціуму про пережите під час повстання на заводі «Арсенал» та початок обстрілу міста з боку більшовиків. Бачимо дві провідні тези, що у статті поєднані тематично. З одного боку, автор порівнював захоплення влади більшовиками з нашествия монголів у XIII століття. З іншого – проводив паралелі між бомбардуванням Києва більшовиками з подіями, які кияни переживали з часу початку Першої світової війни, і висловив постулат, згідно з яким корінь політичного і військового неспокою у Києві варто шукати у 1914 році. С. Єфремов писав: *«Люде, що видержали всю кампанію 1914-1917 з жахом оповідають, що такого страху їм не доводилось ні чути, ні бачити, бо не було ще прикладу, щоб мільйонне місто з мирною людністю,*

з жінками й дітьми, з хворими й старими підпадало під таке пекельне бомбардування». Дані тези стали складовою загального дискурсу київських газет щодо оцінки перебування більшовиків у місті взимку 1918 року.

Разом з тим, у своєму постулаті Єфремов приділяв увагу українському суспільно-політичному дискурсу захоплення більшовиками влади. Він зазначав: *«...розмах 1917 року на Україні стоїть у безпосередньому зв'язку з Домокловим мечем, що спустила була царська рука на українство 1914-1915 р...»*. Однак, зважаючи на переважання у Києві населення, яке симпатизувало російським партіям, видається за необхідне поруч з українським дискурсом дослідити реакцію публіцистів іншого національного та політичного спрямування.

Наступна група джерел – це тексти розважального жанру. В першу чергу ми говоримо про фейлетони, вірші та коротку прозу. Матеріали цієї групи, що були передруковані у київській місцевій пресі з центральних російських газет, є частиною загальної інформаційної атмосфери, яка впливала на формування громадської думки та суспільних настроїв. Тексти, написані для власне київських видань окрім цього також віддзеркалюють суспільні настрої у місті, а також вказують на зміни в побуті населення.

Творення нової символіки та обігрування суспільно-політичної дійсності відображено у творі «Маленький фейлетон. Вниманию неверных» в газеті «Последние новости» від 13 березня 1917 року [14, с. 3]. Новодимо уривок:

«...Воротнички «Милюков» – солидно, прочно, дорого.

Мыло «Чхеидзе»

Бинт для усов «Шульгин»

Дорожній сесесер «Некрасов»

Отрывной календарь «Швигарев»

Прибор для маникюра «Князь Львов»

Патентованный брюкодератель «Родзянко»

«Есть также и сатиры на старый режим»:

Калоши «Распутин», вакса «Дубровин» «Ванька-Каин – Щегловитов» – «очень забавная игрушка, ошейник «Протопопов».

Нам видається некоректним на основі однієї цієї згадки говорити про існування конкретних новацій у моді. Для розважального жанру характерний гротеск і нагромадження фактів задля підсилення впливу на читача. Разом з тим, необхідно підкреслити, що створення творів розважального жанру відбувається на сприятливому інформаційному ґрунті. Автори обирали для фейлетонів теми, обговорювані та затребувані у суспільстві. Це дає нам право констатувати, що масова реакція споживчого ринку та ринку послуг та розваг на зміну влади мала місце. Можемо також констатувати конкретну форму вираження такої реакції – у даному прикладі це зміна назв споживчих товарів. Однак констатувати, що мали місце ті чи інші назви, наприклад, бинт «Шульгін», ми можемо лише за умови підтвердження з інших джерел.

На прикладі даного фейлетону можемо також простежити спрямованість творів такого жанру. Назва «Вниманию неверных» свідчить про те, що під формою розважального тексту автор та редакція видання намагалися донести до читача

переконання у тому, що новий режим остаточно закріпився. У ширшому контексті такий посыл спонукає дослідити випадки протистояння республіканському режиму, а також превентивні заходи, яких вживала влада з метою убезпечитися від протестів.

Остання група – це оголошення та анонси вистав, публічних лекцій та інших подій. Вони дають змогу простежити зміни в публічному дискурсі міста.

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати про те, що найбільш пока-

зовим джерелом з кола періодичних видань для дослідження суспільних настроїв у Києві під час Української революції 1917-1921 років є великі та інформаційні універсальні міські газети.

За інформативною складовою для дослідження суспільних настроїв тексти, надруковані у періодичних виданнях доцільно поділити на кілька груп, а саме: матеріали короткого інформативного типу, репортажі, публіцистика, твори розважального жанру та реклама. При цьому робота з кожним газетним джерелом вимагає окремої методології.

Список літератури:

1. Бабков Д. И. Политическая деятельность и взгляды В. В. Шульгина в 1917-1939 гг.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Брянск, 2008. – 24 с.
2. Винийчук А. Городские газеты: исторический, классификационно-типологический и содержательный аспекты: на примере городских газет г. Ростова-на-Дону и городов Ростовской области: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М, 2009. – 27 с.
3. Волобуева А., Сидоренко Н., Сидоренко О., Школьна О. Періодичні видання Києва (1835-1917 рр.): покажчик // Т. 1. Волобуева А., Сидоренко Н. Формування преси Києва (1835-1918). – К.: Темпора, 2011. – 208 с.
4. Губа П. І. Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917-1920 рр. Дис. ... докт. іст. наук. – К., 2007.
5. Дмитрієнко М. Ф. Більшовицька преса України 1917-1918 рр. як історичне джерело. – К.: Наук. думка, 1967. – 176 с.
6. Животко А. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
7. Києвлянин. – № 76, 18 марта.
8. Киевская мысль. – № 63, 4 марта 1917.
9. Нова рада. – № 14, 17 (4) лютого 1918.
10. Махонина С. Я. История русской журналистики начала XX века. – М., 2004. – 368 с. Режим доступа: <http://www.evartist.narod.ru/text1/91.htm> – Відвідано 22:15 2.02.2018.
11. Мукомела О. Газета «Нова Рада» в 1917 році / Мукомела О. Г. // Роль засобів масової інформації в суспільно-культурному процесі в Україні. – К., 1995. – С. 65-67.
12. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917-1921 років: періодична преса // Архіви України. – 2011. – № 4(274). – С. 132-145.
13. Последние новости. – № 4364, 3 марта 1917.
14. Последние новости. – № 4384, 13 марта 1917.
15. Последние новости. – № 4394, 20 марта 1917.
16. Рудий Г. Я. Преса Української Держави, 1918: Питання освіти, науки, культури. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – 178 с.
17. Солдатенко В. Ф. Большевицкая пресса Украины в 1917-1918 гг.: Историко-библиографический обзор / В. Ф. Солдатенко. – Київ: Вища школа, 1979. – 207 с.

Скороход О.В.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ КАК ИСТОЧНИК В ИССЛЕДОВАНИИ ОТНОШЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ К ВЛАСТИ (НА ПРИМЕРЕ КИЕВСКИХ ГАЗЕТ 1917-1918)

Аннотация

Статья является попыткой обнаружить круг периодических изданий, являющихся наиболее показательными для исследования общественного настроения в Киеве 1917-1918 годов. Студия сделана на примере ежедневных городских газет «Последние новости», «Киевлянин», «Киевская мысль» и «Нова рада». С целью достижения позитивной релевантности автор предлагает подход к работе с газетными источниками. Проанализированы различные типы текстов в городских газетах: репортаж, информационные материалы, публицистика, произведения развлекательного жанра и реклама. Показан информационный потенциал данных видов текста.

Ключевые слова: газеты, периодика, революция, Киев, репортаж, исторический источник.

Skorokhod O.V.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

PERIODICALS AS A SOURCE IN THE STUDY OF THE POPULATION ATTITUDES TO THE AUTHORITY (ON THE EXAMPLE OF KYIV NEWSPAPERS OF 1917-1918)

Summary

The article focuses on the problem of the relevance of periodicals for the study of public opinion of Kyiv residents of 1917-1918. The daily city newspapers «Poslednije novosta», «Kievlianin», «Kievskaja mysl'» and «Nova Rada» are the most significant example. In order to achieve as much relevance as possible, the author suggests an approach to working with newspaper sources. Different types of texts in city newspapers are analyzed. Each of these texts is a separate source, namely: information materials, reportage, personal opinion materials, works of entertainment genre and advertisement. The information potential of each of the text sources is singled out.

Keywords: newspapers, periodicals, revolution, Kyiv, historical source, reportage.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 17.022(4)

ВТІЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ: ПРАКТИЧНА СКЛАДОВА

Коцур Л.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Розглянуто погляди європейських та українських дослідників, журналістів та громадських діячів на проблему західних цінностей у сучасному світі. Зроблено спробу проаналізувати процес втілення європейських цінностей в сучасних українських реаліях та виявити негативні тенденції, пов'язані з реалізацією демократичних цінностей в Україні.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, західні цінності, ліберальна демократія, права та свободи, рівність, відповідальність, гідність.

Постановка проблеми. Україна – європейська держава, яка прагне бути повноправним політичним актором не лише у європейському, а й світовому співтоваристві. У зв'язку з російською агресією на сході України динаміка євроінтеграційних процесів в державі лише посилилась. Водночас зближення України із Західним світом вимагає від неї здійснення рішучих перетворень в політичній, соціально-економічній, нормативно-правовій, безпековій, духовно-культурній та ціннісній сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному світі серед широкого кола істориків, політологів, суспільствознавців, громадських діячів та журналістів особливий інтерес викликають «цінності» як важливе соціальне явище. Активний дискурс розгорнувся навколо існуючої системи «західних/європейських цінностей», котрі мають як прихильників (Г. Хофштеде, Т. Парсонс) [1], так і противників (євроконсерватори, Паризька декларація: «Європа, в яку можна вірити», 2017 р. [10; 8]. Так, відомий американський політолог, журналіст, економіст Пі Сорман аналізує сутність західних цінностей вважає, що Західна цивілізація вирізняється унікальним характером, який досить важко віднайти в інших місцях, зокрема здатністю до критики і самокритики [3]. На його думку, західні цінності є універсальні, адже вони забезпечують 80% світового прогресу, а кожна людина бере з них те, що їй найближче [4]. На думку французького дослідника Філіпа де Лара, польського історика Томаша Пажевського та письменника Яна Пекло в Європі існують як застарілі, так і ефективні цінності. Наприклад, гарантії суверенітету й незалежності є реальними, проте солідарність, демократія і толерантність є дещо застарілими, на що вказує національне розмаїття Європи [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що європейські цінності піддаються гострій критиці, на сьогодні вони вже втілені в Америці, Азії, Австралії тощо. Водночас проблеми із західними цінностями виникають здебільшого в недемократичних та релігійно-ортодоксальних мусульманських країнах, або ж з пропагандистською метою.

Критики прагнуть довести, що західні цінності не є чимось особливим і їх не потрібно переносити на інші суспільства. Такий підхід спонукає науковців в черговий раз звернути увагу на проблему західних цінностей та їх значення у сучасному світі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників на проблему європейських цінностей та їх інтерпретацію українським суспільством.

На сьогоднішній день існує ряд припущень стосовно того, що слід розуміти під поняттям західні/європейські цінності. Вважається, що європейські цінності є глибинними смисложиттєвими орієнтаціями індивіда або груп людей, які визначають цілі життя й переконання та можуть втілюватися в соціально-політичні рухи та інститути. Наприклад, фундаментальні права і свободи людини були втілені в конституціях європейських країн, в системі поділу законодавчої, судової та виконавчої влади, в таких демократичних інститутах як свобода слова, організацій, вільних, таємних та прозорих виборів. Тобто важливою є інституалізація цінностей, яка означає створення правових механізмів реалізації цінностей, а також установ, насамперед – органів влади, відповідальних за реалізацію та дотримання прав і свобод людини.

Але цінності можуть і не бути перетворені у норми права. Це стосується, насамперед, моральних цінностей, які залишаються в європейському суспільстві потужним регулятором поведінки та взаємовідносин людей. Коли ж правові норми перетворюються на цінності, це означає, що людина вчиняє не за примусом, а за внутрішнім обов'язком. Важливість моральних цінностей полягає саме в тому, що вони, на відміну від наукових або естетичних, визначають ставлення людей один до одного та інтегрують або розділяють людей в суспільстві. Тому, в Європі цінності вільно обираються індивідами в якості своїх життєвих устремлінь, кредо і переконань, й не потребують примусу з боку держави. Там цінності існують як внутрішній обов'язок вчиняти чесно, справедливо, гідно [1].

Стрижнем європейських цінностей виступають ліберальні фундаментальні права та свобо-

ди людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова і соціальна держава. Будучи поєднанням ліберальних та демократичних ідей, європейські цінності позначаються як «ліберально-демократичні». Не релігійні погляди і не ідеологічні переконання стали спільними цінностями для європейців, а саме фундаментальні права і свободи кожного індивіда та рівність всіх перед законом. Справжній європейець не дає хабара чиновнику задля реалізації своїх прав, а бореться за законне їх забезпечення і звертається до суду у випадку невиконання обов'язків з боку посадових осіб. Іншими словами європейські цінності можна охарактеризувати як свободу самореалізації в умовах демократичної політичної рівності і соціальної справедливості [1].

В українському соціумі також розгортаються гострі дискусії навколо проблеми прийняття європейської/західної системи цінностей. Ці поняття мають великий вплив в сучасному глобальному світі. В одних вони викликають страх, а в інших – захоплення. Як і будь-яка система цінностей, вони не є ідеальними, але активно поширюються у світі. Нині в Україні точаться суперечки: Чи зможуть західні цінності утвердитись в Україні? Які в них переваги й недоліки? тощо.

Так, на думку І. Смешка, для того, щоб зрозуміти взаємозв'язок європейських та сучасних українських цінностей необхідно звернутися до історичного минулого не лише українських земель, а й навколишніх регіонів, які залишили свій слід в історії України. На його думку, це допоможе українцям визначитися з думкою, які ж цінності для нас є ближчими західні чи східні [5]. Хто ми є: європейці чи євразійці за своїм походженням, культурою і прагненням подальшого розвитку? Цінності, які можуть стати зерном, основою для його єднання і подальшого прогресивного розвитку [11].

Свої роздуми з приводу європейських цінностей висловлює й відомий журналіст Максим Михайленко. У статті «Що таке європейські цінності?» автор зазначає: «ЄС заснований на цінностях поваги людського достоїнства, свободи, демократії, рівності, правової держави, а також дотримання прав людини. Це цінності загальні для країн-членів співтовариства, яке характеризується плюралізмом, терпимістю, справедливістю, солідарністю та відсутністю дискримінації. Деталізує цей перелік: легітимність влади на основі її виборності; свобода політичної та економічної конкуренції; рівність перед законом, суд рівних; соціальна солідарність; громадянські свободи (слова, совісті, друку, особистого життя); захист навколишнього середовища; захист культурної спадщини європейської цивілізації (сьогодні оновлюється у бік посилення через деструктивний вплив до-модерних ідеологій); громадянськість (зокрема, демонстрована як активізм і нетолерантність до злочинних практик); інтернаціоналізм». Проте на думку автора, в Україні сутність європейських цінностей надто перекошена. «Ці відверті і навмисні перекошування, як мені видається, сильно вплинули на психологію вітчизняних політологів і політичних журналістів, які видають за демократичну політику зорь незрозуміле і радше анекдотичне з точки зору їх «західних» нібито колег, через

що народилися і подальші мутації – «демократи» як якась окрема партія або тип поведінки, а то й група людей, причому поширилося досить одіозне використання цих понять як зневажливих і знущальних. Внаслідок чого політична мова пострадянського простору нині остаточно відокремилася від загальносвітової і являє собою «неперекладний набір метафор» [9].

Схожі погляди має й відомий кримськотатарський громадсько-політичний діяч Р. Чубаров. Він вважає, що «Європейські цінності – це відповідальність перед законом, самореалізація, толерантність, відкритість до змін, індивідуальна відповідальність, взаємодопомога. В Україні ж все з точністю до навпаки, бо яка у нас може бути відповідальність перед законом, якщо в людини, яка скоїла злочин, родич, наприклад, – прокурор чи суддя? Ми не можемо сподіватися на те, що цінності самі придуть у наше суспільство – нам потрібно їх певною мірою насаджувати». На його думку, головна перевага західних цінностей полягає у тому, що вони відповідають суспільним інтересам і втілюються на практиці. Вже інше питання як люди інтерпретують сутність тих чи інших цінностей [5].

У свою чергу, український журналіст Максим Еріставі вважає, що західні цінності і установки часто використовуються агресивним країнами, які ведуть успішні інформаційні війни. Зокрема, він говорить про російсько-український конфлікт [7]. А Володимир Пилипчук, экс-віце-Президент Генерального Комітету ПА ОБСЄ вважає, що «західні цінності – це права людини, включно з правом на життя; це право на захист, на охорону і оборону країн; це непорушність кордонів, і забезпечення територіальної цілісності; це безумовне виконання міжнародних угод, домовленостей, Хельсінських угод, однозначне дотримання продуктованих меморандумів і декларацій; це – дотримання Статутів ООН та інших міжнародних організацій, зокрема, постулатів ОБСЄ і Ради Європи. Це боротьба з тероризмом» [2].

Як засвідчує аналіз думок експертів – європейські/західні цінності це складне й багатовимірне явище, в основі якого лежать високоморальні, духовні та гуманні принципи. Водночас українці прекрасно розуміють, що таке європейські цінності, але перекошують їх сутність. У цьому контексті слід наголосити, що цінності незалежної України значно різняться від тих, що були притаманні їй в різні історичні періоди. Більшість науковців сходяться на думці, що жахливий теперішній стан української нації є результатом 800-літнього гноблення українського народу, здійснюваного жорстокого терору і деспотичного панування гнобителів. В результаті цього, таке поняття західноєвропейських цінностей як «свобода» в Україні розуміється як «свобода порушувати закон і не нести за це відповідальності; свобода для обраних; відсутня свобода діяти на користь країни» [6].

З цією думкою важко не погодитись, адже ключові для європейців поняття «право і свобода» розуміються українцями по-різному. Більшість наблизених до політичних еліт зрозуміють, що скориставшись «свободою» можна задовольнити лише власні корисливі інтереси, але аж ніяк не розвивати державу. А правом обгрунтувати правильність своїх неправильних дій.

З іншого боку, історичне минуле не повинно бути виправданням наших неправильних кроків та дій, які ми здійснюємо сьогодні. Більшість країн Європи мають подібне минуле як і в Україні, але не роблять вже допущених у минулому помилок і не перекручують істинне значення цінностей. Наприклад, такі складові ліберально-демократичних західних цінностей як «демократія», «інтереси» «відповідальність», «обов'язки», «гідність», «рівність», «правова держава», «громадянськість (активне громадянство)», «справедливість», «соціальна солідарність (підтримка з боку держави і громадян малозабезпечених)», «освіченість», «поразка», «толерантність» сприймається по-різному в Україні та Європі.

Наприклад, демократія в Україні – це всюдозволеність без системи стримувань і противаг, подекуди з відсутністю моральної цензури. У Європі ж, демократія – всюдозволеність, але в рамках існуючої моралі. В Україні європейське бачення демократії реально сповідує близько 10-15% населення, інші ж лише декларативно відстоюють ці норми. Реальна демократія – це не лише влада народу (як натовпу), а розуміння того, що це складана й вразлива система, в основі якої лежать інтереси народу. Здатність народу розуміти своє місце в цій системі й відповідати за свої дії на рівні кожної особистості.

Інтереси – дуже складне й багатовимірне поняття, яке включає як матеріальну, так і духовну складову. Проте, в західних країнах існує певна ієрархія інтересів, яку не можна порушувати. Так, кожен європейець чи американець знає, що «національні інтереси» є вищими ніж «особисті інтереси». І хоча більшість скажуть, що особисті інтереси є вищими, адже це інтереси людини, яка стоїть вище ніж держава, бо це декларують демократичні цінності, проте не слід забувати що демократичні цінності це також і свобода вибору: ви самі робите вибір, які інтереси для вас важливіші – меркантильні, чи загальнонаціональні, моральні. Для більшості українців, на жаль, ця ієрархія порушена, адже власні інтереси переважають над національними чи моральними. Що є причиною порушення цієї ієрархії: Неправильна державна політика? Наша жадібність? Низький рівень освіти? Нерозуміння цих понять?

Відповідальність – одна із найважливіших європейських цінностей, що означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи. Головна теза цього визначення – це «усвідомлення» своїх вчинків. Якщо людина усвідомлює неправильність свого вчинку, але нічого не робить для того, щоб його виправити, то вона не повинна цього чекати від інших. В Україні та на Заході до цього поняття ставляться по-різному: там це усвідомлення присутнє у більшості населення, а в Україні – лише в окремих ентузіастів. Одною причиною усвідомлення замало, ключовим фактором є уміння визнавати свою неправоту й нести відповідальність за неї, навіть ціною власних інтересів. Таким

чином виховується повага й ціннісне розуміння слова «відповідальність» як прикладного механізму регулювання суспільних відносин.

Обов'язок – це сукупність моральних зобов'язань людини перед іншими. Але обов'язки в суспільних відносинах передбачають сукупність двосторонніх моральних зобов'язань і їх виконання. Наприклад, на Заході присутні реальні обов'язки держави перед людиною і людини перед державою. В Україні ж вважається, що обов'язки має тільки держава, а людина – ні. У крайньому випадку в Україні діє формула «Я ж посадив дерево» та ін. Це називається «разова матеріальна допомога державі». Чому ж тоді наше суспільство не задовольняється разовою допомогою від держави і постійно чогось вимагає? На Заході такого нема, там: «якщо ти не виконуєш свої обов'язки перед нацією, державою, то вона не виконує їх перед тобою». Поняття «обов'язок» чи «обов'язки» не повинно бути для пересічного громадянина чимось абстрактним і недосяжним, яке не можливо досягнути наявним інтелектом.

Також українцям притаманне невміння визнавати поразки, і як наслідок триває постійна політична боротьба за владу на всіх рівнях – починаючи з відносин у сім'ї, школі, університеті, на роботі тощо. В результаті, ніхто не працює і усі звинувачують один одного у бездіяльності. В розумінні ж європейців поразка – життєвий урок, який людина повинна переосмислити, з'ясувати усі недоліки своїх дій і в результаті вибудувати належну модель своєї діяльності, яка забезпечить їй перемогу у майбутньому. Простіше кажучи – це самоаналіз своїх помилок, а не критика і гноблення суперника. Там, через поразку ніхто не саботує виконання своїх посадових обов'язків, а продовжує виконувати їх, адже від цього залежить загальнодержавний розвиток і добробут.

Громадсько-політична активність населення – це одна складова європейських цінностей, яка сприяє якісному розвитку держави. Проте останні масштабні соціопитування показали, що українська молодь здебільшого не цікавиться політикою. Лише для 13% політика України на загальнонаціональному рівні є цікавою та дуже цікавою. Бути політично активним важливо для кожного п'ятого українця. Опитування засвідчило, що рівень недовіри до політичних лідерів серед молоді є рекордним – їм абсолютно недовіряють і скоріше недовіряють три чверті молоді України (74%) [12].

Висновки і пропозиції. Отже, дискутувати над перевагами і недоліками західних цінностей можна безперервно, проте істинна сутність ліберально-демократичних західних цінностей полягає у тому, що вони є вкрай вразливими до перекручування значення їх засадничих принципів і понять. Тому українцям слід змінити підходи стосовно розуміння цих понять, зокрема переймати з системи європейських цінностей високоморальні риси, дотримуватися верховенства права й закону та не створювати при цьому системи подвійних стандартів.

Список літератури:

1. Амелеченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Лабораторія законодавчих ініціатив, 2013 [Електронний ресурс] / Наталія Амелеченко. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf (дата звернення 27.11.2017 р.) – Назва з екрана.
2. Володимир Пилипчук: Західні цінності – міф чи реальність? [Електронний ресурс] / Володимир Пилипчук. – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3355 (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.
3. Ги Сорман: «От социализма быстро не избавишься» [Електронний ресурс] / Ги Сорман. – Режим доступу: <http://www.stolitsa.org/1194-gi-sorman-ot-socializma-bystro-ne-izbavishsya.html> (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.
4. Ги Сорман. Цінності Заходу [Електронний ресурс] / Зреферувала Галина Грабовська. – [Guy Sorman, Los valores de Occidente, ABC, 6.07.2014]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/24911> (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.
5. Драбчук С. 12 тез про кризу і цінності [Електронний ресурс] / Драбчук Святослав. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/41218> (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.
6. Західні демократичні цінності та українське державотворення [Електронний ресурс] / Журнал «Український соціум» [Національний інститут стратегічних досліджень. Розділ 6. становлення сучасної української держави в контексті національного поступу] – С. 362-378. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/krusachenko/6-2-Ukr_Socium.pdf (дата звернення 23.11.2017 р.) – Назва з екрана.
7. Західні цінності «допомагають» пропаганді Кремля [Електронний ресурс]: 23 жовтня 2015, Голос Америки. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27322154.html> (дата звернення 23.11.2017 р.) – Назва з екрана.
8. Коментар: Основоположні західні цінності та Дональд Трамп [Електронний ресурс] / Ганс Брандт, 11.11.2016. – Режим доступу: <http://p.dw.com/p/2SXLx> (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.
9. Михайленко М. Що таке європейські цінності? [Електронний ресурс] / Михайленко Максим // «Главком», 13.09.2013. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/122086-shcho-take-jevropejski-tsinnosti.html> (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.
10. Паризька декларація: «Європа, в яку можна вірити» [Електронний ресурс] / The Paris Statement a Europe we can believe in. – 06.11.2017. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/72673> (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.
11. Смешко І. Європейська цивілізація та історичні сліди її фундаменту на території сучасної України [Електронний ресурс] / Ігор Смешко // Газета «День», № 214, (2013). – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/ievropeyska-civilizaciya-ta-istorichni-slidi-yiyi-fundamentu-na-teritoriyi> (дата звернення 22.11.2017 р.) – Назва з екрана.
12. Цінності та орієнтири українського «покоління Z»: нове дослідження [Електронний ресурс] / Матеріал Прес-служби Профспілки працівників освіти і науки України, 23 листопада 2017 р. – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/5980-cnnost-ta-oryentiri-ukrayinskogo-pokolnnya-z-nove-dosldzhennya.html> (дата звернення 26.11.2017 р.) – Назва з екрана.

Коцур Л.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ВОПЛОЩЕНИЕ ЕВРОПЕЙСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В УКРАИНСКИХ РЕАЛИЯХ: ПРАКТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ

Аннотация

Рассмотрены взгляды европейских и украинских исследователей, журналистов и общественных деятелей на проблему западных ценностей в современном мире. Сделана попытка проанализировать процесс воплощения европейских ценностей в современных украинских реалиях и выявить негативные тенденции, связанные с реализацией демократических ценностей в Украине.

Ключевые слова: Украина, Европейский Союз, западные ценности, либеральная демократия, права и свободы, равенство, ответственность, достоинство.

Kotsur L.M.

Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

EFFECTS OF EUROPEAN VALUES IN UKRAINIAN REALITIES: PRACTICAL COMPOSITION

Summary

The views of European and Ukrainian researchers, journalists and public figures on the problem of Western values in the modern world are considered. The process of realization of European values in modern Ukrainian realities is analyzed. The negative tendencies connected with realization of democratic values in Ukraine are revealed.

Keywords: Ukraine, European Union, Western values, liberal democracy, rights and freedoms, equality, responsibility, dignity.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НЕВИЗНАНОЇ РЕСПУБЛІКИ АБХАЗІЯ

Теленко О.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено особливості розвитку Абхазії як незвіданої держави світу. Охарактеризовано історію її виникнення та функціонування. Висвітлено розвиток цієї держави в політичній та економічній сферах, її еволюцію у сфері демократичних перетворень. Показано значення етнічного складу населення для вирішення подальшої долі держави. Оцінено роль Росії як держави – патрона Абхазії, а також Туреччини як держави, в якій зосереджена найбільша абхазька діаспора. Охарактеризовано значення міжурядових і неурядових організацій, установ та фондів у житті Республіки.

Ключові слова: Абхазія, незвідана держава, держава де-факто, міжнародне визнання, незалежність, сепаратизм, Грузія.

Постановка проблеми. У 90-х роках ХХ ст. на пострадянському просторі виникла низка територіальних утворень, наділених багатьма ознаками державності, однак позбавлених широкого міжнародного визнання. Їм важко існувати без підтримки з боку визнаних держав світу. Міжнародна спільнота не схвалює проголошення незалежності нових політичних утворень у межах існуючих держав і виступає за їх територіальну цілісність і непорушність державних кордонів. За умов глобалізації де-факто державам з обмеженими засобами важко існувати. Визначальну роль у такому випадку відіграють держави-патрони, які беруть участь у економічному, політичному та культурному житті незвіданих держав. Певну підтримку надають також неурядові організації, діаспора, окремі особи. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує Республіка Абхазія (РА), шанси якої отримати широке міжнародне визнання невеликі. Хоча Абхазія є проросійським утворенням, але її перспективи її входження до складу РФ оцінюються як малоімовірні з урахуванням прагнення абхазців зберегти свою державність. Актуальність теми статті зумовлена необхідністю вивчення розвитку де-факто держав на кшталт Абхазії, яка вже понад двадцять років функціонує за умов обмеженого визнання з боку міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування Республіки Абхазія вивчали такі науковці, як В. Баар [14], Дж. Комаї [8], С. Земюков [16], В. Копечек [14], Р. Тоомла [15], Т. Фреар [10], Т. Хоч [12]. Вплив Росії на її існування висвітлив А. Кохен [7], а Туреччини та її діаспори – І.Р. Еіслер [9], С. Капанадзе [13]. Серед українських науковців, які досліджували деякі аспекти появи Абхазії як незалежної держави, можна виокремити О. Алексеиченко [1], Г. Соловій [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській політичній науці проблема функціонування Абхазії належить до малодосліджених. Українські вчені зосереджували увагу на грузино-абхазькому конфлікті початку 90-х років ХХ ст., наслідком якого стало проголошення незалежності Республіки та російсько-грузинській війні 2008 р., яка посилила вплив Росії на регіон. Питання ж економічного розвитку самої Республіки, стану її політичної системи та демократії, настроїв суспільства, ролі зовнішніх сил у її існуванні залишаються недостатньо розкри-

тими українськими науковцями. Написання цієї статті вмотивоване необхідністю комплексного дослідження розвитку Республіки Абхазія за умов незвідання з боку міжнародної спільноти.

Метою статті є дослідження особливостей розвитку та функціонування Республіки Абхазія як незвіданої держави світу.

Виклад основного матеріалу. Республіка Абхазія як держава де-факто має низку ознак та особливостей, показових для функціонування незвіданих держав загалом. Як і інші подібні державні утворення, Абхазія невелика за площею. Вона займає територію 8,500 кв. км і розташована на північному заході Грузії. РА омивається Чорним морем на південному заході, а на північному сході межує з Росією.

З точки зору багатьох жителів Абхазії, її державність ґрунтується на майже безперервній історичній традиції. Упродовж VIII – Х ст. Абхазія була царством, а з XIII ст. до 1864 р. – князівством. Згодом регіон був анексований Російською імперією, у складі якої залишався до революції жовтня 1917 р. Комуністичні керівники Росії надали регіону автономний статус у 1919 р. і статус федеральної республіки в 1921 р. Того ж року Абхазія була приєднана до Грузинської РСР. У 30-х роках ХХ ст. це рішення було переглянуте й Абхазія стала автономною частиною Грузинської РСР і залишалася нею аж до розпаду Радянського Союзу.

Після краху СРСР визнаними державами стали лише п'ятнадцять союзних республік. Їхні складові частини такого шансу не отримали, оскільки міжнародна спільнота виходила з політичної доцільності і не бажала відчиняти «скриньку Пандори» нових державних утворень на пострадянському просторі. Однак на території деяких республік все ж з'явилися держави де-факто. Оскільки Абхазія як складова Грузії незалежності не отримала, у 1992 р. сепаратисти організували військове повстання проти грузинського центрального уряду з метою здобуття незалежності. Повстанці встановили контроль над Абхазією і з 1993 р. вона існує як держава де-факто [15, с. 59-60]. Приклад Абхазії є показовим для виникнення незвіданих держав, появу яких уможливають здебільшого конфлікти з центральним урядом материнської держави. Це має свої недоліки, оскільки зазвичай подальший розвиток незвіданої держави обтяжений руйнуванням території та інфраструктури.

Регіон формально проголосив незалежність 1999 р., а в серпні 2008 р. на територіях Південної Осетії та Абхазії між Росією і Грузією спалахнув збройний конфлікт. Це була спланована Росією військова кампанія, яка тривала п'ять днів, після яких сторони досягли домовленості про припинення вогню. Після підписання угоди Росія створила навколо Абхазії і Південної Осетії буферні зони. 26 серпня 2008 р. РФ визнала незалежність цих територій, перетворивши їх, за словами тогочасного російського президента Д. Медведєва, на частину «зони привілейованих інтересів». Відтоді вона має військові бази на грузинських територіях [7]. Як вважає О. Алексейченко, «російська військова присутність є чинником, що стоїть на заваді навіть гіпотетичній можливості поновлення перемовин офіційного Тбілісі з бунтівними Абхазією і Південною Осетією щодо повернення цих сепаратистських регіонів під юрисдикцію Грузії» [1, с. 9]. Етнічний конфлікт на Кавказі вкотре розгорівся через російське втручання. Те, що сталося 8 серпня 2008 р., суперечило чинній системі міжнародного права, заснованій на визнанні суверенітету та територіальної цілісності самостійних держав [4, с. 103].

Після п'ятиденної війни Абхазія була визнана Російською Федерацією 26 серпня 2008 р., а також декількома іншими членами ООН – Нікарагуа (5 вересня 2008 р.), Венесуелою (10 вересня 2009 р.), Науру (15 грудня 2009 р.), Вануату (23 травня 2011 р.), Тувалу (18 вересня 2011 р.). Дві останні країни через декілька років відкликали своє визнання. Крім цього, Абхазія підтримує дипломатичні відносини з трьома сепаратистськими одиницями: Південною Осетією, Придністров'ям і Нагірним Карабахом. Усі перелічені держави, за винятком Росії, мають невеликі економіки й обмежену дипломатичну присутність, що впливає на їх здатність допомагати Абхазії. Тим не менше, налагодження відносин з ними додало динаміки участі РА на міжнародній арені.

Для будь-якої невизнаної держави важливим є етнічний склад населення. Від нього значною мірою залежить ставлення жителів до перспектив її статусу: чи залишиться вона державою де-факто, чи буде визнана міжнародним співтовариством як повноцінна держава, чи повернеться до складу своєї материнської держави, або, можливо, буде поглинута державою-патроном. Так, для Нагірного Карабаху, переважну більшість населення якого становлять вірмени, найімовірнішим у далекостроковій перспективі є варіант приєднання до Вірменії. Абхазія, хоча й перебуває під російським патронатом, гіпотетично обере незалежність, зважаючи на абхазьку більшість на її території. До останньої чверті XIX ст. населення Абхазії складалося виключно з етнічних абхазців і деяких етнічно близьких до них народностей (наприклад, убихів), які тепер тут не проживають [2, с. 186]. У минулому столітті в Абхазії сталися глибокі зміни, які зробили абхазців етнічною меншістю – 17,8% в 1989 р. За роки окремого від Грузії розвитку кількість абхазців на території невизнаної республіки знову зростала. Як свідчать переписи населення, у 2003 р. їх було вже 43,8%, а в 2011 р. – 50,71% [16, с. 4]. Тепер загальна кількість населення РА – 240 тис. осіб [11]. З точки зору абхазців, незалежність

Республіки юридично базується на конституції 1994 р. і волевиявленні на референдумі 1999 р., коли більшість мешканців проголосували за незалежність від Грузії.

Розвиток демократії в Абхазії є неоднозначним. Як відомо, однією з визначальних ознак демократії є вибори, які відбуваються періодично і на яких мешканці можуть обирати представників від декількох політичних партій – конкурентів. З одного боку, електоральна демократія може бути лише зовнішнім атрибутом, за яким криються недемократичні процеси, а з іншого, чесні і справедливі вибори є серйозним кроком на шляху до побудови громадянського суспільства.

Вибори в РА відбувалися заангажовано упродовж довгого часу. Так, політик В. Ардзинба був єдиним кандидатом на всіх президентських виборах протягом 90-х років XX ст. У березні 2002 р. прихильники президента Владислава Ардзинби перемогли на парламентських виборах з переважною більшістю, оскільки дві опозиційні партії – Народна партія Абхазії і Рух відродження зняли своїх кандидатів на знак протесту проти маніпуляцій під час передвиборчої кампанії. Усі засоби масової інформації перебували під сильним контролем держави, проводили серед виборців проурядову пропаганду. Зміни в сфері демократичних перетворень почали відбуватися в 2004 р., коли В. Ардзинба не зміг взяти участь у виборах за станом здоров'я і на політичну арену вийшли нові політичні сили [14, с. 3]. Чинним президентом РА є Р. Хаджимба, що прийшов до влади як кандидат від опозиції в результаті виборів 2014 р.

Ознаки демократизації політичного режиму з'явилися в Абхазії протягом останніх декількох років. Згідно з результатами реалізації проекту «Свобода в світі 2018», опублікованого міжнародною неурядовою організацією «Фрідом хаус», Абхазія належить до частково вільних або частково демократичних держав. Її сукупна оцінка – 41 бал за шкалою, де 100 – найкращий результат демократії в країні, а 0 – найгірший. Показник, який визначає рівень політичних прав і громадянських свобод становить 4,5 з 7 балів (1 – найвищий рівень демократії, а 7 – найнижчий) [11]. Цікаво, що показники Абхазії суттєво вищі за показники Росії, але нижчі ніж Грузії.

Процес демократизації в Абхазії триває дотепер. В. Копечек, Т. Хоч і В. Баар вважають, що демократизація РА має низку взаємопов'язаних причин. Перша – тривале існування Абхазії як держави де-факто. Друга – критика громадянського суспільства і плюралізм політичного оточення. Після гомогенізації політичного суспільства, спричиненої війною 90-х років XX ст., на початку нового тисячоліття з'явилась нова можливість для плюралізації думок. На тлі збідніння багатьох жителів і очевидного збагачення політичної еліти, приховувати які у регіоні з невеликою площею і населенням неможливо, дедалі гучніше лунали голоси критики режиму. Роки відносної стабільності у ситуації «ні війни, ні миру» поглибили невдоволення жителів внутрішньою ситуацією і корупцією державних службовців. Третью причиною була неспроможність абхазьких лідерів утримувати відносно авторитарну систему влади в дії, через нестій-

ке економічне становище і міжнародну ізоляцію держави. Четвертою причиною стала політична еліта, яка прийшовши до влади 2004 р., під впливом обставин розпочала втілювати стратегію «демократизація заради визнання». Спочатку політична еліта вважала внутрішню демократизацію та лібералізацію продовженням боротьби за незалежність, однак згодом визнала процес демократизації передумовою міжнародного визнання незалежності Абхазії. За цією логікою абхазькі політики почали порівнювати в своїх офіційних заявах рівень демократії у їхній країні не з рівнем демократії в Грузії, а в Косово [14, с. 95]. Серед невизнаних політичних утворень є різні за ступенем демократії держави, однак багато політиків вважають, що лише ті утворення, які продемонстрували економічне процвітання і побудували демократичну державу, мають шанс стати міжнародно визнаними.

За досягнутим рівнем економічного розвитку РА належить до країн з перехідною економікою. Обсяг ВВП в Республіці, за оцінкою Управління державної статистики РА, 2015 р. становив 28569,2 млн рос. руб., а обсяг ВВП з розрахунку на одного жителя – 117,3 тис. руб. [5]. В урядовій програмі під назвою «25 кроків з розвитку економіки Республіки Абхазія до 2025 року», опублікованій 2016 р., зазначено, що економіка демонструє позитивну динаміку, однак загальні показники економічного розвитку перебувають на низькому рівні. Економічне відставання Республіки зумовлене комплексом взаємопов'язаних проблем. Серед них несприятливі базові умови (обмеженість внутрішнього ринку, позбавленість доступу на світовий фінансовий ринок, нерозвинена транспортна інфраструктура, доступність і брак кадрів); недостатньо розвинені інститути (вагома частка тіньового сектора в економіці, низький рівень доступності фінансування, неефективна система держуправління, низький рівень безпеки); повільний розвиток інфраструктури (обмеженість доступу до землі і нерухомості для іноземних інвесторів у зв'язку з ускладненими процедурами оформлення права власності на землю і нерухомість, низька якість електропостачання, транспортної інфраструктури) [3, с. 2].

РА має сприятливі для розвитку економіки географічне розташування, рельєф, кліматичні умови, запаси корисних копалин. Приблизно три четверті території Абхазії вкриті горами, а на абхазькому узбережжі Чорного моря приблизно 250 км пляжів. Відновлення Чорноморського узбережжя як курортної зони обіцяє великі вигоди для економіки Республіки. Інші сектори економіки, зокрема сільське господарство (виноробство, чайництво, виробництво цитрусових) та енергетика (нафта на шельфі Чорного моря і гідроенергетика), завдяки чудовому клімату також володіють значним потенціалом для розвитку. Крім того, Абхазія має значні поклади кам'яного вугілля, торфу, мармуру, граніту і вапняку.

У вже згаданій програмі окреслені можливості і напрями економічного розвитку Абхазії, серед яких географічна близькість до великого російського ринку, що відкриває значні експортні перспективи, уможливило інтеграцію РА в Чорноморський туристичний кластер і розвиток нових видів туризму, нарощування експорту

і зниження імпорту продукції с/г і харчової промисловості та ін.; застосування сучасних методів регулювання, податкового і митного режимів; залучення абхазької діаспори в РФ і Туреччині, спроможної послужити джерелом додаткових інвестицій в економіку РА [3, с. 2].

Абхазія є маріонетковою державою Росії. Відтоді як РФ визнала незалежність Абхазії 2008 р. її роль як головного партнера і спонсора цієї де-факто держави суттєво зросла. Росія виступає не лише гарантом її безпеки, а й головним спонсором державного бюджету і пенсійної системи. Більше ніж 50% абхазького бюджету офіційно надходить у формі російської допомоги, в той час як значна частина решти надходжень – з інших потоків допомоги або від торгівлі з Росією [9, с. 8]. Зв'язки між Абхазією та Росією особливо зміцнили після того, як до влади прийшов В. Путін: прикордонний режим було лібералізовано і на початку 2000-х років російський уряд започаткував політику надання російських паспортів абхазцям. Приблизно 80% жителів Абхазії тепер мають російські паспорти [6, с. 3]. Росія є ключовим торговельним партнером Абхазії. У Республіці усвідомлюють ціну залежності регіону від російської допомоги. Приймаючи її від Росії в різних сферах, Абхазія водночас не бажає приєднання до неї. Тому абхазьке керівництво, з одного боку, зміцнює стратегічне партнерство своєї держави з Росією, схвалюючи усі ініційовані нею елементи інтеграційного процесу, а з іншого, – абхазькі лідери, окресливши чіткі межі інтеграції з Росією, надають перевагу отриманню повної незалежності.

Другим за обсягами торгівлі та інвестицій партнером РА є Туреччина. Протягом останніх років економічні та торговельні зв'язки між Туреччиною та Абхазією інтенсифікувалися: турецькі інвестиції зросли, а неофіційна торгівля щороку сягає вищих показників. Туристичний бізнес Туреччини має свої офіси в Абхазії, розміщення осіб зростає. Абхазька політична еліта намагається використати турецьку підтримку для забезпечення політичної міцності всередині Абхазії. Це, своєю чергою, призвело до розчарування Туреччиною в середовищі грузинської політичної еліти. Водночас Туреччина підтримує територіальну цілісність Грузії в рамках міжнародно визнаних кордонів [13, с. 56].

Абхазія провадить торгівлю морськими шляхами за допомогою турецьких суден, які йдуть з турецьких портів Стамбула, Самсуна і Трабзона й офіційно прямують до Сочі. Після прибуття в Сочі або іноді змінюючи маршрут, судно прямує до Сухумі і повертається в турецькі порти з абхазькими експортними товарами. Туреччина експортує нафту, продовольчі товари, текстиль і будівельні матеріали, а імпортує вугілля і деревину. Більшість суден, які курсують між Абхазією і Туреччиною, є власністю турецьких громадян, але не плавають під турецькими прапорами. Ці судна регулярно вимикають свої прилади автоматичної ідентифікаційної системи прямуючи до Сухумі і назад, щоб грузинські правоохоронці не змогли їх розпізнати [13, с. 60]. Такі відносини є для невизнаних держав спорадичними, оскільки можуть викликати невдоволення з боку материнської держави – визнаного члена міжнародного співтовариства і сприяти охолодженню

її зв'язків з акторами, які демонструють лояльність до невизнаної держави. Абхазія розуміє, що її шанси отримати широку міжнародну підтримку невисокі, але докладає зусиль, щоб здобути більшу підтримку у світі.

Оскільки Абхазія не отримала дипломатичного визнання, вона фактично є об'єктом, а не суб'єктом переговорів інших держав, головню Грузії, Росії, США та країн ЄС. З часу розпаду СРСР офіційні контакти Абхазії з міжнародною спільнотою стосувалися зусиль до конфліктного урегулювання, однак зміна природи цього конфлікту внаслідок російського втручання вплинула на еволюцію міжнародного залучення. Як зазначає Т. Фреар, відносини Абхазії з міжурядовими організаціями є зразком складної асиметрії. ООН дотримується одного з засадничих принципів свого статуту щодо територіальної єдності держав-членів. Тому її позиція неодмінно є упередженою щодо РА, прихильною до Грузії в усіх переговорах, які стосуються статусу чи політики Абхазії. Ставлення Європейського Союзу до політики Республіки проявляється на багатьох рівнях: по-перше, це системний вплив ЄС у прикордонних регіонах; по-друге, застосування таких інструментів ЄС, як Європейська політика сусідства і діяльність Європейської Комісії; по-третє, одностороннє і багатостороннє залучення держав-членів до формування позиції щодо Абхазії [10, с. 7-9].

Установи ООН (Дитячий фонд ООН, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Програма розвитку ООН, Фонд народонаселення ООН), Міжнародний Червоний Хрест, Данська рада у справах біженців, організація Ворлд Віжн, організація «Боротьба за голодом» спонсорують або безпосередньо запроваджують проекти в Абхазії на суму, що перевищує 10 млн дол на рік, і таким чином взаємодіють з де-факто владою [8, с. 9].

Каналом виходу невизнаних держав у світ є діаспора. РА опирається на свою діаспору в Туреччині, більшість якої переїхала сюди під час анексії Кавказу Російською імперією в XIX ст.,

коли ще існувала Османська імперія. Як наслідок більшість абхазців, які проживають у Туреччині, не є іммігрантами першого покоління і дуже тюркізовані [9, с. 126]. За деякими підрахунками кількість етнічних абхазців у цій державі коливається від 100 тис. до 500 тис. осіб. Вони добре організовані і досить суттєво впливають на політику Туреччини, зокрема щодо вирішення проблем Абхазії [13, с. 57]. Вплив діаспори на життя РА має комплексний характер й охоплює як економічну, так і політичну сфери цієї де-факто держави.

Висновки і пропозиції. Республіка Абхазія функціонує у статусі де-факто держави вже понад двадцять років. За цей час вона суттєво еволюціонувала у багатьох аспектах. Змінився етнічний склад населення у бік збільшення абхазького етносу. Це може вплинути на політичне майбутнє держави, яке залежить від волевиявлення населення. Абхазька більшість, ймовірно, виступатиме за незалежність регіону. Порівняно з початковим періодом свого існування Абхазія дещо демократизувалася, відбулася верифікація політичних сил у ній і хоч економіку ще не вдалося зміцнити, РА має досить добрий ресурсний потенціал та вигідне географічне розташування, які позитивно впливатимуть на її розвиток. Державою – патроном Абхазії є Росія, яка, з одного боку, допомагає їй вижити за досить складних умов, а з іншого, – сприяє узалежненню від неї. Останнє підвищує ризики поглинення Абхазії Російською Федерацією. Своєрідним «вікном у світ» для Абхазії є її діаспора, зокрема, в Туреччині. Транслюючи прагнення абхазців турецькому уряду, вона допомагає РА фінансово та ідейно. Розвитку Абхазії сприяють спецслужби ООН, неурядові організації, фонди. Поява нових державних утворень на політичній карті з точки зору досить консервативного міжнародного права є негативною тенденцією, однак світова спільнота мусить у майбутньому виробити механізми поведінки з ними, оскільки повністю ігнорувати де-факто держави неможливо, зважаючи на тривалий період існування деяких з них.

Список літератури:

1. Алексейченко О.В. Геополитичні інтереси Російської Федерації у зоні «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі / О.В. Алексейченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 117. – Ч. 2. – С. 8-15.
2. Дерлугьян Г.М. Абхазия: резюме этнического конфликта / Г.М. Дерлугьян // Политическая концептология. – 2012. – № 3. – С. 182-196.
3. Программа экономического развития Республики Абхазия. 25 шагов по развитию экономики Республики Абхазия до 2025 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rustrademission.ru/aktualno/Economic_Development_Program_of_the_Republic_of_Abkhazia.pdf.
4. Соловій Г. Грузино-російська війна на Кавказі: історія, причини і наслідки / Г. Соловій // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2009. – Вип. 1. – С. 101-105.
5. Справка о социально-экономическом состоянии Республики Абхазия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://presidentofabkhazia.org/respublika_abkhazia/economy/.
6. Chirikba V. Abkhazia: developments in the domestic and regional context / V. Chirikba. – London: The Royal Institute of International Affairs, 2014. – 3 p.
7. Cohen A. The Russian military and the Georgia war: lessons and implications / A. Cohen, E.R. Hamilton. – Strategic Studies Institute. – 2011. – 101 p.
8. Comai G. The external relations of de facto states in the South Caucasus / G. Comai // Caucasus analytical digest. – 2017. – 28 April. – № 94. – P. 8-14.
9. Eissler E.R. Can Turkey de-isolate Abkhazia? / E.R. Eissler // Turkish policy quarterly. – 2013. – Vol. 12. – № 3. – P. 125-135.
10. Frear Th. The foreign policy options of a small unrecognized state: the case of Abkhazia / Th. Frear // Caucasus Survey. – 2014. – Vol. 1. – № 2. – P. 83-107.
11. Freedom in the World 2018, Abkhazia Profile [Electronic resource]. – Access mode: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/abkhazia>.

12. Hoch T. Legitimation of statehood in de facto states: a case study of Somaliland / T. Hoch, K. Rudincova // AUC Geographica. – 2015. – Vol. 50. – № 1. – P. 37-49.
13. Kapanadze S. Turkish trade with Abkhazia: an apple of discord for Georgia / S. Kapanadze // Turkish policy quarterly. – 2014. – Vol. 13. – № 3. – P. 55-68.
14. Kopecek V. De facto states and democracy: the case of Abkhazia / V. Kopecek, T. Hoch, V. Baar // Bulletin of geography. Socio-economic series. – 2016. – № 32. – P. 85-104.
15. Toomla R. De facto states in the international system: Conditions for (in-) formal engagement / R. Toomla. – Tartu: University of Tartu Press, 2013. – 209 p.
16. Zemukhov S. Recognition without independence. Abkhazia's international context / S. Zemukhov // PONARS Eurasia Policy Memo. – 2012. – № 245. – P. 1-6.

Теленко О.М.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НЕПРИЗНАННОЙ РЕСПУБЛИКИ АБХАЗИЯ

Аннотация

В статье исследуются особенности Республики Абхазия как непризнанного государства мира. Освещена история ее возникновения и функционирования. Раскрыто развитие государства в политической и экономической сферах и показана эволюция в сфере демократических преобразований. Проанализировано значение этнического состава населения для будущего государства. Освещена роль России как государства – патрона Абхазии, а также Турции как государства, в котором сосредоточена абхазская многочисленная диаспора.

Ключевые слова: Абхазия, непризнанное государство, государство де-факто, международное признание, независимость, сепаратизм, Грузия.

Telenko O.M.

Ivan Franko National University of Lviv

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF UNRECOGNIZED REPUBLIC OF ABKHAZIA

Summary

The article investigates the peculiarities of the Republic of Abkhazia as an unrecognized state. History of its emergence and functioning is highlighted. The development of this state in political and economic spheres is explored and its evolution in the sphere of democratic transformation is showed. The meaning of ethnic composition of the population for the future of this state is analyzed. The role of Russia as a patron state of Abkhazia is examined and the role of Turkey where the largest Abkhazian diaspora lives is analyzed. The meaning of intergovernmental and nongovernmental organizations, different institutions and funds in the life of the Republic are showed.

Keywords: Abkhazia, unrecognized state, de-facto state, international recognition, independence, separatism, Georgia.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 659:159.962.2:334.784(477)

ГІПНОТИЧНО ОРІЄНТОВАНИ ПІДХОДИ У СУЧАСНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Санакоєва Н.Д., Закарлюка М.П.
Запорізький національний університет

У статті досліджено особливості гіпнотично орієнтованих підходів у сучасному телевізійному рекламному дискурсі. Схарактеризовано сутність і структуру поняття «транс», стан дослідження означеної теми у науковій рецепції. Визначено основні види гіпнотичних технік, що використовуються у рекламі. З'ясовано особливості використання гіпнотичних технік на прикладі телевізійної реклами ТМ «Бащинський». Основну увагу приділено розкриттю сутності таких технік: показ трансової поведінки, вікова регресія, перевантаження свідомості, розрив шаблону, персеверація, звертання до авторитету, розсіювання, якоріння.
Ключові слова: гіпнотичні техніки, транс, трансівний стан, навіювання, аудіальна репрезентативна система, візуальна репрезентативна система, кінестетична репрезентативна система, розрив шаблону, вікова регресія, персеверація.

Постановка проблеми. Техніки наведення трансівного стану активно використовують не лише у медицині, а й у рекламі, PR, маркетингу, журналістиці та менеджменті.

Проблемою вивчення непрямих впливів у рекламі займалися зарубіжні (О. Горін, О. Лебедєв-Любимов, Р. Мокшанцев, Л. Рюмшина, В. Шейнов, В. Шуванов) та вітчизняні вчені (Т. Ковалевська, О. Костюченко, Н. Кутуза, Н. Непийвода). Проте комплексного дослідження використання гіпнотичних технік у сучасній телевізійній рекламі в українському науковому дискурсі бракує. На жаль, сьогодні у вітчизняній науковій думці поодинокими є й спроби проаналізувати використання технік наведення трансівного стану на прикладах рекламних повідомлень однієї торговельної марки (далі ТМ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну і теоретичну основу дослідження складають праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М. Варій [1], С. Гроф [2], Д. Дудінський [3], О. Іващенко [4], С. Кардаш [5], О. Костюченко [8], Н. Кутуза [9], Р. Мокшанцев [10], Р. Немов [11], В. Шейнов [15], В. Шуванов [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розмаїття підходів до використання гіпнотичних технік у рекламному дискурсі проаналізовано у працях Т. Ковалевської [6], Н. Кутузи [9] та ін. Проте сьогодні актуальним є пошук наукових підходів щодо осмислення особливостей використання гіпнотично орієнтованих підходів у рекламному дискурсі на прикладі однієї торговельної марки. Об'єктом нашого дослідження стали рекламні ролики ТМ «Бащинський» (2016-2017 рр.). Вибір цієї торговельної марки для аналізу зумовлений її позицією на ринку. Так, за річним звітом ТМ «Бащинський» за 2016 рік об'єм продажів склав більше 32 млн, приріст продажів +33%. Телевізійні рекламні ролики у 2016 році побачило 35,5 млн українців у двох версіях (15 с, 30 с) на 14 каналах, а версії 5 с із спонсорською плашкою на 5 каналах. Також транслювалася реклама на 6 радіостанціях України. 12 млн українців почуло про ТМ по радіо, назва ТМ «Бащинський» прозвучала в ефі-

рі за 4 місяці 11 890 разів. В Інтернеті рекламу показали 515 тис разів, а у соціальних мережах і на YouTube 4 ролика за 2 місяці переглянули 57 тис. разів, загальна кількість підписників і учасників на сторінках у соціальних мережах склала більш ніж 11 тис [14]. За рейтингом рекламодавців Всеукраїнської рекламної коаліції (далі ВРК) у 2016 році у категорії «Продукти харчування» компанія «Миронівський Хлібопродукт», у яку входить ТМ «Бащинський», зайняла другий ранг (рейтинговий бал 58,0) [13].

Метою статті є дослідження особливостей використання технік наведення трансівного стану на прикладі рекламних відеороликів ТМ «Бащинський».

Виклад основного матеріалу. Змінені стани свідомості були одним із найвідоміших способів адаптації людини до умов довкілля. У наш час інформатизації і перевантаження людської психіки вони не втратили свого значення [4, с. 209]. Поняття «транс» досліджено у межах різних наукових підходів. Використання у рекламних повідомленнях технік наведення трансівного стану дозволяє ввести реципієнта у холотропний стан та закріпити інформацію про товар на несвідомому рівні. Так, хілотропна модель людської свідомості відображає матеріальний світ, має чіткі межі, функціонує в тривимірному просторі та лінійному часі, важливими є органи чуття. Холотропна характеризується відсутністю будь-яких меж, наявністю необмеженого доступу до різних аспектів реальності, органи чуття неважливі [2]. До холотропних станів належать: транс, гіпноз, сон, активна уява, сенсорна депривація, медитація, ритуальна трансформація [4, с. 209].

Усі дефініції поняття «транс» поділяємо на галузеві (у психології, психіатрії тощо) та базові (у словниках та енциклопедіях).

У галузевій дефініції М. Варій визначив транс як «потьмарення свідомості й автоматичність вчинків у разі деяких психічних розладів; підвищене нервово збудження з втратою контролю над своїми вчинками» [1, с. 1005].

С. Кардаш вважає, що для «створення установки, прийнятої до виконання без суб'єктивної

критичної оцінки, вводячи людину в транс, звертаються безпосередньо до її несвідомого» [5, с. 197]. Учений розуміє транс як «велику кількість різноманітних станів. Усі вони характеризуються певним ступенем ізоляції уваги буденної свідомості від сприйняття зовнішніх сигналів» [5, с. 161]. Автор зазначив, що «ввести людину в транс – значить повністю завладати її увагою. Це необхідно для навчання або для поліпшення сприйняття пропонованої інформації. Все, що сприймається свідомістю, піддається критичній суб'єктивній оцінці значущості і далі зберігається у свідомій або несвідомій формі, приймається або ні до виконання» [5, с. 197].

Визначальним при вивченні використання транскових технік у сучасному рекламному дискурсі вважаємо твердження С. Кардаша, про те, що «у трансі на першому місці знаходиться несвідоме, яке нічого не забуває і ні у чому не сумнівається, а також здатне впливати на свідомі рішення, причому абсолютно непомітно для свідомості» [5, с. 197].

У базовій дефініції поняття «транс» Р. Немова, увагу акцентовано на тому, що у такому стані «свідомість людини нестабільна, ослаблена або повністю втрачена» [11, с. 438]. Дослідник наголошував, що у такому стані свідомості «довільні дії людини слабо виражені або відсутні зовсім, а нормальні тілесні рефлексії і функції загальмовані. Транс – це раптовий стан сильного короткочасного гальмування або порушення нормальної роботи свідомості людини, зокрема її відключення, під час якого людина може здійснювати некеровані, невмотивовані вчинки» [11, с. 438-439]. Прикладом трансу є спогади про минуле: «коли людина глибоко занурюється у своє минуле, то, не зважаючи на відкриті очі, вона ніби відсутня у теперішньому. Це стан трансу. Або рутинна, одноманітна діяльність. Почніть підписувати, наприклад, тридцять платіжних доручень і за деякий час ви помітите, що думаєте про щось стороннє. Це трансівий стан. Або довга поїздка у транспорті. Чи звертали ви увагу на обличчя людей, які ідуть без попутника, мовчать та думають про щось своє? Схожий стан буває у чергах» [3, с. 43]. Отже, циклічні рухи сприяють введенню у транс, однією з ознак якого є внутрішній фокус уваги.

Д. Дудінський [3], С. Кардаш [5] і В. Шейнов [15] називають такі ознаки трансу на фізіологічному рівні: розширення зіниць; фіксація погляду; моргання частішає, повіки ніби тяжчають, їх важко утримати (у глибокому трансі моргання, навпаки, припиняється, якщо очі відкриті); уповільнення ковтальних рухів; нерухома поза; уповільнення частоти серцебиття; розслаблення м'язів; зміна кольору шкіри обличчя; сповільнення та поглиблення дихання; зниження реакції на зовнішні подразники; уповільнення моторних реакцій; інколи з'являються спонтанні рухи (тремтіння рук та повік, здригання); уповільнення темпу мовлення.

В. Шувановим доведено, що у поведінці покупців спостерігаються симптоми гіпнотичного трансу. Наприклад, «коли людина бачить той товар, який вона хоче придбати цієї миті, вона завмирає, перестає моргати і ковтати слину, її дихання уповільнюється, зіниці розширюються, погляд стає розфокусованим. Це типова карти-

на гіпнотичного трансу. У нормальної людини очі блимають 32 рази на хвилину. При сильному хвилюванні, напрузі – 90-60 разів. У розслабленому стані – максимум до 20 разів. Джеймс Вікарі встановив, що під час вибору товарів число блимань падає до 14 разів на хвилину, що рівнозначно трансівому стану. Коли жінки, наповнивши свої візки, прямують до контрольного прилавка, картина змінюється: число моргань збільшується до 25 разів на хвилину, а при звуці апарату, що вибиває чек, і при голосі касира, який називає суму, – до 45 разів на хвилину» [16, с. 148]. В. Шуванов зробив висновок, що реклама має провокувати трансіву індукцію при вигляді товару, а також здійснення імпульсивних покупок [16, с. 148-149].

Існує велика кількість різноманітних технік наведення трансівого стану. На основі досліджень С. Кардаша [5, с. 205], Р. Мокшанцева [10, с. 125] та В. Шуванова [16, с. 150-151] виділяємо такі основні техніки: показ трансівого поведінки; вікова регресія; використання природних трансівих станів; перевантаження свідомості; розрив шаблону; застосування штучних чи неіснуючих слів; персеверація; звертання до авторитету; техніка розсіювання; метод перенесення або техніки «якоріння». Означені техніки активно використовують у сучасній рекламній практиці.

Об'єктом нашого дослідження стали рекламні ролики ТМ «Бащинський», розміщені на офіційному YouTube-каналі: «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!»; «Філейні від Бащинського»; «Олів'є» – Моя улюблена ковбаса. Ні, моя...»; «Готові курячі філе від Бащинського! Усе буде гриль!»; «Сосиски «Баликові» від ТМ «Бащинський» (назви роликів з офіційного YouTube-каналу ТМ «Бащинський») [12].

Одна з основ швидкого наведення трансу в психотерапії – показ трансівого поведінки або моделі поведінки реагування на навчання. «Коли у рекламному ролику показують, чи у рекламному тексті описують трансіву поведінку одного або декількох персонажів під час контакту із рекламним товаром, то так здійснюється проєкція того, що реальні люди, купуючи саме цей товар, будуть короткочасно занурюватися у транс» [10, с. 125]. В основі цієї техніки лежить такий психологічний напрям як біхевіоризм, одним із принципів якого є навчання й на ґрунті цього надбання людиною нових форм поведінки [9, с. 441].

У ролику «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!» споживачів вводять у гіпнотичний стан через демонстрацію трансівого поведінки головних героїв під час контакту із рекламним товаром: дитини (рухи – повільні, плавні, без ривків; фіксація погляду; посмішка при контакті з рекламним товаром); пілота (зосередженість при контакті з рекламним товаром); чоловіка у наметі (фіксація погляду, зосередженість при контакті з рекламним товаром); чоловіка за робочим столом (нерухома поза, перебування у холотропному стані – сон); чоловіка в піні (розширення зіниць, фіксація погляду, посмішка при контакті з рекламним товаром); молоді (фіксація погляду, посмішки при контакті з рекламним товаром); дідуся, батька та онука (фіксація погляду, посмішки при контакті з рекламним товаром). У ролику демонструються готові пове-

дінкові моделі приготування товару, що рекламується; бажані емоції та поведінка рекламних персонажів під час контакту з рекламованим товаром. У ролику «Філейні від Бащинського» також споживачів уводять у гіпнотичний стан через демонстрацію трансової поведінки головних героїв під час контакту із рекламованим товаром: доньок (фіксація погляду, нерухома поза, відсутні моргання, зосередженість при контакті із рекламованим товаром); батька (фіксація погляду, зосередженість на процесі нарізання рекламованого товару, зосередженість при контакті із рекламованим товаром); дітей (фіксація погляду; у чотирьох відсутні моргання, у однієї дитини – одне моргання; усі посміхаються – задоволення від контакту із рекламованим товаром); дівчини (фіксація погляду; рухи – повільні, плавні, без ривків; задоволення від споживання рекламованого товару); дівчинки (фіксація погляду, зниження реакції на зовнішні шуми, зосередженість при контакті із рекламованим товаром); чоловіка в ліфті (фіксація погляду, відсутність моргання, зосередженість при контакті з рекламованим товаром); дівчини (фіксація погляду; рухи – повільні, плавні, без ривків; зосередженість при контакті з рекламованим товаром; певна ізоляція від зовнішнього світу); чоловіка на зупинці (зосередженість при контакті із рекламованим товаром); дітей (фіксація погляду, відсутність моргання, вираз обличчя дитини, що передає здивування). У ролику демонструються готові моделі поведінки приготування рекламованого товару, бажані емоції та поведінка рекламних персонажів під час контакту з рекламованим товаром.

У ролику «Олів'є» – Моя улюблена ковбаса. Ні, моя...» споживачів уводять у природні гіпнотичні стани через демонстрацію трансової поведінки головних героїв під час контакту із рекламованим товаром: фіксація погляду; рухи – повільні, плавні, без ривків; зосередженість при контакті з рекламованим товаром. Також демонструються готові поведінкові зразки споживання рекламованого продукту. У ролику «Готові курячі філе від Бащинського! Усе буде гриль!» демонструють моделі поведінки приготування рекламованого товару. У ролику «Сосиски «Баликові» від ТМ «Бащинський» споживачів уводять у трансний стан через демонстрацію поведінки героїв під час контакту із рекламованим товаром: дівчат (розширення зіниць; фіксація погляду; рухи – повільні, плавні, без ривків; відсутність моргань; зосередженість при контакті з рекламованим товаром); жінки та чоловіка (фіксація погляду, відсутність блимання, зосередженість при контакті з рекламованим товаром). Демонструються готові поведінкові моделі приготування рекламованого товару.

Вікова регресія у рекламних повідомленнях подається у спогадах дорослих про дитинство, обігрується поведінка школярів і молодих студентів, взаємовідносини бабусь і онуків і т. п. [10, с. 125].

У ролику «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!» демонструються бажані моделі поведінки: батьків і дитини; дідуся, батька та онука. У ролику «Філейні від Бащинського» показані поведінкові моделі батька та доньок, батька та сина з донькою. У ролику «Олів'є» – Моя улюблена ковбаса. Ні, моя...» поведінкові моделі «дорослі –

діти». У роликах «Готові курячі філе від Бащинського! Усе буде гриль!» та «Сосиски «Баликові» від ТМ «Бащинський» ця техніка не використана.

Природні трансні стани використовують у сюжетах рекламних роликів через показ стану після пробудження (зазвичай застосовують у рекламі кави і спальних меблів) і стану перед засинанням; у серіях «відпочинку біля води» (риболовля, пляж) – персонажі дивляться на водну поверхню, показ стомлюючої подорожі в автомобілі, в автобусі; показ персонажів, які неухважно споглядають картини природи, розглядають небо і на ньому – хмари [10, с. 125].

Образ водної поверхні (відпочинок біля води, риболовля) є таким, що вводить аудиторію у природний трансний стан у роликах «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!», «Філейні від Бащинського», «Олів'є» – Моя улюблена ковбаса. Ні, моя...»

Стан після пробудження, подорож на автомобілі, під час якої персонажі споглядають картини природи, вдивляються у небо сприяють зануренню у трансний стан у роликах «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!», «Філейні від Бащинського», «Олів'є» – Моя улюблена ковбаса. Ні, моя» «Сосиски «Баликові» від ТМ «Бащинський».

Наведення трансу через перевантаження свідомості досягається у сюжетах рекламних роликів через показ двох персонажів, які одночасно розмовляють; швидке і хаотичне чергування картинок у кадрі і у поєднанні з швидкою мовою і т. п. [10, с. 126]. Так, у всіх проаналізованих роликах використовується техніка перевантаження свідомості: одночасно звучить декілька голосів та звуків, швидке і хаотичне чергування зображень у кадрі, повтори слів та вербальних конструкцій. Завдяки цьому відбувається одночасний вплив на ведучі репрезентативні системи (аудіальну, візуальну, кінестетичну).

«Розрив шаблону» як гіпнотична техніка використовується у рекламних роликах із сюжетами напружених ситуацій, які несподівано приємно вирішуються за допомогою рекламованого товару; показ ситуацій, в яких персонажа раптово «хапають за рукав» і пояснюють йому переваги рекламованого товару та ін. [10, с. 126]. Найбільше наша свідомість прив'язана до мовних шаблонів. Порушення структури мовних шаблонів – найлегший і найдоступніший спосіб дезорієнтувати свідомість співрозмовника. «Свідомість відволікається на пошуки сенсу нестандартних фраз і потрапляє в пастку, відкриваючи безпосередній доступ до несвідомого» [5, с. 211].

Так, у ролику «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!» використано техніку «розрив шаблону»: «Оля любить Колю і Філейні...»; «...Паша любить море і Філейні...»; «...Віктор любить небо і Філейні...»; «...Юля помідори і Філейні...»; «...я люблю компоти і Філейні...»; «... я бридкую погоду і Філейні...»; «...я люблю роботу і Філейні...»; «...я люблю суботу і Філейні...». Завдяки такому нагромадженню непокерованих понять і непередбачуваних ситуацій свідомість відволікається на пошуки сенсу фраз і глядач не критично реагує на алгоритм дій, який подається в кінці рекламного ролику: «...зранку штучки три собі зварити...»; «...ввечері сусіда пригостити...»; «...усі люблять Філейні...». У ролику «Філейні від

Бащинського» в основі мовного шаблону лежить теза про те, що «усі люблять Філейні», а далі йде перелік ситуацій «...коли вечір сімейний...»; «...коли ми у басейні...»; «...коли квартальний звіт...»; «...якщо не клеє нічого і все навкруги вологе...»; «...і пахне на всю квартиру...»; «...коли ням-ням сусід...»; «...коли немає світла...»; «...коли нарешті літо...»; «...коли кортить поїсти...»; «...коли застряг за містом...»; «...коли щоб всі раділи...»; «...і мами відпочили...»; «...усі люблять Філейні... а мама більше всіх...». Створюється так звана «ілюзія вибору» ситуацій і обставин (які є непередбачуваними) у яких рекомендують вживати цей продукт. Так, через нагромодження різних ситуацій відбувається некритичне сприйняття, а свідомість реципієнтів відволікається на пошуки сенсу фраз. У ролику «Олів'є» – Моя улюблена ковбаса. Ні, моя...» техніку «розрив шаблону» використано через пошук пояснення мовного шаблону в основі якого є теза про те, що «Олів'є» – моя улюблена ковбаска... Я люблю її більше, ніж...» та перелік різних понять: «...подарунок дружини»; «...вуса»; «...гітару»; «...рибалку»; «...мотоцикл»; «...машину»; «...зарплату»; «...відпустку»; «...дачу». У ролику «Готові курячі філе від Бащинського! Усе буде гриль!» техніку «розрив шаблону» репрезентовано через мовний шаблон: «У чому ми експерти? Гриль! Що нас усіх об'єднує? Гриль!». Поки споживач шукає сенс нестандартних фраз, ситуація вирішується за допомогою рекламного товару, бо у кінці ролику є фраза «Готові курячі філе гриль від Бащинського!».

Наведення трансу через штучні і неіснуючі слова полегшується через те, що назви багатьох нових товарів є штучними словами [10, с. 126]. Це, наприклад, екзотизми, варваризми й терміни, що можуть бути основою ергонімів, товарних знаків, а також елементами рекламних дискурсів [8, с. 124]. «Рекламний текст рясно засівається неіснуючим словом: кожне нове речення тексту починається з цього слова – і ефект забезпечений», – твердить Р. Мокшанцев [10, с. 126].

У проаналізованих роликах не використовуються штучні і неіснуючі слова. Проте, у ролику «Готові курячі філе від Бащинського! Усе буде гриль!» сталий вираз «усе буде добре» замінюється штучною вербальною конструкцією «усе буде гриль».

Дієвий спосіб підвищення сугестивності мови, що діє як у структурі технік наведення трансу, так і самостійно, – персеверація, тобто багаторазове повторення однакових повідомлень у межах одного чи декількох засобах масової інформації [10, с. 126].

У ролику «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!» персеверація репрезентована через повторення конструкції «...любить... і Філейні», у ролику «Філейні від Бащинського» – «усі люблять Філейні...коли...», що призводить до некритичного сприйняття інформації та впливає на пам'ять.

Техніка «звертання до авторитету» використовується, коли товар рекламує популярна особистість: кіноактор, кумир молоді і т. д. Розрахунок на стереотип: «раз уже такі люди купують, то сумніватися нічого, треба брати» [7]. Ця техніка не використовується у проаналізованих роликах.

Дуже ефективна в рекламі техніка «розсіювання» – візуальне виділення ключових слів у ре-

кламному повідомленні [10, с. 126]. У проаналізованих роликах ця техніка не використовується.

Техніку «якоріння» відносять до загальної техніки розсіювання. Тут також вбудовані в нейтральний для свідомості текст повідомлення виділяються для несвідомого споживача особливим знаком. Цей знак зв'язується з нав'язною установкою і набуває згодом для людини особливого значення. Метод заснований на схильності людської психіки до комплексного сприйняття і фіксації пережитої події. Згодом одне із комплексу пережитих у певній ситуації відчуттів веде до відтворення у пам'яті пов'язаного з ним комплексу. «Якір» у цьому випадку діє як вузлик на пам'ять, але вся хитрість полягає в тому, що цей «вузлик» повинен бути значущим сигналом для несвідомого і залишатися якомога менш помітним для свідомості [5, с. 215]. У рекламі «якорем» є логотип, фірмові звуки, діти, тварини та ін.

У проаналізованих роликах «якорями» є образи дітей та тварин, а також рекламована продукція (сосиски, шматки ковбаси); логотип; назви рекламного товару («Філейні», «Баликові», «Готові курячі філе гриль від Бащинського», «Олів'є»), назва ТМ «Бащинський».

Важливим для рекламодавців було вплинути на швидке запам'ятовування різних назв продукції ТМ «Бащинський». Цьому сприяв одночасний багаторазовий вплив на ведучі репрезентативні системи споживачів (аудіальну та візуальну). Так, у ролику «Усі люблять Філейні... а як їх не любити?!» назва сосисок «Філейні» використана чотирнадцять разів (дев'ять – аудіально, п'ять – візуально). Назва ТМ «Бащинський» використана двічі (один – аудіально, один – візуально). У ролику «Філейні від Бащинського» назва сосисок «Філейні» використана шість разів (тричі аудіально, тричі візуально). Назва ТМ «Бащинський» використана тричі (один раз аудіально, двічі візуально). У ролику «Олів'є» – Моя улюблена ковбаса. Ні, моя...» назву ковбаси «Олів'є» вжито тричі (двічі аудіально, один раз візуально). Назву ТМ «Бащинський» вжито чотири рази (один – аудіально, тричі візуально). Двічі демонструється логотип. У ролику «Готові курячі філе від Бащинського! Усе буде гриль!» логотип демонструється п'ять разів. Назву продукту «Готові курячі філе гриль від Бащинського» вжито тричі (один – аудіально, двічі візуально). Назву ТМ «Бащинський» вжито шість разів (один – аудіально, п'ять – візуально). У ролику «Сосиски «Баликові» від ТМ «Бащинський» логотип продемонстровано чотири рази. Назву сосисок «Баликові» вжито десять разів (чотири – аудіально, шість – візуально). Назву ТМ «Бащинський» вжито шість разів (один – аудіально, п'ять – візуально).

Отже, через візуальні повтори та аудіальні якорі (кількість яких при впливі на одну репрезентативну систему знаходиться в межах «правила Міллера») намагаються донести головну ідею ролика та вплинути на запам'ятовуваність назв рекламної продукції. Вплив здійснюється одразу на аудіальну та візуальну репрезентативні системи.

Висновки і пропозиції. Впровадження у рекламні ролики технік наведення трансового стану дозволяє результативніше та ефективніше впливати на пам'ять і несвідоме реципієнтів, на-

віювати їм готові поведінкові зразки. Використання трансових технік у рекламних роликах ТМ «Бащинський» дозволяє одночасно впливати на ведучі репрезентативні системи глядачів: аудіальну, візуальну, кінестетичну; а завдяки якорям, перевантаженню свідомості, повторам слів і конструкцій, знизити рівень критичного сприй-

няття рекламного повідомлення. Перспективи подальших наукових студій вбачаємо у дослідженні впливу проаналізованих трансових технік у рекламних роликах ТМ «Бащинський» на споживачів. Також необхідним є вивчення впливу на аудиторію прийомів, що вводять і виводять зі стану трансової індукції.

Список літератури:

1. Варій М. Й. Загальна психологія: підр. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Й. Варій – [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
2. Гроф С. Космическая игра. Исследование рубежей человеческого сознания [Електронний ресурс] / С. Гроф; [пер. с англ. Цветковой О.]. – Режим доступу: https://www.ereading.club/bookreader.php/98082/Grof_Kosmicheskaya_igra_Issledovanie_rubezheii_chelovecheskogo_soznaniya.html.
3. Дудинский Д. И. 30 способов манипуляции и управления людьми / Д. И. Дудинский – Минск: Харвест, 2004. – 96 с.
4. Іващенко О. Змінені стани свідомості (гіпноз, сон) та їх зв'язок з цінностями людини / О. Іващенко // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Вип. LVIII. – Ч. II. – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – С. 208-216.
5. Кардаш С. Измененные состояния сознания / С. Кардаш – Дн.: Сталкер, 1998. – 416 с.
6. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
7. Ковтунович Т. Розпізнаваймо методи маніпуляцій у рекламі [Електронний ресурс] / Ковтунович Т. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/rozpiznavaymo_metodi_manipulyatsiy_u_reklami/
8. Костюченко О. М. Використання гіпнозу та НЛП у рекламі / О. М. Костюченко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Психологія і педагогіка. – 2012. – Вип. 19. – С. 123-126.
9. Кутуза Н. В. Гіпнотичні техніки в рекламному дискурсі / Н. В. Кутуза // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология». – Т. 20 (59). – 2007. – № 3. – С. 439-444.
10. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2007. – 230 с.
11. Немов Р. С. Психологический словарь / Р. С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 560 с.
12. Офіційний відео-канал на YouTube ТМ «Бащинський» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC2CLyDljx9X3qJjq-nU0arQ>.
13. Рейтинги Всеукраїнської рекламної коаліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vrk.org.ua/ranking/>.
14. ТМ «Бащинський». Годовой отчет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=4hbysah0JKQ>.
15. Шейнов В. П. Психологическое влияние / В. П. Шейнов. – Минск: Харвест, 2007. – 640 с.
16. Шуванов В. И. Психология рекламы / В. И. Шуванов. – Ростов-н/Д: Феникс, 2003. – 306 с.

Санакоева Н.Д., Закарлюка М.П.

Запорожский национальный университет

ГИПНОТИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОМ РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

В статье исследованы особенности гипнотически ориентированных подходов в современном телевизионном рекламном дискурсе. Определена сущность и структура понятия «транс», состояние исследования данной темы в научной рецепции. Проанализированы основные виды гипнотических техник, используемых в рекламе. Определены особенности использования гипнотических техник на примере телевизионной рекламы ТМ «Бащинский». Внимание направлено на раскрытие сущности таких техник: демонстрация трансового поведения, возрастная регрессия, разрыв шаблона, персеверация, обращение к авторитету, рассеивания, якорение.

Ключевые слова: гипнотические техники, транс, трансовое состояние, внушение, аудіальна репрезентативна система, візуальна репрезентативна система, кінестетическа репрезентативна система, разрыв шаблона, возрастная регрессия, персеверация.

Sanakoyeva N.D., Zakarliuka M.P.
Zaporizhzhya National University

HYPNOTICALLY ORIENTED APPROACHES IN THE MODERN ADVERTISING DISCOURSE

Summary

In the article the peculiarities of hypnotically oriented approaches in the modern television advertising discourse have been investigated. The essence and structure of the concept «trance», the research state of the specified topic in the scientific reception have been characterized. The main types of the hypnotic techniques used in advertising have been determined. The peculiarities of the hypnotic techniques using on the example of television advertising of the trademark «Baschinsky» have been ascertained. The main attention has been given to the essence of the following techniques: showing the trance behavior, the age regression, overloading of consciousness, pattern breaking, the perseveration, appealing to the authority, dispersioning, anchoring.

Keywords: hypnotic techniques, trance, trance condition, suggestion, audial representative system, visual representative system, kinesthetic representative system, pattern breaking, age regression, perseveration.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.76:352.07

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МЕХАНІЗМІВ СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ

Сиволапенко Т.Л.

Національна академія державного управління
при Президентіві України

Розкрито поняття «сервісно-орієнтована держава» та «механізми сервісно-орієнтованої держави». Визначено основні ознаки сервісно-орієнтованої держави. Розглянуто основні підходи до визначення поняття «сервісно-орієнтована держава» та «механізми сервісно-орієнтованої держави». Визначено складові елементи зазначеного механізму, якими виступають: система органів виконавчої влади; сукупність правових норм, що регламентують, як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування та розвитку. Запропоновано вирішення завдання щодо переосмислення взаємовідносин держави та суспільства в напрям забезпечення та реалізації потреб кожного громадянина.

Ключові слова: громадяни, органи державної влади, сервісно-орієнтована держава, управлінська послуга, механізми сервісно-орієнтованої держави.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Цифрове суспільство, що наступило в результаті активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їх широке впровадження у всі сфери людської діяльності ставить перед державою нові завдання та орієнтири щодо подальшого розвитку. Події останніх років у нашій державі зумовили створення нових органів державної влади для вдосконалення державного управління, а саме: Державне агентство з питань електронного урядування; Державну службу фінансового моніторингу; Національну поліцію; Національне агентство з питань запобігання корупції та ін. Крім того, розвиваються громадські інститути, які активно долучаються до управління державою. Такі тенденції є досить позитивними і свідчать про ефективний розвиток нашої держави.

Розвиток який потрібний нашому суспільству в науковій діяльності може стати локомотивом усього вітчизняного інформаційного виробництва, могутнім поштовхом до розвитку сервісно-орієнтованої держави в Україні саме в суспільно значущому сенсі. Створення умов для розвитку науки, лобювання її інтересів державою в міжнародному співробітництві може допомогти обстоювати гідне місце наших учених у глобальному розподілі праці – відкрити нові перспективи для утвердження національного престижу на міжнародній арені, сприятиме розвитку української нації та держави.

Саме держава та її органи мають забезпечити підвищення ефективності державного управління, і тому розвиток наукових досліджень сервісно-орієнтованої держави на сьогодні є важливими та актуальними.

Нині перед державою поставлено завдання щодо переосмислення взаємовідносин держави та суспільства в напрям забезпечення та реалізації потреб кожного громадянина, а також визначення основних ознак сервісно-орієнтованої держави.

Останні дослідження та публікації, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Серед робіт, присвячених питанням державного управління, слід зазначити праці провідних учених таких, як: В. Авер'янова, Г. Атаманчука, О. Ковалюка, М. Корецького, О. Коротича, В. Малиновського, Н. Нижник, Г. Одінцевої, Р. Рудницької, О. Федорчака та ін. Питанням щодо формування механізмів розвитку сервісно-орієнтованої держави та основних підходів визначення поняття «сервісно-орієнтована держава» присвячено низку наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених таких, як: О. Карпенко, Р. Войтович, А. Попка, Ю. Ковбасюка, А. Чемериса, Ю. Шарова, О. Євсюта, О. Алімова, О.В. Євсюкова М. Барбера, В. Багдасаряна, М. Буткевича, О. Васильєвої, Б. Гаврилишина, О. Ігнатенка, О. Козлової, В. Рубцова, Ю. Тихомирова та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розкриття поняття «сервісно-орієнтованої держави» та «механізми сервісно-орієнтованої держави».

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатний український учений-правознавець Б. Кістяковський ще наприкінці ХІХ сторіччя зазначав, що «базовою складовою системи прав і свобод людини є право особистості на позитивні послуги з боку держави» [9, с. 84]. Однак тільки на початку адміністративної реформи 2009-2010 рр. це твердження по-справжньому стає основним принципом сучасного реформування галузі державного управління в Україні. Розвиток курсу на всеосяжне забезпечення прав і законних інтересів громадян та подальша соціалізація української держави нерозривно пов'язані з переосмисленням функцій органів виконавчої влади відповідно до тенденцій суспільного розвитку, що надає актуальності питанню вироблення ефективної державної політики в Україні.

Погоджуємося із думкою вітчизняного вченого О.В. Карпенка, який вважає, що геополітичне роз-

доріжжя, на якому українська влада перебуває з моменту проголошення незалежності країни, створює ситуацію певної невизначеності. З одного боку, на думку О.В. Карпенка побудова сервісно-орієнтованої держави є основним пріоритетом України в подальшій інтеграції до європейської спільноти, з іншого – досить специфічні європейсько-заокеанські принципи свободи та рівності взаємовідносин між державою і громадянином (коли державні інституції слугують людині, яка виступає в ролі клієнта) постійно протиставляються жорстко структурованому білоруско-російському адмініструванню, корені якого беруть свій початок із радянського патерналізму [7, 6].

Найголовнішою цінністю будь-якої держави є гарантування дотримання прав і свобод людини. Так, у ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека проголошуються найвищою соціальною цінністю [10]. Права і свободи людини та гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Розуміння поняття сервісу та його дослідження у вітчизняній державно-управлінській науці донедавна пов'язувалося лише з третинним сектором економіки – сферою послуг.

Євроінтеграція є основою стратегічного розвитку України, управлінські інновації мають чітко погоджуватися з відповідними тенденціями в європейських країнах, що вже виражені не лише в національних, а й загальноєвропейських концепціях норм, інститутах.

Для вирішення завдання щодо переосмислення взаємовідносин держави та суспільства в напрям забезпечення та реалізації потреб кожного громадянина, а також визначення основних ознак сервісно-орієнтованої держави, потрібно чітко визначити термінологію «сервісно-орієнтованої держави» та «механізми сервісно-орієнтованої держави».

Нині в термінології законодавства відсутнє визначення «сервісно-орієнтованої держави» та «механізми сервісно-орієнтованої держави».

Отже, що стосується наукової літератури, то можна позитивно оцінити здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених, а також зазначити, що в державно-управлінських дослідженнях і дотепер невирішеною проблемою є науково-теоретичне обґрунтування механізмів формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні. Сервісний принцип взаємодії слід розглядати, як форму організації діяльності, а в основі розуміння сутності сервісної держави лежить зміна ролі громадянина (громадянського суспільства) у державному управлінні. Витоки осмислення сервісного характеру відносин громадян і держави беруть початок від ідеї Аристотеля щодо участі всіх громадян в управлінні державою, як безсумнівного блага.

Сервісний підхід до державного управління є цілісним правовим феноменом, котрий містить у собі універсальні та специфічні закономірності функціонування й самоорганізації владних відносин, які характеризуються відповідними типологічними, аксіологічними, онтологічними та морфологічними особливостями. Сервісна ідея розвитку державної системи ґрунтується на класичній економічній взаємодії: «виробник послуг –

споживач», де стійкість і легітимність державних інститутів пов'язана з ефективністю виявлення, моделювання й реалізації індивідуальних і групових інтересів і потреб.

Для реалізації сервісно-орієнтованої державної політики застосовуються всі класичні функції державного управління, або функції державного управління ототожнюються із функціями управлінських послуг органів влади [8].

Для проведення ефективного аналізу сервісно-орієнтованої держави нам необхідно насамперед розібратися з основними поняттями такими, як «сервісно-орієнтована держава» та «механізми сервісно-орієнтованої держави».

Тому, спочатку звернемося до основних дефініцій поняття «механізм держави» та «механізми державного управління». Термін «механізм» дуже часто вживається в науковій літературі. В енциклопедії державного управління дефініція поняття механізм держави – це «система державних організацій, що складається з державних органів, державних підприємств і державних установ, які здійснюють завдання держави й реалізують її функції», що характеризується єдністю організаційних, нормативно-регулятивних, матеріально-технічних, бюджетно-фінансових, ідеологічних та соціально-культурних способів і засобів матеріалізації публічної влади; надає останній демократичного і правового характеру, соціально орієнтованої визначеності та предметності [5, с. 366].

Трактування поняття «механізми державного управління».

В енциклопедії державного управління це поняття визначається у такий спосіб: «механізми державного управління – способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних форм і методів управління», що відображають взаємозв'язок явищ, дій і заходів, результатом яких є узгодження інтересів, визначення цілей, розробка рішень та їх реалізація за допомогою ресурсів держави (влада, апарат, засоби та методи управління) [5, с. 375].

Авер'янов В. Б. це поняття визначає таким чином: механізм державного управління – це сукупність відповідних державних органів, організованих у систему для виконання цілей (завдань) державного управління відповідно до їх правового статусу, та масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації вказаними органами свого функціонального призначення.

Ліпенцев А. В. та Поляк О. В. вважають, що механізм державного управління це штучно створена система засобів впливу та взаємодії суб'єктів та об'єкта управління [11].

На думку О. Євтушенка, сервісна держава – особлива політична форма організації публічної влади, що володіє спеціальним апаратом управління, спрямованим на надання публічних послуг індивідам, а також система соціально-правових гарантій гідного життєзабезпечення людини, її прав і свобод. Ідея сервісного розвитку держави ґрунтується на класичній економічній схемі: «виробник послуг – споживач», де стійкість і легітимність державних інститутів пов'язана

з успішністю виявлення й реалізації в суспільстві, як індивідуальних, так і групових інтересів та потреб, зокрема й суспільних потреб територіальної громади [6].

Ми поділяємо думку О. Карпенка, що сервісно-орієнтована держава – це суспільні відносини, які спрямовані на державну політику надання управлінських послуг (або сервісно-орієнтовану державну політику), як цілеспрямований курс дій органів влади та сукупність засобів (механізмів, інструментів, важелів, способів), які вони практично реалізують для створення, забезпечення, функціонування, та розвитку сервісної держави (впровадження механізмів взаємодії суб'єктів і об'єктів надання державних і муніципальних сервісів) [8, с. 29].

Отже, складовими елементами зазначеного механізму виступають: система органів виконавчої влади; сукупність правових норм, що регламентують, як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування та розвитку.

Розглянемо основні підходи до визначення поняття «сервісно-орієнтована держава» та «механізми сервісно-орієнтованої держави». У західній теорії публічного врядування поняття сервісу (civilservice, public service) усе більше диференціюється та охоплює широкий спектр діяльності органів влади не тільки в адміністративному сенсі, а й поширюється на розуміння функцій та цілей державної політики. Можна стверджувати, що в цивілізованих країнах переважає сервісна концепція державного управління, яка репрезентує «сучасне розуміння соціального призначення держави, що, як пріоритетне завдання демократичного врядування розглядає служіння громадянському суспільству, а основною формою діяльності владних інституцій визнає надання публічних послуг» [6, с. 523].

Слід зазначити, що трансформація державної управлінської діяльності в умовах загальносвітової тенденції переходу до моделі суспільства сервісного типу висуває підвищені вимоги щодо моделей державного управління. Перегляди

відносин між державою й суспільством, якісне ускладнення суспільного середовища, що характеризується підвищенням суб'єктності, зумовлюють необхідність адекватної цим тенденції реінжинірингу сфери державного управління й системи публічного управління.

Поняття «сервісно-орієнтованої держави» не має устанавленого трактування у вітчизняній та зарубіжній науці. тому можемо запропонувати таке визначення «сервісно-орієнтована держава – це узгоджена модель суспільних відносин, яка спрямована на розвиток державної політики, ціленаправленої на задоволення потреб суспільства (громадян) через надання якісних послуг, та скоординовану з довгостроковими цілями розвитку суспільства й держави».

Зважаючи на вищевказане ми пропонуємо власне визначення механізми сервісно-орієнтованої держави – це складна організаційна система взаємодії, в основі якої функціонують суб'єкти управління (органи державної влади), діяльність яких організована відповідно до певних принципів та завдань із функціональним спрямуванням – планування організації та контролю і спрямована на здійснення цільового впливу на об'єкти управління (систему надання послуг населенню) для забезпечення розвитку якості надання послуг населенню, шляхом застосування методів, важелів та інструментів впливу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Автором статті розкрито поняття «сервісно-орієнтованої держави» та наведено власне визначення поняття «механізми сервісно-орієнтованої держави – це складна організаційна система взаємодії, в основі якої функціонують суб'єкти управління (органи державної влади), діяльність яких організована відповідно до певних принципів та завдань із функціональним спрямуванням – планування організації та контролю і спрямована на здійснення цільового впливу на об'єкти управління (систему надання послуг населенню) для забезпечення розвитку якості надання послуг населенню, шляхом застосування методів, важелів та інструментів впливу».

Список літератури:

1. Ананьева Т. Н. Концептуальные методологические аспекты формирования сервисологии – науки синергического типа: монография / Т. Н. Ананьева, В. Э. Багдасарян, М. Н. Буткевич. – М.: Собрание, 2008. С. 246.
2. Барбер М. Три парадигмы реформы сектора государственного управления / М. Барбер // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2011. – № 2. – С. 74-86.
3. Бессонова О. Э. Вектор институционального развития России: от квазирынка к либеральному раздатку [Электронный ресурс] / О. Э. Бессонова // Экономическая социология. – 2008. – № 2. – Режим доступа: <http://www.ecsoc.msses.ru>.
4. Дубровин Ю. И. Новые направления современных административных реформ в ведущих странах ЕС / Ю. И. Дубровин // Власть. – 2009. – № 1. – С. 131-134.
5. Енциклопедія державного управління том 2 Методологія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011.
6. Євтушенко О. М. Роль державної влади й місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг / О. Н. Євтушенко // Наукові праці. Науково-методичний журнал. Політичні науки. – Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 32-37.
7. Карпенко О. В. Управлінські послуги в Україні: механізми надання органами влади / Карпенко О. В. – К.: АМУ, 2014. – С. 408.
8. Карпенко О. В. Механізми формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні: дис. ... д-ра наук із держ. упр.: 25.00.02 / Олександр Валентинович Карпенко. – К., 2016. – С. 466.
9. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский; [сост.: К. Н. Давыдов, В. В. Сапов]; Рус. Христиан. гуманитар. ин-т. – Санкт-Петербург: РХГИ, 1998. – С. 800.
10. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. / Верховна Рада України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

12. Липенцев А. В., Поляк О. В. Основні напрямки формування механізмів надання управлінських послуг органами влади // Теоретичні та прикладні питання державотворення. – 2008. – № 2. – Електронне наукове фахове видання. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2008-2/08lavpov.htm/08lavpov.htm>.
13. Майлс Й. Сервисные инновации в XXI веке / Й. Майлс // Форсайт. – 2011. – № 2. – С. 4-25.

Сиволапенко Т.Л.

Национальная академия государственного управления
при Президенте Украины

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ МЕХАНИЗМОВ СЕРВИСНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Раскрыто понятие «сервисно-ориентированное государство» и «механизмы сервисно-ориентированного государства». Определены основные признаки сервисно-ориентированного государства. Рассмотрены основные подходы к определению понятия «сервисно-ориентированное государство» и «механизмы сервисно-ориентированного государства». Определены составляющие элементы указанного механизма, которыми выступают: система органов исполнительной власти; совокупность правовых норм, регламентирующих, как организационная структура системы органов исполнительной власти, так и процессы ее функционирования и развития. Предложено решение задачи по переосмыслению взаимоотношений государства и общества в направлении обеспечения и реализации потребностей каждого гражданина.

Ключевые слова: граждане, органы государственной власти, сервисно-ориентированное государство, управленческая услуга, механизмы сервисно-ориентированного государства.

Sivolapenko T.L.

National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

BASIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF MECHANISMS SERVICE-ORIENTED STATE

Summary

The concept of «service-oriented state» and «mechanisms of a service-oriented state» are revealed. The main features of the service-oriented state are determined. The main approaches to the definition of «service-oriented state» and «mechanisms of service-oriented state» are considered. The constituent elements of the mentioned mechanism, which are: the system of executive bodies; a set of legal norms that regulate both the organizational structure of the system of executive power bodies and the processes of its functioning and development. The solution of the problem of rethinking the relations between the state and society in the direction of ensuring and realizing the needs of each citizen is proposed.

Keywords: citizens, state authorities, service-oriented state, management service, mechanisms of service-oriented state.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.9

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЗМІНИ

Голоядова Т.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Здійснення податкової політики в Україні залишається складним та суперечливим через податкове законодавство, внесення численних змін до Податкового Кодексу України [1], надмірне податкове навантаження на платників податків, зниження ділової активності суб'єктів господарювання, численні конфлікти між контролюючими органами у сфері оподаткування та платниками податків тощо. Намір України інтегруватися в європейський простір зумовлює необхідність не тільки адаптації вітчизняного законодавства до вимог ЄС, але й його гармонізації та уніфікації.

Ключові слова: податкова політика, податкові накладні, електронні сервіси платника податків, відповідальність контролюючих органів.

Постановка проблеми. Сьогодні необхідне формування податкової політики, а саме перетворення податкової системи з суто фіскального інструменту на ефективний засіб соціально-економічної стратегії держави. Разом з тим сучасні вимоги часу висувають потребу в нових дослідженнях податкової системи, які дозволять окреслити особливості податкової політики в умовах фінансової кризи та зовнішньої агресії, здатні забезпечити зростання ефективності функціонування національної економіки держави. На міжнародному рівні боротьба з уникненням сплати податків та ухиленням від оподаткування спрямована на впровадження системи автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки. Крім того, до міжнародних договорів ЄС з іншими країнами включені положення щодо дотримання стандартів «добросовісного управління» в питаннях оподаткування, що передбачає згоду на обмін податковою інформацією та ліквідацію дискримінаційних податкових законів. Податкова система має стимулювати інноваційну та інвестиційну діяльність, що потребує зменшення податкового тиску, посилення захисту платників податків, максимальне спрощення процедури оподаткування. Попри існуючу недостатньо ефективну практику, яка проявляється в ряді випадків у процесі здійснення удосконалюючих заходів, прагнення до формування оптимально збалансованої системи оподаткування продовжує бути актуальним. Зазначимо, що податкове реформування – це проблема, яка була, є і буде завжди залишатися актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми, пов'язані з податковою реформою, постійно перебувають в полі зору відомих вітчизняних вчених, таких, як О. Василик, В. Геєць, Т. Єфименко, П. Мельник, Ю. Каспрук, Ю. Касперович, О. Крайник, Л. Тарангул та інші. Їх дослідження окреслюють важливість ефективного функціонування податкової системи для розвитку національної економіки держави.

Метою статті є дослідження сутності та змісту державної податкової політики України з метою вдосконалення її механізмів, підвищення ефективності впливу на соціально-економічні процеси держави.

Виклад основного матеріалу. 7 грудня 2017 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році» (надалі – Закон). [2]. Більшість положень вказаного Закону набрали чинності 01 січня 2018 року. Тимчасове зупинення системи блокування податкових накладних, а саме:

Податкові накладні/розрахунки коригування (ПН/РК), реєстрацію яких у Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) зупинено відповідно до критеріїв оцінки ступеню ризиків, реєструється не пізніше 02 січня 2018 року, крім:

– ПН/РК, щодо яких станом на 01 грудня 2017 р. не подані пояснення і копії документів;

– ПН/РК, щодо яких прийнято рішення про відмову в реєстрації і станом на 01 грудня 2017 р. не розпочато процедуру оскарження в адміністративному або судовому порядку.

Тобто, безумовному розблокуванню підлягають ПН та РК, реєстрацію яких було зупинено до 01 грудня 2017 року, за умови, що:

1) щодо них було подано пояснення та копії документів, але не було винесено відповідного рішення комісією Державної фіскальної служби України;

2) в їх реєстрації комісією Державної фіскальної служби України було відмовлено, але платник податку розпочав процедуру адміністративного або судового оскарження.

ПН/РК, реєстрацію яких зупинено з 01 грудня 2017 р. до набрання чинності Законом (до 31 грудня 2017 р., коли набрали чинності відповідні пункти Закону) та за якими платником податку подані пояснення і копії документів, реєструються в порядку, що діяв до набрання чинності Законом.

Якщо протягом 5 робочих днів не прийнято та/або не надіслано платнику податку рішення про реєстрацію або відмову у реєстрації ПН/РК, реєстрація таких накладних здійснюється на наступний робочий день за днем закінчення строку розгляду пояснень і документів платника податку. Це нововведення досить актуально сьогодні.

Разом з тим, слід зазначити, що Система моніторингу відповідності ПН/РК критеріям оцінки ступеня ризиків (СМКОР) не скасована, а лише призупинена з 01 січня 2018 року орієнтовно на два місяці (до визначення Кабінетом Міністрів України нової процедури зупинення реєстрації ПН/РК в ЄРПН).

У 2018 році критерії оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації ПН/РК у ЄРПН, затверджуватиме Кабінет Міністрів України (раніше цю функцію виконувало Міністерство фінансів України).

Таким чином, з 01 січня 2018 року до прийняття відповідної постанови Уряду реєстрація ПН/РК у ЄРПН не буде зупинятися. При цьому, для затвердження Кабінетом Міністрів України нового Порядку зупинення реєстрації ПН/РК в ЄРПН згідно Прикінцевих положень Закону надано строк до 01 березня 2018 року¹. Розширено пільгове оподаткування ПДВ операцій з постачання та ввезення на митну територію України медичних виробів. [2]. З 01 січня 2018 року операції з постачання та ввезення на митну територію України медичних виробів, які внесені до Державного реєстру медичної техніки та виробів медичного призначення або відповідають вимогам технічних регламентів, що підтверджуються документом про відповідність, та дозволені для надання на ринку та/або введення в експлуатацію і застосування в Україні, оподатковуюватимуться ПДВ у розмірі 7% замість 20%.

До 01 січня 2020 року запроваджено ввезення виробничого обладнання з розстроченням сплати ПДВ на строк до 24 місяця. При цьому розстрочення сплати ПДВ надається лише у разі імпорту обладнання, яке буде використовуватися платником податку для власного виробництва на території України.

Набрали чинності нові правила ввезення товарів у ручній поклажі та/або у супроводжуваному багажі.

Відповідно до нової редакції пп. 191.2.3 п. 191.2 ст. 191 Податкового кодексу України (надалі – ПК України) у разі ввезення на митну територію України у ручній поклажі та/або у супроводжуваному багажі товарів (крім підакцизних товарів та особистих речей), сумарна фактурна вартість яких не перевищує еквівалент 500 євро та сумарна вага яких не перевищує 50 кг, через інші, ніж відкриті для повітряного сполучення, пункти пропуску через державний кордон України фізичною особою, яка була відсутня в Україні менше ніж 24 години або яка в'їжджає в Україну частіше одного разу протягом 72 годин, базою оподаткування є частина сумарної фактурної вартості таких товарів, що перевищує еквівалент 50 євро, з урахуванням мита, що підлягає сплаті.

Тобто, з 01 січня 2018 року фізичним особам дозволяється ввозити на митну територію України товари вартістю не більше 500 євро та вагою не більше 50 кілограмів не частіше ніж один раз на три доби (та за умови відсутності в Україні не менше однієї доби). У разі перетину державного кордону фізичною особою більше одного разу протягом трьох діб або відсутності в Україні менше ніж одну добу, допускається неоподатковувати ввезення товару на суму не більше 50 євро. Ці правила не стосуються випадків перетину фізич-

ною особою державного кордону через пункти пропуску в аеропортах. У зв'язку із зазначеними змінами митних правил запроваджені нововведення щодо операцій, які не є об'єктом оподаткування ПДВ.

Відтепер, не є об'єктом оподаткування ПДВ операції з ввезення на митну територію України у ручній поклажі та/або у супроводжуваному багажі товарів (крім підакцизних товарів та особистих речей), сумарна фактурна вартість яких не перевищує еквівалент:

1) 1000 євро – через пункти пропуску через державний кордон України, відкриті для повітряного сполучення;

2) 500 євро та сумарна вага яких не перевищує 50 кг – через інші, ніж відкриті для повітряного сполучення, пункти пропуску через державний кордон України, якщо така особа була відсутня в Україні більше ніж 24 години та яка в'їжджає в Україну не частіше одного разу протягом 72 годин;

3) 50 євро та сумарна вага яких не перевищує 50 кг – через інші, ніж відкриті для повітряного сполучення, пункти пропуску через державний кордон України, якщо така особа була відсутня в Україні менше ніж 24 години або яка в'їжджає в Україну частіше одного разу протягом 72 годин.

Введення обмежень на пересилання товарів у міжнародних поштових та експрес-відправленнях відтерміновано до 1 січня 2019 року.

Доповнено правила трансферного ціноутворення, а саме:

З 01 січня 2018 року господарські операції, що здійснюються між нерезидентом та його постійним представництвом в Україні, визнаються контрольованими, якщо обсяг таких господарських операцій, визначений за правилами бухгалтерського обліку, перевищує 10 мільйонів гривень (за вирахуванням непрямих податків) за відповідний податковий (звітний) рік.

Також надано великому платнику податків право звернутися до Державної фіскальної служби України із заявою про попереднє узгодження ціноутворення у контрольованих операціях, під час якого узгоджуються критерії для визначення відповідності умов контрольованих операцій, що здійснюються або будуть здійснені на обмежений строк. За результатами зазначеної процедури укладається договір, який підписується керівником великого платника податків або його уповноваженою особою та керівником (заступником керівника) Державної фіскальної служби України. У разі дотримання умов договору про попереднє узгодження ціноутворення у контрольованих операціях контролюючі органи не мають права приймати рішення про донарахування податкових зобов'язань, штрафів, пені щодо контрольованих операцій, які є предметом такого договору [2].

Створено Єдину базу даних звітів про оцінку з метою запобігання заниження бази оподаткування (оціночної вартості) при продажу нерухомого майна.

Єдина база даних звітів про оцінку має забезпечити розміщення, створення, зберігання та оприлюднення інформації про об'єкт нерухомості та його вартість (крім інформації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки),

електронне визначення оціночної вартості, автоматичний обмін інформацією і документами з авторизованими електронними майданчиками.

Єдина база даних звітів про оцінку також здійснює моніторинг звіту про оцінку на предмет відсутності порушень при його складанні та у разі його повноти, правильності та відповідності, у тому числі відповідності оціночної вартості майна, майнових прав ринковим цінам, реєструє звіт про оцінку з присвоєнням йому унікального номера. У разі виявлення недоліків та/або порушень при складанні звіту про оцінку, у тому числі невідповідності оціночної вартості майна, майнових прав ринковим цінам, Єдина база даних звітів про оцінку автоматично відмовляє в його реєстрації. Звіт про оцінку, не зареєстрований у Єдиній базі даних звітів про оцінку, є недійсним.

Під час посвідчення правочинів, для яких законодавством України передбачено отримання нотаріусом звіту про оцінку, нотаріус перевіряє реєстрацію такого звіту в Єдиній базі даних звітів про оцінку та наявність присвоєного йому унікального номера.

Таким чином, держава посилює контроль за відповідність оцінки нерухомого майна реальним ринковим цінам з метою збільшення надходжень від сплати ПДФО. Сьогодні головними проблемами оподаткування в країнах ЄС є податкове шахрайство та ухилення від сплати податків. Додаткові ризики виникнення зазначених проблем в ЄС пов'язані із наявністю відмінностей в податковому законодавстві країн-учасниць, що створює потенційні можливості для «агресивного податкового планування» суб'єктів господарювання з метою мінімізації податкових платежів. Враховуючи транскордонний характер уникнення і ухилення від оподаткування, вирішенню даних проблем приділяється значна увага не лише на національному, але й на міжнародному рівні [14].

Вищевказаним Законом удосконалено порядок сплати фізичними особами податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та земельного податку.

Встановлено, що якщо контролюючий орган у визначений ПК України строк (до 1 липня року, наступного за звітним/до 1 липня поточного року) не надіслав (не вручив) фізичній особі податкове повідомлення-рішення (ППР) на сплату податку на нерухоме майно та/або земельного податку, така фізична особа звільняється від відповідальності за несвочасну сплату податкового зобов'язання. Законодавець цією нормою подолав прогалину у діючому законодавстві [12].

Скасовано обмеження щодо застосування пільги зі сплати земельного податку фізичним особам однією земельною ділянкою.

З 01 січня 2018 р. звільнення від сплати земельного податку поширюється на необмежену кількість земельних ділянок за кожним видом використання, але як і раніше в межах граничних норм (наприклад, на усі земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства сукупною площею не більше 2 га).

Визначено особливості застосування коефіцієнту індексації нормативної грошової оцінки землі у 2018 році.

Встановлено, що індекс споживчих цін за 2017 рік, що використовується для визначення

коефіцієнту індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, земель населених пунктів та інших земель несільськогосподарського призначення, застосовується зі значенням 100%. Таким чином, при визначенні бази оподаткування земельним податком та єдиним податком для платників четвертої групи коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки дорівнює 1.

Окрім того, до 1 лютого 2018 року Державне служба України з питань геодезії, картографії та кадастру повинна направити в електронній формі інформацію про нормативну грошову оцінку земельних ділянок, яка проведена станом на зазначену дату, до Державної фіскальної служби України, яка оприлюднить цю інформацію на своєму офіційному веб-сайті. Однак експерти попереджають, що при введенні тільки електронного документообігу складно буде захистити конфіденційну інформацію, тому що не виключений і ризик несанкціонованого проникнення в електронні системи [8].

Запроваджено новий порядок оприлюднення інформації про ставки місцевих податків і зборів.

У 2018 році запроваджується офіційне оприлюднення на веб-сайті Державної фіскальної служби України зведеної інформації про ставки місцевих податків і зборів, а також про проведену нормативну грошову оцінку земель. Відповідне оприлюднення здійснюється не пізніше 15 липня поточного року та є для платника податків офіційним джерелом інформації для визначення податкових зобов'язань. Тобто, платник податків не несе відповідальності у разі використання зведеної інформації, розміщеної на офіційному веб-сайті ДФС України, навіть якщо вона містить помилки чи розбіжності.

Сьогодні передбачено нові критерії віднесення до великих платників податків.

Закон передбачає, що до великих платників податків належать юридичні особи та постійні представництва нерезидентів, які відповідають таким критеріям:

1) обсяг доходу від усіх видів діяльності за останні 4 послідовні податкові квартали – 50 млн. євро в еквіваленті (раніше – 1 млрд грн.) або;

2) загальна сума податків, зборів, платежів, сплачених до Державного бюджету України, – 1 млн. євро в еквіваленті (раніше – 20 млн грн.), за умови, що сума таких податків, зборів, платежів, крім митних платежів, перевищує еквівалент 500 тис. євро [2].

Нове визначення викликає питання, а саме навіщо прив'язувати розмір оборотів до євро, коли податки платимо в гривні, а валютну виручку продаємо; якщо подивитися на офіційному сайті Міністерства фінансів криву графіка зміни курсу євро за 2017 рік і архів курсу, то можна зрозуміти, що порахувати «середньозважений курс НБУ» занадто складно.

Законом встановлена відповідальність контролюючих органів: запроваджена норма про відшкодування шкоди, завданої платнику податків незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи контролюючого органу за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для фінансування відповідного контролюючого органу, незалежно від вини посадової або службової особи. Також передбачено

відповідальність посадової або службової особи в порядку регресу перед державою в розмірі виплаченого платнику податків з державного бюджету відшкодування.

Таким чином, платники податків отримали додаткові засоби захисту своїх прав та інтересів у відносинах із представниками фіскальних органів. Однак, наскільки ефективним це буде на практиці побачимо з часом, тому що чіткого механізму реалізації сьогодні немає. Наприклад, коли у платника виникає право вимагати компенсацію збитку: при оскарженні незаконного повідомлення-рішення, включаючи касацію або коли виграна апеляція?

Податкова реформа України націлена на перехід від контролюючої функції фіскальних органів до обслуговуючої ролі, зменшення кількості податків, їх розміру та спрощення порядку розрахунку і сплати, впровадження електронних сервісів для платників податків [12]. Для більшості країн ЄС характерно встановлення прогресивної шкали оподаткування доходів громадян, коли до більших за обсягами доходів застосовуються вищі ставки податків. Пропорційна шкала, за якої розмір ставки не залежить від величини бази оподаткування, діє лише у деяких східноєвропейських країнах (Болгарії, Чехії, Естонії, Латвії, Литві, Угорщині та Румунії).

Висновки. 1. Прагнення України увійти до Європейського Союзу вимагає узгодженості вітчиз-

няного податкового законодавства до законодавчих вимог у сфері оподаткування, що існують у ЄС, тому необхідна поступова лібералізація податкової політики в напрямі зменшення податкових ставок і надання податкових пільг за основними податками в Україні, створення умов для реалізації принципу соціальної справедливості у оподаткування та стабільне податкове законодавство в Україні.

2. Для реалізації пріоритетів розвитку податкової політики України необхідно здійснювати комплекс стимулюючих заходів, які передбачають: зниження податкового тиску, стимулювання інноваційної діяльності, сприяння розвитку малого підприємництва, підвищення фіскальної ефективності податків за рахунок розширення податкової бази, поліпшення адміністрування, зменшення масштабів ухилення від сплати податків та розробка ефективних механізмів податкового адміністрування.

3. Розв'язання існуючих проблем податкової системи України має відбуватися через послідовну реалізацію стратегічних цілей податкової політики України, а саме: підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу; скорочення витрат платників на нарахування і сплату податків і держави на їх адміністрування; адаптація податкового законодавства України до законодавства ЄС; забезпечення умов для добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI (в ред. від 01.01.2017) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2245-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2245-19>.
3. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
4. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 № 852-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/852-15>.
5. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
6. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 16.10.2012 № 5463-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
7. Гармонізація податкового законодавства: українські реалії: [монографія] / [Білецька Г. М., Кармаліта М. В., Куц М. О. та ін.]. – К.: Алерта, 2012. – 222 с.
8. Вігірінський А. Податкова культура – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/blog/andriy_vigirinskiy.
9. Державна служба статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень / Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської систем України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/userFiles/File>.
11. Мельник Н. В. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: монографія / Н. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій // К.: Вид-во «Знання України», 2008. – 675 с.
12. Ослунд А. Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа / А. Ослунд / Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravda.com.ua.
13. Прес-реліз: Україна // Transparency International Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ti-ukraine.org/CPI-2017/press_ukraine_CPI-2017.
14. Main national accounts tax aggregates [Electronic resource] // Eurostat. – Access mode: http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/GOV_10A_TAXAG.
15. Panayi Ch. HJI European Union Corporate Tax Law / Christiana HJI Panayi. – Cambridge University Press, 2013. – 414 p.

Голоядова Т.А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ И ИЗМЕНЕНИЯ

Аннотация

Осуществление налоговой политики в Украине остается сложным и противоречивым через налоговое законодательство, внесение многочисленных изменений в Налоговый кодекс Украины [1], чрезмерная налоговая нагрузка на плательщиков налогов, снижение деловой активности субъектов хозяйствования, многочисленные конфликты между контролирующими органами в сфере налогообложения и налогоплательщиками тому подобное. Намерение Украины интегрироваться в европейское пространство обуславливает необходимость не только адаптации отечественного законодательства к требованиям ЕС, но и его гармонизации и унификации.

Ключевые слова: налоговая политика, налоговые накладные, электронные сервисы налогоплательщика, ответственность контролирующих органов.

Goloyadova T.O.

National University «Odessa Law Academy»

TAX POLICY OF UKRAINE: CURRENT STATE AND CHANGES

Summary

The implementation of tax policy in Ukraine remains complicated and controversial due to the tax legislation, the introduction of numerous amendments to the Tax Code of Ukraine [1], excessive tax burden on taxpayers, reduction of business activity of economic entities, numerous conflicts between tax authorities and taxpayers etc. Ukraine's intention to integrate into the European space necessitates not only adaptation of domestic legislation to EU requirements, but also its harmonization and unification.

Keywords: tax policy, tax invoices, electronic services of taxpayer, responsibility of controlling bodies.

УДК 343.8

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ СКОЄНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Мельничук Ю.І., Крук О.В.

Навчально-науковий інститут права

Національного університету водного господарства та природокористування

Стаття присвячена висвітленню основних причин вчинення злочинів неповнолітніми. Розглянуті превентивні заходи, що застосовуються представниками державних органів, щодо запобігання правопорушень вчинених неповнолітніми, а також виявлені атрибути запровадження інституту пробації в Україні.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, відновне правосуддя, відновний процес, інститут пробації, девіантна поведінка.

Актуальність дослідження. Нажаль, на сьогоденний день злочинність серед неповнолітніх осіб привертає увагу представників правоохоронних органів та всього суспільства загалом. Держава та суспільство не можуть забезпечити ефективну систему попередження злочину неповнолітніх, не допомогло притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Очевидно, що потрібно знайти компромісне вирішення, щодо кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Тому, ми вважаємо, що найкращим виходом із ситуації, яка склалася є саме застосування програм відновного правосуддя. Це раціональний підхід, який сприятиме вживання індивідуальних методів до кожного неповноліт-

нього, який вчинив, у більшості випадках, не обдумане правопорушення.

Мета роботи: здійснити дефініцію чинників, котрі зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх, а також розглянути основні проблеми, які заважають прийняти Закон «Про медіацію».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням особливостей та характеристик труднощів у поведінці, відхилення від норм займалося багато дослідників, наприклад: А.С. Белкін, Л.С. Виготський, Л.М. Зюбін, О.І. Кочетов та ін. Що стосується правового та психологічного аспекту впровадження програм відновного правосуддя, то зазначеній тематиці присвятили свої роботи: С.М. Міщенко, В.М. Трубніков та ін.

Виклад основних досліджень. Конвенція ООН про права дитини є універсальною основою всієї структури правосуддя щодо неповнолітніх. Це угода між країнами, в якій зазначено, як уряд кожної країни має дбати про дітей. Згідно із цією конвенцією зазначено, що дитиною вважається особа, яка не досягла 18-річного віку [1]. В Україні здійснюються заходи, спрямовані на зменшення злочинності серед неповнолітніх: дедалі більш широко втілюються в життя положення Конвенції ООН про права дитини та резолюції підсумкових документів Всесвітньої зустрічі на вищому рівні на користь дітей і підлітків 1990 р., до яких приєдналася наша держава. Активізуються процеси поліпшення положення неповнолітніх за останні п'ять років – після підписання Президентом України ряду указів (Про Національну програму «Діти України», «Про затвердження Комплексних заходів по профілактиці бездоглядності і правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві»), а також у ході реалізації інших заходів у сфері охорони дитинства.

За останні десятиліття вже в понад 30 країн світу набув поширення новий підхід до вирішення кримінальних конфліктів, учасниками яких є діти, завдяки програмам відновного правосуддя. Основою цього підходу є: по-перше, усунення завданої матеріальної, фізичної та моральної шкоди потерпілому; по-друге, прийняття правопорушником відповідальності за вчинення діяння. Отже, що ж таке відновне правосуддя? На нашу думку, дуже влучно визначив це поняття Тоні Маршал, а саме – це процес, за допомогою якого сторони-учасники, конкретного злочину, спільно взаємодіють та передбачають можливі наслідки [5].

Концепція відновного правосуддя базується на ряді принципів та підходів. Із яких, на наш погляд, найважливішим є взаємовідповідальність усіх учасників кримінальної ситуації.

Згідно дослідженню західних науковців підтверджено, що заходи відновного правосуддя, які застосовані не залежно чи окремо, чи разом із традиційними вирішеннями кримінальних конфліктних ситуацій, призводять до таких наслідків: по-перше, попередження вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів особами, які раніше вчиняли злочини меншої тяжкості; по-друге, зниження рівня рецидиву злочину; по-третє, підвищення перевиховання правопорушників та повернення його до нормального життя, за допомогою психологічної допомоги; по-четверте, повне або часткове відшкодування потерпілому шкоди.

На нашу думку, ефективною моделлю проекту нової системи кримінального законодавства відносно неповнолітніх і яка може стати основою для дискусії у реформуванні правосуддя щодо осіб, яким не виповнилося 18 років є:

– по-перше, основою є попередження правопорушення (потрібно в короткі строки визначити категорії дітей і підлітків, які належать до групи ризику, а також забезпечити їм достатній нагляд і особливу увагу, більш розширити можливості участі дітей в різних культурно-масових заходах, спортивних змаганнях та т. д.);

– по-друге, арешт, досудове затримання – все це має здійснюватися відповідно до закону, ма-

ють бути проінформовані батьки, опікуни, усиновлювачі. В ізоляторах мають бути спеціальні камери, де мають тримати неповнолітніх, а також процедуру розгляду справи неповнолітніх має передбачатися досудове слідство;

– по-третє, судові процедури мають бути менш формальними при розгляді справ неповнолітніх. Слід передбачити підготовку спеціальних суддів для розгляду справ неповнолітніх і використовувати їх при кожній нагоді.

Девіантна поведінка та її чинники. Сьогодні важко виховати цілісну особистість, не враховуючи соціальний стан. Вплив зовнішнього середовища обумовлено економічними, політичними, соціальними та культурними, побутовими та іншими факторами. У сучасному суспільстві застосовується поняття – девіантна поведінка (тобто певні поведінкові відхилення від суспільної норми). Вона може виникати через різний вплив на індивіда. Існує низка негативних чинників, які можуть спричинити девіантну поведінку в дітей, а саме: по-перше, неблагополуччя в сім'ї (тобто це можуть бути батьки, котрі зловживають спиртними напоями та одурманюючими речовинами, ведуть аморальний спосіб життя, неповні сім'ї, брак доброти, сімейного затишку, любові батьків, а також і безвідповідальність батьків за дітей); по-друге, недостатній рівень виховної роботи в школах (це може проявлятися у тому, що коли переважають учнів навчальним матеріалом і коли вони не можуть його засвоїти в них відбувається негативізм, так званий опір, заниження самооцінки і намагання «втекти» від цього); по-третє, низька педагогічна культура сім'ї (тобто, коли батьки освічені, працьовиті люди, які для своїх дітей створюють так звані «парникові» умови, що дозволяє для дітей думати що все дозволено, а також і не обдумувати свої дії та вчинки); по-четверте, низький рівень матеріального забезпечення [3].

Існують кримінальні фактори виникнення девіантної поведінки, наприклад, група дітей згуртовуються маючи за мету: «марне згаяння часу», ризиковані хуліганські заняття. У таку групу підлітки можуть потрапити з низки причин, тобто не досягнув поставленої мети, через відсутність позитивної діяльності, в разі психологічного дискомфорту.

При вирішенні справи за допомогою програм відновного правосуддя людину розглядають не просто як злочинця, а хочуть достукатися до її «кращої сторони». Таким чином, можна подолати стигматизацію та ганьбу, яка найчастіше виникає при традиційній відповідальності. «Таврування» – це те, що найчастіше відчуває підліток, а тому завжди шукає спосіб виправдання та уникнення відповідальності. На сьогоднішній період більшість молоді, яка пройшла всю процедуру правосуддя дуже стереотипно розглядають суспільство [6]. У дитини-правопорушника формується, так званий комплекс злочинця і тому він думає, що йому ніхто не довіряє і змушує виконувати норми, які особа не розуміє. Важливо зрозуміти, що ніякі обмеження волі, «профілактичні бесіди», які спрямовані на утримання від протиправних дій не допоможуть у вирішенні проблеми, а навпаки можуть пригнітати власне «Я» підлітка. Він розуміє, що нічого не зміню-

ється, а навпаки світ жорстокіший, безжалісним, злим – в результаті цього недовіра та не сприйняття дорослих.

Тому, варто біль ширше впроваджувати альтернативу сучасному покаранню – програми відновного правосуддя. Основним завдання яких є вирішення кримінальної конфліктної ситуації та задоволення потреб її учасників.

З усього вищезазначеного нам потрібно визначити термін відновний процес, під яким варто розуміти будь-який процес у якому потерпілий та правопорушник і, де доцільно, інші учасники беруть активну участь у вирішенні наслідків з допомогою фасилітатор/медіатора [5]. Саме відновний процес має такі цінності, як: повага до всіх учасників, активна участь учасників конфлікту, надання переваги тим результатам, що досягнуті у результаті консенсусу, а не призначенні зверху.

Зазначимо, які ж учасники відновного процесу існують – це:

- потерпілі від правопорушення для яких важливо найчастіше захистити свої інтереси, забезпечити емоційну та психологічну підтримку, організувати діалог, знайти вирішення із конфліктної ситуації, висловити своє бажання конфліктної ситуації;

- правопорушники – для них важливо емоційно висловити своє бачення конфліктної ситуації при можливості зменшити міру покарання згідно традиційного правосуддя, можливість бути реабілітованим у суспільстві, можливість отримати консультацію та допомогу;

- правоохоронні органи, роль даного учасника залежить від програми відновного правосуддя. Варіантами залучення правоохоронних органів передбачають таку їхню роль: здійснення направлень, інформування про відновний процес, здійснення фасилітації;

- прокурори – направлення на медіацію, запровадження самих програм відновного правосуддя, запровадження на етапі після виникнення звинувачення, направлення не лише молодих, а й дорослих правопорушників до відновного процесу;

- адвокати захисту – потенційне направлення правопорушників до програм відновного правосуддя (контролююча функція);

- судді – вони відіграють значну роль в забезпеченні потенційного доступу до процесів відновного правосуддя, можуть направляти, а також можуть і відігравати роль медіаторів/фасилітаторів.

- представники виправних закладів забезпечують реалізацію відновних процесів;

- члени громад – у деяких видах програм відіграють безпосередню роль у розв'язанні конфліктів, співробітництво, емоційної психологічної підтримки та носія інформації;

- фасилітатор/медіатор – основна роль це: організація, ведення та моніторинг самого процесу [5].

Отже, з усього вище зазначеного можна зробити висновок про те, що відновний правосуддя – це спосіб реагування на злочину поведінку шляхом урівноваження потреб правопорушника та потерпілого, а принципами відновного правосуддя є: добровільність, конфіденційність, ней-

тральність медіатора/фасилітатора, неупередженість та відповідальність.

В українському законодавстві можна відшукати передумови застосування програм відновного правосуддя, зокрема в Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах України. Так, Кримінальний кодекс України передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності зв'язку із дійовим каяттям або у випадку примирення потерпілого і винного на підставах вказаних в ст. 45, 46 КК України [2].

Існують випадки коли неповнолітні можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, якщо підліток вперше вчинив злочин невеликої тяжкості і якщо він зможе виправитися без покарання. У такому випадку можуть застосовуватися заходи виховного характеру (частина перша статті 97 КК). Будь-який результат примирення може свідчити про готовність неповнолітнього нести відповідальність за вчинену дію.

Необхідною умовою для того, щоб анулювати кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 97 КК є здійснення злочину вперше, щоб злочин був невеликої тяжкості, а особа на час здійснення цього злочину, а також на час винесення судом рішення про її звільнення від кримінальної відповідальності була неповнолітньою [7]. Ще однією передумовою є висновок суду в якому зазначається, що можливе виправлення неповнолітнього без використання покарання.

Варто ще зазначити, що неповнолітній, який здійснив суспільно-небезпечне діяння невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він, на момент постановлення вироку, не потребує застосування покарання (частина перша статті 105 КК) [2]. Як «щире розкаяння», так і «подальша бездоганна поведінка» можуть бути наслідком примирення.

Великою прогалиною в кримінально-процесуальному законодавстві щодо неповнолітніх є те, що ніде не зазначено процедури медіації, правовий статус медіатора. Як вже зазначалося в Україні програми відновного правосуддя на законодавчому рівні не регламентовані, тому й ускладнюється її реалізація на практиці.

Можна звернути увагу, що законодавство, яке діє на сьогодні в Україні містить чимало передумов, щоб застосовувати в практиці програми відновного правосуддя. Всі наведені вище положення тим чи іншими нормами створюють правове поле при якому, в разі примирення та в процесі його проведення, мало б конкретні правові наслідки.

Так, вирішуючи питання про необхідність застосування процедури примирення при розслідуванні чи судовому розгляді кримінальної справи, насамперед, слід визначити у процесуальному законодавстві на якій стадії ця процедура може бути застосована, яким документом (можливо угодою) має бути закріплено факт примирення (чи не примирення), а також, мають бути визначені строки, необхідні для проведення медіації. Оскільки медіація не передбачена прямо законодавством, вона не може бути стадією кримінального процесу. Відповідно, не врегульованою залишається значна кількість питань, які можуть виникнути у процесі її застосування.

Також, невирішеним залишається питання статусу осіб, які будуть здійснювати процедуру медіації.

На сьогоднішній день в нас існує закріплений на законодавчому рівні інститут пробації. Який є не просто альтернативою позбавлення волі, а реабілітація правопорушників та попередження вчинення нових злочинів. Направлення на реабілітацію здійснюється виключно судами. Інститут пробації відносно новий інститут, який прийшов в Україну з Чехії. Вже давно в Чеській Республіці існують центри пробації та медіації. В Україні прийнятий Закон України «Про пробацію» 05.02.2015 року (зі змінами 21.12.2016 р.), а тому були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу і він набрав чинності лише у жовтні 2016 року.

Стаття 12 Закону України «Про пробацію» зазначає порядок проведення пробації для осіб віком від 14 до 18 років. В цій статті вказано яким чином неповнолітня особа зможе реабілітуватися в суспільстві. Ці норми можна використовувати при проведенні медіації, поліпшення стосунків між правопорушником і потерпілого, а також соціальної та психологічної реабілітації неповнолітнього, який вчинив правопорушення. Це дасть змогу йому в подальшому виправитися і не вчиняти правопорушення.

Не варто й забувати про те, що злочинність у дитячому середовищі є дуже актуальним питанням, вимагає удосконалення проведення профілактичної роботи. У зв'язку з цим, необхідно постійно зосереджувати зусилля на пошуку ефективних форм взаємодії державних і недержавних установ, і організацій з метою виявлення глибинних процесів, які породжують злочин-

ність неповнолітніх, адекватного реагування на них, попередження злочинів та їх профілактики, правового впливу на неповнолітніх, що вчинили злочини, та на осіб, які своїми діями сприяли антисоціальної поведінці підлітків, соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників та адаптація їх у суспільстві. Запровадження інститутів пробації та відновного правосуддя є досить прогресивною ідеєю, яка повинна покращити стан запобігання злочинності неповнолітніх, а також сприятиме усунення їх передумов, що є також не менш важливою характеристикою.

Висновок. Варто підсумувати, що відновне правосуддя – це форма правосуддя, яка має за мету створення умов для примирення потерпілого та правопорушника, забезпечити в повному обсязі права для відшкодування збитків потерпілому (компенсацію), а також забезпечити дотримання всіх вимог законних прав неповнолітнього правопорушника, тим самим попереджаючи, а в деякій мірі і викоринюючи дитячу злочинність, при цьому зберігаючи їм шанс на світле майбутнє.

Основними чинниками девіантної поведінки неповнолітніх є: недостатній рівень виховної роботи в школах, неблагополуччя в сім'ї, низька педагогічна культура сім'ї, низький рівень матеріального забезпечення.

Ми під час свого дослідження виокремили такі проблеми, які заважають прийняттю Закону «Про медіацію», зокрема: небажання судів (якщо більше людей буде застосовувати медіацію, то менше буде звертатися до судів, а таким чином і менше людей буде сплачувати судовий збір); бюрократична система в Україні (Верховна Рада України не зацікавлена в провадженні Закону «Про медіацію»).

Список літератури:

1. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: [монографія] / В. М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240 с.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Посібник з програм відновного правосуддя. Публікація ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unisef.org.ua.
4. Про пробацію: Закон України № 1798-VIII від 21.12.2016 160-VIII [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
5. Програма підготовки медіаторів // Ресурсний центр медіації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mediators.ru/rus/about_mediation/home_law/programme.
6. Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости / М. Райт; пер. с англ. – К.: Издатель Захаренко В. А., 2007. – 304 с.
7. Смелянова І. І. Роль відновного правосуддя в концепції ювенальної юстиції / І. І. Смелянова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/4C50C305B00FEABAC3256FC5004A8D1F>.

Мельничук Ю.М., Крук О.В.

Учебно-научный институт права

Национального университета водного хозяйства и природопользования

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММ ВОСТАНОВИТЕЛЬНОГО ПРАВОСУДИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

Статья посвящена освещению основных причин совершения преступлений несовершеннолетними. Рассмотрены превентивные меры, применяемые представителями государственных органов по предотвращению правонарушений совершенных несовершеннолетними, а также обнаружены атрибуты введение института пробации в Украине.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, восстановительное правосудие, восстановительный процесс, институт пробации, девиантное поведение.

Melnichuk Yu.I., Kruk O.V.

Educational and Research Institute of Law
National University of Water and Environmental Engineering

APPLICATION OF PROGRAMS OF RESTORATIVE JUSTICE IN REGARD TO MINOR CRIMES

Summary

The article is devoted to highlighting the main causes of juvenile delinquency. The preventive measures applied by representatives of state bodies on prevention of offenses committed by minors are considered, as well as the attributes of the introduction of the probation institute in Ukraine.

Keywords: juvenile delinquency, restorative justice, recovery process, Institute probation, deviant behavior.

УДК 34.023+347.98

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЛЕКТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА

Соїч О.В.

Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

Статтю присвячено обговоренню сутнісних ознак поняття колективного суб'єкта права, яких воно набуває у чинному законодавстві та в науковій літературі. Зокрема, порівняно зміст понять «організація» та «юридична особа». На основі вивчення підходів вчених цивілістів та адміністративістів виділено ознаки трудових колективів та професійних спілок як колективних суб'єктів права. Правову природу поняття розкрито через характеристику правосуб'єктності та компетенції. Запропоновано авторське уточнення дефініції колективного суб'єкта права.

Ключові слова: суб'єкт права, колективний суб'єкт, юридична особа, правосуб'єктність, компетенція.

Постановка проблеми. Особливість вивчення категорії колективного суб'єкта права полягає в тому, що дослідження її сутності проходить крізь призму різних галузей права та неможливе в повній мірі без з'ясування теоретико-правових аспектів державного будівництва та місцевого самоврядування. Так, у вузькому розумінні вона розкриває себе у категорії «юридична особа»; з ширшої точки зору – як будь-яка організація, що є суб'єктом адміністративних правовідносин, у т. ч. органи державної влади. Окремі дослідники (зокрема, В. Авер'янов) характеризують коло колективних суб'єктів права як організаційні утворення, які наділені певними правами й обов'язками; такий погляд дозволяє відносити до їх числа трудові колективи та їх підрозділи (Д. Бахрах). Таким чином, колективні суб'єкти права можуть виступати учасниками різних відносин, правове регулювання яких, втім, може виявитися неефективним через складність самого суб'єкта. Відсутність ґрунтовних загальнотеоретичних досліджень зумовлює потребу аналізу правової природи колективних суб'єктів права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тлумачення сутності понять правового статусу, правосуб'єктності та її складових знайшла своє місце в ґрунтовних працях таких науковців як С. Алексєєв, В. Копейчиков, А. Малько, О. Мурилова, Т. Фоменко та багатьох інших. Всебічна характеристика суб'єктного

складу адміністративних правовідносин надавалась у працях таких вчених як А. Васильєв, Д. Бахрах, Ю. Битяк, С. Гончарук, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Т. Мацелишин та багатьох інших.

Потрібно відзначити, що на сьогоднішній день не існує єдиного підходу до бачення сутності та особливостей загальної категорії суб'єктів колективного права, в межах якої були б враховані головні прояви їх багатоманітності.

Мета статті полягає в обговоренні правової природи поняття колективний суб'єкт права, зокрема, таких характеристик як правосуб'єктність та компетенційність, а також уточнення його сутності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю вживання в юридичній літературі поняття колективного суб'єкта права є його розуміння як суміжного із поняттями «юридичної особи» [10, с. 37-38; 14, с. 43] та «організації» [17, с. 67].

У довідково-енциклопедичних джерелах наводяться такі тлумачення поняття «організація»: у широкому значенні – як «об'єднання осіб, які є суб'єктами права» [5, с. 399]; та у вузькому значенні – як «окремої установи, що покликана виконувати задані функції, розв'язувати певне коло завдань у рамках відповідної структури» [19, с. 287].

Наведені визначення закріплюють такі характеристики цього поняття: а) «суб'єкт», яким є об'єднання людей; б) «середовище функціонування організації», яким є відповідна сфера суспільних відносин; в) «структура», яка забез-

печує планування матеріальних та трудових ресурсів, управління досягненням цілей організації. Безумовно, всі ці ознаки важливі для розуміння сутності поняття колективного суб'єкта права, проте з юридичної точки зору, їх недоліком є відсутність конкретизації ознак, за якими встановлюється правовий статус та правова основа функціонування новоствореного суб'єкта права; відсутність конкретизації відповідності між правами цього об'єднання, та сферою суспільних відносин, в якій воно бажає досягнути своєї мети. Втім, саме такий погляд на проблематику дозволяє розглядати будь-яке об'єднання осіб як колективний суб'єкт права.

На відміну від наведеного, поняття «юридична особа» знайшло своє законодавче закріплення. Ст. 80 Цивільного Кодексу України (далі – ЦКУ) визначає її як «організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку; яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді» [186]. Наведений зміст доповнює дефініція Великого юридичного словника за рахунок таких характеристик: а) наявність майна; б) здатність відповідати за зобов'язаннями, у т. ч. всім належним майном, тощо [5].

На перший погляд, поняття юридичної особи є дуже близьким за змістом до організації, оскільки у дефініції міститься чітко сформульована формула «юридична особа – це організація». Проте подальший аналіз норм ЦКУ дозволяє аргументовано заперечити можливість їх ототожнення: по-перше, у ч. 1 ст. 80 ЦКУ визначено, що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання майна; по-друге, у ч. 4 ст. 81 передбачено, що юридична особа може бути створена шляхом примусового поділу (виділу); по-третє, у ст. 83 зазначено, що товариства та установи (як організаційно-правові форми юридичної особи) можуть створюватися лише однією особою.

Наведені положення розходяться з ознакою створення «організації», яке може відбутися без появи «нового об'єднання суб'єктів права» як такого, оскільки:

- відбувається лише «об'єднання майна суб'єктів права» на основі укладеної між ними угоди (абз. 2 ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» [6]);

- підставою створення юридичної особи може бути акт розпорядження правовласника своїм майном, або особи яка має відповідні адміністративно-управлінські повноваження щодо розпорядження майном юридичної особи (в обох випадках – одного суб'єкта права), наприклад, в порядку санації, реструктуризації, банкрутства суб'єкта господарювання;

- створення юридичної особи може відбуватися одноособово у передбаченому законом порядку, і тому її діяльність переслідуватиме підприємницькі цілі лише одного суб'єкта права – засновника.

Разом з тим, положення цивільного законодавства збагачують зміст поняття організації. По-перше, її засновниками та учасниками можуть виступати не лише фізичні, але й юридичні особи. Так, у Законі України «Про громадські об'єднання» визначено таку організаційно-правову форму як «громадська спілка», створити

яку можуть юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути як юридичні особи приватного права, так і фізичні особи. По-друге, необхідно звернути увагу на норму ч. 5 ст. 1 Закону, яка передбачає можливість здійснення громадським об'єднанням діяльності без здобуття статусу юридичної особи [7]. Отже, з точки зору цивільного законодавства ці поняття не є ідентичними.

Оцінюючи застосування понять «організація» та «юридична особа» у значенні колективного суб'єкта права, відзначимо, що перше відповідає, переважно, його сутнісним ознакам, а друге доповнює його зміст необхідними дефініціями щодо визнання державою прав такого суб'єкта. Проте, з огляду на такі ознаки – чи зумовлене створення юридичної особи появою «нового об'єднання суб'єктів права»; чи представляє юридична особа інтереси одного суб'єкта права – можемо констатувати, що «юридичні особи» не завжди є колективними суб'єктами права по суті.

Поняття колективних суб'єктів не має нормативно-правового визначення, та знаходить своє тлумачення виключно в працях вчених, насамперед адміністративістів. Так, Ю.М. Фролов вважає обґрунтованим виділення поряд із індивідуальними суб'єктами, загальної групи колективних суб'єктів права, які слід розглядати як відносно усталені об'єднання людей, що характеризуються певним ступенем єдності волі та цілей, а також внутрішньою організацією [17, с. 70].

В. Авер'янов пропонував виділяти групу колективних суб'єктів поряд із фізичними та юридичними особами, беручи за критерій відповідності відсутність ознак юридичної особи, але, одночас, наявності у таких суб'єктів певних прав та обов'язків, так чи інакше передбачених нормами адміністративного права [1, с. 191].

Д. Бахрах визначає колективних суб'єктів як організовані, відособлені групи людей, наділені правом виступати у відносинах з іншими суб'єктами як єдине ціле, персоніфіковано [2, с. 66].

Узагальнюючи думки представників науки адміністративного права відзначимо, що, в цілому, вони наводять ті ж сутнісні ознаки, що й вчені-цивілісти. Разом із тим, необхідно звернути уваги на ряд ознак, які доповнюють вже отримані результати. Так, на нашу думку, слід розрізняти правовий статус, цілі організації господарського товариства та його трудового колективу. Так, метою господарської діяльності (а це стосується переважної більшості юридичних осіб) – є отримання прибутку, в той час як члени трудового колективу, де факто, переслідують різні цілі приймаючи участь у діяльності того чи іншого підприємства. Саме тому розглядати унітарне підприємство, засноване та кероване одноосібним власником в якості колективного суб'єкта права, немає підстав. Але разом з тим, його трудовий колектив, профспілкова організація можуть розглядатися у цьому статусі за сукупністю ознак (табл. 1).

Огляд чинного законодавства дозволяє виокремити інші види колективних суб'єктів права, правовий статус яких відповідає наведеним ознакам, зокрема: політичні партії; громадські організації та громадські спілки; релігійні організації; територіальні громади, представницькі ор-

Таблиця 1

Ознаки трудових колективів та профспілкових організацій як колективних суб'єктів права

Ознака	Трудові колективи (на основі Кодексу)	Профспілкові організації (на основі Закону)
Сталість об'єднання	До трудових колективів входять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у діяльності підприємства (ст. 252).	Громадяни, пов'язані спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання) (ст. 1).
Нааявність спільних цілей	Захист трудових прав працівників у взаємовідносинах із власниками підприємства та уповноваженими особами (ст. 2).	Представництво та захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки (ст. 2).
Право виступати у відносинах з іншими суб'єктами як єдине ціле, або персоніфіковано	Участь в управлінні підприємством, внесення пропозицій щодо поліпшення умов роботи (ст. 245); Укладання колективного договору з метою урегулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин із власниками підприємства та уповноваженими ними особами (ст. 10).	Право на створення об'єднань, у т. ч. у складі міжнародних профспілок, та з іншими організаціями, які представляють інтереси працівників (ст. 9); Представництво і захист прав членів профспілок в державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, з іншими об'єднаннями громадян (ст. 19).

Джерело: побудовано на підставі опрацювання [8; 9]

гани місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення та ін.; об'єднання співвласників багатоквартирного будинку¹.

Наведений перелік не є вичерпним, проте його склад характеризує багатоманітність сутнісних та організаційно-правових форм функціонування колективних суб'єктів права.

Наступним етапом є вивчення проблематики правосуб'єктності та компетенції колективного суб'єкта права як його основних характеристик.

На думку О.А. Паращевіної, поняття колективного суб'єкта права є похідним від категорії «суб'єкт права» та виступає його підвидом поряд із поняттям індивідуальний суб'єкт права. Розвиваючи цю думку дослідниця припускає, що оскільки народження людини є безумовно підставою визнання її як суб'єкта права, настільки й виникненням колективного суб'єкта права має вважатися юридична фіксація у порядку передбаченому законом [13, с. 653-654].

Визнання державою легітимності колективного суб'єкта є передумовою набуття ним можливості приймати участь у певних правовідносинах. Якщо внутрішній зміст існування колективного суб'єкта полягає у реалізації інтересів групи осіб в певних суспільних відносинах, то з правової точки зору його діяльність опосередковується у володінні певними правами та обов'язками. Таким чином, «поняття суб'єкта права зумовлює правосуб'єктність адресата права як юридично значущої особи, яка володіє абстрактною можливістю бути суб'єктом прав і обов'язків» [12, с. 96].

Яквідомо, структуру поняття правосуб'єктності складають категорії правоздатності та дієздатності. Відповідно до сучасної концепції розвитку вітчизняного цивільного законодавства колективний суб'єкт права (як юридична особа, організація) здатна мати такий обсяг цивільної правоздатності, що й фізична особа (окрім тих, які за своїм змістом можуть належать лише людині). Такий підхід до визначення обсягу правоздатності закріплює як майнові, так і особисті немайнові права (зокрема, право на інформацію, таємницю кореспонденції та ін.). Окремо слід розглядати право колективних суб'єктів звертатися до державних органів, установ, підприємств

та організацій відповідно до їх компетенції (галузевої належності) в рамках досягнення цілей функціонування суб'єкта, яке характеризує процесуальний обсяг їх правосуб'єктності. В цілому ж, правоздатність колективних суб'єктів права є спеціальною, тобто визначається цілями їх функціонування, засобами досягнення, які встановлюються законодавством, та (або) установчими документами організації.

Дієздатність колективного суб'єкта характеризується тим, що набуття, припинення та здійснення прав і обов'язків може відбуватися через його учасників, або через його органи, які створюються та діють в установленому законодавством порядку. Цивільним законодавством також передбачено, що суб'єкт бере участь у правовідносинах через своїх учасників (посадових осіб, органи управління, керівників, працівників, тощо). Отже, діяльність цих осіб у межах їх представницьких повноважень, або посадових обов'язків з правової точки зору є діяльністю самого суб'єкта.

Відносно деліктоздатності колективних суб'єктів потрібно відзначити, що відповідальність колективного суб'єкта права відбувається відносно: держави та суспільства, третіх осіб, права яких могли бути порушені діями колективного суб'єкта права (у межах інститутів кримінальної чи адміністративної відповідальності); його учасників (за повноту представництва, захисту, реалізації їх інтересів), або його працівників (за забезпечення належних умов праці та виконання пов'язаних із використанням найманої праці зобов'язань).

Узагальнення вищенаведеного дозволяє розглядати правосуб'єктність як правову категорію, котра набувається колективними суб'єктами права з моменту їх визнання, або державної реєстрації, та реалізовується через діяльність засновників, учасників, працівників, уповноважених представників.

У широкому розумінні поняття компетенції, інколи деякими авторами, розглядається як сукупність встановлених нормативно-правовими актами завдань, функцій, прав і обов'язків (повноважень) державних органів, посадових осіб [15, с. 126].

Визначену сферу мають усі розглянуті колективні суб'єкти права. Так, до компетенції трудових колективів відноситься участь в управлінні підприємством, яку вони приймають через скли-

¹ Див. Закони України «Про політичні партії в Україні», «Про громадські об'єднання», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку».

канья загальних зборів, рад трудових колективів; органи місцевого самоврядування користуються повноваженнями та владною компетенцією, які делеговано державою; господарські товариства здійснюють фінансово-господарську діяльність через органи управління, посадових осіб, тощо.

Однак, як справедливо зазначає Т.О. Санжарук, «не завжди законодавчі вимоги до посади чітко конкретизуються в положеннях і посадових інструкціях. Компетенція визнається і встановлюється передусім нормами конституційного, адміністративного, фінансового, кримінального та міжнародного публічного права. Вона визначається статутними і тематичними законами та іншими актами, положеннями та ін. Реалізується компетенція за допомогою норм всіх галузей права, що є важливим моментом для правозастосовної діяльності» [15, с. 127].

Висновки. Таким чином, категорія колективних суб'єктів права є багатоманітною за суб'єктним складом, організаційно-правови-

ми формами діяльності, галузевою належністю джерел права, якими регулюється їх діяльність. Втім, здійснена спроба теоретико-правового дослідження дозволила виявити чимало спільних ознак. Зокрема: ними є сутнісні характеристики окремих суб'єктів, узагальненні характеристики правосуб'єктності та компетенції.

Узагальнення всього вищевказаного, та врахування виявлених сутнісних ознак колективних суб'єктів права дозволяє сформулювати їх визначення як об'єднання осіб-суб'єктів права, створеного ними навколо досягнення спільної мети, захисту спільних інтересів та прав, котре на підставі передбачених законом умов визнання державою, або на підставі державної реєстрації набуває необхідних прав та обов'язків для виконання свого безпосереднього призначення. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обговоренні критеріїв класифікації колективних суб'єктів права на основі ознак цивільного та адміністративного права.

Список літератури:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / Ред. Колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – Т. 1: Загальна частина. – 584 с.
2. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов. – 3-е изд., пересмотр. и доп. / Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. – М.: Норма, 2007. – 816 с.
3. Бахрах Д.Н. Административное право России / Д.И. Бахрах. – М.: БЕК, 2000. – 640 с.
4. Бачило И.Л. Функции органов управления / И.Л. Бачило. – М.: Юрид. лит., 1976. – 198 с.
5. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 704 с.
6. Закон України «Про господарські товариства» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/> (24.05.2016). – Назва з екрану.
7. Закон України «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (24.05.2016). – Назва з екрану.
8. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV: із змінами, внесеними згідно із Законом № 901-VIII від 23.12.2015 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (24.05.2016). – Назва з екрану.
9. Кодекс законів про працю: станом на 10 травня 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 124 с.
10. Коломоєць Т.О. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: питання генезису дослідження у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині / Т.О. Коломоєць, П.С. Лютіков // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 73-76.
11. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления / Б.М. Лазарев. – М.: Юрид. лит., 1972. – 280 с.
12. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства / В.С. Нерсесянц. – М.: Изд-во Ифра-М, Норма-М., 2010. – 816 с.
13. Паращевіна О.А. Деякі проблеми класифікації колективних суб'єктів права // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 62. – С. 651-658.
14. Российское административное право. Учебник / Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев, В.М. Манохин. – М.: Юристъ, 1996. – 472 с.
15. Санжарук Т.О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 122-128.
16. Тихомиров Ю.А. Компетенция, усмотрения, процедуры: административно-правовое регулирование в сфере экономических отношений / Ю.А. Тихомиров. – М., 2001. – С. 19.
17. Фролов Ю.М. Проблемы визначення та класифікації колективних суб'єктів адміністративного права // Європейські перспективи. – 2012. – № 4, ч. 2. – С. 67-72.
18. Цивільний кодекс України: станом на 15 січ. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 437 с.
19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т. 4: Н-П. – 720 с.: іл.

Соич О.В.

Научно-исследовательский институт государственного строительства
и местного самоуправления
Национальной академии правовых наук Украины

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОЛЛЕКТИВНЫХ СУБЪЕКТОВ ПРАВА

Аннотация

Статья посвящена обсуждению сущностных признаков понятия коллективного субъекта права, приобретаемых им в действующем законодательстве и в научной литературе. В частности, проведено сравнение содержания понятий «организация» и «юридическое лицо». На основании изучения подходов ученых-цивилистов и административистов выделены признаки трудовых коллективов и профсоюзов как коллективных субъектов права. Правовую природу понятия раскрыто посредством характеристики правосубъектности и компетенции. Предложено авторское уточнение дефиниции коллективного субъекта права.

Ключевые слова: субъект права, коллективный субъект, юридическое лицо, правосубъектность, компетенция.

Soich O.V.

Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

LEGAL NATURE AND CHARACTERISTICS OF COLLECTIVE SUBJECTS OF LAW

Summary

The article is devoted to the discussion of the essential features of the notion of the collective subject of law, which it acquires in the current legislation and in the scientific literature. In particular, was made a comparison of the content of the concepts of «organization» and «legal entity». Based on the study of the approaches of scientists of civilizations and administrators, it defined the signs of labor collectives and trade unions as collective subjects of law. It disclosed the legal nature of the concept of collective subject through the characteristics of legal personality and competence. Also it proposed an author's refinement of the definition of a collective entity.

Keywords: subject of law, collective subject, legal entity, legal personality, competence.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.1:352

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Бугіль С.Я., Степанюк Л.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті з'ясовано сутність поняття «бюджетна децентралізація», як одного із ключових складових процесу управління, спрямованого на зменшення залежності органів місцевого самоврядування від центрального уряду. Визначено вплив децентралізаційних процесів на соціально-економічний розвиток територій. Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід ефективності функціонування місцевих бюджетів в умовах децентралізації публічних фінансів. Обґрунтовано ефективність функціонування місцевих бюджетів в умовах проведення бюджетної децентралізації. Надано пропозиції щодо функціонування та забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів в контексті проведення бюджетної децентралізації.

Ключові слова: бюджетна децентралізація, органи місцевого самоврядування, місцеві бюджети, бюджетні повноваження, територіальна громада, бюджетні ресурси, регіональний розвиток.

Постановка проблеми. У сучасних умовах однією з найважливіших тем обговорення виступає децентралізації публічних фінансів та її вплив на ефективність функціонування місцевих бюджетів. Складна політична та соціально-економічна ситуація в Україні свідчить про необхідність здійснення децентралізації бюджетних повноважень з метою узгодження інтересів територіальних громад та держави. Бюджетна децентралізація покликана забезпечити високий рівень акумулювання фінансових ресурсів та ефективне використання бюджетних коштів на усіх рівнях влади. Саме тому питання реформування бюджетної системи в Україні набувають дедалі більше актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти функціонування місцевих бюджетів, сутності бюджетної децентралізації, призначення та механізмів її реалізації досліджені в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: О. Василик, З. Варналя, О. Кириленко, І. Луніної, І. Ускова, В. Швець, В. Оутса, Д. Кінга та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес знаних науковців до обраної проблематики, дослідження оптимального механізму децентралізації місцевих бюджетів як багатогранного та складного явища не втрачає актуальності. Питання ефективності розподілу фінансових ресурсів, що формуються саме на місцевому рівні є недостатньо вивченим.

Мета статті. Головною метою є дослідження впливу бюджетної децентралізації на ефективність функціонування місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місцеві бюджети займають одне з центральних місць в економічній системі кожної держави. В них акумулюється значна частина місцевих фінансових ресурсів. Разом з тим вони є найбільш чисельною ланкою бюджетної системи країни, яка відіграє важливу роль у перерозподілі ВВП та фінансуванні державних видатків. Від того, наскільки стабільним та ефективним є про-

цес формування і виконання бюджету, від наповненості дохідної частини місцевих бюджетів залежить розвиток соціально-культурної сфери і місцевого господарства.

Ефективна бюджетна політика повинна характеризуватися досягненням компромісу між регіональними інтересами держави і інтересами самих регіонів. Об'єднуючою метою державної бюджетної політики і політики регіонів повинна стати стійкість і стабільність бюджетних відносин, підвищення зацікавленості в розвитку бюджетного потенціалу [1].

Аналіз тенденцій і проблем функціонування місцевих бюджетів України показує, що необхідне застосування ефективного бюджетного механізму, який сприяв би збалансованому виконанню місцевих бюджетів [2].

Ефективне задоволення потреб населення залежить від фінансової самодостатності території. Основою фінансової автономії органів місцевого владі є місцеві бюджети, які використовуються для регулювання господарських процесів, розвитку культури і освіти, вирішення соціальних проблем тощо. Місцеві бюджети виступають важливим елементом системи фінансового регулювання не тільки регіону, але й економіки загалом; їх збалансованість та оптимальність являє собою одну з основних умов економічного зростання, бюджетне регулювання дає змогу цілеспрямовано впливати на темпи розвитку суспільного виробництва [11].

Досвід економічно розвинутих країн свідчить про те, що найбільш дієвим та ефективним способом забезпечення ефективного функціонування місцевих бюджетів є бюджетна децентралізація, тобто розширення фінансової бази територіально-адміністративних одиниць за рахунок передачі їм потужних фінансових джерел, які раніше були закріплені як доходи центрального бюджету.

Бюджетна децентралізація являє собою процес передання повноважень (функцій, компетенцій і відповідальності) від центральних до місцевих органів влади. Вона передбачає певну ступінь автономності місцевих органів влади, яка

дозволяє їм приймати виважені рішення в бюджетно-податковій сфері. Основним призначенням проведення реформи бюджетної системи є забезпечення максимально ефективної реалізації функцій держави [10].

На думку Н. Калінюк, «питання бюджетної децентралізації найскладніше у сфері управління фінансами. Незважаючи на те, що для вирішення тих чи інших питань існує нагальна потреба передати повноваження на нижчий рівень влади, органи нижчого рівня, як правило, не мають достатніх коштів для реалізації своїх нових бюджетних повноважень» [7, с. 322].

Доцільність впровадження бюджетної децентралізації зумовлена підвищенням ефективності функціонування бюджетної системи держави через організацію та надання суспільних послуг таким чином, щоб вони максимально відповідали вподобанням населення. Місцеве самоврядування більш ефективне у вирішенні власних проблем, ніж центральні органи влади. Тому децентралізація публічних фінансів на місцевому рівні повинна забезпечити економічну свободу, яка дозволить підвищити соціально-економічний розвиток регіонів, привабити інвесторів, а також підвищити відповідальність влади.

Для реалізації ефективної моделі бюджетної децентралізації, необхідно забезпечити місцевий рівень достатніми обсягами фінансування. Фінансове забезпечення місцевих органів влади має здійснюватись шляхом перерозподілу податкових надходжень з метою зниження частки доходів державного бюджету у структурі зведеного бюджету. Місцеві бюджети повинні володіти достатніми повноваженнями, необхідними для впровадження цієї політики, а також необхідний адекватний рівень контролю для уникнення системного зловживання владою посадових осіб на найбільш відповідальних посадах.

Сьогодні більшість європейських країн має високий рівень децентралізації. Владні повноваження щодо питань розвитку територій та регіонів делегуються органам місцевого самоврядування. Саме вони вирішують найважливіші суспільні питання, що сприяє активному залученню громадян до діяльності місцевих органів влади. У багатьох країнах простежується чітка тенденція до посилення ролі територіального самоврядування в житті суспільства, а також про послідовне й рішуче проведення цими державами курсу на забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад. У результаті проведення таких дій відбулося не лише підвищення якості життя громадян, а й загальне оздоровлення публічних фінансів. Отже, вивчення європейського досвіду проведення децентралізації надзвичайно актуальне для України з метою практичного використання кращих надбань.

В Європі існує ціла низка розвинутих країн, де місцеві бюджети наділені дуже високою фінансовою автономією, тобто їх формування практично не залежить або слабо залежить від центрального уряду і вони формуються за рахунок власних доходів. Фінансова автономія таких місцевих органів влади складає від 70 до 98%. До таких країн належать Австрія, Швейцарія, Швеція, Фінляндія. Фінансова автономія місцевих бюджетів Бельгії, Данії, Франції коливається від

55 до 70%. Основу фінансової автономії органів місцевої влади цих країн становлять місцеві податки і місцеві надбавки до загальнодержавних податків. У скандинавських країнах автономія місцевих територіальних одиниць забезпечується в основному за рахунок стягування прямих місцевих податків. Так, у Норвегії їх частка становить порядку 55,2% поточних доходів, у Швеції – майже 64,3%. Значною фінансовою автономією відрізняються Литва, Словаччина, Словенія, Румунія, де питома вага трансфертів у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів не перевищує 20% [8].

Потреба в децентралізації у Польщі виникла у зв'язку з масштабними процесами лібералізації та реалізації ринкових реформ, а її метою було максимальне забезпечення самостійного функціонування кожного регіону, створення більш ефективних і прозорих політичних інститутів, і посилення інститутів громадянського суспільства. Проведення адміністративно-територіальної реформи місцевого самоврядування в Польщі вважається вартим наслідування. Вона позитивно вплинула на ефективність місцевого самоврядування, в тому числі й у сфері публічних фінансів.

У процесі реформи в Польщі була скорочена кількість державних службовців, що позитивно вплинуло на зменшення бюджетних витрат на управління. Крім того, було реформовано механізм перерозподілу податкових надходжень між державним та місцевими бюджетами. На сьогоднішній день у місцевих бюджетах зосереджено близько 40% прибуткових податків, майже 7% доходів від корпоративних податків і 100% податків на нерухомість [4].

Не менш цікавим для вітчизняних науковців є досвід Болгарії. В Республіці Болгарія децентралізація публічної влади розглядалася як комплексне явище в контексті глобалізаційних процесів та євроінтеграції, пов'язувалася з підвищенням ролі місцевого самоврядування та зростанням відповідальності місцевих органів влади в політичному, адміністративному, фінансовому та податковому аспектах [9].

У Болгарії бюджетна децентралізація передбачала надання територіальним органам можливості управляти місцевими ресурсами. Повноваження у сфері доходів передбачали наявність власних доходів, можливість визначати їх види та розміри, розпоряджатись фінансовими ресурсами, отримувати кошти від споживачів послуг, залучати кредити тощо. Посилення спроможності у сфері видатків пов'язувалося з їх плануванням, розпорядженням зекономленими коштами та перехідними залишками, можливістю перерозподіляти кошти між різними видами діяльності та передавати кошти зовнішнім виконавцям.

Після створення незалежної Словачької республіки, країна переглянула співвідношення розподілу повноважень, відповідальності та фінансів між різними рівнями влади. Завдяки комплексу реформ, місцеве самоврядування отримало реальну владу і достатні фінансові ресурси для своєї діяльності, що сприяло значному підвищенню ефективності бюджетної системи. На мікрорівні децентралізація сприяла значному покращенню якості публічних послуг, соціально-економічного

становища міст та селищ, розвитку депресивних регіонів, зростанню кількості робочих місць та, відповідно, уповільнення міграційних процесів, обумовлених економічними факторами.

Ключовим принципом побудови Словацької моделі є високий рівень автономії різних її ланок, їх фінансова самодостатність, відсутність відносин субординації між ними та максимальна децентралізація повноважень та відповідальності. Уряд країни максимально відділений від справ місцевого самоврядування. Перелік функцій центрального уряду є обмеженим і значно вужчим, чим в Україні. Це дозволяє уряду концентруватися на реалізації пріоритетних напрямів [5].

Аналізуючи впровадження реформи бюджетної децентралізації в зарубіжних країнах, стало зрозуміло, що надання органам місцевого самоврядування більших повноважень має багато плюсів. Запровадження політики бюджетної децентралізації в Україні має стати важливим кроком до стабілізації соціально-економічної ситуації, сприяти виходу із фінансової кризи, забезпечити подолання суперечностей між рівнями влади та організувати взаємовідносини на всіх рівнях управління.

На сучасному етапі розвитку України найбільш актуальним стає питання економічного й соціального розвитку регіонів, що потребує зміцнення їх фінансової незалежності. Для забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування відбуваються процеси бюджетної децентралізації публічних фінансів. Впровадження нових змін супроводжується і змінами у сплаті прибуткового податку. Були закріплені єдині нормативи відрахування ПДФО за бюджетами кожного рівня – 25% зібраного на території податку йде до державного бюджету, 15% – до обласних бюджетів, 60% – до бюджетів міст обласного та районного значення, об'єднаних громад. Також відбулось відрахування плати за адміністративні послуги до місцевих бюджетів. З'явився 5-ти відсотковий акцизний збір з роздрібних продажів. Відбулись зміни по вирахованню екологічного податку. Також розширилась база оподаткування податку на нерухомість і запровадили відрахування до обласних бюджетів 10% податку на прибуток, який раніше повністю надходив до держбюджету.

Згідно з оперативною статистикою, доходи на місяць продовжують зростати високими темпами. Так у 2016 р. місцеві бюджети отримали 170,6 млрд грн доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів), що на 41,7% (50,2 млрд грн) більше, ніж у 2015 році. Певних змін зазнала структура доходів місцевих бюджетів, що зумовлена зростанням таких видів доходів, як податок на доходи фізичних осіб, місцеві податки і збори, акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів та ін. У 2016 р. до місцевих бюджетів надійшло 146,9 млрд грн податкових надходжень, що на 49,6% більше, ніж у попередньому році [6].

За даними Державного казначейства України, до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) за січень-червень 2017 р. надійшло 241,0 млрд грн, що на 42,4%, або на 71,7 млрд грн, більше за відповідний показник минулого року.

Без урахування міжбюджетних трансфертів надійшло 104,2 млрд грн, що на 28,5 млрд грн, або на 37,5% більше, ніж у 2016 р. Річний план доходів, затверджений місцевими радами, виконано на 55,5%. Щомісячні надходження доходів місцевих бюджетів демонструють стрімке зростання, їх середньомісячні обсяги перевищують минулорічні в середньому на 30%. Це пояснюється збільшенням надходжень податку на доходи фізичних осіб [3].

Підтвердженням ефективності фінансової децентралізації є і щомісячне накопичення залишків бюджетних коштів на рахунках місцевих бюджетів, обсяг яких на початок 2017 р. становив 47,7 млрд грн. Приріст залишків коштів проти початку 2016 р. становив 12,5 млрд грн або 35,5%. Збільшення залишків коштів на рахунках місцевих бюджетів свідчить про вагоме зростання дохідної частини місцевих бюджетів. Загалом по регіонах України, станом на 1 січня 2017 р. залишки на рахунках місцевих бюджетів становили 52 млрд грн, у порівнянні з 35 млрд грн у 2016 р.

Слід зазначити, що при збільшенні дохідної частини місцевих бюджетів залишається невирішеним питання ефективного використання коштів на розвиток громад. У новоутворених ОТГ спостерігається фактичне витрачання значних коштів громади на утримання апарату місцевої ради.

Також існує факт того, що при збільшенні дохідної частини місцевих бюджетів не всі громади спроможні належним чином розпорядитися отриманими на рахунок місцевих бюджетів фінансами. Невчасно проведені тендери, або не підготовлена документація, часто стають на заваді їх освоєнню. Тому, на місцевому рівні, вирішують питання раціонального й ефективного використання коштів місцевих бюджетів.

Таким чином, підсумки виконання місцевих бюджетів підтверджують, що реалізація реформи міжбюджетних відносин у контексті децентралізації дала позитивні результати. Найбільш вагомим результатом є перерозподіл фінансового ресурсу на користь місцевих бюджетів. В органах місцевого самоврядування змінюється підхід до розвитку громад. Кожна громада має свої особливості, які можна використати для її зростання.

У той самий час є свідчення, що раціональне й ефективне використання коштів місцевих бюджетів значною мірою залежить від наявності відповідного кадрового потенціалу. Громади потребують нових лідерів, здатних запропонувати стратегію розвитку. У нових громадах принциповим має стати свідомий вибір, обрання головами і депутатами гідних людей, які спроможні зосередитися на потенціалі громади та реалізувати проекти розвитку, що дадуть нові робочі місця й податки. Такі проекти громад на сьогодні мають підтримку з Державного бюджету, цікаві бізнесу та міжнародним проектам.

Для покращення проблем функціонування місцевих бюджетів в умовах децентралізації публічних фінансів необхідно збільшити самостійність місцевих бюджетів та сприяти зацікавленості органів місцевого самоврядування нарощувати власні доходи. Також існує нагальна потреба капітальних вкладень в розвиток економіки держави. Це забезпечить розвиток регіонів та збільшить зайнятість населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. В результаті проведених досліджень можна зробити такий висновок, що бюджетна децентралізація спрямована на створення спроможних територіальних громад унаслідок передачі значних повноважень та ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування. Сильна, спроможна громада з достатньою економічною активністю на власній території, з ініціативними, працьовитими людьми забезпечить гідний рівень життя населення, шляхом ефективного розподілу та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

Доцільність впровадження бюджетної децентралізації обумовлюється підвищенням ефективності функціонування місцевих бюджетів, через організацію та надання суспільних послуг таким чином, щоб вони максимально відповідали вимогам населення. Однією з основних переваг бюджетної децентралізації є її здатність стимулювати

горизонтальну і вертикальну бюджетну конкуренцію, а це, в свою чергу, сприятиме мінімізації суспільного сектора та покращенню якості наданих послуг. Проведення реформи децентралізації публічних фінансів призведе до посилення відповідальності органів місцевого самоврядування, забезпечення фінансової самостійності та стимулювання до нарощування власного бюджетного потенціалу.

Підсумовуючи сказане, необхідно ще раз акцентувати увагу на тому, що бюджетна децентралізація є запорукою децентралізації влади, становлення ефективної системи місцевих фінансів, і що найважливіше – інструментом регулювання регіонального розвитку. Саме бюджетна децентралізація передбачає стимулювання регіонів до фінансової автономії, пошуку додаткових власних ресурсів, активізації внутрішнього потенціалу розвитку; дозволяє балансувати потреби та можливості регіонів.

Список літератури:

1. Бугіль С.Я. Методические подходы обеспечения устойчивости доходной базы бюджетов приграничных территорий / С.Я. Бугиль // «Концептуальні засади економічного зростання в умовах глобалізації» [Текст]: [колективна монографія]. – Нюрнберг, Німеччина. – 2016. – 487 с. С. 218-228.
2. Бугіль С.Я. Посилення ресурсної бази муніципалітетів через партнерство та співробітництво / С.Я. Бугіль, О.Р. Західна // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – Т. 21. – №. 9 (51). – 2016.
3. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.
4. Децентралізація влади на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uip.org.ua>.
5. Децентралізація: досвід ефективної реформи Словаччини для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/30924-detsentralizatsija_dosvid_efektivnoji_reformi_slovachchini_dlja_ukrajini.
6. Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. Бюджетний моніторинг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/shchomisyachnyy>.
7. Калінюк Н. Бюджетна децентралізація в країнах з перехідною економікою / Н. Калінюк // 36. наук. пр. УАДУ при Президентіві України. – 2002. – Вип. 2. – С. 322-328.
8. Кузькін Є.Ю. Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи розв'язання / Є.Ю. Кузькін, Я.В. Котляревський, О.В. Шишко // Фінанси України. – 2015. – № 12. – С. 63-72.
9. Стефанова М. Децентрализация и интеграция: регионально и местно управление / М. Стефанова, Е. Колфова. – София: Мультирейт, 2004. – 318 с.
10. Субботович Ю. Бюджетна децентралізація та зміцнення фінансів органів місцевого самоврядування / Ю. Субботович // Вісник Київського національного університету. Серія: Економіка. – 2012. – № 132. – С. 44-46.
11. Хімка О.С. Роль місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/himka-os-rol-mistsevih-byudzhativ-u-sotsialnoekonomichnomu-rozvitku-regioniv-ukrayini/>.

Бугиль С.Я., Степанюк Л.И.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ПУБЛИЧНЫХ ФИНАНСОВ

Аннотация

В статье выяснено сущность понятия «бюджетная децентрализация», как одного из ключевых составляющих процесса управления, направленного на уменьшение зависимости органов местного самоуправления от центрального правительства. Определено влияние децентрализаций процессов на социально-экономическое развитие территорий. Проанализировано отечественный и зарубежный опыт эффективности функционирования местных бюджетов в условиях децентрализации публичных финансов. Обоснована эффективность функционирования местных бюджетов в условиях проведения бюджетной децентрализации. Даны предложения по функционированию и обеспечения финансовой самостоятельности местных бюджетов в контексте проведения бюджетной децентрализации.

Ключевые слова: бюджетная децентрализация, органы местного самоуправления, местные бюджеты, бюджетные полномочия, территориальная община, бюджетные ресурсы, региональное развитие.

Bugil S.Ya., Stepaniuk L.I.

Ivan Franko National University of Lviv

EFFICIENCY OF LOCAL BUDGET FUNCTIONING IN PUBLIC FINANCIAL DECENTRALIZATION CONDITIONS

Summary

In the article the essence of the concept of «budget decentralization» as one of the key components of the management process, aimed at reducing the dependence of local self-government bodies from the central government is clarified. The influence of decentralization processes on the socio-economic development of territories is determined. domestic and foreign experience of the efficiency of functioning of local budgets in the conditions of decentralization of public finances is analyzed in order to determine the most effective elements and changes in local government that would be expedient to implement in the national budget system. The effectiveness of functioning of local budgets in the context of budget decentralization is substantiated. The proposals on the functioning and ensuring the financial autonomy of local budgets in the context of budget decentralization are provided.

Keywords: budget decentralization, local self-government bodies, local budgets, budgetary powers, local community, budgetary resources, regional development.

УДК 005.336.1:338.5:005.334]:336.71-026.564

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДХОДІВ МІНІМІЗАЦІЇ НАСЛІДКІВ ВОЛАТИЛЬНОСТІ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ БАНКУ

Гарбар Є.С.

Київський національний торговельно-економічний університет,
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

В статті обґрунтована необхідність вжиття комплексних заходів для забезпечення мінімізації наслідків волатильності на фінансову стійкість банку всіма учасниками банківського ринку. Розглянуті наявні підходи щодо забезпечення зниження рівня впливу дестабілізаційних факторів на основі закордонного та вітчизняного досвіду. Проведений критичний аналіз проведеним діям регуляторів ринку. Проведений аналіз інструментарію банків, що направлений на забезпечення мінімізації наслідків волатильності на фінансову стійкість. Зроблені висновки та надані рекомендації за результатами проведеного комплексного дослідження.

Ключові слова: фінансова стійкість, аналіз діяльності банку, ефективне управління, фінансовий ринок, індикатори діяльності банку.

Постановка проблеми. Сучасний стан фінансового ринку ставить жорсткі умови для функціонування комерційних банків. Так, зважаючи на численність неплатоспроможних установ, платоспроможним банкам необхідно постійно вести боротьбу за власний фінансовий стан та фінансову стійкість. Даний процес, здебільшого, є наслідком нестабільного ринку, як фінансового так і інших, що мають вплив на діяльність банку.

Еволюційно, процес мінімізації наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість стає повсякденним та, часом набуває більшого значення ніж конкурентна боротьба та розвиток діяльності.

Дана проблема, останнім часом набуває системного характеру, зростання її масштабу сповільнює темпи розвитку фінансової системи, економіки країни та, у випадку загострення, несе безпосередній вплив на добробут населення та імідж країни на світовій арені.

Розробка альтернативного механізму та дослідження наявних підходів зниження наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість банку потребує значної уваги у наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу антикризових заходів як регулятора ринку так і самого банку не одноразово підіймалося у працях науковців, зокрема О. Барановський досліджував окремі дії урядів та центральних банків зарубіжних країн, що направлені на зниження наслідків кризових явищ [1], В. Міщенко, В. Крилова, М. Ніконова проводили дослідження питань антикризового менеджменту активних портфельів банків, зокрема: реструктуризації та рефінансуванню [2]. Питання антикризового менеджменту також підіймалося у працях А. Турбанова [3], В. Рисіна [4], О. Береславської [5] та інших.

Поряд з численними працями науковців, питання оцінки підходів щодо забезпечення фінансової стійкості в умовах волатильності ринку не здобуло вивчення, отже, залишається актуальним та перспективним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З метою забезпечення ефективного функціонування, банкам необхідно постійно розробляти, проводити та вдосконалювати комплекс дій направлений на підтримання фінансової стійкості. Крім цього, поряд із самими

установами, регулятори ринку також мають забезпечувати стаке функціонування учасників ринку шляхом впровадження нормативно – правових актів відповідного змісту та направлення.

Питання комплексності та повноти підходів є одним із головних елементів, що ведуть до стабілізації системи та забезпечення її ефективного функціонування, відповідно до чого, повинен бути проведений аналіз сучасної практики запровадження підходів забезпечення фінансової стійкості банків в умовах волатильності ринку.

Мета статті. Головна мета даної роботи полягає у дослідженні ефективності підходів мінімізації наслідків волатильності на фінансову стійкість банку та розробка рекомендацій щодо наявної практики.

Виклад основного матеріалу. З метою оцінки ефективності підходів мінімізації наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість банку, необхідно виділити самі антикризові заходи, що потенційно можуть призводити до зменшення впливу дестабілізаційних чинників та провести розмежування даних дій між суб'єктами: регулятором ринку та саме – учасниками ринку.

Безумовно, що одна із основних ролей, для стабілізації фінансової системи при нестабільному ринку, належить регулятору ринку. Основним регулятором вітчизняного ринку виступає Національний банк України.

В процесі дослідження дій Національного банку направлених на стабілізацію ринку, можливо виділити набір інструментарію для проведення

антикризових дій в період значної волатильності ринку, саме:

- підвищення ліквідності банківської системи шляхом випуску державних облігацій;
- пряме фінансування учасників ринку шляхом надання стабілізаційних кредитів та позик рефінансування;
- зниження облікових ставок;
- зменшення норм резервування та обмежень щодо утримання капіталу;
- націоналізація та рекапіталізація банків;
- розширення спектру послуг державного гарантування;
- посилений нагляд за установами з високим рівнем токсичних активів, через систему кураторства та виїзного нагляду.

Досвід країн з розвинутою економікою, в частині запровадження антикризових заходів з метою зменшення впливу на банківську установу, демонструє існування різних механізмів та схем протидії чинникам впливу. В основному, недоліки та переваги, кожного із заходів залежать від механізму та інструментарію їх реалізації. Не можна поєднувати досвід окремої країни або установи та накладати інструментарій без адаптації до системи роботи механізму що веде боротьбу із чинниками впливу волатильності ринку.

У випадку, якщо починати аналіз із механізмів мінімізації наслідків волатильності ринку з боку регулятора, то можливо виділити спільні риси зарубіжних центральних банків та Національного банку в підходах щодо реалізації анти-

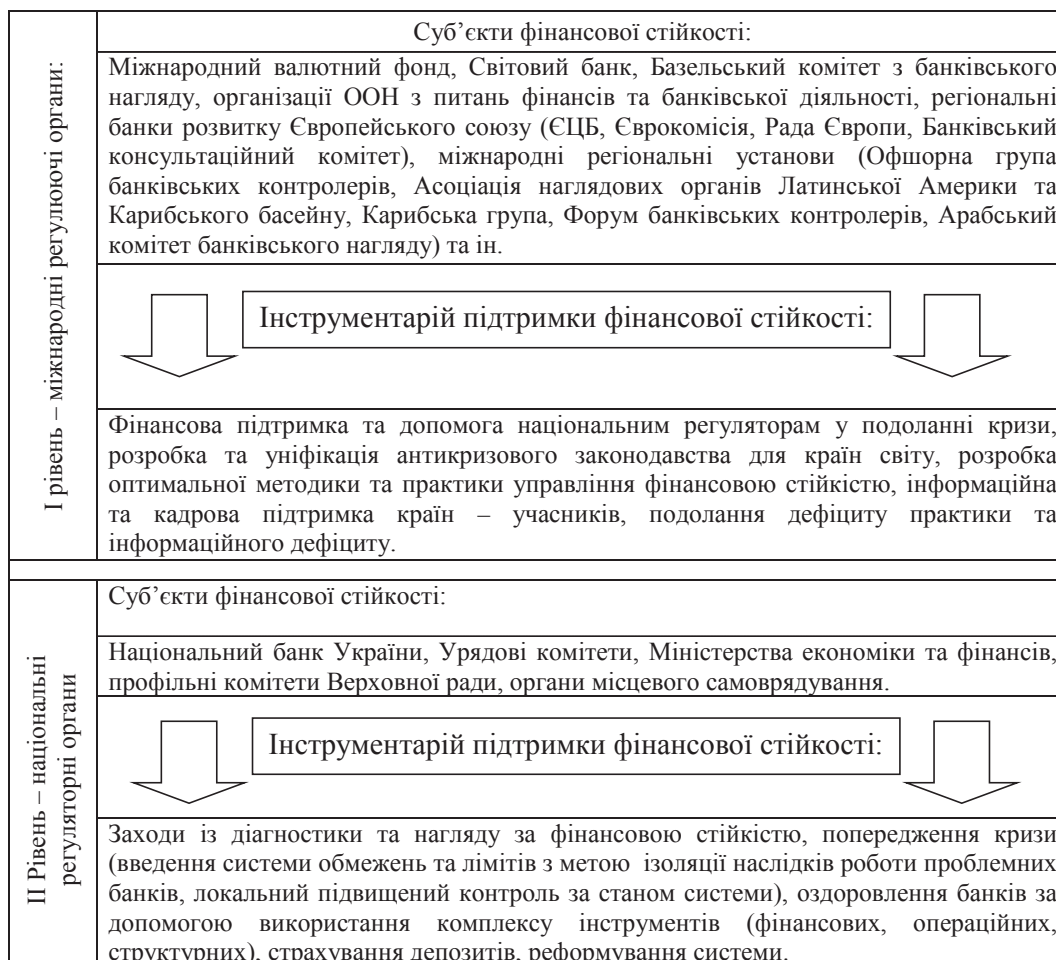

Рис. 1. Схема антикризового впливу на фінансову стійкість банку

кризових заходів. В цілому система впливу виглядає наступним чином (рис. 1).

Порівняльний аналіз антикризових заходів зарубіжних центральних банків та Національного банку України, під час волатильності ринків в системі заходів щодо антикризового управління, які спрямовані на забезпечення фінансово стійкого функціонування банків, свідчить про спільні риси подолання кризи в банківських системах.

Для оцінки ефективності впливу методів регулювання ринку, необхідним є проведення порівняльного аналізу між заходами що проводяться міжнародною спільнотою та регулятором національного ринку. Доцільно підкреслити, що для ефективного порівняння необхідні декілька факторів, що можуть зробити порівняння релевантним.

Один із згаданих факторів – невеликий хронологічний розрив між явищами на ринку. Другий – співставність кризових процесів.

Враховуючи факт того, що не має у світі двох повністю однакових економічних систем, рівних як по ступеню розвитку так і по складовим. Отже, кризові явища, в тому числі – значна волатильність, може мати різний ступінь та характер впливу, як наслідок – дії, що направлені на мінімізацію наслідків та впливу в цілому, не можуть бути повноцінно оцінені з точки зору ефективності. Більш того, для повноцінної оцінки ефективності підходів, необхідним є розгляд кризових явищ в одному, або близькому до одного хронологічного періоду.

Зважаючи на наведену вище інформацію, проводити оцінку ефективності підходів щодо мінімізації наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість із використанням даних сучасної економічної кризи (з 2014 року) не є ефективним, зважаючи на локальну дію даних явищ, саме – обмеження кризи межами країни. Цікавим є порівняння антикризових підходів в період дії світової фінансової кризи (2008-2012 рр.) зважаючи на масштабність та схожість дестабілізаційних чинників.

Отже, проведемо порівняння підходів мінімізації наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість банку (таблиця 1).

Необхідно зазначити, що інструментарій протидії наслідкам волатильності ринків на банківську систему є результатом взаємодії ряду установ в країні де цей інструментарій запроваджується. Так, як бачимо в порівняльній таблиці, дії були проведені і Кабінетом міністрів України, і Національним банком України, і Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, і Державною іпотечною установою. Саме в оперативності реагування, в системних діях в полягає ефективний результат протидії дестабілізаційним чинникам. Вітчизняна практика реагування на дестабілізаційні процеси свідчить про наявність деякої затримки по впровадженню заходів стабілізації, та консервативності дій. Враховуючи вже наявну на той час практику інших держав, що могла би бути застосована в Україні, оперативне втручання регуляторів національного ринку могло би попередити процеси втрати фінансової стійкості, що в т. ч. зменшило би ступінь загострення кризи та чисельність ліквідації банківських установ.

Поряд з цим, порівняльний аналіз антикризових заходів зарубіжних центральних бан-

ків та Національного банку України в системі заходів щодо антикризового управління, які спрямовано на забезпечення фінансово стійкого функціонування банків, свідчить про наявність деяких спільних рис по подоланню кризи в банківських системах.

Перелік заходів та їх наповнення ілюструє факт того, що в Україні проводиться лояльна, консервативна політика по відношенню до банків. Заходи не чисельні та за своєю характеристикою є більш адміністративними. Пряму участь у фінансовому оздоровленню установ держава, на прикладі, кризи 2008 року майже не приймає.

Після 2012 року Національний банк у відповідь на загострення кризи банківського ринку продовжує проводити антикризові заходи. Так за I півріччя 2013 р. Національний банк України оптимізував вимоги щодо формування банками обов'язкових резервів для подальшого стимулювання процесів коливання цін на фінансових ринках, а з 1 липня було збільшено нормативи обов'язкового резервування за залученими коштами в іноземній валюті (крім російського рубля), тоді як нормативи за коштами в національній валюті залишилися на нульовому рівні.

Слід зазначити, що стійка тенденція до зниження інфляції дає змогу Національному банку України активно застосовувати процентну політику для стимулювання процесів зниження волатильності. Зокрема, з метою підтримки ринкових тенденцій із здешевлення вартості кредитів регулятор поступово знижує облікову ставку, яка є базовою щодо інших його процентних ставок і на 1 січня 2014 р. становила 6,5% [4].

До стабілізаційних заходів, що можуть забезпечити фінансову стійкість банківської установи, відносять систему заходів, що направлені на регулювання грошового ринку.

Зважаючи на це, достатньо великої уваги потребує механізм зменшення волатильності валютного ринку. Варто зазначити, що коливання валютного ринку призводить як до соціально негативних явищ так і до зниження стійкості фінансової системи, крім цього, несе глобальну загрозу платоспроможності країни по зовнішнім боргам.

В період значних коливань валютного ринку, спостерігається відтік вкладів, що зумовлено девальваційними очікуваннями вкладників. Наслідком відтоку є виникнення загрози втрати платоспроможності у банківській установі. Саме цьому аспекті великої уваги потребують тенденції, які спостерігаються на валютному ринку.

Дослідження курсової динаміки дають підстави стверджувати, що внутрішні валюти і валюти за зовнішньою конвертацією, до яких віднесено гривню, мають тенденцію до стрімкого знецінення з таких основних причин:

- пропозиція валюти на внутрішньому ринку є зовнішнім чинником і практично не пов'язана з динамікою попиту на неї;

- країни з внутрішніми валютами або валютами зовнішньої конвертації за звичай мають нерозвинуті фінансові ринки;

- національна валюта значно поступається іноземній за рівнем ліквідності, тому власники валюти намагаються її притримувати, створюючи, таким чином, дефіцит на внутрішньому ринку [5].

Регулятор своїми діями намагається стримувати валютні коливання та, в цілому, – девальвацію. Один із основних інструментів, що використовує Національний банк – покриття дефіциту ринку за рахунок задоволення попиту запасами золотовалютних резервів. Саме по цій причині, в період економічних криз рівень золотовалютних резервів значно знижується.

Таким чином, в умовах нестабільності світових валютних ринків міжнародні резерви стають важливим інструментом антикризового регулювання, оскільки саме через них реалізується внутрішній зв'язок між станом національного валютного ринку і станом економіки та забезпечується суто економічне регулювання валютної сфери. Доларизація в Україні залишається

Таблиця 1

Порівняльний аналіз підходів мінімізації наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість банків

Проблема, що вирішується:	Мета заходу:	Практика зарубіжних країн:	Вітчизняна практика:
Дефіцит ліквідності	Підтримання платоспроможності установи	США: кредити ФРС надані банкам для погашення строкових зобов'язань	Надання кредитів рефінансування та стабілізаційних позик під заставу активів банку (нерухомості, цінних паперів, кредитів), акцій банку, або майна майнового поручителя (Постанова правління НБУ № 615 від 17.09.2015).
		Іспанія: кредити на оздоровлення банків, з метою можливості очищення активних портфелів банку від токсичних активів.	
		Японія: безвідсоткове кредитування комерційних банків для фінансування значних проєктів	
Концентрація обсягу токсичних активів	Зниження навантаження негативно-класифікованих активів на банки	США: започаткування програми TAPR (програма оздоровлення банку) (10.2008), викуп ФРС роздрібних портфелів банків за рахунок бюджетних коштів	Започаткована програма «Про порядок фінансування завершення будівництва житлових об'єктів із ступенем готовності більше 70% і застосуванням іпотечного кредитування громадян» (Постанова КМУ № 127 від 11.02.2009). Пом'якшення регуляторних вимог щодо обсягу негативно – класифікованих активів, розробка комплексу заходів щодо забезпечення погашення кредитів (Постанова НБУ № 461 від 06.08.2009).
		Іспанія: заснування фонду негативно-класифікованих активів, викуп портфелів банків за рахунок бюджетних коштів.	
		Японія: надання позик платоспроможним банкам на викуп активів установ, що виводяться з ринку	
Ризик втрати фінансової стійкості банку	Оздоровлення фінансової системи	США: започаткування програми TAPR (програма оздоровлення банку) (10.2008), започаткування програми TALF (програма фінансування діяльності банків за рахунок державних гарантій) (11.2008).	Прийняття програми «Про затвердження антикризових заходів фінансової стабілізації» (09.1998, 2005) (спільна постанова КМУ та НБУ № 1413 від 10.09.1998). Запроваджені пом'якшення та окремі вимоги щодо коливання показників діяльності банків (постанова Правління НБУ № 319 від 11.10.2008, 413 від 04.12.2008).
		Великобританія: розробка пакету заходів порятунку фінансової системи (10.2008) відповідно до якого відбувається державна капіталізація комерційних банків.	
		Німеччина: запровадження національного плану стимулювання економіки та банківського сектору (02.2009), відповідно до якого уряд виділяє кошти на пільгове кредитування суб'єктів господарювання	
Стабілізація фінансового ринку шляхом прийняття зобов'язань банків державою	Зниження паніки на фінансовому ринку, попередження відтоку капіталу з банківської системи	Японія, Німеччина, Данія, Ісландія, Ірландія, Австрія, Греція: внесення змін до існуючої системи гарантування депозитів, в частині збільшення частки гарантування вкладів населення до 100% (2008).	Збільшення розміру гарантованої державою суми вкладів фізичних осіб до 200 тис. грн. (рішення Виконавчої дирекції ФГВФО № 27, 08.2012).
		Нова Зеландія, Австралія: запровадження системи гарантування державою вкладів населення.	
Капіталізація банків	Збільшення капіталу банків з метою протидії наслідкам кризових явищ	Іспанія: Прийняття рішення щодо капіталізації ряду банків, в т.ч. одного з найбільшого на ринку (Bankia SA), (04.2012).	Прийнято рішення щодо проведеної капіталізації банків: ПАТ «Родовід Банк», ПАТ «УКРГАЗБАНК» та ПАТ «Банк Київ» (постанова КМУ № 580,567, 566 від 10.06.2009).
		Греція: надання кредитів комерційним банкам державою під заставу цінних паперів з метою капіталізації банків (2008).	

Джерело: [складено особисто на основі: 1, 2, 3, 6]

системною проблемою вітчизняної економіки. Її поява була зумовлена високим рівнем інфляції, стрімкою девальвацією гривні та зниженням її купівельної спроможності на початку 1990-х. Унаслідок цих негативних явищ національні гроші перестали виконувати деякі свої функції.

Використання золотовалютних резервів для покриття дефіциту валюти на ринку є інструментом, що може використовуватись в короткотривалому періоді. Це пов'язано із необхідністю поповнення резервів та підтримки рівня резервів на мінімально визначеному рівні. Використання даного інструменту в довготривалому періоді може поглибити процес девальзації через покриття дефіциту резервів шляхом купівлі центробанком валюти на відкритому ринку. Тим самим відбувається надмірне зростання попиту, що призводить до змін очікувань стосовно зміни динаміки курсу національної валюти.

Ще один не малозначний фактор – наявність системи страхування депозитів. В Україні дана функція покладена на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Однією з важливих подій 2012 р. стало прийняття профільного Закону України, що регламентує діяльність установи, визначає порядок та механізм її функціонування. Зазначений документ був оцінений міжнародними експертами як один з найдосконаліших в порівнянні з країнами світу.

На сучасному етапі розвитку банківської системи повістю захищеними є «малі» та «середні» вкладники в невеликих за розмірами банках, що відповідає загально визнаній міжнародній практиці. Треба зазначити, що Фонд розробив «Стратегію розвитку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на 2013-2017 роки», яка передбачає основні пріоритети його розвитку, зокрема, з метою захисту прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у вітчизняну банківську систему, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків.

Серед інструментарію мінімізації наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість банків окреме місце займає капіталізація фінансових установ.

Капіталізація, відповідно до чинного законодавства, може бути як із залученням зовнішнього інвестора, так і шляхом розподілу додаткової емісії. Зовнішнім інвестором може виступати як Національний банк так і будь – який суб'єкт ринку. Як показує практика, входження підтримка державою капіталу банку проводиться тільки по системно важливим банкам. Дану статистику підтверджує капіталізація державою таких банків, як: Родовид, Київ, Хрещатик, Укргазбанк.

Необхідною складовою залучення капіталу через зовнішнього інвестора є наявність перспективи розвитку установи та якості активів. Дані характеристики має невелика кількість працюючих установ без ознаки проблемності, та в рідкому випадку – проблемні установи.

Капіталізація банків державою не завжди є безумовною запорукою постійної успішної роботи установи, прикладом цього є початок процедури примусового виведення з ринку таких банків, як Хрещатик та Родовід. Причина цього

полягає в низькій якості активів, завдяки чому будь-який капітал буде направлений на покриття зростаючого розміру ризику.

Таким чином, рекапіталізація банків, як форма державного регулювання фінансового ринку може бути спрямовано на підтримання стабільності банківської системи, але виключно у випадках наявності потенціалу установи, наявності спроможності відновлення діяльності та у випадку загрози порушення прав кредиторів та вкладників.

Крім зовнішнього інструментарію, в процесі оцінки ефективності підходів мінімізації наслідків волатильності ринку на фінансову стійкість банку, необхідно розглянути внутрішні елементи протидії чинникам дестабілізаційного впливу.

Як вже було згадано в даному дослідженні, банки можуть використовувати наступний інструментарій:

- внутрішні ліміти та нормативи;
- комплекс заходів по управлінню проблемними активами;
- реорганізаційні дії за власною ініціативою;
- капіталізація установи;
- антикризові програми в тому числі – антикризова стратегія роботи установи.

Всі згадані заходи відносяться до системи управління ризиками банку. Так, внутрішні ліміти та нормативи обмежують ризик концентрації та тиску на капітал банку.

Ліміти можуть бути поставлені на всі активні та пасивні операції банку, даний інструмент дає можливість ефективно контролювати діяльність установи та обмежувати конкретні ризики, управління яких вимагається конкретним станом банку та конкретними загрозами.

Встановлені внутрішні нормативи банку стимулюють процес реалізації стратегії в системі визначених лімітів. Отже, даний інструмент є невід'ємним в період значної волатильності ринку.

Заходи по управлінню проблемними активами включають в себе ряд складових, таких як: методологічні, регламентаційні, організаційні, фінансово-бухгалтерські.

Існує окремих інструментарій роботи з управління проблемними активами. Даний інструментарій можливо поділити на внутрішній та зовнішній.

В цілому майже весь внутрішній інструментарій зводиться до реструктуризації активу. Узагальнивши практику, можливо виділити основні елементи:

- зміна графіку погашення кредиту (введення кредитних канікул, надання «грейс-періоду» (відстрочки платежу);
- пролонгація;
- заміна інструменту дохідності – з відсотків на комісійні;
- конверсія;
- проценка частини боргу або нарахованих доходів;
- зниження процентної ставки.

У випадку, якщо внутрішній інструментарій недостатньо впливає на рівень негативно-класифікованих активів, та в цілому на якість активів, застосовується зовнішній інструментарій, що включає в себе:

- передача проблемних активів в управління третій особі (колектору);

- продаж проблемних активів непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу;
- передача проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії;
- сек'юритизація активів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Перелік заходів регуляторів ринку та їх наповнення ілюструє факт того, що в Україні проводиться лояльна, консервативна політика по відношенню до банків. Заходи не чисельні та за своєю характеристикою є більш адміністративними. Враховуючи наявні наслідки криз як вітчизняного так і зарубіжних банківських ринків, активність втручання держави може зменшити як масштаб так і наслідки кризових явищ.

Враховуючи, що державна політика по підтримці банківського сектору є консервативною, банки на власний розсуд забезпечують організацію антикризових заходів, що дозволені законодавством та можуть призвести до оздоровлення установи, або не допущення поглиблення кризи.

Результат дії всіх перелічених інструментів впливу майже рівний. Зокрема, застосування даних інструментів дає можливість знизити рівень негативно – класифікованих активів, що призведе до покращення якості портфеля в цілому, зменшить рівень резервування, збільшить регулятивний капітал, можливо частково покращить ліквідність установи, зменшить операційні витрати, що можуть бути понесені в процесі управління активом.

Реорганізаційні дії, що проводяться за власною ініціативою також є підходом мінімізації наслідків волатильності ринку, адже, дозволяють оновити структуру, маркетингові елементи та сектора ринку на якому функціонує установа. Як результат – відхід від стресових ділянок ринку, переорієнтація діяльності на більш стабільні сектора.

Всі дані заходи тим чи іншим шляхом поліпшують якість активів, стан ліквідності установи, що в цілому призводить до генерування прибутку.

Вкрай необхідно підкреслити, що ступінь кризи повинна відповідати масштабам антикризових заходів, при цьому заходи повинні бути комплексними та с завершеним технологічним циклом.

Список літератури:

1. Барановський О. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 4. – С. 8-19.
2. Міщенко В., Крилова В., Ніконова М. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 12-17.
3. Відновлення фінансової стійкості банківської системи України: антикризові заходи // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 3-12.
4. Турбанов А.В. Антикризисные механизмы в банковской системе // Деньги и кредит. – 2012. – № 1. – С. 20-23.
5. Рисін В.В. Оцінка ефективності антикризового регулювання діяльності банків в Україні // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2010. – № 2 (8). – С. 103-111.
6. Серія консультативних робіт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (німецька консультативна група) URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2008/PP_08_2008_ukr.pdf.

Гарбар Е.С.

Киевский национальный торгово-экономический университет,
Фонд гарантирования вкладов физических лиц

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МИНИМИЗАЦИИ ПОСЛЕДСТВИЙ ВОЛАТИЛЬНОСТИ НА ФИНАНСОВУЮ СТОЙКОСТЬ БАНКА

Аннотация

В статье обоснована необходимость реализации комплексных мер для обеспечения минимизации следствия влияния волатильности на финансовую стойкость банков всеми участниками рынка. Рассмотрены подходы по обеспечению снижения уровня влияния дестабилизационных факторов на основе зарубежного и отечественного опыта. Проведен критический анализ действий регуляторов рынка. Проведен анализ инструментария банков, который направленный на обеспечение минимизации последствий волатильности на финансовую стойкость. На основании проведенного исследования сделаны выводы и даны рекомендации.

Ключевые слова: финансовая стойкость, анализ деятельности банка, эффективное управление, финансовый рынок, индикаторы деятельности банка.

Garbar E.S.

Kiev National University of Trade and Economics,
Deposit Guarantee Fund

EFFICIENCY APPROACHES EVALUATION CONCERNING DOWNSIZING VOLATILITY CONSEQUENCES THAT INFLUENCE FINANCIAL BANK FIRMNESS

Summary

The article deals with the necessity of taking complex measures in order to achieve the minimization of volatility consequences on the financial bank firmness by all market participants. The article shows various approaches as to how to provide the decrease of factors that result in the disruption of banks' performance. The provided approaches are based on foreign and home market experience. The article also highlights critical analysis of regulatory authorities' actions. We also carried out the analysis of banks' tools that are aimed at minimization of volatility consequences on financial firmness. Based on the carried out research the author comes to his own conclusions and gives some recommendations concerning the highlighted problem.

Keywords: financial stability, bank performance analysis, effective management, financial market, bank activity indicator.

УДК 330.322.5:[33.06+347.214]

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ПОКАЗНИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З ЖИТЛОВОЮ НЕРУХОМІСТЮ

Давиденко Д.О.

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Досліджено особливості отримання фінансової послуги на ринку житлової нерухомості. Проведено аналіз діючих умов функціонування фонду фінансування будівництва для здійснення операцій на ринку. Визначено головні аспекти отримання вигоди інвестором від фінансування житла через фонди фінансування будівництва. Означено різновиди вигоди відносно сутності фінансової послуги на ринку житлової нерухомості. Розроблено узагальнюючий методичний підхід до оцінки показника ефективності фінансової послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю.

Ключові слова: методичний підхід, оцінка, показник ефективності, операції з житлом, фінансова послуга.

Постановка проблеми. Регламент надання фінансових послуг для здійснення операцій з житловою нерухомістю визначається Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [1]. Цей закон наголошує на правових аспектах діяльності фінансових установ, що мають право займатись реалізацією житла через певні механізми. Одним з таких механізмів є фонд фінансування будівництва (ФФБ), що дозволяє залучити кошти інвесторів з метою подальшого отримання ним житлового об'єкту у власність. Порядок ведення діяльності фінансових установ, що надають такі послуги представлений у Правилах ФФБ відповідного об'єкту інвестування [2]. Навіть при наявності зазначених правових актів та дозвільних документів інвестор не має можливості оцінити ефективність участі у ФФБ через невідповідність кінцевому результату фінансової послуги (ст. 1) [1] – отримання вигоди у вигляді прибутку відносинам щодо прав власності на житло, яке представлено у Правилах ФФБ як заключний етап фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки ефективності фінансових послуг на ринку житлової нерухомості є предметом досліджень багатьох вчених. Окремими параметрами удосконалення займались І. В. Іваницька [3], В. І. Кравченко [4], О. В. Тригуб [5], К. В. Паливода [6], В. Ю. Прокопенко [7], Т. В. Майорова [8], Т. В. Шевчук [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак головною проблемою залишається відсутність методичного забезпечення, яке поінформує інвестора про його вигоду, що в свою чергу, посилює недовіру до механізму інвестування та сприяє зменшенню фінансування житлового будівництва загалом.

Мета статті. Метою дослідження є розробка методичного підходу до оцінки показника ефективності фінансової послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю.

Виклад основного матеріалу. Кінцевий результат процесу фінансування житла через фінансову установу ФФБ – це вигодонабуття інвестором, яке виражене отриманням прав власності [10]. Якщо розглядати житло як актив,

то зрозумілим є факт, що інвестувавши в житлову нерухомість через ФФБ, з часом об'єкт лише збільшиться в ціні. Є декілька варіантів: якщо інвестор придбав житло для власного користування, його реальна вартість зберігається, так як вкладення в нерухомість є загальноприйнятим надійним способом інвестування коштів, який допомагає зберегти гривню на фоні її девальвації. Якщо інвестор планує отримати прибуток від операції у матеріальному вигляді, то він або продає квартиру, або здає її в оренду. Формування прибутку для інвестора відбувається шляхом визначення різниці між покупкою в недобудованому комплексі та продажем її після закінчення будівництва. Загалом, розмір такої різниці складає від 10% до 20% від вартості житла.

Важливим етапом надання фінансових послуг через ФФБ є не закінчення будівництва об'єкта інвестування, а отримання прав власності на зарезервоване житло. Ці дві точки відліку на практиці можуть бути віддалені одна від одного в місяцях або навіть в роках. Тому коли інвестор розробляє план користування житлом, він повинен враховувати, що фактичний час отримання об'єкта відрізняється від часу його добудови. Згідно з Законом України «Про фінансово-кредитні механізми

і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [1] забудовник зобов'язаний повідомити інвестора о неможливості передати об'єкт будівництва у визначений термін.

Тільки після отримання документів про право власності всі взаємовідносини між учасниками процесу надання послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю припиняються. Проте дія механізму фінансових послуг для здійснення операцій з житловою нерухомістю не закінчується, хоча в Правилах ФФБ іншого варіанта або продовження надання фінансової послуги не передбачено [2]. Механізм фінансових послуг – складна система, що дає змогу на основі застосування фінансових активів отримати дохідність для інвестора шляхом виконання алгоритму фінансування.

Фактично фінансова послуга (Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [11]), що надається в процесі її здійснення, остаточно припиняється, коли головний учасник отримує кінцевий результат, заради якого він вступав у відносини з фінансовою установою.

Таким результатом є вигодонабуття, яке, залежно від поставленої мети інвестора, може бути виражене як отримання прибутку або збережен-

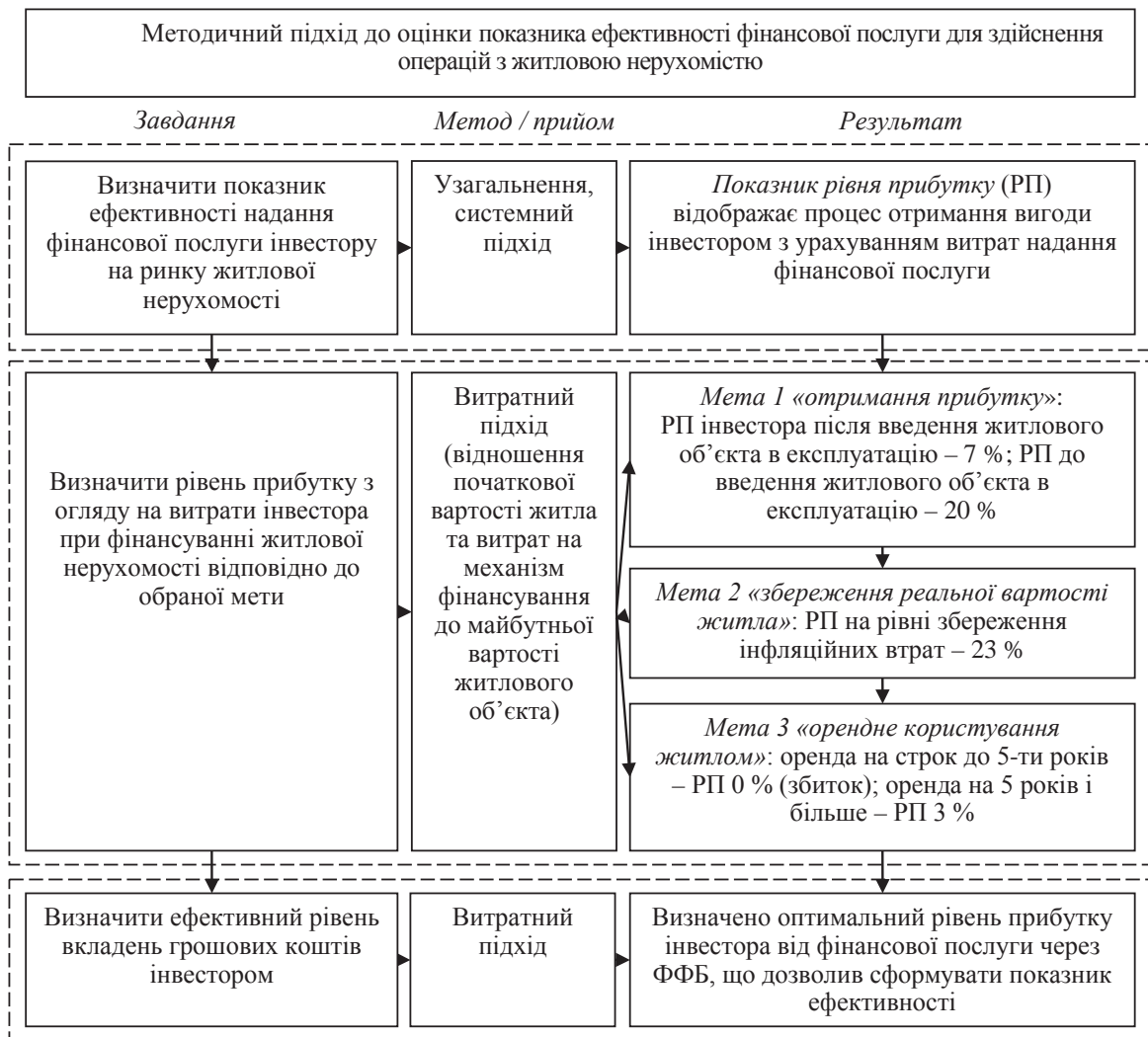

Рис. 1. Методичний підхід до оцінки показника ефективності фінансової послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю

Джерело: розроблено автором

на реальної вартості активу (житла). Таке бачення походить від сутності самої фінансової послуги, у якій зазначено, що ключовим аспектом є мета її надання – результат від операції на ринку фінансових послуг.

Цей етап не має відображення в Правилах ФФБ, що дає можливість інвестору не звернути увагу на процедуру вигодонабуття як пріоритетну складову, а, значить, інвестор некомплексно оцінює весь процес надання фінансової послуги. Важливість результативного фактору, що виражений через мету інвестора про отримання прибутку або збереження реальної вартості активу, означена факторами, які допомагають інвестору оцінити необхідність всього переліку процедур – від вибору об'єкта до отримання його у власність.

У загальному розумінні етап вигодонабуття має представлений вигляд, але сутнісне наповнення цього процесу ширше. Розмір різниці, як зазначалось вище, що є еквівалентом отриманого прибутку, становить, від 10% до 20%, але об'єктивно, з погляду реальної сфери обслуговування, прибуток залишається невизначеним, тому що розміри витрат не означені в розмірі цих процентів. Отже, виникає необхідність у сформованому підході, який проінформує інвестора про ефективність його вкладень. Враховуючи аспекти вигодонабуття та прибутковості від отримання фінансової послуги через механізм фінансування ФФБ запропоновано методичний підхід до оцінки показника ефективності фінансової послуги на ринку житлової нерухомості, що представлений на рис. 1.

Ілюстрація представленого методичного підходу включає головні складові методичного забезпечення, а саме завдання, що вирішує певний етап, метод або прийом, який дозволяє вирішити поставлене завдання та безпосередній результат, що представляє особливу цінність для інвестора як користувача фінансовою послугою на ринку житлової нерухомості.

Як видно з рис. 1, формування прибутку для інвестора відбувається шляхом визначення різниці між покупкою в недобудованому комплексі та продажем її після закінчення будівництва, якщо метою не є збереження реальної вартості житла. Процес вигодонабуття у вигляді збереження реальної вартості житла спрямований на забезпечення інвестора в потребі цього активу, що є економічно ліквідним на теперішній час та дозволяє інвестувати, уникаючи ризиків втрати вкладених коштів.

Процес отримання прибутку відповідає балансовому розумінню результативності. Але існує вигодонабуття, що поєднує дві мети, що реалізуються в процесі надання фінансової послуги. Це орендне користування придбаною квартирою, яке дозволяє і отримувати щомісячний платіж, і зберегти реальну вартість житла [12].

При побудові враховано обов'язкові витрати, що пов'язані з оплатою послуг за тарифами в процесі фінансування через ФФБ та додаткові (супутні), що можуть перевищувати розмір обов'язкових. Супутні витрати поділяють на витрати, що виникають у процесі діяльності ФФБ та витрати, що передують продажу об'єкта інвестування. Рівень інфляційних втрат оцінено з огляду офіційних даних Державної служби статистики [13]. Орендне користування визначено як середньозважену вартість оренди житла в місті Харків відносно строку дії договору між інвестором та орендарем.

Отже, для визначення показника ефективності дії механізму надання фінансової послуги при здійсненні операцій з житловою нерухомістю необхідно оцінити витрати на інвестування за всіма можливими цілями.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, процес вигодонабуття, що не має відображення в Правилах ФФБ дає можливість інвестору не звернути увагу на процедуру отримання прибутку як пріоритетну складову, а, значить, інвестор не комплексно оцінює весь процес надання фінансової послуги. Важливість результативного фактору, що виражений через мету інвестора про отримання прибутку або збереження реальної вартості активу, означена факторами, які допомагають інвестору оцінити необхідність методичного підходу до оцінки показника ефективності від фінансової послуги на ринку житлової нерухомості.

Таким чином, інвестування будівництва дає змогу оцінити матеріальну базу інвестора та спонукати його до співпраці, отриманням 20%-го прибутку або збереження реальної вартості грошових коштів від операцій на ринку житлової нерухомості. Будь-який інвестор в залежності обраної вигоди має можливість реалізувати стратегічні плани з огляду механізму фінансових послуг на ринку житлової нерухомості. Отриманий результат свідчить про прибутковість операцій на ринку житлової нерухомості, а, значить, механізм фінансування нерухомості з погляду оцінки привабливості житла для інвестора є матеріально забезпеченим, в тому числі, у разі фінансування через фонди фінансування будівництва. Оцінка привабливості житлової нерухомості через витратний підхід дозволяє звернути увагу інвестора на особливості формування вартісної складової процесу фінансування операцій з житлом. До того ж цілі процесу вигодонабуття реалізовані в механізмі фінансування через ФФБ опираючись на оптимальність вибору для інвестора. Для подальшого дослідження варто побудувати прогностичні моделі, що будуть враховувати складові прибутковості для інвестора на конкретних житлових прикладах.

Список літератури:

1. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 04.07.2013 № 402-VII // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 48. – С. 682.
2. Правила ФФБ виду «А» (зразок): Розпорядження Держфінпослуг № 6473 від 30.11.06 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svdevelopment.com/ru/info_guide/zakukr/other/20/118/???history=0&sample=24&ref=0
3. Іваницька І. П. Введення ЄІАС у економіку нерухомості / І. П. Іваницька, А. Є. Яковлев. – М.: Кнорус, 2007. – 184 с.

4. Кравченко В. І. Основи житлової економіки / В. І. Кравченко, К. В. Паливода, В. А. Поляченко. – К.: Основа, 2007. – 416 с.
5. Тригуб О. В. Механізм реалізації корпоративної моделі іпотечного фінансування житлового будівництва в Україні / О. В. Тригуб // Економічний простір: Зб. наук. пр. – 2011. – № 55. – С. 165-173. – Режим доступу: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=ecpros.
6. Паливода К. В. Становлення та розвиток іпотечного ринку житла в Україні. Підсумки експерименту в житловому будівництві на базі холдінгової компанії «Київміськбуд» / К. В. Привода // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 12. – С. 3-9.
7. Прокопенко В. Ю. Фінансово-кредитні інструменти на ринку нерухомості: теорія та практика: монографія / В. Ю. Прокопенко. – Х.: ВПП «Контракт», 2012. – 416 с.
8. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: навч. посіб. / Т. В. Майорова. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 472 с.
9. Шевчук Т. В. Проблеми вибору ефективних механізмів фінансування житлового будівництва / Т. В. Шевчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Т. 24. – С. 233-244.
10. Бизнес словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lingvistu.com/biz/page/mehanizm_finansovuyi.7803/.
11. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 15.01.2015 № 123-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 10. – С. 64.
12. Договор аренды квартиры. Как правильно оформить [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://an-gorod.com.ua/journal/article/dogovor-arendi-kvartiri-kak-pravilno-oformit.htm>.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Класифікація видів економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kved.ukrstat.gov.ua/index.html>.

Давиденко Д.А.

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнецца

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ПОКАЗАТЕЛЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИНАНСОВОЙ УСЛУГИ ДЛЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ С ЖИЛИЩНОЙ НЕДВИЖИМОСТЬЮ

Аннотация

Исследованы особенности получения финансовой услуги на рынке жилищной недвижимости. Проведен анализ действующих условий функционирования фонда финансирования строительства для осуществления операций на рынке. Определены основные критерии получения выгоды инвестором от финансирования жилья через фонды финансирования строительства. Отмечено разновидности выгоды относительно сущности финансовой услуги на рынке жилой недвижимости. Разработан обобщающий методический подход к оценке показателя эффективности финансовой услуги для осуществления операций с жилой недвижимостью.

Ключевые слова: методический подход, оценка, показатель эффективности, операции с жильем, финансовая услуга.

Davidenko D.O.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

METHODICAL APPROACH TO EVALUATING THE INDICATOR OF EFFICIENCY OF FINANCIAL SERVICES FOR IMPLEMENTATION OF OPERATIONS WITH HOUSING REAL ESTATE

Summary

The features of obtaining financial services in the market of residential real estate are explored. The analysis of the current conditions for the functioning of the construction financing fund for conducting operations in the market is carried out. The main criteria for obtaining an investor's benefit from housing financing through construction financing funds have been determined. Variants of benefits regarding the nature of financial services in the residential real estate market are described. A general methodical approach to the evaluation of the financial services efficiency index for the implementation of transactions with residential real estate was developed.

Keywords: methodical approach, evaluation, efficiency index, housing transactions, financial services.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ЖИТТЄВИХ ЦИКЛІВ У ПРАКТИЦІ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ БАНКОМ

Данік Н.В., Тютенко Ю.О.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

В статті розглянуто декілька еволюційних теорій розвитку банків, як цілісних систем, подібних до біологічного організму. Виділено концепцію життєвих циклів, як найбільш адаптовану до організації банківського менеджменту. Обґрунтовано основні чинники підвищення ефективності фінансового менеджменту банку за рахунок використання такого інструментарію.

Ключові слова: концепція життєвих циклів, банк, фінансовий менеджмент банку, організація, управлінські інструменти.

Постановка проблеми. Банк як цілісна система у своєму розвитку наслідує певний біологічний розвиток, проходячи при цьому певні стадії життєвого циклу, правильне трактування яких має призвести до попередження прийняття неефективних рішень при управлінні банківською діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно фінансового управління банком на основі моделі його життєвого циклу, слід констатувати обмеженість наукових розробок. Так, А.С. Глотова пропонує формувати специфічні заходи управління ліквідністю банку залежно від етапу його життєвого циклу [1, с. 5], В.В. Коваленко розглядає концепцію життєвого циклу у взаємозв'язку з розвитком кризи в банківській системі [7, с. 91], С.В. Леонов пов'язує зміни стадій життєвого циклу банку з обсягом грошових потоків [9, с. 157-158], М.Б. Паласевич та К.М. Слюсарчик пов'язують визначення стадій життєвого циклу банку з умовами розробки його інноваційної політики [12, с. 236-237], О.Й. Шевцова та Г. Мандзюк вважають, що теорію життєвого циклу банку доцільно застосовувати для вирішення завдань антикризового управління [21, с. 28].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз літературних джерел показав, що, попри тривале існування концепції життєвого циклу організації та активне її використання зарубіжними ученими для вивчення процесів життєдіяльності, для українських банків дана технологія практично не адаптована, тому доцільним є дослідження теоретичних аспектів еволюційно-біологічної теорії у менеджменті банку.

Метою статті є – дослідження можливості адаптації у фінансовому менеджменті банку концепції життєвих циклів.

Виклад основного матеріалу. Еволюційна теорія як парадигма, дає найбільш адекватне уявлення про функціонування організації у сучасних економічних умовах. Як відзначають Є.В. Попов, Н.В. Хмелькова, сьогодні еволюційна теорія претендує на роль теоретичної системи, яка найбільшою мірою відповідає сучасним реаліям мінливого, невизначеного й нелінійного зовнішнього середовища [13, с. 6]. Тому, для ефективного механізму управління фінансами банку можна запропонувати використовувати положення еволюційної економіки, яка наслідує біологічні аналоги природи.

Відповідно до еволюційної теорії, будь-яка економічна система може бути представлена як живий організм, що має багатомірну природу, діяльність якого спрямована на виживання. Основними постулатами, на яких базується еволюційна теорія, є розгляд економічних систем через призму постійних причинно-обумовлених змін та заперечення того, що природними станами систем є статика і рівновага. Економічні процеси розглядаються еволюціоністами як спонтанні, відкриті і незворотні. Ключовою ознакою еволюційної теорії є широке використання аналогій з біології та намагання пояснити перебіг економічних процесів універсальними принципами еволюції [15, с. 224].

Еволюційний підхід збагатив економічну науку поняттям «організаційної рутини» – «нормальних, передбачуваних зразків поведінки», сфокусувавши увагу на моменті звичності, стереотипності, у значній мірі властивих реальним стратегіям підприємницької діяльності [11, с. 143]. Загальноприйнятою для еволюційного підходу є «біологічна» точка зору, яка уможлиблює уподібнення організаційних рутин біологічним генам і використання знань про механізми природного відбору для аналізу діяльності організацій та управління ними.

На базі «біологічного трактування» організаційних рутин відбулося становлення еволюційної теорії, її оформлення в самостійний напрям економічної науки. Розвиток еволюційної економіки знайшов відображення у популяційно-біологічній теорії, згідно з якою основним завданням в управлінні організацією є забезпечення її життєздатності, самозбереження та адаптивності під дією зовнішніх та внутрішніх збурювань. Для опису подібних систем використовується гомеостатичний підхід, що передбачає наявність конкуруючих підсистем та деякого управляючого впливу, який підтримує динамічну сталість системи. При цьому, адаптуючись до змін зовнішнього середовища, система самоорганізується, що відповідає етапу стабілізації. В кожен наступний момент структура системи змушена змінюватись через руйнування [10, с. 39].

В контексті управління організаційними змінами цікавим є підхід щодо розгляду підприємства як біологічної корпорації, що запропоновано Френсісом Ж. Гуїяром та Джейсом Н. Келлі, якими було розглянуто питання, пов'язані з дослідженням генетичного коду «живої» організації та дванадцяти «корпоративних хромосом» як її

компонент: досягнення мобілізації, вироблення бачення перспективи, побудова системи показників, побудова економічної моделі, упорядкування фізичної інфраструктури, перепроєктування архітектури робіт, концентрація на потребах ринку, винахід нових видів бізнесу, інформаційні технології, розроблення системи винагороди, організація індивідуального навчання, розвиток організації. При цьому модель біокорпорації передбачає здійснення таких перетворень як пожвавлення, оновлення, рефреймінг та реструктуризація [2, с. 12].

Оскільки будь-яка система, чи то жива, чи то штучно створена, розвивається та змінюється, проходячи типові стадії або циклічні стани свого розвитку, одною із найбільш важливих та часто використовуваних у практиці управління засад є концепція життєвих циклів, яка може бути застосована до будь-якої системи, у тому числі й до банку при виборі технологій управління фінансами [17, с. 68].

Концепція життєвого циклу виникла наприкінці ХХ століття як комплекс ідей, що включав ідеї спадковості та розвитку на рівні індивідумів та організмів, а також адаптації, виживання та вмирання на рівні окремих видів та популяцій живих організмів. Модель циклу, яка домінувала у той час, передбачала нелінійний процес змін (трансформацій), які відбуваються в організмі з плином часу – від ранніх стадій існування до наступного покоління [22, с. 4]. Як зазначає В.О. Дресвянніков, еволюційний життєвий цикл систем в економіці подібний до еволюційного життєвого циклу в біології, який забезпечується процесами філогенезу (історичного розвитку організмів та окремих груп) та онтогенезу (індивідуального розвитку організму від моменту зачаття до кінця життя) [5, с. 19].

У біології еволюція розглядається як незворотний історичний розвиток живої природи та характеризується мінливістю, спадковістю та природним відбором організмів. Еволюція визначає кількісний та якісний стан будь-якої системи, розглядається як результат більш або менш тривалих змін її попереднього стану. Ці зміни можуть мати характер безперервного удосконалення або радикального (революційного) розвитку.

Попри наявні спільні риси між організацією та будь-якою біологічною системою, можна говорити про їх відмінності, основною з яких є можливість відкласти стадію спаду до нескінченного періоду часу, тобто організацію можна відродити, що можливо здійснити завдяки стратегічному управлінню [16, с. 12]. Подовжити життєвий цикл організації можливо на основі корегування або зміни стратегії, тому виживання організації залежить від постійного контролю над її стратегією і показниками розвитку [14, с. 166].

Таким чином, можна зробити висновок, що, організацію, на відміну від живого організму, якому природа дає лише один біологічний цикл, можна реанімувати та попередити стадію спаду й ліквідації завдяки використанню ефективних управлінських технологій.

Отже, можемо зі впевненістю зазначити, що проведення аналогії банку з живим організмом та використання концепції життєвого циклу в управлінні його фінансовою діяльністю має

високу практичну значущість, оскільки дозволяє передбачати можливі зміни та враховувати потенційні ризики на різних етапах розвитку банку [20, с. 271].

Аналіз характеристик етапу розвитку банку є інструментом розроблення стратегії, поточного управління, прийняття конкретних управлінських рішень. Найбільш повно взаємозв'язок стратегічних цілей управління, оперативного управління та конкретних показників діяльності банку відображає розгляд завдань управління та засобів їх реалізації (тобто технологій управління фінансами) з позицій стадій життєвого циклу.

У науковій літературі існує достатньо багато думок щодо визначення сутності життєвого циклу економічної системи. Найбільш повним вважаємо визначення досліджуваного поняття, згідно з яким стадії життєвого циклу – це періоди життєдіяльності організації у межах типових ціннісних настанов, які обумовлюють особливості управлінських завдань та управлінських інструментів, адекватних періоду функціонування організації [3, с. 128].

Оскільки, як зазначено у, в процесі свого розвитку організація проходить ряд стадій стійкості та турбулентності, в процесі управління банком із застосуванням теорії життєвих циклів важливим завданням є завчасне виявлення та усунення проблем, що супроводжують банк на тому чи іншому етапі його розвитку [8, с. 17].

Найбільш вразливим банк є саме у процесі переходу від однієї стадії життєдіяльності до іншої, який супроводжується ризиками і може бути біфуркаційним. За таких умов, знання поточної стадії і моменту переходу до наступної дозволяє максимально ефективно подолати проблеми розвитку банку, що є умовою для забезпечення його сильної конкурентної позиції. На шляху до найвищої точки розвитку банк проходить кілька точок біфуркації, тобто зміни усталеного режиму роботи системи.

При цьому є два варіанти розвитку подій:

- 1) банк проходить точку біфуркації і переміщується до наступного етапу життєвого циклу;
- 2) банк не проходить точку біфуркації, при цьому він або перестає існувати, або повертається на попередній етап свого розвитку.

У точці біфуркації відбувається різка зміна характеру процесу, зміна просторово-часової організації системи, її якісна зміна. На кожному етапі життєвого циклу організації існують так звані хвороби, які умовно можна поділити на дві складові [6, с. 63]. Відповідно до цієї точки зору, до першої відносяться хвороби зростання банку, тобто проблеми, які обумовлені його незрілістю та яких, подібно дитячим інфекційним захворюванням, складно уникнути. В той же час хвороби зростання можуть бути подолані силами самого банку. Друга категорія проблем має назву організаційних патологій. Суть відмінностей між цими категоріями полягає в тому, що непереборні хвороби зростання перетворюються в патології, вилікувати які банк самостійно не спроможний. За таких умов одним із головних завдань керівництва є недопущення виникнення патологій. Взагалі, загрози стійкості розвитку банку та його економічній безпеці існують постійно, на кожній із стадій життєвого циклу. Більшість із загроз

є очікуваними та диктуються самою природою розвитку, його діалектикою. Отже, такі загрози є цілком прогнозованими, а їх поява повинна супроводжуватись визначеними заходами превентивного характеру.

За результатами проведеного В.С. Домбровським дослідження, ним сформовано графічну інтерпретацію залежності ймовірності банкрутства від стадії життєвого циклу. При цьому визначаються наступні рівні ризику банкрутства організації в залежності від стадії її життєвого циклу: для стадії старту – максимальний рівень ризику; стадії зростання – високий рівень ризику; стадії стабілізації та експансії – невисокий рівень ризику; стадії спаду – ризик починає зростати (в такому випадку можливі два варіанти розвитку подій: або організація завершує власну діяльність, або буде необхідно розпочинати все з самого початку, тобто з другого етапу) [4, с. 118].

У цілому стадії життєвого циклу організації є послідовними етапами її функціонування та розвитку або, є періодами її життєдіяльності в рамках однотипних ціннісних установок, що обумовлюють особливості управлінських завдань, управлінських інструментів, які є адекватними періоду функціонування організації [3, с. 128].

Проведений аналіз літературних джерел показав, що, попри тривале існування концепції життєвого циклу організації та активне її використання зарубіжними ученими для вивчення процесів життєдіяльності, все ще можливо виділити такі проблемні питання щодо використання цієї концепції для пошуку закономірностей розвитку банку:

- 1) недостатня розробленість емпіричних моделей життєвого циклу;
- 2) недостатня обґрунтованість критеріїв та об'єктивних параметрів, які дозволяють віднести банк до тієї або іншої стадії життєвого циклу;
- 3) недостатньо повне врахування особливостей банківської діяльності при визначенні характеристик стадій життєвого циклу.

Також, враховуючи необхідність узгодженого функціонування складових системи фінансового менеджменту банку та скоординованого виконання його функцій, слід вирішити питання адаптації цієї системи до циклічності розвитку банку. На кожній стадії життєвого циклу банку можна застосовувати подібні технології та інструменти управління фінансами, проте для підвищення ефективності управлінського процесу доцільно визначити найбільш пріоритетні та дієві, спираючись на основні цілі, що відповідають певній стадії життєвого циклу.

Оскільки банк еволюціонує одночасно на зовнішньому і внутрішньому рівнях, його життєвий цикл відображає зовнішню динаміку, а система фінансового менеджменту є внутрішньою складовою, яка також зазнає еволюційних змін, що знаходить прояв у зміні рівнів зрілості і має бути враховано при виборі технологій управління фінансами.

Термін «зрілість» було запропоновано в інших галузях менеджменту для оцінювання стану «завершеності, досконалості, готовності» та «завершеності й досконалості зростання або розвитку» [23]. Поняття зрілості використовується у різноманітних сферах знань, таких, як менедж-

мент якості, процесний, проектний менеджмент та розробка комп'ютеризованих систем.

Під зрілістю системи фінансового менеджменту банку будемо розуміти комплексну характеристику комплексну характеристику фінансових, кадрових, організаційних, інформаційних можливостей та здатностей банку до впровадження і використання технологій управління фінансами [19, с. 118].

Рівень зрілості системи фінансового менеджменту банку визначається [18, с. 119]:

1. Ефективністю відтворення фінансових ресурсів банку за основними банківськими операціями, оскільки обіг фінансового капіталу, створення при цьому доданої вартості та забезпечення безперервності банківської діяльності досягаються ефективним управлінням відтворювальними процесами [19, с. 118]. Вони відображають рух фінансових ресурсів банку в межах фінансової діяльності, що охоплює всі заходи та операції, пов'язані з акумуляцією капіталу, його використанням, примноженням та своєчасним поверненням.

2. Рівнем готовності фінансових менеджерів банку до використання комплексних технологій управління фінансами, необхідність визначення якого обумовлена тим, що саме персонал буде здійснювати управлінські процедури й операції, що входять до складу технології.

3. Ступенем формалізації та інформаційного забезпечення фінансового менеджменту, тобто наскільки чітко фінансові цілі банку, процеси управління банківськими операціями визначені у внутрішніх положеннях із зазначенням сутності, структури, взаємозв'язків, учасників, документів, результатів.

Адаптуючи існуючі моделі зрілості організації до системи фінансового менеджменту банку, можна виділити такі основні характеристики рівнів зрілості цієї системи: на першому (початковому) рівні зрілості відсутня регламентована послідовність виконання процесів, тому не передбачено використання чітко визначеної технології управління фінансами; другий (базовий) рівень характеризується введенням первинних стандартів виконання процедур та використанням управлінських технологій для реалізації функцій планування, обліку, контролю; на третьому (рівні розвитку) сформовані спеціальні технології управління фінансами; на четвертому (рівні структуризації) відбувається цілеспрямоване формування комплексних та спеціальних технологій управління фінансами; на п'ятому (рівні систематизації) усі технології управління фінансами інтегруються в єдину систему та постійно вдосконалюються. Використання комплексних технологій управління фінансами банку: збалансованої системи показників, бенчмаркінгу, фінансового контролінгу є доцільним на вищих – четвертому та п'ятому – рівнях зрілості системи фінансового менеджменту банку [20, с. 273].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене у статті, слід зазначити, що можливість застосування положень еволюційної теорії при реалізації завдань фінансового менеджменту банку, зокрема формування ефективних технологій управління фінансами, обумовлена наступним:

- 1) більшість технологій, у тому числі в економіці, розвиваються подібно до їх біологічних аналогів;

2) елементом наслідування в еволюційній економіці є «організаційні рутини», які за змістом схожі з технологіями управління;

3) банк розвивається за певним циклом, який в узагальненому вигляді складається зі стадій виникнення, зростання, зрілості, спаду та припинення діяльності. Кожна стадія вимагає застосування найбільш відповідних її особливостям стратегій та технологій управління фінансами банку. Концепція життєвого циклу в фінансовому менеджменті банку може використовуватись як інструмент відстеження динаміки функціонування, уникнення порушення стійкості, надійності, стабільності, ранньої діагностики кризи, прогнозування фінансового розвитку та виявлення його критичних періодів,

оцінювання та встановлення відповідності діяльності та фінансових рішень стадії розвитку, управління змінами, планування масштабів та структури здійснюваних операцій, пропорцій у русі фінансових потоків, визначення фінансової стратегії на різних етапах розвитку, своєчасного здійснення стратегічних та тактичних перетворень, підвищення ефективності діяльності [20, с. 272].

Проведений аналіз розвитку технологічних та еволюційних теорій, об'єктивних змін у фінансовому менеджменті й у концепціях управління в цілому, тенденцій у банківській системі України є підставою для висновку, що трансформації у фінансовому менеджменті банку є результатом еволюційного процесу.

Список літератури:

1. Глотова А. С. Методы управления ликвидностью на основе анализа жизненного цикла кредитной организации / А. С. Глотова // Вестник СевКавГТИ. – 2013. – № 15. – С. 5-8.
2. Гуиар Ф. Преобразование организации / Ф. Гуиар, Дж. Келли – М.: Дело, 2000. – 376 с.
3. Гусева Н. В. Совершенствование методики диагностики этапов жизненного цикла предприятия / Н. В. Гусева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 24 (278). – С. 128-134.
4. Домбровский В. С. Врахування фази життєвого циклу підприємства як фактор попередження його банкрутства / В. С. Домбровский, О. Л. Пластун // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – Вип. 9 (99). – С. 113-120.
5. Дресвянников В. А. Особенности жизненных циклов различных экономических систем / В. А. Дресвянников // Менеджмент в России и за рубежом. – 2008. – № 6. – С. 18-35.
6. Жизненный цикл малого предприятия / Под общ. ред. А. А. Шамрая – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2010. – 244 с.
7. Коваленко В. В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика: монографія / В. В. Коваленко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 228 с.
8. Лобахина Н. А. Управление устойчивостью развития малых и средних предпринимательских структур: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Н. А. Лобахина. – Ростов-на-Дону, 2011. – 27 с.
9. Леонов С. В. Оцінка вартості банківського бізнесу / С. В. Леонов, Д. В. Олексіч // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2008. – № 1. – С. 155-160.
10. Малышева Л. А. Контроллинг организационных изменений: как не утонуть в море популярных концепций / Л. А. Малышева. – Екатеринбург: ООО «Издательство УМЦ УПИ», 2010. – 386 с.
11. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений [Пер. с англ.] / Р. Р. Нельсон, С. Дж. Уинтер. – М.: Дело, 2002. – 536 с.
12. Паласевич М. Б. Інвестиційна політика банків: умови та чинники розвитку / М. Б. Паласевич, К. М. Слюсарчик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.3. – С. 235-239.
13. Попов Е. В. Эволюционная теория: «рутинный» подход к анализу стабильного и изменчивого в функционировании предприятия / Е. В. Попов, Н. В. Хмелькова // Вестник УГТУ-УПИ. Серия: Экономика и управление. – Екатеринбург: Изд-во Уральского федерального университета им. Первого Президента России Б. Н. Ельцина. – 2003. – № 9. – С. 5-12.
14. Рачек М. В. О разработке методического подхода к определению системы ключевых показателей / М. В. Рачек // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2011. – № 2. – С. 165-168.
15. Саприкіна Н. В. Еволюційна економічна теорія та її значення для аналізу економічної ситуації сьогодення / Н. В. Саприкіна // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2011. – С. 223-231.
16. Свидерский С. Б. Формирование инструментария стратегического менеджмента промышленного предприятия на основе его жизненного цикла: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством / С. Б. Свидерский. – Белгород, 2010. – 24 с.
17. Сокиринська І. Г. Вплив стадії життєвого циклу на стан динамічної рівноваги підприємства / І. Г. Сокиринська // Экономика и управление. – 2011. – № 4. – С. 68-74.
18. Чмутова І. М. Врахування зрілості системи фінансового менеджменту банку при формуванні технології фінансового управління / І. М. Чмутова // Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. «Інноваційна стратегія і тактика фінансово-економічного розвитку суб'єктів національного господарства» (Чернівці, 19-20 грудня 2014 р.) / Буковин. держ. фін.-екон. ун-т. – Чернівці: Гельветика, 2014. – Ч. 3. – С. 116-119.
19. Чмутова І. М. Етапи впровадження системних технологій фінансового управління у банківську діяльність / І. М. Чмутова // Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка». – Одеса: Гельветика. – 2014. – Т. 19. – Вип. 3/4 – С. 116-120.
20. Чмутова І. М. Роль теорії життєвого циклу в управлінні фінансовим розвитком банку / І. М. Чмутова // Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. «Формування інноваційної економіки: світовий досвід та вітчизняні реалії» (Херсон, 12-13 грудня 2014 р.). – Херсон: «Гельветика, 2014. – С. 270-273.
21. Шевцова О. Життєвий цикл банківської установи як економічної організації / О. Шевцова, Г. Мандзюк // Вісник НБУ. – 2007. – № 1. – С. 28-31.
22. Широкова Г. В. Концепция жизненного цикла в современных организационных и управленческих исследованиях / Г. В. Широкова, Т. Н. Клемина, Т. П. Козырева // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2007. – Вып. 2. – С. 3-31.
23. Rosemann M. Application of a Holistic Model for Determining BPM Maturity [Electronic resource] / M. Rosemann, T. de Bruin // Business Process Trends, 2005. – Mode of access: <http://www.bptrends.com/application-of-a-holisticmodel-for-determining-bpm-maturity/>.

Даник Н.В., Тютенко Ю.О.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА В ПРАКТИКЕ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ БАНКОМ

Аннотация

В статье рассмотрены несколько эволюционных теорий развития банков, как целостных систем, подобных биологическому организму. Выделена концепция жизненных циклов, как наиболее адаптированная к организации банковского менеджмента. Обоснованы основные факторы повышения эффективности финансового менеджмента банка за счет использования такого инструментария.

Ключевые слова: концепция жизненных циклов, банк, финансовый менеджмент банка, организация, управленческие инструменты.

Danik N.V., Tjutenko Ju.O.

Nikolayev National University named after V.O. Sukhomlinsky

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF LIFE CYCLE IN THE PRACTICE OF FINANCIAL MANAGEMENT BY THE BANK

Summary

Several evolutionary theories of development of banks as integral systems similar to biological organism are considered in the article. The concept of life cycles is singled out as the most adapted to the organization of bank management. The main factors of improving the efficiency of the bank's financial management due to the use of such tools are substantiated.

Keywords: concept of life cycles, bank, financial management of the bank, organization, management tools.

УДК 339.5(100):633.15(477)

СВІТОВИЙ РИНОК КУКУРУДЗИ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В НЬОМУ

Дяченко Ю.А.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті проаналізовано ситуацію на світовому ринку кукурудзи та місце України в ньому. Наведено світову динаміку виробництва кукурудзи. Розглянуто динаміку експорту кукурудзи. Визначено провідних експортерів зернових культур України. Проаналізована цінова ситуація на ринку кукурудзи України.

Ключові слова: світовий ринок, ринок кукурудзи, виробництво, експорт, попит, світова торгівля.

Постановка проблеми. Сьогодні на світовому ринку кукурудзи склалася стійка спеціалізація: виробництво кукурудзи концентрується в розвинених країнах, а багато країн, що розвиваються, не в змозі вирішити свої зернові проблеми і змушені йти на масштабний імпорт зерна. У результаті росте світова торгівля кукурудзою та її виробництво.

Упродовж останніх п'яти років Україна зміцнила свої позиції на міжнародному аграрному ринку та впевнено перебуває в світовій десятці виробників зерна, ввійшла до трійки лідерів з експорту зерна, поступаючись лише США та Європейському Союзу. Основні поставки українського агросектору на світові ринки – це пшениця, кукурудза і ячмінь, які сумарно складають майже $\frac{3}{4}$ всього зернового експорту України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ринку зернових культур присвячено значну кількість досліджень вчених-економіс-

тів. Так, проблеми ефективності виробництва зернових розкриваються у працях С.М. Кваші, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, В.І. Бойка, Ю.В. Рубана та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ринок кукурудзи займає особливе місце в структурі сільського господарства, є одним із показників ефективності функціонування аграрного сектора в цілому. До тепер залишаються нерозв'язаними завдання, пов'язані зі створенням таких умов реалізації кукурудзи, які б забезпечили задоволення інтересів споживачів та продавців даного ринку.

Мета статті. Аналіз світового виробництва та світової торгівлі кукурудзи та визначення місця України у світовому експорті кукурудзи.

Виклад основного матеріалу. Кукурудза є королевою полів не лише для республік колишнього СРСР, де її так назвали, а й для всього світу. Із часткою 42% вона витіснила з першого місця

пшеницю і стала лідером зернового балансу планети. Це означає, що вона диктує свої умови на глобальному ринку зерна.

Проаналізуємо, наприклад, ситуацію на світовому ринку кукурудзи та місце України в ньому. Кукурудза є основною фуражною культурою у світі. Упродовж останніх десяти років обсяги її виробництва постійно зростали (за винятком сезонів 2012-2013 та 2015-2016 років), адже кукурудза вважається одним із кращих видів зерна для виробництва концентрованих кормів у тваринництві та незамінною сировиною для виробництва біоетанолу.

Кукурудза є лідером світового виробництва зернової групи культур. За даними Міністерства сільського господарства США, у 2016-2017 МР світове виробництво кукурудзи досягає 1 075 млн т, що перевищує показник минулорічного сезону більше ніж на 11% та встановлює новий світовий рекорд. Попри щорічне збільшення обсягів виробництва кукурудзи її споживання також зростає. Поточного зернового сезону попит на це зерно досягає 1 027 млн т, що на 7%, або майже 67 млн т більше попереднього періоду. Наведемо щорічну динаміку виробництва кукурудзи в світі (рис. 1).

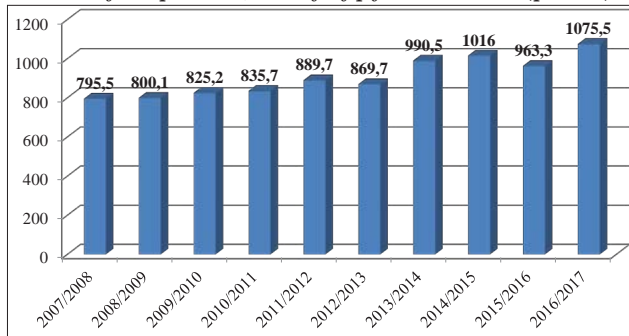

Рис. 1. Динаміка світового виробництва кукурудзи, млн т

Джерело: Побудовано автором на основі даних USDA

Аналізуючи вищенаведені дані, можна зробити висновок, що з кожним роком обсяги виробництва кукурудзи збільшуються. Рекордний показник демонструє 2016/2017 маркетинговий рік, а саме: 1 075,5 млн т. Це було пов'язано зі збільшенням кількості посівних площ та з високою врожайністю даної культури в цьому році. В 2014/2015 МР обсяг виробництва кукурудзи також подолав позначку 1 млрд т, і склав 1 016 млн т. А от в 2015/2016 МР виробництво кукурудзи зменшилось навіть в порівнянні з 2013/2014 МР, причиною цього стало зменшення посівних площ в аналізованому періоді, а також зменшення врожайності даної культури.

Сьогодні увага учасників ринку кукурудзи прикута до погодної ситуації в Аргентині. Там зараз засуха, і на наступний рік як USDA, так і місцеве аналітичне управління в Аргентині сходяться на тому, що майбутній урожай очікується на рівні 39 млн т. Це призведе до скорочення пропозиції приблизно на 3 млн т в порівнянні з поточним сезоном.

Головними виробниками кукурудзи в світі є США (36,51%), Китай (20,84%) та Бразилія (8,87%). Провідне місце в світовому виробництві даної культури займає і Україна, а саме: 2,66% або 28 млн т. (рис. 2).

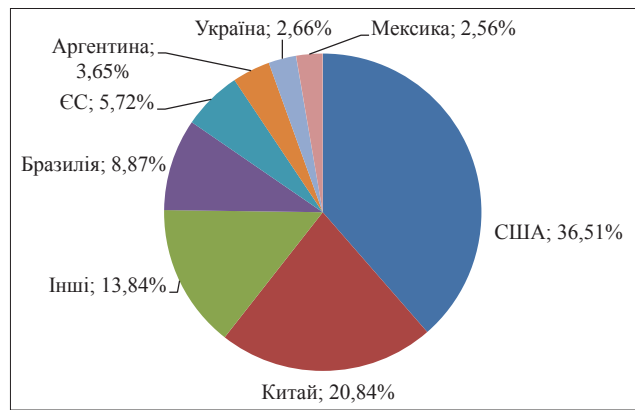

Рис. 2. Провідні виробники кукурудзи в світі в 2016/2017 МР

Джерело: Побудовано автором на основі даних USDA

Збільшення виробництва та споживання впливає на активність світової торгівлі. Обсяг експортно-імпорتنних операцій на кукурудзу становить 142,1 млн т. Основними імпортерами на світовому ринку є: Японія (10,95%), Мексика (10,80%), Європейський Союз (9,56%), Республіка Корея (7,15%) та Єгипет (6,57%). Головним експортером цього зерна є США (36,6%). У 2016/2017 МР країна продала на зовнішніх ринках понад 56 млн т кукурудзи, що становить більш ніж третину світової торгівлі. Впродовж попередніх років США також демонструє досить високі показники експорту кукурудзи і посідає перше місце в рейтингу, чого не можна сказати про Бразилію, частка експорту якої в 2015/2016 МР в порівнянні з попереднім та наступним роком зменшилась більше ніж в 2 рази. Порівняно стабільну позицію займає Аргентина та Україна, займаючи при цьому відповідно 3 та 4 місце в світовому експорті кукурудзи (табл. 1).

Що стосується прогнозу на 2017/2018 МР, то Міністерство США дещо знизив свої очікування за рахунок скорочення площ під зерновими в Китаї і США. Прогнозується, що урожай складе 1 031,8 млн т, а експорт – 150,7 млн т. При цьому USDA підвищує прогноз експорту для України з 20 до 20,5 млн т. Прогноз врожаю також підвищений – з 28 до 28,5 млн т.

Бачимо, що Україна посідає 4 місце в рейтингу світових експортерів, їй відводиться 12,11% світового експорту або 19 млн т. (рис. 3). Україна продає на зовнішні ринки майже 67% виробленої кукурудзи, чого не можна сказати про США. Частка проданої продукції закордон в цій країні складає всього 15% від виробленої продукції за рік.

USDA підвищило прогноз світового виробництва пшениці в 2017/18 МР.

На зниження загальної оцінки вплинули коригування показника для Аргентини – до 39 млн тонн в порівнянні з прогнозованими в січні 42 млн тонн, що також поступається рівню виробництва зернових культур в країні у 2016/17 МР (41 млн тонн). Крім того, прогноз врожаю кукурудзи був знижений для України – до 24,115 (-0,8) млн тонн.

У той же час, експерти дещо підвищили прогноз світового експорту кукурудзи в 2017/18 МР – до 151,5 млн тонн в порівнянні з попередньою оцінкою (150,8 млн тонн), що є максимальним показником за останні 5 сезонів. Зокрема, оцін-

ка була підвищена для США – до 51,5 (+3) млн тонн. Знижувальні коригування були проведені для Аргентини – до 26,5 (-1,5) млн тонн, Бразилії – до 34 (-1,5) млн тонн та України – до 20 (-0,5) млн тонн.

Таблиця 1
Динаміка експорту кукурудзи
в провідних країнах світу, тис. т.

№	Країна	2017/ 2018 МР (прогноз)	2016/ 2017 МР	2015/ 2016 МР	2014/ 2015 МР	2013/ 2014 МР
1	США	47 627	56 518	48 202	47 421	48 790
2	Бразилія	34 000	34 000	13 996	34 461	20 967
3	Аргентина	28 500	27 500	21 700	18 963	17 102
4	Україна	20 500	19 000	16 595	19 661	20 004
5	Російська Федерація	6 000	5 300	4 691	3 213	4 194
6	Парагвай	2 500	2 500	2 159	3 288	2 372
7	Євро- пейський Союз	2 500	2 500	1 949	4 027	2 404
8	Сербія	2 500	2 000	1 513	2 964	1 780
9	Південна Африка	1 700	2 200	800	693	1 957
10	Бірма	1 200	1 100	1 000	1 250	1 100

Джерело: Побудовано автором на основі даних USDA

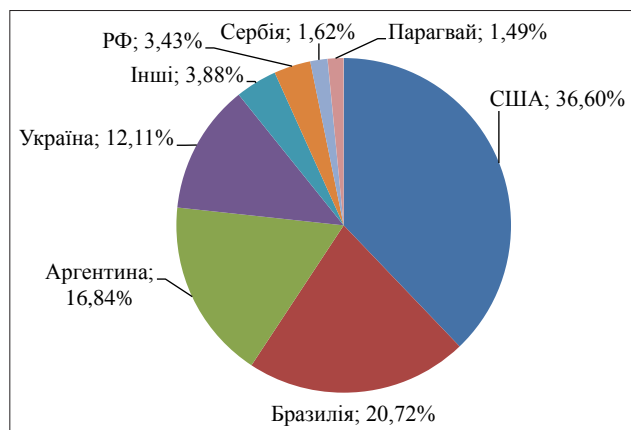

Рис. 3. Провідні світові експортери кукурудзи
в 2016/2017 МР

Джерело: Побудовано автором на основі даних USDA

Якщо дивитися на структуру українського експорту за 2016 рік (за даними Держстату, \$36,36 млрд), то впливає така карта експортних продуктів. Велику частку в структурі зовнішніх продаж групи зернових займають: пшениця (33%, \$2,72 млрд, 17,92 млн т), кукурудза (33%, \$2,65 млрд, 17,28 млн т) і ячмінь (8,2%, \$0,66 млрд, 4,8 млн т). У масложировому експорті 93% припадає на соняшникову олію (\$3,7 млрд, 4,84 млн т).

Найбільшими експортерами зерна з початку 2016/2017 МР залишалися компанії «Нібулон» (7,9% в загальному обсязі поставок), «Кернел» (7,2%), Державна продовольчо-зернова корпорація України (ДПЗКУ) (4,6%) «Каргілл» (3,3%) і «АДМ Трейдинг» (3,2%).

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України всього за період

січень-червень 2017 року експорт кукурудзи становив 11,86 млн тонн на суму 1,85 млрд доларів. Найбільшими імпортерами української кукурудзи були Єгипет (2,14 млн тонн на суму 333,23 млн доларів), Нідерланди (1,48 млн тонн на 230,54 млн доларів) та Іспанія (1,34 млн тонн на 208,81 млн доларів). Якщо ж говорити про країни ЄС, то вже в січні Україна повністю використовувала квоти на поставки кукурудзи, відправивши на ринки ЄС 450 тис. т продукції. При цьому раніше Єврокомітет по зерновим вже збільшив квоту на імпорт українського зерна в рамках тарифної угоди.

Таблиця 2
ТОП-5 експортерів основних зернових культур
в Україні з початку 2016/17 МР

Пшениця		Ячмінь		Кукурудза	
Компанія	%*	Компанія	%*	Компанія	%**
«Нібулон»	7,6%	«Гранум Інвест»	14,3%	«Кернел»	8,0%
«Кернел»	7,2%	«Нібулон»	9,9%	«Нібулон»	7,2%
ДПЗКУ	5,3%	ДПЗКУ	8,1%	«Європа- Транс ЛТД»	4,3%
«Каргілл»	5,0%	«Кернел»	6,4%	«АДМ Трейдинг»	3,0%
«Бунге Україна»	3,6%	«АДМ Трей- динг»	4,5%	ПП «С і С Груп»	2,9%

Джерело даних: [7]

Проаналізуємо ціни на кукурудзу в період 2015-2018 рр. на прикладі компанії ТОВ СП «Нібулон».

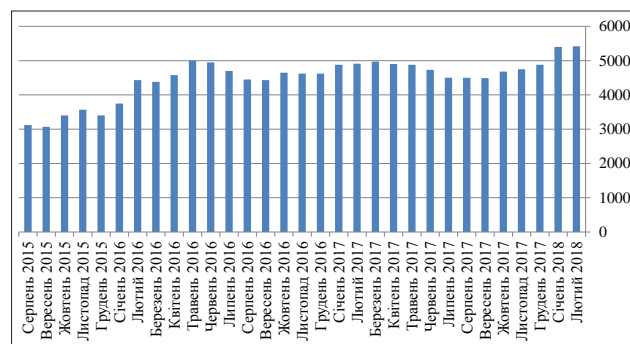

Рис. 4. Щомісячна динаміка цін на кукурудзу
в період 2015-2018 рр. на прикладі компанії
ТОВ СП «Нібулон»

Джерело: Сформовано автором за даними
ТОВ СП НІБУЛОН [6]

Варто зазначити, що динаміці цін на кукурудзу характерний сезонний фактор: як в наслідок сезонності виробництва, так і сезонності споживання. В період масової переробки сировини – це липень-жовтень, особливо серпень-вересень, коли функціонування галузі досягає пікового стану – над збором врожаю, збутом та переробкою працює найбільша кількість підприємств, в результаті значного зростання пропозиції продукції ціни на ринку низькі. Свого піку ціна досягає в лютому, а далі має тенденцію до незначного зниження.

Скорочення аргентинського врожаю на тлі рекордного обсягу світових пропозицій призвело до зростання цін в Чикаго, а слідом й в Україні.

В Чикаго березневі ф'ючерси на кукурудзу виросли до 147 \$/т, проте подальше зростання обмежує падіння темпів експорту з США та скорочення виробництва етанолу до 1,016 млн барелів/добу.

В Україні ціни на кукурудзу ростуть завдяки активному попиту та обмеженій кількості пропозицій від виробників. В Україні в порту ціни на кукурудзу виросли до 165-167 \$/т, хоча деякі трейдери пропонують за поставку в березні – квітні до 171-172 \$/т.

Висновки і пропозиції. З усього вищесказаного можна дійти висновку про те, що в перспективі обсяг виробництва кукурудзи має тенденцію до росту; обсяг імпорту скорочується; обсяг експорту зростає.

На сучасному етапі розвитку світової торгівлі для України складаються сприятливі умови на ринку кукурудзи. Україна має реальний шанс зміцнити свої позиції на світовому ринку кукурудзи.

Список літератури:

1. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С. М., Власов В. І., Кривенко Н. В. та ін.]; за ред. С. М. Кваши. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 80 с.
2. Маслак О. М. Ефективне виробництво-2017 [Електронний ресурс] / О. М. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/7167-efektivne-vyrobnytstvo-2017.html>.
3. Тимофієва Г. С. Світовий ринок аграрної продукції: особливості участі України / Г. С. Тимофієва // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2014. – № 1. – С. 56-61, с. 59.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrochart.com>.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nibulon.com/data/zakupivlya-silgospprodukcii/istoriya-cin.html>.
6. [Електронний ресурс] <http://agravery.com/uk/posts/show/top-5-eksporteriv-osnovnih-zernovih-kultur-v-ukraini-z-pocatku-201617-mr>.

Дяченко Ю.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МИРОВОЙ РЫНОК КУКУРУЗЫ И МЕСТО УКРАИНЫ В НЕМ

Аннотация

В статье проанализирована ситуация на мировом рынке кукурузы и место Украины в нем. Приведена мировая динамика производства кукурузы. Рассмотрена динамика экспорта кукурузы. Определены ведущие экспортеры зерновых культур Украины. Проанализирована ценовая ситуация на рынке кукурузы Украина.

Ключевые слова: мировой рынок, рынок кукурузы, производство, экспорт, спрос, мировая торговля.

Diachenko Yu.A.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE GLOBAL MARKET OF CORN AND THE PLACE OF UKRAINE IN IT

Summary

The article analyzes the situation on the world corn market and the place of Ukraine in it. The world dynamics of corn production is given. The dynamics of corn export is considered. Leading exporters of Ukrainian grain crops are identified. The price situation on the corn market of Ukraine is analyzed.

Keywords: world market, corn market, production, export, demand, world trade.

ОРГАНІЗАЦІЯ АУДИТУ ЕФЕКТИВНОСТІ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Косова Т.Д.

Класичний приватний університет

Шевченко В.В.

Рахункова палата України

У статті визначено концептуальні засади організації аудиту ефективності як форми зовнішнього державного фінансового контролю з позицій міжнародних стандартів. Проведено розмежування аудиту ефективності та інших видів аудиту державних фінансів. Надано критичну оцінку правового регулювання аудиту ефективності в регламентах Рахункової палати України. Основний науковий результат статті полягає у формалізації окремих етапів аудиту ефективності, відповідних ним процедур і методів, а також вимог до змісту звіту про його проведення.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, зовнішній, аудит, ефективність, організація, система.

Постановка проблеми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України потребує поглибленого розуміння ролі бюджету в економічній системі держави [1, с. 119]. Нині в нашій країні в період нового загострення соціально-економічних проблем особливо актуальною є потреба у забезпеченні прозорості і зрозумілості бюджету для громадськості; поліпшенні якості надання державних послуг, що залежать як від обсягу реальних доходів бюджету, так і від того, наскільки ефективно розпорядники бюджетних коштів управляють цими фінансовими ресурсами. У зазначених умовах зростає роль аудиту ефективності як інструменту зовнішнього державного фінансового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації зовнішнього державного фінансового контролю жваво обговорюються вітчизняними вченими. В. Ю. Трайтлі робить акцент на цільові програми як об'єкт аудиту ефективності [2, с. 204]. За результатами дослідження О. М. Смірної розкрито зміст та особливості моделей внутрішнього аудиту в європейських країнах; охарактеризовано службу внутрішнього аудиту на рівні Європейського союзу; окреслено в цілому та за показниками Систему оцінювання ефективності управління державними фінансами; детально проаналізовано такі показники Системи, як «Ефективність внутрішнього контролю для витрат, не пов'язаних із заробітною платою» та «Ефективність внутрішнього аудиту» [3, с. 254]. Статті Л. С. Коновалова [4; 5; 6] присвячені удосконаленню механізму контролю та стандартів якості державного аудиту ефективності використання публічних коштів, у тому числі з врахуванням досвіду розвинених країн світу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід указати на те, що їх праці не враховують організаційні аспекти аудиту ефективності в системі зовнішнього державного фінансового контролю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування методичного підходу до формалізації окремих етапів аудиту ефективності, відповідних ним процедур і методів, а також вимог до змісту звіту про його проведення.

Виклад основного матеріалу. Ефективність, як економічна категорія, визначається за допомогою таких елементів: продуктивність – це співвідношення між випуском продукції, наданням послуг і іншими результатами діяльності розпорядника або одержувача коштів Державного бюджету України і використаними на їх виробництво матеріальними, фінансовими і трудовими ресурсами; результативність – міра відповідності фактичних результатів діяльності розпорядника, або одержувача бюджетних коштів запланованим результатам; економічність – досягнення розпорядником або одержувачем бюджетних коштів запланованих результатів за рахунок використання найменшого обсягу бюджетних коштів або досягнення найкращого результату за рахунок використання виділеного обсягу бюджетних коштів. Аудит ефективності використання бюджетних коштів може бути проведений на підставі оцінки як усіх цих елементів в комплексі, так і кожного окремо, або лише одного з них.

Проведення аудиту ефективності припускає наявність чітких критеріїв, які є обґрунтованими, чіткими і відповідними до стандартів або показників виміру економічності, продуктивності і результативності процесу управління і витрачання державних коштів. Критерії аудиту ефективності мають бути свого роду «нормативною моделлю», тобто показувати, який результат у сфері або діяльності об'єкту аудиту є свідченням ефективності використання державних коштів. У разі, якщо реальні показники функціонування бюджетної сфери або діяльності об'єкту аудиту, що перевіряється, відповідають встановленим критеріям або перевищують їх, то можна зробити обґрунтований висновок про те, що державні кошти використовуються з достатньою мірою ефективності. Критерії мають відповідати специфіці діяльності бюджетної сфери або міністерств, що перевіряються, відомств, організацій і служб, що є основою для висновків і рекомендацій за підсумками проведеного аудиту.

Залежно від цілей аудиту ефективності можливо застосування двох видів критеріїв для її оцінки: критерії, що характеризують прямі результати діяльності об'єкту аудиту (показники витрат, тобто фінансових, трудових і матеріальних ресурсів, використаних для отримання

конкретних результатів; показники безпосередніх результатів здійснених витрат; співвідношення між здійсненими витратами ресурсів (у вартісному вираженні) і отриманими при цьому результатами (об'ємом випуску продукції, вироблених робіт, послуг тощо); критерії, що відображають кінцеві соціальні результати діяльності об'єкту аудиту в частині оцінки результатів надання послуги, що фінансується з бюджету, для її одержувачів.

Критерії ефективності можуть визначатися: паспортами бюджетних програм; нормативними актами і внутрішніми регламентами об'єкту, що перевіряється; стандартами якості роботи і контролю, на підставі яких можливо провести порівняльний аналіз і оцінити міру реалізації завдань, функцій, окремих видів діяльності, фінансових операцій об'єктами перевірки, тобто, досягнутих результатів. Аудитори Рахункової палати при підготовці проекту програми аудиту можуть погоджувати з посадовцем об'єкту перевірки критерії, які застосовуватимуться для оцінки ефективності їх діяльності в частині використання державних коштів.

Після того, як визначено цілі і критерії аудиту ефективності, необхідно визначити підходи до його проведення, які забезпечать досягнення найкращих результатів і при цьому зведуть до мінімуму витрати. Підходи до аудиту ефективності – це конкретні методи проведення аудиту, відповідно до яких здійснюється збір фактичних даних і доказів. У процесі аудиту можуть застосовуватися наступні методи: аналіз організації роботи об'єктів, що перевіряються; аналіз результатів їх роботи; аналіз конкретних ситуацій і наявних даних; обстеження. Предметом аудиту

ефективності є діяльність розпорядників відносно використання бюджетних коштів для досягнення покладених на них завдань, функцій і результативних показників, визначених паспортами бюджетних програм, показників ефективності довгострокових державних програм, фінансування яких проводиться за рахунок бюджетних коштів.

Аудит ефективності використання бюджетних коштів може здійснюватися за один або за декілька періодів фінансової звітності і складається з чотирьох етапів: планування аудиту – полягає у виборі питань і об'єктів перевірки, попередньому їх вивченні і підготовці програми; проведення перевірок – збір необхідних доказів – матеріалів відносно дотримання (недотримання) ефективного і цільового використання коштів; підготовка звіту за результатами аудиту – встановлення і оцінка фактів порушень і недоліків, розробка пропозицій відносно їх усунення, вдосконалення нормативно-правових актів, підвищення ефективності використання бюджетних коштів; контроль виконання рішень (висновків), прийнятих за результатами аудиту. Кожен з виділених етапів включає ряд послідовних дій, здійснення яких сприяє повноцінному і якісному проведенню аудиту ефективності (табл. 1).

На усіх етапах проведення аудиту ефективності оформляються документи, які підтверджують, що аудит проводився відповідно до встановлених правил, процедур і вимог. Ретельне документування є важливим аспектом при проведенні аудиту ефективності і дозволяє: підтвердити і обґрунтувати зроблені висновки і рекомендації; підвищити продуктивність і ефективність аудиту; підтвердити виконання перевіряючими суб'єктами стандартів аудиту; полегшити планування і контроль;

Таблиця 1

Етапи проведення аудиту ефективності та їх зміст

Назва етапу	Зміст етапу
Планування аудиту	– вибір теми і об'єкту аудиту;
	– попереднє вивчення об'єкту аудиту;
	– визначення цілей аудиту;
	– визначення масштабу аудиту;
	– вибір критеріїв проведення аудиту;
	– визначення підходів (методів) до проведення аудиту;
	– оцінка проведеної роботи усередині контрольного органу;
	– підготовка програми аудиту.
Проведення аудиту	– збір інформації і фактичних даних для отримання аудиторських доказів;
	– розробка аудиторських доказів на основі отриманих даних;
	– оформлення і систематизація документів аудиту;
	– підготовка попередніх висновків за результатами аудиту;
	– обговорення і узгодження результатів аудиту з керівництвом організації, яка перевірялася.
Складання звіту	– підготовка проекту звіту за результатами аудиту;
	– узгодження проекту звіту усередині контрольного органу і з організацією, яка перевірялася;
	– затвердження остаточного варіанту звіту керівництвом контрольного органу;
	– надання звіту кінцевим одержувачам (Парламент, правоохоронні органи)
Контроль за виконанням пропозицій і рекомендацій	– своєчасна і систематична перевірка дій керівництва перевіреної організації з виконання наданих рекомендацій;
	– оцінка достовірності того, що прийняті керівництвом перевіреної організації міри приведуть до виправлення виявлених недоліків;
	– оцінка складності виконання перевіреною організацією рекомендацій за результатами аудиту;
	– рішення про необхідність подальшого проведення контрольних заходів у рамках цієї перевірки або остаточної перевірки через певний проміжок часу;
	– визначення переліку рекомендацій, повністю виконаних перевіреною організацією.

упевнитися в належному виконанні аудиторами необхідного об'єму робіт; ефективно використовувати матеріали проведеного аудиту як довідково-аналітичного матеріалу.

Проведення аудиту ефективності оформляється такими документами: аналітична записка за результатами попереднього вивчення об'єктів аудиту і матеріали, що обґрунтовують зроблені в ній висновки і пропозиції; план вивчення об'єктів аудиту; програма проведення аудиту; акти (довідки) аудиту – підписуються по кожному об'єкту окремо і є основою для написання підсумкового звіту за результатами проведення аудиту ефективності; робочі документи і матеріали; звіт і інші документи (накази, розпорядження, листи), оформлені за результатами аудиту.

За результатами проведення аудиту ефективності витрачання державних коштів формуються справи, що складаються з трьох основних груп документів:

– документи, що послужили причиною для проведення аудиту, а також отримані і складені на етапі планування (доручення керівництва, виписки з плану роботи Рахункової палати, розпорядження, аналітичні записки за підсумками попереднього вивчення об'єктів аудиту, програма аудиту);

– документи, отримані або складені при проведенні аудиту (записки, акти, довідки, копії документів, спрямованих Рахунковою палатою в ході аудиту в інші організації, і відповіді на них);

– підсумкові документи, складені за результатами аудиту (звіт про проведення аудиту, накази, розпорядження, листи, доповідні записки міністерств, відомств, вжиті заходи, документи повторних аудитів, підсумкова записка про зняття питання з контролю).

План аудиту є документом, який визначає основні напрями відносно цілісного процесу аудиту з метою досягнення цілей аудиту найбільш ефективним і продуктивним способом. Планування аудиту починається з вибору теми і об'єкту аудиту. Тема – це конкретна програма, вид діяльності або функція, яка виконується об'єктом з використанням державних коштів. Процес планування аудиту ефективності складається з двох послідовних етапів – стратегічного (перспективного) і поточного (річного) планування. На етапі перспективного планування здійснюються наступні дії: визначення пріоритетних завдань, на рішення яких концентруватиметься увага і зусилля Рахункової палати при проведенні аудитів ефективності на середньострокову перспективу; розробка стратегічного (перспективного) плану Рахункової палати з проведення аудиту ефективності (на період до 3-5 років, з розподілом по роках), що визначає об'єкти і предмети перевірок.

На основі перспективного плану здійснюється поточне планування – складання річного плану проведення аудиту ефективності, який включає: вибір конкретних тем і об'єктів аудиту ефективності для включення в план роботи Рахункової палати на поточний рік із обґрунтуванням попередніх цілей аудитів і оцінками їх можливих результатів із точки зору підвищення ефективності використання державних коштів; визначення потреб у ресурсах необхідних для проведення аудиторських перевірок, а також складання графіка їх проведення; підготовка програм проведення аудиторських перевірок на основі попереднього вивчення об'єктів.

На етапі планування, здійснюється загальне ознайомлення з об'єктами передбачуваного аудиту, їх функціями, бюджетними програмами і ак-

Таблиця 2

Зміст звіту про проведення аудиту ефективності

Розділи звіту	Зміст розділів
Преамбула	
Мета	однозначне визначення завдань, спрямованих на отримання конкретних результатів
Предмет аудиту	державні фінанси (з уточненням їх ланок)
Об'єкти аудиту	перелік і повна назва об'єктів, які перевірялися
Критерії	відбору об'єктів аудиту
	оцінки законності, ефективності і доцільності управлінських рішень
Початкові обмеження	масштаб аудиту
Вступна частина	
Загальні показники	економічні, фінансові, господарські, соціальні, екологічні і інші
Результати попередніх контрольних заходів	аналіз стану виконання об'єктами аудиту рекомендацій за результатами попередніх аудитів
Опис об'єктів аудиту	повна назва об'єктів; місцезнаходження; підлеглість; при необхідності, історичні довідки, характеристику системи управління в обраній для аудиту сфері, фінансовий і майновий стан об'єкту, юридичний статус, оцінку стану виконання статутних обов'язків
Основна частина	
Аудит виконання	аналіз стану нормативно-правового регулювання використання бюджетних коштів за напрямом, який перевірявся
Аудиторські докази	факти, встановлені під час проведення аудиту
Завершальна частина	
Висновки	найбільш суттєві результати аудиту, узагальнені і систематизовані за видами порушень
Рекомендації	конкретні, чіткі, адресні рекомендації і пропозиції відносно поліпшення стану використання бюджетних коштів
Додатки	матеріали, результати аудиту, що підтверджують і ілюструють їх

тами законодавства, регулюючими використання бюджетних коштів за відповідними програмами. Критеріями вибору об'єктів і предметів контролю виступають: соціально-економічна значущість вибраної теми; міра наявності ризиків у цій сфері використання державних коштів або діяльності об'єктів аудиту, які потенційно можуть призводити до неефективних результатів; оцінка можливих результатів аудиту; обсяг державних коштів, спрямованих в цю сферу і (чи) використовуваних об'єктами аудиту; проведення попередніх аудитів у цій сфері і (чи) на цих об'єктах.

Ознайомлення керівництва організацій, що перевіряються, з результатами аудиту ефективності може здійснюватися як безпосередньо в ході проведення, так і після його завершення. Доцільно обговорювати питання, що виникають під час аудиту, і виявлені недоліки, на ранній стадії. Тоді аудиторів можна запропонувати рекомендації відносно усунення виявлених недоліків, а організація, що перевіряється, – реалізувати їх ще в процесі аудиту, що може підвищити ефективність її діяльності вже до завершення аудиту. В цьому випадку в звіті про результати аудиту доцільно відмітити, що в процесі його проведення група перевіряючих звернула увагу на конкретну проблему, а організація оперативно вжила відповідні заходи для її вирішення.

Складання звіту є завершальним етапом безпосередньої аудиторської перевірки. Назва звіту визначається вибраною темою аудиту ефективності. Зміст звіту – це перелік усіх розділів і підрозділів, що входять до нього, з вказівкою номера сторінки, з якою вони починаються. Звіт повинен містити наступні структурні складові: преамбула; вступна частина; основна частина; завершальна частина; додатки (табл. 2).

Враховуючи широкий спектр аудиторських заходів, які здійснюються фахівцями Рахункової палати, наповнення основної частини Звіту не передбачає дотримання жорстких обмежень відносно змісту (у рамках відмічених розділів він складається у довільній формі). У основній частині Звіту мають бути приведені результати аудиту, дослідження і оцінки наступних аспектів: стан надходження коштів до бюджету (по відповідних кодах бюджетної класифікації); стан і обґрунтованість фінансування, використання бюджетних коштів; вплив використання бюджетних коштів на стан і ефективність виконання державних, галузевих, регіональних програм; на економічний, фінансовий і господарський стан галузі, в якій проводився аудит, і на діяльність конкретних об'єктів аудиту; обґрунтованість управлінських рішень, зокрема тих, які призвели до порушень і неефективного використання бюджетних коштів або не сприяли досягненню мети, на реалізацію якої спрямовувалися бюджетні кошти.

Контроль за виконанням рекомендацій проведених аудитів забезпечує зворотний зв'язок між Рахунковою палатою і виконавчою владою відносно рішення проблем вдосконалення управління в державному секторі економіки і підвищення

ефективності використання державних коштів. Перевірки стану виконання рекомендацій проведених аудитів ефективності можуть проводитися Рахунковою палатою в різних формах, зокрема: отримання поточної інформації про хід виконання рекомендацій; проведення спеціальної перевірки результатів виконання рекомендацій; проведення повторної перевірки за повною програмою аудиту, яка включає результати проведеної роботи в перевірній раніше організації і передбачає складання відповідного звіту про його результати.

Висновки і пропозиції. 1. Процес аудиту ефективності використання бюджетних коштів складається з чотирьох етапів: планування (стратегічне (перспективне) і поточне (річне)); проведення перевірок; підготовка звіту; контроль виконання рішень (висновків), прийнятих за результатами аудиту.

2. Ретельне документування є важливим аспектом при проведенні аудиту ефективності, до основних документів слід віднести: аналітичну записку за результатами попереднього вивчення об'єктів аудиту; план вивчення об'єктів аудиту; програму проведення аудиту; акти (довідки) аудиту; робочі документи і матеріали; звіт і інші документи (накази, розпорядження, листи), оформлені за результатами аудиту.

3. На вибір об'єктів і предметів аудиту ефективності впливають соціально-економічна значущість вибраної теми; наявність ризиків; оцінка можливих результатів аудиту; обсяг використовуваних бюджетних коштів; проведення попередніх аудитів. Вибір теми і об'єктів аудиту здійснюють на основі експертної оцінки або методів кількісної оцінки виділених чинників в балах, виходячи з критерію високої результативності.

4. Основним методом аудиту ефективності є збір аудиторських доказів, кількісні і якісні характеристики яких повинні відбивати достатність, обґрунтованість, релевантність. До процедур їх отримання відносять: інспекцію; спостереження; запити; підтвердження; перерахунок; аналітичні процедури. Аудиторські докази можуть приймати матеріальну, усну, документальну і аналітичну форми.

5. Складання звіту є завершальним етапом аудиту ефективності. Звіт повинен містити наступні структурні складові: преамбулу (визначає мету, предмет, об'єкти і критерії аудиту, початкові обмеження); вступну частину (загальні показники; результати попередніх контрольних заходів; опис об'єктів аудиту); основну частину (результати проведеного аудиту, збору аудиторських доказів); завершальна частина (висновки; рекомендації); додатки. Невід'ємною частиною процесу аудиту ефективності є забезпечення зворотного зв'язку між органом вищого фінансового контролю і перевіреними суб'єктами в частині моніторингу виконання рекомендацій аудиторів.

Перспективами подальших досліджень є визначення детермінант розвитку системи зовнішнього державного фінансового контролю в умовах євроінтеграції.

Список літератури:

1. Белец Ж. Механізм застосування аудиту ефективності як складової програмно-цільового методу формування бюджету / Ж. Белец // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 1. – С. 116-124.
2. Трайтлі В. Ю. Державні цільові програми як об'єкт аудиту ефективності / В. Ю. Трайтлі // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 1. – С. 203-207.
3. Смірнова О. М. Європейській досвід оцінювання ефективності внутрішнього аудиту у системі державного контролю / О. М. Смірнова // Економічний вісник університету. – 2014. – Вип. 23(1). – С. 251-256.
4. Коновалов Л. С. Механізм контролю якості державного аудиту ефективності використання публічних коштів / Л. С. Коновалов // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 2. – С. 59-67.
5. Коновалов Л. С. Реалізація механізму державного аудиту ефективності публічних коштів у розвинених країнах світу / Л. С. Коновалов // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 4. – С. 398-406.
6. Коновалов Л. С. Стандарти аудиту як складова механізму державного аудиту ефективності публічних коштів / Л. С. Коновалов // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1. – С. 186-193.

Косова Т.Д.

Классический приватный университет

Шевченко В.В.

Счетная палата Украины

ОРГАНИЗАЦИЯ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ В СИСТЕМЕ ВНЕШНЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация

В статье определены концептуальные основы организации аудита эффективности как формы внешнего государственного финансового контроля с позиций международных стандартов. Проведено разграничение аудита эффективности и других видов аудита государственных финансов. Дана критическая оценка правового регулирования аудита эффективности в регламентах Счетной палаты Украины. Основным научный результат статьи заключается в формализации отдельных этапов аудита эффективности, соответствующих им процедур и методов, а также требований к содержанию отчета о его проведении.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, внешний, аудит, эффективность, организация, система.

Kosova T.D.

Classic Private University

Shevchenko V.V.

Accounting Chamber of Ukraine

ORGANIZATION OF THE PERFORMANCE AUDITING IN THE EXTERNAL PUBLIC FINANCIAL CONTROL SYSTEM

Summary

The article defines the conceptual foundations of the organization of performance auditing as a form of external state financial control from the standpoint of international standards. A distinction was made between performance auditing and other types of public finance audit. A critical assessment of the legal regulation of performance auditing in the regulations of the Accounting Chamber of Ukraine is provided. The main scientific result of the article is the formalization of individual stages of performance auditing, the corresponding procedures and methods, as well as the requirements for the content of the report on its conduct.

Keywords: state financial control, external audit, efficiency, organization, system.

УДК 332.012.23

ФАКТОРИ СПРИЯННЯ СТВОРЕННЮ ТА РОЗВИТКУ БІОКЛАСТЕРІВ

Лимар В.В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Стаття присвячена аналізу регіонального потенціалу та визначенню факторів сприяння створенню та розвитку біокластерів. Біокластери – це складні системи, де малі фірми, стартапи, крупні компанії, університети, лікарні, дослідницькі центри, а також промислові асоціації та державні установи взаємодіють та розвиваються унікальним способом. Визначено найважливіші фактори, які сприяють формуванню біокластерів. Надано типологію біокластерів: спонтанні; політично обумовлені та змішані. Класифіковано фактори, які сприяють розвитку біокластерів, а саме визначено найголовніші фактори успіху (НФУ) (Critical Success Factors – CSFs) та фактори економічної ефективності (ФЕЕ) (Economic Performance Indicators – EPIs).

Ключові слова: біоекономіка, біокластери, біоплатформи, біомаса, біотехнології.

Постановка проблеми. Останні два десятиліття розвиток біоекономіки в Європі набуває все більшого масштабу, що обумовлено зацікавленістю нею не тільки науковців, а й представників владних структур та громадськості. На базі університетів та наукових установ створюються наукові платформи та кластери, які являють собою інфраструктурні елементи підтримки розвитку біоекономіки. Актуальним є питання визначення принципів та правил, на основі яких створюються в Європі сучасні біокластери, тому що такий досвід був би корисним для розробки інструментів політики підтримки розвитку біоекономіки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню кластерів присвячено велику кількість робіт як сучасних учених, так і класиків. Проте для даного дослідження цікавими є наукові доробки, які розкривають сутність саме біокластерів як інфраструктурних елементів підтримки розвитку біоекономіки. Так у даній статті проаналізовано роботи А. Маршала [1], Р. Штенберга [2], С. Аполда [3], В. Чієси, Д. Чароні [4] та інших сучасних науковців, представників даної сфери наукових інтересів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначено, що дослідженню поняття «кластер» присвячено велику кількість наукових робіт. Проте саме біокластери та принципи їх формування досліджені у недостатній мірі, що обумовлює необхідність досягнення поставленої в роботі мети.

Мета статті – аналіз регіонального потенціалу та визначення факторів сприяння створенню та розвитку біокластерів.

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття «кластер» з'явилося в роботах А. Маршалла [1]. Після його робіт з'явилося багато вчених, які також досліджували дане поняття і розширили його тлумачення. Наприклад, Р. Штернберг [2] визначив фактори, які є необхідними для розвитку кластерів: державна політика (з визначеними регіональними цілями); витрати на НДДКР (з внутрішнім регіональним впливом); технологічна політика регіонів (з визначеними регіональними цілями); суспільний попит на нову високотехнологічну продукцію (зокрема попит на воєнну продукцію); соціальні фактори (середовище, культура, умови життя і т. д.); дослідницька та освітня інфраструктура (наявність кваліфікованого персоналу); інноваційні центри та наукові

парки; доступність великих компаній та їх ставлення до малих та технологічно орієнтованих фірм, а також міжрегіональні продуктивні мережі; роль ключових осіб; децентралізація процесів у великих агломераціях.

Визначено три географічних фактори для розвитку високотехнологічних галузей [3, с. 367]. Перший – наявність великих підприємств, важливих зокрема для сектору промисловості. Такі підприємства часто є не лише постачальниками, але й споживачами продукції малих фірм. Другий фактор – це потенційний регіональний попит на продукцію конкретної галузі. Третій – наявність висококваліфікованої робочої сили. Отже, інноваційна та заснована на знаннях промисловість є залежною від наявності якісної освітньої інфраструктури та привабливості регіону для життя. Завдяки сприятливим умовам життя, працівники, зокрема науковці, можуть залучатися із інших регіонів. Локалізовані ринки праці забезпечують висококваліфікованою робочою силою, університетами, публічними лабораторіями та освіченими випускниками [4, с. 439].

Чієса В. та Чіароні Д. [5] підкреслюють важливість даних факторів для формування біокластерів, фокусуючись надалі на регіональних моделях кластеризації. Ключовими рисами кластеру в даному випадку визначено наступні: формальні зв'язки «вхід – вихід»; зв'язки між покупцями та продавцями; географічна концентрація фірм; спеціалізована інфраструктура.

Далі представлено найважливіші фактори, які сприяють формуванню біокластерів:

наукова база: імплементація результатів наукових досліджень (механізми використання);

промислова база: імплементація результатів промислових досліджень (механізми використання);

фінансова база: наявність фінансових агенцій та фондів на підтримку нових високотехнологічних фірм;

база підтримки: наявність позитивного та підтримуючого середовища: (нормативні, соціальні, історичні та інфраструктурні умови).

Представлено наступну типологію кластерів [5].

Спонтанні кластери: генезис, базований на спонтанній агломерації ключових факторів без прямого втручання публічних осіб: найбільш розповсюджені у США та Великобританії. Факторами, що найбільше впливають на виникнення таких кластерів, є:

наявність потужної наукової бази;
 ефективний механізм експлуатації наукових досліджень, зокрема ефективних механізмів та потужної дифузії підприємницької культури серед науковців та дослідників;

наявність великої кількості інноваційних фінансових механізмів;

наявність добре визначених законодавчих умов.

Політично обумовлені кластери: формації, обумовлені активними зусиллями та політикою державних агенцій, націлених на розвиток кластерів. Типи політики представлено далі:

Політика реструктуризації промисловості (використовується як реакція на промислову кризу);

Політика розвитку промисловості (використовується для підтримки певної галузі).

Змішані кластери: наявність рис двох вище названих видів кластерів.

Як будь-яка соціальна система, кластер має фази народження, зростання, падіння та загибелі [6].

Створення кластеру: фаза зародження.

Зародження кластеру в тій або іншій місцевості може бути пояснене двома причинами. Перша полягає у наявності конкретних ресурсів (кліматичних, земельних, лісних, наявності транспортних мереж). У сучасній економіці університети часто відіграють роль «мозкового центру», на основі якого кластер виникає і розвивається. Друга причина пов'язана з історичними обставинами, коли здібна людина на конкретній місцевості започатковує бізнес, який протягом певного часу стимулює виникнення попиту та нових фірм, які в результаті логічно об'єднуються в кластер. Важливо відмітити, що для розвитку та процвітання кластеру важлива наявність багатьох складових, таких як наявність попиту, фактори для модернізації, стратегії для конкуренції та кооперації, інституційні умови для підтримки інноваційної діяльності, політичні дії. Багато кластерів через ці причини називають «героями».

Зростання кластеру: фаза розвитку.

В деяких випадках кластер виникає навкруги багатьох малих фірм, які, з одного боку, кон-

курують між собою, з іншого, співпрацюють. В інших випадках, у кластері виділяється одна або декілька великих фірм – домінантів, так званих «фірм-якорів» (прикладом є «Гіпертекх у Сан Дієго»). На додаток, для розвитку кластеру необхідною умовою є наявність соціального капіталу. Якщо необхідні передумови присутні (конкуренція, кооперація, відкритість до міжнародних ринків, постійні клієнти і т. д.), кластер співпрацює з ринком трудових ресурсів та університетами. При наявності вище визначених факторів кластер розвивається і виникає кластер ще більшого розміру.

Кластери демонструють різні приклади еволюціонування. Проте успішність функціонування кластеру має на увазі необхідність наявності таких передумов: широкомасштабні університетські дослідження; законодавча підтримка трансферу технологій (наприклад, Закони «Байля-Доула» та «Порядку патентування університетів та малого бізнесу», 1980 р., США); економічні умови сприяння; наявність висококваліфікованої робочої сили; наявність венчурного капіталу.

Крім того до даного переліку можна додати зв'язки між інституціями, трансфер знань між приватними та публічними установами та комерціалізацію нових знань.

Спроцення мобільності науковців та експертів із академічного сектору до промислового також відіграє важливу роль. Сюди також необхідно додати політичні механізми сприяння: від антимонопольного законодавства до промислової, інноваційної та наукової політики, включаючи патентування та права інтелектуальної власності (наприклад, правила ліцензійного збору між дослідниками та університетами). Динамічні кластери демонструють циркуляцію ідей, навичок, ресурсів, включаючи циркуляцію «умів».

Фаза зростання кластеру не є безкінечною, і життєвий цикл для кластерів може бути різноманітним. Проте саме фаза зростання характеризується ефективністю та економією масштабу. Загибель кластеру: фаза спаду.

Дуже часто велика кількість кластерів « гине » і лише деякі залишаються. Загибель кластеру пояснюється наступними причинами:

Надмірна концентрація;

Недостатність приватних та державного фінансування компаній;

Радикальні технологічні зрушення на інших територіях; Воєнні та інші форсмажорні обставини.

Індикатори ефективності функціонування кластерів.

Біокластери – це складні системи, де малі фірми, стартапи, крупні компанії, університети, лікарні, дослідницькі центри, а також промислові асоціації та державні інститути взаємодіють та розвиваються унікальним способом [7, с. 36]. В науковій літературі кластер часто порівнюється з живою екосистемою, де зростання обумовлюється одночас-

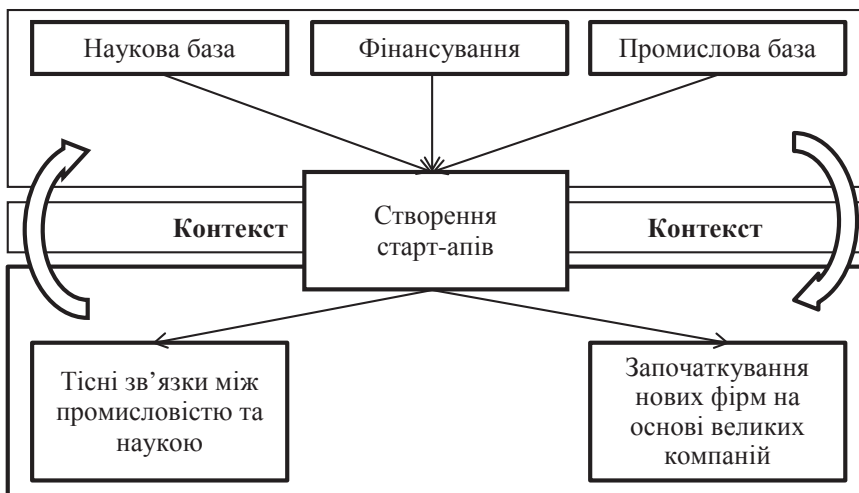

Рис. 1. Фактори сприяння формування та розвитку кластерів

Джерело: [5]

ним ростом кожного учасника, наприклад, кожний учасник (орган) проходить всі стадії розвитку (від зародження до загибелі) [8]. Розуміння цього факту є важливим для вимірювання ефективності функціонування кластеру. Вимірювання одного чи двох показників формує обмежений образ і вірогідно не враховує важливих аспектів [9].

Вимірювання ефективності функціонування кластеру має розглядатись з різних сторін. По-перше, мають аналізуватись різні економічні ефекти, такі як зростання зайнятості, нагромадження капіталу та інновацій (наприклад, показники виходу або ефект). По-друге, ефективність може оцінюватись якісними показниками, наприклад, частота взаємодій між кластерами, кількість лідируючих дослідницьких організацій, рівень комерційної обізнаності та підприємництва у межах кластеру. Наступна група показників ефективності функціонування кластеру відповідає факторам успішності, які повинні бути представлені для досягнення економічної ефективності кластеру.

Вимірювання лише одної групи показників може привести до обмежених результатів. Наприклад, вимірювання економічної ефективності кластерів дозволить оцінити кластери відповідно до їх рівня успішності (тобто наскільки успішні дані кластери за показниками зайнятості, нагромадження капіталу та інновацій). Проте даний підхід не забезпечує достатнього пояснення причин, які обумовлюють різницю у розвитку різних кластерів.

Для повноцінної оцінки ефективності функціонування кластеру важливо враховувати обидві групи показників. Для розробки політики щодо підтримки розвитку біокластерів важливо визначити фактори сприяння, цілі та причини, які обумовлюють наявність або відсутність тих чи інших факторів.

Найголовніші фактори успіху (НФУ) (Critical Success Factors – CSFs) являють собою контекстуальні фактори та індикатори ефективності біокластеру. До даних факторів належать: підприємницька культура, наукова база, наявність організацій та інших структур підтримки). В результаті, саме дані фактори вважаються найголовнішими факторами впливу на ефективність функціонування біокластеру. Розуміння сутності найголовніших факторів успіху та їх впливу на економічну ефективність біокластеру є вирішальним для розробки політичних ініціатив та діяльності біокластерів.

Фактори економічної ефективності (ФЕЕ) (Economic Performance Indicators – EPIs) являють собою безпосередні індикатори, що дозволяють оцінити успіх функціонування

біокластеру. До них належать: інноваційна активність, зайнятість та продуктивність.

Далі представлено ключові фактори сприяння розвитку біокластерів (рис. 2).

Висновки і пропозиції. В процесі дослідження отримано наступні наукові результати. Біокластери – це складні системи, де малі фірми, стартапи, крупні компанії, університети, лікарні, дослідницькі центри, а також промислові асоціації та державні інститути взаємодіють та розвиваються унікальним способом.

Визначено найважливіші фактори, які сприяють формуванню біокластерів: наукова база: імплементація результатів наукових досліджень (механізми використання); промислова база: імплементація результатів промислових досліджень (механізми використання); фінансова база: наявність фінансових агенцій та фондів на підтримку нових високотехнологічних фірм; база підтримки: наявність позитивного та підтримуючого середовища: (нормативні, соціальні, історичні та інфраструктурні умови).

Надано типологію біокластерів: спонтанні кластери: генезис, базований на спонтанній агломерації ключових факторів без прямого втручання публічних осіб; політично обумовлені кластери: формації, обумовлені активними зусиллями та політикою державних агенцій, націлених на розвиток кластерів; змішані кластери: наявність рис двох вище названих видів кластерів.

Класифіковано фактори, які сприяють розвитку біокластерів, а саме визначено найголовніші фактори успіху (НФУ) (Critical Success Factors – CSFs), які являють собою контекстуальні фактори та індикатори ефективності кластеру, та фактори економічної ефективності (ФЕЕ) (Economic Performance Indicators – EPIs), які є безпосередніми індикаторами, що дозволяють оцінити результативність функціонування кластеру.

Рис. 2. Фактори підтримки розвитку біокластерів

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Marshall A. Principles of Economics. London, 1920.
2. Sternberg R. Reasons for the Genesis of High-Tech Regions – Theoretical Explanation and Empirical Evidence. Geoforum. 1996. № 27 (2). P. 205-224.
3. Sternberg R., Tamásy C. Munich as Germany's No. 1 High Technology Region – Empirical Evidence, Theoretical Explanations and the Role of Small Firm/Large Firm Relationships. Regional Studies. 1999. № 33 (4). P. 367-377.
4. Appold S.J. Labor-market imperfections and the agglomeration of firms: evidence from the emergent period of the US semiconductor industry. Environ. Plann. A 30. 1998. P. 439-462.
5. Chiesa V., Chiaroni D. Industrial Clusters in Biotechnology: Driving Forces, Development Processes and Management Practices. London, 2005.
6. Clusters Balancing Evolutionary and Constructive Forces, Örjan Sölvell. 2009. URL: http://www.cluster-research.org/dldocs/ClustersJan09.pdf?bcsi_scan_24DE0A96D2B59F70=1.
7. Regional biotechnology, 2011. URL: <https://www.pwc.lu/en/life-sciences/docs/pwc-publ-regional-biotechnology.pdf>.
8. Do's and don'ts for biotech cluster development: the results of NetBioCluE, 2008. URL: http://www.biopmed.eu/wp-content/uploads/2017/01/2008_dos_and_donts_for_biotech_cluster_development__the_results_of_netbioclue.pdf.
9. A Practical Guide to Cluster Development. A Report to the Department of Trade and Industry and the English RDAs by Ecotec Research & Consulting. URL: http://www.clusterpolisees3.eu/ClusterpoliSEEPortal/resources/cms/documents/A_Practical_Guide_to_Cluster_Development.pdf.

Лимарь В.В.

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса

ФАКТОРЫ СОДЕЙСТВИЯ СОЗДАНИЮ И РАЗВИТИЮ БИОКЛАСТЕРОВ**Аннотация**

Статья посвящена анализу регионального потенциала и определению факторов содействия созданию и развитию биокластеров. Биокластеры – это сложные системы, где малые фирмы, стартапы, крупные компании, университеты, больничные учреждения, исследовательские центры, а также промышленные ассоциации и государственные учреждения взаимодействуют и развиваются уникальным способом. Определены важнейшие факторы, которые способствуют формированию биокластеров. Предоставлена типология биокластеров: спонтанные; политически обусловленные и смешанные. Классифицированы факторы, которые содействуют развитию биокластеров, а именно определены главные факторы успеха (ГФУ) (Critical Success Factors – CSFs) и факторы экономической эффективности (ФЭЭ) (Economic Performance Indicators – EPIs).

Ключевые слова: биоэкономика, биокластеры, биоплатформы, биомасса, биотехнологии.

Lyamar V.V.

Vasyl' Stus Donetsk National University

FACTORS OF BIOCLUSTERS' CREATION AND DEVELOPMENT**Summary**

The article is devoted to the analysis of regional potential and definition of factors that promote creation and development of bioclusters. Bioclusters are the complex systems where small firms, start-ups, big companies, universities, hospitals, research centers and industry associations and public organizations cooperate and develop in unique way. There were defined the most important factors which promote bioclusters formation. It is given bioclusters' typology: spontaneous, political and mixed ones. It was given the classification of factors which promote bioclusters' development: Critical Success Factors (CSFs) and Economic Performance Indicators (EPIs).

Keywords: bioeconomy, bioclusters, bioplatforms, biomass, biotechnologies.

УДК 338.4:351.864]:336.53](477)«2015/2016»(045)

ВИТРАТИ НА ОБОРОНУ ТА ДЕРЖАВНЕ ОБОРОННЕ ЗАМОВЛЕННЯ: УКРАЇНА У СВІТІ

Матвіїшин Є.Г., Оцабрик І.І.

Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

Визначено світові витрати на оборону та державне оборонне замовлення в Україні. Проаналізовано військові витрати у різних куточках світу протягом 2015-2016 рр. Досліджено стан світових військових витрат та стан виконання державного оборонного замовлення у 2015-2016 рр. Вивчено особливості військових витрат в Україні та винесено висновки щодо сучасного стану державного оборонного замовлення. **Ключові слова:** оборонні витрати, державний борг, фінансова допомога, озброєння та військова техніка, державна цільова програма, державне оборонне замовлення.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії національної безпеки України та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України щорічне бюджетне фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5% від ВВП. Згідно проекту Державного бюджету України на 2018 рік, ця сума повинна скласти 156,2774291 млрд грн. Однак, безпосередньо армія отримує лише 83,3145 млрд грн. Збройні Сили України за всю свою історію ще ні разу не отримували бажану кількість фінансових ресурсів (зазвичай потреби оборонного відомства зменшувались вже на рівні обговорення бюджету в Мінфіні). Світовий досвід пропонує розраховувати потреби армії по наступній формулі: 10 млрд доларів США на 100 тисяч військовослужбовців. Оскільки чисельність ЗСУ складає приблизно 250 тисяч чоловік, то оптимальний рівень фінансування по вищевказаній формулі – приблизно 25 млрд доларів США.

Основними проблемами, які стали наслідками недофінансування та несистемної політики в оборонно-промисловому секторі слід вважати:

- технологічне відставання оборонно-промислового комплексу України від провідних виробників озброєння та військової техніки у світі, відсутність систем інноваційного розвитку в ОПК. ОПК здебільшого характеризується низьким рівнем інноваційної активності підприємств і організацій, недосконалістю зв'язків між проектними розробками та виробничою сферою, між системою освіти та системою наукових організацій, низькими обсягами державного оборонного замовлення на фундаментальні дослідження та прикладні розробки щодо освоєння новітніх зразків ОВТ та технологій. Крім того, в ОПК існує розрив у ланцюзі «ідея-технологія-виробництво»: фактично розробник який має певні напрацювання не в змозі їх не тільки впровадити у виробництво, а й навіть створити тестову версію своїх досягнень, що обумовлює перетікання кадрів та технологій за кордон. Часто дослідницька діяльність спрямовується на вирішення технологічних проблем, які вже втратили актуальність або мають вторинну актуальність. В цілому держава фактично не бере участі у підтримці технологічної модернізації підприємств ОПК та стимулюванні розвитку фундаментальних технологій;
- незадовільні темпи переозброєння ЗСУ – з розпадом СРСР Україна фактично зупинила

переозброєння ЗСУ, були навіть випадки зняття з озброєння окремих видів військової техніки з метою їх реалізації на експорт. До недавнього часу український ОПК діяв на комерційній основі практично без держзамовлень, а більшість підприємств ОПК діяли на комерційній основі та не мали зобов'язань перед державою та ЗСУ;

– відсутність замкнутих циклів виробництва більшості видів озброєння та військової техніки, а також високий рівень залежності від критичного імпорту. Відсутність стратегічного планування та реальних перетворень у сфері виробництва озброєння та військової техніки упродовж усього періоду незалежності України обумовило збереження досить тісних коопераційних зв'язків підприємств ОПК України та РФ, що на сьогоднішній день спричинило проблеми, пов'язані з неможливістю підтримувати у належному стані певні види військової техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світові військові витрати зросли до 1 686 млрд доларів США, що склало 0,4% у реальному вираженні в порівнянні з 2015 роком. Витрати продовжують зростати в Азії та Океанії, Центральній та Східній Європі і Північній Африці. Впали витрати в Центральній Америці і Карибському басейні, на Близькому Сході, Південній Америці та Африці на південь від Сахари.

Найвищі щорічні військові витрати у світі належать США і в період між 2015-2016 роками вони зросли на 1,7%, що в грошовому еквіваленті склали 611 млрд доларів США. Друге місце посідає Китай, військові витрати якого збільшилися на 5,4% до 215 млрд доларів США, однак швидкість зростання військових витрат значно знизилась протягом 2015-2016 років. На третьому місці опинилась Росія, яка збільшила свої витрати на 5,9% у 2016 році до 69,2 млрд доларів США. На четвертому місці – Саудівська Аравія, витрати якої впали на 30% у 2016 році до 63,7 млрд доларів США. На п'ятому місці опинилась Індія. Витрати країни виросли на 8,5% у 2016 році до 55,9 млрд доларів США.

Військові витрати у Західній Європі зростають вже другий рік поспіль з 2015 року і збільшилися на 2,6% у 2016 році. Країни з найбільшим зростанням військових витрат в період між 2015 і 2016 роками знаходяться в Центральній Європі. Загальні витрати в цьому регіоні виросли на 2,4% в 2016 році. SIPRI

пов'язує зростання військових витрат в Центральній Європі зі зростанням витрат Росії, яка створює велику загрозу.

22 вересня Верховна Рада України прийняла до розгляду затверджений Кабінетом Міністрів України та зареєстрований в парламенті 15 вересня 2017 року Проект Закону про Державний бюджет на 2018 рік з доходами в сумі 877 млрд грн і витратами – 948 млрд грн та показником дефіциту – 77,9 млрд грн або 2,4% ВВП.

Граничний об'єм державного боргу на 31 грудня 2018 року встановлений в сумі 1,999 трлн грн, гарантованого державою боргу – 747,6 млрд грн, що в сумі, по оцінкам керівництва, складає 84,6% ВВП.

Бюджет розроблено на базі середньострокової бюджетної резолюції на 2018-2020 роки з прогнозованим показником зросту економіки в 2018 році в 3% при інфляції 11%. Збільшення витрат пропонується компенсувати збільшенням перерахованого Національним банком прибутку на 1,725 млрд грн і надходжень деяких податків і зборів, в частині, по податку на доходи фізичних осіб та по ренті за користування надрами для добування природного газу.

Щодо військових витрат України, видання The New York Times зазначає, що у 2018 році Україні не варто розраховувати на сильну фінансову допомогу від країн Європейського союзу та Сполучених Штатів Америки. В проект 2017 року була закладена цифра 5 млрд грн, але вже в 2018 році вона складає 2 млрд грн. Також оприлюднений перелік країн, яким раніше США надавали безповоротну фінансову допомогу, яку вони мали витратити на оборону країни. Згідно законодавства США тепер така допомога для України буде надаватись лише в кредит.

Постановка завдання. Мета статті. Проаналізувати витрати на оборону та державне оборонне замовлення в Україні, порівняти їх зі світовими витратами згідно відповідного напрямку.

Завдання:

- вважати основними цілями та орієнтирами ОПК: задоволення потреб ЗСУ сучасним озброєнням і технікою, диверсифікація ринків та імпортозаміщення, співпраця із західними партнерами, впровадження інноваційних технологій, повернення України на світові ринки озброєнь в якості сильного гравця;

- не виходити за межі цільових показників Держбюджету – 5% від ВВП;

- вдосконалити законодавчу та нормативно-правову бази ОПК, налагодити ефективну систему управління, забезпечити замкнуті технологічні цикли виробництва, провести реструктуризацію на акціонування підприємств ОПК, провести импортозаміщення та диверсифікацію експортного потенціалу;

- виконати технічне та технологічне переоснащення, збільшити власне виробництво комплектуючих і матеріалів, які критично необхідні для виробництва ОПК. Це повинно сприяти самостійності України у сфері виробництва ОПК та зростанню конкурентоспроможності української продукції у цій галузі.

Об'єкт дослідження. Витрати на оборону та державне оборонне замовлення в Україні та їх місце у світі.

Предмет дослідження. Сучасні витрати на оборону та державне оборонне замовлення України у світовому рейтингу.

Виклад основного матеріалу. Фінансове забезпечення оборони України залишається одним із головних пріоритетів бюджетної політики на 2018 рік. У Державному бюджеті на 2017 рік Міністерству оборони виділили рекордну суму в розмірі 64,5 млрд грн, яка в порівнянні з 2016 роком збільшилась на 8,5%. Зважаючи на девальвацію національної валюти подібні «надбавки» були не такими помітними, як очікувалось.

Кабінет Міністрів України на засіданні 14 лютого 2017 року затвердив державне оборонне замовлення на 2017-2019 роки. Середньострокове державне оборонне замовлення було ухвалено вперше і передбачає прогнозованість видатків державного бюджету, створює умови для рівномірного завантаження підприємств ОПК та сталого розвитку їх виробничих потужностей. Зазначене державне оборонне замовлення на 2017-2019 роки передбачає фінансування закупівель озброєння та військової техніки (переважна частина), модернізацію наявних зразків озброєння, відновлення виробничих потужностей українських підприємств ОПК та роботи щодо створення нових зразків озброєння.

Варто зазначити, що цей документ має гриф «таємно», і в інтересах національної безпеки, його деталі не можуть бути оприлюднені, відомо лише про головні пріоритети: розробка і виробництво нових зразків озброєння і військової техніки, розвиток оборонно-промислового комплексу, збільшення обсягу державних гарантій за кредитами і спрощення механізму їх отримання для суб'єктів господарювання, які залучаються до виконання державного оборонного замовлення.

За рішенням РНБО України обсяг фінансування оборонного бюджету у 2018 році буде на рівні 162,7 млрд грн. Обсяг видатків пов'язаний зі значним підвищенням грошового забезпечення військовослужбовців, запровадженням новітніх технологій і модернізації оборонних підприємств та запланованим розвитком оборонної промисловості України.

Висновки та подальші дослідження. Державним оборонним замовленням передбачено забезпечити Збройні Сили України та інші воєнізовані формування новим перспективним озброєнням і військовою технікою: сучасними та артилерійськими системами, броньованими ракетними катерами, безпілотними літальними апаратами, бронетанковою технікою, засобами спостереження, прицілювання та нічного бачення, планується також модернізація літаків, вертольотів та іншої військової техніки тощо.

Крім того, рішенням РНБО України передбачено розпочати «Державну цільову програму створення та освоєння виробництва боєприпасів і продуктів спеціальної хімії на період до 2021 року».

Кабміну України доручено, з урахуванням недофінансування державного оборонного замовлення в 2016 році, внести відповідні корективи до «Державної цільової програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2020 року».

13 лютого 2017 року Президентом України було введено в дію рішення РНБО від 27 січня

2017 року «Основні показники державного оборонного замовлення на 2017 рік та 2018, 2019 роки».

Керівництво Міністерства оборони України пропонує в 2018 році збільшити фінансовий ресурс на розвиток озброєння та військової техніки в два з половиною рази та перейти таким чином від «бюджету утримання» до «бюджету розвитку». Таким чином, якщо в бюджеті 2017 року на модернізацію і закупівлю озброєння та військової техніки було виділено 6,4 млрд грн, то в 2018 році Міністерство оборони планує отримати на зазначені цілі 15-16 млрд грн. Отже, парламент підтримав пропозиції Кабміну, тим самим українська армія отримала самий великий бюджет за всю історію свого існування. Він дійсно дає змогу хоча б у невеликих кількостях перейти до закупівель нової зброї, що свідчить про технічне переобладнання армії. Крім того, цей бюджет, скоріше за все, дозволить покращити мотивацію військовослужбовців шляхом підвищення їх грошового забезпечення, що піде на користь обороноздатності нашої країни.

мати на зазначені цілі 15-16 млрд грн. Отже, парламент підтримав пропозиції Кабміну, тим самим українська армія отримала самий великий бюджет за всю історію свого існування. Він дійсно дає змогу хоча б у невеликих кількостях перейти до закупівель нової зброї, що свідчить про технічне переобладнання армії. Крім того, цей бюджет, скоріше за все, дозволить покращити мотивацію військовослужбовців шляхом підвищення їх грошового забезпечення, що піде на користь обороноздатності нашої країни.

Список літератури:

1. Проект Закону про Державний бюджет на 2018 рік від 15 вересня 2017 року № 7000: [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.w1.c1.rada.gov.ua>.
2. Державне оборонне замовлення на 2017-2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
3. Державна цільова програма створення та освоєння виробництва боеприпасів і продуктів спеціальної хімії на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
4. Державна цільова програма розвитку озброєння та військової техніки на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
5. Рішення РНБО від 27 січня 2017 року «Основні показники державного оборонного замовлення на 2017 рік та 2018, 2019 роки» [Електронний ресурс].

Матвишин Е.Г., Оцабрик И.И.

Львовский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

РАСХОДЫ НА ОБОРОНУ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОБОРОННЫЙ ЗАКАЗ: УКРАИНА В МИРЕ

Аннотация

Определены мировые расходы на оборону та государственный оборонный заказ в Украине. Проанализировано военные расходы в разных уголках мира за 2015-2016 г. Исследовано состояние мировых военных расходов и состояние выполнения государственного оборонного заказа в 2015-2016 г. Изучено особенности военных расходов в Украине и вынесено выводы о современном состоянии государственного оборонного заказа.

Ключевые слова: оборонные расходы, государственный долг, финансовая помощь, вооружение и военная техника, государственная целевая программа, государственный оборонный заказ.

Matvuishin E.G., Otsabryk I.I.

Lviv Regional Institute of Public Administration
of National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX CAPACITY AND MODERN MILITARY FORCE: UKRAINE IN THE WORLD

Summary

Modern Ukrainian Defense-Industrial Complex capacity and its military firepower are defined. World ranking by Global Firepower for 2017 is analyzed. Procurement status of basic examples of new and modernized armament and military equipment and status of the restoration of basic armament and military equipment of the Armed forces of Ukraine in 2016-2017 are researched. The features of Ukrainian Defense-Industrial Complex were studied and proposals for the increase of its capacity and military force modernization were made.

Keywords: capacity index, defense-industrial complex, military firepower, armament and military equipment, state target defense development program, human resource.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Мацієвич Т.О.

Херсонський національний технічний університет

Встановлено, що фінансові інструменти, використані для контролю за забрудненням навколишнього середовища та раціональним використанням природних ресурсів, сприятимуть в реалізації екологічної політики країн Євросоюзу. Обґрунтовано доцільність адаптації екологічного законодавства України щодо норм законодавства ЄС, уточненні та запровадженні поняття, фінансові інструменти регулювання екологічних відносин у вітчизняну практику. Усе це реалізує процес оптимізації фінансового забезпечення реалізації екологічної політики в Україні, підвищить ефективність функціонування систем фінансування, сприятиме формуванню коштів для фінансування природоохоронних програм та заходів. Акцентовано увагу на необхідності виконання зобов'язань Україною у рамках Угоди про асоціацію щодо приведення екологічних стандартів виробництва до вимог ЄС, що дасть можливість наблизитися до стандартів ЄС та покращити стан довкілля в Україні.

Ключові слова: екологічна політика, глобальне потепління, фінансове забезпечення реалізації екологічної політики, екологічні податки, екологічні програми.

Постановка проблеми. Збільшення концентрації парникових газів, яке спричиняє «позитивний» вплив на енергетичний баланс, що призводить до потепління або охолодження кліматичної системи. В результаті цього різні екосистеми опиняться під загрозою зникнення. Водночас повністю не вирішеними залишається питання досягнення балансу між економічними та екологічними пріоритетами провідного принципу розвитку екологічної політики ЄС. У рамках цих світових центрів протягом останніх років здійснюється активний пошук виходу з екологічної кризи, ухвалюються відповідні законодавчі рішення, створюються комісії, допоміжні органи і структури, що контролюють реалізацію завдань сфери екології. Відповідно у контексті збереження екосистеми важливим компонентом є узагальнення теоретичних концепцій і практичного досвіду фінансового забезпечення реалізації екологічної політики в зарубіжних країнах та сформулювати пропозиції щодо його удосконалення враховуючи зміни клімату та глобальне потепління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансового забезпечення екологічного спрямування присвятили дослідження такі вчені, як: С. В. Березюк, В. Г. Боронос, А. А. Горелов, О. Колонова, В. Міщенко, І. Д. Скляр. Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС досліджували Г. Г. Гелетуца, Т. А. Железна, А. К. Праховнік. Проте існуючі дослідження мають переважно фрагментарний характер, не надаючи цілісної узагальної картини щодо теоретико-методологічних засад удосконалення забезпечення реалізації екологічної політики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Обґрунтувати перспективи альтернативного фінансового забезпечення державної екологічної політики з метою імплементації інструментів фінансового забезпечення реалізації екологічної політики зарубіжних країн в українську практику.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є систематизований розгляд глобальних екологічних проблем сучасності.

Виклад основного матеріалу. Ідея докорінної реформи системи екологічних податків (ETR –

Ecological Tax Reform) у розвинених країнах виникла наприкінці ХХ століття [1]. Вираженням цієї ідеї є Ecotax – концепція побудови податкової системи з пріоритетом збереження навколишнього природного середовища. Майже усі розвинені країни визнали її провідною і намагаються гармонізувати національні законодавства в даній сфері. Ecotax – це політика впровадження спеціалізованих податків. Така політика може бути своєрідним доповненням, альтернативою регуляторному підходу в оподаткуванні.

Усі країни Європейського союзу впроваджують різні податки та збори. Серед них наявні екологічні. Їх зазвичай вводять з фіскальних причин. Застосовують диференціацію у податках. Здебільшого, у транспортному секторі (наприклад, у Німеччині, Нідерландах, Норвегії, Швеції найбільші податки накладаються на ті види транспорту, що забруднюють довкілля найбільше), або просування певних енергопродуктів і підтримка відповідних секторів економіки (наприклад, нижчі податки на дизель порівняно з бензином у країнах, де вантажоперевезення відіграє важливу роль).

У різних країнах вони мають різні назви: платежі, збори, плата, податки, хоча це різні назви одного і того ж економічного інструменту. Порівняльна характеристика податків і зборів у деяких країнах світу, наведена у табл. 1.

Німецький досвід в сфері реалізації високих стандартів енергоефективності виявився вельми успішним і навіть став моделлю для наслідування для країн-учасниць ЄС. Завдяки постанові про енергозбереження, а також іншим заходам, спрямованим на підвищення енергоефективності житлового сектора, в Німеччині вдалося збільшити запаси енергії і скоротити викиди парникових газів CO₂ [2, с. 103].

Через значне забруднення атмосфери Данія, Нідерланди, Швеція ввели екологічний податок, його розраховують залежно від вмісту вуглецю та кількості CO₂ при спалюванні нафтопродуктів [3]. Цей податок має подвійну перевагу: він збільшує ціну на енергію, стимулюючи енергозбереження, а також забезпечує збір коштів на національні потреби, спрямовані на зменшення викидів парникових газів.

Таблиця 1
Порівняльна характеристика податків і зборів
у деяких країнах світу

Назва податків і зборів	Країни					Хто платить, роботодавець, громадянин
	Великобританія	Франція	Німеччина	Данія	Швеція	
Плата за викиди шкідливих речовин	+	-	+	-	-	роботодавець
Податок на викиди шкідливих речовин	-	+	+	+	+	фізична особа
Збір за викиди шкідливих речовин	-	-	-	-	-	роботодавець

* Розроблено автором

Щодо екологічного податку (плата) на продукт (нафтопродукти, шини та ін.), що зумовлює забруднення в процесі виробництва, його споживання чи утилізації. Неправильна утилізація шин може в деяких випадках являти собою потенційну загрозу для здоров'я людини (наприклад, небезпека пожеж) і збільшувати екологічні ризики. Поточна оцінка цих історично утворених запасів на всій території ЄС становить 5,5 млн. тонн [4]. В Україні така статистика відсутня, однак враховуючи наші розрахунки з обсягу українського ринку, такі запаси є значними для початку процесу становлення утилізаційних виробництв.

Різниця у структурі, методах застосування національних екологічних податків, на думку С. В. Березюк [5], є важливим чинником для розробки заходів з гармонізації екологічних податків країн-членів ЄС. Закономірним є впровадження екологічних податків, здатних регулювати своєрідну для країни сферу діяльності або специфічно впливати на навколишнє середовище.

Таким чином, в зарубіжних країнах до групи екологічних податків належить усі екологічні податки, платежі та збори. А, визнання податку або платежу екологічним залежить не від його назви, а від того, чи стосується база оподаткування до навколишнього природного середовища і чи стягнення даного податку впливає на природокористування.

У країнах Євросоюзу використовують податки за забруднення атмосферного повітря, «шумові забруднення», на відходи нафтопродуктів, небезпечні та токсичні відходи, акцизні податки на одноразові упаковки і тару, масла, нафту і нафтопродукти, мінеральні добрива та пестициди, акумулятори, що містять кадмій і ртуть, старі автомобілі. Зокрема, в Бельгії діють податки щодо фінансування природоохоронних заходів через фонди (податок на екологічно небезпечну продукцію, на джерела іонізуючого випромінювання, регулюючі екологічні податки для витіснення з ринку екологічно шкідливої продукції та технологій). Екологічні податки активно використовують країни Східної Європи (Польща, Чехія, Угорщина) [6].

Екологічне оподаткування повинне враховувати реальний обсяг завданих збитків, а також справжні витрати на їх відшкодування. В іншому

випадку, на думку В. Г. Боронос, І. Д. Скляр, або відбувається неадекватне відображення процесів забруднення довкілля, або не створюються фінансові умови для компенсації та ліквідації завданих збитків [7, с. 335].

Як зауважує А. А. Горелов [8], заходи й інструменти, що успішно зарекомендували себе в інших державах, придатні і в українських реаліях.

З позиції В. Міщенко, зазначає, що база екологічного оподаткування потребує розширення, адже недостатніми за європейськими стандартами є фінансові можливості природоохоронної діяльності. Частково задіяні ринково-економічні регулятори впливу та стимулювання екологічно-орієнтованої поведінки суб'єктів господарювання. Недостатньо розвинені такі інструменти: здешевлення кредитів комерційних банків і система податкових пільг. Практично не працює коротке та довгострокове кредитування природоохоронних заходів, обмеженим є застосування екологічного страхування [9].

На думку українського науковця О. Колонова [10, с. 156], характерною рисою сучасного етапу процесу вдосконалення природоохоронного законодавства країн ЄС є:

- орієнтація на стійкий розвиток, що залежить від системи рішень і заходів, які повинні використовувати органи державної влади під час реалізації природоохоронних планів дій;

- використання цілісного підходу, що вимагає тісного зв'язку між нормативно-правовими актами в галузі охорони навколишнього середовища, який означає, що у процесі прийняття деяких рішень законом дозволено враховувати широкий спектр інтересів і поглядів, включаючи суспільні.

У процесі вдосконалення вітчизняного податкового законодавства враховують, наприклад, досвід Японії, де використовують диференційовані районні податки на автотранспорт для контролю за вихлопними газами; спеціальні податки для електромобілів. Формуючи фонди охорони і відтворюючи природні ресурси за рахунок екологічних податків, здійснюється відтворення природних ресурсів [11]. Однак, проблема енергозбереження стоїть в Японії дуже гостро, що пояснюється в першу чергу бідністю країни на природні енергоносії, зокрема нафту. У цей час вона змушена імпортувати 80% необхідних їй енергоносіїв [12, с. 101].

В Україні екологічні податки, навіть після підвищення їх ставок, є незначними порівняно із зарубіжними країнами. Зрозуміло, що як за кількісним, так і за якісним складом українська та зарубіжні системи екологічного оподаткування значно відрізняються. А це ускладнює їх порівняння.

Саме складність ситуації та постійне зростання обсягів споживання енергоносіїв на потреби в енергетиці штовхають політиків до пошуку нових рішень. Одним із таких рішень, які широко розповсюджені в ЄС, є ідея об'єднаної енергетичної системи. Мета цієї системи – вирівнювання навантажень, згладжування піків та оптимальне використання різних відновлюваних джерел енергії для виробництва електроенергії. У зимовий період більше електроенергії виробляється вітровими електростанціями, розташованими

у північних країнах ЄС, у літній – сонячними електростанціями, що працюють в південних країнах [13, с. 27].

Наразі все більше країн світу ставлять собі за мету перехід на 50 відсотків використання відновлюваних джерел енергії в енергетичному секторі. Кожна з цих країн розробила свій власний шлях досягнення мети, який відрізняється від іншого за декількома показниками: часом імplementації, об'ємом, цільовим напрямком. Це пов'язано як з необхідністю підвищення рівня енергетичної безпеки, так і з задачею недопущення глобальної зміни клімату шляхом скорочення викидів вуглецю в атмосферу. Ще однією тенденцією є усвідомлення необхідності широкого впровадження енергоефективних заходів і їх включення до енергетичних стратегій [13, с. 30]. Таким чином, головним питанням для кожної країни залишається досягнення енергонезалежності та підтримання темпу розвитку власної промисловості.

Поряд із цим у зарубіжних країнах існують специфічні екологічні податки. Привертають увагу податки на відходи електричного та електронного устаткування (WEEE), запроваджені у Швеції, Чехії, Франції, Бельгії, Словаччині, Литві й Австрії. Податок уже закладено у вартість товарів, що поділені на групи: велика побутова техніка (окремо враховуються холодильники), середня техніка (мікрохвильові печі, кондиціонери повітря), мала побутова техніка, (розраховується за одиницю придбаного товару). Так, найбільшу суму (в 30 євро) сплачують за холодильники у Швеції, найменшу – 5 євро у Чехії. Податок на телевізори, комп'ютери та іншу апаратуру розраховують при утилізації на вагу виробу. Отже, 1кг утилізації телевізора у Словаччині коштує 1,7 євро, а в Литві – всього 0,1 євро [14]. В Україні не оподатковують доходи від надання послуг щодо збирання та заготівлі окремих видів відходів. Однак, для швидкого розвитку економічного сектору цього не достатньо.

Доцільним виробництво й імпорт упаковки та товарів в упаковці оподаткувати екологічним податком і спрямувати його виключно на оплату послуг з переробки побутових відходів, що надаються переробниками побутових відходів, які отримали ліцензії на здійснення такої діяльності.

Висновки і пропозиції. Дослідженням встановлено, що фінансові інструменти, застосовувані для контролю за забрудненням навколишньо-

го середовища та раціональним використанням природних ресурсів, значно впливають на реалізацію екологічної політики країн Євросоюзу. Спецтру засобів інструментів і методів впливу на виробників і споживачів досить широкий: екологічні податки, збори і платежі; екологічні пільги. Основна мета використання екологічних податків і платежів полягає не у фіскальній спрямованості, тобто не стільки в поповненні бюджетів різних рівнів, скільки у стимулюванні платників податків щодо дбайливого ставлення до навколишнього середовища і ресурсозбереження, використання нових технологій, зменшення викидів парникових газів в атмосферу.

Зокрема, досвід ряду європейських країн (Данії, Німеччини та Нідерландів) свідчить про те, використання податків для регулювання природокористування, крім позитивного впливу на навколишнє середовище, забезпечує активне впровадження інновацій, пошук нових джерел енергії і, в цілому, підвищує добробут нації, призводить до меншої залежності країни від зовнішнього оточення.

Крім того, в Україні не діють ті види екологічних податкових платежів, що наявні в ЄС. Наприклад, не представлені стимулюючі екологічні податки. Грунтуючись на німецькому досвіді, Україна може розробити доступну систему фінансування енергоефективності, яка сприяє широкому використанню енергетичних сертифікатів та отриманню позики під низькі відсотки для модернізації будівель відповідно до стандартів енергоефективності.

З цією метою, за доцільне вважаємо віднесення енергетичних і транспортних податків та платежів України до екологічних часто є сумнівним, адже база оподаткування таких податків і платежів чинить лише опосередкований вплив на навколишнє природне середовище. Однак, якщо звернути увагу на зарубіжний досвід, енергетичні й транспортні податки також мають належати до числа екологічних податків. Визнання податку чи платежу екологічним впливає на цілі його стягнення: екологічні податки можуть упроваджуватися з метою стимулювання природокористувачів до більш екологічно-орієнтованої поведінки, хоча звичайне оподаткування цього не передбачає. В Україні використання надходжень на екологічні цілі закріплено лише за екологічним податком.

Список літератури:

1. European Commission, Eurostat Statistical Books. Taxation and Customs Union. Taxation Trends in the European Union. Data for the EU Member States, Iceland and Norway [interactive]. Brussels, 2013, ISSN 1831-8789 [accessed on 2014-01-13].
2. Казакова Н. А. Використання досвіду енергетичної політики Німеччини у підвищенні енергоефективності економіки України / Н. А. Казакова, О. В. Азаренкова // Actual problems of international relations. Actual problems of international relations. Release 126 (part II). – 2015. – С. 101-107.
3. Доповідь про Фіскальні методи регулювання викидів CO₂ автотранспортом в Україні / О. Токмиленко // Національний екологічний центр України. – К., 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://necu.org.ua/wp-content/uploads/Transport_UA_web_v2.pdf/
4. Гранкін О. О. Активізації утилізаційних виробництв автомобільних гумових шин в Україні / О. О. Гранкін, А. О. Житницький // Економічний ноBELівський вісник. – Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля. – Дніпропетровськ. – 2014. – № 1 (7). – С. 128-132.
5. Березюк С. В. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного оподаткування в Україні / С. В. Березюк // Збірник наукових праць ВНАУ Серія: економічні науки. – 2012. – Вип.4 (70). – Т. 2. – С. 8-15.
6. Таранюк К. В. Розвиток фінансового механізму еколого-збалансованого розвитку регіону / К. В. Таранюк // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – № 2. – 2009. – С. 144.

7. Боронос В. Г. Фінансові механізми управління природокористуванням: [монографія] / В. Г. Боронос, І. Д. Скляр. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 351 с.
8. Горелов А. А. Экология [Текст] / А. А. Горелов. – М.: Центр, 2000. – С. 144-158.
9. Міщенко В. Фінансування природоохоронної сфери (чи є критерій достатності?) / В. Міщенко // Економіка України. – 2008. – № 8. – С. 46-55.
10. Коленов О. Особливості формування та реалізації державної екологічної політики / О. Коленов // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 1. – С. 155-164.
11. Суворцева Е. С. Модернизация системы налогов, сборов и платежей в экологической сфере РФ / Е. С. Суворцева // СПС Консультант+. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umc.gu-unpk.ru/umc/archiv/2006/1/Suvorцева.pdf>.
12. Сурменелян О. Р. Світовий досвід управління енергозбереженням / О. Р. Сурменелян // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2013. – № 2. – С. 96-108.
13. Гелетуха Г. Г. Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлюваних джерел енергії / Г. Г. Гелетуха, Т. А. Железна, А. К. Праховнік // Аналітична записка Біоенергетичної асоціації України. – № 13. – 2015. – 35 с.
14. Environmental tax revenue [Електронний ресурс] / Офіційний сайт European Commission. Eurostat. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

Мацевич Т.А.

Херсонский национальный технический университет

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация

Установлено, что финансовые инструменты, используемые для контроля за загрязнением окружающей среды и рациональным использованием природных ресурсов, содействуют в реализации экологической политики стран Евросоюза. Обоснована целесообразность адаптации экологического законодательства Украины относительно норм законодательства ЕС, уточнении и введении понятия финансовые инструменты реализации экологических отношений в отечественную практику. Все это реализует процесс оптимизации финансового обеспечения реализации экологической политики в Украине, повысит эффективность функционирования систем финансирования, и будет способствовать формированию средств для финансирования природоохранных программ и мероприятий. Акцентировано внимание на необходимости выполнения обязательств Украины в рамках Соглашения об ассоциации по приведению экологических стандартов производства к требованиям ЕС, что позволит приблизиться к стандартам ЕС и улучшить состояние окружающей среды в Украине.

Ключевые слова: экологическая политика, глобальное потепление, финансовое обеспечение реализации экологической политики, экологические налоги, экологические программы.

Mazievich T.A.

Kherson National Technical University

FINANCIAL SUPPORT FOR ENVIRONMENTAL POLICY IN FOREIGN COUNTRIES: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary

The research found that the financial instruments used to monitor environmental pollution and natural resource management, it is contributing to the implementation of EU environmental policy. The expediency of adaptation of the ecological legislation of Ukraine on EU legislation, and to clarify the concept of the introduction of financial instruments of ecological relations in the domestic practice. This process implements the optimization of financial support the implementation of environmental policy in Ukraine. This will increase the efficiency of the financial system, and this will contribute to the formation of funds for environmental programs and activities. The attention on the need to implementation of Ukraine's obligations under the Association Agreement to bring environmental standards of production to the requirements of the EU, it will move closer to EU standards and improve the environment in Ukraine.

Keywords: environmental policy, global warming, financial support for the implementation of environmental policy, environmental taxes, environmental programs.

УДК 331.1

МІКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Михайленко Н.О.

Херсонський національний технічний університет

Проведено теоретичний аналіз проблеми мотивації персоналу комерційного банку до ефективної діяльності. Досліджено мотиваційний процес і акцентовано увагу на необхідності розуміння фізіологічних і психологічних особливостей індивіда, що здатний свідомо аналізувати ситуацію, обирати мету і вибудувати план дій. Висвітлено питання необхідності реалізації мотиваційного моніторингу для відображення рівня і динаміки результатів діяльності з метою ефективного управління персоналом. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення мотиваційного механізму з врахуванням особливостей галузі. Запропоновано використання методу рівномірної оптимізації і матриці відстаней за алгоритмом близького сусіда, що дозволить об'єднати в групи працівників з різним рівнем сили мотивації і виокремити основні напрями мотиваційного впливу.

Ключові слова: потреби, мотивація, стимули, персонал, комерційний банк, моніторинг, оптимізація.

Постановка проблеми. Формування стратегії розвитку, визначення тактичних заходів для забезпечення її досягнення, залучення і ефективного використання всіх наявних ресурсів спирається на зацікавленість виконавців. Результативність діяльності комерційного банку залежить від рівня мотивації його персоналу. В умовах високої внутрішньої і міжнародної конкуренції, нестабільності фінансового ринку, необхідності швидкого впровадження інноваційних технологій і підвищення якості обслуговування процес мотивації персоналу банку до ефективної діяльності і його удосконалення залишається ключовим важелем, що спроможний забезпечити сталий розвиток, стійке зростання показників, дійове управління персоналом. Не зважаючи на численні дослідження, серед фахівців досі не існує єдиної думки щодо вагомості окремих складових і причинно-наслідкових зв'язків процесу мотивації. А саме їх розуміння дає можливість повною мірою використати різні форми мотивації та забезпечити баланс між ними задля досягнення цілей комерційного банку через узгодження дій його окремих працівників і підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів мотивації привертають увагу філософів, психологів, соціологів з давніх часів. Впродовж минулого століття на тлі ґрунтовних висновків Аристотеля, Платона, Сократа щодо причин бажань, потреб і прагнень людини в західній психології з'явилися теорії мотивації, що здебільшого спиралися на пояснення поведінки людини наявністю в неї певних потреб і необхідністю їх задовольняти. Сучасні прикладні аспекти мотиваційної поведінки соціальної і економічної людини висвітлені в роботах таких відомих зарубіжних і вітчизняних психологів і економістів, як В. Врум, Ж. Нюттен, Х. Хекхаузен, Д. МакКлелланд, Ф. Тейлор, А. Маслоу, С.П. Ільїн, В.М. Данюк, А.М. Колот, О.І. Амоша, Д.П. Богиня, М.В. Семікіна та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість достатньо обґрунтованих теорій мотивації, їх прикладних аспектів, які є теоретико-методологічною базою подальших досліджень, ціла низка питань практичного застосування мотиваційного механізму потребує подальшої конкре-

тизації і удосконалення. Так, розуміння сили, напрямку і часу поведінкової реакції персоналу, як відповідь на різні елементи системи мотивації, вміння їх підсилювати за допомогою конкретних інструментів мотиваційного механізму створює умови власної конкурентоспроможності комерційного банку. Тому потребують більш детального вивчення і узагальнення питання створення мотиваційного механізму впливу на ефективність діяльності персоналу банківських установ.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичний аналіз проблеми мотивації персоналу до ефективної діяльності та розробка пропозицій щодо вдосконалення мотиваційного механізму з врахуванням особливостей галузі.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що вперше термін «мотивація» було вжито А. Шопенгауером при розгляді трьох форм прояву закону причинності, як внутрішнє, усвідомлене спонукання до дії [1]. Пізніше він став широко використовуватися в психології та соціології для пояснення поведінки людини, а наприкінці минулого століття мотивація стала розглядатися як одна із функцій управління, в тому числі в процесі трудової діяльності. Ефективність управління полягає в досягненні визначеного результату через залучення виконавців, а тому необхідно домогтися, щоб вони «забажали» його забезпечити. Досвід показує, що мотивація праці персоналу іноді здатна навіть певною мірою компенсувати брак інших функцій управління (організації, контролю тощо), а недостатня мотивація призводить до неповного використання потенціалу окремого виконавця, і як наслідок втрати потенціального результату.

Процес мотивації дуже складний, і хоча його розуміння не завжди дає суттєві переваги в управлінні ним, втім дозволяє виокремити ті компоненти, на яких варто зосередити увагу. На основі узагальнення існуючих теоретичних підходів мотиваційний процес можна представити як ланцюг певним чином взаємопов'язаних потреб, бажань і прагнень (рис. 1). Дослідження процесу мотивації працівників українських банків показують, що дії персоналу не можуть розглядатися лише як реагування і екстраполяція потреб. Мотиваційний процес має спиратися на розуміння фізіологічних і психологічних особли-

востей індивіда, що здатний свідомо аналізувати ситуацію, обирати мету і вибудовувати план дій. Поєднання і співвідношення внутрішніх стимулів і зовнішніх мотивів (тобто природного і набутого) дуже різняться не лише від рівня освіти, виховання, віку, а й залежить безпосередньо від моменту, оточення, його сприйняття тих чи інших цінностей, і врешті-решт самої організації.

Так, потреби, як причина працевлаштування чи пошуку роботи для молоді, насамперед пов'язані з необхідністю матеріального забезпечення самостійного існування (превалюють економічні потреби) і неповне задоволення цієї потреби, що проявляється в згоді на низький рівень оплати праці компенсується усвідомленням необхідності набути певний досвід.

Отже, при виборі роботи працівник не розглядає всі аспекти мотивації, а звертає увагу лише на ті, що є актуальними і важливими для нього ситуативно, в певний період часу і залежать здебільшого від сформованих мотивів і психологічних особливостей конкретної людини. Поділ на групи працівників умовний, однак він має існувати для застосування в подальшому тих чи інших інструментів мотиваційного механізму. Дослідження рівня сприйняття персоналом комерційних банків спонукальних мотивів свідчить, що він змінюється хвилеподібно здебільшого залежно від зміни рівня оплати праці і сприйняття справедливості винагорода. Насправді цей показник сильно корелює зі зміною рівнів номінальної і реальної заробітної плати (коефіцієнти кореляції 0,79 і 0,84). Причому зниження оплати праці є сильнішим демотиватором, а розмір впливу є більшим, ніж її підвищення (рис. 2).

Зниження, починаючи з 2012 р. реальної заробітної плати аж до 2015 р., ще й дотепер не компенсувалося її зростанням (рис. 3). Причому слід взяти до уваги і той факт, що в останні роки співвідношення між середньою заробітною платою по економіці і аналогічним показником в фінансовій та страховій діяльності теж змінилося не на користь останньої.

Так середня номінальна зарплата в фінансовій та страховій діяльності в 2010 р. перевищувала даний показник по економіці в 2,09 рази, а в 2017 р. в 1,81 [2]. Аналіз рівня зарплат, проведений Work.ua

в лютому 2018 р., свідчить, що різниця між очікуваннями здобувачів і пропозицією роботодавців збільшується (в 2016 р. вона складала лише 5,9%, в 2017 р. – 6,3%, в 2018 р. – 8,3%), не зважаючи на той факт, що пропонувані зарплати зросли за цей період більш ніж на 50% (в 2016 р. – 6179 грн., в 2018 р. – 9353 грн.) [3].

Отже, можна зробити висновок про справедливість висунутого припущення, що сьогодні домінуючими серед персоналу комерційних банків є матеріальні мотиви. Нажаль, сьогодні комерційні банки, як і більшість підприємств не аналізують дані щодо розподілу працівників за віком, стажем роботи саме в цій установі, причинами звільнення і не можуть виявити їх вплив на зміну рівня мотивації персоналу.

Дослідження показують, що серед персоналу комерційних банків маломобільною є категорія працівників старшого віку, які або не можуть змінити роботу через побоювання втрати хоч якогось доходу, або мають конкурентний рівень заробітної плати. Однак і ті, і інші недостатньо

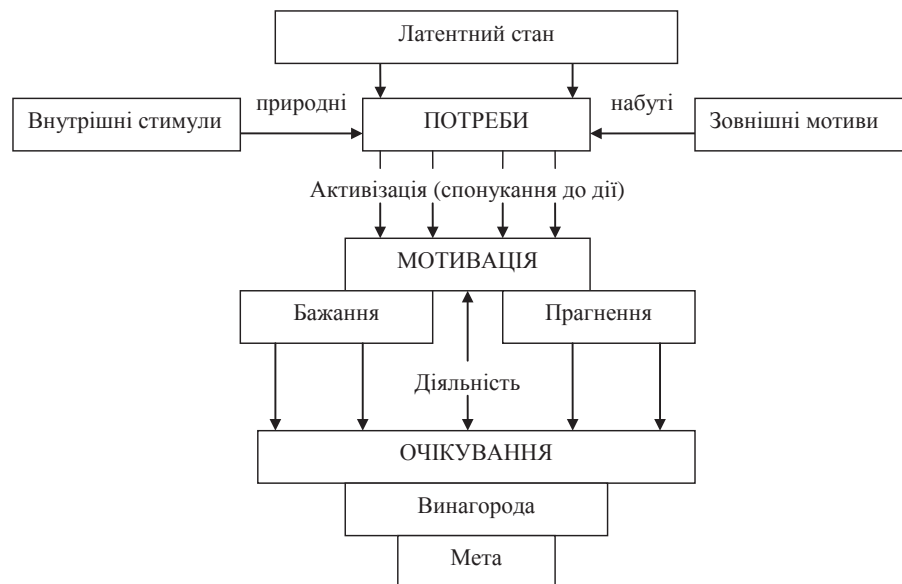

Рис. 1. Мотиваційний процес

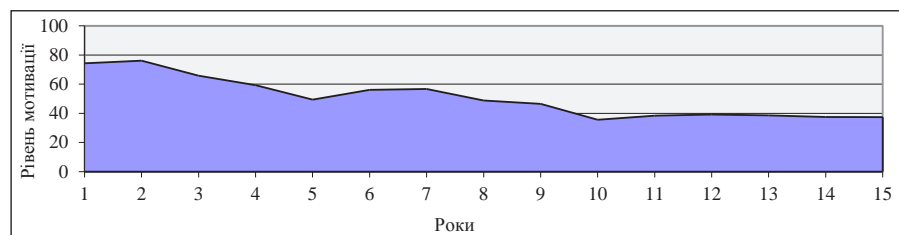

Рис. 2. Зміна рівня мотивації праці персоналу в залежності від тривалості періоду роботи

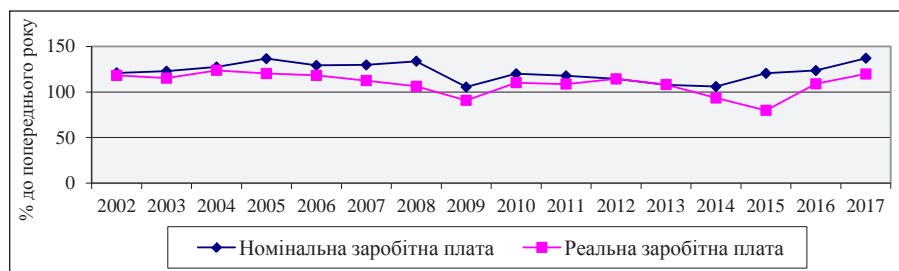

Рис. 3. Темпи зміни номінальної та реальної заробітної плати, % до попереднього року

мотивовані до ефективної роботи. Також на рівень мотивації впливають фактори «вигорання», які призводять до втрати зацікавленості у високому кінцевому результаті [4]. З точки зору дослідників-психологів основними причинами «вигорання» працівників комерційних банків є навантаження великим обсягом роботи, наслідки емоційного контакту з клієнтами, необхідність самостійного ухвалення рішень і відповідальність за них, інші стрес-фактори, що межують з внутрішнім дискомфортом. Як правило, проявами «вигорання» є або зниження рівня якості виконуваних професійних обов'язків, або погіршення стану власного здоров'я. З точки зору дослідників поведінкової економіки «вигорання» є наслідком невідповідності внутрішніх стимулів і зовнішніх мотивів очікуваним результатам, відчуття несправедливості і втрати задоволеності роботою.

З метою створення ефективної системи мотивації персоналу комерційного банку на основі вивчення важливості тих чи інших внутрішніх стимулів і зовнішніх мотивів, які є відображенням потреб працівників, пропонується здійснення багатовимірної класифікації за сукупністю оцінки потреб, що дозволяє об'єднати працівників в групи, для яких певні мотиви будуть найбільш дієвими. Для цього спочатку визначаються показники, що відображають рівень мотивації персоналу. Традиційно їх розподіляють за двома групами: матеріальні і нематеріальні. Дослідження показують, що нематеріальні складові системи мотивації все одно оцінюються працівниками через вимірювання їх альтернативної вартості. А якщо рівень матеріальної винагороди невеликий (або таким сприймається), вплив нематеріальних мотивів на результат діяльності суттєво знижується. Потім вибудовується рейтинг обраних показників, що попередньо стандартизуються. Одним із поширених способів, який для цього застосовується, є стандартизація методом рівномірної оптимізації [5]. У цьому випадку одиницею стандартизації буде фактичний варіаційних розмах:

$$z_i = \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (1),$$

$$z_i = \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (2),$$

де z_i – стандартизоване значення i -го критерію по досліджуваному показнику;

x_i – поточне значення відповідного критерію за показником, що розглядається;

x_{\min} , x_{\max} – відповідно мінімальне та максимальне значення досліджуваного критерію оптимальності.

Стандартизовані значення розраховуються за формулою (1) для показників-стимуляторів, за формулою (2) – дестимуляторів. На основі стандартизованих даних будується матриця відстаней з нульовими діагональними елементами (табл. 2).

Метрикою відстаней може бути Манхеттенська відстань:

$$c_{jk} = \sum_{i=1}^n |z_{ij} - z_{ik}| \quad (3),$$

де c_{jk} – відстань між j -ою і k -ою одиницями сукупності;

z_{ij} , z_{ik} – стандартизовані значення i -го показника в j -ій і k -ій сукупностях.

Таблиця 2

Матриця відстаней

i	1	2	...	n
1	0			
2		0		
...			0	
n				0

На основі матриці відстаней за алгоритмом близького сусіда можна сформулювати дендрограму, що об'єднає в групи працівників з різним рівнем сили мотивації. З огляду на необхідність посилення мотивації можна виокремити основні напрями впливу на різні групи персоналу підприємстві.

Застосування мотиваційного моніторингу, який відображає не лише рівень, а динаміку результатів діяльності, дозволяє ефективно управляти персоналом, залучати персонал, характеристики якого найбільш відповідають цілям і задачам підприємства, вимагати від працівника відповідного результату, встановлювати залежність між мотивами і їх сприйняттям з боку працівників, створити систему зворотного зв'язку між власною оцінкою результатів діяльності і об'єктивними критеріями, співвідносити рівень винагороди і вартість робочої сили. Недоліками системи мотивації персоналу, орієнтованої на результат, можна вважати можливість маніпулювання результатами оцінки як з боку керівництва, так і з боку працівника, виростання обмеженої кількості показників або встановлення занадто завищених або занижених їх граничних значень [6, с. 56]. Впровадження системи мотивації, що заснована на показниках ефективності, нерідко стикається з опором, що пов'язаний із застосуванням систем мотивації, які не встановлюють чіткої залежності витрат і результатів праці. Занадто велика кількість показників може призвести до ускладнення контролю і зниження вагомості результату через незначний вплив на рівень винагороди. При впровадженні системи мотивації персоналу підприємства на основі показників ефективності існує ризик неврахування загальної стратегії розвитку, оскільки показники можуть бути занадто деталізовані, легкі для досягнення або навпаки, недсяжні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, не зважаючи на певні недоліки система мотивації персоналу підприємства на основі показників ефективності на сьогодні є однією з достатньо перспективних, оскільки містить широкий перелік елементів, для яких необхідно здійснити кількісну оцінку і дозволяє не лише забезпечити реалізацію запланованих цілей підприємства, здібностей і потреб персоналу, а й поєднати їх між собою. Така система дозволяє відстежувати в динаміці результати діяльності кожного працівника, що дає підстави для визначення стійкості мотивації, ієрархії і сили мотивів.

Список літератури:

1. Schopenhauer A. Ueber die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden. Grunde. Eine philosophische Abhandlung / A. Schopenhauer. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // https://upload.wikimedia.org/.../Ueber_die_vierfache_Wurze...
2. Статистична інформація. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Новини ринку праці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.work.ua/news/ukraine/813/>.
4. Erol S. Burnout Level of a Bank's Call Centre Employee and Affecting Factors / S. Erol, K. Gur, S. Ergun, I. Yalcin // Journal of Marmara University Institute of Health Sciences. – 2014. – Vol: 4 (4). – P. 216-225. doi: 10.5455/musbed.20140913123629. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/165446>.
5. Олдендерфер М.С. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: пер. с англ.; под ред. И.С. Енюкова / М.С. Олдендерфер, Р.К. Блэшфилд – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.
6. Лівощко Т.В. Складові системи мотивації праці персоналу на підприємстві / Т.В. Лівощко, Н.Ю. Ткачук // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – № 4. – С. 59-65.

Михайленко Н.О.

Херсонский национальный технический университет

МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Аннотация

Проведен теоретический анализ проблемы мотивации персонала коммерческого банка для обеспечения его эффективной деятельности. Исследован мотивационный процесс и акцентировано внимание на необходимости понимания физиологических и психологических особенностей индивида, способного сознательно анализировать ситуацию, выбирать цель и выстраивать план действий. Освещены вопросы необходимости реализации мотивационного мониторинга для отображения уровня и динамики результатов деятельности с целью эффективного управления персоналом. Разработаны предложения по совершенствованию мотивационного механизма с учетом особенностей отрасли. Предложено использование метода равномерной оптимизации и матрицы расстояний по алгоритму близкого соседа, позволяющего объединить в группы работников с разным уровнем силы мотивации и выделить основные направления мотивационного влияния.

Ключевые слова: потребности, мотивация, стимулы, персонал, коммерческий банк, мониторинг, оптимизация.

Mykhaylenko N.O.

Kherson Technical National University

MICROECONOMIC ASPECTS OF INCREASING THE MOTIVATION OF THE COMMERCIAL BANK PERSONNEL

Summary

The theoretical analysis of the problem of motivation the commercial bank personnel was carried out to ensure its effective activity. The motivational process was studied and the attention was focused on the necessity of understanding the physiological and psychological characteristics of the individual, on the ability to consciously analyze the situation, on the way of choosing a goal and developing a plan of actions. The issues of the need to carry out the motivational monitoring to display the level and dynamics of the results of activity with the purpose of effective personnel management are considered. The proposals which were developed for improving the motivational mechanism take into account the characteristics of the industry. It was proposed to use the method of uniform optimization and a matrix of distances according to the algorithm of a close neighbor, which makes it possible to unite workers with different levels of motivation force into groups of workers and to identify the main directions of motivational influence.

Keywords: needs, motivation, incentives, personnel, commercial bank, monitoring, optimization.

УДК 330.341.1

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЛЯ РОЗВИТКУ СТАРТАПІВ В УКРАЇНІ

Овчаренко Т.С., Іноземцева К.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено питання формування ефективних інноваційних інфраструктур, за допомогою яких в Україні має розвиватись ринок венчурного капіталу та екосистема стартапів. Досліджено зміни ринку венчурного інвестування з часів фінансової кризи 2008 р. Розглянуто основні джерела венчурного фінансування. Розкрито основні мотиви для вкладення коштів приватного капіталу. Припущено гіпотезу про необхідність створення в Україні платформи краудфандингової інкубації.

Ключові слова: інновації, стартап, інвестор, венчурний капітал, інноваційна інфраструктура, бізнес-інкубатор, акселератор, інвестиційний фонд, раунд.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіка України схильна до значних змін, обумовлених такими загальносвітовими тенденціями розвитку, як глобалізація, поглиблення міжнародного поділу праці, підвищення відкритості національних економік, зростання ролі технологій, людського капіталу та інформації, прагнення до інноваційного розвитку і максимального використання економічного потенціалу, що в свою чергу стимулюють розвиток економічної інтеграції і регіональної диференціації. Дієва інноваційна інфраструктура, є одним з основних рушіїв розвитку підприємства, як в середині так і за межами будь-якої країни. Саме тому для розвитку вітчизняної економіки актуальними стають проблеми аналізу ринку венчурного капіталу та формування екосистеми стартапів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки проблематиці розвитку інноваційної інфраструктури присвячено публікації багатьох дослідників-економістів, таких як: О. Кузьмін, Л. Васильєва, М. Сорока, Н. Багачова, В. Колдовський, В. Філіппов, Л. Шевчук, А. Колодійчук, Г. Рачинська, Л. Лісовська, М. Пивоваров, А. Тельнов, В. Гончарук та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У працях цих вчених багато теоретичних питань за даною проблемою розроблені недостатньо, знаходяться на етапі постановки та вимагають подальшого дослідження.

Мета статті. Метою дослідження є узагальнення положень щодо процесу зародження екосистеми стартапів в Україні, основних мотивів для вкладення грошей у вітчизняні проекти та визначення способів отримання фінансування в існуючих умовах розвитку інноваційної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Питання про те, як зберегти свої кошти та як примножити власний капітал, були та залишаються актуальними для більшості людей в усіх країнах світу. У різні часи об'єкти для інвестицій були різними, але найбільш популярними вважались земля, золото або акції. Цю звичну картину змінила фінансова криза 2008 р. Нерухомість стрімко впала в ціні і цей ринок буквально завмер. Аналогічним був і стан ринку землі [5].

Продовжувати інвестувати в звичні об'єкти виявилось неможливо, тож інвестори спрямували свої погляди у бік інноваційних компаній.

Як показує практика, інновації спроможні проникнути в будь-який бізнес та у будь-яких умовах розвиваються стрімкими темпами. При чому економічні катаклізми ніяк не позначаються на їхньому розвитку, а у ряді випадків навіть стимулюють їх швидке зростання [9].

Саме тому у той час, коли банківський сектор переживав свої найгірші часи, економіка знаходилася у фазі стагнації, а акції високотехнологічних компаній стрімко зростали ціні, технології та інновації залишилися єдиними секторами, на які не вплинули наслідки фінансового краху.

Ключова складова розвитку екосистеми стартапів – це фінансування. На жаль, пострадянські ринки, за винятком РФ, сильно страждають від дефіциту інвестицій. В результаті стартапів у країнах колишнього СРСР більше, ніж грошей. І навіть за наявності фінансування, стартап в основному може розраховувати лише на передпосівний (pre-seed) і посівний (seed) раунди. А інвестиції раунду А компанії вимушені шукати за кордоном [3].

У різних країнах інфраструктура для стартапів знаходиться на різних рівнях розвитку. В Україні екосистема стартапів знаходиться на зародковому етапі: вона представлена буквально декількома фондами, які епізодично та не послідовно інвестують у стартапи. При цьому і в Україні, і в Білорусі існує однаково велика кількість стартапів, що очікують своїх інвесторів.

Набагато більш розвинена стартап-інфраструктура у Росії, що частково пояснюється наявністю більшого обсягу інвестицій. У той же час, у Казахстані інвестори є активними, а стартапів недостатньо [4].

З кожним роком в Україні з'являється все більше стартапів. Останні 10 років спостерігається найбільш бурхливий період розвитку ринку молодих інноваційних компаній. Ця тенденція збігається зі світовим трендом: у наших широтах фінансова криза також дала потужний імпульс розвитку технологічних компаній. При цьому ще у недалекому минулому компаніям необхідно було набагато менше фінансових ресурсів для старту бізнесу.

Кількість підприємців стрімко зростає, вони починають вірити в себе та свої можливості, оскільки в світі з'являється безліч успішних прикладів стартапів. І хоча Україна відстає від світових трендів, в цілому вона їх підхоплює, причому з невеликим відривом [8].

Наприклад, у Кремнієвій долині на сьогодні трендом номер один є штучний інтелект, інвестори з величезним інтересом і великим бажанням фінансують проекти, в яких він використовується. В Україні ж таких проектів поки що небагато [9]. Безумовно, тренди часто змінюються, але зумівши потрапити в трендову інновацію, проект отримує змогу залучити серйозні інвестиції.

Також варто відмітити, що українські розробники та автори проектів тяжіють до застосування стратегії наслідування. Зазвичай після успішного старту якої-небудь компанії на закордонних ринках, в Україні майже одразу з'являються проекти-клони. Наприклад, коли в Україні закрили доступ до російських соціальних мереж, на «арені» одразу ж з'явилися вітчизняні проекти-аналоги.

Можемо стверджувати, що представники українського стартап-підприємництва також не байдужі до тенденцій світу моди. Проте, додаючи до назв власних проектів трендові слова, автори забувають про якість своїх розробок. Наприклад, зараз трендовим для стартапів вважається напрямок фінтеху – в Україні з'являється безліч фінтех-стартапів, проте успішних кейсів на цьому ринку досі не так багато [9].

З одного боку, за якістю наші технічні спеціалісти та розробники нічим не поступаються світовим професіоналам. Однак, проблемою залишається бізнес-складова українських проектів. Зазвичай спостерігається сильне відставання за такими пунктами, як: підготовка бізнес-плану, його захист і презентація, а також за тим, як в цілому керують компанією молоді вітчизняні підприємці.

Практика свідчить, що якість презентації проекту дуже сильно впливає на рішення інвестора вкладати гроші в обраний бізнес. Спостерігається проста логіка: якщо компанія добре продає свій продукт і ідею, значить, вона зможе успішно його продати і ринку. На нашу думку, уже минув той час, коли інвестори підтримували стартапи на етапі ідеї. Аби отримати фінансування, стартап має відповідати багатьом умовам, але основною залишається підкріплена фактами та цифрами впевненість в успіху власної ідеї.

Навіть всесвітньо відомі акселератори нині намагаються набирати компанії з уже готовим продуктом і робочою бізнес-моделлю. Частково це пов'язано із тим, що минуло вже доволі багато років, з тих пір, як почалося стрімке зростання інноваційних компаній, а позитивних результатів створення нових продуктів або сервісів за цей час не так багато. Більша частина стартапів, які спромоглися залучити інвестиції, так і не стали успішними. Причини провалів різні: клієнти не купують створений продукт, команди розвалюються, бізнес-модель не працює [3].

Дуже важливо, щоб українські стартапи, ким неабхідне фінансування, правильно розуміли, хто може стати їхнім інвестором і якими мотивами він керується. Зазвичай у інвесторів є три основні мотиви для вкладення грошей – зберегти, примножити та швидко розбагатити.

Можемо припустити, що у разі, якщо інвестор прагне зберегти свій капітал, інвестувати у стартапи він, ймовірно, не стане. Для такої мети правильніше вкласти гроші у зрозумілі і більш-

менш передбачувані сфери – нерухомість, золоті злитки або депозит у надійному банку. З одного боку, й у таких варіантів інвестування є свої ризики, наприклад, може просісти ціна на нерухомість або золото. А з іншого, навіть за таких умов ризик втрати усіх вкладень мінімальний. Якщо інвестор прагне примножити свій капітал, то, ймовірно, він зупиниться на середньо ризиковій стратегії. Для неї добре підходить венчурне кредитування. Це інвестування у стартапи, за якого інвестор не входить до складу акціонерів. Він, як банк, кредитує вже працюючий бізнес зі зрозумілими результатами за фіксований відсоток винагороди. При цьому, інвестор може провести аудит потоків компанії, проаналізувати прогнози зростання бізнесу, впевнитись у тому, наскільки активно відбуваються продажі. У разі, якщо інвестор поставив перед собою мету примножити власний капітал у n-кількість разів у найкоротші терміни, можемо припустити, що найбільш привабливою для нього стане ризикова стратегія. Ризикова стратегія передбачає інвестування на ранніх стадіях у дуже перспективні стартапи, які мають потенціал стати глобальними компаніями на світових ринках. При цьому важливо розуміти, що це найбільш ризикований варіант інвестування. З одного боку, тому що гроші йдуть на запуск або масштабування стартапу, розвиток якого відбувається в умовах невизначеності та слабкої прогнозованості. З іншого боку, тому що конкуренція на світових ринках у такому випадку буде особливо гострою [7].

На сьогоднішній день існує безліч помилкових думок з приводу того, як стартапу в Україні отримати інвестиції. Перше і найважливіше: банки не інвестують у стартапи і кредити їм також не видають. Існує безліч фондів приватного капіталу або прямого інвестування, які володіють великим пулом капіталу і готові інвестувати. Але мінімальний чек такого фонду стартує від 15 млн. дол.

Таким чином, щоб отримати фінансування у 50 млн. дол., стартапу потрібно мати обсяг продажів у більш ніж 50 млн. дол. На жаль, такими обсягами продажів в Україні не зможе похизуватись жоден з відомих ринку стартапів. Венчурні фонди готові інвестувати у стартапи, але зазвичай вони вступають у гру з раунду А.

Раунд А передбачає фінансування обсягом не менше, ніж 1 млн. дол., і до цього раунду бізнес повинен вже продемонструвати робочу бізнес-модель зі зростаючими продажами продукту. Безумовно, бувають винятки і тоді можна отримати інвестиції до початку продажів. Але, в основному, венчурні фонди пропонують додаткове фінансування лише тим стартапам, у яких вже є діючий бізнес. Ще одним джерелом отримання венчурного капіталу є seed-фонди або фонди посівного капіталу. За сумами інвестицій типовий посівний раунд у США може бути і більше мільйона доларів, в Україні це зазвичай сотні тисяч доларів. На цій стадії від стартапу зазвичай чекають наявності прототипу або мінімально робочої моделі. Продажі на цій стадії необов'язкові.

Інвестиції на pre-seed раундах відбуваються у розмірах сотень тисяч доларів (у США) або десятків тисяч доларів (в Україні). Ці суми можна отримати від бізнес-ангелів, інкубаторів або аксе-

лераторів. Такі раунди пропонують фінансування стартапів на етапі ідеї. Поширеною є думка, що отримати інвестиції у бізнес-ангелів простіше. На думку автора, це пов'язано з тим, що у інкубаторів та акселераторів суворіші вимоги до проектів, у той час, коли приватні інвестори досить часто приймають рішення «серцем» [2].

В Україні існували й інкубатори, й акселератори. Найчастіше їх створювали, дотримуючись тенденцій світових ринків. Але, при роботі зі стартапами, мова, в основному, йде про довгострокові інвестиції – років на 8. Для нашої країни з властивою їй нестабільністю та постійними потрясіннями, «гра в довгу» – це складно і ризиковано [6].

Багато відомих раніше інкубаторів стають акселераторами, скажімо, один із найвідоміших інкубаторів 500 Startups відмовився від роботи зі стартапами на етапі ідеї і перетворився на популярний акселератор. Але тепер вже і наявності прототипу буває замало для залучення інвестицій. Практично ніхто з інвесторів не

хоче вирощувати бізнес з ідеї. Швидше за все, це пов'язано із поганою статистикою результатів попередніх вкладень.

Висновки і пропозиції. Отже, інвестиція – не миттєве рішення, а скоріше багатофакторний аналіз. В Україні, як і в усьому світі, інвестори зазвичай відмовляються фінансувати проекти на ранніх стадіях. З плином часу, все фінансування зміщується у бік діючого бізнесу. У підсумку, автори багатьох проектів на стадії ідеї, навіть не знають, куди звертатися. Недосконалість інфраструктури та зародковий етап розвитку екосистеми стартапів в Україні дозволяють припустити, що на ринку сформувалося місце для платформи краудфандінгової інкубації. На такій платформі команди зможуть отримати підтримку свого проекту у різних формах: поради, експертизи або фінансування. Можливість створення подібного майданчику має стати основою для наступних наукових досліджень у напрямку розробки шляхів розвитку вітчизняної інфраструктури для стартапів.

Список літератури:

1. Incubators adapt to changing conditions, but remain a solid option for start-ups. – Accessed: <http://www.technologytransfertactics.com/content/reprints/210incubators>.
2. Kuzmin O.Ye. Crowdfunding: essence, value and typology / O.Y. Kuzmin, O.S. Skybinskyi, O.Z. Ugolkova // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 2. – С. 170-180.
3. Lake R. Angel Investing vs. Crowdfunding: How to Raise Money for Your Startup? [Електронний ресурс] / Lake. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.investopedia.com/articles/investing/010416/angel-investing-vs-crowdfunding-how-raise-money-your-startup.asp>.
4. Краудфандінг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ain.ua/tag/kraudfanding>.
5. Мошенський С.З. Проблеми на шляху розвитку венчурного інвестування в Україні / С.З. Мошенський, В.В. Перегуда // Вісник ЖДТУ. – 2007. – № 2. – С. 252-26.
6. Стартап-акселератор чи бізнес-інкубатор – що краще для стартапу? [Електронний ресурс] // StartUpLine. – 2015. – Режим доступу: <http://startupline.com.ua>.
7. Ульяницька О.В. Бізнес-ангели як альтернативна форма фінансування підприємницького сектору в Україні / О.В. Ульяницька, Т.В. Ярошенко // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 2. – С. 72-79.
8. Українська асоціація венчурного та приватного капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uvca.eu/>.
9. Український онлайн-журнал про інтернет-бізнес AIN.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ain.ua>.

Овчаренко Т.С., Иноземцева Е.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СТАРТАПОВ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследованы вопросы формирования эффективных инновационных инфраструктур, с помощью которых в Украине должен развиваться рынок венчурного капитала и экосистема стартапов. Исследованы изменения венчурного рынка со времен финансового кризиса 2008 года. Рассмотрены основные источники венчурного финансирования. Раскрыты основные мотивы для вложения средств частного капитала. Выдвинута гипотеза о необходимости создания в Украине платформы краудфандинговой инкубации.

Ключевые слова: инновации, стартап, инвестор, венчурный капитал, инновационная инфраструктура, бизнес-инкубатор, акселератор, инвестиционный фонд, раунд.

Ovcharenko T.S., Inozemtseva K.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMING THE MODERN INNOVATION INFRASTRUCTURE FOR STARTUP DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary

The article examines the issues of the formation of effective innovative infrastructures, with the help of which the venture capital market and the ecosystem of startups should develop in Ukraine. Changes in the venture capital market since the financial crisis of 2008 have also been investigated. The main sources of venture financing were considered. The main motives of investing in private capital were shown. There is a hypothesis about the necessity of creating a platform for crowdfunding incubation in Ukraine.

Keywords: innovations, startup, investor, venture capital, innovative infrastructure, business incubator, accelerator, investment fund, round.

УДК 339.56.055

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Ситник Н.С., Юркевич Г.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано особливості торговельно-економічних відносин України з Європейським Союзом. Досліджено аналіз сучасного стану розвитку торговельно-економічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Визначено чинники, що ускладнюють торгівлю України з країнами ЄС.

Ключові слова: торговельно-економічні відносини, Європейський Союз, експорт, імпорт, зовнішня торгівля.

Постановка проблеми. Основним важливим і незмінним зовнішньополітичним орієнтиром України, є євроінтеграція, тому проблеми оптимізації зовнішньої торгівлі в сучасних умовах мають важливе стратегічне значення. В умовах глобалізації світових економічних відносин торговельно-економічне співробітництво є одним з пріоритетних напрямів економічного розвитку країн, які спрямовані на зростання макроекономічних показників держави та на її поступову інтеграцію у світове господарство. Участь України в сучасних інтеграційних процесах, зокрема, у міжнародній торгівлі, зумовлена перевагами міжнародного поділу праці, а також потребою подолати штучну відокремленість нашої держави від світового господарства. Взаємозалежність та ефективність економічного зростання від розвитку торговельно-економічних відносин України з країнами ЄС є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки.

Питання розвитку торговельно-економічних відносин України з Європейським Союзом є актуальним, оскільки це наймогутніше глобальне економічне об'єднання з найбільшим і найпривабливішим ринком збуту. Активізація зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами ЄС є одним з інструментів урядової політики у вирішенні першочергових завдань: підвищенні вітчизняної економіки, зростанні добробуту населення, якості та рівня його життя та відкриває нові можливості для економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості розвитку торговель-

но-економічних відносин України та Європейського Союзу досліджуються багатьма закордонними та вітчизняними науковцями, серед яких О. Береславська, Б. Брюмер, В. Гейц, С. Крамон-Таубадел, Ф. Манчін, Т. Мельник, Т. Осташко, Л. Шепотило, Л. Шинкарук, С. Хес та інші. Велику увагу теоретичному та практичному вивченню питань розвитку торгівлі між Україною і ЄС приділяють І. Бабець, Дж. Лангбейн, Г. Мерніков. Однак, зважаючи на об'єктивний розвиток зовнішньоекономічних відносин України з країнами ЄС, це питання вимагає постійного дослідження та аналізу.

Мета статті полягає у аналізі стану та визначенні перспектив розвитку торговельно-економічних відносин України з Європейським Союзом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський Союз є одним з основних торговельних партнерів України. Правовою основою відносин України та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво від 16 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.), яка започаткувала співробітництво із широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань [3].

21 березня 2014 р. Україна підписала політичну частину асоціації з метою подальшого вступу до ЄС, а 27 червня 2014 р. – економічну. Положення Угоди, які увійшли в дію 1 вересня 2017 року – це частини розділів, що стосуються економічного співробітництва, соціальної політики, трудового законодавства, гендерної рівності, здоров'я та безпеки праці, а також здоров'я громадян. Визначною датою стало 11 червня 2017 р. – безвізовий

режим між Україною та ЄС. Усі ці події свідчать, що співробітництво України та ЄС посилюється на різних рівнях та у різних сферах [1].

За даними Державної служби статистики протягом 2015-2017 рр. торговельно-економічне співробітництва між Україною та ЄС зміцнювало свої позиції. Євросоюз за результатами I півріччя 2017 року залишається одним із основних торговельних партнерів України з питомою вагою торгівлі товарами та послугами 39,9% від загального обсягу торгівлі України (у порівнянні з аналогічним періодом 2016 р. зменшилась на 0,6%).

У звітному періоді 2017 р. обсяги експорту до ЄС збільшились на 22,8% (або на 1737 млн дол. США) та становили 9365,5 млн дол. США. Питома вага експорту товарів та послуг до країн ЄС у 2016 р. збільшилась на 4,8%, у 2017 р. на 0,6% і становила 36,9% та 37,5% від загального обсягу експорту товарів та послуг України відповідно. Також відбулось збільшення обсягів імпорту з ЄС у грошовому вимірі (у 2017 р. на 21,3% або на 1858,2 млн дол. США). Питома вага імпорту з країн ЄС у 2015 р. становила 41,5%, у 2016 р. спостерігається її збільшення на 2,8%, а у 2017 р. зменшення на 2,1%, що становила 42,3% від загального обсягу імпорту в Украї-

ну. У двосторонній торгівлі між Україною і ЄС за 6 місяців 2017 р. сальдо склалось негативним (-1230,7 млн дол. США) та збільшилось у порівнянні з аналогічним періодом 2016 р. на 120,3 млн дол. США (табл. 1) [4].

Як видно з таблиці 1, найбільший обсяг ЗТО по Україні склав у 2017 р. – 50 022,7 млн дол. США, а у 2016 р. – 40 367,9 млн дол. США, що на 3 142,8 млн дол. США менше ніж у 2015 р. ЗТО з ЄС у 2015 р. склав 15 888,8 млн дол. США, у 2016 – 16 365,5 млн дол. США, а у 2017 р. – 19 961,6 млн дол. США, що на 3 596,1 млн дол. США більше ніж у 2016 р. Протягом 2015-2016 рр. Україна зберігає з ЄС від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, що зумовлено значно більшим обсягом імпорту з ЄС, ніж експорту до нього.

Згідно з даними Державної служби статистики, найбільшим покупцем українських товарів у ЄС залишається Польща – експорт до цієї країни зріс на 25,9%, до 1,25 млрд дол. США. На другому місці – Італія (+27,3%, до 1,18 млрд дол. США). До європейського топ-3 також увійшли Нідерланди (+48,5%, до 0,77 млрд дол. США), посунувши Німеччину (+5,3%, до 0,72 млрд дол. США). Темпи зростання експорту за перше півріччя 2017 р. в порівнянні з минулорічними показниками найбільшими виявились у Бельгію (на 74,8%), Литву (на 67,6%) Велику Британію (на 61,8%) та Австрію (на 55%). Скорочення експорту серед країн ЄС помічено лише у Франції (-4,7%) та Болгарії (-5,5%).

Основними товарами для українського експорту за перше півріччя 2017 р. були чорні метали (1,47 млрд дол. США), зернові культури (1,1 млрд), електричні машини (957 млн дол. США), жири та олія (783 млн дол. США) (рис. 1).

Як бачимо з рисунку 1 лідери продажів саме сировинна продукція – метало- та агропродукти. Єдиним винятком у цьому списку є експорт електротехнічної продукції. Його основу становить продаж автомобільного проводу – 60%. Це спричинено європейськими автомобільними підприємствами, які від-

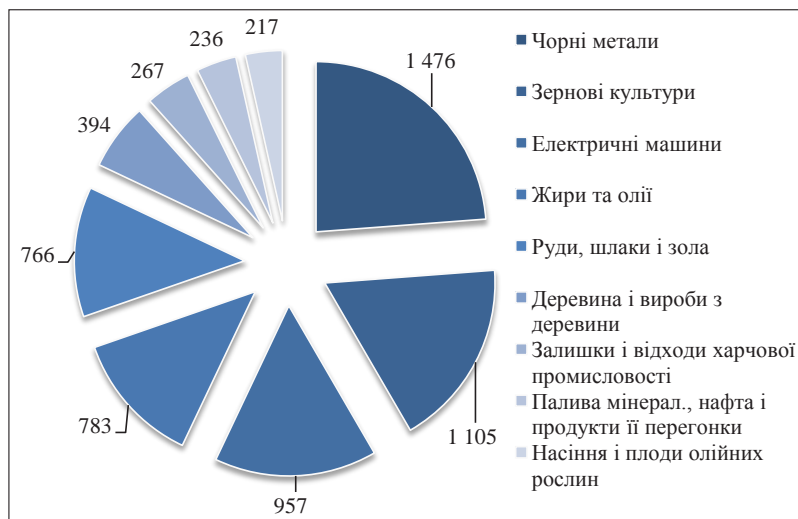

Рис. 1. Структура експорту товарів до країн ЄС за січень-червень 2017 р., млн дол. США

Джерело: побудовано на основі [2]

Зовнішня торгівля товарами та послугами України з ЄС за січень-червень 2015-2017 рр., млн дол. США

Таблиця 1

	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2016/2015		2017/2016	
				млн дол. США	%	млн дол. США	%
ЗТО всього по Україні	43 510,7	40 367,9	50 022,7	-3 142,8	92,7	9 654,8	123,9
ЗТО з ЄС	15 888,8	16 365,5	19 961,6	476,7	103,0	3 596,1	122,0
Питома вага у загальному обсязі	36,5%	40,5%	39,9%	-	-	-	-
Експорт всього з України	22 707,7	20 659,4	24 962,0	-2 048,3	91	4 302,6	120,8
Експорт до ЄС	7 249,2	7 627,6	9 365,5	378,4	105,2	1 737,9	122,8
Питома вага у загальному обсязі	32,1%	36,9%	37,5%	-	-	-	-
Імпорт всього до України	20 803	19 708,5	25 060,7	-1 094,5	94,7	5 352,2	127,2
Імпорт з ЄС	8 639,4	8 738,0	10 596,2	98,6	101,1	1 858,2	121,3
Питома вага у загальному обсязі	41,5%	44,3%	42,3%	-	-	-	-
Сальдо всього по Україні	1 904,7	950,8	-98,7	-953,9	-	-1 049,5	-
Сальдо з ЄС	-1 390	-1 110,4	-1 230,7	279,6	-	120,3	-

Джерело: складено за даними [2]

крили заводи в кількох містах Західної України. Однак, майже вся інша електротехнічна продукція експортується до Угорщини.

За оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, експорт кукурудзи, феросплавів та залізної руди за перше півріччя 2017 р. до країн ЄС найбільше зріс в порівнянні з аналогічними показниками минулого року. Так, експорт руди та концентратів залізних вдалося наростити на 97% – а це додаткові 365,9 млн дол. США. На феросплавах вдалося заробити 121,3 млн дол. США, збільшивши експорт на 66,8%. Кукурудзи за перші 6 місяців 2017 р. продали в ЄС на 54,3% більше, аніж за перше півріччя минулого року, заробивши ще 344 млн дол. США [4].

Варто зазначити, що таке зростання експорту зумовлене тим, що у 2017 р. митниці видали близько 35 тисяч сертифікатів EUR.1, як доказ, що товари відповідають вимогам правил визначення преференційного походження, встановлених в Угоді про вільну торгівлю між Україною та державами Європейської асоціації вільної торгівлі, при застосуванні преференційних ставок звільного мита [5].

Щодо торгівлі послугами, то вони складають третину обсягів торгівлі з ЄС. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, обсяги торгівлі послугами у грошовому виразі збільшилися на 4,3% або на 107,8 млн дол. США та склали 2 601 млн дол. США. Це найбільша частка серед наших партнерів за обсягами торгівлі послугами. Питома вага торгівлі послугами між Україною та ЄС у 2016 р. зменшилася на 0,2%, а у 2017 р. зменшилася на 1,5% та складала 34,5% від загального обсягу торгівлі послугами України. У 2016 р. спостерігалось зменшення обсягів торгівлі послугами України з ЄС, однак вже у 2017 р. можна побачити зростання (рис. 2).

Як видно з рисунку 2 обсяги експорту послуг у грошовому виразі у 2016 р. зменшилися на 0,03%, спостерігається незначне зменшення, тоді як у 2017 р. експорт послуг у грошовому виразі збільшився на 6,4% або на 91,4 млн дол. США та склався в обсязі 5 003,60 млн дол. США. Щодо обсягів імпорту послуг у грошовому виразі, то у 2016 р. спостерігається зменшення на 10,3% або на 121,3 млн дол. США, а у 2017 р. – збільшення на 1,5% або на 16,5 млн дол. США та становлення в обсязі 2 528,40 млн дол. США.

У двосторонній торгівлі між Україною та ЄС склалося позитивне saldo, яке збільшилося у січні-червні 2016 р. у порівнянні з аналогічним 2015 р. на 120,8 млн дол. США та склалося в розмірі 383,5 млн дол. США, у січні-червні 2017 р. в порівнянні з січнем-червнем 2016 р. – на 75,1 млн дол. США та склалося у розмірі 458,6 млн дол. США.

Найбільше за останнє півріччя зросли відповідно до аналогічних показників 2016 року транспортні послуги, послуги переробки матеріальних ресурсів, послуги у сфері комунікації та ІТ-сфері, ділові послуги та послуги з ремонту й технічного обслуговування.

Основними партнерами України у торгівлі послугами у січні-червні 2017 року стали такі країни ЄС як Великобританія 17,5%, Німеччина 15,0%, Кіпр 8,0%, Польща 7,2%, Австрія 4,8%.

Наведені вище дані дозволяють констатувати доволі динамічний процес торговельно-економічного співробітництва України та ЄС. Однак, потрібно звернути увагу на чинники, що ускладнюють торговельні відносини між Україною та країнами ЄС. Це, насамперед, низька конкурентоспроможність українських товарів і послуг на ринках ЄС та висока собівартість експортної продукції, кількісні обмеження торгівлі певними товарами та високі європейські стандарти і технічні регламенти (сертифікація, санітарні, фіто-санітарні норми, екологічні вимоги), а також труднощі, пов'язані із забезпеченням національного режиму та формальностями, пов'язаними з імпортом і експортом, митною оцінкою, захистом інтелектуальної власності.

Аналіз тенденцій та закономірностей розвитку торговельно-економічного співробітництва між Україною та ЄС дає можливість визначити основні перспективи подальшого розвитку українського бізнесу, а саме доступ до найбільшого ринку у світі, в якому мешкають понад 500 мільйонів споживачів, а європейський бізнес матиме можливість скористатися простішим доступом до українського ринку та будувати нові відносини з партнерами. Все це вимагає реформування українського законодавства, ухвалення Україною ряду законодавчих актів та стандартів з ЄС, які визнані на міжнародному рівні, що в перспективі означатиме рівне ставлення до товарів з України поряд із товарами ЄС на всьому внутрішньому ринку Європейського Союзу. Це можливість для України експортувати свою продукцію не тільки до ЄС, але й спрощений вихід української продукції на ринки третіх країн.

Вільна торгівля з ЄС – це можливість [6]:

- виходу на один з найбільших, найпотужніших та найбільш захищених ринків світу;
- конкурувати на рівних умовах та нарощувати обсяги експорту до одного з найважливіших торговельних партнерів України;
- збільшення кола потенційних споживачів української продукції;
- знайти нових партнерів та диверсифікувати свої експортні потоки з метою мінімізації ризи-

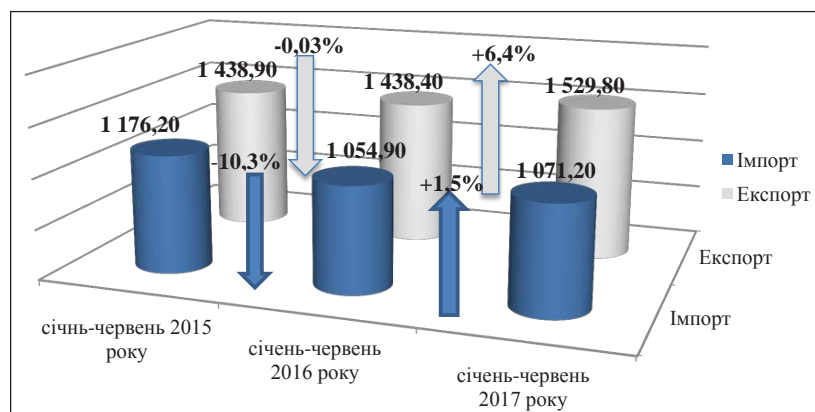

Рис. 2. Динаміка обсягів торгівлі послугами України з ЄС за січень-червень 2016-2017 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано на основі [2]

ків у разі неможливості доступу на ринки певних країн СНД;

- спрощення процесів залучення технологічних та інноваційних рішень, що реалізуються у країнах ЄС;

- покращення доступу до якісної імпоротної техніки, насіння, засобів захисту рослин тощо;

- збереження суверенітету у визначенні та здійсненні зовнішньоекономічної політики.

Окрім цього, реформи покращать загальний бізнес-клімат в Україні, а саме збільшить довіру інвесторів. Покращення інвестиційного та бізнес-клімату з ЄС сприятиме поширенню в Україні нових методів управління та технологій, що поліпшить якість та ефективність українського виробництва.

Висновки. Розвиток торговельних-економічних відносин України з ЄС в найближчій перспективі залежить від виваженої політики уряду держави щодо стимулювання власного виробництва та інвестиційної діяльності за допомогою широкого спектра фінансово-економічних та організаційно-правових механізмів. Україна обрала шлях на інтеграцію до Європейського Союзу, який є одним з найбільших об'єднань світу та водночас одним із найбільших ринків світу. Однак вимоги, які ставить ЄС до якості продукції українським компаніям, задовольнити буде нелегко. Проте торговельно-економічне співробітництво для України з ЄС є надзвичайно важливим, тому для поглиблення цього співробітництва Україна повинна забезпечити якість і конкурентоспроможність своїх товарів і послуг.

Список літератури:

1. Відносини між ЄС та Україною: інформаційна довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_uk/29685.
2. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.
3. Історія відносин України – ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/article/1955/istoriya-vidnosin-ukrajina---jes.html>.
4. Міністерство економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
5. Про затвердження Порядку заповнення та видачі митницею сертифіката з перевезення товару EUR.1 відповідно до Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами САВТ [Електронний ресурс] // Міністерство фінансів України – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0644-14>.
6. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/atm>.

Ситник Н.С., Юркевич Г.И.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНЫ С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ

Аннотация

В статье проанализированы особенности торговых-экономических отношений Украины с Европейским Союзом. Исследовано анализ современного состояния развития торгово-экономического сотрудничества между Украиной и Европейским Союзом. Определены факторы, осложняющие торговлю Украины со странами ЕС.

Ключевые слова: торгово-экономические отношения, Европейский Союз, экспорт, импорт, внешняя торговля.

Sytnyk N.S., Yurkevych H.I.

Ivan Franko National University of Lviv

THE MODERN STATE OF DEVELOPMENT OF TRADE-ECONOMIC RELATIONS OF UKRAINE WITH THE EUROPEAN UNION

Summary

The article analyzes peculiarities of trade and economic relations between Ukraine and the European Union. The analysis of the current state of development of trade and economic cooperation between Ukraine and the European Union is researched. The factors that complicate Ukraine's trade with EU countries are determined.

Keywords: trade and economic collaboration, European Union, export, import, foreign trade.

УДК 336.77

СУЧАСНИЙ СТАН ТА УМОВИ КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Сич О.А., Волос І.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто стан малого та середнього бізнесу на даний період часу та проблеми з якими він стикається. Визначено його значення в розвитку вітчизняної економіки. Досліджено роль банківського кредитування малого та середнього бізнесу в Україні. Проаналізовано умови кредитування цього сектору економіки банками України. Запропоновано підходи щодо удосконалення системи кредитування малих та середніх підприємств.

Ключові слова: малий та середній бізнес, джерела фінансування, банківське кредитування, умови кредитування, процентна ставка кредитування.

Постановка проблеми. За останні роки внаслідок економічних, політичних та військових обставин стан суб'єктів малого та середнього підприємництва значно погіршився. Власний капітал щороку займає все більшу частку в основному капіталі підприємства. Потреба у кредитних коштах щоразу зростає, проте доступність кредитів залишається обмеженою через жорсткі умови та високі ставки банків. Проблема кредитування малого та середнього бізнесу в Україні є досить актуальною в умовах сьогодення. Державі, щоб сформувати стійку фінансову систему в країні і створити середній клас, потрібно рятувати малий та середній бізнес, адже він є ознакою прогресивної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вивченню розвитку малого та середнього бізнесу в Україні присвятили свої праці такі вчені як: О. Барановський, Б. Варналій, Г. Васіна, Л. Воротіна, А. Гринюх, М. Дем'яненко, І. Максименко, А. Мельник, В. Турчак, В. Черняк та ін. Враховуючи надбання науковців з даної тематики, вбачається подальше дослідження сучасного стану банківського фінансування підприємств після останніх змін, які відбулися в середовищі економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існує низка проблем, які й досі залишаються не вирішеними у сфері малого та середнього підприємництва. Недостатньо вивченими залишаються проблеми банківського фінансування, альтернативні джерела залучення коштів, а також шляхи розв'язання проблем кредитування малих та середніх підприємств в Україні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати сучасний стан та умови кредитування малого та середнього бізнесу в Україні і обґрунтувати заходи щодо вирішення проблем у сфері його фінансування.

Виклад основного матеріалу. Малий та середній бізнес (МСБ) є рушійною силою економіки та основою середнього класу в усьому розвиненому світі. Діяльність малих та середніх підприємств забезпечує зайнятість населення, а також надходження податкових та інших платежів до бюджету. Він є потужним чинником в розвитку науково-технічного прогресу та формує здорове конкурентне середовище в галузях економіки.

У зв'язку з цим економіка розвинених країн базується на малому та середньому бізнесі. Зо-

крема, їхня частка у ВВП багатьох європейських країн перевищує 50% (Італія – 70%, Франція – 52%), у Польщі 47% ВВП, а в Росії та Білорусії – 22% і 23% відповідно. В Україні мале підприємство перебуває лише на етапі становлення (15% ВВП) і потребує значної підтримки [1, с. 39].

За даними Державної служби статистики України, у структурі вітчизняного підприємництва за розміром підприємств станом на початок 2017 року частка малих підприємств становила 291 154 одиниць, тобто 95,5% від загальної кількості. Частка середніх та великих підприємств становила 4,4% (14 832 од.) і 0,1% (383 од.) відповідно (рис. 1).

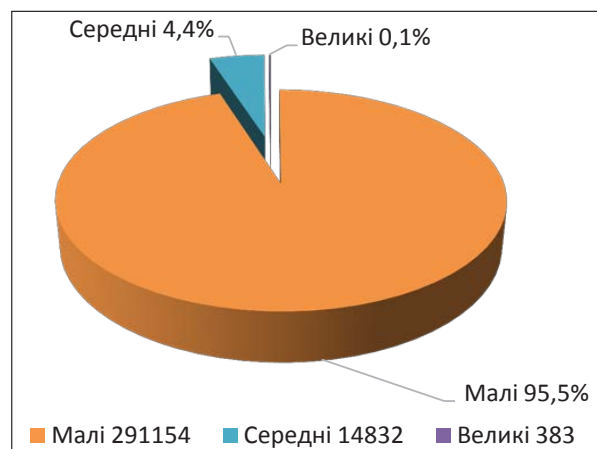

Рис. 1. Кількість підприємств за їхніми розмірами у відсотках до загальної кількості підприємств станом на 1 січня 2017 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Одним із основних джерел фінансових ресурсів для малого та середнього підприємництва є інвестиції в основний капітал (рис. 2).

У 2012-2016 рр. основним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал, як завжди, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких здійснено більш як половину всіх капіталовкладень; 2016 р. їхня частка в загальному обсязі становила 69,4% і збільшилася, порівняно з 2012 р., на 9,7% (табл. 1).

Другим джерелом фінансування МСБ є кредити банків. За даними табл. 1, банки найбільше інвестували в основний капітал 2012 р. (17,1% від загального обсягу фінансування). Станом на 1 січня 2016 р. частка банківських кредитів становила

лише 7,1%, що на 0,2% менше порівняно з попереднім роком і на 10% менше порівняно з 2012 р.

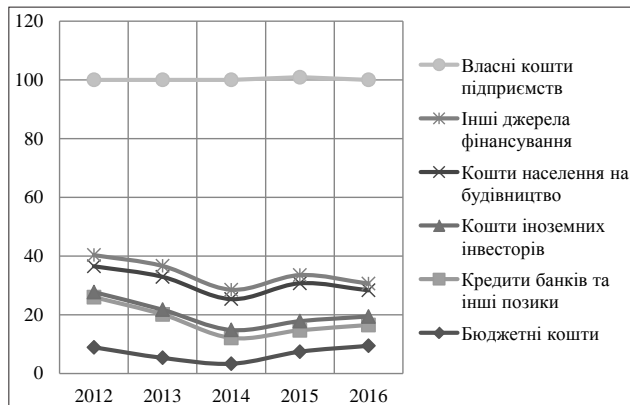

Рис. 2. Джерела фінансування інвестицій в основний капітал

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1
Структура інвестицій в основний капітал МСБ за джерелами фінансування у 2012-2016 рр., у % до загального обсягу

Джерело фінансування	2012	2013	2014	2015	2016
Кошти державного бюджету	5,8	2,5	0,7	2,4	2,3
Кошти місцевих бюджетів	3,1	2,8	2,6	5,0	7,1
Власні кошти підприємств та організацій	59,7	63,4	71,5	67,4	69,4
Кредити банків та інші позики	17,1	14,8	8,8	7,3	7,1
Кошти іноземних інвесторів	1,7	1,6	2,7	3,1	2,9
Кошти населення на будівництво власних квартир	1,3	2,4	2,6	3,1	2,1
Кошти населення на індивідуальне житлове будівництво	7,5	8,8	7,9	9,8	6,8
Інші джерела фінансування	3,8	3,7	3,2	2,8	2,3

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Проаналізувавши дані табл. 1, варто зазначити, що в Україні малий та середній бізнес стикається із серйозною проблемою доступу до фінансово-кредитних ресурсів. Частка кредитів у капіталі МСБ становить близько 20% проти 60% у розвинених країнах. Переважно підприємства реінвестують у розвиток бізнесу власні прибутки та інвестиції засновників підприємств. Така ситуація зумовлена високою вартістю кредиту. Мінімальний «пільговий» відсоток становить майже 14% і пропонується лише одним банком, а середня вартість кредиту становить 20% [3].

Для надання коштів для фінансування (кредитування) МСБ України існують програми, що дають змогу здешевити надання банками позик – це програми фінансових установ у межах співпраці з різними іноземними фондами та структурами (Німецько-український Фонд, Фонд Western NIS, Європейський інвестиційний Фонд тощо). Вони дають змогу поетапно впровадити в Україні нові види фінансової підтримки, а саме: часткову компенсацію процентних ставок

за кредитами, які надаються під бізнес-проекти, компенсацію лізингових платежів; передбачається розширення програми мікрокредитування, а також для розвитку відповідної інфраструктурної підтримки [4, с. 193]. Отже, за допомогою кредиту створюється найбільш гнучка форма задоволення тимчасових потреб підприємства в додаткових грошових коштах.

У номінації «Опора МСБ» рейтингу «Фінансовий оскар 2017» за версією журналу «Бізнес» до ТОП-10 кращих банків з кредитування малого і середнього бізнесу входять: УкрСиббанк, Kredobank, ProCredit Bank, ПУМБ, ПРАВЕКС-БАНК, Укргазбанк, Укрсоцбанк, Ощадбанк, ПриватБанк, ОТПбанк.

В рейтингу найкращих умов кредитування підприємств малого та середнього бізнесу на першому місці – УкрСиббанк. УкрСиббанк BNP Paribas Group є одним із найбільших іноземних банків України, який бере участь у програмі Німецько-українського Фонду по підтримці малого і середнього бізнесу та реалізовує її, надаючи кредити під 13,9% річних терміном до 10 років. На другому місці – Kredobank 16,9%, терміном до 7 років та Укргазбанк – 17-18,4%, до 5 років. Серед вітчизняних банків найкращі умови пропонує Укрексімбанк – 20% та Ощадбанк – 20,15% терміном до 5 років (табл. 2).

Таблиця 2
Рейтинг найкращих умов кредитування підприємств малого та середнього бізнесу банками в Україні

Банк	Ставка, %	Разова комісія за видачу від суми кредиту, %	Термін	Рейтинг
УкрСиббанк	13,9	1	До 10 років	+++
Kredobank	16,9	0,5	До 7 років	++
Укргазбанк	17,0-18,4	1	До 5 років	++
Укрексімбанк	20	-	До 5 років	++
Ощадбанк	20,15	0,2	До 5 років	+
ПУМБ	21	0,1	До 7 років	+
Південний	22	0,5	До 5 років	-
ТАСкомбанат	24	1	До 5 років	-
БТА Банк	26	1	До 5 років	-

Джерело: розроблено авторами за даними рейтингу банківських послуг «Bankchart» [5]

До основних послуг банків з обслуговування малих та середніх підприємств належать: овердрафтне кредитування; кредит на поповнення обігових коштів; кредит на придбання обладнання, спецтехніки; кредит на придбання комерційної нерухомості; кредит на придбання транспортних засобів; кредит під заставу депозиту; кредитна лінія на поповнення обігових коштів; авалювання векселів та інші.

Аналіз кредитної пропозиції різних банків України засвідчив значну варіацію процентних ставок на кредити – від 13,9% до 26%. Для вітчизняного бізнесу такі кредити й досі залишаються дорогими.

В розвинених країнах, ці ставки суттєво відрізняються і коливаються від 0,1% до 4% річних (Японія – 0,1%, США – 2,75%, Канада – 2%, Велика Британія – 2%). Це значно сприяє розвитку малих та середніх підприємств, створюючи позитивний імідж країни та забезпечуючи ефективність ринкової економіки. Тому більшість політичних та економічних програм там відштовхуються від принципу «Think first small» («Спочатку думай про малих») [6].

Переїнявши зарубіжний досвід зниження процентних ставок за кредитами, дало б можливість малому та середньому бізнесу в Україні вийти з тіні. Підприємства будуть зацікавлені в одержанні дешевого кредиту і показуватимуть реальну фінансову звітність, яка суттєво впливає на позитивне рішення банку при наданні кредиту.

Варто зазначити, що політика кредитування малого бізнесу в Україні повинна бути складовою стратегії розвитку цього сектору та включати в себе державну підтримку МСБ на всіх стадіях життєвого циклу, сприяти обізнаності підприємців з можливостями фінансування з різноманітних джерел, а також отримання консультаційної допомоги тощо [7].

Висновки і пропозиції. Поступове відновлення економіки збільшує потреби МСБ у кре-

дитних коштах. Банки поступово зменшують вартість кредитів і намагаються не погіршувати нецінові умови кредитування. Проте відсоткові ставки залишаються достатньо високими, чим відлякують значну частину МСБ від залучення банківських кредитів.

Отже, для вирішення проблеми кредитування малого та середнього бізнесу в Україні важливу роль відіграють три сторони – держава, банківський сектор та підприємства.

На державному рівні основним завданням виступає здешевлення банківських кредитів, шляхом регулювання ставок рефінансування і мінімізації вартості кредитів з боку Національного Банку України. Не менш важливим завданням є також розвиток в Україні альтернативних способів забезпечення кредитів, зокрема страхування фінансових ризиків, заснування гарантійних фондів або надання державних гарантій.

На рівні банків необхідно більшу увагу приділяти освоєнню та впровадженню нових кредитних технологій інноваційних проектів, розробці нових банківських продуктів для малих підприємств.

Підприємства в свою чергу повинні більше довіряти банкам, показувати достовірну і правдиву інформацію, щодо своєї діяльності, оскільки це впливає на прийняття банком позитивного рішення.

Список літератури:

1. Турчак В. В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні / В. В. Турчак // Молодий вчений. – 2013. – № 1. – С. 39.
2. Державна Служба статистики України. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Зелена книга політики підтримки підприємництва внутрішньо переміщених осіб. [Електронний ресурс]. – К., 2015. – 79 с. Режим доступу: https://cdn.regulation.gov.ua/60/eb/d5/0a/regulation.gov.ua_File_190.pdf.
4. Юнко О. М. Проблеми та перспективи кредитування малого та середнього бізнесу в Україні / Вісник Університету Банківської справи Національного Банку України № 2 (20) – 2014. – С. 193.
5. Рейтинг банківських послуг: «Bankchart». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankchart.com.ua/#>.
6. Журнал «Фокус»: «Підтримати малий бізнес. Як Україна відстала від світу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://espreso.tv/article/2017/07/11/malyu_seredniy_bizne.
7. Сич О. А. Аналіз впливу інституційного середовища на розвиток малого та середнього підприємництва / О. А. Сич, І. І. Нітман // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал / Чернігів. нац. технол. ун-т. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – № 2 (10). – С. 111-118.

Сыч О.А., Волос И.И.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И УСЛОВИЯ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрено состояние малого и среднего бизнеса на данный период времени и проблемы, с которыми он сталкивается. Определено его значение в развитии отечественной экономики. Исследована роль банковского кредитования малого и среднего бизнеса в Украине. Предложены подходы относительно усовершенствования системы кредитования малых и средних предприятий.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, источники финансирования, банковское кредитование, условия кредитования, процентная ставка кредитования.

Sych O.A., Volos I.I.

Ivan Franko National University of Lviv

THE CURRENT STATE AND CONDITIONS OF LENDING TO SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN UKRAINE

Summary

The condition of small and medium business for the given period of time and the problems it faces is considered. It is importance in the development of native economics is fixed. The role of bank lending of small and medium business in Ukraine is investigated. The conditions of crediting this sector of economy by the banks of Ukraine are analyzed. The approaches of improving the system of lending of small and medium enterprises are proposed.

Keywords: small and medium businesses, sources of financing, bank lending, lending conditions, lending interest rate.

УДК 330.341.1-029:62

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Соболева Г.Г.

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Досліджено теоретичні питання підвищення конкурентоспроможності підприємства. Конкурентоспроможність підприємства залежить від багатьох факторів, комплексне поєднання яких і визначає подальший розвиток підприємства та його продукції на ринку. Підприємства України потребують сучасного теоретичного, методологічного та методичного забезпечення управління процесом формування власних конкурентних позицій, рекомендацій щодо процесів формування попиту на продукцію підприємств, та контролю її якості. Також підприємства потребують впровадження інноваційних технологій у процес виробництва власної продукції на всіх етапах. Аналіз формування власних конкурентних позицій підприємства використовує весь комплекс доступної інформації, носить оперативний характер і цілком підпорядкований волі керівництва підприємства.

Ключові слова: інновація, конкурентоспроможність, технології, ефективність, підприємство, якість.

Постановка проблеми. Найважливіші проблеми, які спіткають українські підприємства пов'язані зі складністю та динамічністю розвитку національного ринку в умовах глобалізації світової економіки, вибір потужної стратегії для формування конкурентних переваг та закріплення наявних конкурентних позицій, втілення у життя прогресивних сучасних технологій через світову економічну кризу. Без здійснення інноваційної діяльності підприємство не стане вносити корективи у свою продукцію, технологію, методи і стиль управління. Тобто перестане розвиватись відповідно до зовнішнього середовища, яке змінюється, а отже більше не буде ефективним щодо споживачів і втратить свою ринкову позицію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан економіки країни підтверджує, що найбільш прийнятною стратегією її подальшого розвитку є інноваційний напрямок. Дослідженню шляхів його реалізації присвячені праці А. Гальчинського, В. Гейця, А. Кінаха, В. Семиноженка, В. Александрової, М. Данька, О. Лапко, О. Олійника, С. Онишка, Т. Щедріної, Ю. Корецького, В. Марцина, В. Павлова та інших авторів. Значення інновацій для підприємства О. Алейнікова характеризує як життєву необхідність для роз-

витку підприємства, забезпечення його конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємств та ефективності інвестиційних проектів досліджувала О.О. Лапко. Утім, не знайшли відображення у наукових працях питання інноваційно-технологічного розвитку. Проблема розвитку кластерної концепції останнім часом широко висвітлюється як іноземними, так і вітчизняними науковцями та практиками. Проте, методологічні питання щодо розбудови технологічних кластерів як точок зростання економіки регіонів на інноваційній основі, мало опрацьовані.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В складних сучасних ринкових умовах підприємствам дуже важко знайти оптимальний шлях та розробити комплекс заходів для підвищення конкурентоспроможності власного підприємства за рахунок розробки та втілення у життя ідей пов'язаних із вдосконаленням продукції та наданням споживачу можливості придбання якісної та сучасної продукції по доступним цінам, а також виробництва та продажу новітніх матеріалів які матимуть перспективу у майбутньому, і збільшать прибутки підприємства шляхом інвестування у власне виробництво.

Мета статті. Головною метою цієї роботи розглянути нові підходи до управління конкурентоспроможністю продукції і формування стратегії підприємства з урахуванням стрімкого розвитку науки та техніки.

Виклад основного матеріалу. Основною ознакою сучасного розподілу сил у світі є суттєвий відрив країн-лідерів. Для країн, що належать до інноваційних лідерів, характерна висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу (продукт з найбільшим вмістом доданої вартості), переважно високотехнологічна структура національного виробництва, винесення за межі країни промислово-технологічного циклу еколого- та ресурсоемних виробництв, зосередження найбільших фінансових потоків [1, с. 115].

Таким чином, конкурентоспроможність, економічне зростання та інноваційна діяльність тісно пов'язані між собою.

Інновація – це створення нового, яке забезпечує підвищення якості продукції (послуг), за потребами ринку [2, с. 24]. Інновація – це кінцевий результат розумової діяльності людини, її фантазії, відкриттів, винаходів та раціоналізації [3, с. 42]. Прикладом інновації є дифузія на ринок удосконаленої продукції. Інноваційна діяльність направлена на створення та комерціалізацію інновацій з метою підвищення якості продукції, поліпшення технології та організації виробництва.

Інноваційна діяльність включає в себе:

- аналіз проблем підприємства;
- здійснення інноваційного процесу;
- забезпечення інноваційної діяльності [2, с. 113].

Управляти конкурентоспроможністю означає – дотримуватися оптимального співвідношення вказаних елементів, направляти основні сили на вирішення таких завдань: підвищення якості продукції, економічності і рівня обслуговування.

Основою успішної інноваційної діяльності являється підпорядкування інтересів фірми цілям проектування, виробництва і реалізації конкурентоспроможної продукції. Перш за все підприємство орієнтується на довготривалий в часі успіх та на споживача. Керівництво підприємства вносить на розгляд питання стосовно прибутковості з позицій якості продукції, конкурентоспроможності.

Головною передумовою інноваційної діяльності є моральне старіння продукції, яка випускається та технологій. Тому кожні три роки на підприємстві треба здійснювати атестацію виробів, технологій, та устаткування робочих місць, аналізувати ринок.

Головною метою інноваційного підрозділу підприємства є: генерування різноманітних ідей для досягнення поставленої інноваційної цілі. На основі таких ідей приймаються технічні рішення.

Практика доказує: нічого так не змушує керівника сконцентруватися на інноваційній ідеї, як пізнання того, що продукт, який підприємство виробляє за короткий час стане застарілим.

Інновація – це робота, яка потребує таланту, знань та винахідливості.

Прибуток від реалізації інноваційного проекту помітно відрізняється від того, який підприємство отримує від реалізації продукції. Тривалі новаторські починання можуть певний час не давати прибутку. Потім інновації повинні швидко про-

гресувати та повернути вкладенні в них кошти, по меншій мірі в 5-10 кратному розмірі, інакше їх можна вважати недоцільними. Нововведення розпочинаються з малого, але результати повинні бути масштабними.

Ставка на інновації в сучасних економічних умовах є найбільш перспективним підходом, адже, перемогу в конкурентній боротьбі отримують саме ті учасники ринку, які займають активну позицію у використанні інновацій. Саме інновації визначають конкурентні переваги в ринковій боротьбі, реалізація яких дозволяє активно брати участь у формуванні світової економічної системи завдяки досягненню інноваційної конкурентоспроможності на національному рівні. Вони є також істотними для побудови та результативності бізнес-моделей.

Враховуючи вплив і способи створення конкурентної переваги, важливим є виділення двох головних видів інновацій:

1. Зростаючі інновації (incremental innovation). Це інновації з характером удосконалення продуктів і технологій. Вводяться найчастіше систематично, уможливаючи поступове зростання чи також підтримування конкурентоспроможності. Їх можна трактувати як чинник, який послідовно, лінійно впливає на зростання конкурентоспроможності.

2. Радикальні інновації. Цей вид інновацій створює не тільки нові технології та продукти, але також нові концепції бізнесу. Їхній стрибкоподібний, загалом революційний характер викликає те, що вони забезпечують часто порівняно тривалу конкурентну перевагу, створюючи нові умови конкуренції. Як приростові, так і радикальні інновації впливають на три важливі сфери, які є вирішальними для конкурентоспроможності (табл. 1.):

1. Економіка і сектори, що її утворюють.
2. Підприємства і реалізовані ними бізнес-діяльності.
3. Продукти і процеси.

Таблиця 1

Сфери впливу інновацій

Види інновацій	Сфери впливу інновацій		
	Економіка та її сектори	Підприємства, бізнес діяльність	Продукти і процеси
Зростаючі	Стосунки між підприємствами (B2B) Інтеграція ланцюга поставок	Процеси удосконалення організації, (реінженіринг, TQM)	Модифіковані процеси і продукти
Радикальні	Нові, інноваційні структури секторів та економіки	Створення нових бізнес-концепцій	Зміна конфігурації процесів Нові продукти

Джерело: [3]

У першій сфері вплив зростаючих інновацій проявляється переважно у побудові бізнес-сунків типу B2B, а також змінах й удосконаленні ланцюга поставок. Своєю чергою, радикальні інновації створюють нові сектори економіки. Створюють їх як так звані підприємства нової економіки, так і інших секторів, що застосовують, наприклад, біотехнології чи нанотехнології. Ви-

никнення нових секторів приводить до структурних змін усієї економіки, посилюючи в ній роль і частку підприємств, які спираються на знання. У сфері підприємств і їхньої бізнес-діяльності зростаюча інноваційність пов'язується з удосконаленнями організації, такими, як, наприклад, реінжиніринг або TQM. Радикальні інновації, в свою чергу, створюють нові бізнес-концепції, які значно більше, ніж, наприклад, нові технології, змінюють систему конкуренції, часто тим самим руйнуючи стан речей. Вплив зростаючих інновацій у сфері продуктів і процесів виражається в їхньому покращанні і модифікації. Радикальні інновації викликають зміни конфігурації процесів, створюють нові продукти та процеси.

Ефективне здійснення інновацій дозволяє створити визначальні стратегічні переваги в найбільш конкурентних галузях. Підприємства – лідери досягають конкурентних переваг завдяки інноваціям – шляхом використання як нових технологій, так і методів роботи, але після досягнення переваг утримання їх стає можливим тільки шляхом постійних вдосконалень, тобто безперервних інновацій. Таким чином, на сучасному етапі світового економічного розвитку головною ознакою конкурентоспроможності стає її інноваційність, тобто здатність системи до безперервного розвитку, оновлення та змін діяльності на основі засвоєння нововведень. Інноваційність також означає використання наявного науково-технічного, інформаційного та інтелектуального потенціалу з метою подальшого розвитку, підвищення результатів діяльності та якості життя.

Інноваційність спирається на процес удосконалення, відкриття нового, тобто на ефективне засвоєння та впровадження нововведень, спрямованих на оновлення технологій, техніки, організації виробництва та розроблення нової продукції, так і на проведення соціальних інновацій, спрямованих на ефективну зміну поведінки персоналу з метою отримання запланованих результатів. Саме поєднання всіх складових дозволяє системі не тільки вижити в умовах заострення конкуренції, але й досягти необхідного рівня конкурентоспроможності. Цікавим є погляд на інновації як важливий елемент формування стратегій, а також бізнес-моделей, які кореспондують з ними. Особливо важливою науково-дослідною

проблемою праці є структури та принципи побудови сучасних бізнес-моделей, в яких особливу роль відіграють різні форми інновацій. Науковці пропонують наступний склад елементів інноваційної бізнес моделі:

Чотири найважливіші його елементи, тобто базова стратегія, стратегічні запаси, зв'язок і стосунки з клієнтами, цінності мережі взаємопов'язані, створюючи характерні три «мости», що наведені нижче:

1. Базова стратегія ⇒ конфігурація дій ⇒ стратегічні засоби

2. Базова стратегія ⇒ користі для клієнта ⇒ зв'язок і стосунки з клієнтами

3. Стратегічні засоби ⇒ границі діяльності підприємства ⇒ цінність мережі.

Підставою побудови моделі, а, отже, і її елементів, а також поєднувальних «мостів», є потенціал прибутку. Виділяють чотири чинники, які детермінують потенціал:

- ефективність;
- унікальність;
- внутрішню зумовленість;
- задуми і здатність до створення прибутку.

Найважливішими перевагами описаної моделі є трактування її елементів однаковою мірою як джерел інновації, так і сфер їхньої аплікації, а також ідентифікація істотних з погляду впровадження інновацій зв'язків між окремими елементами моделі. В її структурі сильно експонуються стосунки з ринком, переважно з клієнтами, але також з коаліціонерами, постачальниками і партнерами. Для результативності моделі великою мірою вирішальними є внутрішні зв'язки (мости) між складовими моделі, як і зовнішні стосунки. Оригінальним можна визнати підхід, який трактує здатність до формування багатства (цінності) як найвищу мету інноваційної концепції бізнесу, становить критерій його оцінки.

Економічний стан багатьох українських підприємств є незадовільним, що зумовлено їхньою низькою конкурентоспроможністю – не здатні конкурувати на зовнішніх світових ринках збуту та витісняються вже й із внутрішнього ринку. Це насамперед є наслідком того, що в інноваційній сфері вітчизняні підприємства знаходяться в невигідній ситуації в порівнянні з підприємствами економічно розвинених країн. В Україні питанням впровадження інновацій, створенню сприятливого підприємницького середовища, вдосконаленню податкової та фінансово-кредитної систем не приділяють достатньої уваги, не забезпечують сприятливий інвестиційний клімат. Наслідком такої зневаги є низький науково-технічний рівень продукції, низька якість та великі виробничі витрати.

Висновки і пропозиції. Без інноваційного чинника забезпечення конкурентоспроможності стає неможливим. Значну роль в забезпеченні та підвищенні конкурентоспроможності

Рис. 1. Елементи інноваційної бізнес-моделі

Джерело: [4]

підприємств відіграє інноваційна продукція яка є результатом виконання інноваційних проєктів в умовах спецрежиму інноваційної діяльності підприємств. З метою відновлення діяльності існуючої інноваційних структур, поновлення інноваційного розвитку підприємств необхідно вжити кардинальні заходи щодо вдосконалення норма-

тивно-законодавчого регулювання їх діяльності, удосконалити систему фінансування інноваційних розробок при створенні дослідно-промислових зразків нової техніки, запровадити нові форми кредитування інноваційних розробок з залученням механізмів приватно-публічного партнерства при їх впровадженні на підприємствах.

Список літератури:

1. Болюх М. А. Экономический анализ / Болюх М. А., Бурчевская В. З. – М.: Инфра-М, 2008. – 222 с.
2. Баранчев В. П. Управление инновациями / В. П. Баранчев, Н. П. Масленникова, В. М. Мишин. – М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – 208 с.
3. Волчков О. Н. Інноваційна активність фірми на основі застосування механізму оновлення основних фондів – стратегічний ресурс збереження конкурентоспроможності та економічного росту // Справочник. Інженерний журнал. – 2007. – № 4. – С. 41-46.
4. Шкарлет С. М. Інноваційний розвиток підприємства / Шкарлет С. М., Ільчук В. П. // навчальний посібник – Чернівці: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – 308 с.

Соболева А.Г.

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.М. Бекетова

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы повышения конкурентоспособности предприятия. Конкурентоспособность предприятия зависит от многих факторов, комплексное сочетание которых и определяет дальнейшее развитие предприятия и его продукции на рынке. Предприятия Украины требуют современного теоретического, методологического и методического обеспечения управления процессом формирования собственных конкурентных позиций, рекомендаций относительно процессов формирования спроса на продукцию предприятий, и контроля ее качества. Также предприятия нуждаются во внедрении инновационных технологий в процесс производства собственной продукции на всех этапах. Анализ формирования собственных конкурентных позиций предприятия использует весь комплекс доступной информации, носит оперативный характер и полностью подчинен воле руководства предприятия.

Ключевые слова: инновация, конкурентоспособность, технологии, эффективность, предприятие, качество.

Soboleva H.G.

Kharkiv National University of Urban Economics named after O.N. Beketov

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AS A FACTOR OF INCREASING COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Summary

Theoretical issues of increasing the competitiveness of the enterprise are investigated. The competitiveness of the company depends on many factors, the complex combination of which determines the further development of the enterprise and its products on the market. Ukrainian enterprises need modern theoretical, methodological and methodological support for managing the process of forming their own competitive positions, recommendations for the processes of forming demand for products of enterprises, and controlling their quality. Also, enterprises need to introduce innovative technologies in the process of producing their own products at all stages. Analysis of the formation of its own competitive position of the company uses the entire complex of available information, is operational and fully subordinated to the leadership of the enterprise.

Keywords: innovation, competitiveness, technology, efficiency, enterprise, quality.

КІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ РИЗИКІВ У ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Солодовник Г.В., Безлюдня Г.Л.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

Розвиток економіки країни неможливий без інвестиційних процесів в різних сферах діяльності, які пов'язані з відповідними ризиками. Проведено якісний аналіз інвестиційних ризиків. Надано стислий огляд суб'єктивних та об'єктивних методів кількісної оцінки ризиків. Зроблено вибір найкращих акцій за критеріями прибутковості та ризикованості за допомогою статистичного методу оцінки ризиків. Представлено результати розрахунків у середовищі електронних таблиць.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційні ризики, кількісна оцінка ризиків, цінні папери, статистичні методи.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день малий та середній бізнес України знаходиться у процесі розвитку, для якого потрібно залучення коштів з різних джерел: інвестиційних фондів, коштів приватних інвесторів, іноземних інвестицій. Тобто ефективність інвестиційної діяльності займає одне з перших місць в умовах розвитку нашої держави.

З іншого боку інвестування в умовах турбулентності зовнішнього середовища, зумовленої перманентними трансформаційними економічними процесами підлягає великому спектру ризиків. Така ситуація вимагає аналізу інструментальних засобів кількісного аналізу ризиків в сфері інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні економісти розглядають інвестиції як довгострокове вкладення капіталу в різні сфери і галузі економіки, інфраструктуру, соціальні програми, охорону навколишнього природного середовища як всередині країни, так і за кордоном з метою розвитку виробництва, соціальної сфери, підприємництва, одержання прибутку. В широкому розумінні цього слова інвестиції є вкладенням капіталу з метою його збільшення в майбутньому. Інвестиціями можуть бути як грошові кошти, так і акції, цінні папери, пайові внески, рухоме і нерухоме майно, авторські права.

Інвестування – це процес акумуляції коштів у різній формі (гроші, акції, цінні папери, пайові внески, рухоме і нерухоме майно, авторські права та ін.), перетворення їх в інвестиційні товари та ресурси, введення останніх у виробничу стадію і трансформація у перетворюючі інноваційні фактори – ресурси, а далі у капітал [1].

Сьогодні для потенційного інвестора існує достатня кількість інвестиційних інструментів та інститутів, за допомогою яких можна вміло розпоряджатися своїм капіталом, однак найпоширенішим і популярним об'єктом інвестування в світі, безумовно, є цінні папери [2].

Цінні папери – документи, які засвідчують зобов'язальні відносини між особою, яка їх видала, та особою, яка є їхнім власником. Документ вважається цінним папером якщо відповідно до законодавства він може бути самостійним об'єктом прав.

В Україні у цивільному обороті можуть бути наступні групи цінних паперів:

1. Пайові цінні папери – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі, надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку,

зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента. До пайових цінних паперів належать: акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати фонду обліку нерухомості, акції корпоративного інвестиційного фонду.

2. Боргові цінні папери – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів належать: облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі, облігації міжнародних фінансових організацій.

3. Іпотечні цінні папери – цінні папери, які забезпечені іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать: іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні.

4. Приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

5. Похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

6. Товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах [3].

Кожен потенційний інвестор, який бажає інвестувати в цінні папери, робить це тільки з однією метою – отримати дохід. Як і будь-який інший фінансовий інструмент, інвестування в цінні папери пов'язане з певними ризиками. У всіх інвестиційних інститутах, діє одна аксіома – чим вище ризики, тим вищий дохід. Відповідно, чим нижче ризики – тим нижчий дохід від цінних паперів.

Таким чином, оцінюючи інвестиційні якості цінних паперів, потенційний інвестор розраховує ризики і ймовірний дохід і тільки після цього приймає рішення щодо інвестування. Для оцінки інвестиційних якостей застосовуються такі критерії: ризик; ліквідність; прибутковість.

Під ризиком розуміють можливість втрати капіталу, вкладеного в цінні папери. У загальному розумінні, ризик – це певна ймовірність відхи-

лення реальних подій від очікуваного результату. Ризики, в залежності від виду цінних паперів і операцій з ними, можуть носити різний характер – економічний, правовий, політичний тощо. Від ризику прямо залежить прибутковність конкретного цінного паперу. Під ним розуміють можливість конкретного паперу приносити економічну вигоду, тобто приріст капіталу. При виборі об'єкта інвестування вкладнику потрібно обов'язково визначитися із співвідношенням прибутку і ризику.

Ціль статті. Надати стислий огляд видів інвестиційних ризиків, провести якісний та кількісний аналіз ризиків у сфері інвестування в основні види цінних паперів. Об'єктом дослідження, результати якого викладені у статті є ризики, пов'язані з інвестуванням у цінні папери, предметом – методи кількісного аналізу та управління ризиками вкладення в цінні папери.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні, ризик – це певна ймовірність відхилення реальних подій від очікуваного результату. Ризики, в залежності від виду цінних паперів і операцій з ними, можуть носити різний характер – економічний, правовий, політичний тощо. Від ризику прямо залежить прибутковність конкретного цінного паперу, тобто можливість приносити економічну вигоду – приріст капіталу. Під час прийняття рішення щодо вибору об'єкта інвестування слід обов'язково визначитися із співвідношенням прибутку і ризику.

Інвестиційний ризик – пов'язаний зі специфікою вкладення фірмою коштів у різні проекти, тобто це ризик, пов'язаний із вкладенням засобів у цінні папери. Класифікацію інвестиційних ризиків наведено на рисунку 1.

Наведемо характеристики основних видів інвестиційних ризиків.

Систематичний ризик пов'язаний із загальною економічною та політичною ситуацією в країні й навіть у світі, зростанням цін на ресурси, загальноринковим падінням їх на всі фінансові активи. До категорії систематичних належать такі ризики: зміни процентної ставки, падіння загальноринкових цін, інфляції.

Несистематичний ризик пов'язаний із фінансовим станом конкретного емітента цінних паперів. Він може бути викликаний невдалими маркетинговими програмами, розірванням великих контрактів емітента, страйками тощо. До категорії несистематичних належать такі ризики: ліквідності, галузевий, фінансовий.

Процентний ризик зумовлений невизначеністю в майбутньому щодо напрямку руху та рівня процентних ставок.

Ризик падіння загальноринкових цін пов'язаний зі зниженням цін на всі папери, що обертаються на ринку одночасно. Цей ризик стосується передусім акцій і є наслідком загальнодержавної нестабільності.

Ризик інфляції обумовлений зміною купівельної спроможності грошей і призводить до того, що вкладення навіть у найбезпечніші папери піддаються збиткам.

Ризик ліквідності пов'язаний з можливою затримкою реалізації цінного папера на ринку. Найменший ризик ліквідності в боргових зобов'язань, оскільки за їхнього випуску обумовлюється можливість погашення паперів до кінця строку позики; при цьому можлива втрата процентів, але основний капітал зберігається й повертається кредиторю.

Галузевий ризик пов'язаний зі зміною стану справ у окремій галузі економіки, яка, як і всі інші, переживає народження, підйом, розквіт і занепад.

Фінансовий ризик – це збитки, пов'язані з нерентабельністю або банкрутством емітента цінних паперів [5].

Оцінка ризику – один з етапів аналізу ризиків. Вона полягає в якійсь або кількісній оцінці можливих втрат і можливості їх виникнення. Кількісна оцінка ризику припускає математичну оцінку міри і ступеня ризику. Набуті значення включа-

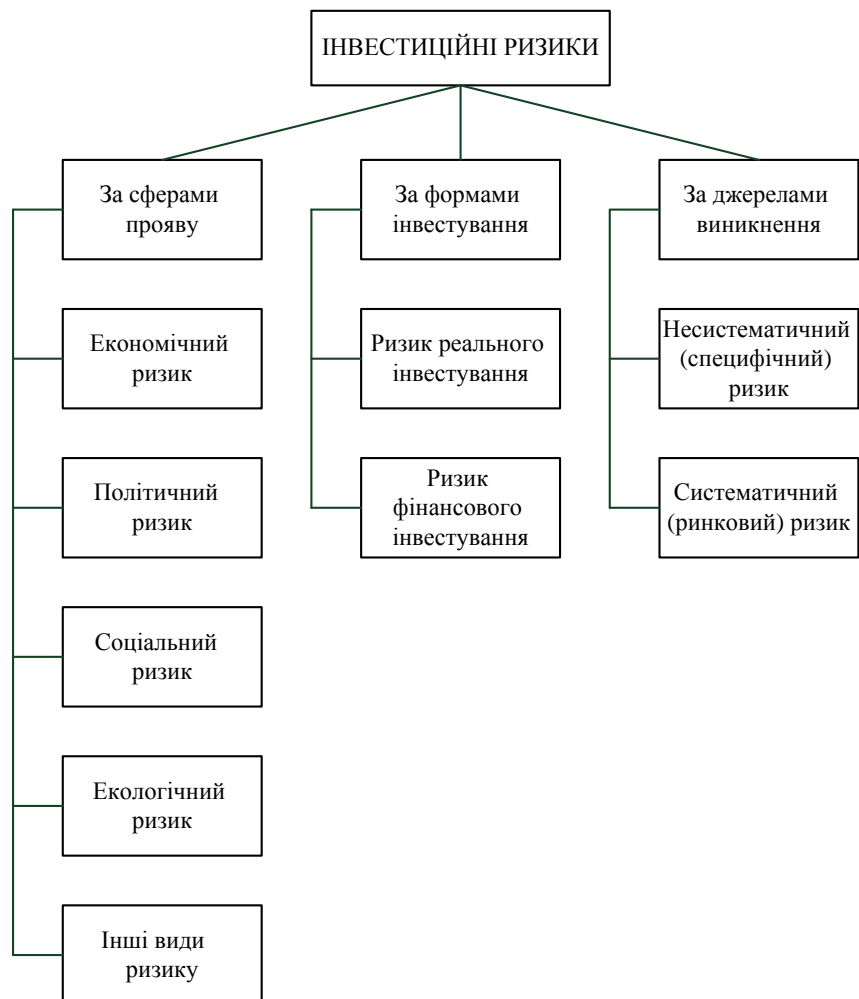

Рис. 1. Види інвестиційних ризиків

Джерело: [4]

ються в розрахунки, що обґрунтовують економічну ефективність рішень, які ухвалюються.

Для кількісної оцінки ризику існують об'єктивні та суб'єктивні методи, кожний з яких має свої переваги і недоліки і використовується в цілком конкретних ситуаціях; універсального методу, прийнятого для всіх випадків, не існує.

Серед суб'єктивних методів можна назвати наступні. Метод експертних оцінок – це спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій на основі прогнозів фахівців. Методи експертних оцінок поділяють на індивідуальні та колективні.

Індивідуальні бувають двох типів: оцінка типу «інтерв'ю» та аналітичні (найпоширеніші з останніх – морфологічні – виявлення різних варіантів поведінки об'єкта прогнозування та метод складання аналітичних оглядів).

Серед колективних методів розрізняють: метод комісії, метод віднесеної оцінки, дельфійський метод. Метод комісії передбачає проведення групою експертів дискусії для вироблення загальної думки щодо майбутньої поведінки прогнозованих об'єктів. Недолік цього методу – інерційність (консервативність) поглядів експертів щодо прогнозованої поведінки об'єкта [6].

Досконалішим методом колективної оцінки є дельфійський метод. Він передбачає відмову від прямих колективних обговорень. Дебати заміняють програмою індивідуальних опитувань, які здебільшого проводять у формі таблиць експертної оцінки. Відповіді експертів узагальнюють і передають їм назад (іноді разом з новою інформацією про об'єкт), після чого експерти уточнюють свої відповіді. Таку процедуру повто-

рюють кілька разів, поки не досягають прийнятної збіжності всіх висловлених думок.

Наступним етапом розвитку методу експертних оцінок є метод «прогнозованого графа». Суть його полягає в побудові на основі експертних оцінок і наступного аналізу моделі, складної мережі взаємозв'язків, які виникають під час розв'язування перспективних науково-технічних проблем. При цьому забезпечується можливість формування багатьох різних варіантів науково-технічного розвитку, кожний з яких у перспективі веде до досягнення мети розвитку прогнозованого об'єкта (галузі, сфери тощо). Наступний аналіз моделі дає змогу визначити оптимальні (за певними критеріями) шляхи досягнення мети.

Метод експертних оцінок є тим єдиним методом, який дозволяє оцінювати ступінь ризику конкретних рішень чи видів діяльності в умовах дефіциту інформації. Він широко застосовується в різних його різновидах.

Розглянемо об'єктивні методи кількісної оцінки ризиків, що спираються на застосування математичних методів обробки статистичних даних. Статистичний метод ґрунтується на аналізі коливань оцінкового показника за визначений період часу. Залежно від результативності дій за цей період часу діяльність підприємства відносять до однієї з п'яти зон ризику: безризикова зона, зона мінімального ризику, зона підвищеного ризику, зона критичного ризику, зона неприпустимого ризику. Віднесення результатів діяльності до тієї чи іншої зони ризику виконується залежно від рівня втрат. Так, у безризиковій зоні втрати відсутні; у зоні мінімального ризику втрати не перебільшують чистого прибутку; у зоні підвищеного ризику втрати вище за чис-

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
93																	B
94		2016	прибуток	норма прибутку	очікувана норма прибутку	дисперсія		стандартне відхилення		коефіцієнт варіації		коефіцієнт варіації		семідисперсія			Ri-E
95		Пi1	-211,8790	Ri1	-9,3402	E	59,1363	D	22,3059	σ	4,7229	CV	0,7986	SD	6,4047		Ri-E
96		Пi2	25,1210	Ri2	70,3396												-9,3402
97		Пi3	158,1210	Ri3	11,3331		семістандартне відхилення				коефіцієнт семіваріації					70,3396	
98		Пi4	25,1210	Ri4	77,6243	Sσ	2,5308			SCV	0,04280						11,3331
99		Пi5	4,1210	Ri5	479,2526												77,6243
100		Пi6	40,1210	Ri6	49,3258												479,2526
101		Пi7	-15,8790	Ri7	-127,1491												49,3258
102		Пi8	-200,8790	Ri8	-9,9712												-127,1491
103		Пi9	104,1210	Ri9	17,3068												-9,9712
104		Пi10	13,1210	Ri10	145,2633												17,3068
105		Пi11	-35,8790	Ri11	-53,4853												145,2633
106																	-53,4853
107																	COUNTIF
108																	4

Рис. 2. Результати розрахунків за акціями компанії ПАТ «Мотор Січ»

Джерело: розроблено авторами за даними [9, 10]

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
93																	B
94		2016	прибуток	норма прибутку	очікувана норма прибутку	дисперсія		стандартне відхилення		коефіцієнт варіації		коефіцієнт варіації		семідисперсія			Ri-E
95		Пi1	0	Ri1	0	E	0,0187	D	0,0093	σ	0,0962	CV	0,5134	SD	0,0087		Ri-E
96		Пi2	0,0100	Ri2	0,0833												-0,0187
97		Пi3	-0,0200	Ri3	-0,1538		семістандартне відхилення				коефіцієнт семіваріації					0,0962	
98		Пi4	0,0200	Ri4	0,1818	Sσ	0,09327			SCV	0,04979						-0,1726
99		Пi5	0	Ri5	0												0,1631
100		Пi6	0,0100	Ri6	0,0769												-0,0187
101		Пi7	0	Ri7	0												0,0982
102		Пi8	0	Ri8	0												-0,0187
103		Пi9	0	Ri9	0												-0,0187
104		Пi10	0,0200	Ri10	0,1429												-0,0187
105		Пi11	-0,0200	Ri11	-0,1250												0,1241
106																	-0,1437
107																	COUNTIF
108																	7

Рис. 3. Результати розрахунків за акціями компанії ПАТ «Укртелеком»

Джерело: розроблено авторами за даними [9, 10]

тий прибуток, але менше за валовий дохід; у зоні критичного ризику втрати вище за валовий дохід, але менше виторгу від реалізації продукції; у зоні неприпустимого ризику втрати зрівняні з розміром власних коштів підприємств [7].

Під час застосування даного методу рішення про вкладання коштів у певний вид діяльності приймають на підставі порівняння розрахункових значень показників ризику та критеріїв ризику за кожною з зон. Показники ризику відповідають ймовірності перевищення можливих втрат їх граничних значень. Значення критеріїв ризику за кожною зоною встановлює інвестор.

Розглянемо процес вибору найкращого варіанту акцій для вкладання інвестиційних ресурсів з використанням об'єктивних методів кількісної оцінки ризиків. Припустимо є акції двох видів A та B , для кожної з яких за ряд періодів t_i відомі її вартість (C_{ti}) та сума дивідендів (D_{ti}), що виплачуються за цією акцією. Необхідно обрати варіант вкладень, що забезпечить найкраще поєднання очікуваного прибутку та ступеня економічного ризику [8].

Процес прийняття рішення стосовно вибору акцій може відбуватися у два етапи: на першому слід обрахувати числові характеристики прибутковості та ризикованості, на другому – сформулювати висновки за певним алгоритмом.

На першому етапі слід для кожного виду акцій обрахувати за періодами такі показники: прибуток P_i ; норму прибутку R_i ; очікувану норму прибутку E ; дисперсію D ; стандартне відхилення σ ; коефіцієнт варіації CV ; семідисперсію SD ; семістандартне відхилення $S\sigma$; коефіцієнт семіваріації SCV .

Наведені величини слід визначити у випадку ризику та у випадку невизначеності. Випадок

ризиків відрізняється від випадку невизначеності наявністю значень ймовірностей настання тієї або іншої випадкової події.

Для аналізу були обрані акції двох провідних компаній країни за 2016 рік. Результати розрахунків наведено у вигляді екранних форм на рисунках 2 та 3.

Другий етап – формування висновків відбувається за алгоритмом кількісного аналізу ризику за використанням ймовірнісного підходу.

За значенням очікуваної норми прибутку перевагу мають акції ПАТ «Мотор Січ» (59,1363 > 0,0187), але вони виявляються більш ризикованими, оскільки коефіцієнт авріації, який відповідає відносному ризику, більши. Акції цієї компанії також мають більші значення інших показників, що описують ступінь ризикованості.

Наведені числові результати підтверджують аксиому, що прибуткованіші цінні папери є більш ризикованими. В данному випадку рішення про вибір акцій для інвестування залежить від ставлення до ризику суб'єкта прийняття рішення.

Висновки. Результатом якісного аналізу ризиків є виявлення специфічних видів ризиків, що притаманні саме сфері інвестування. Огляд методів кількісної оцінки показав, що за наявності статистичних даних про об'єкт інвестування за минулі періоди часу об'єктивні методи надають точніші результати. Наведені результати програмної реалізації статистичного методу кількісної оцінки ризиків показали, що можлива ситуація, за якої навіть за застосування точних методів оцінки рішення про інвестування в акції тієї або іншої компанії залежить від такого слабоформалізованого показника як ставлення суб'єкта рішення до ризику.

Список літератури:

1. Антонов А.В. Развитие научной мысли с проблем инвестиционной деятельности [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://bibliofond.ru/view.aspx?id=658436>.
2. Про інвестиції, 2016-2017 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://про-інвестиції.укр/інвестування-в-цінні-папери/>.
3. Вільна енциклопедія Вікіпедія, стаття «Цінні папери» [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цінні_папери#Види_цінних_паперів_в_Україні.
4. Міжнародний фінансово-інвестиційний менеджмент: Конспект лекцій для студ. спец. 7.050206, 8.050206 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», 8.050206.01 «Менеджмент митної системи» всіх форм навчання. – К.: НУХТ, 2009. – 83 с.
5. Вітлінський В., Верченко П. та ін. Економічний ризик, ігрові моделі: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 120 с.
6. Новожилова М.В., Солодовник Г.В. Управління економічним та інформаційним ризиком: Навчально-методичний посібник. – Харків: ХНУБА, 2016 р. – 80 с.
7. «Управління розвитком», № 8 (171) 2014 [Електронний ресурс] / режим доступу: http://Uproz_2014_8_45.pdf.
8. Клебанова Т.С., Раевнева Е.В. Теория экономического риска. Учебно-методическое пособие для самостоятельного изучения дисциплины. – Х.: Издательский Дом «ИНЖЕК», 2013. – 156 с.
9. Інвестиційний портал про особисті інвестиції та фінанси INVESTFUNDS. <http://investfunds.ua/>.
10. Біржовий брокер SVIT INVEST <https://svitinvest.com.ua/uk/analitika/emitenti/pat-motor-sich/>.

Солодовник А.В., Безлюдня А.Л.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ДЕТЕРМИНИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ РЕСУРСОВ

Аннотация

Развитие экономики страны не возможно без инвестиционных процессов в различных сферах деятельности, которые повязаны с соответствующими рисками. Проведено качественный анализ инвестиционных рисков. Сделан краткий обзор субъективных и объективных методов количественной оценки рисков. Проведен выбор наилучших акций с позиции критериев прибыльности и рискованности с помощью статистического метода оценки рисков. Представлены результаты расчетов в среде электронных таблиц. **Ключевые слова:** инвестиции, инвестиционные риски, количественная оценка рисков, ценные бумаги, статистические методы.

Solodovnik G.V., Bezludnja G.L.

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

DETERMINISTIC RESOURCE ALLOCATION MODEL

Summary

The development of the country's economy is not possible without investment processes in various fields of activity, which are tied with corresponding risks. A qualitative analysis of investment risks was carried out. A brief review of subjective and objective methods of quantitative risk assessment was made. The choice of the best shares was made from the position of criteria of profitability and risk with the help of the statistical method of risk assessment. The results of calculations in a spreadsheet environment are presented.

Keywords: investment, investment risks, quantitative risk assessment, securities, statistical methods.

УДК 330.101

ВИЩА ОСВІТА АВСТРІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ

Холявко Н.І., Баранець А.А.

Чернігівський національний технологічний університет

У статті представлено результати економіко-статистичного аналізу розвитку системи вищої освіти Австрії. Авторами визначено ключові тенденції розвитку вищої освіти аналізованої країни. Окремий акцент зроблено на аналізі фінансових аспектів функціонування австрійської вищої освіти. Автори доходять висновку про доцільність диверсифікації джерел фінансування вищих навчальних закладів. Наголошено на пріоритетності активізації процесів комерціалізації результатів університетських наукових досліджень.

Ключові слова: система вищої освіти, вищий навчальний заклад, джерела фінансування, комерціалізація, наукові дослідження, інформаційна економіка.

Постановка проблеми. Вища освіта в сучасних умовах представляє собою важливу підсистему економіки, виступаючи важливим компонентом процесів виробництва, обміну, розподілу, споживання і відтворення. Специфічність даної підсистеми пояснюється продукуванням нею особливого товару – освітніх послуг. В умовах становлення інформаційної економіки знання, інформація, навички роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями набувають виключного значення, прямо впливаючи на рівень конкурентоспроможності як окремого індивіда на ринку праці, так і підприємств – на відповідних ринках. Більше того, оперативність й інтенсивність генерації нових знань та освоєння інноваційних технологій основними суб'єктами національної економіки ви-

значають рівень її конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

Тенденція до формування економіки інформаційного типу актуалізує питання динамічного розвитку й оперативної модернізації систем вищої освіти, суб'єкти якої – вищі навчальні заклади – консолідують потужний інтелектуальний потенціал країни. У досліджуваному контексті важливо відмітити, що університети мають трансформуватись – від виконання виключно освітніх і виховних (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів) до акцентування на науково-дослідній, інноваційній і підприємницькій діяльності. На поточному етапі розвитку Україна не демонструє позицій інноваційного лідера, характеризується низькою гнучкістю і динамічністю системи вищої освіти, непристо-

сованістю більшості вищих навчальних закладів до сучасних мінливих запитів зовнішнього економічного середовища. З огляду на це, особливої актуальності набуває вивчення провідного світового досвіду з метою його подальшої імплементації у вітчизняну практику при обов'язковій адаптації до українських соціо-економічних, геополітичних реалій і менталітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід Австрії, системі освіти якої властиві висока конкурентоспроможність, якість освітніх послуг, прогностичність досліджень і високий попит серед іноземних студентів, перебуває у фокусі уваги низки вчених: А. Бернхард, Т. Боднарчук, О. Денічев, О. Карпенко, М. Мішак, Й. Олькерс, Т. Сидорчук, К. Фабер, Л. Фаннінгер та ін. Проблема розвитку вищої освіти Австрії досліджується Г. Кліц, Л. Дзевицькою, М. Мясковським, О. Кучай, О. Павлішак та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність наукових публікацій, присвячених вивченню австрійського досвіду розвитку освітньої сфери, економічні аспекти потребують поглибленого опрацювання.

Постановка завдання. Мета статті: визначити сучасні тенденції розвитку вищої освіти Австрії та ідентифікувати прикладні засади комерціалізації результатів університетських наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Досвід економічно розвинених країн засвідчує, що чим вищий рівень освіченості населення, тим вищий рівень економічного розвитку. Саме тому провідні держави світу спрямовують значну частину фінансових ресурсів на підтримку та забезпечення розвитку вищої освіти. Державна підтримка вищої освіти в Австрії потребує реформування відповідно до ключових трендів розвитку глобального освітнього середовища та актуальних економічних викликів [1].

Австрійські вищі навчальні заклади мають достатньо високий рівень конкурентоспроможності на світовому та європейському ринках освітніх послуг, що підтверджується гідними рейтинговими позиціями у низці університетських рейтингів. Лідерськими є університети у Відні (найвищий попит на спеціальності економічного профілю), Зальцбурзі (юридичного профілю) та Граці (технічні науки). У цілому, у вищах Австрії навчається близько 210 тис. студентів, зокрема: 96 тис. ос. – у Віденському університеті; по 22 тис. ос. – у Віденському технологічному університеті та Університеті економіки; 32,5 тис. ос. – в Університеті ім. Карла-Франца в Граці; 14,6 тис. ос. – в Університеті Зальцбурга [2] та ін.

Усі університети в Австрії мають державну форму власності, перебувають у віданні Федерального міністерства науки та транспорту. Практично всі вищі навчальні заклади країни фінансуються з федерального бюджету (за винятком Університету в Кремсі, витрати якого фінансуються державою на частковій основі) [3; 8].

У ході дослідження було використано метод економіко-статистичного аналізу, що дозволило авторам виокремити ключові тенденції розвитку вищої освіти Австрії:

– забезпечення освітнього і науково-дослідного процесів сучасними інформаційно-комуніка-

ційними технологіями із організацією їх своєчасного оновлення;

– активне впровадження дистанційної форми навчання;

– розширення співробітництва університетів Австрії з вищими навчальними закладами інших країн, а також із суб'єктами реального сектору економіки;

– гармонізація чинного законодавства із загальноєвропейськими нормативами;

– упровадження принципів навчання протягом життя (lifelong learning) [4].

Важливим індикатором результативності вищої освіти є конкурентоспроможність випускників на ринку праці. Для Австрії властивим є достатньо високий показник рівня зайнятості випускників вищих навчальних закладів – рис. 1. Представлена на рисунку динаміка дає підстави говорити про наявність в країні в цілому позитивної динаміки до зростання зайнятості молоді починаючи з 2014 р. і про один із найнижчих у Європейському Союзі рівнів молодіжного безробіття.

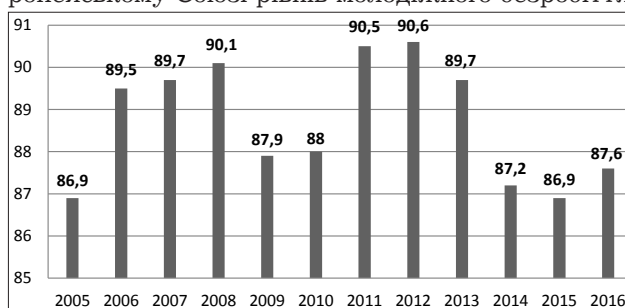

Рис. 1. Рівень зайнятості випускників вищих навчальних закладів Австрії (віком від 20 до 34 років), %

Джерело: побудовано авторами на основі [3]

Поряд із цим, перераховані тенденції можна розглядати також і як закономірний результат високої якості освітніх послуг Австрії. Варто зазначити, що в даній країні питанням забезпечення якості приділяється виключно важлива роль: розробка концепцій, конкретизація стратегічних та поточних цілей забезпечення якості освіти на національному та університетському рівнях; визначення дієвих інструментів підвищення якості освітніх послуг (компоненти: традиційні – результати дисертаційних досліджень; нетрадиційні – концепції управління якістю; непрямі – зміна специфічних умов; прямі – сертифікація; змістові – гендерна рівність; організаційно-культурні – відкриття центрів допомоги та консультацій) [5, с. 23]. Акцент робиться на осучасненні навчального процесу та імплементації сучасних методів аудиторної та позааудиторної роботи з молоддю різних спеціальностей (дослідні семінари, короткострокове навчання за кордоном, колоквиуми, дискусії тощо), орієнтованих на розвиток у студентів затребуваних на ринку праці навичок і професійних компетенцій (формулювання та презентація власного бачення і позиції, крос-культурні комунікації, критичне мислення, конструктивний аналіз, самостійність і відповідальність за прийняті рішення) [4].

Як уже зазначалось, освітні послуги вищих навчальних закладів Австрії користуються широким попитом та мають визнання як на націо-

нальному (рис. 2), так і на міжнародному рівні. Зазначене підтверджується численними рейтингами університетів та достатньо високим рівнем їх конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг. На доведення останнього на рис. 3 представлено динаміку чисельності іноземних студентів у країні.

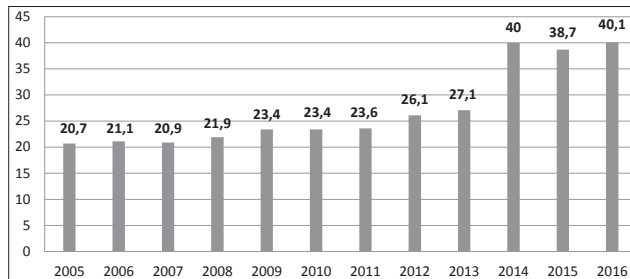

Рис. 2. Частка населення Австрії у віці від 30-34 років, які закінчили вищі навчальні заклади, %

Джерело: побудовано авторами на основі [3]

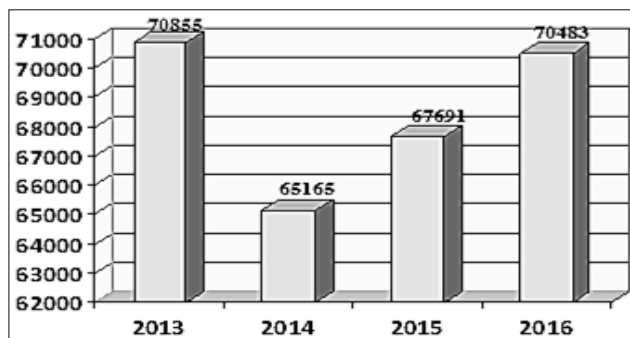

Рис. 3. Чисельність іноземних студентів в Австрії, осіб

Джерело: побудовано авторами на основі [3]

Іноземних студентів приваблює здобуття вищої освіти в університетах країни Європейського Союзу, що розширює можливості їх успішного працевлаштування, а також шанси на отримання грантової та стипендіальної підтримки з повним чи частковим покриттям витрат на навчання. У цілому, порівняно вигідні фінансові аспекти навчання в австрійських вишах є одним із факторів їх конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг, що особливо актуалізується в умовах загострення демографічних проблем в низці країн Європейського Союзу [7]. Більше того, студенти (у тому числі, деякі категорії іноземних студентів) мають реальну можливість безкоштовного навчання (щоправда, за виключенням студентського внеску до університету). Супутні витрати студентів Австрійської республіки є порівняно необтяжливими. Приклади деяких стипендіальних програм для студентів австрійських вишів у 2016-2017 навчальному році:

- Стипендії програми Erasmus+ – виділення коштів для завершення навчання, на наукові поїздки, обладнання;
- Стипендії для іноземних студентів приватного університету Webster Vlnna – знижки на оплату навчання (10-50)%;
- Стипендія Фонду Австрії [6].

В досліджуваному контексті особливий науковий інтерес становлять питання фінансування за-

кладів вищої освіти країни. Головним джерелом фінансування вищої освіти Австрії є державний бюджет, а також плата іноземних студентів за навчання. У табл. 1 зведено офіційні дані Європейського відомства статистики щодо динаміки фінансування освіти в Австрії: державне фінансування у 2016 р. становило 18,090 млн. євро, фінансування з приватних джерел – 234,5 млн. євро. Для Австрії характерним є виділення значних коштів на утримання одного студента. Так, із розрахунку щорічних фінансів, що виділяються з федерального бюджету країни на одного студента, Австрія посідає четверте місце у світі.

Таблиця 1
Витрати на освіту в Австрії, 2012-2016 рр., млн. євро

	2012	2013	2014	2015	2016
Державні витрати на освіту	17 242,8	17 709,9	17 836,4	17 962,9	18 090,3
Приватні витрати на освіту	1818,0	1928,0	2183,0	2254,0	2345,0

Джерело: складено авторами на основі [3]

Протягом останніх років в Австрії актуалізуються питання комерціалізації результатів наукових досліджень вищих навчальних закладів. У першу чергу, увага звертається на підготовку належної нормативно-правової бази, націленої на стимулювання та мінімізацію бар'єрів при реалізації комерціалізаційних процесів. Особливу увагу необхідно зосереджувати на стимулюванні вищих навчальних закладів і на мотивації науковців зокрема. Австрія має достатньо високі показники результативності науково-дослідної діяльності в секторі вищої освіти, проте її фінансування здійснюється переважно за державний кошт при недостатньому залученні підприємницького сектору. Конкретизуючи, можемо відзначити, що фінансування наукових досліджень і розробок на загальнодержавному рівні здійснюють: Австрійський науковий фонд (фундаментальні дослідження), Австрійська агенція зі сприяння дослідженням (прикладні дослідження), Австрійській банк розвитку (технологічні розробки).

Показово, що важлива роль відводиться фундаментальним науковим дослідженням, які визначаються в якості основних драйверів розвитку національної економіки та посилення її позицій на міжнародній арені. Розробляються комплексні стратегічні заходи, спрямовані на підвищення якості наукових досліджень, ефективності їх фінансування з державних джерел, стимулювання приватного інвестування. Передбачається реалізація комплексу заходів з розширення співробітництва з іншими країнами Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки в науково-технічній сфері з метою перейняття їх успішного досвіду в трансфері та комерціалізації результатів досліджень.

Фінансування наукових досліджень в Австрії здійснюється на основі результатів конкурсного відбору проектів, що оцінюються зарубіжними

експертами. Слід відзначити, що в Україні підібний підхід тільки починає частково впроваджуватись. В Австрії близько 80% із загальної суми фінансування припадає на фонд оплати праці і лише незначна частка – на придбання необхідного обладнання й устаткування. Останнє і є по суті одним із головних «вузьких» місць в Україні – з огляду на застарілу матеріально-технічну базу переважної більшості дослідницьких установ і вищих навчальних закладів країни.

Висновки і пропозиції. Система вищої освіти Австрії характеризується наявністю низки позитивних рис як з точки зору результативності реалізації освітньої діяльності, так і з позицій ефективності наукових досліджень. Досягнення даної країни становлять собою інтерес для нашої держави і, зокрема, національної систе-

ми вищої освіти, зважаючи на задекларовані вектори пріоритетів до європейської інтеграції та активізації комерціалізаційних процесів у даному секторі.

Поряд із цим, проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що в контексті високої динамічності освітнього середовища та світового ринку освітніх послуг для Австрії важливо активізувати роботу з підвищення ефективності фінансування системи вищої освіти, створення централізованих фондів і резервів для підтримки освітніх закладів, удосконалення науково-методичного та інформаційного забезпечення освітнього процесу. Диверсифікація джерел фінансування вищих навчальних закладів дозволить підвищити рівень їх стійкості та безпеки в умовах активних соціально-економічних трансформацій.

Список літератури:

1. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.classbase.com/Countries/Austria/Education-System>.
2. Електронний ресурс. Режим доступу: http://osvita.ua/abroad/higher_school/austria/6688/.
3. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
4. Мартиненко С. Європейський простір вищої освіти: тенденції розвитку та пріоритети / С. Мартиненко // Освітологія. – 2013. – Вип. 2. – С.163-167. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osvit_2013_2_22.
5. Шийка О. І. Система забезпечення якості університетської освіти в Австрії [Рукопис]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01: захищена 06.12.16 / О. І. Шийка; наук. кер. Н. В. Муқан; М-во освіти і науки України, Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2016. – 4, 6, 23 с.
6. Стипендії та гранти в Австрії [Електронний ресурс]. – IMMIGRANT INVEST: Офіційний сайт. – 2017. – Режим доступу: <https://immigrant-austria.com/blog/scholarships-in-austria/>.
7. Андрущенко Н. В. Фінансові аспекти навчання студентів у ВНЗ Австрії / Андрущенко Н. В. // «Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти»: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених(м. Чернігів, 14 грудня 2017 р.) / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2017. – С. 137-138.
8. Холявко Н. Тенденції розвитку вищої освіти Австрії / Холявко Н., Баранець А. // «Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти»: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених(м. Чернігів, 14 грудня 2017 р.) / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2017. – С. 157-158.

Холявко Н.И., Баранець А.А.

Черниговский национальный технологический университет

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ АВСТРИИ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация

В статье представлены результаты экономико-статистического анализа развития системы высшего образования Австрии. Авторами определены ключевые тенденции развития высшего образования анализируемой страны. Отдельный акцент сделан на анализе финансовых аспектов функционирования австрийского высшего образования. Авторы приходят к выводу о целесообразности диверсификации источников финансирования высших учебных заведений. Отмечено приоритетность активизации процессов коммерциализации результатов университетских исследований.

Ключевые слова: система высшего образования, высшее учебное заведение, источники финансирования, коммерциализация, научные исследования, информационная экономика.

Kholiavko N.I., Baranets A.A.

Chernihiv National University of Technology

HIGHER EDUCATION OF AUSTRIA: DEVELOPMENT TRENDS AND COMMERCIALIZATION OF RESEARCH RESULTS

Summary

The article presents the results of the economic and statistical analysis of the Austrian higher education system development. The authors identify the key trends in the development of analyzed country higher education. A special emphasis is put on the analysis of the financial aspects of the Austrian higher education functioning. The authors come to the conclusion about necessity of higher education institutions' funding sources diversification. The priority is given to the intensification of commercialization of universities research results.

Keywords: higher education system; higher education institution; funding sources; commercialization; research; information economy.

НАШІ АВТОРИ

1. **Su Hong Sheng** – професор, Ланьчжоуский транспортний університет
2. **Артим Інна Володимирівна** – аспірант кафедри геології та розвідки нафтових і газових родовищ Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
3. **Байдур Олексій Володимирович** – студент Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
4. **Баранець Аліна Анатоліївна** – студентка Чернігівського національного технологічного університету
5. **Бачинська Наталія Василівна** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
6. **Бачієва Лариса Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії
7. **Безлюдня Ганна Леонідівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
8. **Білявець Сергій Якович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри оперативного мистецтва факультету керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
9. **Бойко Олександр** – магістр Ланьчжоуского транспортного університету
10. **Бондаренко Юрій Вікторович** – аспірант кафедри комп'ютерних мультимедійних технологій Національного авіаційного університету
11. **Боровик Людмила Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальнонаукових та інженерних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
12. **Бугіль Світлана Ярославівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
13. **Бушко Надія Сергіївна** – студентка Чернігівського національного технологічного університету
14. **Васильєв Олексій Олексійович** – студент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
15. **Великоіваненко Сергій Павлович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
16. **Венгринок Мирослава Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
17. **Верба Тетяна Юріївна** – здобувач Запорізького національного університету
18. **Войцеховська Оксана Володимирівна** – кандидат психологічних наук, асистент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
19. **Войченко Ольга Миколаївна** – заслужена артистка України, доцент кафедри музичного мистецтва ПВНЗ «Київський університет культури»
20. **Волинець Юлія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
21. **Волос Ірина Ігорівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
22. **Гальченко Володимир Якович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри приладобудування, мехатроніки та комп'ютеризованих технологій Черкаського державного технологічного університету
23. **Гарбар Євгеній Сергійович** – аспірант кафедри банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету, начальник відділу сегментації активів та управління майном неплатоспроможних банків Фонду гарантування вкладів фізичних осіб
24. **Гаценко Галина Степанівна** – заслужений працівник культури України, старший викладач кафедри музичного мистецтва ПВНЗ «Київський університет культури»
25. **Гермак Ольга Леонідівна** – викладач Криворізького центру професійної освіти металургії і машинобудування, аспірант Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України
26. **Гешко Наталія Сергіївна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
27. **Голоядова Тетяна Олексіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
28. **Грузинська Інна Миколаївна** – аспірант кафедри психології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
29. **Грузинська Ірина Миколаївна** – аспірант кафедри психології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
30. **Гулик Марія Володимирівна** – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
31. **Гумений Вадим Володимирович** – викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили

32. **Гусарчук Тетяна Володимирівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
33. **Давиденко Дар'я Олександрівна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
34. **Данік Наталія Вадимівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
35. **Дворник Юрій Феодосійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
36. **Децюк Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, Чернігівський національний технологічний університет
37. **Доценко Наталія Андріївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри загальнотехнічних дисциплін Миколаївського національного аграрного університету
38. **Дубан Наталія Богданівна** – асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
39. **Дуднік Андрій Сергійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри мережі та Інтернет технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка
40. **Дяченко Юлія Анатоліївна** – аспірант кафедри біржової діяльності і торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
41. **Єсіпок Володимир Миколайович** – народний артист України, професор кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
42. **Жук Олександр Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент, докторант науково-організаційного відділу Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
43. **Забіяко Юрій Олегович** – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
44. **Закарлюка Марина Петрівна** – студентка Запорізького національного університету
45. **Іваниш Андрій Андрійович** – заслужений артист України, доцент кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
46. **Іноземцева Катерина Володимирівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
47. **Карпенко Ольга Валер'янівна** – старший викладач кафедри рисунку, живопису і скульптури, здобувач кафедри культурології Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
48. **Кисла Наталія Василівна** – солістка Національної опери України, здобувач Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
49. **Кисла Світлана Вікторівна** – заслужена артистка України, доцент, доцент кафедри академічного, естрадного та джазового виконавства факультету музичного мистецтва Київського інституту музики імені Р.М. Глієра
50. **Клиббус Ірина Михайлівна** – аспірант Навчально-наукового інституту мистецтв ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
51. **Коба Марія Миколаївна** – старший викладач кафедри правових дисциплін Київського факультету Національної академії Національної гвардії України
52. **Коваленко Євген Володимирович** – народний артист України, доцент кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
53. **Коваль Олена Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичної педагогіки та хореографії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
54. **Колесник Юлія Іванівна** – аспірант кафедри біології людини та тварин Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
55. **Коркач Світлана Олексіївна** – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей «Заповіту» Т. Г. Шевченка» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
56. **Корольова Людмила Михайлівна** – аспірант Класичного приватного університету
57. **Корусь Олена Павлівна** – аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського, старший науковий співробітник Національного музею «Київська картина галерея»
58. **Косова Тетяна Дмитрівна** – професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Класичного приватного університету
59. **Коцур Віталій Вікторович** – кандидат політичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України
60. **Коцур Леся Михайлівна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри політології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
61. **Кочубей Микола Володимирович** – викладач кафедри фізичного виховання Чернівецького вищого комерційного училища Київського національного торговельно-економічного університету

62. **Кочукова Наталія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
63. **Кравченко Сергій Олексійович** – аспірант кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки та торгівлі
64. **Крижановська Євгенія Геннадіївна** – студентка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
65. **Крук Оксана Василівна** – студентка Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування
66. **Кузіна Вікторія Дмитрівна** – науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
67. **Кульчицький Василь Михайлович** – викладач вищої категорії циклової комісії фізичного виховання КЗ ЛОР «Бродівський педагогічний коледж імені М. Пашкевича»
68. **Курляк Ірина Євгенівна** – доктор педагогічних наук, професор, Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві
69. **Лимар Валерія Валеріївна** – кандидат економічних наук, директор навчально-наукового центру міжнародної освіти Донецького національного університету імені Василя Стуса
70. **Любінська Орися Іванівна** – викладач ВНКЗ ЛОР «Львівський інститут медсестринства та лабораторної медицини імені Андрея Крупинського»
71. **Малашевський Микола Андрійович** – кандидат технічних наук, професор кафедри землевпорядкування та кадастру Сумського національного університету
72. **Маркова Євгенія Юхимівна** – доктор економічних наук, професор, Морський інститут післядипломної освіти імені контр-адмірала Ф.Ф. Ушакова
73. **Марценюк Герольд Петрович** – кандидат мистецтвознавства, доктор філософії, доцент, професор кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
74. **Марчевський Віктор Миколайович** – кандидат технічних наук, професор кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
75. **Матвіїшин Євген Григорович** – доктор економічних наук, професор кафедри економічної політики та економіки праці Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
76. **Мацієвич Тетяна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Херсонського національного технічного університету
77. **Мельник Оксана Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
78. **Мельничук Юлія Іванівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування
79. **Михайленко Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і підприємництва Херсонського національного технічного університету
80. **Моїсєєва Ганна Миколаївна** – викладач фармацевтичної хімії другої кваліфікаційної категорії Слов'янського хіміко-механічного технікуму
81. **Ніколенко Оксана Вікторівна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов математичних факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
82. **Новікова Жанна Михайлівна** – асистент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
83. **Нос Любов Степанівна** – кандидат педагогічних наук, заступник декана факультету педагогічної освіти, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
84. **Овчаренко Тетяна Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
85. **Опанасенко Олена Олександрівна** – заслужена артистка України, доцент, провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
86. **Орехівський Володимир Данилович** – кандидат технічних наук, здобувач Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України
87. **Остапенко Лілія Володимирівна** – викладач кафедри музичного мистецтва ПВНЗ «Київський університет культури»
88. **Оцабрик Ірина Ігорівна** – головний спеціаліст відділу оперативного та бюджетного планування управління контролінгу Департаменту державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України, аспірант Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

89. **Павленкова Олена Вікторівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія»
90. **Павлюченко Поліна Григорівна** – професор кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
91. **Паламар Альона Юріївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри геодезії Криворізького національного університету
92. **Панчук Богдана Богданівна** – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка
93. **Перова Ганна Олексіївна** – доцент кафедри народної та класичної хореографії Київського національного університету культури і мистецтва
94. **Петухова Тетяна Анатоліївна** – викладач органічної хімії першої кваліфікаційної категорії Слов'янського хіміко-механічного технікуму
95. **Побоча Тетяна Дмитрівна** – старший викладач кафедри виховання, культури здоров'я, професійної та позашкільної освіти Комунального вищого навчального закладу «Дніпровська академія неперервної освіти»
96. **Покась Лілія Антонівна** – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри психолого-педагогічних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
97. **Попова Галина Вікторівна** – завідувач лабораторії інноваційних технологій Херсонської державної морської академії
98. **Потапенко Єлизавета Петрівна** – студентка Київського університету імені Б.Д. Грінченка
99. **Раденко Борис Миколайович** – провідний концертмейстер факультету режисури і шоу-бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв
100. **Раденко Юлія Володимирівна** – заслужена артистка України, доцент кафедри кіно-і телемистецтва факультету кіно і телебачення Київського національного університету культури і мистецтв,
101. **Рижих Анастасія Сергіївна** – студентка Слов'янського хіміко-механічного технікуму
102. **Санакосва Наталя Дмитрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії комунікацій, реклами та зв'язків із громадськістю Запорізького національного університету
103. **Сиволапенко Тетяна Леонідівна** – аспірант кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентові України
104. **Ситник Наталія Степанівна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
105. **Сич Ольга Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
106. **Січкач Алла Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Б.Д. Грінченка
107. **Скоромний Віктор Петрович** – народний артист України, професор кафедри музичного мистецтва ПВНЗ «Київський університет культури»
108. **Скороход Ольга Володимирівна** – завершила аспірантуру Національного університету «Києво-Могилянська академія»
109. **Соболева Ганна Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
110. **Соїч Олег Валерійович** – аспірант Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України
111. **Солодовник Ганна Валеріївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури
112. **Соломко Аліна Юріївна** – студентка філологічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
113. **Стаднік Надія Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
114. **Степанюк Лілія Ігорівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
115. **Сушко В'ячеслав Григорович** – викладач першої категорії Херсонського морехідного училища рибної промисловості
116. **Тараненко Ксенія Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної, психологічної підготовки та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів
117. **Тарнопольський Андрій Віліанович** – голова правління громадської організації «Центр геопросторових даних України»
118. **Тарнопольський Євген Андрійович** – кандидат технічних наук, заступник директора комунального підприємства Київського інституту земельних відносин
119. **Теленко Ольга Мирославівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

120. **Телестакова Вікторія Вікторівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
121. **Тичков Володимир Володимирович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри приладобудування, мехатроніки та комп'ютеризованих технологій Черкаського державного технологічного університету
122. **Ткаченко Дмитро Віталійович** – начальник кафедри військової підготовки Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
123. **Ткаченко Олена Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
124. **Трембовецька Руслана Володимирівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри приладобудування, мехатроніки та комп'ютеризованих технологій Черкаського державного технологічного університету
125. **Тютенко Юліанна Олегівна** – студентка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
126. **Федорченко Світлана Володимирівна** – асистент кафедри інноваційних технологій професійної освіти Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного авіаційного університету
127. **Форманюк Тетяна Миколаївна** – завідувач сектору Національного музею історії України
128. **Хлопотова Альбіна Андріївна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
129. **Холявко Наталія Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, Чернігівський національний технологічний університет
130. **Хоцяновська Людмила Францівна** – заслужена артистка України, доцент, доцент кафедри народної та класичної хореографії Київського національного університету культури і мистецтв
131. **Цимбаленко Яна Сергіївна** – бакалавр факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
132. **Цугорко Олександр Петрович** – заслужений діяч мистецтв України, доцент, доцент кафедри живопису і композиції Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
133. **Цуркан Ігор Миколайович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій Херсонського державного університету
134. **Цюпа Наталя Петрівна** – професор кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
135. **Швед Дмитро Миколайович** – провідний інженер кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
136. **Швед Микола Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
137. **Шевченко Володимир Володимирович** – головний спеціаліст Рахункової палати України
138. **Шевченко Олександр Миколайович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету
139. **Шейко Віталій Ілліч** – доктор біологічних наук, професор, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
140. **Шерман Михайло Ісаакович** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики Херсонського державного університету
141. **Шнуренко Тетяна Валентинівна** – викладач Київського національного університету культури і мистецтв
142. **Шовкопляс Ольга Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
143. **Шпігоцький Євген Володимирович** – викладач першої категорії Херсонського морехідного училища рибної промисловості
144. **Штохман Лілія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету
145. **Шуба Віктор Олександрович** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та фізичного виховання Університету імені Альфреда Нобеля
146. **Шульга Ольга Костянтинівна** – завідувач фармацевтичним відділенням, викладач хімії та біології вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист Слов'янського хіміко-механічного технікуму
147. **Юркевич Галина Ігорівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
148. **Юрчук Вадим Валерійович** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
149. **Яновська Тамара Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
150. **Яровий Олександр Володимирович** – заступник начальника відділу акредитації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити електронну форму реєстрації, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть науковий розділ журналу, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. Статті студентів публікують

ся за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: «Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації».

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (Arial і Courier New для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунок і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 2 (54) лютий, 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 28.02.2018 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 14,88. Тираж 100 прим.
Зам. 0218-63.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.